

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«БІЗНЕС ІНФОРМ»
№ 8 '2013 г. (427)

Періодичність 1 раз на місяць
Видається з січня 1992 р.
Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 17288-6058-ПР від 18.11.2010 р.

ЗАСНОВНИКИ:
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАН УКРАЇНИ (ХАРКІВ)

ВИДАВЕЦЬ:
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ІНЖЕК»

РЕДАКЦІЯ
Головний редактор: д-р екон. наук, проф.
В. С. Пономаренко
Науковий редактор: д-р екон. наук, проф.
М. О. Кизим
Заст. гол. редактора: д-р екон. наук, проф.
О. М. Тищенко
Випускаючий редактор: канд. екон. наук,
доцент
В. Є. Хаустова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
д-р екон. наук, проф.
Алексєєв І. В. (Львів)
д-р екон. наук, проф.
Амосов О. Ю. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Благул І. С. (Івано-Франківськ)
д-р екон. наук, проф.
Гізатулін Х. Н. (Єкатеринбург, Росія)
канд. екон. наук, проф.
Гонда В. (Братислава, Словачія)
д-р екон. наук, проф.
Жуковський М. (Люблін, Польща)
д-р екон. наук, проф.
Заруба В. Я. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Іванов Ю. Б. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Клебанова Т. С. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Ковальчук К. Ф. (Дніпропетровськ)
д-р екон. наук, проф.
Орлов П. А. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Погорлецький О. І. (С.-Петербург, Росія)
д-р екон. наук, проф.
Христиановський В. В. (Донецьк)
д-р філософії (економіка)
Шоша Жан-Юг (Ліон, Франція)

**У журналі можуть друкуватися основні
результати дисертаційних робіт
з економічних наук**

**ЖУРНАЛ «БІЗНЕС ІНФОРМ» ПРЕДСТАВЛЕНО В МІЖНАРОДНИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ І НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:**

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США);
- Research Papers in Economics (США);
- Російська наукова електронна бібліотека (Росія);
- Index Copernicus (Польща);
- Directory of Open Access Journals;
- getCITED (США);
- Research Bible (Японія);
- Соціонет (Росія);
- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна)

**З ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ,
В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ
РОБІТ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ
ДОКТОРА ТА КАНДИДАТА НАУК**

(Затверджено постановою президії ВАК України від 16.12.2009 р. № 1-05/6)

Журнал «Бізнес Інформ» (Харківський національний економічний університет МОН України, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України)

Бюлетень ВАК України, № 1, 2010

ЗМІСТ

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Кизим М. О., Кирєєнко Г. П., Губарева І. О. Тінізація економіки в Україні та Росії та її вплив на економічний розвиток країни	8
Мартинюк В. П., Баранецька О. В. Оцінка окремих показників фінансової безпеки держави	15
Круш П. В. Державна політика у сфері збалансування бюджету України	21
Орешняк В. Л. Структурні зрушення в економіці України в контексті сталого розвитку	28

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Івашина О. Ф., Матвійчук І. О. Субстанціональні глобальні виклики розвитку світової економіки та їх вплив на економічну безпеку держави	34
Головня О. М. Державні пріоритети зовнішньоекономічної діяльності України в умовах стабілізації економіки	39
Дехтяр Н. А., Боярко І. М., Дейнека О. В. Порівняльна характеристика принципів реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків.....	45
Корнівська В. О. Сучасний стан розвитку російського, українського та європейського фінансових ринків у контексті паритетного фінансово-інвестиційного партнерства країн	51
Кудирко А. П., Севрук І. М. Міжнародні торговельні мережі в процесах концентрації на продуктовому ринку (FMCG) України	56

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Попова Н. В. Кластери як основа інноваційного розвитку транспортно-логістичної системи регіону.....	63
Герашенко Д. О. Функціональне зонування як організаційно-економічний механізм оптимізації землекористування в передмістях мегаполісу.....	68
Онищенко О. В. Методичні основи оцінки перспектив створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів.....	73
Тирінов А. В. Визначення рівня ефективності діяльності на машинобудівних підприємствах Харківського регіону	80

Романова А. А. Шляхи фінансування проектів підвищення регіональної конкурентоспроможності в умовах дефіциту коштів..... 85

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Кінторяк К. М., Порохня В. М., Семенова А. С. Деякі аспекти системного підходу до процесів функціонування інтелектуального капіталу ВНЗ..... 90
Золотих І. Б. Становлення економіки знань в Росії та Україні: проблеми і фактори розвитку..... 95
Острроверхова Г. В. Інноваційність організаційної культури як інструмент підвищення ефективності інноваційної діяльності..... 101

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Гринько О. А., Хохлов В. В. До питання оцінки стабільності банківських депозитів в умовах нестабільності економіки..... 106
Чанишева А. Ф. Довірчі області в економетрії комплексних змінних .. 110
Кобзев П. М., Котляр А. А. Конструктивний системний підхід до управління вітчизняними підприємствами як ринковими системами 117
Степаненко О. П. Моделювання синергетичних ефектів у розвитку банківської системи..... 123
Шерстеников Ю. В. Модельна оптимізація виробництва, зберігання та збуту товару 128
Кабаненко Ю. В. Математична модель інформаційного потоку 135
Нікітіна А. В. Методичний інструментарій оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на підґрунті використання методів факторного аналізу..... 139

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Мельник К. П. Роль інформації та показників оперативного контролю в управлінні сільськогосподарською діяльністю..... 144
Оліфіров О. В., Маковейчук К. О. Концептуальні основи інформатики для економічних та інженерних спеціальностей некомп'ютерного профілю 150

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Ковальчук В. А., Короткий В. Ю. Перспективи та ризики гірничорудної галузі України в контексті сталого розвитку..... 155
Петенко А. В., Лозинський І. Є. Диверсифіковане виробництво як ланка інфраструктури вуглепромислового регіону..... 161
Гафич О. І. Науково-методичні засади побудови системи динамічного аналізу невизначеностей і ризиків нафтогазовидобувних проектів і підтримки прийняття рішень з їх реалізації..... 165

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Ібатулін Ш. І., Сакаль О. В., Бокоч В. В. Перспективні напрями вдосконалення управління лісовими ресурсами в рамках просторового соціально-економічного розвитку України..... 174
Варламова І. С. Світовий досвід запровадження екологічного аудиту та його стан в Україні..... 180

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

Чорна М. В., Чатченко О. Є. Концепція оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства..... 185
Корж Р. В. Результативність діяльності харчових підприємств України..... 192
Тягунова Н. М. Чинники, що визначають конкурентні стратегії торговельних підприємств споживчої кооперації..... 199
Дарчук В. Г. Рекламні маршрути по точках садіб як один із чинників розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні..... 204
Михайлова М. В. Удосконалення комплексу маркетингу закладів ресторанного господарства з урахуванням специфіки ресторанних послуг..... 215

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61001, Харків,
пров. Інженерний, 1а,
Бібліотечний корп., 2 пов., к. 203
Тел./факс (057) 758-74-31
e-mail: biz_inf@ukr.net
www.business-inform.net

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61001, Харків,
пр. Гагаріна, 20, оф. 2227
Тел./факс (057) 703-40-21, 732-09-59

ПІДПИСКА:

- у Видавця;
- **Агентство «Меркурій»:**
49056, Дніпропетровськ,
Набережна Леніна, 15-а, оф. 39.
Тел. (056) 744-16-61,
744-72-87, 778-52-85

Науковий журнал «БІЗНЕС ІНФОРМ»

Видається 1 раз на місяць
Мова видання – українська, російська,
англійська

Рекомендовано до друку рішеннями
вченої ради ХНЕУ № 1 від 30.08.13 р.
вченої ради НДЦ ІПР НАНУ
№ 8 від 06.09.13 р.

Здано до набору 20.07.2013 р.
Підписано до друку 30.08.2013 р.
Формат 60 x 84/8.
Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 49,0. Обл.-вид. арк. 63,7.

Надруковано у ВД «ІНЖЕК»
Замовлення № 693. Наклад 300 прим.

© БІЗНЕСІНФОРМ, 2013

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Тюріна Д. М. Оцінка ринку праці в умовах панування парадигми рівноваги.....	220
Чорнодід І. С. Методологія аналізу соціальної конкурентоспроможності країни.....	225

ПРОБЛЕМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Брайловський І. А. Інтереси і вигоди приватного сектора в державно-приватному партнерстві.....	232
Чечетова-Терашвілі Т. М. Стратегічний аналіз розвитку малого підприємництва в Харкові.....	237

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Воліков В. В. Принципи оцінки інтелектуального потенціалу підприємства.....	243
Голофаєва І. П. Фінансові потоки в логістичній діяльності підприємства.....	248
Літвінова В. О. Підвищення конкурентоспроможності продукції: проблеми визначення ефективності.....	252
Кот О. В., Павлюк О. О. Визначення сутності поняття «розвиток підприємства».....	256
Карапейчик І. М. Особливості впливу параметрів стану підприємства на його економічний потенціал у зоні збитковості.....	261

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Гіль С. Є., Горобинська М. В. Проблема ідентифікації поняття і концепту в оціночній діяльності.....	269
---	-----

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І АУДИТ

Качалай В. В. Кайдзен-костинг: досвід і перспективи впровадження на промислових підприємствах України.....	273
--	-----

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Єремейчук Р. А., Безродна О. С. Використання збалансованої системи показників і SPACE-аналізу для визначення стратегії банку.....	277
Мельниченко О. В. Теоретичні засади електронних грошей.....	284
Панасенко Г. О. Інформованість вкладників на ринку депозитних продуктів України.....	290
Стрижиченко К. А. Механізм самоорганізації сегментів фінансового ринку країни.....	295
Портна О. В. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як важливої складової сукупного фінансового потенціалу України.....	300
Ястребова Г. С. Ефективність податкових реформ у контексті особливостей поведінки платників податків в Україні.....	305
Волохата В. Є. Фактори формування депозитних ресурсів банку.....	310
Капралов Р. О. Вплив макросередовища на функціонування ринку банківських платіжних карток в Україні.....	317

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

Бабич В. П., Посохов І. М. Аналіз російських наукових шкіл ризик-менеджменту.....	325
Ведмідь Н. І. Інтегральна оцінка ефективності сервісного управління санаторно-курортних та оздоровчих підприємств.....	331
Захаров В. А., Іванова В. Й. Аналіз стану операційного менеджменту на промислових підприємствах.....	337
Клименко С. М. Формування стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків.....	343
Куріна Н. С., Дарченко Н. Д. Інноваційна модель концепції професійної адаптації персоналу.....	348
Совершенна І. О. Про сучасні особливості технологізації управління підприємством.....	353
Черкашина М. В., Науменко М. О. Конкурентна розвідка та консолідація маркетингової інформації в системі менеджменту інтегрованих корпоративних структур.....	357
Шульженко А. Є. Економічна безпека стратегічного альянсу в контексті теорій взаємодії.....	361
Мельник О. В. Проектування підсистеми стратегічно орієнтованого управління нематеріальними активами підприємства.....	367
Рвачова І. М. Концептуальний підхід до управління маркетинговою компетенцією підприємств.....	373
Струпинська Н. В. Методичний підхід до забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства.....	379

ДОВІДКОВА ІНФОРМАЦІЯ

Рецензія на монографію О. В. Пирог.....	388
Інформація для авторів.....	390
Умови публікації в журналі «Бізнес Інформ».....	392

УТОЧНЕННЯ.

1. У журналі «Бізнес Інформ» № 6-2013 у статті О. О. Шатравки «Аналіз умов введення в Україні накопичувальної системи пенсійного забезпечення» на с. 267 помилково продубльовано рис. 1 замість рис. 2.

2. У журналі "Бізнес Інформ" № 7-2013 на с. 203 у статті «Прогнозування показників впливу на забезпечення функціонування пенсійної системи» послідовність авторів має бути така: Шатравка О. О., Кашеєва В. Ю. (на усіх мовах).

Редакція приносить авторам вибачення.

СОДЕРЖАНИЕ

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Кизим Н. А., Киреенко А. П., Губарева И. О. Тенизация экономики в Украине и России и её влияние на экономическое развитие страны.....	8
Мартынюк В. П., Баранецкая О. В. Оценка отдельных показателей фискальной безопасности государства.....	15
Круш П. В. Государственная политика в сфере сбалансирования бюджета Украины.....	21
Орешняк В. Л. Структурные изменения в экономике Украины в контексте устойчивого развития.....	28

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Ивашина А. Ф., Матвийчук И. А. Субстанциональные глобальные вызовы развитию мировой экономики и их влияние на экономическую безопасность государства.....	34
Головня Е. М. Государственные приоритеты внешнеэкономической деятельности Украины в условиях стабилизации экономики.....	39
Дехтярь Н. А., Боярко И. Н., Дейнека О. В. Сравнительная характеристика принципов реализации бюджетной политики стран ЕС и Украины в части формирования государственных расходов.....	45
Корнивская В. О. Современное состояние российского, украинского и европейского финансовых рынков в контексте паритетного финансово-инвестиционного партнерства стран.....	51
Кудырко Л. П., Севрук И. Н. Международные торговые сети в процессах концентрации на продуктовом рынке (FMCG) Украины.....	56

РЕГИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА

Попова Н. В. Кластеры как основа инновационного развития транспортно-логистической системы региона.....	63
Герашенко Д. О. Функциональное зонирование как организационно-экономический механизм оптимизации землепользования в пригородах мегаполиса.....	68
Онищенко О. В. Методические основы оценки перспектив создания и развития кластерной модели взаимодействия власти и бизнеса при участии региональных аэропортов.....	73
Тыринов А. В. Определение уровня эффективности деятельности на машиностроительных предприятиях Харьковского региона.....	80
Романова А. А. Пути финансирования проектов повышения региональной конкурентоспособности в условиях дефицита средств.....	85

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Кинторяк Е. Н., Порохня В. М., Семенова А. С. Некоторые аспекты системного подхода к процессам функционирования интеллектуального капитала вуза.....	90
Золотых И. Б. Становление экономики знаний в России и Украине: проблемы и факторы развития.....	95
Островецкая Г. В. Инновационность организационной культуры как инструмент повышения эффективности инновационной деятельности.....	101

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

Гринько Е. А., Хохлов В. В. К вопросу оценки стабильности банковских депозитов в условиях нестабильности экономики.....	106
---	-----

Чанышева А. Ф. Доверительные области в эконометрии комплексных переменных.....	110
Кобзев П. М., Котляр А. А. Конструктивный системный подход к управлению отечественными предприятиями как рыночными системами.....	117
Степаненко О. П. Моделирование синергетических эффектов в развитии банковской системы.....	123
Шерстенников Ю. В. Модельная оптимизация производства, хранения и сбыта товара.....	128
Кабаненко Ю. В. Математическая модель информационного потока.....	135
Никитина А. В. Методический инструмент оценки уровня экономической безопасности предприятий на основе использования методов факторного анализа.....	139

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

Мельник Е. П. Роль информации и показателей оперативного контроля в управлении сельскохозяйственной деятельностью.....	144
Олифирова А. В., Маковейчук К. А. Концептуальные основы информатики для экономических и инженерных специальностей некомпьютерного профиля.....	150

ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Ковальчук В. А., Короткий В. Ю. Перспективы и риски горнорудной отрасли Украины в контексте устойчивого развития.....	155
Петенко А. В., Лозинский И. Е. Диверсифицированное производство как звено инфраструктуры углепромышленного региона.....	161
Гафич О. И. Научно-методические основы построения системы динамического анализа неопределенностей и рисков нефтегазодобывающих проектов и поддержки принятия решений по их реализации.....	165

ЭКОНОМИКА ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

Ибатуллин Ш. И., Сакаль О. В., Бокоч В. В. Перспективные направления совершенствования управления лесными ресурсами в рамках пространственного социально-экономического развития Украины.....	174
Варламова И. С. Мировой опыт внедрения экологического аудита и его состояние в Украине.....	180

ЭКОНОМИКА ТОРГОВЛИ И УСЛУГ

Черная М. В., Чатченко О. Е. Концепция оценки спроса на продукцию предприятий ресторанного хозяйства.....	185
Корж Р. В. Результативность деятельности пищевых предприятий Украины.....	192
Тягунова Н. М. Факторы, определяющие конкурентные стратегии торговых предприятий потребительской кооперации.....	199
Дарчук В. Г. Рекламные маршруты по точкам усадеб как один из факторов развития сельского (зеленого) туризма в Украине.....	204
Михайлова М. В. Усовершенствование комплекса маркетинга заведений ресторанного хозяйства с учетом специфики ресторанных услуг.....	215

ЭКОНОМИКА ТРУДА И СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

Тюрина Д. Н. Оценка рынка труда в условиях господства парадигмы равновесия	220
Чорнодид И. С. Методология анализа социальной конкурентоспособности страны	225

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Брайловский И. А. Интересы и преимущества частного сектора в государственно-частном партнерстве	232
Чечетова-Терашвили Т. М. Стратегический анализ развития малого предпринимательства в Харькове	237

ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЯ

Воликов В. В. Принципы оценки интеллектуального потенциала предприятия	243
Голофаева И. П. Финансовые потоки в логистической деятельности предприятия	248
Литвинова В. А. Повышение конкурентоспособности продукции: проблемы определения эффективности	252
Кот Е. В., Павлюк А. А. Определение сути понятия «развитие предприятия»	256
Карапейчик И. Н. Особенности влияния параметров состояния предприятия на его экономический потенциал в зоне убыточности	261

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

Гиль С. Е., Горобинская М. В. Проблема идентификации понятия и концепта в оценочной деятельности	269
--	-----

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И АУДИТ

Качалай В. В. Кайдзен-костинг: опыт и перспективы внедрения на промышленных предприятиях Украины	273
--	-----

ФИНАНСЫ, ДЕНЕЖНЫЙ ОБОРОТ И КРЕДИТ

Еремейчук Р. А., Безродная Е. С. Использование сбалансированной системы показателей и SPACE-анализа для определения стратегии банка	277
Мельниченко А. В. Теоретические основы электронных денег	284
Панасенко А. А. Информированность вкладчиков на рынке депозитных продуктов Украины	290
Стрижиченко К. А. Механизм самоорганизации сегментов финансового рынка страны	295
Портная О. В. Финансовое обеспечение развития человеческого потенциала как важной составляющей совокупного финансового потенциала Украины.	300
Ястребова А. С. Эффективность налоговых реформ в контексте особенностей поведения налогоплательщика в Украине	305
Волохатая В. Е. Факторы формирования депозитных ресурсов банка	310
Капралов Р. О. Влияние макросреды на функционирование рынка банковских платёжных карт в Украине	317

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Бабич В. П., Посохов И. М. Анализ российских научных школ риск-менеджмента	325
Ведмедь Н. И. Интегральная оценка эффективности сервисного управления санаторно-курортных и оздоровительных предприятий	331

Захаров В. А., Иванова В. И. Анализ состояния операционного менеджмента на промышленных предприятиях	337
Клименко С. М. Формирование стратегии развития предприятия с учетом рисков	343
Курина Н. С., Дарченко Н. Д. Инновационная модель концепции профессиональной адаптации персонала	348
Совершенная И. А. О современных особенностях технологизации управления предприятием	353
Черкашина М. В., Науменко М. А. Конкурентная разведка и консолидация маркетинговой информации в системе менеджмента интегрированных корпоративных структур ..	357
Шульженко А. Е. Экономическая безопасность стратегического альянса в контексте теорий взаимодействия	361
Мельник О. В. Проектирование подсистемы стратегически ориентированного управления нематериальными активами предприятия	367
Рвачева И. М. Концептуальный подход к управлению маркетинговой компетенцией предприятий	373
Струпинская Н. В. Методический подход к обеспечению эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия	379

СПРАВОЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ

Рецензия на монографию О. В. Пирог	388
Информация для авторов	390
Условия публикации в журнале «Бизнес Информ»	392

CONTENT

MECHANISMS OF REGULATION OF THE ECONOMY

- Kizim N. A., Kireenko A. P., Gubareva I. O.** Shadow Economy in Ukraine and Russia and its Influence upon Economic Development of a Country 8
- Martynuk V. P., Baranetskaya O. V.** Assessment of Some Indicators of Fiscal Security of a State 15
- Krush P. V.** State Policy in the Sphere of Balancing the Ukrainian Budget 21
- Oreshniak V. L.** Structural Changes in the Ukrainian Economy in the Context of Sustainable Development 28

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

- Ivashina A. F., Matvijchuk I.** Substantive Global Challenges to Development of the World Economy and their Influence upon the Economic Security of a State 34
- Golovnya E. M.** State Priorities of Foreign Economic Activity of Ukraine under the Conditions of Stabilisation of Economy 39
- Dekhtyar N. A., Boyarko I. N., Deyneka O. V.** Comparative Characteristics of the Principles of Realisation of the Budget Policy of the EU Countries and Ukraine in the part of Formation of State Expenditures 45
- Kornivska V. O.** Modern State of the Russian, Ukrainian and European Markets in the Context of the Parity Financial and Investment Partnership of the Countries 51
- Kudyrko L. P., Sevruk I. M.** International Trade Networks in the Processes of Concentration in the Food Market (FMCG) of Ukraine 56

REGIONAL ECONOMY

- Popova N. V.** Clusters as the Basis of Innovation Development of Transportation and Logistics System of a Region 63
- Gerashchenko D.** Functional Zoning as an Organisational and Economic Mechanism of Optimisation of the Use of Land in Suburbs of a Megapolis 68
- Onishchenko O. V.** Methodical Grounds of Assessment of Prospects of Creation and Development of a Cluster Model of Interaction of Power and Business with Participation of Regional Airports 73
- Tyrinov A. V.** Identification of the Level of Effectiveness of Activity at Engineering Enterprises of the Kharkiv Region 80
- Romanova A. A.** Ways of Financing Projects of Increase of Regional Competitiveness under Conditions of Deficit of Means 85

INNOVATIVE PROCESSES

- Kintoryak Y. N., Porohnya V. M., Semenova L. S.** Some Aspects of the System Approach to the Processes of Functioning of Intellectual Capital of a Higher Educational Establishment 90
- Zolotykh I. B.** Development of the Knowledge Economy in Russia and Ukraine: Problems and Factors of Development 95

- Ostroverkhova G. V.** Innovativeness of Organisational Culture as an Instrument of Increase of Effectiveness of Innovation Activity 101

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

- Grinko E. L., Khohlov V. V.** To the Issue of Assessment of Stability of Bank Deposits under Conditions of Economic Instability 106
- Chanysheva A. F.** Confidence Regions in Econometrics of Complex Variables 110
- Kobzev P. M., Kotlyar A. A.** Constructive System Approach to Managing Domestic Enterprises as Market Systems 117
- Stepanenko O. P.** Modelling Synergetic Effects in Development of the Banking System 123
- Sherstennikov Y. V.** Model Optimisation of Production, Storage and Sales of Goods 128
- Kabanenko Y. V.** Mathematical Model of the Information Flow 135
- Nikitina A. V.** Methodical Instruments of Assessment of the Level of Economic Security of Enterprises on the Basis of Use of the Methods of Factor Analysis 139

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY

- Melnik Y. P.** Role of Information and Indicators of Operative Control in Managing Agricultural Activity 144
- Olifirov O. V., Makoveichuk K. O.** Conceptual Grounds of Information Science for Economic and Engineering Specialties of the Non-Computer Profile 150

INDUSTRIAL ECONOMICS

- Kovalchuk V. A., Korotkiy V. Y.** Prospects and Risks of the Mining Industry in Ukraine in the Context of Sustainable Development 155
- Petenko A. V., Lozynskyy I. Y.** Diversification of Production as an Element of Infrastructure of a Coal-Mining Region 161
- Gafich O. I.** Scientific and Methodical Foundations of Building up a System of Dynamic Analysis of Uncertainties and Risks of the Gas-and-Petroleum Producing Projects and Support of Making Decisions on their Realisation 165

ENVIRONMENTAL ECONOMICS

- Ibatullin S. I., Sakal O. V., Bokoch V. V.** Prospective Directions of Improvement of Management of Forest Resources within the Spatial Socio-Economic Development of Ukraine 174
- Varlamova I. S.** World Experience of Introduction of Ecological Audit and its State in Ukraine 180

ECONOMICS OF TRADE AND SERVICES

- Chorna M. V., Chatchenko O. E.** Concept of Assessment of Demand on the Products of the Catering Industry Companies 185

Korzh R. V. Effectiveness of Activity of Food Companies of Ukraine.....	192
Tyagunova N. M. Factors that Determine Competitive Strategies of Trading Companies of Consumer Co-Operation.....	199
Darchuk V. G. Advertising Routes through Manor Sites as one of the Factors of Development of Rural (Green) Tourism in Ukraine.....	204
Mikhailova M. V. Improvement of the Marketing Complex of Restaurants With Consideration of Specific Features of Restaurant Services.....	215

LABOUR ECONOMICS AND SOCIAL POLICY

Tyurina D. N. Assessment of the Labour Market Under Conditions of Domination of the Equilibrium Paradigm.....	220
Chornodid I. S. Methodology of Analysis of Social Competitiveness of a Country.....	225

PROBLEMS OF BUSINESS

Brailovskii I. A. Interests and Advantages of the Private Sector in the State-Private Partnership.....	232
Chechetova-Terashvili T. M. Strategic Analysis of Small Entrepreneurship Development in Kharkiv.....	237

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Volikov V. V. Principles of Assessment of Intellectual Potential of an Enterprise.....	243
Golofaeva I. P. Financial Flows in the Logistic Activity of an Enterprise.....	248
Litvinova V. A. Increase of Product Competitiveness: Problems of Definition of Effectiveness.....	252
Kot Y. V., Pavlyuk A. A. Definition of the Essence of the «Enterprise Development» Notion.....	256
Karapeychik I. N. Specific Features of Influence of Parameters of the State of an Enterprise upon its Economic Potential in the Zone of Unprofitability.....	261

ECONOMIC THEORY

Gil S. Y., Gorobynska M. V. Problem of Identification of the Notion and Concept in Estimation Activity.....	269
--	-----

ACCOUNTING AND AUDITING

Kachalay V. V. Kaizen Costing: Experience and Prospects of Implementation at Industrial Enterprises of Ukraine...	273
--	-----

FINANCE, MONEY CIRCULATION AND CREDIT

Yeremeychuk R. A., Bezrodnaya E. S. Use of the Balanced Scorecard and SPACE-Analysis for Determining the Bank Strategy.....	277
Melnichenko A. V. Theoretical Foundations of Electronic Money.....	284
Panasenko A. A. Information Awareness of Depositors in the Deposit Products Market of Ukraine.....	290
Stryzhychenko K. A. Mechanism of Self-Organisation of Segments of the Financial Market of the Country.....	295
Portna O. V. Financial Provision of Development of Human Potential as an Important Component of the Aggregate Financial Potential of Ukraine.....	300

Yastrebova A. S. Efficiency of tax Reforms in the Context of Specific Behaviour of a Tax Payer in Ukraine.....	305
Volokhataya V. Y. Factors of Formation of Deposit Resources of the Bank.....	310
Kapralov R. O. Impact of the Macro-Environment on Functioning of the Market of Bank Payment Cards in Ukraine.....	317

MANAGEMENT AND MARKETING

Babych V. P., Posokhov I. M. Analysis of Russian Scientific Schools of Risk Management.....	325
Vedmed N. I. Integral Assessment of Efficiency of Service Management of Sanatorium-and-Spa and Health-Improving Institutions.....	331
Zakharov V. A., Ivanova V. I. Analysis of the State of Operation Management at Industrial Enterprises.....	337
Klimenko S. M. Formation of the Strategy of Enterprise Development with Consideration of Risks.....	343
Kurina N. S., Darchenko N. D. Innovation Model of the Concept of Professional Adaptation of Personnel ..	348
Sovershennaya I. A. On Modern Specific Features of Technologisation of Enterprise Management.....	353
Cherkashina M. V., Naumenko M. A. Competitive Intelligence and Consolidation of Marketing Information in the System of Management of Integrated Corporate Structures.....	357
Shulzhenko L. E. Economic Security of Strategic Alliance in the Context of Interaction Theories.....	361
Melnyk O. V. Designing a Sub-System of Strategically Oriented Management of Intangible Assets of an Enterprise.....	367
Rvacheva I. M. Conceptual Approach to Managing the Marketing Competence of Enterprises.....	373
Strupynska N. V. Methodical Approach to Ensuring Effectiveness of Marketing Activity of an Industrial Enterprise.....	379

INFORMATION

Information for authors.....	390
Terms of publication in the «Business Inform».....	392

ТЕНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНЕ И РОССИИ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАНЫ

КИЗИМ Н. А., КИРЕЕНКО А. П., ГУБАРЕВА И. О.

УДК 330.34

Кизим Н. А., Киреенко А. П., Губарева И. О. Тенизация экономики в Украине и России и её влияние на экономическое развитие страны

Проведенный анализ, систематизация и обобщение данных позволили сравнить уровень тенизации экономик Украины и России с отдельными странами мира. Для оценки влияния тенизации экономики на экономическое развитие страны предложено использование когнитивного подхода, на основании которого выбраны приоритетные направления обеспечения экономического развития экономики Украины с учетом влияния теневой экономики. Составленная когнитивная карта влияния тенизации экономики на экономическое развитие страны позволила систематизировать знания о факторах в их взаимосвязи и взаимодействии. В результате проведенного моделирования было определено, что основным фактором, влияющим на экономическое развитие Украины, является уровень тенизации ее экономики. Использование когнитивного моделирования влияния тенизации экономики на экономическое развитие страны, реализованного на основе единства и совокупности принципов системности, достоверности, полноты и сопоставимости, позволит регулярно получать объективную, качественную информацию и предоставлять содержательные, аналитические материалы для принятия управленческих решений по обеспечению экономического развития страны.

Ключевые слова: тенизация экономики, экономическое развитие, когнитивный подход.

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Библ.:** 22.

Кизим Николай Александрович – доктор экономических наук, профессор, директор Научно-исследовательского центра индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)
E-mail: x_river@mail.ru

Киреенко Анна Павловна – доктор экономических наук, профессор, проректор Байкальского государственного университета экономики и права (ул. Ленина, 11, Иркутск, 664003, Россия)

Губарева Ирина Олеговна – кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник отдела инновационного развития и конкурентоспособности, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)
E-mail: Gubareva_io@mail.ru

УДК 330.34

Кизим М. О., Киреенко Г. П., Губарева І. О. Тінізація економіки в Україні та Росії та її вплив на економічний розвиток країни

Проведений аналіз, систематизація та узагальнення даних дозволили порівняти рівень тінізації економік України та Росії з окремими країнами світу. Для оцінки впливу тінізації економіки на економічний розвиток країни запропоновано використання когнитивного підходу, на підставі якого обрано пріоритетні напрямки забезпечення економічного розвитку економіки України з урахуванням впливу тінізації економіки. Складена когнитивна карта впливу тінізації економіки на економічний розвиток країни дозволила систематизувати знання про фактори в їх взаємозв'язку і взаємодії. У результаті проведеного моделювання було визначено, що основним чинником, що впливає на економічний розвиток України, є рівень тінізації її економіки. Використання когнитивного моделювання впливу тінізації економіки на економічний розвиток країни, реалізованого на основі єдності і сукупності принципів системності, достовірності, повноти і порівняльності, дозволить регулярно отримувати об'єктивну, якісну інформацію та надавати змістовні, аналітичні матеріали для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення економічного розвитку країни.

Ключові слова: тінізація економіки, економічний розвиток, когнитивний підхід.

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 22.

Кизим Микола Олександрович – доктор економічних наук, професор, директор Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)
E-mail: x_river@mail.ru

Киреенко Ганна Павлівна – доктор економічних наук, професор, проректор Байкальського державного університету економіки та права (вул. Леніна, 11, Иркутськ, 664003, Росія)

Губарева Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу інноваційного розвитку та конкурентоспроможності, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)
E-mail: Gubareva_io@mail.ru

UDC 330.34

Kizim N. A., Kireenko A. P., Gubareva I. O. Shadow Economy in Ukraine and Russia and its Influence upon Economic Development of a Country

The article conducts analysis, systematisation and generalisation of data, which allowed comparison of the level of shadow economies of Ukraine and Russia with some countries of the world. To assess influence of the shadow economy on economic development of a country, it offers to use the cognitive approach, on the basis of which it selects priority directions of ensuring economic development of Ukraine with consideration of influence of the shadow economy. The article provides a cognitive scheme of influence of the shadow economy upon economic development of a country and uses this scheme to systemise knowledge about factors in their interconnection and interaction. It identifies, in the result of the conducted modelling, that the main factor that influences economic development of Ukraine is the level of its shadow economy. The use of the cognitive modelling of influence of the shadow economy upon economic development of a country, realised on the basis of the unity and totality of principles of consistency, reliability, completeness and comparability, would allow regular obtaining of objective and quality information and develop substantial analytical materials for managerial decision making on ensuring economic development of the country.

Key words: shadow economy, economic development, cognitive approach.

Fig.: 3. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 22.

Kizim Nikolay A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Director of the Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, 61022, Ukraine)
E-mail: x_river@mail.ru

Kireenko Anna P. – Doctor of Science (Economics), Professor, Pro-rector of the Baikal State University of Economy and Law (ul. Lenina, 11, Irkutsk, 664003, Russia)

Gubareva Irina O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Senior Research Fellow of the Department of Innovation and Competitiveness, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 poverkh, 61022, Ukraine)
E-mail: Gubareva_io@mail.ru

Сегодня теневая экономика в разной степени присутствует практически во всех странах мира. Тенизационные процессы оказывают влияние на все сферы экономической и социальной жизни страны, поэтому существует необходимость в постоянном совершенствовании методов и форм борьбы с тенизацией экономики с целью разрушения наиболее опасных ее форм для общества.

Исследованию тенизации экономики в разных странах посвящены работы Ф. Шнайдера [1,2], А. Бюэн, Э. Монтенегро [2]. В работах таких известных ученых, как: О. Барановский [3], З. Варналий [4], В. Засанский [5], В. Липкан [6], И. Мазур [7], М. Мельник [8], В. Передборский [9], В. Похылук [10], В. Сенчагов [11], О. Тищенко [12], О. Турчинов [13], Н. Эриашвили [14] и других исследуются сущность теневой экономики, её виды и особенности проявления, методы оценки и др. К числу нерешенных вопросов, имеющих важное теоретическое и практическое значение, необходимо отнести вопрос оценки и прогнозирования влияния тенизационных процессов на экономическое развитие страны.

Весомый вклад в теорию и практику оценки тенизации экономики стран мира внесли известные ученые Ф. Шнайдер (Австрия), А. Бюен (Германия) и К. Е. Монтенегро (Чили), которые в своем коллективном масштабном исследовании оценили долю теневой экономики в официальном ВВП некоторых стран мира (фрагментарный обзор – в табл. 1) [2].

В официальных источниках, научной литературе и средствах массовой информации представлено всеобщему вниманию большое количество разноплановых оценок размера тенизации экономики стран мира, но из-за сложности оценивания этого многогранного явления значения существенно отличаются. Для Украины амплитуда колебаний значений доли тенизации экономики от ВВП составляет от 16,5 до 55,1%. Например, согласно оценке журнала «Economics», украинская экономика является наиболее тенизированной в Европе (рис. 1) [15].

Как видно из представленных данных, в России и Украине высокий уровень тенизации экономики. Па-

раллельно официальной экономике в тени работает еще одна скрытая экономика, которая, по некоторым оценкам, превышает официальную.

Тенизация экономики оказывает негативное воздействие на экономическое развитие страны. За последние годы под воздействием Мирового финансового кризиса уровень тенизации экономики в большинстве стран мира вырос, что негативно повлияло на темпы их экономического развития. На рис. 2 представлена динамика изменения интегрального показателя экономического развития некоторых стран мира.

Интегральный показатель включает в себе ряд показателей, характеризующих экономическое развитие страны (ВВП на душу населения; общая финансовая помощь странам, которые развиваются; объем импорта/экспорта товаров и услуг; объем научно-исследовательских и научно-технических работ; уровень безработицы; объем прямых иностранных инвестиций; потребление энергии на душу населения; общие расходы на обучение; объем инвестиций; объем кредиторской задолженности; сальдо платежного баланса; объем расходов на исследования; объем государственного долга; средняя заработная плата; уровень бедности; общие потребительские расходы; ожидаемая продолжительность жизни; число пользователей скоростным интернетом и т. д.).

Интегральный показатель был рассчитан по данным Мирового банка и позволяет учитывать финансовую, экономическую, информационную и социальную составляющие развития страны.

Согласно рис. 1 и рис. 2 Украина имеет самый низкий уровень экономического развития и самый высокий уровень тенизации экономики среди исследуемых стран. В России уровень экономического развития выше, чем в Украине, но высокий уровень тенизации экономики не позволяет достигнуть уровня развития таких стран, как Франция, Великобритания, Германия.

Коррупционированность органов власти, увеличение количества криминальных структур способствуют росту уровня тенизации экономики в стране. В международной практике одним из самых авторитетных исследований

Таблица 1

Сравнение тенизации экономики в Украине и России с некоторыми странами мира в 2008 – 2010 гг. [2]

Наименование показателя, год	Значение показателя страны-лидера	Значение показателя для Украины, России и стран которые находятся рядом с ними	Значение показателя страны-аутсайдера
Доля теневой экономики, % от официального ВВП (2008 г.)	1. Швейцария (8,6)	135. Гондурас (44,4) 136. ЦАР (45,03) 137. Уругвай (45,25) 138. Украина (46,18) 139. Конго, демократическая республика (46,56) 140. Берег Слоновой Кости (46,93) 141. Габон (47,37)	151. Боливия (63,34)
Доля теневой экономики, % от официального ВВП (2010 г.)	1. Швейцария (8,6)	30. Болгария (32,6) 31. Албания (32,9) 32. Македония (34,6) 33. Замбия (38,44) 34. Россия (40,6) 35. Украина (46,8)	37. Зимбабве (62,85)

коррупции в разных странах является Индекс восприятия коррупции, который рассчитывается международной некоммерческой общественной организацией «Transparency International» [16]. Индекс дает возможность сравнивать коррумпированность тех или иных стран и следить за изменением этого показателя в зависимости от проведения социально-экономической политики (табл. 2).

ина оказалась на 144 месте из 174, причем ниже Украины в рейтинге нет ни одной европейской страны. Россия заняла 133 место. Ситуация в Украине (26 баллов из 100) и в России (28 баллов) одинаково плохая, любой результат в индексе ниже тридцати баллов свидетельствует о том, что в стране существует тотальная коррупция и, по мнению Transparency International, считается «позором нации».

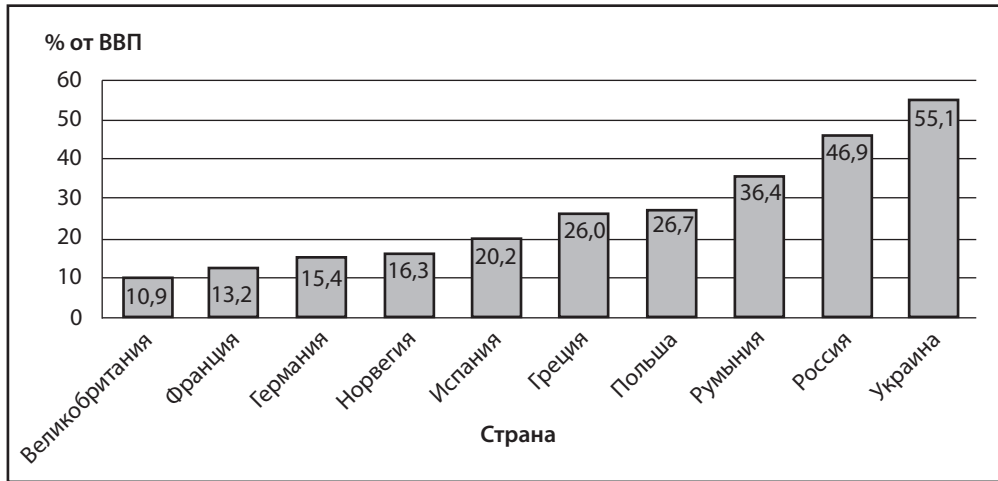

Рис. 1. Размер теневой экономики стран Европы в 2010 г., %

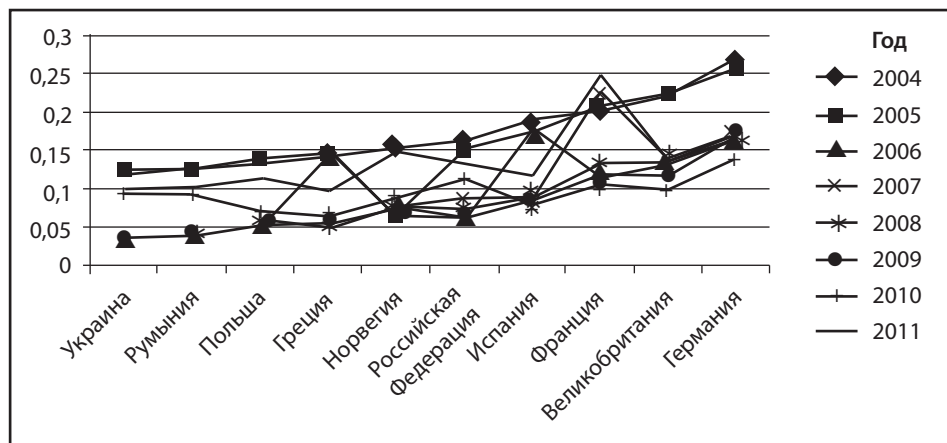

Рис. 2. Динамика интегрального показателя экономического развития стран Европы за 2004 – 2011 гг.

Таблица 2

Сравнение уровня коррупции в Украине и России с некоторыми странами мира в 2012 г. [16]

Наименование показателя, год	Значение показателя страны-лидера	Значение показателя для Украины, России и стран которые находятся рядом с ними	Значение показателя страны-аутсайдера
Индекс восприятия коррупции (2012 г.)	1. Дания (90)	133. Россия (28) 144. Бангладеш (26) 144. Камерун (26) 144. Центральная Африканская Республика (26) 144. Республика Конго (26) 144. Сирия (26) 144. Украина (26)	176. Сомали (8)

В мире Украину, как и Россию, воспринимают как страну с чрезвычайно высоким уровнем коррупции. Наименее коррумпированными странами в 2012 г. было признано Данию, Финляндию, Новую Зеландию, Швецию, а наиболее коррумпированными: Сомали, Афганистан, Судан, Мьянма, Узбекистан, Туркменистан. В 2012 г. Укра-

Такой низкий показатель свидетельствует о том, что государственные органы не желают или не могут признать коррупцию угрозой национальной безопасности страны и личной безопасности граждан, принять адекватные меры по минимизации этой угрозы [16]. Украина стремительно догоняет Россию в вопросе монополизации коррупции.

Transparency International, кроме индекса восприятия коррупции, рассчитывает Барометр мировой коррупции [17] (табл. 3), который является самым большим исследованием мнений широкой общественности об ее опыте соприкосновения с коррупцией. Барометр исследует отношение общественности к уровню коррупции в странах, а также оценивает действия правительства по ее преодолению. Барометр дает возможность понимания того, как коррупция влияет на жизнь людей во всем мире.

Таблица 3

Процент респондентов, оценивающих уровень коррупции в разных сферах в Украине и России в 2013 г.

Сферы проявления коррупции	Украина	Россия
Политические партии	74	77
Парламент / законодательный орган	77	83
Вооруженные силы	52	70
Общественные организации	42	45
Медиа	48	59
Религиозные организации	37	40
Бизнес	65	57
Система образования	69	72
Суды	87	84
Медицина	77	75
Полиция	84	89
Государственные должностные лица	82	92

В 2013 г. среди 107 стран мира Украина, как и Россия, попали в группу стран с высоким уровнем коррупции.

По данным исследования, протестовать против коррупции сегодня готовы 68% украинцев. О готовности выйти на улицу с протестом заявляют 36% опрошенных. 43% респондентов считают, что за последние два года уровень коррупции в Украине значительно вырос, 74% – уверены, что государственный сектор коррумпирован, 80% – охарактеризовали действия правительства в борьбе с коррупцией как нерезультативные. Лишь 4% опрошенных считают, что государственная антикоррупционная борьба имеет хоть какой-то результат. При этом 83% отметили, что важно иметь личный контакт при решении вопросов в государственном секторе, а 84% – что правительством страны руководят организации, действующие в собственных интересах.

Наиболее коррумпированными украинцы назвали именно те институты, которые призваны бороться с коррупцией: суды (87%), правоохранительные органы (84%).

В России наиболее коррумпированным является государственный аппарат (92% опрошенных). За коррумпированными должностными лицами следуют полицейские (89%). На третьем месте – институты судебной власти – 84%, за которыми следуют органы законодательной власти – 83%. Меньше всего граждане отмечали коррумпированность религиозных организа-

ций – 40%, общественных организаций – 45%. По оценкам Transparency International, только 5% российских граждан положительно оценивают действия властей по борьбе с коррупцией, в то время как 77% называют их неэффективными.

Главными факторами роста коррупции в Украине, по мнению экспертов Transparency International, стали следующие:

- ✦ бездействие Национального антикоррупционного комитета при Президенте Украины. Институт, обладающий максимальными полномочиями в сфере координации действий по противодействию коррупции, уже больше года не проводит заседаний;
- ✦ Государственная программа противодействия коррупции стоит не дороже бумаги, на которой она напечатана. Заявленные средства на реализацию государственной антикоррупционной программы в 2011 – 2012 гг. так и не были выделены;
- ✦ изменения в законодательстве о государственных закупках ввели в тень десятки миллиардов государственных средств. Внесенные изменения в закон «Об осуществлении государственных закупок» вывели из-под действия тендерного законодательства около трети бюджетных средств. Граждан фактически лишили права на информацию о закупках, осуществленных за народные деньги.

Всё это свидетельствует о непоследовательной государственной политике в сфере борьбы с тенезацией экономики и коррупцией в Украине. Для решения вопроса Transparency International предлагает возобновить работу Национального антикоррупционного комитета при Президенте, финансировать и выполнять Государственную программу предотвращения и противодействия коррупции.

Основными факторами коррупции в России, по мнению экспертов Transparency International, стали следующие:

- ✦ системный характер коррупции;
- ✦ чрезмерная роль государства в экономике и деловой жизни общества.

Проведенный сравнительный анализ позволяет сделать вывод о том, что в Украине и России существует острая необходимость в повышении эффективности деятельности правительства в сфере борьбы с тенезацией экономики и коррупцией.

Как определили А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров [18], влияние тенезационных процессов в экономике проявляется прежде всего в таких сферах, как: налоги и бюджет, эффективность макроэкономической политики, денежно-кредитная сфера, структура экономики, экономический рост и инвестиционный процесс, конкуренция и эффективность рыночного механизма, занятость.

Соккрытие экономической деятельности от государственного контроля и уклонение от налогов приводит к значительному сокращению доходной части бюджета, что является причиной недофинансирования социальных программ и государственных институтов регулирования экономики. А это ставит под угрозу

социальную стабильность и прогресс. Отсутствие достоверных данных о масштабах, структуре и динамике скрытой части производственной деятельности в легальном и нелегальном секторах может привести к ошибкам в макроэкономическом регулировании, политике, занятости и т. д. Влияние тенизации экономики на денежно-кредитную сферу проявляется в деформации кредитных отношений, структуре платежного оборота, стимулировании инфляции и увеличении инвестиционных рисков. Криминальная экономическая деятельность приводит к: снижению инвестиционной активности, стимулированию развития спекулятивного финансового и торгово-посреднического секторов, в которых она сосредоточена; ориентации на развитие сферы незаконных товаров и услуг; росту удельного веса топливо-энергетической и сырьевой составляющих, что обусловлено массовым вывозом их за границу; инвестированию доходов в легальную деятельность для облегчения криминальной деятельности (информационные, транспортные услуги), увеличение расходов на обеспечение безопасности и охраны.

Тенизация экономики, в свою очередь, влияет на экономический рост, снижая налоговые поступления и инвестиции, а также стимулируя отток капитала из страны. Необходимо учитывать, что влияние тенизации экономики на рыночные механизмы неоднозначны. С одной стороны, некриминальная часть теневого сектора имеет рыночный и конкурентный характер, а с другой – приносит вред предприятиям легального сектора,

снижая их конкурентоспособность. Деструктивно влияет на режим конкуренции организованная преступность, которая устанавливает монопольный контроль над рынками и сферами деятельности. Скрытая занятость приводит к социальному напряжению: отсутствие гарантий для рабочего (заработная плата, социальная защита), нарушения в организации труда.

Оценить влияние перечисленных факторов на развитие экономики страны достаточно сложно, но наглядно представить систему взаимосвязанных факторов и их влияние на экономическое развитие страны можно с помощью когнитивной карты (рис. 3). Когнитивный подход к моделированию экономических процессов ориентирован на то, чтобы активизировать интеллектуальные процессы субъекта и помочь ему зафиксировать свое представление проблемной ситуации в виде формальной модели. Поэтому разработка методического подхода к прогнозированию влияния теневой экономики на экономическое развитие страны, который, в отличие от существующих, основывается на когнитивном подходе в моделировании, позволяет определить приоритеты в формировании программных мероприятий [19].

На рис. 3 представлена когнитивная карта влияния макроэкономических факторов на уровень экономического развития Украины. Отбор основных и управляющих факторов влияния тенизации экономики на экономическое развитие страны осуществлялся следующим

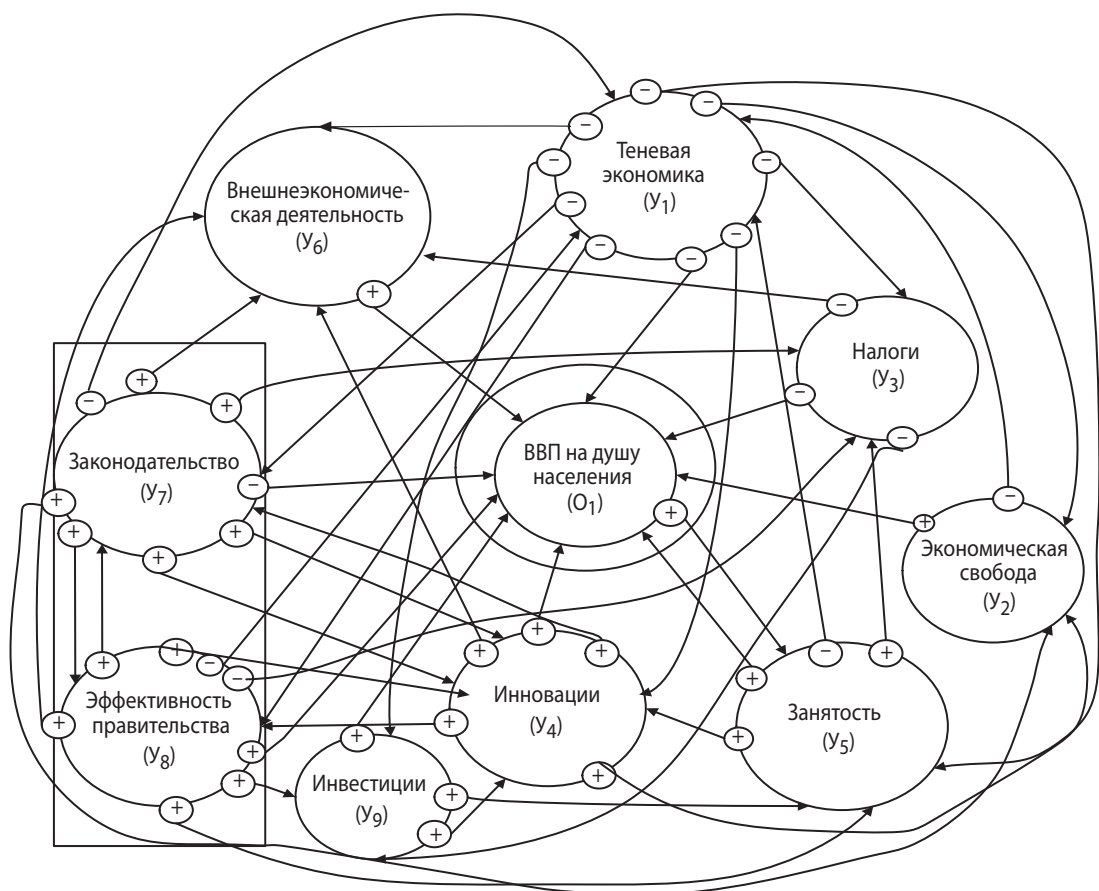

Рис. 3. Когнитивная карта влияния факторов на экономическое развитие страны

образом. Основным фактором был избран показатель «ВВП на душу населения», а управляющими: теневая экономика, экономическая свобода, налоги, инновации, занятость, внешнеэкономическая деятельность, законодательство, эффективность правительства. При этом в качестве целевого поочередно выступал каждый из основных факторов. По аналогии строится когнитивная матрица. Далее было осуществлено сценарное моделирование влияния тенизации экономики на экономическое развитие страны.

Основной фактор, который выражен показателем «ВВП на душу населения», принят как индикатор развития экономики государства. Управляющие факторы были отобраны исходя из результатов анализа литературных источников [7, 11, 13, 14, 20 – 22]. Для моделирования были использованы статистические данные 149 стран.

На следующем этапе осуществляется моделирование различных сценариев развития ситуации с учетом уровня тенизации экономики в рассматриваемых странах. Для этих целей использовался импульсный подход к моделированию [19].

Указанные девять управляющих факторов были использованы для импульсного воздействия на них. Последовательно на каждый из управляющих факторов влияли импульсы, определяемые как средние значения изменения показателей, оцениваемых в целом по стране.

На основании полученных расчетов изменения ситуации с тенизацией экономики в Украине в зависимости от влияния того или иного фактора, были выделены приоритетные направления для обеспечения экономического развития Украины (табл. 4).

Согласно сценариям развития ситуации основными тремя приоритетными направлениями обеспечения увеличения ВВП на душу населения, как индикатора экономического развития, выступают: увеличение налоговых поступлений, увеличение эффективности работы правительства и снижение тенизации экономики. Согласно ранжированию, представленному в табл. 4, фактором влияния, который остается неизменным в тройке приоритетных, является снижение те-

низации экономики. По первому и второму сценариям для обеспечения роста ВВП на душу населения правительству необходимо в первую очередь увеличить налоговые поступления, что, в свою очередь, возможно лишь при условии проведения мероприятий, направленных на снижение тенизации экономики.

Аналогичные расчеты с помощью разработанной когнитивной модели можно провести и по России, учитывая при моделировании экономические, геополитические и социальные особенности данной страны.

ВЫВОДЫ

В мире Россию и Украину относят к странам с высоким уровнем тенизации экономики и коррупции.

Для оценки влияния тенизационных процессов на экономическое развитие страны предложено использовать когнитивный подход, на основании которого были выбраны приоритетные направления для обеспечения экономического развития экономики Украины. Составленная когнитивная карта влияния тенизации экономики на экономическое развитие страны позволила систематизировать знания о факторах в их взаимосвязи и взаимодействии. В результате проведенного моделирования было определено, что основным фактором, влияющим на экономическое развитие Украины, является уровень тенизации ее экономики. Использование когнитивного моделирования влияния тенизации экономики на экономическое развитие страны, реализованного на основе единства и совокупности принципов системности, достоверности, полноты и сопоставимости, позволит регулярно получать объективную, качественную информацию и предоставлять содержательные, аналитические материалы для принятия управленческих решений по обеспечению экономического развития страны. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Non-Observed Economy in National Account, Survey of country Practices / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// UN](http://UN) <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/NOE2012.pdf>

Таблица 4

Приоритетные направления для обеспечения экономического развития экономики Украины с учетом снижения тенизации экономики

Направления снижения социального напряжения	Ранг приоритетности		
	1 сценарий	2 сценарий	3 сценарий
Рост налоговых поступлений	1	1	2
Увеличение эффективности работы правительства	2	3	6
Уменьшение тенизации экономики	3	2	1
Увеличение объема инвестиций в реальный сектор экономики	4	4	4
Рост занятости населения	5	5	3
Увеличение уровня экономической свободы	6	6	5
Рост инновационной составляющей	7	7	9
Улучшение нормативно-правовой базы	8	8	8
Увеличение активности внешнеэкономической деятельности	9	9	7

2. **Schneider F.** Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 / F. Schneider, A. Buehn, C. E. Montenegro [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// worldbank.org](http://worldbank.org).
3. **Барановський О. І.** Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О. І. Барановський. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2004. – 759 с.
4. **Варналій З. С.** Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
5. **Засанський В. В.** Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період / В. В. Засанський : дис. ... д-ра екон. Наук : 08.02.03. – К., 2004.
6. **Ліпкан В. А.** Національна безпека України : навчальний посібник / В. А. Ліпкан. – К.: Кондор, 2008. – 552 с.
7. **Мазур І.** Детінізація економіки України: теорія і практика : монографія / І. Мазур. – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2006. – 239 с.
8. **Мельник М. І.** Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія / М. І. Мельник. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.
9. **Предборський В. А.** Економічна безпека держави : монографія / В. А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.
10. **Похилюк В. В.** Держава в транзитивній економіці: регулювання економіки, аналіз та стан економічної безпеки : монографія / В. В. Похилюк. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 403 с.
11. **Сенчагов В. К.** Экономическая безопасность. Геополитика, глобализация, самосохранение и развитие / В. К. Сенчагов. – М.: Финанстатинформ, 2002.
12. **Тищенко О. М.** Забезпечення економічної безпеки держави в контексті моніторингу сплати податків монографія / О. М. Тищенко, М. О. Кизим, А. О. Єніна-Березовська / За заг. ред. О. М. Тищенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2012. – 305 с.
13. **Турчинов О. В.** Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування та методи оцінки / О. В. Турчинов. – К.: Ін-т Росії НАН України, 1996. – 199 с.
14. **Экономика и право. Теневая экономика : уч пособие для вузов / Под ред. Н. Д. Эриашвили, Н. В. Артемьева.** – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ- ДАНА, 2007. – 448 с.
15. **Kearney A. T.** THE SHADOW ECONOMY IN EUROPE, 2011. – 18 p.
16. **Corruption Perceptions Index 2012 / Transparency International** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2012](http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2012)
17. **Барометр мировой коррупции 2013 / Transparency International** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/gcb2013>
18. **Бекряшев А. К.** Теневая экономика и экономическая преступность / А. К. Бекряшев, И. П. Белозеров, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/contents.htm>
19. **Кизим Н. А.** Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны : монография / Н. А. Кизим, В. В. Узунов. – Х.: ИД «ІНЖЕК», 2007. – 204 с.
20. **Національна безпека України: теорія і практика : навчальний посібник / За заг. ред. Г. П. Ситника.** – Хмельницький ; Київ : Кондор, 2007. – 616 с.
21. **Предборський В. А.** Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів : монографія / В. А. Предборський. – Київ : Кондор, 2005. – 614 с.
22. **Попович В. М.** Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.

REFERENCES

- Baranovskiy, O. I. *Finansova bezpeka v Ukraini (metodologiya otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia)* [Financial Security in Ukraine (assessment methodology and tools required)]. Kyiv: KN-TEU, 2004.
- “Barometr mirovoy korrupsii 2013” <http://www.transparency.org/gcb2013>
- Bekryash, A. K., and Belozarov, I. P. “Tenevaia ekonomika i ekonomicheskaiia prestupnost” [The shadow economy and economic crime]. <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/contents.htm>
- “Corruption Perceptions Index 2012” http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2012
- Ekonomika i pravo. Tenevaia ekonomika* [Economics and law. The shadow economy]. Moscow: YuNITI – DANA, 2007.
- Kearney, A. T. *The shadow economy in Europe*, 2011.
- Kizim, N. A., and Uzunov, V. V. *Programmno-tselevoy podkhod k gosudarstvennomu upravleniu sotsialnoy napriazhennosti v regionakh strany* [Target-oriented approach to governance of social tension in the country]. Kharkiv: INZhEK, 2007.
- Lipkan, V. A. *Natsionalna bezpeka Ukrainy* [National Security of Ukraine]. Kyiv: Kondor, 2008.
- Melnyk, M. I. *Korrupsia – korozia vlady (sotsialna sutnist, tendentsii ta naslidky, zakhody protydiv)* [Corruption – the erosion of power (social nature, trends and effects, countermeasures)]. Kyiv: Yurydychna dumka, 2004.
- Mazur, I. *Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia i praktyka* [Shadow Economy of Ukraine: Theory and Practice]. Kyiv: Kyivskiy universytet, 2006.
- “Non-Observed Economy in National Account, Survey of country Practices”. <http://UNhttp://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/NOE2012.pdf>
- Natsionalna bezpeka Ukrainy: teoriia i praktyka* [National Security of Ukraine: теорія і практика]. Kyiv: Kondor, 2007.
- Predborskiy, V. A. *Ekonomichna bezpeka derzhavy* [The economic security of the state]. Kyiv: Kondor, 2005.
- Pokhyliuk, V. V. *Derzhava v tranzytyvni ekonomitsi: rehu-liuvannia ekonomiky, analiz ta stan ekonomichnoi bezpeky* [State of transitive economy: economic regulation, analysis and economic security]. Poltava: RVV PUSKU, 2008.
- Predborskiy, V. A. *Detinizatsiia ekonomiky u konteksti transformatsiinykh protsesiv* [Shadow Economy in the context of transformation processes]. Kyiv: Kondor, 2005.
- Popovych, V. M. *Ekonomiko-kryminolohichna teoriia detinizatsii ekonomiky* [Economic and criminological theory Shadow Economy]. Irpin: Akademiia derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 2001.
- Schneider, F., Buehn, A., and Montenegro, C. E. “Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007” <http://worldbank.org>
- Senchagov, V. K. *Ekonomicheskaiia bezopasnost. Geopolitika, globalizatsiia, samosokhranenie i razvitie* [Economic security. Geopolitics, Globalization, and the development of self-preservation]. Moscow: Finanstatinform, 2002.
- Tyshchenko, O. M., Kyzym, M. O., and Ilenina-Berezovska, A. O. *Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy v konteksti monitoringu splaty podatkov* [Ensuring economic security in the context of monitoring tax]. Kharkiv: INZhEK, 2012.
- Turchynov, O. V. *Tinyova ekonomika: zakonomirnosti, mekhanizmy funktsionuvannia ta metody otsinky* [The shadow economy: patterns and mechanisms of evaluation methods]. Kyiv: In-t Rosii NAN Ukrainy, 1996.
- Varnalii, Z. S., Burkaltseva, D. D., and Saienko, O. S. *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: problemy ta priorytety zmitsnennia* [The economic security of Ukraine: problems and priorities of strengthening]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2011.
- Zasanskyi, V. V. “Mekhanizmy upravlinnia detinizatsiieiu ekonomiky Ukrainy u transformatsiinyi period” [Management mechanisms of Shadow Economy in Ukraine transformation period]. *dys. ... d-ra ekon. nauk: 08. 02. 03*, 2004.

ОЦЕНКА ОТДЕЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИСКАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

МАРТЫНЮК В. П., БАРАНЕЦКАЯ О. В.

УДК 336.225:336.1.07(477)

Мартынюк В. П., Баранецкая О. В. Оценка отдельных показателей фискальной безопасности государства

В статье исследованы основные фискальные показатели, которые позволяют осуществить аналитическую характеристику состояния фискальной сферы Украины. Тенденции изменения индикаторов указывают на наличие позитивных и негативных сдвигов в экономических процессах, существование деструктивных возможных и потенциальных угроз, имеющих существенное влияние на обеспечение надлежащего уровня фискальной безопасности государства и реализацию приоритетных национальных экономических интересов. Сделанное сопоставление значений исследуемых фискальных показателей с их пороговыми значениями позволяет сразу акцентировать внимание на источник существующих и возможных фискальных проблем. Замечено, что ликвидация существующих дисбалансов фискального пространства позволит максимизировать уровень фискальной безопасности Украины, способствовать ее финансовой стабильности и социально-экономическому развитию.

Ключевые слова: фискальная безопасность государства, индикаторы, бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, государственный долг, бюджетный дефицит, налоги.

Рис.: 4. **Табл.:** 2. **Библ.:** 8.

Мартынюк Владимир Петрович – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой, кафедра финансово-экономической безопасности, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: volmartynyuk@gmail.com

Баранецкая Ольга Викторовна – аспирантка, кафедра финансово-экономической безопасности, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: Baranetska_Olga@ukr.net

УДК 336.225:336.1.07(477)

Мартинюк В. П., Баранецька О. В. Оцінка окремих показників фискальної безпеки держави

У статті досліджено основні фискальні показники, які дозволяють здійснити аналітичну характеристику стану фискальної сфери України. Тенденції зміни індикаторів вказують на наявність позитивних і негативних зрушень в економічних процесах, існування деструктивних можливих і потенційних загроз, які мають суттєвий вплив на забезпечення належного рівня фискальної безпеки держави та реалізацію пріоритетних національних економічних інтересів. Зроблено співставлення значень досліджуваних фискальних показників із їх пороговими значеннями, що дозволяє відразу акцентувати увагу на джерело існуючих і можливих фискальних негараздів. Зауважено, що ліквідація існуючих дисбалансів фискального простору дозволить максимізувати рівень фискальної безпеки України, сприяти її фінансової стабільності та соціально-економічному розвитку.

Ключові слова: фискальна безпека держави, індикатори, бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету, державний борг, бюджетний дефіцит, податки.

Рис.: 4. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 8.

Мартинюк Володимир Петрович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри, кафедра фінансово-економічної безпеки, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: volmartynyuk@gmail.com

Баранецька Ольга Вікторівна – аспірантка, кафедра фінансово-економічної безпеки, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: Baranetska_Olga@ukr.net

UDC 336.225:336.1.07(477)

Martynuk V. P., Baranetskaya O. V. Assessment of Some Indicators of Fiscal Security of a State

The article studies main fiscal indicators that allow carrying out analytical characterisation of the state of the fiscal sphere of Ukraine. Tendencies of indicators changes point out availability of positive and negative shifts in economic processes, existence of destructive possible and potential threats that have significant influence upon ensuring the proper level of fiscal security of the state and realisation of priority national economic interests. The conducted comparison of values of the studied fiscal indicators with their threshold values allows focusing on the source of existing and possible fiscal problems. It is noticed that liquidation of existing imbalances of fiscal environment would allow maximisation of the level of fiscal security of Ukraine and facilitate its financial stability and socio-economic development.

Key words: fiscal security of a state, indicators, budget, budget revenues, budget expenditures, state debt, budget deficit, taxes.

Pic.: 4. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 8.

Martynuk Vladimir P. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Financial and Economic Security, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: volmartynyuk@gmail.com

Baranetskaya Olga V. – Postgraduate Student, Department of Financial and Economic Security, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: Baranetska_Olga@ukr.net

Сегодня экономики многих стран мира столкнулись с проблемами масштабного бюджетного дефицита и государственного долга, которые ставят под угрозу стабильность экономического развития целых регионов. Первоочередным заданием для правительств государств в вопросе достижения экономической стабильности и выхода из кризиса является проблема реализации сбалансированной фискальной политики, которая сможет ликвидировать проблемы в государственных финансах и минимизировать социальное недовольство.

В экономической литературе проблемам фискальной политики и процессам фискального пространства всегда уделялось значительное внимание, а в условиях финансово-экономической нестабильности исследования приоритетных путей улучшения социально-экономического положения в стране через призму эффективности функционирования фискальной сферы считаем уместными и необходимыми. Значительные научные наработки относительно теоретико-методологических основ фискальной политики присутствуют в работах

Ю. Иванова, О. Кириленко, А. Крысоватого, И. Луниной, П. Мельника, А. Соколовской, В. Федосова, С. Юрия и др.

Вместе с тем, считаем, что каждый отдельный этап экономического развития в стране требует применения индивидуальных подходов к решению важных финансовых вопросов и ликвидации существующих финансовых проблем, поэтому перманентные исследования в фискальной области должны происходить постоянно и быть направлены на исследование стратегических ориентиров по максимизации уровня фискальной безопасности государства.

Целью статьи является отражение аналитических аспектов функционирования фискальной сферы через исследование отдельных индикаторов, отображение их динамики и соответствия пороговым значениям, выделение существующих проблем фискального пространства.

Исследования макроэкономических показателей и индикаторов финансовой безопасности Украины позволили сделать два главных вывода: во-первых, финансовая система Украины стала хорошо интегрирована в мировую финансовую систему, что проявилось в значительном влиянии ипотечного кризиса США 2008 г. и долгового кризиса в странах ЕС на ситуации в финансово-экономической сфере Украины; во-вторых, результаты научных исследований и анализа показали достаточный уровень устойчивости национальной экономики к негативным внешним воздействиям, поскольку значительного ухудшения экономической ситуации в Украине в период финансово-экономической

нестабильности не наблюдалось, несмотря на ухудшение всех макроэкономических и финансовых показателей.

Исследуя фискальную сферу и выясняя ее важность в социально-экономическом развитии страны, которая обусловлена тем, что именно данная сфера «... определяет ритм функционирования финансов как кровеносной системы государства, обеспечивает целевой характер использования финансовых ресурсов, реализацию приоритетов социально-экономического развития» [1], подчеркнем, что основной является задача достижения финансовой стабильности Украины при ликвидации негативных процессов, имеющих деструктивное влияние на функционирование фискального сектора государства.

В процессе исследования идентифицирован ряд угроз, которые, на наш взгляд, могут оказывать самое негативное влияние на обеспечение фискальной безопасности государства, препятствуя достижению позитивного экономического роста в стране и осуществлению стратегических целей по реализации национальных экономических интересов (рис. 1).

Для ликвидации дисбалансов экономики государства в целом прежде всего следует исследовать тенденции изменения основных фискальных показателей, что позволит сосредоточить внимание на наиболее проблемных аспектах восстановления и оздоровления финансовой системы.

Данные табл. 1 свидетельствуют о наличии угроз фискальной безопасности Украины, учитывая обеспечение государства финансовыми ресурсами в исследуемый период.

Таблица 1

Доходы и расходы Сводного и Государственного бюджетов Украины в 2004 – 2012 гг.

Показатель	Год								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Сводный бюджет									
Доходы, млн грн	91529,4	134183,2	171811,5	219939,1	297844,6	288579,6	314506,3	398553,6	445454,3
Доходы, % ВВП	26,5	30,4	31,6	30,5	31,4	31,5	29,0	30,3	31,6
Расходы, млн грн	101415,5	141698,8	175284,4	226035,7	309216,2	307312,2	377842,9	416853,6	492394,9
Расходы, % ВВП	29,4	32,1	32,2	31,4	32,6	33,6	34,8	31,7	34,9
Сальдо доходов и расходов *, млн грн	-11009,0	-7806,3	-3700,9	-7671,4	-14183,1	-21606,9	-64684,9	-23057,9	-50730,3
Сальдо доходов и расходов *, % к ВВП	-3,2	-1,8	-0,7	-1,1	-1,5	-2,4	-6,0	-1,8	-3,6
Государственный бюджет									
Доходы (с учетом межбюджетных трансфертов), млн грн	70337,8	105330,2	133521,7	165942,1	231686,3	225319,9	240615,2	314616,9	346078,6
Доходы, % ВВП	20,4	23,9	24,5	23,0	24,4	24,6	22,2	23,9	24,6
Расходы (с учетом межбюджетных трансфертов), млн грн	79471,5	112975,9	137108,1	174235,9	241454,5	242356,7	303588,7	333414,5	395661,9
Расходы, % ВВП	23,0	25,6	25,2	24,2	25,5	26,5	28,0	25,4	28,1
Сальдо доходов и расходов *, млн грн	-10216,5	-7945,7	-3776,7	-9812,5	-12500,7	-19865,6 ¹ -35517 ²	-64265,3	-23557,6	-53387,3
Сальдо доходов и расходов *, % ВВП	-3,0	-1,8	-0,7	-1,4	-1,3	-2,2 ¹ -3,9 ²	-5,9	-1,8	-3,8
Сальдо доходов и расходов *, % к расходам	-12,8	-7,0	-2,8	-5,6	-5,2	-42,8 ¹ -14,6 ²	-21,2	-7,0	-13,5

Примечание. * При расчете сальдо доходов и расходов учитывается кредитования бюджета.

¹ Фактически по отчету Госказначейства Украины. ² Фактически по годовому отчету правительства Украины.

Расчитано авторами на основании источников [2 – 6].

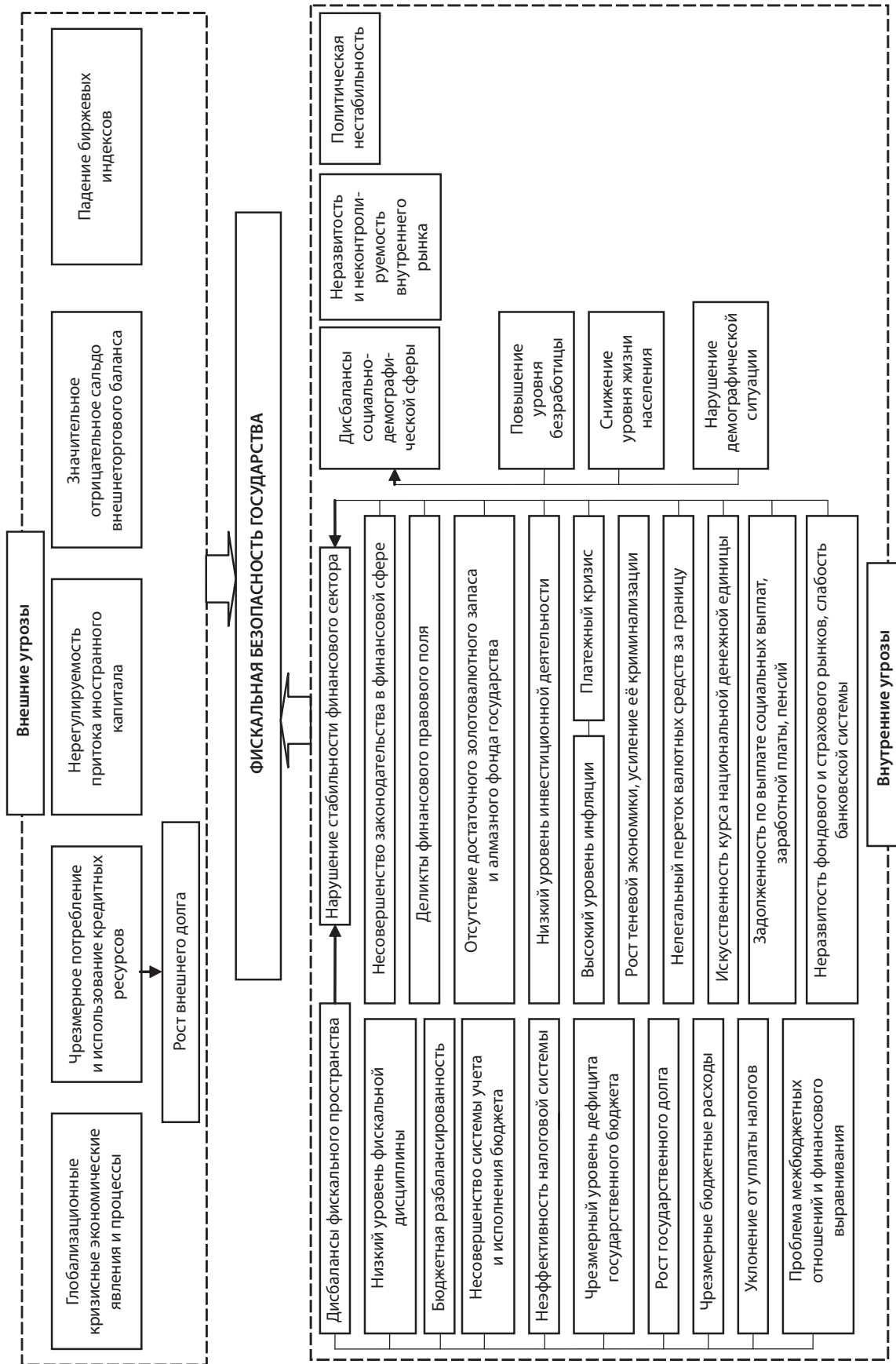

Рис. 1. Угрозы фискальной безопасности государства

В течение исследуемого периода наблюдается постоянный рост уровня доходных частей Сводного и Государственного бюджетов Украины, кроме показателей за 2009 г. Негативное влияние на формирование финансовой базы государства совершил глобальный и внутренний финансово-экономический кризис.

Стремительное повышение доходов в 2011 г. сопровождается увеличением доли налоговых поступлений на 9,4%, что было вызвано отнесением рентной платы и сборов на топливно-энергетические ресурсы к категории налогов. Произошел рост доли налога на добавленную стоимость (на 5,2%), налога на прибыль предприятий (на 1,0%), других налоговых поступлений (на 11,6%) в общей сумме доходов госбюджета [6].

В 2012 г. по сравнению с 2011 г. наибольшими темпами росли поступления в государственный бюджет от таких платежей: налог на добавленную стоимость – на 6,7% (увеличение на 8,7 млрд грн), акцизный налог – на 12,6% (или на 4,2 млрд грн), ввозная пошлина – на 24,1% (или на 2,5 млрд грн), часть чистой прибыли (дохода) государственных унитарных предприятий и их объединений, которая изымается в бюджет, и дивиденды (доход), начисленные на акции (доли, паи) хозяйственных обществ, в уставных капиталах которых есть государственная собственность, – в 2,4 раза (или на 3,7 млрд грн), плата за предоставление административных услуг – на 2,1 млрд грн, собственные поступления бюджетных учреждений – на 6,2% (или на 1,4 млрд грн) [4].

Большое значение с позиции финансовой безопасности имеет не показатель доходов бюджета, а уровень перераспределения ВВП через Сводный бюджет

государства. Данные табл. 1 показывают изменение в Украине значения данного индикатора в сторону увеличения, что нарушает стабильность пропорций такого распределения и исключает рост доходов субъектов распределительных отношений.

За анализируемый период наблюдается положительная тенденция к изменению расходной части Сводного и Государственного бюджетов Украины, что связано с проведением эффективной налоговой политики и улучшением администрирования налогов в стране.

Что касается такого индикатора фискальной сферы, как сальдо доходов и расходов к ВВП (отношение дефицита (профицита) государственного бюджета к ВВП), то следует отметить неоднозначные тенденции изменения данного показателя в исследуемом периоде.

Максимизация отрицательное значение данного индикатора наблюдается в 2009 г. (рис. 2).

Кроме фактического дефицита, уровень которого достигает –2,2% ВВП, что является приемлемым и находящимся в пределах порогового значения (3% ВВП), учитываются другие показатели, которые обременяют функционирование фискальной сферы, увеличивая фискальный дефицит до –11,3% ВВП и тем самым не позволяют государству полноценно выполнять свои обязанности относительно полноценного финансирования жизнедеятельности нации.

В следующий бюджетный период значение анализируемого показателя значительно сократилось (до –5,9% ВВП), но все еще превышало допустимое.

В 2011 г. индикатор находился в пределах порогового уровня (–1,8% ВВП), хотя в следующем году наблюдается его изменение в сторону увеличения (до –3,8% ВВП) (см. рис. 2).

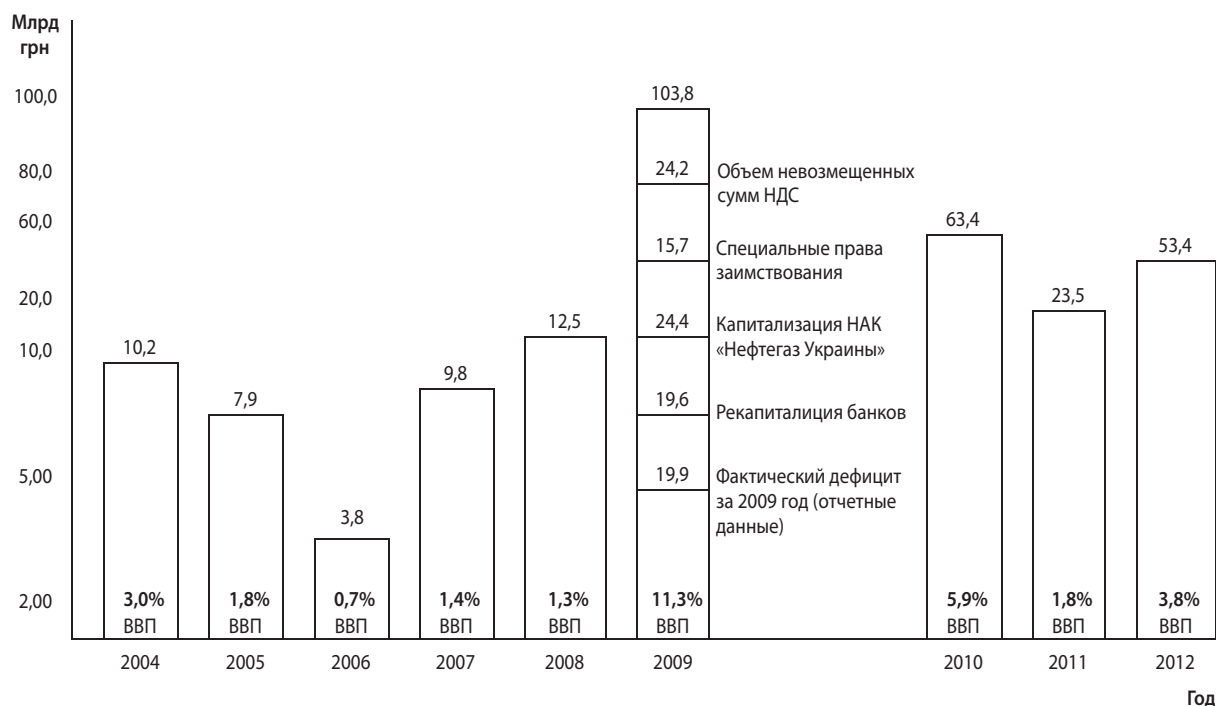

Рис. 2. Дефицит Государственного бюджета Украины в 2004 – 2012 гг.

Примечание. Рассчитано авторами на основании источников [2 – 6].

Уровень значительной несбалансированности бюджета является свидетельством того, что государство не может за счет собственных поступлений обеспечивать финансирование расходов, что, в свою очередь, способствует росту государственного долга, препятствует эффективному взаимодействию страны с международными финансовыми организациями и другими странами, негативно отражается на экономическом росте. Такая ситуация интерпретируется как значительная угроза фискальной безопасности государства и рассматривается учеными и правительствами других стран как опасность дефолта.

Проблема существования бюджетного дефицита связана с возможным увеличением государственного долга, который максимизируется государством для стимулирования развития экономики.

Что касается Украины, то показатель государственного долга соответствует допустимому значению, поскольку в течение исследуемого периода он ни разу не приближался к критической черте (пороговое значение по данному индикатору – 60% ВВП) (рис. 3).

По сравнению с другими странами Украина характеризуется незначительными колебаниями со стороны отрицательного роста уровня дефицита бюджета и приемлемым значением долгового показателя (отношение общего объема государственного долга к ВВП) (табл. 2).

Как известно, с увеличением абсолютного размера долга происходит максимизация расходов на его обслуживание и погашение, что ложится бременем на расходную часть бюджета. Рост долговой нагрузки на экономику государства рассматривается как непосредственная угроза фискальной безопасности государства.

Динамика изменения государственных заимствований, средств на их погашение и обслуживание отражена на рис. 4.

Стоит отметить, что большое значение для реализации долговой политики в стране имеет показатель долговой нагрузки на бюджет, который позволяет оценить способность государства выполнять свои долговые обязательства. В разных странах, в соответствии с их возможностями быстро мобилизовать финансовые ресурсы, пороговое значение данного индикатора фискальной безопасности может быть разным. По нашему мнению, для Украины значение такого индикатора не должно превышать 30%.

Учитывая данные рис. 4 и табл. 1, в частности значение расходов государственного бюджета (с учетом межбюджетных трансфертов), можем рассчитать долговую нагрузку на бюджет Украины (доля расходов на погашение и обслуживание государственного займа в общих расходах государственного бюджета). Так, в 2004 г. это значение составляло 15,3%, в 2005 г. – 15,4%, 2006 г. – 9,4%, 2007 г. – 5,6%, 2008 г. – 4,1%, 2009 г. – 16,7%, 2010 г. – 13,9%, 2011 г. – 20,6%, 2012 г. – 23,3%. Как видим, происходит изменение данного показателя в сторону увеличения, хотя предельно-го размера он не приобретает.

ВЫВОДЫ

Таким образом, комплексный анализ отдельных показателей фискальной сферы позволил выделить основные проблемы ее функционирования, на основе чего следует сосредоточить внимание на возможных и потенциальных угрозах, которые порождают дисбалансы фискального пространства, оказывая негативное влияние на обеспечение фискальной безопасности государства.

Нейтрализация или минимизация угроз фискальной безопасности позволит максимизировать ее уровень и воплотить в жизнь важные стратегические программы по социально-экономическому развитию страны. ■

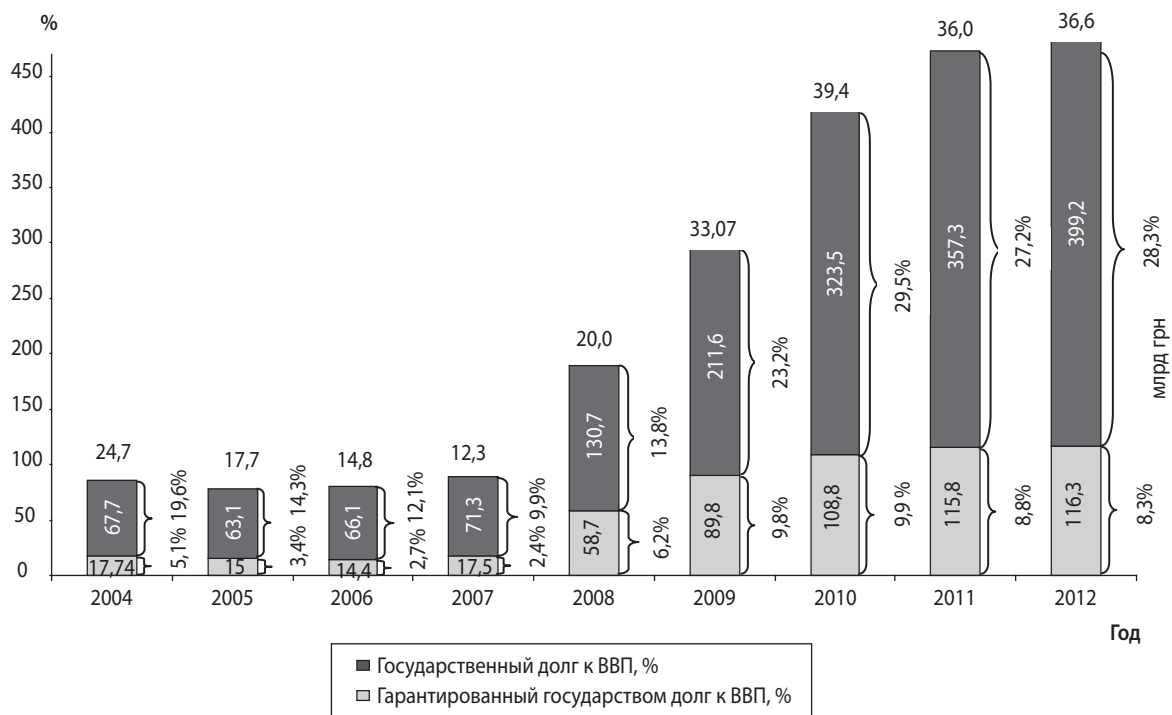

Рис. 3. Отношение государственного и гарантированного государством долга Украины к ВВП в 2004 – 2012 гг., %

Примечание. Рассчитано авторами на основании источников [4; 6].

Сравнительная оценка состояния бюджетного дефицита, государственного долга Украины и отдельных стран (% ВВП)

Страна	Бюджетный дефицит				Государственный долг			
	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.
Эстония	-2,0	0,2	1,2	-0,3	7,2	6,7	6,2	10,1
Швеция	-0,7	0,3	0,2	-0,5	42,6	39,4	38,4	38,2
Болгария	-4,3	-3,1	-2,0	-0,8	14,6	16,2	16,3	18,5
Люксембург	-0,8	-0,9	-0,2	-0,8	15,3	19,2	18,3	20,8
Германия	-3,1	-4,1	-0,8	0,2	74,5	82,4	80,4	81,9
Испания	-11,2	-9,7	-9,4	-10,6	53,9	61,5	69,3	84,2
Греция	-15,6	-10,7	-9,5	-10,0	129,7	148,3	170,3	156,9
Ирландия	-13,9	-30,8	-13,4	-7,6	64,8	92,1	106,4	117,6
Португалия	-10,2	-9,8	-4,4	-6,4	83,7	94,0	108,3	123,6
Кипр	-6,1	-5,3	-6,3	-6,3	58,5	61,3	71,1	85,8
Великобритания	-11,5	-10,2	-7,8	-6,3	67,8	79,4	85,5	90,0
Франция	-7,5	-7,1	-5,3	-4,8	79,2	82,4	85,8	90,2
Чехия	-5,8	-4,8	-3,3	-4,4	34,2	37,8	40,8	45,8
Бельгия	-5,6	-3,8	-3,7	-3,9	95,7	95,5	97,8	99,6
Польша	-7,4	-7,9	-5,0	-3,9	50,9	54,8	56,2	55,6
Литва	-9,4	-7,2	-5,5	-3,2	29,3	37,9	38,5	40,7
Италия	-5,5	-4,5	-3,8	-3,0	116,4	119,3	120,8	127,0
Нидерланды	-5,6	-5,1	-4,5	-4,1	60,8	63,1	65,5	71,2
Австрия	-4,1	-4,5	-2,5	-2,5	69,2	72,0	72,5	73,4
Украина	-11,3	-5,9	-1,8	-3,8	33,1	39,4	36,0	36,6
Россия	-6,4	-3,9	0,8	-0,04	8,3	9,3	9,8	11,8

Примечание. Рассчитано авторами на основании источников [7; 8].

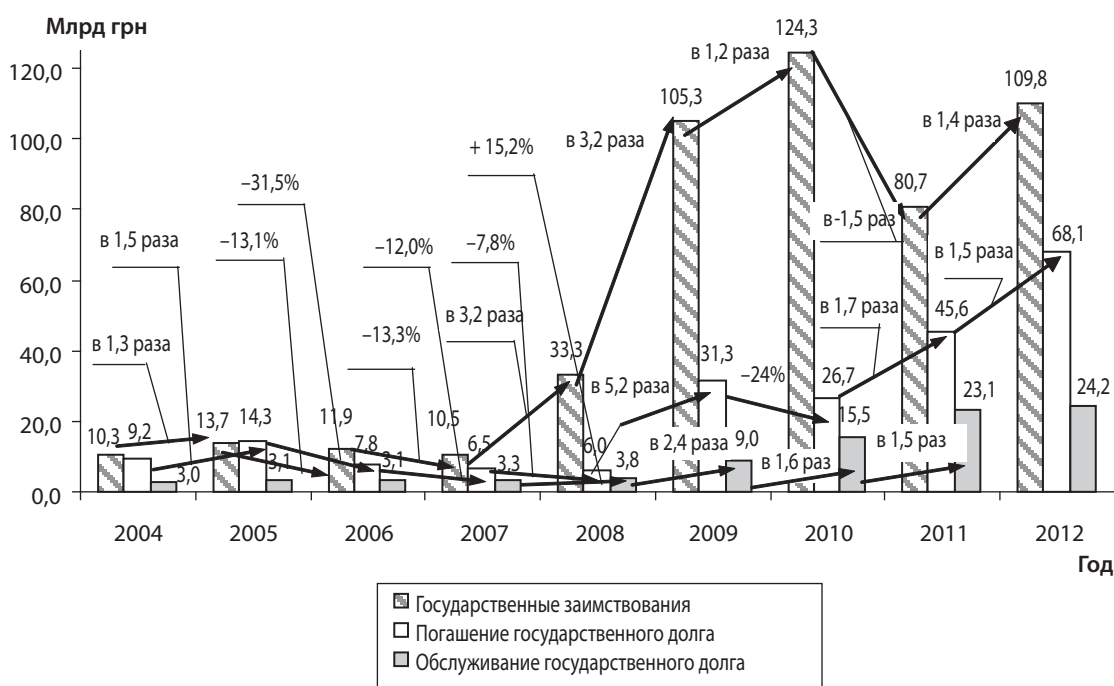

Рис. 4. Сравнение объемов заимствований, погашений и обслуживания государственного долга в 2004 – 2012 гг.

Примечание. Рассчитано авторами на основании источников [2 – 6].

ЛИТЕРАТУРА

1. **Лютый И. А.** Теоретические основы бюджетной политики государства / И. А. Лютый // Финансы Украины. – 2009. – № 12. – С. 13.
2. Официальный веб-портал Верховной Рады Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rada.gov.ua/ru>
3. Официальный сайт Счетной палаты Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>
4. Официальный веб-сайт Министерства финансов Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minfin.gov.ua/>
5. Официальный веб-портал Государственной казначейской службы Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
6. Официальный сайт Института бюджета и социально-экономических исследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ibser.org.ua
7. Официальный сайт Eurostat [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/introduction/

8. Официальный сайт Министерства финансов Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minfin.ru/ru/>

REFERENCES

- Liuty, I. A. "Teoreticheskie osnovy biudzhethnoy politiki gosudarstva" [Theoretical foundations of fiscal policy]. *Finansy Ukrainy* (2009): 13.
- Ofitsialnyy veb-portal Verkhovnoy Rady Ukrainy. <http://rada.gov.ua/ru>
- Ofitsialnyy sayt Schetnoy palaty Ukrainy. <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>
- Ofitsialnyy veb-sayt Ministerstva finansov Ukrainy. <http://www.minfin.gov.ua/>
- Ofitsialnyy veb-portal Gosudarstvennoy kaznacheykskoy sluzhby Ukrainy. <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
- Ofitsialnyy sayt Instituta biudzheta i sotsialno-ekonomicheskikh issledovaniy. www.ibser.org.ua
- Ofitsialnyy sayt Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/introduction/
- Ofitsialnyy sayt Ministerstva finansov Rossiyskoy Federatsii. <http://www.minfin.ru/>

УДК 336.143

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗБАЛАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

КРУШ П. В.

УДК 336.143

Круш П. В. Державна політика у сфері збалансування бюджету України

Мета статті полягає у виявленні особливостей здійснення державної політики, а також внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на стан державних фінансів, і визначення на цій основі джерел поповнення та збалансованості Державного бюджету України. У результаті дослідження було проаналізовано суперечності здійснення державної політики щодо збалансування Державного бюджету України. Згруповано фактори, що впливають на негативний стан і розбалансованість бюджету України за характером впливу (внутрішні і зовнішні). Запропоновано науковий підхід щодо поповнення і збалансування бюджету України шляхом активізації внутрішніх фінансових потенційних джерел, що забезпечить не лише вирівнювання його видатків та доходів, а й закладе засади довгострокового стабільного зростання, вирішення існуючих протиріч соціально-економічного розвитку. Результати дослідження можуть бути використані при розробці антикризового плану щодо забезпечення додаткових бюджетних надходжень за рахунок акумуляції внутрішніх потенційних фінансових ресурсів як основи реалізації довгострокової та ефективною політики держави у цій сфері.

Ключові слова: бюджет, державні фінанси, державна політика, бюджетний дефіцит, державний борг, ефективність.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Круш Петро Васильович – кандидат економічних наук, завідувач кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

УДК 336.143

Круш П. В. Государственная политика в сфере сбалансирования бюджета Украины

Цель статьи заключается в определении особенностей осуществления государственной политики, а также внутренних и внешних факторов, влияющих на состояние государственных финансов, и определение на этой основе источников пополнения и сбалансированности Государственного бюджета Украины. В результате исследования были выявлены основные противоречия осуществления государственной политики относительно сбалансирования Государственного бюджета Украины. Сгруппированы факторы, влияющие на негативное состояние и разбалансированность бюджета Украины по характеру воздействия (внутренние и внешние). Предложен научный подход по пополнению и сбалансирования бюджета Украины путем активизации внутренних финансовых потенциальных источников, который обеспечит не только выравнивание его расходов и доходов, но и заложит основы долгосрочного стабильного роста, решения существующих противоречий социально-экономического развития. Результаты исследования могут быть использованы при разработке антикризисного плана по обеспечению дополнительных бюджетных поступлений за счет аккумуляции внутренних потенциальных финансовых ресурсов как основы реализации долгосрочной и эффективной политики государства в этой сфере.

Ключевые слова: бюджет, государственные финансы, государственная политика, бюджетный дефицит, государственный долг, эффективность.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Круш Петр Васильевич – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экономики и предпринимательства, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

UDC 336.143

Krush P. V. State Policy in the Sphere of Balancing the Ukrainian Budget

The goal of the article is to identify specific features of realisation of the state policy and also internal and external factors that influence the state of state finance and to determine sources of replenishment and balancing of the State Budget of Ukraine. In the result of the study the article reveals main contradictions of carrying out of the state policy with respect to the balancing of the State Budget of Ukraine. It groups factors that influence the negative state and disbalancing of the Ukrainian budget by the nature of influence (internal and external). It offers a scientific approach to replenishment and balancing of the budget of Ukraine by means of activation of internal financial potential sources, which would ensure levelling of its expenditures and income and would lay the foundation of long-term stable growth, solution of existing contradictions of socio-economic development. Results of the study could be used when developing an anti-crisis plan on securing additional budget receipts by means of accumulation of internal potential financial resources as a basis of realisation of a long-term and effective state policy in this sphere.

Key words: budget, state finance, state policy, budget deficit, state debt, effectiveness.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Krush Peter V. – Candidate of Sciences (Economics), Head of the Department, Department of Economics and Business, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

ЛИТЕРАТУРА

1. **Лютый И. А.** Теоретические основы бюджетной политики государства / И. А. Лютый // Финансы Украины. – 2009. – № 12. – С. 13.
2. Официальный веб-портал Верховной Рады Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rada.gov.ua/ru>
3. Официальный сайт Счетной палаты Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>
4. Официальный веб-сайт Министерства финансов Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minfin.gov.ua/>
5. Официальный веб-портал Государственной казначейской службы Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
6. Официальный сайт Института бюджета и социально-экономических исследований [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ibser.org.ua
7. Официальный сайт Eurostat [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/introduction/

8. Официальный сайт Министерства финансов Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.minfin.ru/ru/>

REFERENCES

- Liuty, I. A. "Teoreticheskie osnovy biudzhethnoy politiki gosudarstva" [Theoretical foundations of fiscal policy]. *Finansy Ukrainy* (2009): 13.
- Ofitsialnyy veb-portal Verkhovnoy Rady Ukrainy. <http://rada.gov.ua/ru>
- Ofitsialnyy sayt Schetnoy palaty Ukrainy. <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/index>
- Ofitsialnyy veb-sayt Ministerstva finansov Ukrainy. <http://www.minfin.gov.ua/>
- Ofitsialnyy veb-portal Gosudarstvennoy kaznacheykskoy sluzhby Ukrainy. <http://treasury.gov.ua/main/uk/index>
- Ofitsialnyy sayt Instituta biudzheta i sotsialno-ekonomicheskikh issledovaniy. www.ibser.org.ua
- Ofitsialnyy sayt Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/government_finance_statistics/introduction/
- Ofitsialnyy sayt Ministerstva finansov Rossiyskoy Federatsii. <http://www.minfin.ru/>

УДК 336.143

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗБАЛАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

КРУШ П. В.

УДК 336.143

Круш П. В. Державна політика у сфері збалансування бюджету України

Мета статті полягає у виявленні особливостей здійснення державної політики, а також внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на стан державних фінансів, і визначення на цій основі джерел поповнення та збалансованості Державного бюджету України. У результаті дослідження було проаналізовано суперечності здійснення державної політики щодо збалансування Державного бюджету України. Згруповано фактори, що впливають на негативний стан і розбалансованість бюджету України за характером впливу (внутрішні і зовнішні). Запропоновано науковий підхід щодо поповнення і збалансування бюджету України шляхом активізації внутрішніх фінансових потенційних джерел, що забезпечить не лише вирівнювання його видатків та доходів, а й закладе засади довгострокового стабільного зростання, вирішення існуючих протиріч соціально-економічного розвитку. Результати дослідження можуть бути використані при розробці антикризового плану щодо забезпечення додаткових бюджетних надходжень за рахунок акумуляції внутрішніх потенційних фінансових ресурсів як основи реалізації довгострокової та ефективною політики держави у цій сфері.

Ключові слова: бюджет, державні фінанси, державна політика, бюджетний дефіцит, державний борг, ефективність.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Круш Петро Васильович – кандидат економічних наук, завідувач кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

УДК 336.143

Круш П. В. Государственная политика в сфере сбалансирования бюджета Украины

Цель статьи заключается в определении особенностей осуществления государственной политики, а также внутренних и внешних факторов, влияющих на состояние государственных финансов, и определение на этой основе источников пополнения и сбалансированности Государственного бюджета Украины. В результате исследования были выявлены основные противоречия осуществления государственной политики относительно сбалансирования Государственного бюджета Украины. Сгруппированы факторы, влияющие на негативное состояние и разбалансированность бюджета Украины по характеру воздействия (внутренние и внешние). Предложен научный подход по пополнению и сбалансированию бюджета Украины путем активизации внутренних финансовых потенциальных источников, который обеспечит не только выравнивание его расходов и доходов, но и заложит основы долгосрочного стабильного роста, решения существующих противоречий социально-экономического развития. Результаты исследования могут быть использованы при разработке антикризисного плана по обеспечению дополнительных бюджетных поступлений за счет аккумуляции внутренних потенциальных финансовых ресурсов как основы реализации долгосрочной и эффективной политики государства в этой сфере.

Ключевые слова: бюджет, государственные финансы, государственная политика, бюджетный дефицит, государственный долг, эффективность.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Круш Петр Васильевич – кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экономики и предпринимательства, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

UDC 336.143

Krush P. V. State Policy in the Sphere of Balancing the Ukrainian Budget

The goal of the article is to identify specific features of realisation of the state policy and also internal and external factors that influence the state of state finance and to determine sources of replenishment and balancing of the State Budget of Ukraine. In the result of the study the article reveals main contradictions of carrying out of the state policy with respect to the balancing of the State Budget of Ukraine. It groups factors that influence the negative state and disbalancing of the Ukrainian budget by the nature of influence (internal and external). It offers a scientific approach to replenishment and balancing of the budget of Ukraine by means of activation of internal financial potential sources, which would ensure levelling of its expenditures and income and would lay the foundation of long-term stable growth, solution of existing contradictions of socio-economic development. Results of the study could be used when developing an anti-crisis plan on securing additional budget receipts by means of accumulation of internal potential financial resources as a basis of realisation of a long-term and effective state policy in this sphere.

Key words: budget, state finance, state policy, budget deficit, state debt, effectiveness.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 12.

Krush Peter V. – Candidate of Sciences (Economics), Head of the Department, Department of Economics and Business, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: okavtysh@yandex.ru

А омінуючою політикою більшості розвинутих країн під час розгортання світової фінансової кризи стала стратегія, спрямована на збалансованість державних фінансів. Як показує практика ряду європейських країн, така стратегія в сучасних умовах визначає не лише ступінь вирішення соціальних проблем, а й урівноваження економічних коливань, насамперед, пов'язаних з акумулюванням і перерозподілом фінансових ресурсів, пошуком резервів для забезпечення стабілізації економічного розвитку.

Проблема стабілізації та збалансованості державного бюджету особливо гостро постала перед урядом України. Вона пов'язана як із світовими кризовими тенденціями, так і внутрішніми негативними чинниками, які призвели до розбалансування фінансової системи країни.

У цих умовах особливо актуальним є питання пошуку у теоретичній та практичній площині внутрішніх джерел поповнення державних фінансів.

Розгляд робіт, присвячених державним фінансам, свідчить про те, що питанням формування і розвитку фінансової системи, дефіциту державного бюджету та його збалансованості, проблемам монетарної і боргової політики уряду була присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних вчених: В. М. Геєця, А. М. Герасимовича, В. Д. Базилевича, В. Д. Василика, А. І. Даниленка, І. О. Лютого, М. І. Карлін, В. М. Опаріна, О. О. Єрмакова, О. Молдована, І. О. Луніної та ін.

Проте можливість швидкого настання другої хвилі фінансово-економічної кризи особливо гостро поставила питання зменшення дефіциту бюджету та рівня державного боргу як основи збалансування державного бюджету. У цьому контексті не до кінця вирішеними залишаються питання визначення джерел збалансованості державного бюджету, а також з'ясування, за яких умов можливе їх ефективне використання.

Метою роботи є виявлення особливостей здійснення державної політики, а також внутрішніх і зовнішніх чинників, які впливають на стан державних фінансів. Це має бути запорукою визначення джерел поповнення та збалансованості Державного бюджету України.

У 2012 р. окремі західні економіки вступили у фазу рецесії. Основними чинниками розгортання кризових явищ цього разу стали проблеми і дисбаланси в системах державних фінансів. Тобто сучасна хвиля економічної кризи має в основі диспропорції щодо збалансування державних бюджетів.

Звуження доходів за одночасного різкого зростання витрат і фінансування масштабних антикризових програм сформувало значні дефіцити і змусило західні країни розширити боргові залучення. Але така політика в умовах подальшого загострення глобальної фінансово-економічної кризи призвела до подорожчання обслуговування державного боргу, ускладнення доступу до кредитів та обмеження бюджетних можливостей для фінансування соціально-економічних заходів.

За цих обставин пріоритетом економічної політики була оголошена необхідність збалансованості системи державних фінансів, передусім шляхом зменшення дефіциту бюджету та рівня державного боргу, що змусило уряди західних країн скорочувати витатки і збіль-

шувати податкові навантаження, негативно впливаючи на економічну динаміку.

Незважаючи на те, що українська економіка має мало спільного з економічно розвинутими країнами Заходу, у ній також проглядаються кризові тенденції, пов'язані з тим, що уряд, з одного боку, здійснював подібну політику, фінансуючи антикризові програми за рахунок різкого зростання дефіциту державного бюджету, а з іншого, – неефективно використовував існуючі фінансові ресурси.

Неефективність управління державними фінансами та їх вплив на соціально-економічну динаміку розвитку національного господарства сьогодні набуває загрозливого характеру. На загрозливий стан у сфері державних фінансів вказують як аналітичні, так і статистичні дані. Так, щодо витрат державного бюджету, згідно зі звітами Рахункової палати кожна третя гривня витрачалася неефективно [1, с. 5]. Тому особливо актуальною для стабілізації національного господарства є збалансованість державних фінансів України та ефективне їх використання. На це вказують вітчизняні вчені [2, с. 8]. На їх думку, уряд має визначити першочерговим завданням оздоровлення системи державних фінансів.

Поглиблення проблем у цій сфері є значно більшою загрозою для економічної стабільності, ніж зовнішні чинники. Дисбаланси у системі державних фінансів небезпечні тим, що вони продукують негативні макроекономічні тенденції, які, у свою чергу, призводять до подальшого розростання дефіциту та ускладнення доступу до боргових ресурсів.

На необхідність підвищення збалансованості Державного бюджету України як пріоритетного напрямку підвищення ефективності державного регулювання соціально-економічних процесів вказується і в президентській Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки. Це питання піднімалось у Національному плані дій на 2012 рік.

Наразі про все ще об'єктивну та гостру необхідність вирішення питань збалансування державного бюджету як основи побудови ефективної системи управління державними фінансами, її орієнтації на вирішення соціально-економічних проблем розвитку йдеться у Національному плані дій на 2013 рік [3]. Зокрема у них поставлено завдання зниження рівня дефіциту й темпів зростання державного боргу, підвищення ефективності і гнучкості фіскальних витратків, оптимізації управління державними фінансами [1; 3].

Проте, не зважаючи на існування нормативного забезпечення, вирішення питання збалансування державних фінансів проходить дуже мляво. На наш погляд, це пов'язано переважно з впливом на ці процеси не зовнішніх, а власне внутрішніх невирішених проблем і протиріч.

До внутрішніх причин слід віднести, насамперед, досить високий рівень сукупного державного дефіциту, з яким Україна стикається з року в рік і який не може подолати шляхом використання визначеного для цього інструментарію.

Аналіз показників дефіциту державного бюджету за останні п'ять років свідчить про його зростання (рис. 1) у

структурі ВВП. Зокрема, у 2008 р. бюджетний дефіцит у % до ВВП склав 1,32; у 2009 р. – 3,89; у 2010 р. – 5,94; у 2011 р. – 1,79; у 2012 р. – 3,79 [4].

Не виключенням стало і п'ять місяців 2013 р., за які аналогічно спостерігається зростання бюджетного дефіциту (рис. 2) [4].

Слід зауважити, що зростання розміру бюджетного дефіциту може призводити до різкого зниження інвестиційної активності, підвищення показників інфляції, нарощення диспропорцій у структурі національного господарства [5].

Аналогічно обтяжені зобов'язання по обслуговуванню і погашенню державного боргу (рис. 3) [4].

Таким чином, за останні п'ять років держборг збільшився у 5,8 раза в гривнях (з 88,7 млрд до 515,4 млрд) і в 3,7 раза – у доларовому еквіваленті (з 17,6 млрд до 64,5 млрд). Поточного року при виконанні планових показників бюджету в частині державних позик і гарантій уряду державний борг може

сягнути 645 млрд грн на кінець року, що становитиме 41% офіційного прогнозного ВВП за 2013 р. і понад 45% ВВП – у разі використання більш реальних прогнозів ВВП та обмінного курсу. Якщо говорити про ризики, які виникають у цьому випадку для країни, то надмірний рівень заборгованості може підірвати довгострокові основи економічного розвитку та посилити вразливість економіки до зворотного руху іноземного капіталу, різких змін валютних курсів. Більше того, за словами експертів [6], у таких умовах істотно зростає імовірність виникнення боргової кризи в Україні, яка може спровокувати розкручування спіралі фінансової дестабілізації та загострення кризи у реальному секторі економіки. Поштовхом до неї може стати як звуження потенціалу для залучення нових позик, так і недостатність бюджетних ресурсів для виконання уже накопичених боргових зобов'язань.

Крім того, усе ще відкритою і невирішеною залишається проблема розбалансованості місцевих бюджетів, Пенсійного фонду, НАК «Нафтогаз України» [2].

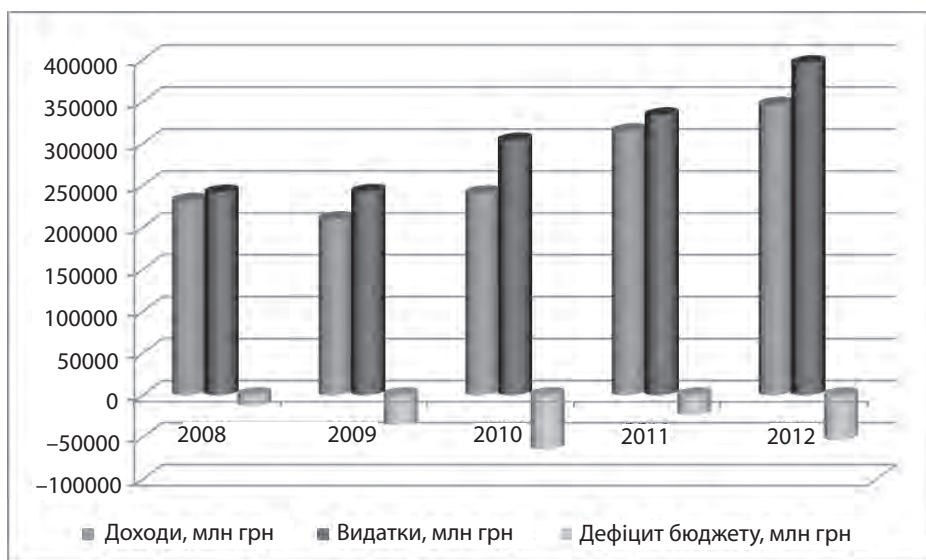

Рис. 1. Динаміка бюджетного дефіциту в Україні, 2008 – 2012 рр. (побудовано на основі [4])

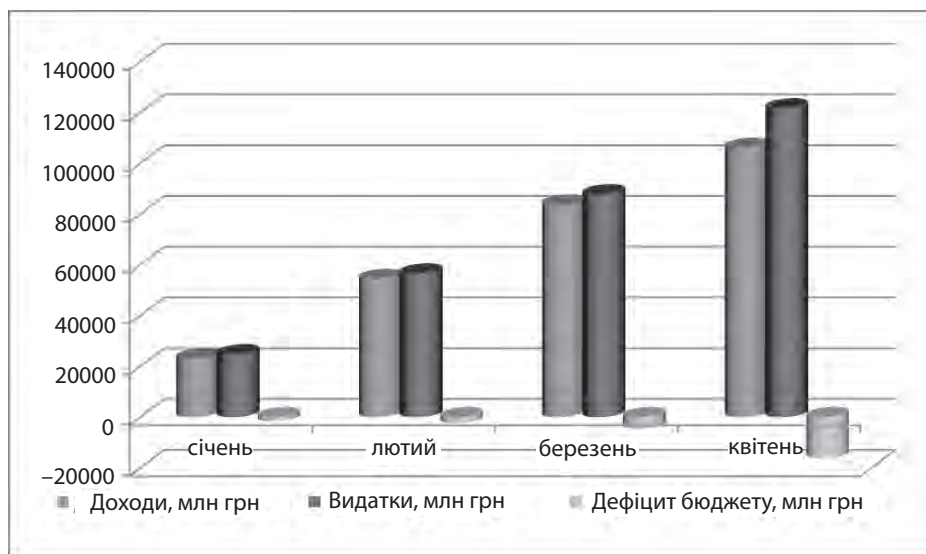

Рис. 2. Динаміка бюджетного дефіциту в Україні за перше півріччя 2013 р. (побудовано на основі [4])

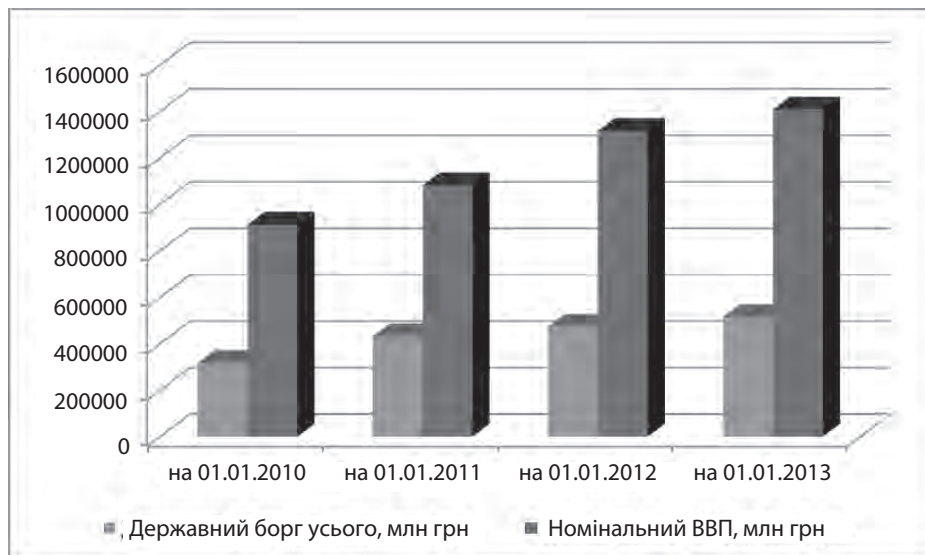

Рис. 3. Динаміка державного боргу по відношенню до ВВП, 2010 – 2013 рр. (побудовано на основі [4])

Так, відповідно до державного бюджету в 2012 р. передбачався дефіцит Пенсійного фонду (разом із державними дотаціями) на рівні майже 57 – 58 млрд грн. За оцінками окремих експертів, реальний дефіцит бюджету Пенсійного фонду мав скласти 68 – 70 млрд грн [7, с. 8]. Негативні сподівання великою мірою виправдались. Прогнозні дані уряду щодо його розміру на 2013 р. передбачають, що у поточному році порівняно з 2012 р. він зросте на 42,5%. За словами ж професора Національної академії державного управління при президентові України О. Пухало, у 2013 р. уряду доведеться дотувати Пенсійний фонд на 83 млрд грн [8]. Наразі можна лише констатувати уже звичну для України невідповідність і «плаутанину» у цифрах, пов'язаних з тенденціями соціально-економічного розвитку та стабілізації ситуації в країні.

Крім цього, слід враховувати, що в 2012 році відбулись парламентські вибори, а провладні рейтинги в результаті «реформування» національного господарства мали тенденцію до зниження. І для того, щоб їх підняти, уряд прагнув і надалі збільшувати соціальні видатки. Підтвердженням цього стала авансована Президентом березнева програма щодо підвищення соціальних стандартів в Україні.

Погоджуємось, що підвищення соціально-економічних стандартів суспільства є головним завданням держави, тому економіка (у т. ч. українська) має працювати на забезпечення більш високого рівня добробуту населення. Але при цьому рівень добробуту прямо корелює з рівнем економічного розвитку. Наразі ж спостерігається відсутність розуміння чіткої залежності між їх показниками з позицій реалізації державної політики, і насамперед, щодо взаємоузгодження державних фінансів. Тобто перевага у вирішенні даних питань все ще надається кон'юнктурним політичним цілям.

Якщо у комплексі говорити про чинники забезпечення соціально-економічного зростання у частині збалансування державних фінансів, то варто виділяти зовнішні та внутрішні чинники.

Так, насамперед, до *зовнішніх чинників*, які впливають на стабілізацію державних фінансів, необхідно віднести наростання ризиків чергової хвилі фінансово-економічної кризи. Низький інвестиційний імідж України та високі ризики втрати іноземних капіталів, рецесійний стан більшості західних країн і, як результат, погіршення їх економічного і фінансового становища.

Ці чинники значно ускладнили доступ України на фінансові ринки і блокують можливість отримання міжнародних кредитів. А якщо враховувати, що фактично замороженою є програма співробітництва з МВФ, а кон'юнктура на вітчизняні товари, і, у першу чергу, на продукцію чорної металургії, на світових ринках суттєво погіршилась, то *зовнішні обставини* також є досить несприятливими для розв'язання Україною своїх бюджетних і боргових питань.

Запроваджена владою низка нормативно-правових та інституціональних норм і правил не захищає повною мірою права власності, не створює привабливого для вітчизняного й іноземного капіталу інвестиційного середовища. На існуючу недосконалу систему захисту прав кредитора, вкладника та інвестора разом з підвищенням рівня кредитних ризиків, а також на відсутність ефективних механізмів із залучення інвестицій, у т. ч. і міжнародних, вказується і в урядових документах [1, с. 37]. Це підтверджують і міжнародні рейтинги.

Тут доцільно наголосити і на тому, що прагнення вирішувати проблеми збалансування бюджету країни насамперед за рахунок зовнішніх джерел (запозичень) може призвести до стрімкого порушення макроекономічної фінансової стабільності та затягування у «пастку» довгострокової неплатоспроможності.

І хоча надія на внутрішні чинники зростання високими темпами економіки України, і за рахунок цього поповнення доходної частини державного бюджету, є досить ілюзорною, проте, на наш погляд, та ситуація, яка склалася в Україні, вимагає від держави концентрації уваги саме на внутрішніх чинниках. Наразі можна спостерігати реалістичність прогнозів щодо значного уповільнення темпів зростання економіки, а, відповідно, і

доходів бюджету. Більше того, реальні темпи зростання ВВП у 2012 р. склали лише 0,2%, що не збігається навіть з найбільш песимістичними прогнозами. Як наслідок, Всесвітній банк значно – з 3,5% до 1% – погіршив прогноз росту ВВП України у 2013 р. На фоні загального пониження макроекономічної активності консолідовані дані іноземних і вітчизняних експертів прогнозують також і зростання дефіциту бюджету в межах понад 4% (табл. 1) [9, с. 2].

поставив завдання перед державною митницею (наразі Міністерством доходів і зборів) про необхідність додаткового збільшення податкових зборів до державного бюджету. Проте у 2013 р. тіньова економіка не лише не здає свої позиції, а і посилює їх. Так, за прогнозами Міністерства фінансів України до кінця 2013 р. бюджет знову не дорахується 3 млрд грн акцизу лише з нафтопродуктів, а разом з ПДВ і екологічним податком втрати досягнуть 7 млрд грн [10].

Таблиця 1

Прогноз основних макроекономічних показників на 2013 р. [9]

Експерти	Зростання ВВП,%	Інфляція,% рік до року	Поточний рахунок платіжного балансу, % до ВВП	Дефіцит державного бюджету, % ВВП
Консенсус-прогноз	1,01	6,9	-6,9	-4,04
МВФ	3,5	5,9	-6,6	н/д
ЄБРР	2-2,5	4-5	н/д	4,7
Goldman Sachs	-1,8	8,6	н/д	н/д
ICU	1,7	7,0	-7,5	-6,3
Concorde Capital	2,2	6,8	н/д	3,6
Case-Україна	1,4	8,2	-7,8	-3,6
Dragon Capital	2,5	8,0	-5,5	-2,9
SP Advisors	-0,5	6,3	-9,0	-4,3
ІЕДІК	-1,8	7,1	-7	-2,7
АРТ Капітал	2,9	6	-5	5

Саме тому можна говорити про те, що на фоні точкових покращень у певних сферах загальна динаміка макроекономічного зростання не містить під собою реальної продуманої державної політики та підтримки.

У цій ситуації визначені проблеми розбалансованості державних фінансів можуть стати активними факторами зниження економічної активності та призвести до різкого посилення податкового тиску на бізнес через невідшкодування ПДВ і мобілізацію авансованих платежів за податками, «витіснення» ліквідності з внутрішнього ринку і, як наслідок, замороження кредитування; неконтрольованої девальвації гривні; різкого звуження внутрішнього попиту; падіння інвестицій; соціальної депресії [2, с. 8], інших негативних соціально-економічних явищ і процесів.

Імовірність розгортання такого сценарію для української економіки стала очевидною вже у 2012 р. і у 2013 р. є все ще досить високою. Тому, на наш погляд, особливо важливим для упередження можливих негативних наслідків є підготовка урядом ефективного антикризового плану, який би забезпечував додаткові бюджетні надходження за рахунок акумуляції внутрішніх потенційних фінансових ресурсів (на фоні одночасного впорядкування політики використання зовнішніх джерел).

Так, важливим джерелом поповнення державного бюджету може бути тіньовий сектор, масштаби якого оцінюються у понад 50% від офіційного ВВП. Лише упорядкування нелегального імпорту та обігу підакцизних товарів може принести десятки мільярдів гривень. Вірогідно знаючи ці проблеми, Президент України у 2012 р.

Наступним джерелом є державні закупівлі, сума яких щороку невинно зростає. У них, по суті, приховані величезні фінансові можливості. А враховуючи вітчизняну практику видатків і розміри «відкатних» тарифів, можна з високою вірогідністю оцінити, які фінансові ресурси можна знайти у цій сфері.

Ще одним напрямком діяльності уряду, який може принести у державну скарбницю додаткові мільярди гривень, є встановлення адекватної ренти за експлуатацію національних природних ресурсів. В Україні, за оцінками українських вчених і зарубіжних експертів, рівень оподаткування видобувної промисловості у 8 – 10 разів нижчий, ніж у європейських країнах, що веде не лише до великих втрат бюджету, але й до нерациональної експлуатації вітчизняних надр. Крім цього, українська держава узагалі не одержує ренти за видобуток і промислове освоєння залізорудної сировини, марганцевої та уранової руди, коксівного вугілля, руди кольорових металів та інших корисних копалин, які є власністю українського народу. Тому розширення переліку вищезазначених корисних копалин, за видобуток і реалізацію яких стягується рента, значно збільшив би обсяг доходів бюджету.

Важливим джерелом поповнення державного бюджету є значні фінансові ресурси, які приховані в існуючій системі соціальних пільг. За підрахунками Світового банку, на соціальні виплати в нашій країні витрачається близько 21% ВВП, Україна за цим показником посідає четверте місце у світі [7, с. 7]. При цьому, як свідчить статистика, процеси, які мають місце у цій сфері, у багатьох випадках є непрозорими, не створений єди-

ний реєстр пільговиків, відсутня адресність отримання соціальної допомоги, а державні кошти, які виділяються на покриття соціальних програм, використовуються нерационально. За окремими підрахунками, тільки 23% усіх соціальних пільг в Україні отримують малозабезпечені громадяни [11, с. 7]. Невипадково Президент України, говорячи про необхідність підвищення соціальних стандартів, наголошував на потребі відновити справедливості і давати пільги та виплачувати субсидії лише тим, хто цього справді заслуговує.

Напрямом урядових дій, які можуть принести додаткові надходження в державний бюджет, є запровадження податку на багатих (доходи, нерухомість, тощо) і скасування спеціальних режимів оподаткування офшорних зон.

Додатковим джерелом поповнення державного бюджету можуть також бути кошти, які отримає уряд від скасування свого рішення про зниження ставки ПДВ з 20% до 17% і зниження ставки податку на прибуток до 16%. У першому випадку зниження ставки податку на ПДВ не зменшує фіскального тиску на бізнес і не приведе до автоматичного зниження роздрібних цін. Що ж до поліпшення регресії доходів населення, то доцільніше було б запровадити зниження ставки податку не на всю товарну групу, а лише на соціальні товари, на які більшість населення витрачає майже 60% своїх доходів [12, с. 18].

Щодо норми зниження ставки податку на прибуток, то вона не означає, що підприємство зразу ж спрямує вивільнені кошти на інвестування економічної активності, тому більш ефективним було б запровадження зниженої ставки податку на ту частину прибутку, яку підприємство реінвестує у свій розвиток.

Ознайомлення з урядовими програмами та планами показує, що влада обізнана з багатьма проблемами збалансованості державних фінансів. Серед основних варто вказати можливість встановлення податку на багатство і видобуток корисних копалин, внесення змін до законодавства щодо офшорних зон.

Але плани уряду та вищезазначені потенційні джерела поповнення державного бюджету тісно взаємопов'язані з інтересами суб'єктів великого бізнесу та тінновими схемами перерозподілу державного бюджету. Ці фактори можуть блокувати урядові дії по оздоровленню державних фінансів. Тому для успішної реалізації цієї проблеми необхідна політична воля у прийнятті такої економічної політики, яка б базувалася не на кон'юнктурних електоральних цілях, а на національних інтересах. Не останню роль у реалізації продуманої економічної політики з цих позицій може відіграти створене Міністерство доходів і зборів, покликане оптимізувати митну і податкову політику.

ВИСНОВКИ

Для стабілізації економіки України першочерговим завданням є оздоровлення та збалансованість державних фінансів. При цьому пріоритетним напрямом державної політики у сфері вирішення даного питання повинна бути орієнтація переважно на внутрішні джерела збалансування.

Для цього необхідна підготовка та реальна реалізація урядом ефективного антикризового плану, який би забезпечував додаткові бюджетні надходження за рахунок акумуляції внутрішніх потенційних фінансових ресурсів. Такими джерелами поповнення державного бюджету на сьогоднішній день можуть бути: тінновий сектор, державні закупівлі, встановлення адекватної ренти за видобуток корисних копалин, упорядкованість і об'єктивність політики надання соціальних пільг, податок на багатство, скасування пільгових режимів оподаткування офшорних зон, скасування рішення про зниження ставки ПДВ і ставки податку на прибуток, загальне податкове оздоровлення економіки тощо.

В основу успішної реалізації такого антикризового плану і урядової політики мають бути закладені національні інтереси держави.

Наразі використання зовнішніх джерел збалансування бюджету країни повинне носити допоміжний характер з метою мінімізації ризиків настання кризи неплатоспроможності, довгострокового стану макроекономічної нестабільності і фінансової залежності.

Визначені автором джерела і напрями збалансування бюджету національного господарства можуть бути закладені в основу здійснення законотворчої та виконавчої діяльності з метою їх практичного застосування. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Заможне суспільство конкурентоспроможна економіка, ефективна держава.** Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
2. **Молдован О.** Державні фінанси України: загрози посилюються / О. Молдован // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 6 (54). – С. 8.
3. **Національний план дій на 2013 рік** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nads.gov.ua/sub/dnepropetrovska/ua/publication/content/42711.htm>
4. **Показатели выполнения Государственного бюджета Украины и погашения государственного долга: по данным Министерства финансов Украины** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/budget/>
5. **Федосов В.** Бюджетный дефицит в контексті західної фінансової теорії і практики / В. Федосов, Л. Гладченко // Финансовые риски. – 2009. – № 3. – С. 19 – 32.
6. **Богдан Т.** Боргова піраміда та її наслідки / Т. Богдан // Дзеркало тижня. Україна. – 2013. – № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/finances/borgovapiramida-ta-yiyi-naslidki.html>
7. **Розенко П.** Процес чи результат / П. Розенко // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 5 (53). – С. 8.
8. **Якібчук М.** Як подолати бідність / М. Якібчук // Економічна правда. – 2013. – 18 березня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/columns/2013/03/18/366256/view_print/
9. **Україна і світ у 2013 році: За матеріалами:** Forbes, The Economist, Pricewaterhouse Coopers, Standard & Poor's, Economist Intelligence Unit, Morgan Stanley, Oliver Wyman www.kreditprombank.com/upload/.../512/Ukraine&World_in_2013.pdf

10. Иванченко Р. Разыскивается акциз / Р. Иванченко // Зеркало недели. – 2013. – № 22. – С. 1.

11. Соколовський Ю. Утопії для утоплеників / Ю. Соколовський // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 7 (55). – С. 7.

12. Басова Л. О. Бідність в Україні: тенденції, фактори, шляхи подолання / Л. О. Басова, В. І. Покотилова // Економіка та держава. – 2012. – № 1. – С.18 – 21.

REFERENCES

Bohdan, T. "Borhova piramida ta ii naslidky" [The debt pyramid and its consequences]. <http://gazeta.dt.ua/finances/borgova-piramida-ta-yiyi-naslidki.html>

Basova, L. O., and Pokotylova, V. I. "Bidnist v Ukraini: tendentsii, faktory, shliakhy podolannia" [Poverty in Ukraine: Trends, factors Cures]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 1 (2012): 18-21.

Fedocov, V., and Hladchenko, L. "Biudzhetni defitsyt u konteksti zakhidnoi finansovoi teorii i praktyky" [The budget deficit in the context of Western financial theory and practice]. *Fynansovye rysky*, no. 3 (2009): 19-32.

Ivanchenko, R. "Razyskivaetsia aktsiz" [Wanted excise tax]. *Zerkalo nedeli*, no. 22 (2013): 1-.

Moldovan, O. "Derzhavni finansy Ukrainy: zahrozy posyliuutsia" [Public finances Ukraine: threat intensified]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, no. 6 (54) (2012): 8.

"Natsionalnyi plan dii na 2013 rik" [National Action Plan for 2013].

"Pokazateli vypolneniia Gosudarstvennogo biudzheta Ukrainy i pogasheniia gosudarstvennogo dolga: po dannym Ministerstva finansov Ukrainy" [Indicators of the State budget and public debt according to the Ministry of Finance]. <http://index.minfin.com.ua/budget/>

Rozenko, P. "Protses chy rezultat" [The process or result]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, no. 5 (53) (2012): 8.

Sokolovskiy, Yu. "Utopii dlia utoplennykiv" [Utopia for drowned]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, no. 7 (55) (2012): 7.

"Ukraina i svit u 2013 rotsi" [Ukraine and the world in 2013]. www.kreditprombank.com/upload/.../512/Ukraine&World_in_2013.pdf

Yakibchuk, M. "Yak podolaty bidnist" [How to overcome poverty]. http://www.epravda.com.ua/columns/2013/03/18/366256/view_print/

"Zamozhne suspilstvo konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava. Prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 roky" [Prosperous Society competitive economy, effective government. The program of economic reforms in 2010 – 2014 years]. www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ОРЕШНЯК В. Л.

УДК 330.342 (043.3)

Орешняк В. Л. Структурні зрушення в економіці України в контексті сталого розвитку

У сучасних умовах розвитку світової економіки гостро стоїть питання захисту та збереження навколишнього середовища як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь. Очевидно, що вирішити питання розвитку людини та її майбутнього можливо шляхом пошуку нових теоретичних знань, формування нового світогляду та сенсу життя, які стали б у майбутньому міцним підґрунтям для втілення необхідних практичних рекомендацій у життя. Цілком зрозуміло, що нові теоретичні концепції економічного розвитку виникають у процесі аналізу та глибокого осмислення недоліків і переваг існуючих наукових теорій. Такою новою економічною теорією стала концепція сталого розвитку. Становлення сталого розвитку залежить від структури економіки та характеру змін у ній. Процес дослідження та вивчення галузевої структури національної економіки та зрушень, що відбуваються в розрізі трьох її секторів, має особливе значення для розвитку України, оскільки вказує її на оптимальний шлях переходу до концепції сталого розвитку. Структурні зрушення, які відбувалися в економіці (у розрізі 3-х секторів) протягом 1991 – 2011 рр., є свідченням того, що економіка України знаходиться на постіндустріальній стадії та на початковому етапі становлення сталого розвитку. Основними зрушеннями в структурі національної економіки в міру просування по шляху економічного розвитку є зменшення питомої ваги агропромислового та промислового секторів економіки та зростання частки сектора послуг. Проте, зрушення у структурі економіки України є поки що повільними та недостатньо ефективними.

Ключові слова: сталий розвиток, структура економіки, структурні зрушення.

Табл.: 1. **Бібл.:** 9.

Орешняк Вікторія Леонідівна – асистент, кафедра міжнародної економіки, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: 05101983v@rambler.ru

УДК 330.342 (043.3)

Орешняк В. Л. Структурные изменения в экономике Украины в контексте устойчивого развития

В современных условиях развития мировой экономики остро стоит вопрос защиты и сохранения окружающей среды как для нынешних, так и для будущих поколений. Очевидно, что решить вопрос развития человека и его будущего возможно путем поиска новых теоретических знаний, формирования нового мировоззрения и смысла жизни, которые стали бы в будущем прочной основой для воплощения необходимых практических рекомендаций в жизнь. Вполне понятно, что новые теоретические концепции экономического развития возникают в процессе анализа и глубокого осмысления недостатков и преимуществ существующих научных теорий. Такой новой экономической теорией стала концепция устойчивого развития. Становление устойчивого развития зависит от структуры экономики и характера изменений в ней. Процесс исследования и изучения отраслевой структуры национальной экономики и сдвигов, происходящих в разрезе трех ее секторов, имеет особое значение для развития Украины, поскольку указывает ей на оптимальный путь перехода к концепции устойчивого развития. Структурные сдвиги, происходившие в экономике (в разрезе 3-х секторов) в течение 1991 – 2011 гг., являются свидетельством того, что экономика Украины находится на постиндустриальной стадии и на начальном этапе становления устойчивого развития. Основными сдвигами в структуре национальной экономики по мере продвижения по пути экономического развития являются уменьшение удельного веса агропромышленного и промышленного секторов экономики и рост доли сектора услуг. Однако сдвиги в структуре экономики Украины являются пока медленными и недостаточно эффективными.

Ключевые слова: устойчивое развитие, структура экономики, структурные сдвиги.

Табл.: 1. **Библ.:** 9.

Орешняк Виктория Леонидовна – ассистент, кафедра международной экономики, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (ул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: 05101983v@rambler.ru

UDC 330.342 (043.3)

Oreshniak V. L. Structural Changes in the Ukrainian Economy in the Context of Sustainable Development

The issue of protection and preservation of environment both for the current and for the future generations is very sharp under modern conditions of development of the world economy. It is evident that it is possible to solve the problem of development of the humanity and its future by means of a search for new theoretical knowledge, formation of a new outlook and sense of life, which would become in future a strong basis for implementation of necessary practical recommendations into life. It is quite clear that appearance of new theoretical concepts of economic development takes place in the process of analysis and deep comprehension of shortcomings and advantages of existing scientific theories. The concept of sustainable development became such a new economic theory. Establishment of sustainable development depends on the structure of economy and nature of changes in it. The process of study of the branch structure of the national economy and shifts that take place in the context of its three sectors has a special significance for development of Ukraine, since it points out the optimal way of transition to the concept of sustainable development. Structural shifts that took place in economy (in the context of 3 sectors) during 1991 – 2011 testify to the fact that the Ukrainian economy is at the post-industrial stage and at the initial stage of establishment of sustainable development. Main shifts in the structure of the national economy in the course of movement along the way of economic development are reduction of specific weight of agro-industrial and industrial sectors of economy and growth of the share of the service sector. However, shifts in the structure of the Ukrainian economy are still slow and not very efficient.

Key words: sustainable development, structure of economy, structural shifts.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 9.

Oreshniak Viktoriia L. – Assistant, Department of International Economics, National University of Water Management and Natural Resources Use (vul. Soborna, 11, Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: 05101983v@rambler.ru

У сучасних умовах розвитку світової економіки гостро стоїть питання захисту та збереження навколишнього середовища як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь. Перш за все це пов'язано із: стрімким зростанням кількості населення на планеті; неконтрольованим споживанням і використанням людською цивілізацією ресурсів природи; нерівномірним розташуванням природних ресурсів у світі; несправедливим ціноутворенням на ресурси природи; незбалансованим процесом економічного розвитку у світі; надмірним використанням техніки та технології, які руйнують природу; непропорційним зростанням антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище. Зростання антропогенного навантаження на довкілля призвело до глобального потепління на планеті та зміни її клімату.

Стрімкий розвиток людської цивілізації призвів до глобальної екологічної катастрофи, яка охопила різні аспекти економічної діяльності людини. Поступове усвідомлення появи нових загроз примусило суспільство шукати принципово нові підходи щодо забезпечення соціально-економічного прогресу та ефективного природокористування. Одним з таких підходів претендує стати концепція сталого розвитку.

Важливе значення у виробленні концептуальних підходів і орієнтирів сталого розвитку мають Світова конференція з проблем навколишнього середовища і розвитку (Ріо-92), Світова конференція ООН із навколишнього природного середовища та розвитку (Ріо+5), Світовий саміт із проблем впровадження сталого розвитку (Ріо+10), Світова конференція ООН зі сталого розвитку (Ріо+20).

Різним аспектам сталого розвитку присвячено досить багато праць. Формування понятійно-категоріального апарату є дуже важливою проблемою розвитку теорії та методології сталого розвитку. Вагомий внесок у конкретизацію та систематизацію поняття «сталий розвиток» зроблено Б. Данилишиним, В. Данілов-Даніліяном, Г. Дейлі, В. Кухарем, В. Трегобчуком, В. Шевчуком. Важливе місце в дослідженні теоретичних і практичних проблем сталого розвитку посідають такі вітчизняні вчені, як О. Білорус, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Масловська, Л. Мельник, Л. Шинкарук та ін. Серед зарубіжних авторів, які досліджують політичні й міжнародні аспекти сталого розвитку, варто відмітити Д. Медоуза, А. Кінга, Л. Ласло, М. Месаровича, Я. Тінберген, Б. Шнайдера.

В Україні, починаючи з 1992 р., питання сталого розвитку стало предметом усвідомлення, дослідження і обговорення в колі науковців, практиків, представників громадськості. У процесі активного дослідження та безперервного обговорення взаємовідносин людини, природи та економіки групою українських вчених, до якої входили професори Національної академії наук України Ф. Бурчак, С. Кравченко, М. Костицький, Ю. Туниця та академік Ю. Шемшученко, на Міжнародній конференції в Нью-Йорку було піднято питання про прийняття Світової Екологічної конституції. Даний документ передбачав встановлення певних норм економічної поведінки між людиною та природою.

За роки незалежності в Україні сформувалася вітчизняна нормативно-правова база, яка включала цілу низку законопроектів Верховної Ради, розпоряджень Кабінету Міністрів України та указів Президента щодо переходу національної економіки на засади сталого розвитку.

Незважаючи на високий рівень і характер існуючих теоретичних розробок, теорія та практика переходу національної економіки до концепції сталого розвитку потребує детального дослідження.

Процес переходу України до концепції сталого розвитку залежить від структури її економіки та змін, що відбуваються у ній. Така ситуація вимагає глибокого вивчення історичного процесу розвитку України, у процесі дослідження якого ми можемо визначити, на якій стадії розвитку перебуває країна, який сектор є домінуючим у структурі її економіки, які зрушення відбуваються у ній при переході до концепції сталого розвитку.

Метою статті є вивчення структури економіки України та змін, що відбуваються у ній при переході до сталого розвитку.

Впровадження принципів і положень сталого розвитку, прийнятих на Світовій конференції з проблем навколишнього середовища і розвитку (Ріо-92), історично співпало із проголошенням незалежності України та поступовим становлення її як самостійної європейської держави. Перехід національної економіки до сталого розвитку залежить від структури економіки та характеру змін у ній. Процес дослідження та вивчення структури економіки, її зрізів і змін, що в них відбуваються, має особливе значення для розвитку України, оскільки вкаже їй на оптимальний шлях переходу до сталого розвитку. Шлях до сталого розвитку повинен бути безперервним і послідовним від аграрної до індустріальної, від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку. Кожній стадії розвитку притаманний свій спосіб виробництва, індивідуальні параметри та специфічні характеристики. Зміна стадії розвитку людської цивілізації відбувається стихійно із втручанням людини у природно-історичний процес. Так, за допомогою знань та науки, інформації та комунікації, нової техніки та технології, що є притаманними для постіндустріальної стадії розвитку економіки, людська цивілізація здатна задовольнити потреби кожної окремо взятої особи, не погіршуючи при цьому стану навколишнього природного середовища планети.

Сучасний стан навколишнього природного середовища в Україні слід назвати незадовільним через недосконалу та екологічно небезпечну структуру національної економіки. З одного боку, структура національної економіки, призводить до перевитрат ресурсів природи, а з іншого – не повною мірою задовольняє потреби населення.

Перші ознаки деформованості структури національної економіки проявилися в Україні ще в середині 50-х років ХХ століття. Застаріла технологічна база, високий рівень зношеності основного капіталу, недостатня кількість інвестиційних потоків, низький рівень інноваційних ресурсів, відсутність природоохоронних заходів погіршили й без того небездоганий екологічний стан країни. Другий і третій етапи індустріалізації,

екстенсивні методи економічного зростання в післявоєнний період призвели до того, що кожного року із світу природи вилучалося біля 1,5 млрд тонн первинної сировини (мінеральна, тваринна, рослинна сировина). Внаслідок таких дій у країні зросли викиди шкідливих речовин від видобувної, металургійної, енергетичної та хімічної галузей промисловості. Екологічно неконтрольований розвиток економіки негативно вплинув на стан, здоров'я та тривалість життя населення України [4, с. 777; 9, с. 26].

У середині 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. в Україні відбулося стрімке падіння темпів економічного зростання. Це було зумовлено погіршенням умов видобутку паливно-енергетичних і мінерально-сировинних ресурсів природи, використанням недосконалої, екологічно небезпечної техніки та технології, завищенням реальної вартості впровадження науково-технічних винаходів і відсутністю дієвих методів інтенсифікації економічного зростання [1, с. 4, 53].

Такий стан речей, перш за все, пов'язаний з історією розвитку економіки України. Розквіт і розбудова національної економіки, її внутрішня галузева та технологічна структура підпорядковувались задачам розвитку єдиного народногосподарського комплексу СРСР. Це призвело до того, що саме у радянський період відбувалась надмірна експлуатація багатих земельних і мінерально-сировинних ресурсів України з метою задоволення не стільки українських, скільки загальносоюзних потреб. Саме в радянський період соціально активне населення України використовувалося як дешева робоча сила, що здійснювала освоєння Сибіру та Далекого Сходу.

Первинний та вторинний сектори економіки України займали лідируючі позиції в структурі економіки країни та розвивались у відповідності до потреб та інтересів Радянського Союзу. У 1977 р. величина первинного сектора в структурі економіки складала 24,7%, вторинного – 65,2%, третинного – лише 10,1%. У 1982 р. питома вага первинного сектора в структурі економіки України становила 23,1%, вторинного – 66,6%, третинного – 10,3%. У 1988 р. частка первинного сектора зросла до позначки 26,7%, питома вага вторинного сектора економіки знизилась до 60,1%, частка третинного сектора збільшилась до 13,2%. Очевидно, що промисловий сектор економіки був панівним сектором у структурі економіки України. У структурі промислового виробництва країни домінували переробні галузі економіки (1970 р. – 27,9%; 1980 р. – 32,8%; 1985 р. – 22,4%), мінерально-сировинні та енергетичні галузі (1970 р. – 32,1%; 1980 р. – 25,8%; 1985 р. – 22,4%), а також галузі з виробництва товарів народного споживання (1970 р. – 40,0%; 1980 р. – 36,0%; 1985 р. – 34,6%) [1, с. 71 – 72, 104].

Слід відмітити, що технологічне оновлення промислового комплексу відбувалося вкрай низькими темпами та вело до фізичного зносу функціонуючого обладнання. Крім того, амортизаційна політика Радянського Союзу не передбачала постійного оновлення технологічної база країни згідно з вимогами науково-технічного прогресу.

Після розпаду СРСР національна економіка зіштовхнулася із цілим рядом гострих соціально-економічних та екологічних проблем. І це цілком зрозуміло, адже тривалий час економіка України розвивалася за рахунок екологічно небезпечних, природоємних галузей економіки, масштабний розвиток яких викликав цілий ряд екологічних негараздів у країні та надовго загальмував процес переходу національної економіки до постіндустріальної стадії розвитку. А це не давало Україні тривалий час наблизитись до сталого розвитку.

Характерними рисами успадкованої від Радянського Союзу структури національної економіки було: переважаючі ресурсо- та енергоємні, екологічно небезпечні галузі економіки; високий ступінь енергетичної залежності; висока питома вага галузей важкої промисловості та низька частка в структурі економіки галузей соціального спрямування; високий рівень зношення основного капіталу та застаріла технологічна база країни.

На початку 90-х років ХХ ст. природні та трудові ресурси, інвестиційні та інноваційні потоки, які являють собою основу економічного розвитку, опинилися у вкрай незадовільному стані. Рівень та динаміка вищевказаних показників вплинули на стан і майбутній розвиток національної економіки. На початку 90-х років ХХ ст. країна зіштовхнулася з такими труднощами, як: зменшення кількості економічно активного населення, а отже зі збільшенням навантаження на національну економіку; зниження рівня інтенсивності використання основного капіталу, а також зменшення ролі новітньої техніки та технологій; зниження рівня видобутку паливно-енергетичних і мінерально-сировинних ресурсів, а отже їх подорожчання; порушення рівноваги між попитом і пропозицією, а також переважаючі у структурі економіки країни вторинного сектора економіки [1, с. 4, 53].

Особливими рисами сучасного стану економіки України є поступове збільшення питомої ваги третинного сектора. У 1997 р. частка третинного сектора в структурі національної економіки перейшла за 50%-ну межу. Проте у 1998 р. питома вага третинного сектора в почала стрімко падати, поки не досягла у 2000 р. позначки 46,6%. У 2002 р. частка третинного сектора в структурі національної економіки зросла і становила 50,8%. Саме з цього періоду можна вважати, що Україна знаходиться на постіндустріальній стадії розвитку. І саме ці факти дають підстави стверджувати, що Україна перебуває на початковому етапі становлення сталого розвитку економіки (табл. 1). Свідченням цього є коефіцієнти кореляції: 1) між темпами заростання ВВП на одну особу та темпами зменшення викидів діоксиду вуглецю (–0,079); 2) між зростанням частки третинного сектора економіки та темпами зменшення викидів CO₂ в атмосферне повітря (–0,836); 3) між темпами зменшення вторинного сектора економіки та темпами падіння викидів діоксиду вуглецю (0,802).

Усі наведені показники демонструють тісні зв'язки та дають змогу усвідомити, що перехід до сталого розвитку відбувається в Україні при умові зменшення екологічно небезпечного та енергоємного вторинного сектора економіки за одночасного збільшення третинного

сектора, який чинить значно менший антропогенний тиск на навколишнє природне середовище. Крім того, помірне зростання третинного сектора позитивно впливає на економічний розвиток країни та автоматично відбивається на величині показника ВВП на одну особу, на що вказує коефіцієнт кореляції, величина якого в Україні становила (0,584) і продемонструвала досить помірний прямопропорційний зв'язок між зростанням третинного сектора економіки та економічного добробуту як окремого жителя, так і країни в цілому.

Аналізуючи статистичні дані України, слід відмітити ще один важливий факт: протягом 20 років по-

казник енергетичного споживання на одного жителя в країні зменшився на 39,76%. Зміна даного показника прямо залежить від зміни пропорцій у структурі економіки. Протягом 1991 – 2011 рр. частка первинного сектора в структурі економіки України зменшилась на 13,09%, питома вага найбільш енергоємного вторинного сектора знизилась на 19,34%, а частка третинного сектора, у свою чергу, збільшилась на 32,42%. Дана зміна пропорцій у структурі економіки позитивно вплинула на ефективність споживання енергетичних ресурсів жителями України.

Таблиця 1

Україна													
Рік	Середньорічна ціна на сиру нафту (у дол. США за барель) ³	ВВП на одну особу за ПКС (у міжнар. дол. США на поточну дату) ¹	Зміна ВВП на душу населення за ПКС, %	Викиди діоксиду вуглецю на душу населення (тонн) ¹	Зміна викидів діоксиду вуглецю на душу населення, %	Структура ВВП по секторах економіки, %			Зрушення у структурі ВВП по секторах економіки, %			Енергоспоживання на душу населення (у кг нафтового еквівалента) ¹	Зміна енергоспоживання на душу населення, %
						первинний сектор	вторинний сектор	третинний сектор	первинний сектор	вторинний сектор	третинний сектор		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1991	33,47	5503,01		12,50		22,69 ⁴	51,04 ⁴	26,28 ⁴				4852,69	
1992	30,96	5059,37		12,30		20,31 ⁴	51,53 ⁴	28,16 ⁴				4210,40	
1993	26,18	4432,30		10,47		21,59 ⁴	37,76 ⁴	40,65 ⁴				3727,68	
1994	23,84	3502,67	-8,06	8,61	-1,60	15,95 ⁴	47,81 ⁴	36,24 ⁴	-2,38	+0,49	+1,89	3192,74	
1995	24,81	3171,86	-19,46	8,66	-16,24	14,93 ⁴	43,15 ⁴	41,92 ⁴	-1,10	-13,27	+14,37	3180,07	-13,24
1996	29,42	2931,12	-36,35	8,08	-31,12	13,29 ⁵	38,73 ⁵	47,97 ⁵	-6,74	-3,22	+9,96	2941,64	-23,18
1997	26,21	2924,52	-42,36	6,74	-30,72	13,89 ⁵	35,62 ⁵	50,48 ⁵	-7,76	-7,88	+15,64	2837,78	-34,21
1998	16,50	2935,38	-46,74	6,55	-35,36	13,68 ⁵	36,69 ⁵	49,63 ⁵	-9,39	-12,30	+21,70	2706,20	-34,47
1999	22,38	3000,62	-46,86	6,69	-46,08	13,52 ⁵	39,27 ⁵	47,21 ⁵	-8,80	-15,41	+24,21	2719,06	-39,38
2000	35,88	3279,26	-45,47	6,52	-47,60	16,25 ⁶	37,15 ⁶	46,60 ⁶	-9,01	-14,35	+23,36	2720,69	-41,52
2001	29,33	3699,14	-40,41	6,52	-47,84	16,25 ⁶	37,15 ⁶	46,60 ⁶	-6,44	-13,89	+20,33	2720,69	-44,23
2002	29,33	3699,14	-32,78	6,61	-47,12	16,30 ⁶	34,70 ⁶	49,00 ⁶	-6,39	-16,34	+22,73	2754,51	-43,97
2003	28,59	3994,18	-27,42	6,61	-47,12	16,30 ⁶	34,70 ⁶	49,00 ⁶	-8,07	-16,50	+24,57	2754,51	-43,93
2004	28,59	3994,18	-18,26	6,61	-41,04	14,62 ⁶	34,53 ⁶	50,84 ⁶	-10,59	-16,44	+27,04	2813,15	-43,24
2005	33,98	4498,03	-5,08	7,37	-42,16	12,10 ⁶	34,59 ⁶	53,31 ⁶	-10,79	-17,96	+28,75	3025,13	-42,03
2006	44,96	5223,53	+1,46	7,23	-42,40	11,90 ⁶	33,07 ⁶	55,03 ⁶	-12,26	-15,95	+28,21	3032,05	-37,66
2007	57,77	5583,40	+13,14	7,20	-43,92	10,43 ⁶	35,09 ⁶	54,48 ⁶	-14,04	-14,91	+28,96	3033,37	-37,52
2008	65,25	6226,21	+26,37	7,01	-43,44	8,65 ⁶	36,12 ⁶	55,23 ⁶	-15,22	-14,99	+30,21	3033,37	-37,49
2009	69,75	6954,22	+32,85	7,07	-44,00	7,47 ⁶	36,05 ⁶	56,48 ⁶	-14,78	-17,42	+32,20	2935,23	-39,51
2010	95,57	7310,97	+15,19	7,00	-52,72	7,90 ⁶	33,62 ⁶	58,48 ⁶	-14,43	-21,42	+35,85	2953,03	-39,15
2011	56,15	6339,02	+21,36	5,91	-52,00	8,26 ⁶	29,62 ⁶	62,13 ⁶	-14,03	-20,48	+34,51	2943,14	-39,35
	73,69	6678,40	+30,98	6,00	-51,20	8,66 ⁶	30,55 ⁶	60,78 ⁶	-13,09	-19,34	+32,42	2943,14	-49,74
	73,69	7208,09		6,10		9,60 ⁶	31,70 ⁶	58,70 ⁶				2439,11	-41,37
												2844,93	-39,76
												2923,02	
Коефіцієнт кореляції між 4 та 10, 11, 12 колонками									-0,659	-0,438	0,584		
Коеф. корел. між 6 та 4, 10, 11, 12 кол.						-0,079			0,705	0,802	-0,836		

Складено за даними: [5⁴; 6⁵; 7⁶; 8⁷; 3¹; 9³].

За роки незалежного існування України структура національної економіки постійно змінювалася. Незважаючи на зменшення вторинного сектора, майже вдвічі (з 51,04% до 31,7% від загальної величини ВВП), у його структурі постійно зростала величина ресурсоемних та екологічно небезпечних галузей. Для прикладу, частка металургії в структурі промисловості країни протягом 1990 – 2011 років зростає з 12,1% до 19,7%, величина видобувної промисловості за цей самий період збільшилась з 5,7% до 8,6%, питома вага електроенергетики зростає з 3,2% до 23,3%, частка таких галузей, як хімічна та нафтохімічна промисловість, збільшились з 5,5% до 7,0%. Збільшення питомої ваги цих галузей не могло не вплинути на стан забруднення навколишнього природного середовища [5 – 8].

Зміни, які відбулися в структурі промислового комплексу України, посприяли зменшенню виробництва товарів і послуг кінцевого споживання та збільшенню виробництва напівфабрикатів. Слід відзначити, що виробництво напівфабрикатів вимагає не тільки значних енерговитрат, а й веде до потужного забруднення навколишнього природного середовища. Саме тому з відновленням економічного зростання, яке відбулося протягом 1999 – 2005 рр., зростає кількість викидів CO₂ в атмосферне повітря країни – із 6,69 до 7,20 т у розрахунку на одну особу [3].

ВИСНОВКИ

Структурні зрушення, які відбувалися в економіці (у розрізі 3-х секторів) протягом 1991 – 2011 рр., є свідченням того, що економіка України знаходиться на постіндустріальній стадії розвитку та на початковому етапі становлення сталого розвитку.

Основними зрушеннями в структурі національної економіки в міру просування по шляху економічного розвитку є зменшення питомої ваги промислового сектора економіки та зростання частки сектора послуг. Проте, зрушення у структурі української економіки є поки що повільними та недостатньо ефективними. Так, протягом 1991 – 2011 рр. питома вага вторинного сектора зменшилась лише на 19,34%, а частка третинного зростає на 32,42%. Незважаючи на позитивну тенденцію щодо зменшення питомої ваги вторинного сектора та зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище, у структурі промисловості країни переважають екологічно небезпечні, низькотехнологічні та сировинні галузі. Найвищий техногенний тиск на довкілля чинять такі базові галузі, як: видобувна, електроенергетична, металургійна, хімічна та нафтохімічна.

Негативний вплив на навколишнє середовище країни із зазначених галузей проявляється в процесі видобутку, використання та споживання природних ресурсів країни. Крім того, основний антропогенний тиск на довкілля здійснюється через забруднення атмосферного повітря країни. Зменшити техногенний вплив на довкілля можливо шляхом формування нової екологічно безпечної та енергетично ефективної промислової структури економіки України. Екологічна модернізація промислового сектора економіки неможлива без державної підтримки, а саме: удосконалення системи екологічного оподаткування; покращення економічного механізму

природокористування; стимулювання процесу впровадження ресурсо- та енергозберігаючих, мало- і безвідходних технологій на промислових підприємствах; поглиблення вторинної переробки сировини; розробки нових методик будівництва очисних споруд та установок задля зменшення кількості викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря; впровадження системи матеріальної допомоги (надання безпроцентних кредитів) та економічного стимулювання (зменшення ставки оподаткування) для тих промислових підприємств, які зменшують кількість викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, а також орієнтуються на виробництво екологічно чистої та безпечної для суспільства продукції; розроблення та впровадження економічних методів стимулювання зменшення енергоспоживання в країні; розширення кордонів співробітництва у сфері ресурсо- та енергозбереження.

Політика держави, перш за все, має бути спрямована на подолання диспропорцій у структурі національної економіки. Задля зменшення питомої ваги вторинного сектора та збільшення третинного в структурі української економіки держава за допомогою держзамовлень повинна збільшити попит на інтелектуальну, інформаційну, наукомістку продукцію. Така додаткова підтримка з боку держави забезпечить зростання споживчого попиту на продукцію сектора послуг, тим самим зменшуючи негативний вплив на довкілля та збільшуючи рівень добробуту кожного жителя країни. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В. Економіка України: моделі реформування, зміна структури та прогноз розвитку / В. Геєць. – К.: Ін-т держ. управ. і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1993. – 120 с.
2. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://website-tools.net/google-keyword/site/www.oecd-ilibrary.org>
3. Показники світового розвитку. Офіційний веб-сайт Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.google.com.ua/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=en_atm_co2e_pc&idim=country:UKR&dl=ru&hl=ru&q=%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%8B+%D1%81%D0%BE2#ic type=l&strail=false&bcs=d&nslm=h&met_y=en_atm_co2e_pc&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&ifdim=region&tm=true&hl=ru&dl=ru&ind=false
4. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективності розвитку / За ред. Ю. В. Кіндзерського / НАН України; Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2009. – 928 с.
5. Статистичний щорічник України за 1995 рік / М-во статистики України; [від. за вип. В. В. Самченко]. – К.: Техніка, 1996. – 576 с.
6. Статистичний щорічник України за 1997 рік / Держ. ком. стат. України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: Техніка, 1999. – 624 с.
7. Статистичний щорічник України за 2001 рік / Держ. ком. стат. України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: Техніка, 2002. – 644 с.

8. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державний комітет статистики України; [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012 – 560 с.

9. Фукс Є. А. Структура модернізації національної економіки як умова підвищення її конкурентоспроможності / Є. А. Фукс // Формування ринкової економіки. – 2010. – № 23. – С. 24 – 34.

REFERENCES

Fuks, Ye. A. "Struktura modernizatsii natsionalnoi ekonomiky iak umova pidvyshchennia ii konkurentospromozhnosti" [Structure of the modernization of the national economy as a condition for increasing its competitiveness]. *Formuvannia rynkovoї ekonomiky*, no. 23 (2010): 24-34.

Heiets, V. *Ekonomika Ukrainy: modeli reformuvannia, zmina struktury ta prohnoz rozvytku* [Economy of Ukraine: a model of reform, restructuring and forecast development]. Kyiv: In-t derzh. uprav. i samovriaduvannia pry Kabineti Ministriv Ukrainy, 1993.

Ofitsiinyi veb-sait Vsesvitnyoho banku. http://www.google.com.ua/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_

y=en_atm_co2e_pc&idim=country:UKR&dl=ru&hl=ru&q=%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%8B+%D1%81%D0%BE2#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=en_atm_co2e_pc&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&ifdim=region&tdim=true&hl=ru&dl=ru&ind=false

Ofitsiinyi sait Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobotnytstva ta rozvytku. <http://website-tools.net/google-keyword/site/www.oecd-ilibrary.org>

Potensial natsionalnoi promyslovosti: tsili ta mekhanizmy efektyvnosti rozvytku [Potential national industry targets and mechanisms of development effectiveness]. Kyiv: NAN Ukrainy; In-t ekonomiky ta prohnozuvannia, 2009.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 1997 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 1997]. Kyiv: Tekhnika, 1999.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2001 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2001]. Kyiv: Tekhnika, 2002.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2011 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2011]. Kyiv: Avhust Treid, 2012 – 560 с.

Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 1995 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 1995]. Kyiv: Tekhnika, 1996.

СУБСТАНЦІОНАЛЬНІ ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

ІВАШИНА О. Ф., МАТВІЙЧУК І. О.

УДК 338.242

Івашина О. Ф., Матвійчук І. О. Субстанціональні глобальні виклики розвитку світової економіки та їх вплив на економічну безпеку держави

У статті досліджено субстанціональні глобальні виклики розвитку світової економіки в умовах посилення процесів інтеграції, транснаціоналізації та глобалізації світової економіки як вищої стадії її інтернаціоналізації в планетарному масштабі. Виявлено та проаналізовано основні сучасні виклики розвитку глобальної економіки та досліджено їх вплив на економічну безпеку держави. Здійснено поглиблений об'єктивний науковий аналіз і системне осмислення нових світових реалій з позиції основних положень сучасної інституціональної економічної теорії. Виявлено та обґрунтовано сутнісні аспекти та існуючі протиріччя зростаючих масштабів процесів глобалізації, інтернаціоналізації та транснаціоналізації. Особливу увагу приділено дослідженню впливу вищезазначених процесів на функціонування суб'єктів світової економічної системи. Проаналізовано подальші перспективи, напрямки, темпи та загальну спрямованість соціально-економічного розвитку національних господарств країн світу.

Ключові слова: виклики розвитку, глобалізація, глобальна економіка, економічна безпека.

Бібл.: 9.

Івашина Олександр Флорович – доктор економічних наук, професор, кафедра «Менеджмент ЗЕД», Академія митної служби України (вул. Рогальова, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

E-mail: ivashina_aleks@ukr.net

Матвійчук Ірина Олександрівна – аспірантка, кафедра, Академія митної служби України (вул. Рогальова, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

E-mail: loo_777@mail.ru

УДК 338.242

UDC 338.242

Івашина А. Ф., Матвійчук И. А. Субстанциональные глобальные вызовы развитию мировой экономики и их влияние на экономическую безопасность государства

В статье исследованы субстанциональные глобальные вызовы развитию мировой экономики в условиях усиления процессов интеграции, транснационализации и глобализации мировой экономики как высшей стадии ее интернационализации в планетарном масштабе. Выявлены и проанализированы основные вызовы развитию глобальной экономики и исследовано их влияние на экономическую безопасность государства. Проведены углубленный объективный научный анализ и системное осмысление новых мировых реалий с позиции основных положений современной институциональной экономической теории. Выявлены и обоснованы существенные аспекты и существующие противоречия набирающих масштабов процессов глобализации, интернационализации и транснационализации. Особое внимание уделено исследованию влияния вышеупомянутых процессов на функционирование субъектов мировой экономической системы. Проанализированы дальнейшие перспективы, направления, темпы и общая направленность социально-экономического развития национальных хозяйств стран мира.

Ключевые слова: вызовы развитию, глобализация, глобальная экономика, экономическая безопасность.

Библ.: 9.

Івашина Олександр Флорович – доктор економічних наук, професор, кафедра «Менеджмент ВЗД», Академія таможенної служби України (вул. Рогалёва, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

E-mail: ivashina_aleks@ukr.net

Матвійчук Ірина Олександрівна – аспірантка, кафедра «Менеджмент ВЗД», Академія таможенної служби України (вул. Рогалёва, 8, Дніпропетровськ, 49000, Україна)

E-mail: loo_777@mail.ru

Ivashina A. F., Matvijchuk I. O. Substantive Global Challenges to Development of the World Economy and their Influence upon the Economic Security of a State

The article studies substantive global challenges to development of the world economy under the conditions of intensification of the processes of integration, trans-nationalisation and globalisation of the world economy as the highest stage of its internationalisation in the planetary scale. It reveals and analyses main challenges to development of the global economy and studies their influence upon economic security of a state. It conducts a deep objective scientific analysis and system comprehension of new world realities from the point of view of main provisions of the modern institutional economic theory. It reveals and justifies essential aspects and existing contradictions of the developing processes of globalisation, internationalisation and transnationalisation. It pays a special attention to the study of influence of the said processes upon functioning of subjects of the world economic system. It analyses further prospects, directions, rates and general trends of the socio-economic development of national economies of the countries of the world.

Key words: challenges to development, globalisation, global economy, global security.

Bibl.: 9.

Ivashina Alexander F. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department, Ukrainian Academy of Customs (vul. Rogalyova, 8, Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine)

E-mail: ivashina_aleks@ukr.net

Matvijchuk Iryna O. – Postgraduate Student, Department, Ukrainian Academy of Customs (vul. Rogalyova, 8, Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine)

E-mail: loo_777@mail.ru

Сучасний світовий господарський устрій протягом тривалого часу сприймався як досить складний, багатоаспектний баланс різноманітних сил і тенденцій. Але останніми роками господарство в масштабі планети усе більше постає як єдиний, неподільний, цілісний організм з надзвичайно складним механізмом функціонування. У зіткненні різноаспектних і різно-

спрямованих процесів і тенденцій, у конфронтації національних інтересів з викликами з боку глобальної світової економіки, через диверсифікацію господарських структур і форм взаємодії зароджується тенденція до створення якісно нового світогосподарського устрою. Тому дуже важливо оцінити ті чинники та виклики, які впливають на формування такої тенденції.

Відомі зарубіжні та вітчизняні дослідники визначають, що в другій половині ХХ століття сформувався низка глобальних загроз і викликів розвитку як світової економіки, так і національним економікам. Дослідженню процесу глобалізації, аналізу її позитивного та негативного впливу на національні економіки присвячені роботи відомих зарубіжних науковців: Л. Абалкіна, У. Бека, І. Валлерстайна, С. Глазьева, Т. Левітта, Дж. Мейера, В. Сенчагова, В. Тамбовцева та ін. Вагомий внесок у теоретичне дослідження проблеми забезпечення економічної безпеки держави в глобалізованому світі зробили такі вітчизняні вчені, як: В. Амітан, І. Білько, В. Геєць, А. Гриценко, Я. Жаліло, В. Мунтіян тощо. Однак критичний огляд наукових досліджень з проблем забезпечення економічної безпеки держави доводить, що деякі методологічні та теоретичні питання залишаються не повною мірою дослідженими, зокрема, потребує додаткової уваги питання впливу на економічну безпеку окремої держави світу нових глобальних викликів з боку світової економіки. У свою чергу, поява цих викликів свідчить про актуальність та складність обраного напрямку дослідження та формує його мету.

У сучасних умовах, коли перспективи та напрямки світогосподарського розвитку постають досить невизначеними та суперечливими, на наш погляд, вкрай важливим і необхідним стає поглиблений об'єктивний науковий аналіз і системне осмислення нових світових реалій. У зв'язку з цим *метою* статті є комплексне дослідження глобальних викликів розвитку світової економіки та їх вплив на економічну безпеку держави в умовах посилення процесів інтеграції, транснаціоналізації та глобалізації світової економіки як вищої стадії її інтернаціоналізації в планетарному масштабі.

На сьогоднішній день беззаперечним є наростаючий вплив процесів глобалізації, інтернаціоналізації та транснаціоналізації на функціонування суб'єктів діяльності світової економічної системи. Дані процеси детермінували формування та розвиток нових глобальних викликів розвитку світової економіки в цілому та економічної безпеки держави, зокрема, пов'язаних із поширенням економічної інтеграції, посиленням впливу світових центрів сили та міжнародних організацій на механізми та правила ведення зовнішньоекономічної діяльності.

Науковці відзначають, що глобалізація сьогодні визначає не тільки новий кількісний вимір інтенсивності взаємозв'язків і взаємозалежності окремих країн світу та їх економік, а і їх нову якість, за якої фактично формується новий рівень економічної глобалізації [5, с. 6]. Проте поряд зі створенням нових умов, джерел і можливостей розвитку глобалізація формує виклики економічній безпеці держави, без дослідження, аналізу та врахування яких у сучасних умовах вкрай складно забезпечити конкурентоспроможність національної економіки та її стабільний розвиток.

Глобалізація сьогодні зумовила поширення та зростання відкритості національних економік, їх суб'єктів господарювання, що призвело до зростання впливу зовнішніх викликів на стан їх економічної безпеки. Як на-

слідок: майже всі національні економіки та суб'єкти господарювання у світі зазнають впливу чинників міжнародної конкуренції, факторів коливань глобального попиту і пропозиції на світових ринках, кризових явищ і процесів у різних секторах глобальної економічної системи.

Нові світові реалії переконливо свідчать, що перспективи, напрямки, темпи та загальна спрямованість соціально-економічного розвитку національних господарств країн світу певною мірою визначаються глобальними явищами та процесами, а також здатністю національних економік оперативної та адекватно реагувати на сучасні виклики розвитку глобальної економіки. Отже, виявимо та проаналізуємо основні, на наш погляд, виклики розвитку світової економіки, вплив яких на стан економічної безпеки є визначальним.

1. Глобалізація як виклик

Уже не викликає сумнівів той факт, що неповторна за своїми проявами глобалізація, з одного боку, є джерелом і каталізатором багатоаспектного розвитку, а з іншого – провокатором конфліктів та криз. Вона не є незмінною й однорідною, особливо з урахуванням позитивних і негативних аспектів її прояву, коли витрати і здобутки розподіляються нерівномірно, незбалансовано, неритмічно, непропорційно та асинхронно.

У сучасних умовах розвитку глобалізація не лише поповнює систему існуючих і потенційних загроз і викликів розвитку світової економіки, а й формує нове макроекономічне середовище, нормальне функціонування у межах якого потребує забезпечення кардинально іншого типу глобальної безпеки з більш широкими функціями, методами, засобами, цілями та наслідками для світового товариства.

У умовах глобалізації виникають, поширюються та дістають подальшого розвитку різноаспектні та різноспрямовані економічні, технологічні, інформаційні, міжцивілізаційні, соціокультурні виклики, що постають передумовою виникнення та поширення відповідних асиметрій сучасного світогосподарського розвитку [4, с. 410].

На наш погляд, для національних економік основними викликами глобалізації на сьогоднішній день є:

- ✦ зростаюча взаємозалежність та взаємообумовленість фінансово-економічних систем країн світу;
- ✦ послаблення, а подекуди і повна нейтралізація впливу з боку традиційних національних економічних, соціальних, територіальних, інформаційних, політичних і культурних обмежень;
- ✦ зменшення можливостей ряду країн світу щодо формування та реалізації власної незалежної економічної політики, і, як наслідок, нав'язування іншими країнами свого бачення зовнішньої та внутрішньої політики, структури господарства;
- ✦ поглиблення нерівномірності розвитку країн світу. Як свідчить світова практика, переваги глобалізації найчастіше розподіляються нерівномірно між різними країнами світу та окремими суб'єктами господарювання. При цьому вони залишаються сконцентрованими у певних країнах світу, розподіляючись нерівномірно навіть у межах цих країн;

- ✦ глобалізація за своєю суттю не відповідає суверенній формі існування країн світу, а інколи – навіть суперечить їй. Можна стверджувати, що в умовах глобалізації відбувається руйнування національної держави, оскільки основним суб'єктом суспільного політичного життя стає регіон, а регіоналізація постає однією з провідних тенденцій сучасності.
- ✦ глобалізація ілюструється і нерідко суттєво форсується поширенням неолібералізму, тобто глобального капіталізму.

Таким чином, формування та розвиток сучасних викликів глобалізації пов'язано, насамперед, з тим, що до нової системи глобалізованого світу різні країни і народи виявились неоднаково підготовленими, відрізняючись за своїм економічним, демографічним, політичним, виробничим, соціокультурним потенціалом і рівнем розвитку. При цьому, як показав проведений аналіз, чим потужніша економіка країни, тим більше позитивних зрушень вона отримує від процесу глобалізації [8, с. 316].

2. Цивілізаційна криза. Проявляється як криза самого цивілізаційного устрою світу, в основі якого знаходяться економічні підходи, економічна людина з її раціональною поведінкою. З одного боку, розвиток суспільства, обмежений можливостями економічного зростання, з іншого – він сам визначає свої межі, не вирішуючи, а загострюючи у світовому масштабі проблему збереження людської цивілізації [2, с. 28].

3. Міжнародний тероризм, піратство, виготовлення та розповсюдження зброї масового знищення, транснаціональна організована злочинність, торгівля людьми, нелегальна торгівля зброєю, локальні конфлікти (в тому числі і регіональні сепаратистські тенденції), міжетнічні та міжконфесійні суперечності, наркобізнес також становлять серйозний виклик розвитку економічної безпеки держави та потребують переформатування соціально-економічних відносин та вирівнювання життєвого рівня населення [7, с. 65].

4. Зростає невизначеність світового розвитку, спостерігається посилення глобальної конкуренції, зростаючої регіональної диференціації і спеціалізації в умовах глобалізації, що набирає масштабів. Сучасний період розвитку характеризується стрімкою зміною складу провідних світових лідерів і відносин між ними. Кількість гравців, які визначають формування світової економічної динаміки, останніми роками значно зросло, що принципово відрізняє ситуацію перших десятиліть XXI століття від попередньої епохи. Нові економічні центри сили впливають на всі світогосподарські тренди, змінюють конфігурацію світової торгівлі, валютної сфери, потоків капіталу та трудових ресурсів. У зв'язку з цим найближчий період розвитку глобальної економіки, на наш погляд, буде характеризуватися структурною перебудовою світового господарства, пов'язаною, у першу чергу, зі зміною балансу між його провідними економічними центрами, посиленням ролі регіональних економічних союзів. На подальший розвиток глобальної економіки значною мірою буде також впливати необхід-

ність знаходження та підтримки оптимального балансу між тенденцією поетапної глобалізації світової економіки, що вже склалася, і тенденцією її регіоналізації – як реакцією на загострення напруженості між світовими центрами сили та нагромадження диспропорцій у світовій торгівлі і фінансовій системі.

5. Перед світовою спільнотою постає необхідність та неминучість концептуального визначення спрямування та тенденцій розвитку людства. Через стрімке збільшення чисельності населення планети змінюється характер соціально-економічних і політичних відносин, у суспільстві формуються та здобувають подальшого розвитку нові утворення, суб'єкти, класи, групи. Даний фактор сприяє побудові такої моделі розвитку людства, яка б у перспективі визначила його стратегічні орієнтири, пріоритети та напрями розвитку, стандарти, цінності, закони, інтереси, норми тощо.

6. Наростає швидкість змін ряду ключових світогосподарських тенденцій, що обумовлено активізацією інноваційної діяльності. В умовах глобалізації поширення інновацій, їх освоєння у сфері виробництва відбувається настільки стрімко, що найчастіше зміни, які відбуваються сьогодні, важко зафіксувати. Це пов'язано з тим, що центральним напрямком інноваційної активності стає сфера інформаційних, фінансових, інженерно-конструкторських, медичних і соціальних послуг.

7. Швидко формування новітньої технологічної бази у основних гравців світового ринку. Світові науково-технологічні тренди та попередня оцінка технологічного розвитку світової економіки доводять, що серйозним викликом, здатним стати на заваді реалізації інноваційного сценарію її розвитку, постає неможливість формування не тільки в найбільш розвинених країнах, але й у нових глобальних гравців (наприклад, Китаю та Індії) відтворювального ядра економіки, заснованого виключно на новітній технологічній базі. Стратегічна значущість цієї події пояснюється тим фактом, що країни, які претендують на помітну роль у глобальних процесах технологічного розвитку й при цьому ще не встигли сформувати відтворювальну систему, що базується на технологіях нового укладу, у досить короткий термін зіштовхнуться з реальною небезпекою перетворитися на технологічних аутсайдерів, приречених йти шляхом технологічних запозичень.

8. Екологічний виклик. Науковці стверджують, що, світовий розвиток й надалі буде характеризуватися тенденцією до розподілу країн на багаті та бідні. За таких обставин продовжиться переведення екологічно небезпечних виробництв до політично та економічно слабких, нестабільних країн світу. Таким чином, планетарний рівень забруднення природного середовища залишиться незмінним, зміниться лише його територіальний розподіл. Поряд з цим розвиток нових технологій (зокрема, поява принципово нових видів енергії та палива) обумовить формування кардинально нових джерел і форм забруднення [9]. Таким чином, на сьогоднішній день постає необхідність врівноваженого та збалансованого ставлення людства до навколишнього середовища, оскільки результати його господарської діяльності служать джерелом небезпек у всіх сферах взаємодії суспільства та природи.

9. Загальна криза сучасної глобальної системи.

Науковці сьогодні виділяють ряд проблем на планетарному рівні, які вже на сучасному етапі або в недалекому майбутньому можуть трансформуватися у кризи глобального масштабу. При цьому ці кризи, у свою чергу, є складовими елементами кризи сучасної глобальної системи. Серед них варто виділити акумулятивну кризу нагромадження, продовольчу кризу, екологічну кризу, легітиміційну кризу, кризу соціальної інтеграції та глобальну кризу безпеки.

10. Транснаціоналізація, що знаходить своє вираження у феномені транснаціональних корпорацій (ТНК). З одного боку, для розвитку національних економік відкриваються унікальні можливості, з іншого – перед більшістю приймаючих країн постає ряд суперечностей і проблем. Так, будучи двигуном розвитку світового господарства, ТНК не ставлять собі за мету реалізацію завдань економічного розвитку країн, що приймають транснаціональний капітал, їхньою метою є максимізація доходів на інвестований капітал. Можна виокремити такі основні аспекти негативного впливу транснаціонального капіталу на економіку приймаючої країни: ТНК стають дуже сильними конкурентами для місцевих компаній, утискаючи їх на внутрішньому ринку, не даючи можливості розвинутися; безперешкодні переміщення транснаціонального капіталу можуть негативно вплинути на стабільність національної валюти, тим самим створюючи загрозу національній безпеці; поширення дестабілізації на ринку праці, оскільки заробітна плата філій ТНК може перевищувати заробітну плату місцевих установ. Тобто транснаціональний капітал, захищаючи власні інтереси, тією чи іншою мірою здійснює небажане втручання у політичне та економічне життя приймаючої країни в напрямі, що не рідко суперечить її національним інтересам [3, с. 233].

11. Зростання ролі та значущості наддержавних інституцій (міжнародних фінансових організацій, інституціональних інвесторів тощо) у регулюванні глобальних проблем, особливо щодо глобального управління ресурсами, перерозподілу світового доходу тощо. На сьогоднішній день сформовано ряд важливих наддержавних інститутів сучасної світової економічної системи (Світова організація торгівлі, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Міжнародна фінансова корпорація, Організація економічного співробітництва і розвитку, Організація країн-виробників та експортерів нафти, Організація з безпеки та співробітництва в Європі і т. д.), які у перспективі неминуче будуть перебирати на себе дедалі більше функцій світового уряду. У зв'язку з цим формується ще один виклик розвитку глобальної економіки.

12. Дискредитація традиційних суб'єктів світової економіки. На сьогоднішній день національні економіки поступово втрачають свою функцію головного структурного елемента світової економіки, оскільки в сучасних умовах розвитку провідну роль починають відігравати інші суб'єкти світової економіки: ТНК, міжнародні організації, регіональні міждержавні інтеграційні об'єднання та навіть функціонально автономні міста – провідні світові фінансові, культурні та інноваційні центри [1].

13. Дискредитація реального сектора світової економіки. Початково виникнувши на товарних ринках, глобалізація останніми роками прогресує у фінансово-інвестиційному напрямі, що стає можливим завдяки безперешкодному руху капіталу за наявності значних обмежень на ринках товарів, послуг, робочої сили. У зв'язку з цим сьогодні обсяги операцій на фінансових ринках суттєво перевищують обсяги виробничої та збутової діяльності.

14. Дискредитація традиційних факторів розвитку. Економічна теорія та господарська практика начебто свідчать, що наділення природними та трудовими ресурсами сьогодні вже не є визначальними передумовами стабільного економічного розвитку. На перший план виходять рівень та темпи науково-технологічного розвитку, прогрес у засобах комунікації, рівень кваліфікації та професійної підготовки робочої сили, використання провідних технологій, обладнання та ефективних методів державного регулювання економіки.

Це підтверджує думка М. Портера про те, що наявність в країні природних ресурсів не забезпечує національну економіку конкурентними перевагами, більш того, країни з багатими природними ресурсами можуть відставати в економічному розвитку, а ті країни, які відчувають нестачу природних ресурсів, – активно розвиватися. Розвиток конкурентоспроможності національної економіки, як правило, відбувається через послідовне проходження чотирьох стадій. Лише на першій стадії конкурентні переваги забезпечуються наявними факторами виробництва: природними ресурсами, сприятливими умовами для вирощування сільськогосподарських культур, надлишковою та дешевою робочою силою. На другій стадії конкурентні переваги забезпечуються інвестиціями шляхом збільшення інвестицій в освіту, технології, ліцензії, що купуються переважно за кордоном. На третій стадії конкурентні переваги національної економіки забезпечуються нововведеннями за рахунок створення нових видів продукції, виробничих процесів, організаційних рішень та інших інновацій. На четвертій стадії – на основі накопиченого багатства. Зрештою, по проходженню всіх чотирьох стадій спостерігається спад виробництва [6].

15. Дискредитація конкурентних механізмів ринку. Конкуренція, будучи у ринковому середовищі основною рушійною силою розвитку, перетворюється з досконалої на недосконалу й надалі на глобальну конкуренцію. Таким чином, формується якісно новий стан ринку – «гіперконкуренція», за якої швидкість та якість змін дозволяє адекватно реагувати та оперативно пристосовуватись до них лише найбільш гнучким та активним учасникам ринку, здатним формувати глобальні конкурентні переваги.

16. Невідповідність та суперечливість механізмів функціонування та організації світової фінансової системи сучасним реаліям. Норми і правила економічної поведінки в економічній сфері, тобто інституціональні чинники, відіграють важливу роль у виникненні та розгортанні сучасної кризи. Більшість заходів щодо подолання кризи слід розглядати як формування нового механізму регулювання фінансової діяльності. Вони передбачають підвищення транспарентності та підзвітності

сті, покращення якості регулювання, жорсткий контроль над рейтинговими агентствами у сфері кредитування, реформування міжнародних фінансових організацій.

17. Виклик внаслідок обмеженості природних ресурсів пояснюється поглибленням протиріч між цільовою спрямованістю на зростання споживання та обмеженими ресурсними можливостями їх забезпечення.

18. Демографічний виклик, пов'язаний в тому числі і з міграцією населення з густонаселених країн, що розвиваються, до розвинутих країн. У цьому аспекті постає питання щодо необхідності управління демографічними процесами (контроль процесів народжуваності і смертності, умов та рівня життя, міграції населення, формування трудових ресурсів, демографічних аспектів зайнятості тощо).

ВИСНОВОК

Таким чином, в аспекті проведеного дослідження субстанціональних глобальних викликів розвитку світової економіки стає цілком зрозуміло, що на сьогоднішній день жодна країна світу не в змозі самостійно протистояти наростаючому впливу глобалізації. Проте, яким саме буде цей вплив на національну економіку кожної окремо взятої країни: позитивним чи негативним – залежить від вчасного усвідомлення, адекватного реагування та перспективного прогнозування викликів розвитку глобальної економіки.

Поряд з цим визначальний вплив субстанціональних глобальних викликів розвитку світової економіки на національну економіку України значною мірою обумовлений певною недооцінкою нових світових реалій та, відповідно, не завжди вчасною реакцією на них. У цьому аспекті важливим постає необхідність довгострокового прогнозування соціально-економічного розвитку з урахуванням основних глобальних тенденцій та викликів з боку світової економіки, що і визначають основні зовнішні імперативи для кожної країни. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Theodore Levitt.** The Globalization of Markets [Electronic Resource] / T. Levitt // Harvard Business Review. – Mode of access : <http://www.lapres.net/levit.pdf>. – Title from the screen.
- 2. Гриценко А. А.** Институциональные ответы на вызовы современного глобального кризиса [Текст] / А. А. Гриценко // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: Экономическая. 2009. – Выпуск 37-1. – С. 28 – 34.
- 3. Крапивний І. В.** Глобальні виклики для України в умовах транснаціоналізації економіки / І. В. Крапивний // Механізм регулювання економіки. – 2007. – № 1. – С. 230 – 236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/3120.html> (дата звернення: 20.02.2013). – Назва з екрану.
- 4. Лук'яненко Д. Г.** Глобальні імперативи розвитку національної економічної науки і освіти / Д. Г. Лук'яненко, Ю. М. Солодовський // Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ. – 2011. – Т. 1. – С. 410 – 415 [Електронний ресурс]. –

Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2011_1/tom1/410.pdf (дата звернення: 03.03.2013). – Назва з екрану.

5. Поважний С. Ф. Державне управління національною економікою в умовах глобалізації / С. Ф. Поважний, Г. О. Єпішенкова, А. А. Нікітіна // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління (Серія «Державне управління»). – 2010. – № 151. – С. 3 – 14.

6. Портер М. Конкуренція / М. Портер ; пер. с англ. – М. : Изд. Дом «Вільямс», 2005. – 608 с.

7. Сардак С. Нові глобальні виклики економічного розвитку / С. Сардак // Схід. – 2010. – № 6 (106). – С. 65 – 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/skhid/2010_6/15.pdf (дата звернення: 03.03.2013). – Назва з екрану.

8. Ткаченко Ю. В. Глобальні виклики в контексті формування інвестиційної привабливості національної економіки / Ю. В. Ткаченко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2012. – № 7 (178). – С. 312 – 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012_7/312-318.pdf (дата звернення: 03.03.2013). – Назва з екрану.

9. Хлобистов Є. В. Глобальні виклики до сталого розвитку України: погляд у 2020 рік / Є. В. Хлобистов, Л. В. Жарова // Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En_re/2008_5_4/zbirnik_RE_4_189.pdf (дата звернення: 03.03.2013). – Назва з екрану.

REFERENCES

- Gritsenko, A. A. "Institutsionalnye otvety na vyzovy sovremennogo globalnogo krizisa" [Institutional responses to the challenges of today's global crisis]. *Nauchnye trudy DonNTU*, no. 37-1 (2009): 28-34.
- Krapivnyi, I. V. "Hlobalni vyklyky dlia Ukrainy v umovakh transnatsionalizatsii ekonomiky" [Global Challenges for Ukraine in transnationalization of the economy]. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/3120.html>
- Khlobystov, Ye. V., and Zharova, L. V. "Hlobalni vyklyky do staloho rozvytku Ukrainy: pohliad u 2020 rik" [Global challenges to the sustainable development of Ukraine: in 2020]. http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/En_re/2008_5_4/zbirnik_RE_4_189.pdf
- Luk'ianenko, D. H., and Solodovskiy, Yu. M. "Hlobalni imperatyvy rozvytku natsionalnoi ekonomichnoi nauky i osvity" [Global imperatives of national economics and education]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pips/2011_1/tom1/410.pdf
- Levitt, T. "The Globalization of Markets" <http://www.lapres.net/levit.pdf>
- Porter, M. *Konkurentsiia* [Competition]. Moscow: Viliams, 2005.
- Povazhnyi, S. F., Yepishenkova, H. O., and Nikitina, A. A. "Derzhavne upravlinnia natsionalnoiu ekonomikoiu v umovakh hlobalizatsii" [The government of national economies in a globalizing world]. *Zbirnyk naukovykh prats DonDUU*, no. 151 (2010): 3-14.
- Sardak, S. "Novi hlobalni vyklyky ekonomichnoho rozvytku" [New global challenges of economic development]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/skhid/2010_6/15.pdf
- Tkachenko, Yu. V. "Hlobalni vyklyky v konteksti formuvannia investytsiinoi pryvablyvosti natsionalnoi ekonomiky" [Global challenges in the context of investment attractiveness of the national economy]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012_7/312-318.pdf

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ПРИОРИТЕТЫ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ СТАБИЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

ГОЛОВНЯ Е. М.

УДК 351/339.54

Головня Е. М. Государственные приоритеты внешнеэкономической деятельности Украины в условиях стабилизации экономики

Статья посвящена участию Украины в мировых экономических процессах. Проанализированы факторы, влияющие на оживление экспортной деятельности страны. Составляющей внешнеэкономических отношений является экономическое, торговое, научно-техническое, информационное и культурное сотрудничество, которое дает возможность более полно раскрыть и задействовать внутренний потенциал территорий. Основу углубления сотрудничества должна составлять экономическая составляющая как исходная для активизации других видов отношений между странами. Для интеграции нашей страны актуально не только обеспечение свободы движения товаров, услуг и факторов производства, но и координация экономической политики государств, которые стремятся приблизить экономическое развитие отдельных стран интеграционного комплекса и отдельных регионов внутри этих стран. Отмечены факторы, от которых зависит интеграция государства в мировое пространство. Среди них: ограниченная пропускная способность отечественной транспортной и пограничной инфраструктуры; существенное повышение уровня теневизации экономики; повышение уровня цен на энергетический импорт и другие.

Ключевые слова: интеграция, внешнеэкономическая деятельность, инвестиционная привлекательность, глобализация, стабилизация экономики.
Табл.: 3. **Формул.:** 2. **Библ.:** 8.

Головня Елена Михайловна – доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности, Винницкий национальный аграрный университет (ул. Солнечная, 3, Винница, 21008, Украина)

E-mail: ellens@meta.ua

УДК 351 / 339. 54

UDC 351 / 339. 54

Головня О. М. Державні пріоритети зовнішньоекономічної діяльності України в умовах стабілізації економіки

Golovnya Ye. M. State Priorities of Foreign Economic Activity of Ukraine under the Conditions of Stabilisation of Economy

Стаття присвячена участі України у світових економічних процесах. Проаналізовано чинники, що впливають на поживлення експортної діяльності країни. Складовою зовнішньоекономічних стосунків є економічне, торговельне, науково-технічне, інформаційне та культурне співробітництво, яке дає можливість більш повно розкрити й використати внутрішній потенціал територій. Основу поглиблення співпраці повинна складати економічна складова як початкова для активізації інших видів стосунків між країнами. Для інтеграції нашої країни актуально не лише забезпечення свободи руху товарів, послуг і факторів виробництва, але й координація економічної політики держав, які намагаються наблизити економічний розвиток окремих країн інтеграційного комплексу та окремих регіонів усередині цих країн. Відмічено чинники, від яких залежить інтеграція держави у світовий простір. Серед них: обмежена пропускна спроможність вітчизняної транспортної та пограничної інфраструктури; істотне підвищення рівня тінізації економіки; підвищення рівня цін на енергетичний імпорт та інші.

The article is devoted to participation of Ukraine in the world economic processes. It analyses factors that influence revival of the export activity of the country. A component of foreign economic relations is economic, trade, scientific and technical, information and cultural co-operation, which gives a possibility to expand and use better the internal potential of territories. The basis of deepening co-operation should be an economic component as the original one for activation of other types of relations between the countries. Not only ensuring freedom of movement of goods, services and production factors is topical for integration of our country but also co-ordination of economic policy of states that aim at advancing economic development of individual countries of the integration complex and individual regions within these countries. The article marks out factors, from which integration of a state into the world environment depends. They include: limited carrying capacity of the domestic transportation and border-line infrastructure, significant increase of the level of shadow economy; increase of the level of prices on energy import and others.

Ключові слова: інтеграція, зовнішньоекономічна діяльність, інвестиційна привабливість, глобалізація, стабілізація економіки.

Key words: integration, foreign economic activity, investment attractiveness, globalisation, stabilisation of economy.

Табл.: 3. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 8.

Tabl.: 3. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 8.

Головня Елена Михайловна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Вінницький національний аграрний університет (вул. Сонячна, 3, Вінниця, 21008, Україна)

Golovnya Yelena M. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Management (vul. Sonnyachna, 3, 21008, Ukraine)

E-mail: ellens@meta.ua

E-mail: ellens@meta.ua

В каждой стране деятельность институтов государственной власти должна быть направлена на решение существующих и возникающих проблем с целью создания условий для эффективного развития нации. Те задачи, решение которых является неотложным из-за их определяющего влияния на происходящие процессы, становятся приоритетными. Они требуют усиленного внимания со стороны государства, комплексного и системного подхода к ним, партнерского взаимодействия всех институтов власти и граждан страны.

Сегодня для Украины приоритетными являются программы создания условий для развития и стабилизации экономики. Социально-экономическое положение Украины требует формирования новейшего механизма обеспечения макроэкономической стабильности в условиях открытости и глобализации экономики. Такая цель может быть достигнута в атмосфере органического сочетания с целями поддержки высоких темпов экономического роста и качественной структурной перестройкой. Ведущая роль в решении такого задания

принадлежит внешнеэкономической политике, которая формируется, учитывая стабилизационные ориентиры ведения экономики.

Исследованию путей и проблем внешнеэкономической деятельности Украины посвящены научные труды многих украинских и зарубежных ученых. В частности, вопрос государственной регуляции внешнеэкономической деятельности как фактора повышения эффективности национального производства изучают Босак А. О., Дармиць Р. З., Кузьмин О. Е., Филина Г. И. Организационно-экономические рычаги формирования внешнеэкономических связей регионов исследует Ткач О. В., Яворский А. И. и др.

Вместе с тем, некоторые концептуальные вопросы внешнеэкономической деятельности Украины в условиях стабилизации экономики нуждаются в последующей проработке. Это, в частности, осмысление причин низкой интеграции Украины в мировое экономическое пространство. Предпосылкой этого является анализ динамики внешнеэкономической деятельности Украины и вложений в виде прямых иностранных инвестиций. *Цель статьи* – поиск необходимых шагов в построении эффективной системы принятия решений во внешнеэкономической сфере страны.

Ряд русских и украинских экономистов справедливо считают, что в ближайшие десятилетия нужно будет сделать выбор между двумя моделями глобализации – преобладающей сегодня неолиберальной (которая продолжает и заостряет тенденции и противоречия постиндустриального общества) и перспективной, гуманистично-ноосферной. Глобализационные тенденции влияют на все процессы общественного развития, не обходя при этом международные экономические отношения. Составляющей внешнеэкономических отношений является экономическое, торговое, научно-техническое, информационное и культурное сотрудничество, дающее возможность полнее раскрыть и задействовать внутренний потенциал территорий. Основу углубления сотрудничества должна составлять экономическая составляющая как исходная для активизации других видов отношений между странами.

Неотложной потребностью включения Украины в мировые интеграционные процессы является органическое сочетание интеграционного движения с расширением добрососедских отношений со странами СНГ и странами – членами ЕС. Как известно, интеграционные процессы приводят к развитию экономического регионализма, в результате которого отдельные группы стран или группы прилегающих территорий соседних стран создают между собой более благоприятные условия для торговли, а в ряде случаев и для межрегионального передвижения факторов производства. Для интеграции актуально не столько обеспечение свободы движения товаров, услуг и факторов производства, сколько координация экономической политики государств, которые имеют цель приблизить экономическое развитие отдельных стран интеграционного комплекса и отдельных регионов внутри этих стран.

Внешнеэкономическая деятельность Украины развивается под воздействием распространения эффекта членства Украины во ВТО, приобретенного еще в 2008 г. Адаптируя законодательство в экономической сфере и национальную регуляторную систему к требованиям ВТО, Украина постепенно отошла от отраслевого субсидирования, льготного налогообложения. Это должно способствовать улучшению предпринимательского климата в стране и ее инвестиционной привлекательности. Основным достижением вступления во ВТО является то, что государство получило возможность применять принципы и механизмы ВТО для последующего развития внешней торговли и увеличения товарооборота со странами – основными партнерами [6, с. 71].

Сегодня вряд ли найдутся оппоненты утверждения, что пренебрежение состоянием финансовой безопасности, особенно в условиях консолидации финансовых рынков и формирования глобальной финансовой системы, может привести к подрыву системы жизнеобеспечения государства с последующей потерей ее финансовой независимости [4, с. 51]. Мировой финансовый кризис засвидетельствовал повышенную чувствительность финансовой системы Украины к событиям на мировых рынках, что повлекло глубокую девальвацию национальной валюты и наращивание рисков банковской системы. В кризисный период в результате дестабилизации отечественных финансов наблюдается стагнация в динамике международного финансового сотрудничества украинских субъектов экономики. Но в условиях дефицитного состояния текущего счета платежного баланса Украины прилив внешних финансовых ресурсов является важным фактором финансовой стабилизации страны [7, с. 76].

Международные финансовые организации в процессе кредитования навязывают определенные условия, которые выдвигаются в интересах главных акционеров и вызывают проблему в нашем государстве как в стране-реципиенте (нарастание долга, возникновения цепи долгов, уплата долга государственным имуществом, наступление дефолта). Фактором господства иностранных производителей на рынке Украины является нечестная конкуренция, которая становится возможной в результате занижения стоимости импортного товара во время таможенного оформления. Предоставление развитыми странами гуманитарной и технической помощи также имеет своим следствием загромождение украинского рынка низкокачественными товарами, перенесение в Украину расходов на их утилизацию, притеснение отечественного производства, а фирмы-поставщики еще и извлекают дополнительную выгоду благодаря налоговым льготам. Глобальные кризисные тенденции почти нивелировали возможность воспользоваться преимуществами международной экономической интеграции Украины.

Важной особенностью сегодняшних реалий является повышение конкурентоспособности украинских производителей. Но говорить о качественных изменениях эффективности украинской экономики пока еще рано. У большинства украинских предприятий низкая восприимчивость к инновациям и модернизации.

В 2012 г. лишь 16,2% предприятий осуществляли инновационную деятельность [3]. К сожалению, конкуренция для многих предприятий не является стимулом к модернизации и повышению эффективности. Для того, чтобы стимулы стали постоянными, необходимы последующие усилия по выравниванию конкурентных условий в экономике, улучшение инвестиционного климата государства, регионов, предприятий.

Успешной интеграции нашей страны в мировое экономическое пространство препятствуют такие проблемы: отсутствие системного подхода к международной интеграции и сотрудничеству; низкая товарная и географическая диверсифицированность украинского экспорта; недостаточное использование потенциала торгово-экономического сотрудничества со странами СНГ. Основные показатели интегрирования Украины в мировую систему ведения хозяйства представлены в *табл. 1*. Анализ свидетельствует о негативных тенденциях относительно участия государства во внешне-экономической деятельности. Среди них отрицательное сальдо баланса внешней торговли товарами и низкий коэффициент покрытия импорта.

тельности в странах СНГ и отдельных азиатских странах, что поддерживает спрос на инвестиционные товары – продукцию украинского машиностроения и сырьевые товары отечественного производства; отмена торговых ограничений и упрощение процедур импорта в отдельных странах – торговых партнерах. В частности, существенной тенденцией стало укрепление Украины как ведущего экспортера на мировом рынке подсолнечного масла (этому способствовало упрощение с 2010 г. процедур импорта подсолнечного масла из Украины в ЕС).

В то же время потенциальные возможности роста экспорта из Украины тормозит ряд факторов как внутреннего, так и внешнего происхождения: повышение уровня цен на энергетический импорт, в первую очередь на импортированный природный газ, а также нефть в результате роста мирового спроса; конкурентная девальвация национальных валют в ряде стран, что в условиях недостаточной динамики отдельных составляющих мирового спроса привело к потере ценовой конкурентоспособности национальной продукции на международных рынках; внедрение протекционистских торговых мероприятий относительно продукции, произведенной в Украине; ограничение пропускной спо-

Таблица 1

Показатели интегрирования Украины в мировую систему ведения хозяйства

Показатель	2004 г.	2006 г.	2008 г.	2011 г.	2012 г.	Отклонение 2012 г. к 2004 г., +/-
Объем экспорта товаров, млн долл. США	32666,1	38368,0	66954,4	68394,2	68809,8	36143,7
Объем импорта товаров, млн долл. США	28996,8	45038,6	85535,3	82608,2	84658,0	55661,2
Внешнеторговый оборот, млн долл. США	61662,9	83406,6	152489,7	151002,4	153467,8	91804,9
Внешнеторговое сальдо, млн дол. США	3669,3	-6670,6	-18580,9	-13614,0	-15848,2	-19817,5
Коэффициент покрытия импорта	1,13	0,85	0,78	0,82	0,81	-0,32

Рассчитано автором по [3].

Для оценки изменения экспорта и импорта рассчитаем индексы физического объема (J_p), индекс цен (I_p) и индекс условий торговли:

$$J_p = \frac{\sum p_1 \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0}; I_p = \frac{\sum p_1 \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0},$$

де p – цена (стоимость единицы товара); q – объем какого-либо товара в натуральном выражении; $p_1 q_1$ – значение соответствующего показателя в текущем периоде; $p_0 q_0$ – значение этих показателей в базисном периоде. Результаты представлены в *табл. 2*.

Индекс физического объема (Ласпейреса) показывает, во сколько раз изменилась стоимость продукции текущего периода за счёт изменения цены. Индекс цен (Пааше) показывает, во сколько бы раз изменилась стоимость продукции базисного периода за счёт изменения цены. То есть, на сколько процентов изменилась стоимость продукции (текущего или базисного периода) за счёт изменения цены.

В свою очередь, оживлению экспортной деятельности предприятий Украины способствует: рост спроса на рынках стран – основных торговых партнеров; рост промышленного производства и инвестиционной дея-

тельности отечественной транспортной и пограничной инфраструктуры, что обусловило повышение расходов экспортных производств и потери в результате невозможности быстрого использования позитивной динамики внешнего спроса.

Общемировой рост объемов торговли влияет на расширение географии внешнеторговых операций Украины. Важной тенденцией является диверсификация источников снабжения сырой нефти к Украине. В значительной мере это произошло благодаря выполнению контракта между Государственной нефтяной компанией Азербайджана и Украиной [6, с. 74].

Коренная структурная перестройка экономики Украины невозможна без инвестиций. Одной из проблем выхода из финансово-экономического кризиса является проблема привлечения капитала в экономику. Для оживления экономики нашего государства необходим значительный приток средств частных инвесторов и прежде всего – большого корпоративного национального капитала, который может успешно адаптироваться к условиям рынка.

Экономический рост, увеличение ВВП, решения проблемы бедности и повышения качества жизни насе-

ления являются теми вопросами, которые в значительной степени зависят от активизации инвестиционной деятельности. Одной из главных задач государственной политики на современном этапе должно стать проведение последовательной и взвешенной экономической политики, направленной прежде всего на улучшение инвестиционного климата в стране.

того, прямые иностранные инвестиции несут в себе такие угрозы: подавляющее направление инвестиций у производства четвертого, третьего и второго технологических укладов; неравномерность регионального распределения средств; монополизация иностранными инвесторами некоторых отраслей украинской экономики; риск массового оттока капитала.

Таблица 2

Индексы физического объема, средних цен и условий торговли во внешней торговле товарами Украины, %

Индекс физического объема (Ласпейреса) (I_p)		Индекс цен (Пааше) (I_p)		Индекс условий торговли	
Экспорт	Импорт	Экспорт	Импорт	Количественный	Ценовой
2008 г.					
110,5	114,9	123,0	122,8	96,2	100,1
2009 г.					
81,0	53,5	73,2	99,2	151,3	73,8
2010 г.					
103,2	113,1	126,0	118,1	91,2	106,7
2011 г.					
106,0	112,8	125,6	120,6	94,0	104,1
2012 г.					
102,6	93,4	98,1	110,2	109,8	89,0

Составлено автором по [3].

По оценке *United Nations Conference on Trade and Development* (Конференции ООН по торговле и развитию ЮНКТАД), Украина по *Inward FDI Performance Index* (Индекс привлечения прямых иностранных инвестиций) заняла 35-ю рейтинговую позицию среди 141 страны мира, а по *Inward FDI Potential Index* (Индекс потенциала привлечения прямых иностранных инвестиций) – 44 позицию [2].

По оценке *European Business Association* (Европейской бизнес-ассоциации) Индекс инвестиционной привлекательности Украина в 2011 г. вырос до 3,4 против 3,28 в четвертом квартале 2010 г., однако некоторые тенденции в изменении инвестиционного климата в стране вызывают обеспокоенность у инвесторов [1]. Треть представителей иностранных компаний, которые работают в Украине, отмечают, что качественные изменения инвестиционного климата в стране не состоялись. Инвесторы отмечают, что улучшилась ситуация с возмещением НДС, однако и далее ухудшается процесс упрощения таможенных процедур и техническая регуляция. Остальные характеристики, а именно: реформирование судебной системы, земельная реформа, валютная регуляция – остались без изменений.

К сожалению, иностранные инвесторы достаточно часто осуществляют недобросовестное поведение относительно нашего государства. Это проявляется в таких действиях: сброс в нашу страну обветшалых технологий; свертывание производства и научно-технических работ с целью перевода их за границу; захват перспективных сфер экономики страны-реципиента; покупка предприятий с целью их перепродажи; превращение компаний страны в технологический придаток. Кроме

В результате сальдо в торговле высокотехнологическими товарами и услугами устанавливается в интересах развитых стран, а структура украинского экспорта удостоверяет неэффективное использование научно-технологического потенциала. Характерной чертой участия страны в мировых процессах является то, что практически по всем важнейшим показателям внешнеэкономической безопасности Украина продолжает находиться за опасным пределом (табл. 3).

Одной из первоочередных задач развития евро-регионального сотрудничества нашего государства является решение комплексного развития страны на основе эффективного использования естественно ресурсного, демографического, производственного и научно-технического потенциала. Реализация этого направления будет осуществляться в рамках выполнения соглашений о торгово-экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве с регионами Республики Польша, Республики Молдова, Российской Федерации. Будут развиваться торгово-экономические связи с Австрией, Германией, Чехией, Словакией и другими.

Интеграция Украины и ее внешнеторговый курс зависят от действия многих факторов, среди которых есть и геополитический. Данный фактор тесно связан с глобализационными процессами, играет важную роль в формировании внешнеэкономических связей со странами Европы, Азии, странами – членами СНГ. Территория нашего государства используется для транзитных перевозок, что обеспечивает определенные валютные поступления. Это касается нефте-, газо- и продуктопроводов,

линий электропередач, которые связывают Украину с другими государствами, морского и речного транспорта, транзитных железнодорожных путей и строительства автомобильных коридоров, которые протягиваются из Азии в Европу.

Существующий геоэкономический потенциал может обеспечить Украине надлежащее место в мировом хозяйственном комплексе, стать базой для разработки перспективных планов и развития производительных сил. Одним из механизмов трансферта кризисов служит дискриминационная внешнеторговая политика. Украина имеет преимущественно отрицательное сальдо в торговле с передовыми партнерами. Так, добываясь текущей геополитической выгоды, США стабилизируют торговлю с Украиной. Страны ЕС пытаются наверстать потери на других рынках через увеличение экспорта в Украину, в результате чего отрицательное сальдо Украины в торговле из ЕС растет. Такое положение связано с изменением конфигурации отношений развитых стран. Экономика Украины существенно отличается от экономики постиндустриального типа, в которой во время классической депрессии или структурного кризиса происходит реструктуризация имеющейся технологической структуры и строится фундамент для последующего экономического роста.

хозяйствования вынуждены скрывать свои доходы, потому что расходы на их деятельность при существующих налогах превышают доходы. Еще одной причиной является несовершенство других институций, которые должны создавать нормальные условия для существования и регуляции рыночных отношений. То есть незаконная деятельность в нашем государстве процветает в условиях, когда правовые ограничения превышают определенный социально принятый уровень, а также когда расходы на соблюдение действующих законов для ведения хозяйственной деятельности более высокие, чем доход от неё. Теневая экономика становится скорее средством выживания человека, чем увеличением прибыли фирм и предприятий.

ВЫВОДЫ

Таким образом, успех интеграции Украины в мировое хозяйство зависит от четкой, взвешенной стратегии внешнеэкономической политики, которая предусматривает весь комплекс проблем, связанных с внешней торговлей, инвестиционным и научно-техническим сотрудничеством, поддержкой экономической безопасности. В дальнейшем интеграция Украины в мировую экономику требует радикальных рыночных превраще-

Таблица 3

Предельные значения отдельных аспектов внешнеэкономической безопасности, которые считаются катастрофическими в мировой практике

Название показателя	Предельно критическое значение, %	Фактическое значение в Украине, %	Вероятностные экономические последствия
Часть импортных продуктов питания	30	25,6	Стратегическая зависимость страны от импорта
Часть импортных топливных ресурсов	30	65	Зависимость государства от импортных топливных ресурсов
Часть в экспорте продукции отдельной промышленности	45	50,5	Колониально сырьевая структура экономики
Часть в экспорте высокотехнологической продукции	10 – 15	1	Технологическое отставание экономики
Коэффициент покрытия экспортом импорта, раз	1	0,82	Зависимость от внешнего рынка

Составлено автором по [3].

К отрицательным факторам интеграции страны следует также отнести существенное повышение уровня тенезации. Такая негативная тенденция входит в антагонистичное противоречие с интересами долгосрочного социально-экономического роста. Существуют много причин того, что хозяйствующие субъекты идут в «тень», увеличивая неформальный сектор экономики. К ним можно отнести, во-первых, изменения в экономике – как институционные, так и структурные, происходящие в процессе реформ. Во-вторых, происходит процесс обнищания, уменьшения платежеспособности населения, которое побуждает работоспособное население искать дополнительных доходов. Существенной причиной роста тенезации является несовершенство налоговой системы, из-за которого субъекты ведения

ний во всей внутренней системе ведения хозяйства, которая отвечала бы реализации основных направлений эффективной интеграционной деятельности страны. Цели реформ в сфере международной интеграции и сотрудничества должны быть направлены на выработку сбалансированной внешнеэкономической политики, повышение конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности Украины.

Учитывая сложившуюся ситуацию в стране и зарубежный опыт, среди приоритетов государства по поддержке и развитию внешнеэкономической деятельности целесообразно выделить следующие акценты: усиление организации деятельности по страхованию экспортных кредитов и инвестиций; совершенствование финансовых механизмов поддержки экспорта; стимулирование про-

грамм по поддержке экспортно ориентированных малых и средних предприятий; создание единого информационного портала, включающего в себя региональные информационные ресурсы во внешнеэкономической сфере.

Необходимость принятия стратегии внешнеэкономической политики определяется тем, что в долгосрочной перспективе в области внешнеэкономических связей нашего государства складывается качественно новая ситуация по сравнению с предшествующим периодом. Это обусловлено как системными изменениями в мировой экономике и внешнеэкономических отношениях, так и необходимостью перехода Украины на инновационный путь развития. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. European Business Association // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eba.com.ua/ua>
2. United Nations Conference on Trade and Development [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unctad.org/templates/webflyer.asp>
3. Государственный комитет статистики Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Мелих О. Валютно-курсовая политика та її вплив на фінансову безпеку держави / О. Мелих // Вісник НБУ, 2008. – серпень. – С. 50 – 55.
5. Министерство экономического развития и торговли Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/>

6. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.

7. Програма економічних реформ України на 2010 – 2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.president.gov.ua/docs/>

8. Стратегія регіонального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.content.net.ua/registration/content/ua/1630/pages/f7626.doc>

REFERENCES

- European Business Association. <http://www.eba.com.ua/ua>
- Gosudarstvennyy komitet statistiki Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Melykh, O. "Valiutno-kursova polityka ta ii vplyv na finansovu bezpeku derzhavy" [Exchange rate policy and its impact on financial security of state]. *Visnyk NBU* (2008): 50-55.
- Ministerstvo ekonomicheskogo rozvitiia i tovgovli Ukrainy. <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/Modernizatsiia Ukrainy - nash stratehichnyi vybir: Shchorychne Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy> [Modernization of Ukraine – our strategic choice: Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine]. Kyiv, 2011.
- "Prohrama ekonomichnykh reform Ukrainy na 2010 – 2014 rr." [Economic Reform Program of Ukraine for 2010 – 2014]. <http://www.president.gov.ua/docs/>
- "Stratehiia rehionalnoho rozvytku" [Regional Development Strategy]. <http://www.content.net.ua/registration/content/ua/1630/pages/f7626.doc>
- "United Nations Conference on Trade and Development". <http://www.unctad.org/templates/webflyer.asp>

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ КРАЇН ЄС ТА УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ

ДЕХТЯР Н. А., БОЯРКО І. М., ДЕЙНЕКА О. В.

УДК [336.143:330.567.4](4+477)

Дехтяр Н. А., Боярко І. М., Дейнека О. В. Порівняльна характеристика принципів реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків

У статті на основі проведеного дослідження нормативно-правових документів, що регулюють реалізацію бюджетного процесу Європейського Союзу, визначено основні принципи організації бюджетної системи ЄС у частині формування державних видатків. Надано характеристику та розкрито зміст зазначених принципів побудови бюджетної системи в країнах ЄС та Україні. Розглянуто особливості організації бюджетного процесу Європейської спільноти й України та здійснено співставлення їх основних принципів. Проведено порівняльний аналіз принципів реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків. Встановлено, що бюджетна політика ЄС й України визначена історичними та національними особливостями, залежить від соціально-економічної та політичної ситуації, враховує стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку країни та формується виходячи з моделі організації фінансових відносин.

Ключові слова: державні видатки, бюджетна політика, принципи бюджетної політики.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Дехтяр Надія Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: dekhtyar@yandex.ru

Боярко Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: boyarko@ukr.net

Дейнека Ольга Валеріївна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: gurkina2006@yandex.ru

УДК [336.143:330.567.4](4+477)

UDC [336.143:330.567.4](4+477)

Дехтярь Н. А., Боярко И. М., Дейнека О. В. Сравнительная характеристика принципов реализации бюджетной политики стран ЕС и Украины в части формирования государственных расходов

В статье на основе проведенного исследования нормативно-правовых документов, регулирующих реализацию бюджетного процесса Европейского Союза, определены основные принципы организации бюджетной системы ЕС в сфере формирования государственных расходов. Охарактеризовано и раскрыто содержание указанных принципов построения бюджетной системы в странах ЕС и Украине. Рассмотрены особенности организации бюджетного процесса Европейского сообщества и Украины, осуществлено сопоставление их основных принципов. Проведен сравнительный анализ принципов реализации бюджетной политики стран ЕС и Украины в части формирования государственных расходов. Установлено, что бюджетная политика ЕС и Украины определена историческими и национальными особенностями, зависит от социально-экономической и политической ситуации, учитывает стратегические приоритеты социально-экономического развития страны и формируется исходя из модели организации финансовых отношений.

Ключевые слова: государственные расходы, бюджетная политика, принципы бюджетной политики.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Дехтярь Надежда Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: dekhtyar@yandex.ru

Боярко Ирина Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: boyarko@ukr.net

Дейнека Ольга Валерьевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедры финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: gurkina2006@yandex.ru

Dekhtyar N. A., Boyarko I. M., Deyneka O. V. Comparative Characteristics of the Principles of Realisation of the Budget Policy of the EU Countries and Ukraine in the part of Formation of State Expenditures

The article studies regulatory and legal documents that regulate realisation of the budget process of the European Union and determines main principles of organisation of the budget system of the EU in the sphere of formation of state expenditures. It characterises and reveals the essence of the said principles of construction of the budget system in the EU countries and Ukraine. It considers specific features of organisation of the budget process of the European Community and Ukraine and conducts comparison of their main principles. It conducts a comparative analysis of principles of realisation of the budget policy of the EU countries and Ukraine in terms of formation of state expenditures. It found out that the budget policy of the EU and Ukraine is determined by historical and national specific features, depends on socio-economic and political situation, takes into account strategic priorities of the socio-economic development of the country and is formed on the basis of the model of organisation of financial relations.

Key words: state expenditures, budget policy, principles of the budget policy.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Dekhtyar Nadiya A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: dekhtyar@yandex.ru

Boyarko Iryna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: boyarko@ukr.net

Deyneka Olha V. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: gurkina2006@yandex.ru

Стратегічна спрямованість соціально-економічної політики України на євроінтеграцію обумовлює потребу дослідження організаційно-економічних особливостей формування та реалізації бюджетної політики ЄС, а також виявлення напрямів трансформації вітчизняного бюджетного процесу для забезпечення ефективного співробітництва з країнами ЄС з урахуванням національних інтересів держав-членів і спільних пріоритетів розвитку.

Загальні принципи, механізми й структурні особливості функціонування бюджетної системи країн – членів ЄС, а також окремі проблеми, що виникають у процесі об'єднання фінансових потенціалів держав і розширення даного міжнародного утворення, знайшли відображення в наукових працях таких вчених і практиків, як Бланкарт Ш. [1], Бояр А. [2], Василик О. [5], Лопушняк Г. [6], Луніна І. [7], Розпутенко І. [8], Салама К., Хайнеман Ф., Шрейер М., Юрій С. [3] та інші. Проте, у наукових дослідженнях недостатньо висвітленими залишаються питання відповідності бюджетної політики України вимогам реалізації стратегічних євроінтеграційних орієнтирів і механізмів державного фінансування потреб соціально-економічного розвитку, які використовуються країнами ЄС.

Слід зазначити, що особливості бюджетної політики щодо формування видаткової частини бюджетів як окремої країни, так і міждержавних утворень визначаються їх загальним фінансово-економічним потенціалом, потребами державного фінансування стратегічних і тактичних завдань соціально-економічного розвитку та специфікою моделі державного управління в частині регулювання економічних процесів. Однак бюджетна політика міжнародного інтеграційного об'єднання, як складова фінансової політики, що покликана забезпечувати реалізацію спільних завдань розвитку, має базуватись на єдиних загальних принципах функціонування бюджет-

ної системи. Це дозволяє забезпечувати єдність підходів щодо формування та використання спільних фондів фінансових ресурсів країн – членів ЄС та уникати дискримінації національних інтересів окремої країни.

Метою статті є виявлення особливостей і порівняльний аналіз реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків.

Потреба в гармонізації бюджетних систем європейських країн і розробки єдиних механізмів реалізації бюджетної політики була зумовлена підписанням у 1992 р. Маастрихтського договору, яким передбачались певні кількісні обмеження щодо показників державних бюджетів країн і виступали критеріями можливості входження до ЄС. Так, рівень дефіциту державного бюджету не повинен перевищувати 3% ВВП, а загальний державний борг – 60%.

Основним нормативно-правовим документом, що регулює процес реалізації бюджетної політики в країнах ЄС, є Регламент Ради щодо фінансового регламенту (далі – Регламент Ради), який застосовується до Європейської спільноти, прийнятий 25 червня 2002 р. [2]. З урахуванням його положень, починаючи з 2003 р., весь бюджетний процес на рівні країн ЄС здійснюється за єдиною методологією розробки, ухвалення й виконання бюджетів, яка передбачає використання середньострокового бюджетного планування. Такий підхід надає можливість бюджетного фінансування цільових програм, реалізація яких виходить за межі фінансового року, а також дозволяє планувати витрати в розрізі окремих інституцій ЄС та стратегічних і тактичних цілей розвитку.

Зокрема Регламентом Ради визначено загальні принципи бюджетної системи ЄС, які є рекомендованими до застосування країнам – членам даного регіонального утворення з метою забезпечення єдності підходів щодо реалізації бюджетного процесу в частині формування обсягів та структури державних видатків (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика принципів бюджетної системи ЄС

Принцип	Характеристика	Стаття Регламенту
1	2	3
Єдності та бюджетної точності (<i>principles of unity and of budget accuracy</i>)	Витратна частини є невід'ємною складовою бюджету та відображається разом з дохідною в одному документі; витрати, що перевищують бюджетні обсяги або не включені до бюджетного документу, не допускаються	5
Щорічності (<i>principle of annuality</i>)	Бюджетні витрати санкціонуються лише на один фінансовий рік, який триває з 1 січня по 31 грудня	6 – 9
Рівноваги (<i>principle of equilibrium</i>)	Збалансованість бюджетних доходів і платіжних асигнувань, оскільки, відповідно до чинних нормативних положень, європейські спільноти не можуть брати позики для погашення своїх витрат	14
Розрахункової одиниці (<i>principle of unit of account</i>)	Використання єдиної валюти ЄС – євро для виконання всіх бюджетних розрахунків і ведення бухгалтерської звітності	15 – 16
Універсальності (<i>principle of universality</i>)	Погашення всіх бюджетних витрат відбувається в цілому за рахунок бюджетних доходів; неприпустиме коригування витрат відповідно до доходів і навпаки; неприпустима прив'язка конкретних статей витрат до конкретних статей доходів їх відшкодування	17

1	2	3
Специфікації (<i>principle of specification</i>)	Кожне асигнування приписується до конкретної цілі й на конкретний захід	21 – 23
Раціонального фінансового менеджменту (<i>principle of sound financial management</i>)	Поєднує три основні принципи фіскальної культури: 1) економія (<i>economy</i>) – фінансові ресурси, які використовуються державними інституціями для виконання своїх функцій, повинні надходити вчасно, у потрібних обсягах, необхідної якості та за найнижчою ціною; 2) ефективність (<i>efficiency</i>) – пошук найкращого співвідношення між очікуваним результатом і обсягом виділених державних асигнувань; 3) дієвість (<i>effectiveness</i>) – оцінка доцільності державних витрат передбачає встановлення чітких кількісних та якісних індикаторів, що підтверджують рівень досягнення цілей фінансування	27
Прозорості (<i>principle of transparency</i>)	Має забезпечувати прозорість процедур формування й виконання бюджету, а також процедури представлення фінансової звітності	28

Витратна частина бюджету ЄС спрямована на виконання положень засновницьких договорів Європейських спільнот і Договору про Європейський Союз. Вона включає витрати на реалізацію всіх секторальних політик ЄС, витрати на спільну зовнішню й політику безпеки, поліційну та судову співпрацю та інші. При цьому, у бюджеті ЄС витрати групуються за інституціями, які в бюджетному процесі прийнято називати секціями з поділом на глави, розділи, статті та пункти. Глави і розділи виділяються відповідно до стратегічних і тактичних цілей соціально-економічного розвитку ЄС, а статті та пункти виділяються залежно від можливих форм і видів бюджетних видатків.

В Україні видатки бюджету в повному та всебічному обсязі визначають роль, яку вони відіграють, і вказують місце, яке вони посідають у процесах суспільного відтворення, а також – у чому їхнє соціальне призначення.

Слід зазначити, що в практиці Євросоюзу видатки державного сектора прийнято називати бюджетними асигнуваннями, при цьому фіскальна практика передбачає їх поділ на диференційовані та недиференційовані залежно від часових меж їх здійснення.

Диференційовані асигнування – це бюджетні видатки, здійснення яких, на відміну від недиференційованих, не обмежується тривалістю фінансового року, тобто за строком здійснення виходять за рамки фінансового року. У свою чергу диференційовані асигнування поділяються на:

- ✦ зобов'язальні асигнування (*commitment appropriations*) – відображають бюджетні витрати, які будуть здійснюватися в поточному році та в наступних роках відповідно до взятих зобов'язань ЄС із строком виконання понад фінансовий рік;
- ✦ платіжні асигнування (*payment appropriations*) – відображають бюджетні витрати, що фактично здійснюються в поточному фінансовому році відповідно до щорічних зобов'язань та зобов'язань минулих років.

Слід відмітити, що в Україні відповідно до Бюджетного кодексу під бюджетними асигнуваннями розуміють повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження. На відміну від практики реалізації бюджетного механізму ЄС бюджетні асигнування мають здійснюватися виключно в межах фінансового року, який в Україні визначається як календарний рік (з 1 січня по 31 грудня). Бюджетні асигнування не мають поділу на відповіді групи чи види.

У загальному випадку бюджетний механізм ЄС передбачає, що непрофінансовані у відповідному фінансовому році бюджетні видатки скасовуються та не підлягають перенесенню на наступний фінансовий рік. Окремі винятки з даного правила чітко визначені ст. 9 (1) Регламенту Ради та можуть мати місце за рішенням відповідної інституції ЄС. Проте за жодних умов не підлягають перенесенню на наступний фінансовий рік резервні асигнування (сформовані резерви для фінансування непередбачених бюджетом витрат) і витрати на оплату праці штатних працівників ЄС.

У випадку, якщо бюджет ЄС не приймається до початку фінансового року, фінансування бюджетних витрат здійснюється відповідно до правила тимчасових дванадцятих частин (*provisional twelfths*): витрати з бюджету здійснюються постатейно щомісяця, але їх обсяг не має перевищувати 1/12 асигнувань за відповідною статтею бюджету попереднього фінансового року, та 1/12 асигнувань за відповідною статтею проекту бюджету на поточний фінансовий рік. Якщо існує потреба виділення бюджетних асигнувань у більших обсягах, Рада ЄС на вимогу Комісії та після консультацій з Парламентом кваліфікованою більшістю голосів повинна прийняти відповідне рішення.

У вітчизняному законодавстві передбачається, що у випадках, коли в процесі виконання бюджету зміна обставин вимагає менших бюджетних асигнувань головним розпорядником бюджетних коштів, Міністерство

фінансів України (місцевий фінансовий орган) готує пропозиції про зменшення відповідного бюджетного призначення Державного бюджету України (місцевого бюджету). Кабінет Міністрів України (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація, виконавчий орган відповідної місцевої ради) у двотижневий термін подає до Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради) у встановленому порядку пропозиції про зменшення відповідних бюджетних призначень Державного бюджету України (місцевого бюджету).

У межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів перерозподіл витратів за бюджетними програмами, а також збільшення витратів розвитку за рахунок зменшення інших витратів (окремо за загальним і спеціальним фондами бюджету) здійснюються за рішенням Кабінету Міністрів України (Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної місцевої ради), погодженим із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету (відповідною комісією Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради).

На кінець бюджетного періоду Державне казначейство України зберігає залишки коштів на рахунках спеціального фонду державного бюджету для покриття відповідних витрат у наступному бюджетному періоді з урахуванням їх цільового призначення. У разі відсутності відповідних бюджетних призначень на наступний бюджетний період залишки коштів спеціального фонду перераховуються до загального фонду бюджету.

Однак у межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів перерозподіл витратів за бюджетними програмами, а також збільшення витратів розвитку за рахунок зменшення інших витратів (окремо за загальним і спеціальним фондами бюджету) здійснюються за рішенням Кабінету Міністрів України (Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної місцевої ради), погодженим із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету (відповідною комісією Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради).

У статті 23 Бюджетного кодексу України передбачено можливість зміни обсягів, мети та обмежень у часі бюджетних призначень лише за наявності у законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет) відповідного положення.

Бюджетним кодексом забороняється без внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) збільшення бюджетних призначень за загальним та спеціальним фондами державного бюджету (місцевого бюджету) на: оплату праці працівників бюджетних установ за рахунок зменшення інших витратів; витратки за бюджетними програмами, пов'язаними з функціонуванням органів державної влади (органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування), за рахунок зменшення витратів за іншими бюджетними програмами.

Для реалізації принципу рівноваги в ЄС передбачено, що дефіцит бюджету переноситься в бюджет наступного року як платіжне асигнування, спрямоване на його погашення. Інформація про характер бюджетного балансу включається Комісією до проекту нового бюджету і подається Раді та Парламенту в рамках чинної бюджетної процедури (до 1 липня фінансового року, що передує тому, для якого формується проект бюджету).

Враховуючи неможливість коригування витрат, передбачених бюджетом, при зміні обсягів фактичного надходження доходів, обсяги доходів і витрат вносяться до бюджету в процесі його прийняття в повному обсязі шляхом дотримання встановленої в ЄС бюджетної процедури. Незважаючи на неприпустимість прив'язки конкретних статей витрат до конкретних джерел їх фінансування, бюджетний механізм ЄС передбачає застосування цільових асигнувань (*assigned revenue*), перелік яких чітко регламентований (ст. 18 Регламенту Ради) та містить такі види доходів, що пов'язані з певним напрямом їх використання:

- ✦ фінансові внески держав-членів на певні науково-дослідні програми, що започатковані відповідно до регламентів Ради ЄС на виконання рішення Ради щодо системи власних ресурсів спільнот;
- ✦ фінансові внески держав-членів та інших донорських країн чи міжнародних організацій на певні проекти зовнішньої допомоги, які фінансуються Спільнотою й адмініструються Комісією;
- ✦ відсотки за депозитами та штрафи відповідно до Регламенту щодо надмірного дефіциту;
- ✦ доходи, які заповідаються на спеціальні цілі, наприклад, доходи фондаций, дотації, подарунки й пожертви, включаючи відповідні доходи інституцій Спільноти тощо.

Бюджетним кодексом України передбачена наявність оборотного залишку бюджетних коштів обсягом не більше 2% від планових витратів загального фонду відповідного бюджету, який формується для покриття тимчасових касових розривів і затверджується законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет). Тимчасовий касовий розрив визначається на рівні місцевих бюджетів як недостатня його платоспроможність на конкретну дату для погашення бюджетних фінансових зобов'язань за рахунок наявних та очікуваних грошових активів загального фонду місцевого бюджету, за винятком міжбюджетних трансфертів цільового характеру (субвенцій з інших бюджетів, додаткових дотацій і трансфертів іншим бюджетам) і коштів резервного фонду. До числа бюджетних фінансових зобов'язань відносять: оплата праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату; придбання медикаментів і перев'язувальних матеріалів; забезпечення продуктами харчування; оплата комунальних послуг та енергоносіїв; окремі заходи з реалізації державних (регіональних) програм, що не належать до заходів розвитку; виплата процентів (доходу) за зобов'язаннями; субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям) у частині витратів комунальних

підприємств; поточні трансфери органам державного управління інших рівнів; стипендії. На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережено у встановленому обсязі.

Перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду становить вільний залишок бюджетних коштів, який використовується для здійснення витрат бюджету згідно із законом про Державний бюджет України та/або змінами до нього (змінами до рішення про місцевий бюджет). Вільний залишок, на відміну від оборотного залишку, використовується на фінансування дефіциту бюджету наступних бюджетних періодів.

Слід зазначити, що, як правило, обсяг коштів за цільовими асигнуваннями на час прийняття бюджету не може бути визначений остаточно, тому попередня ймовірна оцінка відповідних державних видатків з переліком заходів, на які вони мають бути спрямовані, зазначається в примітках до бюджету (ст. 10 Регламенту Ради).

Для забезпечення гнучкості управління бюджетними коштами та оперативного реагування на зміни стратегічних пріоритетів розвитку бюджетний процес ЄС передбачає можливість коригування спрямованості окремих асигнувань між статтями та пунктами бюджету за умови збереження сталості загального обсягу передбачених видатків за підсумка глав та розділів. Рішення про таке коригування приймається в межах секції бюджету відповідною інституцією ЄС самостійно без погодження з бюджетним керівництвом. Зазначений процес називається перерахунок (трансфер) асигнувань. Проте критерії самостійного трансферу асигнувань на рівні Комісії ЄС та інших інституцій відрізняються: Комісія зобов'язана попередньо погоджувати можливість такого трансферу з Радою ЄС та Парламентом, оскільки

вона, як основний виконавчий орган співтовариства, у повному обсязі несе відповідальність за бюджетне фінансування всіх напрямів діяльності ЄС.

Для реалізації принципу розумного фінансового менеджменту система цільових індикаторів оцінювання ефективності бюджетних видатків розробляється самостійно інституціями ЄС і надсилається бюджетному керівництву в пакеті з попереднім проектом бюджету або раніше. Інституції Спільноти повинні проводити попередню (*ex ante*) та фактичну (*ex post*) оцінку своєї діяльності, а також окремо для всіх програм і заходів, які фінансуються з бюджету, відповідно до інструкцій, що прописані в Регламенті Комісії 2342/2002. Програми та заходи, обсяги фінансування яких перевищують 5 млн євро, повинні проходити проміжну (*interim*) і/або фактичну оцінку з метою встановлення їх відповідності поставленим цілям.

Опублікування бюджету здійснюється протягом трьох місяців із дати проголошення його прийнятим Головою Європейського парламенту у Офіційному віснику ЄС, де також оприлюднюються зведені бухгалтерські звіти та звіти з бюджетного й фінансового менеджменту кожної з інституцій ЄС. Не пізніше, ніж через чотири тижні з дати прийняття бюджету кінцеві й деталізовані бюджетні показники, перекладені мовами всіх держав – членів ЄС, повинні бути розміщені на Інтернет-сторінці ЄС.

У Бюджетному кодексі України визначається 10 основних принципів, на яких ґрунтується вітчизняна бюджетна система: єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності й результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості й неупередженості, публічності та прозорості. Порівняльну характеристику принципів побудови бюджетної системи ЄС та України подано на *рис. 1*.

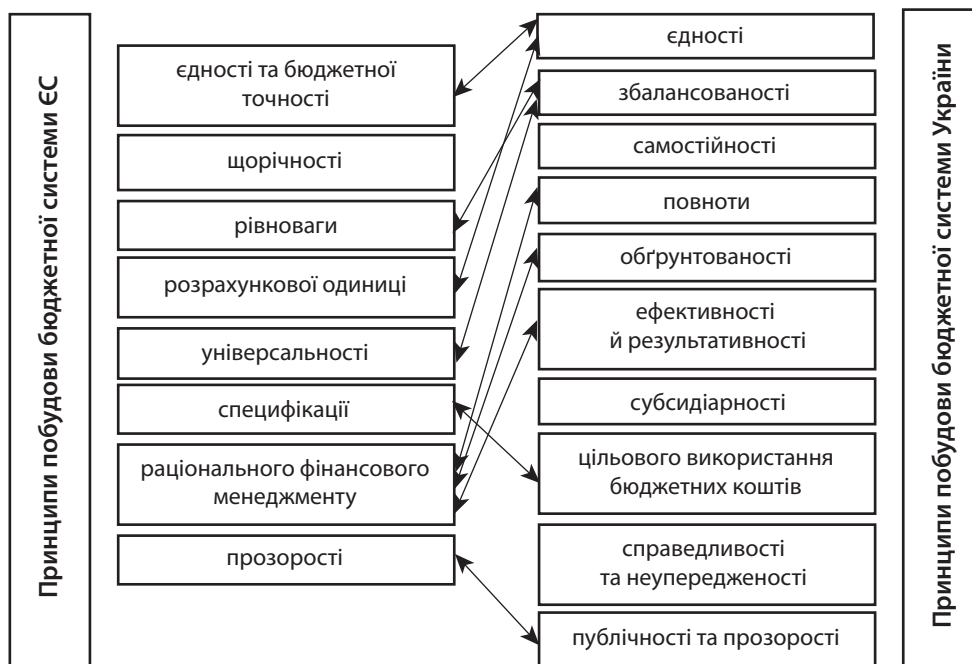

Рис. 1. Порівняльна характеристика принципів побудови бюджетної системи в країнах ЄС та України

Як видно з рис. 1, існує певна невідповідність між принципами функціонування бюджетної системи ЄС та України. При цьому слід зазначити, що принципи побудови вітчизняної бюджетної системи є більш деталізованими і враховують розподіл суспільного багатства між громадянами й територіальними громадами та бюджетами різних рівнів, що враховується в таких принципах, як самостійність, субсидіарність, справедливість й неупередженість.

ВИСНОВКИ

Враховуючи прагнення України до входження в регіональне угруповання європейської спільноти, важливим аспектом формування та реалізації ефективної бюджетної політики є її відповідність основним принципам функціонування бюджетної системи Європейського Союзу. Бюджетна політика країн ЄС та України формується під впливом історичних і національних особливостей, соціально-економічної та політичної ситуації, стратегії соціально-економічного розвитку країни і обумовлює різний ступінь і рівень перерозподілу ВВП через бюджет, пріоритетність напрямків бюджетного фінансування, додержання принципів збалансованості бюджетних доходів і видатків. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бланкарт Ш.** Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки : підручник / Ш. Бланкарт : за наук. ред. та перед. В. М. Федосова ; пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенка. – К. : Либідь, 2000. – 653 с. – ISBN 966-06-0137-9.
2. **Бояр А. О.** Принципи функціонування бюджетної системи Європейського Союзу / А. О. Бояр // Науковий вісник ВНУ. Економічні науки. – 2009. – № 7. – С. 199 – 203.
3. Бюджетна система України : навчальний посібник для вузів / Під ред. Юрія С. І. – К. : НІОС, 2000. – 400 с. – ISBN 966-95321-3-2.
4. Бюджетний кодекс України. від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.44.22&nobreak=1>. – Назва з екрану.
5. **Василик О. Д.** Теорія фінансів : підручник / О. Д. Василик ; КНУ ім. Т. Г. Шевченка. – 4-е вид., доп. – К. : Ніс, 2003. – 416 с. – ISBN 966-95321-5-9.
6. **Лопушняк Г.** Бюджетні видатки як інструмент державного регулювання соціально-економічного розвитку України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com/visnik6/fail/+Lopushnjak.pdf>. – Назва з екрану.
7. **Луніна І.** Державні видатки: тенденції і фактори зростання / І. Луніна // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 104 – 110.
8. **Розпутенко І. В.** Державні видатки в перехідних економіках : монографія / Розпутенко І. В. – К. : УАДУ, 1998. – 244 с.

REFERENCES

- Blankart, Sh. *Derzhavni finansy v umovakh demokratii: vstup do finansovoi nauky* [Public finances in a democracy: an introduction to financial science]. Kyiv: Lybid, 2000.
- Boiar, A. O. "Pryntsyphu funktsionuvannia biudzhethnoi systemy levropeiskoho Soiuzu" [The principles of the budget system of the European Union]. *Naukovyi visnyk VNU*, no. 7 (2009): 199-203.

Biudzhethna systema Ukrainy [The budget system of Ukraine]. Kyiv: NIOS, 2000.

[Legal Act of Ukraine]. <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.44.22&nobreak=1>

Lopushniak, H. "Biudzhethni vydatky iak instrument derzhavnoho rehulivannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy" [Public spending as a tool of state regulation of social and economic development of Ukraine]. <http://www.lvivacademy.com/visnik6/fail/+Lopushnjak.pdf>

Lunina, I. "Derzhavni vydatky: tendentsii i faktory zrostan- nia" [Expenditures: Trends and growth factors]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2001): 104-110.

Rozputenko, I. V. *Derzhavni vydatky v perekhidnykh eko- nomikakh* [Public expenditures in transition economies]. Kyiv: UADU, 1998.

Vasylyk, O. D. *Teoriia finansiv* [Theory of Finance]. Kyiv: Nios, 2003.

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОГО, УКРАЇНСЬКОГО ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ФІНАНСОВИХ РИНКІВ У КОНТЕКСТІ ПАРИТЕТНОГО ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПАРТНЕРСТВА КРАЇН

КОРНІВСЬКА В. О.

УДК 330.341.2

Корнівська В. О. Сучасний стан розвитку російського, українського та європейського фінансових ринків у контексті паритетного фінансово-інвестиційного партнерства країн

У статті розкрито та систематизовано об'єктивні політико-економічні фактори впливу на розвиток співробітництва України з країнами Європейського Союзу та Єдиного економічного простору. Визначено основні тенденції розвитку російського, українського та європейського фінансових ринків, у цьому контексті показано необхідність формування основ ефективної стратегічної взаємодії між країнами та намічено можливі механізми розвитку фінансового співробітництва між Росією, Україною та ЄС на основі реалізації інфраструктурних проектів на території України за участю європейських технологій та російського капіталу. Визначено, що реалізація російсько-українсько-європейської фінансової взаємодії може дати позитивний синергетичний ефект при впровадженні механізму облігаційних позик, забезпечених державною часткою в проекті та розміщених на міжнародних ринках капіталу. При цьому російські банки можуть виступати андеррайтерами та здійснювати первісний викуп вказаних цінних паперів для подальшого їх продажу на ринках капіталу.

Ключові слова: фінансові ринки, взаємодія Росії, України та ЄС, облігаційні позики.

Рис.: 2. Табл.: 1. Бібл.: 8.

Корнівська Валерія Олегівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічної теорії, Інститут економіки та прогнозування НАН України (вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна)

УДК 330.341.2

UDC 330.341.2

Корнівская В. О. Современное состояние российского, украинского и европейского финансовых рынков в контексте паритетного финансово-инвестиционного партнерства стран

В статье раскрыты и систематизированы объективные политико-экономические факторы влияния на развитие сотрудничества Украины со странами Европейского Союза и Единого экономического пространства. Определены основные тенденции развития российского, украинского и европейского финансовых рынков, в этом контексте показана необходимость формирования основ эффективного стратегического взаимодействия между странами и обозначены возможные механизмы развития финансового сотрудничества между Россией, Украиной и ЕС на основе реализации инфраструктурных проектов на территории Украины при участии европейских технологий и российского капитала. Отмечено, что реализация российско-украинско-европейского финансового взаимодействия может дать положительный синергетический эффект при внедрении механизма облигационных займов, обеспеченных государственной долей в проекте и размещенных на международных рынках капитала. При этом российские банки могут выступать андеррайтерами и осуществлять первоначальный выкуп указанных ценных бумаг для последующей их продажи на рынках капитала.

Ключевые слова: финансовые рынки, взаимодействие России, Украины и ЕС, облигационные займы.

Рис.: 2. Табл.: 1. Библ.: 8.

Корнівская Валерия Олеговна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономической теории, Институт экономики и прогнозирования НАН Украины (ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, Украина)

Kornivska V. O. Modern State of the Russian, Ukrainian and European Markets in the Context of the Parity Financial and Investment Partnership of the Countries

The article describes and systemises objective political and economic factors of influence upon development of co-operation of Ukraine with the countries of European Union and Common Economic Space. It identifies main tendencies of development of the Russian, Ukrainian and European financial markets and shows a necessity to form basis of effective strategic interaction between the countries and marks out possible mechanisms of development of financial co-operation between Russia, Ukraine and EU on the basis of realisation of infrastructure projects in the territory of Ukraine with participation of European technologies and Russian capital. The article underlines that realisation of the Russian-Ukrainian-European financial interaction could result in a positive synergetic effect when introducing a mechanism of bonded debts, secured with the state share in a project and placed in the international markets of the capital. Besides, the Russian banks could be underwriters and perform the primary buying-out of the said securities for their further sales in the capital markets.

Key words: financial markets, interaction of Russia, Ukraine and EU, bonded debt.

Pic.: 2. Tabl.: 1. Bibl.: 8.

Kornivska Valeriya O. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Department of Economic Theory, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine (vul. Panasa Myrnogo, 26, Kyiv, 01011, Ukraine)

У сучасних умовах перед Україною стоїть завдання створення основ посткризового відновлення та реалізації інклюзивного розвитку економіки, заснованого на максимально ефективному використанні національних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності української економіки та формування основ ефективного взаємовигідного стратегічного партнерства з регіональними об'єднаннями на пострадянському просторі та з країнами ЄС. Водночас переваження геополітичного контексту взаємодії між Україною, Росією

(як домінуючого гравця в системі пострадянських інтеграційних процесів) та ЄС ускладнює вирішення наріжних економічних завдань посткризового відновлення та виходу на траєкторію сталого розвитку.

Метою даної роботи є систематизація об'єктивних політико-економічних факторів впливу на розвиток співробітництва України з країнами Європейського Союзу та Єдиного економічного простору, визначення сучасних тенденцій розвитку фінансових сегментів економічних просторів Росії, України та Єврозони, об-

грунтування можливих ефектів розвитку поглибленої взаємодії країн в системі фінансових відносин.

Співробітництво України з країнами Єдиного економічного простору (ЄЕП) і Європейським Союзом (ЄС) розвивається в умовах впливу факторів екзогенного та ендогенного походження глибокого загальноєвропейського та актуального характеру:

- ✦ розвиток суперечливих процесів посилення інтеграційних тенденцій у глобальному економічному просторі на фоні зростання національного та регіонального протекціонізму в умовах широкого розповсюдження ідеології «глобального управління», що активно впроваджується представниками європейських наднаціональних інститутів;
- ✦ транскризовий стан глобального економічного, політичного, фінансового, соціоінституційного простору та суперечливі процеси пошуку посткризової моделі розвитку світової економіки;
- ✦ європейська економічна та загальносупільна криза;
- ✦ вибудовування нових геополітичних і гео економічних векторів розвитку світової економіки в умовах переорієнтації потоків глобальної ліквідності та змін у складі світових фінансових донорів і реципієнтів;
- ✦ посилення впливу Росії на світовій економічній, політичній та суспільній арені;
- ✦ поглиблення кризових тенденцій в українській економіці та зростання її екзогенної сировинної, фінансової, політичної, науково-технологічної залежності, що прямо впливає на реалізацію її інтеграційного курсу.

Дія вказаних факторів зумовлює загострення політичних протистоянь, зростання економічної невизначеності та суперечливість інтеграційних процесів, в яких червоною ниткою проходить ідеологія протекціонізму сильних гравців – Росії та ЄС і дуалістична позиція України та суперечливість її вибору вектора інтеграції.

У той самий час завдання виходу з транскризового становища та формування основ посткризового відновлення робить необхідним розвиток співробітництва, адже очевидним на сучасному етапі є певне вичерпання політичних, економічних і фінансових ресурсів в Європі та Україні та їх певний надлишок та амбітні експансійні плани розвитку Росії, що могло б стати фактором паритетної співпраці на основі актуальних внутрішньоекономічних і зовнішньополітичних тенденцій і планів розвитку кожної з країн. *Актуальним завданням для всіх учасників взаємодії є формування стратегічного паритетного співробітництва в трикутнику ЄС – Україна – ЄЕП на основі створення прецедентів ефективної трьохсторонньої реалізації проектів, яка могла б створити синергетичний ефект.* Розглянемо шляхи вирішення вказаного завдання в системі фінансового співробітництва.

У сучасних умовах російський, український та європейський фінансові ринки значно різняться як в контексті рівня розвитку, структури, асортименту та якості

фінансово-посередницьких послуг, так і в аспекті впливу на економічну динаміку та посткризове відновлення.

Історія створення російського та українського фінансового просторів певною мірою схожі. Російський та український фінансові ринки мають практично єдині витоки формування та приблизно рівні параметри створення в умовах трансформаційного періоду інверсійного характеру: перші фінансові установи створювались не як класичні фінансові посередники, що відповідають за перетік фінансових ресурсів від суб'єктів з профіцитом бюджету до суб'єктів з дефіцитом бюджету, а як установи, що забезпечували циркуляцію ліквідності між складовими фінансово-промислових груп. У російській економіці формування сталого інституційного середовища та закріплення інституційних правил економічної поведінки завершилось значно раніше, ніж в Україні, і переважно державна система організації економічних, фінансових і соціальних процесів створила відповідну фінансову систему в країні, яка чітко відповідає потребам і загальносистемним завданням.

Ключові напрями економічної діяльності зосереджені в підприємствах державної власності або знаходяться у приватній власності осіб, лояльних до влади та усвідомлюючих механізми операційної діяльності, створені владою. Розподільчі та перерозподільчі процеси в російській економіці забезпечуються відносно ефективними державними інститутами, що функціонують в умовах чітко вибудованих механізмів впливу на реальний сектор економіки та на соціальну сферу; циркуляція ліквідності в російській економіці забезпечується переважно державними банківськими установами. Таким чином, домінують державна система власності в російському фінансово-інституційному середовищі відповідає загальносистемним тенденціям розвитку російської економіки.

Сучасний етап розвитку російського фінансово-інституційного простору пов'язаний із формуванням міжнародного фінансового центру (МФЦ), який є логічним продовженням стрімкого розвитку російського фондового ринку.

Дані *табл. 1* свідчать, що співвідношення капіталізації фондового ринку та ВВП за період 2005 – 2011 рр. у Росії був завжди вищим, ніж в Єврозоні, і тем більше – в Україні. Це, по-перше, пов'язано із переважно банківською моделлю інвестиційного фінансування в країнах Єврозони та активним розвитком фондового сегмента в Росії, що спрямовує свій рух в напрямку створення Міжнародного фінансового центру для посилення фінансового впливу на міжнародній арені та формування потужного фондового ринку в системі національних економічних зв'язків (у 2007 – 2008 рр. у Росії показники капіталізації фондового ринку перевищували показники ВВП, що притаманне світовим фінансовим державам). Для порівняння: співвідношення капіталізації та ВВП в українському економічному просторі завжди було досить низькому рівні, досягши 78 % у 2007 р., на сьогодні цей показник коливається на рівні 15 %.

Капіталізація фондового ринку в ВВП країн Єврозони, Росії та України

Рік	Капіталізація фондового ринку в ВВП Єврозони, %	Капіталізація фондового ринку у ВВП Росії, %	Капіталізація фондового ринку у ВВП України, %
2005	62,67522751	71,80628272	29,021848
2006	80,42004748	106,79543	39,813277
2007	84,68174455	115,6416264	78,335751
2008	38,06201673	79,58594596	13,556158
2009	49,60352521	70,45363833	14,331169
2010	51,98747808	67,53034423	28,923602
2011	41,91940572	42,8672779	15,466731

Джерело: на основі даних Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD/countries/RU-UA-XC-EU?display=graph> [1].

Стратегічними цілями створення МФЦ у Росії є диверсифікація структури економіки та створення фінансового центру світового рівня для формування статусу Росії не тільки як світового постачальника нафти й газу, але й країни, що формує тенденції розвитку світового фінансового простору. Очевидним завданням розбудови фінансового центру є також необхідність моніторингу та певного контролю за цінами на фінансові активи, що сьогодні є фактором впливу на ціноутворення на ринках сировини, що є наріжним для Росії як нафтогазової держави.

Слід усвідомлювати, що Росія сьогодні вступила в активний етап розвитку фінансової експансії на економічних теренах СНД, який є логічним продовженням її інтеграційних ініціатив щодо створення єдиного торгівельно-економічного простору.

Про розвиток активної фінансової експансії Росії, зокрема, свідчать дані щодо російського інвестування в Україну (рис. 1): частка інвестицій в підприємства фінансової індустрії в сукупному обсязі прямих іноземних інвестицій Росії в Україну, починаючи з 2008 р., динамічно зростає (з 23,14% у 2008 р. до 68,07% у 2012 р.), що абсолютно очевидно демонструє інвестиційні інтереси Росії в українській економіці. При цьому частка російських прямих іноземних інвестицій, що спрямовані в українські підприємства промисловості, впала з 49,87% у 2004 р. до 7,33% у 2012 р.

Станом на 01.01.2013 р. російські банки ВТБ-банк, Сбербанк Росії, Альфа-банк займають відповідно 7, 11, 13 місця в рейтингу українських банків. Важливо, що ці банки зайняли активну позицію щодо кредитування української економіки, і станом на 01.01.2013 р. їх кре-

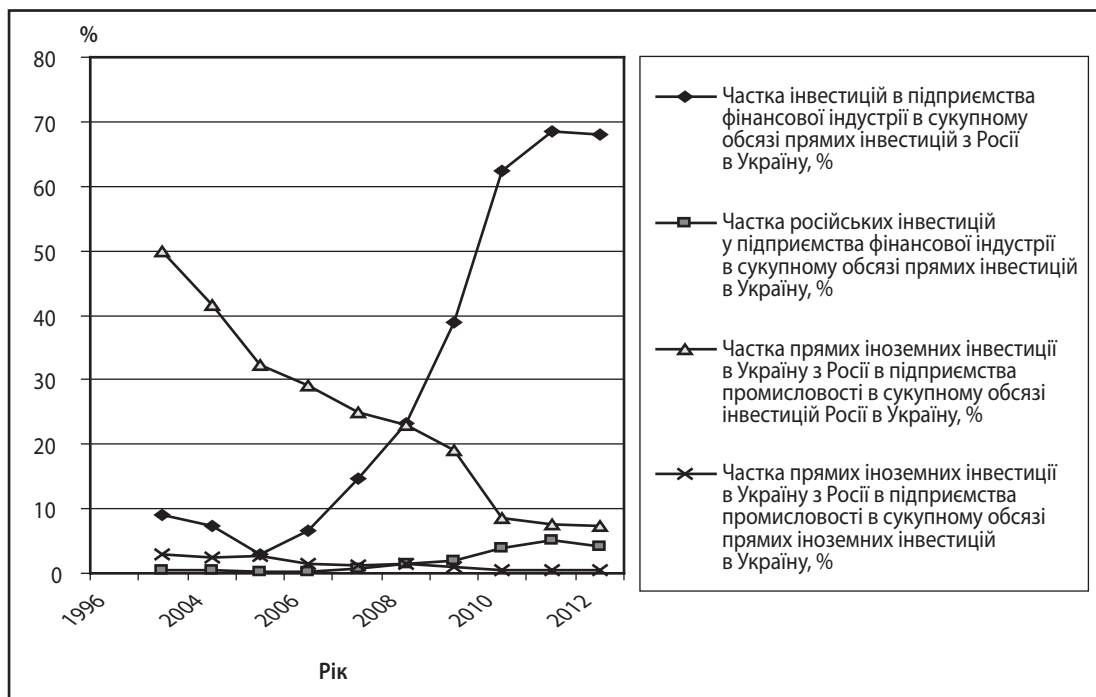

Рис. 1. Окремі показники прямого іноземного інвестування Росії в Україну

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України. Інвестиції зовнішньої діяльності [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> [2].

дитні активи склали відповідно 23531746 тис. грн, 20134789 тис. грн, 17211188 тис. грн. Разом сукупність кредитних активів вказаних банків складає 60877723 тис. грн, що складає більше половини кредитних активів найкрупнішого українського банку «Приватбанк». Також слід усвідомлювати, що представлені банки є активними учасниками фондових операцій, причому портфель цінних паперів на продаж ВТБ і Сбербанку є найзначнішим серед українських банків: 2610304 тис. грн і 2094158 тис. грн відповідно. Вказані факти підтверджують активну як кредитну, так і фондову позицію російських банків на українському фінансовому ринку та означають, що експансія російського фінансового капіталу в Україні, як один з факторів формування МФЦ, проходить успішно.

Формування МФЦ, з одного боку, буде більш сильним аргументом щодо впровадження російських рублів у розрахунки в Єдиному економічному просторі, а з іншого боку, у стратегічній перспективі посилить позиції рубля на світовій арені через МФЦ у разі введення його в розрахунки між країнами – учасницями інтеграційного об'єднання.

Слід усвідомлювати, що є один важливий аспект посткризового розвитку: посилення ролі національних держав на світовій арені через зростання обсягу товарообігу ТНК, що належать державі (у 2011 р. зростання було на рівні 8%). Це означає, що активна роль держави в процесі боротьби з кризовими тенденціями, її безпосередній вплив на процеси посткризового відновлення, посилення її ролі не просто як організатора економічних процесів, але як ефективного власника, формує тенденції стратегічного розвитку. У цьому контексті Росія йде далеко попереду України, адже її економіко-інституційний розвиток відповідає глобальним тенденціям, що забезпечує позитивні перспективи та можливий синергетичний ефект від співпадіння глобальних і національних трендів. Активний розвиток фінансового простору як логічне продовження загальних економічних процесів є обумовленим, похідним від процесів розвитку реального сектора економіки, що також є вкрай важливим у сучасних умовах. Незважаючи на інверсійний характер формування російського фінансового простору, його вдалося переформатувати, і процеси розвитку фінансових ринків стали підпорядкованими загальним економічним завданням країни. Про що, зокрема, свідчить сучасна активна фінансово-банківська позиція державних банків щодо зменшення процентної маржі та витіснення таким чином європейського фінансового капіталу з російського фінансового простору.

Щодо українського фінансового ринку, то період його розвитку в умовах відносно стабільної інституційної структури в економічному просторі був досить нетривалим (2000 – 2005 рр.), тому він й досі не завершив своє формування, він не є цивілізованим у загальноприйнятому сенсі, не виконує загальносистемних завдань. А в сучасних умовах практично не бере участі у посткризовому відновленні. Слід усвідомлювати, що українське фінансово-інституційне середовище потребує нагально-

го реформування у зв'язку із загальною низькою ефективністю фінансово-банківського середовища, яке розвивається в умовах зменшення ефективності використання банківського капіталу на фоні зростання «поганих» банківських кредитів. Український фінансово-банківський простір також поступово залишають фінансові установи Європи, але, перш за все, через значні збитки, що виникли у зв'язку зі зростанням «поганих» кредитів і невизначеністю та зростанням ризиків у країні.

Європейський фінансовий ринок існує в умовах значного дефіциту ліквідності через боргову кризу, викликану активною державною підтримкою системних фінансових установ, в умовах нейтральної позиції фінансових ринків щодо посткризового відновлення, про що зокрема свідчить постійне зменшення кредитування малого та середнього бізнесу в Єврозоні, на фоні зростання залежності банківських установ від рефінансування центральних банків. Крім того, значною проблемою для європейського банківського простору стало зростання частки кредитів, що не обслуговуються, з 1,8% від загального обсягу виданих кредитів у 2007 р., до 6,1% у 2011 р. Значно деформує європейський фінансовий ринок зростання сегментації фінансово-банківського простору Єврозони за рівнем відсоткових ставок по кредитах, що в різних країнах коливаються від 2,18 до 4,46% (для інтегрованого фінансового простору Єврозони це надвеликий розрив). Таким чином, європейський банківський ринок поступово зменшує свою ефективність у контексті впливу на посткризове відновлення, що відбувається на фоні посилення сегментованості інтегрованого фінансового ринку Єврозони та активного впровадження реформування європейського фінансового ринку в контексті збільшення його інтегрованості та повернення в русло обслуговування інвестиційних процесів у реальному секторі.

В умовах кризи ліквідності очевидними є тенденції переорієнтації векторів розвитку фінансового ринку Європи. У передкризовий період у контексті взаємодії з Росією та Україною Європа демонструвала експансіоністські спрямування та активне вживлення європейських дочірніх банків у російський та український фінансово-банківські простори на фоні загальноекономічного зростання всіх учасників взаємодії та значних відсоткових ставок, що були притаманні російському на українському банківському ринку. В умовах кризи ліквідності європейські дочірні банківські структури залишають український фінансовий простір у зв'язку з його значною ризиковістю, зростанням «поганих» кредитів та значними збитками, а також у зв'язку з реформуванням європейського фінансового простору, поступовим введенням параметрів достатності капіталу Базель III та через це – ускладненістю розвитку українського вектора банківської діяльності. Для російського ринку головним фактором виходу європейських банківських структур було зростання частки російських державних банків на фінансовому ринку та поступове зменшення процентної маржі, ініційоване Сбербанком Росії та ВТБ [3].

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах очевидними тенденціями розвитку європейського, російського та українського фінансових ринків є:

- ✦ боргова криза та криза ліквідності в Єврозоні, падіння кредитування економіки, зростання сегментованості європейського фінансового ринку на фоні активного впровадження процесів реформування фінансових відносин у контексті посилення інтегрованості, прозорості та керованості європейського фінансового ринку, повернення його в русло обслуговування кредитно-інвестиційних процесів у реальному секторі економіки та участі в посткризовому відновленні;
- ✦ процеси створення Міжнародного фінансового центру в Росії, експансія російських фінансових установ на терені США, їх активна кредитна та фондова позиція в країнах експансії, зокрема в Україні;
- ✦ незавершене формування фінансового ринку в Україні, який не тільки не здолав етапу свого інверсійного розвитку та не є активним учасником посткризового відновлення, але й до цих пір не має чітких цивілізованих механізмів взаємодії фінансових посередників, клієнтів і держави.

Зважаючи на вказані фактори, фінансову взаємодію в трикутнику ЄС – Росія – Україна можливо реалізувати за схемою: **європейські технології – російський капітал – реалізація проектів на території України** (рис. 2).

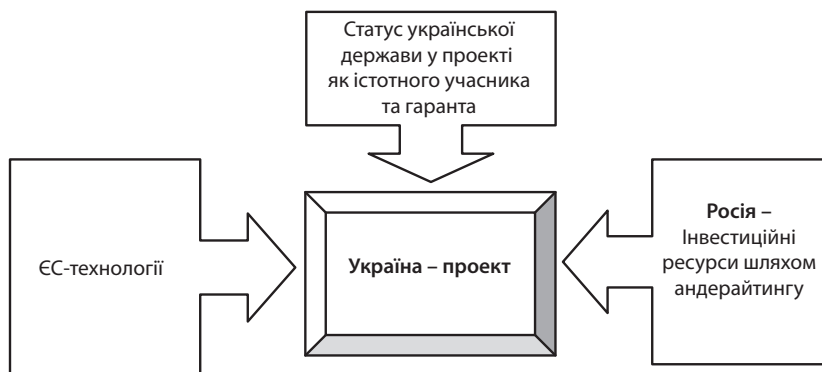

Рис. 2. Схема можливої фінансової взаємодії ЄС, Росії та України

Усвідомлюючи очевидний брак внутрішніх інвестиційних ресурсів в Україні та сучасний вихід європейського капіталу з українського фінансового ринку, для України важливо ефективно використати актуальні прагнення створення Росією МФЦ та її істотну участь в українському фінансовому ринку. Водночас у контексті взаємодії з Європою важливо, беручи до уваги сучасний трансформаційний стан європейського економічного простору, його інституційну та фінансову розбалансованість та європейські прагнення розвитку довгострокового напрямку інвестиційного фінансування, надати Європі такі проекти для розвитку взаємодії, які б, не хитаючи конкурентних позицій ЄС, у той самий час були напрямом його технологічних та інвестиційних вкладень. Перш за все, це стосується інфраструктурних проектів в Україні.

Реалізація російсько-українсько-європейської фінансової взаємодії може дати позитивні ефекти при впровадженні механізму облігаційних займів, забезпечених державною часткою в проекті та розміщених на міжнародних ринках капіталу. Наявність європейських технологій реалізації проектів надає гарантії технологічної ефективності, що поряд з державними гарантіями робить облігації, емітовані для реалізації проектів, привабливим фінансовим інструментом. При цьому російські банки можуть виступати андеррайтерами та здійснювати первісний викуп вказаних цінних паперів для подальшого їх продажу на ринках капіталу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD/countries/RU-UA-XC-EU?display=graph>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Інвестиції зовнішньої діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Иностранные банки уходят из России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bankir.ru/novosti/s/inostrannie-banki-yhodyat-iz-rossii-9673315/>
4. Дані ІАССЕР РАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://data.cemi.rssi.ru/isepweb/index.htm>
5. Кидуэлл Д. С. Финансовые институты, рынки и деньги / Д. С. Кидуэлл, Р. Л. Петерсон, Д. У. Блекуэлл. – С.-Пб. : Издательство «Питер», 2000. – 752 с.
6. Куц В. И. Структурные особенности международной конкурентоспособности российской промышленности / В. И. Куц // Экономические науки. – 2011. – С. 5.
7. Полтерович В. М. Стратегии модернизации, институты и коалиции / В. М. Полтерович // Вопросы экономики. – 2008. – № 4. – С. 4 – 24.

8. Evans G. W. Expectations, Learning and Monetary Policy: An Overview of Recent Research / G. W. Evans, S. Honkapohja. – Centre For Dynamic Macroeconomic Analysis, Working Paper Series, CDMA 08/02, 2008.

REFERENCES

- Dani IASSEP RAN. <http://data.cemi.rssi.ru/isepweb/index.htm>
- Evans, G. W., and Honkapohja, S. "Expectations, Learning and Monetary Policy: An Overview of Recent Research" Centre For Dynamic Macroeconomic Analysis, Working Paper Series, CDMA 08/02, 2008.
- "Inostrannye banki ukhodiat iz Rossii" [Foreign banks are leaving Russia]. <http://bankir.ru/novosti/s/inostrannie-banki-yhodyat-iz-rossii-9673315/>
- Kiduell, D. S., Peterson, R. L., and Blekuell, D. U. *Finansovye instituty, rynki i dengi* [Financial institutions, markets and money]. St. Petersburg: Piter, 2000.
- Kuts, V. I. "Strukturnye osobennosti mezhdunarodnoy konkurentosposobnosti rossiyskoy promyshlennosti" [The structural features of the international competitiveness of Russian industry]. *Ekonomicheskie nauki* (2011): 5.
- Ofitsiyni sait Svitovoho banku. <http://data.worldbank.org/indicator/CM.MKT.LCAP.CD/countries/RU-UA-XC-EU?display=graph>
- Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Polterovich, V. M. "Strategii modernizatsii, instituty i koalitsii" [Modernization strategy, institutions and coalitions]. *Voprosy ekonomiki*, no. 4 (2008): 4-24.

МІЖНАРОДНІ ТОРГОВЕЛЬНІ МЕРЕЖІ В ПРОЦЕСАХ КОНЦЕНТРАЦІЇ НА ПРОДУКТОВОМУ РИНКУ (FMCG) УКРАЇНИ

КУДИРКО Л. П., СЕВРУК І. М.

УДК 339.372

Кудирко Л. П., Севрук І. М. Міжнародні торговельні мережі в процесах концентрації на продуктовому ринку (FMCG) України

Мета статті полягає в дослідженні стану та тенденцій розвитку процесів консолідації та концентрації ринкової влади на роздрібному ринку України, оцінці рівня концентрації міжнародних торговельних FMCG-мереж та аналізі впливу зазначеного процесу на конкурентне середовище вітчизняної сфери роздрібного товарообігу. Аналіз і систематизація наукових праць українських і закордонних учених дозволили визначити теоретичні засади понять «ринкова концентрація» і «концентрація капіталу» та обрати методичний інструментарій для вимірювання рівня концентрації через індекси концентрації для різної кількості суб'єктів господарювання та індекс Герфіндала – Гіршмана. У результаті дослідження було ідентифіковано різновекторну спрямованість процесів концентрації на роздрібному продуктовому ринку України в докризовий і посткризовий періоди: від активізації до стабілізації та стагнації. Визначено, що український продуктовий ринок характеризується низкою особливостей: відносно низьким рівнем концентрації щодо інших європейських країн, переважанням на ньому представників вітчизняного бізнесу та негативною динамікою значень показників концентрації міжнародного капіталу на роздрібному FMCG-ринку України. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є питання наслідків впливу процесу концентрації та корпоративної консолідації за участі торговельних мереж-нерезидентів на роздрібний FMCG-ринку України. Поглибленого аналізу потребують трансграничні злиття та поглинання за участю іноземних і національних корпоративних структур у сфері роздрібною торгівлі, їхня видова та географічна структури, мотиваційна природа, механізми корпоративного управління, інноваційна складова корпоративних стратегій з огляду їх впливу на стандарти бізнесової та споживчої поведінки.

Ключові слова: роздрібна торгівля, сектор FMCG, ринкова концентрація, концентрація торговельного капіталу, світова фінансово-економічна криза, міжнародні торговельні мережі, показники концентрації.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 23.

Кудирко Людмила Петрівна — кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри міжнародної економіки, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: l.kudirko@mail.ru

Севрук Ірина Миколаївна — аспірантка, кафедра міжнародної економіки, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: sevruk_irina@ukr.net

УДК 339.372

Кудырко Л. П., Севрук И. Н. Международные торговые сети в процессах концентрации на продуктовом рынке (FMCG) Украины

Цель статьи заключается в исследовании состояния и тенденций развития процессов консолидации и концентрации рыночной власти на розничном рынке Украины, оценке концентрации международных торговых FMCG-сетей и анализе влияния указанного процесса на конкурентную среду отечественной сферы розничного товарооборота. Анализ и систематизация научных работ украинских и зарубежных ученых позволили определить теоретические основы понятий «рыночная концентрация» и «концентрация капитала» и выбрать методический инструментарий для измерения уровня концентрации через индексы концентрации для разного количества субъектов хозяйствования и индекс Герфиндала – Гиршмана. В результате исследования была идентифицирована разновекторная направленность процессов концентрации на розничном продуктовом рынке Украины в докризисный и посткризисный периоды: от активизации до стабилизации и стагнации. Определено, что украинский продуктовый рынок характеризуется рядом особенностей: относительно низким уровнем концентрации по сравнению с другими европейскими странами, преобладанием на нем представителей отечественного бизнеса и отрицательной динамикой значений показателей концентрации международного капитала на розничном FMCG-рынке Украины. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является вопрос последствие влияния процесса концентрации и корпоративной консолидации с участием торговых сетей-нерезидентов на розничный FMCG-рынок Украины. Углубленного анализа требуют трансграничные слияния и поглощения с участием иностранных и национальных корпоративных структур в сфере розничной торговли, их видовая и географическая структуры, мотивационная природа, механизмы корпоративного управления, инновационная составляющая корпоративных стратегий с точки зрения их влияния на стандарты бизнесового и потребительского поведения.

Ключевые слова: розничная торговля, сектор FMCG, рыночная концентрация, концентрация торгового капитала, мировой финансово-экономический кризис, международные продуктовые сети, показатели концентрации.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 2. **Библ.:** 23.

Кудырко Людмила Петровна – кандидат экономических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой международной экономики, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: l.kudirko@mail.ru

Севрук Ирина Николаевна – аспирантка, кафедра международной экономики, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: sevruk_irina@ukr.net

UDC 339.372

Kudyrko L. P., Sevruk I. M. International Trade Networks in the Processes of Concentration in the Food Market (FMCG) of Ukraine

The goal of the article is to study the state and tendencies of development of the processes of consolidation and concentration of the market power in the retail market of Ukraine, assessment of concentration of international trade FMCG networks and analysis of influence of the said process upon the competitive environment of the domestic sphere of retail goods turnover. The article analyses and systemises scientific works of Ukrainian and foreign scientists, which helps to define theoretical grounds of such notions as “market concentration” and “capital concentration” and select the methodical instruments for measuring the level of concentration through indices of concentration for different quantities of economic subjects and Herfindahl–Hirschman Index. The article identifies a multi-vector trend of the processes of concentration in the retail food market of Ukraine in the pre-crisis and post-crisis periods: from activation to stabilisation and stagnation. It finds out that the Ukrainian food market is characterised with a number of specific features: relatively low level of concentration if compared with other European countries, predominance of representatives of the domestic business in it and negative dynamics of values of indicators of concentration of international capital in the retail FMCG market of Ukraine. The prospect of further studies in this direction is the issue of consequences of influence of the process of concentration and corporate consolidation with participation of trade networks of non-residents upon the retail FMCG market of Ukraine. Trans-border mergers and acquisitions with participation of foreign and national corporate structures in the sphere of foreign trade, their generic and geographic structures, motivation nature, mechanisms of corporate management, innovation component of corporate strategies from the point of view of their influence upon standards of the business and consumer behaviour require a deep analysis.

Key words: retail trade, FMCG sector, market concentration, concentration of trade capital, world financial and economic crisis, international food networks, concentration indicators.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 23.

Kudyrko Lyudmila P.– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Deputy Head of the Department of International Economics, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: l.kudirko@mail.ru

Sevruk Iryna M.– Postgraduate Student, Department of International Economics, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: sevruk_irina@ukr.net

Розвиток роздрібно́ї торгівлі в Україні характеризується динамізмом і супроводжує трансформаційні зміни в її економічному та інституціональному середовищі. Як невід’ємна складова національної економіки роздрібна торгівля впливає на реальний сектор економіки, зовнішньоекономічні відносини, а відтак, і на прискорення темпів економічного зростання. Рецесійні процеси у світі та Україні останніх років вочевидь відбиваються на особливостях розвитку внутрішньої роздрібно́ї торгівлі, що виявляється, зокрема, у посиленні процесів концентрації капіталу великих роздрібних корпоративних мереж і поглинанням останніми менш успішних за умов кризи операторів на ринку. Зазначене актуалізує необхідність у дослідженні особливостей здійснення процесів консолідації та концентрації ринкової влади торговельних мереж корпоративного типу на продуктовому ринку України з подальшим виокремленням на ньому ролі міжнародних торговельних мереж.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про значимість вивчення процесів концентрації виробництва та капіталу на галузевих ринках як в Україні, так і за її межами. Дослідженню окресленої проблематики присвячуються наукові праці таких зарубіжних вчених, як А. Батіоно [1], В. Баумоль та А. Блайндер [2], Ч. Вегорн та Дж. Кофф [3], К. МакГолдрік [4], Дж. Піплз [5], Ф. Янг [6], І.О. Васильєв [7], А.Ю. Митрофанов [8], Е. С. Юднікова [9] та ін. Серед вітчизняних вчених варто виокремити праці таких дослідників, як В. Алопій [10], В. Базилевич та В. Филіук [11], А. Герасименко [12], О. Зелінська [13], А. Ігнатюк [14], В. Лагутін [15], Г. Филіук [16], О. Шимко [17] та ін., які приділяють значну увагу питанням еволюції процесів концентрації виробництва та капіталу, конкуренції та конкурентній політиці, державному регулюванню монополізму, а також вивчають галузеві ринки, зокрема загальні тенденції щодо активізації процесів концентрації та консолідації на вітчизняному ринку в розрізі окремих його сегментів.

Разом з тим, з огляду на вагому роль роздрібно́ї торгівлі в розвитку сучасної України, яка належить до тих небагатьох секторів економіки, що зберігають позитивну економічну динаміку навіть в умовах кризи, на наш погляд, наразі недостатню увагу приділено аналізу тенденцій та механізмів розвитку процесів концентрації за участі національного та міжнародного капіталу в цьому сегменті сфери обігу. Крім того, локальні трансформаційні процеси, що торкаються вітчизняного продуктового ринку (FMCG), є складовою більш глобальних тенденцій щодо консолідації та концентрації капіталу потужних міжнародних торговельних мереж на продуктових ринках країн всієї Центральної та Східної Європи. Тому в цьому аспекті важливим є дослідження особливостей та специфіки здійснення зазначених процесів на теренах України.

Метою даної статті є моніторинг стану та тенденцій розвитку процесів консолідації та концентрації ринкової влади на роздрібно́му ринку України, оцінка рівня концентрації міжнародних торговельних FMCG-мереж та аналіз впливу зазначеного процесу на конкурентне середовище вітчизняної сфери роздрібно́го товарообігу.

Дослідження рівня концентрації на роздрібно́му ринку України доречно з ідентифікації змістовної напов-

неності понять, які будуть використані в подальшому аналізі, а саме - «ринкова концентрація» та «концентрація капіталу». Під ринковою концентрацією розуміємо ступінь контролю пропозиції чи купівлі певних благ (товарів чи послуг) найкрупнішими його гравцями. У першому випадку концентрацію називають концентрацією продавців, у другому – покупців, коли великі покупці здійснюють купівлю певних благ [9; 14, с. 87].

Більшість вчених зводять розуміння поняття «ринкова концентрація» до концентрації ринкової влади в руках певного кола осіб, тобто домінування на ринку одного чи декількох суб’єктів ринку, однак за таких обставин не враховується та важлива обставина, що ступінь концентрації ринку може бути різною – ринок може бути висококонцентрованим чи низькоконцентрованим [18, с. 57]. Зважаючи на це, погоджуємось з думкою автора [18] про те, що концентрація ринку показує ступінь розподілу ринкових часток між його учасниками.

При розгляді питань концентрації на роздрібно́му ринку зазвичай цілком виправдано апелюють до такого поняття, як концентрація торговельного капіталу [12]. При цьому під концентрацією торговельного капіталу розуміють збільшення розмірів капіталу в процесі його накопичення. Причому механізмом концентрації капіталу може бути нагромадження як власних, так і запозичених коштів, а також у випадку консолідації капіталу, тобто із залученням механізмів злиття та поглинання [19, с. 93].

І вітчизняна, і міжнародна дослідницька практика засвідчує, що для аналізу процесу концентрації доцільним є використання коефіцієнта концентрації [1 – 3, 6, 8, 9, 11, 12] та індекса Герфіндаля – Гіршмана [4 – 6, 9, 11, 13, 16, 20, 21]. Використання зазначеного методичного інструментарію буде представлено при дослідженні нами рівня ринкової концентрації та акумуляції активів, консолідації ринкової влади представниками міжнародного бізнесу на роздрібно́му FMCG ринку України.

Коефіцієнт концентрації в певній країні розраховується для різної кількості ринкових суб’єктів: у США та Франції це частки чотирьох, восьми, двадцяти, п’ятдесяти та ста найбільших компаній; у ФРН, Великобританії та Канаді – трьох, шести, десяти і т. д. компаній; у Російській Федерації – трьох, чотирьох, шести, восьми і т. д. найкрупніших компаній. В Україні доцільність використання даного коефіцієнта обумовлена законодавчо закріпленою ініціативою визначення монопольного або домінуючого становища суб’єкта господарювання на ринку: ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачає встановлення граничних показників значення коефіцієнта концентрації, за яким однією з умов визначення монопольного (домінуючого) положення вважається становище суб’єктів господарювання, коли сукупна частка одного суб’єкта господарювання становить 35 відсотків; не більше ніж трьох суб’єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, – 50 відсотків; сукупна частка не більше ніж п’яти крупних суб’єктів господарювання – 70 відсотків.

Коефіцієнт концентрації являє собою суму часток n -ої кількості найкрупніших підприємств на конкретному ринку та розраховується за формулою (1):

$$CR(n) = Dk, \quad (1)$$

де $CR(n)$ – коефіцієнт концентрації n -ої кількості крупних операторів ринку; Dk – сума часток n -ої кількості найкрупніших підприємств на ринку.

Якщо значення коефіцієнта концентрації перевищує 70%, то рівень концентрації ринку високий, якщо знаходиться в межах від 45% до 70%, то це свідчить про середній або помірний рівень концентрації, а при значенні коефіцієнта менше 45% – характерний низький рівень концентрації ринку [9].

Також для оцінки ступеня концентрації великих міжнародних гравців на роздрібному ринку України було використано індекс Герфіндаля – Гіршмана (HNI). Індекс (HNI) обчислюється як сума піднесених до квадрату часток компаній, які були розраховані шляхом співвідношення обсягу продажу конкретної компанії до загального обсягу продажу ринку:

$$HNI = S_1^2 + S_2^2 + S_3^2 + \dots + S_n^2, \quad (2)$$

де S_1 – частка компанії, яка забезпечує найбільший обсяг продажів; S_2 – частка ринку наступної за обсягом продажів компанії і т. д.

Якщо верхня межа індексу становить 1, то це свідчить про монополію на ринку, тобто домінування однієї мережі на ринку, а значення індексу, наближене до нуля, свідчить про слабкий рівень концентрації ринку та велику кількість мереж, кожна з яких контролює незначну частку ринку. Значення індексу при розрахунку ринкових часток у відсотках коливається від 0 до 10 000. Чим більше значення індексу, тим вища концентрація на ринку. Залежно від значення коефіцієнтів концентрації та коефіцієнтів Герфіндаля – Гіршмана виділяють три типи ринків за ступенем концентрації:

- ★ висококонцентровані: при $70\% < CR(3) < 100\%$; $2000 < HNI < 10\ 000$;
- ★ помірно концентровані: при $45\% < CR(3) < 70\%$; $1000 < HNI < 2000$;
- ★ низькоконцентровані: при $CR(3) < 45\%$; $HNI < 1000$ [22].

Вивчення українського роздрібно-продуктового ринку показало, що роздрібний сегмент FMCG представлений національними, міжнародними операторами та національними операторами, які повністю або частково є власністю іноземного інвестора. Серед міжнародних транснаціональних корпорацій є сфері роздрібно та оптово-роздрібно торгівлі на українському продуктовому ринку присутні компанії: Metro Group (ТОВ «Метро кеш енд кері Україна»), Auchan Group (ТОВ «Ашан Україна Гіпермаркет»), яка у 2012 році разом з Метро Груп оголосила про купівлю мережею Ашан німецької мережі Реал¹ – ТОВ «Реал, Гіпермаркет Україна»), Rewe Group (ПІІ «Білла Україна»), Spar International (ТОВ «Спар Україна»), X5 Retail Group (ПРАТ «Ікс 5 Рітейл Груп Україна»), представлене

мережею «Перекресток»), більшість з яких розвивається шляхом відкриття власних магазинів або «greenfield investment» (Білла, Метро), поглинання національного оператора (Перекресток, Ашан) чи шляхом франчайзингу (Спар). Крім того, на ринку є представники національного бізнесу, які, однак, мають «іноземне коріння», саме тому надалі вважатимемо їх представниками міжнародного бізнесу (далі – міжнародні мережі). До таких віднесемо мережі магазинів «Новус», інвестором якої є литовська компанія ВТ Invest, Фуршет (ПРАТ «Фуршет»), Торговий дім «Амстор» і мережу магазинів «Брусничка» (ТОВ «Український рітейл»). Як зазначається в офіційних джерелах², 100%-ним власником «Фуршету» є британська компанія *Anthousa Ltd.*, через яку 21% акцій компанії володіє французька мережа Ашан, решта – перебуває у власності відомого українського бізнесмена Ігора Баленка. Торговий дім «Амстор» входить до ПРАТ «Смарт-Холдинг», 75% акцій якого володіє британська компанія *Optimabest Management Ltd.*, а отже, можемо говорити про присутність іноземного капіталу на українському продуктовому ринку. Ще одна присутня на ринку компанія, що характеризується стабільною динамікою зростання, належить до переліку національних мереж з іноземним капіталом: ТОВ «Український рітейл». Варто зазначити, що 100% статутного капіталу компанії належить *United Retailers Ltd* – дочірній компанії зареєстрованою на Кіпрі холдингу СКМ Холдингз Лтд. (*SCM Holdings Ltd.*), 100% акцій якого належить відомому бізнесмену Рінату Ахметову³. Таким чином, український ринок продуктового рітейлу характеризується присутністю на ньому значної кількості суб'єктів різної організаційної форми, у загальній кількості станом на 1 квітня 2013 р. 382 магазини (у т. ч. 114 – виключно магазини ТНК у сфері міжнародної торгівлі) різних форматів з широким регіональним покриттям.

Світова фінансово-економічна криза внесла певні корективи у діяльність як вітчизняних, так і міжнародних торговельних мереж на роздрібному ринку України. Саме у період кризових явищ набувають широкого розмаху процеси консолідації українського ринку: ряд іноземних мереж, які недостатньо оцінили реалії українського ринку та виявились неконкурентоспроможними за таких умов, залишили роздрібний ринок шляхом продажу своїх магазинів або здачі їх в оренду більш успішним національним чи міжнародним мережам. Прикладами служать російські мережі «Патерсон», «Пятёрочка», «Вестер», «О'кей» та європейські мережі «Євромарт» (спільно США та Греція), «Смак» (україно-сербська мережа), «Бумі-маркет»⁴ (литовська «БМ-Трейд») та ін.

¹ Офіційний сайт ТОВ «Ашан-Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.auchan.ua/uk/auchan-world/news/#news1>

² Офіційний сайт ПРАТ «Фуршет» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://фуршет.com.ua/ua/company/>

³ Офіційний сайт холдингу СКМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scm.com.ua/uk/about-us/scm-holdings-ltd/>

⁴ Мережа перейшла у володіння української компанії «Фоззі Груп».

Варто зазначити, що на зміну лідерів продуктового ринку України значною мірою вплинули кризові явища, що було досить передбачуваним, оскільки збільшення частки ринку можливе для мереж з достатньою ресурсною базою та незначним борговим навантаженням. Особливо вигідне положення на продуктовому ринку України зайняла міжнародна транснаціональна компанія у сфері роздрібною торгівлі з головним офісом у Франції «Auchan», представлена в Україні форматом гіпермаркет-дискаунтер, яка придбала у мережі «Окей-Україна» три магазини, тим самим розширивши свою торговельну площу. Зазначена політика мережі дозволила їй увійти до рейтингу п'яти найбільших мереж продуктового ринку України у 2009 р., зайнявши п'яту сходинку з часткою ринку в 2,46% [23]. Зауважимо, що у період зatoryжної рецесії споживачі надавали перевагу саме тим мережам, які обрали політику низьких цін, до яких й відноситься вже згадана міжнародна торговельна мережа «Auchan» і національна мережа «АТБ-Маркет». Інший міжнародний оператор роздрібною торгівлі «Metro C&C», що входить до складу німецької «Metro Group», зазнав втрати своїх позицій на одну сходинку в рейтингу п'яти найбільших роздрібних продуктивних мереж 2009 р., зайнявши третє місце з часткою ринку 3,65% (табл. 1). Дана зміна пояснюється тим, що цільовою аудиторією компанії був малий і середній бізнес, який зазнав негативного впливу з боку світової економічної кризи.

За розрахунками табл. 1 станом на 2010 р., п'ять найбільших роздрібних торговельних мереж в Україні контролюють 18,5% українського ринку продуктового ритейлу. Їхній сумарний оборот за результатами 2010 р. становить близько 51 млрд грн. Серед лідерів продуктового ринку двоє гравців є представниками міжнародних ТНК у сфері роздрібною торгівлі, що підтверджує актуальність дослідження практики ведення бізнесу іноземними компаніями на українському ринку, та ще один – національний оператор, що має іноземного власника. Загалом, можемо зробити висновок, що вітчизняний ринок роздрібною торгівлі протягом 2009 – 2010 рр. стає більш концентрованим, у результаті чого поступово збільшується питома вага найбільших роздрібних продуктивних мереж. Щоправда, український роздрібний продуктивний ринок відноситься до низькоконцентрованих ринків,

а процеси концентрації, що відбуваються на ньому, характеризуються повільними темпами. Для того, щоб показати, наскільки повільним є процес концентрації українського продуктового ринку, порівняємо його з ринками інших європейських країн (рис. 1).

Таким чином, згідно з даними компанії Метро Груп, найбільш концентрованими є ринки країн Північної Європи, де на частку п'яти найбільших компаній продуктового ринку припадає 77,5% (Норвегія). В Україні ж, за версією цієї компанії, у 2011 р. п'ять найбільших роздрібних торговців генерували близько 28,1% усіх продажів продуктового сектора. Звертаємо увагу на відмінності у даних різних інформаційних агентств і дослідницьких компаній (іноземні, вітчизняні), що пов'язано із закритою базою більшості торговельних підприємств, у зв'язку з чим для здійснення подальших розрахунків показників концентрації авторами було взято узагальнені дані, спираючись головним чином на оприлюднені офіційні дані роздрібних торговельних мереж, рейтинги періодичних видань Форбс та Інвестгазети, а також дані, представлені незалежною консалтинговою групою GT Partners Ukraine.

Аналіз діяльності міжнародних компаній на українському роздрібному продуктовому ринку показав, що у загальній динаміці спостерігається зростання обсягу товарообігу, що припадає на іноземні мережі, щоправда, дещо повільнішими, на відміну від темпів зростання загального обсягу ринку, темпами (рис. 2).

Надалі маємо необхідність у визначенні рівня концентрації міжнародного капіталу на вітчизняному ринку за допомогою розрахунків індексів концентрації та індексу Герфіндала – Гіршмана (табл. 2).

Отже, незважаючи на поступове збільшення обсягів реалізованої продукції міжнародними торговельними мережами на вітчизняному продуктовому ринку, розрахунки показників концентрації для трьох, п'яти, семи та десяти міжнародних торговельних FMCG мереж на роздрібному ринку України, а також індексу Герфіндала – Гіршмана за 2009 – 2012 рр. свідчать про відсутність послідовності та однонаправленості процесів концентрації міжнародного капіталу в роздрібній торгівлі України.

Таблиця 1

Товарооборот та частка ринку п'яти найкрупніших мереж України у 2009 – 2010 рр.⁵

№	Компанія	Товарооборот за 2009 р., млн грн	Товарооборот за 2010 р., млн грн	Приріст, %	Частка ринку (2009), %	Частка ринку (2010), %
1	Fozzy Group	11 385	15 900	39,7	5,0	5,8
2	ТОВ«АТБ-маркет»	8 900	12 690	42,6	3,9	4,7
3	ТОВ «Метро кеш енд кері Україна»	8 400	8 770	4,4	3,6	3,2
4	ПрАТ «Фуршет»	6 200	6 850	10,5	2,7	2,5
5	ТОВ «Ашан Гіпермаркет Україна»	5 660	6 000	6,0	2,5	2,2
6	Усього	40545	50210	23,8	18,2	18,5

⁵ Укладено та розраховано за даними Компанії по управлінню активами «НІКО» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.niko.ua>

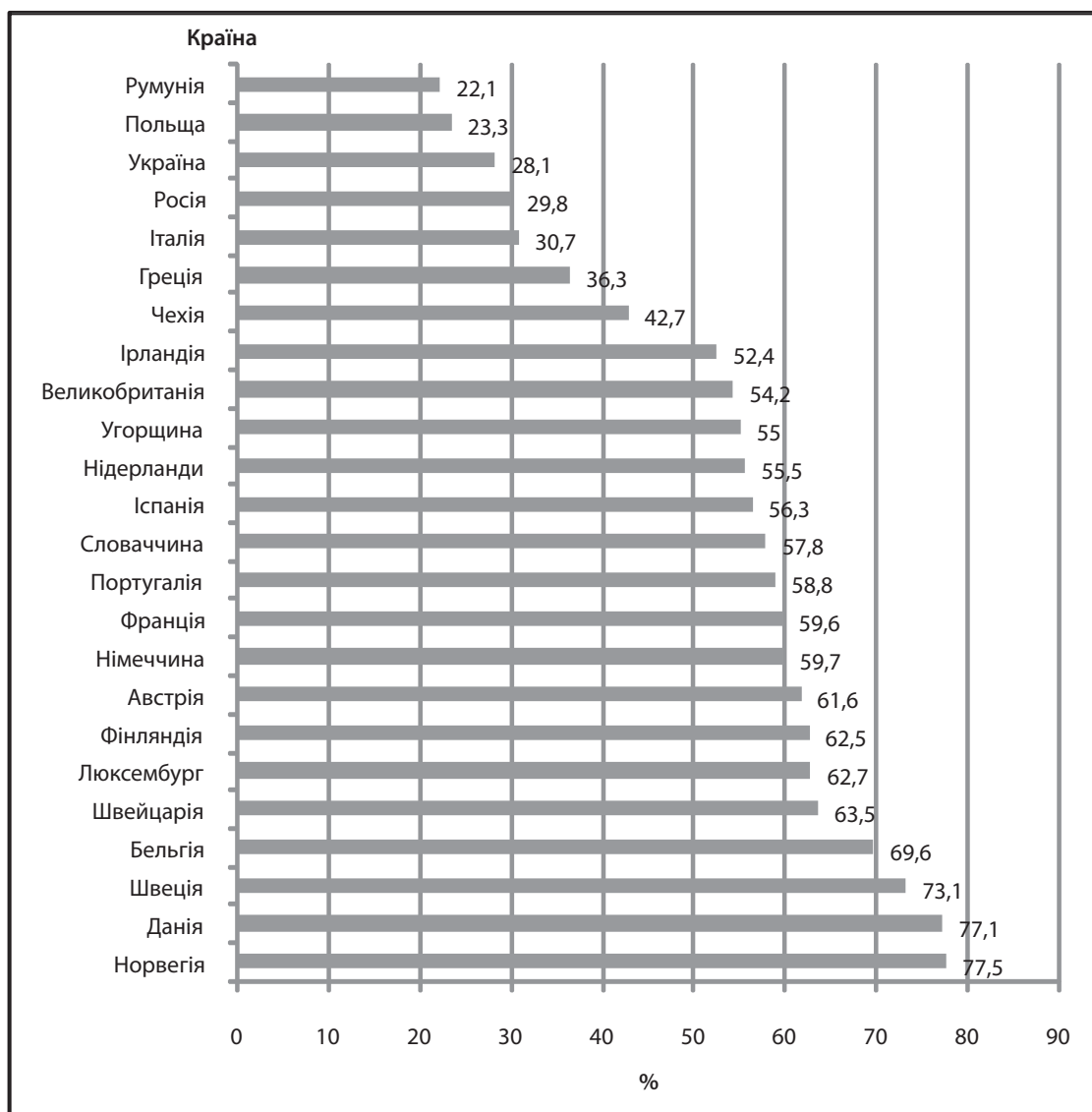

Рис. 1. Рівень концентрації п'яти найбільших компаній на продуктовому ринку окремих країн Європи у 2011 р., %⁶

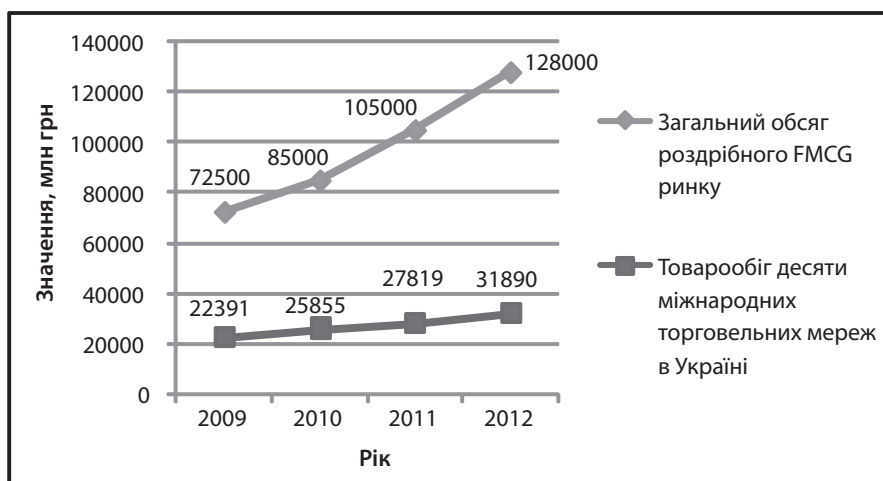

Рис. 2. Динаміка обсягів роздрібногo FMCG ринку та товарообороту десяти⁷ міжнародних продуктивних мереж в Україні⁸

⁶ Офіційний сайт німецької компанії Метро Груп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.metrogroup.ru/internet/site/metrogroup/get/documents/metrogroup_international/corpsite/04_comm/publications/retailcompendium-2013-en.pdf

⁷ При здійсненні розрахунків мережа гіпермаркетів «Реал» враховується як окрема компанія.

⁸ Розроблено на основі даних, наданих незалежною консалтинговою групою GT Partners Ukraine.

Загальні показники концентрації на продуктовому ринку (сектор FMCG) України, 2009 – 2012 рр.⁹

Показник	Рік				Темп приросту (у % до попереднього року)		
	2009	2010	2011	2012	2010 р.	2011 р.	2012 р.
1. Коефіцієнт концентрації CR (3)	24,41	22,68	18,15	16,73	-7,11	-19,98	-7,79
2. Коефіцієнт концентрації CR (5)	28,50	27,36	22,74	21,11	-3,97	-16,92	-7,15
3. Коефіцієнт концентрації CR (7)	29,48	29,04	25,03	23,50	-1,48	-13,82	-6,09
4. Коефіцієнт концентрації CR (10)	30,88	30,42	26,49	24,91	-1,51	-12,90	-5,96
5. Індекс Герфіндала – Гршмана (HHI)	236,41	201,89	133,35	111,07	-14,60	-33,95	-16,71

⁹ Розраховано на основі даних, наданих незалежною консалтинговою групою GT Partners Ukraine.

Значення показників концентрації відображають різновекторність тенденцій розвитку українського продуктового ринку в докризовий та посткризовий періоди: достатньою масштабністю та високою докризовою динамікою та суттєвим зниження активності бізнес-консолідацій в сучасних умовах. Останні тенденції дозволяють висловити гіпотезу щодо перебування окресленого ринку у фазі тимчасового завершення структурирування як у вартісному, так і в кількісному вираженні, що супроводжуватиметься і в подальшому процесами стабілізації або млявого зростання.

Варто відмітити значимість не лише рецесії як чинника деструктивного впливу на процеси консолідації активів і концентрації ринкової влади. Не менш вагомим є вплив інституційних детермінант, зокрема відсутність чіткого законодавчого оформлення; затягування процесу прийняття закону про торгівлю, поширення нелегітимних для більшості розвинутих країн механізмів набуття контрольного пакету акцій; наявність корпоративних конфліктів, пов'язаних зі становленням і перерозподілом власності в акціонерних товариствах. Як наслідок, можна вказати на очевидну особливість процесів концентрації на роздрібному продуктовому ринку України щодо ринків країн Центральної та Східної Європи: відносно низький рівень концентрації іноземного та переважання національного капіталу. Низький рівень концентрації, з одного боку, засвідчує наявність конкуренції на ринку та відсутність домінуючого положення певних суб'єктів господарювання, зокрема, іноземного капіталу на продуктовому ринку України, однак, з іншого боку, цей рівень зумовлює до цілої низки галузевих ризиків та ускладнень. Так, високий рівень концентрації може сприяти посиленню стійкості ринку у період кризових явищ. Не менш важливе значення має прискорення трансформації галузі в напрямку інноваційному розвитку завдяки значним інвестиційним ресурсам домінуючих компаній. І в цьому сенсі в черговий раз, але вже перед національною економікою, виникає концептуальна дилема щодо пошуку консенсусу між низьким і високим рівнем концентрації відповідного галузевого ринку, яка фактично зводиться до вибору: посилення конкурентоспроможності потужних операторів, можливо і нерезидентів, і галузі в цілому чи прозоре конкурентне середовище та економічний суверенітет держави.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз стану та тенденцій розвитку процесів консолідації та концентрації ринкової влади на роздрібному ринку України, оцінка рівня концентрації міжнародних торговельних FMCG-мереж та аналіз впливу зазначеного процесу на конкурентне середовище вітчизняної сфери роздрібного товарообігу показав, що зазначені процеси відбуваються, але відносно повільними темпами щодо відповідних процесів в країнах Центральної та Східної Європи. Український ринок відноситься до ринків з низькою концентрацією іноземного капіталу та переважанням на ньому національних операторів роздрібного бізнесу. Згідно з проведеним аналізом міжнародні мережі займали найбільш вигідне становище до кризи, що пов'язано з більш широким доступом до інвестиційних і кредитних ресурсів у глобальному масштабі порівняно з національними операторами, і вигідною стратегією корпоративного розвитку в період кризи. Однак, починаючи з 2010 р. можна ідентифікувати чітку тенденцію до зниження динамізму процесів концентрації міжнародного капіталу на українському роздрібному ринку.

Зазначене викликає необхідність в подальшому дослідженні специфіки українського роздрібного FMCG-ринку з огляду наслідків впливу процесу концентрації та корпоративної консолідації за участі торговельних мереж-нерезидентів. Поглибленого аналізу потребують транскордонні злиття та поглинання за участю іноземних і національних корпоративних структур у сфері роздрібної торгівлі, їхня видова та географічна структури, мотиваційна природа, механізми корпоративного управління, інноваційна складова корпоративних стратегій з огляду їх впливу на стандарти бізнесової та споживчої поведінки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Andre Bationo, Boaz Waswa, Job Kihara, Ivan Adolwa, Bernard Vanlauwe, Koala Saidou. Lessons Learned from Long-Term Soil Fertility Management. Experiments in Africa. – 2012. – 290 p.
2. William J. Baumol, Alan S. Blinder. Economics: Principles and Policy. 12th ed. Cengage Learning. – 2011. – 880 p.
3. Charles L. Vehorn, Jerry Kopf, Joel Carnevale. Global Industry Concentration // Journal of Interdisciplinary Business Studies. – 2013. – Vol. 2. – 14 p.

4. Kim-Marie McGoldrick, Gail M. Hoyt. International Handbook on Teaching and Learning Economics, Cheltenham, UK and Northampton, MA: Edward Elgar. – 2012. – 896 p.

5. James. Peoples Pricing Behavior and Non-Price Characteristics of the Airline Industry: Introduction and Overview, Advances in Airline Economics, Emerald Group Publishing Limited. – 2012. – 428 p.

6. Philip K. Y. Young, John J. McAuley. Industry Concentration, Portable MBA in Economics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.quickmba.com/econ/micro/indcon.shtml>

7. Васильев И. А. Развитие конкуренции на рынке розничной торговли [Текст] : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / И. А. Васильев ; Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов. – С-Пб., 2008. – 19 с.

8. Митрофанов А. Ю. Концентрация в экономике и экономической географии : учеб. пособие / А. Ю. Митрофанов. – Саратов : изд-во Саратов. ун-та, 2002. – 76 с.

9. Юдникова Е. С. Методологические подходы к анализу конкурентной среды в торговле / Е. С. Юдникова // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 1(25) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1823>

10. Апопій В. В. Організація торгівлі [Текст] : підруч. – 3-є вид., перероб. та доп. / За ред. В. В. Апопій. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 632 с.

11. Базилевич В. Концентрація у банківському секторі України: сучасний стан та шляхи регулювання / В. Базилевич, В. Филюк // Банківська справа. – 2012. – № 2. – С. 3 – 18.

12. Герасименко А. Г. Концентрація як тенденція розвитку торговельного капіталу в Україні / А. Г. Герасименко, Ю. А. Свириденко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010. – № 3(7). – С. 34 – 38.

13. Зелінська О. М. Державне регулювання монополізму в трансформаційній економіці України [Текст] : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.03 / О. М. Зелінська ; Львівський національний ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 20 с.

14. Ігнатюк А. І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрямки регулювання / А. І. Ігнатюк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.

15. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття [Текст] / В.Д. Лагутін [та ін.] ; ред. В. Д. Лагутін / Київський національний торговельно-економічний ун-т. – К. : КНТЕУ, 2009. – 320 с.

16. Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації [Текст] : монографія / Г. М. Филюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.

17. Шимко О. В. Розвиток конкуренції у сфері торгівлі як необхідна умова ефективного функціонування споживчого ринку / О. В. Шимко // Збірник наукових праць «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 9 (33). – Ч. 3. – Луцьк, 2012. – С. 461 – 470.

18. Филюк В. Теоретико-методологічні засади концентрації ринку / В. Филюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 123. – С. 54 – 58.

19. Сорокин Д. А. Концентрация капитала в условиях модернизации российской экономики / Д. А. Сорокин // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 31(246). – Серия «Экономика». – Вип. 33. – С. 93 – 99.

20. Peter C. Y. Chow Trade and Industrial Development in East Asia: Catching Up or Falling Behind, Edward Elgar Publishing. – 2012. – 416 p.

21. OECD Economic Surveys: Mexico 2013, New findings on obstacles to economic growth, Concentration in selected economic sectors. – 2013. – p. 47 – 64.

22. Экономическая концентрация и ее оценка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib4all.ru/base/B2354/B2354Part20-64.php>

23. Рейтинг украинских продуктовых розничных сетей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://reklamist.com.ua/rejting-ukrainskih-produktovyih-rozn-15796/>

REFERENCES

Apopii, V. V. *Orhanizatsiia torhivli* [Trade Organization]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2009.

Bationo, A., Aswa, B., and Kihara, J. *Lessons Learned from Long-Term Soil Fertility Management. Experiments in Africa*, 2012.

Bazylevych, V., and Fyliuk, V. "Kontsentratsiia u bankivskomu sektori Ukrainy: suchasnyi stan ta shliakhy rehuliuвання" [Concentration in the banking sector in Ukraine: current status and ways of regulation]. *Bankivska sprava*, no. 2 (2012): 3-18.

"Ekonomicheskaia kontsentratsiia i ee otsenka" [Economic concentration and its evaluation]. <http://lib4all.ru/base/B2354/B2354Part20-64.php>

Fyliuk, H. M. *Konkurentsii i monopolii v epokhu hlobalizatsii* [Competition and monopoly in the era of globalization]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2009.

Fyliuk, V. "Teoretyko-metodolohichni zasady kontsentratsii rynku" [Theoretical and methodological basis of market concentration]. *Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka*, no. 123 (2011): 54-58.

Herasymenko, A. H., and Svyrydenko, Yu. A. "Kontsentratsiia iak tendentsiia rozvytku torhovelnoho kapitalu v Ukraini" [Concentration as a trend of commercial capital in Ukraine]. *Naukovyi visnyk ChDIEU*, no. 3 (7) (2010): 34-38.

Ihnatiuk, A. I. *Haluzevi rynky: teoriia, praktyka, napriamy rehuliuвання* [Industry markets: theory, practice, trends regulations]. Kyiv: NNTs IAE, 2010.

Lahutin, V. D. *Konkurentsii i konkurentna polityka: katehorii ta poniattia* [Competition and competition policy: categories and concepts]. Kyiv: KNTEU, 2009.

Mitrofanov, A. Yu. *Kontsentratsiia v ekonomike i ekonomicheskoy geografii* [The concentration in economics and economic geography]. Saratov: izd-vo Sarat. un-ta, 2002.

McGoldrick, K.-M., and Hoyt, G. M. *International Handbook on Teaching and Learning Economics Cheltenham; UK and Northampton; MA: Edward Elgar*, 2012.

"OECD Economic Surveys: Mexico 2013, New findings on obstacles to economic growth, Concentration in selected economic sectors" (2013): 47-64.

Peoples, J. *Pricing Behavior and Non-Price Characteristics of the Airline Industry: Introduction and Overview, Advances in Airline Economics*: Emerald Group Publishing Limited, 2012.

Philip, K. Y. Young, and John, J. McAuley. "Industry Concentration, Portable MBA in Economics" <http://www.quickmba.com/econ/micro/indcon.shtml>

Peter, C. Y. *Chow Trade and Industrial Development in East Asia: Catching Up or Falling Behind*: Edward Elgar Publishing, 2012.

"Rejting ukrainskikh produktovykh roznichnykh setey" [Rating Ukrainian food retailers]. <http://reklamist.com.ua/rejting-ukrainskih-produktovyih-rozn-15796/>

Shymko, O. V. "Rozvytok konkurentsii u sferi torhivli iak neobkhdna умова efektyvnoho funktsionuvannya spozhychoho rynku" [Development of competition in the trade as a necessary condition for the effective functioning of the consumer market]. *Ekonomichni nauky*, vol. 3, no. 9 (33) (2012): 461-470.

Sorokin, D. A. "Kontsentratsiia kapitala v usloviakh modernizatsii rossiyskoy ekonomiki" [The concentration of capital in the modernization of the Russian economy]. *Vestnik ChelGU*, vol. 33, no. 31 (246) (2011): 93-99.

Vasilev, I. A. "Razvitie konkurentsii na rynke roznichnoy trgovlii" [The development of competition in the retail market]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk*, 2008.

Veohorn, C. L., Kopf, J., and Carnevale, J. "Global Industry Concentration". *Journal of Interdisciplinary Business Studies*, vol. 2 (2013): 14.

William, J. Baumol, and Alan, S. Blinder. *Economics: Principles and Policy*. 12th ed. Cengage Learning, 2011.

Yudnikova, E. S. "Metodologicheskie podkhody k analizu konkurentnoy sredy v trgovle" [Methodological approaches to the analysis of the competitive environment in the trade]. <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1823>

Zelinska, O. M. "Derzhavne rehuliuвання monopolizmu v transformatsiinii ekonomitsi Ukrainy" [State regulation of monopolies in the economy of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2009.

УДК 303.722.4

КЛАСТЕРИ ЯК ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

ПОПОВА Н. В.

УДК 303.722.4

Попова Н. В. Кластери як основа інноваційного розвитку транспортно-логістичної системи регіону

У статті розглянуто значення формування транспортно-логістичного кластера регіону з точки зору включення України в євроінтеграцію. Проаналізований досвід інших держав світу в створенні та функціонуванні кластерів, у тому числі транспортно-логістичних. Розглянуто переваги кластерних стратегій для організації транспортно-логістичної системи та фактори, що сприяють її розвитку. Сформульовані завдання, що потрібно вирішити для створення регіонального транспортно-логістичного кластера. Запропоновано структурну модель формування транспортно-логістичного кластера, яка включає ядро, що складається не з одного кластероутворюючого підприємства, а з багатьох підприємств, що надають транспортно-логістичні послуги. Зроблено висновки та визначено перспективи подальших досліджень відносно використання проектного підходу щодо організації транспортно-логістичного кластера та потреби в удосконаленні оцінки його ефективності.

Ключові слова: кластерний підхід, транспортно-логістичний кластер, транспортно-логістична система, інноваційний кластер.

Рис.: 1. **Бібл.:** 15.

Попова Надія Василівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (пров. Отакара Яроша, 8, Харків, 61045, Україна)

E-mail: pnv-15@mail.ru

УДК 303.722.4

Попова Н. В. Кластеры как основа инновационного развития транспортно-логистической системы региона

В статье рассмотрено значение формирования транспортно-логистического кластера региона с точки зрения включения Украины в евроинтеграцию. Проанализирован опыт различных стран мира в создании и функционировании кластеров, в том числе транспортно-логистических. Рассмотрены преимущества кластерных стратегий для организации транспортно-логистической системы и факторы, способствующие ее развитию. Сформулированы задачи, которые необходимо решить для создания регионального транспортно-логистического кластера. Предложена структурная модель формирования транспортно-логистического кластера, которая включает ядро, состоящее не из одного кластерообразующего предприятия, а из множества предприятий, предоставляющих транспортно-логистические услуги. Сделаны выводы и определены перспективы относительно организации транспортно-логистического кластера и потребности в совершенствовании оценки его эффективности.

Ключевые слова: кластерный подход, транспортно-логистический кластер, транспортно-логистическая система, инновационный кластер.

Рис.: 1. **Библ.:** 15.

Попова Надежда Васильевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой маркетинга, Харьковский торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (пер. Отакара Яроша, 8, Харьков, 61045, Украина)

E-mail: pnv-15@mail.ru

UDC 303.722.4

Popova N. V. Clusters as the Basis of Innovation Development of Transportation and Logistics System of a Region

The article considers importance of formation of a transportation and logistics cluster of a region from the point of view of European integration movement of Ukraine. It analyses experience of different countries of the world in establishing and functioning of clusters, including transportation and logistics ones. It considers advantages of cluster strategies for organisation of a transportation and logistics system and factors that facilitate its development. It formulates the tasks that have to be solved for establishment of a regional transportation and logistics cluster. It offers a structural model of formation of a transportation and logistics cluster, which includes a main body consisting of not one cluster-forming enterprise but a number of enterprises that provide transportation and logistics services. It makes conclusions and identifies prospects of organisation a transportation and logistics cluster and requirements in improvement of assessment of its effectiveness.

Key words: cluster approach, transportation and logistics cluster, transportation and logistics system, innovation cluster.

Рис.: 1. **Bibl.:** 15.

Popova Nadiia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Marketing, Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kiyv National University of Trade and Economics (prov. Otakara Yarosha, 8, Kharkiv, 61045, Ukraine)

E-mail: pnv-15@mail.ru

Транспортно-логістична система є однією з найважливіших частин економіки регіонів і України в цілому. Її важливість пов'язана не тільки з долею в економіці, а й великими можливостями впливу на інші сфери діяльності. Транспортна система одна з перших сприймає коливання циклів економічного роз-

витку, реагує на зміни в міжнародній та національній економіці. Однак й сама розвинена транспортна система, яка побудована на основі інновацій, затребуваних часом, стимулює економічний розвиток, забезпечуючи зв'язок виробників і споживачів.

Vasilev, I. A. "Razvitie konkurentsii na rynke roznichnoy trgovlii" [The development of competition in the retail market]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk*, 2008.

Veohorn, C. L., Kopf, J., and Carnevale, J. "Global Industry Concentration". *Journal of Interdisciplinary Business Studies*, vol. 2 (2013): 14.

William, J. Baumol, and Alan, S. Blinder. *Economics: Principles and Policy*. 12th ed. Cengage Learning, 2011.

Yudnikova, E. S. "Metodologicheskie podkhody k analizu konkurentnoy sredy v trgovle" [Methodological approaches to the analysis of the competitive environment in the trade]. <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1823>

Zelinska, O. M. "Derzhavne rehuliuвання monopolizmu v transformatsiini ekonomitsi Ukrainy" [State regulation of monopolies in the economy of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk*, 2009.

УДК 303.722.4

КЛАСТЕРИ ЯК ОСНОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

ПОПОВА Н. В.

УДК 303.722.4

Попова Н. В. Кластери як основа інноваційного розвитку транспортно-логістичної системи регіону

У статті розглянуто значення формування транспортно-логістичного кластера регіону з точки зору включення України в євроінтеграцію. Проаналізований досвід інших держав світу в створенні та функціонуванні кластерів, у тому числі транспортно-логістичних. Розглянуто переваги кластерних стратегій для організації транспортно-логістичної системи та фактори, що сприяють її розвитку. Сформульовані завдання, що потрібно вирішити для створення регіонального транспортно-логістичного кластера. Запропоновано структурну модель формування транспортно-логістичного кластера, яка включає ядро, що складається не з одного кластероутворюючого підприємства, а з багатьох підприємств, що надають транспортно-логістичні послуги. Зроблено висновки та визначено перспективи подальших досліджень відносно використання проектного підходу щодо організації транспортно-логістичного кластера та потреби в удосконаленні оцінки його ефективності.

Ключові слова: кластерний підхід, транспортно-логістичний кластер, транспортно-логістична система, інноваційний кластер.

Рис.: 1. **Бібл.:** 15.

Попова Надія Василівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу, Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (пров. Отакара Яроша, 8, Харків, 61045, Україна)

E-mail: pnv-15@mail.ru

УДК 303.722.4

Попова Н. В. Кластеры как основа инновационного развития транспортно-логистической системы региона

В статье рассмотрено значение формирования транспортно-логистического кластера региона с точки зрения включения Украины в евроинтеграцию. Проанализирован опыт различных стран мира в создании и функционировании кластеров, в том числе транспортно-логистических. Рассмотрены преимущества кластерных стратегий для организации транспортно-логистической системы и факторы, способствующие ее развитию. Сформулированы задачи, которые необходимо решить для создания регионального транспортно-логистического кластера. Предложена структурная модель формирования транспортно-логистического кластера, которая включает ядро, состоящее не из одного кластерообразующего предприятия, а из множества предприятий, предоставляющих транспортно-логистические услуги. Сделаны выводы и определены перспективы относительно организации транспортно-логистического кластера и потребности в совершенствовании оценки его эффективности.

Ключевые слова: кластерный подход, транспортно-логистический кластер, транспортно-логистическая система, инновационный кластер.

Рис.: 1. **Библ.:** 15.

Попова Надежда Васильевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой маркетинга, Харьковский торговельно-экономический институт Киевского национального торговельно-экономического университета (пер. Отакара Яроша, 8, Харьков, 61045, Украина)

E-mail: pnv-15@mail.ru

UDC 303.722.4

Popova N. V. Clusters as the Basis of Innovation Development of Transportation and Logistics System of a Region

The article considers importance of formation of a transportation and logistics cluster of a region from the point of view of European integration movement of Ukraine. It analyses experience of different countries of the world in establishing and functioning of clusters, including transportation and logistics ones. It considers advantages of cluster strategies for organisation of a transportation and logistics system and factors that facilitate its development. It formulates the tasks that have to be solved for establishment of a regional transportation and logistics cluster. It offers a structural model of formation of a transportation and logistics cluster, which includes a main body consisting of not one cluster-forming enterprise but a number of enterprises that provide transportation and logistics services. It makes conclusions and identifies prospects of organisation a transportation and logistics cluster and requirements in improvement of assessment of its effectiveness.

Key words: cluster approach, transportation and logistics cluster, transportation and logistics system, innovation cluster.

Рис.: 1. **Bibl.:** 15.

Popova Nadiia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Marketing, Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kiyv National University of Trade and Economics (prov. Otakara Yarosha, 8, Kharkiv, 61045, Ukraine)

E-mail: pnv-15@mail.ru

Транспортно-логістична система є однією з найважливіших частин економіки регіонів і України в цілому. Її важливість пов'язана не тільки з долею в економіці, а й великими можливостями впливу на інші сфери діяльності. Транспортна система одна з перших сприймає коливання циклів економічного роз-

витку, реагує на зміни в міжнародній та національній економіці. Однак й сама розвинена транспортна система, яка побудована на основі інновацій, затребуваних часом, стимулює економічний розвиток, забезпечуючи зв'язок виробників і споживачів.

Інноваційний розвиток транспортно-логістичних систем у сучасній економіці тісно пов'язаний з включенням України в євроінтеграцію. Він потребує формування ефективних систем перевезення по напрямках руху транснаціональних вантажів, які дадуть змогу мінімувати витрати всіх учасників товароруку за рахунок використання сучасних інноваційних технологій.

Однією з таких сучасних інноваційних технологій є кластерний підхід до формування транспортно-логістичних систем, який стимулює науково-технічні та технологічні розробки в галузі транспортних перевезень та логістичного обслуговування, сприяє більш швидкому та гнучкому реагуванню на потреби споживачів. Тому тема формування кластерів в транспортно-логістичній сфері є актуальною.

Проблемам функціонування та розвитку кластерів присвячені роботи таких авторів, як У. Айзард, Т. Андерсон, Е. Бергман, Р. Д. Л'юїс, Ф. Маккен, П. Массе, Ф. Найт, О. Ланге, І. С. Пальма, М. Портер, О. Солвелл, Е. Фезер, М. Енрайт, С. Ямморіно, П. А. Віленський, В. Г. Галабурда, А. Г. Гранберг, Б. М. Лапідус, Ф. Д. Лівшиць, М. О. Кизим, О. М. Тищенко, С. І. Гриценко та інші [1 – 15]. Дослідження цих учених торкаються проблем регіональної економіки, ідентифікації та оцінки діяльності регіональних кластерів, прийняття рішення в умовах невизначеності, інвестиційного аналізу. Однак, незважаючи на існуючі публікації з цієї тематики, слід відмітити недостатність методичного інструментарію щодо організації та функціонування транспортно-логістичних кластерів, оцінки їх ефективності.

Метою даної статті є розгляд значення транспортно-логістичної системи та її кластеризації як основи інноваційного розвитку регіону.

Основною метою функціонування транспортно-логістичної системи є якісне обслуговування споживачів в галузі транспортування та логістики. Це потребує врахування інтересів споживачів, формування їх лояльності та взаємовідносин, які сприяють ефективній роботі підприємств транспорту та логістики, підвищуючи їх конкурентоспроможність, а також високому рівню задоволення клієнтів отриманими послугами.

Транспортно-логістична система покликана забезпечити потребу в послугах як внутрішніх, так і зовнішніх споживачів. Це значною мірою обумовлено потенціалом геополітичного, гео економічного положення України, який сприяє розвитку її транзитних можливостей. За розрахунками британського інституту Рендел, Україна має найвищий в Європі потенціальний коефіцієнт транзитності – завдяки своєму положенню в Євразії між Росією, Центральною Азією і Європою.

Новим етапом в розвитку транспортно-логістичних систем, який сприяє ефективному використанню потенціалу України та її регіонів, є формування транспортно-логістичних кластерів. Він визначається рівнем інноваційної активності підприємств, загальною протяжністю доріг, обсягами вантажообігу, пасажирообігу та транзитних перевезень.

Транспортно-логістичний кластер передбачає об'єднання окремих регіональних, функціональних та еконо-

мічно зв'язаних між собою логістичних ланцюгів: міжнародних транспортних коридорів, транспортних вузлів магістральної інфраструктури, транспортно-логістичних центрів, доріг і магістралей в єдину систему, яка має можливість забезпечити якісний транспортно-логістичний сервіс при мінімальних витратах.

Тема транспортно-логістичних кластерів відносно нова. Це пов'язано з тим, що традиційно кластери розглядалися в системі товарного виробництва. Однак у розвинених країнах цей сегмент достатньо великий, що підтверджує значний обсяг публікацій по транспортно-логістичних кластерах Європейського Союзу.

Так, як свідчать публікації [1], попит на транспортно-логістичні послуги в Європейському Союзі зростає в 2,5 раза швидше, ніж ВВП по мірі інтеграції економіки країн – членів ЄС в єдиний економічний простір. Доля логістичних послуг, що надають спеціалізовані провайдери, у загальному обігу досягла 40%. Основними бенефіціарами цього зростання є Німеччина, Великобританія і Франція, на долю яких приходить половина всього обігу.

У процесі цього розвитку формується Європейська мережа транспортних кластерів. Так, сьогодні в Європейській мережі транспортно-логістичних кластерів виділяють 25 первинних (*primary*) та біля 60 вторинних (*secondary*) кластерів, у тому числі чотири первинні транспортно-логістичні кластери кваліфікують як глобальні, створені на базі таких мегаполісів, як Лондон, Париж Франкфурт-Рейн-Майн і Рандстад Голланд.

Транспортно-логістичні кластери відносять до однієї з трьох категорій [2]:

- ✦ портові транспортно-логістичні кластери;
- ✦ прикордонні транспортно-логістичні кластери;
- ✦ територіальні (регіональні) транспортно-логістичні кластери.

Прикордонні та регіональні транспортно-логістичні кластери з'єднують у категорію внутрішньоконтинентальних.

Портові транспортно-логістичні кластери формуються на базі морських портів. Вони частіше позиціонуються у вантажному секторі. Річкові порти у зв'язку зі зниженням ролі водних шляхів не є основою для формування транспортно-логістичних кластерів.

Прикордонні транспортно-логістичні кластери формуються на основі транспортних вузлів на перехрестях транспортних коридорів з державними кордонами і мають вантажну спеціалізацію.

Регіональні транспортно-логістичні кластери формуються на основі середніх або великих міст. У них присутні як пасажирський, так і вантажний сектори. На відміну від міських транспортних систем транспортно-логістичні кластери включають тільки ті підприємства, які знаходяться між собою у відношенні сильних зв'язків, у тому числі це підприємства не тільки транспорту, але й підприємства інших міських інфраструктурних галузей, які інтегровані в кластер (склади, логістичні компанії, АЗС, заклади освіти, наукові організації тощо).

У літературі виділяють такі фактори, що сприяють розвитку регіональних транспортно-логістичних кластерів – це:

- ✦ економічна міцність регіону;
- ✦ ступінь розвитку регіональної інфраструктури;
- ✦ вигідність позиціонування регіону відносно важливих національних і міжнародних транспортних коридорів [2].

Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 р. (рішення обласної ради від 23 грудня 2010 р.) передбачає формування та розвиток дев'яти кластерів, у тому числі транспортно-торговельно-логістичного. У документі визначається, що розвиток провідних кластерів регіону потребує розробки та реалізації відповідних проектів різної масштабності. Так, транспортно-торговельно-логістичний кластер розглядається як кластер підтримуючого розвитку, трансграничний, спрямований на зовнішній та внутрішній ринки збуту, за моделлю побудови – італійський [3].

Італійська модель кластера складається з множини невеликих фірм, які об'єднуються в різні асоціації для підвищення своєї конкурентоспроможності. Значну роль у розвитку італійських кластерів грають «колективні інститути» – національні конференції; промислові парки, фінансові та маркетингові консорціуми, технологічні інститути [4].

В огляді Європейської економічної комісії ООН виділені основні характеристики кластерів [5]: *географічна концентрація* (дає змогу економити на швидкій виробничій взаємодії, обміні соціальним капіталом і процесам навчання); *спеціалізація* (концентрація кластерів на базі певної сфери діяльності); *множинність* економічних агентів (наявність у кластері представників багатьох взаємопов'язаних галузей); *конкуренція та співробітництво* (основні види взаємодії між членами кластера); *досягнення необхідної «критичної маси» в розмірі кластера* (отримання ефекту внутрішньої динаміки та розвитку); *життєдієвість кластерів* (довгострокова перспектива); *залученість до інноваційного процесу* (успішний розвиток конкурентоспроможності економічної системи можливий при комплексному використанні теорії кластерного механізму та сучасних концепціях інноваційного розвитку).

Розглянемо ці характеристики стосовно транспортно-логістичних кластерів. Так, Харківський регіон з точки зору географічної концентрації володіє достатньою базою для створення транспортно-логістичного кластера. Це, перш за все, місце розташування відносно до географічного положення на шляхах міжнародного переміщення вантажів і пасажирів. На території Харкова та області сконцентровано підприємства різних галузей економіки, у тому числі транспортні підприємства, склади, навчальні заклади таких важливих сфер транспорту, як автомобільний, залізничний, авіаційний та співробітництво між ними.

Харків є великим центром оптової та роздрібною торгівлі. Наявність великої кількості транспортних підприємств, їх конкуренція створюють основу для якісного обслуговування потреби споживачів у транспортно-логістичних послугах і сприяють їх інноваційному розвитку. Життєдієвість транспортно-логістичного кластера і перспектив розвитку підтверджується умовами розвитку

транспорту в регіоні в історичній перспективі і базується на умовах вигідного місця розташування та наявної бази.

Таким чином, формування транспортно-логістичного кластера надає великі можливості в інноваційному розвитку як самої транспортно-логістичної системи, так і регіону в цілому за рахунок взаємодії підприємств і організацій, обміну соціальним капіталом, актуалізації та підняття на новий рівень процесів навчання, створення нових робочих місць, сприяння інвестиційному клімату. Транспортно-логістичний кластер надає також можливості для ведення бізнесу, інтеграції регіону в світову транспортну систему, розвитку міжрегіональної кооперації і міжнародного співробітництва.

Однак, слід відмітити, що на території Харківської області багато невеликих підприємств транспорту, посередницьких логістичних підприємств і немає підприємств цієї галузі, які були б на рівні відомих міжнародних транспортно-логістичних компаній. Тому питання створення транспортно-логістичної системи потребує проектного підходу, який передбачає реалізацію певних заходів, які дадуть значний мультиплікативний ефект у всіх галузях і секторах економіки Харківської області, пов'язаних з наданням транспортно-експедиторських послуг, розвитком високоякісної, конкурентоспроможної управлінської логістики, перевалки, складування, переробки та дистрибуції вантажів, а також у соціальній сфері.

Оскільки транспортна галузь тісно пов'язана з усіма сферами економіки та життєдіяльності регіону, формування транспортно-логістичного кластера має свою специфіку. Розглянемо структурну модель створення транспортно-логістичного кластера регіону (рис. 1). Вона включає блоки, які стосуються ядра кластера та підприємств, організацій, які забезпечують функціонування ядра.

Ядро кластера для транспортно-логістичної системи регіону не є одним кластеротворюючим підприємством. Це сукупність підприємств, організацій, які забезпечують задоволення споживачів в якісному обслуговуванні на основі інноваційних підходів, сучасної техніки та технології. Вони не йдуть на повне злиття, а створюють механізми взаємодії, які дозволяють їм бути юридично самостійними. У таких кластерах формується складна система конкуренції та кооперації, особливо в інноваційній сфері. У них формується повний ланцюг: від генерації ідей до їх реалізації. Такі кластери називають *інноваційними*.

Велике значення для розвитку інноваційного транспортно-логістичного кластера має створення певних умов. Це доступ до передових джерел знань, сучасних технологій, фінансових ресурсів, інтелектуального капіталу. Крім того, конкурентоспроможність такого кластера буде залежить від ефективності управлінських процесів і спроможності його учасників ефективно використовувати можливості, які дає входження в кластер, у тому числі в галузі ресурсів, знань, оперативності управління, маркетингових можливостей. В ефективно функціонуючих інноваційних кластерах широко розвивається сприяє до інновацій, раціоналізація та гнучкість бізнесу.

Рис. 1. Структурна модель формування транспортно-логістичного кластера

Тобто, можна говорити про наявність інноваційної синергії всіх учасників, завдяки якій розповсюджуються інновації, зростає капіталізація підприємств, формується інвестиційний клімат, який сприяє новому зростанню економіки регіону.

Завданнями формування інноваційного транспортно-логістичного кластера в Харківському регіоні можуть стати такі.

1. Доведення транспортно-логістичних послуг до рівня світового ринку та інтеграція у світову транспортну систему.
2. Використання геоелекономічного положення регіону для розвитку транзитного потенціалу.
3. Розвиток можливостей транспортно-логістичної системи для використання у просуванні товарів українських виробників і позиціонуванні українського бізнесу.
4. Зниження долі транспортних витрат у внутрішньому валовому продукті.
5. Розвиток контейнерних та інтермультимодальних перевезень.
6. Підвищення валового доходу від транзитних і міжнародних перевезень.
7. Розвиток взаємодії наукових та освітніх закладів з ядром кластера.
8. Підвищення ефективності транспортних коридорів, терміналів, дорожньої інфраструктури.
9. Створення нових конкурентоспроможних контейнерних і вантажопереробних терміналів, мультимодальних та трансформаційних логістичних центрів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, кластерний підхід – це нова управлінська технологія, яка дозволяє підвищити конкурентоспроможність як підприємств, що входять до транспортно-логістичного кластера, так і окремого регіону, держави в цілому. Кластер максимально враховує дію ринкового механізму і може бути ефективним лише

тоді, коли самі підприємства приходять до необхідності об'єднання в кластер. Формування та розвиток кластерів потребують інноваційно-інвестиційного підходу.

Кластерний підхід змінює принципи та механізми державної та регіональної економічної політики, у тому числі в галузі транспорту, потребує нових підходів до реалізації управлінських функцій, переформатування інформаційної бази, а також є дієвим стимулом для розвитку інноваційної та інвестиційної діяльності підприємств. Він потребує створення чіткої взаємодії держави, бізнесу, науки та освіти на основі використання стратегії інноваційного розвитку.

Формування транспортно-логістичних кластерів є актуальною проблемою, яка потребує проектного підходу. У подальшому будуть розглянуті методичні основи формування та оцінки ефективності проектів створення транспортно-логістичних кластерів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Транспортно-логистические кластеры в Европейском Союзе. Селективный обзор / Государственное автономное учреждение Самарской области, «Центр инновационного развития и кластерных инициатив». – Самара, Июль 2011 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://innocentr-samara.ru/files/Transportno-logisticheskie_klastery_v_ES.pdf. – Загл. с экрана.
2. Смирнов І. Г. Процеси транспортно-логістичної кластеризації в Європейському Союзі та Україні: площини взаємодії / І. Г. Смирнов / Publishing house Education and Science s.r.o. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Economics/11_120559.doc.htm. – Назва з екрану.
3. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року (рішення обласної ради від 23 грудня 2010 р.). – Режим доступу : <http://www.kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf>. – Назва з екрану.
4. Кизим Н. А. Кластерный подход к выбору приоритетных направлений устойчивого развития регионов / Н. А. Ки-

зим, В. И. Чередник, А. Ю. Зайцева // Проблемы экономики. – 2010. – № 3. – С. 44 – 55.

5. Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development. ECE/CECI/2008/3, Geneva, 9 Sept. 2008.

6. **Кизим М. О.** Кластерні структури в економіках країн світу / М. О. Кизим, В. Є. Хаустова, О. В. Доровський // Проблемы экономики. – 2011. – № 4. – С. 24 – 32.

7. **Тищенко А. Н.** Теория и практика организации кластеров: зарубежный опыт / А. Н. Тищенко // Проблемы экономики. – 2010. – № 2. – С. 9 – 15.

8. **Гриценко С. И.** О развитии транспортно-логистических кластеров в Украине / С. И. Гриценко // Российское предпринимательство. – 2008. – № 5 Вып. 2 (111). – С. 134 – 137.

9. **Беляев В. М.** Логистические системы международно-интегрированных компаний в условиях глобализации / В. Беляев, Е. Шушнаев // Интегрированная логистика. – 2010. – № 3. – С. 18 – 19.

10. **Ларин О. Н.** Транзитный потенциал логистической транспортной системы / О. Н. Ларин // Интегрированная логистика. – 2009. – № 2. – С. 17 – 23.

11. **Очур Ю. С.** Концепция формирования транспортно-логистической системы региона / Ю. С. Очур // Бюллетень транспортной информации. – 2010. – № 10. – С. 35 – 36.

12. **Рахманина И. А.** Развитие инновационных процессов в логистических системах / И. А. Рахманина // Инновационная деятельность. – 2010. – № 3. – С. 82 – 89.

13. **Летягина Е. Н.** Методология кластерного подхода в экономике / Е. Н. Летягина, А. Г. Свеженцев // Экономика и управление. – 2011. – № 6(79). – С. 97 – 100.

14. **Гриценко С. И.** Стратегия развития транспортно-логистических кластеров в Украине : автореферат дис. ... доктора экономических наук: 08.00.05 / Гриценко Сергей Иванович. – Санкт-Петербург, 2009. – 41 с.

15. **Гедз К. Г.** Зарождение и становление транспортно-логистических кластеров России на региональном уровне / К. Г. Гедз, О. М. Саруханян // Экономическая наука и практика (II). Материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Чита, февраль 2013 г.). – Чита : Издательство «Молодой ученый», 2013. – С. 14 – 16.

REFERENCES

"Transportno-logisticheskie klasteri v Evropeyskom Soiuzе. Selektivnyy obzor" [Transport and logistics clusters in the European Union. A selective review]. <http://innocentr-samara.ru/files/Transportno-logisticheskieklasteriyvES.pdf>

Smyrnov, I. H. "Protsesy transportno-lohistychnoi klasterizatsii v Evropeiskomu Soiuzi ta Ukraina: ploshchyny vzaiemodii" [The processes of transport and logistics clustering in the European Union and Ukraine: plane interaction]. http://www.rusnauka.com/29_DWS_2012/Economics/11_120559.doc.htm

"Stratehiia staloho rozvytku Kharkivskoi oblasti do 2020 roku (rishennia oblasnoi rady vid 23 hrudnia 2010 r.)." [Strategy for Sustainable Development of Kharkiv region in 2020 (decision of the regional council of 23 December 2010)]. <http://www.kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf>

Kyzym, N. A., Cherednyk, V. Y., and Zaitseva, A. Yu. "Klasternyi podkhod k vyboru pryorytetnykh napravleniy us-toichyvoho rozvytyia rehyonov" [The cluster approach to the selection of priority areas for sustainable development of the regions]. *Problemy ekonomiky*, no. 3 (2010): 44-55.

"Synopsis of Policy Options for Creating a Supportive Environment for Innovative Development." ECE/CECI/2008/3, 2008.

Kyzym, M. O., Khaustova, V. IE., and Dorovskiy, O. V. "Klasterni struktury v ekonomikakh krain svitu" [Cluster structures in the economies of the world]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2011): 24-32.

Tyshchenko, A. N. "Teoriya y praktyka orhanyzatsyy klasterov: zarubezhnyi opyt" [Theory and practice of organizing clusters: international experience]. *Problemy ekonomiky*, no. 2 (2010): 9-15.

Gritsenko, S. I. "O razvitii transportno-logisticheskikh klasterov v Ukraine" [On the development of transport and logistics clusters in Ukraine]. *Rossiyskoe predprinimatelstvo*, vol. 2 (111), no. 5 (2008): 134-137.

Beliaev, V., and Shushnaev, E. "Logisticheskie sistemy mezh-dunarodno-integrirovannykh kompaniy v usloviakh globalizatsii" [Logistics systems internationally integrated companies in the context of globalization]. *Integrirovannaia logistika*, no. 3 (2010): 18-19.

Larin, O. N. "Tranzitnyy potentsial logisticheskoy transportnoy sistemy" [Transit potential of the logistics of the transport system]. *Integrirovannaia logistika*, no. 2 (2009): 17-23.

Ochur, Yu. S. "Kontseptsiiia formirovaniia transportno-logisticheskoy sistemy regiona" [The concept of the formation of the transport and logistics system in the region]. *Biulleten transportnoy informatsii*, no. 10 (2010): 35-36.

Rakhmanina, I. A. "Razvitie innovatsionnykh protsessov v logisticheskikh sistemakh" [The development of innovative processes in logistics systems]. *Innovatsionnaia deiatel'nost*, no. 3 (2010): 82-89.

Letiagina, E. N., and Svezhentsev, A. G. "Metodologiiia klaster-nogo podkhoda v ekonomike" [The methodology of the cluster approach in the economy]. *Ekonomika i upravlenie*, no. 6 (79) (2011): 97-100.

Gritsenko, S. I. "Strategiia razvitiia transportno-logis-ticheskikh klasterov v Ukraine" [The strategy of development of transport and logistics clusters in Ukraine]. *Avtoreferat dis. ... doktora ekonomicheskikh nauk: 08. 00. 05*, 2009.

Gedz, K. G., and Sarukhanian, O. M. "Zarozhdenie i stanovlenie transportno-logisticheskikh klasterov Rossii na regional'nom urovne" [The origin and formation of transport and logistics clusters Russia at the regional level]. *Ekonomicheskaiia nauka i praktika*. Chita: Molodoy uchenyy, 2013. 14-16.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗОНУВАННЯ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ПЕРЕДМІСТЯХ МЕГАПОЛІСУ

ГЕРАЩЕНКО Д. О.

УДК 332.37

Геращенко Д. О. Функціональне зонування як організаційно-економічний механізм оптимізації землекористування в передмістях мегаполісу

У статті обґрунтовується необхідність удосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком землекористування передмість в умовах ринкової трансформації економіки. Розглядаються особливості застосування організаційно-економічного механізму функціонального зонування передмістя та його переваги порівняно з механізмом цільового використання. Зонування визначається як виділення однорідних за своїм режимом територіальних зон, де певні види землекористування запроваджуються або шляхом прямих заборон чи приписів, або підвищених ставок податку тощо. Проаналізовано та узагальнено принципи організаційно-економічного механізму формування та використання природно-ресурсного потенціалу території. Особливу увагу приділено ринковим аспектам проблеми функціонального зонування. Висвітлено можливості функціонального зонування на прикладі одного з районів передмістя київського мегаполісу, внаслідок чого встановлено вимоги щодо допустимих видів використання земельних ділянок у межах виділених зон.

Ключові слова: функціональне зонування, цільове призначення, землекористування передмістя, економічна ефективність, екологічна безпека.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Геращенко Денис Олегович – аспірант, кафедра земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15., Київ, 03041, Україна)

E-mail: d_geraschenko@ukr.net

УДК 332.37

Геращенко Д. О. Функціональное зонирование как организационно-экономический механизм оптимизации землепользования в пригородах мегаполиса

В статье обосновывается необходимость совершенствования организационно-экономического механизма управления развитием землепользования пригородов в условиях рыночной трансформации экономики. Рассматриваются особенности применения организационно-экономического механизма функционального зонирования пригорода и его преимущества по сравнению с механизмом целевого использования. Зонирование определяется как выделение однородных по своему режиму территориальных зон, где определенные виды землепользования ограничиваются или путем прямых запретов и предписаний, или повышенных ставок налога и т. д. Проанализированы и обобщены принципы организационно-экономического механизма формирования и использования природно-ресурсного потенциала территории. Особое внимание уделено рыночным аспектам проблемы функционального зонирования. Освещены возможности функционального зонирования на примере одного из районов пригорода киевского мегаполиса, в результате чего установлены требования относительно допустимых видов использования земельных участков в пределах выделенных зон.

Ключевые слова: функциональное зонирование, целевое назначение, землепользование пригорода, экономическая эффективность, экологическая безопасность.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Геращенко Денис Олегович – аспірант, кафедра земельного кадастра, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15., Київ, 03041, Україна)

E-mail: d_geraschenko@ukr.net

UDC 332.37

Gerashchenko D. Functional Zoning as an Organisational and Economic Mechanism of Optimisation of the Use of Land in Suburbs of a Megapolis

The article justifies a necessity of improving the organisational and economic mechanism of development of the use of suburb land under conditions of the market transformation of economy. It considers specific features of application of an organisational and economic mechanism of functional zoning of the suburb and its advantages if compared with the mechanism of the target use. Zoning is identified as allocation of homogeneous territorial zones, where certain types of land use are limited either with direct prohibitions and orders or with increased tax rates, and so on. The article analyses and generalises principles of organisational and economic mechanism of formation and use of the natural resources potential of a territory. A special attention is paid to the market aspects of the problem of functional zoning. The article describes possibilities of functional zoning using example of one of the suburbs of the Kyiv megapolis, in the result of which it develops requirements with respect to allowable types of use of land lots within the allocated zones.

Key words: functional zoning, target use, use of suburb land, economic efficiency, ecological safety.

Pic.: 1. **Bibl.:** 8.

Gerashchenko Denys O. – Postgraduate Student, Department of Land Registry, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroyiv Oborony, 15., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: d_geraschenko@ukr.net

Розробка нових підходів до оптимізації землекористування передмість має особливо важливе значення при визначенні територіального розвитку значніших і найзначніших міст, які вагомо впливають на економічний розвиток країни. Результати аналізу сучасного стану взаємовідносин центральних і місцевих органів влади і самоврядування свідчать про те, що за рахунок ефективного організаційно-економічного механізму управління розвитком території створюються передумови для забезпечення стабільності економіки міських агломерацій. Функціональне зонування те-

риторії має широке застосування у світовій практиці. В Україні основним механізмом планування та використання земель є цільове призначення. Зонування земель у передмістях сприятиме вирішенню проблеми раціонального використання земельних ділянок, поліпшить економічну ефективність господарювання.

Наукові аспекти ефективного використання земель України досліджували такі науковці, як І. К. Бистряков, М. М. Габрель, О. С. Дорош, Ш. І. Ібатулін, В. М. Кривов, М. Г. Лихогруд, Г. К. Лоїк, А. Г. Мартин, А. М. Третяк, М. Г. Ступень, М. А. Хвесик та ін.

Аналіз наукових праць свідчить про те, що досліджувані питання достатньо вивчені в теоретико-методологічному плані, однак вимагають додаткових напрацювань у практичному зрізі економіко-екологічного контексту.

Основним завданням дослідження є розробка методичного підходу до обґрунтування напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму управління розвитком землекористувань передмість в умовах ринкової трансформації економіки.

Функціональне зонування являє собою найбільш повну форму обліку різноманітних вимог до раціонального землекористування, що включає комплекс нормативних параметрів (цільове призначення ділянки, її граничні розміри, коефіцієнт забудови і т. д.). Цей організаційно-економічний механізм передбачає встановлення і виділення на картографічному матеріалі меж території за призначенням: сільбищна, промислова, транспорту і зв'язку, рекреаційні землі, землі лісового та водного фонду і т. д. При зонуванні розглядають структуроформуючі та локальні території містобудівної системи з точки зору таких аспектів її функціонування: 1) транспортно-функціонального; 2) візуально-просторового; 3) природно-екологічного; 4) історико-культурного; 5) інженерно-технічного [1].

Такий вид зонування полягає у виділенні зон, однорідних за функціонально-економічними характеристиками. Методичною основою зонування служить аналіз планувальної та функціонально-виробничої організації території міста. Таким чином, функціональне зонування полягає в організаційно-економічному плануванні території, внаслідок чого встановлюються вимоги щодо допустимих видів використання земельних ділянок у межах певних зон.

Зонування як економічний механізм організації використання земель є альтернативою принципу встановлення «цільового призначення земель», який не зовсім відповідає умовам ринкової економіки щодо повноважень власника розпоряджатися своєю земельною ділянкою. Жорстке визначення «цільового призначення» земельних ділянок варто замінити на виділення однорідних за своїм режимом територіальних зон, де певні види землекористування запроваджуються або шляхом прямих заборон чи приписів, або підвищених ставок податку тощо [6]. Вбачається, що коли на певну територію зонування інша планувальна документація не поширюється, встановлення цільового призначення земельної ділянки має здійснюватися у розробленій для конкретного випадку землевпорядній документації. Органи, які здійснюють її погодження, повинні замість звичного припису використання ділянки за цільовим призначенням вказувати конкретні обмеження на її використання [2].

Зонування значно відрізняється від існуючого в Україні містобудівного планування. Зонінгові правила в населених пунктах можуть встановлювати вимоги щодо площі земельної ділянки, її фронтального розміру (протяжності вздовж вулиці), відступів забудови (від меж земельної ділянки або червоних ліній), обмежувати висоту забудови, кількість поверхів, розміри будинків, відсоток забудови ділянки, розміри дворів та інших відкритих

просторів, регламентувати розміщення і використання споруд і земельних ділянок для різноманітних цілей (житла, виробництва, торгівлі тощо). Правила мають перешкоджати утворенню земельних ділянок, які не можна було б використовувати відповідно до вимог планувальних параметрів – розмірів, відступів, конфігурації тощо.

Функціональне зонування у великих містах, що склалося за багаторічну історію їх розвитку, не завжди відповідає сучасним вимогам організації землекористування. У міру збільшення економічних можливостей міста воно планомірно розбудовується задля підвищення рівня благоустрою районів сформованої забудови. Цей процес супроводжується поступовим виносом з сільбищних зон шкідливих в санітарному відношенні підприємств, усуненням несприятливого розміщення сільбищних, промислових і складських земель [4].

Передмістя при зонуванні мають виділятися з метою забезпечення безконфліктного розвитку значних і найважливіших міст на довгострокову перспективу і мають передбачати розміщення і будівництво виробництв, окремих споруд, пов'язаних із функціонуванням міського господарства, забезпеченням рекреаційних потреб жителів цих міст.

Включення земель, що оточують місто, до передмість не повинно тягнути за собою зазіхання міста на ці землі у вигляді припинення права власності чи права користування ними жителів передмість.

Порядок і режим використання земель, що входять до передмість, має визначатися спільним рішенням органів місцевого самоврядування міста, біля якого утворилося передмістя, та органів місцевого самоврядування, населені пункти яких входять до його складу.

На землях передмість має обмежуватися сільськогосподарське землекористування, яке пов'язане з розміщенням і експлуатацією тваринницьких комплексів, складів мінеральних добрив і отрутохімікатів. Здійснення іншого землекористування в природно-сільськогосподарських зонах передмість має здійснюватися лише після зміни цільового призначення земель відповідно до чинного законодавства [8].

Передмістя також включають землі сільськогосподарського призначення з деградованими, сильно змитими і середньо змитими ґрунтами, розташованими на схилах, з несприятливими фізико-хімічними властивостями для культивованої культурної рослинності. У межах цих зон можуть здійснюватися сінокошення, обмежене випасання худоби, висаджуватися деревна і чагарникова рослинність, а також розміщатися землі заповідного, рекреаційного і оздоровчого призначення.

Процес формування землекористування передмість можна розглядати у двох етапах, безпосередньо пов'язаних із зонуванням:

I етап – зонування території з метою визначення ступеня впливу міста на землі урбанізованих приміських адміністративних районів. На основі спільності показників стану їх розвитку і функціональних зв'язків виділяються однорідні зони, що характеризуються впливом міста;

II етап – виділення підзон на підставі вивчення сталості зв'язків міста з прилягаючими економічними суб'єктами приміської зони: 1) безпосередня (найбільший вплив міста); 2) проміжна (середній вплив міста); 3) периферійна (слабкий вплив міста).

Виділення однорідних підзон з урахуванням соціально-економічних, демографічних, виробничих, рекреаційних зв'язків з містом підкреслює спільність проблем землекористування, тенденцій у розвитку адміністративно-територіальних утворень, населених пунктів і прилягаючих до них земель [5].

На прикладі Києво-Святошинського району, як найбільшого за площею у передмісті Києва (рис. 1), проведений аналіз розвитку землекористування передмість. Функціональне зонування пропонується провести таким чином:

- ✦ залишити в центральній та південній частині району, зважаючи на високий бонітет ґрунтів, землі сільськогосподарського призначення без значних змін;
- ✦ зберегти в межах охоронних зон газопроводів, ЛЕП, лісів землі сільськогосподарського призначення;
- ✦ розвивати будівництво житлових і громадських об'єктів у північній частині, де сільськогосподарські землі мають найнижчий бонітет ґрунтів, і в наближеній до столиці центрально-східній частині, в якій продовжують формуватись поселення-супутники Києва, які забезпечені транспортною доступністю та інженерною інфраструктурою. З урахуванням цих факторів найбільш доцільно в першу чергу забудовувати

Рис. 1. Карта-схема Києво-Святошинського району Київської області

землі в межах Вишневої міськради, Чабанівської селищної ради, Петропавлівсько-Борщагівської, Софіївсько-Борщагівської, Крюківщинської, Гатненської, Білогородської, Михайлівсько-Рубежівської, Мироцької, Дмитрівської, Тарасівської сільрад;

- ✦ розміщення нових виробничих і комунально-складських підприємств доцільно проводити на землях поблизу існуючих виробничих і комунальних об'єктів, автошляхів. Залежно від класу шкідливості підприємств деякі з них також можна розміщувати на землях водоохоронних зон, в яких забороняється розміщення полігонів для твердих побутових відходів і неутілізованих промислових відходів, складів нафтопродуктів, складів для зберігання отрутохімікатів і мінеральних добрив, накопичувачів стічних вод тваринницьких комплексів і ферм;
- ✦ земельні ділянки, які наближені до автомагістралей, ефективно використовувати під комерційну забудову, зокрема, для створення комплексів комерційно-логістичної інфраструктури, придорожного сервісу тощо. Найсприятливішими для такого використання є землі Бузівської, Чабанівської, Віто-Поштової, Ходосіївської, Шпитківської, Музичанської, Забірської, Княжицької, Мироцької, Крюківщинської, Софіївсько-Борщагівської, Петропавлівсько-Борщагівської, Петрівської сільських рад;
- ✦ об'єкти рекреаційно-туристичної інфраструктури можна створювати в межах земель лісового фонду, поблизу водоймищ, уникаючи використання територій посиленого радіаційного контролю, санітарно-захисних зон. Заклади туристичного спрямування доцільно розміщувати поблизу об'єктів культурно-історичної спадщини, заповідників. Для цього найбільш сприятливими є Білогородська, Бобрицька, Забірська, Княжицька, Шпитківська, Бузівська сільради;
- ✦ землі лісового та водного фонду району повинні залишитись без змін. З огляду на заборону господарської діяльності на землях лісового фонду дозволяється розвиток рекреаційної сфери, а водоймища можливо використовувати як для рекреаційних цілей, так і для штучного розведення риби.

Використання земель кожної функціональної зони має відбуватись відповідно до прийнятої стратегії розвитку району з врахуванням потреб Києва, визначених його генеральним планом [3]. Згідно з ним, на землях всієї приміської зони планується розміщення нових наукових закладів (100 га), технологічних і наукових парків, технополісів та інкубаторів бізнесу (400 га), офісів політичних і суспільних організацій, дипломатичних установ (90 – 100 га), центрів ділової активності

(260 га). Таке використання виробничо-комерційних зон району відповідає прийнятій стратегії його розвитку.

Генеральним планом Києва також заплановано формування трьох нових промислово-комунальних районів у Києво-Святошинському районі: Ходосіївський, Гатнівський, Чайка. Площі та галузева направленість цих районів має такий вигляд:

- ✦ Ходосіївський (255 га, у т. ч. до 2020 р. – 90 га) – виробництво будівельних матеріалів, чорна та кольорова металургія, лісова та деревообробна, об'єкти комунального та транспортного обслуговування, складське господарство;
- ✦ Гатнівський (260 га, у т. ч. до 2020 р. – 120 га) – машинобудування, лісова та деревообробна, легка, харчова, медична, об'єкти комунального і транспортного обслуговування, бази будівельної індустрії;
- ✦ Чайка (165 га, у т. ч. до 2020 р. – 110 га) – машинобудування, круп'яна та комбікормова, виробництво будівельних матеріалів, харчова, об'єкти комунального і транспортного обслуговування, складське господарство.

Також на цих землях заплановано створення нових комунально-складських зон. Перебазування промислових комплексів у структурі міста-центру і винесення підприємств з Києва на землі Києво-Святошинського району можливе за умови забезпечення екологічної безпеки та необхідної транспортної, інженерної, інформаційної та соціальної інфраструктури на новому місці розташування об'єктів. З наведеної галузевої структури для району є придатними всі напрями виробничої діяльності, крім чорної та кольорової металургії і важкого машинобудування. Проте Схемою планування приміської зони м. Києва визначені й інші території для формування виробничих зон (Забірська, Гореницька, Шпитківська, Петрівська, Тарасівська сільські ради, м. Вишневе), а запропоновані Генеральним планом райони (Ходосіївський, Гатнівський, Чайка) доцільніше відводити під інші види функціонального використання (в першу чергу, під житлове будівництво).

Функціонально-планувальна організація столиці в проектних межах передбачає формування компактних сельбищних і житлових районів, збалансованих за розселенням, місцями праці, обслуговуванням і рекреацією.

Відповідно до генерального плану м. Києва на період до 2020 р. передбачається житлове будівництво в населених пунктах, включених у проектні межі Києва в обсязі 1,23 млн м² загальної площі. Сюди, зокрема, увійшли три сельбищних райони Києво-Святошинського району – Гатнівський, Ходосіївка-Підгірці та Чайка. Основні обсяги їх містобудівного освоєння заплановані на період з 2011 до 2020 рр. і складають в Гатнівському районі – 2300 тис. кв. м несадибної забудови; у Ходосіївському – 3060 тис. кв. м, у т. ч. 600 тис. кв. м (20%) садибної, 2460 тис. кв. м (80%) – несадибної забудови; Чайка – 520 тис. кв. м, у т. ч. 365 тис. кв. м (70%) садибної забудови, 155 тис. кв. м (30%) – несадибної.

Регіональні центри обслуговування, орієнтовані на забезпечення потреб не тільки постійного населення,

але й міграційних міжселенних потоків, заплановані в районі нового житлового району Чайка та в районі смт Чабани. Центр планувальної зони сельбищного району Ходосіївка-Підгірці пропонується розмістити в північній частині Обухівського району вздовж радіальної автомагістралі Київ-Дніпропетровськ. Запланований рекреаційний центр між Петрівським і промрайоном Вишневе.

Схемою планування приміської зони м. Києва [7] також передбачено значне розширення зон житлової забудови, у тому числі в Гатнівській, Ходосіївській сільрадах та в с. Чайка. Проте структура перспективного житлового фонду відрізняється від запропонованої генеральним планом Києва: у Гатнівській сільраді заплановано побудувати 22% квартир у секційних будинках, 78% – у садибних і малоповерхових; у Ходосіївській сільраді – 2% у секційних, решту – у садибних і малоповерхових; у Чайці 78% – у секційних, 22% – у садибних і малоповерхових. Розташувати рекреаційний центр у визначеному генеральним планом Києва місці видається неможливим через формування там потужної виробничої зони. Рекреаційні зони доцільніше визначити на екологічно чистих землях, зайнятих лісовими масивами та вздовж р. Ірпінь, у межах Малютянської, Забірської, Княжицької, Бобринської, Білогородської, Гореницької сільських рад.

Таким чином, застосування організаційно-економічного механізму функціонального зонування запобігатиме надмірній концентрації населення і об'єктів виробництва на землях передмість, дасть можливість знизити рівень забруднення навколишнього природного середовища і забезпечити охорону та використання території з особливим статусом, у тому числі ландшафтів, об'єктів історико-культурної спадщини, а також земель сільськогосподарського призначення і лісів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи проведений аналіз, можна відзначити, що побудова організаційно-економічного механізму формування та використання природно-ресурсного потенціалу передмість повинна базуватися на принципах економічної ефективності та екологічної безпеки. Окремі елементи механізму зонування (зокрема, механізм формування, ринковий механізм і механізм використання природно-ресурсного потенціалу) містять у собі протиріччя. Потрібне єдине нормативно-правове підґрунтя для всіх методів управління еколого-економічним розвитком цих земель. Усі методи, що складають єдину організаційно-економічну систему оптимізації взаємозв'язків міста з передмістям, мають бути адекватними цілям і завданням загальноекономічного розвитку агломерації та охоплювати всю сукупність як вертикальних, так і горизонтальних взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами соціально-економічних відносин у системі місто-передмістя. Виділення функціональних зон дозволяє створити найкращі умови для основних форм життєдіяльності населення міста і передмістя – праці, побуту, відпочинку, оскільки кожен з цих видів діяльності висуває специфічні вимоги до розміщення та організації приміського простору. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Асаул А. Н.** Экономика недвижимости / А. Н. Асаул. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 624 с.
2. **Габрель М. М.** Методологія та рамкові умови просторового планування на внутрішньообласному рівні. Європейський досвід для практики України / М. М. Габрель, Я. Наливайко // Науковий вісник Національного аграрного університету / Редкол. : Д. О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К., 2008. – Вип. 128. – 327 с.
3. Генеральний план м. Києва на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.genplan.kiev.ua
4. **Ібатулін Ш. І.** Капіталізація земель приміських зон великих міст: теорія, методологія, практика / Ш. І. Ібатулін. – К. : НАУ, 2007. – 260 с.
5. **Круш П. В.** Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень : підручник / П. В. Круш, О. О. Кожемяченко ; НТУ України «Київський політех. ін-т». – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 320 с.
6. **Мартин А. Г.** Регулювання ринку земель в Україні : монографія / А. Г. Мартин. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – 252 с.
7. Схема планування приміської зони м. Києва. – К. : Діпромисто, 2002.
8. **Третяк А. М.** Економіка землекористування та землевпорядкування: навч. посібник / А. М. Третяк. – К. : ЦЗРУ, 2004. – 542 с.

Науковий керівник – Лоїк Г. К., кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ.

REFERENCES

- Asaul, A. N. *Ekonomika nedvizhimosti* [Real Estate Economics]. St. Petersburg: Piter, 2007.
- Habrel, M. M., and Nalyvaiko, Ya. "Metodolohiia ta ramkovi umovy prostorovoho planuvannia na vnutrishnyooblasnomu rivni. levropeyskyi dosvid dlia praktyky Ukrainy" [Methodology and framework for inter-spatial level. European experience to practice in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NAU*, no. 128 (2008): 327.
- "Heneralnyi plan m. Kyieva na period do 2020 r." [General Plan of Kyiv for 2020]. www.genplan.kiev.ua
- Ibatulin, Sh. I. *Kapitalizatsiia zemel prymiskykh zon velikykh mist: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Capitalization of land suburbs of large cities: theory, methodology, practice]. Kyiv: NAU, 2007.
- Krush, P. V., and Kozhemiachenko, O. O. *Natsionalna ekonomika: rehionalnyi ta munitsypalny riven* [National economy: regional and municipal level]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2011.
- Martyn, A. H. *Rehuliuivannia rynku zemel v Ukraini* [Regulation of the land market in Ukraine]. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 2011.
- Skhema planuvannia prymiskoi zony m. Kyieva* [Planning Scheme suburbs of Kyiv]. Kyiv: Dipromisto, 2002.
- Tretiak, A. M. *Ekonomika zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia* [Economics of land use and land management]. Kyiv: TsZRU, 2004.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ПЕРСПЕКТИВ СТВОРЕННЯ І РОЗВИТКУ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І БІЗНЕСУ ЗА УЧАСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ АЕРОПОРТІВ

ОНИЩЕНКО О. В.

УДК 330.4:334.021.012.42:351.71"313"

Онищенко О. В. Методичні основи оцінки перспектив створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів

Мета статті полягає у дослідженні переваг кластеризації для активізації роботи регіональних аеропортів. При проведенні аналізу праці зарубіжних і вітчизняних вчених було визначено перспективність використання кластерного підходу. У результаті дослідження були розроблені методичні основи оцінки перспективності створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів. Критерієм оцінки запропоновано інтегральний показник ступені перспективності, який узагальнює вплив якісних і кількісних факторів. Розроблено кластерну модель взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів, яка може активізувати розвиток регіональних аеропортів і підприємств регіону внаслідок численних переваг їх об'єднання. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є застосування даної кластерної моделі в діяльності регіональних аеропортів України з метою відновлення їх діяльності та збільшення рівня конкурентоспроможності.

Ключові слова: кластер, кластерна модель, регіональні аеропорти, взаємодія влади і бізнесу.

Рис.: 5. **Формул:** 3. **Бібл.:** 13.

Онищенко Оксана Володимирівна – асистент, кафедра обліку, аналізу і аудиту, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: oksanakremenchug@gmail.com

УДК 330.4:334.021.012.42:351.71"313"

Онищенко О. В. Методические основы оценки перспектив создания и развития кластерной модели взаимодействия власти и бизнеса при участии региональных аэропортов

Цель статьи состоит в изучении преимуществ кластеризации для активизации деятельности региональных аэропортов. При проведении анализа работ зарубежных и отечественных ученых была определена перспективность использования кластерного подхода. В результате исследования были разработаны методические основы оценки перспективности создания и развития кластерной модели взаимодействия власти и бизнеса при участии региональных аэропортов. В качестве критерия оценки предложен интегральный показатель степени перспективности, который обобщает влияние качественных и количественных факторов. Создана кластерная модель взаимодействия власти и бизнеса при участии региональных аэропортов, которая может активизировать развитие региональных аэропортов и предприятий региона в результате многочисленных преимуществ их объединения. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является применение данной кластерной модели в деятельности региональных аэропортов Украины с целью восстановления их деятельности и повышения уровня их конкурентоспособности.

Ключевые слова: кластер, кластерная модель, региональные аэропорты, взаимодействие власти и бизнеса.

Рис.: 5. **Формул:** 3. **Библ.:** 13.

Онищенко Оксана Владимировна – асистент, кафедра учета, анализа и аудита, Кременчугский национальный университет им. М. Остроградского (ул. Первомайская, 20, Кременчуг, 39600, Украина)

E-mail: oksanakremenchug@gmail.com

UDC 330.4:334.021.012.42:351.71"313"

Onyshchenko O. V. Methodical Grounds of Assessment of Prospects of Creation and Development of a Cluster Model of Interaction of Power and Business with Participation of Regional Airports

The goal of the article is to study advantages of clusterisation for activation of activity of regional airports. When conducting analysis of works of foreign and domestic scientists, the article identified a prospectiveness of use of the cluster approach. As a result, it develops methodical grounds of assessment of prospectiveness of creation and development of a cluster model of interaction of power and business with participation of regional airports. It offers as a criterion of assessment the integral indicator of the degree of prospectiveness, which generalises influence of qualitative and quantitative factors. It develops a cluster model of interaction of power and business with participation of regional airports, which can activate development of regional airports and enterprises of the region in the result of numerous advantages of their unification. The prospect of further studies in this direction is application of this cluster model in activity of regional airports of Ukraine with the aim of reestablishment of their activity and increase of the level of their competitiveness.

Key words: cluster, cluster model, regional airports, interaction of power and business.

Pic.: 5. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 13.

Onyshchenko Oksana V – Assistant, Department of Accounting, Analysis and Audit, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: oksanakremenchug@gmail.com

У сучасних умовах кластерам належить провідна роль у досягненні конкурентоспроможності країни, що визначається наявністю тих або інших конкурентоспроможних галузей та сегментів економіки. Саме кластери створюють конкурентні переваги у визначених галузях і, як наслідок, у відповідних містах їх розташування. Тому одна з головних задач у системі підвищення конкурентоспроможності – виявити та розвинути потенціал кластеризації.

Не лише світовий, але і український досвід доводить перспективність використання кластерного підходу в національній економіці [1 – 5, 9, 11]. В умовах

переходу на інноваційну модель розвитку економіки подальший розвиток і посилення процесів формування кластерів має особливе стратегічне значення. Перехід на кластерну структуру економіки сприятиме підвищенню динамічності, збалансованості, ефективності місцевого розвитку, забезпечить високий рівень конкурентоспроможності, що є важливим для підприємств багатьох галузей, у тому числі авіаційної.

Українські аеропорти можуть відправляти 60 млн пасажирів на рік, але нині вони використовуються лише на 2 – 4 відсотки. З 23 українських аеропортів 98 відсотків загальних пасажиропотоків і 92 відсотки пошто-

вантажопотоків припадає на 8 основних аеропортів: Бориспіль, Дніпропетровськ, Донецьк, Київ (Жуляни), Львів, Одеса, Сімферополь та Харків [7]. Інші аеропорти місцевого призначення не здатні з ними конкурувати. Розробка кластерної моделі може бути одним із напрямів активізації їх діяльності. У процесі впровадження кластерна модель може використовуватись не лише з метою вирішення проблем конкурентоспроможності, а і як основа стимулювання інноваційної діяльності; як основа загальнодержавної промислової політики; під час розробки програм місцевого розвитку; як основа взаємодії усіх форм підприємництва.

Питанням розвитку та ефективного функціонування кластерів і кластерної моделі господарювання присвятили свої праці як зарубіжні вчені: Кнорринг В., Таленадо І., Портер М. [8], Фезер Е., П. ден Хертаг, Рое-лант Т. [13], Розенфельд С., Енрайт М. [12], Ткачова С. [6], Мінгальова Ж. [6], так і вітчизняні: Єфімова О. В., Войнаренко М.П. [2, 3], Герасимчук М.С., Бойко Є. О. [1], Даниленко А. І., Соколенко С. І., Оскольський В. В., Провозін В. Б., Федоренко В. Г., Гойко А. Ф. та інші.

Загострення конкуренції в авіатранспортній галузі вимагає шляхів вирішення питань конкурентоспроможності аеропортів місцевого призначення. Для цього доцільно розробити кластерну модель господарювання в діяльності аеропортів місцевого призначення за активної участі в управлінні суб'єктами авіагосподарського комплексу регіональної влади, а також науково-

обґрунтованих програм розвитку галузі, які базуються на комплексному підході та враховують інтереси всіх учасників як у межах галузі, так і у регіоні.

Мета статті – розкрити кластерний підхід для формування кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі аеропортів місцевого призначення для забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності регіональних аеропортів і пов'язаних з ними підприємств регіону та ефективного розвитку галузі авіаційних перевезень.

Процес створення кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів доцільно розпочинати з оцінки існуючих передумов. Для отримання максимального ефекту в майбутньому необхідно ще на етапі створення оцінити перспективність створення кластерної моделі в певному регіоні, що допоможе в подальшому уникнути неефективних вкладень ресурсів. З цією метою автор розробив методичні основи оцінки перспектив створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів.

Але спочатку необхідно визначити, чи існують у регіоні необхідні основні передумови формування кластерів з боку бізнесу, влади та громадськості (рис. 1). У світовій практиці розвитку кластерної моделі господарювання розглядаються передумови створення кластера в певних регіонах [3, 8]. Кластерна модель взаємодії

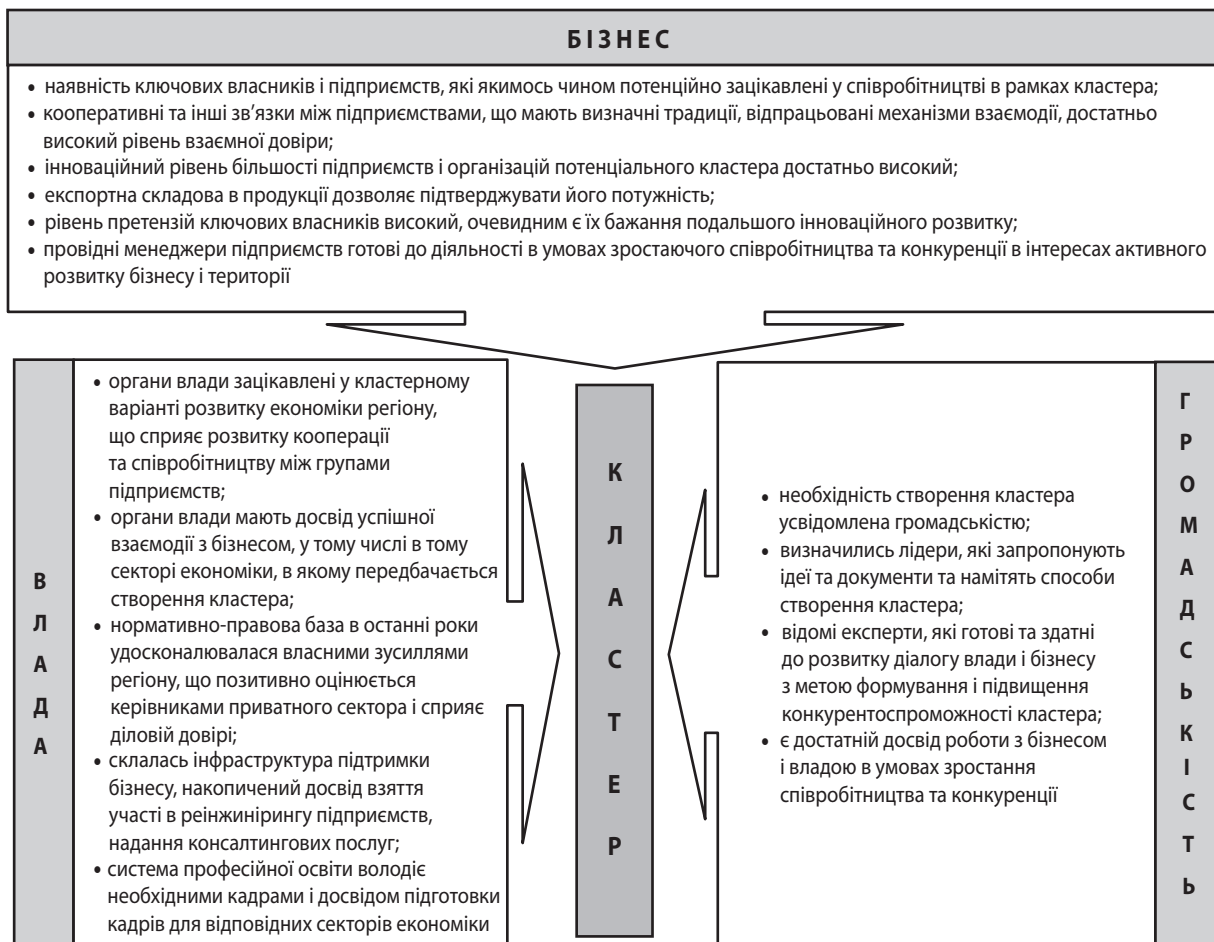

Рис. 1. Основні передумови формування кластера (розроблено автором на основі [1 – 6])

влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів повинна бути заснована на ефективній взаємодії виробничих і транспортних підприємств (бізнесу) з органами місцевої влади, науковими і навчальними закладами, що найбільшою мірою забезпечує зростання конкурентоздатності галузі і покращення стану регіону.

Кластерний підхід є основою конструктивного діалогу між представниками підприємницького сектора й регіональною владою з проблем розвитку науки й виробництва, залучення інвестицій, забезпечення необхідних заходів їх вирішення. Ключовим фактором успіху при розробці та реалізації стратегій розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів є формування відповідальної позиції лідерів бізнесу, а також розвиток партнерських відносин серед різних підприємницьких груп, а основним інструментом їх реалізації – рамкові угоди (для визначення принципів взаємодії, обов'язків учасників).

У кластерній моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів усі підприємства-учасники отримують численні переваги від об'єднання й співпраці на певній території, не втрачаючи при цьому своєї самостійності. Для успішної діяльності кластерної моделі в ній повинні бути присутні такі риси:

- ✦ взаємозв'язки між підприємствами, які роблять учасників кластера сильнішими порівняно з тими підприємствами, що працюють поодиноко;
- ✦ кооперація та співпраця, які є стимулами пошуку нових, більш досконалих методів роботи, орієнтація на інновації, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій;

- ✦ орієнтація на потреби ринку, які є головним фактором забезпечення відповідності стратегії кожного окремого виробництва загальній стратегії розвитку регіону [3].

При наявності необхідних для створення кластера передумов можна переходити до методичних основ оцінки перспектив створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів.

Цільова спрямованість і практична необхідність даних методичних основ обумовлює розподіл їх на три узагальнені блоки (рис. 2).

У межах першого блоку необхідно виділити декілька ступенів перспективності, по яких у результаті буде виконуватися оцінка, тобто визначити відносні критерії оцінки. Для визначення рівня перспективності створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів пропонується чотири рівні (рис. 3).

Головною ідеєю кластерної моделі є найбільш ефективна взаємодія трьох складових системи господарювання «влада – виробництво (бізнес) – наука». На ефективність функціонування кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів у межах регіону сильний вплив може чинити якість економічної ситуації, яку можна оцінити за системою показників, що пов'язані один із одним.

На основі досліджень Крижановського С. В. і Гребенника Н. Г. [5] пропонується система показників, які характеризують якість економічного середовища. Їх можна поділити на дві групи: кількісні та якісні (рис. 4).

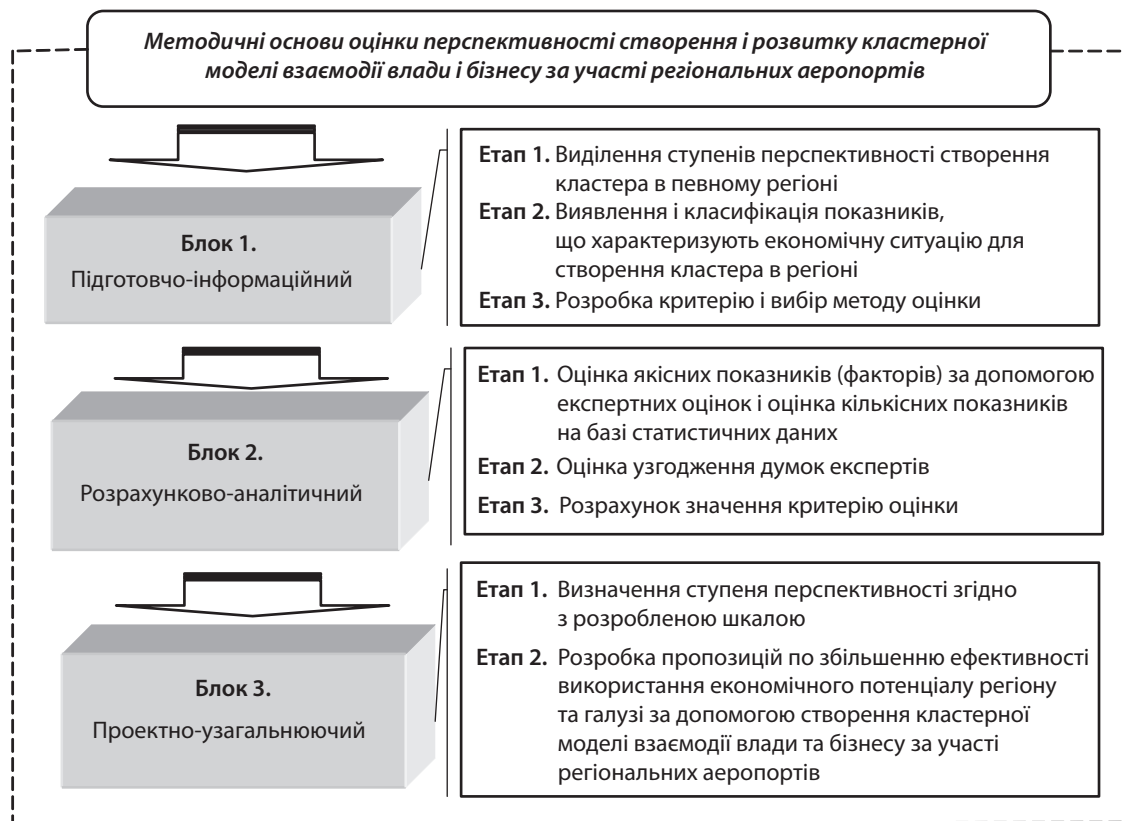

Рис. 2. Зміст методичних основ оцінки перспективності створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів (розроблено автором)

Рис. 3. Характеристика основних ступенів перспективності створення і розвитку кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів в певному регіоні України (розроблено автором)

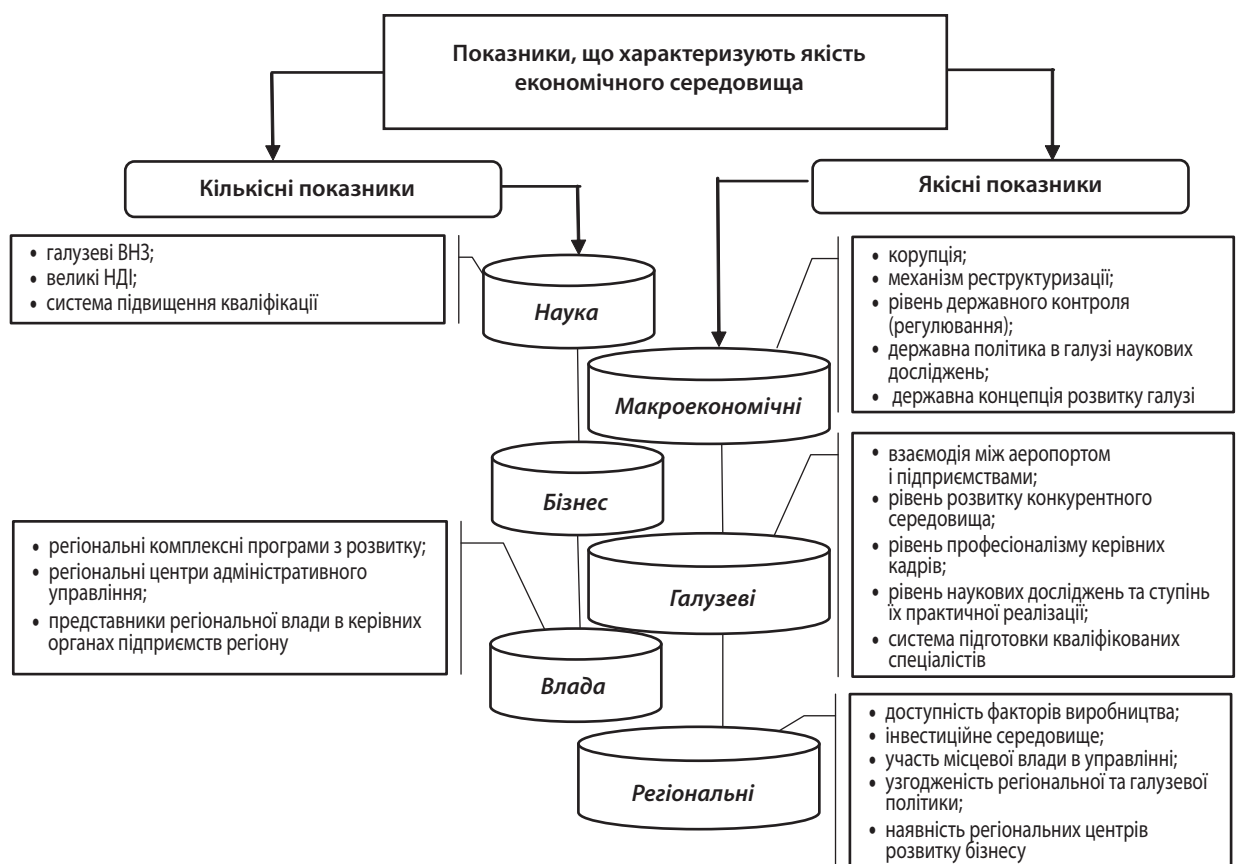

Рис. 4. Показники, які характеризують якість економічного середовища для створення кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів в певному регіоні України [5]

Оцінку економічного середовища пропонується виконати за допомогою аналізу певних кількісних показників, розрахунків яких базується на оцінці елементів, що поєднані в три групи: «наука», «бізнес» і «влада». Якісні показники, що характеризують економічне середовище, доцільно об'єднати за сферами впливу в три групи, що характеризують макроекономічне, галузеве та регіональне середовище.

Критерій оцінки перспективності створення кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів, яким пропонується інтегральний показник ступені перспективності, що узагальнює вплив якісних і кількісних факторів, виразимо у вигляді індексу

$$I_{персп} = \frac{f(K_{квл}) + f(K_{як})}{MAX}, \quad (1)$$

де $f(K_{квл})$ – функція, що відображає вплив кількісних показників; $f(K_{як})$ – функція, що відображає вплив якісних факторів; MAX – максимальне значення сумарного впливу функцій, що відображають вплив кількісних та якісних факторів.

Для розробки шкали оцінки прийемо деякі припущення. У реальній ситуації досягнення вказаних коефіцієнтів максимального або мінімального значення практично неможливо, тому, щоб виключити викривлення наступних висновків про ступень перспективності, пропонується виключити вкрай мінімальні та максимальні поля значень показників у розмірі

$$\psi = \beta \cdot (\max\{f(K_{як})\} - \min\{f(K_{як})\}), \quad (2)$$

де $\max\{f(K_{як})\}$ – максимальне значення функції, що відбиває вплив якісних факторів; $\min\{f(K_{як})\}$ – мінімальне значення функції, що відбиває вплив якісних факторів; β – коефіцієнт коригування, який дозволяє враховувати погрішність; $0 \leq \beta \leq 1$ (у звичайних умовах рекомендується прийняти на рівні 0,25).

Шляхом перетворення отримуємо откориговане максимальне значення сумарного впливу

$$MAX = \max\{f(K_{квл})\} + (1 - \beta) \cdot \max\{f(K_{як})\} + \beta \cdot \min\{f(K_{як})\}. \quad (3)$$

Отриманий діапазон потрібно розділити на чотири частини по кількості ступенів перспективності. При використанні у розрахунках негативних «впливів» критеріальні значення ступенів перспективності будуть виглядати таким чином:

$I_{персп} \leq 0$ – нульова ступінь перспективності;

$0 < I_{персп} \leq 0,5$ – низька ступінь перспективності;

$0,5 < I_{персп} \leq 0,8$ – середня ступінь перспективності;

$0,8 < I_{персп} \leq 1$ – висока ступінь перспективності.

Вибір, обґрунтування і оцінку перспектив створення кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів пропонується виконувати за допомогою окремих елементів експертних методів оцінки, що дозволить виконати різнобічний аналіз, обґрунтований як на розрахунках, так і на аргументованих судженнях спеціалістів. З цієї метою необхідно формувати три групи експертів з представників влади, науки і бізнесу.

Після визначення ступеня перспективності кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіо-

нальних аеропортів приймають рішення про безпосереднє створення кластерної моделі, яка повинна включати в себе основні елементи влади, науки, бізнесу та регіональні аеропорти (рис. 5).

Кластерна модель взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів на сьогодні є однією з найбільш ефективних форм, яка може активізувати розвиток як окремих підприємств і регіональних аеропортів, так і регіонів, та дасть змогу підприємствам-учасникам кластера успішно конкурувати на ринку завдяки використанню численних переваг їх об'єднання.

Як зазначає М. Портер [8, с. 76], членство в кластері для промислових підприємств означає: широкий доступ до інформації щодо різних аспектів діяльності; можливості нарощування експорту та вихід на світові ринки; залучення капіталовкладень для покращення якості продукції та посилення конкурентних переваг; доступ до юридичних консультацій щодо реєстрації торговельних марок, позиціонування товарів; участь керівного складу бізнес-одиниць у семінарах, що проводяться в зарубіжних країнах, для ознайомлення з особливостями ведення бізнесу. Ці кластерні переваги отримують і інші члени кластерного утворення. Багато науковців важливою особливістю таких кластерів вважають наявність у їх структурі гнучких підприємницьких структур малого бізнесу, що дають змогу формувати інноваційні точки зростання [4, 10].

Основна ідея створення кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів полягає у взаємній координації роботи, адже різні за функціональними характеристиками суб'єкти регіону реалізують спільну мету, тим самим підвищуючи ефективність власної роботи, прискорюючи досягнення запланованих результатів, впроваджуючи нові технології, визначаючи пріоритети напрямів розвитку.

До кластерної моделі входять не тільки аеропорти, численні підприємства різних галузей, а й інші установи, які відіграють важливу роль у створенні конкурентного середовища: університети, дослідні установи (див. рис. 5). Такі об'єднання сприяють збільшенню конкурентоспроможності підприємств, підвищуючи продуктивність, розширюючи інновації та стимулюючи створення нових підприємств.

Перетворення, що мають місце в межах кластерної моделі, потребують розширення рамок діяльності регіональних аеропортів внаслідок взаємодії між аеропортами та підприємствами внаслідок того, що усередині кластерів постійно відбувається обмін інформацією з приводу потреб відправки продукції, техніки і технологій між галузями-покупцями, поставачальниками, аеропортами і спорідненими галузями.

Важливою умовою кластеризації є формування мереж стійких зв'язків між усіма учасниками кластерів: регіональними аеропортами, підприємствами, дослідницькими інститутами, урядом, фінансовими структурами та інститутами співробітництва та встановлення постійного діалогу всіх учасників процесу – малих і великих підприємств, владних структур, сервісних і науково-дослідних організацій, системи професійно-технічної освіти, ЗМІ та ін.

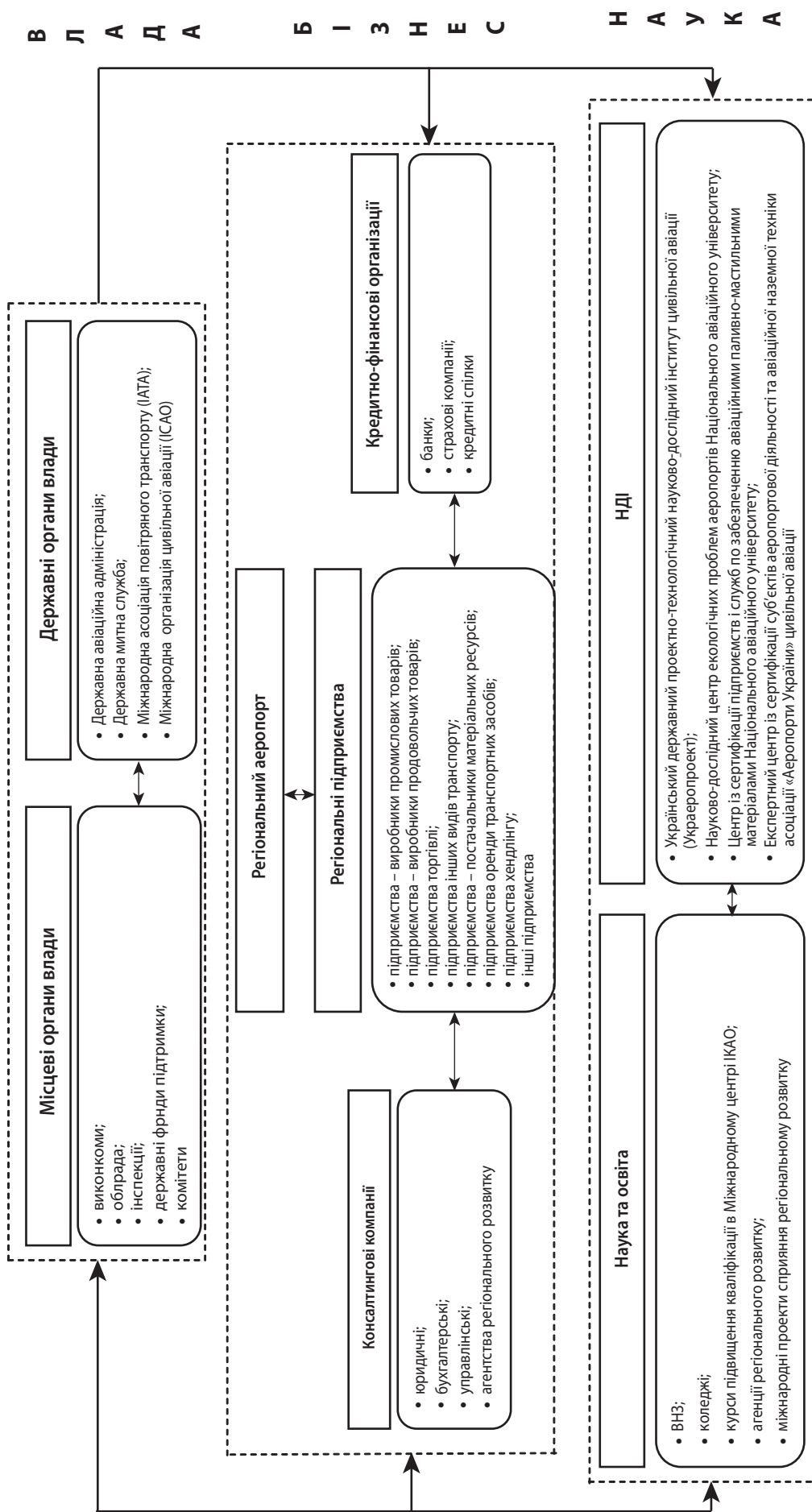

Рис.5. Кластерна модель взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів (розроблено автором)

Економічні зв'язки, які перебувають в основі створення кластерної моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів, базуються на довгострокових контрактах і здійснюються на базі вертикальних (постачальник/споживач) і горизонтальних (загальна база споживання ресурсів, повністю сумісні технології) взаємодій між різними бізнес-суб'єктами та їхньою взаємозалежністю на регіональному рівні, що підсилює ефект синергії (див. рис. 5). Даний ефект виникає завдяки: економії, зумовленої масштабами діяльності; одержанню взаємодоповнюючих ресурсів; зниженню конкуренції; підвищенню якості управління; інформаційному ефекту; інноваційному ефекту; диверсифікованості ризиків.

Нові відносини всередині кластерної моделі стимулюють інноваційну діяльність, сприяють розвитку прогресивних технологій та вдосконаленню всіх етапів спільної економічної діяльності.

ВИСНОВКИ

Кластерний підхід є основою конструктивного діалогу між представниками підприємницького сектора й місцевою владою з проблем розвитку науки й виробництва, залучення інвестицій, забезпечення необхідних заходів їх вирішення. У кластерній моделі взаємодії влади і бізнесу за участі регіональних аеропортів відбувається вільний обмін інформацією й швидке розповсюдження новими каналами постачальників або споживачів, що мають контакти з численними конкурентами. Взаємозв'язки всередині кластера призводять до розробки нових шляхів в отриманні конкурентних переваг і породжують абсолютно нові можливості. Підприємства кластера в процесі розвитку взаємодії і зближення інтересів поступово долають роз'єднаність, інертність і замкнутість на внутрішніх проблемах, що позитивно впливає на зростання їх технічного рівня і конкурентоспроможності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бойко Є. О.** Необхідність створення морських кластерів в Україні / Є. О. Бойко // Інноваційна економіка. – 2012. – № 8 (34). – С. 52 – 55.
2. **Войнаренко М. П.** Кластерні технології в системі підтримки конкурентоздатності та розвитку підприємницьких структур / М. П. Войнаренко // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2003. – Ч. 2 (57). – № 6. – С. 8.
3. **Войнаренко М. П.** Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. П. Войнаренко // Економіст. – 2000. – № 1. – С. 12 – 15.
4. **Кривенко Л. В.** Выбор оптимальной региональной стратегии социально-экономического развития – основа формирования эффективной региональной политики / Л. В. Кривенко, С. В. Кривенко // Совр. проблемы социально-экономического развития регионов Украины : Материалы докладов Всеукр. науч.-практ. конф. – Донецк, 2002. – Т. 1: Сб. науч. тр. / НАН Укр. ин-т экономики промышленности.
5. **Крыжановский С. В.** Методические основы оценки перспективности создания морского кластера и практическая их реализация в Украине / С. В. Крыжановский, Н. Г. Гребенник [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rmugt/2008_28/Files/02_Kruganovskij_Grebennik.pdf
6. **Мингалева Ж. А.** Кластеры и формирование структуры региона / Ж. А. Мингалева, С. В. Ткачева // Мирская

экономика и международные отношения. – 2000. – № 5. – С. 97 – 102.

7. Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.avia.gov.ua/uploads/documents/8704.pdf

8. **Портер Майкл Э.** Конкуренция : учеб. пособ. / М. Э. Портер / Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2001. – 495 с.

9. **Свiрiдова Н. Д.** Кластерний аналіз у процесі залучення іноземних інвестицій / Н. Д. Свiрiдова // Економіка промисловості. – 2005. – № 3 (29). – С. 105.

10. **Татаркин А. И.** Региональная промышленная политика: институциональный аспект / А. И. Татаркин, Д. А. Пумпянский // Промышленная политика в РФ. – 2004. – № 12. – С. 91 – 99.

11. **Ягольницький О. А.** Методи виявлення кластерних ініціатив території // О. Я. Ягольницький // Бізнес Інформ. – 2011. – № 3. – С. 12 – 16.

12. **Enright M.** Regional Clusters and Economic Development / M. Enright. – A Research Agenda, working paper, Harvard Business Scholl, Boston, 1995.

13. **Roelandt T.** Boosting Innovation: The Cluster Approach / T. Roelandt, P. Hertog. – Paris: OECD. – 1999. – P. 9 – 23.

REFERENCES

Boiko, Ye. O. "Neobkhidnist stvorennia morskyykh klasteriv v Ukraini" [The need for maritime clusters in Ukraine]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 8 (34) (2012): 52-55.

Enright, M. "Regional Clusters and Economic Development" In *A Research Agenda, working paper*. Boston: Harvard Business Scholl, 1995.

Krivenko, L. V., and Krivenko, S. V. "Vybor optimalnoy regionalnoy strategii sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia – osnova formirovaniia effektivnoy regionalnoy politiki" [Selection of the optimal strategy of regional socio-economic development – the basis for the formation of an effective regional policy]. *Sovr. problemy sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia regionov Ukrainy*. Donetsk: NAN Ukr. in-t ek-ki pr-ti, 2002.

Kryzhanovskiy, S. V., and Grebennik, N. G. "Metodicheskie osnovy otsenki perspektivnosti sozdaniia morskogo klastera i prakticheskaia ikh realizatsiia v Ukraine" [Methodical bases of the prospects of a marine cluster and their practical implementation in Ukraine]. http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rmugt/2008_28/Files/02_Kruganovskij_Grebennik.pdf

Mingaleva, Zh. A., and Tkacheva, S. V. "Klasteri i formirovanie struktury regiona" [Clusters and the formation of structure in the region]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia*, no. 5 (2000): 97-102.

"Pidsumky diialnosti aviatsiinoi haluzi Ukrainy za 2012 rik" [Results of the aviation industry of Ukraine in 2012]. www.avia.gov.ua/uploads/documents/8704.pdf

Porter, M. E. *Konkurentsii* [Competition]. Moscow: Viliams, 2001.

Roelandt, T., and Hertog, R. *Boosting Innovation: The Cluster Approach*. Paris: OECD, 1999.

Sviridova, N. D. "Klasternyi analiz u protsesi zaluchennia inozemnykh investytsii" [Cluster Analysis in attracting foreign investment]. *Ekonomika promyslovosti*, no. 3 (29) (2005): 105-.

Tatarkin, A. I., and Pumpsianskiy, D. A. "Regionalnaia promyshlennaia politika: institutsionalnyy aspekt" [Regional industrial policy: the institutional aspect]. *Promyshlennaia politika v RF*, no. 12 (2004): 91-99.

Voinarenko, M. P. "Klasterni tekhnologii v systemi pidtrymky konkurentozdatnosti ta rozvytku pidpriemnytskyykh struktur" [Cluster technology in support of competitiveness and development of businesses]. *Visnyk Tekhnolohichnoho universytetu Podillia*, vol. 2 (57), no. 6 (2003): 8-.

Voinarenko, M. P. "Kontseptsii klasteriv – shliakh do vidrodzhennia vyrobnytstva na rehionalnomu rivni" [The concept of clusters – a way to revive production at the regional level]. *Ekonomist*, no. 1 (2000): 12-15.

Yaholnytskyi, O. Ya. "Metody vyavleniia klasternykh initsiatyv terytorii" [Methods for detection of cluster initiatives territory]. *Biznes Inform*, no. 3 (2011): 12-16.

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НА МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

ТИРІНОВ А. В.

УДК [005.336.1:621](477.54)

Тирінов А. В. Визначення рівня ефективності діяльності на машинобудівних підприємствах Харківського регіону

У статті досліджено ефективність діяльності машинобудівних підприємств Харківського регіону методом кластерного аналізу з використанням деревоподібної кластеризації та *k*-середніх, що дозволило отримати несуперечливі результати. 23 об'єкти господарювання було розподілено на 5 кластерів: з найвищим, високим, середнім, низьким і найнижчим рівнем ефективності діяльності. Причому перший та п'ятий кластери включають лише по 1 підприємству (ПАТ «ФЕД» і ВАТ «Лозівський авторемонтний завод» відповідно), а більшість підприємств було віднесено до середнього кластера, що відображає нормальний закон розподілу. Щодо впливу показників на рівень ефективності, було визначено пріоритетний вплив на розподіл підприємств рентабельності персоналу та помірний вплив на рентабельність власного капіталу і рентабельність операційної діяльності, що відображає внесок кожної зі змінних у загальний рівень ефективності діяльності.

Ключові слова: ефективність, рентабельність, машинобудівні підприємства, кластерний аналіз.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Тирінов Андрій Вікторович – старший викладач, кафедра бухгалтерського обліку, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: a-v-t@ukr.net

УДК [005.336.1:621](477.54)

Тыринов А. В. Определение уровня эффективности деятельности на машиностроительных предприятиях Харьковского региона

В статье исследована эффективность деятельности машиностроительных предприятий Харьковского региона методом кластерного анализа с использованием древовидной кластеризации и *k*-средних, что позволило получить непротиворечивые результаты. 23 объекта хозяйствования были разделены на 5 кластеров: с очень высоким, высоким, средним, низким и очень низким уровнем эффективности деятельности. Причем первый и пятый кластеры включают только по 1 предприятию (ПАО «ФЭД» и ОАО «Лозовский авторемонтный завод» соответственно), а большинство предприятий было отнесено к среднему кластеру, что отражает нормальный закон распределения. Что касается влияния показателей на уровень эффективности, было определено приоритетное влияние на распределение предприятий рентабельности персонала и умеренное влияние на рентабельность собственного капитала и рентабельность операционной деятельности, что отражает вклад каждой из переменных в общий уровень эффективности деятельности.

Ключевые слова: эффективность, рентабельность, машиностроительные предприятия, кластерный анализ.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Тыринов Андрей Викторович – старший преподаватель, кафедра бухгалтерского учета, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: a-v-t@ukr.net

UDC [005.336.1:621](477.54)

Tyrinov A. V. Identification of the Level of Effectiveness of Activity at Engineering Enterprises of the Kharkiv Region

The article studies effectiveness of activity of engineering enterprises of the Kharkiv region using the method of cluster analysis with the use of the tree-like clusterisation and *k*-averages, which allowed obtaining consistent results. 23 economic objects were divided into 5 clusters: with a very high, high, middle, low and very low levels of effectiveness of activity. Moreover, the first and fifth clusters include only 1 enterprise each (PJSC FED and OJSC Lozova Car Repair Plant respectively), and the majority of enterprises were in the middle cluster, which reflects the normal law of distribution. As regards influence of indicators upon the level of effectiveness, the article identifies a priority influence upon distribution of enterprises by personnel profitability and average influence upon profitability of own capital and profitability of operation activity, which reflects contribution of each of the variables into the common level of effectiveness of activity.

Key words: effectiveness, profitability, engineering enterprises, cluster analysis.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Tyrinov Andrey V. – Senior Lecturer, Department of Accounting, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: a-v-t@ukr.net

Харківський регіон у структурі народного господарства завжди займав особливе місце через те, що тут сконцентрована велика кількість машинобудівних підприємств. Рівень розвитку машинобудування відображає загальний розвиток промисловості в цілому. На жаль, останнім часом вітчизняне машинобудування знаходиться в стані стагнації. Лише окремі підприємства можна охарактеризувати як стало працюючі. Визначення причин даного стану дозволить розробити комплексні заходи з метою підвищення ділової активності. З метою отримання узагальнюючої оцінки діяльності машинобудівних підприємств Харківського регіону дослідимо рівень їх ефективності.

Метою статті є визначення рівня ефективності діяльності машинобудівних підприємств Харківського регіону.

Ефективність є складною та багатогранною категорією. Так, більшість дослідників визначають її як відносну категорію, яка відображає співвіднесення отриманого ефекту до витрачених на досягнення даного ефекту витрат [5, 7]. Також ефективність розглядають в контексті досягнення поставлених цілей [1, 6], реалізації комплексу критеріїв [3], задоволення окремих зацікавлених сторін [2] або досягнення відповідності ресурсів і використовуваних компетенцій [8].

Незважаючи на неоднозначність детермінації категорії «ефективність діяльності», ще складнішим питанням є її розрахунок, адже управління повинно базуватися на ґрунтовних і виважених оцінках, в основі яких мають лежати економічні показники. Існує багато моделей оцінки ефективності. Зупинимось докладніше на найпоширеніших із них.

Модель Дюпона, розроблена у 20-х роках пришлого століття, передбачає визначення доходності сукупного та власного (акціонерного) капіталу, які задаються впливом двох факторів: рентабельністю обороту та коефіцієнтом ділової активності.

У 30-х роках минулого століття набула розвитку французька концепція управління ефективністю – *tableau de bord* – «панель управління», яка використовується для вибору, документування та інтерпретації показників, які поєднані причинно-наслідковими зв'язками. Показники, які використовуються в цій моделі, розподіляються на такі групи: *функціональні*, які знаходяться під впливом рушійних факторів, і *цільові*, на які, у свою чергу, впливають функціональні показники. Так, якщо як цільовий показник розглядати зниження собівартості, то функціональними будуть виступати такі показники: вартість сировини, продуктивність праці та використання обладнання, яке, у свою чергу, залежить від часу простоїв, ремонту та гнучкості використання. Рушійними факторами в даному випадку будуть виступати профілактика та обслуговування.

На початку 90-х років К. Мак Нейр, Р. Ланч та К. Кросс побудували піраміду ефективності, яка основана на реалізації клієнтоорієнтованої стратегії, що описується фінансовими показниками, доповненими деякими ключовими якісними (нефінансовими) показниками. Піраміда побудована на глобальному управлінні якістю, промислового інжинірингу та обліку. На верхньому рівні підприємство формує корпоративне бачення, на другому – цілі підрозділів конкретизуються відносно обраного ринку та показників, третій рівень конкретизує цілі на задоволення клієнта та гнучкість виробництва, поєднуючи таким чином усі рівні піраміди в єдине ціле, забезпечуючи зв'язок цілей і показників з оперативною діяльністю.

У подальшому оцінка ефективності набула значного розвитку, що відобразилося у появі моделі збалансованої системи показників, запропонованої Л. Мейселом та вдосконаленої Р. Капланом і Д. Нортеном.

Л. Мейсел першим запропонував збалансовану систему показників, яка включала чотири перспективи: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси та людські ресурси. Блок «фінанси» включає такі цілі: дохідність, зростання сукупної вартості активів, прибуток по акціях, що повинно бути реалізовано шляхом забезпечення лідерства на ринку, швидкого зростання виручки та прибутковості. Блок «клієнти» включає: час, якість, сервіс і ціну/витрати, що повинно досягатися за рахунок найкращого часу обслуговування, своєчасністю поставок та ін. Блок «внутрішні бізнес-процеси» включає: час, якість, продуктивність та витрати, що реалізується через короткий цикл виробництва, високу продуктивність та ін. Останній блок «людські ресурси» включає інновації, навчання, тренінги та інтелектуальні активи, що досягається через низьку плинність кадрів і високий відсоток продажів нових продуктів.

Узагальнюючи існуючі підходи, можна зазначити, що обмежитися оцінкою ефективності на основі показників, які відображають віднесення отриманого ефекту до понесених витрат, є недостатнім. Необхідно

комплексно визначати ефективність діяльності, враховуючи сутність підприємства як складної системи. У рамках цього підходу підприємство варто розглядати як систему, що включає такі підсистеми: фінанси (власний та сукупний капітал), оборотний капітал, персонал, внутрішні процеси (виробництво). Аналізуючи сукупність існуючих показників ефективності діяльності відповідно до зазначених підсистем, запропонуємо таку множину показників: рентабельність продаж (відношення валового прибутку до виручки від реалізації), чиста рентабельність реалізованої продукції (відношення чистого прибутку до виручки від реалізації), рентабельність власного капіталу (відношення чистого прибутку до власного капіталу), рентабельність оборотних активів (відношення чистого прибутку до оборотних активів), рентабельність операційної діяльності (відношення чистого прибутку до витрат операційної діяльності), рентабельність сукупних активів (відношення чистого прибутку до вартості сукупних активів), рентабельність персоналу (відношення прибутку від операційної діяльності до чисельності персоналу).

На основі запропонованої множини показників передбачається провести кластерний аналіз для попереднього групування машинобудівних підприємств Харківського регіону на групи з метою подальшого аналізу закономірностей та взаємозв'язків у рамках кожної групи. Кластерний аналіз доцільно розпочинати зі здійснення деревоподібної класифікації, яка дозволяє визначити попередню кількість груп для кластеризації [4]. На *рис. 1* представлено деревоподібну кластеризацію, проведenu за методом Уорда. Даний метод було обрано, оскільки він дозволяє отримати найбільш чітко розподілені групи. Аналізуючи отримані результати, можна виокремити такі чотири групи підприємств. Перша – найчисельніша – включає ПАТ «Автрамат», ВАТ «ХЗЕМВ», ПАТ «Харківський електроапаратний завод», ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Трансзв'язок», ПАТ «ХТЗ ім. С. Орджонікідзе», ПАТ «Харківський завод штамів та пресформ», ПАТ «Харківський завод електромонтажних виробів № 1, ПАТ Харківський підшипниковий завод, ТОВ «Лозівський ковальсько-механічний завод», ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря», ПАТ «ЕЛЕКТРОМАШИНА», ПАТ «РОСС». Ця група підрозділяється на дві, враховуючи подібність значень вихідних даних, вирішено віднести їх до однієї групи. Друга, менш чисельна група включає: ПАТ «Укргідропроєкт», ПАТ Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш», ПАТ «Харківський верстатобудівний завод», ПАТ «Куп'янський машинобудівний завод» і ВАТ «Мерф'янський механічний завод». До третьої групи віднесено: ВАТ «ТУРБОАТОМ», ВАТ «Завод ім. Фрунзе», ПАТ Завод «Південкабель», ПАТ «Харківський ремонтно-механічний завод». Останню групу складають ПАТ «ФЕД» і ВАТ «Лозівський авторемонтний завод». Значення обраних показників за підприємствами в рамках групи є подібними. Виключення становлять підприємства четвертої групи. Якщо на ПАТ «ФЕД» значення досліджуваних ознак є найвищими,

то на ВАТ «Лозівський авторемонтний завод» – найнижчими. Для вирішення даного протиріччя здійснимо кластерний аналіз методом *k*-середніх.

Особливістю даного методу є необхідність попередньої кластеризації досліджуваних підприємств. На основі проведеної деревообразної кластеризації виокремлено чотири групи. Як і слідувало з наведених вище висновків, два підприємства, віднесені до четвертого кластера, – ВАТ «Лозівський авторемонтний завод» і ПАТ «ФЕД» – сформували два окремі кластери, які включають лише одне підприємство, усі інші підприємства було розподілені на два інших кластери. Отже, попередню кластеризацію варто змінити з чотирьох груп на п'ять: перша включає одне підприємство – ПАТ «ФЕД», яке за значеннями вихідних даних можна визнати підприємством із найвищим рівнем ефективності діяльності; друга включає також одне підприємство – ВАТ «Лозівський авторемонтний завод», яке є найбільш неефективно функціонуючим; три інші групи, до яких входять підприємства, які залишилися відповідно із високим, середнім і низьким рівнем ефективності діяльності. Для встановлення складу кожної з груп проведемо такий етап кластерного аналізу, де із сукупності підприємств виключено ПАТ «ФЕД» і ВАТ «Лозівський авторемонтний завод», а задана кількість кластерів включає три. Результати дисперсійного аналізу наведено в *табл. 1*.

Найнижча міжгрупова дисперсія, найвища внутрішньогрупова дисперсія, низьке значення *F*-критерію та *p*-рівень значущості *F*-критерію (0,441771) дають підстави стверджувати, що перша ознака – рентабельність продаж – не має значущого внеску в розподіл підприємств, що дає підстави встановити відсутність впливу на розподіл підприємств, а отже і на рівень ефективності діяльності. За показниками вищезазначених критеріїв можна стверджувати, що найбільший внесок у розподіл підприємств за групами має рентабельність персоналу, яке вносить 59% розподілу. Друге місце (13,7% розподілу) займає рентабельність власного капіталу, третє місце – 10,6% – має рентабельність операційної діяльності. Усі інші показники мають подібні значення впливу і займають останнє місце. Отримані значення свідчать, що кластеризація обраних машинобудівних підприємств за рівнем ефективності діяльності обумовлена переважно ефективністю підсистеми персоналу та фінансів. Низьке значення впливу рентабельності операційної діяльності свідчить про нерозвиненість внутрішніх процесів на підприємствах.

Для визначення рівня ефективності діяльності підприємств кожної групи розглянемо середні значення досліджуваних ознак, надані на *рис. 2*.

Рис. 2 візуально підтверджує результати, надані в *табл. 1*. Чим вищий вплив обраної ознаки, тим більший розкид середніх значень показників рентабельності.

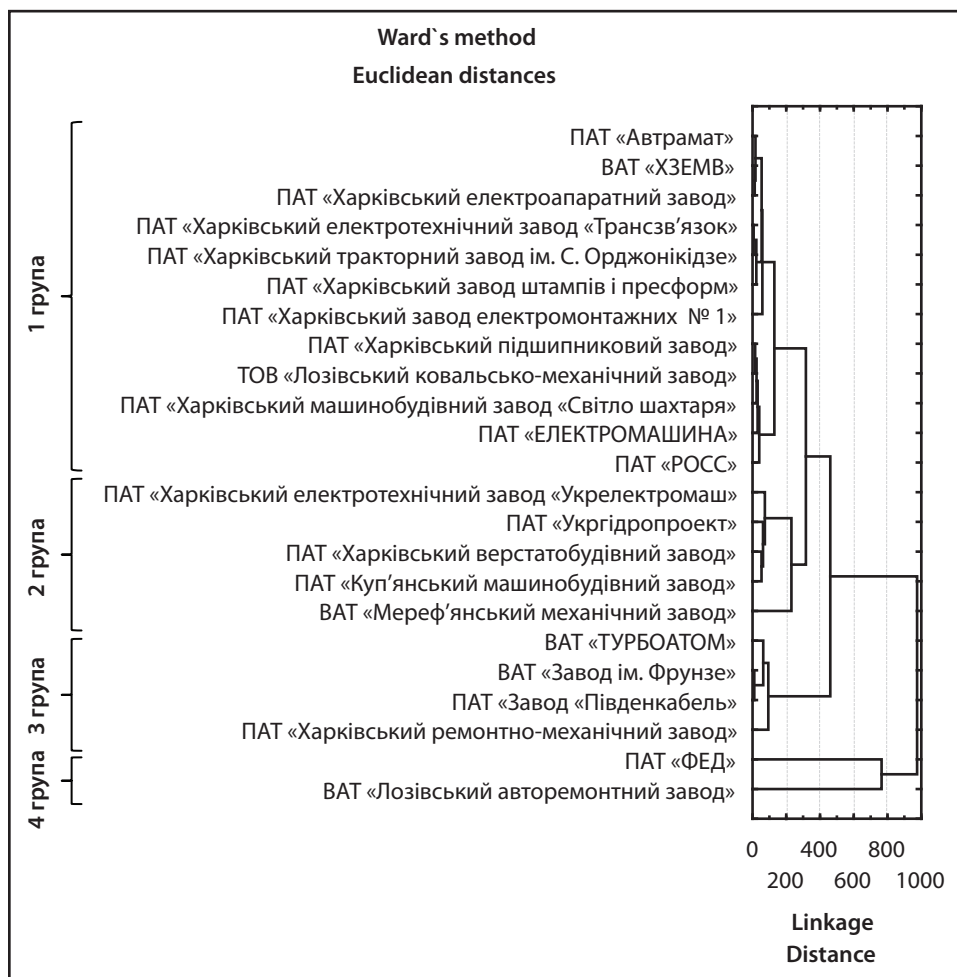

Рис. 1. Попереднє групування машинобудівних підприємств Харківського регіону

Результати проведеного кластерного аналізу підприємств за рівнем ефективності діяльності (дисперсійний аналіз) за 2011 р.

Ознаки кластеризації	Міжгрупова дисперсія	Ступінь свободи	Внутрішньогрупова дисперсія	Ступінь свободи	F-критерій	p-рівень значущості F-критерію
Рентабельність продаж	574,64	2	6047,49	18	0,85519	0,441771
Чиста рентабельність реалізованої продукції	3746,01	2	5546,21	18	6,07876	0,009614
Рентабельність власного капіталу	17780,49	2	10835,30	18	14,76880	0,000160
Рентабельність оборотних активів	4624,75	2	8096,30	18	5,14095	0,017135
Рентабельність операційної діяльності	2051,66	2	1616,18	18	11,42505	0,000626
Рентабельність сукупних активів	1418,07	2	1920,65	18	6,64497	0,006899
Рентабельність персоналу	33859,06	2	4802,13	18	63,45754	0,000000

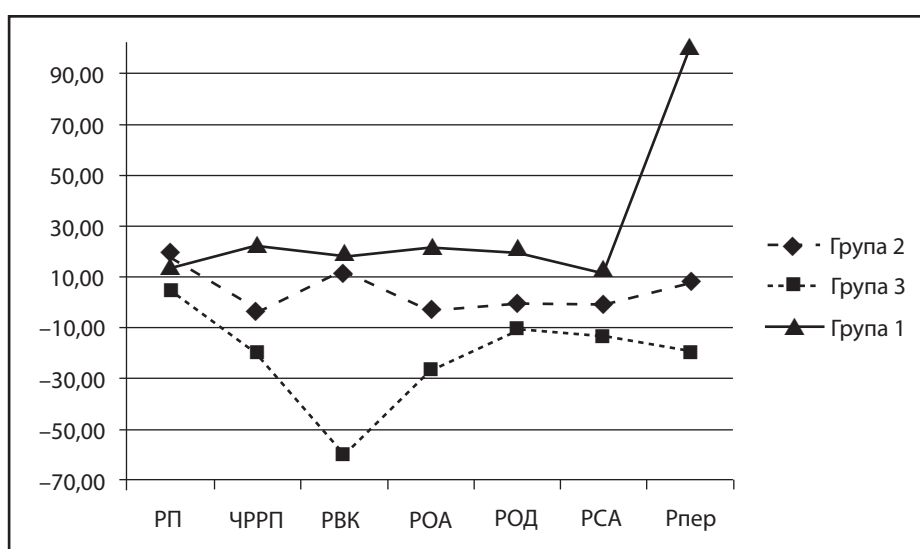

Рис. 2. Графічна інтерпретація середніх значень за кластерами за досліджуваними ознаками

Крім того, кожна ознака має більший, чи менший вплив на виокремлення кожного кластера. Рис. 2 дає можливість стверджувати, що середні значення рентабельності продукції за кластерами знаходяться поряд, що не дає можливості розподілити досліджувані підприємства на кластери за цією ознакою. Рентабельність оборотних активів однаково відділяє підприємства із високим рівнем ефективності від середнього і відповідно низького, а рентабельність власного капіталу більше виокремлює підприємства з низьким рівнем ефективності, у той час як підприємства інших двох кластерів близькі за значеннями даної ознаки. Очевидний переважний вплив рентабельності персоналу на кластеризацію, оскільки графіки за групами підприємств характерно розходяться в різні напрямки.

За даним рис. 2 можна стверджувати, що до першої групи відносяться підприємства з високим рівнем ефективності діяльності – це підприємства 3-ї групи за рис. 1. До третьої групи відносяться підприємства з низьким рівнем ефективності діяльності – це підприєм-

ства 2-ї групи за рис. 2. Усі ніші підприємства варто розглядати як такі, що мають середній рівень ефективності діяльності – це найчисельніша 1-ша група підприємства за рис. 1. Виключення становить ВАТ «Мереф'янський механічний завод», який за результатами кластеризації методом *k*-середніх було віднесено до групи підприємств із середнім рівнем ефективності діяльності, що суперечить віднесенню даного підприємства за деревоподібної кластеризації. Вирішення цієї суперечності полягає у встановленні відстані від зазначено підприємства до центру кластера, яке становить 51,88, що втричі далі від наступної за цим підприємством ПАТ «ЕЛЕКТРОМАШИНА», відстань якої становить 16,7. Це свідчить про велику віддаленість ВАТ «Мереф'янський механічний завод» від центру кластера, що дозволяє віднести його до групи підприємств із низьким рівнем ефективності діяльності відповідно деревоподібній кластеризації.

У цілому рівень ефективності машинобудівних підприємств можна визначити як нормальний, адже більшість підприємств мають середній рівень ефектив-

ності діяльності. До кластера з високим рівнем ефективності увійшли підприємства, які протягом останніх років виступають флагманами на своїх ринках. Якщо високі позиції ВАТ «ТУРБОАТОМ» підтримуються монопольним положенням на ринку, то ПАТ «Завод «Південкабель» знаходиться в умовах жорсткої конкуренції, що свідчить про високий рівень менеджменту на підприємстві.

Таким чином, надані результати кластерного аналізу дозволили 23 машинобудівні підприємства Харківського регіону розподілити на п'ять груп із найвищим рівнем ефективності діяльності, високим, середнім, низьким і найнижчим; віднести кожне підприємство до відповідної групи, що було підтверджено результатами кластерного аналізу, здійсненого двома методами: деревоподібної кластеризації та *k*-середніх. Кластери із найвищим і найнижчим рівнем ефективності діяльності включають лише по 1 підприємству: ПАТ «ФЕД» і ВАТ «Лозівський авторемонтний завод» відповідно, що відповідає нормальному закону розподілу. У подальших дослідженнях автором планується визначити зв'язки та закономірності, які властиві кожній групі підприємств, що забезпечують відповідний рівень ефективності діяльності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Лафта Дж. К.** Эффективность менеджмента организации : учебное пособие / Дж. К. Лафта. – М. : Русская Деловая Литература, 1999. – 320 с.
2. **Нили Энди.** Призма эффективности: карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управления им / Нили Энди, Адамс Крис, Кеннерли Майк / Пер. с англ. – Днепропетровск : Баланс-клуб, 2003. – 400 с.
3. **Синк С. Д.** Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / С. Д. Синк. – М. : Прогресс, 1989. – 522 с.
4. **Халафян А. А.** STATISTICA 6. Статистический анализ данных : учебник / А. А. Халафян; 3-е изд. – М. : ООО «Бином-Пресс», 2007 г. – 512 с.
5. **Хачатуров Т. С.** Эффективность капитальных вложений / Т. С. Хачатуров. М.: Экономика, 1979. – 336 с.
6. **Хейне П.** Экономический образ мышления / П. Хейне / Пер. с англ. – изд. 2-е, стереотип. – М. : Дело при участии изд-ва Catallaxy, 1993. – 704 с.
7. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. Совет изд-ва «Экономика», инт-т экон. РАН; Гл. ред. Л. И. Абалкин. – М. : ОАО Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.
8. **Teece D. J.** Dynamic capabilities and strategic management / D. J. Teece. –New York: Oxford University Press, 2009. – 299 p.

PREFERENCES

Lafta, Dzh. K. *Effektivnost menedzhmenta organizatsii* [The effectiveness of the organization's management]. Moscow: Russkaia Delovaia Literatura, 1999.

Nili, E., Adams, K., and Kennerli, M. *Prizma effektivnosti: karta sbalansirovannykh pokazateley dlia izmereniia uspekha v biznese i upravleniia im* [Prism efficiency: balanced scorecard

to measure success in business and management]. Dnepropetrovsk: Balans-klub, 2003.

Sink, S. D. *Upravlenie proizvoditelnosti: planirovanie, izmerenie i otsenka, kontrol i povyshenie* [Performance management: planning, measurement and evaluation, control and improvement]. Moscow: Progress, 1989.

Khalafian, A. A. *STATISTICA 6. Statisticheskii analiz daniykh* [STATISTICA 6. Statistical analysis]. Moscow: Binom-Press, 2007.

Khachaturov, T. S. *Effektivnost kapitalnykh vlozheniy* [The effectiveness of capital investments]. Moscow: Ekonomika, 1979.

Kheyne, P. *Ekonomicheskii obraz myshleniia* [The economic way of thinking]. Moscow: Delo; Catallaxy, 1993.

Ekonomicheskaiia entsiklopediia [Economic encyclopedia]. Moscow: Ekonomika, 1999.

Teece, D. J. *Dynamic capabilities and strategic management*. New York: Oxford University Press, 2009.

ШЛЯХИ ФІНАНСУВАННЯ ПРОЄКТІВ ПІДВИЩЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ В УМОВАХ ДЕФІЦИТУ КОШТІВ

РОМАНОВА А. А.

УДК 332.142.4

Романова А. А. Шляхи фінансування проєктів підвищення регіональної конкурентоспроможності в умовах дефіциту коштів

У даному дослідженні зроблено спробу вирішити проблеми фінансування проєкту брендингу територій в умовах дефіциту коштів. Проблему актуалізує той факт, що проєкти брендингу територій, зокрема міст, є довгостроковими, а їх результативність не можна виміряти у точних цифрах, що значно ускладнює процес залучення потенційних інвесторів для фінансування. Адже бренд є нематеріальним активом, тому досить важко ідентифікувати та оцінити ту частину вартості, яку він створює. Автором пропонується розглянути етап фінансування проєкту як окремий проєкт зі своїми цілями, задачами, ресурсами та виконавцями. Також наводиться алгоритм аналізу наявних ресурсів фінансування із залученням найбільш ефективних з них. Крім того, наводиться перелік можливих суспільних суперечностей та ризиків, які можуть виникнути у процесі фінансування проєкту брендингу. У результаті дослідження автором розроблено оптимальну модель фінансування проєкту брендингу територій в умовах дефіциту бюджетних коштів. Висновки та результати досліджень мають практичне значення не лише при вдосконаленні наукових підходів до процесу брендингу територій, але й для представників місцевого самоврядування, що на практиці реалізують проєкти підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Ключові слова: конкурентоспроможність, брендинг територій, фінансування, ресурси.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 19.

Романова Анна Анатоліївна – аспірантка, Чернігівський державний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)
E-mail: romanova_center@mail.ru

УДК 332.142.4

UDC 332.142.4

Романова А. А. Пути финансирования проектов повышения региональной конкурентоспособности в условиях дефицита средств

Romanova A. A. Ways of Financing Projects of Increase of Regional Competitiveness under Conditions of Deficit of Means

В данном исследовании сделана попытка решения проблемы финансирования проекта брендинга территорий в условиях дефицита средств. Проблему актуализирует тот факт, что проекты брендинга территорий, в частности городов, являются долгосрочными, а их результативность нельзя измерить в точных цифрах, что значительно усложняет процесс привлечения потенциальных инвесторов для финансирования. Поскольку бренд является нематериальным активом, достаточно сложно идентифицировать и оценить ту часть стоимости, которую он создает. Автором предлагается рассмотреть этап финансирования проекта как отдельный проект со своими целями, задачами, ресурсами и исполнителями. Также приводится алгоритм анализа имеющихся ресурсов финансирования с привлечением наиболее эффективных из них. Кроме того, приводится перечень возможных общественных противоречий и рисков, которые могут возникнуть в процессе финансирования проекта брендинга. В результате исследования автором разработана оптимальная модель финансирования проекта брендинга территории в условиях дефицита бюджетных средств. Выводы и результаты исследования имеют практическое значение не только при совершенствовании научных подходов к процессу брендинга территорий, но и для представителей местного самоуправления, на практике реализующих проекты повышения конкурентоспособности регионов.

The article makes an effort to solve the problem of financing a project of branding of territories under conditions of deficit of means, The problem is topical due to the fact that projects of branding of territories of cities in particular are long-term and their effectiveness cannot be measured in precise numbers, which significantly complicates the process of attraction of potential investors for financing. Since a brand is an intangible asset, it is quite difficult to identify and assess that part of the cost which it creates. The author offers to consider the stage of project financing as a separate projects with its goals, tasks, resources and executors. The article provides an algorithm of analysis of available resources of financing with attraction of the most efficient of them. Moreover, it provides a list of possible social contradictions and risks, which can appear in the process of financing a branding project. In the result of the study the author develops an optimal model of financing a territory branding project under condition of the deficit of the budget funds. Conclusions and results of the study have a practical value not only when improving scientific approaches to the process of territory branding, but also for representatives of local self-governance, who realise the projects of increase of competitiveness of regions in practice.

Ключевые слова: конкурентоспособность, брендинг территории, финансирование, ресурсы.

Key words: competitiveness, territory branding, financing, resources.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 19.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 19.

Романова Анна Анатольевна – аспірантка, Чернігівський державний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

Romanova Anna A. – Postgraduate Student, Chernihiv State Technological University (vul. Shevchenko, 95, Chernihiv, 14027, Ukraine)

E-mail: romanova_center@mail.ru

E-mail: romanova_center@mail.ru

Забезпечення сталого економічного розвитку регіону неможливе без належного фінансового забезпечення заходів, що сприяють підвищенню регіональної конкурентоспроможності. Одним з таких інструментів, що стимулює соціально-економічний розвиток, є брендинг територій.

Ініціатива та реалізація проєктів підвищення місцевої конкурентоспроможності має належати органам

місцевого самоврядування. На жаль, в умовах дефіциту бюджетних коштів, для реалізації проєкту брендингу територій мають залучатися додаткові ресурси, як фінансові, так і інші. Проте, на сьогодні органи місцевого самоврядування ще не мають достатньо досвіду та практики залучення різних джерел фінансування для реалізації таких нових і сучасних проєктів, як брендинг територій. Також проблемним залишається питання

щодо аналізу використання максимально ефективних наявних ресурсів.

Питанням фінансування інвестиційних проектів присвячені праці В. Барда [3], М. Ігошина [7], Т. Майорової [8], В. Москвіна [11], С. Нехаєва [12] та ін. Однак вирішення проблеми оптимізації підходів до фінансування в умовах дефіциту коштів потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Фінансування проектів – забезпечення наявним грошовим капіталом для використання у комерційних цілях. Потреби суб'єкта господарювання в капіталі можуть бути короткостроковими і довгостроковими [18].

Що стосується брендингу територій, зокрема міст, то цей проект можна назвати довгостроковим, а результати його не можна виміряти у точних цифрах, що значно ускладнює процес залучення потенційних інвесторів для його фінансування. Адже бренд є нематеріальним активом, тому досить важко ідентифікувати та оцінити ту частину вартості, яку він створює.

Для того, щоб успішно реалізувати етап фінансування проекту брендингу території, слід виокремити фінансування як окремий проект, зі своїми цілями, задачами, ресурсами та очікуваними результатами. Розглянемо на прикладі міста Чернігова алгоритм здійснення проекту фінансування брендингу міста.

Мета фінансування проекту: успішна реалізація проекту брендингу міста Чернігова.

Очікувані результати фінансування проекту:

- 1) ефективне використання ресурсів для брендингу міста Чернігова;
- 2) поєднання різних джерел фінансування заради спільної соціально значущої мети;
- 3) інтеграція влади, бізнесу та громади в соціально значущий міський проект;
- 4) формування громадянського суспільства на місцевому рівні.

Ефективність використання ресурсів для брендингу міста Чернігова визначається:

Економністю. Витрати ресурсів на одиницю показника продукту – нижче середньоринкових по м. Чернігову орієнтовно на 15%, через поступки та патріотизм місцевих підприємців;

Продуктивністю. Цей показник важко розрахувати, оскільки продукти, що будуть вироблені в результаті брендингу Чернігова, будуть розповсюджуватись безкоштовно, тобто прибутки від їх створення точно обрахувати важко, і вони мають ефект довготривалої віддачі.

Результативністю, що вираховується окремо по кожному з показників і становить 60 – 100%.

Ресурси проекту брендингу території

Законодавчо-нормативні. Будь-яке фінансування має здійснюватись у правовому полі. Так, фінансування з державного бюджету та місцевих бюджетів має здійснюватись виключно у відповідності до Конституції України, Бюджетного кодексу України, Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», тощо [5].

Щодо фінансування за рахунок недержавних юридичних і фізичних осіб, то контроль над використанням приватних коштів хоч і слабше, аніж над використанням державних, проте все одно має здійснюватись у відповідності до вимог законодавства (Податковий кодекс України [14]).

Адміністративні. Однією з необхідних умов реалізації фінансування брендингу Чернігова є наявність політичної волі у вигляді схвалення місцевою владою даного проекту. Після процесу схвалення обов'язково має слідувати прийняття управлінського рішення.

Управлінське рішення – це результат творчого цілеспрямованого аналізу проблемної ситуації, вибору шляхів, методів і засобів її вирішення у відповідності з ціллю системи менеджменту [8, с. 113 – 114].

Моральні. Моральні ресурси мають на меті соціальний розвиток, прискорення соціальних процесів заради покращення якості життя кожного мешканця громади.

Нематеріальні моральні ресурси мають відігравати першочергове значення у розвинутому громадянському суспільстві. Проте на сьогодні реалізація будь-якого проекту залежить лише від фінансових ресурсів, тоді як моральні відходять далеко на другий план, тим самим нівелюючи основну місію соціальних проектів [9].

Соціальні. Для успішної реалізації даного проекту необхідною умовою є наявність критичної маси людей, що сприймають ідею фінансування проекту брендингу міста Чернігова, тобто необхідна так звана «соціальна злагода». Соціальна злагода – стан і процес взаємодії між соціальними суб'єктами, що знаходяться в єдності, які мають схожі цінності, інтереси та цілі, при цьому соціальна система володіє солідарністю, згуртованістю, інтеграцією, впорядкованістю, стабільністю і стійкістю, зберігається як цілісність [1, с. 76].

Організаційні. Фінансування брендингу Чернігова потребує активної участі:

- ★ Чернігівського міського голови, який володіє адміністративним ресурсом;
- ★ депутатів Чернігівської міської ради, які приймають бюджет міста Чернігова [15];
- ★ виконавчих органів міської ради, що освоюють кошти;
- ★ комерційних фірм і благодійних фондів, що частково фінансують проект;
- ★ ЗМІ, інститутів громадянського суспільства, що володіють інформаційним і соціальним ресурсом, тощо.

Тому для реалізації поставлених завдань, необхідною умовою є системна, злагоджена робота усіх суб'єктів процесу фінансування та наявність єдиного консолідуючого центру.

Інформаційні. У час розвитку інформаційного суспільства інформація як ресурс набуває першочергового значення. Якщо існує дефіцит фінансування, то необхідно залучати інформаційну мережу задля збору коштів. Причому темпи знаходження необхідного фінансування мають прямопропорційну залежність від ефективності та кількості задіяних інформаційних джерел. На сьогодні ефективним є використання мережі Інтернет, со-

ціальних мереж (Facebook, Twitter, Вконтакте, Youtube), коли повідомлення за одну годину можуть переглянути тисячі осіб.

Кадрові. Для досягнення поставленої мети та завдань важливу роль грає людський фактор, а саме: команда, що буде виконувати поставлені завдання. Перш за все, команда виконавців проекту повинна мати спільну мету, а також володіти необхідним рівнем компетенції виконувати делеговані їм завдання, тощо.

Політичні. Зі зміною політичних сил у Верховній Раді або на рівні Чернігівської міської ради є ймовірність, що зміняться пріоритети фінансування проектів, що може вплинути на перебіг проекту брендингу Чернігова.

Техніко-технологічні. Проект брендингу включає у себе розробку та популяризацію бранда. Розробка візуальних елементів бранда (айдентика) і способів їх застосування (бренд бук) здійснюється із застосуванням спеціальних комп'ютерних програм. Популяризація має впроваджуватись за допомогою інформаційної мережі, ІТ-технологій, основним каналом розповсюдження інформації має стати Інтернет, тощо.

Національні. Традиції, культура, менталітет громади Чернігова мають значний вплив на фінансування проекту брендингу міста. Адже, якщо бренд не буде відповідати ментальності та культурним особливостям мешканців Чернігова, цей проект у кращому разі не отримає підтримки, у гіршому – буде розкритикований громадою.

Геостратегічні. Через те, що Чернігівщина межує з Росією та Білоруссю, теоретично до фінансування проекту брендингу Чернігова можна задіяти міста-партнери Чернігова – Брянськ та Гомель.

Духовні. Чернігів – є одним з наймогутніших центрів християнства з часів Київської Русі. Через те, що традиції православ'я у Чернігові досі сильні та мають вплив на суспільне життя, до процесу брендингу варто залучити релігійну громаду (насамперед Українську Православну церкву Московського патріархату, що має найбільшу кількість приходів у місті).

Фінансові. Реальний капітал – грошові кошти, що витрачені на придбання основних засобів. Реальний капітал є об'єктом фінансування.

Нематеріальний капітал – нематеріальні утворення в інвестиційних ресурсах – складають близько 75% вартості всього проекту.

Усього для реалізації проекту брендингу Чернігова необхідно витрати 30 000 – 100 000 дол. США, або 240 000 – 800 000 грн (табл. 1).

На рівні *методологічних гарантій* відіграє роль те, наскільки вірно на початковому рівні визначено мету та завдання фінансування, оцінено ресурси, здійснено розрахунки. Тобто, гарантією успішної реалізації проекту є наявність інвестиційного проекту.

Інвестиційний проект – це сукупність поєднаних в одне ціле намірів і практичних дій з метою здійснення інвестиційних вкладень, з метою забезпечення визначених конкретних фінансових, економічних, виробничих і соціальних заходів з метою отримання прибутку або соціальної вигоди [6].

Константи розробки інвестиційного проекту – обов'язкові сталі величини, що мають гарантувати результат [9]: інтуїція, час, досвід, фінанси, організація, інформація, інновації.

Фінансові гарантії. Для того, щоб забезпечити найбільш ефективну реалізацію мети проекту, необхідно:

- ✦ диверсифікувати джерела фінансування (розподілити між владою, бізнесом та громадськими організаціями);
- ✦ диверсифікувати ризики;
- ✦ здійснити обов'язкове фінансове страхування (для мінімізації можливих ризиків);
- ✦ застосувати факторинг як фінансову комісійну операцію, при якій клієнт переуступає дебіторську заборгованість факторинговій компанії з метою:
 - миттєвого отримання більшої частини платежу;
 - гарантії повного погашення заборгованості;
 - зниження витрат по веденню рахунків [15].

Законодавчо-нормативні гарантії. Процес фінансування проекту брендингу Чернігова має спиратися на офіційні програмні документи, що обґрунтовують необхідні фінансові витрати, а саме:

- ✦ рішення сесії Чернігівської міської ради «Про бюджет Чернігова на 2013 рік» [15];
- ✦ «Програма розвитку туристичної сфери, інвестицій та міжнародних зв'язків на 2013 – 2015 роки», у рамках якої визначено завдання розробки брендингу Чернігова;

Таблиця 1

Фінансування проекту брендингу міста Чернігова

Стаття витрат	Етап проекту	Сума (без урахування податків)
Адміністрування проекту	Усі етапи проекту	15 500 \$
Витрати на відрядження та зустрічі	Усі етапи проекту	2 000 \$
Бюджет на створення та популяризацію промосайту і роботу у соціальних мережах	3-й етап проекту	6 000 \$
Бюджет на розробку айдентики (візуальні складові бранда)	4-й етап проекту	1200 \$
Виготовлення бренд буку	4-й етап проекту	3 000 \$
Розробка та реалізація маркетингової стратегії популяризації бранда	6-7 етапи проекту	Згідно із затвердженим медіа-планом
УСЬОГО		30 000 – 100 000 \$

- ✦ рішення виконавчого комітету Чернігівської міської ради «Про прийняття візуальних знаків бранда Чернігова» [16];
- ✦ розпорядження чернігівського міського голови «Про утворення робочої групи з розроблення та популяризації бранда міста Чернігова» [17].

Для повноцінного фінансування проекту брендингу Чернігова, враховуючи суперечності, що існують у різних верствах суспільства, доцільно використовувати декілька джерел фінансування (рис. 1).

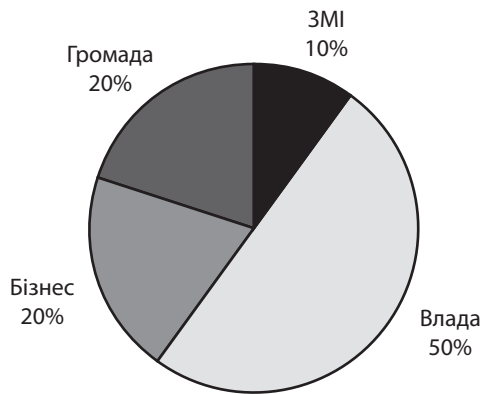

Рис. 1. Джерела фінансування проекту брендингу міста

Джерела фінансування проекту брендингу Чернігова:

1. Влада – кошти бюджету міста Чернігова (50%) [11].
2. Бізнес – спонсорський внесок у вигляді фінансів та/або послуг (20%).
3. Громада – кошти та/або послуги громадських організацій та благодійних фондів (20%).
4. ЗМІ як інформаційний ресурс, який теж вартує коштів (10%).

Ризики, що можуть виникнути у процесі фінансування проекту:

- 1) порушення об'єктивності;
- 2) відсутність соціальної злагоди.

Фінансування проекту брендингу через дефіцит необхідних коштів доцільно здійснювати у декілька етапів:

- 1) Постановка цілей і завдань проекту – 14 днів.
- 2) Багатофакторний аналіз – 1 місяць.
- 3) Формування бренд-платформи – 14 днів.
- 4) Розробка айдентики – 2 місяці.
- 5) Креативна стратегія – 1 місяць.
- 6) Медіа-стратегія – 14 днів.
- 7) Реалізація стратегії популяризації бранда – згідно з медіа-планом.

Джерела фінансування обмежені в силу суб'єктивних та об'єктивних суперечностей, які на сьогоднішній момент не усвідомлюють всі суб'єкти процесу фінансування брендингу Чернігова.

До основних суперечностей належать:

- 1) *Суперечності між інтересами влади і громади.*

Представництво та виконавча влада на місцях не завжди керується суспільними інтересами. На перший план виходять власні матеріальні інтереси, через що такий іміджевий довгостроковий проект, як популяри-

зація іміджу Чернігова, фінансується по залишковому принципу. Суспільні інтереси при цьому неартикульовані та деформовані. Як результат – місцеве самоврядування перестає виконувати соціальні функції, через що процеси суспільного розвитку призупиняються або мають протилежний результат (суспільна деградація).

2) *Суперечності між інтересами бізнесу та громади.*

Відсутність традицій соціально відповідального бізнесу, епоха первісного капіталізму призводять до небажання комерційного сектора фінансувати проект брендингу міста Чернігова.

3) *Суперечності між інтересами ЗМІ та громади.*

Комерціалізація ЗМІ призвела до відсутності бажання безкоштовно розміщати інформацію навіть про соціально значущі проекти. Інформаційний простір все більше захоплює так звана «джинса» (замовлений за гроші інформаційний матеріал). Проте, брендинг Чернігова, як необхідний проект розвитку Чернігова, викликає другорядний інтерес у ЗМІ через відсутність необхідного фінансування.

4) *Суперечності між інтересами громадських організацій, благодійних фондів та інтересами громади.*

На сьогодні у Чернігові громадські організації та благодійні фонди не завжди працюють в інтересах громади. Частина з них виконує суто комерційну функцію «освоєння» грантових або благодійних коштів, а частина – створюється з прихованою політичною метою. Такі процеси свідчать про несформованість громадянського суспільства, через що процес фінансування брендингу міста Чернігова значно ускладнюється.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна стверджувати, що фінансування проекту брендингу міста – один з головних етапів інвестиційного проекту, від якого залежить його практична реалізація. Причому, усе більшого значення із розвитком громадянського суспільства мають набувати не лише власне грошово-кредитні ресурси, а такі як інформаційні, громадсько-політичні, тощо.

Для того, щоб забезпечити повноцінне фінансування проекту брендингу міста, доцільно розподілити джерела фінансування між владою (50%), бізнесом (20%), громадським сектором (20%) та ЗМІ (10%). Також необхідно розділити процес брендингу території на декілька етапів.

Для того, щоб мінімізувати ризики, пов'язані з фінансуванням проекту, необхідно:

- ✦ розробити детальний бізнес-план проекту брендингу Чернігова;
- ✦ диверсифікувати джерела фінансування;
- ✦ диверсифікувати ризики;
- ✦ здійснити обов'язкове фінансове страхування;
- ✦ застосувати факторинг

Джерела фінансування обмежені в силу суб'єктивних та об'єктивних суперечностей:

- ✦ суперечності між інтересами влади і громади;
- ✦ суперечності між інтересами бізнесу та громади;
- ✦ суперечності між інтересами ЗМІ та громади;

- ✦ суперечності між інтересами громадських організацій, благодійних фондів та інтересами громади.

Отже, для успішної реалізації проекту необхідно при розробці інвестиційного проекту врахувати вищезазначені суперечності, а також мінімізувати вищезазначені суперечності у суспільстві. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Акулич М. М.** Социология согласия : учебное пособие / М. М. Акулич. – Тюмень : Издательство Тюменского гос. университета, 2002. – 240 с.
- 2. Артус М. М.** Бюджетна система України : навчальний посібник / М. М. Артус, Н. М. Хижа. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.
- 3. Бард В. С.** Инвестиционные проблемы российской экономики / В. С. Бард. – М. : Изд-во Экзамен, 2000.
- 4.** Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
- 5.** Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
- 6.** Інвестиційний проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Інвестиційний_проект
- 7. Игошин Н. В.** Инвестиции. Организация управления и финансирование : учебник для вузов / Н. В. Игошин. – М. : Финансы, 1999.
- 8. Майорова Т. В.** Інвестиційна діяльність / Т. В. Майорова. – К. : Финансы и статистика, 2004. – 376 с.
- 9. Мартиненко В. Ф.** Державне управління інвестиційними процесами в Україні : навчальний посібник / В. Ф. Мартиненко. – К. : НАДУ, 2008. – С. 300.
- 10.** Місцеві бюджети – визначальна ланка місцевих фінансів [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://udec.ntu-kpi.kiev.ua/lspase/miscev_fin_udec_demo1/schedule.nsf/d862e82eafb758368525663c004f385c/dcafd9552d3411ec2256dde00330980?OpenDocument
- 11. Москвин В.** Условия для реализации инвестиционных проектов в России / В. Москвин // Инвестиции в России. – 2002. – № 4. – С. 3 – 9.
- 12. Нехаев С.** Проектное финансирование: основные проблемы, тенденции / С. Нехаев // Наука и технологии России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://orange.strf.ru/client/invest.aspx?ob_no=1344
- 13. Оспіщева В. І.** Финансы: курс для финансистов / В. І. Оспіщева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/19240701/finans/mistsevi_byudzheti_dohodi_vidatki
- 14.** Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
- 15.** Рішення міської ради від 28 грудня 2010 року “Про міський бюджет на 2013 рік” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/vikonanya-budzshetu>
- 16.** Рішення виконавчого комітету Чернігівської міської ради «Про прийняття візуальних знаків бренда Чернігова» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua>
- 17.** Розпорядження чернігівського міського голови «Про утворення робочої групи з розроблення та популяризації бренда міста Чернігова». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/>
- 18.** Термінологічний словник – Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика : навч.-метод. посібник. – К. : КНЕУ, 2002. – 256 с.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансування>

19. Факторинг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Факторинг>

REFERENCES

- Akulich, M. M. *Sotsiologiya soglasia* [Sociology consent]. Tiumen: Izdatelstvo Tiimenskogo gos. universiteta, 2002.
- Artus, M. M., and Khyzha, N. M. *Biudzhetsna sistema Ukrainy* [The budget system of Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo levrop. un-tu, 2005.
- Bard, V. S. *Investitsionnye problemy rossiyskoy ekonomiki* [Investment problems of the Russian economy]. Moscow: Ekzamen, 2000.
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
- “Investytsiyni proekt” [The investment project]. http://uk.wikipedia.org/wiki/Інвестиційний_проект
- Igoshin, N. V. *Investitsii. Organizatsiia upravleniia i finansirovaniie* [Investments. Management organization and funding]. Moscow: Finansy, 1999.
- Maierova, T. V. *Investytsiina diialnist* [Investments]. Kyiv: Fynansy y statystyka, 2004.
- Martynenko, V. F. *Derzhavne upravlinnia investytsiynymy protsesamy v Ukraini* [The government investment process in Ukraine]. Kyiv: NADU, 2008.
- “Mistsevi biudzhety – vyznachalna lanka mistsevykh finansiv” [Local governments – defining link local finance]. http://udec.ntu-kpi.kiev.ua/lspase/miscev_fin_udec_demo1/schedule.nsf/d862e82eafb758368525663c004f385c/dcafd9552d3411ec2256dde00330980?OpenDocument
- Moskvin, V. “Usloviia dlia realizatsii investitsionnykh proektov v Rossii” [The conditions for the implementation of investment projects in Russia]. *Investitsii v Rossii*, no. 4 (2002): 3-9.
- Nekhaev, S. “Proektnoe finansirovanie: osnovnye problemy, tendentsii” [Project financing: Key issues and trends]. http://orange.strf.ru/client/invest.aspx?ob_no=1344
- Ospishcheva, V. I. “Finansy: kurs dlia finansystiv” [Finance: Course for financiers]. http://pidruchniki.ws/19240701/finans/mistsevi_byudzheti_dohodi_vidatki
- [Legal Act of Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
- [Legal Act of Ukraine]. <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/vikonanya-budzshetu>
- [Legal Act of Ukraine]. <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/>
- Kutsenko, T. F. “Biudzhetsno-podatkovaya polityka” [Fiscal Policy]. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Фінансування>
- “Faktorynh” [Factoring]. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Факторинг>

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА К ПРОЦЕССАМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА ВУЗА

КИНТОРЯК Е. Н., ПОРОХНЯ В. М., СЕМЕНОВА Л. С.

УДК 388.45

Кинторяк Е. Н., Порохня В. М., Семенова Л. С. Некоторые аспекты системного подхода к процессам функционирования интеллектуального капитала вуза

Объектом исследования является процесс усвоения знаний студентами вуза как составляющая интеллектуального капитала. Инструментарий исследования – системный подход, позволяющий комплексно изучить процесс усвоения знаний в вузе. Анализ и обобщения проведены с помощью системного мышления, приводящего в действие аппарат системного анализа. В системном взгляде на процесс усвоения знаний студентами вуза есть свои позитивные стороны: раскрывается целостный характер процесса усвоения знаний, что позволяет объяснить множество вопросов качества образования, сформулировать новые направления и проблематику работы; развивается и аппарат прикладных методов исследования. Перспективы данных исследований следующие: дальнейшее формирование аппарата исследования; определение областей исследования и объёма работы; разработка новых методов и формирование поручений другим наукам в этом направлении.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, системный подход, системное мышление, процесс усвоения знаний

Рис.: 1. **Формул.:** 10. **Библ.:** 19.

Кинторяк Екатерина Николаевна – преподаватель, кафедра математики, Крымский инженерно-педагогический университет (пер.Учебный, 8, Симферополь, 95015, Украина)

E-mail: Lena.KEN@mail.ru

Порохня Василий Михайлович – доктор экономических наук, профессор, проректор, Классический частный университет (ул. Жуковского, 70 Б, Запорожье, 69002, Украина)

Семенова Лариса Сергеевна – старший преподаватель, кафедра высшей математики и информатики, Крымский экономический институт Киевского национального экономического университета им. В. Гетьмана (ул. Севастопольская, 21/4, Симферополь, 95015, Украина)

УДК 388.45

Кинторяк К. М., Порохня В. М., Семенова Л. С. Деякі аспекти системного підходу до процесів функціонування інтелектуального капіталу ВНЗ

Об'єктом дослідження є процес засвоєння знань студентами ВНЗ як складова інтелектуального капіталу. Інструментарій дослідження – системний підхід, що дозволяє комплексно вивчити процес засвоєння знань у виші. Аналіз та узагальнення проведені за допомогою системного мислення, що приводить у дію апарат системного аналізу. У системному погляді на процес засвоєння знань студентами ВНЗ є свої позитивні сторони: розкривається цілісний характер процесу засвоєння знань, що дозволяє пояснити безліч питань якості освіти, сформулювати нові напрямки і проблематику роботи; розвивається і апарат прикладних методів дослідження. Перспективи даних досліджень такі: подальше формування апарату дослідження; визначення областей дослідження та обсягу роботи; розробка нових методів і формування доручень іншим наукам у цьому напрямку.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, системний підхід, системне мислення, процес засвоєння знань.

Рис.: 1. **Формул.:** 10. **Бібл.:** 19.

Кинторяк Катерина Миколаївна – викладач, кафедра математики, Кримський інженерно-педагогічний університет (пров. Учбовий, 8, Симферополь, 95015, Україна)

E-mail: Lena.KEN@mail.ru

Порохня Василь Михайлович – доктор економічних наук, професор, проректор, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

Семенова Лариса Сергіївна – старший викладач, кафедра вищої математики та інформатики, Кримський економічний інститут Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (вул. Севастопольська, 21/4, Симферополь, 95015, Україна)

UDC 388.45

Kintoryak Y. N., Porohnya V. M., Semenova L. S. Some Aspects of the System Approach to the Processes of Functioning of Intellectual Capital of a Higher Educational Establishment

The article studies the process of knowledge digestion by college students as a component of the intellectual capital. Instrument of the study is a system approach that allows a complex study of the process of knowledge digestion in a college. The article conducts analysis and summarises results with the help of system thinking, which activates the system analysis mechanism. The system view on the process of knowledge digestion by college students has its positive sides: it opens an integral character of the process of knowledge digestion, which allows explanation of a number of issues of quality of education and formulation of new directions and problems of work; the mechanism of applied methods of study also develops. Prospects of this study is as follows: further formation of the study mechanism; identification of the fields of study and volume of work; development of new methods and formation of messages to other sciences in this direction.

Key words: intellectual capital, system approach, system thinking, process of knowledge digestion.

Pic.: 1. **Formulae:** 10. **Bibl.:** 19.

Kintoryak Yekaterina N. – Lecturer, Department of Mathematics, Crimean Engineering and Pedagogical University (prov. Uchbovy, 8, Simferopol, 95015, Ukraine)

E-mail: Lena.KEN@mail.ru

Porohnya Vasilii M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Pro-rector, Classic Private University (vul. Zhukovskogo, 70 B, Zaporizhzhya, 69002, Ukraine)

Semenova Larisa S. – Senior Lecturer, Department of Mathematics and Computer Science, Crimean Economic Institute of the Kiev National Economic University named after V. Getman (vul. Sevastopolska, 21/4, Simferopol, 95015, Ukraine)

В основе процветания экономики страны лежит развитие интеллектуального капитала (ИК) государства, который, являясь отражением жизнедеятельности общества, имеет свои истоки. Воссоздание и преумножение ИК совершается в разных сферах экономики: он нарабатывается эмпирически в производственной сфере в процессе реализации очередного технологического уклада, в системе высшего образования вследствие определённых научных изысканий и открытий, а также путём усвоения и преумножения знаний студентами. Как экономическая категория ИК требует тщательного научного исследования, применения различных прикладных экономико-математических методов.

Цель статьи – рассмотреть вопросы, связанные с изучением процесса усвоения знаний в вузе, как составляющей интеллектуального капитала. Провести анализ процесса усвоения знаний как живой системы с помощью аппарата системного анализа.

Процесс усвоения знаний студентами вуза – этап умножения ИК. Использование кибернетических методов (системного анализа, математического моделирования и др.) в изучении знаний различной природы является отличительной чертой развития современной научной мысли.

В свою очередь, качество процесса усвоения знаний студентами вуза определяет уровень подготовки специалистов-выпускников, их пригодность и востребованность на рынке труда и личный профессиональный рейтинг. Высококвалифицированные кадры являются основой воспроизводства ИК, успешного развития экономики государства.

Наработка ИК происходит в результате развития различных сфер социума. Этот процесс требует детального многогранного изучения, чтобы дать более объективную оценку динамике роста ИК, осуществить анализ причин и факторов, влияющих на его накопление.

Универсальным научным методом исследования является системный анализ, применяемый современной наукой ко всем сферам человеческого бытия.

В своей книге «Поворотный пункт» (*The Turning Point Science, Society, and the Rising Culture*) учёный Фритюф Капра предлагает системный подход к изучению жизнедеятельности общества. По его мнению, все процессы, связанные с развитием общественно-экономической жизни, характеризуют общество как сложную живую систему, которая характеризуется отношениями между элементами и интеграцией [7]. По Капре, «системы – это интегрированные целые, свойства которых нельзя свести к свойствам отдельных частей. Основной упор в системном подходе делается на принципы организации, а не на строительные кирпичики ... человеческий мозг, очевидно, пример наиболее сложной системы». Конкретные свойства системы вытекают из взаимодействия её составляющих, природа целого отличается от простой суммы её частей. Системе присущ внутренний динамизм.

Системный подход к изучению ИК, как продукту жизнедеятельности социума, предполагает системное мышление – это «мышление в терминах процессов; форма связывается с процессом, отношение с взаимо-

действием, а крайности объединяются в циклическом процессе» [7].

Изучение процессов мышления, восприятия и усвоения знаний студентами вуза требует сбалансированного подхода, позволяющего получить более глубокие знания об изучаемых объектах.

ИК, как продукт социально-экономического развития общества, представляет собой сложную живую систему. Живые системы имеют свои значительные отличия по сравнению с другими системами (например, Ньютоновская модель часового механизма).

Отличиями ИК, как живой системы, являются следующие:

- ✦ ИК нарабатывается в процессе роста и созревания каждого члена общества в отдельности, «понять организм можно только в терминах процессов» [7]. Следовательно, ИК присуща динамическая природа;
- ✦ структура ИК определяется процессом развития, в то время, как системы, связанные с функционированием неживых объектов, определяются организационной структурой;
- ✦ ИК, как живой системе (ЖС), должна быть присуща высокая степень внутренней гибкости и пластичности; «поведение отдельных частей может до такой степени быть независимым и нерегулярным, что всякая жесткая связь с системой пропадает [7];
- ✦ поведение системы ИК определяется циклическими паттернами информационных потоков, известных как обратная связь, так как предыдущее поколение общества воспитывает свою смену – будущее поколение, которое будет воспроизводить и развивать ИК страны;
- ✦ ИК – это самоорганизующаяся система, поэтому порядок и функции ее структуры устанавливаются ею самой. В рамках самоорганизации ИК свойственно самообновление – способность постоянно обновлять и перерабатывать свои компоненты, вместе с этим поддерживая целостность всей структуры ИК;
- ✦ как живой системе ИК свойственна самотрансцендентность – «способность достигать творчества, выходя за физические и ментальные ограничения в процессе обучения, развития и эволюции» [7];
- ✦ ИК – открытая система; чтобы сохранять баланс, она должна поддерживать непрерывный обмен энергией и материей со своим окружением. Это разнообразный обмен продуктами производства ИК с другими странами, взаимопроникновение научных технологий ведения хозяйства и т. п.;
- ✦ процесс полного обновления ИК, как живой системы, выражается в смене одного технологического уклада другим;
- ✦ как живая система ИК способен к адаптации: как только новый технологический уклад входит в силу, ИК государства начинает работать на его укрепление и развитие; следовательно,

развитие ИК является движущей силой смены одного технологического уклада другим – на этапе становления и развития уклада ИК работает на его укрепление, сам при этом обновляясь и воспроизводясь; когда происходит определённое накопление ИК, его качественная трансформация завершается новым технологическим укладом.

Практическими этапами системного анализа какой-либо проблемы являются [8]: постановка задачи, построение и структуризация системы, принятие и реализация решений по поводу разрешения проблемы. Покажем, как реализуются эти этапы в изучаемой проблеме.

Каков положительный экономический эффект от качественного усвоения объёма знаний студентами высшей школы? Насколько качественное улучшение или ухудшение усвоения знаний влияет на престиж молодого специалиста, выпускника вуза? Реализация этих вопросов значительно поможет задаче исследования процесса восприятия и усвоения знаний студентами вуза на базе теории интеллектуального капитала.

Носителем ИК является человек, социум – живые системы, поэтому ИК напрямую зависит от людей, общества и сам является живой системой. Система научных знаний вуза (СНЗВ) и процесс усвоения студентами знаний (ПУЗ) – подсистемы процесса накопления ИК, сами они также являются живыми системами, так как напрямую связаны с мыслительной деятельностью людей.

Методы, описывающие многоуровневый процесс усвоения знаний, носят системный характер, поскольку системность является общей чертой всего сущего [8]. Системы научных знаний в высших учебных заведениях характеризуются целостностью, так как представляют собой законченные теоретические концепции. Процесс усвоения знаний в вузе отражает уже сформированные системы знаний высшей школы и структуру знаний. В лучшем виде он должен обладать целостным и гармоничным характером.

Индивидуально каждый студент по-своему структурирует усвоенные знания в зависимости от личных способностей, приоритетов и симпатий, при этом классически должна быть сохранена и общая структура системы знаний, получаемых студентами в вузе. Сочетание общей структуры знаний, соблюдаемой при преподавании, согласованной с традициями преемственности в науке, и индивидуального структурирования знаний

при усвоении студентом и образует структуру систем ПУЗ и СНЗВ. Накопление научных знаний также является сложной, динамической саморазвивающейся системой, это есть «движение энергии знаний» [2], закон преумножения знаний: знания усваиваются студентами и при этом остаются у преподавателей. Кроме того, передавая знания, педагог в очередной раз закрепляет материал; таким образом, качество знаний улучшается; в процессе передачи знаний приходят новые идеи, новое понимание совместно изучаемых тем. Человеческому мышлению присущи качества целостности, единства и самоорганизации [8]. Процесс восприятия знаний является частью человеческого мышления, поэтому он обладает этими же качествами.

Системному мышлению присуща «способность перемещать фокус внимания с одного уровня системы на другой», т. е. свойство иерархичности [15]. Процесс восприятия знаний является составляющей системного научного мышления, его подсистемой. Свойства частей системы – не внутренне присущие им свойства: они могут быть поняты только в контексте более крупного целого; процесс восприятия и усвоения знаний просматривается через процесс системного мышления в целом [16]. По мнению Людвиг фон Берталанфи, живые организмы являются открытыми системами, «поскольку, чтобы поддерживать свою жизнь, им приходится подпитывать себя через непрерывный поток материи и энергии из окружающей среды» [14]. Следовательно, процесс восприятия и усвоения знаний также является открытой системой, т. к. использует поступающий поток знаний (преподаватель – студент, первоисточники – студент и т. д.). По мнению Берталанфи, равновесие открытых систем характеризуется непрерывным потоком и изменением (текущее равновесие) [14, 16]. Свойствами самоорганизующейся системы являются паттерн и структура. Паттерном системы ПУЗ является конфигурация возникающих взаимоотношений между студентами и преподавателем; отношений, связывающих усвоение знаний из первоисточников, из интернета; отношений между студентами.

Структура системы ПУЗ представлена на *рис. 1*.

Учёный Ф. Копра утверждает, что «паттерн жизни – это сетевой паттерн, способный к самоорганизации» [14], априори паттерн ПУЗ – самоорганизующийся и имеет сетевую структуру. Система научных знаний состоит из взаимосвязанных между собой отдельных знаний. Процесс усвоения знаний в вузе также расслаивается на отдельные знания, можно определённо выра-

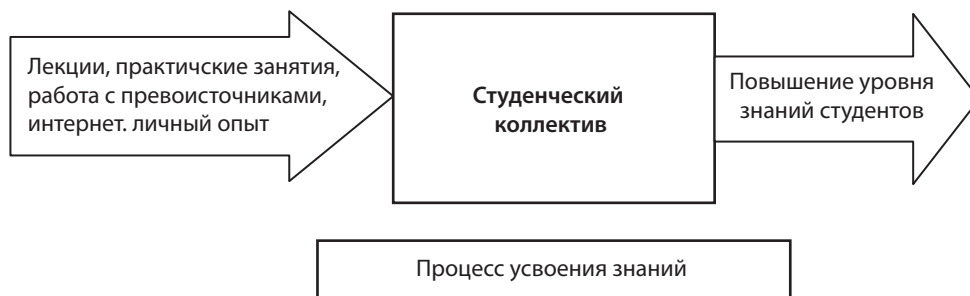

Рис. 1. Структура системы процесса усвоения знаний (ПУЗ)

зять отношения между ними, указать место отдельной теории в общей системе знаний. Элементы характеризуются некоторыми свойствами или атрибутами. Также свойствами могут характеризоваться и связи между элементами. Каждая система имеет одну или несколько целей развития. Процесс усвоения знаний в вузе имеет несколько целей. *Во-первых*, процесс обучения сводится к выработке умений и навыков для практического применения накопленных знаний; *во-вторых*, усвоение научных знаний должно носить целостный и гармоничный характер; *в-третьих*, – это повышение общего интеллектуального уровня, основа умножения интеллектуального капитала. Синергетический эффект накопления научных знаний выражается в личностном росте, увеличении творческого потенциала будущих специалистов, т. е. в накоплении интеллектуального капитала вуза. Поскольку процесс усвоения знаний также является и воспитательным процессом, целями его также будут рост духовности, формирование позитивных человеческих качеств студентов, что также является вкладом в интеллектуальный капитал вуза.

Система воспринимаемых студентами знаний состоит из отдельных научных теорий, которые являются её компонентами или подсистемами. Как компоненты, теории обладают своими свойствами или атрибутами. Так как свойства служат для описания объектов, характеризуют некоторые их стороны, свойства научных теорий описывают практические и теоретические возможности их применения, место теорий в общей мозаике научных учений.

Элементом в системе научных знаний является мысль. Мысль есть энергия, генерируемая умом [18, с. 382], элемент процесса накопления системы знаний. На основании сказанного к объектам исследования ПУЗ и СНЗВ применимо кибернетическое понятие систем. Каждой сложной динамической системе присуще своё поведение. Поведение системы понимается как закономерный переход системы из одного состояния в другое, обусловленный свойствами элементов системы и их структурой [19].

Формально ПУЗ в общем виде может быть задана так:

$$ПУЗ = \{T, \Phi, X, B, V, Y, G, R\}, \quad (1)$$

где T – множество моментов времени;

Φ – макрофункция системы;

X – множество входных воздействий;

B – множество возмущений;

V – множество состояний;

Y – множество значений выходных величин;

G – структура системы;

R – отношения эмерджентности;

$X \times Y$ – декартово произведение множеств X и Y , состоящее из упорядоченных пар отношений элементов этих множеств $(x; y)$.

Макрофункция системы определяется упорядоченной парой $\Phi = (S; V)$ [19].

Множество T – множество моментов времени, в которые происходит восприятие и усвоение знаний, это есть подмножество множества действительных чисел. Макрофункция системы определяется с помощью функций:

$$S : X \rightarrow Y \text{ и } V : X \times Y \rightarrow W, \quad (2)$$

где S – функциональная модель объекта, описывающая взаимодействия в системе и показывающая, каким образом выходные данные определяются по входным данным, не рассматривая порядок и способ вычислений, представима в виде диаграмм и блок-схем, в нашем случае она выражает отношение входных данных – составляющих процесса усвоения и восприятия знаний студентами во время обучения в вузе к выходным данным – экономическому эффекту в процессе работы выпускников вузов на производстве;

V – функция качества (оценки) модели, описывающая прямое или косвенное определение соблюдения требований, предъявляемых к объекту. В качестве функции оценки экономического эффекта работы выпускников вуза, соответствующего интегральным оценкам профессиональных качеств выпускников вузов, разработанных как результат процесса усвоения знаний в вузе, примем коэффициент эластичности, соответствующим определённому моменту (промежутку) времени:

$$V = E_X^T(Y). \quad (3)$$

W – множество оценок, т. е. интегральный показатель профессиональной пригодности специалистов вуза;

B – множество возмущений или неопределённостей характеризует множество возможных воздействий на поведение системы. Если это множество не является пустым, т. е. $B \neq 0$, тогда функциональная модель учитывает возмущения в системе и принимает вид:

$$S : X \times B \rightarrow Y; \quad (4)$$

$$V : X \times B \times Y \rightarrow W. \quad (5)$$

Поскольку система изменяется во времени, в каждый фиксированный момент времени она пребывает в определённом состоянии, при условии, что начальный момент времени движения системы также принадлежит множеству T . Имеет смысл говорить о множестве состояний системы, которое опишем переходной функцией состояния:

$$\varphi = \Phi \times \Phi \times V \times X \rightarrow V. \quad (6)$$

Переходная функция состояния φ принимает следующие значения:

$$\varphi(t) = \varphi(t, t_0, v(t_0), x(t)), \quad (7)$$

где $\{t, t_0\} \subset T$ – множество текущего и начального моментов времени соответственно; $t_0 < t$, $v(t_0) \in V$ – начальное состояние системы ПУЗ. На промежутке времени $[t_0, t]$ на неё оказывают влияние входные воздействия $x(t) \in X$.

Задано выходное отображение, и оно определяется следующим образом:

$$\eta : T \times V \rightarrow Y. \quad (8)$$

Выходное отображение η определяет выходные величины $y(t) = \eta(t, v(t))$.

Таким образом, пара $(t_0, v(t_0))$ есть фазовые координаты системы ПУЗ, а множество $T \times V$ – пространство состояний системы. Конечный набор состояний системы ПУЗ, задаваемый переходной функцией φ и опреде-

лєнний на некотором временном промежутке $[t_1, t_2]$, образуют её фазовую траекторию, т. е. траекторию поведения системы на промежутке $[t_1, t_2]$ при некоторых начальных условиях. Фазовый портрет системы ПУЗ составляют множество таких траекторий.

Структура системы выразима множеством вероятных её состояний:

$$G = \langle \{S_i\}; (S_i, S_j) \rangle, i, j = 1, 2, \dots, n, i \neq j. \quad (9)$$

Это представимо теорией графов. Граф состояний системы ПУЗ содержит вершины и направленные дуги, их соединяющие. При этом вершины S_i обозначают сами состояния, а дуги (S_i, S_j) – возможность перехода из одного состояния в другое.

Отношение эмерджентности:

$$R : \Phi \rightarrow G. \quad (10)$$

Макрофункция системы Φ формирует структуру системы G , выражающуюся множеством текущих состояний, R – отношение эмерджентности.

В системном взгляде на процесс усвоения знаний студентами вуза есть свои позитивные стороны: раскрывается целостный характер процесса усвоения знаний, что позволяет объяснить множество вопросов качества образования, сформулировать новые направления и проблематику работы; развивается и аппарат прикладных методов исследования.

Проблемы, возникающие в процессе оценки качества восприятия и усвоения знаний в вузе, следующие: дальнейшее формирование аппарата исследования ПУЗ; определение областей исследования и объёма работы; разработка новых методов и формирование поручений другим наукам в этом направлении. ■

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Порохня В. М.** Моделювання багатомірних фінансово-господарських потоків : монографія / В. М. Порохня, Ю. О. Колісник / ГУ «ЗІДМУ». – Запоріжжя, 2007 – 192 с.
- 2. Порохня В. М.** Моделювання людського потенціалу держави : монографія / В. М. Порохня, В. В. Бирський / КПУ. – Запоріжжя, 2008. – 192 с.
- 3. Сергєєва Л. Н.** Моделювання структури життєздатних соціально-економічних систем : монографія / Л. Н. Сергєєва, А. В. Бакурова / КПУ. – Запоріжжя, 2008. – 200 с.
- 4. Брукинг Э.** Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг ; пер. с англ. ; под ред. Л. Н. Ковачин. – С-Пб. : Питер, 2001. – 288 с.
- 5. Иноземцев В. Л.** За пределами экономического общества / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia – Наука, 1998. – 640 с.
- 6. Леонтьев Б. Б.** Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б. Б. Леонтьев. – М. : Акционер, 2002. – 200 с.
- 7. Capra Fritjof.** The Turning Point Science, Society, and the Rising Culture/ Fritjof Capra. – Flamingo, 1983.
- 8. Горбань О. М.** Основы теории систем і системного аналізу : навчальний посібник / О. М. Горбань, В. Е. Бахрушин / ГУ «ЗІДМУ». – Запоріжжя, 2004. – 204 с.
- 9.** Статистичний збірник «Україна в цифрах». – К., 2009.
- 10. Шарапов Ю. В.** Введение в теорию экономического роста / Ю. В. Шарапов. – М. : ГУВШЭ, 1999.

11. Гаврилова Т. А. Система управления знаниями / Т. А. Гаврилова, Д. В. Кудрявцев, Е. В. Тулугурова // Стратегии. – 2004. – № 11. – Ноябрь.

12. Абрамова Г. С. Практическая психология / Г. С. Абрамова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – 512 с.

13. Немов Р. С. Практическая психология / Р. С. Немов. – М. : ВЛАДОС, 1998. – 320 с.

14. Капра Фритъоф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Пер. с англ. под ред. В. Г. Трилиса. – К.: София ; М. : ИД «София», 2003. – 336 с.

15. Шарапов О. Д. Економічна кібернетика : навч. Посібник / О. Д. Шарапов, В. Д. Дербенцев, Д. Є. Семьонов. – К. : КНЕУ, 2005. – 231 с.

16. Джозеф О'Коннор и Иан Макдермотт. Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Дж. Джозеф О'Коннор, И. Макдермотт. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 256 с.

17. Игнатъева А. В. Исследование систем управления / А. В. Игнатъева, М. М. Максимцов. – М., 2002.

18. Мухин В. И. Исследование систем управления : учебник / В. И. Мухин. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Издательство «Экзамен», 2006. – 479 с. – (Серия «Учебник для вузов»).

19. Клебанова Т. С. Моделирование экономической динамики : учебное пособие / Т. С. Клебанова. Н. А. Дубровина, О. Ю. Полякова, Е. В. Раевнева, А. В. Маслов, Е. А. Сергиенко – 2-е изд. стереотип. – Х. : Издательский Дом «ИНЖЕК», 2005. – 244 с. Русск. яз.

REFERENCES

- Abramova, G. S. *Prakticheskaia psikhologija* [Practical psychology]. Ekaterinburg: Delovaia kniga, 1999.
- Bruking, E. *Intellektualnyy kapital: kluch k uspekhu v novom tysyacheletii* [Intellectual capital: the key to success in the new millennium]. St. Petersburg: Piter, 2001.
- Capra, F. *The Turning Point Science, Society, and the Rising Culture*: Flamingo, 1983.
- Dzhozef O'Konnor, Dzh., and Makdermott, I. *Iskusstvo sistemnogo myshleniia: Neobkhodimye znaniia o sistemakh i tvorchestvom podkhode k resheniiu problem* [The Art of Systems Thinking: Essential knowledge about systems and creative approach to problem solving]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2008.
- Gavrilova, T. A., Kudriavtsev, D. V., and Tulugurova, E. V. "Sistema upravleniia znaniiami" [The knowledge management system]. *Strategii*, no. 11 (2004).
- Horban, O. M., and Bakhrushyn, V. E. *Osnovy teorii sistem i sistemnoho analizu* [Fundamentals of the Theory of Systems]. Zaporizhzhia: ZIDMU, 2004.
- Inozemtsev, V. L. *Za predelami ekonomicheskogo obshchestva* [Outside of the economic society]. Moscow: Academia – Nauka, 1998.
- Ignateva, A. V., and Maksimtsov, M. M. *Issledovanie sistem upravleniia* [The study of control systems]. Moscow, 2002.
- Capra, F. *Pautina zhizni. Novee nauchnoe ponimanie zhivykh sistem* [The Web of Life. A new scientific understanding of living systems]. K.; M.: Sofia, 2003.
- Klebanova, N. A. Dubrovina, T. S., and Poliakova, O. Yu. *Modelirovanie ekonomicheskoy dinamiki* [Modeling of economic dynamics]. Kharkiv: INZhEK, 2005.
- Leontev, B. B. *Tsena intellekta. Intellektualnyy kapital v rossiiskom biznese* [Price of intelligence. Intellectual capital in the Russian business]. Moscow: Aktsioner, 2002.

Mukhin, V. I. *Issledovanie sistem upravleniia* [The study of control systems]. Moscow: Ekzamen, 2006.

Nemov, R. S. *Prakticheskaia psikhologiiia* [Practical psychology]. Moscow: VLADOS, 1998.

Porokhnia, V. M., and Byrskiy, V. V. *Modeliuvannia liudskoho potentsialu derzhavy* [Modeling human potential]. Zaporizhzhia: KPU, 2008.

Porokhnia, V. M., and Kolisnyk, Yu. O. *Modeliuvannia bahatomirnykh finansovo-hospodarskykh potokiv* [Multidimensional modeling of financial and economic flows]. Zaporizhzhia: ZIDMU, 2007.

Statystychnyi zbirnyk "Ukraina v tsyfrakh" [Statistical Yearbook "Ukraine at a Glance"]. Kyiv, 2009.

Serheieva, L. N., and Bakurova, A. V. *Modeliuvannia struktury zhyttiezdatnykh sotsialno-ekonomichnykh system* [Modeling the structure of viable socio-economic systems]. Zaporizhzhia: KPU, 2008.

Sharapov, O. D., Derbentsev, V. D., and Semyonov, D. Ie. *Ekonomichna kibernetika* [Economic Cybernetics]. Kyiv: KNEU, 2005.

Sharaev, Yu. V. *Vvedenie v teoriyu ekonomicheskogo rosta* [Introduction to the theory of economic growth]. Moscow: GUVShE, 1999.

УДК 330.342.24

СТАНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ В РОССИИ И УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ*

ЗОЛОТЫХ И. Б.

УДК 330.342.24

Золотых И. Б. Становление экономики знаний в России и Украине: проблемы и факторы развития

В статье проанализированы причины и факторы развития экономики знаний в России и Украине. Обоснована актуальность развития экономики знаний, для которой характерны: высокий индекс экономической свободы, развитые гражданское общество и демократия, общество знаний. Рассматриваются проблемы развития образования, информационно-коммуникационных технологий, национальной инновационной системы, в частности, технопарков и повышение их эффективности. Анализируется практический опыт по данной проблеме в развитых странах. Подчеркивается необходимость повышения роли бизнеса в финансировании фундаментальных и прикладных исследований, а также активизации их деятельности при участии государственных академий наук. Система образования должна быть направлена не только на удовлетворение первичных потребностей, но и на обеспечение социально-экономического развития общества. Для создания благоприятных условий развития человеческого капитала следует: обеспечить инновационный характер развития высшего образования; создать оптимальную структуру подготовки и переподготовки кадров для потребностей инновационной экономики; расширить доступность высшего образования.

Ключевые слова: знания, образование, человеческий капитал, технопарки, информационно-коммуникационные технологии.

Табл.: 3. **Библ.:** 8.

Золотых Ирина Борисовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической теории и общественных наук, Николаевский национальный аграрный университет (ул. Парижской коммуны, 9, Николаев, 54020, Украина)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

УДК 330.342.24

Золотых І. Б. Становлення економіки знань в Росії та Україні: проблеми і фактори розвитку

У статті проаналізовано причини та фактори розвитку економіки знань в Росії та Україні. Обґрунтовано актуальність розвитку економіки знань, для якої характерні: високий індекс економічної свободи, розвинені громадянське суспільство і демократія, суспільство знань. Розглядаються проблеми розвитку освіти, інформаційно-комунікаційних технологій, національної інноваційної системи, зокрема, технопарків і підвищення ефективності їх діяльності. Анализується практичний досвід з даної проблеми в розвинених країнах. Підкреслюється необхідність підвищення ролі бізнесу у фінансуванні фундаментальних і прикладних досліджень, а також активізації їх діяльності за допомогою державних академій наук. Система освіти має бути спрямована не тільки на задоволення первинних потреб, але й на забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Для створення сприятливих умов розвитку людського капіталу слід: забезпечити інноваційний характер розвитку вищої освіти; створити оптимальну структуру підготовки і перепідготовки кадрів для потреб інноваційної економіки; розширити доступність вищої освіти.

Ключові слова: знання, освіта, людський капітал, технопарки, інформаційно-комунікаційні технології.

Табл.: 3. **Бібл.:** 8.

Золотих Ірина Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії та суспільних наук, Миколаївський національний аграрний університет (вул. Паризької комуні, 9, Миколаїв, 54020, Україна)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

UDC 330.342.24

Zolotykh I. B. Development of the Knowledge Economy in Russia and Ukraine: Problems and Factors of Development

The article analyses reasons and factors of development of the knowledge economy in Russia and Ukraine. It justifies urgency of development of the knowledge economy, for which the following is typical: high index of economic freedom, the developed civil society and democracy, and knowledge economy. It considers problems of development of education, information and communication technologies, national innovation system, in particular, technology parks and increase of their efficiency. It analyses practical experience in this problem in the developed countries. It underlines the necessity of increase of the role of business in financing fundamental and applied research, and also activation of their activity with participation of the state academies of sciences. The education system should be directed not only at satisfaction of primary needs, but at provision of the socio-economic development of society. In order to create favourable conditions of development of the human capital it is required to: ensure innovation character of development of the higher education; create an optimal structure of training and retraining personnel for the needs of innovation economy; expand accessibility of higher education.

Key words: knowledge, education, human capital, technological parks, information and communication technologies.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 8.

Zolotykh Irina B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory and the Social Sciences, Mykolayiv National Agrarian University (vul. Paryzkoyi komuny, 9, Mykolayiv, 54020, Ukraine)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

Mukhin, V. I. *Issledovanie sistem upravleniia* [The study of control systems]. Moscow: Ekzamen, 2006.

Nemov, R. S. *Prakticheskaia psikhologiiia* [Practical psychology]. Moscow: VLADOS, 1998.

Porokhnia, V. M., and Byrskiy, V. V. *Modeliuvannia liudskoho potentsialu derzhavy* [Modeling human potential]. Zaporizhzhia: KPU, 2008.

Porokhnia, V. M., and Kolisnyk, Yu. O. *Modeliuvannia bahatomirnykh finansovo-hospodarskykh potokiv* [Multidimensional modeling of financial and economic flows]. Zaporizhzhia: ZIDMU, 2007.

Statystychnyi zbirnyk "Ukraina v tsyfrakh" [Statistical Yearbook "Ukraine at a Glance"]. Kyiv, 2009.

Serheieva, L. N., and Bakurova, A. V. *Modeliuvannia struktury zhyttiezdatnykh sotsialno-ekonomichnykh system* [Modeling the structure of viable socio-economic systems]. Zaporizhzhia: KPU, 2008.

Sharapov, O. D., Derbentsev, V. D., and Semyonov, D. Ie. *Ekonomichna kibernetika* [Economic Cybernetics]. Kyiv: KNEU, 2005.

Sharaev, Yu. V. *Vvedenie v teoriyu ekonomicheskogo rosta* [Introduction to the theory of economic growth]. Moscow: GUVShE, 1999.

УДК 330.342.24

СТАНОВЛЕНИЕ ЭКОНОМИКИ ЗНАНИЙ В РОССИИ И УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ*

ЗОЛОТЫХ И. Б.

УДК 330.342.24

Золотых И. Б. Становление экономики знаний в России и Украине: проблемы и факторы развития

В статье проанализированы причины и факторы развития экономики знаний в России и Украине. Обоснована актуальность развития экономики знаний, для которой характерны: высокий индекс экономической свободы, развитые гражданское общество и демократия, общество знаний. Рассматриваются проблемы развития образования, информационно-коммуникационных технологий, национальной инновационной системы, в частности, технопарков и повышение их эффективности. Анализируется практический опыт по данной проблеме в развитых странах. Подчеркивается необходимость повышения роли бизнеса в финансировании фундаментальных и прикладных исследований, а также активизации их деятельности при участии государственных академий наук. Система образования должна быть направлена не только на удовлетворение первичных потребностей, но и на обеспечение социально-экономического развития общества. Для создания благоприятных условий развития человеческого капитала следует: обеспечить инновационный характер развития высшего образования; создать оптимальную структуру подготовки и переподготовки кадров для потребностей инновационной экономики; расширить доступность высшего образования.

Ключевые слова: знания, образование, человеческий капитал, технопарки, информационно-коммуникационные технологии.

Табл.: 3. **Библ.:** 8.

Золотых Ирина Борисовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической теории и общественных наук, Николаевский национальный аграрный университет (ул. Парижской коммуны, 9, Николаев, 54020, Украина)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

УДК 330.342.24

Золотых І. Б. Становлення економіки знань в Росії та Україні: проблеми і фактори розвитку

У статті проаналізовано причини та фактори розвитку економіки знань в Росії та Україні. Обґрунтовано актуальність розвитку економіки знань, для якої характерні: високий індекс економічної свободи, розвинені громадянське суспільство і демократія, суспільство знань. Розглядаються проблеми розвитку освіти, інформаційно-комунікаційних технологій, національної інноваційної системи, зокрема, технопарків і підвищення ефективності їх діяльності. Анализується практичний досвід з даної проблеми в розвинених країнах. Підкреслюється необхідність підвищення ролі бізнесу у фінансуванні фундаментальних і прикладних досліджень, а також активізації їх діяльності за допомогою державних академій наук. Система освіти має бути спрямована не тільки на задоволення первинних потреб, але й на забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Для створення сприятливих умов розвитку людського капіталу слід: забезпечити інноваційний характер розвитку вищої освіти; створити оптимальну структуру підготовки і перепідготовки кадрів для потреб інноваційної економіки; розширити доступність вищої освіти.

Ключові слова: знання, освіта, людський капітал, технопарки, інформаційно-комунікаційні технології.

Табл.: 3. **Бібл.:** 8.

Золотих Ірина Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії та суспільних наук, Миколаївський національний аграрний університет (вул. Паризької комуні, 9, Миколаїв, 54020, Україна)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

UDC 330.342.24

Zolotykh I. B. Development of the Knowledge Economy in Russia and Ukraine: Problems and Factors of Development

The article analyses reasons and factors of development of the knowledge economy in Russia and Ukraine. It justifies urgency of development of the knowledge economy, for which the following is typical: high index of economic freedom, the developed civil society and democracy, and knowledge economy. It considers problems of development of education, information and communication technologies, national innovation system, in particular, technology parks and increase of their efficiency. It analyses practical experience in this problem in the developed countries. It underlines the necessity of increase of the role of business in financing fundamental and applied research, and also activation of their activity with participation of the state academies of sciences. The education system should be directed not only at satisfaction of primary needs, but at provision of the socio-economic development of society. In order to create favourable conditions of development of the human capital it is required to: ensure innovation character of development of the higher education; create an optimal structure of training and retraining personnel for the needs of innovation economy; expand accessibility of higher education.

Key words: knowledge, education, human capital, technological parks, information and communication technologies.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 8.

Zolotykh Irina B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory and the Social Sciences, Mykolayiv National Agrarian University (vul. Paryzkoyi komuny, 9, Mykolayiv, 54020, Ukraine)

E-mail: irinasanuk@mail.ru

Последние десятилетия XX века, особенно 90-е годы, окончательно утвердили научно-технический прогресс в качестве важнейшего фактора экономического развития, повышения конкурентоспособности предприятий, фирм и национального хозяйства в целом. Нет сомнений в том, что НТП определяет не только благосостояние общества, но и его культурный уровень.

Сегодня в экономической науке определилась новая парадигма научно-технического развития, в то же время проблематика рынка отступила на второй план. Слагаемыми новой экономики выступают инновации, усиление социальной ориентации новых технологий, глобальный характер создания и использования знаний, технологий, продуктов и услуг.

Еще в середине XX столетия основы экономики знаний заложили три выпускника Венского университета, которые, впрочем, в дальнейшем жили в США – Йозеф Шумпетер, Фридрих Хайек, Фриц Махлуп. Основатель экономики знаний как дисциплины – Махлуп, автор книги «Производство и распространение знаний в США», написанной в 1962 г. и переведенной на русский язык в 1966 г.

С некоторым запозданием в разработку новейшего направления экономической науки включились российские и украинские ученые: Макаров В. А., Гец В. М., Семиножко В. П., Вовканыч С. И., Гретченко А. А., Жернов Е. Е., Жернова Н. А., Иванова И. С., Кусургашева Л. В., Логачев В. А., Осокина Н. В., Семив Л. К., Урбан М. С. и др.

В научных публикациях преобладают позитивные оценки экономики знаний, перспектив и результатов её развития, рассматриваются теоретические аспекты экономики знаний с применением методологического инструментария политической экономии, большое внимание уделяется проблемам становления экономики знаний в регионах. Однако отдельные проблемы формирования экономики знаний раскрыты недостаточно.

Цель статьи – выяснение причин и факторов становления экономики знаний в России и Украине, а также изучение практического опыта по созданию экономики знаний в развитых странах.

Главный ресурс экономики знаний – знания. В отличие от других экономических ресурсов они не сокращаются, наоборот, при передаче их от одного индивида к другому сохраняются и приумножаются. Однако, оставаясь неограниченным ресурсом, они быстро устаревают, а их эффективность в значительной степени зависит от способов их передачи. Современные знания преобразуются в глобальный ресурс и становятся предпосылкой формирования новой экономики.

В рамках программы «Знания для развития» Всемирным банком была предложена методика, которая оценивает экономику знаний и определяет готовность той или иной страны к переходу на модель развития, основанную на знаниях. Ключевыми характеристиками данной экономики являются:

- ✦ *институциональный режим*, который мотивирует эффективное использование существующего и нового знания, развитие предпринимательства.

* Исследование выполнено при поддержке Министерства образования и науки Российской Федерации, соглашение № 14.В37.21.1996.

Этого и нового знания, развитие предпринимательства. Это направление описывает условия, в которых развивается экономика и общество в целом. Данное направление рассматривает «правила игры». Для экономики знаний главный вопрос – насколько экономическая и правовая среда способствуют созданию, распространению и применению знания в различных его проявлениях;

- ✦ *образование* – фундаментальный фактор развития экономики знаний. Степень образованности населения и наличие у него навыков создания, распространения и использования знаний;
- ✦ *информационно-коммуникационные технологии (ИКТ)*, которые способствуют эффективному распространению, тиражированию, анализу и переработке информации;
- ✦ *национальная инновационная система*, включающая в себя фирмы, исследовательские центры, университеты, консультационные и другие организации, которые воспринимают и адаптируют глобальное знание для нужд, создают новое знание и основанные на нем новые технологии.

Методология измерения экономики знаний основана на определении двух сводных индексов – индекса знаний и индекса экономики знаний.

Индекс экономики знаний (*knowledge economy index – KEI*) – представляет собой среднюю величину четырех индексов: институционального режима, образования, инноваций и индекса информационных технологий и коммуникаций. Индекс знаний рассчитывается также, только без индекса институционального режима. Каждый из этих индексов – это средняя арифметическая величина нормализованных данных по показателям, составляющим ту или иную группу. Эти индексы подсчитываются для каждой страны, для группы стран и для всего мира в целом.

Рассматривая проблемы становления экономики знаний в России и Украине, следует проанализировать развитость информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), которые в значительной степени влияют на развитие человеческого капитала.

По данным международной организации (табл. 1) Украина и Россия отстают от развитых стран по уровню развития ИКТ, то есть показывают низкий уровень использования информационно-коммуникационных технологий. Это объясняется, прежде всего, недостаточной развитой инновационной инфраструктурой в вышеупомянутых странах, ненадлежащим финансированием научно-исследовательской деятельности, неготовностью населения, предпринимательских структур к созданию и использованию новых ИКТ. В связи с этим наблюдается невысокий уровень использования персональных компьютеров, сети Интернет, а также дорогостоящей мобильной связи по сравнению с другими странами.

По данным Госкомстата Украины [1], общее количество абонентов сети Интернет за 2009 г. составило 2797,1 тыс. чел., из них 79,2% – домашние пользователи, за 2010 г. – 3661,2 тыс. чел., из них 83,7% – домашние абоненты.

Таблица 1

Выборочный рейтинг страны мира по сетевой готовности за 2009 – 2010 гг.

Место в рейтинге	Страна	Индекс
1	Швеция	5,65
2	Сингапур	5,64
3	Дания	5,54
4	Швейцария	5,48
5	Соединенные Штаты Америки	5,46
41	Литва	4,12
52	Латвия	3,90
65	Польша	3,74
80	Россия	3,58
82	Украина	3,53

Источник: [2].

В своей статье И. С. Иванова [3] указывает на то, что, по данным компании Gemius, Украина имеет достаточно неплохие показатели развития сети Интернет по сравнению с другими странами Европы. При этом 56% интернет-аудитории составили мужчины, 44% – женщины. Больше всех интернетом пользуются люди в возрасте 15 – 25 лет – 36%; меньше всех – люди пенсионного возраста – 4%.

Трудно не согласиться с мнением вышеупомянутого автора о том, что социально-экономическое развитие экономики и её конкурентоспособность в настоящее время определяются не физическими, а интеллектуальными ресурсами. К сожалению, пока по уровню конкурентоспособности Украина занимает 89-е место из 139 стран мира, по индексу технологической готовности – 83-е место, по индексу сетевой готовности – 90 (хотя в конце 2009 г. – 62-е место), по готовности к внедрению ИКТ 122-ю позицию из 138 стран, но по использованию ИКТ правительством на 75-ом месте из 138 возможных позиций (табл. 2).

По данным, приведенным в табл. 3, наблюдается позитивный рост экономических стимулов и институционального режима, показатель развития образования и способность населения эффективно осваивать и использовать знания – стабилен, уровень информационно-коммуникационных технологий снизился, в общем, индекс экономики знаний незначительно повысился.

Таким образом, оценивая интеллектуальный потенциал Украины, можно констатировать, что индекс экономики знаний находится в настоящее время практически на одном уровне. Следовательно, необходимо активизировать деятельность государства по развитию информационно-коммуникационных технологий и национальной инновационной системы.

Изучая опыт передовых стран по развитию у них экономики знаний, следует отметить, что большую часть своих инвестиций они вкладывают именно в человеческий капитал. Это дает им решающее преимущество в технологическом и интеллектуальном развитии, а также опережающем росте качества жизни населения.

Таблица 2

Рейтинг Украины по некоторым показателям экономики знаний в 2010 – 2011 гг.

№	Показатель – индекс	Место Украины в рейтинге в сравнении с другими странами
1	Глобальный индекс конкурентоспособности (WEF Global Competitiveness Index)	89 (139)
2	Индекс технологической готовности (WEF Technological Readiness Index)	83 (139)
3	Индекс сетевой готовности (WEF Networked Readiness Index)	90 (138)
3.1	Готовность правительства (Government Readiness)	122 (138)
3.2	Использование правительством (Government Usage)	75 (138)
4	Рейтинг по электронной готовности (EIU e-Readiness Ranking)	64 (70)
5	Индекс электронного правительства (UN e-Government Index)	54 (192)

Источник: [4].

Таблица 3

Оценка формирования интеллектуального потенциала по показателям экономики знаний в Украине

Показатель	Год		
	1995	2000	2009
Экономические стимулы и институциональный режим	3,18	3,21	4,27
Образование и человеческие ресурсы	8,26	8,19	8,15
Информационно-коммуникационные технологии	6,32	4,75	5,77
Национальная инновационная система	6,10	6,35	5,83
Место Украины в рейтинге	52	55	51
Индекс экономики знаний (KEI)	5,97	5,63	6,00

Источник: [5].

Человеческий капитал в развитых странах стал главным производительным фактором в создании новейших технологий, развитии производств, повышении их эффективности, опережающем развитии науки, культуры, здравоохранения, безопасности, социальной сферы.

Из Докладов ООН о развитии человека следует, что удельный вес человеческого капитала в таких высокоразвитых странах, как США, Финляндия, Германия, Япония, Швейцария и др., составляет до 80% их национального богатства.

В ведущих странах мира создаются благоприятные условия для быстрого и эффективного воплощения идей ученых в конкретные товары и продукты. Именно

фундаментальные исследования и крупные инвестиции в человеческий капитал, создаваемые ими новые технологии обеспечивают ведущим странам их лидерство.

Для экономики знаний характерны такие отличительные черты, как высокий индекс экономической свободы, развитое гражданское общество и демократия, общество знаний.

Пока в наибольшей степени реализовали экономику знаний США, страны ЕС, Южная Корея, Япония. Однако России и Украине еще только предстоит постепенно создавать эффективную экономику, так как утрачены достигнутые в прошлом высокие мировые позиции в науке, образовании, медицине, безопасности и т. д.

В экономике знаний существует два противоположно направленные процесса. С одной стороны – производство фундаментальных знаний, которые концентрируются в нескольких центрах, с другой – прикладное знание и его потребление мгновенно распространяется по всему миру. Производителями фундаментального знания выступают пять стран мира – США, Япония, Франция, Великобритания и Германия. В странах-производителях сосредоточены и крупнейшие научные центры. Всемирно известные центры производства знаний – это штаты Массачусетс и Калифорния в США, университетские города Кембридж и Оксфорд в Великобритании, Париж во Франции. В развитых странах в сфере науки и высоких технологий сегодня занято 25% трудовых ресурсов. Около 40% от общемировых затрат на научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки (НИОКР) приходится на США. Участие частного капитала в финансировании НИОКР в странах ЕС достигает 55%, а в США – 67% [6]. К традиционным производителям знаний в последние годы добавились Австралия, Финляндия, Южная Корея, Тайвань, Сингапур и др. Такие страны, как Малайзия, Китай и Чили показывают быстрый прогресс при реализации последовательной стратегии с целью создания для страны возможностей для генерирования, получения и использования знаний.

Не удивительно, что повышению образовательного уровня населения в высокоразвитых странах уделяется большое внимание. Сейчас многие страны (Германия, США, Япония и т. д.) внедряют всеобщее высшее образование, что непосредственно способствует повышению интеллектуального потенциала страны как одного из основных производственных факторов.

Как показывает практика наших стран, из-за приостановления фундаментальных исследований, в частности из-за нехватки финансирования, одновременно снижается и уровень прикладных исследований.

Таким образом, для развития экономики знаний необходимо активизировать проведение фундаментальных исследований. Заняться этим должны, прежде всего, государственные академии наук.

В условиях финансово-экономического кризиса систему образования нужно ориентировать на стратегическое развитие, т. е. на удовлетворение не только текущих, но и будущих потребностей экономики и общества. Это возможно сделать путем взаимодействия

учебных заведений с субъектами экономики, бизнеса, социальной сферы и т. д.

Государство (Украина) в отличие от развитых стран не взяло на себя ответственность по разрешению проблем развития образования – основного фактора производства, становления качественной рабочей силы. Неудивительно, что в странах так называемого «золотого миллиарда» высшее образование имеют от 40 до 60% работников, тогда как в Украине – всего лишь 20,7%, а в сельской местности – 8,2%, в России – 23,3%.

Примечательно, что Украина последние двадцать лет имеет чрезвычайно высокие темпы роста численности студентов. Если в 1995/96 учебном году количество студентов ВУЗов I – IV уровней аккредитации составило 1,5 млн чел., то уже в 2007/08 учебном году – 2,8 млн. Правда, в связи с демографическим кризисом далее сократилось и составило в 2009/10 учебном году – 2,6 млн чел. Такая же тенденция наблюдается и в России.

Безусловно, в рыночных условиях на развитие образования влияет спрос. Однако огромное значение имеют и объемы финансирования. В последнее время абсолютные и относительные показатели финансирования образования увеличиваются. Если в 2000 г. общие затраты на образование составили 7085 млн грн, то в 2009 г. – 66773,6 млн грн, что в 9,4 раза больше. Величина ВВП за этот период выросла с 4,2% до 7,7%.

Существенно увеличилась и доля ВВП на высшее образование, достигнув в 2009 г. 2,3%. Но это значительно меньше, чем в других странах Европы (например, в Исландии аналогичный показатель достигнул 8,4%, в Дании – 7,1%, в Швеции – 7%).

Недофинансирование образования со стороны государства в Украине негативно сказывается на ее экономическом развитии.

По результатам исследования в Национальном центре качества образования персонала США было установлено, что десятипроцентное повышение затрат на образование работников повышает производительность труда на 8,6%. Именно благодаря системе образования и ее базовым наукоемким отраслям мировые страны получают до 40% национального продукта. Опыт многих стран показывает, что должна повышаться роль бизнеса в финансировании фундаментальных и прикладных исследованиях.

Важным направлением модернизации образования является его непрерывность. Эту мысль обосновали всемирно известные ученые: И. Журавлев, Б. Гершунский, И. Лернер, Р. Квеско и др. В России еще в 1988 г. был создан Самарский муниципальный университет – бюджетное учебное заведение непрерывного образования: от дошкольного до послеуниверситетского. Опыт России и других стран свидетельствует о том, что модернизацию образования следует осуществлять с учетом:

- ✦ процессов глобализации;
- ✦ интернационализации;
- ✦ внедрения международных стандартов;
- ✦ повышения качества профессионального образования и т. п.

Важным направлением модернизации образования является *широкое применение инновационных технологий*.

Система образования пребывает на стадии становления и выполняет лишь общую функцию (удовлетворение первичных потребностей) и не направлена на решение комплексных задач социального и экономического развития.

Существующие механизмы общественно-государственного партнерства еще не стали реальными инструментами заботы общества, бизнеса и власти о будущем нашей молодежи. Образование нужно рассматривать как один из важнейших резервов обеспечения экономического роста, повышения уровня жизни и культуры, развития гражданского общества и сохранения социокультурных традиций.

В повышении *качества подготовки кадров* важную роль играет профессорско-преподавательский состав. Как известно, в 1990-е годы радикально изменилась система ценностей на рынке труда, произошла маргинализация труда преподавателя, возникли негативные тенденции в её оплате и нормировании. Всё это снизило качество подготовки кадров. Не соблюдаются нормы труда преподавателя. Труд его нередко отождествляют с трудом производственника, не учитывая его специфики. Преподаватель работает не только в аудиториях, но и во время подготовки к лекции и семинару, написания учебно-методических работ, то есть его рабочий день длится не меньше 12 часов.

Низкая оплата труда – одна из причин появления такого негативного явления, как поиск дополнительно заработка и сверхинтенсификация труда.

Для сравнения: средний доход профессора ЕС составляет 60–80 тыс. долл. в год, в США – 80–120 тыс. долл. в год., в России – 22 тыс. долл., а в Украине – 4 тыс. долл.

Значительная часть наших ВУЗов не имеет долгосрочной кадровой политики. А те вузы, которые её формируют и воспитывают собственные кадры, тем самым повышают свою конкурентоспособность.

Следующим элементом экономики знаний является *национальная инновационная система*. Ведущим звеном национальной инновационной системы являются технопарки – высокоэффективные объекты инновационной инфраструктуры.

В Украине деятельность технопарков началась в 1996 г. Источниками финансирования технопарков служат: вклады своих участников, бюджетное финансирование в условиях выполнения государственного заказа, специальный счет технопарков, кредиты банков, отечественные и зарубежные инвестиции, прибыль от предпринимательской деятельности инновационной структуры, выпуск в обращение ценных бумаг.

За период 1999 – 2004 гг. в Украине было зарегистрировано 17 технопарков, результатом деятельности которых стало принятие 116 инновационных проектов, что обеспечило выпуск действительно новой продукции, соответствующей уровню мировых стандартов, реализовано инновационной продукции на сумму 14337 млн грн, в том числе экспортной продукции на сумму 1724 млн грн,

отчисления денежных средств в госбюджет составило 893 млн грн, создано 3246 новых рабочих мест.

Наиболее успешными проектами технопарков стали:

- ✦ сварочные флюсы по отходам металлургических шлаков, которые не имеют аналогов в мире (экспорт – 70 %);
- ✦ современное оборудование дуговой сварки (экспорт – 75 %);
- ✦ современные медицинские гамма-камеры;
- ✦ высокочувствительные монокристаллические детекторы интроскопов;
- ✦ диагностические медицинские тест-системы;
- ✦ современные бактерицидные наноматериалы;
- ✦ отечественные энергосберегающие (в т. ч. светодиодные) источники света.

Далее, с 2005 по 2008 гг., сформировалась тенденция резкого сокращения показателей эффективности национальных технопарков. Так, согласно статистическим данным, за период 2001 – 2004 гг. было принято 108 проектов, а в 2005 – 2008 гг. лишь 8. Поставки на экспорт сократились в 3,7 раза. Количество рабочих мест сократилось в 1,8 раза, перечисления денег в госбюджет сократилось в 2,2 раза по сравнению с аналогичным периодом.

Такая ситуация объясняется отменой в соответствии с Законом Украины от 25.03.2005 г. № 2505-IV налоговых и таможенных льгот для технопарков, которые составляли основу специального режима деятельности технопарков в соответствии с Законом Украины от 17.07.99 г. № 991-XIV. Законом Украины от 12.01.2006 г., № 3333-IV с определенными дополнениями и изменениями был возвращен специальный режим для технопарков, но выйти на уровень 2001 – 2004 г. уже не удалось [7].

В Российской Федерации формирование первых технопарков началось в 1990-е годы, в 1996 г. было зарегистрировано 58 технопарков, в 2004 г. – приблизительно 60, а в 2008 г. – 84 технопарка. Большинство таких объектов было сформировано на базе научных организаций, причем большинство из них – на базе крупных промышленных предприятий.

Параллельно с развитием технопарков началось формирование объектов инновационной инфраструктуры, функции которых пересекаются с деятельностью технопарков или дублируют их. Этими структурами стали инновационно-промышленные центры (ИПЦ) и центры трансфера технологий (ЦТТ). В результате в 2008 г. количество инновационно-промышленных центров составило 48. А центров трансфера технологий – 66. Такое расширение инновационной инфраструктуры способствовало росту показателей эффективности инновационной деятельности, как на уровне Федерации, так и на уровне инновационно активных регионов.

ВЫВОДЫ

Таким образом, одним из основных заданий устойчивого социально-экономического роста и ускорения инновационной динамики Украины и России является переход к экономике, которая базируется на продуктивном использовании новых знаний.

Для экономики знаний характерны такие отличительные черты, как: высокий индекс экономической свободы, развитое гражданское общество и демократия, общество знаний.

Экономика знаний формируется на общественных ценностях, которые заключаются не в погоне за максимальной прибылью, а в укреплении принципов гуманизма, нравственности.

Хорошо образованные и умелые люди – это ключ к созданию, распространению и эффективному использованию знаний, активизации и стимулированию инновационной деятельности во всех сферах экономики.

Большое значение для развития экономики знаний имеет инновационная инфраструктура, в частности технопарки, которые способны объединить науку и бизнес, значительно ускорить реализацию инновационных процессов. Именно поэтому в Российской Федерации и в Украине развитие технопарков стало государственными приоритетами.

Опыт многих стран показывает, что должна повышаться роль бизнеса в финансировании фундаментальных и прикладных исследований.

Для развития экономики знаний необходимо активизировать проведение фундаментальных исследований. Заняться этим должны, прежде всего, государственные академии наук.

Система образования пребывает на стадии становления и выполняет лишь общую функцию (удовлетворение первичных потребностей) и не направлена на решение комплексных задач социального и экономического развития.

Для создания благоприятных условий развития человеческого капитала следует: обеспечить инновационный характер развития высшего образования; создать оптимальную структуру подготовки и переподготовки кадров для потребностей инновационной экономики; расширить доступность высшего образования. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистична інформація / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http // www ukrstat. gov ua /](http://www.ukrstat.gov.ua/)
2. The Global Information Technology Report (GIRT) 2009 – 2010 Mobility in a Networked World INSEAD. World Economic Forum. – 416 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.we.forum.org/
3. Іванова І. С. Економіка знань як передумова формування інтелектуального капіталу України / І. С. Іванова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 12 (127) – С. 107 – 111.
4. Співробітництво з метою підвищення конкурентоспроможності України / Роль ІКТ у покращенні конкурентоспроможності України. – 30 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chamber.ua/>
5. Knowledge for Knowledge Assessment Methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org/kam>

6. Макаров В. Л. Экономика знаний: уроки для России / В. Л. Макаров // В мире науки. – 2003. – № 10. — С. 17.

7. Урбан М. С. Порівняльний аналіз досвіду функціонування технологічних парків у Російській Федерації та Україні / М. С. Урбан // Проблеми науки. – 2011. – № 1. – С. 24 – 30.

8. Становление экономики знаний : от теории к практике региона / Под. общ. ред. Н. В. Осокиной, Е. Е. Жернова ; Мин-во образ. и науки РФ ; Кузбас. гос. тех. ун-т ; каф. общей экономики. – Кемерово, 2012. – 255 с.

REFERENCES

Ivanova, I. S. "Ekonomika znan iak peredumova formuvannia intelektualnoho kapitalu Ukrainy" [Knowledge Economy as a prerequisite for the formation of intellectual capital of Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 12 (127)-C (2011): 107-111.

"Knowledge for Knowledge Assessment Methodology" <http://www.worldbank.org/kam>

Makarov, V. L. "Ekonomika znanii: uroki dlia Rossii" [The Knowledge Economy: Lessons for Russia]. *V mire nauki*, no. 10 (2003): 17-.

"Spivrobotnytstvo z metoiu pidvyshchennia konkurentospromozhnosti Ukrainy" [Partnership for Successfully Competing in Ukraine]. <http://www.chamber.ua/>

"Statystychna informatsiia" [Statistical information]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Stanovlenie ekonomiki znanii: ot teorii k praktike regiona [The formation of the knowledge economy: from theory to practice in the region]. Kemerovo, 2012.

"The Global Information Technology Report (GIRT) 2009 – 2010 Mobility in a Networked World INSEAD. World Economic Forum. – 416 p." [www. we. forum. org/](http://www.we.forum.org/)

Urban, M. S. "Porivnialnyi analiz dosvidu funktsionuvannia tekhnolohichnykh parkiv u Rosiiskyi Federatsii ta Ukraini" [Comparative analysis of the experience of the Technology Parks in the Russian Federation and Ukraine]. *Problemy nauky*, no. 1 (2011): 24-30.

ИННОВАЦИОННОСТЬ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ОСТРОВЕРХОВА Г. В.

УДК 65.012.612

Островерхова Г. В. Инновационность организационной культуры как инструмент повышения эффективности инновационной деятельности

В статье обосновано влияние организационной культуры предприятия на эффективность его инновационной деятельности, проанализировано современное состояние исследований в области инновационности организационной культуры предприятий. Предложен авторский подход к определению организационной культуры на основе параллельного морфологического анализа понятий «культура» и «организационная культура». Предложена структуризация организационной культуры, которая позволяет разрабатывать более эффективные инструменты управления инновационной деятельностью. Обоснована необходимость разграничения использования терминов «инновационная культура» и «инновационность организационной культуры». Разработан концептуальный подход к анализу и методам изменения уровня инновационности организационной культуры на предприятии.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, организационная культура, инновационность организационной культуры.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 11.

Островерхова Галина Вадимовна – преподаватель, кафедра политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: gallis7@ukr.net

УДК 65.012.612

UDC 65.012.612

Островерхова Г. В. Інноваційність організаційної культури

як інструмент підвищення ефективності інноваційної діяльності
У статті обґрунтовано вплив організаційної культури підприємства на ефективність його інноваційної діяльності, проаналізовано сучасний стан досліджень у сфері інноваційності організаційної культури підприємств. Запропоновано авторський підхід до визначення організаційної культури на основі параллельного морфологічного аналізу понять «культура» та «організаційна культура». Запропоновано структуризацію організаційної культури, яка дозволяє розробляти більш ефективні інструменти управління інноваційною діяльністю. Обґрунтовано необхідність розмежування використання термінів «інноваційна культура» та «інноваційність організаційної культури». Розроблено концептуальний підхід до аналізу та методів зміни рівня інноваційності організаційної культури на підприємстві.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, організаційна культура, інноваційність організаційної культури.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 11.

Островерхова Галина Вадимівна – викладач, кафедра політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: gallis7@ukr.net

Ostroverkhova G. V. Innovativeness of Organisational Culture as an Instrument of Increase of Effectiveness of Innovation Activity

The article grounds influence of organisational culture of an enterprise upon effectiveness of its innovation activity, analyses the modern state of studies in the field of innovativeness of organisational culture of enterprises. It offers the author's approach to definition of the organisational culture on the basis of a parallel morphological analysis of "culture" and "organisational culture" notions. It offers a structuring of the organisational culture, which allows development of more effective instruments of management of innovation activity. It grounds a necessity of differentiation of the use of "innovation culture" and "innovativeness of organisational culture" terms. It develops a conceptual approach to analysis and methods of changing the level of innovativeness of organisational culture at an enterprise.

Key words: innovations, innovation activity, organisational culture, innovativeness of organisational culture.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 11.

Ostroverkhova Galina V. – Lecturer, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: gallis7@ukr.net

Инновационная деятельность на современном этапе развития является важнейшим фактором развития и повышения конкурентоспособности промышленных предприятий. Особенно остро эта проблема стоит для экономик развивающихся стран, поскольку они должны не только и не столько сохранять имеющиеся позиции, а скорее, завоевывать их.

В Украине инновационная деятельность признана стратегическим приоритетом [1], разработаны приоритетные направления для создания и внедрения инноваций, приняты законодательные меры по стимулированию инновационного развития, созданы технопарки и зоны приоритетного развития [2], реализуется ряд успешных проектов, однако в целом уровень инновационного развития достаточно низкий. Такие исследователи, как Захарчин Г. М. [3], Козлова О. С., Миленкова Р. В. [4], Быконя С. Ф. [5] полагают это одной из важнейших причин неудач в недостаточном распространении инно-

вационной культуры в обществе. На микроуровне речь идет об организационной культуре и индивидуальной культуре персонала.

Вопросы организационной культуры (ОК) в менеджменте получили свое развитие в 80-е годы XX века после выхода фундаментального труда Э. Шейна «Организационная культура и лидерство» (1985) [6]. До этого (термин используется с XVIII века) все наработки носили несистемный характер. Среди ученых, внесших свой вклад в разработку этой концепции, можно выделить М. Элвессона [7]. В отечественной науке и практике интерес к данным вопросам возрастает в 2000-е годы, а применительно к инновационной деятельности – в последние десять лет. Наиболее существенным является вклад в разработку рассматриваемой темы таких отечественных ученых, как Быконя С. Ф. [5], Николаев А. [8], Захарчин Г. [3].

Несмотря на серьезные наработки в области обоснования экономической целесообразности затрат на

формирование необходимых организации культур, классификации их типов, особенностей инновационной культуры, ряд вопросов не нашли достаточного отражения в научной литературе. Отсутствует единство мнений по поводу определения понятия «организационная культура», ее значения для эффективности организации инновационной деятельности, не определены условия, в которых возникает необходимость в инновационной культуре, недостаточно изучены особенности реформирования ОК в развивающихся странах.

Целью статьи является уточнение определения термина «организационная культура» и «инновационность ОК», а также определение структуры ОК и ее роли в организации инновационной деятельности предприятия.

Организационная культура представляет собой чрезвычайно сложное экономическое явление. На сегодняшний день единого мнения по поводу определения этого понятия нет. Следует подчеркнуть, что наблюдается ряд существенных различий между определениями, которые используются в экономике и менеджменте, и теми трактовками понятия «культура», которые предлагаются культурологами и социологами. Это может быть как результатом условно автономного развития экономических категорий, так и проявлением недостаточно глубокого понимания сущности явления, поверхностного подхода, что оказывает влияние не только на теорию, но и на практику менеджмента, которая, в свою очередь, прямо связана с прибылью предприятий.

Попытки проанализировать определения понятия «культура» усложняются еще и тем, что, по данным некоторых ученых, таких определений существует более 3000, однако их можно сгруппировать в несколько подходов (табл. 1).

Для определения ОК используются три основных подхода. Часть ученых определяют ОК как систему ценностей, что в целом характеризует этот подход как более глубокий, чем в остальных случаях, поскольку уделяется внимание вопросам упорядоченности и взаимосвязи между элементами. Другие определения можно разделить на две группы: ОК как климат на предприятии и ОК как набор норм (правил, обычаев и т. п.). Определения ОК, которые бы включали другие элементы определений понятия «культура», не характерны для современного менеджмента. В этом проявляется поверхностный характер изучения культурных проявлений в экономике.

На основе параллельного морфологического анализа понятий «организационная культура» и «культура» можно сделать вывод, что организационная культура – это продукт взаимодействия членов организации, выраженный в виде комплекса способов деятельности и убеждений, который отличается от культуры внешней среды и передается новым членам организации в ходе социализации.

Однако большинство существующих в научной литературе определений отражают только отдельные аспекты явления, что, безусловно, оправдывается целями, которые ставят перед собой исследователи, но в то

Таблица 1

Морфологический анализ теоретических подходов к определению сущности категории «культура»

Морфологический признак	Определение	Автор
Перечисление составляющих (описание)	Складається із знань, вірувань, мистецтва, моральності, законів, звичаїв і деяких інших здібностей і звичок , засвоєних людиною як членом суспільства	Е. Тайлор [9, с. 79]
	Набор базовых ценностей, убеждений, негласных соглашений и норм , разделяемых всеми членами общества или организации	[10, с. 800]
Социализация (история возникновения)	Соціально успадкований комплекс способів діяльності і переконань, які складають тканину нашого життя	Е. Сепир [9, с. 79]
	Социальная память общества, механизм воспроизводства эталонов поведения индивидов и социальных групп, своеобразный социальный механизм управления ими посредством ценностей и норм	[10, с. 270]
Стиль поведения, ценности (нормативный)	Совокупность положительных ценностей	[10, с. 367]
	Совокупность материальных и духовных ценностей , созданных и создаваемых человечеством в процессе общественно-исторической практики и характеризующих исторически достигнутую ступень в развитии общества	[10, с. 173]
	Спосіб життя , якого дотримується община чи плем'я	К. Уилсер [9, с. 79]
Происхождение (генетический)	Матеріальні та соціальні цінності будь-якої групи людей	У. Томас [9, с. 79]
	Все то, что создано человеком , что возвышает его над природой	[10, с. 10]
	Достижения цивилизации , самое совершенное в ней – триумф человеческого	[10, с. 228]
	Те, що відрізняє людину від тварини	В. Освальд [9, с. 79]

же время свидетельствует о сложности и недостаточно глубоко понимании явления. Кроме того, с точки зрения организационного менеджмента внимания заслуживают те процессы и явления, которыми можно управлять, а ОК соответствует этому требованию лишь частично, в остальном воспринимается менеджментом как неконтролируемое условие функционирования предприятия.

По аналогии с несколькими уровнями личной культуры человека и в качестве развития модели культуры Э. Шейна предлагается различать следующие уровни ОК:

- ✦ *формализованный* (очевиден, закреплён официально, степень влияния организации максимальна);
- ✦ *деятельностный* (реально происходящие процессы, результаты контролируемы, формируется организацией через систему контроля и поощрения);
- ✦ *сознательный* (желания, мысли и предпочтения сотрудников, формируется организацией косвенно, изменения требуют последовательности и продолжительного времени);
- ✦ *подсознательный* (чувства сотрудников, результат всего жизненного опыта, изменяется под влиянием организации только частично, изменения требуют привлечения максимального количества ресурсов и времени).

Организационная культура (как и личная культура человека) в полной мере раскрывается только на самом глубоком уровне, часть ее проявляется на осознанном уровне, еще меньшее количество находит выражение в его деятельности, а формулируется в виде символов, принципов, определений очень малая часть общей культуры. Более того, когда речь идет о формировании ОК за счет внешних стимулов, то на каком-то уровне существующая и формируемая культуры непременно вступают в противоречие, в результате чего происходит реформирование культуры предприятия. Новая культура уже не будет такой, как была до этого, но и такой, как идеальная модель, созданная менеджерами, она не станет – испытав влияние с обеих сторон, она окажется где-то в промежутке между старой и целевой культурой. Поэтому некоторую идеализацию целевой модели можно считать оправданной, но только до тех пор, пока не возникает антагонистических противоречий между существующей и формируемой культурами, потому что в этом случае противостояние может носить настолько существенный характер, что приведет к отторжению любых изменений и консервации той ОК, которая существовала изначально.

Последняя проблема особенно актуальна для переходных экономических систем, когда старая культура общества в целом уже изжила себя, но занимает доминирующие позиции в обществе, а новая культура, соответствующая сложившимся условиям, находится в стадии формирования. И если в рамках общества, как правило, можно говорить о поступательном движении от неактуальной культуры к целевой, то в рамках отдельных предприятий и рабочих групп изменения могут носить более сложный характер.

Одним из свойств ОК является ее инновационность. Под инновационной культурой авторы понимают готовность и способность к инновациям во всех проявлениях [8], некоторые добавляют, что это комплексный социальный феномен, органически объединяющий вопросы науки, образования, культуры с социальной и, прежде всего, профессиональной практикой в различных сферах сообщества [11]. Однако такой подход не учитывает особенности организационной культуры, не позволяет создавать инструменты для эффективного влияния на нее. Целесообразно рассматривать инновационность как свойство ОК, которое определяется как устойчивое отношение организации к инновационным процессам и в той или иной мере присуще каждой из культур. То есть можно обозначить два противоположных полюса – от абсолютно консервативной до абсолютно инновационной ОК, в интервале между которыми находятся все ОК предприятий.

Консервативной считается культура, которая оказывает активное сопротивление любым нововведениям, затрачивает силы, средства и время на сохранение сложившегося положения вещей, при анализе потенциальных инноваций акцент делается на отрицательных последствиях изменений. Инновационная культура, наоборот, способствует созданию и внедрению инноваций, акцентирует внимание на положительных последствиях инновационных проектов и с готовностью принимает изменения как таковые. Центром рассматриваемого промежутка (условным «нулем») является ОК, которая нейтральна по отношению к инновациям – такая культура не оказывает сопротивления нововведениям, но и не способствует их появлению и развитию.

Такой подход имеет несколько следствий. *Во-первых*, культура каждой организации обладает определенной степенью инновационности, даже если менеджмент никогда не уделял этому внимания. *Во-вторых*, достижение абсолютной инновационности невозможно (это «идеальная модель») и в большинстве случаев нецелесообразно, так как требует неоправданно больших затрат ресурсов и, особенно, времени. *В-третьих*, можно определить существующую и целевую степень инновационности ОК с помощью набора индикаторов. *В-четвертых*, инновационность ОК можно увеличивать, используя определенные методы и подходы.

Предлагаемый подход несколько отличается от получившего широкое распространение в научной литературе и нормативных документах. Программные заявления о необходимости формирования в Украине инновационной культуры говорят прежде всего о том, что существующая в обществе и отдельных организациях культура не соответствует по степени инновационности задачам, которые стоят перед экономическими субъектами, следовательно, необходимо приложить определенные усилия для повышения этого уровня. Однако при настолько общей постановке вопроса возникает высокий риск расходования средств при принципиальной невозможности достигнуть поставленной цели. Кроме того, если предположить, что цель достижима, то формирование инновационной культуры может иметь

отрицательное влияние на эффективность предприятия (и экономики в целом), так как существуют области деятельности, в которых высокий уровень инновационности культуры персонала бесполезен или даже опасен.

Инновационность как свойство ОК проявляется в той или иной мере на всех уровнях. Однако такие особенности инновационной деятельности, как стрессовый характер, невозможность использовать в полной мере накопленный опыт и т. п. обуславливают важность развития инновационности на более глубоких уровнях культуры. При этом усложняется возможность эффективного управления этим свойством ОК, так как по мере углубления возможность внешнего влияния на ОК снижается, а время закрепления изменений увеличивается (рис. 1).

тивной части руководящего состава молодыми и динамичными менеджерами.

Для изменений в сознании работников, что особенно важно в условиях инновационной деятельности, необходима последовательность и однозначность в управленческих воздействиях не только в сфере управления персоналом, но и в других областях (финансовой, исследовательской, технологической и т. д.). Также необходима постоянная демонстрация положительного эффекта от инновационной деятельности как для предприятия в целом, так и для отдельных работников. На этом уровне внешнее влияние ослабевает, так как проявления не очевидны для окружающих и в нормальном состоянии контролируются носителем инновационности. Однако в состоянии стресса и неопределенности, когда

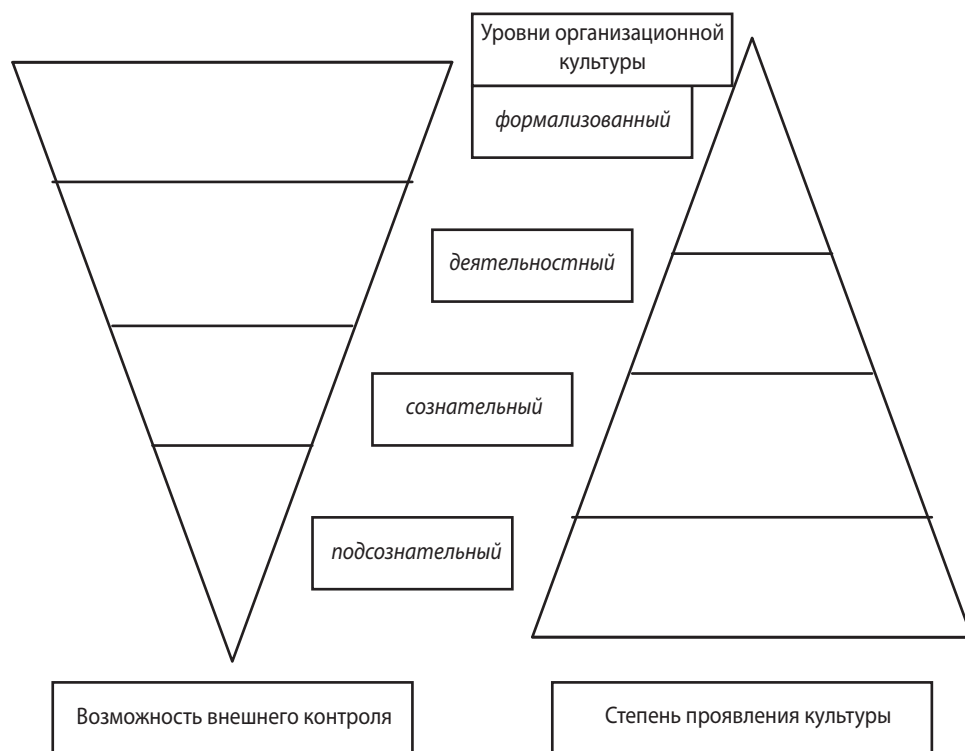

Рис. 1. Структура организационной культуры

Анализ степени инновационности ОК предприятия проводится в несколько этапов и включает в себя анализ формальных признаков (миссии, логотипа) документов (протоколов, должностных инструкций, корпоративного кодекса), «низовой» инновационной активности, патентной информации, структуры производимой продукции (удельный вес новой), инновационности личной культуры персонала (особенно на ключевых позициях).

Система мер по повышению инновационности ОК тоже имеет сложную структуру. Для изменений на внешнем уровне используют ребрендинг (изменение логотипа, слоганов, целевой аудитории), формулирование (или изменение) миссии организации. Изменениям в поведении персонала способствует поощрение и тиражирование «правильного» поведения сотрудников, введение новых процедур, ритуалов, традиций, поощрение инициативы и другого рода инновационного поведения через систему мотивации, замена наиболее консерва-

т человек вынужден реагировать автоматически, степень инновационности на этом уровне ОК является определяющей для эффективности инновационной деятельности предприятия.

Развитие же инновационных ресурсов на самом глубоком и наиболее ценном с точки зрения эффективности слое под воздействием внешних стимулов в краткосрочном периоде проблематично. *Во-первых*, потому что этот уровень носит наиболее персонафицированный характер и обобщается только на достаточно длительных временных промежутках (поколения). *Во-вторых*, проявление и осознание ценностей, заложенных на этом уровне, как правило, требует участия специалистов и применения ряда техник, так как в нормальном состоянии они человеком не осознаются. Формирование норм на этом уровне происходит в процессе первичной социализации, заканчивается в

дошкольном возрасте и в дальнейшем практически не меняется. С точки зрения управления инновационными процессами положительным может быть распространение в обществе стереотипов об «инновационности нации» или принадлежности персонала к семьям известных новаторов.

В зависимости от глубины слоя, на котором должны происходить изменения, увеличивается временной лаг между управленческим воздействием и закреплением новых ценностей, при этом особое значение приобретает отсутствие противоречий в действиях руководства.

ВЫВОДЫ

Предлагаемый подход к инновационности организационной культуры позволяет более индивидуально и последовательно подходить к вопросам организационных изменений на отдельных предприятиях. Методики оценки уровня инновационности ОК и подходы к его повышению являются предметом дальнейших исследований. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 – 2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>
2. Технопарки України. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dknii.gov.ua/2010-09-09-12-22-00/2010-09-09-12-24-35/139-2010-10-07-08-58-30>
3. **Захарчин Г. М.** Теорія та методологія формування і розвитку організаційної культури машинобудівного підприємства : монографія / Г. М. Захарчин. – Львів : В-во НУ «Львівська політехніка», 2011. – 352 с.
4. **Козлова О. С.** Інноваційна культура: сутнісні характеристики : монографія / О. С. Козлова, Р. В. Миленкова. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – 140 с.
5. **Биконя С. Ф.** Інноваційна культура – умова реалізації інноваційної політики / С. Ф. Биконя // Персонал. – 2006. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://personal.in.ua/article.php?ida=266>
6. **Шейн Э.** Организационная культура и лидерство / Э. Шейн. – С-Пб. : Питер, 2002. – 336 с.
7. **Элвессон М.** Организационная культура / М. Элвессон. – М. : Генезис, 2005. – 460 с.
8. **Николаев А.** Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Вопросы культурологии. – 2006. – № 3. – С. 86 – 90.
9. **Кравченко А. И.** Культурология : учебное пособие для вузов / А. И. Кравченко. – 3-е изд. – М. : Академический проект, 2001. – 432 с.
10. **Волков Ю. Г.** Социология / Ю. Г. Волков, В. И. Добренков, В. Н. Нечипуренко, А. В. Попов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Гардарики, 2003. – 512 с.
11. **Кузьмина Ж. Ю.** Инновационная культура как необходимая составляющая гармоничного развития всего общества / Ж. Ю. Кузьмина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Philosophia/46696.doc.htm

REFERENCES

- “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy aktyvizatsii rozvytku ekonomiky na 2013 – 2014 roky” [On Approval of the State Program for revitalization of the economy in the 2013 – 2014 years]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>
- “Tekhnoparky Ukrainy. Derzhavne ahentstvo z pytan nauky, innovatsii ta informatyzatsii Ukrainy” [Technoparks Ukraine. State Agency on Science, Innovations and Informatization of Ukraine]. <http://www.dknii.gov.ua/2010-09-09-12-22-00/2010-09-09-12-24-35/139-2010-10-07-08-58-30>
- Zakharchyn, H. M. *Teoriia ta metodolohiia formuvannia i rozvytku orhanizatsiinoi kultury mashynobudivnoho pidpriemstva* [Theory and Methodology of formation and development of organizational culture building enterprise]. Lviv: V-vo NU «Lvivska politekhnika», 2011.
- Kozlova, O. S., and Mylenkova, R. V. *Innovatsiina kultura: sutnisni kharakterystyky* [Innovation Culture: Essential characteristics]. Sumy: Vyd-vo SumDPU, 2007.
- Bykonja, S. F. “Innovatsiina kultura – umova realizatsii innovatsiinoi polityky” [Innovation culture – the condition of innovation policy]. <http://personal.in.ua/article.php?ida=266>
- Sheyn, E. *Organizatsionnaia kultura i liderstvo* [Organizational culture and leadership]. St. Petersburg: Piter, 2002.
- Elvesson, M. *Organizatsionnaia kultura* [Organizational culture]. Moscow: Genезis, 2005.
- Nikolaev, A. “Innovatsionnoe razvitie i innovatsionnaia kultura” [Innovative development and innovation culture]. *Vo-prosy kulturologii*, no. 3 (2006): 86-90.
- Kravchenko, A. I. *Kulturologiia* [Cultural Studies]. Moscow: Akademicheskii proekt, 2001.
- Volkov, Yu. G., Dobrenkov, V. I., and Nечipurenko, V. N. *Sotsiologiia* [Sociology]. Moscow: Gardariki, 2003.
- Kuzmina, Zh. Yu. “Innovatsionnaia kultura kak neobkhodimaia sostavliaiushchaia garmonichnogo razvitiia vsego obshchestva” [Innovative culture as a necessary component of the harmonious development of society]. http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Philosophia/46696.doc.htm

К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ СТАБИЛЬНОСТИ БАНКОВСКИХ ДЕПОЗИТОВ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ ЭКОНОМИКИ

ГРИНЬКО Е. Л., ХОХЛОВ В. В.

УДК 336.71

Гринько Е. Л., Хохлов В. В. К вопросу оценки стабильности банковских депозитов в условиях нестабильности экономики

В статье проведена оценка влияния кризиса и экономической нестабильности на динамику депозитов банков Украины и стран ЕС. Круг исследования стабильности банковских депозитов ограничивается воздействием макроэкономических факторов, которые отражаются в показателе ВВП. Выделены противоположные тенденции в формировании депозитов отечественных и зарубежных банков: относительные скорости депозитов и ВВП европейских стран имеют положительный знак, что означает увеличение притока депозитов в случае снижения ВВП, стабильность депозитов отечественных банков характеризуется прямо противоположной зависимостью.

Ключевые слова: депозиты, стабильность банковских депозитов, срочные депозиты, вклады до востребования, экономическая нестабильность.

Рис.: 2. **Формул.:** 7. **Библ.:** 10.

Гринько Елена Леонидовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра «Финансы и кредит», Севастопольский национальный технический университет (ул. Университетская, 33, Севастополь, 99053, Украина)

Хохлов Владимир Владимирович – кандидат технических наук, доцент, кафедра «Финансы и кредит», Севастопольский национальный технический университет (ул. Университетская, 33, Севастополь, 99053, Украина)

УДК 336.71

UDC 336.71

Гринько О. Л., Хохлов В. В. До питання оцінки стабільності банківських депозитів в умовах нестабільності економіки

Grinko E. L., Khohlov V. V. To the Issue of Assessment of Stability of Bank Deposits under Conditions of Economic Instability

У статті проведено оцінку впливу кризи та економічної нестабільності на динаміку депозитів банків України та країн ЄС. Коло дослідження стабільності банківських депозитів обмежується впливом макро-економічних факторів, які відображаються у показнику ВВП. Виділено протилежні тенденції у формуванні депозитів вітчизняних і зарубіжних банків: релятивні швидкості депозитів і ВВП європейських країн мають додатний знак, що означає збільшення припливу депозитів у випадку зниження ВВП, стабільність депозитів вітчизняних банків характеризується прямо протилежною залежністю.

The article conducts assessment of influence of the crisis and economic instability on dynamics of deposits of Ukrainian and EU banks. The scope of the study of stability of bank deposits is limited by the impact of macro-economic factors, which are reflected in GDP. The article marks out opposite tendencies in formation of deposits of domestic and foreign banks: relative rates of deposits and GDP of European countries have a positive sign, which means increase of the inflow of deposits in the event of reduction of GDP, stability of deposits of domestic banks is characterised with the completely opposite dependence.

Ключові слова: депозити, стабільність банківських депозитів, строкові депозити, вклади до запитання, економічна нестабільність.

Key words: deposits, stability of bank deposits, term deposits, call deposits, economic instability.

Рис.: 2. **Формул.:** 7. **Бібл.:** 10.

Рис.: 2. **Formulae:** 7. **Bibl.:** 10.

Гринько Олена Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра «Фінанси та кредит», Севастопольський національний технічний університет (вул. Університетська, 33, Севастополь, 99053, Україна)

Grinko Elena L. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of, Sevastopol National Technical University (vul. Universytetska, 33, Sevastopol, 99053, Ukraine)

Хохлов Володимир Володимирович – кандидат технічних наук, доцент, кафедра «Фінанси та кредит», Севастопольський національний технічний університет (вул. Університетська, 33, Севастополь, 99053, Україна)

Khohlov Vladimir V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Department of, Sevastopol National Technical University (vul. Universytetska, 33, Sevastopol, 99053, Ukraine)

Банковские процессы определяются внешними по отношению к банковской системе макроэкономическими факторами. В свою очередь, негативные тенденции, которые затрудняют работу банков и приводят к нарушению финансовой устойчивости, оказывают прямое влияние на рост экономики и могут стать причиной серьезных нарушений в производственной сфере, приводя к длительной стагнации. Примером того, как банковский кризис перерос в мировой финансовый, являются события 2007 – 2008 гг.

Последний мировой кризис продолжает определять состояние экономик, в том числе и состояние банковских систем большинства стран мира. Кризис и продолжающаяся рецессия заметно ухудшили показатели деятельности банковской системы Украины и Европейского Союза. Перед банками особенно остро

встал вопрос о формировании стабильных ресурсов, достаточных для сохранения устойчивости банковской системы в условиях финансовой турбулентности и производственной стагнации, а также для обеспечения устойчивого экономического роста. Для Украины данная задача приобретает еще большую актуальность ввиду недостатка внутренних источников ресурсов, а также ограниченного доступа к внешним источникам.

В механизме обеспечения экономического роста важная роль принадлежит банковским учреждениям, реализация функций которых последовательно приводит к аккумуляции, трансформации средств субъектов предпринимательства и населения в банковские ресурсы и их вложению в экономику. Сложность формирования и управления банковскими ресурсами отражается не только в процессах адаптации привлекаемых ресур-

сов к кредитно-инвестиционным вложениям банков, но зависит от доверия вкладчиков к банкам. Поэтому изучение вопросов формирования стабильных банковских ресурсов в условиях мировой макроэкономической нестабильности приобретает особую актуальность.

Теоретическая конкретизация стабильных банковских ресурсов получила освещение в трудах известных отечественных и зарубежных ученых, в частности М. Алексеенко, Э. Доллана, А. Вожжова, А. Гальчинского, О. Лаврушина, А. Мороза, П. Роуза, М. Савлука, Дж. Синки и др. Исследование банковских ресурсов как источника обеспечения ускоренного экономического роста комплексно проводилось в трудах А. Вожжова [1], частично Л. Коха [2], О. Лаврушина [3], И. Ларионовой [4], Г. Пановой [5]. Основы методов стабилизации банковских ресурсов и их критика изложены в трудах таких ученых, как А. Вожжов, И. Волошин, А. Карчева [1, 5 – 8]. Работы ученых сделали весомый вклад в развитие теории банковского дела и менеджмента.

Внастоящий момент не существует единого подхода в определении и анализе стабильности депозитов банка, что усложняет определение источников стабильных ресурсов, необходимых для устойчивости банковской системы. Общепринятым мнением является рассмотрение срочных депозитов банков как стабильных ресурсов, а средств до востребования – нестабильных. Однако последние исследования подтверждают необходимость изменения данного подхода. Так, например, работами А. Вожжова [1], О. Лаврушина [3], Г. Пановой [5], И. Волошина [6, 7], А. Карчевой [8], К. Тагирбекова [9] подтверждается возможность использования вкладов до востребования в качестве стабильных ресурсов.

До 1999 г. в трудах зарубежных ученых изучались причины и динамика назревания банковского кризиса, однако последствия кризиса банков для национальной экономики не рассматривались. Уже в 1999 г. Г. Кальво (С. Calvo), К. Райнхарт (С. Reinhart) и Дж. Камински (G. Kaminsky) установили, что банковские потрясения могут привести к изъятию депозитов, сокращению спроса на деньги, снижению банковского кредита, росту процентных ставок по кредитам и депозитам, увеличению агрегата M2, спаду экономической активности [10]. В то же время анализ последних публикаций и исследований показал, что вопросы формирования банковских депозитов, а также характер изменений их стабильности в период кризиса исследованы недостаточно.

Мировой финансовый кризис 2007 г., который определяет основные экономические тенденции во многих странах мира, в т. ч. и Украине, в настоящее время оказал непосредственное влияние на формирование и стабильность банковских депозитов. При этом недостаточно изученными проблемами, по которым отсутствует единое мнение, является исследование реакции различных банковских депозитов на кризисную ситуацию и экономическую нестабильность.

Таким образом, более детальному изучению подлежат вопросы оценки стабильности банковских депозитов в условиях кризиса и нестабильности экономики, что и было определено в качестве цели исследования.

Банковская система отражает финансово-экономическое состояние страны, первой реагируя как на подъем экономики, так и на ее приближающийся спад, что, в свою очередь, увеличивает волатильность банковских ресурсов, в т. ч. депозитов. В то же время элементы нестабильности в деятельности банков могут вызвать замедление экономического роста и в целом изменить перспективы развития экономики. Эти два процесса органично связаны и взаимообусловлены.

Достоверный вывод о стабильности банковских депозитов может быть получен при условии анализа всей совокупности свойств депозитов, а также условий и факторов, оказывающих влияние на их стабильность: макроэкономических, микроэкономических, институциональных, социально-политических, культурологических и др. В рамках статьи исследования ограничиваются анализом воздействия макроэкономической составляющей, которая отражается показателем ВВП.

Временной ряд значений такого макроэкономического показателя, как валовой внутренний продукт, несет в себе достаточную информацию о кризисных проявлениях в экономической системе любой страны, или группы стран. Момент начала снижения величины ВВП может говорить о том, что начинается рецессия, преодоление которой может затянуться на годы. Однако помимо общих трендов, заключенных во временном ряде, более полную характеристику кризисных процессов могут дать показатели динамики макроэкономических показателей, таких как скорость и ускорение (скорость скорости) изменения значений этих показателей. Соединение скорости и ускорения в одной аналитической зависимости позволит получить более полную картину процесса.

Скорость, определяемая как предел отношения приращения значения показателя к временному отрезку, имеет единицу измерения, совпадающую с единицей измерения самого показателя, отнесенную к единице измерения времени. Ускорение, как физическая величина, имеет ту же единицу измерения, что и скорость, но отнесенную к квадрату временной единицы. К тому же, если исследовать соотношения динамических характеристик показателей, имеющих отличные друг от друга механизмы функционирования, то целесообразно перейти к безразмерным величинам, или величинам, приведенным к одной единице измерения.

Скорость можно рассматривать как коэффициент чувствительности изменения показателя к течению времени. Поставим задачу определить степень чувствительности изменения депозитов, как срочных, так и до востребования, к динамическим характеристикам изменения ВВП Украины и сравнить эту чувствительность с аналогичной характеристикой для ЕС.

Обозначим D – депозиты; Q – ВВП, тогда скорость изменения депозитов, рассчитываемая как безразмерная величина, имеет вид

$$V_D = \frac{\dot{D}}{D}, \quad (1)$$

где V_D – будем называть релятивной скоростью депозитов;

$\dot{D} = \frac{dD}{dt}$ – производная по времени, т. е. физическая

скорость изменения депозитов. Аналогичный показатель для валового внутреннего – относительная скорость ВВП:

$$V_Q = \frac{\dot{Q}}{Q}, \quad (2)$$

где $\dot{Q} = \frac{dQ}{dt}$ – физическая скорость изменения ВВП.

Для валового внутреннего продукта, как определяющего показателя, введем еще понятие относительного ускорения A_Q , которое отражает интенсивность изменения относительной скорости:

$$A_Q = \frac{\ddot{Q}}{|V_Q|}, \quad (3)$$

где $\ddot{Q} = \frac{d\dot{Q}}{dt}$ – физическое ускорение изменения ВВП.

Знак абсолютной величины необходим для случая, когда происходит падение ВВП и скорость имеет знак минус, который также должно иметь и ускорение (для физического ускорения это выполняется автоматически).

Тогда чувствительность временных изменений депозитов в зависимости от динамических характеристик изменений ВВП определяется по формуле

$$V_D = \alpha V_Q + \beta A_Q, \quad (4)$$

где α и β – коэффициенты пропорциональности, подлежащие оценке.

Выражения (1), (2), (3) использовались бы в случае, если бы были известны аналитические зависимости между этими показателями в виде непрерывных функций. Однако значения исходных показателей известны как дискретные величины. Для дискретного случая значения этих показателей вычисляются по формулам:

$$V_{D_{t+1}} = \frac{D_{t+1} - D_t}{D_t}, \quad (t = 1, 2, \dots, N), \quad (5)$$

где N – число наблюдений за показателем;

$$V_{Q_{t+1}} = \frac{Q_{t+1} - Q_t}{Q_t}, \quad (t = 1, 2, \dots, N), \quad (6)$$

$$A_{Q_{t+1}} = \frac{V_{Q_{t+1}} - V_{Q_t}}{|V_{Q_t}|}, \quad (t = 2, 3, \dots, N). \quad (7)$$

Графики относительных скоростей ВВП и депозитов для объединенной Европы и Украины приведены на рис. 1 и рис. 2.

Из рис. 1, 2 следует, что обострение кризиса и в Европе и в Украине, определяемое переходом относительной скорости ВВП в отрицательную область, началось в третьем квартале 2008 г. Но чувствительность депозитов к динамике ВВП в Европе и Украине имеет разный характер: в Европе с началом обострения кризиса отмечается переход относительной скорости и срочных депозитов и депозитов до востребования в положительную область. Т. е. европейцы «спасали» свои деньги в банках, а в Украине, напротив, отмечается лавинный отток депозитов как срочных, так и до востребования.

Рассматривая (4) как уравнение регрессии, найдем оценки коэффициентов пропорциональности.

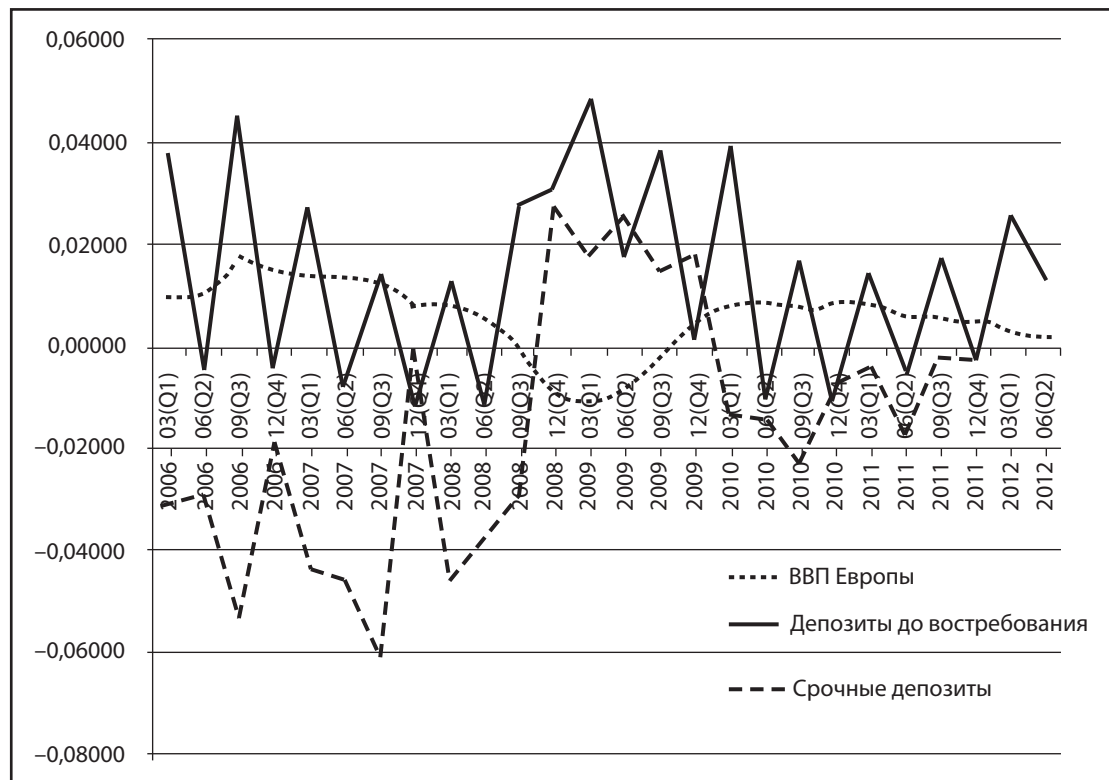

Рис. 1. Относительные скорости валового внутреннего продукта и депозитов ЕС*

* Рассчитано по данным IMF, ECB.

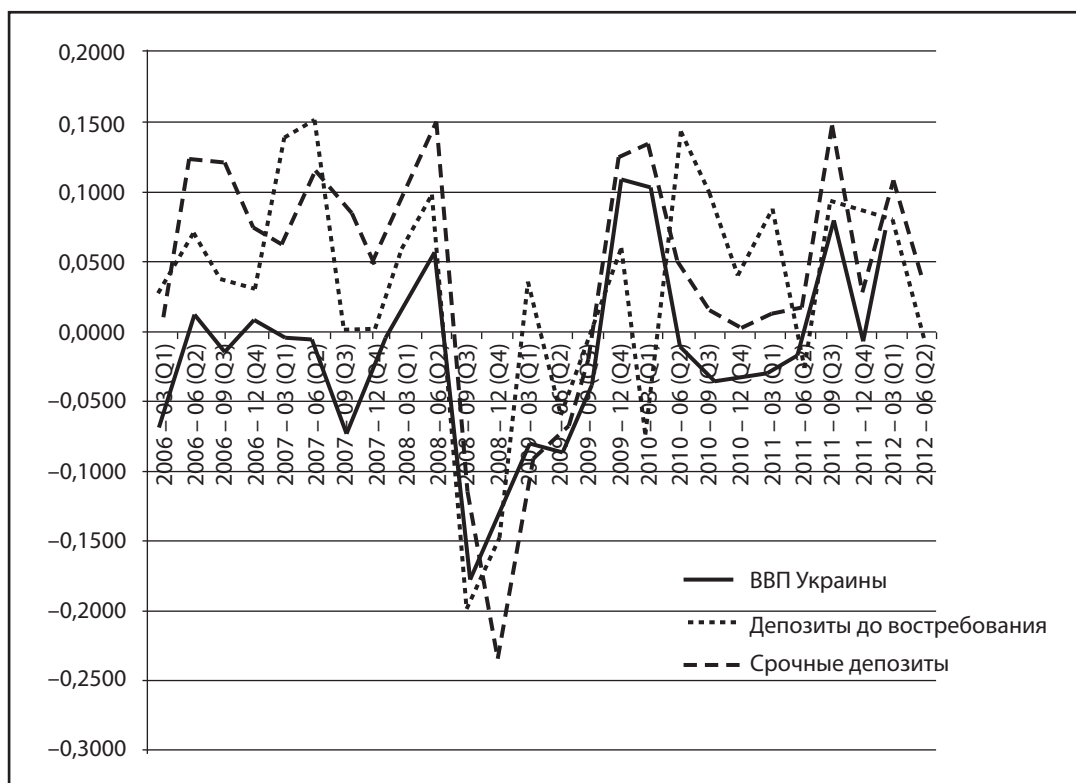

Рис. 2. Релятивные скорости валового внутреннего продукта и депозитов Украины*

* Рассчитано по данным IMF, ECB.

Релятивная скорость депозитов до востребования стран ЕС:

$$V_D = -0,035 V_Q + 0,032 A_Q;$$

релятивная скорость депозитов до востребования Украины:

$$V_D = 0,539 V_Q + 0,045 A_Q;$$

релятивная скорость срочных депозитов стран Европейского Союза:

$$V_D = -0,069 V_Q + 0,024 A_Q;$$

релятивная скорость срочных депозитов Украины:

$$V_D = 0,638 V_Q + 0,06 A_Q.$$

Таким образом, релятивные скорости депозитов (как срочных, так и до востребования) и ВВП европейских стран имеют разные знаки, что означает увеличение притока депозитов в случае снижения ВВП. Украина характеризуется противоположной тенденцией.

ВЫВОДЫ

В результате исследования воздействия макроэкономической составляющей, представленной ВВП, на стабильность банковских депозитов в странах ЕС и Украине были выявлены противоположные тенденции. Нарастание нестабильности в странах Еврозоны приводит не к сокращению объемов депозитов в банках и уменьшению их стабильности, что считается традиционным проявлением кризиса, а наоборот – к стремительному росту депозитов до востребования и с несколько меньшей скоростью срочных депозитов. В Украине наблюда-

ется обратная зависимость: увеличение кризисных проявлений приводит к массовому оттоку депозитов, что ведет к нарушению устойчивости банков и еще больше усугубляет экономическую нестабильность в стране.

Для предупреждения кризисных явлений в банковской сфере важное практическое значение имеют исследования, связанные с учетом других факторов экономической нестабильности, а также прогнозированием изменения стабильности банковских депозитов на основании построенных экономико-математических зависимостей, что составляет перспективу дальнейших исследований авторов. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Вожжов А. П.** Процессы трансформации банковских ресурсов : монография / А. П. Вожжов. – Севастополь : Изд-во СевНТУ, 2006. – 339 с. – ISBN 966-7473-88-0.
2. **Кох Л. В.** Банковский менеджмент / Л. В. Кох, Ю. В. Кох. – Владивосток : Изд-во ВГУЭС, 2006. – 280 с.
3. Банковский менеджмент : учебник для студентов вузов, обучающихся по программе «Финансы и кредит» / [О. И. Лаврушин и др.] ; под ред. О. И. Лаврушина ; [Финан. акад. при Правительстве РФ]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : КноРус, 2009. – 560 с. – ISBN 978-5-85971-912-9.
4. **Ларионова И. В.** Управление активами и пассивами в коммерческом банке / И. В. Ларионова. – М. : Изд-во «Консалтбанкир», 2003. – 272 с. – ISBN: 5-85187-111-3.
5. **Панова Г. С.** Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г. С. Панова. – М. : ИКЦ «ДИС», 1997. – 360 с.
6. **Волошин І.** Відносний ризик відпливу коштів з банківських рахунків / І. Волошин // Вісник НБУ. – 2004. – № 7. – С. 6 – 9.

7. Волошин І. Рішення дилеми «ліквідність – дохід» для банківських ресурсів з логнормальним розподілом / І. Волошин, Я. Волошина // Банківська справа. – 2002. – № 6. – С. 39 – 42.

8. Карчева Г. Моделювання інвестиційної діяльності банків / Г. Карчева // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 11 – 15.

9. Тагирбеков К. Р. Основы банковской деятельности (банковское дело) / К. Р. Тагирбеков. – М. : ИНФРА-М ; Весь Мир, 2001. – 715 с.

10. Назарова Е. В. Антикризисное управление кредитными организациями : учебно-практическое пособие. – М. : Изд. центр ЕАОИ. – 2007. – 237 с.

REFERENCES

Vozhzhov, A. P. *Protsessy transformatsii bankovskikh resursov* [Transformation processes of bank resources]. Sevastopol: IZD-VO SEVNTU, 2006.

Kokh, L. V., and Kokh, Yu. V. *Bankovskiy menedzhment* [Bank management]. Vladivostok: IZD-VO VGUES, 2006.

Lavrushin, O. I. *Bankovskiy menedzhment* [Bank management]. Moscow: KnoRus, 2009.

Larionova, I. V. *Upravlenie aktivami i passivami v kommercheskom banke* [Asset and liability management in commercial bank]. Moscow: Konsaltbankir, 2003.

Panova, G. S. *Analiz finansovogo sostoianiia kommercheskogo banka* [An analysis of the financial condition of the commercial bank]. Moscow: DIS, 1997.

Voloshyn, I. "Vidnosnyi ryzyk vidplyvu koshtiv z bankivskyykh rakhunkiv" [The relative risk of outflows from bank accounts]. *Visnyk NBU*, no. 7 (2004): 6-9.

Voloshyn, I., and Voloshyna, Ya. "Rishennia dylemy "likvidnist – dokhid" dlia bankivskyykh resursiv z lohnormalnym rozpodilom" [The decision dilemma "liquidity – income" for the banking resources of log-normal distribution]. *Bankivska sprava*, no. 6 (2002): 39-42.

Karcheva, H. "Modeliuvannia investytsiinoi diialnosti bankiv" [Modeling investment banks]. *Visnyk NBU*, no. 10 (2004): 11-15.

Tagirbekov, K. R. *Osnovy bankovskoy deiatel'nosti (bankovskoe delo)* [Basics of Banking (banking)]. Moscow: INFRA-M; Ves Mir, 2001.

Nazarova, E. V. *Antikrizisnoe upravlenie kreditnymi organizatsiyami* [Crisis management by credit institutions]. Moscow: EAOI, 2007.

УДК 330.43

ДОВЕРИТЕЛЬНЫЕ ОБЛАСТИ В ЭКОНОМЕТРИИ КОМПЛЕКСНЫХ ПЕРЕМЕННЫХ

ЧАНЫШЕВА А. Ф.

УДК 330.43

Чанышева А. Ф. Доверительные области в эконометрии комплексных переменных

Данная статья является результатом комплексного исследования, посвященного заложению основ комплекснозначной экономики – современного перспективного направления в области социально-экономического прогнозирования. Статья посвящена вопросам нахождения интервальных оценок для комплекснозначных уравнений линейной регрессии. Автор обосновывает выбор формы доверительных областей, а также рассматривает три подхода к их построению. В результате исследований сделан вывод, что практически все фактические значения наблюдаемой переменной находятся внутри доверительной области, рассчитанной для доверительной вероятности 95%. Это говорит о хорошем подборе модели к исходным данным и об эффективности метода нахождения доверительных областей, предложенного в данной работе.

Ключевые слова: эконометрика, комплекснозначная экономика, доверительные границы, совместные доверительные области, интервальные оценки, линейное уравнение регрессии, статистика Хотеллинга (Hotelling).

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 16. **Библ.:** 11.

Чанышева Амина Фанисовна – кандидат экономических наук, Национальный минерально-сырьевой университет «Горный» (21-я линия, д. 2, Санкт-Петербург, 199106, Россия)

E-mail: aminusha@yandex.ru

УДК 330.43

Чанышева А. Ф. Довірчі області в економічній комплексних змінних

Дана стаття є результатом комплексного дослідження, присвяченого закладанню основ комплекснозначної економіки – сучасного перспективного напрямку в галузі соціально-економічного прогнозування. Стаття присвячена питанням знаходження інтервальних оцінок для комплекснозначних рівнянь лінійної регресії. Автор обґрунтовує вибір форми довірчих областей, а також розглядає три підходи до їх побудови. У результаті досліджень зроблено висновок, що практично всі фактичні значення спостережуваної змінної перебувають усередині довірчої області, розрахованої для довірчої ймовірності 95%. Це говорить про гарний підбір моделі до вихідних даних і про ефективність методу знаходження довірчих областей, запропонованого в даній роботі.

Ключові слова: економіка, комплекснозначна економіка, довірчі границі, спільні довірчі області, інтервальні оцінки, лінійне рівняння регресії, статистика Хотеллінга (Hotelling).

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 16. **Бібл.:** 11.

Чанышева Амина Фанисовна – кандидат економічних наук, Національний мінерально-сировинний університет «Гірський» (21-я лінія, б. 2, Санкт-Петербург, 199106, Росія)

E-mail: aminusha@yandex.ru

UDC 330.43

Chanyшева A. F. Confidence Regions in Econometrics of Complex Variables

The article is a result of a complex study devoted to laying the foundation of the complex-valued economy – modern prospective direction in the field of socio-economic forecasting. The article is devoted to the issues of obtaining interval estimates for complex-valued linear regression equations. The author substantiates selection of the form of confidence regions and also considers three approaches to its building up. On the basis of the study, the article draws a conclusion that practically all factual values of the observed variable are inside the confidence region, calculated for confidence probability 95%. This testifies to a good selection of the model to the original data and effectiveness of the method of finding confidence regions offered in this article.

Key words: econometrics, complex-valued economy, limits, joint confidence regions, interval estimates, linear regression equation, Hotelling statistics.

Pic.: 4. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 16. **Bibl.:** 11.

Chanyшева Амина Ф. – Candidate of Sciences (Economics), National University of Mineral Resource \ "Gornyi" (21-ya liniya, d. 2, Saint Petersburg, 199106, Russia)
E-mail: aminusha@yandex.ru

7. Волошин І. Рішення дилеми «ліквідність – дохід» для банківських ресурсів з логнормальним розподілом / І. Волошин, Я. Волошина // Банківська справа. – 2002. – № 6. – С. 39 – 42.

8. Карчева Г. Моделювання інвестиційної діяльності банків / Г. Карчева // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 11 – 15.

9. Тагирбеков К. Р. Основы банковской деятельности (банковское дело) / К. Р. Тагирбеков. – М. : ИНФРА-М ; Весь Мир, 2001. – 715 с.

10. Назарова Е. В. Антикризисное управление кредитными организациями : учебно-практическое пособие. – М. : Изд. центр ЕАОИ. – 2007. – 237 с.

REFERENCES

Vozhzhov, A. P. *Protsessy transformatsii bankovskikh resursov* [Transformation processes of bank resources]. Sevastopol: IZD-VO SEVNTU, 2006.

Kokh, L. V., and Kokh, Yu. V. *Bankovskiy menedzhment* [Bank management]. Vladivostok: IZD-VO VGUES, 2006.

Lavrushin, O. I. *Bankovskiy menedzhment* [Bank management]. Moscow: KnoRus, 2009.

Larionova, I. V. *Upravlenie aktivami i passivami v kommercheskom banke* [Asset and liability management in commercial bank]. Moscow: Konsaltbankir, 2003.

Panova, G. S. *Analiz finansovogo sostoianiia kommercheskogo banka* [An analysis of the financial condition of the commercial bank]. Moscow: DIS, 1997.

Voloshyn, I. "Vidnosnyi ryzyk vidplyvu koshtiv z bankivskyykh rakhunkiv" [The relative risk of outflows from bank accounts]. *Visnyk NBU*, no. 7 (2004): 6-9.

Voloshyn, I., and Voloshyna, Ya. "Rishennia dylemy "likvidnist – dokhid" dlia bankivskyykh resursiv z lohnormalnym rozpodilom" [The decision dilemma "liquidity – income" for the banking resources of log-normal distribution]. *Bankivska sprava*, no. 6 (2002): 39-42.

Karcheva, H. "Modeliuvannia investytsiinoi diialnosti bankiv" [Modeling investment banks]. *Visnyk NBU*, no. 10 (2004): 11-15.

Tagirbekov, K. R. *Osnovy bankovskoy deiatelnosti (bankovskoe delo)* [Basics of Banking (banking)]. Moscow: INFRA-M; Ves Mir, 2001.

Nazarova, E. V. *Antikrizisnoe upravlenie kreditnymi organizatsiyami* [Crisis management by credit institutions]. Moscow: EAOI, 2007.

УДК 330.43

ДОВЕРИТЕЛЬНЫЕ ОБЛАСТИ В ЭКОНОМЕТРИИ КОМПЛЕКСНЫХ ПЕРЕМЕННЫХ

ЧАНЫШЕВА А. Ф.

УДК 330.43

Чанышева А. Ф. Доверительные области в эконометрии комплексных переменных

Данная статья является результатом комплексного исследования, посвященного заложению основ комплекснозначной экономики – современного перспективного направления в области социально-экономического прогнозирования. Статья посвящена вопросам нахождения интервальных оценок для комплекснозначных уравнений линейной регрессии. Автор обосновывает выбор формы доверительных областей, а также рассматривает три подхода к их построению. В результате исследований сделан вывод, что практически все фактические значения наблюдаемой переменной находятся внутри доверительной области, рассчитанной для доверительной вероятности 95%. Это говорит о хорошем подборе модели к исходным данным и об эффективности метода нахождения доверительных областей, предложенного в данной работе.

Ключевые слова: эконометрика, комплекснозначная экономика, доверительные границы, совместные доверительные области, интервальные оценки, линейное уравнение регрессии, статистика Хотеллинга (Hotelling).

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 16. **Библ.:** 11.

Чанышева Амина Фанисовна – кандидат экономических наук, Национальный минерально-сырьевой университет «Горный» (21-я линия, д. 2, Санкт-Петербург, 199106, Россия)

E-mail: aminusha@yandex.ru

УДК 330.43

Чанышева А. Ф. Довірчі області в економічній комплексних змінних

Дана стаття є результатом комплексного дослідження, присвяченого закладанню основ комплекснозначної економіки – сучасного перспективного напрямку в галузі соціально-економічного прогнозування. Стаття присвячена питанням знаходження інтервальних оцінок для комплекснозначних рівнянь лінійної регресії. Автор обґрунтовує вибір форми довірчих областей, а також розглядає три підходи до їх побудови. У результаті досліджень зроблено висновок, що практично всі фактичні значення спостережуваної змінної перебувають усередині довірчої області, розрахованої для довірчої ймовірності 95%. Це говорить про гарний підбір моделі до вихідних даних і про ефективність методу знаходження довірчих областей, запропонованого в даній роботі.

Ключові слова: економіка, комплекснозначна економіка, довірчі границі, спільні довірчі області, інтервальні оцінки, лінійне рівняння регресії, статистика Хотеллінга (Hotelling).

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 16. **Бібл.:** 11.

Чанышева Амина Фанисовна – кандидат економічних наук, Національний мінерально-сировинний університет «Гірський» (21-я лінія, б. 2, Санкт-Петербург, 199106, Росія)

E-mail: aminusha@yandex.ru

UDC 330.43

Chanysheva A. F. Confidence Regions in Econometrics of Complex Variables

The article is a result of a complex study devoted to laying the foundation of the complex-valued economy – modern prospective direction in the field of socio-economic forecasting. The article is devoted to the issues of obtaining interval estimates for complex-valued linear regression equations. The author substantiates selection of the form of confidence regions and also considers three approaches to its building up. On the basis of the study, the article draws a conclusion that practically all factual values of the observed variable are inside the confidence region, calculated for confidence probability 95%. This testifies to a good selection of the model to the original data and effectiveness of the method of finding confidence regions offered in this article.

Key words: econometrics, complex-valued economy, limits, joint confidence regions, interval estimates, linear regression equation, Hotelling statistics.

Pic.: 4. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 16. **Bibl.:** 11.

Chanysheva Amina F. – Candidate of Sciences (Economics), National University of Mineral Resource \ "Gornyi" (21-ya liniya, d. 2, Saint Petersburg, 199106, Russia)
E-mail: aminusha@yandex.ru

В последние годы рядом исследователей активно ведется работа по разработке основ нового научного направления – комплекснозначной эконометрии. Результатом многолетней работы стали многочисленные статьи, рассматривающие такие основные проблемы, как построение линейных и нелинейных уравнений регрессии, производственных функций комплексных переменных, нахождение оценок коэффициентов моделей с помощью метода наименьших квадратов, корреляционный анализ, а также оценка комплекснозначной модели. В [1] показано, что очень часто комплекснозначные модели лучше описывают экономическую динамику, нежели модели действительных переменных. Это связано с тем, что комплекснозначные модели учитывают взаимосвязь между двумя исследуемыми показателями, объединенными в комплексную переменную фактора или результата. Таким образом, появляется возможность одновременного моделирования двух экономических переменных.

Как правило, при моделировании социально-экономических процессов исследователю приходится иметь дело с выборочными значениями экономических показателей. То есть предметом исследований являются случайные величины, методами работы с которыми занимается теория вероятностей и математическая статистика. Основными характеристиками случайной величины являются, как известно, ее математическое ожидание и дисперсия.

Математическое ожидание и дисперсия являются точечными оценками случайной величины. Поскольку вероятность того, что точечная оценка совпадет с фактическим значением наблюдаемого показателя равна нулю, в эконометрии принято рассматривать доверительные области для расчетного значения данного показателя [2].

Пусть мы исследуем линейное уравнение регрессии вида:

$$\hat{Y}_x = a + bX,$$

где X – экзогенная переменная, Y – эндогенная переменная.

Для нахождения прогнозного (точечного) значения эндогенной переменной \hat{Y}_x в линейное уравнение регрессии подставляются соответствующие значения переменной X .

Для построения интервальной оценки рассмотрим событие, заключающееся в том, что отклонение точечной оценки показателя \hat{Y}_x (его прогнозного значения) от истинного значения этого параметра Y по абсолютной величине не превышает некоторую положительную величину Δ . Вероятность такого события:

$$P(|Y - \hat{Y}_x| < \Delta) = \gamma.$$

Заменив неравенство $|Y - \hat{Y}_x| < \Delta$ на равносильное, получим:

$$P(|Y - \Delta < Y < \hat{Y}_x + \Delta| <) = \gamma,$$

где γ – доверительная вероятность;

$$\Delta = \frac{tS}{\sqrt{n}}, S - \text{точечная оценка среднего квадрата}$$

экономического отклонения показателя Y , t – значение распределения Стьюдента.

Исследования в области эконометрии комплексных переменных также связаны с нахождением статистических характеристик случайной величины Y , построением и анализом комплекснозначных уравнений регрессии. Данную работу посвятим вопросам построения доверительных областей в эконометрии комплексных переменных.

В качестве основы для изучения примем линейную комплекснозначную модель вида:

$$Y_r + iY_i = (a_0 + ia_1) + (b_0 + ib_1)(X_r + iX_i), \quad (1)$$

где Y_r, Y_i – действительная и мнимая части комплексной переменной результата; X_r, X_i – действительная и мнимая части комплексной переменной фактора; a_0, a_1, b_0, b_1 – оценки действительной и мнимой составляющих комплексных коэффициентов.

В первую очередь необходимо найти оценки коэффициентов модели по методу наименьших квадратов, которые послужат основой для нахождения расчетных значений искомого показателя $Y_r + iY_i$.

Для того чтобы можно было оценить коэффициенты уравнения (1), необходимо центрировать его относительно средних, т. е. переписать в виде:

$$\begin{aligned} (Y_r - \bar{Y}_r) + i(Y_i - \bar{Y}_i) &= \\ &= (b_0 + ib_1)(X_r - \bar{X}_r + i(X_i - \bar{X}_i)). \end{aligned} \quad (2)$$

Вводя новые обозначения, представим (2) в виде:

$$Y'_r + iY'_i = (b_0 + ib_1)(X'_r + iX'_i). \quad (3)$$

Для удобства расчетов уравнение (3) можно привести к системе двухфакторных моделей действительных чисел (4):

$$\begin{cases} Y'_r = b_0X'_r - b_1X'_i \\ Y'_i = b_1X'_r + b_0X'_i \end{cases} \quad (4)$$

Оценим коэффициенты модели по методу наименьших квадратов, адаптированному для комплексных переменных, по следующим формулам [3, 4]:

$$b_0 = \frac{\sum y'_r x'_r + \sum y'_i x'_i}{\sum x'^2_r + \sum x'^2_i}; \quad (5)$$

$$b_1 = \frac{\sum y'_i x'_r - \sum y'_r x'_i}{\sum x'^2_r + \sum x'^2_i}. \quad (6)$$

Отсюда легко вычислить и значения свободного комплексного коэффициента линейной регрессионной зависимости, поскольку для оценок МНК линейных зависимостей всегда выполняется равенство относительно средних арифметических [1]:

$$\bar{y}_r + i\bar{y}_i = (a_0 + ia_1) + (b_0 + ib_1)(\bar{x}_r + i\bar{x}_i). \quad (7)$$

На основе полученных оценок коэффициентов комплекснозначной модели найдем ряд расчетных значений централизованной зависимой переменной $Y'_r + iY'_i$, подставив их в (4).

На данном этапе исследования мы получили все необходимые данные для построения доверительных областей для уравнения регрессии. Автором были изучены и апробированы несколько подходов к решению данной задачи, результаты применения которых будут представлены ниже.

Согласно первому подходу для построения доверительной области используется система уравнений (4). Каждое из уравнений системы рассматривается в данном случае в отдельности. Анализируя эти уравнения, рассчитываем значения стандартной ошибки и t -статистики для каждого из них, после чего строим доверительные интервалы [5 – 7]:

$$\hat{y}'_r - t_{f,\alpha}\sigma_r \leq Y'_r \leq \hat{y}'_r + t_{f,\alpha}\sigma_r; \quad (8)$$

$$\hat{y}'_i - t_{f,\alpha}\sigma_i \leq Y'_i \leq \hat{y}'_i + t_{f,\alpha}\sigma_i, \quad (9)$$

где $t_{f,\alpha}$ – статистика Стьюдента для уравнения регрессии; σ_r, σ_i – стандартные ошибки для соответствующих уравнений регрессии; \hat{y}'_r, \hat{y}'_i – расчетные значения действительной и мнимой частей переменной $Y'_r + iY'_i$.

Чтобы получить комплексный доверительный интервал, полученные интервалы необходимо сложить, представив их в следующем виде [5, 6]:

$$\begin{aligned} (\hat{y}'_r + i\hat{y}'_i) - t_{f,\alpha}(\sigma_r + i\sigma_i) &\leq Y'_r + \\ + iY'_i &\leq (\hat{y}'_r + i\hat{y}'_i) + t_{f,\alpha}(\sigma_r + i\sigma_i). \end{aligned} \quad (10)$$

Полученные таким образом области представляют собой прямоугольники на комплексной плоскости $Y_r Y_i$. На рис. 1 представлены построенные с помощью данного способа доверительные области для последних 15 прогнозов ряда, состоящего из 36 значений. Все фактические значения по данным наблюдениям попадают в построенные области.

Данный пример базируется на анализе следующих экономических показателей: экспорт и импорт в каче-

стве экзогенной (независимой) комплексной переменной $X_r + iX_i$, расходы на потребление и накопление – эндогенной (зависимой) комплексной переменной $Y_r + iY_i$. Данные показатели являются разными сторонами одного и того же экономического процесса, между ними существует физическая или экономическая взаимосвязь, что является одним из необходимых условий при применении комплексных переменных в эконометрике.

Недостатком данного подхода является предположение о том, что случайные величины Y_r и Y_i независимы, то есть между ними отсутствует ковариация. Однако в экономике ввиду ее сложности такие ситуации практически не встречаются. То есть предложенный алгоритм фактически не отличается от способа построения доверительных границ в эконометрии действительных переменных и не имеет перед ней преимуществ.

В эконометрии действительных переменных известно множество примеров построения совместных доверительных областей для многомерных векторов. Так, доверительная область для вектора математических ожиданий m_x определяется неравенством [8]:

$$(\bar{X}^T - m_x^T)S^{-1}(\bar{X} - m_x) < \frac{m}{n(n-m)}f_\alpha, \quad (11)$$

где f_α – верхняя $100(1-\alpha)$ %-ная точка F -распределения, m – размерность случайного вектора X , n – число наблюдений, S – ковариационная матрица.

Уравнение

$$(\bar{X}^T - \xi^T)S^{-1}(\bar{X} - \xi) < \frac{m}{n(n-m)}f_\alpha$$

в координатах ξ определяет m -мерный эллипсоид (эллипс при $m = 2$) с центром в случайной точке \bar{X} , случайные размеры и направления главных осей которого определяются матрицей S и числом f_α [8].

Д. Химмельблау в [9] рассматривает линейное уравнение регрессии вида $\eta = \beta'_0 + \beta_1 x = \beta_0 + \beta_1(x - \bar{x})$, оценка которого представлена в виде $\hat{Y} = b_0 + b_1(x - \bar{x})$.

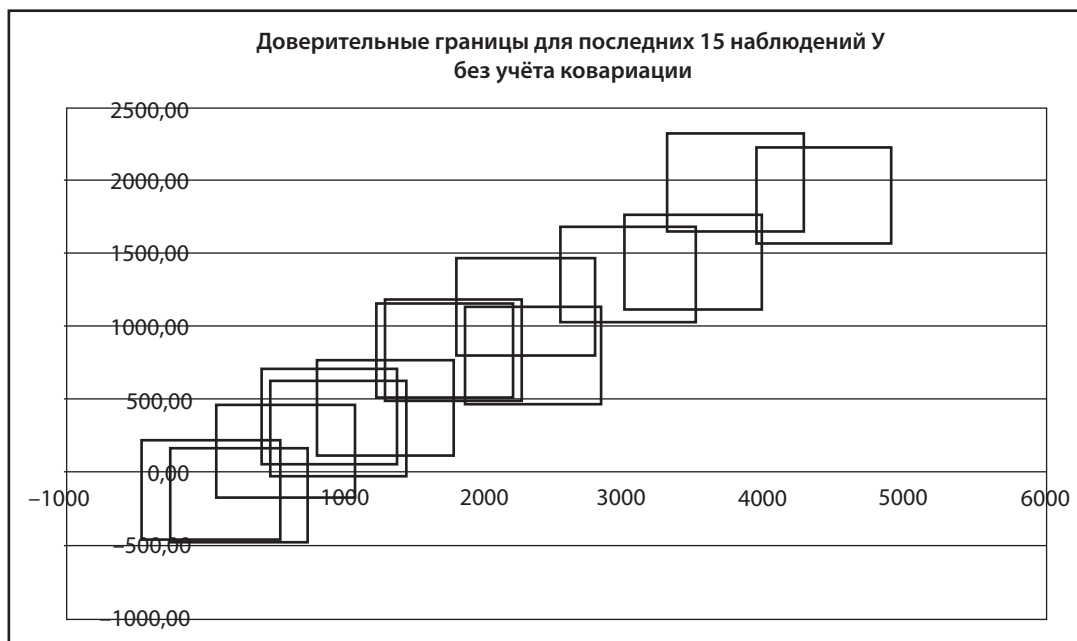

Рис. 1. Доверительные границы для последних 15 расчетных значений Y без учета ковариации

Касательно доверительных интервалов он пишет: «... Так, доверительный интервал для β_0 является интервалом, содержащим возможные значения ординат прямой при $x = \bar{x}$ для различных моделей с одним и тем же угловым коэффициентом; доверительный интервал для β_1 , напротив, является интервалом, включающим значения угловых коэффициентов для различных моделей с одинаковыми ординатами в точке \bar{x} . Однако если требуется определить, описывает ли экспериментальные данные линейная модель, учитывающая одновременно изменение углового коэффициента и ординаты при \bar{x} , необходимо оценить совместную доверительную область для β_0 и β_1 . Прямоугольник, образованный оценками доверительных интервалов, и оценка совместной доверительной области, ограниченная эллипсом, могут содержать существенно различные значения параметров β » [9] (рис. 2).

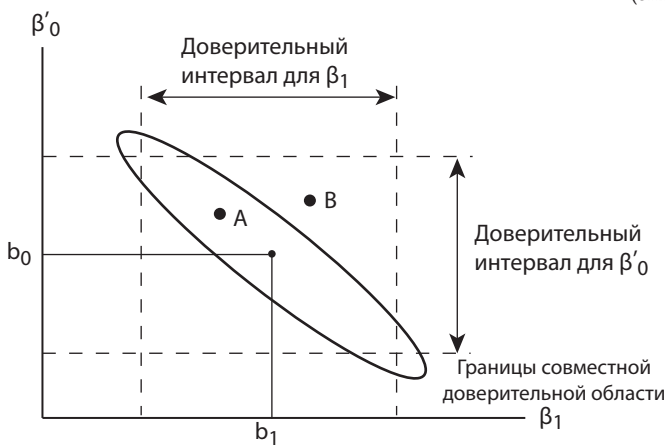

Рис. 2. Доверительные интервалы и совместная доверительная область для модели

$$\eta = \beta'_0 + \beta_1 x = \beta_0 + \beta_1(x - \bar{x})$$

Для нахождения совместной доверительной области с использованием аппарата многомерных статистических методов для двумерной случайной величины с помощью распределения Хотеллинга вводится следующее равенство:

$$T^2 = \frac{ns_{rt}^2 s_{it}^2}{s_{rt}^2 s_{it}^2 - s_{rit}^2} \left(\frac{(y_{rt} - \bar{y}_r)^2}{s_{rt}^2} + \frac{(y_{it} - \bar{y}_t)^2}{s_{it}^2} - \frac{2s_{rit}(y_{rt} - \bar{y}_r)(y_{it} - \bar{y}_t)}{s_{rt}^2 s_{it}^2} \right),$$

где s_{rt}^2 , s_{it}^2 , s_{rit}^2 – выборочные дисперсии,

или в матричной форме:

$$T^2 = n(\bar{Y} - \mu)^T C^{-1}(\bar{Y} - \mu), \quad (12)$$

где μ – вектор математических ожиданий двумерного вектора Y ;

\bar{Y} – вектор выборочных оценок математических ожиданий двумерного случайного вектора Y .

Хотеллинг связал величину T^2 с распределением F при заданной доверительной вероятности P , известных значениях k и n :

$$T^2 = \frac{k(n-1)}{n(n-k)} F_{1-P, k, n-k}. \quad (13)$$

Таким образом, учитывая (12) и (13), доверительные границы математического ожидания k -мерного случайного вектора Y с доверительной вероятностью P описываются следующим уравнением поверхности [10]:

$$(\bar{Y} - \mu)^T C^{-1}(\bar{Y} - \mu) = \frac{k(n-1)}{n(n-k)} F_{1-P, k, n-k}, \quad (14)$$

где k – размерность вектора \bar{Y} , n – число наблюдений.

Тогда совместная доверительная область будет определяться неравенством (15), что было подтверждено на многочисленных экспериментальных данных:

$$(\bar{Y} - \mu)^T C^{-1}(\bar{Y} - \mu) < \frac{k(n-1)}{n(n-k)} F_{1-P, k, n-k}. \quad (15)$$

Уравнение (14) определяет k -мерный эллипсоид (эллипс в нашем случае при $k = 2$) с центром в случайной точке \bar{Y} , случайные размеры и направления главных осей которого определяются матрицей C^{-1} и числом $F_{1-P, k, n-k}$. Доверительная область (15) представляет собой множество внутренних точек этого случайного эллипсоида. По теории этот эллипсоид покрывает неизвестную точку μ с вероятностью P [8].

Статистика Хотеллинга является наиболее простым из всех изложенных выше способов построения совместных доверительных областей для двух и более случайных величин, коррелированных между собой. Поэтому она была применена для нахождения доверительных областей для комплексного уравнения регрессии (3), а также для коэффициента регрессии $b_0 + ib_1$.

В процессе проведения экспериментальных расчетов выяснилось, что неравенство (15) необходимо адаптировать для описания комплексных уравнений регрессии, т. к. по результатам расчетов не все фактические значения зависимой переменной находились в пределах построенной доверительной области [11].

Многочисленные эксперименты позволили найти такой коэффициент H , который бы корректировал взаимосвязь между статистикой Хотеллинга и F -статистикой:

$$H = \frac{(n-k)^2}{k(n-1)}.$$

С учётом этого модифицированная статистика T^2 Хотеллинга будет связана со статистикой F следующим образом:

$$\begin{aligned} T^2 &= H \times \frac{k(n-1)}{n(n-k)} F_{1-P, k, n-k} = \\ &= \frac{(n-k)^2}{k(n-1)} \times \frac{k(n-1)}{n(n-k)} F_{1-P, k, n-k} = \\ &= \frac{n-k}{n} \times F_{1-P, k, n-k}. \end{aligned}$$

Соответственно, неравенство (15) примет вид:

$$(\bar{Y} - \mu)^T C^{-1}(\bar{Y} - \mu) < \frac{n-k}{n} F_{1-P, k, n-k}. \quad (16)$$

Результаты применения модифицированной статистики Хотеллинга на практике следующие:

1. Фактические значения исследуемой комплексной случайной величины $Y_r' + iY_i'$ находятся в пределах доверительной области с вероятностью 95 % и выше.

2. В связи с упрощением неравенства (15) нахождение доверительных областей стало более простым.

Таким образом, второй подход, получивший название «метод декомпозиционных доверительных границ», основан на построении доверительной области для коэффициента регрессии $b_0 + ib_1$ с помощью модифицированной статистики Хотеллинга. Согласно этому методу этапы нахождения доверительной области следующие:

1. Формируется случайный ряд значений комплексного коэффициента $b_0 + ib_1$, найденных по формулам [3]:

$$b_0 = \frac{Y_{rr}X_{ri} + Y_{ii}X_{ii}}{X_{ri}^2 + X_{ii}^2},$$

$$b_1 = \frac{Y_{ii}X_{ri} - Y_{rr}X_{ii}}{X_{ri}^2 + X_{ii}^2}.$$

2. Строится доверительная область для комплексного коэффициента регрессии $b_0 + ib_1$ с помощью модифицированной статистики Хотеллинга.

3. Находится ряд точек (около 40 штук), лежащих на границе построенной доверительной области.

4. Каждая из этих точек умножается на конкретное наблюдение по переменной $X_r + iX_i$.

Получаем ряды точек, лежащих на доверительных границах для соответствующих расчетных значений зависимой переменной $\hat{Y}_r + i\hat{Y}_i$, которые представляют собой эллипс.

Третий подход, получивший название «метод агрегированных доверительных границ», основан на построении доверительной области непосредственно для ряда расчетных значений $\hat{Y}_r + i\hat{Y}_i$. Этапы данного метода сводятся к следующим:

1. Найти оценки МНК для коэффициента регрессии $b_0 + ib_1$.

2. Найти ряд расчетных значений $\hat{Y}_r + i\hat{Y}_i$, подставляя в качестве b_0 и b_1 найденные оценки для них по методу наименьших квадратов.

Построить доверительные области по описанному выше алгоритму построения областей для коэффициента регрессии с помощью модифицированной статистики Хотеллинга, используя полученный двумерный ряд расчетных значений $\hat{Y}_r + i\hat{Y}_i$. Вместо средних значений ряда используется текущее расчетное значение $\hat{Y}_r + i\hat{Y}_i$, соответствующее конкретному наблюдению по $X_r + iX_i$.

Построенные данными способами доверительные области обладают следующими характеристиками. По мере увеличения номера наблюдения эллипсы для каждого конкретного значения $\hat{Y}_r + i\hat{Y}_i$ сдвигаются вправо и вверх, что говорит о возрастающем тренде исходных

экономических показателей. Отличие между совместными доверительными областями, построенными двумя разными способами, состоит в степени увеличения их размеров по мере отдаления от среднего значения. Если метод декомпозиционных доверительных границ подразумевает резкое увеличение размеров эллипсов по мере отдаления от $X_r + iX_i$, то при использовании метода агрегированных доверительных границ такое увеличение практически отсутствует. Это объясняется характером ряда, к которому применяется статистика Хотеллинга. Во втором случае, как было показано выше, этот ряд представляет собой ряд расчетных значений $\hat{Y}_r + i\hat{Y}_i$, который не имеет большой дисперсии. Метод декомпозиционных доверительных границ получает эллипсы путем умножения доверительной области для коэффициента регрессии B на конкретное наблюдение переменной $X_r + iX_i$. Естественно, что в результате умножения «крайние» эллипсы получают большее растяжение, чем те, которые располагаются близко к среднему значению $X_r + iX_i$.

Несмотря на различия в полученных результатах, оба способа, использующих модифицированную статистику Хотеллинга, являются хорошим средством нахождения доверительных границ для комплексного уравнения регрессии.

Описанные выше алгоритмы построения доверительных областей для линейного комплексного уравнения регрессии с комплексными переменными фактора и результата были применены к временным рядам реальных экономических показателей.

С целью анализа и прогнозирования макроэкономических процессов экономики России исследовались следующие экономические показатели: численность экономически активного населения и численность занятых в Российской Федерации в качестве экзогенной (независимой) переменной ($X_r + iX_i$), расходы на потребление и накопление – эндогенной (зависимой) комплексной переменной ($Y_r + iY_i$). Годовые данные по показателям представлены в *табл. 1*.

Таблица 1

Макроэкономические показатели за 2000 – 2008 гг.

Год	X_r	X_i	Y_r	Y_i
2000	72769,9	65070,4	4476,8	1365,7
2001	71546,6	65122,9	5886,8	1963,1
2002	72357,1	66658,9	7484,1	2169,3
2003	72391,4	66432,2	9058,7	2755,1
2004	72949,6	67274,7	11477,9	3558,9
2005	73431,7	68168,9	14438,2	4338,7
2006	74166,9	68854,9	17809,7	5698,8
2007	75159,0	70570,5	21968,6	8034,1
2008	75756,6	70965,1	27422,7	10522,4

X_r – численность экономически активного населения Российской Федерации, тыс. чел.

X_i – численность занятых в Российской Федерации, тыс. чел.

Y_t – расходы на конечное потребление, млрд руб.
 Y_i – валовое накопление, млрд руб.

Исследование корреляционной связи между комплексными переменными показало, что связь между переменными близка к линейной. Вывод был сделан на основе комплексного коэффициента корреляции, значение которого составило $0,998 - 0,0014i$. Соответственно, к исходным данным может быть применена линейная модель комплексного уравнения регрессии, подробно рассматриваемая выше.

Комплексный коэффициент регрессии в результате оценки по методу наименьших квадратов для комплексных уравнений составил $2,553 - 1,887i$. Доверительная область для коэффициента регрессии представлена на рис. 3. Доверительные области для уравнения регрессии найдены методом декомпозиционных доверительных границ (рис. 4). В результате исследований сделан вывод, что практически все фактические значения наблюдаемой переменной находятся внутри доверительной области, рассчитанной для доверительной вероятности 95%. Это говорит о хорошем подборе модели к исходным данным и об эффективности метода нахождения доверительных областей, предложенного в данной работе.

Метод декомпозиционных доверительных границ предлагается использовать в задачах интерполяции комплекснозначных показателей, а метод агрегированных доверительных границ – в различных задачах аппроксимации и прогнозирования. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Светульников С. Г. Основы комплекснозначной экономики / С. Г. Светульников. – С-Пб.: Издатель ИП Василькина М. Н., 2011. – 348 с.

2. Аденов А. М. Теория вероятностей и математическая статистика : учебник для вузов / А. М. Аденов, Е. А. Копытов, Л. Я. Гринглаз. – С-Пб. : Питер, 2004. – 461 с., ил. – (Серия «Учебник для вузов»).

3. Светульников С. Г. Основы эконометрии комплексных переменных / С. Г. Светульников. – С-Пб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2008. – 108 с.

4. Светульников С. Г. Производственные функции комплексных переменных / С. Г. Светульников, И. С. Светульников. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 136 с.

5. Чанышева А. Ф. Постановка задачи в области эконометрии комплексных переменных / А. Ф. Чанышева // Экономическая кибернетика: системный анализ в экономике и

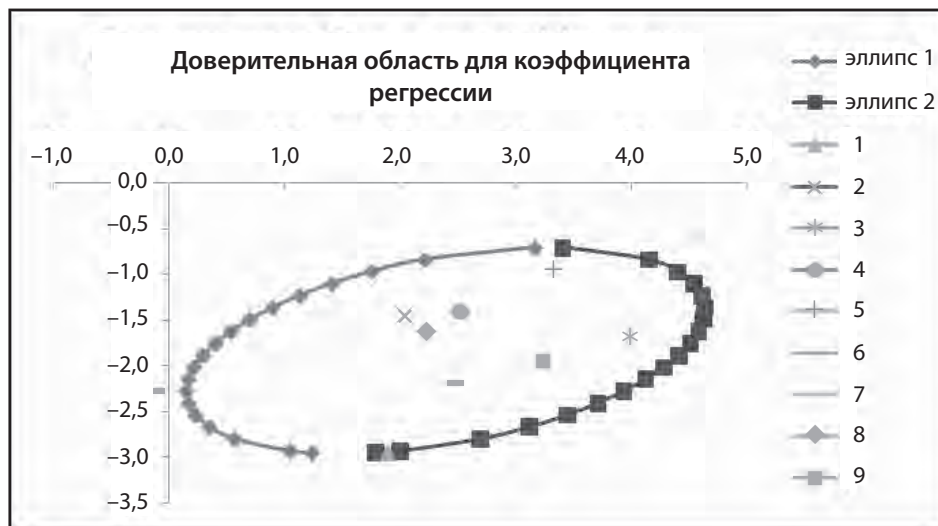

Рис. 3. Доверительная область для коэффициента регрессии $b_0 + ib_1$

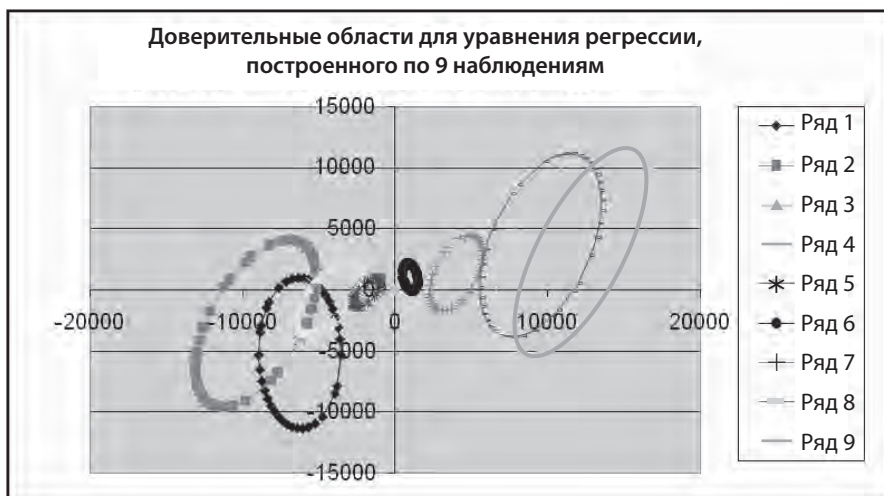

Рис. 4. Доверительные области для уравнения регрессии при $n = 9$

управлении : Сборник научных трудов. Выпуск № 16 / Под ред. Д. В. Соколова и В. П. Чернова. – С-Пб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – 150 с.

6. Чанышева А. Ф. Проблемы построения доверительных границ в эконо-метрике комплексных переменных / А. Ф. Чанышева // Экономическое прогнозирование: модели и методы : Материалы IV Международной научно-практической конференции, 10-11 апреля 2008 г. : в 2 ч. – Ч. 1. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2008. – 298 с.

7. Чанышева А. Ф. Проблемы построения доверительных интервалов для уравнения регрессии комплексных переменных / А. Ф. Чанышева // Теория хозяйственных систем : Материалы всероссийской научно-практической конференции, посвященной 75-летию профессора И. М. Сыроежина. – 21 ноября 2008 г. – С-Пб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2009. – 290 с.

8. Пугачев В. С. Теория вероятностей и математическая статистика / В. С. Пугачев. – М. : Наука, Главная редакция физико-математической литературы, 1979. – 496 с.

9. Химмельблау Д. Анализ процессов статистическими методами / Д. Пер. с англ. В. Д. Скаржинского, под ред. В. Г. Горского. – М. : МИР, 1973. – 957 с.

10. Дубров А. М. Многомерные статистические методы : учебник / А. М. Дубров, В. С. Мхитарян, Л. И. Трошин. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 252 с.

11. Чанышева А. Ф. Доверительные оценки прогнозов экономических показателей с помощью регрессий комплексных переменных / А. Ф. Чанышева // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2009. – № 4(60).

REFERENCES

Adronov, A. M., Kopytov, E. A., and Gringlaz, L. Ya. *Teoriia veroiatnostey i matematicheskaya statistika* [Probability theory and mathematical statistics]. St. Petersburg: Piter, 2004.

Chanyшева, A. F. "Postanovka zadachi v oblasti ekonometrii kompleksnykh peremennykh" [Statement of the problem in the field of econometrics complex variables]. *Ekonomicheskaya kibernetika: sistemnyy analiz v ekonomike i upravlenii*, no. 16 (2007): 150-.

Chanyшева, A. F. "Problemy postroeniia doveritelnykh granits v ekono-metrike kompleksnykh peremennykh" [Problems of building confidence limits in econometrics complex variables]. *Ekonomicheskoe prognozirovanie: modeli i metody*. Voronezh: Izdatelsko-poligraficheskyy tsentr VGU, 2008. 298-.

Chanyшева, A. F. "Problemy postroeniia doveritelnykh intervalov dlia uravneniia regressii kompleksnykh peremennykh" [Problems of construction of confidence intervals for regression equations of complex variables]. *Teoriia khoziaystvennykh sistem*. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF, 2009. 290-.

Chanyшева, A. F. "Doveritelnye otsenki prognozov ekonomicheskikh pokazateley s pomoshchiu regressiy kompleksnykh peremennykh" [Confidence estimation forecasts of economic indicators using regression of complex variables]. *Izvestiia SPbUEF*, no. 4 (60) (2009).

Dubrov, A. M., Mkhitarian, V. S., and Troshin, L. I. *Mnogomernye statisticheskie metody* [Multivariate statistical methods]. Moscow: Finansy i statistika, 2003.

Khimmelblau, D. *Analiz protsessov statisticheskimi metodami* [Process analysis by statistical methods]. Moscow: MIR, 1973.

Pugachev, V. S. *Teoriia veroiatnostey i matematicheskaya statistika* [Probability theory and mathematical statistics]. Mos-

cow: Nauka; Glavnaia redaktsiia fiziko-matematicheskoy literatury, 1979.

Svetunkov, S. G., and Svetunkov, I. S. *Proizvodstvennye funktsii kompleksnykh peremennykh* [Production functions of complex variables]. Moscow: Izdatelstvo LKI, 2008.

Svetunkov, S. G. *Osnovy ekonometrii kompleksnykh peremennykh* [Fundamentals of econometrics complex variables]. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF, 2008.

Svetunkov, S. G. *Osnovy kompleksnoznachnoy ekonomiki* [Fundamentals of complex-economy]. St. Petersburg: Vasilkina M. N., 2011.

КОНСТРУКТИВНЫЙ СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ОТЕЧЕСТВЕННЫМИ ПРЕДПРИЯТИЯМИ КАК РЫНОЧНЫМИ СИСТЕМАМИ

КОБЗЕВ П. М., КОТЛЯР А. А.

УДК [005.22:658](477):338.242

Кобзев П. М., Котляр А. А. Конструктивный системный подход к управлению отечественными предприятиями как рыночными системами

В статье определены системные причины низкого уровня конкурентоспособности отечественных предприятий и необходимость их устранения путем применения конструктивного системного подхода к управлению уровнем их состояния. Целью работы является представление конструктивного инструментария для управления системным состоянием организационно-экономических систем «предприятие», в основу которого положен современный системный и кибернетический подходы к управлению, основанные на определении количественных значений управляемых параметров. В работе приведены системная модель для параметрической идентификации предприятия как объекта управления и модель оценки уровня его системного состояния. Построен графический профиль системного состояния предприятия и представлена его параметрическая интерпретация. Представлена технология реализации системных изменений в состоянии предприятия и определены методы перехода к кибернетическому управлению отечественными предприятиями для достижения целевого уровня их системного состояния.

Ключевые слова: системная диагностика, метод параметрической идентификации объекта, системная модель предприятия, системное совершенство, кибернетическое управление.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 4. **Библ.:** 14.

Кобзев Петр Макарович – кандидат физико-математических наук, доцент, кафедра экономики предприятия и менеджмента, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: pmkobzev@ukr.net

Котляр Алена Анатольевна – магистрант, факультет экономики и права, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kotlyar_alyna@mail.ru

УДК [005.22:658](477):338.242

Кобзев П. М., Котляр А. А. Конструктивный системный підхід до управління вітчизняними підприємствами як ринковими системами
У статті визначено системні причини низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та необхідність їх усунення шляхом застосування конструктивного системного підходу до управління рівнем їх стану. Метою роботи є представлення конструктивного інструментарію для управління системним станом організаційно-економічних систем «підприємства», в основу якого покладено сучасний системний та кибернетичний підходи до управління, що базуються на визначенні кількісних значень параметрів, які підлягають управлінню. У роботі наведено системну модель для параметричної ідентифікації підприємства як об'єкта управління та модель оцінки рівня системного стану підприємства. Побудовано графічний профіль системного стану підприємства та надано його параметричну інтерпретацію. Представлено технологію реалізації системних змін у стані підприємства та визначено підґрунтя для переходу до кибернетичного управління вітчизняними підприємствами по досягненню цільового рівня їх стану.

Ключові слова: системна діагностика, метод параметричної ідентифікації, системна модель підприємства, системна досконалість, кибернетичне управління.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 14.

Кобзев Петро Макарович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, кафедра економіки підприємства та менеджменту, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: pmkobzev@ukr.net

Котляр Альона Анатоліївна – магістрант, факультет економіки та права, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: kotlyar_alyna@mail.ru

UDC [005.22:658](477):338.242

Kobzev P. M., Kotlyar A. A. Constructive System Approach to Managing Domestic Enterprises as Market Systems

The article identifies system reasons of the low level of competitiveness of domestic enterprises and a necessity to eliminate them through the use of a constructive system approach to managing the level of their state. The goal of the article is to present the constructive instruments for managing the system state of organisational and economic systems called "enterprise", in the basis of which there is a modern system and cybernetic approaches to management, based on determination of quantitative values of the managed parameters. The article provides a system model for parametric identification of an enterprise as an object of management and a model of assessment of the level of its system state. It builds a graphic profile of the system state of an enterprise and presents its parametric interpretation. It presents a technology of realisation of system changes in the state of an enterprise and determines methods of transition to cybernetic management of domestic enterprises for achievement of the target level of their system state.

Key words: system diagnostics, method of parametric identification of an object, system model of an enterprise, system perfection, cybernetic management.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 14.

Kobzev Petr M. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Department of Economics of Enterprise and Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: pmkobzev@ukr.net

Kotlyar Alyona A. – Graduate Student, Faculty of Economics and Law, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: kotlyar_alyna@mail.ru

В современной украинской экономике одной из актуальных проблем является низкий уровень конкурентоспособности отечественных предприятий как рыночных организационно-экономических систем (ОЭС). Системные ошибки, допущенные при их созда-

нии и организации функционирования, привели к тому, что в их системах управления возник системный кризис и они (системы управления) стали генераторами системных проблем [1]. Системное несовершенство отечественных предприятий проявляется в частых систем-

ных нарушениях, сбоях и отказах в их организационно-технических процессах и, как следствие, низком качестве производимой продукции и низкой эффективности деятельности. Поэтому системное несовершенство отечественных предприятий как рыночных ОЭС является одной из причин их неспособности конкурировать на мировом рынке с компаниями капиталистических экономически развитых стран [1]. Следовательно, актуальной проблемой для повышения конкурентоспособности национальной экономики является повышение системного совершенства отечественных предприятий как её базовых рыночных структур.

Эффективно решить проблему препятствуют три причины:

- 1) отсутствие в отечественной науке и практике конструктивных средств и методов системной диагностики состояний предприятий как рыночных систем и конструктивных средств и методов управления стратегическими изменениями в них;
- 2) системный кризис в системе государственного управления (СГУ), то есть в надсистеме, и отсутствие системного мышления у государственного менеджмента;
- 3) системный кризис в системах управления отечественными предприятиями и отсутствие системного мышления у его стратегического менеджмента.

Данная работа является продолжением исследований по созданию конструктивных средств и методов для системного анализа и решения возникших системных экономических проблем в реальном секторе экономики. Результаты исследований были опубликованы в работах [1 – 3].

Целью данной работы является презентация результатов разработки конструктивного инструментария для системной диагностики отечественных предприятий и конструктивного системного подхода к управлению стратегическими изменениями в них.

Как было отмечено выше, на данном этапе развития отечественной науки и практики не создано конструктивного инструментария для эффективного управления украинскими предприятиями как открытыми рыночными системами, о чем свидетельствует анализ работ отечественных ученых, посвященных данной проблематике [4 – 8 и др.], носящих в большей мере теоретический характер.

Что же касается методов и средств мировой науки и практики управления рыночными предприятиями как открытыми ОЭС, представленными в работах [9 – 11], то они не могут быть эффективно применены отечественным практическим менеджментом в специфических отечественных условиях, а также в силу системного кризиса, существующего в их системах управления. Поскольку одним из основных факторов, определяющих конкурентоспособность национальной экономики, является конкурентоспособность её предприятий, вопрос о выведении их на уровень системно совершенных производственных организаций является актуальным и требует разработки конструктивных методов его решения.

Для решения данной проблемы необходимы:

- ✦ конструктивный инструментарий для системной диагностики состояния отечественных предприятий как открытых систем;
- ✦ научные (кибернетические) подходы к управлению стратегическими изменениями на отечественных предприятиях в процессе их трансформации.

В основу создания конструктивного инструментария системной диагностики был положен кибернетический метод параметрической идентификации объекта управления [12], которым в данном случае является ОЭС «предприятие». Для реализации данного метода на базе модели «белого ящика» была построена системная модель предприятия как открытой системы, которая представлена на рис. 1.

Системная модель, согласно системному подходу, адекватно отображает состав и структуру системного тандема «предприятие-государство» в качестве исследуемой системы и надсистемы. Взаимодействие ОЭС «предприятие» с надсистемой параметрически идентифицируется значениями обобщённых системных параметров Y, X, P, B, K и I , информационная суть которых представлена в табл. 1.

Внутренняя функциональная структура ОЭС «предприятие» представлена структурой системного функционального преобразователя входного потока ресурсов в продуктовый выход системы. Процесс преобразования осуществляется при помощи четырех взаимосвязанных общесистемных видов деятельности: управленческой, производственной, обеспечивающей и обслуживающей. Три из четырех видов деятельности выполняют управляющие, обеспечивающие и обслуживающие функции по отношению к производственной деятельности, которая напрямую связана с выходом системы, производя продукцию для системного потребителя. Структуру каждого вида деятельности образуют четыре вида элементов: средства и предметы труда, элементы условий труда и активные элементы (персонал).

Системное состояние ОЭС «предприятие» характеризуется в представленной модели обобщёнными системными параметрами-показателями $СФ, М, СЦФ, U, Q, С, СП, СС, ВС$, наименования и информационная суть которых также приведены в табл. 1.

Из представленной модели и табл. 1 можно видеть, что системное состояние предприятия полно и адекватно описывается пятнадцатью системными параметрами. При этом предприятию как системе соответствует функционал вида:

$$\Phi_{\text{ОЭС}}(Y, X, P, B, K, I, СФ, М, СЦФ, U, Q, С, СП, СС, ВС) = 0. \quad (1)$$

Согласно теории систем равенство нулю функционала означает взаимосвязь и взаимозависимость всех системных параметров, которые параметрически идентифицируют систему.

Представленная на рис. 1 модель позволяет однозначно идентифицировать любое предприятие представителем набором измеренных количественно значениями системных параметров, а, следовательно, отличать

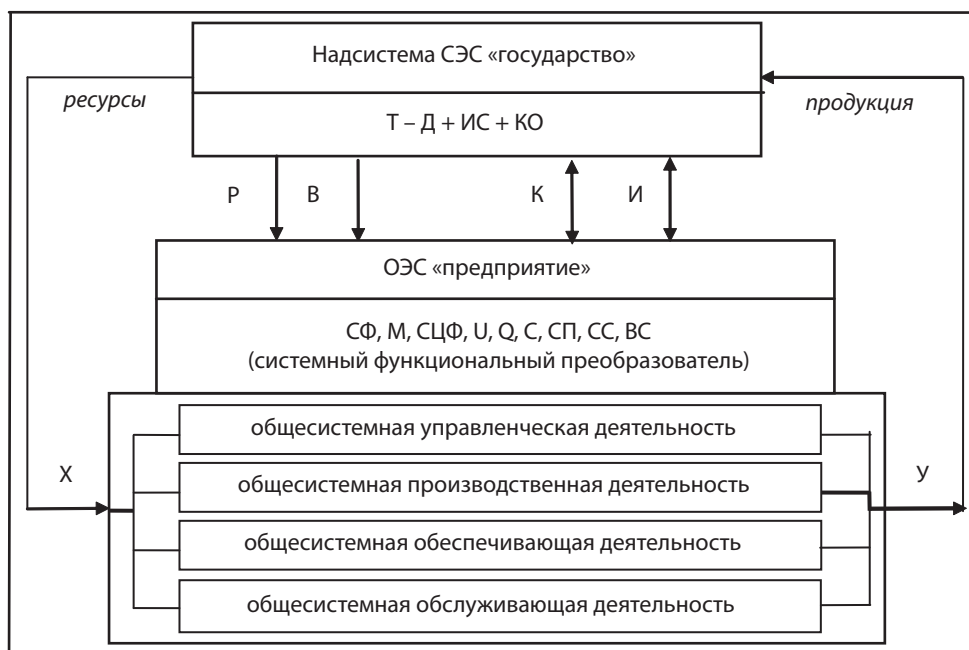

Рис. 1. Системная модель для параметрической идентификации ОЭС «предприятие» как объекта управления

Таблица 1

Наименование и информационные характеристики системных параметров

№ п/п	Наименование системного параметра	Условное обозначение	Информационная характеристика
1	Выход системы	У	Производимая продукция или услуги
2	Вход системы	Х	Поток ресурсов и услуг, преобразуемых в выход
3	Внешние регламенты	Р	Регламенты надсистемы для ОЭС «предприятие»
4	Внешние воздействия	В	Воздействия на ОЭС «предприятие» за нарушение установленных регламентов
5	Внешние коммуникации	К	Коммуникации активных элементов ОЭС «предприятие» с активными элементами в надсистеме
6	Информационные обмены	И	Информационные обмены ОЭС «предприятие» с надсистемой
7	Системообразующий фактор	СФ	Фактор, объединяющий активных элементов в систему ОЭС «предприятие»
8	Стратегическая цель функционирования системы	СЦФ	Измеримая стратегическая цель функционирования ОЭС «предприятие»
9	Миссия системы	М	Предназначение ОЭС «предприятие»
10	Показатель уровня интеграции системных элементов	U	Уровень интеграции системных элементов в функциональном преобразователе
11	Показатель уровня системной открытости	Q	Уровень информационного сопровождения взаимодействий с надсистемой и уровень корректности рыночных отношений
12	Показатель соответствия структуры системы цели функционирования	С	Уровень соответствия функциональной, технологической, производственной и организационной структур общесистемных видов деятельности ОЭС «предприятие» цели функционирования
13	Показатель уровня соответствия системного потенциала цели функционирования	СП	Уровень соответствия системно сопряженного потенциала общесистемных видов деятельности цели функционирования
14	Показатель уровня системного совершенства	СС	Уровень системного совершенства ОЭС «предприятие»
15	Показатель уровня благоприятности внутренней среды	ВС	Уровень благоприятности внутренней среды ОЭС «предприятие» для осуществления активными элементами эффективной деятельности
16	Формула рыночного обмена	Т-Д-Т	Классическая формула обмена в рыночной экономике
17	Информационное сопровождение	ИС	Информационное сопровождение рыночных обменов
18	Корректность отношений	КО	Корректность отношений при осуществлении рыночных обменов

одно предприятие от другого. Кроме того, если установить нормативные значения для параметров, то по отклонениям фактических значений от нормативных можно судить о нарушениях в системе и в её системных элементах. Это означает, что возникшие нарушения в функционировании элементов будут проявляться соответствующими симптомами, по которым можно будет судить о состоянии системы. Для оценки системных состояний следует ввести соответствующий показатель, которым является показатель уровня системного состояния.

Показатель уровня системного состояния включает три основные составляющие: уровень состояния взаимодействия с внешней средой (U_{B3}), уровень состояния задаваемых целевых ориентиров ($U_{ЦО}$) и уровень состояния функционального преобразователя ($U_{ФП}$), каждый из которых содержит в себе определенное количество параметров нижнего уровня иерархии. На рис. 2 представлена иерархическая модель оценивания уровня системного состояния предприятия, построенная на базе системной модели параметрической идентификации (см. рис. 1).

$$\begin{aligned}
 \text{СЦФ} = F_{\text{ЦФ}}(U_{\text{ОЭС}}) = & q_{B3} \times U_{B3} + q_{\text{ЦО}} \times U_{\text{ЦО}} + \\
 & + q_{\text{ФП}} \times U_{\text{ФП}}.
 \end{aligned} \quad (3)$$

В свою очередь, на основе модели оценивания можно получить зависимости для составляющих показателей системного состояния, представляя их в виде системы формализованных выражений:

$$\begin{cases}
 U_{B3} = F_{B3}(Y, X, P, B, K, I); \\
 U_{\text{ЦО}} = F_{\text{ЦО}}(C\Phi, M, \text{СЦФ}); \\
 U_{\text{ФП}} = F_{\text{ФП}}(U, Q, C, \text{СП}, \text{СС}, \text{BC}),
 \end{cases} \quad (4)$$

где F_{B3} – функция связи показателя системного состояния U_{B3} с оценочными управляемыми системными параметрами взаимодействия;

$F_{\text{ЦО}}$ – функция связи показателя системного состояния $U_{\text{ЦО}}$ с оценочными управляемыми системными параметрами целевых ориентиров;

$F_{\text{ФП}}$ – функция связи показателя системного состояния $U_{\text{ФП}}$ с оценочными управляемыми системными параметрами функционального преобразователя.

С целью осуществления надежного количественного оценивания системных параметров их необходимо продифференцировать на глубину, достаточную для тре-

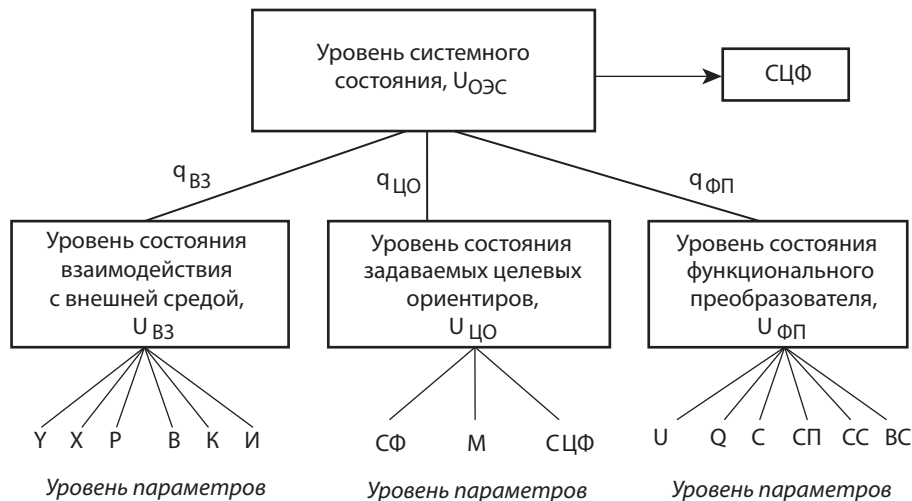

Рис. 2. Системная иерархическая модель оценивания уровня системного состояния ОЭС «предприятие»

Как видно из модели оценивания уровня системного состояния предприятия (см. рис. 2), его значение определяется суммой произведений значений уровней 3-х составляющих показателей системного состояния (U_{B3} , $U_{\text{ЦО}}$ и $U_{\text{ФП}}$) и значений коэффициентов их системной значимости q_{B3} , $q_{\text{ЦО}}$, $q_{\text{ФП}}$ соответственно. Из взаимосвязи системных параметров в выражении (1) можно получить зависимость стратегической цели функционирования (СЦФ) или целевой функции от остальных системных параметров:

$$\begin{aligned}
 \text{СЦФ} = F_{\text{СЦФ}}(Y, X, P, B, K, I, \text{СФ}, M, U, \\
 Q, C, \text{СП}, \text{СС}, \text{BC}),
 \end{aligned} \quad (2)$$

где $F_{\text{СЦФ}}$ – функция связи стратегической цели функционирования с управляемыми системными параметрами, характеризующими системное состояние. Исходя из выражения (2) и модели на рис. 2, можно получить функциональную зависимость для стратегической цели функционирования (СЦФ) в следующем виде:

буемой точности оценивания и затем экспертно оценить, предварительно задав шкалу и критериальные диапазоны.

Оценка значений уровней управляемых системных параметров производится экспертным методом по шкале 0 ÷ 10 баллов. Для измерения промежуточных значений уровней управляемых системных параметров и показателей системного состояния объекта вводятся следующие критериальные диапазоны: 10 – 9 баллов – соответствие мировым стандартам, 9 – 8 баллов – стандарты ближнего зарубежья, 8 – 6 баллов – стандарты внутреннего рынка, 6 – 4 баллов – договорные стандарты, менее 4 баллов – критический уровень значений параметров (состояние системного кризиса).

По измеренным значениям оценочных показателей строится графический профиль системного состояния предприятия с отображением среднего значения уровня оценочных параметров. На рис. 3 представлен графический профиль системного состояния одного из производственных объектов, построенный по экспертным значениям оценочных показателей уровней системного состояния.

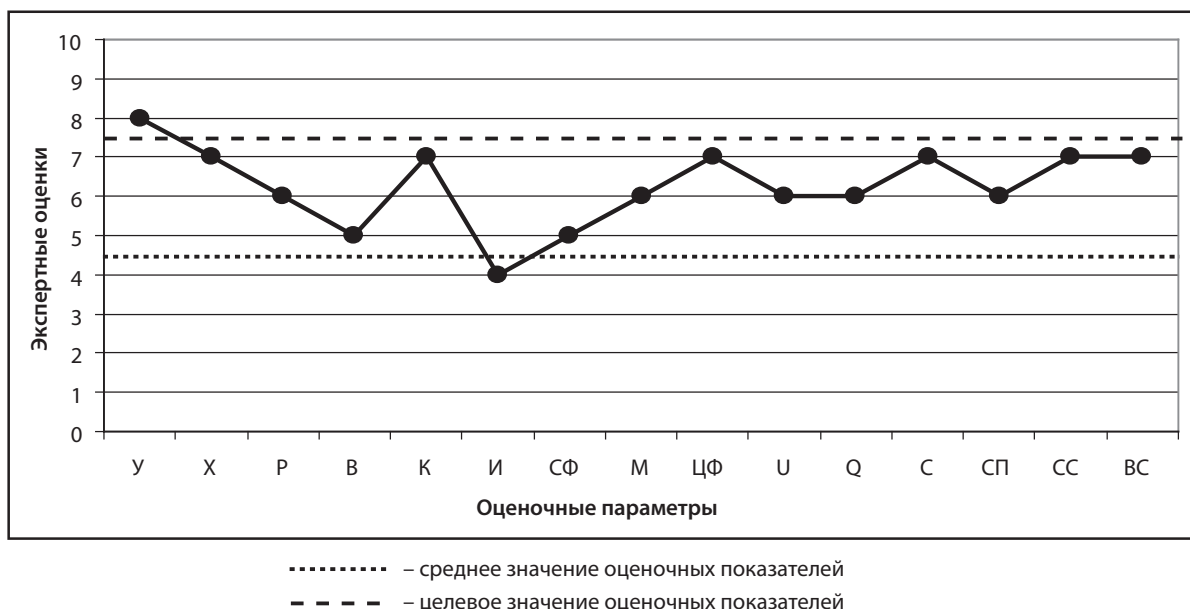

Рис. 3. Графический профиль системного состояния предприятия

Как можно видеть из графического профиля (см. рис. 3), значения оценочных показателей уровня изменяются в диапазоне от 4 до 8 баллов, что говорит о низком уровне их интеграции в системе. На рис. 3 отображено среднее значение оценочных показателей равно 6,4 баллам и целевое значение задаваемого уровня (9 баллов). Кроме того, на графическом профиле отображены проблемные критические параметры, требующие первоочередных стратегических изменений. Для критических параметров в качестве первого этапа повышения их уровня выбирается среднее значение в качестве целевого. По результатам реализации запланированных системных мероприятий производится оценивание измененного состояния, строится новый графический профиль и определяются управляемые параметры для очередного этапа стратегических системных изменений. Число эта-

пов стратегических изменений определяется величиной разрыва значений целевого и исходного уровней системного состояния предприятия.

Решение задачи научного (кибернетического) управления сводится к воздействию на состояния и связи системных элементов, которые обуславливают низкие значения уровней системных параметров. А поскольку имеется инструмент измерений количественных значений системных параметров, то выработка управленческих воздействий носит объективный характер, а следовательно, лишённый субъективных ошибочных влияний.

ВЫВОДЫ

Таким образом, в результате проведенных исследований разработан конструктивный системный инструмент для управления системным состоянием искусственно создаваемых или совершенствуемых ОЭС «предприятие». В основу разработанного инструментария положены современные системный и кибернетический подходы к управлению, которые базируются на измерениях количественных значений управляемых

ЛИТЕРАТУРА

1. **Кобзев П. М.** Системный подход к совершенствованию государственного управления и местного самоуправления / П. М. Кобзев // «Управління розвитком», ХНЕУ. – 2005. – № 2. – С. 13 – 16.
2. **Кобзев П. М.** Определение уровня системного совершенства предприятия на основе иерархической модели оценочных показателей / П. М. Кобзев // «Управління розвитком», ХНЕУ. – 2004. – № 1. – С. 31 – 39.
3. **Гагаринов А. В.** Системная иерархическая модель оценивания уровня интеграции системных элементов производственной системы / А. В. Гагаринов, П. М. Кобзев // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції молодих учених і студентів «Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери». – У 2-х томах. – Т. 2. – Донецьк : ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», 2012. – С. 51 – 57.
4. **Холод Б. І.** Системний підхід – основа сучасного управління діяльністю промислових підприємств / Б. І. Холод, О. М. Зборовська // Академічний огляд / Дніпропетровський університет ім. А. Нобеля. – 2010. – № 1. – С. 48 – 54.
5. **Гур'янов А. Б.** Системний підхід до стратегічного управління підприємством / А. Б. Гур'янов, О. А. Гришко // Вісник економіки транспорту і промисловості / Українська державна академія залізничного транспорту. – 2011. – № 34. – С. 274 – 277.
6. **Нападовська Л. А.** Системний підхід як методологічний базис планування розвитку підприємства у нестабільному середовищі / Л. А. Нападовська // Університетські наукові записки ; Хмельницький університет управління та права. – 2006. – № 1 (17). – С. 338 – 344.
7. **Харченко В. А.** Особливості застосування системного підходу до управління підприємством / В. А. Харченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – У 2-х томах. – Т. 2. – Приазовський державний технічний університет, 2012. – С. 242 – 246.
8. **Іванова М. І.** Використання системного підходу при управлінні промисловими підприємствами [Текст] / М. І. Іванова, Д. М. Потьомкін, Н. Б. Мітіна // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 64 – 77.
9. **Друкер Питер Ф.** Эффективное управление предприятием / Питер Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2008. – 224 с.
10. **Ансофф И.** Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
11. **О'Шеннеси Дж.** Принципы организации управления фирмой / О'Шеннеси Дж. – М. : ООО МТ «Пресс», 1999. – 296 с.
12. **Эшби У. Р.** Введение в кибернетику / У. Р. Эшби. – М. : Издательство иностранной литературы, 1959. – 430 с.
13. **Сурмин Ю. П.** Теория систем и системный анализ : учеб. пособие / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
14. **Гиг Дж. Ван.** Прикладная общая теория систем / Дж. Ван Гиг / Пер. с англ. – М. : Мир, 1981. – 336 с.

REFERENCES

- Kobzev, P. M. "Systemnyi podkhod k sovershenstvovaniyu hosudarstvennogo upravleniya y mestnogo samoupravleniya" [A systematic approach to improve public administration and local self-government]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 2 (2005): 13-16.
- Kobzev, P. M. "Opredeleniye urovnia systemnogo sovershenstva predpriyatiya na osnove yerarkhycheskoi modely otse-

nochnykh pokazatelei" [Determining the level of perfection of the system based on a hierarchical model estimates]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 1 (2004): 31-39.

Haharynov, A. V., and Kobzev, P. M. "Systemnaia yerarkhycheskaia model otsenyvaniya urovnia yntehratsyyi systemnykh elementov proyzvodstvennoi systemy" [The system-level hierarchical model of evaluation of system integration elements of the production system]. *Aktualni problemy ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku vyrobnychoi sfery*. Donetsk: DonNTU, 2012. 51-57.

Kholod, B. I., and Zborovska, O. M. "Systemnyi pidkhd – osnova suchasnoho upravlinnia diialnistiu promyslovykh pidpriemstv" [Systematic approach – the basis of modern management of enterprises]. *Akademichnyi ohliad*, no. 1 (2010): 48-54.

Hur'ianov, A. B., and Hryshko, O. A. "Systemnyi pidkhd do stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom" [Systematic approach to strategic management]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 34 (2011): 274-277.

Napadovska, L. A. "Systemnyi pidkhd yak metodolohichniy bazys planuvannya rozvytku pidpriemstva u nestabilnomu seredovyschi" [Systems approach as a methodological basis for planning the enterprise in an unstable environment]. *Univertsytetski naukovi zapysky*, no. 1 (17) (2006): 338-344.

Kharchenko, V. A. "Osoblyvosti zastosuvannya systemnoho pidkhdou do upravlinnia pidpriemstvom" [Features of the system approach to management]. In *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, 242-246: Pryazovskiy derzhavnyi tekhnichnyi universytet, 2012.

Ivanova, M. I., Potyomkin, D. M., and Mitina, N. B. "Vykorystannya systemnoho pidkhdou pry upravlinni promyslovykh pidpriemstvamy" [Using a systematic approach in the management of industrial enterprises]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, no. 1 (2010): 64-77.

Druker, Piter F. *Effektivnoe upravlenie predpriatiem* [Effective management of the enterprise]. Moscow: Viliams, 2008.

Ansoff, I. *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Moscow: Ekonomika, 1989.

O'Shennesi, Dzh. *Printsipy organizatsii upravleniia firmoy* [The principles of organization management firm]. Moscow: Press, 1999.

Eshbi, U. R. *Vvedenie v kibernetiku* [Introduction to Cybernetics]. Moscow: Izdatelstvo inostrannoy literatury, 1959.

Surmin, Yu. P. *Teoriia sistem i sistemnyy analiz* [Systems theory and systems analysis]. Kyiv: MAUP, 2003.

Van Gig, Dzh. *Prikladnaia obshchaia teoriia sistem* [Applied general systems theory]. Moscow: Mir, 1981.

МОДЕЛЮВАННЯ СИНЕРГЕТИЧНИХ ЕФЕКТІВ У РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

СТЕПАНЕНКО О. П.

УДК 330.4: 336

Степаненко О. П. Моделювання синергетичних ефектів у розвитку банківської системи

У статті досліджуються процеси функціонування та розвитку банківської системи в сучасних умовах. Розглядаються питання корпоративної взаємодії в банківському секторі, а також будується модель узгодженої взаємодії між структурними елементами банківської системи (БС) і визначаються умови виникнення синергетичних ефектів у банківській системі. Отримані результати доводять доцільність розвитку та підтримки функціонування корпоративної інфраструктури БС, дозволяють підвищити вигоди окремих елементів БС, оцінити синергетичні ефекти у розвитку БС і, як наслідок, підвищити ефективність функціонування БС у цілому. Оскільки підвищення ефективності функціонування БС позитивно впливає на економіку країни, перспективними напрямками є дослідження процесів взаємодії елементів корпоративної інфраструктури БС із зовнішнім середовищем і встановлення можливості застосування принципів корпоративної взаємодії та виникнення синергетичних ефектів у таких процесах.

Ключові слова: банківська система, банк, корпоративна інфраструктура, корпоративна взаємодія, модель, синергетичний ефект.

Формул: 4. **Бібл.:** 20.

Степаненко Ольга Петрівна – кандидат економічних наук, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: olga_stepanenko@E-mail.ua

УДК 330.4: 336

Степаненко О. П. Моделирование синергетических эффектов в развитии банковской системы

В статье исследуются процессы функционирования и развития банковской системы в современных условиях. Рассматриваются вопросы корпоративного взаимодействия в банковском секторе, а также строится модель согласованного взаимодействия между структурными элементами банковской системы (БС) и определяются условия возникновения синергетических эффектов в банковской системе. Полученные результаты доказывают целесообразность развития и поддержки функционирования корпоративной инфраструктуры БС, позволяют повысить выгоды отдельных элементов БС, оценить синергетические эффекты в развитии БС и, как следствие, повысить эффективность функционирования БС в целом. Поскольку повышение эффективности функционирования БС положительно влияет на экономику страны, перспективными направлениями являются исследования процессов взаимодействия элементов корпоративной инфраструктуры БС с внешней средой, а также установление возможности применения принципов корпоративного взаимодействия и возникновения синергетических эффектов в таких процессах.

Ключевые слова: банковская система, банк, корпоративная инфраструктура, корпоративное взаимодействие, модель, синергетический эффект.

Формул: 4. **Библ.:** 20.

Степаненко Ольга Петровна – кандидат экономических наук, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: olga_stepanenko@E-mail.ua

UDC 330.4: 336

Stepanenko O. P. Modelling Synergetic Effects in Development of the Banking System

The article studies the processes of functioning and development of the banking system under modern conditions. It considers issues of corporate interaction in the banking sector and also builds a model of co-ordinated interaction between the structural elements of the banking system and identifies conditions of appearance of synergetic effects in the banking system. The obtained results prove expediency of development and support of functioning of the corporate infrastructure of the banking system, allow increase of profit of individual elements of the banking system, assess synergetic effects in development of the banking system and, as a result, increase of effectiveness of functioning of the banking system in general. Since increase of effectiveness of functioning of the banking system positively influences economies of the countries, the prospective directions are studies of the processes of interaction of elements of corporate infrastructure of the banking system with external environment and also establishment of a possibility of applying principles of corporate interaction and appearance of synergetic effects in such processes.

Key words: banking system, bank, corporate infrastructure, corporate interaction, model, synergetic effect.

Formulae: 4. **Bibl.:** 20.

Stepanenko Olga P. – Candidate of Sciences (Economics), Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: olga_stepanenko@E-mail.ua

Дослідження сучасних тенденцій функціонування та розвитку банківських систем світу демонструє нелінійну динаміку та хаотичність процесів, що в них відбуваються. Тому для визначення механізмів ефективного функціонування та розвитку банківських систем і проведення модельних експериментів необхідно застосувати принципово нові інноваційні підходи, в основі яких лежить еволюційно-синергетична парадигма.

Синергетика – це наука про самоорганізацію в нерівноважних відкритих нелінійних дисипативних системах реального світу, до яких належать і банківські системи. При цьому під самоорганізацією розуміється певний фазовий перехід – стрибкоподібна зміна внутрішніх властивостей системи при незмінних зовнішніх параметрах.

Незважаючи на певну кількість фундаментальних робіт із синергетики [1 – 3], прикладних досліджень, що базуються на системно-синергетичному підході [4 – 9], а також окремі роботи науковців, які формують синергетичну концепцію розвитку банківських систем [10 – 13], на сьогодні ще не розроблено цілісної методології побудови та використання синергетичних моделей функціонування та розвитку банківських систем.

Банківська система (БС), яка являє собою сукупність різних видів національних банків і кредитних установ, що діють в рамках загального грошово-кредитного механізму, на відміну від інших систем, що розвиваються еволюційним шляхом, коли до однієї центральної одиниці додаються залежні структури, які приймають її

правила та принципи, має певні особливості, оскільки банки, які входять до складу БС, є достатньо різноманітними за методами управління, напрямками діяльності, цілями розвитку. Тому одними з основних умов забезпечення ефективного розвитку БС є впровадження методів корпоративного управління, розбудова єдиної корпоративної інфраструктури БС, що буде забезпечувати додаткову ефективність функціонування БС, яка є більшою за суму результатів діяльності окремих структурних елементів БС, тобто виникнення синергетичних ефектів [14]. Таким чином, виявляється необхідним дослідження процесів корпоративної взаємодії структурних елементів у банківському секторі та побудови відповідних економіко-математичних моделей для визначення умов виникнення синергетичних ефектів у БС.

Отже, питання дослідження процесів функціонування та розвитку банківських систем і їхніх структурних елементів, моделювання процесів корпоративної взаємодії останніх і визначення умов виникнення синергетичних ефектів є актуальними та потребують свого вирішення.

Проблеми, що розглядаються в статті, мають комплексний характер. З одного боку, вони пов'язані з розвитком синергетики та дослідженням процесів синергетичного розвитку. Цим питанням присвячені роботи таких учених, як Г. Хакен [1], І. Пригожин [2], О. Князевої, С. Курдюмов [3], В. Вітлінський [4], А. Матвійчук [5] та інших.

З іншого боку, зміни, що відбуваються в усіх сферах економічної діяльності, у тому числі й у банківській сфері, відбуваються під впливом світо-системних процесів, що зумовлюють виникнення синергетичних ефектів. Ці питання знайшли відображення в роботах таких учених, як І. Поспелов [6], Г. Малинецький [6], Д. Чернавський [7], Т. Клебанова [8] та інших.

Аналіз останніх публікацій щодо визначення механізмів ефективного розвитку БС з використанням еволюційно-синергетичної методології свідчить, що на сьогодні є розробленими лише окремі питання підтримки процесів функціонування БС, які стосуються управління ризиками банківської діяльності, інноваційного розвитку БС, визначення ефективності функціонування БС [10 – 13]. Разом із тим, сучасні реалії потребують дослідження синергетичних ефектів у БС і побудови відповідних економіко-математичних моделей.

Метою роботи є розроблення моделі корпоративної взаємодії банків для дослідження умов появи синергетичних ефектів у розвитку БС.

Відповідно до мети в даній роботі послідовно вирішувались такі дослідницькі завдання: дослідження особливостей корпоративної взаємодії в банківському секторі, розроблення економіко-математичних моделей корпоративної взаємодії структурних елементів БС, визначення умов виникнення синергетичних ефектів у БС.

Практика корпоративного управління в банках має важливе значення для забезпечення належної та безперебійної роботи як окремих банків, так і банківського сектора в цілому. Фахівці стверджують, що банкрутство банку може призвести до виник-

нення системних ризиків і матиме серйозні негативні наслідки для вкладників, інших зацікавлених сторін та економіки в цілому. Водночас грамотно розроблена політика погодженої взаємодії в банківській сфері, ефективно підтримувані процеси корпоративного управління в банках і кредитних організаціях позитивно позначаються на результатах роботи як самих банків, так і банківської системи в цілому, і, як наслідок, всієї економіки держави [15, 16].

Слід зазначити, що відсутність розвиненої корпоративної інфраструктури БС і регламентованих процесів корпоративної взаємодії між елементами БС можуть призвести до виникнення некерованих процесів, які здатні перерости в кризи, що було продемонстровано банківськими системами практично всіх країн у 2007 – 2010 рр. [17].

Корпоративна інфраструктура БС являє собою сукупність структурних елементів БС, що здійснюють управління, або центрів управління (для БС України ними будуть НБУ, акціонери, ради директорів, виконавчі органи банків, внутрішні структурні підрозділи банків, асоціації комерційних банків (АУБ, НАБУ) тощо), які формують необхідні умови для здійснення корпоративного управління в банках і кредитних організаціях (далі – банках) і сприяють впровадженню та реалізації принципів і стандартів корпоративного управління, а також удосконаленню корпоративних взаємовідносин у БС.

В основі корпоративної взаємодії між елементами корпоративної інфраструктури БС лежать такі принципи:

- ✦ універсальність (основні засади корпоративного управління застосовані для всіх елементів корпоративної інфраструктури БС);
- ✦ динамізм функціонування БС в цілому, її окремих елементів і взаємодії із зовнішнім середовищем;
- ✦ одноманітність побудови критерію оцінки ефективності корпоративної інфраструктури та її елементів;
- ✦ повнота, збалансованість і стійкість корпоративної інфраструктури БС;
- ✦ можливість вибору між різними варіантами корпоративних взаємовідносин;
- ✦ адаптивність змін корпоративної інфраструктури БС до змін зовнішнього середовища.

Корпоративна інфраструктура БС визначає рівень розвитку та якість функціонування БС. Не є виключенням і БС України. За останні роки у вітчизняному банківському секторі більш активно впроваджуються методи корпоративного управління в практику діяльності комерційних банків [16]. Однак, незважаючи на певний прогрес, рівень розвитку та підтримки корпоративної взаємодії між структурними елементами БС України є низьким і не відповідає світовим стандартам банківської діяльності [12].

Зазначимо, що розвиток і підтримка функціонування корпоративної інфраструктури БС є необхідним перш за все для того, щоб забезпечити реальний ефект від такого об'єднання. З цього погляду важливим є дослідження синергетичних ефектів, що виникають в корпоративних інфраструктурах.

У загальному випадку для дослідження синергетичних ефектів у корпоративній інфраструктурі БС необхідно забезпечити виконання таких дій:

- ✦ оцінювання потенціалу синергії корпоративної взаємодії за різними напрямками банківської діяльності;
- ✦ визначення можливих ефектів синергії корпоративної взаємодії елементів корпоративної інфраструктури БС;
- ✦ планування множини впливових синергетичних ефектів корпоративної взаємодії елементів корпоративної інфраструктури БС;
- ✦ формування дерева цілей щодо досягнення синергетичних ефектів корпоративної взаємодії на різних рівнях управління корпоративної інфраструктури БС;
- ✦ контроль за досягненням синергетичних ефектів у корпоративній інфраструктурі БС.

Отже, на сьогодні є вкрай необхідним розвивати та підтримувати корпоративну інфраструктуру БС, яка створює сприятливі умови для виникнення синергетичних ефектів.

Оскільки корпоративні структури характеризуються наявністю розподіленого контролю, тобто суб'єкти управління підпорядковані одночасно декільком органам управління (діяльність банків регулюється акціонерами, радами директорів, НБУ тощо) і здійснюють свою діяльність в умовах конфліктів і невизначеності, для моделювання процесів корпоративної взаємодії доцільно здійснювати за допомогою теоретико-ігрових методів [18].

Нехай $A = \{1, 2, \dots, a\}$ – множина центрів управління БС, кожен з яких здійснює управління підпорядкованими йому банками $B_i; i \in A; x_{ji} \in X_{ji}$ – дія j -го банку, підпорядкованого i -му центру управління БС (X_{ji} – підмножина скінченновимірному евклідовому простору); $x_i = \{x_{ji}\}_{j \in B_i}$ – вектор підпорядкованих i -му центру управління БС банків; $x_i = (x_{ji})_{j \in B_i}; i \in A$ – матриця дій всіх банків; $E_i(x_i)$ – прибуток, що отримує i -й центр управління БС; $r_{ji} = \{r_{ji}\}_{j \in B_i}$ – вектор витрат; $s_{ji} = \{s_{ji}\}_{j \in B_i}$ – вектор стимулювання j -го банку i -м центром управління БС.

Тоді цільова функція i -го центру управління БС являє собою різницю між доходом і сумарним стимулюванням, що надається підпорядкованими йому банками:

$$F_i(x_i) = E_i(x_i) - \sum_{j \in B_i} s_{ji}(x_{ji}), \quad i \in A, \quad \text{а цільова функція } j\text{-го банку, підпорядкованого } i\text{-му центру управління БС, визначається як різниця між стимулюванням і витратами:}$$

$$f_{ji}(x_{ji}) = s_{ji}(x_{ji}) - r_{ji}(x_{ji}), \quad j \in B_i, \quad i \in A. \quad (1)$$

Отже, маємо a дворівневих організаційних структур, в яких на верхньому рівні ієрархії знаходиться центр управління БС, а на нижньому – суб'єкти управління (банки), перед кожною з яких постає задача вибору такої системи стимулювання, яка б максимізувала цільову функцію (1).

У [19] показано, що задача вибору системи стимулювання має просте рішення – центру управління

БС достатньо використовувати компенсаторну систему стимулювання (банки при цьому отримують нульову корисність), вигравш i -го центру управління БС (значення його цільової функції) визначається як

$$Z_i = \max_{x_i} F_i(x_i) = \max_{x_i} E_i(x_i) - \sum_{j \in B_i} s_{ji}(x_{ji}), \quad i \in A,$$

а сумарна ефективність функціонування a елементів БС визначається як $Z = \sum_{i \in A} Z_i$.

Виникає задача визначення умов, за яких елементам БС (центрам управління БС і банкам) буде вигідно об'єднати свої зусилля для формування корпоративної інфраструктури БС. За умов некооперативної рівноваги розв'язання цієї задачі є тривіальним: кожен елемент БС у межах корпоративної інфраструктури має отримувати не меншу корисність, ніж у попередніх періодах [20]. Оскільки функції витрат банків є сепарабельними [19], то необхідно проаналізувати лише стратегії центрів управління БС.

Нехай i -й центр управління БС отримує прибуток від діяльності банків $e_i(x)$ $i \in A$. Розглянемо випадок, коли прибуток центрів управління БС залежить не лише від діяльності безпосередньо його банків, як було розглянуто вище, але й від діяльності банків, підпорядкованих іншим центрам управління БС.

Будемо вважати, що функції задовольняють тим самим умовам, що й функції $E_i, i \in A$. Взаємодія структурних елементів БС полягає у тому, що i -ті центри управління призначають стимулювання j -м банкам, після чого банки здійснюють вибір своїх дій.

Оскільки кожний центр управління БС в загальному випадку стимулює всі банки, цільова функція i -го центру управління БС буде мати такий вигляд:

$$G_i(x) = e_i(x) - \sum_{k \in A} \sum_{j \in B_i} s_{jki}(x_{jk}), \quad i \in A,$$

де s_{jki} – стимулювання, що надається ji -му банку k -м центром управління БС, а цільова функція j -го банку, підпорядкованого i -му центру управління БС, набуде вигляду:

$$g_{ji}(x_{ji}) = \sum_{k \in A} s_{jki}(x_{jk}) - r_{ji}(x_{ji}), \quad j \in B_i, \quad i \in A.$$

У [19] доведено, що для аналізу ефективних за Парето рівноваг Неша ігри центрів управління БС достатньо обмежитися розглядом функцій стимулювання такого виду:

$$s_{jki}(x_{ji}, y_{ji}) = \begin{cases} \lambda_{jik}, & x_{ji} = y_{ji}, \\ 0, & x_{ji} \neq y_{ji}, \end{cases} \quad \lambda_{jik} \geq 0, \quad j \in B_i, \quad i \in A. \quad (2)$$

Умова компенсації витрат банків має вигляд:

$$r_{ji}(y_{ji}) = \sum_{k \in A} \lambda_{jik}, \quad j \in B_i, \quad i \in A. \quad (3)$$

Якщо ці умови виконуються, кожен банк отримує в межах корпоративної інфраструктури корисність, яка не менша за корисність у попередньо розглянутій структурі БС, тобто для банків формування корпоративної інфраструктури БС буде вигідним. Тому доцільним є дослідження вигідності формування корпоративної інфраструктури БС для центрів управління.

Нехай існує така система платежів від центрів управління банкам, що вигаш кожного із центрів управління не менший, ніж за умови незалежної діяльності кожного з них:

$$e_i(y) - \sum_{k \in A} \sum_{j \in B_i} \lambda_{jki} \geq Z_i, \quad i \in A. \quad (4)$$

Використовуючи результати, здобуті в [20], отримуємо, що умовою того, що система стимулювання є ефективною за Парето рівновагою Неша, яка реалізує вектор дій банків, і є не пустою множиною компромісу:

$$\theta(y) = \{ \lambda_{jik} \geq 0, \quad j \in B_i, \quad i, k \in A \mid (3) \wedge (4) \}.$$

Ефективність функціонування корпоративної інфраструктури БС визначимо як максимальне значення суми цільових функцій її елементів:

$$Z^* = \max_x \sum_{j \in B} (e_i(x) - \sum_{j \in B_i} r_{ji}(x_{ji})), \quad i \in A.$$

Нехай

$$y^* = \arg \max_x \sum_{j \in B} (e_i(x) - \sum_{j \in B_i} r_{ji}(x_{ji})), \quad i \in A.$$

Тоді для того, щоб область компромісу була не пустою, необхідно і достатньо, щоб виконувалась умова: $Z^* \geq Z$.

Для доведення необхідності цього твердження припустимо, що існує вектор y , для якого $\theta(y) \neq \emptyset$. Тоді просумуємо (2) по $j \in B_i$ і підставимо в отриманий результат (2). Отримаємо $\forall x$ нерівність

$$\sum_{i \in A} (e_i(y) - \sum_{j \in B_i} r_{ji}(y_{ji})) \geq Z.$$

Оскільки права частина нерівності не залежить від y , то нерівність є справедливою й для y^* , за якого досягається максимум лівої частини даної нерівності.

Метод доведення достатності наведений в [20], де доказано, що якщо $\theta(y^*) = \emptyset$, то область компромісу є пустою.

Нехай виконується умова $Z^* \geq Z$ та $\forall y \theta(y) = \emptyset$.

Тоді $\theta(y^*) = \emptyset$. Це означає, що $\forall \lambda_{jik}$, що задовольняють (4), одночасно повинні виконуватись:

$$\sum_{k \in A} \sum_{j \in B_i} r_{ji}(y_{ji}^*) > \sum_{i \in B} \sum_{k \in A} \sum_{j \in B_i} \lambda_{jki}$$

$$\text{та } \sum_{i \in B} \sum_{k \in A} \sum_{j \in B_i} \lambda_{jki} = \sum_{i \in A} (e_i(y^*) - Z_i),$$

тобто $\sum_{i \in A} e_i(y^*) - \sum_{k \in A} \sum_{j \in B_i} r_{ji}(y_{ji}^*) < \sum_{i \in A} Z_i$, що суперечить умові $Z^* \geq Z$.

Отже твердження про умови формування області компромісу щодо визначення доцільності функціонування та розвитку корпоративної інфраструктури БС доведено.

Змістовно це твердження може інтерпретуватись як наявність синергетичного ефекту в корпоративній структурі БС, тобто БС досягає більшої ефективності в умовах корпоративної організації її структури, ніж сума ефективностей її елементів.

Більше того, із доведеного вище твердження випливає, що умова $Z^* \geq Z$ є умовою вигідності функціонування та розвитку корпоративної інфраструктури БС як з погляду центрів управління, так і з погляду банків, тому вона є обґрунтуванням доцільності створення та критерієм стійкості корпоративної інфраструктури БС.

ВИСНОВКИ

З метою забезпечення ефективного розвитку банківської системи доцільним є впровадження методів корпоративного управління в практику діяльності банківських установ і створення єдиної корпоративної інфраструктури БС для підвищення ефективності функціонування як окремих банків, так і банківської систем в цілому.

При цьому особливого значення набуває створення умов для забезпечення позитивних синергетичних ефектів корпоративної взаємодії між елементами БС. Для цього потрібно розвивати та підтримувати корпоративну інфраструктуру БС, яка створює сприятливі умови для виникнення синергетичних ефектів.

Для дослідження процесів корпоративної взаємодії між елементами корпоративної інфраструктури БС і проведення модельних експериментів доцільно використовувати теоретико-ігрові моделі, оскільки корпоративна інфраструктура БС характеризуються наявністю розподіленого контролю, а банки здійснюють свою діяльність в умовах конфліктів і невизначеності.

У межах побудованих теоретико-ігрових моделей ефективність функціонування корпоративної інфраструктури БС визначається як максимальне значення суми цільових функцій її елементів, а умовами виникнення синергетичних ефектів є наявність не пустої множини компромісів корпоративної взаємодії її елементів і забезпечення умови, що максимальне значення суми цільових функцій елементів корпоративної інфраструктури БС є більшим за сумарну ефективність функціонування елементів БС.

Отримані результати доводять доцільність розвитку та підтримки функціонування корпоративної інфраструктури БС, дозволяють підвищити вигоди окремих елементів БС і оцінити синергетичні ефекти у розвитку БС і, як наслідок, підвищити ефективність функціонування БС у цілому.

Оскільки підвищення ефективності функціонування БС позитивно впливає на економіку країни, перспективними напрямками подальших досліджень є дослідження процесів взаємодії елементів корпоративної інфраструктури БС із зовнішнім середовищем і встановлення можливості застосування принципів корпоративної взаємодії та виникнення синергетичних ефектів у таких процесах. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Хакен Г.** Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии / Г. Хакен. – Ижевск : ИКИ, 2003. – 320 с.
2. **Пригожин И.** Определено ли будущее / И. Пригожин. – Ижевск : ИКИ, 2005. – 240 с.
3. **Князева Е. Н.** Основания синергетики: Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Книжный Дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 256 с.

4. Вітлінський В. В. Концепція та інструментарій нелінійної економічної динаміки на підґрунті адаптивних неперервних синергетичних моделей / В. В. Вітлінський, Ю. В. Коляда, А. Я. Махоткіна // Моделювання та інформаційні системи в економіці // Збірник наукових праць. Випуск 84. – К.: КНЕУ, 2011. – С.19 – 34.

5. Матвійчук А. В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка: монографія / А. В. Матвійчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 439 с.

6. Pospelov I. G. Equilibrium models of economics in the period of global financial crisis / I. G. Pospelov // *Econophysics and evolutionary economics*. № 54 (7). – М.: PHYS-USP, 2011. – P. 738 – 742.

7. Малинецкий Г. Г. Нелинейная динамика. Подходы, результаты, надежды / Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов, А. В. Подлазов. – М.: КомКнига, 2009. – 280 с.

8. Чернавский Д. С. Синергетика и информация. Динамическая теория хаоса / Д. С. Чернавский. – М.: УРСС, 2004. – 288 с.

9. Механизмы и модели управления кризисными ситуациями: монографія / Под ред. Т. С. Клебановой. – Х.: ИД «ИНЖЕК», 2007. – 200 с.

10. Ризики, безпека, кризи і сталій розвиток в економіці: методології, моделі, методи управління та прийняття рішень: монографія / Під заг. ред. проф. С. К. Рамазанова. – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2012. – 948 с.

11. Кузнецов Б. Л. Теория синергетического рынка / Б. Л. Кузнецов, С. Б. Кузнецова. – Наб. Челны: Изд. КамПИ, 2006. – 71 с.

12. Карчева Г. Т. Эффективность функционирования та перспективи розвитку банківської системи України / Г. Т. Карчева. – К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2012. – 520 с.

13. Костюк А. Н. Корпоративное управление в банке: монографія / А. Н. Костюк. – Сумы: УАБД НБУ, 2008. – 332 с.

14. Степаненко О. П. Сучасні підходи до побудови системи корпоративного управління в банку / О. П. Степаненко // *Бізнес Інформ*. – Харків, 2012. – № 3 (410). – С. 198 – 202.

15. The materials of website International Finance Corporation World Bank Group [Electronic resource]. – Access mode: http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/publications_ext_content/ifc_external_publication_site/publications

16. Бюлетень корпоративного управління [Електронний рресурс]. – Режим доступу: <http://ucgi.com.ua/byuleten-korporativnogo-upravlinnya.html>

17. Конягина М. Н. Формирование корпоративной инфраструктуры банковской системы в условиях рыночной экономики / М. Н. Конягина // *Проблемы современной экономики*. – 2011. – № 2. – С. 156 – 160.

18. Крапивин В. Ф. Теоретико-игровые методы синтеза сложных систем в конфликтных ситуациях / В. Ф. Крапивин. – М.: Советское радио, 1972. – 192 с.

19. Новиков Д. А. Сетевые структуры и организационные системы / А. Д. Новиков. – М.: ИПУ РАН, 2003. – 102 с.

20. Губко М. В. Теория игр в управлении организационными системами / М. В. Губко, Д. А. Новиков. – М.: Синтег, 2002. – 148 с.

REFERENCES

Khaken, G. *Tauny prirody. Sinergetika: uchenie o vzaimodystvii* [The secrets of nature. Synergetics: the doctrine of interaction]. Izhevsk: IKI, 2003.

Prigozhin, I. *Opredeleno li budushchee* [Is the future determined]. Izhevsk: IKI, 2005.

Kniazeva, E. N., and Kurdiunov, S. P. *Osnovaniia sinergetiki: Sinergeticheskoe mirovidenie* [Foundations of Synergetics: Synergistic vision of the world]. Moscow: LIBROKOM, 2010.

Vitlinskiy, V. V., Koliada, Yu. V., and Makhotkina, A. Ya. "Kontseptsii ta instrumentarii neliniinoi ekonomichnoi dynamiki na pidhrunti adaptivnykh neperervnykh synerhetychnykh modelei" [The concept and tools of nonlinear economic dynamics on the basis of continuous adaptive synergetic models]. *Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi*, no. 84 (2011): 19-34.

Matviichuk, A. V. *Shtuchnyi intelekt v ekonomitsi: neironni merezhi, nechitka lohika* [Artificial Intelligence in Economics: neural networks, fuzzy logic]. Kyiv: KNEU, 2011.

Pospelov, I. G. "Equilibrium models of economics in the period of global financial crisis". *Econophysics and evolutionary economics*, no. 54 (7) (2011): 738-742.

Malinetskiy, G. G., Potapov, A. B., and Podlazov, A. V. *Nelineynaya dinamika. Podkhody, rezultaty, nadezhdy* [Nonlinear dynamics. Approaches, the results of hope]. Moscow: KomKniga, 2009.

Chernavskiy, D. S. *Sinergetika i informatsiia. Dinamicheskaya teoriia khaosa* [Synergetics and Information. Dynamic theory of chaos]. Moscow: URSS, 2004.

Mekhanizmy y modely upravleniya kryzysnymi sytuatsiyami [Mechanisms and models of crisis management]. Kharkiv: INZhEK, 2007.

Ryzyky, bezpeka, kryzy i stalyy rozvytok v ekonomitsi: metodolohii, modeli, metody upravlinnia ta pryiniattia rishen [Risks, security, crisis and sustainable development of the economy: methodology, models, management and decision making]. Luhansk: Noulidzh, 2012.

Kuznetsov, B. L., and Kuznetsova, S. B. *Teoriia sinergeticheskogo rynku* [The theory of synergistic market]. Naberezhnye Chelny: Izd. KamPI, 2006.

Karcheva, H. T. *Efektivnist funktsionuvannia ta perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy* [Efficiency of operation and prospects of the banking system of Ukraine]. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohozuvannia NAN Ukrainy, 2012.

Kostiuk, A. N. *Korporatyvnoe upravlenye v banke* [Corporate governance in the bank]. Sumy: UABD NBU, 2008.

Stepanenko, O. P. "Suchasni pidkhody do pobudovy systemy korporativnoho upravlinnia v banku" [Current approaches to building a system of corporate governance in the bank]. *Biznes Inform*, no. 3 (410) (2012): 198-202.

"The materials of website International Finance Corporation World Bank Group" http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/publications_ext_content/ifc_external_publication_site/publications

"Biuletен korporativnoho upravlinnia" [Bulletin of corporate governance]. <http://ucgi.com.ua/byuleten-korporativnogo-upravlinnya.html>

Koniagina, M. N. "Formirovanie korporativnoy infrastruktury bankovskoy systemy v usloviakh rynochnoy ekonomiki" [Formation of the corporate infrastructure of the banking system in a market economy]. *Problemy sovremennoy ekonomiki*, no. 2 (2011): 156-160.

Krapivin, V. F. *Teoretiko-igrovye metody sinteza slozhnykh sistem v konfliktnykh situatsiyakh* [Game-theoretic methods for the synthesis of complex systems in conflict situations]. Moscow: Sovetskoe radio, 1972.

Novikov, A. D. *Setevye struktury i organizatsionnye systemy* [Network structures and organizational systems]. Moscow: IPU RAN, 2003.

Gubko, M. V., and Novikov, D. A. *Teoriia igr v upravlenii organizatsionnymi sistemami* [Game theory in the management of organizational systems]. Moscow: Sinteg, 2002.

МОДЕЛЬНА ОПТИМІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА, ЗБЕРІГАННЯ ТА ЗБУТУ ТОВАРУ

ШЕРСТЕННИКОВ Ю. В.

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В. Модельна оптимізація виробництва, зберігання та збуту товару

Розроблено нову економіко-математичну модель виробництва, зберігання та збуту товару з урахуванням взаємоузгодженого зв'язку між параметрами виробництва та поточними характеристиками ринку. Модель дозволяє врахувати як характеристики ринку, так і логістику підприємства. Модель відрізняється від запропонованих раніше тим, що вона: а) більш докладно враховує процес просування товару на ринок; б) детально описує всі етапи виконання проекту – перехідний етап на початку проекту, етап роботи підприємства у відносно сталих умовах, етап заключної стадії проекту. Виконано застосування розробленої моделі для оптимізації процесу проектного планування. На підставі запропонованої моделі розроблено методики розрахунку і дослідження оптимальних проектних рішень, які дозволяють виконувати порівняльний аналіз різних інвестиційних проектів при різних ринкових умовах, в яких функціонує підприємство.

Ключові слова: моделювання, оптимізація, логістика підприємства, проектні рішення.

Рис.: 8. **Табл.:** 3. **Формул.:** 17. **Бібл.:** 8.

Шерстенников Юрій Всеволодович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара (вул. Наукова, 13, Дніпропетровськ, 49050, Україна)

E-mail: hm001@ukr.net

УДК 330.45:334.012.64

Шерстенников Ю. В. Модельная оптимизация производства, хранения и сбыта товара

Разработана новая экономико-математическая модель производства, хранения и сбыта товара с учетом взаимосогласованной связи между параметрами производства и текущими характеристиками рынка. Модель позволяет учесть как характеристики рынка, так и логистику предприятия. Модель отличается от предложенных раньше тем, что она: а) более подробно учитывает процесс продвижения товара на рынок; б) детально описывает все этапы выполнения проекта – переходной этап в начале проекта, этап работы предприятия в относительно постоянных условиях, этап заключительной стадии проекта. Выполнено применение разработанной модели для оптимизации процесса проектного планирования. На основании предложенной модели разработаны методики расчета и исследования оптимальных проектных решений, которые позволяют выполнять сравнительный анализ разных инвестиционных проектов при разных рыночных условиях, в которых функционирует предприятие.

Ключевые слова: моделирование, оптимизация, логистика предприятия, проектные решения.

Рис.: 8. **Табл.:** 3. **Формул.:** 17. **Библ.:** 8.

Шерстенников Юрий Всеволодович – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара (ул. Научная, 13, Днепропетровск, 49050, Украина)

E-mail: hm001@ukr.net

UDC 330.45:334.012.64

Sherstennikov Y. V. Model Optimisation of Production, Storage and Sales of Goods

The article develops a new economic and mathematical model of production, storage and sales of goods with consideration of mutually co-ordinated connection between parameters of production and current market characteristics. The model allows taking into consideration both market characteristics and enterprise logistics. The model differs from the earlier proposed by the following: a) it takes into account the process of movement of goods to the market in more details; b) it describes in more details all stages of the project execution – the transitional stage in the beginning of the project, the stage of enterprise operation under more or less stable conditions and the final stage of the project. The article applies the developed model for optimisation of the process of planning. The proposed model was used for development of methods of calculation and study of optimal project solutions, which allow conduct of the comparative analysis of various investment projects under different market conditions of enterprise functioning.

Key words: modelling, optimisation, enterprise logistics, project solutions.

Pic.: 8. **Tabl.:** 3. **Formulae:** 17. **Bibl.:** 8.

Sherstennikov Yuriy V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics, Dnipropetrovsk National University named after O. Gonchar (vul. Naukova, 13, Dnipropetrovsk, 49050, Ukraine)

E-mail: hm001@ukr.net

Робота підприємств в умовах ринкової економіки потребує розробки ефективних методик управління складними економічними системами в мінливих умовах зовнішнього середовища. При цьому треба мати на увазі, що економічні системи є суттєво нелінійними об'єктами. Ця обставина ускладнює дослідження таких систем і вимагає створення адекватних динамічних моделей, які, з одного боку, відбивають притаманну економічним системам нелінійність, а з іншого – дозволяють досліджувати розвиток цих систем у реальному часі.

Дослідженими є багато різних аспектів управління підприємством: запропоновані та реалізовані моделі оперативного регулювання виробництва з урахуванням зовнішніх факторів [5]. Закладені загальні підходи до розробки управлінських рішень, які визначають і регулюють

діяльність об'єкта управління і його підрозділів на будь-яких стадіях виробництва [6]. Розробляються підходи до аналізу діяльності складних виробничих комплексів [7]. Розроблено динамічну модель виробництва, зберігання та збуту товару повсякденного попиту [1] і методи оптимізації виробництва на базі цієї моделі [2 – 4].

Недоліком моделі з роботи [1] є те, що ця модель є гранично спрощеною і не враховує багатьох аспектів роботи реального виробництва. Зокрема в цій моделі не розкривається механізму просування товару на ринок, не визначається роль складських приміщень і мережі роздрібної торгівлі (МРТ). У роботах [2 – 4] розроблено потужний математичний апарат дослідження оптимальних властивостей розв'язків моделі з роботи [1], і хоча ці роботи містять дуже цікавий методологічний підхід, вони наслідують недоліки роботи [1]. Тому існує нагаль-

на потреба суттєвого узагальнення модельного підходу, запропонованого в [1], з метою створення більш реалістичних методик дослідження динамічних аспектів процесу виробництва, зберігання та збуту товару.

Мета статті – розробка економіко-математичної моделі виробництва, зберігання та збуту товару з урахуванням взаємоузгодженого зв'язку між параметрами виробництва та поточними характеристиками ринку; застосування розробленої моделі для оптимізації процесу проектного планування.

Узагальнюючі основні ідеї, розвинуті в роботах [1, 8], у даній статті запропоновано нову модель виробництва, зберігання та збуту товару, яка враховує, з одного боку, характеристики ринку, з іншого – логістику підприємства.

Сформулюємо основні рівняння моделі. Будемо вважати, що в загальному випадку ціна продукції може впливати на поточний потенційний попит Q . Цей вплив будемо вважати лінійним:

$$Q(p) = Qm \cdot \left(1 - \frac{p}{pm}\right), \quad (1)$$

де Qm – максимальне значення потенційного попиту, який гіпотетично може бути досягнутий при нульовій ціні; pm – максимальне значення ціни при якій попит обертається на нуль.

У загальному випадку також вважаємо, що темп виробництва впливає на ціну продукції:

$$p(y) = a - b \cdot y. \quad (2)$$

Інші рівняння моделі є:

$$r(t) = n \cdot R(t) \cdot [Q(t) - V(t)], \quad (3)$$

$$\frac{dV}{dt} = r(t) - k1 \cdot V(t), \quad (4)$$

$$\frac{dS}{dt} = y(t) - so(t), \quad (5)$$

$$\frac{dR}{dt} = so(t) - r(t), \quad (6)$$

$$\frac{dK}{dt} = \sum_{j=1}^{J_K} I_K^j \cdot \delta(t - t_K^j), \quad (7)$$

$$y(t) = f \cdot Rm(t), \quad (8)$$

$$\frac{dCR}{dt} = \sum_{j=1}^{J_R} I_R^j \cdot \delta(t - t_R^j), \quad (9)$$

$$CR(t) = \alpha \cdot Rm(t), \quad (10)$$

$$M(t) = (1 - kp) \cdot [(1 - kad) \cdot p \cdot r(t) - p \cdot c \cdot y(t) - mu \cdot A(t) - z \cdot Rm(t) - k2 \cdot S(t)], \quad (11)$$

де y – темп виробництва товару (кількість одиниць товару, випущених в одиницю часу); r – темп продажу товару; S – кількість товару на оптовому складі; R – кількість товару в мережі роздрібною торгівлі; V – кількість товару у споживачів (ще не спожитого); M – прибуток; Q – потенційний попит (повна кількість товару, що здатна миттєво задовольнити попит в умовах відсутності ажіотажного попиту); p – ціна товару; $k1$ – темп споживання товару (відносний коефіцієнт споживання купленого товару в одиницю часу); $k2$ – плата за зберігання

одиниці непроданого товару в одиницю часу; n – коефіцієнт швидкості продажу товару; so – темп перевезень товару з оптового складу у мережу роздрібною торгівлі; K – вартість основних виробничих фондів (ОВФ); ks – доля прибутку, що виділяється на реінвестування; f – фондівдавач ОВФ; kp – ставка податку на прибуток; kad – ставка податку на додану вартість; c – частка собівартості в ціні продукції; mu – коефіцієнт амортизації; z – плата за зберігання одиниці товару в одиницю часу в мережі роздрібною торгівлі; s – коефіцієнт, що визначає ціну рекламної компанії; I_K^j – інвестиції, що залучаються в періоді $t = t_K^j$ для нарощування ОВФ; I_R^j – інвестиції, що залучаються в періоді $t = t_R^j$ для розширення МРТ; CR – вартість МРТ; Rm – максимальна кількість товару, що може знаходитися в МРТ; α – коефіцієнт, що встановлює відповідність між Rm та CR .

Фондовіддача f , як і інші параметри, може бути функцією часу, але в даному контексті вважається постійною.

Система рівнянь (1) – (11) має розв'язуватись при таких обмеженнях:

$$0 \leq S(t) \leq Sm, 0 \leq R(t) \leq Rm, \quad (12)$$

де Sm і Rm – максимальні значення товару на оптовому складі та в мережі роздрібною торгівлі, відповідно.

Обмеження (12) також будемо включати в систему рівнянь моделі. Треба зазначити, що розрахунки виконувались для скінченно-різницевої форми системи рівнянь (1) – (12). Як період дискретизації моделі (T) був обраний один день. У цьому випадку темп перевезень товару з оптового складу у мережу роздрібною торгівлі має вигляд:

$$so_i = \min \left[r_i \cdot \left(1 + \frac{Rm_i - R_i}{Rm_i}\right), \frac{Rm_i - R_i}{Rm_i}, \frac{S_i}{T} \right]. \quad (13)$$

Розрахунки за моделлю (1) – (13) виконувались при таких значеннях параметрів: $p = 10$, $c = 0,5$, $A_0 = 1,25 \cdot 10^4$, $f = 4,932 \cdot 10^{-3}$, $mu = 5,479 \cdot 10^{-4}$, $S_0 = 0$, $Sm = 300$, $so_0 = 0$, $R_0 = 100$, $Rm = 130$, $y_0 = 6,16$, $Q_0 = 450$, $V_0 = 0$, $k_1 = 0,5$, $k_2 = 0,01$, $r_0 = 0$, $n = 1,134 \cdot 10^{-4}$, $z = 0,031$, $\alpha = 0,02$, $s = 1,481$.

Деталі розрахунків для скінченно-різницевої форми моделі (1) – (13), а також методику урахування обмежень (12) можна знайти в роботі [8]. Система рівнянь (1) – (13) є суттєво нелінійною, що призводить до нестійких розв'язків у широкому діапазоні параметрів. Тому при розрахунках за моделлю (1) – (13) треба виконувати усереднення темпів продажу r і перевезень so по деякому часовому інтервалу:

$$\bar{r}_i = \langle r \rangle_{i-ps}^i, \quad \bar{so}_i = \langle so \rangle_{i-ps}^i, \quad (14)$$

де ps – часовий інтервал усереднення.

При розрахунках за моделлю (1) – (13) усереднення (14) виконувалось починаючи з 4 періоду для $ps = 4$. Правило (14) також включаємо в систему модельних співвідношень.

У статті розглядається планування проекту підприємства, що має тривати два роки. Як правило, планування проекту починається не з нуля, коли потрібно створювати всі потужності і взагалі всі ОВФ із самого

початку. Вважаємо, що підприємство починає планування проекту, маючи під цій проект: ОВФ вартістю K_0 , які забезпечують виробничі потужності y_0 ; оптовий склад готової продукції ємністю Sm ; МРТ, в якій може знаходитись продукція в максимальній кількості, Rm_0 . Проект закінчується, коли вся вироблена продукція реалізована. Завдання полягає у знаходженні оптимальних значень параметрів управління.

Вважаємо, що підприємство повністю забезпечене сировиною та оборотними коштами. Головна проблема, яка є предметом дослідження у статті, – це проблема організації оптимальних масштабів виробництва, взаємоузгоджених з процесом його реалізації. Принципова схема управління потоками продукції від виробництва до збуту показана на рис. 1. Тут Y – поточна виробнича потужність, y – «включена» виробнича потужність, k – коефіцієнт включення. Розрахунки за моделлю (1) – (14) будуть виконуватись з урахуванням наведеної схеми.

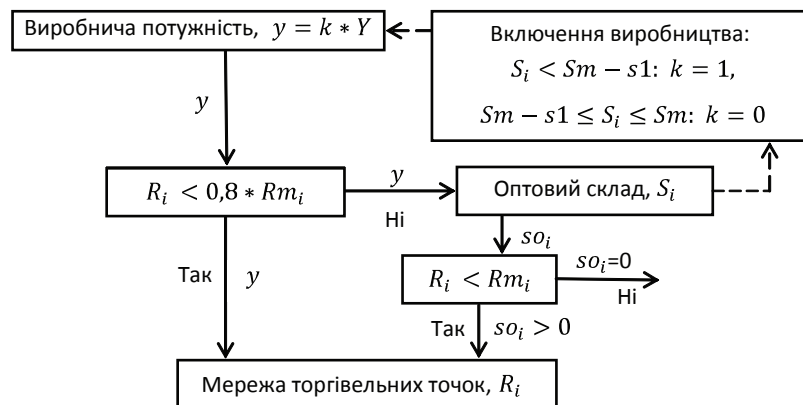

Рис. 1. Схема управління потоками продукції: суцільні лінії – потоки продукції; пунктирні – потоки інформації

Один з основоположників квантової механіки Вернер Гейзенберг казав: «Я волію не братися за розв'язок диференціального рівняння, якщо наперед не маю уявлення про те, яким має бути результат». Для завдання, яке має бути вирішено в статті, це міркування є вельми доречним. Оптимізація роботи складної системи потребує розуміння основних проблем, які виникають в її роботі для того, щоб процес оптимізації був більш цілеспрямований. Тому перш, ніж приступати до розробки формальних математичних методів оптимізації проекту, треба детально з'ясувати суть проблеми, тобто оцінити вплив управляючих параметрів на економічні результати. Виконаємо деякі попередні розрахунки, ціль яких – з'ясувати основні проблеми, що виникають при просуванні товару на ринок, і обрати управляючі параметри, за котрими буде проводитись оптимізація.

На рис. 2, рис. 3 показані результати розрахунків за системою (1) – (14) при виробничій потужності $y = 7,5$ і максимальній ємності МРТ $Rm = 130$.

З рис. 2 видно, що на начальному етапі відповідно до схеми на рис. 1 потік товару спрямо-

вується безпосередньо в магазини роздрібної мережі. Тому перші 14 періодів (днів) на оптовому складі товару немає. Слід зауважити, що МРТ має пріоритет щодо наявності товару, оскільки відсутність товару в МРТ означає втрату виторгу. Це пріоритетне становище МРТ відображено на схемі рис. 1, яка покладена в основу алгоритму чисельних розрахунків. Далі, з 15 періоду починає заповнюватись оптовий склад, при цьому потік товару в МРТ здійснюється вже через оптовий склад. На 80 день роботи рівень запасу товару в МРТ досягає оптимального значення, при цьому темп продаж r_i (див. рис. 3) стає максимально можливим. Той факт, що рівень товару в МРТ продовжує наростати при $i > 80$ свідчить про те, що темп виробництва y_i перевищує темп продажу r_i . Це також добре видно на рис. 3.

З порівняння рис. 2 і рис. 3 видно, що коли рівень запасу товару на оптовій базі наближається до максимального, то виробництво змушено припинятись: $y_i = 0$, як це і має бути відповідно до схеми на рис. 1. Для

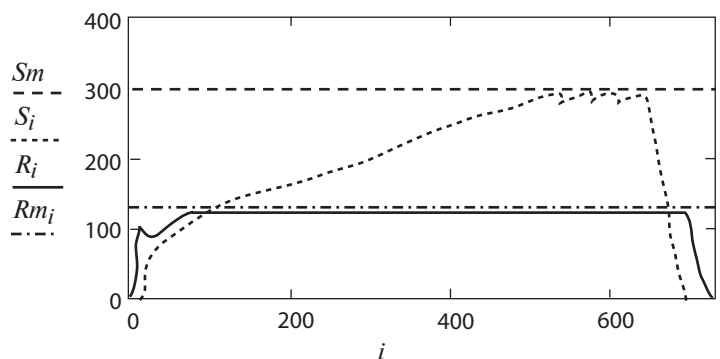

Рис. 2. Динаміка рівнів товару на оптовому складі S_i та в МРТ R_i

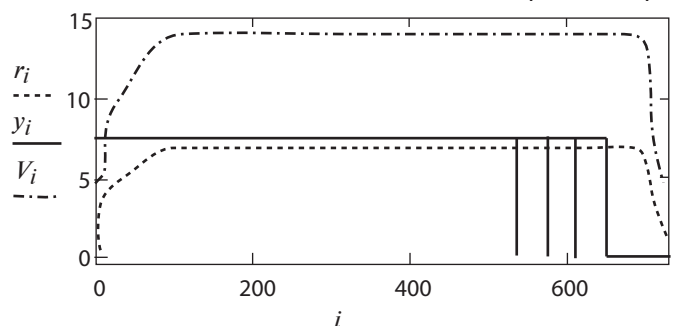

Рис. 3. Динаміка темпів виробництва y_i і продажу r_i та рівня запасу товару у споживачів V_i

того, аби до кінця горизонту планування $T = 730$ весь товар був проданий, необхідно, щоб виробництво було зупинено при $t1 = 650$. При цьому рівень запасу товару в МРТ R_i і темп продажів r_i ще будуть триматися на максимальному рівні до періоду $i = 692$ за рахунок зменшення запасів товару на оптовому складі. Після чого вони починають зменшуватись, і при $i = 730$ проект можна вважати завершеним. За весь період існування проекту буде отриманий прибуток $\sum_1^{370} M_i = 9163$.

Зведеного вище аналізу зрозуміло, які заходи можуть бути здійснені підприємством для покращення економічних показників роботи. Наприклад, можна, починаючи з періоду $i = 250$, збільшити на 10% кількість торгових точок, тобто збільшити Rm_i :

$$Rm_i = \begin{cases} Rm_0, & \text{якщо } i \leq tr, \\ qr \cdot Rm_0, & \text{інакше,} \end{cases} \quad (15)$$

де $Rm_0 = 130$, $tr = 250$, $qr = 1,1$; а отже, і збільшити темп продажів. Розрахунки за системою рівнянь (1) – (14) з урахуванням (15) представлені на рис. 4, рис. 5. Перш за все бачимо, що в цьому разі зупинку виробництва не відбувається. Крім того, у даному випадку виробництво має бути зупинено значно пізніше, – при $t1 = 675$. Це означає, що буде отриманий більший прибуток від проекту.

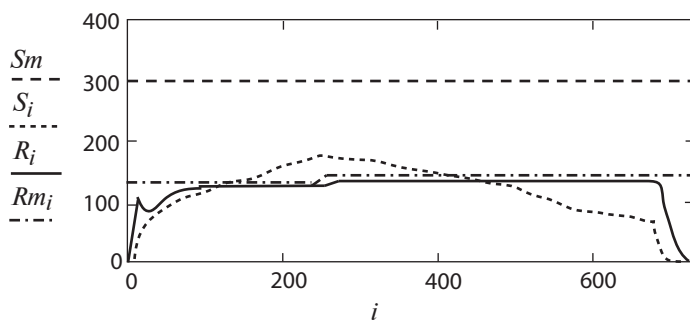

Рис. 4. Динаміка рівнів товару при розширенні МРТ при $i = 250$

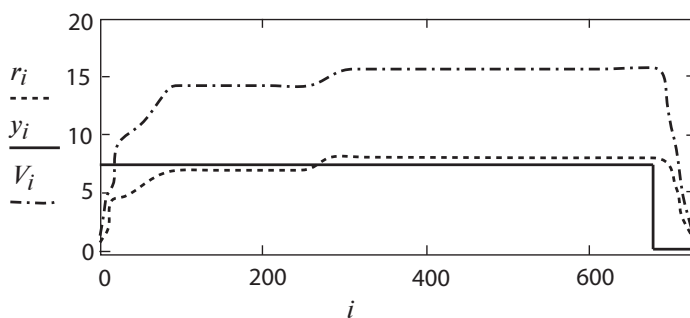

Рис. 5. Динаміка темпів виробництва y_i і продажу r_i та рівня запасу товару у споживачів V_i при розширенні МРТ при $i = 250$

З рис. 4 видно, що значно знижуються витрати на оплату зберігання товару в оптовому складі.

Розрахунки показують, що за весь час виконання проекту буде отриманий прибуток $\sum_1^{370} M_i = 11630$, що на 27% більше, ніж у випадку сталої МРТ.

Проведений вище аналіз економічних показників роботи підприємства щодо реалізації товару на ринку показує, які фактори можуть вважатися варіаційними

параметрами при оптимізації процесів виробництва і збуту продукції. З вищевикладеного, а також із системи рівнянь видно, що як управляючі параметри для завдання оптимізації економічного результату, за який ми обираємо прибуток підприємства, треба обрати: ціну продукції p ; часовий розподіл інвестицій $\{I_K^j, t_K^j\}$ на розвиток ОВФ, який відповідно до рівнянь (7), (8) визначає динаміку виробничої потужності y ; часовий розподіл інвестицій $\{I_R^j, t_R^j\}$, який відповідно до рівнянь (9), (10) визначає динаміку ємності МРТ Rm ; потенційний попит Q ; ємність оптового складу Sm . У даній статі ми не розглядаємо рекламну компанію, тому потенційний попит Q не є незалежним параметром; ємність оптового складу Sm будемо вважати сталою. Тому параметри Q та Sm у даній роботі виключаємо з числа управляючих параметрів. Тоді цільова функція планування проекту:

$$F(p, \{I_K^j, t_K^j\}, \{I_R^j, t_R^j\}) = \int_0^T M(t)dt - \Lambda_K - \Lambda_R, \quad (16)$$

де

$$\Lambda_K = \begin{cases} \sum_{j=1}^{J_K} I_K^j, & \Delta K > 0, \\ -0,5 \cdot \Delta K, & \Delta K < 0, \end{cases}$$

$$\Lambda_R = \begin{cases} \sum_{j=1}^{J_R} I_R^j, & \Delta R > 0, \\ -0,7 \cdot \Delta R, & \Delta R < 0. \end{cases}$$

Величини Λ_K і Λ_R відображають зміну прибутку при зміні вартості ОВФ і МРТ, відповідно. Значення цих параметрів має такий зміст. Якщо за проектом заплановано збільшення ОВФ (або МРТ) на величину відповідних інвестицій, то ці інвестиції треба повертати, бо вони є пасивом підприємства. Якщо ж навпаки, оптимальні за проектом параметри ОВФ (або МРТ) виявилися меншими, ніж початкові значення, то надлишок цих вартостей треба якимось чином реалізувати: або продати, або задіяти в іншому проекті. Вважаємо, що коефіцієнт ліквідності в цьому разі складе 0,5 (або 0,7).

Нижче будуть досліджені задачі оптимізації роботи підприємства в таких постановках:

Z1. Потенційний попит не залежить від ціни продукції, ціна продукції не залежить від обсягів виробництва. Треба максимізувати цільову функцію відносно варіаційних параметрів y, p, Rm .

Z2. Ціна продукції не залежить від обсягів виробництва, потенційний попит залежить від ціни продукції. Треба максимізувати цільову функцію відносно варіаційних параметрів y, p, Rm .

Z3. Потенційний попит залежить від ціни продукції, ціна продукції залежить від обсягів виробництва. Треба максимізувати цільову функцію відносно варіаційних параметрів y, Rm .

Відносно вибору варіаційних параметрів з задачах Z1 – Z3 треба зробити таке зауваження. При реалізації математичних програм є більш зручним варіювати саме y, Rm , а не відповідні обсяги інвестицій; і лише після

знаходження y , Rm обчислювати необхідні обсяги інвестицій.

Алі переходимо до безпосереднього розв'язку сформульованих вище оптимізаційних завдань. У силу складності моделі (1) – (14) ми не будемо намагатися застосувати аналітичні методи такі, як принцип максимуму Л. С. Понтрягіна. Розв'язок оптимізаційних завдань буде виконуватись чисельними методами. Визначені вище основні управляючі параметри є екзогенними, і керівництво підприємства може їх змінювати в певних межах. Однак навіть у дискретному випадку для горизонту планування два роки ($i = 0,730$) кожний параметр може набувати незалежні значення в 730 точках. Це означає, що варіаційна задача для трьох економічних характеристик містить $730 \cdot 3$ незалежних параметрів. Чисельний розв'язок такого завдання не є реалістичним. Тому треба залучити певні гіпотези для радикального зниження розмірності оптимізаційної задачі. Відносно можливих варіацій трьох незалежних параметрів будемо дотримуватись таких гіпотез.

G1. Гіпотеза про релейне включення виробничих потужностей.

G2. Гіпотеза про постійне значення ціни продукції протягом усього горизонту планування.

G3. Гіпотеза про одноступінчасту форму (15) часової залежності ємності МРТ.

Наведемо аргументи на підтримку цих гіпотез. Модель (1) – (14) є узагальненням моделі, запропонованої в роботі [1]. Автор роботи [3], виходячи з моделі роботи [1] і застосовуючи принцип максимуму Л. С. Понтрягіна, довів, що оптимальне управління процесом виробництва є релейним, тобто спочатку виробництво включається на повну потужність, а потім виключається. Ми робимо припущення, що додаткові рівняння моделі (1) – (14) не впливають на цей висновок. Тому, наслідуючи роботу [3], робимо гіпотезу G1. Твердження G1 є всього лише гіпотезою, оскільки застосувати принцип максимуму Л. С. Понтрягіна для моделі (1) – (14) не уявляється можливим. Зауважимо, що модель (1) – (14) є значно більш реалістичною порівняно з моделлю з роботи [1], і, відповідно, значно більш складнішою. Щодо гіпотези G2, то така ситуація коли ціна встановлюється на весь горизонт планування, відповідає широко розповсюдженій практиці проектного планування. Для обґрунтування гіпотези G3 слід звернутися до проведеного вище аналізу роботи підприємства. Порівняння рис. 2 і рис. 4 показує, що одноступінчаста форма (15) часової залежності ємності МРТ вирішує проблему радикального покращення економічних показників, зокрема, чисельні розрахунки доводять, що суттєво зростає цільова функція (16). Збільшення кількості сходів суттєвих економічних результатів не дає.

Перейдемо до розгляду оптимізаційної задачі в постановці Z1. З урахуванням гіпотез G1 – G3 маємо таке завдання: знайти максимальне значення цільової функції (16) за умов

$$y_{\min} \leq y \leq y_{\max}, p_{\min} \leq p \leq p_{\max}, 0 \leq tr \leq 730, \quad (17)$$

$$qr_{\min} \leq qr \leq qr_{\max}$$

У задачі Z1 потенційний попит є константою. Оберемо цю константу рівною $Q = 500$.

У системі обмежень (17) параметри tr і qr визначають часову динаміку запланованої за проектом вартості МРТ. Для чисельної оптимізації розроблено програму в середовищі Mathcad. Розв'язки оптимізаційної задачі Z1 при різних значеннях параметра z (плата за зберігання одиниці товару в одиницю часу в МРТ) подано в табл. 1. При розрахунках обмеження (17) були взяті такими:

$$0 \leq p \leq 12, 0 \leq tr \leq 730, 0,7 \leq qr \leq 1,3.$$

Обмеження по y показані в дужках.

Таблиця 1

Оптимальні розв'язки задачі Z1

Параметр	$z (5 \leq y \leq 12)$			$z (5 \leq y \leq 7,4)$		
	0,038	0,076	0,114	0,038	0,076	0,114
y	8,786	8,786	7,542	7,4	7,4	7,398
p	12	12	12	12	12	12
tr	44	44	43	44	44	43
qr	1,3	1,3	1,1	1,09	1,065	1,078
F	$2,238 \cdot 10^4$	$1,804 \cdot 10^4$	$1,381 \cdot 10^4$	$2,114 \cdot 10^4$	$1,746 \cdot 10^4$	$1,382 \cdot 10^4$
I_K	$4,054 \cdot 10^3$	$4,054 \cdot 10^3$	421,9	8	8	1,325
I_R	270	270	98,79	87,92	76,3	70,2

З табл. 1 видно, що в оптимальному розв'язку задачі Z1 завжди має місце рівність $p = p_{\max}$. Це означає, що для задачі Z1 параметр p взагалі не є варіаційним і може розглядатися як екзогенний. Порівняємо два оптимальні розв'язки при різних обмеженнях $5 \leq y \leq 12$ і $5 \leq y \leq 7,4$ при однаковому $z = 0,038$. У першому випадку $F = 2,238 \cdot 10^4$, у другому $F = 2,114 \cdot 10^4$, тобто загальний економічний ефект виявився близьким, незважаючи на те, що в першому випадку виробнича потужність має становити $y = 8,786$, а в другому $y = 7,4$, що є суттєво меншим. Чистий прибуток виявився близьким за рахунок того, що в першому випадку загальна сума інвестицій становить $I_K + I_R = 4,324 \cdot 10^3$, тоді як у другому – всього лише 95,92. Таким чином, у підприємства є можливість обирати між різними інвестиційними проектами. Якщо в нього є достатньо інвестиційних ресурсів, то може бути обраним перший проект, якщо ні – другий. Аналогічні висновки мають місце і при інших z .

На рис. 6 – рис. 8 показана часова динаміка основних показників; розрахунки виконані для оптимального розв'язку: $z = 0,076$ ($5 \leq y \leq 12$). З рис. 6 видно, що розширювати МРТ потрібно майже відразу після закінчення перехідного процесу, що також видно з табл. 1 – момент нарощування МРТ $tr = 44$.

Рис. 6 також пояснює чому при $i = 455$ на рис. 7 спостерігається зменшення темпу продажу r_i та рівня запасу товару у споживачів V_i . Як видно з рис. 6, ці явища обумовлені зменшенням рівня товару в МРТ, що, у свою чергу, обумовлено низьким рівнем запасу товару на оптовому складі.

Таблиця 2

Оптимальні розв'язки задачі Z2

Параметр	Qm		
	800	900	1000
Q	320	360	407,16
y	5,248	5,948	6,732
p	12	12	11,87
tr	40	15	15
qr	1,3	1,3	1,3
F	$8,38 \cdot 10^3$	$1,07 \cdot 10^3$	$1,29 \cdot 10^4$
I_K	$-3,14 \cdot 10^3$	$-2,116 \cdot 10^3$	-959,6
I_R	270	270	270

Розглянемо оптимізаційну задачу в постановці Z3. Як і раніше, $z = 0,076$. Система обмежень: $5 \leq y \leq 8, 0 \leq tr \leq 730, 0,7 \leq qr \leq 1,3$.

Розв'язок оптимізаційної задачі Z3 при різних значеннях параметра Qm подано в табл. 3. Характерною рисою цього розв'язку є те, що умовою зростання чистого прибутку F є зниження ціни продукції.

Таблиця 3

Оптимальні розв'язки задачі Z3

Параметр	Qm		
	650	850	1000
Q	276,77	357,82	477,4
y	6,021	5,892	7,397
p	11,48	11,58	10,452
tr	14,94	19	13,162
qr	1,246	1,3	1,233
F	307,26	$9,523 \cdot 10^3$	$1,178 \cdot 10^4$
I_K	$-1,923 \cdot 10^3$	$-2,12 \cdot 10^3$	-0,011
I_R	221,56	270	210

Важливо також, що сумарні інвестиції є в цьому разі незначними і навіть від'ємними, що сприяє виконанню проекту.

ВИСНОВКИ

З вищевикладеного можна зробити такі висновки.

1. У статті розроблено нову модель виробництва, зберігання і збуту товару. Ця модель відрізняється від запропонованих раніше тим, що вона:

- ✦ більш докладно ураховує логістику підприємства;
- ✦ детально описує всі етапи виконання проекту – перехідний етап на початку проекту, етап роботи підприємства у відносно сталих умовах, етап заключної стадії проекту.

2. На підставі запропонованої моделі розроблено методики розрахунку і дослідження оптимальних проектних рішень, які дозволяють виконувати порівняльний аналіз різних інвестиційних проектів при різних ринкових умовах, в яких функціонує підприємство. ■

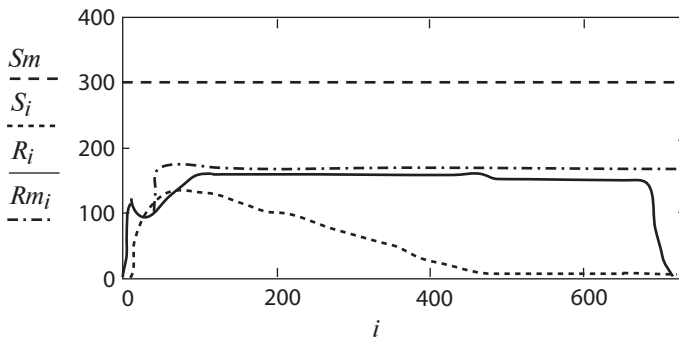

Рис. 6. Динаміка рівнів товару при розширенні МРТ при $i = 44$

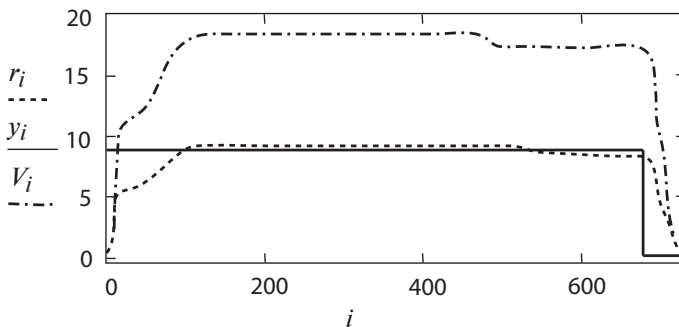

Рис. 7. Динаміка темпів виробництва y_i , продажу r_i та рівня запасу товару у споживачів V_i при розширенні МРТ при $i = 44$

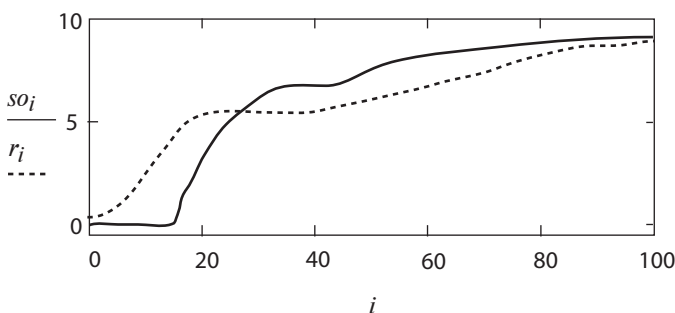

Рис. 8. Динаміка темпів перевезень товару so_i та продажу r_i при розширенні МРТ при $i = 44$

На рис. 8 показана початкова стадія динаміки темпів перевезень товару so_i та продажу r_i . Динаміка вказаних темпів відповідає схемі на рис. 1. Дійсно, з рис. 8 бачимо, що впродовж перших 16 періодів оптовий склад продукції не одержує, уся вироблена продукція спрямовується в МРТ. Далі потік продукції переключується на оптовий склад, і робота продовжується в звичайному режимі.

Тепер будемо досліджувати оптимізаційну задачу в постановці Z2. У цьому разі потенційний попит визначається рівнянням (1). Параметр pm у цьому рівнянні визначаємо таким: $pm = 20$; параметр z приймаємо рівним $z = 0,076$. Тоді для системи обмежень:

$$5 \leq y \leq 7,4, 0 \leq p \leq 12, 0 \leq tr \leq 730, 0,7 \leq qr \leq 1,3.$$

Розв'язок оптимізаційної задачі Z2 при різних значеннях параметра Qm у рівнянні (1) поданий в табл. 2.

З табл. 2 видно, що при зростанні параметру Qm зростають всі показники: оптимальне значення попиту Q, яке визначається за рівнянням (2), виробнича потужність y, чистий прибуток F. Трохи знижується оптимальна ціна.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Горский А. А.** Динамическая модель процесса производства, хранения и сбыта товара повседневного спроса / А. А. Горский, И. Г. Колпакова, Б. Я. Локшин // Известия РАН. Теория и системы управления. – 1998. – № 1. – С. 144 – 148.
2. **Панов С. А.** Задача об оптимальном управлении торговой операцией / С. А. Панов, В. И. Ширяев // Известия РАН. Теория и системы управления. – 2002. – № 4. – С. 37 – 41.
3. **Параев Ю. И.** Решение задачи об оптимальном производстве, хранении и сбыте товара / Ю. И. Параев // Известия РАН. Теория и системы управления. – 2000. – № 2. – С. 103 – 107.
4. **Параев Ю. И.** Двухкритериальная задача оптимального производства и сбыта товара / Ю. И. Параев // Известия РАН. Теория и системы управления. – 2003. – № 1. – С. 138 – 141.
5. **Лепя Н. Н.** Модели оперативного регулирования производства в условиях изменения рыночного спроса / Н. Н. Лепя // Економічна кібернетика. – 2005. – № 1-2. – С. 13 – 21.
6. **Лепя Р. Н.** Прийняття управлінських рішень на підприємстві: теорія та практика / Р. Н. Лепя, В. М. Тимохин / НАН України, Інститут економіки промисловості. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2004. – 262 с.
7. **Подкорытов А. Л.** Системный анализ вертикально-интегрированного предприятия / А. Л. Подкорытов, А. В. Филиппов // Економічна кібернетика. – Донецький нац. ун-т. – 2011. – № 1-2 (55-56). – С. 67 – 72.
8. **Шерстенников Ю. В.** Імітаційна модель інвестиційного розвитку малого підприємства / Ю. В. Шерстенников // Економічний простір: збірник наукових праць. – № 58. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2012. – С. 266 – 274.

REFERENCES

- Gorskiy, A. A., Kolpakova, I. G., and Lokshin, B. Ya. "Dinamicheskaya model protsessa proizvodstva, khraneniia i sbyta tovara povsednevnogo sprosa" [The dynamic model of the process of production, storage and marketing of consumer goods]. *Izvestiia RAN. Teoriia i sistemy upravleniia*, no. 1 (1998): 144-148.
- Lepia, N. N. "Modely operativnoho rehulyrovaniia proizvodstva v usloviakh yzmeneniia rynochnoho sprosa" [Model of operational control of production in a changing market demand]. *Ekonomichna kibernetika*, no. 1-2 (2005): 13-21.
- Lepia, R. N., and Tymokhin, V. M. *Pryiniattia upravlinskykh rishen na pidpriemstvi: teoriia ta praktyka* [Decision-making in the enterprise: theory and practice]. Donetsk: Yuho-Vostok Ltd, 2004.
- Paraev, Yu. I. "Reshenie zadacha ob optimalnom proizvodstve, khraneni i sbyte tovara" [The decision problem of optimal production, storage and distribution of goods]. *Izvestiia RAN. Teoriia i sistemy upravleniia*, no. 2 (2000): 103-107.
- Paraev, Yu. I. "Dvukhkriterialnaia zadacha optimalnogo proizvodstva i sbyta tovara" [Two-criterion problem of optimal production and marketing of goods]. *Izvestiia RAN. Teoriia i sistemy upravleniia*, no. 1 (2003): 138-141.
- Podkorytov, A. L., and Filyppov, A. V. "Systemnyi analiz vertykalno-yntehyrovannoho predpriatya" [System analysis of a vertically integrated enterprise]. *Ekonomichna kibernetika*, no. 1-2 (55-56) (2011): 67-72.

Panov, S. A., and Shiriaev, V. I. "Zadacha ob optimalnom upravlenii torgovoy operatsiy" [The problem of optimal control of commercial operations]. *Izvestiia RAN. Teoriia i sistemy upravleniia*, no. 4 (2002): 37-41.

Sherstennikov Y. V. "Imitachiyana model investichynoho rozvytku malogo pidpriemstva" [Simulation model of investment development of small enterprise]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 58 (2012): 266-274.

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОТОКУ

КАБАНЕНКО Ю. В.

УДК 330:519.7

Кабаненко Ю. В. Математична модель інформаційного потоку

Оцінюючи ефект від здійснення заходів з керування матеріальними, інформаційними й фінансовими потоками в логістичних системах підприємств, виникає необхідність створення інформаційних систем із використанням аналітичного інструментарію. Імовірнісний характер формування і надходження інформації вимагає в процесі моделювання інформаційних систем використання математичного інструментарію, частіше за все – теорії марковських процесів і апарату теорії масового обслуговування. Побудовано аналітичну модель інформаційної системи на базі локальної мережі «файл-сервер» на основі отождествлення функціонування системи із безперервним марковським процесом. Розроблено методику визначення основних характеристик системи: середнього числа користувачів, що очікують відповіді, і середньої тривалості очікування відповіді на запит користувача.

Ключові слова: математична модель, інформаційна система, марковський процес.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Формул:** 13. **Бібл.:** 6.

Кабаненко Юрій Валентинович – аспірант, кафедра автоматизованих систем і моделювання економіки, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)

E-mail: its21@ukr.net

УДК 330:519.7

UDC 330:519.7

Кабаненко Ю. В. Математическая модель информационного потока

Оценивая эффект от осуществления мероприятий по управлению материальными, информационными и финансовыми потоками в логистических системах предприятий, возникает необходимость создания информационных систем с использованием аналитического инструментария. Вероятностный характер формирования и поступления информации требует в процессе моделирования информационных систем использования математического инструментария, наиболее часто – теории марковских процессов и аппарата теории массового обслуживания. Построена аналитическая модель информационной системы на базе локальной сети «файл-сервер» на основе отождествления функционирования системы с непрерывным марковским процессом. Разработана методика определения основных характеристик системы: среднего числа пользователей, ожидающих ответа, и средней продолжительности ожидания ответа на запрос пользователя.

Ключевые слова: математическая модель, информационная система, марковский процесс.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Формул:** 13. **Библ.:** 6.

Кабаненко Юрій Валентинович – аспірант, кафедра автоматизованих систем і моделювання економіки, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)

E-mail: its21@ukr.net

Kabanenko Y. V. Mathematical Model of the Information Flow

When assessing effect from conducting measures on managing material, information and financial flows in logistical systems of enterprises, a need arises in creation of information systems with the use of analytical instruments. The probabilistic character of formation and receipt of information requires, in the process of modelling information systems, use of mathematical instruments, more often – theory of Markov processes and mechanism of the theory of waiting lines. The article build an analytical model of the information system on the basis of a local file-server network on the basis of identification of the system functioning with a continuous Markov process. It develops methods of identification of main characteristics of the system: average number of users that are waiting for response and average duration of waiting for response to the user's inquiry.

Key words: mathematical model, information system, Markov process.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 13. **Bibl.:** 6.

Kabanenko Yuriy V. – Postgraduate Student, Department of Automated Systems and Economic Modeling, Khmelnytsky National University (vul. Instytutska, 11, Khmelnytsky, 29016, Ukraine)

E-mail: its21@ukr.net

Продуктивність і надійність інформаційних систем визначають ефективність протікання інформаційного потоку. Продуктивність – якісна ознака обчислюваної потужності системи, яка обчислюється залежно від сфери застосування системи номінальною, комплексною та системною продуктивністю. Вона може визначатися інтегрально для усієї системи і диференційовано за окремими компонентами [1, с. 31]. Імовірнісний характер формування і надходження інформації вимагає в процесі моделювання інформаційних систем використання математичного інструментарію, найбільш часто – теорії марковських процесів і апарату теорії масового обслуговування. Також моделювання інформаційних систем повинно відповідати принципам адекватності, точності, наочності, швидкості, зручності обробки інформації та прийнятній вартості самої розробки.

Теоретичні та прикладні питання раціоналізації управління матеріальними потоками у сферах виробництва та обігу в контексті реалізації загальних і спе-

ціальних функцій менеджменту відображені у роботах вітчизняних вчених: Амоші О., Бойка Є., Вовканича С., Герасимчука В., Гуменюка В., Долішнього М., Злупка С., Крикавського Є., Кузьміна О., Петровича Й., Поплавської Ж., Сажинця С., Хміля Ф., Штефанича Д. та ін., в яких тією чи іншою мірою розглядаються питання прискорення матеріальних потоків, зменшення сукупних запасів, оптимізації структури витрат, підвищення рівня обслуговування тощо. Водночас вимагають подальшого розвитку питання інформаційного забезпечення системної оптимізації матеріальних потоків у ланцюгу «виробник – споживач».

Аналіз наукових публікацій свідчить, що поряд із проблемами управління матеріальними потоками недостатньо уваги приділяється також і управлінню інформаційними потоками. Інформаційні потоки переважно розглядаються як чинник забезпечення ефективного управління іншими ресурсами (матеріальними, фінансовими, трудовими). Це звужує їх роль, не узгоджується зі стра-

тегічним розумінням того, що на сучасному етапі розвитку економіки інформація стає самостійним виробничим фактором, потенційні можливості якого відкривають широкі перспективи для підвищення конкурентоспроможності підприємств. Для оцінки ефекту від здійснюваних заходів керування матеріальними, інформаційними й фінансовими потоками в логістичних системах підприємств виникає необхідність створення інформаційних систем із використанням аналітичного інструментарію.

Основною метою математичного моделювання інформаційних процесів є знаходження оптимальних характеристик потоків інформації, які будуть придатними для забезпечення визначених функцій керування системою.

Джерела інформації породжують інформаційні потоки, що переносять інформацію до підсистем, які її перетворюють і породжують нові потоки, що переносять інформацію до інших процесів або підсистем, накопичувачів даних або зовнішніх споживачів [2, с. 78]. Побудуємо аналітичну модель такої інформаційної системи на базі локальної мережі типу «файл-сервер». В основу покладемо ототожнення функціонування системи із безперервним марковським процесом [3, с. 81].

Процес взаємодії користувачів і системи складається з окремих повторюваних етапів, кожний з яких ділиться на системну і пультову фази.

Запит користувача перебуває в системній фазі, якщо в системі є вся необхідна інформація для обробки програми. У цій фазі проводиться обробка програми запиту, при цьому час сервера ділиться квантами між усіма програмами користувача, що перебувають у системній фазі. Якщо для подальшого виконання програми необхідне введення з пульта нової вхідної інформації, то взаємодія переходить у пультову фазу.

У пультовій фазі користувач спостерігає за висновком інформації на його терміналі, обмірковує свою реакцію на виведену інформацію та вводить із пульта нову вхідну інформацію, яку слід розглядати як виведену в систему нового запиту на обслуговування.

Таким чином, процес взаємодії користувача й системи може перебувати в одному з двох станів: або система має програму, яку вона повинна виконувати для користувача, а користувач чекає відповіді системи на свій запит (системна фаза), або система фактично не має програми, яку могла б далі виконувати для даного користувача, і чекає повідомлення від користувача (пультова фаза).

Вважатимемо, що випадкові величини – час роботи користувача за пультом (тобто тривалість пультової фази) τ_n і тривалість чистого часу обробки запиту (без урахування часу перебування в черзі до процесора) $t_{об}$, поділені за експонентним законом із середніми значеннями відповідно τ_n і $t_{об}$.

Функції щільності для випадкових величин τ_n і $t_{об}$ мають вигляд:

$$f_n(t) = \frac{1}{\tau_{n.cp}} e^{-t/\tau_{n.cp}} \quad (t \geq 0);$$

$$f_n(t) = \frac{1}{\tau_{об.ср}} e^{-t/\tau_{об.ср}} \quad (t \geq 0).$$

У системах без сполучення обчислень із обміном інформацією із зовнішнім ЗУ час обміну повинний входити в $t_{об}$. Припускаємо, що перемикання програм відбувається миттєво й втрати часу відсутні.

Модель будується з метою визначення основних характеристик системи: середнього числа користувачів, що очікують відповіді, і середньої тривалості очікування відповіді на запит користувача.

Припустимо, що стан системи визначається числом запитів j , що перебувають у цей момент у системній фазі. Тоді система з n користувачами має $(n + 1)$ стану ($0 \leq j \leq n$). Вважаємо, що ймовірність переходу зі стану j та i залежить тільки від самих станів j , i та не залежить від передумов, що привела систему в стан j . Самі переходи відбуваються тільки через випадкові проміжки часу.

При прийнятих припущеннях, у тому числі щодо законів розподілу для τ_n і $t_{об}$, функціонування системи може бути презентовано простим безперервним (за часом) марковським процесом.

Нехай у цей момент часу j запитів перебувають у системній фазі, тобто очікують обслуговування, а відповідно $(n - j)$ запитів перебувають у пультовій фазі. Тоді число запитів, що переходять у системну фазу в одиницю часу, або, інакше кажучи, інтенсивність (швидкість) переходу зі стану з j запитами до стану з $(j + 1)$ запитами в системній фазі, що очікують обслуговування, будуть:

$$a_{j(j+1)} = \frac{n - j}{\tau_{n.cp}} \quad (0 \leq j \leq n - 1).$$

Разом з тим відбуваються переходи запитів із системної в пультову фазу. Якби кожному з j запитів, що перебувають у системній фазі, було виділено увесь час роботи сервера, то інтенсивність переходу запитів із системної в пультову фазу склала б $j/t_{об.ср}$. Однак насправді час сервера ділиться порівно (квантами) між усіма користувачами, тому інтенсивність переходу системи зі стану з j користувачами до стану з $j - 1$ користувачами:

$$a_{j(j-1)} = \frac{j}{t_{об.ср}} \quad (1 \leq j \leq n).$$

Функціонування розглянутої системи поділу часу може бути описане ланцюгом Маркова, відповідної до графа станів системи, що представлений на рис. 1. На ньому зазначені інтенсивності переходів системи [4].

Позначимо через $\Pi = \{\pi_0, \pi_1, \dots, \pi_n\}$ вектор граничних ймовірностей станів системи. Складові цього вектора π_j ($0 \leq j \leq n$) є ймовірності перебування системи в стані j у стаціонарному режимі, причому $\sum_{j=0}^n \pi_j = 1$.

Складові вектора можна визначити із системи рівнянь, сформованої по перехідних ймовірностях на графі станів системи (див. рис. 1):

$$\left. \begin{aligned} -\frac{n}{\tau_{n.cp}} \pi_0 + \frac{1}{t_{об.ср}} \pi_1 = 0; \end{aligned} \right\}$$

$$\left. \begin{aligned} \frac{n}{\tau_{n,cp}} \pi_0 - \left(\frac{1}{t_{об.ср}} + \frac{n-1}{\tau_{n,cp}} \right) \pi_1 + \frac{1}{t_{об.ср}} \pi_2 &= 0 \\ \dots\dots\dots \\ \frac{n-j+1}{\tau_{n,cp}} \pi_{j-1} - \left(\frac{1}{t_{об.ср}} + \frac{n-j}{\tau_{n,cp}} \right) \pi_j + \\ + \frac{1}{t_{об.ср}} \pi_{j+1} &= 0 \\ \dots\dots\dots \\ \frac{1}{\tau_{n,cp}} \pi_{n-1} - \frac{1}{t_{об.ср}} \pi_n &= 0 \end{aligned} \right\}$$

$$L_{ср} = \sum_{i=0}^n i \pi_j = \frac{\sum_{i=0}^n \frac{i n!}{(n-i)!} x^i}{\sum_{i=0}^n \frac{n!}{(n-i)!} x^i}$$

Позначимо через $t_{вд.ср.}$ середній час очікування відповіді (середній час перебування запиту в системній фазі). Середнє число запитів у системній фазі пропорційно загальному числу користувачів і відношенню $t_{вд.ср.}$ до середньої тривалості етапу взаємодії $t_{вд.ср.} + \tau_{n,ср.}$,

$$t_{вд.ср.} = \frac{L_{ср}}{n - L_{ср}} \tau_{n,ср.}$$

Звідси

$$t_{вд.ср.} = \frac{\sum_{i=0}^n \frac{i n^i}{(n-i)!}}{\sum_{i=0}^n \frac{x^i}{(n-i-1)!}} \tau_{n,ср.}$$

Підставляючи в цю формулу вираз для $L_{ср}$ із урахуванням виразу π_i після перетворень отримуємо:

$$L_{ср} = n \frac{t_{вд.ср.}}{t_{вд.ср.} + \tau_{n,ср.}}$$

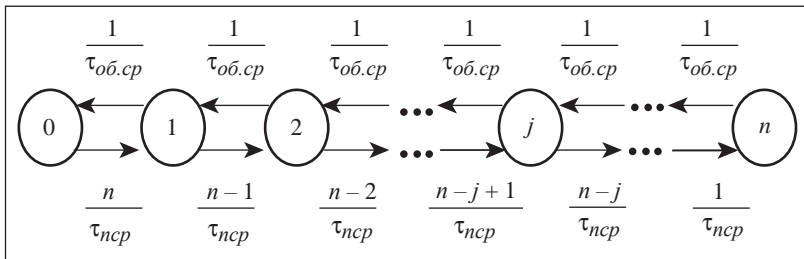

Рис. 1. Система поділу часу за Марковим

Отримані рівняння й одержані на їхній основі результати не залежать від кванта обслуговування, тому що було зроблене припущення, що немає витрат часу на переключення програм [5, с. 172]. Позначивши $t_{об.ср.} = \tau_{n,ср.} = \chi$, отримаємо з вищенаведеної системи:

$$\left. \begin{aligned} \pi_1 &= n \chi \pi_0; \\ \pi_2 &= n(n-1) \chi^2 \pi_0; \\ \dots\dots\dots \\ \pi_j &= \frac{n!}{(n-j)!} \chi^j \pi_0; \\ \dots\dots\dots \\ \pi_n &= n! \chi^n \pi_0. \end{aligned} \right\}$$

Отримані значення є значеннями вектора граничних станів системи, тому

$$\left[1 + n \chi + n(n-1) \chi^2 + \dots + \frac{n!}{(n-j)!} \chi^j + \dots + n! \chi^n \right] \pi_0 = 1,$$

звідки ймовірність незайнятості процесора в стаціонарному режимі

$$\pi_0 = \frac{1}{\sum_{j=0}^n \frac{n!}{(n-j)!} \chi^j}$$

Відповідно

$$\pi_j = \frac{\frac{n!}{(n-j)!} \chi^j}{\sum_{j=0}^n \frac{n!}{(n-j)!} \chi^j}$$

Середня кількість запитів, що очікують відповіді:

Використовуючи вираз для π_0 , отриманий вираз можна перетворити до виду, що забезпечує одержання значення часу відповіді [6, с. 172]:

$$t_{вд.ср.} / t_{об.ср.} = n / (1 - \pi_0) - 1 / \chi.$$

На основі вищенаведених виразів була побудована модель, користувацький інтерфейс якої наведений нижче (табл. 1).

За допомогою цієї моделі можуть бути отримані залежності оцінок часу відповіді від тривалості обробки запиту при різних кількостях користувачів, коефіцієнт завантаження сервера й інші відомості.

ВИСНОВКИ

Ототожнюючи функціонування інформаційної системи із безперервним марковським процесом і застосовуючи при цьому відповідний інструментарій, формується аналітична модель і методично обґрунтовується визначення основних характеристик інформаційної системи: середнього числа користувачів, що очікують відповіді, і середньої тривалості очікування відповіді на запит користувача на базі локальної мережі «файл-сервер». ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Шеклеин В. С. Моделирование информационных систем: конспект лекций / В. С. Шеклеин. – Ульяновск, 2002. – 46 с.
2. Вендров А. М. Проектирование программного обеспечения экономических информационных систем / А. М. Вендров. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 352 с.
3. Бережная Е. В. Математические методы моделирования экономических систем / Е. В. Бережная, В. И. Бережной. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 432 с.
4. Полежаев И. Е. Марковская модель для прогнозирования состояния клиентской базы данных / И. Е. Полежаев.

Таблиця 1

Модель інформаційно-довідкової системи на базі обчислювальної мережі типу «файл-сервер»

ВИХІДНІ ДАНІ	
Середня тривалість пультової фази запиту, с	5
Середня тривалість обробки запиту сервером, с	2
Кількість терміналів користувачів	15
РЕЗУЛЬТАТИ	
Коефіцієнт завантаження сервера	0,999999946
Середній час одержання відповіді (довідки), с	35,00000175
Середній час перебування в системній фазі, с	30,00000162
Середнє число запитів у системній фазі	12,85714291
ПРОМІЖНІ ДАНІ	
Відношення часу обробки до пультового часу X	04
Імовірність незайнятості сервера (гранична) P_0	5,02167E-08
X у ступені $j, j = 0 \dots n \ X^{*j}$	1,07374E-06
Факторіал $(n - j)!$	1,07374E-06
Сума	1,63021E-05
Поточне значення індексу j	15
Гніздо старту G22	1

ев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2006/201.pdf>

5. Советов Б. Я., Яковлев С. А. Моделирование систем : учебник для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. / Б. Я. Советов, С. А. Яковлев. – М. : Высшая школа, 2001. – 343 с.

6. Глоба Л. С. Математичні основи побудови інформаційно-телекомунікаційних систем / Л. С. Глоба. – К. : Політехніка, 2003. – 276 с.

REFERENCES

Berezhnaia, E. V., and Berezhnoy, V. I. *Matematicheskie metody modelirovaniia ekonomicheskikh sistem* [Mathematical modeling of economic systems]. Moscow: Finansy i statistika, 2006.

Hloba, L. S. *Matematychni osnovy pobudovy informatsiino-telekomunikatsiinykh system* [Mathematical foundations of information-telecommunication systems]. Kyiv: Politekhnik, 2003.

Polezhaev, I. E. "Markovskaia model dlia prognozirovaniia sostoianiia klientskoy bazy dannyykh" [A Markov model for forecasting customer database]. <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2006/201.pdf>

Sheklein, V. S. *Modelirovanie informatsionnykh sistem* [Modeling of information systems]. Ulianovsk, 2002.

Sovetov, B. Ya., and Yakovlev, S. A. *Modelirovanie sistem* [Simulation systems]. Moscow: Vysshiaia shkola, 2001.

Vendrov, A. M. *Proektirovanie programmogo obespecheniia ekonomicheskikh informatsionnykh sistem* [Software design of economic information systems]. Moscow: Finansy i statistika, 2002.

МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ НА ПІДГРУНТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ

НІКІТІНА А. В.

УДК 330.65

Нікітіна А. В. Методичний інструментарій оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на підґрунті використання методів факторного аналізу

Стаття розкриває сутність основних сучасних концепцій оцінювання економічної безпеки підприємств. Ґрунтуючись на загальних засадах теорії управління і дослідивши наукові джерела, було проведено узагальнення сучасних наукових підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств, що дозволило виокремити існуючу базу фундаментальних досліджень щодо оцінювання визначеної економічної категорії, але вони, на жаль, не дають повної, комплексної характеристики ЕБП. Обґрунтовано, що процес цілеспрямованого підбору відповідних показників для їх використання в процесі оцінки, тобто формування інформаційної бази, яка буде використана для подальшого дослідження, є важливим підґрунтям для здійснення оцінювання рівня економічної безпеки підприємств. Крім того, інформація для проведення такої процедури повинна відповідати вимогам достовірності, повноти, значущості, своєчасності, ясності тощо. Склад показників підсистем економічної безпеки підприємства повинен відображати її специфіку діяльності кожної сфери діяльності суб'єкта господарювання та коригуватися зі зміною часу. Запропоновано методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на основі використання методу факторного аналізу. Обґрунтовано необхідність подальшого розвитку теоретичних аспектів економічної безпеки підприємства. Перспективою подальших досліджень є детермінація основних загроз функціональним складовим економічної безпеки підприємств і шляхів їх зменшення чи локалізації з урахуванням галузевої приналежності.

Ключові слова: економічна безпека підприємств, факторний аналіз, методичний підхід до оцінювання.

Рис.: 1. **Формул:** 9. **Бібл.:** 13.

Нікітіна Аліна Вадимівна – аспірантка, кафедра міжнародної економіки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет (вул. Петровського, 25, Харків, 61002, Україна)

УДК 330.65

Нікітіна А. В. Методический инструментальный оценки уровня экономической безопасности предприятий на основе использования методов факторного анализа

Статья раскрывает сущность основных современных концепций оценивания экономической безопасности предприятий. Основываясь на общих положениях теории управления и исследовав научные источники, было проведено обобщение современных научных подходов к оценке экономической безопасности предприятий, что позволило выделить существующую базу фундаментальных исследований по оценке определенной экономической категории, но они, к сожалению, не дают полной, комплексной характеристики ЭБП. Обосновано, что процесс целенаправленного подбора соответствующих показателей для их использования в процессе оценки, то есть формирование информационной базы, которая будет использована для дальнейшего исследования, является важной основой для осуществления оценки уровня экономической безопасности предприятий. Кроме того, информация для проведения такой процедуры должна соответствовать требованиям достоверности, полноты, значимости, своевременности, ясности и т. д. Состав показателей подсистем экономической безопасности предприятия должен отражать ее специфику деятельности каждой сферы деятельности предприятия и корректироваться с течением времени. Предложен методический подход к оцениванию уровня экономической безопасности на основе применения метода факторного анализа. Обоснована необходимость дальнейшего развития теоретических аспектов экономической безопасности. Перспективным направлением дальнейших исследований является детерминация основных угроз функциональным составляющим экономической безопасности предприятий и путей их уменьшения или локализации с учетом отраслевой принадлежности.

Ключевые слова: экономическая безопасность предприятий, факторный анализ, методический подход к оценке.

Рис.: 1. **Формул:** 9. **Библ.:** 13.

Нікітіна Аліна Вадимівна – аспірантка, кафедра міжнародної економіки, Харківський національний автомобільно-дорожній університет (вул. Петровського, 25, Харків, 61002, Україна)

UDC 330.65

Nikitina A. V. Methodical Instruments of Assessment of the Level of Economic Security of Enterprises on the Basis of Use of the Methods of Factor Analysis

The article reveals the essence of main modern concepts of assessment of economic security of enterprises. Based on general provisions of the management theory and having studied scientific sources, the article conducts generalisation of modern scientific approaches to assessment of economic security of enterprises, which allowed allocation of the existing base of fundamental studies on assessment of a certain economic category, but they, unfortunately, do not provide a complete and complex characteristic of economic security of enterprises. The article justifies that the process of purposeful selection of relevant indicators for their use in the process of assessment, in other words formation of the information base that would be used for further study, is an important basis for carrying out assessment of the level of economic security of enterprises. Moreover, information for carrying out such a procedure should correspond with the requirements of authenticity, completeness, importance, timeliness, clarity, etc. The composition of indicators of sub-systems of economic security of an enterprise should reflect its specific nature of activity of each sphere of activity of an enterprise and be adjusted in the course of time. The article offers a methodical approach to assessing the level of economic security on the basis of application of the method of factor analysis. It justifies a necessity of further development of theoretical aspects of economic security. A prospective direction of further studies is determination of main threats to functional components of economic security of enterprises and ways of their reduction or localisation with consideration of the industry belonging.

Key words: economic security of enterprises, factor analysis, methodical approach to assessment.

Рис.: 1. **Formulae:** 9. **Bibl.:** 13.

Nikitina Alina V. – Postgraduate Student, Department of International Economy, Kharkiv National Automobile and Highway University (vul. Petrovskogo, 25, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Сучасні суб'єкти господарювання стикаються з проблемою створення і використання системи оцінювання і забезпечення своєї економічної безпеки. Така проблема є досить новою як для країни, так і для вітчизняної економічної науки. Завдання щодо всебічного розгляду цієї теми і розроблення практичних рекомендацій із забезпечення економічної безпеки підприємств стоїть перед дослідниками в галузі економіки. Так, у висвітлення проблем, пов'язаних зі стійкістю економічного розвитку, й економічною безпекою підприємства зокрема, вагомий внесок здійснено провідними зарубіжними і вітчизняними науковцями, серед яких М. Альберт, О. М. Бандурка, В. Є. Духов, І. А. Ігнат'єва, М. М. Мартиненко, М. Х. Мескон, К. Я. Петрова, Н. О. Подлужна, А. І. Федулова, Ф. Хедоури, І. М. Червяков, З. Є. Шершньова та інші. Незважаючи на досить широкий спектр досліджень щодо сучасних проблем і заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства, усі вони, здебільшого, мають загальнонауковий, методологічний характер, тому актуальним є дослідження теоретичних основ щодо проблеми визначення, оцінки і прогнозування розвитку стану за допомогою найважливіших показників його функціонування з погляду забезпечення його економічної безпеки.

Метою цієї статті є узагальнення, поглиблення і розвиток теоретичних засад економічної безпеки підприємства (ЕБП).

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення таких завдань:

- ✦ детермінація основних методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства;
- ✦ розробка методичного підходу щодо оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на підґрунті застосування методу факторного аналізу.

Теоретико-методологічні засади цього дослідження охоплюють такі загальнонаукові підходи, як комплексний аналіз і синтез, логічні прийоми.

Ґрунтуючись на загальних засадах теорії управління і дослідивши наукові джерела, було проведено узагальнення сучасних наукових підходів до оцінювання економічної безпеки підприємств, що дозволило виокремити існуючу базу фундаментальних досліджень щодо оцінювання визначеної економічної категорії, але вони, на жаль, не дають повної, комплексної характеристики ЕБП. Так, науковці А. В. Козаченко, В. П. Пономарева й А. Н. Ляшенко вважають, що підприємство знаходиться в зоні економічної безпеки, якщо його виробничо-господарська діяльність є прибутковою [2]. Такий підхід до визначення рівня ЕБП заснований на тому, що джерелом забезпечення економічної безпеки підприємства є прибуток, одержаний у результаті взаємодії підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища. Визначення рівня економічної безпеки підприємства здійснюється ними на основі запропонованого критерію, що є співвідношенням величини бруто-інвестицій підприємства і величини ресурсів, необхідних для інвестиційної підтримки умов, що забезпечують економічну безпеку підприємства. Запропоновану методiku вважаємо досить обґрунтованою, хоча щодо прибутковості і доцільності

підприємства необхідно зазначити, що такі критерії не завжди включають безпечність діяльності підприємства в контексті обмеженості потенційного впливу на суб'єкт і неповноти такої характеристики. Причому до недоліків також можна віднести той факт, що такий підхід є статичним, оскільки не враховано ймовірність настання загроз фінансової стійкості й економічній безпеці взагалі у довгостроковій перспективі.

Бальні оцінки для здійснення експрес-оцінки рівня економічної безпеки підприємства пропонують використовувати такі науковці, як Ф. Євдокімов, О. Мізіна, О. Бородіна. Основою такого підходу є розрахунок граничних значень показників і складання їх рейтингу. У разі, якщо значення показника є вищим за нормативне, його відносять до першого класу; нижче від нормативного, хоча вище за критичне – до другого; нижче за критичне – до третього [3]. Перевагою такої методики є те, що для одержання узагальненої оцінки рівня безпеки може бути використаний весь перелік показників чи відібрані ті з них, які становлять найбільший інтерес для дослідження. Залежно від мети дослідження і важливості показника для обраного напряму дослідження визначається рейтинг показника [3].

З позиції теорії катастроф до оцінки економічної безпеки пропонує підійти Д. Самсонов [4]. На його думку, необхідно з'ясувати значення так званого «критичного порогу» для аналізованих показників економічної безпеки. Тоді на основі спостережень за змінами показників можна буде передбачити можливість їх попадання в критичну область, тобто настання «катастрофи».

У науковому джерелі [5] пропонується розраховувати рівень економічної безпеки країни за допомогою таких методів, як моніторинг основних соціально-економічних показників і співставлення з їх граничними значеннями, які повинні бути не менші за загальносвітові; аналізу й обробки сценаріїв; експертної оцінки; оптимізації; теоретико-ігрові; багатовимірною статистичного аналізу; теорії штучних нейронних мереж. Хоча деякі з наведених методичних підходів можна використовувати і для вимірювання стану економічної безпеки не лише на макро-, але й мезо-, мікрорівнях ієрархії управління економікою, а саме: для оцінювання рівня економічної безпеки підприємства можна використати певний перелік індикаторів (показники рівня забезпеченості підприємства ресурсним, науковим і виробничо-технічним потенціалом, ресурсоозброєності виробництва, зношеності матеріально-технічної бази, ліквідності і платоспроможності тощо), що передбачає моніторинг основних соціально-економічних показників (детермінанти ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку, рівня ефективності використання ресурсів, капіталу і праці та його відповідності рівню у передових країнах, а також рівню, за якого зовнішні та внутрішні загрози мінімізовані тощо).

Вельми цікавий і обґрунтований методичний підхід висуває С. Ілляшенко, який пропонує оцінювати економічну безпеку підприємства на підґрунті аналізу його фінансової стійкості, яка визначається за достатньою кількістю власних і позичених оборотних коштів для

здійснення виробничо-господарської діяльності [6]. Надлишок або нестачу власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів і покриття витрат господарської діяльності, а також довго-, середньо- і короткострокових кредитів і позик, науковець пропонує використати як оціночні показники, останні характеризують п'ять рівнів фінансової безпеки, а саме: абсолютний рівень для функціонування підприємства достатньо власних оборотних коштів; нормальний – для суб'єкта господарювання, який має достатньо власних джерел формування запасів і покриття витрат; хиткий рівень економічної безпеки зустрічається у підприємства, котре має недостатньо власних коштів і залуцає середньо- і довгострокові позики і кредити; критичний – для підприємства, коли залуцаються короткострокові кредити; кризовий рівень – підприємства не можуть забезпечити фінансування діяльності ні власними, ні залученими коштами.

Ґрунтовний метод скаляризації для оцінювання рівня економічної безпеки пропонують застосувати В. Г. Сліпченко і С. В. Брідун [7]. Сутність такого підходу полягає у визначенні інтегральної бальної оцінки рівня економічної безпеки на підставі порівняння бальних оцінок, причому визначення рівня економічної безпеки виконується у декілька етапів: визначення індикаторів економічної безпеки за кожною складовою; визначення нормалізованих і бальних оцінок за індикаторами; визначення оцінки стану індикаторного блоку; оцінка стану складових.

З метою підвищення ефективності управління економічної безпеки підприємств пропонується методичний підхід оцінювання ЕБП, який на відміну від існуючих враховує специфіку роботи підприємств, дає можливість вирішити проблему виявлення кореляції між спостереженими кількісними й якісними змінами факторів як між собою, так і з результативним показником.

На *рис. 1* представлено загальний алгоритм реалізації запропонованого нами методичного підходу на підґрунті використання методів багатовимірного факторного аналізу та наведено стислий опис етапів методичного підходу оцінювання рівня економічної безпеки.

I етап: ідентифікація підприємств України, детермінація, обґрунтування сукупності ознак і формування матриці X вихідних даних для проведення оцінки:

$$X = (x_{ij}), \quad i = \overline{1, m}; \quad j = \overline{1, n}, \quad (1)$$

де x_{ij} – вихідний показник – значення i -го показника у j -го підприємства.

Отже, першим етапом є процес цілеспрямованого підбору відповідних показників для їх використання в процесі оцінки, тобто формування інформаційної бази, яка буде використана для подальшого дослідження. Вона повинна відповідати вимогам достовірності, повноти, значущості, своєчасності, ясності тощо.

Склад показників підсистем економічної безпеки підприємства повинен відображати специфіку кожної сфери діяльності суб'єкта господарювання та має коригуватися зі зміною часу.

II етап: стандартизація (перехід від різних за ознакою та одиницями виміру показників зіставлених) вихідних ознак:

$$Z = (z_{ij}); \quad z_{ij} = H_i(x_{ij}, a, q); \quad i = \overline{1, m}; \quad j = \overline{1, n}, \quad (2)$$

де H_i – функція статистичної стандартизації i -го показника;

a – певна величина (для обраного способу – середнє значення);

q – одиниця стандартизації (для обраного способу – стандартне відхилення).

III етап – побудова та розрахунок кореляційної матриці R розміром $m \times m$ на основі обраної сукупності ознак (показників):

$$R = (r_{ik}); \quad r_{ik} = r_{ki}; \quad r_{ii} = 1; \quad i, k = \overline{1, m}. \quad (3)$$

IV етап: перевірка значущості кореляційної матриці за χ^2 -критерієм Уїлкса [5]:

$$\chi^2 = - \left[n - \frac{1}{6}(2m + 5) \right] \cdot \ln |R| > \chi_{кр}^2(\alpha, df), \quad (4)$$

де $|R|$ – визначник кореляційної матриці;

α – рівень значущості;

df – число ступенів свободи, $df = m(m - 1) / 2$.

V етап: побудова редукованої кореляційної матриці через заміну діагональних елементів кореляційної матриці (що є одиницями) на апіорні оцінки спільностей – часток одиничних дисперсій, зумовлених спільними для кількох змінних факторами [6]:

$$R^h = (r_{ik}^h);$$

$$r_{ik}^h = r_{ik} = a_{i1}a_{k1} + a_{i2}a_{k2} + \dots$$

$$+ a_{ir}a_{kr} = \sum_{l=1}^r a_{il}a_{kl} \quad (i \neq k),$$

$$i, k = \overline{1, m};$$

$$r_{ii}^h = h_i^2 = a_{i1}^2 + a_{i2}^2 + \dots + a_{ir}^2 = \sum_{l=1}^r a_{il}^2,$$

$$0 \leq h_i^2 \leq 1, \quad i = \overline{1, m}.$$

VI етап: знаходження матриці відображення A – встановлення кількості факторів, необхідної для пояснення кореляційного зв'язку між вихідними показниками, і розрахунок факторних навантажень:

$$A = (a_{il}), \quad i = \overline{1, m}; \quad l = \overline{1, r}; \quad AA^{-1} = R. \quad (6)$$

VII етап – знаходження факторної матриці V , що відповідає принципу (критерію) простої структури – вимозі надання найбільш простого (економічного) пояснення сукупності досліджуваних змінних у термінах факторів:

$$V = (v_{il}) = AC, \quad i = \overline{1, m}; \quad l = \overline{1, r}. \quad (7)$$

VIII етап – інтерпретація отриманих факторів і знаходження матриці оцінок значень факторів:

$\hat{P} = (\hat{p}_{ij}), \quad l = \overline{1, r}; \quad j = \overline{1, n}$ та оцінка отриманих значень за коефіцієнтом множинної детермінації, а також оцінка адекватності факторної моделі в цілому на основі простої середньої оцінки розходжень вихідних і відтворених коефіцієнтів кореляції.

На підґрунті вагових коефіцієнтів з матриці відображення вирішують завдання розпізнавання виділених факторів й визначення для них назв суб'єктивно.

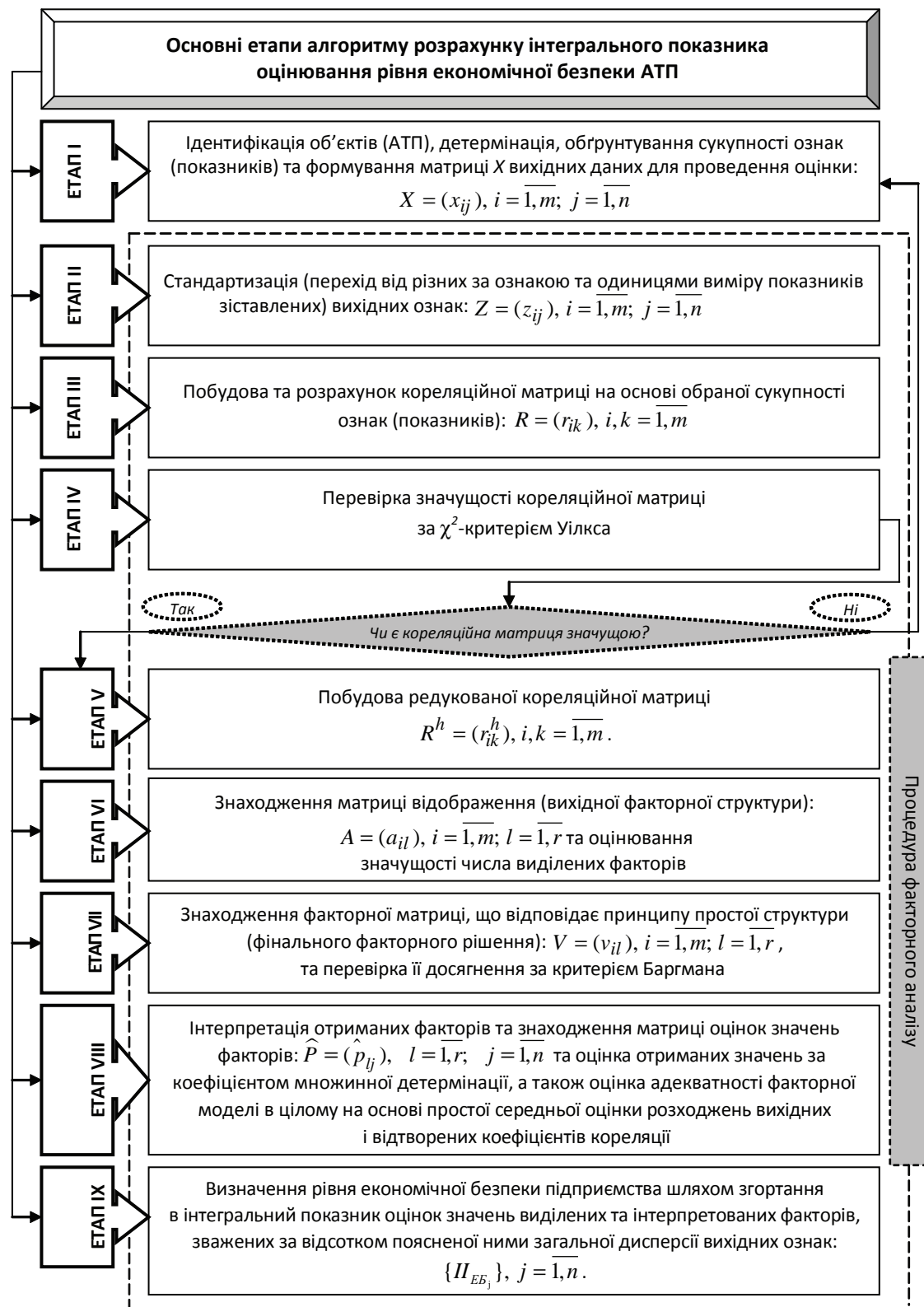

Рис. 1. Алгоритм реалізації методичного підходу до інтегральної оцінки рівня економічної безпеки АТП на підґрунті використання методів факторного аналізу

Коефіцієнт інформативності виступає підтвердженням значущості ознак, що беруть участь у формуванні назви виділених факторів, значення якого для того, щоб вважати набір пояснювальних ознак задовільним, має знаходитись в межах 0,75 – 0,95 [8]:

$$KI_l = \frac{\sum_{i=1}^m a_{il}^2 \{W_{zn}\}}{\sum_{i=1}^m a_{il}^2}, \quad (8)$$

де $\{W_{zn}\}$ – підмножина значущих факторних навантажень ознак, які беруть участь у формуванні назви l -го фактора.

Наукова новизна запропонованого нами методичного підходу полягає у визначенні інтегрального показника, отриманого шляхом зваженого згортання індивідуальних оцінок значень всіх виділених й інтерпретованих факторів, де вагами виступають внески кожного фактора у пояснення повної дисперсії (а іноді – сумарної спільності) вихідних ознак, тобто частки дисперсії факторів у повній дисперсії:

$$P_{EBj} = \frac{\hat{P}_j \sigma^2}{\sum_{l=1}^{r'} \sigma_l^2} = \frac{\sum_{l=1}^{r'} \hat{p}_{lj} \sigma_l^2}{\sum_{l=1}^{r'} \sigma_l^2}, \quad j = \overline{1, n}, \quad (9)$$

де $\hat{P}_j = (\hat{p}_{lj})$ – вектор-рядок оцінок значень l -х факторів для j -го підприємства;

$\sigma^2 = (\sigma_l^2)$ – вектор-стовпчик часток повної дисперсії ознак, поясненої l -м фактором;

r' – кількість виділених й інтерпретованих факторів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, запропоновано методичний підхід до оцінювання рівня економічної безпеки підприємств на методологічному підґрунті факторного аналізу, яка (ЕБП) зображується тут латентним показником, на відміну від існуючого методичного забезпечення, виконуючи процедуру стандартизації в класичний спосіб і використовуючи як ваги частки повної дисперсії ознак, поясненої відповідними факторами, що виділяються й інтерпретуються в результаті реалізації процедур факторного аналізу, вирішуючи при цьому проблему суб'єктивності та так званого «людського фактора», а також долає недоліки, притаманні більшості наявних методик інтегральної рейтингової оцінки, які засновані переважно на адитивних або мультиплікативних операціях згортання інформації й своєю реалізацією не передбачають виявлення та врахування взаємодії, взаємовпливу та динаміки окремих складових, що агрегуються до інтегральної оцінки. При цьому практична значущість представленого методичного підходу збільшується за рахунок запропонованої схеми його реалізації. Таким чином, розробка і прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень щодо визначення рівня економічної безпеки та виявлення «проблемних місць» є складним завданням, інструментарій вирішення якого зокрема має містити відповідне науково обґрунтоване методичне забезпечення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Основи економічної безпеки / [О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Червяков]. – Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
2. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 279 с.

3. Евдокимов Ф. И. Экономическая устойчивость предприятия как фактор его безопасности / Ф. И. Евдокимов, Е. В. Мизина / Донецкий государственный технический университет : сб. науч. тр. – Донецк, 2001. – С.16 – 25.

4. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазаренко // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 25 – 36.

5. Самсонов К. Элементы концепции экономической безопасности / К. Самсонов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 14 – 24.

6. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 12 – 19.

7. Благущ П. Факторный анализ с обобщениями / П. Благущ. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 248 с.

8. Барановський О. Визначення показників економічної безпеки / О. Барановський // Економіка. Фінанси. Право. – 1999. – № 8. – С. 14 – 16.

9. Ніколаюк С. І. Безпека суб'єктів підприємницької діяльності / С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук. – К. : КНТ, 2005. – 319 с.

10. Сліпченко В. Г. Еколого-економічні збитки: кількісна оцінка / В. Г. Сліпченко, С. В. Бридун та ін. – К. : Політехніка, 2001. – 215 с.

11. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України; [монографія] / В. А. Ліпкан. – К. : Текст, 2003. – 599 с.

12. Нікітіна А. В. Розвиток теоретичних засад економічної безпеки підприємства / А. В. Нікітіна // Сталий розвиток економіки : Всеукраїнський науково-практичний журнал. – Хмельницький : Університет економіки і підприємництва, Інститут економіки, технології і підприємництва, 2011. – С. 82 – 86.

13. Мочерний С. В. Економічна безпека в контексті державного суверенітету України / С. В. Мочерний, О. В. Плотніков // Економіка України. – 1998. – № 4. – С. 4 – 12.

REFERENCES

Bandurka, O. M., Dukhov, V. Ie., and Petrova, K. Ya. *Osnovy ekonomichnoi bezpeky* [Basic economic security]. Kharkiv: Vydvo KhNUVS, 2003.

Bukhvald, E., Glovatskaia, N., and Lazarenko, S. "Makroaspekty ekonomicheskoy bezopasnosti: faktory, kriterii i pokazateli" [Macrospects economic security: the factors, criteria and indicators]. *Voprosy ekonomiki*, no. 12 (1994): 25-36.

Blahush, P. *Faktornyi analiz s obobshcheniyami* [Factor analysis with generalizations]. Moscow: Fynansy y statystyka, 1989.

Baranovskiy, O. "Vyznachennia pokaznykiv ekonomichnoi bezpeky" [Definition of indicators of economic security]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, no. 8 (1999): 14-16.

Evdokimov, F. I., and Mizina, E. V. "Ekonomicheskaya ustoychivost predpriiatiia kak faktor ego bezopasnosti" [Economic sustainability of the enterprise as a factor in its security]. *Sbornik nauchnykh trudov DonNTU* (2001): 16-25.

Kozachenko, A. V., Ponomarev, V. P., and Liashenko, A. N. *Ekonomicheskaya bezopasnost predpriiatiia: sushchnost i mekhanizm obespecheniia* [The economic security of the enterprise: the nature and mechanism of maintenance]. Kyiv: Libra, 2003.

Lipkan, V. A. *Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Theoretical foundations and elements of the national security of Ukraine]. Kyiv: Tekst, 2003.

Mochernyi, S. V., and Plotnikov, O. V. "Ekonomichna bezpeka v konteksti derzhavnogo suverenitetu Ukrainy" [Economic security in the context of state sovereignty of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 4 (1998): 4-12.

Nikolaiuk, S. I., and Nykyforchuk, D. I. *Bezpeka sub'iektiv pidprijemnytskoi diialnosti* [Security businesses]. Kyiv: KNT, 2005.

Nikitina, A. V. "Rozvytok teoretychnykh zasad ekonomichnoi bezpeky pidprijemstva" [Development of theoretical

foundations of economic security]. *Stalyi rozvytok ekonomiky* (2011): 82-86.

Samsonov, K. "Elementy kontseptsii ekonomicheskoy bezopasnosti" [Elements of the concept of economic security]. *Voprosy ekonomiki*, no. 12 (1994): 14-24.

Slipchenko, V. H., and Brydun, S. V. *Ekoloho-ekonomichni zbytky: kilksna otsinka* [Ecological and economic loss: a quantitative assessment]. Kyiv: Politekhnik, 2001.

Yliashenko, S. N. "Sostavliaiushchye ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatiya y podkhody k ykh otsenke" [The components of economic security and approaches to evaluation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 3 (2003): 12-19.

УДК 657.633:631.15

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПОКАЗНИКІВ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ В УПРАВЛІННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

МЕЛЬНИК К. П.

УДК 657.633:631.15

Мельник К. П. Роль інформації та показників оперативного контролю в управлінні сільськогосподарською діяльністю

Мета статті полягає в дослідженні ролі інформації в системі оперативного контролю сільськогосподарського підприємства, визначенні складу його показників з огляду на специфіку галузі та особливості виробництва сільськогосподарської продукції. У результаті проведеного дослідження розкрито значення інформації в управлінні сільськогосподарською діяльністю та її вплив на зростання ефективності господарювання. Розроблено ґрунтовні пропозиції по вдосконаленню інформаційного забезпечення оперативного контролю на підприємствах галузі з урахуванням специфіки виробництва сільськогосподарської продукції. Сформульовано склад показників оперативного контролю, що сприяють оперативному реагуванню на хід виконання щоденних виробничих програм і планів; повною мірою характеризують підконтрольний об'єкт; забезпечують користувачів можливістю оперативно порівнювати втрати і вигоди від конкретної операції в процесі її здійснення. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є розробка інформаційного забезпечення оперативного контролю на сільськогосподарських підприємствах в соціально-екологічній площині.

Ключові слова: оперативний контроль, сільськогосподарське підприємство, інформація, управління, показники, система, діяльність.

Бібл.: 12.

Мельник Катерина Петрівна – асистент, кафедра обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет (вул. Львівська, 75, Луцьк, Волинська обл., 43018, Україна)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

УДК 657.633:631.15

Мельник Е. П. Роль информации и показателей оперативного контроля в управлении сельскохозяйственной деятельностью

Цель статьи заключается в исследовании роли информации в системе оперативного контроля сельскохозяйственного предприятия, определении состава его показателей, учитывая специфику отрасли и особенности производства сельскохозяйственной продукции. В результате проведенного исследования раскрыто значение информации в управлении сельскохозяйственной деятельностью и ее влияние на рост эффективности ведения хозяйства. Разработаны обстоятельные предложения по совершенствованию информационного обеспечения оперативного контроля на предприятиях отрасли с учетом специфики производства сельскохозяйственной продукции. Сформулирован состав показателей оперативного контроля, которые способствуют оперативному реагированию на ход выполнения ежедневных производственных программ и планов; в полной мере характеризуют подконтрольный объект; обеспечивают пользователей возможностью оперативно сравнивать потери и выгоды от конкретной операции в процессе ее осуществления. Перспективой последующих исследований в данном направлении является разработка информационного обеспечения оперативного контроля на сельскохозяйственных предприятиях в социально-экологической плоскости.

Ключевые слова: оперативный контроль, сельскохозяйственное предприятие, информация, управление, показатели, система, деятельность.

Библ.: 12.

Мельник Екатерина Петровна – асистент, кафедра учета и аудита, Луцкий национальный технический университет (ул. Львовская, 75, Луцк, Волынская обл., 43018, Украина)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

UDC 657.633:631.15

Melnik Y. P. Role of Information and Indicators of Operative Control in Managing Agricultural Activity

The goal of the article is to study the role of information in the system of operative control of an agricultural company, determine the composition of its indicators, taking into account specific features of the industry and production of agricultural products. The article conducts the study and reveals importance of information in managing agricultural activity and its influence upon the growth of efficiency of farming. It develops substantial proposals on improvement of information support of operative control in the agricultural companies with consideration of specific features of production of agricultural products. It formulates the composition of indicators of operative control, which facilitate operative response on the course of performance of everyday production programmes and plans; characterise the object under control in full; provide users with a possibility of operative comparison of losses and benefits from an individual operation in the process of its execution. The prospect of further studies in this direction is development of information support of operative control in agricultural companies in the socio-ecological area.

Key words: operative control, agricultural company, information, management, indicators, system, activity.

Bibl.: 12.

Melnik Yekaterina P. – Assistant, Department of Accounting and Auditing, Lutsk National Technical University (vul. Lvivska, 75, Lutsk, Volynska obl., 43018, Ukraine)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

Lipkan, V. A. *Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [Theoretical foundations and elements of the national security of Ukraine]. Kyiv: Tekst, 2003.

Mochernyi, S. V., and Plotnikov, O. V. "Ekonomichna bezpeka v konteksti derzhavnogo suverenitetu Ukrainy" [Economic security in the context of state sovereignty of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 4 (1998): 4-12.

Nikolaiuk, S. I., and Nykyforchuk, D. I. *Bezpeka sub'iektiv pidpriemnytskoi diialnosti* [Security businesses]. Kyiv: KNT, 2005.

Nikitina, A. V. "Rozvytok teoretychnykh zasad ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva" [Development of theoretical

foundations of economic security]. *Stalyi rozvytok ekonomiky* (2011): 82-86.

Samsonov, K. "Elementy kontseptsii ekonomicheskoy bezopasnosti" [Elements of the concept of economic security]. *Voprosy ekonomiki*, no. 12 (1994): 14-24.

Slipchenko, V. H., and Brydun, S. V. *Ekoloho-ekonomichni zbytky: kilksna otsinka* [Ecological and economic loss: a quantitative assessment]. Kyiv: Politekhnik, 2001.

Yliashenko, S. N. "Sostavliaiushchye ekonomicheskoy bezopasnosti predpriyatya y podkhody k ykh otsenke" [The components of economic security and approaches to evaluation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 3 (2003): 12-19.

УДК 657.633:631.15

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПОКАЗНИКІВ ОПЕРАТИВНОГО КОНТРОЛЮ В УПРАВЛІННІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

МЕЛЬНИК К. П.

УДК 657.633:631.15

Мельник К. П. Роль інформації та показників оперативного контролю в управлінні сільськогосподарською діяльністю

Мета статті полягає в дослідженні ролі інформації в системі оперативного контролю сільськогосподарського підприємства, визначенні складу його показників з огляду на специфіку галузі та особливості виробництва сільськогосподарської продукції. У результаті проведеного дослідження розкрито значення інформації в управлінні сільськогосподарською діяльністю та її вплив на зростання ефективності господарювання. Розроблено ґрунтовні пропозиції по вдосконаленню інформаційного забезпечення оперативного контролю на підприємствах галузі з урахуванням специфіки виробництва сільськогосподарської продукції. Сформульовано склад показників оперативного контролю, що сприяють оперативному реагуванню на хід виконання щоденних виробничих програм і планів; повною мірою характеризують підконтрольний об'єкт; забезпечують користувачів можливістю оперативно порівнювати втрати і вигоди від конкретної операції в процесі її здійснення. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є розробка інформаційного забезпечення оперативного контролю на сільськогосподарських підприємствах в соціально-екологічній площині.

Ключові слова: оперативний контроль, сільськогосподарське підприємство, інформація, управління, показники, система, діяльність.

Бібл.: 12.

Мельник Катерина Петрівна – асистент, кафедра обліку і аудиту, Луцький національний технічний університет (вул. Львівська, 75, Луцьк, Волинська обл., 43018, Україна)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

УДК 657.633:631.15

Мельник Е. П. Роль информации и показателей оперативного контроля в управлении сельскохозяйственной деятельностью

Цель статьи заключается в исследовании роли информации в системе оперативного контроля сельскохозяйственного предприятия, определении состава его показателей, учитывая специфику отрасли и особенности производства сельскохозяйственной продукции. В результате проведенного исследования раскрыто значение информации в управлении сельскохозяйственной деятельностью и ее влияние на рост эффективности ведения хозяйства. Разработаны обстоятельные предложения по совершенствованию информационного обеспечения оперативного контроля на предприятиях отрасли с учетом специфики производства сельскохозяйственной продукции. Сформулирован состав показателей оперативного контроля, которые способствуют оперативному реагированию на ход выполнения ежедневных производственных программ и планов; в полной мере характеризуют подконтрольный объект; обеспечивают пользователей возможностью оперативно сравнивать потери и выгоды от конкретной операции в процессе ее осуществления. Перспективой последующих исследований в данном направлении является разработка информационного обеспечения оперативного контроля на сельскохозяйственных предприятиях в социально-экологической плоскости.

Ключевые слова: оперативный контроль, сельскохозяйственное предприятие, информация, управление, показатели, система, деятельность.

Библ.: 12.

Мельник Екатерина Петровна – асистент, кафедра учета и аудита, Луцкий национальный технический университет (ул. Львовская, 75, Луцк, Волынская обл., 43018, Украина)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

UDC 657.633:631.15

Melnik Y. P. Role of Information and Indicators of Operative Control in Managing Agricultural Activity

The goal of the article is to study the role of information in the system of operative control of an agricultural company, determine the composition of its indicators, taking into account specific features of the industry and production of agricultural products. The article conducts the study and reveals importance of information in managing agricultural activity and its influence upon the growth of efficiency of farming. It develops substantial proposals on improvement of information support of operative control in the agricultural companies with consideration of specific features of production of agricultural products. It formulates the composition of indicators of operative control, which facilitate operative response on the course of performance of everyday production programmes and plans; characterise the object under control in full; provide users with a possibility of operative comparison of losses and benefits from an individual operation in the process of its execution. The prospect of further studies in this direction is development of information support of operative control in agricultural companies in the socio-ecological area.

Key words: operative control, agricultural company, information, management, indicators, system, activity.

Bibl.: 12.

Melnik Yekaterina P. – Assistant, Department of Accounting and Auditing, Lutsk National Technical University (vul. Lvivska, 75, Lutsk, Volynska obl., 43018, Ukraine)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

Глобалізація економіки, розвиток інтеграційних процесів і недосконале функціонування ринку призвели до суттєвих змін у системі управління діяльністю сільськогосподарським підприємством. Реформування системи бухгалтерського обліку, як основного інформаційного джерела, за принципом «сліпого» копіювання міжнародних стандартів обліку та звітності без урахування національних особливостей й державних протиріч, що в часі співпало з переходом на нові форми та відносини власності, стали передумовою формування непрозорого та нереального інформаційного середовища.

Раціональність і рентабельність господарювання в умовах невизначеності без надійного та якісного інформаційного забезпечення є сумнівними. Керівництво, а також управлінці вищих і середніх ланок позбавлені можливості отримати якісну та своєчасну інформацію про фактичний стан і рівень використання майна підприємства. Зростання потреб у конкретних відомостях про господарські операції, події та явища в процесі їх здійснення та формування підвищили значення оперативної інформації для прийняття своєчасних управлінських рішень. Власнику, як специфічному користувачу, необхідно постійно знати: наскільки ефективно, раціонально і відповідно до запланованих цілей використовується його ресурси.

Особливого значення в таких умовах набуває оперативний контроль, що здійснюється в процесі виконання визначених завдань і реалізації поставлених цілей з метою своєчасної оцінки їх правильності, законності й доцільності та покликаний забезпечити відповідні центри реагування необхідною інформацією для прийняття рішень. Разом з тим, його якісне та результативне здійснення неможливе без належного інформаційного забезпечення, що на сільськогосподарських підприємствах формується з різноманітних специфічних даних, отриманих з багатьох джерел.

Проблеми сутності, методики та методології оперативного контролю, а також його ролі в обліково-інформаційній системі досліджувались та висвітлені в багатьох працях вітчизняних вчених. Серед них Ф.Ф. Бутинець, М. Я. Дем'яненко, В. М. Жук, Г. Г. Кірейцев, В. М. Кужельний, В. О. Ластовецький, В. Г. Лінник, Ю. Я. Литвин, Л. В. Нападовська, Г. О. Партич, П. Т. Саблук, П. А. Хомин та інші. Науковці звертали увагу на вивчення переваг і недоліків оперативного контролю, досліджували теоретико-історичні аспекти його розвитку.

Але проблема визначення оптимального набору інформаційних даних і показників для ефективного проведення оперативного контролю, обґрунтованого реагування на незапланований хід подій та своєчасного застосування коригувальних заходів гостро постає перед сучасним управлінням. Тому виникає нагальна потреба дослідження ролі інформації в системі оперативного контролю на сільськогосподарських підприємствах, визначення складу його показників з огляду на специфіку галузі та особливості виробництва сільськогосподарської продукції.

Про важливе значення інформації в системі управління діяльністю сільськогосподарських підприємства переконливо стверджують як науковці, так і практики. З

погляду сучасних користувачів, під інформацією розуміють нові відомості, які прийняті, зрозумілі й оцінені її користувачами як корисні. Науковці називають інформацію новим та основним фактором виробництва ХХІ ст. Так, Д. С. Лозовицький стверджує, що інформаційні ресурси на сучасному етапі розвитку економіки стають найважливішим ресурсом економіки. У зв'язку зі зміною структури ресурсного потенціалу – зменшення уречевленості багатства – інформація стає основним стратегічним ресурсом, який здатен забезпечити конкурентні переваги на рівні підприємства [9, с. 14]. На думку М. С. Пушкаря, «...для досягнення конкурентних переваг керівництво підприємства повинно мати повноцінну інформацію...» [11, с. 199]. Г. Г. Кірейцев зазначає, що інформаційне суспільство, до котрого еволюційно наближається людина, мотивує переоцінку форм капіталу на користь інформаційного та інтелектуального капіталу [4, с. 11]. Відомий теоретик кібернетики С. Бір встановив, що управління повинно ґрунтуватися на знанні структури інформаційного потоку, методів обробки інформації, її стиснення та інше [9, с. 31].

Досліджуючи організацію контролю в сільському господарстві, Ю. Я. Литвин зазначив, що ефективне управління забезпечується відповідним рівнем інформації, який дає змогу здійснювати зв'язок між органами управління і керованими об'єктами, координувати діяльність органів управління усіх рівнів. Управляти діяльністю підприємства без інформації, яка б зв'язувала каналами передачі керуючу і керовану системи, неможливо [6, с. 6]. Отож інформаційне суспільство, що продовжує розвиватися, формує нові вимоги до створення, передачі, обробки, використання та форм представлення інформації як запоруки результативного прийняття оперативних управлінських рішень і ефективного управління діяльністю підприємств в цілому.

При дослідженні контролю як функції управління переважна більшість вчених обґрунтувала роль інформації як першочергового та основного засобу забезпечення його ефективності. Н. Г. Виговська зазначає, що інформація виступає фундаментом процесу контролю. Без інформації неможливе планування контролю, його організація, здійснення, аналіз та інспекція контрольної діяльності [1, с. 333]. На думку Є. В. Каюги, «для прийняття виважених управлінських рішень необхідна достовірна інформація про господарські операції і процеси, що особливо ретельно контролюється керівниками і працівниками обліку в процесі її обробки. На підставі облікової інформації керівники підприємств, фахівці їх структурних підрозділів і працівники обліку проводять контроль операцій у процесі їх здійснення. Такий контроль є найбільш оперативним, тому що дає змогу не лише вчасно виявити недоліки, але й вчасно їх усунути [3, с. 101]. В. А. Єрофеева вважає, що без інформації немає можливості прийняти оптимальне управлінське рішення і, як наслідок, здійснити необхідні контрольні дії. Функціональний зв'язок: інформація – рішення – дія є необхідною передумовою організації будь-якої цілеспрямованої діяльності [2, с. 20]. Вирішальну роль у процесі виконання такої залежності покладено на опера-

тивний контроль. Саме він сприяє зменшенню ризиків під час вибору рішення та підвищує значення творчого (індивідуального) підходу під час його прийняття. Тому інформацію в оперативному контролі слід вважати ключовим елементом, запорукою його ефективного проведення, що формується, змінюється та використовується на різних етапах проведення контрольних процедур та є їх кінцевим продуктом.

В умовах сільського господарства інформація формується під впливом специфіки виробництва сільськогосподарської продукції, особливостей технологічних процесів і складності виробничої структури. Оперативний контроль ґрунтується на використанні різнобічної інформації, яку потребує управлінський персонал для прийняття вчасних і виважених управлінських рішень. На цьому ж акцентує Ю. Я. Литвин, який пише, що управління сільськогосподарським виробництвом базується на переробці величезної кількості різної інформації – галузевої економічної, агробіологічної, зоотехнічної, інженерно-технічної, виробничої та адміністративної [6, с. 7]. С. І. Шкарабан підкреслює, що управління підприємством ґрунтується не на інформації про окремі факти, а на системі інформації, яка становить сукупність економічної, науково-технічної, технологічної, суспільно-політичної, ідеологічної тощо [6, с. 30].

Однак емпіричні дослідження організації оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах показали, що узагальнені відомості про завершений виробничий процес чи здійснену господарську операцію, відображені в бухгалтерському обліку, є непридатними для проведення оперативного контролю, оскільки не можуть бути основою для коригування поточної ситуації. Встановлено, що існує потреба у контролі за кожною окремо взятою операцією, оскільки некоректне її здійснення в умовах сільського господарства призводить до порушення всього виробничого циклу. Доведено, що для оперативного управління й контролю не потрібна суцільна інформація про всі господарські операції. Варті уваги тільки конкретні аналітичні показники про певні об'єкти, а також аналіз їх відхилень від планових, нормативних чи перспективних, оскільки метою оперативного контролю в системі управління сільськогосподарським виробництвом є забезпечення різних рівнів управлінців специфічною оперативною інформацією про визначені та потрібні саме конкретним користувачам сфери і напрями господарювання. Особливе місце займає оперативний контроль при перевірці співставності обсягів задіяних ресурсів у ході їх витрачання відповідно до затверджених норм, нормативів і правил технічного й технологічного використання.

На цьому ж наголошує С. А. Стуков, який пише, що на вищих рівнях управління використовується не більше як десята частина всього обсягу інформації. Тому необхідно розробити оптимальний перелік показників для передачі різним рівням управління [12, с. 85, 86]. Це дозволить забезпечити систему управління вчасною і потрібною інформацією про фактичний стан саме тих об'єктів, що потребують постійної уваги й нагляду.

Інформація про наявність та зміну об'єктів (операцій, процесів, явищ, подій) оперативного контролю складна для сприйняття користувачами, що в сільському господарстві зумовлено специфікою сільськогосподарського виробництва. Ефективне проведення оперативного контролю можливе за умов визначення певних показників і вимірників, що розкривають фактичний стан підконтрольних об'єктів, створюють умови для оцінки відхилень у виробництві. Управління будь-яким об'єктом здійснюється шляхом регулювання відповідних показників, які його відображають, та їх складових частин, з метою забезпечення цілеспрямованої зміни величини заданих показників, як у просторі так і в часі, для досягнення накреслених цілей [5, с. 19].

Ефективне здійснення та раціональна організація оперативного контролю передбачає наявність досконалої системи показників, адекватної соціально-виробничим умовам і технологічному процесу виробництва сільськогосподарської продукції. Відповідна система сприятиме максимально повному охопленню контролем щоденних виробничих процесів, виявленню внутрішніх резервів і потенціалів підприємства або його окремих виробничих підрозділів. На думку, С. І. Шкарабана, вибір раціональної системи показників повинен забезпечити не тільки оперативно-господарську самостійність для управління виробничими ресурсами в рамках виконання планових завдань, але і фактично, а не умовно, відображати результати виробничої діяльності кожного підрозділу підприємства [8, с. 102]. Особливо актуально в умовах сільськогосподарського виробництва – забезпечити управлінців різних рівнів фактичними показниками в розрізі такої аналітики: видів діяльності (тваринництво, рослинництво, допоміжне й обслуговуючі виробництва) виробничих підрозділів (автопарк, ферма, гараж, бригада, склад); центрів відповідальності (зоотехнік, ветеринар, агроном); центрів і місць витрат (поле, ферма, тік, зерносховище); матеріально-відповідальних осіб (доглядач, тракторист, доярка, ветеринарний лікар).

Кожен економічний показник відтворює лише один бік об'єкта пізнання. Комплексна характеристика останнього передбачає використання системи показників, якій властиві дві риси: всебічність кількісного відображення й органічний взаємозв'язок окремих показників [10, с. 246]. Формування системи показників оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах ґрунтується на системному підході. Виділення одного показника чи їх групи, які є основними чи універсальними, унеможливить процес оперативної перевірки більшості підконтрольних об'єктів. Виникає необхідність функціональних взаємозв'язків між окремими одиницями, вимірниками і, власне, показниками. Така особливість системи показників оперативного контролю дасть можливість найбільш адекватно, доречно, об'єктивно і в достатній мірі охарактеризувати та оцінити циклічні й сезонні сільськогосподарські процеси в ході їх здійснення, що виникають як в окремих структурних одиницях, так і на підприємстві загалом. З цього приводу Т. М. Ковальчук вважає, що від того, наскільки точно і коректно економічною наукою визначено систему показників, за-

лежить успіх оперативного управління об'єктами. Тому одним із першочергових завдань управління об'єктом є відбір і побудова системи необхідних показників та їх планових рівнів [5, с. 34].

Для ефективного проведення оперативного контролю на сільськогосподарських підприємствах система його показників повинна відповідати таким вимогам:

- ✦ справедливо і точно відображати фактичний стан підконтрольного об'єкта;
- ✦ мати безперервний і послідовний характер;
- ✦ відображати зміни у підконтрольних процесах і явищах у динаміці;
- ✦ враховувати галузеві особливості та специфіку технології виробництва (вирощування) сільськогосподарської продукції;
- ✦ бути простою, доступною і зрозумілою для усіх рівнів управління, незалежно від суб'єкта контролю;
- ✦ не включати зайвих, дублюючих, складних розрахунково-математичних показників;
- ✦ забезпечувати зіставність показників між однорідними виробничими підрозділами та їх порівнюваність у часі й просторі;
- ✦ бути відносно аналітичною залежно від рівня управління (використання) і потреб користувача у конкретний момент чи проміжок часу;
- ✦ бути інтегрованою і відповідати програмно-технічному та методичному забезпеченню;
- ✦ сприяти формуванню поточних і перспективних завдань для окремих виробничих підрозділів та матеріально-відповідальних осіб.

Таким чином, основним призначенням системи показників оперативного контролю є повідомлення про зміни у виробництві, появу відхилень та порушень. Розкриваючи зміст господарських операцій, показники оперативного контролю не мають дублювати один одного; не повинна спотворюватись інформація про діяльність одних працівників чи підрозділів перед іншими з метою справедливої оцінки внеску кожного у результат господарювання.

До системи показників оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах входять фактичні, звітні, планові, нормативні та оціночні показники. Крім того, вони характеризують окремі сторони підконтрольного об'єкта в розрізі етапів їх виробництва (переробки, трансформації), що зумовлює їх значну кількість. Тому для зручності використання та представлення їх керівництву пропонуємо згрупувати показники оперативного контролю у такі блоки: фізичні, природні, якісні, технічні, нормативні, соціальні, трудові, кількісні, екологічні, що дозволить удосконалити технологію проведення оперативного контролю та забезпечить систему оперативного управління своєчасною і достатньою зворотною інформацією про об'єкт контролю.

Фізичні показники оперативного контролю акумулюють у собі інформацію про фактичний стан і наявність підконтрольних об'єктів, обсяг використання (списання, переміщення) матеріальних цінностей, обсяг виконаних робіт (наданих послуг) тощо. Дані показники

найбільш прості для розуміння та можуть бути отримані в найбільш короткі терміни, що значно підвищує оперативність прийняття оперативних рішень.

Природні показники оперативного контролю – пріоритетні для сільськогосподарських підприємств, оскільки їх діяльність суттєво залежить від стану навколишнього природного середовища. За допомогою таких показників відображається інформація про температуру і вологість повітря; атмосферний тиск, силу і напрям вітру, вологість ґрунту та його придатність до проведення конкретних сільськогосподарських робіт, рівень дощових вод, глибина промерзання ґрунту, ширина розливу річки та інше.

Якісні показники оперативного контролю відображають дійсний стан справ на підприємстві (середовище протікання виробничих процесів) за допомогою словесного опису їх фізичних властивостей і технологічних характеристик відповідно до нормативного стану, що передбачений на відповідному етапі біологічних перетворень. Такі показники, як правило, представлені у формі доповідних і пояснювальних записок або додаткового (текстового) опису до щоденного (позмінного) оперативного звіту по конкретному об'єкті оперативного контролю.

Технічні показники оперативного контролю представляють інформацію про технічну оснащеність й забезпеченість сільськогосподарського підприємства потрібною технікою для визначеної роботи і на конкретних моментах. Такі показники показують дані про вид техніки, його справність, останні поточні ремонти, працівників, які за ними закріплені, а також максимальну потужність для визначених робіт. За допомогою технічних показників проводять найбільш ефективний контроль правильності використання техніки та її завантаженості відповідно до запланованих сільськогосподарських робіт.

Нормативні показники оперативного контролю акумулюють у собі інформацію про встановлені норми, затверджені плани, нормативи чи кошториси, що є основою для порівняння і співставлення із фактичними, звітними чи обліковими даними в оперативному режимі. Нормативні показники характеризуються відносною постійністю і є сталими для однорідних виробничих процесів, тому не завжди фіксуються у формах внутрішньої оперативної звітності, а є загальновідомими і обов'язковими для дотримання.

Соціальні показники оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах виражаються у формі характеристик стану соціально-культурного середовища, що дозволяє визначити роль оперативного контролю у збереженні та розвитку соціальних основ, принципів і правил. За допомогою соціальних показників реалізується соціальна функція оперативного контролю, яка передбачає створення належних умов для збереження й відтворення соціальних явищ і процесів, пропаганда здорового способу харчування й життя в суспільстві. Соціальні показники акумулюють у собі інформацію про розвиток соціальної інфраструктури на сільській території та пропаганду здорового харчування серед населення з метою зростання попиту на вітчизняну сільськогосподарську продукцію та покращення здоров'я населення;

розробку й впровадження мотиваційних програм і заохочувальних заходів серед працівників сільськогосподарських підприємств з метою підвищення продуктивності праці та зростання інтересу селян до виробництва якісної сільськогосподарської продукції.

Трудові показники оперативного контролю повною мірою розкривають інформацію про продуктивність праці та забезпеченість сільськогосподарського підприємства технічними ресурсами в розрахунку на 1 люд/год (машино/год). Трудові показники є основою для проведення оперативного контролю за правильністю та правомірністю нарахування заробітної плати працівникам-відрядникам. Окрім того, інформація, що відображається у вищевказаних показниках, дозволяє проводити зустрічні перевірки роботи окремих виробничих підрозділів, що сприяє оперативному виявленню нестач і фактів несанкціонованого чи ненормативного використання виробничих ресурсів.

Кількісні показники оперативного контролю найбільш використовувані у практиці контролю сільськогосподарських підприємств. Це ж підкреслює Б. І. Валуєв, який пише: «Оперативный контроль ... более действен, если используются в основном натуральные показатели» [7, с. 146]. Вираження інформації про протікання технологічних процесів у натуральній формі є оптимальним через співвідношення її повноти й достовірності з оперативністю отримання й використання. Адже точну вартість певних ресурсів у процесі їх використання визначити неможливо, а їх кількісне витрачання відоме практично завжди. Тому переважна більшість форм внутрішньої оперативної звітності формується у натуральних кількісних показниках.

Екологічні показники оперативного контролю найбільш актуальні в умовах екологічної кризи та незадовільного стану навколишнього природного середовища. За їх допомогою відображається інформація про: дотримання технології виробництва сільськогосподарської продукції для підвищення її якості й конкурентоспроможності, що сприятиме економічному зростанню підприємств галузі; раціональне природокористування, що, з одного боку, забезпечуватиме якість виробленої сільськогосподарської продукції, а з іншого – сприятиме збереженню та відновленню навколишнього природного середовища; планування й реалізація природоохоронних заходів, перевірка повноти й справедливості здійснених витрат на охорону навколишнього природного середовища; розміщення відходів, зберігання й використання продуктів переробки у навколишньому середовищі з метою оптимізації витрат виробництва сільськогосподарської продукції та раціонального використання енергетичних ресурсів. Роль оперативного контролю в екологічній складовій сільськогосподарської діяльності пояснюється необхідністю його постійної участі в реалізації природоохоронних заходів з метою збереження й відновлення навколишнього середовища та раціонального використання енергетичних та інших природних ресурсів. Важливо також постійно контролювати відповідність технології виробництва сільськогосподарської продукції загальним екологічним законам.

Стрімке зростання соціально-екологічної ролі оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах пояснюється необхідністю сьогодення. Погіршення екологічної ситуації, проблеми нерационального природокористування, збільшення захворюваності серед населення потребують впровадження і здійснення постійних контрольних заходів за дотриманням технології виробництва сільськогосподарської продукції, повнотою й справедливістю формування витрат на збереження й відновлення навколишнього середовища.

ВИСНОВКИ

Отже, емпіричні дослідження організації оперативного контролю в сільськогосподарських підприємствах показали використання різноманітних показників, що характеризують окремі сторони його об'єктів. Оскільки сільськогосподарські ресурси постійно змінюють свій фізичний та хімічний склад через довготривалість технологічного процесу, показники оперативного контролю згруповані у певні блоки, кожен з яких характеризує фактичний стан підконтрольного об'єкта, етап трансформації (перетворення), бажаний (еталонний) результат. Сформульовані блоки показників оперативного контролю: фізичні, природні, якісні, технічні, нормативні, соціальні, трудові, кількісні, екологічні сприяють оперативному реагуванню на хід виконання щоденних виробничих програм і планів; повною мірою характеризують підконтрольний об'єкт; забезпечують користувачів можливістю оперативно порівнювати втрати і вигоди від конкретної операції в процесі її здійснення. Можливість розкриття інформації в запропонованих показниках забезпечує широке коло інформаційних потреб і запитів користувачів різних рівнів управління. Зокрема підвищується операційна обізнаність про запас господарських ресурсів і отримані результати. Однак вирішення назрілих питань навколишнього природного й соціального середовищ можливе за умови розширення підконтрольних об'єктів оперативного контролю та показників, що їх характеризують у соціальній та екологічній площині. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Виговська Н. Г.** Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : монографія / Н. Г. Виговська. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 532 с.
- 2. Ерофеева В. А.** Учет и контроль использования ресурсов в объединениях / В. А. Ерофеева. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. – 176 с.
- 3. Калюга Є. В.** Фінансово-господарський контроль у системі управління : монографія / Є. В. Калюга. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 360 с.
- 4. Кірейцев Г. Г.** Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України : наукова доповідь / Г. Г. Кірейцев. – Житомир, 2008.
- 5. Ковальчук Т. М.** Оперативний економічний аналіз: теорія, методологія, організація : автореф. дис. ... д-ра екон. наук. – К., 2004. – 33 с.
- 6. Литвин Ю. Я.** Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві : навч. посібник. – К. : Вища шк., 1993. – 301 с.

7. Оперативный контроль экономической деятельности предприятия / Б. И. Валуев, Л. П. Горлова, Е. Л. Зернов и др. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 224 с.

8. Основы оперативного экономического анализа: монография / С. И. Шкарабан. – К.: Вища школа, 1988. – 135 с.

9. Румак Е. Х. Управленческий учет в сельскохозяйственных предприятиях / Е. Х. Румак. – К.: Урожай, 1995. – 120 с.

10. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – 4-е изд., перераб. и доп. / Г. В. Савицкая. – Минск: ООО «Новое знание», 2000. – 688 с.

11. Сучасні проблеми обліку: монографія / За ред. док. екон. наук, проф. М. С. Пушкаря. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 268 с.

12. Стуков С. А. Система производственного учета и контроля / С. А. Стуков. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 223 с.

REFERENCES

Erofeeva, V. A. *Uchet i kontrol ispolzovaniia resursov v obedineniakh* [Accounting and control of resources in the associations]. Leningrad: Izd-vo LGU, 1987.

Kaliuha, Ie. V. *Finansovo-hospodarskyi kontrol u systemi upravlinnia* [Financial and economic control in the control system]. Kyiv: Elha; Nika-Tsentr, 2002.

Kireitsev, H. H. *Rehulivannia rozvytku bukhhalterskoho obliku v silskomu hospodarstvi Ukrainy* [Regulation of accounting in agriculture in Ukraine]. Zhytomyr, 2008.

Kovalchuk, T. M. "Operatyvnyi ekonomichnyi analiz: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia" [Operational economic analysis: theory, methodology, organization]. *Avto-ref. dys. ... d-ra ekon. nauk*, 2004.

Lytvyn, Yu. Ya. *Orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu v silskomu hospodarstvi* [Organization of accounting, analysis and audit in agriculture]. Kyiv: Vyshcha shkola, 1993.

Rumak, E. Kh. *Upravlencheskiy uchet v selskokhoziaystvennykh predpriatiiakh* [Management accounting in agricultural enterprises]. Kyiv: Urozhay, 1995.

Shkaraban, S. I. *Osnovy operativnogo ekonomicheskogo analizu* [Fundamentals of operative economic analysis]. Kyiv: Vishcha shkola, 1988.

Savitskaia, G. V. *Analiz khoziaystvennoy deiatelnosti predpriatii* [Analysis of the economic activity of the enterprise]. Minsk: Novoe znanie, 2000.

Suchasni problemy obliku [Recent developments in accounting]. Ternopil: TNEU, 2010.

Stukov, S. A. *Sistema proizvodstvennogo ucheta i kontroliia* [The system of cost accounting and control]. Moscow: Finansy i statistika, 1988.

Vyhovska, N. H. *Hospodarskyi kontrol v Ukraini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia* [Economic control in Ukraine: Theory, Methodology, organization]. Zhytomyr: ZhDTU, 2008.

Valuev, B. I., Gorlova, L. P., and Zernov, E. L. *Operativnyy kontrol ekonomicheskoy deiatelnosti predpriatii* [Operational control of the economic activity of the enterprise]. Moscow: Finansy i statistika, 1991.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ІНФОРМАТИКИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНЖЕНЕРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НЕКОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ

ОЛІФІРОВ О. В., МАКОВЕЙЧУК К. О.

УДК 004.853:378.147

Оліфіров О. В., Маковейчук К. О. Концептуальні основи інформатики для економічних та інженерних спеціальностей некомп'ютерного профілю

У статті досліджено актуальне питання викладання інформатики для економічних та інженерних спеціальностей некомп'ютерного профілю в університетах. На основі міжнародних і вітчизняних стандартів навчальних планів з інформатики було запропоновано адаптоване графічне представлення простору тем і компетенцій, що охоплює дисципліна «Інформатика» для непрофільних спеціальностей. Сутність адаптованого представлення полягає у визначеності особливостей тематичного наповнення навчальних планів дисципліни «Інформатика» для студентів економічних та інженерних спеціальностей некомп'ютерного профілю. Спеціалісти цих напрямків не займаються апаратним забезпеченням, не розробляють і не розвивають програмне забезпечення, а використовують їх. Тому вони повинні бути більш обізнаними стосовно проблем організації використання профільних інформаційних систем. Ця група фахівців має розуміти і ставити завдання, контролювати, приймати та інтерпретувати результат. Вони можуть керувати впровадженням інформаційних систем у своїх організаціях, допомагати підприємству обрати обчислювальні продукти та послуги або окреслити потреби організації в цій продукції, брати участь у розгортанні й конфігурації системи та визначенні кола обов'язків користувачів. З метою розуміння міжгалузевого характеру науки інформатики систематизовано визначення термінів для спеціалізованих підгалузей. Окреслено перспективні завдання навчання інформатиці студентів непрофільних спеціальностей в умовах розвитку високотехнологічних галузей економіки.

Ключові слова: інформатика, навчальний план, дисципліна, простір тем і компетенцій, спеціальності некомп'ютерного профілю.

Рис.: 1. **Бібл.:** 14.

Оліфіров Олександр Васильович – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій управління, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: alex.olifirov@gmail.com

Маковейчук Кристина Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем і технологій управління, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: christin2003@yandex.ru

УДК 004.853:378.147

Олифиров А. В., Маковейчук К. А. Концептуальные основы информатики для экономических и инженерных специальностей некомпьютерного профиля

В статье исследован актуальный вопрос преподавания информатики для экономических и инженерных специальностей некомпьютерного профиля в университетах. На основе международных и отечественных стандартов учебных планов по информатике было предложено адаптированное графическое представление пространства тем и компетенций, которое охватывает дисциплина «Информатика» для непрофильных специальностей. Сущность адаптированного представления состоит в определении особенностей тематического наполнения учебных планов дисциплины «информатика» для студентов экономических и инженерных специальностей некомпьютерного профиля. Специалисты этих направлений не занимаются аппаратным обеспечением, не разрабатывают и не развивают программное обеспечение, а используют их. Поэтому они должны быть более осведомленными относительно проблем организации использования профильных информационных систем. Эта группа специалистов должна понимать и ставить задачи, контролировать, принимать и интерпретировать результат. Они могут управлять внедрением информационных систем в своих организациях, помогать предприятию в выборе вычислительных продуктов и услуг или определять потребности организации в этой продукции, участвовать в развертывании и конфигурации системы и определении круга обязанностей пользователей. С целью понимания междотраслевого характера науки информатики систематизированы определения терминов для специализированных подотраслей. Намечены перспективные задачи обучения информатике студентов непрофильных специальностей в условиях развития высокотехнологичных отраслей экономики.

Ключевые слова: информатика, учебный план, дисциплина, пространство тем и компетенций, специальности некомпьютерного профиля. **Рис.:** 1. **Библ.:** 14.

Олифиров Александр Васильевич – кандидат экономических наук, профессор, заведующий кафедрой информационных систем и технологий управления, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: alex.olifirov@gmail.com

Маковейчук Кристина Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры информационных систем и технологий управления, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: christin2003@yandex.ru

UDC 004.853:378.147

Olifirov O. V., Makoveichuk K. O. Conceptual Grounds of Information Science for Economic and Engineering Specialties of the Non-Computer Profile

The article studies the urgent issue of teaching the information science for economic and engineering specialties of the non-computer profile in universities. On the basis of international and domestic standards of curricula on the information science, the article offers the adapted graphical representation of environment of themes and competences, which the Information Science subject covers for non-profile specialties. The essence of adapted representation lies in identification of specific features of thematic content of curricula of the Information Science subject for students of economic and engineering specialties of the non-computer profile. Specialists in these directions do not deal with hardware, do not develop and improve software, but use them. That is why, they should be more acquainted with respect to problems of organisation of use of the profile information systems. This group of specialists should understand and set tasks, control, obtain and interpret results. They can manage introduction of information systems in their organisations, assist their enterprises in selection of computing products and services or identify requirements of their organisations in these products, participate in deployment and configuration of the system and determining a scope of users obligations. In order to understand the inter-branch character of the information science, the article systemises definitions of terms for specialised sub-branches. The article specifies prospective tasks of teaching information science to the students of non-profile specialties under conditions of development of high-technology branches of economy.

Key words: information science, curriculum, subject, environment of themes and competences, specialties of the non-computer profile.

Pic.: 1. **Bibl.:** 14.

Olifirov Olexandr V. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department of Information Systems and Technology Management, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorosa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: alex.olifirov@gmail.com

Makoveichuk Krystyna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Systems and Technology Management, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorosa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: christin2003@yandex.ru

У навчання інформатики багата історія. Сьогодні інформатика викладається як навчальний предмет у школах, входить в обов'язкову програму університетської освіти за більшістю спеціальностей, охоплює декілька напрямів навчання за різними технічними спеціальностями. Аналогічна ситуація і у вищих навчальних закладах далекого зарубіжжя. Існують міжнародні розробки стандартів навчальних програм різних рівнів з галузей, що відносяться до інформатики. Тобто, є рамки навчання інформатики та її складовим у площині певних цілей та рівнів підготовки.

У липні 1981 р. академік А. П. Єршов проголосив програмування другою грамотністю [6].

Із середини 80-х років минулого століття викладання інформатики школярам йшло під іншим подібним гаслом: «Комп'ютер – друга грамотність», який деякою мірою нівелює первинний широкий сенс науки як інструменту для створення продуктивної інформаційної моделі світу і зводить інформатику до знання комп'ютера. Це призвело до впровадження в систему шкільної освіти викладання основ функціонування обчислювальної техніки та інших тем з галузі знань інформатики. Сьогодні викладання цих тем створює в школярів помилово вузьке враження про науку інформатику як суто технічну, пов'язану з апаратним і програмним забезпеченням. У цьому зв'язку часто наводять цитату авторитетного канадського вченого в галузі інформатики Майкла Феллоу: «Інформатика є не більш наукою про комп'ютери, ніж астрономія – наукою про телескопи» [3]. Адже наука інформатика зародилася задовго до появи комп'ютерів, має у своїй основі математичну і логічну теорію, виражений прикладний і дослідницький контент.

Дослідженню сучасної науки інформатики та питань її викладання приділено багато уваги з боку вітчизняних і закордонних учених: Ф. Дрейфус, К. Стейнбух, М. Феллоу, М. Фурман, Л. Шнайдер, Р. Шакеффорд, К. Чанг, А. Єршов, Р. Гиляревський, О. Михайлов, А. Чорний, О. Михальов, О. Хамухін, А. Павленко, Т. Морозова та інших авторів. Однак відсутність як міжнародного, так і українського стандартів навчального плану з дисципліни «Інформатика» для економічних та інженерних спеціальностей некомп'ютерного профілю в університетах (непрофільних спеціальностей) свідчить про недосконалість розробки концептуальних основ її викладання майбутнім економістам, інженерам та іншим спеціалістам.

Для відповідального і усвідомленого вивчення інформатики необхідно розуміти її походження, фундаментальні основи і концепцію.

Мета статті полягає у дослідженні питань викладання інформатики для студентів непрофільних спеціальностей і визначенні тем і компетенцій, які повинен охоплювати навчальний план дисципліни «Інформатика».

Поставлена мета визначила перелік основних завдань, вирішення яких дозволить її досягнути:

- ✦ систематизувати дефініції термінів, пов'язаних із наукою інформатика, на основі міжнародного досвіду;
- ✦ дослідити міжнародні стандарти навчальних планів з інформатики;
- ✦ обґрунтовано визначити теми і компетенції, які повинен охоплювати навчальний план дисци-

пліни «Інформатика» для студентів непрофільних спеціальностей;

- ✦ окреслити перспективні задачі навчання інформатики студентів непрофільних спеціальностей.

На сьогодні як у нас, так і закордоном інформатика у міжгалузевому науковому розумінні розглядається як багатозначна, багатофункціональна категорія. За сутністю інформатика має триєдиний зміст: як міжгалузєва наука; як навчальна дисципліна; як сфера суспільних відносин, що знайшла відображення у інформаційному праві, її підгалузі – праві про інформатизацію (інформатизаційному праві). Інформатика – теоретична та прикладна (технічна, технологічна) дисципліна, що вивчає структуру і загальні властивості інформації, а також методи і (технічні) засоби її створення, перетворення, зберігання, передачі та використання в різних галузях людської діяльності. Основне теоретичне завдання інформатики полягає у визначенні загальних закономірностей, відповідно до яких створюється інформація, відбувається її перетворення, передавання та використання у різних сферах діяльності людини. Прикладні завдання інформатики полягають у розробці найефективніших методів і засобів здійснення інформаційних процесів, у визначенні способів оптимальної наукової комунікації у самій науці та між наукою і виробництвом.

Інформатика (на основі термінів «інформація» та «автоматика») – наука про методи і процеси збору, зберігання, обробки, аналізу та оцінювання інформації, що забезпечують можливість її використання для прийняття рішень [7].

За спеціалізованими підгалузями використання науки інформатики розрізняють доволі часто економічну інформатику та інженерну інформатику.

Економічна інформатика – галузь знання, яка пов'язана з інформаційними системами (ІС), що використовуються для підготовки і ухвалення рішень у сфері економіки і бізнесу, а також вирішує проблеми оцінки витрат і вигод на етапах впровадження, експлуатації і розвитку ІС у рамках прийнятої структури управління.

В Україні інформаційні системи, які є об'єктом економічної інформатики, широко представлені на підприємствах торгівлі, у сфері управління готельним і ресторанним господарством, на інших підприємствах (фінансових, банківських тощо). Найчастіше це системи російських фірм «ІС», «Парус», «Галактика», української фірми «Імпакт». Відрізняються системи банків і фінансових організацій, зазвичай вони спеціалізовані і створюються фірмами-виробниками програмного забезпечення, що працюють по принципу аутсорсингу та надалі підтримуються власними силами (відділами інформаційного забезпечення банків).

Засновуючись на визначенні поняття «інформатика» Оксфордського університету, російські автори ввели таке визначення інженерної інформатики (маючи на увазі інженерів некомп'ютерного профілю).

Інженерна інформатика – це наука про інформаційні процеси і пов'язані з ними явища у професійній діяльності інженера [8].

Для спеціалістів у галузі інженерної механіки, харчових технологій та інженерії і т. ін. існує безліч інформаційних систем відповідного профілю. Для виконання інженерних розрахунків є інструментальні пакети, наприклад, MathCAD, AutoCAD та інші. Окрім звичайних баз даних реляційної структури, на виробництві активно використовуються сучасні засоби візуалізації на основі комп'ютерної графіки (3D та 4D), засоби для автоматизації проектування і дизайну приборів і помешкань, математичного моделювання об'єктів, оцінки характеристик об'єктів. Одним із найбільш відомих і поширених виробників сучасних систем такого класу є німецька фірма SAP.

Закордонні стандарти навчання інформатики представлені багаторічним проектом зі створення та оновлення документа Computing Curricula («Навчальний план викладання інформатики в університетах»), що розробляється Комп'ютерним співтовариством Інституту інженерів з електротехніки та електроніки (IEEE CS) і Асоціацією з обчислювальної техніки (ACM) з приблизно десятирічним інтервалом.

У стандарті навчального плану, виданому в 2001 р. (Computing Curricula, або CC2001), визначений мінімальний набір обов'язкових курсів. Він включає в себе тільки той матеріал, який практично всі викладачі інформатики визнають необхідним для студентів, що бажають отримати диплом в галузі інформатики [2, 14]. Усього у цьому стандарті виділено 64 теми (курси), що представляють собою обов'язковий матеріал («ядро» знань), розрахований на 280 годин лекцій або декілька років навчання на профільному факультеті.

Якщо узагальнено уявити область знань інформатики, згідно з рекомендаціями стандарту CC2001, то отримуємо такі фундаментальні напрями викладання даної науки:

- ✦ *основи інформатики*: історія інформатики до середини ХХ століття, алгебра логіки, системи числення, теорія кодування, телекомунікації, моделювання та обробка інформаційних процесів;
- ✦ *проектування комп'ютерів*: теорія алгоритмів, архітектура електронної обчислювальної машини (ЕОМ);
- ✦ *програмна інженерія (комп'ютерні науки)*: архітектура персонального комп'ютера (ПК), сучасні операційні системи, питання програмування та автоматизації виробництва.

В оновленому навчальному плані 2005 р. (Computing Curricula 2005, CC2005) визначається більш загальне поняття інформатики як «будь-якої цілеспрямованої діяльності, що вимагає як інструментарій комп'ютери або отримує вигоду з комп'ютерів та/або створює комп'ютери» [4].

Стандарт CC2005 анонсувався як корисний для викладачів, адміністраторів і студентів, адже сучасна наука інформатика є широкою галуззю, яка поєднує математику, техніку і бізнес, і тому охоплює важливі компетенції, які лежать в основі професійної практики.

Цей стандарт розділяє науку інформатику на п'ять складових (напрямів), у тому числі: обчислювальна

техніка (*Computer Engineering, CE*); власне інформатика (*Computer Science, CS*); інформаційні системи (*Information Systems, IS*); інформаційні технології (*Information Technology, IT*); розробка програмного забезпечення (*Software Engineering, SE*). Кожна з цих складових містить окремі стандарти з розробки навчальних планів та обов'язкових дисциплін. Багато шановних коледжів та університетів пропонують програми ступеня бакалавр у рамках цих складових. Різноманітність освітніх програм у галузі інформатики представляє вибір точки зосередження зусиль. CC2005 пояснює характер різних програм бакалаврату в галузі інформатики, щоб допомогти визначитися, яка з програм найбільш підходить для конкретних цілей та обставин. Фактично, поділ науки на ці складові є підсумком багатовікового розвитку інформатики та впорядкування її галузі знань і компетенцій.

А згідно зі звітом ради з комп'ютерних наук і телекомунікацій (*Computer Science and Telecommunications Board, CSTB*) Національної Академії наук США «Being Fluent with Information Technology» (Вільне володіння інформаційними технологіями) повинна включати таке [5]:

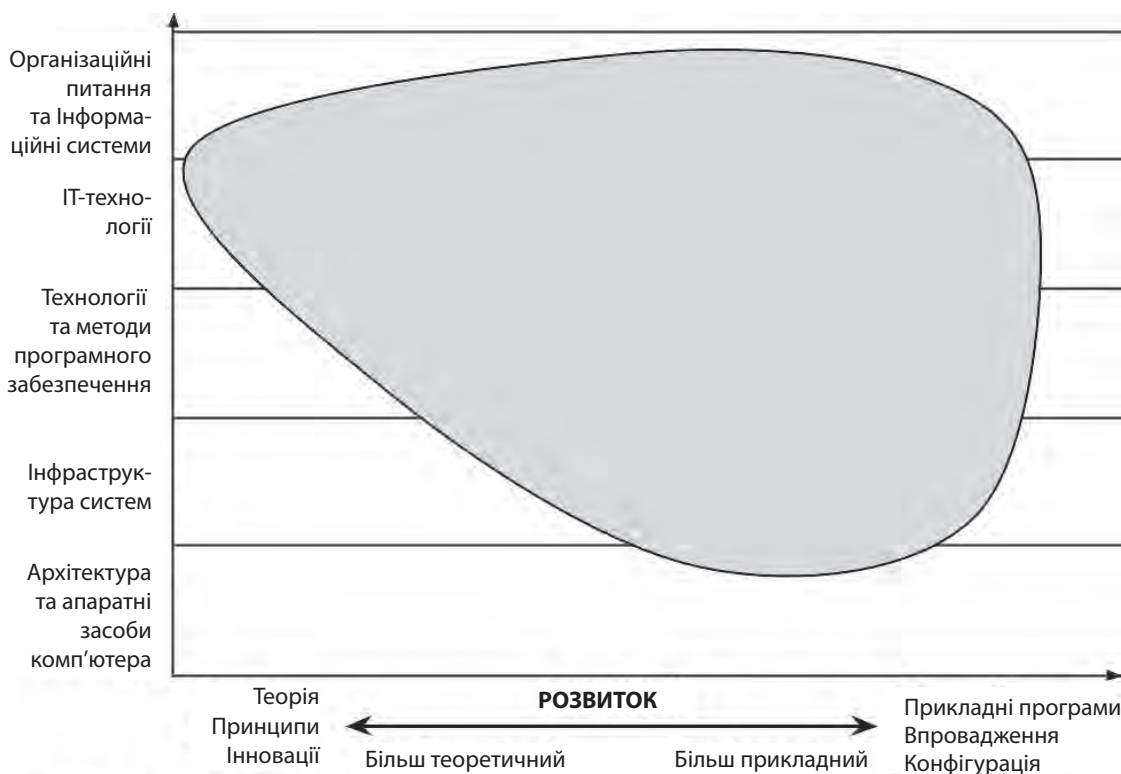
1. *Придбання навичок роботи з комп'ютером*. Цей клас знань включає в себе вміння використовувати поширені програми, текстові процесори, браузері, пакети на зразок MathLab і т. ін. Слід враховувати, що такого роду знання дуже швидко застарівають, і навчальний план буде мати потребу в періодичному оновленні.

2. *Фундаментальні знання концепції інформатики*. Основні концепції містять загальні ідеї, які інваріантні до виробників програмних засобів, конкретним програмним пакетам і вузькоспеціальним вмінням. Приклади можуть включати теорію алгоритмів, архітектуру ЕОМ, способи подання інформації, моделювання тощо. Розуміння фундаментальних основ інформатики є виключно важливим для ефективної роботи з комп'ютером і дає основу для розуміння напрямів розвитку інформаційних технологій в майбутньому.

3. *Загальні інтелектуальні якості*. Цей клас знань складається із загальних інтелектуальних навичок, важливих для будь-якої галузі навчання. Відповідні навички допомагають студентам ефективно застосовувати інформаційні технології у вирішенні складних завдань. Приклади включають процеси налагодження, усунення неполадок, логічне обґрунтування дій, навички усної та письмової комунікації тощо. Ці якості важливі та корисні для всіх студентів, допомагають їм розвивати та покращувати їхні інтелектуальні здібності.

З метою формування оптимального наповнення дисципліни «Інформатика» були проаналізовані міжнародні стандарти [2, 4, 5], галузеві стандарти вищої освіти України з напрямів підготовки «Економіка і підприємництво» [11], «Менеджмент організацій» [10], «Комп'ютерні науки» [9] та інших, досвід провідних університетів України [13], Росії [8, 12, 14] та дальнього зарубіжжя [3].

Нами пропонується, на основі методики, наведеної в CC2005, власна графічна інтерпретація дисципліни «Інформатика» для студентів економічних та інженерних спеціальностей некомп'ютерного профілю (рис. 1).

ІНФОРМАТИКА

Рис. 1. Адаповане представлення простору тем і компетенцій, що охоплює дисципліна «Інформатика» для економічних та інженерних спеціальностей некомп'ютерного профілю

Сутність інтерпретації в тому, що для студентів некомп'ютерного профілю, що вивчають інформатику, слід врахувати два аспекти:

- ✦ необхідно надати знання з інформатики, відповідні вільному володінню інформаційними технологіями та системами в майбутній професійній діяльності, як вказано у звіті Національної Академії наук США;
- ✦ потрібно передбачити 3-4 дисципліни, які відносяться до науки інформатики, за весь період навчання студента – інформатику, інформаційні системи у відповідній галузі, інформаційні технології, електронну комерцію і т. ін.

У цьому зв'язку наведемо визначення дисципліни. Академічна дисципліна, або область вивчення – це галузь знань, яка викладається або досліджується у вищих навчальних закладах. Ця дисципліна визначається і визнається науковими журналами, в яких публікуються результати досліджень, а також науковими спільнотами, кафедрами або факультетами, до яких належать фахівці в цій області.

Та чи інша область вивчення звичайно має кілька підпорядкованих дисциплін і галузей, і часто кордони, проведені між ними, досить умовні й неоднозначні. Таким чином, у складі тем, що входять до дисципліни «Інформатика», повинні бути у певному обсязі представлені базові теми з основного курсу науки інформатики та деякі її теми, що звичайно входять до окремих курсів цієї науки.

Дисципліна «Інформатика» охоплює більшу частину центрального та правого вертикального простору,

практично не займаючи при цьому нижній сегмент, оскільки спеціалісти цього напрямку, як правило, не займаються апаратним забезпеченням. Але верхній сегмент більш зайнятий, тому що проблеми організації використання інформаційних систем профільні для економістів і інженерів (у більш прикладному контексті). Ця група фахівців повинна розуміти і ставити завдання, приймати й інтерпретувати результат, самостійно використовувати програмне забезпечення і пристрої, інформаційні системи. Вони зазвичай також контролюють результати роботи інформаційних систем у своїх організаціях, можуть керувати їх впровадженням, допомагати підприємству обрати обчислювальні продукти та послуги або окреслити потреби організації в цій продукції, брати участь у розгортанні та конфігурації системи та визначенні кола обов'язків користувачів. Лівий вертикальний сегмент практично не зайнятий, тому що спеціалісти економічного та технічного профілю, як правило, не розробляють і не розвивають програмне забезпечення, технології, бази даних, а використовують їх у профільних інформаційних системах.

Сьогодні галузь інформатики передбачає роботу з командами людей, робить ставку на навички спілкування та спільної роботи, займає центральне місце в багатьох аспектах світової економіки, а освіта у сфері інформатики є хорошою підготовкою для багатьох напрямків кар'єрного зростання.

Від фахівців некомп'ютерного профілю немає необхідності вимагати вільного володіння мовами програмування, але їх частка в навчальному плані має бути

виділена розумно. Водночас, навчальний план повинен бути змінений для втілення істинного призначення інформатики, яке полягає у створенні концептуальної основи для інших галузей. Необхідно формувати у майбутніх фахівців чітку мотивацію навчання, розуміння того, що інформатику вивчають для майбутньої якісної і креативної праці у сферах, пов'язаних з бізнесом, фінансами, управлінням, високотехнологічним виробництвом і т. ін. Тому необхідно скласти відповідні навчальні програми, які дозволять отримати вищу освіту як основу їх інтелектуального розвитку для досягнення міждисциплінарних цілей на найвищому рівні.

Отже, наука інформатика охоплює широкий діапазон, від теоретичних основ до новітніх розробок у галузі робототехніки, інтелектуальних систем, біоінформатики та інших цікавих сфер. Область завдань інформатики простягається в межах від розробки теорії до програмування і впровадження додатків і систем. Навчальні програми, які відображають цю широту, іноді критикують за те, що вони спрямовані на підготовку фахівців для конкретних робочих місць. У той час як інші дисципліни можуть прищепити випускникам безпосередні професійні навички, інформатика пропонує всеосяжну основу, яка дозволяє випускникам адаптуватися до нових технологій і нових ідей.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження міжнародних стандартів навчальних планів з науки інформатики запропоновано адаптований простір тем і компетенцій, які повинен охоплювати навчальний план дисципліни «Інформатика» для студентів непрофільних спеціальностей. Висвітлена сутність інформатики у міжгалузевому науковому розумінні. Систематизовано дефініції термінів, пов'язаних із наукою інформатика, за спеціалізованими підгалуззями. Проаналізовано досвід вищих навчальних закладів як зарубіжних, так і вітчизняних, у навчанні інформатиці студентів непрофільних спеціальностей та окреслено перспективні задачі навчання в умовах розвитку високотехнологічних галузей економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. A New English Dictionary on Historical Principles (The Oxford English Dictionary) / John Simpson, Edmund Weiner (editors). – Second edition. – Oxford University Press, 1989. – 22 000 p.
2. **Chang C. et al.** Computing Curricula 2001, Computer Science [Electronic resource] / C. Chang, P. Denning, J. Cross et al. – ACM / IEEE Computer Society Press, December 2001. – 236 p. – Mode of access : http://www.acm.org/education/curric_vols/cc2001.pdf
3. **Fellow, M.** Computer Science and Mathematics in the Elementary Schools [Electronic resource] / Michael R. Fellow. – Computer Science Department, University of Victoria, Canada, 1991. – Mode of access : <http://larc.unt.edu/ian/research/cseducation/fellows1991.pdf>
4. **Shackelford, R. et al.** Computing Curricula 2005. The Overview Report [Electronic resource] / R. Shackelford, J. Cross, G. Davies et al. – ACM / IEEE Computer Society Press, 2005. – 56 p. – ISBN 1-59593-359-X. – Mode of access : http://www.acm.org/education/curric_vols/CC2005-March06Final.pdf

5. **Snyder, L. et al.** Computing Science and Telecommunications Board (CSTB). Being fluent with information technology / L. Snyder, A. Aho, M. Linn et al. – Committee on Information Technology Literacy, National Research Council. – National Academy Press, Washington, D.C., 1999. – 128 p. – ISBN 978-0-309-06399-9 [Electronic resource]. – Mode of access : http://nar.edu/openbook.php?record_id=6482&page=R1

6. Архив академіка А. П. Ершова. Стаття «Программирование – вторая грамотность» / А. П. Ершов ; материалы 3-й Всемирной конференции IFIP «Компьютеры в образовании», Швейцария, Лозанна, 1981 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ershov.iis.nsk.su/russian/second_literacy/article.html

7. Большая российская энциклопедия / С. Л. Кравец. – М. : ОАО «Научное издательство «Большая Российская Энциклопедия», 2008. – Т. 11. – 767 с. – ISBN 978-5-85270-342-2. – С. 481 – 484.

8. Введение в информатику / Сост. А. А. Хамухин. – 2-е изд. – Томск : Издательство Томского политехнического университета, 2009. – 284 с. – ISBN 5-98298-487-6.

9. ГСВО МОН України з напряму підготовки 6.050101 «Комп'ютерні науки» // Збірник нормативних документів вищої освіти. – К. : BHV, 2011. – 85 с. – ISBN 978-966-552-251-5.

10. ГСВО МОН України з напряму підготовки 0502 «Менеджмент» / Кол. авт. за заг. керів. А. А. Мазараки. – К. : КНТЕУ, 2001. – 59 с.

11. ГСВО МОН України. Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра, галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» / Кол. авт. за заг. керівн. А. Ф. Павленка. – К. : КНЕУ, 2010.

12. **Михалев А. В.** Вопросы преподавания информационных технологий для непрофильных специальностей / А. В. Михалев / МГУ им. М. В. Ломоносова, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.it-education.ru/2004/reports/presentation/mihalev.ppt>

13. **Морозова Т.** Освітні стандарти в контексті болонських реформ і можливостей інформатизації / Т. Морозова / СНУ ім. В. Даля, м. Луганськ, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://library.uipa.edu.ua/library/Documents/BolonProz/3/Osvitni_standarti.htm

14. Рекомендации по преподаванию информатики в университетах // Пер. с англ. М. Е. Зверинцева, Т. В. Зверинцева, Н. Ю. Курочка и др. – СПб., 2002. – 372 с. – ISBN 5-288-03105-3.

REFERENCES

A New English Dictionary on Historical Principles (The Oxford English Dictionary): Oxford University Press, 1989.

“Архив академіка А. П. Ершова. Стаття «Программирование – вторая грамотность» [Academician A. Ershov. The article “Programming – second literacy”]. http://ershov.iis.nsk.su/russian/second_literacy/article.html

Chang, C., Denning, P., and Cross, J. “Computing Curricula 2001, Computer Science”. http://www.acm.org/education/curric_vols/cc2001.pdf

HSVO MON Ukrainy z napriamu pidhotovky 6. 050101 «Komp'iuterni nauky» [HSVO MES of Ukraine in the direction of 6. 050101 “Computer Science”]. Kyiv: BHV, 2011.

HSVO MON Ukrainy z napriamu pidhotovky 0502 «Menedzhment» [HSVO MES of Ukraine in the direction of 0502 “Management”]. Kyiv: KNTEU, 2001.

HSVO MON Ukrainy. Osvitno-profesiina prohrama pidhotovky bakalavra, haluzi znan 0305 «Ekonomika i pidpriyemnytstvo» [HSVO Science of Ukraine. Educational and vocational training program for Bachelor's area of expertise 0305 "Economics and Entrepreneurship"]. Kyiv: KNEU, 2010.

Kravets, S. L. *Bolshaia rossyskaia entsiklopediia* [Big Russian Encyclopedia]. Moscow: Bolshaia Rossiyskaia Entsiklopediia, 2008.

Michael, R. Fellow. "Computer Science and Mathematics in the Elementary Schools". <http://larc.unt.edu/ian/research/cseducation/fellows1991.pdf>

Mikhalev, A. V. "Voprosy prepodavaniia informatsionnykh tekhnologiy dlia neprofilnykh spetsialnostey" [Issues of teaching information technology to non-core specialties]. <http://www.it-education.ru/2004/reports/presentation/mihalev.ppt>

Morozova, T. "Osvitni standarty v konteksti bolonskykh reform i mozhlyvostei informatyzatsii" [Educational standards in the context of the Bologna reforms and capacity information]. http://library.uipa.edu.ua/library/Documents/BolonProz/3/Osvitni_standarti.htm

Rekomendatsii po prepodavaniiu informatiki v universitetakh [Recommendations for the teaching of computer science in universities]. St. Petersburg, 2002.

Shackelford, R., Cross, J., and Davies, G. "Computing Curricula 2005. The Overview Report" http://www.acm.org/education/curric_vols/CC2005-March06Final.pdf

Snyder, L., Aho, A., and Linn, M. "Computing Science and Telecommunications Board (CSTB). Being fluent with information technology". http://nap.edu/openbook.php?record_id=6482&page=R1

Vvedenie v informatiku [Introduction to Computer Science]. Tomsk: Izdatelstvo TPU, 2009.

УДК 658.5:622.271

ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ ГІРНИЧОРУДНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

КОВАЛЬЧУК В. А., КОРОТКИЙ В. Ю.

УДК 658.5:622.271

Ковальчук В. А., Короткий В. Ю. Перспективи та ризики гірничорудної галузі України в контексті сталого розвитку

Розглядаються зростання витрат експлуатації підприємств, ресурсний націоналізм, необхідність комплексного освоєння надр як суттєві чинники перспективного розвитку гірничорудної промисловості України. Обґрунтовано, що розвиток гірничорудної промисловості в подальшому повинен супроводжуватися посиленням регуляторної ролі держави. Висловлене переконання, що Україна має докласти максимум зусиль для створення сприятливих умов для бізнесу в межах держави та стимулювати повернення капіталів у національну економіку. Тільки за такої умови можна запобігти економічній залежності, стати рівноправним гравцем на світовому ринку металомісткої продукції, захистити національні інтереси і зберегти наявний ресурсний потенціал для майбутніх поколінь.

Ключові слова: гірничорудна промисловість, GTA, переформатований глобалізм, ресурсний націоналізм, сталий розвиток, комплексне освоєння надр.
Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 14.

Ковальчук Віктор Анатолійович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет (вул. XXII Партз'їзду, 11, Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50027, Україна)
E-mail: kovalchuk.knu@list.ru

Короткий Вячеслав Юрійович – аспірант, Криворізький національний університет (вул. XXII Партз'їзду, 11, Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50027, Україна)

E-mail: ernan@ukr.net

УДК 658.5:622.271

Ковальчук В. А., Короткий В. Ю. Перспективы и риски горнорудной отрасли Украины в контексте устойчивого развития

Рассматриваются рост расходов эксплуатации предприятий, ресурсный национализм, необходимость комплексного освоения недр как существенные факторы перспективного развития горнорудной промышленности Украины. Обсуждено, что развитие горнорудной промышленности в дальнейшем должно сопровождаться усилением регуляторной роли государства. Высказано убеждение, что Украина должна приложить максимум усилий для создания благоприятных условий для бизнеса в пределах государства и стимулировать возвращение капиталов в национальную экономику. Только при этом условии можно предостеречь экономическую зависимость, стать равноправным игроком на мировом рынке металлоемкой продукции, защитить национальные интересы и сохранить имеющийся ресурсный потенциал для будущих поколений.

Ключевые слова: горнорудная промышленность, GTA, реформатированный глобализм, ресурсный национализм, устойчивое развитие, комплексное освоение недр.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Ковальчук Виктор Анатольевич – доктор технических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики, организации и управления предприятиями, Криворожский национальный университет (ул. XXII Партсъезда, 11, Кривой Рог, Днепропетровская обл., 50027, Украина)

E-mail: kovalchuk.knu@list.ru

Короткий Вячеслав Юрьевич – аспирант, Криворожский национальный университет (ул. XXII Партсъезда, 11, Кривой Рог, Днепропетровская обл., 50027, Украина)

E-mail: ernan@ukr.net

UDC 658.5:622.271

Kovalchuk V. A., Korotkiy V. Y. Prospects and Risks of the Mining Industry in Ukraine in the Context of Sustainable Development

The article considers growth of expenditures of enterprise operation, resource nationalism, necessity of a complex development of the Earth interiors as important factors of prospective development of the mining industry of Ukraine. It justifies that development of the mining industry in future should be accompanied with strengthening of the regulatory role of the state. It states that Ukraine should make maximum efforts for creation of favourable conditions for business within the state and stimulate return of capital into the national economy. Only this would help to avoid economic dependence, to become an equal player in the world market of metal intensive products, to protect national interests and to preserve the existing resource potential for future generations.

Key words: mining industry, GTA, re-formatted globalism, resource nationalism, sustainable development, complex development of the Earth interiors.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Kovalchuk Viktor A. – Doctor of Sciences (Engineering), Professor, Head of the Department of Economics, organization and management of enterprises, Kryvyi Rig National University (vul. XXII Partz'yizdu, 11, Kryvyi Rig, Dnipropetrovska obl., 50027, Ukraine)

E-mail: kovalchuk.knu@list.ru

Korotkiy Vyacheslav Yu. – Postgraduate Student, Kryvyi Rig National University (vul. XXII Partz'yizdu, 11, Kryvyi Rig, Dnipropetrovska obl., 50027, Ukraine)

E-mail: ernan@ukr.net

HSVO MON Ukrainy. Osvitno-profesiina prohrama pidhovtky bakalavra, haluzi znan 0305 «Ekonomika i pidpriyemnytstvo» [HSVO Science of Ukraine. Educational and vocational training program for Bachelor's area of expertise 0305 "Economics and Entrepreneurship"]. Kyiv: KNEU, 2010.

Kravets, S. L. *Bolshaia rossyskaia entsiklopediia* [Big Russian Encyclopedia]. Moscow: Bolshaia Rossiyskaia Entsiklopediia, 2008.

Michael, R. Fellow. "Computer Science and Mathematics in the Elementary Schools". <http://larc.unt.edu/ian/research/cseducation/fellows1991.pdf>

Mikhalev, A. V. "Voprosy prepodavaniia informatsionnykh tekhnologiy dlia neprofilnykh spetsialnostey" [Issues of teaching information technology to non-core specialties]. <http://www.it-education.ru/2004/reports/presentation/mihalev.ppt>

Morozova, T. "Osvitni standarty v konteksti bolonskykh reform i mozhlyvostei informatyzatsii" [Educational standards in the context of the Bologna reforms and capacity information]. http://library.uipa.edu.ua/library/Documents/BolonProz/3/Osvitni_standarti.htm

Rekomendatsii po prepodavaniiu informatiki v universitetakh [Recommendations for the teaching of computer science in universities]. St. Petersburg, 2002.

Shackelford, R., Cross, J., and Davies, G. "Computing Curricula 2005. The Overview Report" http://www.acm.org/education/curric_vols/CC2005-March06Final.pdf

Snyder, L., Aho, A., and Linn, M. "Computing Science and Telecommunications Board (CSTB). Being fluent with information technology". http://nap.edu/openbook.php?record_id=6482&page=R1

Vvedenie v informatiku [Introduction to Computer Science]. Tomsk: Izdatelstvo TPU, 2009.

УДК 658.5:622.271

ПЕРСПЕКТИВИ ТА РИЗИКИ ГІРНИЧОРУДНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

КОВАЛЬЧУК В. А., КОРОТКИЙ В. Ю.

УДК 658.5:622.271

Ковальчук В. А., Короткий В. Ю. Перспективи та ризики гірничорудної галузі України в контексті сталого розвитку

Розглядаються зростання витрат експлуатації підприємств, ресурсний націоналізм, необхідність комплексного освоєння надр як суттєві чинники перспективного розвитку гірничорудної промисловості України. Обґрунтовано, що розвиток гірничорудної промисловості в подальшому повинен супроводжуватися посиленням регуляторної ролі держави. Висловлене переконання, що Україна має докласти максимум зусиль для створення сприятливих умов для бізнесу в межах держави та стимулювати повернення капіталів у національну економіку. Тільки за такої умови можна запобігти економічній залежності, стати рівноправним гравцем на світовому ринку металомісткої продукції, захистити національні інтереси і зберегти наявний ресурсний потенціал для майбутніх поколінь.

Ключові слова: гірничорудна промисловість, GTA, переформатований глобалізм, ресурсний націоналізм, сталий розвиток, комплексне освоєння надр.
Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 14.

Ковальчук Віктор Анатолійович – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, організації та управління підприємствами, Криворізький національний університет (вул. XXII Партз'їзду, 11, Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50027, Україна)
E-mail: kovalchuk.knu@list.ru

Короткий Вячеслав Юрійович – аспірант, Криворізький національний університет (вул. XXII Партз'їзду, 11, Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50027, Україна)

E-mail: ernan@ukr.net

УДК 658.5:622.271

Ковальчук В. А., Короткий В. Ю. Перспективы и риски горнорудной отрасли Украины в контексте устойчивого развития

Рассматриваются рост расходов эксплуатации предприятий, ресурсный национализм, необходимость комплексного освоения недр как существенные факторы перспективного развития горнорудной промышленности Украины. Обсуждено, что развитие горнорудной промышленности в дальнейшем должно сопровождаться усилением регуляторной роли государства. Высказано убеждение, что Украина должна приложить максимум усилий для создания благоприятных условий для бизнеса в пределах государства и стимулировать возвращение капиталов в национальную экономику. Только при этом условии можно предостеречь экономическую зависимость, стать равноправным игроком на мировом рынке металлоемкой продукции, защитить национальные интересы и сохранить имеющийся ресурсный потенциал для будущих поколений.

Ключевые слова: горнорудная промышленность, GTA, переформатированный глобализм, ресурсный национализм, устойчивое развитие, комплексное освоение недр.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Ковальчук Виктор Анатольевич – доктор технических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики, организации и управления предприятиями, Криворожский национальный университет (ул. XXII Партсъезда, 11, Кривой Рог, Днепропетровская обл., 50027, Украина)

E-mail: kovalchuk.knu@list.ru

Короткий Вячеслав Юрьевич – аспирант, Криворожский национальный университет (ул. XXII Партсъезда, 11, Кривой Рог, Днепропетровская обл., 50027, Украина)

E-mail: ernan@ukr.net

UDC 658.5:622.271

Kovalchuk V. A., Korotkiy V. Y. Prospects and Risks of the Mining Industry in Ukraine in the Context of Sustainable Development

The article considers growth of expenditures of enterprise operation, resource nationalism, necessity of a complex development of the Earth interiors as important factors of prospective development of the mining industry of Ukraine. It justifies that development of the mining industry in future should be accompanied with strengthening of the regulatory role of the state. It states that Ukraine should make maximum efforts for creation of favourable conditions for business within the state and stimulate return of capital into the national economy. Only this would help to avoid economic dependence, to become an equal player in the world market of metal intensive products, to protect national interests and to preserve the existing resource potential for future generations.

Key words: mining industry, GTA, re-formatted globalism, resource nationalism, sustainable development, complex development of the Earth interiors.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 14.

Kovalchuk Viktor A. – Doctor of Sciences (Engineering), Professor, Head of the Department of Economics, organization and management of enterprises, Kryvyi Rig National University (vul. XXII Partz'yizdu, 11, Kryvyi Rig, Dnipropetrovska obl., 50027, Ukraine)

E-mail: kovalchuk.knu@list.ru

Korotkiy Vyacheslav Yu. – Postgraduate Student, Kryvyi Rig National University (vul. XXII Partz'yizdu, 11, Kryvyi Rig, Dnipropetrovska obl., 50027, Ukraine)

E-mail: ernan@ukr.net

Суттєвий природно-ресурсний потенціал нашої держави за умов його раціонального використання протягом найближчих десятиліть зможе забезпечувати Україні конкурентні переваги та надавати перспективи для її співпраці з розвиненими країнами, особливо з тими, природні ресурси яких менш значні або більш вичерпані. Реалізація цих перспектив значною мірою залежить від того, наскільки раціонально буде використана ця тимчасова перевага і наскільки ефективно вирішуватиметься проблема ресурсозбереження, впровадження чистих технологій переробки сировини та виробництва високоякісної конкурентоздатної продукції, створення нових пріоритетних гірничотехнічних систем на основі комбінованих технологій освоєння та утилізації всіх георесурсів у замкнутому технологічному циклі.

Саме тому в останні роки в наукових і прикладних дослідженнях вітчизняних вчених економічна, суспільна та природно-ресурсна значимість земних надр переглядається та суттєво підвищується, на порядок денний висувається концепція розширення і комплексного освоєння всієї сукупності природних ресурсів [10]. Змінюється і сам предмет наукового дослідження гірничих наук: у 1763 р. він визначався Ломоносовим як *мінерали*, Н. В. Мельниковим у 1952 р. – як *процес розробки корисних копалин*, В. В. Ржевським у 1981 р. – як *технологія, техніка, економіка і організація горничого виробництва*, М. І. Агошковым у 1983 р. – як *технологія розробки, збагачення корисних копалин*. Сьогодні він визначається як *техногенно змінювані надра Землі* (за К. Н. Трубецьким, Д. Р. Каплуновим, Н. Н. Чаплигіним), [10] та *synchro-mining* (за Г. Г. Півняком, П. І. Піловим, М. С. Пашкевичем, Д. О. Шашенком) [8] і має за основу комплексний підхід до освоєння земних надр на засадах сталого розвитку.

Інтерес до розвитку гірничодобувної галузі зростає не тільки на Україні, а й у світі в цілому. Перспективи розвитку гірничо-металургійного комплексу в останні роки активно обговорюються на світовому рівні. Зокрема, у 2010 р. на Давоському форумі в ході дискусії про розвиток світового ГМК до 2030 р. було визначено три можливі сценарії такого розвитку [3]:

1. «Альянс зеленої торгівлі». За цього сценарію європейські держави впроваджуватимуть стратегію «зеленого» зростання і розвитку економіки, яка розвиватиметься на противагу повільному після кризовому відновленню ринку. Стан економіки вимірюватиметься новим показником – ВВП+, який враховуватиме, крім економічних, ще й соціальні та екологічні чинники. ЄС звернеться до США з пропозицією про створення об'єднання під умовною назвою «Альянс зеленої торгівлі (GTA) і гаслом «Екологічна стійкість без загроз конкурентоздатності». GTA запропонує екологічні стандарти, які стануть основою для протекціоністських заходів у межах альянсу, приведуть до перезапуску процесу глобалізації на нових засадах. Зокрема, до формування «зеленого» стилю життя і сталого управління ресурсами.

2. «Переформатований глобалізм». За цього сценарію країни будуть посилювати глобальну співпрацю, однак світ стане більш складним і багатополлярним. Лібералізовані економіки країн активно розвиватимуть-

ся, уряди контролюватимуть більшість крупних гірничо-металургійних компаній світу. До 2030 р. це приведе до переформатування глобального економічного розподілу сил: економічна влада буде належати не тільки ринкам з високим попитом (ЄС, США, Китай, Бразилія та Індія), але і країнам, в яких зосереджені стратегічно важливі ресурси. Посиляться вимоги місцевих громад до соціальної відповідальності гірничодобувних компаній. Тиск громадськості змусить країни, багаті на природні ресурси, більше уваги звертати на суспільство і на захист довкілля, виходячи як з точки зору етики і моралі, так і в результаті прийняття більш жорстких законодавчих норм.

3. «Збереження ресурсів». Цей сценарій передбачає, що основні світові гравці усвідомлять, що майбутній розвиток їх економіки залежить від контролю над доступом до ресурсів. У результаті зросте економічний і політичний націоналізм, посиляться втручання урядів у роботу економіки, зростуть протекціоністські бар'єри. З метою захисту ресурсів пріоритет при продажі сировини буде віддаватися місцевим виробникам. Для захисту ресурсів активно використовуватимуться економічні, політичні і навіть військові методи епохи неоколоніалізму.

Більш докладні характеристики цих сценаріїв відображено в табл. 1.

Дані сценарії розвитку є потужним інструментом стратегічного управління, який може бути використаний як у приватному, так і в державному та некомерційному секторах для створення нових можливостей і передбачення потенційних небезпек розвитку підприємств гірничодобувного комплексу. Як зазначають фахівці, кожен із розглянутих сценаріїв є крайнім варіантом розвитку подій і сам по собі, мабуть, малоімовірний [3]. На практиці хід подій буде визначатися поєднанням варіантів. Тому для України завдання полягає в тому, щоб розробити стратегію, яка була б досить потужною і давала можливість максимально передбачати та враховувати вірогідність суттєвих змін умов ведення бізнесу в усіх сценаріях. Для цього потрібно базуватись на ключових елементах, які є спільними для всіх варіантів (умови видобутку, стан економіки, спрямування на сталий розвиток та ресурсозбереження, посилення соціальної відповідальності). Потім потрібно аналізувати конкретні параметри кожного сценарію та ризики, щоб визначити найбільш стійкий варіант для кожного елемента стратегії.

Сучасна ситуація в Україні характеризується тим, що питома вага природних ресурсів на одиницю ВВП в Україні в 2-3 рази вища, ніж в економічно розвинутих країнах [5], відповідно вищими є і викиди шкідливих речовин. Ціни на сировину в країні нестабільні, проте в цілому вони зростають швидше, ніж ціни на товари, послуги та капітал, причому темпи росту внутрішніх цін вищі від світових.

Сучасна гірничодобувна галузь в Україні є відкритою системою, де отримання відносно невеликого кінцевого продукту вимагає величезних витрат і супроводжується значними відходами. По відношенню до загального обсягу відчужуваної природної речовини зараз кінцевий продукт становить всього 2 – 4%, а інша частина йде у відходи (порожня порода, шлаки, стоки і т. ін.) [10].

Характеристика сценаріїв розвитку світового гірничо-металургійного комплексу на період до 2030 року *

Гео економічна ситуація	Геополітична ситуація	Економічні перспективи	Екологічні перспективи
Сценарій 1 «Альянс зеленої торгівлі»			
Екологічні стандарти використовуються як основа для протекціоністських заходів у країнах – членах GTA. Обмеження транскордонних потоків між членами і нечленами GTA	Напружені відносини між членами і не-членами GTA, оскільки вони використовують різні підходи щодо ресурсів. Поява Стійкої Торгової організації (СТО) для сприяння і забезпечення торговельних угод у межах GTA	Глобальне зростання ВВП близько 2% на рік. Введення показника «ВВП+», що включає показники стану довкілля, стійкості та ін. соціальні характеристики. Інвестиційний капітал набуває «зелених» характеристик залежно від його походження	У країнах GTA внаслідок радикальної екологічної політики зміниться споживча поведінка та методи управління ресурсами на заходах сталого розвитку. У країнах – не членах GTA докладається менше зусиль щодо вирішення екологічних проблем
Сценарій 2 «Переформатований глобалізм»			
Економічна влада належатиме країнам із суттєвим попитом (ЄС, США, Китай, Бразилія та Індія) та країнам, які контролюють стратегічно важливі ресурси Транскордонна торгівля надзвичайно відкрита. Домінуватимуть принципи вільного ринку та фінансової лібералізації	Багатополярний світ, котрий пожинає плоди глобалізації та взаємозалежності. Міжнародний механізм прийняття рішень стає громіздким з великою кількістю гравців, включених у процес. Зростає роль локальних нормативних актів	Глобальне зростання ВВП близько 4% на рік. Високий рівень інвестицій в основний капітал з жорсткими умовами щодо впливу на соціальний розвиток. Високий попит і високі ціни на товари. Більшість великих компаній у галузі походять з країн, що розвиваються	Місцеві закони захищають довкілля, але немає значного прогресу щодо скорочення викидів CO ₂ . Зростає розуміння того, що пізно запобігати змінам клімату, зусилля повинні бути зосереджені на адаптації
Сценарій 3 «Збереження ресурсів»			
Ринки формуються завдяки державному інтервенціонізму. Торгівля обмежується мережею протекціоністських бар'єрів і преференційних угод. Обмежений транскордонний потік продукції, праці та капіталу	Глобалізаційний застій на тлі геополітичної нестабільності, акцент на національних інтересах. Міжнародні інститути зникають. Ідеологія відіграє все більшу роль у виборі партнерів	Глобальне зростання ВВП близько 1,5% на рік. Поширення імпортозаміщення. У гірничодобувному секторі доступна обмежена кількість капіталу	Перевага надається найбільш доступним всередині країни ресурсам і технологіям, незалежно від їх впливу на довкілля

*Джерело: складено авторами за матеріалами: Mining & Metals Scenarios to 2030 / World Economic Forum, 2010. – [Електронний ресурс. – Режим доступу : www.weforum.org] [12]

Ситуацію ускладнює те, що вже в найближчому майбутньому мінерально-сировинна база України буде характеризуватися подальшим значним збільшенням глибини гірничих робіт, зростанням тиску і температури порід, ускладненням умов освоєння родовищ, зниженням вмісту корисних компонентів, підвищенням вмісту шкідливих домішок, збільшенням (майже в 3 рази) частки важкозбагачуваних корисних копалин. У цих умовах за нестабільних цін на сировину (рис. 1) гірничі підприємства прагнуть постійно збільшувати видобуток, що суттєво підвищує витрати експлуатації підприємства. Зростання цін на електроенергію, обладнання, розширення території діяльності та освоєння менш сприятливих родовищ призводить не тільки до витрат на нове та ремонтне обладнання, а вимагає також суттєвих довготермінових інвестицій в об'єкти інфраструктури, включаючи залізниці, порти, житлові приміщення та школи.

Не даремно аналітики компанії Deloitte зростання витрат експлуатації підприємств назвали проблемою № 1 у світовому гірничодобувному секторі в 2012 р. [9] В Україні ця проблема посилюється зростанням банківських ставок і ускладненням доступу до кредитних ресурсів,

зношеністю основних засобів і застосуванням застарілих технологій, що призводить до нерентабельності освоєння істотної частини балансових запасів родовищ. Збереження цього стану, а також відсутність необхідних інвестицій і засобів для освоєння нових геотехнологій і техніки різко знижують рівень використання потенціалу гірничої промисловості та не забезпечують конкурентоспроможність її продукції (за номенклатурою, якістю та вартістю) на світовому ринку.

Усе це спонукає як уряд України, так і національний бізнес орієнтуватись на залучення іноземних інвестицій, збільшуючи відкритість економіки та дерегулювання умов торгівлі, у тому числі – природними ресурсами. Разом з тим, останнім часом у світі все більшого поширення набуває концепція ресурсного націоналізму, яка передбачає необхідність посилення контролю з боку суспільства та держави над використанням природних ресурсів, збереження їх для наступних поколінь. Ресурсний націоналізм проявляється у формі посилення контролю за участю іноземних компаній у розробці природних ресурсів, збільшенні ролі

державної власності в цій сфері і навіть в експропріації та націоналізації шахт і свердловин у випадку, якщо розробка ресурсів не вкладається в обумовлені терміни (т. зв. принцип «use it or loose it») [4].

за якого роль і місце держави на світовому ринку суттєво залежатиме від того, наскільки вона змогла зберегти контроль над ключовими ресурсами і захистити національних виробників.

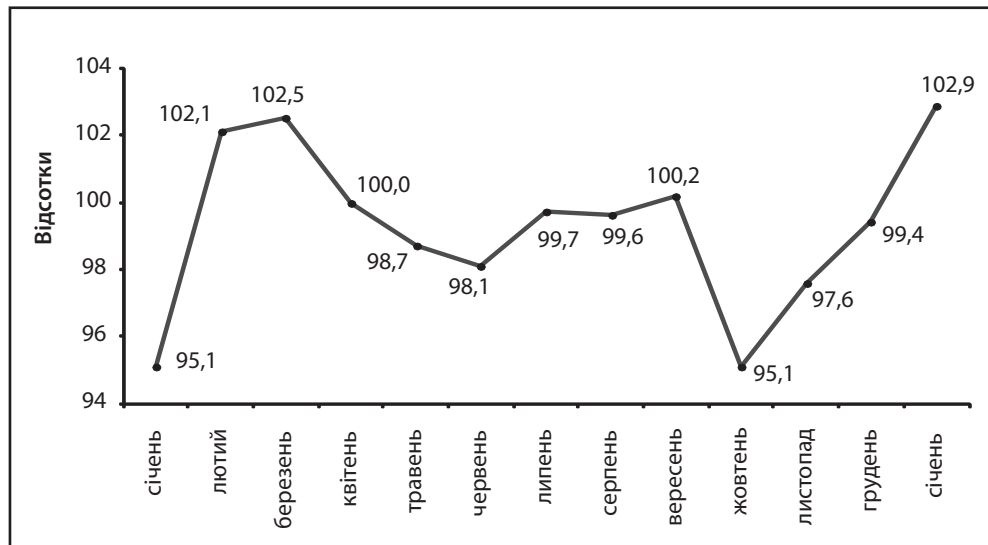

Рис. 1. Динаміка індексу цін виробника у добувній промисловості у 2012 – 2013 рр. (до попереднього місяця)*

* Джерело: Офіційний сайт Державної служби статистики України. Доступний за адресою: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [6]

Аналітики компанії «Ernst&Young» визначають ресурсний капіталізм як ризик № 1 для світової гірничодобувної промисловості на 2012 – 2013 рр.: «Націоналізація ресурсів залишається на першому місці в рейтингу ризиків. У багатьох країнах світу уряди вже не обмежуються тільки інструментами оподаткування у своєму прагненні отримувати більше доходів від цих галузей, вводячи такі вимоги, як обов'язкове збагачення сировини, податки на експорт та обмеження частки іноземної власності» [1]. Збільшення податків і зборів на видобуток або експорт найважливіших корисних копалин останнім часом відбулось в переважній більшості добуваючих країн, зокрема – в Австрії (введення 30% податку на залізну руду та вугілля), у Канаді, Китаї, Бразилії, Індії, Перу [14]. В Індонезії держава прагне збільшувати свою участь в добуванні корисних копалин та активніше контролювати використання природних ресурсів. З цією метою в 2012 р. прийнято закон, який зобов'язує іноземні компанії протягом 10 років продати 51% акцій індонезійським компаніям. «Ми хочемо, щоб доходи від природних ресурсів країни діставалися всім індонезійцям», – заявив Міністр енергетики та мінеральних ресурсів країни Тамрін Шіт [11]. Усе більше проявляється ресурсний націоналізм в країнах Африки. Більш жорсткі умови співпраці для нафтодобувних компаній висувають Нігерія, Лівія, Алжир. Переглядають умови ліцензійних угод на предмет збільшення активної участі державних компаній та стимулювання економічного розвитку національних держав за рахунок підвищення рівня переробки первинної сировини в межах країни Конго та Ботсвана [13].

Подальший розвиток цих тенденцій посилює вірогідність реалізації сценарію «збереження ресурсів»,

Яка ж ситуація в Україні? Ключовими підприємствами гірничодобувної промисловості з видобутку та переробки залізних руд і флюсової сировини на сьогодні є: з видобутку підземним способом – ПАТ «Кривбасзалізрудком», ПАТ «Євраз Суха Балка» та ін; з видобутку відкритим способом – ПАТ «Південний ГЗК», ПАТ «Центральний ГЗК», ПАТ Північний ГЗК», ПАТ «Інгулецький ГЗК» та ін. Усі разом вони в 2010 р. виробили товарної залізної руди 13,6 млн т, товарного концентрату 29,5 млн т, підготовлено металургійної сировини (агломерату і окатишів) – 31,2 млн т, флюсодоломітної сировини – 13,8 млн т.

За даними Державного агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку [7], переважна більшість власників акцій цих підприємств – зарубіжні компанії, зареєстровані на Кіпрі та в Нідерландах (табл. 2).

Як видно з даних табл. 2, Україна має докласти максимум зусиль для створення сприятливих умов для бізнесу в межах держави та стимулювати повернення капіталів у національну економіку. Тільки за такої умови можна запобігти залежності, стати рівноправним гравцем на світовому ринку металомісткої продукції та одночасно захистити національні інтереси і зберегти наявний ресурсний потенціал для майбутніх поколінь.

Гірничодобувні та переробні підприємства, що займаються освоєнням мінерально-сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, залишаються найбільшими забруднювачами довкілля. Цим підприємствам належить перше місце, перш за все – за твердими відходами, оскільки з багатьох мільярдів тонн гірничої маси, що видобувається щорічно, близько 2/3 йдуть у відходи у вигляді відвалів гірських порід і хвостосховищ збагачувальних фабрик, які здебільшого не використовуються. Підприємства до того ж щорічно викидають мільйони тонн шкідливих пилогазо-

вих відходів, забруднюючи атмосферне повітря, земельні і водні ресурси, бо на їх частку припадає понад 1/3 всіх викидів шкідливих речовин. Після переробки видобутих корисних копалин отримують одиниці відсотків заліза з руди, і тільки частки відсотка кольорових металів з відповідних руд, 15 – 40% готової продукції з будівельних гірських порід, у середньому 10 – 12% корисної енергії з вугілля і сланців.

зики підприємства. Передбачення в планах діяльності перспектив комплексного освоєння надр є необхідною умовою розробки таких систем управління, оскільки дає можливість вирішувати одночасно і виробничі (економічне зростання та збільшення прибутковості), і соціальні (покращення екологічної ситуації, збільшення робочих місць) питання.

Таблиця 2

Інформація про володарів 10 відсотків та більше акцій підприємств ГМК України (станом на 3 кв. 2012 р.) *

№ з/п	Назва	Основні власники акцій	Кількість акцій (%)
1	ПАТ «Кривбасзаліздрум»	Starmill Limited, CYP	99.88
2	ПАТ «Євраз Суха Балка»	Tollipone LTD, CYP	24.8
		Holdings LTD, CYP	23.6
		Chantusos Holdings LTD, CYP	24.5
		Bolkiviros Holdings LTD, CYP	24.8
3	ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча»	METINVEST B.V., NLD	74.6
		Приватне акціонерне товариство «ІЛЛІЧ-СТАЛЬ», UKR	24.5
4	ПАТ «Південний ГЗК»	Mint Data Holdings Limited, CYP	22.1
		Strettonway Traders&Consultants Limited, CYP	22.17
		Acretrend Holdings Limited, CYP	22.1
		ТОВ «Металотехніка», UKR	25.8
5	ПАТ «Центральний ГЗК»	MetalUkr Holding Limited, CYP	75.9
		SCM Holdings Limited, CYP	23.5
6	ПАТ «Північний ГЗК»	MetalUkr Holding Limited, CYP	63.3
		SCM Holdings Limited, CYP	36.2
7	ПАТ «Інгулецький ГЗК»	MAJORONE TRADING LIMITED, CYP	17.3
		Metinvest B. V., NLD	82.5

* **Джерело:** Складено авторами за даними офіційного сайту Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України», доступного за адресою: <http://www.smida.gov.ua> [7].

Водночас значна частина відходів гірничо-збагачувального і металургійного виробництва є цінною техногенною сировиною для отримання як металів, так і будівельних матеріалів, добрив, хімічної продукції та ін. [10]. Так, тільки в Кривбасі, за різними оцінками, у відвалах міститься від 10 до 13 млрд т розкритих порід, а в хвостосховищах – від 4 до 6 млрд т відходів збагачення бідних залізних руд [2]. Це викликає потребу посилення уваги до забезпечення сталого управління гірничодобувним сектором економіки та посилення соціальної відповідальності видобувних підприємств як на рівні держави, так і в діяльності окремих суб'єктів господарювання. Для цього необхідно передбачити сталий розвиток у системах управління діяльністю. Мається на увазі, що гірничі підприємства повинні вдосконалити або переглянути свої існуючі системи і структури управління і спрямувати їх на впровадження єдиної, спільної платформи, за допомогою якої можна системно контролювати охорону довкілля, здоров'я та безпеку людей, технологічну безпеку, залучення до участі в проекті представників населених пунктів, в яких здійснюється видобуток корисних копалин, збереження активів і ри-

Так, в останні роки все активніше вивчається можливість використання накопиченої у відвалах і хвостосховищах Криворізького басейну мінеральної сировини. Ставиться питання про надання їм статусу техногенних родовищ. Очевидно, що відсутність прийнятих на державному рівні методів оцінки техногенних родовищ гальмує початок їх повномасштабної розробки. Наприклад, в промислових країнах світу рівень використання промислових відходів сягає 70 – 80%, тоді як в Україні та близькому зарубіжжі він не перевищує 12 – 15%. У США, наприклад, з промислових відходів отримують 20% алюмінію, 33% заліза, 50% свинцю і цинку, 44% міді від загального обсягу виробництва цих металів. Подібна тенденція використання вторинних ресурсів спостерігається в Канаді, Великобританії, ПАР, Іспанії та інших країнах [2].

ВИСНОВКИ

Ринкові перспективи України значною мірою визначаються її природно-ресурсним потенціалом і можливостями конкурентного розвитку гірничодобувної галузі на засадах ресурсозбереження, впровадження інноваційних технологій, виробництва високоякісної продукції, впровадження комбінованих технологій комп-

лексного освоєння надр. Для реалізації цих перспектив необхідно зберегти контроль держави над ключовими ресурсами і захистити національних виробників.

На наш погляд, розвиток гірничорудної промисловості в подальшому буде супроводжуватися посиленням регуляторної ролі держави в умовах стовідсоткової приватизації гірничорудної промисловості. Держава змушена буде створювати сприятливі умови для інвестування, залучення кредитів для модернізації та реконструкції підприємств, максимального використання підприємствами нахраних екологічних податків і зборів. При цьому Україна має докласти максимум зусиль для створення сприятливих умов для бізнесу в межах держави та стимулювати повернення капіталів в національну економіку. Тільки за такої умови можна запобігти залежності, стати рівноправним гравцем на світовому ринку металомісткої продукції та одначасно захистити національні інтереси і зберегти наявний ресурсний потенціал для майбутніх поколінь. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бизнес-риски в горнодобывающей и металлургической отраслях. Исследование за 2012 – 2013 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ey.com/RU/ru/Industries/Mining-Metals/Business-risks-in-Mining-Metals>
2. Вилкул Ю. Г. Проблемы расширения сырьевой базы и утилизации отходов горнометаллургической промышленности / Ю. Г. Вилкул, А. А. Азарян // Качество минерального сырья : Сборник научных трудов. – Кривой Рог, 2011. – 455 с.
3. Колосов В. А. Перспективы развития горнорудной отрасли / В. А. Колосов // Качество минерального сырья : Сборник научных трудов. – Кривой Рог, 2011. – 455 с.
4. Кондратьев В. Ресурсный национализм и структура экономики / В. Кондратьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=160351>
5. Ларичкин Ф. Д. Формирование концептуальной модели рационального недропользования / Ф. Д. Ларичкин // Ресурсы, технологии, экономика. – 2005. – № 3. – С. 3.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Офіційний сайт Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.smida.gov.ua>
8. Півняк Г. Г. Synchro-mining: цивілізоване вирішення проблеми сталого функціонування гірничодобувних регіонів / Г. Г. Півняк, П. І. Пілов, М. С. Пашкевич, Д. О. Шашенко // Економіка та управління. – 2012. – № 3. – С. 22 – 26.
9. Тенденции развития – 2012: Десять ключевых проблем горнодобывающего сектора в будущем году. – Делойт и Туш Риджинал Консалтинг Сервисис Лимитед, 2011. – С. 4.
10. Трубецкой К. Н. Проблемы и перспективы развития горных наук / К. Н. Трубецкой // Маркшейдерия и недропользование. – 2011. – № 2. – С. 9 – 12.
11. Indonesian – resource nationalism || riks foreign investors. AFP News, March 22, 2012.
12. Mining & Metals Scenarios to 2030 / World Economic Forum, 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.weforum.org
13. Resource Nationalism: The new global rent. Canadian Mining Journal, December 2010.
14. Resource Nationalism – returns to commodities. Financial Times, June 14, 2011 – 2012: the year of resource nationalism? Financial Times. January 18, 2012.

REFERENCES

- “Biznes-riski v gornodobyvaiushchey i metallurgicheskoy otrasliakh. Issledovanie za 2012 – 2013 gg.” [Business risks of the mining and metallurgical industries. Study for 2012 – 2013 years]. <http://www.ey.com/RU/ru/Industries/Mining---Metals/Business-risks-in-Mining-Metals>
- “Indonesian – resource nationalism and riks foreign investors”. AFP News, 2012.
- Kolosov, V. A. “Perspektivy razvitiia gornorudnoy otrasli” [Prospects for the development of the mining industry]. *Kachestvo mineralnogo syria* (2011).
- Kondratev, V. “Resursnyy natsionalizm i struktura ekonomiki” [Resource nationalism and the structure of the economy]. <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=160351>
- Larichkin, F. D. “Formirovanie kontseptualnoy modeli ratsionalnogo nedropolzovaniia” [Formation of a conceptual model of rational subsoil use]. *Resursy, tekhnologii, ekonomika*, no. 3 (2005): 3.
- “Mining & Metals Scenarios to 2030 / World Economic Forum, 2010” www.weforum.org
- Oftsiinyi sait Derzhavnoi ustanovy «Ahentstvo z rozvytku infrastruktury fondovoho rynku Ukrainy». <http://www.smida.gov.ua>
- Oftsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Pivniak, H. H., Pilov, P. I., and Pashkevych, M. S. “Synchro-mining: tsyvilizovane vyryshennia problemy staloho funktsionuvannia hirnychodobuvnykh rehioniv” [Synchro-mining: a civilized solution sustainable operation of mining regions]. *Ekonomika ta upravlinnia*, no. 3 (2012): 22-26.
- “Resource Nationalism: The new global rent”. *Canadian Mining Journal*, 2010.
- “Resource Nationalism – returns to commodities”. *Financial Times*, 2011 – 2012.
- Tendentsii razvitiia – 2012: Desiat kliuchevykh problem gornodobyvaiushchego sektora v budushchem godu [Development Trends – 2012: Ten key issues of the mining sector in the coming year]. Deloyt i Tush Ridzhinal Konsalting Servisis Limited, 2011.
- Trubetskoy, K. N. “Problemy i perspektivy razvitiia gornykh nauk” [Problems and Prospects of Mining Sciences]. *Marksheyderiia i nedropolzovanie*, no. 2 (2011): 9-12.
- Vilkul, Yu. G., and Azarian, A. A. “Problemy rasshireniia syreyoy bazy i utilizatsii otkhodov gornometallurgicheskoy promyshlennosti” [The problems of expanding the resource base and recycling. the mining industry]. *Kachestvo mineralnogo syria* (2011).

ДИВЕРСИФІКОВАНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК ЛАНКА ІНФРАСТРУКТУРИ ВУГЛЕПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

ПЕТЕНКО А. В., ЛОЗИНСЬКИЙ І. Є.

УДК 502:338:622.3

Петенко А. В., Лозинський І. Є. Диверсифіковане виробництво як ланка інфраструктури вуглепромислового регіону

У статті досліджено проблеми економічного потенціалу підприємств на нестійких територіях Донбасу. Розглянуто теоретичні аспекти і критерії диверсифікації виробництва з використанням послуг аутсорсерів щодо переробки відходів вугільних шахт і збагачувальних фабрик. Доведено слабкий рівень розвитку малого підприємництва у сфері надання екологічних виробничих послуг. Розглянуто доцільність використання існуючих критеріїв модифікованої BSC. Обґрунтовано ваги критеріїв переробки відходів модифікованої BSC у кожному з випадків на основі методу експертних оцінок. Запропоновано модель розвитку регіону з комплексною диверсифікацією виробництва в напрямку підвищення ефективності природоохоронних заходів щодо утилізації техногенних відходів шахт і збагачувальних фабрик.

Ключові слова: шахта, нестійкі території, екологічні проблеми, аутсорсинг, відходи, диверсифікація виробництва, показники BSC, стратегія розвитку, робочі місця.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 9.

Петенко Анастасія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: Petenko2003@ukr.net

Лозинський Ілля Євгенович – кандидат економічних наук, доцент, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

УДК 502:338:622.3

UDC 502:338:622.3

Петенко А. В., Лозинский И. Е. Диверсифицированное производство как звено инфраструктуры углепромышленного региона

Petenko A. V., Lozynskyy I. Y. Diversification of Production as an Element of Infrastructure of a Coal-Mining Region

Исследованы проблемы повышения экономического потенциала предприятий на неустойчивых территориях Донбасса. Рассмотрены теоретические аспекты и критерии диверсификации производства с использованием услуг аутсорсеров для переработки отходов угольных шахт и обогатительных фабрик. Аргументирован слабый уровень развития малого предпринимательства в сфере оказания экологических производственных услуг. Рассмотрена целесообразность использования существующих критериев модифицированной BSC. Обоснована важность критериев переработки отходов модифицированной BSC в различных вариантах на основе метода экспертных оценок. Предложена модель развития региона с комплексной диверсификацией производства в направлении повышения эффективности природоохранных мероприятий по утилизации техногенных отходов шахт и обогатительных фабрик.

The article studies problems of increase of economic potential of enterprises in unstable territories of Donbass. It considers theoretical aspects and criteria of diversification of production with the use of outsourcing for processing wastes of coal mines and concentration plants. It substantiates the weak level of small entrepreneurship development in the sphere of rendering ecological production services. It considers expediency of the use of existing criteria of the modified BSC. It substantiates significance of criteria of processing wastes of the modified BSC in various variants on the basis of the method of expert assessments. It offers a model of regional development with a complex diversification of production towards increase of effectiveness of nature protecting measures on utilisation of production wastes of coal mines and concentration plants.

Ключевые слова: шахта, неустойчивые территории, экологические проблемы, аутсорсинг, отходы, диверсификация производства, показатели BSC, стратегия развития, рабочие места.

Key words: mine, unstable territories, ecological problems, outsourcing, waste, diversification of production, BSC indicators, development strategy, working places.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 9.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 9.

Петенко Анастасія Владимировна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра управління персоналом і економіки труда, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінцев, 163а, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: Petenko2003@ukr.net

Лозинський Ілля Євгеньевич – кандидат економічних наук, доцент, доцент, Національний горний університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

Petenko Anastasiya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Human Resource Management and Labour Economics, Donetsk State University of Management (vul. Chelyuskintsv, 163a, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: Petenko2003@ukr.net

Lozynskyy Ilyya Ye. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

Державне управління шахтами виявилось настільки неефективним, що приватизація – єдина можливість врятувати підприємства вугільної галузі. Для нестійких територій зі зношеним шахтним фондом головне питання – як нівелювати соціальні та екологічні проблеми, які виникнуть при закритті підприємства. У деяких шахтарських селищах для 90% населення питання виживання залежить від того, працює шахта чи ні [1]. Уряд повинен гарантувати цим людям соціальну захищеність. Перш за все, необхідно вкладати гроші в пе-

репрофілювання робітників, створення нових робочих місць. Причому це можна робити вже зараз, а не витрачати мільярди гривень на підтримку неперспективних шахт у робочому стані. Не слід ігнорувати і технічний бік питання. Якщо у шахти є запаси, але їх видобуток на даному етапі неефективний, буде правильним відмовитися від їх відробки, а розглянути шляхи компенсації збитковості за рахунок диверсифікації основного виробництва.

Було б наївно припускати, що в умовах нестійких вуглепромислових регіонів почнеться будівництво про-

мислових підприємств інших галузей промисловості. Для цього у країні немає передумов через нестачу коштів і кадрів відповідної кваліфікації. Навіть за наявності розвинутої інфраструктури іноземні інвестори не наважуються розвивати в регіонах Донбасу машинобудівні або наукоємні виробництва. Водночас не можна не враховувати ігноровані до цих пір можливості переробки техногенних відходів шахт і збагачувальних фабрик, мільйони тонн яких стали справжнім лихом у шахтарських регіонах.

Питанням державного регулювання розвитку територій присвячено досить багато як вітчизняних, так і зарубіжних наукових публікацій, серед яких найбільш відомими є праці Л. Абалкіна, О. Амоші, О. Грандберга, В. Гриньова, Г. Губерної, М. Долішнього, С. Злупко, В. Лаженцева, В. Лексіна, І. Лукінова, В. Мамонової, В. Саллі, Чумаченка, О. Шаблія, О. Шведова та інших, що охоплюють переважно загальні питання регіонального розвитку, а також роботи українських дослідників, які присвячені безпосередньо дослідженню депресивності сучасних вітчизняних територій: Н. Барановського, М. Долішнього, В. Куценко, Ф. Заставного, І. Ванди, В. Коваля, Д. Коваля, В. Коломийчука, А. Новікова, Л. Шевчука.

У даний час із 150 шахт беззбитково працює тільки 50, а вихід збиткових шахт на бездотаційну роботу вимагає часу і значних коштів. Освоювати технології переробки відходів силами шахт, позбавлених мінімальних оборотних коштів, представляється безперспективним. Це в період стійких планових дотацій, за часів централізованої економіки шахти могли господарським способом будувати якісь неспеціалізовані об'єкти, ділянки місцевих шляхів, спортивні споруди і т. д.

Метою статті є розробка концепції щодо вдосконалення державної політики найбільшого сприяння та заохочення діяльності, пов'язаної з поліпшенням екологічної ситуації.

Розглянемо процес організації вугільного виробництва крізь призму класичної класифікації економіки. Американські вчені [2] розділяють економіку на сектори, тобто великі частини, яким притаманні подібні загальні характеристики, що дозволяє відокремити одні частини економіки від інших з теоретичних або практичних цілей. Залежно від продукції, що виробляється, розрізняють первинний, вторинний та третинний сектори економіки. *Первинний сектор економіки* – галузі, які виробляють різні види сировини: сільське господарство, гірничодобувна промисловість та ін.; *вторинний сектор* – галузі, що включають обробну промисловість, будівництво та ін.; *третинний сектор* – виробничі послуги, а також галузі обслуговування людини, тобто сфера послуг [3]. Отже, видобування вугілля шахтами являє собою первинний сектор; основне виробництво збагачувальної фабрики, де відбувається переробка сировини у продукти – вторинний сектор; допоміжне диверсифіковане, що обслуговує основне виробництво та забезпечує випуск продукції, пов'язаної з переробкою техногенних відходів, виробництвом теплової енергії тощо, відноситься до третинного сектора, тобто сфери послуг. Щодо третинного сектора, його мож-

на представити у вигляді підсистеми формування цілей та мотивів диверсифікації виробництва.

Огляд теоретичних поглядів окремих учених-економістів показав, що структурування системи пропозиції стає дуже важливим фактором при оцінюванні можливостей та доцільності передачі диверсифікованих виробництв на підряд або аутсорсинг [4, 5]. Для кожного підприємства наслідки прийняття рішення впровадити підрядну форму організації роботи не можуть бути однаковими, а якщо і так, вони мають різнитися вагою та значенням, тому треба добре зважити усі позитивні та негативні сторони, а також розглянути інші можливості, наприклад – аутсорсинг. Аутсорсинг (англ. *outsourcing*) – передача сторонній організації непрофільних функцій або частин бізнесу-процесу підприємства. Різниця між аутсорсингом і підрядом полягає у рівнях інтеграції до процесу виробництва. Перше вимагає повної реструктуризації підприємства навколо базового, основного виробництва та перегляду зовнішніх відносин. Підряд відображає зв'язок споживач – постачальник [6].

Ступінь використання аутсорсингу у вугільному виробництві можна вважати індикатором розвитку галузі, ця форма відносин замовника з постачальником послуг – похідна від високої спеціалізації, якості та контрактної дисципліни. До причин застосування аутсорсингу належать зниження та кращий контроль витрат, спеціалізація на основному виді діяльності, доступність до досягнень сучасного рівня, вивільнення внутрішніх ресурсів для інших цілей, забезпечення тих ресурсів, яких не було досі всередині підприємства, прискорення отримання вигод від реінжинірингу, управління складними функціями, зниження ризиків (рис. 1).

Отже, виходячи з наявного стану допоміжного виробництва вугледобувних підприємств України більш раціональним і доцільним способом набуття конкурентоспроможності може стати аутсорсинг. Але за відсутності сталої структури пропозиції з усіх необхідних видів діяльності підприємствам вугільної промисловості слід почати з підрядної форми організації окремих видів робіт, до того ж цей підхід відомий усім керівникам. Надалі у процесі реструктуризації та вивільнення додаткових ресурсів за умови створення пропозиції поступово впроваджувати аутсорсинг. Тобто підрядна форма організації допоміжних робіт стане перехідною ланкою до аутсорсингу, що дозволить зробити організаційні перетворення найменш болючими та найефективнішими з точки зору їх раціональності.

Таким чином, окреслені перспективи подальших розвідок у цьому напрямку стосуються визначення найсприятливіших умов для переходу підприємств у вуглепромислових регіонах Донбасу до підряду на роботи, пов'язані з переробкою териконів та використання теплоенергії шахтної води та метану. Надалі, коли буде потреба у спеціалізованих роботах у житлово-комунальному секторі або при виробництві цегли – до аутсорсингу з урахуванням фактора економічності виробництва за критерієм мінімальних витрат на обслуговування шляхом адаптації існуючої системи збалансованих показників та розрахунку необхідних індексів для сервісних підрозділів вугільних підприємств України.

Рис. 1. Тактичні та стратегічні особливості застосування аутсорсингу

Цільові орієнтири модифікованого показника EVA [7] перетворюють цю систему на комплекс взаємообумовлених елементів з поставленим критерієм ефективності діяльності вугільної компанії. Поєднання в єдину систему фінансових і нефінансових показників, попередніх і майбутніх результатів з внутрішніми та зовнішніми аспектами діяльності вугільної компанії у модифікованій BSC [8] дозволяє розширити сфери виміру та оцінки впливу цієї взаємодії. У даному дослідженні будуть розглянуті два з чотирьох цільових орієнтирів – EVA та зовнішнє середовище.

Показник EVA розглядається як інструмент управління компанією, яка ставить основною метою створення і збільшення своєї ринкової вартості. Застосування EVA обумовлено тим, що даний показник сполучає простоту розрахунку з можливістю оцінювати ефективність як підприємства в цілому, так і окремих його підрозділів. Така оцінка є особливо показовою для підприємств вугільної промисловості, успішна реструктуризація якої значною мірою залежить від залучення приватного капіталу. Тому визначення реальної ринкової вартості підприємств галузі є необхідною реальністю, а показник EVA, визначаючи економічний потенціал підприємства, одночасно визначає і поведінку потенційних власників щодо інвестування в дане підприємство.

Таким чином, EVA є дуже важливим показником для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних вугільних підприємств, стратегічні цілі яких направлені на завоювання своєї частки на ринку вугільної продукції та у заходах щодо покращення стану довкілля.

Отже, наступне завдання дослідження полягає у визначенні основних факторів, що формують модифіковану BSC та одночасно впливають на економічну додану вартість вугільних підприємств (компаній). Для ліквідації наслідків вікового підземного відпрацювання вугільних пластів Донецького басейну система аутсорсингу у вирішенні екологічних проблем представляється найбільш прийнятною. Однією з причин розповсюдження аутсорсингу є ускладнення процесів, що створюють надзвичайну залежність підприємств на нестійких територіях від рівня та своєчасності державних субсидій. При цьому відчувається хронічна нестача обігових коштів, обмеженість виробничих ресурсів. У результаті виявилося, що більш ефективно можна забезпечити роботу таких систем, здійснивши диверсифікацію основного виробництва і передавши його на повне зовнішнє обслуговування. Це, безсумнівно, буде сприяти підвищенню потенціалу підприємств вугледобувних регіонів, збільшенню ділової активності та зростанню швидкості реагування на зміни ринкової ситуації, створенню нових робочих місць.

Однак широкому розвитку аутсорсингових відносин все ще перешкоджає вельми слабкий рівень розвитку малого підприємництва у сфері надання екологічних виробничих послуг. Причому в самому секторі малого підприємництва, який страждає від нестачі фінансових ресурсів, аутсорсингові відносини розвиваються значно повільніше, ніж серед великих і середніх підприємств. Це також пов'язано з тим, що малі підприємства часто не мають державної підтримки, працюють в умо-

вах нестійких форм оренди землі та доступу до техногенних відходів. У цьому зв'язку можна рекомендувати вуглепромисловим регіонам ґрунтуватися на розподілі ділових функцій у відповідності з принципом аутсорсингу, тобто передати диверсифіковані підприємства з переробки відходів шахт і збагачувальних фабрик зовнішньому виконавцеві. Такий підхід дозволяє регіону-замовнику оптимізувати свою організаційну структуру, знизити витрати виробництва при одночасному розширенні асортименту товарів і послуг хорошої якості та зосередити увагу на стратегічних питаннях підвищення ефективності вуглевидобувних підприємств. Поступово в середовищі малих підприємств починає завойовувати визнання аутсорсинг у сфері екологічної діяльності.

У випадку відсутності підприємств, які можуть здійснювати роботи з переробки техногенних відходів, вигідним може стати створення окремого підприємства на базі власних підрозділів, які займалися проблемами рекультивациі, гасінням териконів тощо. При реалізації такого проекту іншими підприємствами галузі особливої уваги набуває створення споживчої цінності цих послуг. Цінність – це суб'єктивно сприймана вуглепромисловим регіоном корисність продукції чи послуг диверсифікованих виробництв. Існує два підходи до створення додаткової вартості (EVA):

- ★ з позиції витрат – підприємство використовує те, що має щодо кадрів, ресурсів, технологій;
- ★ з позиції цінностей – підприємство виходить із даних про пріоритети місцевих ринків товарів чи послуг, і на цій основі робляться висновки про доцільність провадження відповідних технологій та витрат ресурсів.

Звичайно побудова окремого підприємства з ведення робіт екологічної спрямованості є більш адекватною в умовах загострення конкуренції. Але, враховуючи сучасний стан підрозділів з диверсифікаційного виробництва, доцільніше розпочати підходом з позиції витрат. При відсутності на ринку аутсорсерів, гідних уваги, слід розглянути питання щодо створення окремого підприємства на базі існуючих підприємств

регіону, пов'язаних з рекультивацією, гасінням териконів тощо на засадах підходу з позиції витрат, поступово трансформуючи його у підхід з позиції цінностей споживача. Таким чином, визначаються показники модифікованої BSC – складові структури пропозиції [9] (табл. 1).

За допомогою цих показників співставляються можливості обраних аутсорсерів, а також аналізується доцільність підрядної форми чи доцільність створення окремого підприємства на базі існуючих підрозділів з виготовлення продукції диверсифікованого виробництва. Математично показники мають такий вигляд:

T_i – річний видобуток вугілля від розбирання териконів; W_i – енергія, що отримується від використання води i -ї шахти в теплових насосах; B_l – обсяг керамічної продукції з породи l -го терикона; R_l – обсяг будматеріалів від розбирання l -го терикона для дорожнього будівництва.

$$EVA(\max) = \begin{cases} P(T, W, B, R), & \text{якщо } \lambda \geq 1; \\ P(T, W, B, R) + E_i, & \text{якщо } 1 \geq \lambda \geq 0,5; \\ E_i, & \text{якщо } \lambda \leq 0,5 \end{cases}$$

де $P(T, W, B, R)$ – послуги тільки аутсорсером; λ – відносна оцінка аутсорсера з кожного виду послуг на ринку переробки відходів; E_i – послуги i -го виду власними підрозділами.

Визначення ваги критеріїв у кожному з випадків здійснюється на основі методу експертних оцінок. Загальна оцінка можливостей застосування підряду $P(T, W, B, R)$ чи самостійного ведення цих робіт E_i розраховується як сума значень усіх критеріїв з урахуванням їхньої ваги (табл. 2).

Оскільки можливості аутсорсерів оцінюються декількома незалежними показниками, отже вибір може бути здійснений з урахуванням принципу мінімаксу (максиміну). При цьому оптимальний саме той альтернативний варіант, який не гірше за всіма показниками та краще хоча б за одним.

Таким чином, показник доцільності підрядної чи власної форм переробки відходів модифікованої BSC є інтегральним показником, що відображає основні критерії вибору аутсорсера. Крім того, оцінити міру впливу

Таблиця 1

Визначення доцільності підрядної форми з використанням існуючих критеріїв модифікованої BSC

Показник	Формули розрахунку	Складові
Складові структури пропозиції	$EVA(\max) = \begin{cases} P(T, W, B, R), & \text{якщо } \lambda \geq 1; \\ P(T, W, B, R) + E_i, & \text{якщо } 1 \geq \lambda \geq 0,5; \\ E_i, & \text{якщо } \lambda \leq 0,5 \end{cases}$	λ – оцінка аутсорсера з кожного виду послуг на обраному ринку; i – вид робіт; $P(T, W, B, R)$ – аутсорсер з i -го виду послуг; E_i – власні підрозділи з i -го виду послуг
Цілі, значимість груп цілей	$IR_j = \sum_i 100 - (G_{\min} / G_{\max}) \cdot 100 \cdot F_i$ G_{\min}, G_{\max} – відповідно мінімальна та максимальна відносні величини з числа порівнюваних, які приймаються для розрахунку резервів j -ї групи по i -й цілі	EVA – потенціал регіону; F_1 – переробка техногенних відходів; F_2 – створення нових робочих місць; F_3 – удосконалення теплопостачання
Інтегрований показник резервів по групі ресурсів	$(G_{\min} / G_{\max}) \cdot 100 = y$	y – цілі; G_{\min} – можливості; G_{\max} – результати

на досліджуваний результативний показник кожного із введених у модель факторів при фіксованому положенні на середньому рівні інших факторів дає можливість застосування багатфакторного кореляційно-регресійного аналізу щодо визначення рівня EVA.

Таблиця 2

Значимість груп цілей і груп резервів як характеристики аутсорсера

Група резервів щодо аутсорсера (j)	Цілі, значимість груп цілей (бали) (i)			
	Потенціал регіону	Переробка техногенних відходів	Створення нових робочих місць	Удосконалення теплопостачання
	4	3	2	4
Значимість груп резервів по групах цілей (бали)				
Ціна	4	4	1	3
Якість	4	4	1	3
Строки	3	–	4	2
Репутація	4	3	1	3
Ресурси	4	4	1	4

ВИСНОВКИ

1. З точки зору економіки природокористування на макрорівні процес диверсифікації можна розглядати як переміщення капіталу з традиційних або малоприбуткових галузей у сферу зниження тиску на навколишнє середовище за рахунок фінансування найбільш перспективних і передових технологій, розвитку класу професійних менеджерів з метою розв'язання екологічних і соціальних проблем.

2. Виходячи з визначення диверсифікації, вона може бути характеризувана як допоміжне виробництво зі своїми підрозділами, тому можна зробити припущення відносно виконання останніми сервісних функцій, тобто обслуговування, надання послуг, і, таким чином, їх причетності до сфери послуг.

3. Структурування системи пропозиції є актуальним для винесення сервісних функцій вугільної компанії за межі підприємства, якщо ж вони організовані у формі допоміжних господарств, основне виробництво регулює попит і розподіляє його серед підрозділів. Навіть самі сервісні підрозділи можуть виступати як економічні учасники і бути тісно взаємозалежні, як, наприклад, теплонасосні цехи або видобування вугілля з терикона.

4. Розвитку аутсорсингу у вуглепромислових регіонах сприяє можливість істотного скорочення витрат шляхом ліквідації нерентабельних ділянок і підрозділів, зайнятих другорядними, періодично виконуваними роботами з природоохоронної діяльності, переробці породи та ін. Важливим аспектом переваг аутсорсингу є використання ними спеціального виробничого, технологічного та лабораторного обладнання, складських приміщень, транспортних засобів і будівельних механізмів.

5. Стосовно економіко-екологічної ситуації у вуглепромислових регіонах, де зосереджені давно функціонуючі збиткові шахти державної форми власності, слід проводити особливу стратегію розвитку. Суть її може бути виражена моделлю розвитку регіону з комплексною

диверсифікацією виробництва в напрямку підвищення ефективності природоохоронних заходів щодо утилізації техногенних відходів шахт і збагачувальних фабрик.

6. Головною передумовою зниження ступеня збитковості підприємств регіону за допомогою аутсорсингу є підвищення ефективності виробництва диверсифікованої продукції і поява можливості звільнити відповідні організаційні, фінансові та людські ресурси, щоб розвивати нові напрямки поліпшення екологічної ситуації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Майдуківа С. С. К вопросу инвестиций в угольные шахты / С. С. Майдуківа // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 1(19). – С. 8 – 11.

2. Fisher A. G. Economic Implication of Material Progress / A. G. Fisher // International Labour Review. – 1935.– July. – P. 5 – 18.

3. Беркович М. И. Концентрация и диверсификация производства в отраслях промышленности : учебное пособие / М. И. Беркович, А. А. Харченко, Д. А. Смирнов. – КГТУ, 2006. – 241 с.

4. Аксенов Е. Аутсорсинг: 10 заповедей и 21 инструмент / Е. Аксенов, И. Альтшулер. – С-Пб. : Питер, 2009. – С. 464. – ISBN 975-5-388-00539-7.

5. Хейвуд Д. Б. Аутсорсинг: в поисках конкурентных преимуществ / Д. Б. Хейвуд / Пер. з англ. Outsourcing Dilemma / The Search for Competitiveness. – М. : Вільямс, 2004. – С. 176. – ISBN 0-273-65617-1.

6. Why outsource? // Mining Magazine. – 2005. – April. – P. 31 – 33..

7. Хабаров М. Управление компанией с помощью EVA / М. Хабаров // Финансовый директор. – 2004. – № 2. – С. 321.

8. Бойко Н. BSC как инструмент реализации разработанных планов / Н. Бойко // Управление кредитными организациями. – 2006. – № 8. – С. 6 – 11.

9. Смірнов В. В. Визначення форми організації системи технічного обслуговування і ремонту на основі теорії масового обслуговування / В. В. Смірнов, О. О. Клименко // ДНУ. – Дніпропетровськ, 2007. – Вип. 231. – Т. II. – С. 293 – 300.

REFERENCES

Aksenov, E., and Altshuler, I. *Autsorsing: 10 zapovedey i 21 instrument* [Outsourcing: The 10 Commandments and the 21 tools]. St. Petersburg: Piter, 2009.

Berkovich, M. I., Kharchenko, A. A., and Smirnov, D. A. *Kontsnratsiia i diversifikatsiia proizvodstva v otrasliakh promyshlennosti* [Concentration and diversification of production in the industry], 2006.

Boyko, N. "BSC kak instrument realizatsii razrabotannykh planov" [BSC as a tool for the implementation of plans developed]. *Upravlenie kreditnymi organizatsiiami*, no. 8 (2006): 6-11.

Fisher, A. G. "Economic Implication of Material Progress". *International Labour Review*, 1935.

Khayvud., D. B. *Autsorsing: v poiskakh konkurentnykh preimushchestv*. – Outsourcing Dilemma [Outsourcing: In Search of competitive advantage. – Outsourcing Dilemma]. M.: Viliams, 2004.

Khabarov, M. "Upravlenie kompaniy s pomoshchiu EVA" [Management of the company by EVA]. *Finansovyy direktor*, no. 2 (2004): 321.

Maidukova, S. S. "K voprosu ynvestytsyi v uholnye shakhty" [On the question of investment in coal mines]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 1 (19) (2010): 8-11.

Smirnov, V. V., and Klymenko, O. O. "Vyznachennia formy orhanizatsii systemy tekhnichnoho obsluhovuvannia i remontu na osnovi teorii masovoho obsluhovuvannia" [Determination of forms of organization of maintenance based on queuing theory]. *DNU*, vol. 2, no. 231 (2007): 293-300.

"Why outsource?" *Mining Magazine*, 2005.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ ДИНАМІЧНОГО АНАЛІЗУ НЕВИЗНАЧЕНОСТЕЙ І РИЗИКІВ НАФТОГАЗОВИДОБУВНИХ ПРОЄКТІВ І ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ З ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

ГАФИЧ О. І.

УДК 330.46:553.98

Гафич О. І. Научно-методические основы построения системы динамического анализа неопределенностей и рисков нефтегазовидобывающих проектов и поддержки принятия решений по их реализации

Розглядаються основні принципи побудови інформаційної системи підтримки прийняття рішень (СППР) процесу розвідки та розробки родовищ нафти і газу. Пропонується система, що базується на міждисциплінарному аналізі даних і оперативній оцінці нової інформації, яка надходить у ході реалізації проєктів з точки зору її впливу на діапазон зміни невизначеностей нафтогазовидобувних проєктів та існуючі рівні ризику. Особливістю системи, що пропонується, полягає в застосуванні методів стохастичного моделювання невизначеностей параметрів проєкту і пов'язаних з ними ризиків та їх кількісному оцінюванні. Ймовірнісне моделювання і динамічний аналіз невизначеностей дозволяють оптимізувати управлінські рішення з урахуванням взаємозв'язку можливих ризиків і техніко-економічних параметрів проєктів. Запропоновано алгоритми ідентифікації та аналізу ризиків і розробки та прийняття рішень, що базуються на динамічному аналізі даних, вірогідному моделюванні невизначеностей і пов'язаних з ними ризиків. Розглянуто основні завдання наукових досліджень з удосконалення запропонованої динамічної системи підтримки прийняття рішень у геологорозвідувальній і нафтогазовидобувній галузях виробництва та методи їх реалізації.

Ключові слова: нафтогазовидобувний проєкт, інформаційна невизначеність, стохастичне моделювання, міждисциплінарний аналіз даних, геолого-економічна оцінка, рівень ризику, управління ризиками, оптимізація рішень.

Рис.: 6. Бібл.: 16.

Гафич Олег Іванович – аспірант, кафедра інформаційних систем в економіці, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: oleg.gafych@gmail.com

УДК 330.46:553.98

Гафич О. И. Научно-методические основы построения системы динамического анализа неопределенностей и рисков нефтегазовидобывающих проектов и поддержки принятия решений по их реализации

Рассматриваются основные принципы построения информационной системы поддержки принятия решений (СППР) процесса разведки и разработки месторождений нефти и газа. Предлагается система, которая базируется на междисциплинарном анализе данных и оперативной оценке новой информации, поступающей в ходе реализации проектов с точки зрения ее влияния на диапазон изменения неопределенностей нефтегазовидобывающих проектов и существующих уровней риска. Особенность предлагаемой системы состоит в применении методов стохастического моделирования неопределенностей параметров проекта и связанных с ними рисков и их количественном оценивании. Вероятностное моделирование и динамический анализ неопределенностей позволяют оптимизировать управленческие решения с учетом взаимосвязи возможных рисков и технико-экономических параметров проектов. Предложены алгоритмы идентификации и анализа рисков, разработки и принятия решений, базирующихся на динамическом анализе данных, вероятностном моделировании неопределенностей и связанных с ними рисков. Рассмотрены основные задачи научных исследований по усовершенствованию предлагаемой динамической системы поддержки принятия решений в геологоразведочной и нефтегазовидобывающей отраслях производства, а также методы их реализации.

Ключевые слова: нефтегазовидобывающий проект, информационная неопределенность, стохастическое моделирование, междисциплинарный анализ данных, геолого-экономическая оценка, управление рисками, оптимизация решений.

Рис.: 6. Библ.: 16.

Гафич Олег Иванович – аспирант, кафедра информационных систем в экономике, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: oleg.gafych@gmail.com

UDC 330.46:553.98

Gafich O. I. Scientific and Methodical Foundations of Building up a System of Dynamic Analysis of Uncertainties and Risks of the Gas-and-Petroleum Producing Projects and Support of Making Decisions on their Realisation

The article considers main principles of building up an information system of support of making decisions on the process of exploring and development of petroleum and natural gas deposits. It offers a system that is based on an inter-disciplinary analysis of data and operative assessment of new information that is received in the course of projects realisation from the point of view of its impact on the range of changes of uncertainties of the gas-and-petroleum producing projects and existing levels of risk. Specific feature of the proposed system lies in application of methods of stochastic modelling of uncertainties of parameters of a project and project-connected risks and their quality assessment. Probabilistic modelling and dynamic analysis of uncertainties allow optimisation of managerial decisions with consideration of interconnection of possible risks and technical and economic parameters of projects. The article offers algorithms of identification and analysis of risks, development and making the decisions based on the dynamic analysis of data, probabilistic modelling of uncertainties and risks connected with them. It considers main tasks of scientific studies on improvement of the proposed dynamic system of support of decision making in geological survey and gas-and-petroleum producing branches of production and also methods of their realisation.

Key words: gas-and-petroleum producing project, information uncertainty, stochastic modelling, inter-disciplinary analysis of data, geologic and economic assessment, risk management, optimisation of decisions.

Pic.: 6. Bibl.: 16.

Gafich Oleg I. – Postgraduate Student, Department of Information Systems in Economics, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: oleg.gafych@gmail.com

Нафтогазовидобувний бізнес пов'язаний з геологічними об'єктами і покладами вуглеводнів, параметри яких постійно змінюються і уточнюються в процесі їх освоєння. Особливістю інформаційних ресурсів про геотехнічні характеристики цих об'єктів є їх неповнота і недосконалість. У цих умовах важливу роль у фінансових результатах видобувної діяльності починає відігравати вплив невизначеностей параметрів об'єктів і пов'язаного з ним бізнес-середовищем і спричинені ними ризики. Суттєвим є також те, що нова інформація, котра надходить в процесі розвідки і розробки родовища, може значною мірою впливати на зміну міри невизначеностей і рівні ризиків та очікувані виробничі та фінансові результати видобувних проектів у цілому.

За таких обставин розробка інформаційної системи підтримки прийняття рішень (СППР), котра могла б ефективно функціонувати в умовах динамічної зміни бази знань про об'єкт і умови його освоєння, інформаційної невизначеності їх параметрів і спричинених даними факторами ризиків, є важливим науковим і народногосподарським завданням.

Створенням автоматизованих і інтерактивних СППР у нафтогазовій галузі займається ряд дослідників, як в Україні [1 – 4], так і за кордоном [5 – 16]. Основними проблемами, котрі потребують вирішення при створенні таких систем чи їх подальшого наукового розвитку і доопрацювання, є необхідність оперативного (в ідеалі – у режимі реального часу) аналізу нової інформації, котра надходить у процесі освоєння нафтогазоперспективних об'єктів, як з точки зору впливу на техніко-економічні параметри видобувної діяльності, так і ризиків її реалізації. Невирішеною повною мірою залишається й задача динамічного аналізу нових даних про проект стосовно її впливу на невизначеності показників, що контролюють геолого-економічну ефективність робіт і можливу зміну допустимих рівнів ризиків проектів, у т. ч. виникнення нових. Щодо задачі динамічного аналізу даних, то створювана СППР повинна орієнтуватись на розробку таких рішень, котрі б дозволяли, спираючись на нову інформацію, забезпечувати оптимальні технічні та фінансові результати нафтогазовидобувної діяльності на кожному з етапів розвитку проектів.

У даній роботі розглядаються основні методичні засади і принципи побудови СППР, що базується на динамічному міждисциплінарному аналізі нової інформації, котра поступає в процесі освоєння перспектив-

них об'єктів і родовищ нафти та газу. Було досліджено впливи інформаційних потоків і невизначеностей на можливі рішення з управління проектами розвідки і розробки родовищ. За результатами досліджень створено алгоритми системи розробки і аналізу оптимальних рішень, методичні засади моделювання і оцінювання результатів їх впливу на зміну інвестиційних і техніко-економічних параметрів геологорозвідувальної та видобувної діяльності.

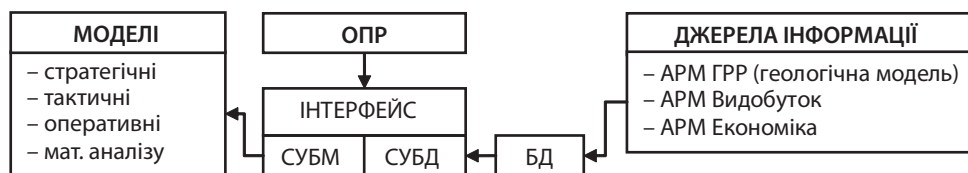
Серед основних вимог, що ставилися до розробки динамічної моделі СППР, були такі:

- ✦ *адаптивність* (здатність системи змінюватись відповідно до вимог конкретних ситуацій та сприймати нові моделі);
- ✦ *інтегрованість* (сумісність систем і моделей СППР з іншими програмними і спеціальними засобами моделювання, аналізу і обробки даних);
- ✦ *динамічність* (орієнтація на оперативну обробку нових даних).

При створенні моделей і алгоритмів системного аналізу нових даних про проект та оптимізації проектних рішень з урахуванням невизначеності їх параметрів були поставлені такі загальні вимоги:

- ✦ орієнтація на рішення погано структурованих задач;
- ✦ поєднання можливостей створюваних математико-економічних моделей і традиційних галузевих методів обробки даних;
- ✦ система управління ризиками повинна ініціюватися тоді, коли рівень ризиків, невизначеностей чи основних економічних параметрів проекту перевищує визначену межу;
- ✦ графі обробки даних і застосовувані алгоритми повинні бути гнучкими, а результати досліджень забезпечувати швидкий аналіз даних обчислень та порівняння варіантів.

Вищезгаданим вимогам відповідає структура СППР, побудована за принципами, наведеними на рис. 1. Для рівня стратегічного планування основні засади такої системи (*Asset Decision Solution Services*) були розроблені рядом зарубіжних дослідників [11, 15]. Тому при побудові даної структури основні зусилля зосереджено на створенні моделей оперативно-тактичного рівня, що дозволяли б підвищити геолого-економічну ефективність реалізації як окремих проектів, так і оптимізувати

Примітки:

БД – база даних;

ОПР – особа, що приймає рішення;

СУБД, СУБМ – системи управління базами даних і моделей.

АРМ ГРР – Автоматизоване робоче місце спеціаліста з пошуку і розробки родовищ нафти і газу

Рис. 1. Основні елементи ІТ підтримки прийняття рішень з реалізації нафтогазовидобувного проекту

структуру та ефективність управління портфелем проектів в умовах інформаційної невизначеності і ризику.

Робочі моделі та алгоритми геолого-економічного аналізу створювались з урахуванням нових тенденцій розвитку інформаційних технологій і бізнес-процесів галузі, які характеризуються переходом від лінійних систем до міждисциплінарного багатосценарного аналізу даних. Суть такого підходу полягає в тому, що інтеграція бізнес-процесів у межах запропонованої структури міждисциплінарного аналізу нових даних про проект дозволяє виконувати вибір рішень, котрі базуються на більш точному моделюванні його технічних і економічних параметрів з урахуванням невизначеності й ризиків.

Для міждисциплінарного аналізу даних та оптимізації рішень з управління нафтогазовидобувними проектами пропонується системний підхід, основні методичні засади якого викладено в блок-схемі алгоритму, представленого на *рис. 2*.

Стохастичне моделювання застосовано для встановлення діапазону зміни основних параметрів проекту з метою використання їх при аналізі чутливості. Результати аналізу чутливості, разом із частотними законами

розподілу основних геотехнічних і економічних параметрів проекту, служать основою встановлення рівнів ризику з метою прийняття оптимальних рішень [13].

Поточні системи геолого-економічного оцінювання і побудовані на їх основі СППР базуються, як правило, на використанні статистичної моделі аналізу даних та їх невизначеностей. Однак у ході реалізації проектів постійно надходить нова інформація, що може мати важливий вплив на проект чи структуру портфеля. Оцінюючи цю інформацію детерміністичними методами, складно виконати поточний аналіз для всього діапазону зміни параметрів проекту та забезпечити гнучкий підхід до вибору оптимального рішення [11]. Очевидно, що необхідною стає система аналізу даних, орієнтована на динамічні зміни параметрів проекту і портфеля. У зв'язку з цим пропонується система управління інформаційними ресурсами, що надходять у процесі реалізації бізнес-процесів нафтогазовидобувної діяльності, з метою аналізу її впливу на проект та вибору оптимальних рішень, основні риси якої представлені на *рис. 3*.

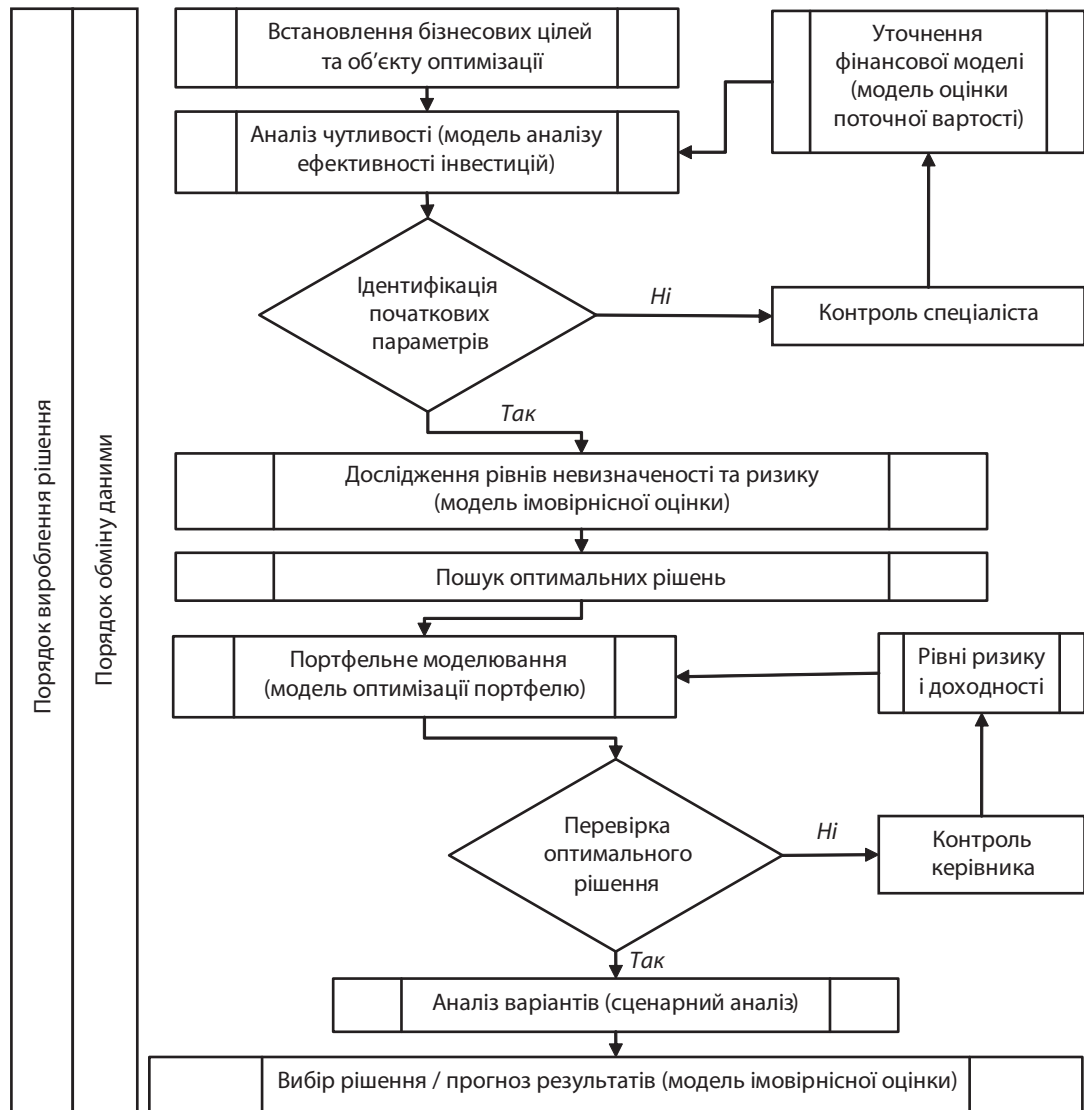

Рис. 2. Блок-схема алгоритму прийняття рішень на тактичному рівні управління нафтогазовидобувним проектом

Рис. 3. Міждисциплінарний аналіз даних створення оптимальної бізнес-моделі проекту/портфелю

Оскільки поряд з фінансовою моделлю розглядається геологічна і видобувна моделі та модель невизначеностей і ризиків проекту, необхідна співпраця з напрацювання оптимального рішення, що передбачає міждисциплінарний аналіз даних фахівцями геологами, інженерами, економістами і управлінським персоналом. Інтеграція виробничих процесів у межах пропонованої структури управління буде сприяти вибору рішень, які базуються на більш точному моделюванні параметрів родовища, рівнів видобутку і економічних показників, незважаючи на ризики управління (див. рис. 3).

Головною ланкою в системі моделювання є динамічна модель, оскільки вона фокусує всі невизначеності і ризики проекту та дозволяє оцінити їх вплив на кінцеві показники ефективності проекту чи портфелю.

Перехід від статичної до динамічної моделі дозволяє реагувати на всі відхилення від прийнятих параметрів проекту, а у випадку забезпечення оперативного аналізу даних і опрацювання адекватних управлінських рішень – значно підвищити цінність інформаційних ресурсів і їх вплив на економічні результати виробничої діяльності.

Особливістю системи є інтеграція об'єднаних даних, що поступають у процесі реалізації проектів, котра ґрунтується на імовірнісному моделюванні техніко-економічних параметрів кожної з моделей проекту. Такий підхід дозволяє ідентифікувати невизначеності, встановити діапазони зміни параметрів-індикаторів проектів та оцінювати ризики вироблених рішень стосовно окремих родовищ і портфелю в цілому.

На рис. 4 показано відмінності в оцінці рішень щодо оптимізації управління нафтогазовидобувним

проектом за традиційною (рис. 4а), і пропонованою моделлю, котра передбачає оперативне стохастичне моделювання і аналіз невизначеностей (рис. 4б).

Перехід від детермінованої оцінки до стохастичного моделювання техніко-економічних параметрів з урахуванням невизначеностей дозволяє відійти від конвергентного аналізу результатів і встановлювати критерії відповідності для рішення, що приймається з урахуванням імовірного ризику від його прийняття.

У пропонованій системі дані та технічні параметри, необхідні для геолого-економічного оцінювання і напрацювання рішень, повинні бути отримані за результатами геологічного й гідродинамічного моделювання, для чого використовуються спеціалізовані програмні продукти.

Окремим важливим блоком системи виступає Монте-Карло-моделювання невизначеностей та їх впливу на ключові параметри, що визначають рішення, які можуть бути прийняті в процесі реалізації проекту.

Метод Монте-Карло – ключовий компонент системи виходячи із декількох причин. *По-перше*, інформація про повний розподіл необхідна, щоб повністю зрозуміти невизначеність у змінних продукції (метрика величин), а не тільки оперувати очікуваними детермінованими значеннями.

По-друге, окремі моделі параметрів і результати їхньої взаємодії, як правило, мають нелінійний характер. На жаль, математичні очікування кінцевої продукції не можуть бути отримані з математичних очікувань вхідних параметрів для нелінійних моделей, які зазвичай описують природні системи або ринок. Правильне математичне очікування розподілу продукції може бути обчислено лише методом Монте-Карло (використовую-

чи повні вхідні розподіли), через моделювання розподілу видобутку, від якого будь-яка статистика, включаючи математичне очікування, може бути обрахована.

По-третє, моделювання генерує інформацію, необхідну для обчислення чутливості змінних видобутку до невизначеності у вхідних змінних, встановлюючи залежності між останніми.

Нарешті, використання мінливості у вхідних параметрах, таких, як ціна на нафту, вимагає обґрунтування вартості певної схеми розробки, що дозволяє управляти об'ємами видобутку залежно від підвищення або зниження цін. Ігнорування цінових коливань переміщає фокус у невизначену область для довгострокової перспективи розвитку тенденції усереднених значень і, таким чином, не в змозі виокремити вартість, яка пов'язана із чутливими до ціни варіантами.

ня фінансових ризиків нафтогазовидобувного проекту/портфеля.

У системі підтримки прийняття рішень важливе значення має не тільки ідентифікація ризику, але його якісна і кількісна оцінка, як основа управління ризиками проекту, що дозволяє виробити відповідні рішення щодо уникнення ризиків, зменшення їх впливу та оптимізації техніко-економічних показників проекту в умовах невизначеності. Пропоновану принципову схему управління ризиками нафтогазовидобувного проекту наведено на *рис. 6*.

При її розробці використано результати [1, 3] та узагальнену блок-схему процесу управління ризиком (Вітлінський В. В., 1996 р.). Принциповою схемою передбачений динамічний процес управління проектом, що включає оперативний аналіз і оцінку важливості нових

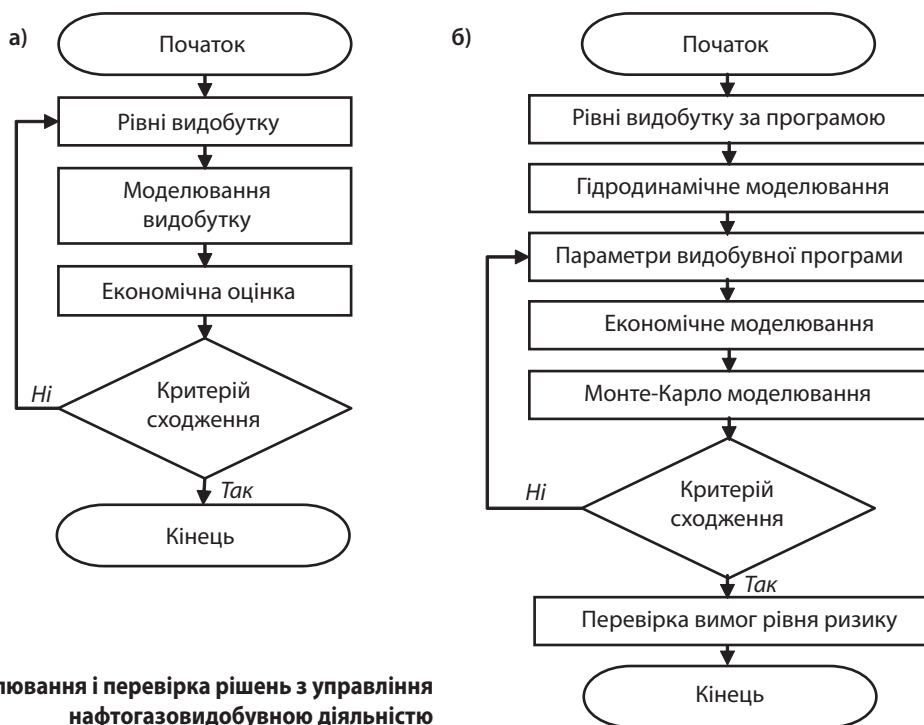

Рис. 4. Моделювання і перевірка рішень з управління нафтогазовидобувною діяльністю

Оскільки для реалізації проекту потрібні конкретні економічні деталі та рішення, замість традиційного геолого-економічного опису проекту, фінансові моделі повинні бути гнучкими до змін зовнішніх параметрів і ризику з тим, щоб давати можливість інвестору чи оператору оцінювати варіанти і показувати зміну вартості проекту під впливом ринку. Практичне застосування цієї ідеї, розширення класичного методу оцінок вимагає, поряд з уже запропонованими розробками, застосування нових методів економічного аналізу (Сміт і Маккардл, 1998, 1999; Лофтон та ін.; 2000; Брілі та Майерс, 2003), що дозволить оцінювати ризики безпосередньо в межах грошових потоків, замість включення ризиків до дисконтної ставки, встановленої з урахуванням ризику, яка отримана з евристики, середньозваженої вартості капіталу.

У кожному із запропонованих вище алгоритмів і інформаційних моделей вибору оптимального рішення є блок моделювання ризику. На *рис. 5* пропонується узагальнена логічна схема стохастичного моделюван-

даних, котрі поступають у ході його реалізації. Якщо нова інформація є суттєвою з точки зору можливого ризику, пропонується стохастичне моделювання показників проекту, для яких ризик, що виник, є суттєвим. Якщо ризик перевищує корпоративний рівень ризику R чи допустимий ризик проекту, наступним кроком є розробка рішення з управління проектом/портфелем з метою його уникнення, або оптимізації рівня впливу.

Імовірнісне моделювання та динамічний аналіз техніко-економічних параметрів проекту дозволяє встановлювати діапазон їх невизначеності у кожному разі надходження нової суттєвої інформації. Аналіз невизначеностей дає змогу ідентифікувати ризики, вивчити їх взаємозв'язки та вплив на економічні результати проекту і портфеля через завдання відповідних, коригованих з урахуванням ризиків, показників фінансової моделі.

Однак, як згадано вище, математичне очікування, що впливає з дерева рішення, повністю не передає ризики, які пов'язані з конкретним рішенням, отже, є

потреба додати компонент моделювання, котрий може зробити розподіл вартостей у кожному вузлі кінця дерева і забезпечити здатність розгорнути їх до повного профілю невизначеності для даного проекту. Рішення звичайно залежать від багатьох критеріїв, відтак запропонована система вимагає розвитку шляхом застосування методик багатокритеріального аналізу даних, розроблених Гудвіном і Райтом (2005).

Крім того, не всі фактори, які впливають на рішення, піддаються імовірнісному (суб'єктивному або об'єктивному) моделюванню. Застосування методів, запропонованих Холлом [12], повинно забезпечити формальну процедуру для злиття й аналізу впливу факторів, які описані лінгвістично.

Нарешті, високоефективні методи аналізу даних, описані в роботах [11, 16], будуть доцільними для швидкого дослідження багатовимірних даних, отриманих за результатами моделювання та для напрацювання і розуміння ключових залежностей між параметрами входу та виходу.

У цілому, аналізуючи доцільність реалізації запропонованої СППР динамічного аналізу даних, слід відмітити, що основними цілями нафтогазовидобувного бізнесу є досягнення максимального прибутку та високих коефіцієнтів

вилучення вуглеводнів з пласта. Завади на шляху їх досягнення – невизначеності параметрів розробки родовища, котрі є неточними і не можуть бути перевірені: геологічна будова покладу і його геотехнічні параметри, прогноз вартості вуглеводнів, затрати майбутніх періодів і т. п. В умовах впливу невизначеностей процес оптимізації робіт з освоєння запасів родовища (досягнення вищезазначених цілей) не обов'язково повинен зводиться до пошуку одного правильного рішення. Головним є поступова локалізація цілей, шляхом пошуку оптимальних рішень у процесі розвитку робіт і надходження нових даних про об'єкт чи умови його освоєння. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Витлинский В. Экономический риск и проблемы его моделирования в принятии решений / В. Витлинский // Деловая Украина. – 1994. – № 79. – С. 32 – 43.

2. Краснюк М. Економіко-математичне моделювання нафтогазової компанії як цілісної складової специфічної системи / М. Краснюк // Моделювання та інформаційні системи в економіці : міжвідом. наук. зб. Вип. 69. – К. : КНЕУ, – 2003. – 167 с.

3. Краснюк М. Т. Систематизація, моделювання та оцінка галузевих ризиків при техніко- та геолого-економічному

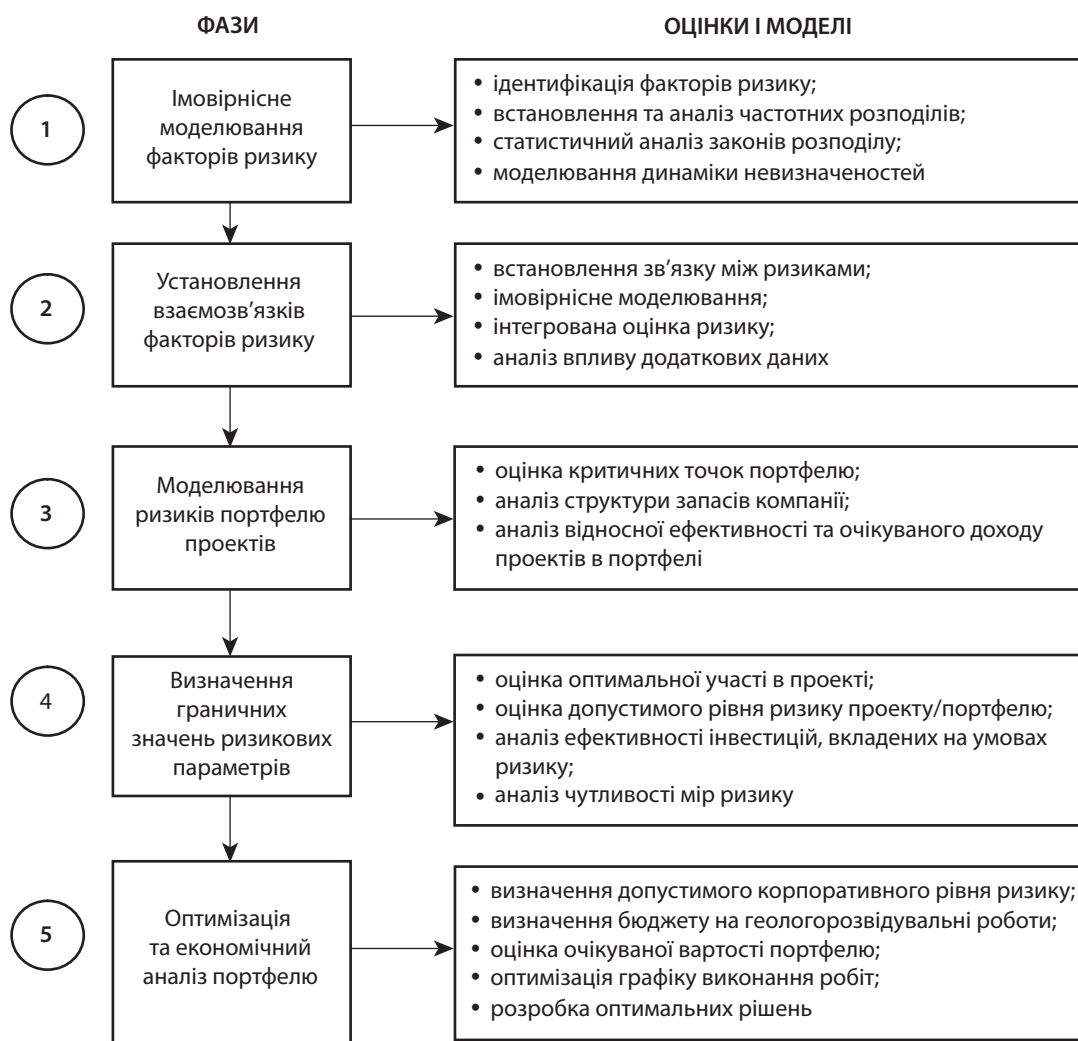

Рис. 5. Логіка імовірнісного моделювання фінансового ризику

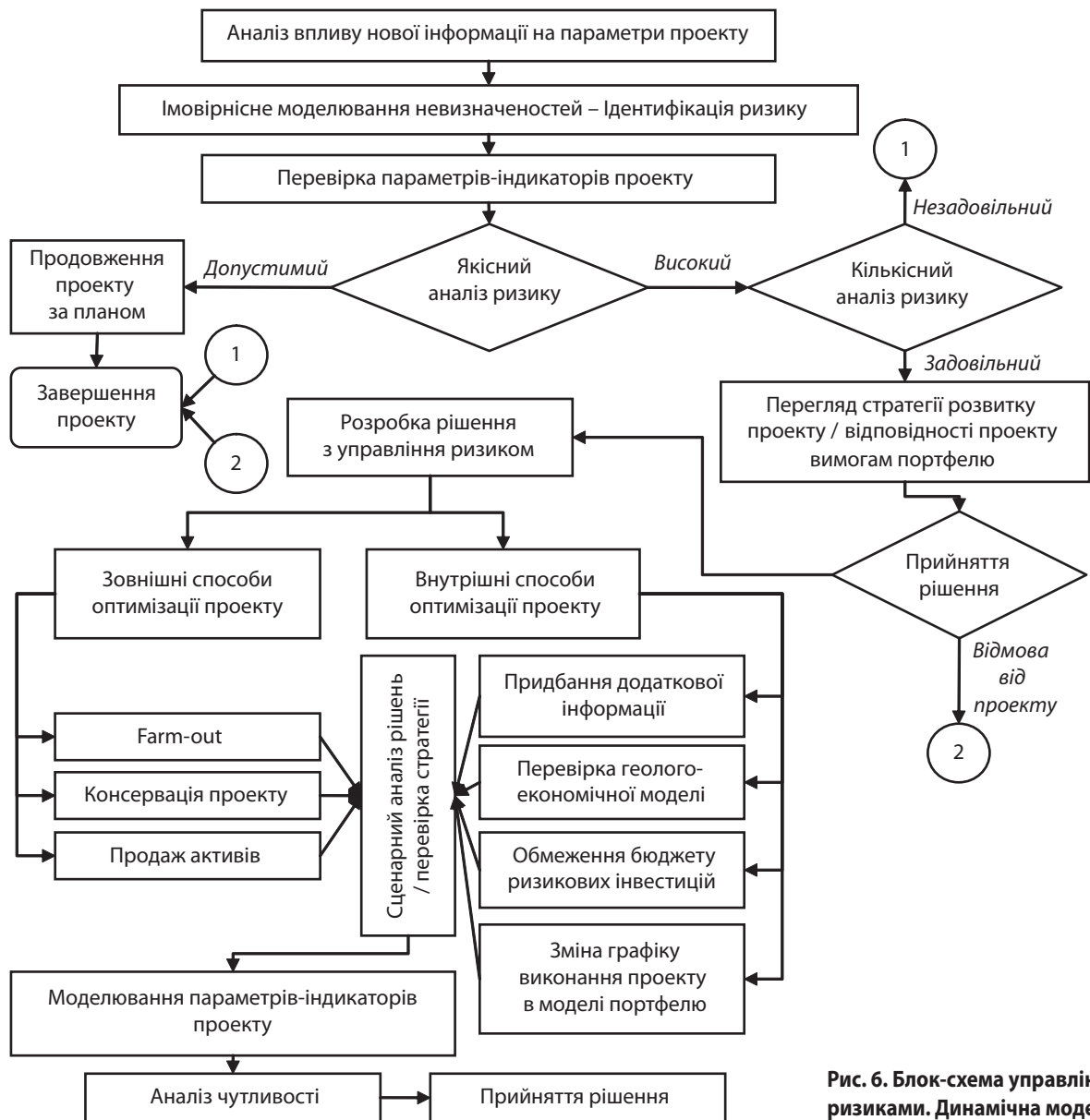

Рис. 6. Блок-схема управління ризиками. Динамічна модель

обґрунтуванні інвестиційних проектів нафто газовидобутку / М. Т. Краснюк, О. І. Гафич // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – К.: КНЕУ. – 2007. – № 76. – С. 95 – 106.

4. Ситник В. Ф. Проблеми підтримки прийняття ризикових рішень засобами СППР, орієнтованих на знання (на прикладі нафтогазовидобувної галузі України) / В. Ф. Ситник, М. Т. Краснюк // 36. наук. пр. за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Ризикологія в економіці та підприємстві». – К.: КНЕУ. – 2001. – С. 369 – 370.

5. Алиев Т. М. Информационные системы в нефтяной промышленности / Т. М. Алиев, А. М. Мелик-Шахназаров, А. Г. Мамиконов. – М.: Недра. – 1972. – 240 с. – ISBN 5-98003-256-8.

6. Малярова Т. А. Преимущества использования передовых информационных технологий в нефтегазовой индустрии / Т. А. Малярова // Технологии ТЭК. – М., 2005. – № 6. – С. 75 – 77.

7. Омелин В. М. Автоматизированная система мониторинга углеводородных ресурсов региона / В. М. Омелин // Тезисы докладов «Теория и практика геолого-экономической оценки разномасштабных нефтегазовых объектов». – Санкт-Петербург, 1998. – С. 33 – 34.

8. Проскурин В. И. Теоретические и методические основы принятия решений при поиске и разведке месторождений нефти и газа с использованием компьютерных технологий / В. И. Проскурин : Автореф. дис. ... д-ра экон. наук. – Москва, 2006. – 43с.

9. Стернин М. Ю. Принятие решений в условиях неопределенности и риска в задачах оценки нефтегазовых месторождений / М. Ю. Стернин, Г. И. Шепелев, В. И. Проскурин // Экономика и управление нефтегазовой промышленности. – 1995. – № 8. – С. 17 – 21.

10. Corre Bart, Thore Van de Feraudy, and Garold Vincent, 2000. Integrated uncertainty assessment for project evaluation and risk analysis : SPE Paper 65205, SPE European Petroleum Conference, Paris, France, October 24-25, p. 341 – 355.

11. David Sullivan. E&P data management in the real world / D. Sullivan // EAGE, First Break, vol. 24. 01.2006, 71-75 p.

12. Harbaugh William, Dawis Charls, Wendebourg John, 1996, "Computing Risk for Oil Prospects: Principles and Programs". Elsevier, Amsterdam Harolin, G.C., Magdol Kerby, 1986, Geologic success and economic failure. AAPG. Bull. 52, p. 2079 – 2091.

13. Mc Cray Alexander W., 1975, *Petroleum Evaluations and Economic Decisions*, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs N.J., 246 p.

14. Paul Newendorp, Frank Schuyler, 2000. "Decision Analysis for Petroleum Exploration". Colorado, USA, 606 p.

15. Peter Rouse, 2001. *Risk Analysis and Management of Petroleum Exploration Ventures*: AAPG, Tulsa, Oklahoma, USA, 164 p.

16. Trudy Curtis, 2005. Standard-based knowledge environments for the oil and gas industry. *EAGE, First Break*, vol. 23, p. 49 – 53.

REFERENCES

Aliev, T. M., Melik-Shakhnazarov, A. M., and Mamikonov, A. G. *Informatsionnye sistemy v neftianoy promyshlennosti* [Information systems in the oil industry]. Moscow: Nedra, 1972.

Bart, C., Van de Feraudy, T., and Vincent, G. *SPE European Petroleum Conference*. Paris: SPE Paper 65205, 2000. 341-355.

Curtis, T. "Standard-based knowledge environments for the oil and gas industry". *EAGE, First Break*, vol. 23 (2005): 49-53.

Harbaugh, W., Dawis, C., and Wendebourg, J. "Computing Risk for Oil Prospects: Principles and Programs". *Geologic success and economic failure*. AAPG. Elsevier, Amsterdam Harolin, G. C., Magdol Kerby, 1986. 2079-2091.

Krasniuk, M. "Ekonomiko-matematychne modeliuвання naftohazovoi kompanii iak tselisnoi skladovoi spetsyficnoi systemy" [Economic modeling as an integrated oil and gas company specific component of the system]. *Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi*, no. 69 (2003): 167-.

Krasniuk, M. T., and Hafych, O. I. "Systematyzatsiia, modeliuвання ta otsinka haluzevykh ryzykiv pry tekhniko- ta heoloho-ekonomichnomu obgruntuvanni investytsiinykh proektiv nafto hazovydobutku" [Systematization, Modeling and evaluation of sectoral risks in technical, geological and economic assessment of investment projects of oil gas production]. *Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi*, no. 76 (2007): 95-106.

Mc, Cray Alekxander W. *Petroleum Evaluations and Economic Decisions*: Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs N. J., 1975.

Maliarova, T. A. "Preimushchestva ispolzovaniia poredovikh informatsionnykh tekhnologiy v neftegazovoy industrii" [Advantages of the use of advanced information technology in the oil and gas industry]. *Tekhnologii TEK*, no. 6 (2005): 75-77.

Newendorp, P., and Schuyler, F. *Decision Analysis for Petroleum Exploration*. Colorado, 2000.

Omelin, V. M. "Avtomatizirovannaia sistema monitoringa uglevodorodnykh resursov regiona" [Automated Monitoring of hydrocarbon resources in the region]. *Teoriia i praktika geologo-ekonomicheskoy otsenki raznomasshtabnykh neftegazovykh obektov*. Sankt-Peterburg: , 1998. 33-34.

Proskurin, V. I. "Teoreticheskie i metodicheskie osnovy priniatii resheniy pri poiske i razvedke mestorozhdeniy nefti i gaza s ispolzovaniem kompiuternykh tekhnologiy" [The theoretical and methodological basis for decision-making in prospecting and exploration of oil and gas using computer technology]. *Avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk*, 2006.

Rouse, P. *Risk Analysis and Management of Petroleum Exploration Ventures*: AAPG, Tulsa, Oklahoma, 2001.

Sternin, M. Yu., Shepelev, G. I., and Proskurin, V. I. "Priniatie resheniy v usloviakh neopredelennosti i riska v zadachakh otsenki neftegazovykh mestorozhdeniy" [Decision-making under uncertainty and risk in problems of oil and gas fields].

Ekonomika i upravlenie neftegazovoy promyshlennosti, no. 8 (1995): 17-21.

Sytnyk, V. F., and Krasniuk, M. T. "Problemy pidtrymky pryiniattia ryzykovykh rishen zasobamy SPPR, oriiantovanykh na znannia (na prykladi naftohazovydobuvnoi haluzi Ukrainy)" [Problems support decision-making tools DSS risk-oriented knowledge (for example, oil and gas industry of Ukraine)]. *Ryzykolohtia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi*. Kyiv: KNEU, 2001. 369-370.

Sullivan, D. "E&P data management in the real world". *EAGE, First Break* 24, 2006.

Vitlinskiy, V. "Ekonomicheskyy risk i problemy ego modelirovaniia v priniatii resheniy" [Economic risks and challenges of its modeling in decision making]. *Delovaia Ukraina*, no. 79 (1994): 32-43.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЛІСОВИМИ РЕСУРСАМИ В РАМКАХ ПРОСТОРОВОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ІБАТУЛЛІН Ш. І., САКАЛЬ О. В., БОКОЧ В. В.

УДК 630*61:504.003.1

Ібатуллін Ш. І., Сакаль О. В., Бокоч В. В. Перспективні напрями вдосконалення управління лісовими ресурсами в рамках просторового соціально-економічного розвитку України

У статті наведено результати дослідження теоретико-методологічних засад управління суспільними відносинами щодо лісових ресурсів з метою виявлення перспектив розвитку та потенційних небезпек у економічній, екологічній та соціальній сферах з метою формування стратегічної моделі управління лісовими ресурсами із застосуванням методу SWOT-аналізу. Для реалізації системного підходу до формування моделі управління лісовими ресурсами та оптимізації процесу прийняття управлінських рішень з питань підвищення ефективності використання й відтворення природних ресурсів запропоновано структурно-логічну схему вдосконалення управління лісовими ресурсами. Обґрунтовано, що формування комплексної стратегії управління лісовими ресурсами має відбуватись відповідно до принципів і критеріїв, які створюють передумови збалансованого використання лісоресурсного потенціалу, відтворення та охорони лісових ресурсів для досягнення паритету екологічних, економічних і соціальних аспектів сталого розвитку. У перспективі подальших досліджень є проведення постійного моніторингу стану виконання стратегій суспільного розвитку щодо природно-ресурсного потенціалу та їх коригування для більш ефективного управління лісовими ресурсами на всіх організаційних рівнях управління.

Ключові слова: лісова політика, SWOT-аналіз, сталий розвиток, управління лісовими ресурсами.

Рис.: 1. **Бібл.:** 19.

Ібатуллін Шаміль Ільдусович – доктор економічних наук, доцент, заступник директора Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: shamilibatullin@gmail.com

Сакаль Оксана Володимирівна – кандидат економічних наук, науковий співробітник Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: sakaloksana@mail.ru

Бокоч Вікторія Віталіївна – кандидат сільськогосподарських наук, молодший науковий співробітник Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України (бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: vibokoch@gmail.com

УДК 630*61:504.003.1

UDC 630*61:504.003.1

Ибатуллин Ш. И., Сакаль О. В., Бокоч В. В. Перспективные направления совершенствования управления лесными ресурсами в рамках пространственного социально-экономического развития Украины

Ibatullin S. I., Sakal O. V., Bokoch V. V. Prospective Directions of Improvement of Forest Resources within the Spatial Socio-Economic Development of Ukraine

В статье приведены результаты исследования теоретико-методологических основ управления общественными отношениями относительно лесных ресурсов с целью выявления перспектив развития и потенциальных опасностей в экономической, экологической и социальной сферах, а также формирования стратегической модели управления лесными ресурсами с применением метода SWOT-анализа. Для реализации системного подхода к формированию модели управления лесными ресурсами и оптимизации процесса принятия управленческих решений по вопросам повышения эффективности использования и воспроизводства природных ресурсов предложена структурно-логическая схема совершенствования управления лесными ресурсами. Обосновано, что формирование комплексной стратегии управления лесными ресурсами должно происходить в соответствии с принципами и критериями, которые создают предпосылки сбалансированного использования лесоресурсного потенциала, воспроизводства и охраны лесных ресурсов для достижения паритета экологических, экономических и социальных аспектов устойчивого развития. В перспективе дальнейших исследований планируется проведение постоянного мониторинга выполнения стратегий общественного развития природно-ресурсного потенциала и их корректировки для более эффективного управления лесными ресурсами на всех организационных уровнях управления.

The article provides results of the study of theoretical and methodological foundations of management of social relations with respect to forest resources with the aim to reveal prospects of development and potential threats in the economic, ecological and social spheres, and also formation of a strategic model of management of forest resources with the use of the SWOT-analysis. In order to realise a systematic approach to formation of a model of management of forest resources and optimisation of the process of the managerial decision making on the issues of increase of effective use and reproduction of natural resources, the article offers a structural and logical scheme of improvement of management of forest resources. It grounds that formation of a complex strategy of management of forest resources should be in correspondence with the principles and criteria that create prerequisites of a balanced use of the forest resource potential, reproduction and protection of forest resources for achievement of the parity of ecological, economic and social aspects of sustainable development. It is planned to conduct a permanent monitoring of execution of strategies of social development of the natural resource potential and their adjustment for a more efficient management of forest resources at all organisational levels of management.

Ключевые слова: лесная политика, SWOT-анализ, устойчивое развитие, управление лесными ресурсами.

Key words: forest policy, SWOT-analysis, sustainable development, management of forest resources.

Рис.: 1. **Библ.:** 19.

Pic.: 1. **Bibl.:** 19.

Ибатуллин Шамиль Ильдусович – доктор экономических наук, доцент, заместитель директора Института экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины (бульв. Тараса Шевченка, 60, Киев, 01032, Украина)

Ibatullin Shamil I. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Deputy Director of the Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (bulv. Tarasa Shevchenka, 60, Kyiv, 01032, Ukraine)

E-mail: shamilibatullin@gmail.com

E-mail: shamilibatullin@gmail.com

Сакаль Оксана Владимировна – кандидат экономических наук, научный сотрудник Института экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины (бульв. Тараса Шевченка, 60, Киев, 01032, Украина)

Sakal Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Research Associate of the Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (bulv. Tarasa Shevchenka, 60, Kyiv, 01032, Ukraine)

E-mail: sakaloksana@mail.ru

E-mail: sakaloksana@mail.ru

Бокоч Виктория Витальевна – кандидат сельскохозяйственных наук, младший научный сотрудник Института экономики природопользования и устойчивого развития НАН Украины (бульв. Тараса Шевченка, 60, Киев, 01032, Украина)

Bokoch Victoria V. – Candidate of Sciences (Agriculture), Junior Researcher, Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine (bulv. Tarasa Shevchenka, 60, Kyiv, 01032, Ukraine)

E-mail: vibokoch@gmail.com

E-mail: vibokoch@gmail.com

Незважаючи на інтерес науковців і фахівців у галузі економіки та управління природно-ресурсною сферою, сільського та лісового господарства, широкого кола інших зацікавлених осіб, слід констатувати, що в Україні відсутній системний підхід до регулювання суспільних відносин щодо всього спектра лісових ресурсів, товарів і послуг лісових екосистем, який би враховував роль лісоресурсного потенціалу у вирішенні екологічних, економічних і соціальних проблем країни як одного з головних чинників сталого розвитку держави.

Стандарт управління лісами та лісокористування на засадах сталого розвитку в Україні розроблено щодо системи ведення лісового господарства постійних користувачів земельних ділянок лісового фонду України, які підтримують розвиток і поширення лісової сертифікації, багатоцільове, невиснажливе та безперервне лісокористування, незалежно від їх відомчої приналежності та форм власності на основі принципів і критеріїв Лісової опікунської ради (FSC) та у відповідності до керівництва для національних ініціатив із розробки стандартів FSC з урахуванням Пан-європейських критеріїв та індикаторів сталого управління лісами [9].

Управління лісами та лісокористування на засадах сталого розвитку передбачає гармонізацію в просторі економічних, екологічних і соціальних аспектів лісогосподарської діяльності з метою збереження, невиснажливого використання лісів, підтримки та відтворення широкого спектра природних і суспільних функцій у довгостроковій перспективі. Метою Протоколу про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат є сприяння сталому управлінню Карпатськими лісами та їхній охороні в інтересах нинішнього та майбутнього поколінь, що повинне базуватися на забезпеченні ефективнішого впровадження правових інструментів з питань розвитку лісового господарства Європейського Союзу. Європейське співтовариство ще у 2006 р. чітко визначилося із програмними завданнями зі сталого лісового менеджменту в лісовому Плані Дій Європейського Союзу та низці національних програм розвитку сільських територій [12]. Міжнародні угоди щодо лісів і довкілля, зокрема прийняті у рамках програми ENPI FLEG «Вдосконалення систем правозастосування і управління в лісовому секторі країн східного напрямку Європейської політики добросусідства і Росії», покликані забезпечити підвищення рівня суспільного усвідомлення проблем лісового сектору національної економіки та багатоаспектної ролі лісів у гарантуванні екологічної та продовольчої безпеки на глобальному рівні, а отже, сталого розвитку [17].

Враховуючи останні тенденції розвитку законодавчого забезпечення природокористування в Україні, зокрема положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні» від 16.10.2012 р. № 5456, Постанови Кабінету міністрів України № 159 від 13.03.2013 р. «Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища», дослідження теоретико-

методологічних засад управління у сфері використання лісових ресурсів є актуальним.

Вирішенню теоретико-методологічних і прикладних проблем управління лісами та організації лісового господарства присвячено праці багатьох науковців, зокрема, І. Антоненко [1, 3], В. Бондаря [8], А. Дейнеки [2], Я. Коваля [3, 4], І. Лищура [5], І. Синякевича [6, 10, 11], Ю. Туниці [13, 14], М. Хвесика [15, 16]. Метою нашого дослідження є аналіз теоретико-методологічних засад управління суспільними відносинами щодо лісових ресурсів у контексті збалансованого просторового соціально-економічного розвитку.

Стале управління відносинами щодо володіння, використання, охорони і відтворення лісових ресурсів – управління суспільними відносинами щодо лісів методами і механізмами, що підтримує їх біорізноманіття, продуктивність, відновлювальні властивості та потенціал виконання сьогодні й у майбутньому відповідних екологічних, економічних і соціальних функцій на місцевому, національному та глобальному рівнях. Запропоноване визначення узгоджується за змістом з визначенням сталого лісового менеджменту згідно із Гельсінською Резолюцією Н1 «Загальні керівні принципи для сталого лісового менеджменту в Європі» [19]. Однак головною відмінністю наведеного визначення сталого управління лісовими ресурсами в рамках просторового соціально-економічного розвитку України є методи та механізми управління за підходами, обґрунтованими нами в [7].

Для реалізації системного підходу пропонуємо структурно-логічну схему вдосконалення управління лісовими ресурсами (рис. 1).

Формуванню стратегії управління лісовими ресурсами в ринкових умовах господарювання в рамках просторового соціально-економічного розвитку України має передувати аналіз перспектив і потенціальних небезпек у економічній, екологічній та соціальній сферах суспільних відносин щодо лісів. Окреслення перспективних напрямів – стратегічних цілей розвитку лісового господарства передбачає комплексний еколого-економічний аналіз діяльності лісової галузі з визначенням місії лісового господарства, що підтверджується рекомендаціями Світової організації торгівлі (*World Trade Organization*) щодо розроблення національним урядом загальних далекоглядних стратегій, законодавчих актів, постанов та інших урядових заходів для досягнення цілей сталого розвитку [18].

У зв'язку з цим інформативним для дослідження та розроблення напрямів вдосконалення управління лісовими ресурсами вважаємо інструментарій SWOT-аналізу.

SWOT-аналіз проводимо в розрізі економічних, екологічних і соціальних аспектів управління лісовими ресурсами:

І. Сильні сторони

Економічні аспекти:

1. Зростання загальної площі земель лісового фонду, загального і середнього запасу насаджень. 2. Зростання обсягів виробництва й реалізації продукції. Широкий асортимент продукції. Диверсифікованість рин-

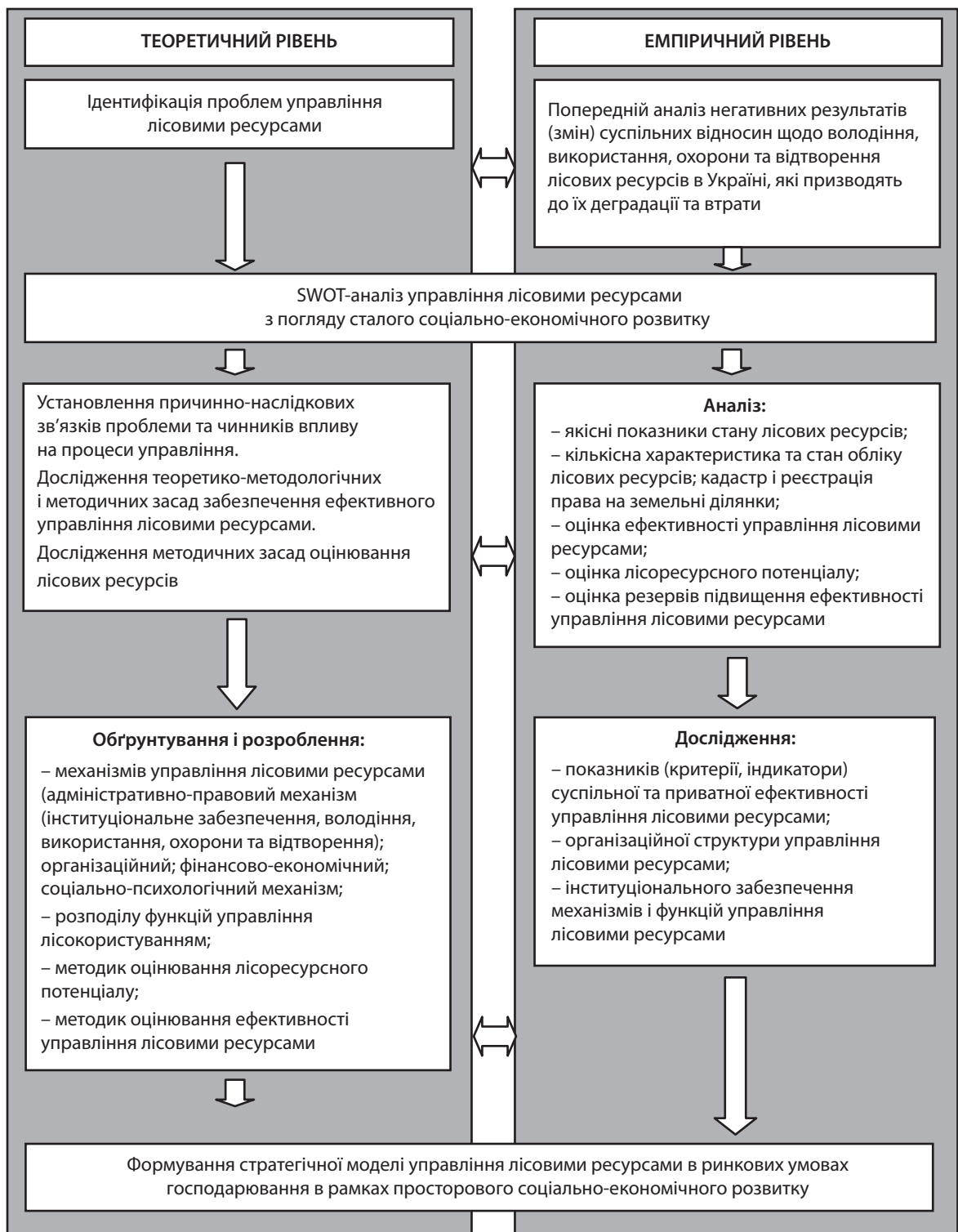

Рис. 1. Структурно-логічна схема вдосконалення управління лісовими ресурсами

ків збуту. 3. Розвиток ринку вуглецю. 4. Запровадження електронного обліку деревини. 5. Державно-приватне партнерство у лісовому секторі. 6. Зменшення кількості лісових пожеж проведенням комплексу профілактичних та попереджувальних протипожежних заходів. 7. Реалізація деревини на відкритих аукціонах.

Екологічні аспекти

1. Збільшення частки лісів з обмеженим режимом лісокористування. 2. Розширення обсягів робіт з лісорозведення. 3. Збільшення площі сертифікованих лісів.

4. Наявність потенціалу для розвитку рекреації, мисливства.

Соціальні аспекти

1. Доступ місцевих громад до лісових ресурсів, ведення туристичної діяльності, випасання худоби поблизу лісових площ. 2. Наявність навчальних закладів у галузі лісового господарства.

II. Слабкі сторони

Економічні аспекти

1. Низький рівень технологічної обробки деревини та переробки відходів. 2. Недостатня забезпеченість

шляхами транспорту для проведення лісгосподарських заходів. 3. Недосконалий маркетинг, недостатній рівень сертифікації продукції. 4. Застарілі енергозберігаючі та технологічні процеси на виробництві, зношеність основних фондів. 5. Відсутність необхідних та якісних даних про ліси. 6. Консервативні методи управління та відсутність сучасного менеджменту. 7. Відсутність механізмів стимулювання захисного лісорозведення.

Екологічні аспекти

1. Глобальні кліматичні зміни. Прогресування стихійних явищ. 2. Неоптимальна вікова структура лісів, зниження їх біологічної стійкості. 3. Збільшення частки штучних насаджень та наявність малоцінних похідних деревостанів. 4. Збіднення біорізноманіття лісових фітоценозів. 5. Відсутність систематизації при проведенні моніторингу оточуючого середовища.

Соціальні аспекти

1. Зменшення кількості працівників за рахунок впровадження нових технологій. 2. Трудова міграція працездатного населення. 3. Дефіцит висококваліфікованих кадрів. 4. Відсутність розвинутої соціальної сфери. 5. Невисокі показники регіонального людського розвитку.

III. Можливості

Економічні аспекти

1. Спеціальне використання недеревних продуктів лісу, корисних властивостей лісів. 2. Будівництво нових лісових доріг. 3. Підвищення громадського контролю щодо лісових ресурсів. 4. Зростання попиту на ринку на екологічно чисту продукцію. 5. Вдосконалення законодавчої бази. Врегулювання механізму процесу прийняття рішень щодо лісів. 6. Зростання додаткових обсягів деревини при наблизненні вікової та породної структури насаджень до оптимальної та збільшенні середніх запасів насаджень. 7. залучення інноваційних технологій та інвестицій у розвиток галузі. 8. Використання методу наближеного до природи лісівництва.

Екологічні аспекти

1. Підвищення стійкості деревостанів та їх продуктивності. 2. Розвиток рекреаційних послуг лісів. 3. Реалізація спеціальних освітніх програм щодо збереження лісів, підтримання їх корисних функцій і захисту біорізноманіття. 4. Інвентаризація лісів. Лісовпорядкування. 5. Формування мережі ділянок пралісів як навчальної бази. 6. Збільшення об'ємів поглинання вуглекислого газу та його довгострокової консервації. 7. Захисне лісорозведення на непридатних для сільськогосподарського виробництва ділянках. 8. Збільшення площі сертифікованих лісів та сертифікованих виробів з деревини.

Соціальні аспекти

1. Створення нових робочих місць. 2. Налагодження підготовки кваліфікованих кадрів на замовлення суб'єктів господарювання. 3. Підвищення прозорості роботи лісового сектора, поліпшення поінформованості населення.

IV. Загрози

Економічні аспекти

1. Незаконні лісозаготівлі. 2. Недотримання норм та нормативів використання лісових ресурсів. 3. Фінансові ризики сертифікації лісів. 4. Передача лісу в оренду тимчасовим лісокористувачам. 5. Відсутність податкового стимулювання сталого лісокористування. 6. Несвое-

часне проведення лісовпорядних заходів. 7. Наявність «тіньового сектора» щодо лісових ресурсів. 8. Недостатність державної підтримки наукової та інноваційної діяльності у лісовому секторі.

Екологічні аспекти

1. Руйнування лісових ресурсів внаслідок природних стихійних явищ. 2. Низька екологічна і правова культура населення. 3. Недотримання оптимального режиму рубок формування та оздоровлення лісів. 4. Розбудова туристичної інфраструктури у безпосередній близькості від лісів.

Соціальні аспекти

1. Зростання безробіття та втрата професійних навичок незайнятого населення. 2. Порушення вимог законодавчих і нормативно-правових актів з охорони праці та промислової безпеки.

Важливим аспектом оптимізації функціонування системи управління збалансованим лісокористуванням і досягнення стратегічної мети і поточних завдань є подолання неузгодженості дій та конфлікту інтересів всіх зацікавлених сторін (стейкхолдерів) щодо лісових ресурсів. Суб'єкт управління лісовими відносинами, що формує політику (стратегію) у сфері лісокористування, представляє суспільні інтереси. Суб'єкти реалізації політики (стратегії) на різних організаційних рівнях та суб'єкти господарювання можуть переслідувати різні цілі.

Визначальним методологічним підґрунтям формування системи управління лісовими ресурсами є підхід до означення об'єкта управління. За процесним підходом об'єктом управління є процеси володіння, користування, розпорядження та інші складові (пучка) права власності, узагальнено – процеси лісокористування. За об'єктним підходом – процеси управління спрямовані на зміну стану лісів – їх кількісних і якісних параметрів.

Прийняття оптимальних управлінських рішень потребує гнучких механізмів забезпечення і стимулювання збалансованого використання потенціалу природних ресурсів, їх відтворення та охорони для досягнення паритету екологічних, економічних та соціальних аспектів сталого розвитку. У зв'язку з цим необхідною передумовою (компонентою) сталого розвитку України повинна бути єдина багаторівнева та багатокритеріальна стратегія, доповнена системою програм і планів щодо лісів, зорієнтована на суттєве покращення еколого-економічного та соціального статусу країни, регіону, окремого суб'єкта господарювання у коротко- та довгостроковій перспективі. Відповідно до загальної стратегії мають бути розроблені більш детальні програми розвитку та механізми їх реалізації, тактичні плани з ранжуванням пріоритетів для кожного організаційного рівня управління та суб'єкта господарювання. Критерії формування стратегії управління лісокористуванням зумовлюють її багаторівневність та складність.

Мета стратегії управління у довгостроковій перспективі – максимізація суспільного добробуту шляхом оптимального використання лісоресурсного потенціалу (тут оптимального – на засадах сталості). У коротко- та довгостроковій перспективі цілі стратегії управління зумовлюються насамперед поточним станом об'єкта управ-

ління. Однак, за будь-яких умов, необхідним є визначення оптимального цільового призначення ділянки лісу.

Лісова політика визначає напрями використання та охорони лісів для досягнення соціально-економічних та екологічних цілей розвитку, забезпечуючи при цьому максимізацію ефективності лісогосподарювання із безпекою природного середовища, загального добробуту суспільства в коротко- і довгостроковій перспективі. Така політика поєднує соціально-економічні та правові аспекти всіх функцій і механізмів управління природними ресурсами, які визначають баланс між використанням та охороною лісів таким чином, щоб задовольнити поточні потреби, не ставлячи під загрозу інтереси майбутніх поколінь. Можна визначити такі загальні риси ефективної лісової політики: управління лісовими ресурсами здійснюється в рамках національної лісової політики, яка повинна бути зрозумілою і послідовною; реалізація лісової політики вимагає мультидисциплінарного підходу і дієвої законодавчої бази, в рамках якої здійснюється управління лісовими ресурсами; вирішальним фактором успіху політики є координація між усіма інституціями, залученими в лісову політику.

ВИСНОВКИ

Перспективними напрямами вдосконалення управління лісовими ресурсами в рамках просторового соціально-економічного розвитку України вважаємо заходи, що охоплюють такі аспекти регулювання суспільних відносин: 1. Державна екологічна політика та політика щодо природних ресурсів. Узгодження суспільних і приватних інтересів. Генеральна схема планування території України. 2. Інституціоналізація власності на лісові ресурси та природні ресурси в цілому. 3. Організаційна структура управління лісовими ресурсами. Механізми управління лісовими відносинами. 4. Ціноутворення на лісові ресурси. У зв'язку з цим постає також проблема обчислення, вилучення (привласнення) і розподілу лісоресурсної ренти. 5. Розроблення та реалізація єдиної рамкової програми розвитку сільських районів. 6. Розроблення та реалізація єдиної рамкової програми розвитку гірських районів (Карпати, Крим). 7. Збереження ландшафтного та біологічного різноманіття. Формування національної екомережі. 8. Роль ефективної практики ведення лісового господарства щодо пом'якшення наслідків зміни клімату для національної економіки. 9. Ідентифікація і попередження загроз, що виникають у процесі лісокористування. 10. Роль лісів у забезпеченні продовольчої безпеки. 11. Роль громадськості та неурядових організацій у процесі прийняття управлінських рішень.

Стале управління лісовими ресурсами в Україні має ґрунтуватися на використанні таких механізмів: адміністративно-правового, фінансово-економічного, організаційного та соціально-психологічного. Формування стратегії управління слід здійснювати відповідно до принципів і критеріїв, що створюють передумови збалансованого використання лісоресурсного потенціалу, відтворення та охорони лісових ресурсів для досягнення паритету екологічних, економічних і соціальних аспектів сталого розвитку. Вихідними даними для

розроблення місії та цілей стратегічної моделі, визначення напрямів удосконалення інституціонального середовища системи управління лісовими ресурсами мають служити результати SWOT-аналізу екологічних, економічних і соціальних аспектів лісокористування, що зумовлюють коротко- та довгострокові перспективи її реалізації, а також рекомендацій профільних міжнародних організацій і норми ратифікованих Україною міжнародних угод щодо природних ресурсів і навколишнього середовища. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Антоненко І. Я.** Еколого-економічні пріоритети модернізації лісоресурсного комплексу України: макроекономічні важелі / І. Я. Антоненко ; за ред. д.е.н., проф., членкор. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : КУТЕП-Інформ, 2008. – 359 с.
- 2. Дейнека А. М.** Лісове господарство: еколого-економічні засади розвитку : [монографія] / А. М. Дейнека. – К. : Знання, 2009. – 350 с.
- 3. Коваль Я. В.** Економічна (грошова) оцінка природних ресурсів лісового фонду України: теорія, методологія, практика / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. – К. : РВПС України НАН України, 2004. – 163 с.
- 4. Коваль Я. В.** Проблеми збалансованого лісокористування в системі сталого розвитку / Я. В. Коваль, В. С. Бондар, О. А. Голуб. – К. : Наук. світ, 2005. – 224 с.
- 5. Лицур І. М.** Еколого-економічні проблеми простої організації лісового комплексу України : [монографія] / І. М. Лицур ; за ред. акад. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : [б. в.], 2010. – 316 с.
- 6.** Сінякевич, І. П. Соловій, О. В. Врублевська та ін. ; за заг. ред. І. М. Сінякевича. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 612 с.
- 7.** Механізми управління земельними відносинами в контексті забезпечення сталого розвитку / Ш. І. Ібатуллин, О. В. Степенко, О. В. Сакаль [та ін.]. – К. : Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2012. – 52 с.
- 8.** Проблеми збалансованого лісокористування в системі сталого розвитку / В. С. Бондар [та ін.] ; ред. Я. В. Коваль. – К. : Науковий світ, 2005. – 212 с.
- 9.** Проект документу «Стандарт управління лісами та лісокористування на засадах сталого розвитку в Україні» (версія від 14.09.2006 р.) / Робоча група з питань добровільної лісової сертифікації в Україні. – 2006. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ncsu.nauu.kiev.ua/doc/150906/proj_stand.pdf
- 10. Сінякевич І. М.** Інструменти екополітики: теорія і практика / І. М. Сінякевич. – Львів : ЗУКЦ, 2003. – 188 с.
- 11. Сінякевич І. М.** Лісова політика : підручник / І. М. Сінякевич. – Львів : ЗУКЦ, 2005. – 224 с.
- 12. Сторожук В. Ф.** Порівняльний аналіз лісового законодавства України та пов'язаних з ним правових актів на відповідність до законодавчої бази Європейського Союзу з питань сталого управління лісами / В. Ф. Сторожук. – К., 2010. – 81 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fleg.org.ua/.../4.02.02.Comparative_Analysis_of_Forest_Legislation_Ukraine.pdf
- 13. Туниця Ю. Ю.** Екологія і ринок : подолання суперечностей : [монографія] / Ю. Ю. Туниця. – К. : Знання, 2006. – 314 с.

14. Туниця Ю. Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми : [монографія] / Ю. Ю. Туниця. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 296 с.

15. Хвесик М. А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні : [монографія] / М. А. Хвесик, В. А. Голян, А. І. Крисак. – К. : Кондор, 2008. – 522 с.

16. Хвесик М. А. Комплексне використання лісоресурсного потенціалу : механізм стимулювання, інституціональне та інноваційно-інвестиційне забезпечення : [монографія] / М. А. Хвесик, О. М. Шубалий, Н. М. Василик. – К. : ТОВ «ДКС», 2011. – 498 с.

17. Combating Illegal Harvesting and Related Trade of Forest Products in Europe. Report for the MCPPEE Workshop held 3-4 November, 2005, in Madrid, Spain. Warszawa, 2007. – 63 p.

18. Goeldner Charles R., Ritchie J. R. Brent. Tourism: Principles, Practices, Philosophies. – 9th ed. – N.-Y.: John Wiley & Sons, Inc, 2002. – 624 p.

19. Resolution H1. General Guidelines for the Sustainable Management of Forests in Europe. Second Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe. 16-17 June 1993, Helsinki/Finland. – 5 p. http://www.foresteurope.org/docs/MC/MC_helsinki_resolutionH1.pdf

REFERENCES

Antonenko, I. Ya. *Ekoloho-ekonomichni prioriteti modernizatsii lisoresursnoho kompleksu Ukrainy: makroekonomichni vazheli* [Ecological and economic modernization priorities lisoresursnoho complex of Ukraine: Macroeconomic leverage]. Kyiv: KUTEP-Inform, 2008.

Bondar, V. S. *Problemy zbalansovanoho lisokorystuvannia v systemi staloho rozvytku* [Problems of sustainable forest management in the system of sustainable development]. Kyiv: Naukovyi svit, 2005.

"Combating Illegal Harvesting and Related Trade of Forest Products in Europe". *Report for the MCPPEE Workshop held 3-4 November, 2005, in Madrid, Spain, 2007.*

Deineka, A. M. *Lisove hospodarstvo: ekoloho-ekonomichni zasady rozvytku* [Forest: ecological and economic foundations of development]. Kyiv: Znannia, 2009.

Goeldner, Charles R., and Ritchie, J. R. Brent. *Tourism: Principles, Practices, Philosophies.* N.-Y.: John Wiley & Sons, Inc, 2002.

Ibatullin, Sh. I., Stepenko, O. V., and Sakal, O. V. *Mekhanizmy upravlinnia zemelnymy vidnosynamy v konteksti zabezpechennia staloho rozvytku* [Mechanisms of land relations in the context of sustainable development]. Kyiv: NDI SRP, 2012.

Koval, Ya. V., Bondar, V. S., and Holub, O. A. *Problemy zbalansovanoho lisokorystuvannia v systemi staloho rozvytku* [Problems of sustainable forest management in the system of sustainable development]. Kyiv: Naukovyi svit, 2005.

Khvesyk, M. A., Holian, V. A., and Krysak, A. I. *Instytutionalni transformatsii ta finansovo-ekonomichne rehuliuвання zemlekorystuvannia v Ukraini* [Institutional Transformation and financial and economic regulation of land use in Ukraine]. Kyiv: Kondor, 2008.

Khvesyk, M. A., Shubalyi, O. M., and Vasylyk, N. M. *Kompleksne vykorystannia lisoresursnoho potentsialu: mekhanizm stymuliuвання, instytutionalne ta innovatsiino-investytsiine zabezpechennia* [Seamless lisoresursnoho potential: mechanism of stimulation, institutional innovation and investment security]. Kyiv: DKS, 2011.

Koval, Ya. V., and Antonenko, I. Ya. *Ekonomichna (hroshova) otsinka pryrodnykh resursiv lisovoho fondu Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Economic (monetary) valuation of natural forest resources of Ukraine: Theory, Methodology, Practice]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2004.

Lytsur, I. M. *Ekoloho-ekonomichni problemy prostorovoi orhanizatsii lisovoho kompleksu Ukrainy* [Ecological and economic problems of spatial organization of forestry Ukraine]. Kyiv, 2010.

"Proekt dokumentu «Standart upravlinnia lisamy ta lisokorystuvannia na zasadakh staloho rozvytku v Ukraini»" [The draft document "Standard management of forests and forest management to sustainable development in Ukraine"]. http://ncsu.nauu.kiev.ua/doc/150906/proj_stand.pdf

"Resolution H1. General Guidelines for the Sustainable Management of Forests in Europe" http://www.foresteurope.org/docs/MC/MC_helsinki_resolutionH1.pdf

Syniakevych, I. M., Solovii, I. P., and Vrublevska, O. V. *Lisova polityka: teoriia i praktyka* [Forest Policy: Theory and Practice]. Lviv: Piramida, 2008.

Storozhuk, V. F. "Porivnialnyi analiz lisovoho zakonodavstva Ukrainy ta pov'iazanykh z nym pravovykh aktiv na vidpovidnist do zakonodavchoi bazy Ievropeiskoho Soiuzu z pytan staloho upravlinnia lisamy" [Comparative analysis of forest legislation of Ukraine and its related regulations for compliance with the legislation of the European Union on sustainable forest management]. http://www.fleg.org.ua/.../4.02.02.ComparativeAnalisis_of_Forest_Legislation_Ukraine.pdf

Syniakevych, I. M. *Instrumenty ekopolityky: teoriia i praktyka* [Environmental policy instruments: Theory and Practice]. Lviv: ZUKTs, 2003.

Syniakevych, I. M. *Lisova polityka* [Forest policy]. Lviv: ZUKTs, 2005.

Tunytsia, Yu. Yu. *Ekolohichna Konstytutsiia Zemli. Ideia. Kontseptsii. Problemy* [Ecological Constitution. Idea. Concept. Problems]. Lviv: VTs LNU, 2002.

Tunytsia, Yu. Yu. *Ekoekonomika i rynek: podolannia super-echnostei* [Ekoekonomika and markets: managing contradictions.]. Kyiv: Znannia, 2006.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ ТА ЙОГО СТАН В УКРАЇНІ

ВАРЛАМОВА І. С.

УДК 657.6:504:005.93 (477)

Варламова І. С. Світовий досвід запровадження екологічного аудиту та його стан в Україні

У статті досліджується одна з найважливіших проблем на сучасному етапі економічного розвитку – підтримка належного рівня екологічної безпеки на всіх рівнях функціонування економіки. Враховуючи неефективність існуючих інструментів еколого-економічного регулювання, виникає необхідність пошуку креативних рішень, які дозволяють спрогнозувати та упередити негативний вплив діяльності підприємств на навколишнє середовище, а не протистояти екологічним катастрофам після їх виникнення. Прагнення України до міжнародної інтеграції у світовий економічний простір і досягнення сталого розвитку промислових регіонів, враховуючи необхідність одночасного поєднання економічних та екологічних інтересів України, вимагає використання сучасних економічних інструментів. Одним з таких інструментів є екологічний аудит, який і досліджується у даній статті.

Ключові слова: екологічний аудит, екологічна безпека, екологічний менеджмент, екологічна свідомість, міжнародні стандарти, навколишнє середовище, підприємство, світовий досвід.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Варламова Ірина Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра обліку і аудиту, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: Irinaazny@rambler.ru

УДК 657.6:504:005.93 (477)

Варламова И. С. Мировой опыт внедрения экологического аудита и его состояние в Украине

В статье исследуется одна из важнейших проблем на современном этапе экономического развития – поддержание надлежащего уровня экологической безопасности на всех уровнях функционирования экономики. Учитывая неэффективность существующих инструментов эколого-экономического регулирования, возникает необходимость поиска креативных решений, которые позволяют спрогнозировать и предотвратить негативное влияние деятельности предприятий на окружающую среду, а не противостоять экологическим катастрофам после их возникновения. Стремление Украины к международной интеграции в мировое экономическое пространство и достижение устойчивого развития промышленных регионов, учитывая необходимость одновременного учета экономических и экологических интересов Украины, требует использования современных экономических инструментов. Одним из таких инструментов является экологический аудит, который и исследуется в данной статье.

Ключевые слова: экологический аудит, экологическая безопасность, экологический менеджмент, экологическое сознание, международные стандарты, окружающая среда, предприятие, мировой опыт.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Варламова Ирина Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра учета и аудита, Запорожский национальный университет (ул. Жуковского, 66, Запорожье, 69600, Украина)

E-mail: Irinaazny@rambler.ru

UDC 657.6:504:005.93 (477)

Varlamova I. S. World Experience of Introduction of Ecological Audit and its State in Ukraine

The article studies one of the most important problems of modern economic development – keeping a proper level of ecological safety at all levels of economic functioning. Taking into account inefficiency of existing instruments of ecological and economic regulation, the article speaks about appearance of a necessity of search for creative solutions, which allow forecasting and avoiding negative influence of activity of enterprises upon environment and not resist ecological catastrophes after they appear. Aspiration of Ukraine for international integration into the world economic environment and achievement of sustainable development of industrial regions, taking into account a necessity of simultaneous consideration of economic and ecological interests of Ukraine, requires the use of modern economic instruments. One of such instruments is the ecological audit, which is studied in this article.

Key words: ecological audit, ecological safety, ecological management, ecological awareness, international standards, environment, enterprise, world experience.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Varlamova Irina S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Zaporizhzhya National University (vul. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: Irinaazny@rambler.ru

Сучасний стан довкілля, кількість забруднюючих речовин у країнах як США, так і Європейського Союзу є свідченням необхідності оперативного вирішення питань щодо ефективного використання природних ресурсів промисловими підприємствами для виробництва своєї продукції і як результат діяльності зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище та стан здоров'я населення. Наступною важливим питанням для України є міжнародна інтеграція у світовий економічний простір, з одного боку, і сталий розвиток промислових регіонів, з іншого, враховуючи необхідність одночасного поєднання економічних та екологічних інтересів України.

Слід зауважити, що вирішення раніше наведених питань полягає у зміні економічного механізму вирішен-

ня екологічних проблем і запобігання екологічній кризі через впровадження світових, державних, регіональних програм і вирішення цих питань на кожному підприємстві. Ключовим моментом для ефективного аналізу екологічного стану, а також інструментом регулювання еколого-економічних відносин є екологічний аудит. Адаже він має комплексний характер, оскільки охоплює як фінансово-господарську діяльність, так і правовий аспект, що дозволяє забезпечити високий рівень дослідження екологічних проблем

Вивчення зарубіжного досвіду свідчить про те, що вже подолано значні перешкоди та пройдено досить великий шлях впровадження екологічного аудиту. Перші спроби запровадження екологічного аудиту були введені ще у 1970-ті рр. з метою оцінки стану навколишнього

середовища. Наступна спроба запровадження екоаудиту через впровадження екозвітності в Європі з'явилися ще наприкінці 80-х рр. ХХ століття. Важливим у етапом впровадження екологічного аудиту було прийняття Європейським Союзом у 1993 р. Програми екологічного менеджменту та аудиту. Зацікавленість станом навколишнього середовища привела до необхідності розробки та запровадження єдиних стандартів у 1995 р. (ISO 14000). На відміну від більшості країн світу в Україні запровадження екологічного аудиту почалось у 1990-ті рр. завдяки впровадженню міжнародних стандартів ISO 14000, 14001. Згодом були прийняті закони України «Про екологічний аудит», «Про охорону навколишнього природного середовища», Національні стандарти України ДСТУ ISO 19011: 2003 – «Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління», ДСТУ ISO 14001: 1997, ДСТУ ISO 14004:1997 «Система управління навколишнім середовищем», ISO 14015:2005 – «Екологічне оцінювання виробничих об'єктів та організацій».

Про значну зацікавленість наукових осередків проблемами екологічного аудиту свідчать дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Вивченням цієї проблематики займалися міжнародні організації, розробляючи та запроваджуючи відповідні нормативно-правові акти, міжнародні програми щодо еколого-економічного регулювання.

Системні та ґрунтовні дослідження питань екологічного аудиту в Україні проводилися в рамках екологічного менеджменту. Ці дослідження знайшли свій прояв у роботах таких вчених, як О. Бондар, О. Заєць, С. Литвак, Л. Максимів, В. Навроцький, У. Новак, С. Рижкова, Ю. Сагайдак, У. Федунік, В. Шевчук [1 – 6]. Серед російських вчених питаннями екоаудиту займалися І. Потравний та Т. Сергеева [7]. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень у цій галузі, потребує додаткового аналізу тенденцій та перешкод на шляху

впровадження екологічного аудиту в Україні, використовуючи досвід високорозвинених країн світу з високим рівнем екологічної безпеки.

Метою статті є стан екологічного аудиту в Україні та дослідження перспектив його запровадження на основі досвіду провідних країн світу.

Реалії сучасного буття поставили перед Україною необхідність усвідомлення тих змін, що відбуваються у світі, пошуку креативних нетрадиційних підходів до вирішення екологічних проблем. Таким креативним інструментом є екологічний аудит. Складність дослідження екоаудиту обумовлена відсутністю єдиного підходу щодо визначення цієї категорії (табл. 1).

Незважаючи на різноманітність підходів щодо визначення екологічного аудиту, метою його проведення є забезпечення контролю за використанням природних ресурсів, забрудненням природних екосистем і перевірка дотримання нормативно-правових вимог щодо охорони навколишнього природного середовища в процесі здійснення господарської діяльності. Отже, можна визначити два основні завдання екоаудиту [8]:

- ✦ надання об'єктивної інформації про екологічні аспекти діяльності підприємства та її відповідність нормам законів, вимогам замовників;
- ✦ розробка рекомендацій щодо удосконалення системи екологічного менеджменту на підприємствах.

Але слід зауважити, що мета та завдання екологічного аудиту залежать від потреб, характеру діяльності об'єкта і визначаються замовником.

Проведення екологічного аудиту може бути добровільним (*voluntary*) та обов'язковим (*mandatory*). Перший здійснюється стосовно будь-яких об'єктів на замовлення зацікавленого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта; другий – на замовлення зацікавлених органів

Таблиця 1

Підходи до визначення категорії «екологічний аудит»

Визначення	Джерело
Методичне вивчення екологічної інформації щодо організації, об'єкта для виявлення того, в якій мірі він відповідає встановленим критеріям аудиту, моментальна фотографія екологічного стану на об'єкті, який досліджується	Всесвітній банк розвитку
Систематизована, документована, періодична та об'єктивна оцінка експлуатації об'єктів і діяльність відповідно до екологічних вимог	Агентство з охорони навколишнього середовища США
Систематизований, документований, підтверджений процес об'єктивного отримання і оцінки відомостей аудиту для визначення відповідності або невідповідності критеріям аудиту специфічної діяльності в галузі оточуючого середовища	ISO 14011 : 1996
Систематичний та незалежний аналіз, який дозволяє визначити відповідність діяльності й результатів щодо якості запланованих заходів, а також впровадження заходів та їх відповідність поставленим цілям	ISO 14011 : 1996
Дослідження навколишнього середовища, яке проводиться для визначення впливу на довкілля та потенційних зобов'язань, пов'язаних з переходом власності або подальшою діяльністю	Європейський банк реконструкції та розвитку
Засіб, інструмент управління, який передбачає систематизовану, документовану, періодичну та об'єктивну оцінку, наскільки відповідає організаційна система, управління охороною навколишнього середовища, функціонування обладнання екологічних цілям, а також оцінку відповідності діяльності виробництва екологічній політиці підприємства, включаючи і відповідність нормативним вимогам	Міжнародна торгівельна палата. Рада ЄС

виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку. Порівнюючи процедуру проведення екоаудиту в Україні та розвинених країнах світу, можна виокремити характерні особливості (рис. 1).

- ✦ повної відкритості та правдивості фахівців на підприємстві щодо аналізу всіх екологічних аспектів;
- ✦ спільної, налагодженої співпраці команди аудиторів і фахівців підприємства.

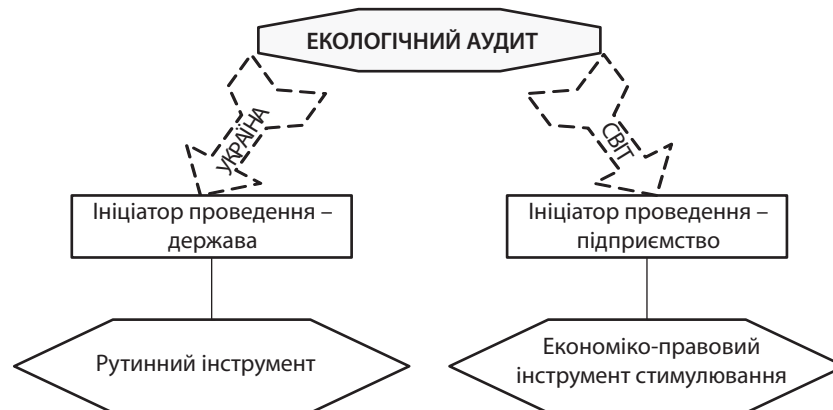

Рис. 1. Порівняння екоаудиту в Україні та інших країнах світу

Слід зауважити, що особливості аудиторської перевірки залежить від конкретно поставленого завдання та специфіки діяльності підприємства. Серед найбільш поширених різновидів екологічного аудиту можна виділити: екологічну експрес-оцінку інвестиційних ризиків; оцінку екологічного стану певної території; ЕА продукції на стадії маркетингових досліджень, аудит системи ЕМ підприємства, технологічний аудит на стадії виробництва.

Суб'єктами ЕА є замовники, представлені зацікавленими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також керівниками чи власниками об'єктів, і виконавці – юридичні чи фізичні особи (екологічний аудитор), кваліфіковані для його здійснення.

Але незважаючи на значні позитивні риси екологічного аудиту, він супроводжується відповідними ризиками, основний з яких полягає у невідповідній оцінці екологічних питань, що зумовлене: надмірною довірою до даних екологічного менеджменту і системи внутрішнього контролю; недостатністю інформації або аудиторських процедур, помилковою інтерпретацією аудитором отриманих даних; недостатнім обсягом вибірки, часовими обмеженнями проведення; використанням невідповідних методів перевірки.

Підсумком екологічного аудиту є звіт щодо дотримання екологічних вимог і збереження довкілля, який має містити загальні відомості про об'єкт і замовника ЕА, підстави для проведення ЕА, його мету, завдання, програму, виконавців, обсяг виконаних робіт, законодавчу базу для проведення аудиту, характеристику фактичного стану об'єкта ЕА, висновки щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта аудиту вимогам законодавства, відомості щодо одержувачів звіту [9]. На жаль, висновки екологічного аудиту в Україні мають рекомендаційний характер і не є обов'язковими для управління підприємством. Досвід провідних країн світу показує, що ефективність екологічного аудиту залежить від трьох факторів:

- ✦ зацікавленості керівництва та власників підприємства у проведенні аудиту;

Відповідно до національних особливостей можна сформулювати необхідні умови для розвитку і запровадження системи екологічного аудиту в Україні (рис. 2).

Результати екологічного аудиту, як і будь-якої перевірки, повинні бути представлені у відповідній формі. Так, у країнах ЄС, де використовуються стандарти EMAS (*Environmental Management and Audit System*), результати аудиту оформлюються у вигляді екологічної декларації, яка є обов'язковою для опублікування (одна з основних відмінностей від стандарту ISO 14001). Так, на сайтах міжнародних компаній на зразок Nokia, Sony Ericsson тощо можна отримати відкритий доступ до екологічних декларацій за кожним товаром. Така екологічна декларація містить інформацію про вплив на довкілля при розробці, виробництві та використанні продукту виробництва. В Україні екологічні декларації розробляють лише окремі підприємства. Здебільшого вони мають форму «транспортного документа», в якому з екологічної інформації зазначається лише сума сплачених податків і зборів. Перспективою використання екологічних декларацій усіма підприємствами є перехід на стандарти EMAS або внесення поправок в існуючі законодавчі норми. На нашу думку, екологічну декларацію слід складати в обов'язковому порядку для кожного виду продукції та надавати покупцю. Основними її елементами повинні бути: інформація про виробника (у тому числі щодо показників впливу на довкілля, інформація про товар (у тому числі вплив на довкілля при розробці, виробництві та на здоров'я людини при використанні), інші показники, які стосуються охорони довкілля, екологічна політика підприємства (тобто, якими екологічними стандартами керується підприємство у своїй діяльності, які природоохоронні заходи здійснює, розмір екологічного податку, інформація про економічні санкції, які були здійсненні по відношенню до нього), важливі зміни з часу подання попередньої декларації.

Варто зазначити, що вимоги EMAS відповідають стандарту ISO 14001 практично в усіх аспектах, що дало змогу подолати невідповідність окремих принципів

положень перелічених документів. Аудитор у своїй діяльності може користуватися вимогами цих двох стандартів одночасно. Стандарти серії ISO 14000 та системи EMAS підвищують рівень довіри до організації, поліпшуючи її імідж в очах партнерів, громадськості та інших зацікавлених осіб, посилюють конкурентоспроможність на товарних ринках, дають змогу заключати нові контракти [3, с. 63 – 64].

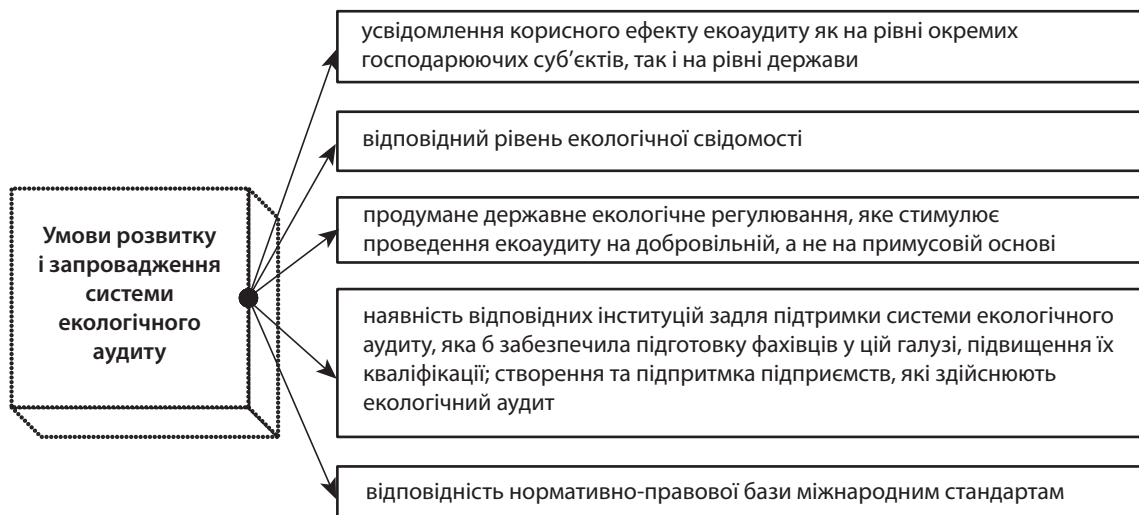

Рис. 2. Умови розвитку і запровадження системи екологічного аудиту в Україні

Система EMAS не розрахована на цінове, кількісне, технологічне та інше регулювання. Йдеться скоріше про створення для підприємств таких стимулів, економічних – у першу чергу, що спонукають їх до добровільного прийняття офіційних директив у сфері екологічного менеджменту.

Надзвичайно важливим аспектом ЕА є впровадження екологічних паспортів. Вони розробляються з метою визначення впливу підприємств на навколишнє середовище і контролю за дотриманням природоохоронних норм і правил у процесі господарської діяльності. Підприємства вважають, що впровадження екопаспортів не є вигідним для них як з фінансового (витрати на створення екопаспорту несе саме підприємство), так і з інвестиційного боків. Екологічний паспорт відображає реальний вплив підприємства на довкілля. Тому, якщо керівництво не замислюється над мінімізацією шкідливих викидів чи відходів, екопаспорт набагато знизить рівень інвестиційної привабливості цього підприємства.

Екологічні паспорти повинні стати новим етапом у розвитку екологічного аудиту в Україні. Необхідно не лише запровадити обов'язкову наявність таких паспортів, а й публічний доступ до інформації. Це дасть змогу вчасно отримувати інформацію про зміни впливу українських підприємств на екологію, контролювати ситуацію, що склалася, виявляти порушників і застосовувати до них санкції, попереджати виникнення екологічних катастроф (на зразок трагедії на ЧАЕС), розробити комплексну природоохоронну програму з урахуванням конкретних показників, полегшити процедуру екологічного аудиту на підприємстві.

Проблемним в Україні залишається питання відповідальності за порушення екологічного законодавства. По-перше, важко довести безпосередньо факт здійснення такого правопорушення. По-друге, найпоширенішим видом санкцій за екологічний злочин залишаються штрафи, які для великих підприємств (основних забруднювачів довкілля) настільки незначні, що підприємство продовжує свою діяльність, не замислю-

ючись над здійсненням заходів щодо збереження природного середовища. Наприклад, за одну тону викидів українські підприємства платять 10 копійок, коли в країнах Європи – сотні євро (у Великобританії розмір екологічного штрафу повинен бути великим – наскільки, аби стати фінансово не вигідним для підприємства [1, с. 44 – 46]; у Великобританії також спеціально створено органи (*The Environment Agency and Natural England*), до компетенції яких входить притягнення до відповідальності правопорушників екологічного законодавства, намагаються створити настільки несприятливі фінансові умови, щоб він не допустив таке правопорушення в майбутньому [10]. Проте, юридична відповідальність забруднення навколишнього середовища має в основному не відновлювальний, а компенсаційний характер. Тому незалежно від того, який розмір штрафу буде сплачено, навколишнє середовище не повернеться до попереднього стану. Виникає необхідність реформування системи екологічного оподаткування, яка має включати такі заходи: розширення бази оподаткування; збільшення ставки екологічного податку; застосування різних видів гнучких екологічних податків – для обмеження виробництва і споживання екологічно небезпечної продукції; використання податкових пільг у межах податкової та фінансово-кредитної політики – для підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємств.

Для усунення існуючих проблем у сфері охорони довкілля екологічний аудит внесено до переліку пріоритетних заходів реалізації Концепції сталого розвитку в Україні, Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра, інших заходів у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання ресурсів і гарантування екологічної безпеки. Першочерговим

завданням в таких умовах є вдосконалення нормативно-правової бази, підготовка аудиторів, створення аудиторських фірм з проведення екологічного аудиту.

Корисним для України може бути досвід США, Німеччини, Франції, які використовують програми космічного і он-лайн моніторингу (*space and on-line monitoring*) екологічної ситуації. Для заохочення проведення екологічного аудиту державі необхідно донести до керівництва важливість такої перевірки. Витрати на проведення повинні відшкодовуватись з бюджету. Щорічно потрібно складати рейтинги підприємств щодо впливу на довкілля. Необхідно впровадити систему податкових знижок для «екологічно чистих» виробників і тих, хто регулярно проводить ЕА. Ще одним мотиваційним чинником може стати першочергове право на держзакупівлі у підприємств, які проводять ЕА.

ВИСНОВКИ

Для покращення екологічної ситуації нашої держави необхідним є проведення комплексу законодавчих, соціально-економічних, технологічних і системно-контрольних заходів, основним серед яких є екологічний аудит. Зокрема, для подальшого розвитку ЕА необхідним є вдосконалення Закону України «Про екологічний аудит» та інших екологічних нормативно-правових актів, у тому числі у закріпленні обов'язковості проведення екологічного аудиту для підприємств, які працюють в умовах підвищеної небезпеки. Доцільним також є запровадження щоквартальної звітності у формі екологічної декларації, введення екологічної паспортизації для об'єктів підвищеної небезпеки, розробка дієвої системи штрафних санкцій та стимулів. Такі заходи дозволять не лише ідентифікувати об'єкт, який має нести відповідальність за викиди забруднюючих речовин, а й надати економічну оцінку та знизити ризики негативного впливу господарської діяльності на довкілля та здоров'я людей. Таким чином, екологічний аудит є гнучким інструментом реалізації прав громадян на безпечне довкілля та екологічну безпеку на всіх рівнях функціонування економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О. Екологічний аудит: світовий досвід і вітчизняні реалії / О. Бондар, Г. Білявський, Ю. Саталкін, М. Пилипчук // Вісник НАН України. – 2011. – № 4. – С. 42 – 51.
2. Заєць О. М. Екологічний аудит в Україні / О. М. Заєць // Управління розвитком. – 2011. – № 2(99). – С. 44 – 45.
3. Максимів Л. І. Порівняльний аналіз інструментів екологічного менеджменту / Л. І. Максимів // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 61 – 65.
4. Новак У. П. Роль екологічного аудиту в контексті інтеграції України до світової організації торгівлі // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.5 – С. 38 – 43.
5. Сагайдак Ю. А. Проблеми та перспективи впровадження екологічного аудиту в Україні / Ю. А. Сагайдак, Т. Б. Харченко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2011. – № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_30/Sagaidak.pdf

6. Федунік У. П. Екологічний аудит: питання теорії і практики / У. П. Федунік // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – 2005. – Вип. 15.4. – С. 295 – 301.

7. Сергеева Т. В. Экологический аудит : учебное пособие / Т. В. Сергеева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005.

8. Басанцов І. В. Екологічний аудит в Україні: актуальність, проблемні питання та напрями удосконалення / І. В. Басанцов, О. С. Пантелейчук // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 38 – 46.

9. Про екологічний аудит : Закон України від 24.06.2004 р. № 1862-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1862-15>

10. Environmental offences: the panel's advice to the court of appeal [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.corporateaccountability.org/dl/Sentfinal.pdf>

REFERENCES

Bondar, O., Biliavskiy, H., and Satalkin, Yu. "Ekolohichniy auydt: svitoviy dosvid i vitchyzniani realii" [Environmental audit: international experience and domestic realities]. *Visnyk NAN Ukrainy*, no. 4 (2011): 42-51.

Basantsov, I. V., and Panteleichuk, O. S. "Ekolohichniy auydt v Ukraini: aktualnist, problemni pytannia ta napriamy udoskonalennia" [Environmental audit in Ukraine: актуальність, проблемні питання та напрями удосконалення]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 1 (2010): 38-46.

"Environmental offences: the panel's advice to the court of appeal" <http://www.corporateaccountability.org/dl/Sentfinal.pdf>

Fedunyk, U. P. "Ekolohichniy auydt: pytannia teorii i praktyky" [Environmental audit: Theory and practice]. *Naukoviy visnyk NLTU Ukrainy*, no. 15. 4 (2005): 295-301.

[Legal Act of Ukraine] (2004). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1862-15>

Maksymiv, L. I. "Porivnialnyi analiz instrumentiv ekolohichnoho menedzhmentu" [Comparative analysis of environmental management tools]. *Naukoviy visnyk NLTU Ukrainy*, no. 18.9 (2008): 61-65.

Novak, U. P. "Rol ekolohichnoho auydy v konteksti intehratsii Ukrainy do svitovoi orhanizatsii torhivli" [The role of environmental auditing in the context of Ukraine's Integration into the World Trade Organization]. *Naukoviy visnyk NLTU Ukrainy*, no. 18. 5 (2008): 38-43.

Sahaidak, Yu. A., and Kharchenko, T. B. "Problemy ta perspektyvy vprovadzhenia ekolohichnoho auydy v Ukraini" [Problems and prospects of environmental audit in Ukraine]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ppei/2011_30/Sagaidak.pdf

Sergeeva, T. V. *Ekologicheskii auydt* [Environmental audit]. Moscow: YUNITI-DANA, 2005.

Zaiets, O. M. "Ekolohichniy auydt v Ukraini" [Environmental audit in Ukraine]. *Upravlinnia rozvytkom*, no. 2 (99) (2011): 44-45.

КОНЦЕПЦІЯ ОЦІНКИ ПОПИТУ НА ПРОДУКЦІЮ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА

ЧОРНА М. В., ЧАТЧЕНКО О. Є.

УДК 64.03:640.432

Чорна М. В., Чатченко О. Є. Концепція оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства

У статті представлено авторську концепцію оцінку попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства. Характерною особливістю даної концепції є бачення оцінки попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства в сучасних умовах розвитку національної економіки з урахуванням специфіки попиту на вітчизняному ринку кулінарної продукції крізь призму сукупності цілей оцінки. Відповідно до виділеної сукупності цілей чітко визначено сукупність необхідних (системний, комплексний, процесний, цільовий) і доцільних (структурно-функціональний, динамічний) підходів; обґрунтовано систему обов'язкових принципів, яка складається з трьох підсистем – загальні, ринкові, спеціальні принципи; запропоновано критерії оцінки попиту (відповідності, стабільності, інтенсивності); створено систему її інформаційного забезпечення, яка містить підсистеми зовнішньої та внутрішньої інформації. Впровадження цієї концепції дозволить підприємствам ресторанного господарства визначити наявність, рівень та особливості попиту на ринку кулінарної продукції, що сприятиме формуванню ефективної конкурентної стратегії.

Ключові слова: попит, підприємство ресторанного господарства, концепція оцінки попиту.

Рис.: 3. **Бібл.:** 17.

Чорна Марина Віталіївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємств харчування та торгівлі, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: mv.1009@mail.ru

Чатченко Ольга Євгенівна – старший викладач, кафедра менеджменту організацій, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: chatol@mail.ru

УДК 64.03:640.432

UDC 64.03:640.432

Черная М. В., Чатченко О. Е. Концепция оценки спроса на продукцию предприятий ресторанного хозяйства

Chorna M. V., Chatchenko O. E. Concept of Assessment of Demand on the Products of the Catering Industry Companies

В статье представлена авторская концепция оценки спроса на продукцию (услуги) предприятий ресторанного хозяйства. Характерной особенностью данной концепции является видение оценки спроса на продукцию (услуги) предприятий ресторанного хозяйства в современных условиях развития национальной экономики с учетом специфики спроса на отечественном рынке кулинарной продукции через призму совокупности целей оценки. Согласно выделенной совокупности целей четко определена совокупность необходимых (системный, комплексный, процессный, целевой) и целесообразных (структурно-функциональный, динамический) подходов; обоснована система обязательных принципов, состоящая из трех подсистем – общие, рыночные, специальные принципы; предложены критерии оценки спроса (соответствия, стабильности, интенсивности); создана система её информационного обеспечения, включающая подсистемы внешней и внутренней информации. Внедрение этой концепции позволит предприятиям ресторанного хозяйства определить наличие, уровень и особенности спроса на рынке кулинарной продукции, что будет способствовать формированию эффективной конкурентной стратегии.

The article presents the author's concept of assessment of demand on products (services) of the catering industry companies. A specific feature of this concept is the vision of assessment of demand on products (services) of the catering industry companies under modern conditions of development of the national economy with consideration of specific features of demand in the domestic market of culinary products through the prism of the aggregate of goals of assessment. In accordance with the specified aggregate of goals, the article clearly identifies the aggregate of necessary (system, complex, process, target) and expedient (structural and functional, dynamic) approaches; justifies the system of mandatory principles consisting of three sub-systems – common, market, special principles; offers criteria of assessment of demand (correspondence, stability, intensity); creates a system of its information support that includes sub-systems of external and internal information. Implementation of this concept would allow the catering industry companies to identify availability, level and specific features of demand in the market of culinary products, which would correspond with formation of effective competitive strategy.

Ключевые слова: спрос, предприятие ресторанного хозяйства, концепция оценки спроса.

Key words: demand, catering industry company, concept of assessment of demand.

Рис.: 3. **Библ.:** 17.

Рис.: 3. **Bibl.:** 17.

Черная Марина Витальевна – доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики предприятий питания и торговли, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: mv.1009@mail.ru

Chorna Maryna V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of the Department of Economics and catering trade, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: mv.1009@mail.ru

Чатченко Ольга Евгеньевна – старший преподаватель, кафедра менеджмента организаций, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: chatol@mail.ru

Chatchenko Olga E. – Senior Lecturer, Department of Management of Organizations, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: chatol@mail.ru

Специфіка сучасного розвитку національної економіки вимагає від підприємств ресторанного господарства значних зусиль для подолання наслідків кризових явищ. Це можливо шляхом реалізації ефективної стратегії розвитку, сформованої за результатами дослідження ринку кулінарної продукції та в першу чергу попиту й чинників його формування. Це зумовлює необхідність розробки адекватного методичного забезпечення оцінки попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства.

Проблемами розробки методичного інструментарію оцінки займалися багато відомих закордонних і вітчизняних науковців, серед яких А. Маршалл, П. Самуельсон, К. Макконнелл, С. Брю, О. Тридід, М. Кизим, С. Салига, М. Черкас, О. Балацький та ін. [1 – 8]. А. Маршалл, П. Самуельсон, К. Макконнелл, С. Брю розробили теоретико-методологічні засади аналізу та оцінку попиту [1 – 3]; О. Тридід розробляв засади комплексної оцінки конкурентного статусу підприємства [4]; С. Салига спрямовував зусилля на удосконалення методів оцінки ефективності діяльності підприємств [6]; М. Черкас займалася питаннями конкретизації визначення поняття оцінки [7]; О. Балацький акцентував увагу на визначенні класифікаційних ознак оцінки [8]; А. Воротіна розглядала оцінку як науку про вартість майна [9, с. 11]. У результаті вивчення існуючих робіт відомих економістів щодо проблематики дослідження виявлено, що питанням оцінки конкурентоспроможності, ефективності діяльності, фінансової стійкості підприємств, вартості майна приділяється значна увага в сучасній економічній думці. Водночас теорія оцінки попиту досить детально розроблена на макrorівні та залишається практично не дослідженою на мікрорівні з позиції підприємства. Це й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є розробка концепції оцінки попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства. Для досягнення визначеної мети вирішено такі завдання: визначено цілі оцінки попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства; обґрунтовано необхідність застосування певних підходів, принципів, методів і критеріїв для оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства, а також її інформаційне забезпечення.

Одним із основних проблемних питань теорії попиту є його адекватна оцінка. Великий тлумачний словник сучасної української мови надає таке визначення оцінці: «Думка, міркування про якість, характер, значення і тому інше кого-, чого-небудь» [10, с. 693]. Проте в економічній науці існує кілька підходів до трактування поняття «оцінка». У першу чергу оцінка асоціюється з оцінкою майна (активів, нерухомості) та розглядається як окрема наука [9]. Втім, даний підхід не може бути застосований для оцінки попиту внаслідок його чіткої спрямованості саме на визначення вартості майна.

У межах наступного підходу формується загальне бачення оцінки як «...думки про певний об'єкт, яка містить якісний та кількісний аналіз» [11, с. 13], «...суб'єктивний погляд на певні ознаки, в основі якого лежить об'єктивна реальність» [12, с. 51]. Поряд з наведеними позиціями існує процесний підхід до визначення оцінки,

відповідно до якого вона розглядається як «...механізм ідентифікації об'єкта, який формує уявлення про нього, відбиває якісні і кількісні характеристики предмету оцінки» [13, с. 48].

Узагальнення підходів до визначення оцінки знаходимо у дослідженнях І. Гречиної, яка розглядає оцінку як:

- ✦ відображення погляду фізичної або юридичної особи щодо стану кількісних і якісних параметрів процесу, явища, рівня та динаміки показника;
- ✦ представлений у кількісному вигляді висновок фізичної або юридичної особи щодо ступені досягнення мети (формується на основі рівня та динаміки показників);
- ✦ аналітична процедура вироблення якісної характеристики динаміки показника, процесу, системи [14, с. 218 – 219].

Значною мірою підходи до визначення оцінки обумовлені сферою діяльності, в якій застосовується оцінка та метою її проведення. Виходячи зі спрямованості даного дослідження, визначених у попередніх роботах [15] особливостей попиту та його специфіки на ринку продукції та послуг підприємств ресторанного господарства, запропоновано таке визначення: оцінка попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства (ПРГ) – це висновок суб'єкта оцінки про стан попиту на продукцію (послуги) ПРГ за його основними видами та характеристиками, сформований у результаті аналітичних процедур відповідно до визначених цілей. Ґрунтуючись на цьому визначенні, розроблено загальну концепцію оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ (рис. 1). Дана концепція, *по-перше*, являє собою систему поглядів на сутність і специфіку оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ;

– *по-друге*, як суб'єкт оцінки визначає конкретне підприємство ресторанного господарства;

– *по-третьє*, серед обов'язкових елементів системи оцінки виділяє такі: мету, підходи, принципи, методи, критерії (показники), інформаційне забезпечення;

– *по-четверте*, розглядає всі виділені елементи з позиції як загальних особливостей попиту, так і його специфіки на ринку кулінарної продукції;

– *по-п'яте*, є загальним комплексним баченням оцінки попиту.

Розглянемо детальніше усі елементи представленої концепції.

Попит – властива товарному виробництву категорія, яка проявляється на ринку, виражається сукупною потребою в товарах, послугах і складається із широкого спектра конкретних вимог споживачів. Попит на продукцію і послуги підприємств ресторанного господарства має свою специфіку, як на галузевому рівні, так і на рівні конкретних типів підприємств і продукції. Значний спектр його особливостей (індивідуальний характер; часова обмеженість; коливання протягом доби, тижня та сезонів року; висока еластичність за доходами споживачів, ціною та якістю продукції на фоні його диференціації за рівнем доходів; наявність перехресної еластичності; можливість формування нового попиту; тощо) робить неможливим формування єдиної мети його оцінки. Тому

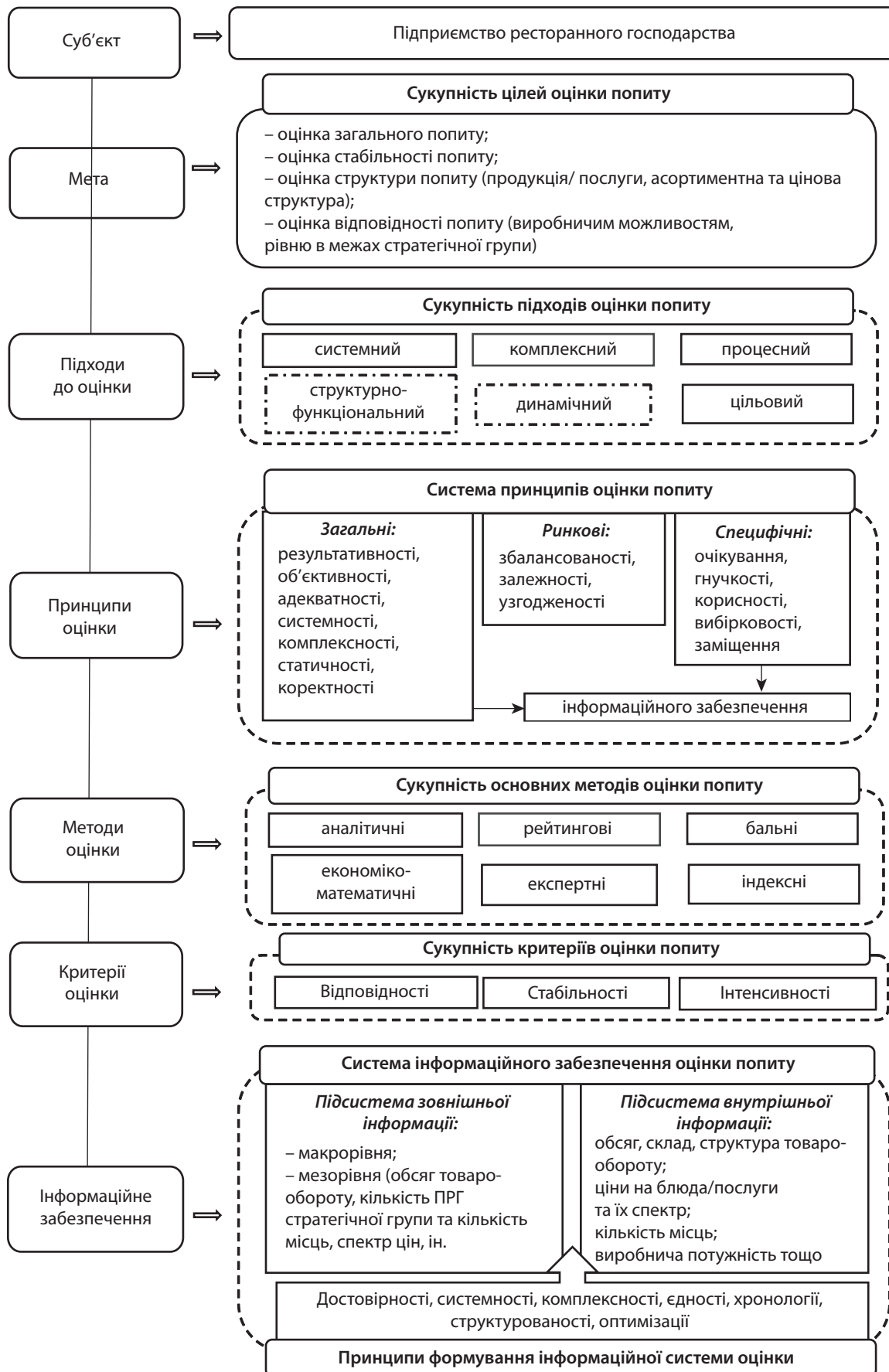

Рис. 1. Концепція оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства

запропоновано оцінку попиту на продукцію (послуги) ПРГ здійснювати на основі сукупності можливих цілей відповідно до конкретних вимог: оцінка загального попиту, оцінка стабільності попиту, оцінка структури попиту, оцінка відповідності попиту (див. рис. 1). Дана сукупність сформована на основі визначених особливостей попиту на продукцію (послуги) ПРГ. Наприклад, оцінка загального попиту дає уявлення щодо наявності попиту взагалі, а оцінка структури попиту за асортиментом дозволяє урахувати такі його особливості, як індивідуальний характер. Підкреслимо, що оцінку попиту можна здійснювати як за усіма виділеними цілями, так і за окремими. Виходячи із загальної стратегії розвитку, кожне підприємство ресторанного господарства вибирає необхідні з визначеної сукупності цілі та шляхом ранжування встановлює порядок їх досягнення.

Визначившись із сукупністю та послідовністю реалізації цілей оцінки, підприємство обирає необхідні підходи до оцінки.

Відповідність системного підходу завданням підвищеної складності обумовлює його широкий спектр застосування в сучасних дослідженнях. Найбільш повне економічне бачення об'єкта з'являється у разі, коли він розглядається як система. Внаслідок свого загального характеру категорія «система» може бути застосовна до характеристики будь-яких об'єктів, предметів і явищ. Мета немов виокремлює, окреслює в об'єкті систему, бо до неї увійде з об'єкта лише те, що визначає властивості, необхідні для досягнення мети. Якщо один і той самий об'єкт може реалізувати кілька цілей, то щодо кожної він виступить як самостійна система. У той самий час будь-яка річ в якомусь відношенні є система, бо завжди є мета, яка може бути досягнута властивостями даної речі. Така закономірність характеризує системний підхід як універсальний інструмент пізнавальної діяльності. Ґрунтуючись на цій позиції, підкреслимо, що оцінка попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства має бути спрямована на досягнення конкретної цілі (або кількох із визначеної сукупності), що доводить необхідність застосування цільового підходу.

Комплексний підхід, як зазначають В. Швирев та Е. Юдин, треба розглядати як особливий різновид сис-

темного [16]. При цьому системний підхід набуває форми комплексного в разі, коли йдеться про дослідження систем, до складу яких входять елементи, які одночасно функціонують в інших системах, причому інших за своєю природою, з якими комплексні системи на цій підставі пов'язані складними функціональними та іншими залежностями. Тобто комплексний підхід породжений необхідністю дослідження комплексів як особливих систем. Розглядаючи попит на продукцію (послуги) ПРГ, з одного боку, як складову (підсистему) ринку кулінарної продукції (поряд з пропозицією, ціною, конкуренцією), тобто складову певної системи (рис. 2), а з іншого – як складну систему взаємодій (споживач – переваги, уподобання, доходи; пропозиція – якість, асортимент, ціна тощо), вважаємо доцільним і необхідним під час його оцінки застосовувати системний та комплексний підходи. Схематично системний підхід до оцінки попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства представлено на рис. 3.

Ґрунтуючись на баченні оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ як певного висновку, сформованого у результаті аналітичних процедур тобто певної послідовності дій, необхідним є використання процесного підходу.

Виходячи з особливостей ринку кулінарної продукції, рівня та перспектив конкуренції, загальної стратегії розвитку підприємства ресторанного господарства, потреб і вимог часу мета оцінки попиту може бути різною. До того ж, розглядаючи систему як сукупність взаємопов'язаних структурних елементів, кожен з яких несе своє функціональне навантаження, вважається доцільним у одних конкретних випадках (оцінка структури попиту) використання структурно-функціонального, а в інших (оцінка стабільності попиту в динаміці) – динамічного підходу.

Таким чином, до сукупності підходів до оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ необхідно віднести такі:

- ✦ системний, комплексний, процесний, цільовий, які є обов'язковими для досягнення будь-якої цілі з визначеної сукупності;
- ✦ структурно-функціональний, динамічний – які є обов'язковими лише для деяких цілей з визначеної сукупності.

Наступним елементом запропонованої концепції є принципи оцінки. Детальне вивчення основних принципів оцінки [4 – 6; 9; 12; 13; 17] дозволило виокремити такі, які доцільно застосовувати під час оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства та систематизувати їх на трьох рівнях:

- ✦ *загальні* – принципи, які є обов'язковими для здійснення оцінки будь-якого об'єкта;
- ✦ *ринкові*, пов'язані з особливостями оцінки попиту як складового елементу ринку;
- ✦ *специфічні* – принципи, застосування яких обумовлено специфікою попиту на саме продукцію підприємств ресторанного господарства (див. рис. 1).

До загальних принципів оцінки доцільно віднести такі:

Рис. 2. Попит як підсистема ринку кулінарної продукції

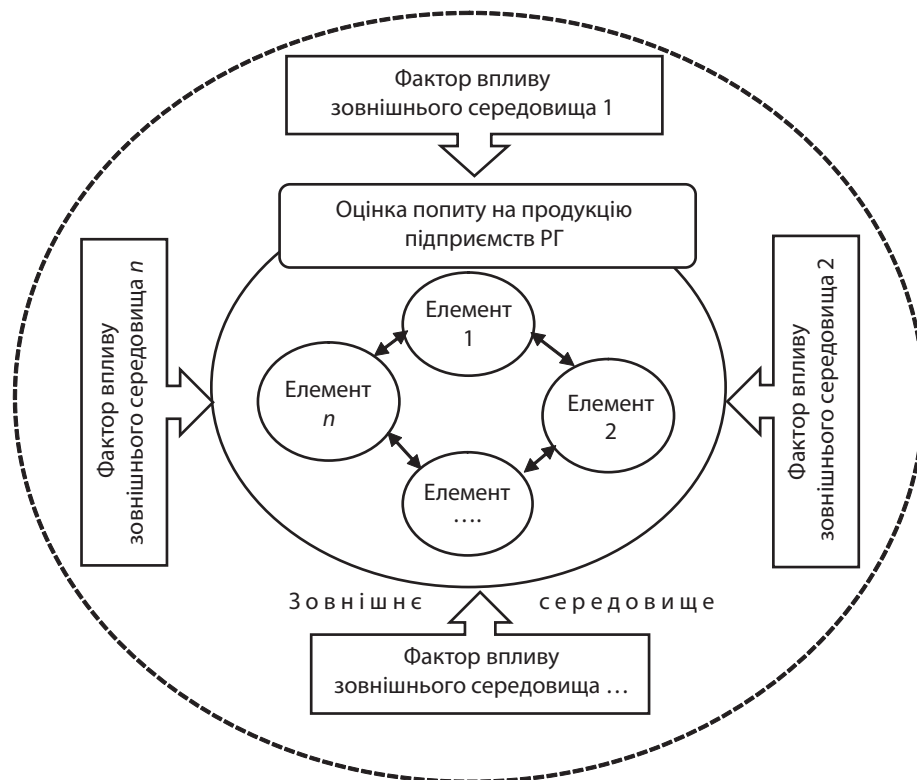

Рис. 3. Системний підхід до оцінки попиту на продукцію (послуги) підприємств ресторанного господарства

- ✦ *результативності* – є одним з обов’язкових принципів будь-якої діяльності (у тому числі оцінки) і означає необхідність перевищення отриманих результатів над витратами на проведення оцінки;
- ✦ *об’єктивності* – забезпечує відображення реальних характеристик об’єкта оцінки – попиту, базується на повній і достовірній інформації. Ю. Іванов та О. Тищенко підкреслюють, що реалізація даного принципу вимагає сумірності та порівнянності всіх компонентів оцінки на фоні забезпечення зіставленого вигляду за конкретними параметрами, що потребує використання не тільки об’ємних (кількісних) показників [17]. Цей принцип є пріоритетним для будь-якої оцінки;
- ✦ *адекватності* – забезпечує однозначність трактування результатів оцінки та адекватність процесу її здійснювання. Це дає можливість одержати точні результати, що є обов’язковим при оцінці обсягу та структури попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства;
- ✦ *системності та комплексності* – відповідають застосуванню системного та комплексного підходів і забезпечують всебічну комплексну оцінку з урахуванням галузевих особливостей;
- ✦ *статичності* – забезпечує констатацію наявності, обсягу та характеру попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства на конкретний момент часу. Проте для оцінки тенденцій попиту або перспектив його розвитку доцільно застосовувати принцип динамічності.
- ✦ *коректності* – забезпечує відповідність обраних методів для проведення оцінки попиту загальним формальним вимогам.
До *ринкових принципів оцінки* запропоновано віднести такі:
 - ✦ *збалансованості (рівноваги)* – дозволяє здійснити оцінку попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства з позиції його забезпеченості пропорцією за усіма складовими;
 - ✦ *залежності* – дозволяє здійснити оцінку попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства з урахуванням впливу чинників зовнішнього середовища;
 - ✦ *узгодженості* – забезпечує взаємозв’язок методів, критеріїв і показників оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства на мікро-, мезо- та макрорівнях.
 Серед *специфічних принципів*:
 - ✦ *очікування* – є обов’язковим під час здійснення оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства. Він дозволяє виявити пов’язані з певними очікуваннями (інфляція, підвищення/зниження доходів тощо) особливості;
 - ✦ *корисності* – з позиції оцінки попиту означає: товар (послуга) є об’єктом попиту лише у разі, якщо він корисний для задоволення певної потреби споживача;
 - ✦ *вибірковості* – зумовлює використання певної (необхідної) сукупності показників, які дозволяють оцінити конкретні властивості або характер попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства на даний момент часу.

Проте зазначимо, що ця сукупність показників не є жорсткою, що обумовлює необхідність застосування принципу гнучкості;

- ✦ *гнучкості* – дозволяє за необхідністю застосувати гнучку структуру системи показників оцінки [12]. Процес оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства складається зі значної кількості підпроцесів, і йому притаманні як загальні риси (будь-якої оцінки), так і специфічні, обумовлені як характером діяльності, так і природою попиту. Виходячи з цього система оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства має бути гнучкою, здатною враховувати й особливості функціонування підприємства, й особливості попиту, який виникає поза меж підприємства, й зміни зовнішнього середовища;
- ✦ *заміщення* – означає, що у разі підвищення ціни на даний товар (послугу) раціональний споживач віддає перевагу товару-заміннику, обумовлений такою особливістю попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства, як наявність перехресної еластичності.

Значну увагу в умовах високої динамічності та мінливості як зовнішнього, так і внутрішнього середовища сучасних підприємств ресторанного господарства необхідно приділити принципу *інформаційного забезпечення*. Об'єктивність та адекватність результатів оцінки попиту на продукцію підприємств ресторанного господарства забезпечується за умов наявності такої інформаційної бази, яка містить необхідний спектр актуальної інформації. Цей принцип є обов'язковим під час проведення оцінки будь-якого об'єкта загальним, проте інформація має бути специфічною відповідно до галузевої специфіки.

Підкреслимо, що усі виділені принципи об'єднано в систему, застосування якої є обов'язковою під час оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ у межах запропонованої концепції.

Виділена сукупність методів оцінки містить основні традиційні методи оцінки попиту, які доцільно за необхідністю застосовувати підприємствам ресторанного господарства виходячи з вибраних цілей (див. рис. 1).

Відповідно до можливих цілей оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ визначено такі критерії оцінки:

- ✦ *відповідності* – дозволяє встановити відповідність попиту на продукцію (послуги) конкретного ПРГ, по-перше, індивідуальним вимогам споживачів щодо асортименту, ціни, якості обслуговування тощо; по-друге, виробничим можливостям підприємства; по-третє, середньому півню попиту на ринку (в межах конкурентної групи);
- ✦ *стабільності* – дає можливість оцінити стабільність динаміки загального обсягу та рівня попиту на продукцію (послуги) даного ПРГ;
- ✦ *інтенсивності* – забезпечує оцінку нерівномірності попиту протягом доби, тижня, сезону.

Застосування системи визначених критеріїв дозволяє здійснити комплексну оцінку попиту. У разі здійснення оцінки за певним напрямом (метою) доцільно використовувати відповідний критерій, а не всю систему. Підкреслимо, що оцінку за тим чи іншим критерієм необхідно здійснювати на основі відповідних показників або їх систем. Усі необхідні розрахунки проводяться на основі системи інформаційного забезпечення, яка є одним з обов'язкових елементів запропонованої концепції (див. рис. 1).

ВИСНОВКИ

Застосування розробленої концепції оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ дозволить підприємствам ресторанного господарства чітко визначити наявність, рівень, особливості попиту на ринку кулінарної продукції, що сприятиме формуванню ефективної конкурентної стратегії на даному ринку.

Подальші дослідження даної проблематики спрямовані на розробку системи показників оцінки та методи проведення оцінки попиту на продукцію (послуги) ПРГ у разі необхідності досягнення окремої мети або усієї сукупності визначених цілей. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Маршалл А.** Принципы экономической науки / А. Маршалл / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 594 с.
2. **Самуэльсон П.** Экономика: в 2 т. / П. Самуэльсон / Пер. с англ. – М.: НПО «Алгон» ВНИИСИ. – 1992. – Т. 2. – 415 с.
3. **Макконелл Кемпбелл, Р.** Экономикс: Принципы, проблемы и политика : в 2 т. / Р. Макконелл Кемпбелл, Л. Брю Стэнли / Пер. с англ. 11-го изд. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. – 400 с.
4. **Тридід О. М.** Комплексна оцінка конкурентного статусу підприємства / О. М. Тридід // Економіка розвитку. – 2002. – № 2 (22). – С. 75 – 76.
5. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : монографія / М. О. Кизим [та ін.]. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 144 с.
6. Удосконалення методів оцінки ефективності діяльності підприємств / С. Я. Салига [та ін.]. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2007. – 56 с.
7. **Черкас М. В.** Оціночна функція правової свідомості: зміст та особливості / М. В. Черкас // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 22 – 27.
8. **Балацкий О. Ф.** Экономический потенциал административных и производственных систем : монография / О. Ф. Балацкий. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
9. Оцінка майна в Україні: монографія / За ред. Л. І. Воротиної – К.: Видавництво Європейського університету. – 2005. – 216 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
11. **Золотухіна С. А.** Формування оцінних суджень особистості у процесі навчання / С. А. Золотухіна, О. Д. Веровська // Вісник львівського університету. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 11–17.
12. **Костирко Р. О.** Комплексна оцінка вартості підприємства : монографія / Р. О. Костирко, М. В. Тертична, В. О. Шев-

чук [за заг. ред. д. е. н. акад. НАНУ М.Г. Чумаченка]. – 2-ге вид перероб, доп. – Х.: Фактор, 2008. – 279 с.

13. Чорна М. В. Оцінка конкурентостійкості підприємств роздрібною торгівлю: монографія / М. В. Чорна, Ю. А. Овчаренко. – Харків: ХДТУБА, 2010. – 177 с.

14. Гречина І. Сутність оцінки інвестиційної привабливості торгових підприємств / І. Гречина // Торгівля і ринок України: зб. наук. праць. – Вип.13. – Т. I. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2002. – С. 217 – 222.

15. Чатченко О. Е. Особенности спроса и предложения на рынке продукции общественного питания / Н. А. Власова, А. Ю. Лурье, О. Е. Чатченко // Коммунальное хозяйство городов: зб. наук. праць. – Вип. 34. – Серия: эконом. науки. – Киев: Техніка, 2001. – С. 258 – 263.

16. Швырев В. С. Методологический анализ науки: его сущность, основные типы и формы / В. С. Швырев, Б. Г. Юдин. – М.: Знание, 1980. – 64 с.

17. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства: монографія / За заг. ред. Ю. Б. Іванова, О. М. Тищенко. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 384 с.

REFERENCES

Balatskiy, O. F. *Ekonomicheskii potentsial administrativnykh i proizvodstvennykh sistem* [The economic potential of administrative and production systems]. Sumy: Universitetskaia kniga, 2006.

Cherkas, M. V. "Otsinochna funktsiia pravovoi svidomosti: zmist ta osoblyvosti" [Evaluating the function of legal consciousness: the content and features]. *Yurydychna Ukraina*, no. 1 (2009): 22-27.

Chorna, M. V., and Ovcharenko, Yu. A. *Otsinka konkurentosti pidpriemstv rozdribnoi torhivli* [Assessment of competitiveness of retailers]. Kharkiv: KhDTUBA, 2010.

Grachyna, I. "Sutnist otsinky investytsiinoi pryvablyvosti torhovoykh pidpriemstv" [The essence of evaluation of investment attractiveness of commercial enterprises]. *Torhivlia i rynek Ukrainy*, vol. I, no. 13 (2002): 217-222.

Kyzym, M. O. *Otsinka i diahnozyka finansovoi stiikosti pidpriemstva* [Assessment and Diagnosis financial viability]. Kharkiv: INZHEK, 2003.

Kostyrko, R. O., Tertychna, M. V., and Shevchuk, V. O. *Kompleksna otsinka vartosti pidpriemstva* [Comprehensive assessment of value]. Kharkiv: Faktor, 2008.

Marshall, A. *Printsipy ekonomicheskoy nauki* [The principles of economics]. Moscow: Progress, 1993.

Makkonell Kempbell, R., and Briu Stenli, L. *Ekonomiks: Printsipy, problemy i politika* [Economics: Principles, Problems and Policies]. Moscow: Respublika, 1992.

Otsinka maina v Ukraini [Property valuation in Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo levropeiskoho universytetu, 2005.

Samuelson, P. *Ekonomika* [Economy]. Moscow: Algon, 1992.

Salyha, S. Ya. *Udoskonalennia metodiv otsinky efektyvnosti diialnosti pidpriemstv* [Improved methods of evaluating the performance of enterprises]. Zaporizhzhia: ZIDMU, 2007.

Shvyrev, B. C., and Yudin, B. G. *Metodologicheskii analiz nauki: ego sushchnost, osnovnye tipy i formy* [Methodological analysis of science: its essence, the main types and forms]. Moscow: Znanie, 1980.

Trydid, O. M. "Kompleksna otsinka konkurentnoho statusu pidpriemstva" [Comprehensive assessment of the competitive status of the company]. *Ekonomika rozvytku*, no. 2 (22) (2002): 75-76.

Teoretychni osnovy konkurentnoi stratehii pidpriemstva [The theoretical basis of competitive strategy]. Kharkiv: INZHEK, 2006.

Vlasova, N. A., Lure, A. Yu., and Chatchenko, O. E. "Osobennosti sprosa y predlozheniya na rynke produktsyy obshchestvennoho pytanyia" [Features of supply and demand in the market of catering products]. *Kommunalnoe khoziaistvo horodov*, no. 34 (2001): 258-263.

Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin; Perun, 2003.

Zolotukhina, S. A., and Verovska, O. D. "Formuvannia otsynnykh sudzhen osobystosti u protsesi navchannia" [Formation of evaluative judgments of the individual in the learning process]. *Visnyk Lvivskoho universytetu*, vol. 2, no. 25 (2009): 11-17.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

КОРЖ Р. В.

УДК 336.67: 664

Корж Р. В. Результативність діяльності харчових підприємств України

У науковій статті представлено результати оцінювання результативності діяльності підприємств харчової промисловості. Логіка оцінювання представлена у фінансовій проекції та охоплює такі змістовні аспекти: структуру капіталу, прибутковність і ділову активність. Структура капіталу харчових підприємств оцінена з позицій фінансового ризику, який визначений ступенем залежності від зовнішніх інвесторів і кредиторів і рівнем забезпеченості запасів власними оборотними коштами. Зроблено висновок про високий рівень фінансового ризику, який був характерний для підприємств харчової промисловості протягом 2007 – 2011 рр. та обумовлений зменшенням частки довгострокових джерел у структурі фінансування активів. Позитивною характеристикою структури капіталу досліджуваних підприємств є порівняно невисоке значення середньозваженої вартості їх капіталу. Однак, незважаючи на це, функціонуючий капітал харчових підприємств забезпечує прибутковність активів меншу, ніж витрати на капітал, що обумовлює руйнування фундаментальної вартості підприємств протягом досліджуваного періоду. Основні фактори, що негативно впливали на зміну рівня економічної рентабельності харчових підприємств: зменшення рентабельності реалізації продукції, погіршення ліквідності та уповільнення оборотності дебіторської заборгованості. Аналіз ділової активності дозволив зробити висновки щодо екстенсивного розвитку техніко-технологічної бази харчових підприємств і зменшення їх інноваційної активності.

Ключові слова: результативність, харчові підприємства, структура капіталу, прибутковність, ділова активність.

Рис.: 2. **Табл.:** 6. **Бібл.:** 9.

Корж Роман Віталійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємств, Криворізький економічний інститут Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (вул. К. Маркса, 64, Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., 50000, Україна)
E-mail: romakiev@online.ua

УДК 336.67: 664

UDC 336.67: 664

Корж Р. В. Результативность деятельности пищевых предприятий Украины

Korzh R. V. Effectiveness of Activity of Food Companies of Ukraine

В научной статье представлены результаты оценки эффективности деятельности предприятий пищевой промышленности. Логика оценки представлена в финансовой проекции и охватывает следующие содержательные аспекты: структуру капитала, прибыльность и деловую активность. Структура капитала пищевых предприятий оценена с позиций финансового риска, который определен степенью зависимости от внешних инвесторов и кредиторов и уровнем обеспеченности запасов собственными оборотными средствами. Сделан вывод о высоком уровне финансового риска, который был характерен для предприятий пищевой промышленности в течение 2007 – 2011 гг. и обусловлен уменьшением доли долгосрочных источников финансирования в структуре капитала. Положительной характеристикой структуры капитала исследуемых предприятий является сравнительно невысокое значение средневзвешенной стоимости их капитала. Однако, несмотря на это, функционирующий капитал пищевых предприятий обеспечивал доходность активов меньше, чем затраты на капитал, что обусловило разрушение фундаментальной стоимости предприятий пищевой промышленности в течение исследуемого периода. Основные факторы, негативно влиявшие на изменение уровня экономической рентабельности пищевых предприятий: уменьшение рентабельности реализации продукции, ухудшение ликвидности и замедление оборачиваемости дебиторской задолженности. Анализ деловой активности позволил сделать выводы об экстенсивном характере развития технико-технологической базы пищевых предприятий и уменьшении их инновационной активности.

Ключевые слова: результативность, пищевые предприятия, структура капитала, доходность, деловая активность.

Рис.: 2. **Табл.:** 6. **Библ.:** 9.

Корж Роман Витальевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятий, Криворожский экономический институт Киевского национального экономического университета им. В. Гетьмана (ул. К. Маркса, 64, Кривой Рог, Днепропетровская обл., 50000, Украина)
E-mail: romakiev@online.ua

The article provides results of assessment of effectiveness of activity of the food industry companies. It presents the assessment logic in the financial projection and covers the following substantial aspects: structure of the capital, profitability and business activity. The structure of the capital of food companies is assessed from the point of view of financial risk, which is identified with a degree of dependence on external investors and lenders and level of securing reserves with own circulating assets. The article makes a conclusion about a high level of the financial risk, which was typical for the food industry companies during 2007 – 2011 and caused by reduction of the share of long-term sources of financing in the structure of the capital. A positive characteristic of the structure of the capital of the studied companies is a relatively low value of the weighed average cost of their capital. However, despite this fact, the functioning capital of food companies ensured assets profitability less than the cost of capital, which resulted in destruction of the fundamental cost of the food industry companies during the studied period. The main factors that had negative influence upon the change of the level of economic profitability of food companies: reduction of profitability of products sales, deterioration of liquidity and slowing down of turnover of receivables. Analysis of business activity allowed making a conclusion about the extensive character of development of the technological base of food companies and reduction of their innovation activity.

Key words: effectiveness, food companies, structure of the capital, profitability, business activity.

Pic.: 2. **Tabl.:** 6. **Bibl.:** 9.

Korzh Roman V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Business Economy, Kryvyi Rig Economic Institute of the Kiev National Economic University named after V. Getman (vul. K. Marksa, 64, Kryvyi Rig, Dnipropetrovska obl., 50000, Ukraine)
E-mail: romakiev@online.ua

Динамічний розвиток економічних процесів, їх гуманізація і змістовні трансформації в контексті глобальних викликів обумовлює необхідність переосмислення місця та ролі підприємства як первинного відокремленого суб'єкта отримання економічних результатів. Концепція результативності діяльності виступає окремим етапом розвитку теорії економічної ефективності, що дозволяє використати найвагоміші наукові надбання з цієї сфери, а також включити до сфери аналізу широкий спектр додаткових характеристик економічних явищ. Перегляди наукових теорій і парадигм економічної науки, орієнтовані на більш ефективне вирішення традиційних економічних протиріч між безмежними потребами й обмеженими ресурсами, між виробничими вимогами та споживчими уподобаннями, між поточними фінансовими результатами та стратегічними цілями розвитку, між економічними інтересами окремого суб'єкта господарювання та суспільства в цілому [1]. Вирішення цих суперечностей відбувається в усіх сферах людської діяльності, але особливо актуальності набувають з урахуванням необхідності удосконалення управління підприємствами, у процесі використання факторів виробництва й отримання доданої вартості та її розподілу. Актуалізація досліджень проблематики результативності підприємств також пов'язана із сучасним етапом розвитку теорій продуктивності, конкурентоспроможності, стратегічного менеджменту, інституційної теорії фірми.

Фундаментальні аспекти результативності діяльності підприємств присвячені праці багатьох видатних науковців, але особливо слід виокремити праці В. Паретто, Е. Барона, П. Друкера, Ф. Хайека, М. Алає, К. Куросави, А. Лоурола, Д. Скотт Сінка, Д. Нортон, Т. Пітерса, Р. Уотермана, Ю. Шрейдера, Т. Хачатурова, С. Ейлона, Б. Голда, Ю. Сьозана, С. Покропівного, В. Гейця, І. Прокопенка, А. Матлина, А. Барсова, В. Московича, В. Батрасова, А. Сильченкова, В. Прядка, В. Хрипача, А. Борисова, Р. Петухова та інших. Серед вітчизняних науковців слід відмітити вагомість наукових результатів О. Бутніка-Сіверського, О. Олексюка, Н. Клімаш.

Основною метою даної наукової статті є визначення результативності діяльності підприємств харчової промисловості, які формують продовольчу безпеку країни, забезпечуючи населення необхідними продовольчими товарами, а також входять в першу п'ятірку галузей з наповнення державного бюджету та посідають друге місце (після металургії та оброблення металу) за обсягами реалізації продукції у структурі промислової продукції України. Результативність діяльності харчових підприємств у рамках даного дослідження буде визначатися у фінансовій проекції за параметрами структури капіталу, прибутковості та ділової активності.

Харчова промисловість України є одним із системоутворюючих елементів національної економіки, а її розвиток – важливим для задоволення споживчого попиту на внутрішньому ринку України і забезпечення продовольчої безпеки та конкурентоспроможності держави. Процеси реформування в агропромисловому комплексі та харчовій промисловості обумовили розширення асортименту і підвищення якості продовольчих товарів, але на сьогодні насичення споживчого ринку продуктами харчування

відбувається частково за рахунок імпорту або переробки значної кількості імпортованої сировини.

Рівень насиченості внутрішнього ринку харчовими товарами вітчизняного виробництва є достатньо високим: частка продажу продовольчих товарів, вироблених на території України, у структурі роздрібного товарообороту продовольчих товарів 2011 р. складала 87,2%. Харчова промисловість характеризується наявністю потужної сировинної бази сільськогосподарської продукції. Так, у 2011 р. рівень самозабезпеченості України молоком і молочними продуктами склав 106,7%, зерном – 192,9%, яйцями – 109,5%, овочами та баштанними культурами – 105,3%, що створює сприятливі умови для розвитку харчопереробних підприємств в Україні. Недостатнім є рівень внутрішнього забезпечення м'ясою та плодово-ягідною продукцією вітчизняного виробництва, який у 2011 р. становив 91,4% і 74,0% відповідно [2]. Незважаючи на високу частку вітчизняної продукції у загальному обсязі внутрішнього споживання, яка протягом 2007 – 2011 рр. перевищувала 80%, слід відзначити негативну тенденцію поступового зростання частки імпорту з 12,4% у 2007 р. до 19,6% у 2011 р.

Вітчизняна харчова промисловість налічує понад 10 тисяч підприємств і місцевих одиниць, що складає 19% загальнопромислової їх кількості [3], на яких зайнято 425 тис. осіб, або 14% усіх зайнятих в промисловості країни (проте у 2011 р. порівняно з 2007 р. спостерігається тенденція до скорочення чисельності працівників на 17%).

Логіка оцінювання результативності господарської діяльності харчових підприємств буде здійснюватися за такими параметрами, які багатоаспектно характеризують: рівень структури капіталу; прибутковості діяльності, ділової активності.

Структура капіталу. Протягом 2007 – 2011 рр. на харчових підприємствах частка власного капіталу у загальній його величині не перевищувала 32%, а у 2011 р. становила 25% (табл. 1).

Така ситуація в контексті оцінювання фінансової стійкості характеризується високим рівнем фінансового ризику з точки зору залежності від зовнішніх інвесторів і кредиторів. Зростання фінансового ризику посилюється тим, що частка поточних зобов'язань у загальній величині капіталу постійно зростає і у 2011 р. складала 58%. У 2010 р. темпи зростання поточних боргів перевищували зміни перманентного капіталу у 2,6 раза, а зростання поточних зобов'язань протягом 2007 – 2011 рр. відбулися в 1,76 раза більше, ніж перманентного капіталу. Критично низькою залишається частка довгострокового позикового капіталу у загальній величині позикових коштів, крім того, протягом 2007 – 2011 рр. цей показник мав тенденцію до зниження. Високий рівень залежності від зовнішніх інвесторів і кредиторів обумовив негативну динаміку фінансової стійкості підприємств з точки зору забезпечення запасів фінансовими ресурсами (табл. 2).

Важливою характеристикою структури капіталу є його середньозважена вартість, значення якої порівняно з іншими видами промислової діяльності є не високими. Це пояснюється, перш за все, високою часткою коштів у кредиторській заборгованості та поточних розрахунках і відносно невисокими частками платних видів капіталу.

Таблиця 1

Показники структури капіталу харчових підприємств у 2007 – 2011 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1. Коефіцієнт автономії	0,32	0,25	0,26	0,24	0,25
2. Коефіцієнт перманентного капіталу	0,50	0,46	0,46	0,41	0,42
3. Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	0,26	0,28	0,27	0,22	0,23
4. Коефіцієнт капіталізації	0,36	0,46	0,43	0,42	0,41
5. Середньозважена вартість капіталу, %	13,8	13,05	13,31	12,64	12,92
4. Темп приросту (зменшення) власного капіталу, у % до попереднього року	x	-0,1	20,7	21,1	19,2
5. Темп приросту перманентного капіталу, у % до попереднього року	x	17,7	14,5	18,7	18,3
6. Темп приросту довгострокових зобов'язань, у % до попереднього року	x	48,9	7,3	15,5	17,0
7. Темп приросту поточних зобов'язань, у % до попереднього року	x	36,8	13,2	49,2	11,5

Розраховано на основі [4].

Таблиця 2

Показники рівня забезпеченості власними оборотними коштами та підприємств харчової промисловості у 2007 – 2011 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1. Власні оборотні кошти, млн грн	-10665,7	-22154	-19135,3	-24923,6	-23912,4
2. Власні оборотні та довгострокові кошти, млн грн	8553,3	6463	11568,1	10524	17563,6
3. Загальні кошти для формування запасів, млн грн	62204,2	79882,5	94652	134447,8	155683,1
4. Матеріальні оборотні кошти, тис.грн	21833,7	22574,8	27523,9	36475,4	40181,5
5. Нестача (надлишок), млн грн:					
– власних оборотних коштів	-32499,4	-44728,8	-46659,2	-61399	-64093,9
– власних оборотних та довгострокових коштів	-13280,4	-16111,8	-15955,8	-25951,4	-22617,9
– загальних коштів	40370,5	57307,7	67128,1	97972,4	115501,6
6. Тип фінансової стійкості	Нестійкий фінансовий стан	Нестійкий фінансовий стан	Нестійкий фінансовий стан	Нестійкий фінансовий стан	Нестійкий фінансовий стан

Розраховано на основі [4].

У цілому варто зазначити, що структура капіталу харчових підприємств характеризується високим рівнем фінансового ризику з точки зору залежності від зовнішніх інвесторів і кредиторів. Негативною тенденцією є зниження частки довгострокових позикових коштів у структурі капіталу. Позитивним моментом є порівняно невисоке значення вартості капіталу, що обумовлює позитивну тенденцію щодо зростання рівня фундаментальної вартості підприємств галузі.

Прибутковість діяльності. Основними показниками прибутковості, що дозволяють змістовно характеризувати господарську діяльність харчових підприємств, є: фінансова та економічна рентабельність, рентабельність операційної діяльності та рентабельність реалізації (табл. 3).

Одним із основних критеріїв ефективності підприємств є рівень їх фінансової рентабельності [5 – 7]. Результати аналізу фінансової рентабельності свідчать про те, що протягом 2007 – 2011 рр. вона була меншою порівняно з вартістю власного капіталу (рис. 1). Факторний аналіз рівня фінансової рентабельності харчових підприємств дозволяє зробити висновок про те, що зміни в структурі капіталу мають незначний вплив на зміну рівня прибутковості власного капіталу, а низький рівень та негативна динаміка прибутковості та продуктивності функціонування активів мають вирішальне значення для формування доходності власного капіталу, і, відповідно, змін фундаментальної вартості харчових підприємств.

Показники рентабельності харчових підприємств у 2007 – 2011 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1. Рентабельність фінансова, %	6,23	-19,85	8,65	4,61	3,85
2. Рентабельність економічна за чистим прибутком, %	1,97	збиткові	2,27	1,09	0,95
3. Рентабельність реалізації за чистим прибутком, %	1,91	збиткові	2,20	1,18	1,02
4. Рентабельність операційної діяльності за чистим прибутком, %	2,00	збиткові	2,43	1,25	1,06

Розраховано на основі [4].

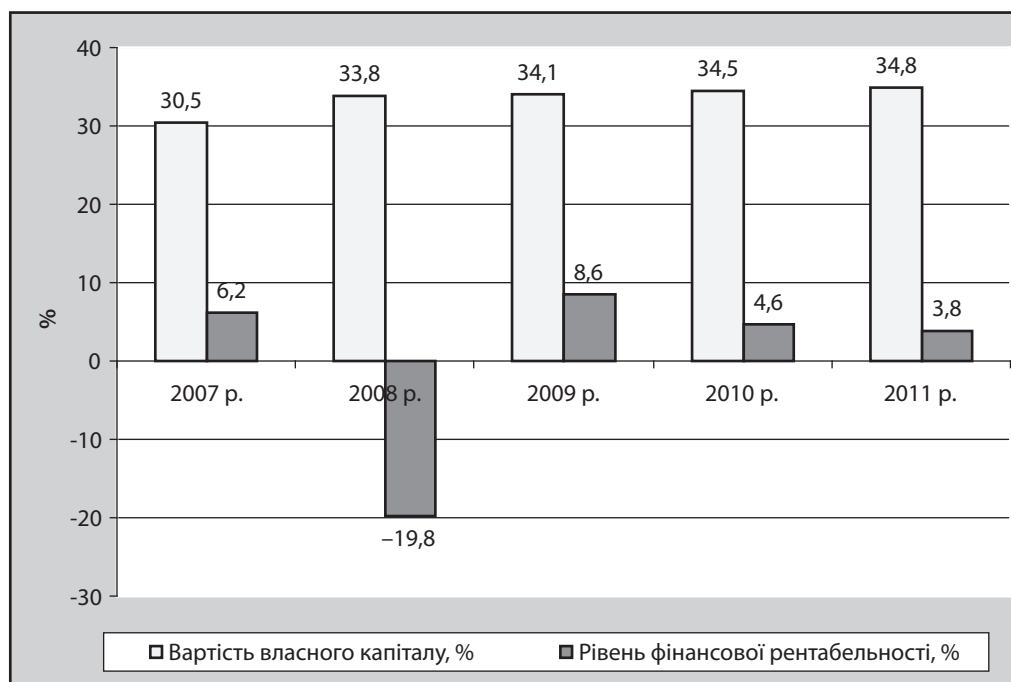

Рис. 1. Показники вартості власного капіталу та фінансової рентабельності харчових підприємств у 2007 – 2011 рр.

Розраховано на основі [4].

Порівняння рівня прибутковості капіталу (економічної рентабельності за чистим прибутком) та його середньозваженої вартості свідчить про те, що протягом 2007 – 2011 рр. на підприємствах харчової промисловості відбувалося руйнування вартості (рис. 2), негативна динаміка якої у 2011 р. має тенденцію до посилення.

Основними факторами, що негативно впливали на зміни рівня економічної рентабельності були (табл. 4): зниження рентабельності реалізації, уповільнення оборотності дебіторської заборгованості, зниження рівня поточної ліквідності.

Рівень ділової активності підприємств є комплексною характеристикою їх діяльності та визначається досить широкою кількістю показників, що характеризують ефективність використання ресурсів [1, 5]. Аналіз стану та ефективності відтворення основних засобів (табл. 5) дозволяє говорити про те, що протягом 2007 – 2011 рр. рівень їх зносу коливався на рівні 46% і був менший, ніж у цілому по промисловості.

Не зважаючи на зростання вартості основних засобів на харчових підприємствах, обсяг капітальних інвестицій у 2009 – 2010 рр. скоротився майже на 30% порівняно з 2007 р. Це призвело до зменшення частки

інвестицій в основний капітал харчових підприємств у загальнопромисловому обсязі з 18,4% у 2007 р. до 14,1% у 2011 р. Про уповільнення темпів капіталовкладень свідчить показник інвестицій в основний капітал у розрахунку на 1 грн реалізованої продукції. У 2007 р. цей показник для харчових підприємств був більшим майже на 20% порівняно із відповідним значенням у цілому по промисловості, а у 2011 р. – на 14,9% менше. Починаючи з 2010 р., зменшувалася частка інтенсивних інвестицій – вкладень у технічне переозброєння й реконструкцію діючих потужностей.

Характерною рисою відтворювальних процесів на харчових підприємствах є значний обсяг капітальних інвестицій, спрямованих на підтримку діючих потужностей, що в 2008 р. склало більше 40% від загального обсягу інвестицій в об'єкти виробничого призначення. Аналіз динаміки показників відтворювальної структури дозволяє зробити висновок про екстенсивний шлях відтворення активної частини основних виробничих засобів харчових підприємств, при цьому їх кількісні та якісні характеристики залишаються на базовому рівні.

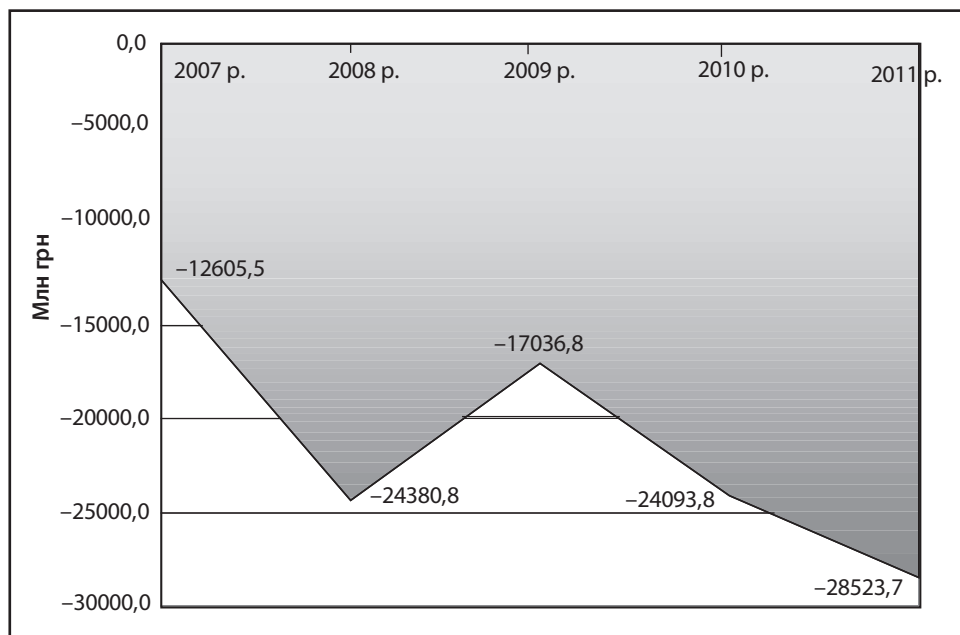

Рис. 2. Показники змін фундаментальної вартості харчових підприємств у 2007 – 2011 рр.

Розраховано на основі [4].

Таблиця 4

Показники впливу на зміну рівня рентабельності активів харчових підприємств у 2007 – 2011 рр.

Фактор впливу	2008 р. до 2007 р.	2009 р. до 2007 р.	2010 р. до 2007 р.	2011 р. до 2007 р.
<i>Абсолютна зміна рівня рентабельності активів за чистим прибутком за рахунок змін:</i>				
1. Рентабельності реалізації за чистим прибутком, %	-6,89	0,30	-0,75	-0,91
2. Коефіцієнта оборотності дебіторської заборгованості	0,50	-0,30	-0,36	-0,31
3. Частки дебіторської заборгованості у загальній величині оборотних активів	-0,48	0,21	0,13	0,11
4. Коефіцієнта поточної ліквідності	0,33	-0,06	-0,07	-0,03
5. Частки поточних зобов'язань у загальній величині позикового капіталу	0,10	-0,02	0,05	0,04
6. Частки позикових коштів у загальній величині капіталу	-0,45	0,16	0,11	0,09
Сукупний вплив факторів	-6,89	0,31	-0,88	-1,02

Розраховано на основі [4].

Основними напрямками екстенсивного відтворення техніко-технологічної бази харчових підприємств є технічне обслуговування та ремонт, придбання нового, але традиційного (тотожного по споживчій вартості) устаткування. Однією з основних причин такої ситуації є низький рівень інноваційної спрямованості інвестицій (яка є меншою порівняно із загальнопромисловим показником) і відсутність ефективного механізму інноваційного розвитку виробництва харчових продуктів.

Кількість харчових підприємств, що здійснювали інноваційну діяльність протягом досліджуваного періоду, мала незначні коливання та становила у 2011 р. 23% до загальної кількості інноваційних підприємств промисловості (табл. 6).

У 1998 р. майже третину всіх інноваційно активних підприємств становили харчові, натомість станом на кі-

нець 2011 р. ця частка не сягає навіть чверті. Показники ефективності інноваційної діяльності промислових підприємств значною мірою визначаються обсягами її фінансування. У 2011 р. інноваційна діяльність харчових підприємств на 92,9% фінансувалася за рахунок власних коштів підприємств, у той час як у 2005 р. цей показник складав 69,5%. Оскільки основу власних коштів підприємств харчової промисловості становлять нерозподілений прибуток та амортизаційні відрахування, можна зробити загальний висновок про зростання ролі й значення прибутку як потенційного ресурсу фінансування ефективного розвитку підприємств. Водночас, враховуючи поширену серед вітчизняних підприємств практику приховування реального прибутку з метою зниження бази оподаткування, на державному рівні доцільно вжити заходів щодо зменшення норми оподаткування при-

бутку підприємств, який спрямовується на інноваційний розвиток, що сприятиме припливу фінансових ресурсів в інноваційну сферу. Варто відзначити, що інноваційна діяльність харчових підприємств на сьогодні характеризується такими ознаками: структурна деформованість та нестабільність; розбалансованість між потенціалом харчових підприємств та можливостями його фінансування; складність умов реалізації інноваційної політики; відсутність чітко визначених пріоритетів розвитку.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати діяльності національних харчових підприємств протягом 2007 – 2011 рр., можна виокремити такі фактори, що безпосередньо їх визначали:

- ✦ низька купівельна спроможність населення України, яке витрачає значну частку сукупного доходу на задоволення потреб у продуктах хар-

чування. Так, в Україні частка харчових продуктів у споживчому кошику складає 50 % (у Росії – 33 %, Молдові – 35 %, Республіці Білорусь – 36 %, Казахстані – 38 %) [7];

- ✦ високий рівень оподаткування товарів харчової промисловості, що не відповідає світовим тенденціям. Для забезпечення здорового харчування громадян у розвинених країнах світу запроваджується пільгове оподаткування харчових товарів. Наприклад, у Великій Британії ПДВ при виробництві таких товарів складає 0 % (при середньому значенні ПДВ на рівні 20 %), у Німеччині – 17 % (при середньому значенні ПДВ на рівні 19 %), у Франції – 5,5 % (при середньому значенні ПДВ 19,6 %) [8];
- ✦ недостатній рівень фінансування інвестиційно-інноваційного розвитку харчової промисловості, що негативно впливає на рівень конкурен-

Таблиця 5

Показники стану та ефективності відтворення основного капіталу підприємств харчової промисловості у 2007 – 2011 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1. Коефіцієнт зносу основних засобів, %					
– харчові підприємства	45,5	44,8	45,6	45,7	45,9
2. Інвестиції в основний капітал:					
у % до попереднього року	127,5	90,4	71,5	70,7	129,4
у % до загальнопромислового обсягу інвестицій в основний капітал	18,4	17,1	18,1	14,2	14,1
3. Темп приросту (зменшення) вартості введених в експлуатацію основних засобів, у % до 2007 р.	x	9,7	-10,8	-19,9	x
4. Коефіцієнт співвідношення амортизаційних відрахувань та вартості введених в дію основних засобів	0,49	0,57	0,81	0,99	x
5. Інвестиції в основний капітал у розрахунку на 1 грн реалізованої продукції, грн/грн	0,108	0,094	0,066	0,043	0,055
6. Інноваційна ефективність інвестицій в основний капітал	0,38	0,35	0,47	0,56	0,45

Розраховано на основі [4].

Таблиця 6

Показники інноваційної діяльності підприємств харчової промисловості у 2007 – 2011 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1. Підприємства, що здійснювали інноваційну діяльність:					
– кількість, одиниць	343	309	336	328	344
– у загальній кількості підприємств харчової промисловості, %	13,2	12,0	13,1	13,0	13,2
– у загальній кількості інноваційних підприємств промисловості, %	23,3	22,1	23,8	23,6	24,0
2. Впроваджено нових технологічних процесів					
– кількість процесів	210	174	181	218	193
у тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих, безвідходних	82	66	52	65	34
– до загальної кількості у промисловості в цілому, %	14,8	12,3	12,8	13,1	13,3
3. Освоєно виробництво інноваційних видів продукції					
– кількість	406	457	588	487	423
– до загальної кількості у промисловості в цілому, %	16,1	18,1	23,3	22,4	23,3

Розраховано на основі [4].

- тоспроможності та можливості розширення географічної структури її реалізації;
- ✦ наростання дефіциту продовольства у світі, внаслідок чого експорт товарів сільського господарства буде прибутковішим, ніж використання вітчизняної сільгосппродукції як сировинної бази для харчової промисловості. Наприклад, у 2011 р. вітчизняний експорт зернових культур становив 3617,1 млн дол. США, або 65,4% від загального обсягу експорту продуктів рослинного походження. При цьому експорт борошномельно-круп'яної промисловості склав 111,2 млн дол. США (2,0% загального обсягу експорту продуктів рослинного походження);
 - ✦ загострення конкуренції на світових ринках між виробниками різних видів рослинної олії, а саме: пальмової олії та олії з сої, та висока вартість соняшникової олії на світових ринках можуть призвести до зменшення обсягів її експорту з України;
 - ✦ високий інфляційний тиск всередині країни, який, з одного боку, призводить до подорожчання сировинних ресурсів, збільшення вартості фінансових та обмеження інвестиційних, а з іншого – гальмує розвиток платоспроможного попиту населення;
 - ✦ високий рівень зношеності основних засобів та низькі темпи їх оновлення, що перешкоджає їхній швидкій модернізації на інноваційній основі. Збереження на багатьох підприємствах галузі, зокрема на середніх і малих, застарілих технологій, що унеможлиблює реалізацію сучасних підходів до управління якістю, ускладнює стандартизацію та сертифікацію продукції відповідно до світових вимог;
 - ✦ високий рівень енерго- та ресурсомісткості технологій виробництва порівняно з розвиненими країнами, чим підсилюються ризики, пов'язані зі зростанням світових цін на енергоносії та продовольство;
 - ✦ низький рівень розвитку виробничої, логістичної та ринкової інфраструктури (реальний моніторинг, інформаційно-маркетингове, виставково-торговельне та фірмове технічне забезпечення, сервісні формування, неефективний механізм фінансового лізингу з повернення платежів тощо). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Олексюк О. І. Економіка результативності : [монографія] / О. І. Олексюк. – К. : КНЕУ, 2008. – 362 с.
2. Приоритетні напрями розвитку імпортозамінних виробництв у харчовій промисловості України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/983/#_ftnref1
3. Шелудько Е. І. Структурно-технологічні засади модернізації харчової промисловості України / Е. І. Шелудько // Ефективна економіка. – 2010. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=404>

4. Державна служба статистики. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>
5. Швиданенко Г. О. Управління капіталом підприємства / Г. О. Швиданенко, Н. В. Шевчук. – К. : КНЕУ, 2007. – 440 с.
6. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов [Текст] / А. Дамодаран. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 1344 с.
7. Мендрул О. Г. Управління вартістю підприємства / О. Г. Мендрул – К. : КНЕУ, 2011. – 538 с.
8. World economic outlook April 2011 Tensions from the Two-Speed Recovery Unemployment, Commodities, and Capital Flows, International monetary fund, ISBN 978-1-61635-059-8
9. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення: аналіт. доп. / О. В. Собкевич, А. І. Сухоруков, В. Г. Савенко, С. Л. Воробйов, [та ін.]; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 112 с.

REFERENCES

- Derzhavna sluzhba statystyky. Ofitsiyniy sait. <http://ukrstat.gov.ua/>
- Damodaran, A. *Investitsionnaia otsenka. Instrumenty i tekhnika otsenki liubykh aktivov* [Investment valuation. The tools and techniques of assessment of any assets]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2008.
- Mendrul, O. H. *Upravlinnia vartistiu pidpriemstva* [Cost Management Company]. Kyiv: KNEU, 2011.
- Oleksuk, O. I. *Ekonomika rezul'tatyvnosti* [Economy performance]. Kyiv: KNEU, 2008.
- "Priorytetni napriamy rozvytku importozaminnykh vyrobnytstv u kharchovii promyslovosti Ukrainy. Analitychna zapyska" [Priorytetni directions of development of import substitution industries in the food industry in Ukraine. Policy Brief]. http://www.niss.gov.ua/articles/983/#_ftnref1
- Shvydanenko, H. O., and Shevchuk, N. V. *Upravlinnia kapitalom pidpriemstva* [Money management company]. Kyiv: KNEU, 2007.
- Sheludko, E. I. "Strukturno-tekhnolohichni zasady modernizatsii kharchovoi promyslovosti Ukrainy" [Structural and technological bases of upgrading Ukraine's food industry]. <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=404>
- Sobkevych, O. V., Sukhorukov, A. I., and Savenko, V. H. *Restrukturnyzatsiia promyslovosti Ukrainy u protsesi postkryzovoho vidnovlennia* [Industrial restructuring Ukraine in the post-crisis recovery]. Kyiv: NISD, 2011.
- World economic outlook April 2011 Tensions from the Two-Speed Recovery Unemployment, Commodities, and Capital Flows, International monetary fund.*

ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ КОНКУРЕНТНІ СТРАТЕГІЇ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

ТЯГУНОВА Н. М.

УДК 339.138 : 334

Тягунова Н. М. Чинники, що визначають конкурентні стратегії торговельних підприємств споживчої кооперації

У статті досліджено внутрішні та зовнішні чинники функціонування торговельних підприємств споживчої кооперації. Запропоновано авторський погляд на висвітлення сутності та особливостей впливу даних чинників на подальшу розробку конкурентних стратегій розвитку підприємств у сучасних умовах господарювання. Зокрема, зовнішніми чинниками, що впливають на формування конкурентних стратегій торговельних підприємств споживчої кооперації, визначено такі: стан макросередовища, ринкова ситуація, безпосередні конкуренти, стан громадської думки, поведінка споживачів. У свою чергу, внутрішніми чинниками, що впливають на формування конкурентних стратегій торговельних підприємств споживчої кооперації, запропоновано вважати такі: параметри стратегічних альтернатив підприємства, комунікаційний напрямок діяльності торговельних підприємств, навички та ресурси, сильні та слабкі сторони у використанні можливостей у сфері маркетингу.

Ключові слова: торговельні підприємства, споживча кооперація, макросередовище, ринкова ситуація, конкуренти, споживачі, громадська думка, маркетинг, стратегічні альтернативи.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Тягунова Наталія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, декан товарознавчо-комерційного факультету, Полтавський університет економіки і торгівлі (вул. Коваля, 3, Полтава, 36014, Україна)

E-mail: bliskun2008@rambler.ru

УДК 339.138 : 334

UDC 339.138 : 334

Тягунова Н. М. Факторы, определяющие конкурентные стратегии торговых предприятий потребительской кооперации

В статье исследованы внутренние и внешние факторы функционирования торговых предприятий потребительской кооперации. Предложено авторское видение сущности и особенностей влияния данных факторов на дальнейшую разработку конкурентных стратегий развития предприятий в современных условиях хозяйствования. В частности, внешними факторами, влияющими на формирование конкурентных стратегий торговых предприятий потребительской кооперации, определены такие: состояние макросреды, рыночная ситуация, непосредственные конкуренты, состояние общественного мнения, поведение потребителей. В свою очередь, внутренними факторами, влияющими на формирование конкурентных стратегий торговых предприятий потребительской кооперации, предложено считать следующие: параметры стратегических альтернатив предприятий, коммуникационная направленность деятельности торговых предприятий, навыки и ресурсы, сильные и слабые стороны использования маркетинговых возможностей.

Ключевые слова: торговые предприятия, потребительская кооперация, макросреда, рыночная ситуация, конкуренты, потребители, общественное мнение, маркетинг, стратегические альтернативы.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Тягунова Наталья Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, декан товарознавчо-комерческого факультета, Полтавский университет экономики и торговли (ул. Коваля, 3, Полтава, 36014, Украина)

E-mail: bliskun2008@rambler.ru

Tyagunova N. M. Factors That Determine Competitive Strategies of Trading Companies of Consumer Co-Operation

The article studies internal and external factors of functioning of trading companies of consumer co-operation. It offers author's vision of the essence and specific features of influence of these factors upon further development of competitive strategies of development of companies under modern economic conditions. In particular, the external factors that influence formation of competitive strategies of trading companies of consumer co-operation are as follows: state of the macro-environment, market situation, direct competitors, state of the public opinion and consumer behaviour. The internal factors that influence formation of competitive strategies of trading companies of consumer co-operation are as follows: parameters of strategic alternatives of companies, communication orientation of activity of trading companies, skills and resources, strengths and weaknesses of the use of marketing possibilities.

Key words: trading companies, consumer co-operation, macro-environment, market situation, competitors, consumers, public opinion, marketing, strategic alternatives.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Tyagunova Nataliya M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Dean of the Department of Commerce and Commodity, Poltava University of Economics and Trade (vul. Kovalya, 3, Poltava, 36014, Ukraine)

E-mail: bliskun2008@rambler.ru

Основною метою діяльності торговельного підприємства споживчої кооперації в умовах нестабільного зовнішнього середовища є ефективне та раціональне використання свого потенціалу, стабілізація існуючих і розробка нових переваг у конкурентній боротьбі. Це має йому забезпечити підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку товарів і послуг. Слід зазначити, що процес вироблення стратегії не завершується негайним комплексом дій. Зазвичай він має прояв у встановленні загальних напрямків, що координують діяльність торговельного підприємства на шляху до зміцнення його ринкових позицій. Ми вважаємо, що під час формування стратегії неможливо

передбачити всі можливості, що виникнуть у процесі її реалізації. Як тільки починають відкриватися конкретні альтернативи, з'являється і більш конкретна інформація, яка може поставити під сумнів обґрунтованість першочергового стратегічного вибору. Тому успішна розробка та використання конкурентної стратегії неможливі без ретельного дослідження чинників внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування торговельного підприємства.

Питання функціонування торговельних підприємств споживчої кооперації та факторів, які обумовлюють їх розвиток, у своїх працях розглядали такі науковці: Л. Андреева [1], Л. В. Балабанова [2], І. З. Должанський

[3], Ю. Б. Іванов [4], Б. Карлофф [5], Н. В. Куденко [6], М. А. Окландер, О. П. Чукурна [7], А. А. Томпсон [8] та інші. Але питанню детального розгляду чинників, що визначають конкурентні стратегії торговельних підприємств споживчої кооперації, приділено недостатню увагу.

Метою написання статті є визначення внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на функціонування торговельних підприємств споживчої кооперації та визначають конкурентні стратегії їхнього розвитку.

У сучасний період діяльності споживчої кооперації України, поряд з вирішенням таких завдань, як реформування господарських відносин, структурна перебудова, формування ринкової інфраструктури, актуальною є проблема підвищення конкурентоспроможності основних галузей господарювання системи. Особливої вагомості дані процедури набувають у розробці практичних рекомендацій по вдосконаленню функціонування підприємств торговельної галузі споживчої кооперації.

Конкурентоспроможність, як складна категорія теорії та практики господарювання, відображає всі сторони економіки, визначає платоспроможність, фінансову стійкість господарюючих суб'єктів, їх місце та конкурентну позицію на ринку.

На відміну від конкурентоспроможності товару, що може бути визначена у короткий термін, стійка конкурентоспроможність підприємства досягається протягом довготривалого періоду. Оскільки це більш складна категорія, що поєднує значну кількість показників функціонування підприємства (частка ринку збуту; наявність ліцензій, торговельної марки; показники рівня обслуговування споживачів; показники, що відображають якість підготовки та перепідготовки персоналу тощо). Але, у першу чергу, конкурентоспроможність підприємства – це раціональне управління та ефективна організація виробничого/торговельного процесу.

Забезпечення конкурентоспроможності підприємства зумовлює отримання відповідного економічного та соціального ефекту його функціонування, що, у першу чергу, залежить від наявних конкурентних переваг. Формування стійких конкурентних переваг на ринку товарів і послуг дозволить підприємствам зайняти бажану конкурентну позицію, забезпечити ефективну комерційну діяльність у довгостроковій перспективі і досягти максимального синергетичного ефекту від цієї діяльності.

Конкурентна перевага формується, реалізується і визначається, з одного боку, порівняльним і динамічним характером, здатністю щодо зміцнення та пристосування до змін зовнішніх і внутрішніх параметрів діяльності підприємства, відтворюваністю, стійкістю та ефективністю, що надають змогу оцінити можливості сталого функціонування підприємства в конкурентному середовищі, з іншого, – факторами, що обумовлюють конкурентні переваги, з урахуванням їхніх основних властивостей. Для забезпечення можливості набуття та утримання конкурентних переваг у довготривалій перспективі торговельним підприємствам необхідно, насамперед, переглянути існуючі та чітко окреслити нові напрями своєї діяльності, враховуючи достатність

та можливості нарощування ресурсного потенціалу підприємства, умови конкурентного середовища; дослідити відповідність товарів/послуг, що реалізуються потребам конкретного сегмента ринку. Забезпечення стійких конкурентних переваг торговельних підприємств споживчої кооперації на довгострокову перспективу та підвищення їхнього конкурентного статусу вимагають урахування взаємозв'язку між складовими визначених переваг даних підприємств і внеску кожного з них у підвищення ефективності їх функціонування.

Формування конкурентних переваг у широкому значенні трансформується в завдання адаптації системи управління до змін конкурентного середовища, що надає змогу швидко і точно визначати напрями підвищення конкурентоспроможності торговельного підприємства.

Найбільш ефективним інструментом управління конкурентоспроможністю підприємства, яке здійснює свою діяльність у конкурентному середовищі й ставить перед собою довгострокові цілі функціонування і розвитку, виступає стратегічне управління. Результатом стратегічного управління є чітко сформульована стратегія, яка являє собою план дій по досягненню конкурентоспроможності підприємства у довгостроковій перспективі.

Реалізація стратегії підприємства передбачає створення необхідної організаційної структури; розроблення програм діяльності та їх бюджетів; формування мотиваційної системи і відповідної корпоративної культури; моделювання, налагодження і забезпечення функціонування управлінського комплексу (планування, організація, інформування, контролювання, оцінювання результатів, стимулювання тощо). Усе це потребує вміння моделювати ситуацію і спрямовувати зусилля на перетворення прогнозованої моделі ринкової поведінки на реальні результати, відстежувати зміни й адекватно реагувати на них, коригувати стратегічні орієнтири і способи їх досягнення, послідовно і цілеспрямовано діяти в усіх ситуаціях, виходячи із інтересів підприємства. Виявивши і оцінивши основних конкурентів, підприємство повинно розробити конкурентні стратегії, за допомогою яких воно зможе отримати конкурентну перевагу, запропонувавши товари вищої споживчої цінності.

Конкурентні стратегії складаються з ряду підходів і напрямів, що розробляються керівництвом з метою досягнення найкращих показників роботи у відповідній сфері діяльності. Вони визначають засоби конкурентної боротьби підприємства на цільових ринках і виступають як:

- ✦ своєчасна реакція на зміни в галузі, в економіці в цілому, в політиці й інших сферах;
- ✦ розробка конкурентоздатних заходів і дій, ринкових підходів, які можуть забезпечити стійку перевагу над конкурентами;
- ✦ об'єднання стратегічних ініціатив функціональних підрозділів;
- ✦ вирішення конкретних стратегічних проблем, актуальних на даний момент розвитку підприємства.

Конкурентна стратегія підприємства дозволяє дати відповідь на питання, як підприємство конкурує на цільовому

вому ринку, за рахунок чого воно витримує конкурентний тиск і отримує перемогу в конкурентній боротьбі.

Результат аналізу праць науковців дозволив визначити, що на формування конкурентних стратегій торговельних підприємств впливають як зовнішні, так і внутрішні чинники ринкового середовища (рис. 1, рис. 2). Спираючись на це, пропонуємо дослідити адаптовані системи чинників, що визначають набір конкурентних стратегій у діяльності торговельних підприємств споживчої кооперації.

Зокрема, стан макросередовища впливає на формування конкурентних стратегій торговельних підприємств споживчої кооперації таким чином: *політико-правові фактори* – формують правові засади використання конкурентних інструментів; *економічні фактори* – зміцнюють/руйнують купівельну спроможність потенційних ринків, впливають на економічну стабільність підприємства; *соціальні фактори* – визначають рівень прав і свобод суб'єктів ринку, формують ментальність суспільства; *стан розвитку комунікаційної інфраструктури* – визначає потенційні комунікаційні можливості підприємств у сфері зміцнення конкурентного статусу.

Ринкова ситуація також має вплив на формування конкурентних стратегій, зокрема, *розмір ринку підприємства та його потенціал* – визначають готовність цільових аудиторій до реалізації нових управлінських заходів, що будуть розроблені; *сегментація* – залежно

від стратегії охоплення ринку підприємством (диференціація, масовий маркетинг, концентрація) відбувається відповідне формування маркетингового бюджету та програми; *шукані зиски* – залежно від основної мети діяльності підприємства (отримання прибутку, завоювання певної частки ринку, утримання існуючих позицій тощо) формується відповідна конкурентна стратегія; *вимоги замовників товарів/послуг* – чим ближче стратегія охоплення ринку наближається від масового до концентрованого розповсюдження товарів/послуг, тим більше зростають вимоги замовників продукції до всього комплексу маркетингу; *товари/послуги-замінники* – за їх відсутності конкурентні стратегії є більш націлені на встановлення зв'язків з цільовими аудиторіями, а не на конкурентну боротьбу; *потенційно нові учасники ринку* – нейтралізувати їхню вагомість підприємства, що давно існують на ринку, намагаються конкурентними стратегіями формування лояльності та прихильності до своїх товарів/послуг; *тенденції в галузевих прибутках* – прибутковість тієї чи іншої галузі прямо визначає рівень державних і муніципальних асигнувань на розвиток підприємств, це, у свою чергу, позначається і на бюджеті відповідного підприємства.

Стан громадської думки, безперечно, позначається на стратегічній спрямованості конкурентної діяльності торговельного підприємства споживчої кооперації. Він має вплив через такі компоненти: рівень інформованості громадян щодо діяльності підприємства – визна-

Рис. 1. Зовнішні чинники, що впливають на формування конкурентних стратегій торговельних підприємств споживчої кооперації

чає, яку стратегію (чи їх поєднання) слід застосувати в подальшому (переконавання, нагадування, привернення уваги, утримання позицій тощо); *стан оціночної компоненти громадськості* – виходячи з рівня культури та добробуту в суспільстві існує певний рівень самооцінки та оцінки суспільних подій і процесів (апатичний, агресивний, толерантний, доброзичливий, диктаторський тощо), даний погляд розповсюджується і на ринкові заходи підприємств та організацій; *стан особистісно-емоційної компоненти* – емоційна зрілість, врівноваженість і життєвий досвід кожного індивіда формують відношення певних кіл громадськості до підприємства.

повинні обов'язково враховуватися при плануванні діяльності; *наміри споживачів* – відношення до товарів/послуг підприємства, можливі їх прогностичні зміни, звичайно, визначають набір конкурентних стратегій; *ступінь інформованості споживачів* – впливає на характер комунікаційної підтримки конкурентних стратегій; *ступінь прихильності громадської думки* – якщо певні громадські судження не є нав'язаними засобами масової інформації, органами влади тощо, ступінь прихильності споживачів до них буде високою, тобто виникає можливість більш ефективної реалізації розробленої конкурентної стратегії.

Рис. 2. Внутрішні чинники, що впливають на формування конкурентних стратегій торговельних підприємств споживчої кооперації

Вагомим зовнішнім чинником діяльності торговельного підприємства виступають його безпосередні конкуренти. На вибір конкурентної стратегії вони мають певний вплив через такі елементи: *показники ринкового функціонування конкурентів* – чим вони кращі та більш рентабельні, тим більшою є потреба у активізації конкурентних заходів підприємства; *здібності конкурентів* – у разі їх більш якісних показників підприємству слід активно розвивати навички, орієнтуватися на допомогу професійних консультаційних посередників на ринку товарів/послуг, якщо підприємство знаходиться у більш вигірному становищі від конкурентів, слід утримувати та вдосконалювати існуючий механізм функціонування; *стратегії та наміри конкурентів* – потрібно весь час відстежувати зазначені складові, щоб уникнути повторювання (у разі їх неконкурентоспроможності), чи вдало наслідувати методами бенчмаркінгу їхні здобутки.

Поведінка кінцевих споживачів товарів/послуг впливає на вибір конкурентних стратегій торговельних підприємств через такі аспекти: *профілі споживачів* – тобто, психологічні особливості цільового ринку,

Внутрішні чинники мають безпосередній та керований вплив на формування конкурентних стратегій торговельного підприємства споживчої кооперації. Вони мають прояв через такі елементи:

– *стратегічна спрямованість підприємства*. Вона, безперечно, відобразиться на подальшому виборі конкурентної стратегії, оскільки остання повинна підтримувати місію, цілі та стратегічні орієнтири підприємства. Так, якщо виробляються диференційовані товари/послуги, відповідно, конкурентні стратегії слід розробляти для кожного сегмента споживачів. У разі обслуговування вузького концентрованого ринку виникає більша необхідність у виробленні однієї, але ефективної стратегії подальшого функціонування торговельного підприємства. Коли виробляються товари/послуги для широкого вжитку – розробляються стратегії, які не враховують сегментного розмежування ринку;

– залежно від того, що на сьогодні є найважливішим для створення ситуації успіху для підприємства, його комунікаційний напрямок має обов'язково це врахувати. *Створення корпоративного іміджу* вимагає стратегічних зусиль як внутрішніх, так і зовнішніх ін-

струментів комунікацій; посилення конкурентних позицій підприємства – активізації всіх основних і синтетичних комунікаційних інструментів зовнішнього впливу; зміна образу підприємства веде до розробки нової місії комунікаційної діяльності. *Позиціонування та диференціація* приводять до розробки нових стратегій комунікацій: у першому випадку, відносно нових товарів/послуг, у другому – відносно нових сегментів ринку. *Антикризові заходи* підприємства також повинні мати певну комунікаційну підтримку щодо захисту та покращення існуючого іміджу підприємства, відсторонення від конкурентів, фокусування на втрачених зисках тощо;

– ступінь усвідомлення керівництвом необхідності впровадження маркетингу на підприємстві та рівень активізації всього комплексу маркетингу, звичайно, також позначається на стратегічних орієнтирах функціонування торговельного підприємства;

– інформаційне, організаційне, кадрове та фінансове забезпечення стратегічної діяльності підприємства визначає сильні та слабкі сторони процесу вироблення конкурентної стратегії, дозволяє/не дозволяє використовувати весь ринковий потенціал, завдяки чому діяльність торговельного підприємства значно покращується чи, навпаки, погіршується.

ВИСНОВКИ

Таким чином, урахування зазначених зовнішніх і внутрішніх чинників надасть можливість торговельним підприємствам споживчої кооперації формувати раціональні стратегічні альтернативи, що дозволять ефективно функціонувати на ринку товарів і послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Л. Взгляд на системную конкурентоспособность как доминанту устойчивого экономического развития / Л. Андреева, Е. Миргородская // *Экономист*. – 2004. – № 1. – С. 84 – 86.

2. Балабанова Л. В. Управління маркетинговим потенціалом торговельного підприємства / Л. В. Балабанова, Р. В. Мажинський. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 288 с.

3. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємства: навчальний посібник / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

4. Іванов Ю. Б. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток / Ю. Б. Іванов, П. А. Орлов, О. Ю. Іванова. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2008. – 352 с.

5. Карлофф Б. Деловая стратегия: [пер с англ.] / Б. Карлофф; науч. ред. В. А. Припсинов. – М.: Экономика, 1991. – 238 с.

6. Куденко Н. В. Стратегічний маркетинг: навчальний посібник / Н. В. Куденко. – К.: КНЕУ, 1998. – 152 с.

7. Окландер М. А. Споживча кооперація: маркетингові моделі та технології: монографія / М. А. Окландер, О. П. Чукурна. – Одеса: Астропринт, 2005. – 232 с.

8. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: учебник для вузов / Под ред. Л. Г. Зайцева. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 578 с.

REFERENCES

Andreeva, L., and Mirgorodskaja, E. "Vzgliad na sistemnuu konkurentosposobnost kak dominantu ustoychivogo ekonomicheskogo razvitiia" [A look at the system as a dominant competitive position for sustainable economic development]. *Ekonomist*, no. 1 (2004): 84-86.

Balabanova, L. V., and Mazhynskiy, R. V. *Upravlinnia marketingovym potentsialom torhovelnoho pidpriemstva* [Manage marketing potential commercial enterprise]. Kyiv: Profesional, 2006.

Dolzhanyskiy, I. Z., and Zahorna, T. O. *Konkurentospromozhnist pidpriemstva* [The competitiveness of the enterprise]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2006.

Ivanov, Yu. B., Orlov, P. A., and Ivanova, O. Yu. *Konkurentni perevahy pidpriemstva: otsinka, formuvannia ta rozvytok* [Competitive advantage: assessment, formulation and development]. Kharkiv: INZHEK, 2008.

Karloff, B. *Delovaia strategiiia* [Business strategy]. Moscow: Ekonomika, 1991.

Kudenko, N. V. *Stratehichnyi marketynh* [Strategic Marketing]. Kyiv: KNEU, 1998.

Oklander, M. A., and Chukurna, O. P. *Spozhyvcha kooperatsiia: marketynhovi modeli ta tekhnolohii* [Consumer cooperatives: marketing models and technologies]. Odessa: Astroprynt, 2005.

Tompson, A. A. *Strategicheskii menedzhment. Iskusstvo razrabotki i realizatsii strategii* [Strategic management. Art design and implementation of the strategy]. Moscow: Banki i birzhi; YUNITI, 1998.

РЕКЛАМНІ МАРШРУТИ ПО ТОЧКАХ САДИБ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО (ЗЕЛЕНОГО) ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

ДАРЧУК В. Г.

УДК 338.48.02

Дарчук В. Г. Рекламні маршрути по точках садиб як один із чинників розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні

Мета статті полягає у визначенні передумов розвитку сільського (зеленого) туризму на території України за напрямками аналізу: стан сільської місцевості, кількість сільського населення, кількість зареєстрованих сільських (зелених) садиб і запропонованих маршрутів садибами сільського (зеленого) туризму. У результаті проведення аналізу стану сільських населених пунктів України було виявлено, що за період з 1991 по 2013 рр. з карти України зник 641 сільський населений пункт (40 селищ і 601 село). За допомогою програмного забезпечення ViziCom 3.5.11 запропоновано 9 маршрутів, а саме: Кримські, Закарпатські, Івано-Франківські та Чернівецькі, Київсько-Полтавські, Львівські, Полтавські, Хмельницько-Вінницько-Черкасько-Одесько-Миколаївські та Чернігівські садиби сільського (зеленого) туризму. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є побудова моделі розвитку сільського (зеленого) туризму України, що включає імітаційне прогнозування базових складових сфери туристичних послуг (надання туристам набору туристичних послуг).

Ключові слова: село, сільський (зелений) туризм, садиба, маршрут.

Рис.: 9. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 11.

Дарчук Вероніка Геннадіївна – аспірантка, кафедра туризму, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: veronika_viktory@mail.ru

УДК 338.48.02

Дарчук В. Г. Рекламные маршруты по точкам усадеб как один из факторов развития сельского (зеленого) туризма в Украине

Цель статьи заключается в определении предпосылок развития сельского (зеленого) туризма на территории Украины по следующим направлениям анализа: состояние сельской местности, количество сельского населения, количество зарегистрированных сельских (зеленых) усадеб и предложенных маршрутов усадьбами сельского (зеленого) туризма. В результате проведения анализа состояния сельских населенных пунктов Украины было обнаружено, что за период с 1991 по 2013 гг. с карты Украины исчез 641 сельский населенный пункт (40 поселков и 601 село). С помощью программного обеспечения ViziCom 3.5.11 предложено 9 маршрутов, а именно: Крымские, Закарпатские, Ивано-Франковские и Черновицкие, Киевско-Полтавские, Львовские, Полтавские, Хмельницко-Винницко-Черкасско-Одесско-Николаевские и Черниговские усадьбы сельского (зеленого) туризма. Перспективами последующих исследований в данном направлении является построение модели развития сельского (зеленого) туризма Украины, что включает имитационное прогнозирование базовых составляющих сферы туристических услуг (предоставление туристам набора туристических услуг).

Ключевые слова: село, сельский (зеленый) туризм, усадьба, маршрут

Рис.: 9. **Табл.:** 2. **Библ.:** 11.

Дарчук Вероника Геннадиевна – аспирантка, кафедра туризма, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: veronika_viktory@mail.ru

UDC 338.48.02

Darchuk V. G. Advertising Routes through Manor Sites as One of the Factors of Development of Rural (Green) Tourism in Ukraine

The goal of the article is to identify prerequisites of development of rural (green) tourism in the territory of Ukraine by the following directions of analysis: state of the rural districts, size of rural population, number of registered rural (green) manors and proposed routes through manor sites of the rural (green) tourism. The conducted analysis of the state of rural settlements of Ukraine revealed that 641 rural objects (40 settlements and 601 villages) disappeared from the map of Ukraine during 1991 – 2013. The author used ViziCom 3.5.11 software to develop 9 routes, namely: Crimean, Carpathian, Ivano-Frankivsk and Chernivtsi, Kyiv-Poltava, Lviv, Poltava, Khmelnytskyi-Vinnitsa-Cherkasy-Odesa-Mykolayiv and Chernigiv manors of the rural (green) tourism. The prospects of further studies in this direction is building up a model of development of rural (green) tourism of Ukraine, which includes imitation forecasting of basic components of the sphere of tourist services (providing tourists with a set of tourist services).

Key words: village, rural (green) tourism, manor, route.

Pic.: 9. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 11.

Darchuk Veronika G. – Postgraduate Student, Department of Tourism, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorsa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: veronika_viktory@mail.ru

Проблема занепаду сільських територій, яку можна і треба вирішувати шляхом розвитку туризму, зокрема сільського (зеленого) туризму, є актуальною для нашої країни як і для більшості держав світу, особливо в умовах продовольчої кризи. Поширення сільського (зеленого) туризму, як показує досвід країн Європи, перешкодив занепаду багатьох регіонів. В Україні цей вид туризму поки розвивається тільки завдяки аматорським зусиллям, зокрема Спілки сприяння розвитку сільського (зеленого) туризму та інших небайдужих людей.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить, що проблемам аналізу передумов розвитку сільського (зеленого) туризму України присвячено багато праць,

зокрема В. Бирковича, В. Васил'єва, Ю. Васил'єва, В. Гловацької, П. Горишевського, Ю. Зинько, Ю. Кузьменко [1 – 5]. Водночас необхідність виявлення чинників розвитку сільського (зеленого) туризму за регіонами України потребує більш детального висвітлення.

Мета статті полягає у визначенні передумов розвитку сільського (зеленого) туризму на території України за напрямками аналізу: стану сільської місцевості, кількості сільського населення, кількості зареєстрованих сільських (зелених) садиб і запропонованих маршрутів садибами сільського (зеленого) туризму.

Перш за все, треба визначитися з поняттям «село». Село – традиційний для території України вид населено-

го пункту, жителі якого зайняті переважно в сільському господарстві. Історично розміщення сіл обумовлювалося вимогами сільськогосподарського виробництва і природними умовами (водними ресурсами, рельєфом, ґрунтами, рослинністю, наявністю придатних для сільськогосподарських потреб земель і т.ін.) [6].

Значний практичний і економічний інтерес викликає вивчення сільського розселення в Україні, географія якого змінюється досить швидко. Так, за 1970 – 2006 рр. кількість сільських населених пунктів у країні зменшилася з 31,3 до 28,6 тис. Причому одночасно знижувалася загальна кількість сільського населення (з 21,4 до 15,1 млн осіб, або на 29,4%) [6].

Зміни в сільському розселенні відбуваються відносно невисокими темпами. У той же час загальна тенденція цих змін досить чітко відображає об'єктивні процеси, що відбуваються в Україні – впродовж останнього десятиліття сільське населення кожного регіону країни поступово скорочується. Так, за період з 1991 р. з карти України зник 641 сільський населений пункт, зокрема 40 селищ і 601 село. Зокрема, з 1991 по 2012 рр. в Україні зникло 528 сільських населених пунктів, серед яких 34 селища і 494 села у зв'язку з відсутністю в них жителів. Водночас через об'єднання з іншими населеними пунк-

тами зникло 113 сільських населених пунктів, серед яких 6 селищ і 107 сіл [6].

Рекордним для України за темпами вимирання сіл став 2000 р. Тоді з адміністративного обліку було знято 86 населених пунктів (зокрема 78 через відсутність в них людей). Також багато сільських населених пунктів вимерло в 1992 р. (40), 1995 р. (38), 1996 р. (36), 2007 (39) р. Найбільше за роки незалежності вимерло сіл в Київській (94), Полтавській (55), Житомирській (45), Сумській (45), Харківській (42) і Чернігівській (40) областях. Менше всього – на Волині (1), Закарпатті (1), Черкаській (3), Львівській (5), Хмельницькій (6) і Рівненській (7) областях. Проте через відсутність жителів жодне село за цей час не зникло з території Івано-Франківської, Тернопільської і Чернігівської областей [6]. Соціологи пов'язують кількість вимерлих сіл з негативним природним приростом населення.

Станом на 1 січня 2013 р. більше всього сільських населених пунктів зареєстровано на Львівщині (1850), у Полтавській (1810), Харківській (1679), Житомирській (1613) і Чернігівській (1481) областях. Менше всього – у Чернівецькій (398), Закарпатській (579) і Херсонській (658) областях [8].

Кількість сільських адміністративно-територіальних одиниць в Україні на 1 січня 2013 р. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість сільських адміністративно-територіальних одиниць в Україні на 1 січня 2013 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Селища міського типу	Сільські ради	Сільські населені пункти
Автономна Республіка Крим	56	243	948
Вінницька область	29	661	1461
Волинська область	22	379	1054
Дніпропетровська область	46	288	1435
Донецька область	131	253	1118
Житомирська область	43	579	1613
Закарпатська область	19	307	579
Запорізька область	22	263	915
Івано-Франківська область	24	477	765
Київська область	30	605	1126
Кіровоградська область	27	376	995
Луганська область	109	206	781
Львівська область	34	633	1850
Миколаївська область	17	287	894
Одеська область	33	439	1125
Полтавська область	21	467	1810
Рівненська область	16	338	1000
Сумська область	20	384	1466
Тернопільська область	17	580	1023
Харківська область	61	381	1679
Херсонська область	31	259	658
Хмельницька область	24	568	1414
Черкаська область	15	525	824
Чернівецька область	8	252	398
Чернігівська область	29	525	1481
м. Київ	–	–	–
м. Севастополь (міськрада)	1	4	29
Україна	885	10279	28441

Складено автором за матеріалами офіційного веб-сайту Верховної Ради України [10].

В Україні 27 адміністративно-територіальних одиниць, зокрема Автономна республіка Крим, 24 області та два міста: Київ і Севастополь. У місті Києві, за даними Державної статистичної служби, відсутні сільські мешканці, у Севастополі їх лише 6,2%.

У різних адміністративно-територіальних одиницях України рівень сільського населення дуже різний (рис. 1): від 9,6% у Донецькій до 63% у Закарпатській області [7]. Загалом можна чітко диференціювати територію України за цим показником: області, де сільського населення більше 50% (Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька, Вінницька). За

даними [7], саме в цих областях, за виключенням Вінницької, і почав розвиватися сільський «зелений» туризм, і має найбільші темпи зростання зараз. Далі йдуть області сільського населення від 40 до 50%. Таких усього чотири: Волинська, Львівська, Хмельницька, Черкаська. Найбільшою є група областей від 20 до 40% – 10 областей. Областей, в яких процент сільського населення становить менше 20%, усього три: Дніпропетровська, Донецька, Луганська, усі вони знаходяться на сході країни, де дуже великий процент урбанізації території.

Кількість сіл в Україні та регіонах у 1991, 2013 рр. наведено на рис. 2.

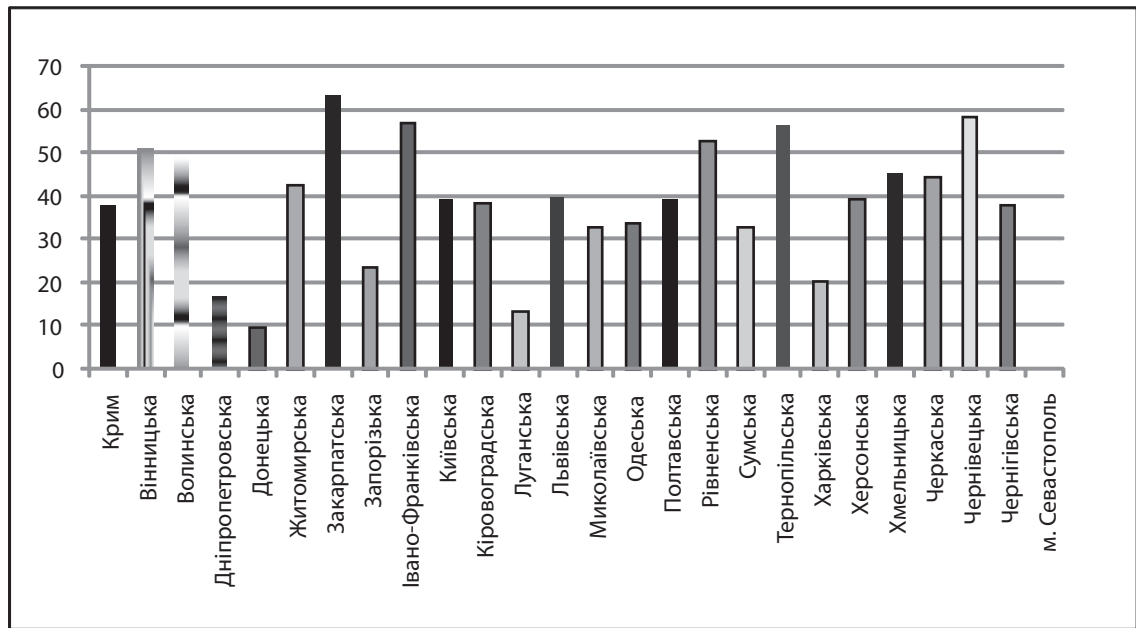

Рис. 1. Кількість сільського населення у 2013 р. за областями України

Складено автором за даними [7].

Рис. 2. Кількість сіл в Україні та регіонах у 1991, 2013 рр. [9, 10]

Виходячи з рис. 2, найбільш інтенсивне скорочення кількості сільських населених пунктів відбувалося в східних і південних областях України. У західній і центральній частині країни, де зосереджено більше половини українських сіл, їх кількість зменшилася трохи. У ряді західних областей (Івано-Франківській, Львівській і Волинській) кількість сільських поселень практично не скоротилася.

Динаміка кількості сільських населених пунктів в Україні (на 1 січня 2003 – 2013 рр.) представлена на рис. 3. З динаміки кількості сільських населених пунктів в Україні (на 1 січня 2003 – 2013 рр.) бачимо, що кількість сіл з кожним роком зменшується і з 2003 по 2013 рр. з карти України зник 171 сільський населений пункт.

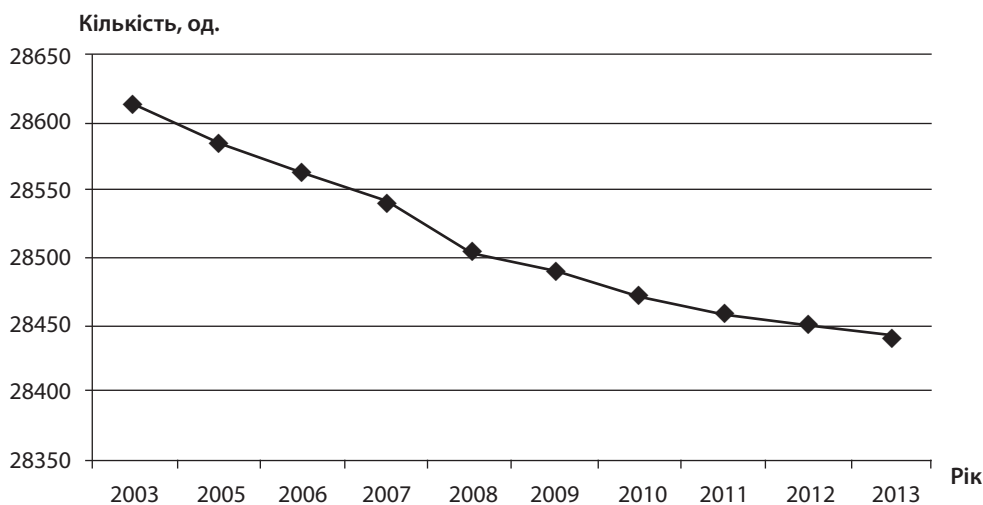

Рис. 3. Динаміка кількості сільських населених пунктів в Україні (на 1 січня 2003 – 2013 рр.)

Складено автором за даними [6, 9, 10].

Таблиця 2

Кількість та розподіл садиб за областями в Україні [5]

№ з/п	Область	Місце знаходження садиби	Назва садиби	Кількість садиб в області	%
1	2	3	4	5	6
1	АР Крим	с. Нижня Кутузовка	Двуречье	7	6,42
2		с. Пчелине	Страна Напеев		
3		с. Високе	Золота садиба		
4		смт. Коктебель	Дача Коктебеліка		
5		с. Кизилове	Уютный домик		
6		Байдарська долина с. Павлівка	Лесотель «7 чудес»		
7		с. Верхоріччя	Загублений Світ		
8	Вінницька	с. Канава	Родинне гніздо	11	10,09
9		с. Комарівці	Калиновий цвіт		
10		с. Перепеличчя	Медова заводь		
11		с. Губник	Родинне гніздо		
12		с. Бернашівка	Затишок		
13		с. Гармаки	Родинне гніздо		
14		с. Буша	Чарівний куточок		
15		с. Гайове	Подільська Родина		

1	2	3	4	5	6
16		с. Кузьминці	На коні		
17		с. Буша	Подільська хатина		
18		с. Кам'янка	Ненькина колиска		
19	Дніпропетровська	с. Слов'янка	Перлина степу	1	0,91
20	Донецька	м. Святогірськ	Вилла Марія	1	0,91
21	Закарпатська	с. Кострина	Заданька	21	19,26
22		Кошельово	У Габора		
23		смт. Чинадійово	Воробей		
24		с. Хуст	Фокус		
25		с. Івашковиця	Садиба «У Лісника»		
26		с. Оріховиця	Лісова Садиба		
27		с. Синевирська Поляна	Квітка Горган		
28		с. Верхній Студений	Незабудка		
29		с. Верхній Студений	Затишний дім		
30		с. Княгиня	Княгиня		
31		с. Лумшори	Гостевой дом		
32		смт Міжгір'я	Магнолія		
33		смт Міжгір'я	Олеся		
34		с. Кричово	Гуцульська хата		
35		с. Ізки	Затишна хата в Карпатах		
36		смт Чинадійово	Зелена садиба «Вілла де Кампо»		
37		с. Синевир	Бокораш		
38		с. Іза	Будинок біля озера		
39		с. Калини	Садиба на поляні		
40		с. Смереково	Тихе життя		
41		с. Воловець	Зачаровані Карпати		
42	Запорізька	с. Новокостянтинівка	Морской бриз	1	0,91
43	Івано-Франківська	с. Ільці	Красна Хата	7	6,42
44		смт. Печеніжин	Старжинської Ольги		
45		м. Косів	Горянка		
46		с. Татарів	Чертіж		
47		с. Криворівня	Садиба «Там, де гори...»		
48		м.Рогатин	Хатина на узліссі		
49		с. Шешори	Лісова хата		
50	Київська	с. Халеп'я	Тріпол'є	18	16,51
51		с. Ярове	Яровик		
52		с. Дибинці	Дибинецькі Карпати		
53		с. Лютарі	Затишок		
54		с. Гута	«Садиба отамана»		
55		с. Дмитренки	Калиновий кущ		
56		с. Коряківка	У Коряківському раю		
57		с. Дибинці	Зелений гай		
58		с. Жуківці	Київські Карпати		
59		с. Райківщина	Козача застава		
60		с. Кодакі	Villa Gogol		
61		с. Синиця	Синиця		
62		смт.Баришевка	Баришевка		
63		м. Ржищів	Рідні краєвиди		

1	2	3	4	5	6
64		с. Ліщинка	Отдых под Киевом		
65		с. Расавка	Домик рыбака		
66		с. Розкопанці	Мальовнича Рось		
67		с. Розважів	Зелений Гай		
68	Кіровоградська	Куцеволовка	Успіх	1	0,91
69	Луганська	с. Лиман	В гостях у Лелеки	1	0,91
70	Львівська	с. Львів-Брюховичі	На узліссі	4	3,66
71		м. Львів	У Домашки		
72		с. Зубриця	Ведмежа		
73		с. Орів	Карпатські полонини		
74	Миколаївська	м. Первомайськ	Островок	1	0,91
75	Одеська	с. Полянецьке	Відчинення	3	2,75
76		с. Приморське	Куба-далеко		
77		с. Шершенці	Етно-еко хата «Білочі»		
78	Полтавська	с. Березова Рудка	Карпатський зруб	8	7,34
79		с. Довгалівка	Українські вечори у Ганни Василівни		
80		смт Опішне	Лялина Світлиця		
81		с. Березова Рудка	До Марини на гостину		
82		с. Диканька	Затишна оселя		
83		с. Березова Рудка	База здоров'я		
84		с. Кобеляки	Седьмое небо		
85	с. Опішне	Старий хутір			
86	Харківська	смт Печеніги	Усадьба Пушкарь	1	0,91
87	Хмельницька	смт Меджибіж	Лілія	7	6,42
88		с. Цвіклівці	Катерина		
89		с. Сокіл	Калинка		
90		с. Сокіл	Зелена миля		
91		с. Сокіл	лягуна		
92		с. Сокіл	Веселка		
93		с. Смотрич	Світлана		
94	Черкаська	с. Залевки	Холодноярський зорепад	7	6,42
95		м. Канів	Тамарине міжгір'я		
96		с. Родниківка	Родниківка		
97		с. Крутьки	Лісове озеро		
98		с. Карашина	Наталі		
99		с. Моринці	Тарасові шляхи		
100		с. Моринці	Кобзарева колиска		
101	Чернівецька	с. Вижниця	Душа Карпат	1	0,91
102	Чернігівська	м. Чернігів	Біля Лісковицького озера	8	7,34
103		с. Тростянець	Адоніс		
104		с. Тростянець	У Василя		
105		с. Андріївка	Андріївські озера		
106		с. Кам'янка	Лісова застава		
107		с. Свердловка	На краю світу		
108		с. Хаєнки	Зелена світлиця		
109		с. Количівка	Зачарована Десна		
Загалом				109	100

сільського (зеленого) туризму в Україні. Загальну кількість сільських зелених садиб представлено на *рис. 4*.

З *рис. 4* можна зробити висновок, що найбільша кількість сільських зелених садиб зосереджена на заході та в центрі країни, що можна пояснити саме великою кількістю сіл, а також, на жаль, найбільшим зникненням сіл з карти в цих регіонах нашої країни. При цьому, варто зауважити, що не усі з цих садиб офіційно зареєстровані у законодавчому порядку.

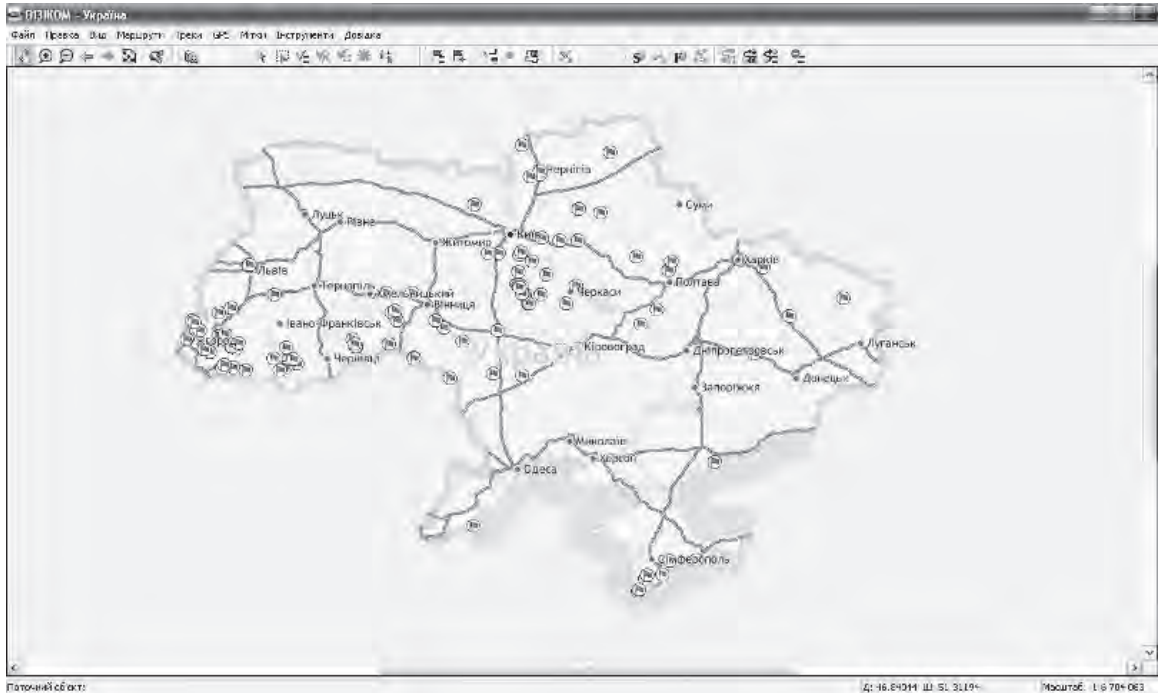

Рис. 4. Загальна кількість сільських зелених садиб в Україні

Складено автором з використанням програми Vizicom за даними [5].

Наявність достатньої кількості садиб з яскравим національним колоритом, який поєднує неповторність етнічної та культурної спадщини з наданням комплексу різноманітних туристичних послуг за відносно помірними цінами, створює передумови формування та розвитку національного самобутнього виду туризму – сільського (зеленого) туризму.

Для поширення інформації про наявний потенціал сільського (зеленого) туризму, формування у майбутніх споживачів уяви про розмаїття комплексного туристичного продукту цього виду туризму та враховуючи результати вищенаведеного аналізу, нами було запропоновано 9 маршрутів з місцями розташування точок сільського (зеленого) туризму, а саме: Кримські, Закарпатські, Івано-Франківські та Чернівецькі, Київсько-Полтавські, Львівські, Полтавські, Хмельницько-Вінницько-Черкасько-Одесько-Миколаївські та Чернігівські садиби сільського (зеленого) туризму.

Розглянемо розроблені маршрути місцями сільського (зеленого) туризму та описи даних маршрутів. Для побудови цих маршрутів було використано комп'ютерну програму Vizicom України.

На *рис. 5* представлено маршрут № 1 «Кримські садиби сільського (зеленого) туризму». Він включає у

себе 7 садиб або точок («Дача Коктебеліка» (с.мт Коктебель) – «Страна Напеев» (с. Пчелине) – «Двуречье» (м. Алушта) – «Загублений Світ» (с. Многогірчя) – «Золотая усадьба» (с. Високе) – «Лесотель «7 чудес»» (с. Павловка) – «Уютный домик» (с. Кизилове)).

На *рис. 6* надано опис маршруту № 1 «Кримські садиби сільського (зеленого) туризму». За *рис. 6* ми бачимо, що даний маршрут має довжину 343 км і потребує приблизно 410 грн на транспортні витрати (заправка

1 автомобіля). Маршрут бере свій початок у с.мт Коктебель («Дача Коктебеліка») і закінчується у с. Кизилове («Затишний будинок»). Також на *рис. 6* можна побачити відстань кожної садиби відносно початку маршруту (від старту) і відстань у км від садиби до наступної садиби.

На *рис. 7* представлений маршрут № 2 «Закарпатські садиби сільського (зеленого) туризму», а на *рис. 8* – опис даного маршруту. Даний маршрут налічує 21 садибу («Квітка горган» (с. Синевирська Поляна) – Бокораш (с. Синевир) – Магнолія (с.мт. Межгор'є) – Олеся (с.мт. Межгор'є) – «Затишна хата в Карпатах» (с. Изки) – «Затишний дім» (с. Верхній Студений) – «Незабудка» (с. Верхній Студений) – Зачаровані Карпати (с. Воловец) – Гостевой домік (с. Лумшори) – «Тихе життя» (с. Смерекова) – «Заданька» (с. Кострино) – «Княгиня» (с. Княгиня) – «Лісова Садиба» (с. Ореховица) – Зелена садиба «Вілла де Кампо» (с.мт Чинадієво) – «Воробей» (с.мт Чинадієво) – Садиба «У Лісника» (с. Івашковиця) – «У Габора» (с. Кошельово) – «Будинок біля озера» (с. Іза) – «Фокус» (с. Хуст) – «Гуцульська хата» (с. Кричево) – «Садиба на поляні» (с. Калини)).

Виходячи з *рис. 8*, ми бачимо, що даний маршрут має довжину 587 км і потребує приблизно 620 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Марш-

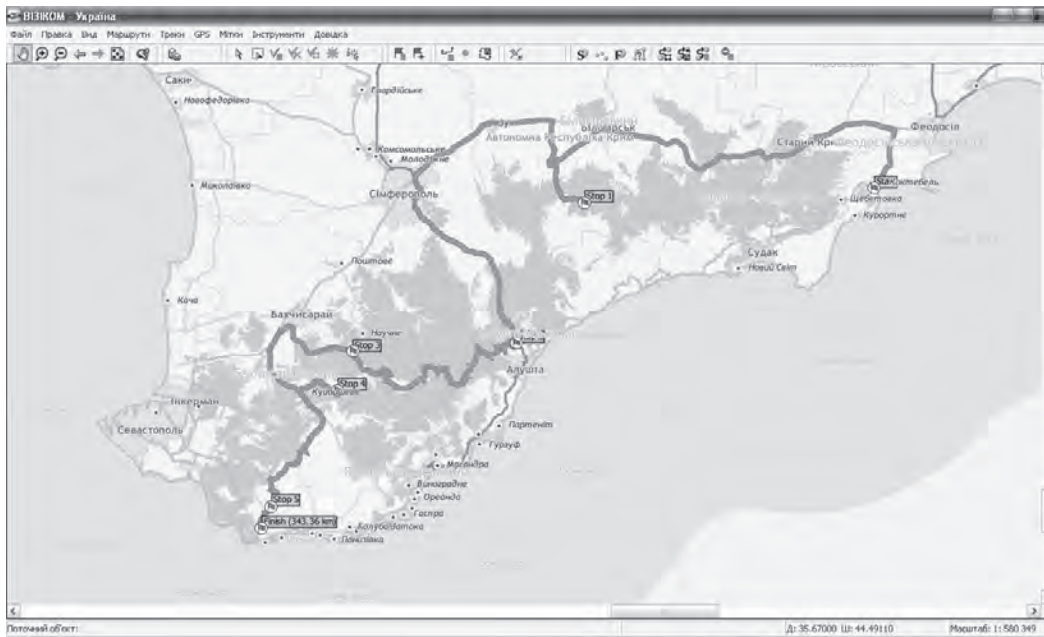

Рис. 5. Маршрут № 1 Кримські садиби сільського (зеленого) туризму

Складено автором з використанням програми Vizicom.

№	Назва	Координат	Час розраунку	Довжина	Точка маршруту	Довжина (км)	Від старту (км)
1	92. Дача Костебелка - 93. Уютний дім		13.07.13 21:09:01	343,357	92. Дача Костебелка	0,000	0,000
					2. Страна Навев	96,370	96,370
					1. Дворець	96,432	192,802
					4. Загублений світ	60,695	253,498
					91. Золотая усадьба	42,156	295,653
					3. Лесотель "7 чудес"	42,181	337,834
					93. Уютний дім	5,523	343,357

Рис. 6. Опис маршруту № 1 «Кримські садиби сільського (зеленого) туризму»

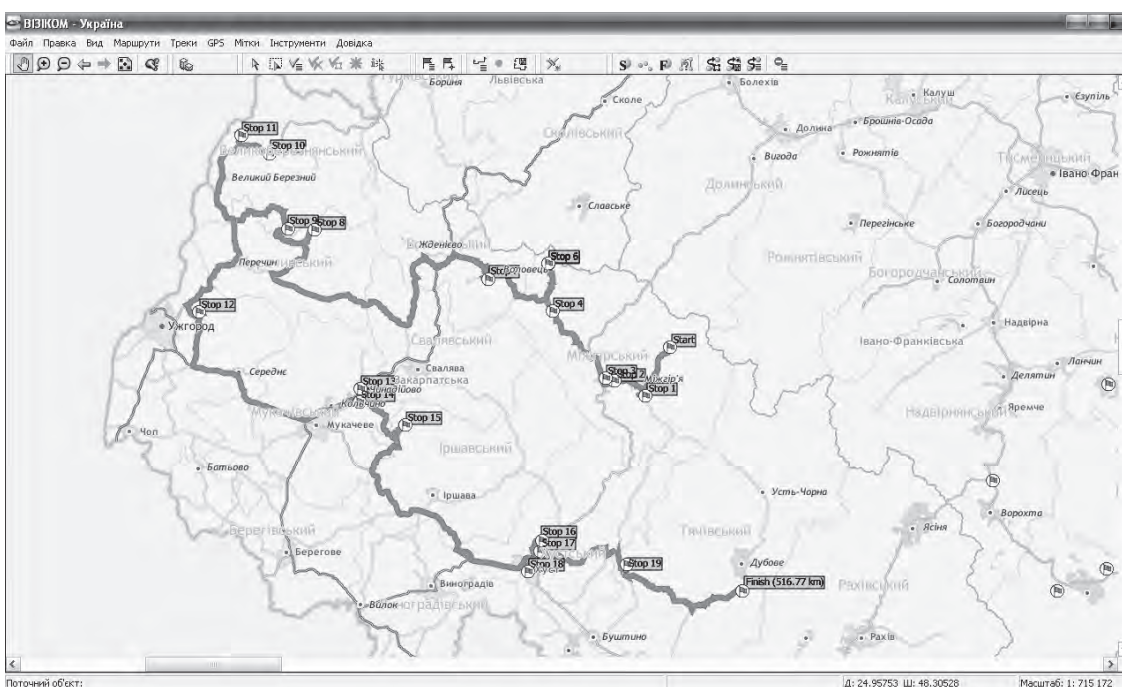

Рис. 7. Маршрут № 2 «Закарпатські садиби сільського (зеленого) туризму»

№	Назва	Коментар	Час розрахунку	Довжина	Точка маршруту	Довжина (км)	Відстань (км)
1	20. Квітка горган - 32. Садиба на поляні		15,07,15:21:17,44	516,775	20. Квітка горган	0,000	0,000
					20. Бокораш	12,302	12,302
					25. Магнолія	12,017	24,318
					26. Олеся	4,631	28,950
					28. Затишна хата в Карпатах	20,579	49,529
					22. Затишний дім	11,157	60,686
					21. Незабудка	0,328	61,014
					34. Зачаровані Карпати	25,749	86,763
					24. Гостевий домок	86,805	173,568
					30. Тихе життя	16,408	189,976
					14. Заданька	44,145	234,121
					23. Княгиня	9,275	243,396
					19. Лісова Садиба	51,395	294,791
					29. Зелена садиба "Вілла де Кампо"	55,237	350,028
					16. Воробей	3,534	353,562
					18. Садиба "У Лісника"	18,030	371,592
					15. У Габора	70,640	442,232
					31. Будинок біля озера	5,638	447,870
					17. Фокус	5,278	453,148
					27. Гуцульська хата	32,704	485,852
					32. Садиба на поляні	30,922	516,775

Рис. 8. Опис маршруту № 2 «Закарпатські садиби сільського (зеленого) туризму»

рут бере свій початок (старт) у с. Синевирська Поляна («Квітка горган») і закінчується (фініш) у с. Калини («Садиба на поляні»).

Так само було побудовано і інші маршрути, до яких ввійшли:

Маршрут № 3 «Івано-Франківські та Чернівецькі садиби сільського (зеленого) туризму», який налічує 8 садиб сільського (зеленого) туризму («Чертіж» (с. Татарів) – «Красна Хата» (с. Ільці) – Садиба «Там де гори...» (с. Криворівня) – «Душа Карпат» (с. Вижиця) – «Горянка» (м. Косів) – «Лісова хата» (с. Шешори) – «Старжинської Ольги» (с.мт Печеніжин). Розраховано, що, цей маршрут має довжину 157 км і потребує приблизно 190 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Маршрут бере свій початок (старт) у с. Татарів («Чертіж») і закінчується (фініш) у с.мт Печеніжин («Старжинської Ольги»). Це найменший із запропонованих нами маршрутів, він підійде для молоді або студентів, включає в себе 7 садиб і пролягає по території двох областей.

Маршрут № 4 має назву «Київсько-Полтавські садиби сільського (зеленого) туризму» та складається з таких садиб: «Карпатський зруб» (с. Березова Рудка) – «База здоров'я» (с. Березова Рудка) – «До Марини на гостини» (с. Березова Рудка) – «Козача застава» (с. Райковщина) – «Райківщина» (с. Яготинське) – «Баришевка» (с. Баришевка) – «Яровик» (с. Ярове) – «Villa Gogol» (с. Кодаки) – «Тріпол'є» (с. Халеп'я) – «Київські Карпати» (с. Жуковці) – «Рідні краєвиди» (с. Ржищів) – «Відпочинок під Київом» (с. Лещинка) – «Синиця» (с. Синиця) – «Затишок» (с. Лютарі) – «Дибинецькі Карпати» (с. Дибинці) – «Зелений гай» (с. Дибинці) – «Мольовничя Рось» (с. Розкопанці) – «Садиба отамана» (с. Гута) – «Калиновий куц» (с. Дмитренки) – «У коряківському раю» (с. Коряківка). Маршрут включає в себе 20 садиб сільського (зеленого) туризму і пролягає по території двох областей, а саме: Київської та Полтавської. Розраховано, що, цей маршрут має довжину 488 км і потребує приблизно 590 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Маршрут бере свій початок (старт) у с. Березова Рудка («Карпатський зруб») і закінчується (фініш) у с. Коряківка («У коряківському раю»).

Маршрут № 5 «Львівські садиби сільського (зеленого) туризму» складається з таких садиб: «На узліссі» (с. Львів-Брюховичі), «У Домашки» (м. Львів), «Хатина на узліссі» (м. Львів), «Карпатські полонини» (с. Орів), «Ведмежа» (с. Зубриця). Маршрут Львівські садиби сільського (зеленого) туризму включає в себе 5 садиб, має довжину 231 км і потребує приблизно 280 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Маршрут бере свій початок (старт) у с. Львів-Брюховичі («На узліссі») і закінчується (фініш) у с. Зубриця («Ведмежа»).

Маршрут № 6 «Полтавські садиби сільського (зеленого) туризму» складається з таких садиб: «Українські вечори у Ганни Василівни» (с. Довгаливка) – «Лялина Світлиця» (с. Опішня) – «Старий хутор» (с. Опішня) – «Затишна оселя» (с. Диканька) – «Сьоме небо» (с. Кобеляки) – «Успіх» (с. Куцезоловка). Цей маршрут має довжину 311 км і потребує приблизно 370 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Маршрут бере свій початок (старт) у с. Довгаливка («Українські вечори у Ганни Василівни») і закінчується (фініш) у с. Куцезоловка («Успіх»).

Маршрут № 7 «Хмельницько-Вінницько-Черкасько-Одесько-Миколаївські садиби сільського (зеленого) туризму» складається з садиб: «Родниківка» (с. Родниківка) – «Родинне гніздо» (с. Губник) – «Медова заводь» (с. Перепеличче) – «Родинне гніздо» (с. Канава) – «Ненькина колиска» (с. Кам'янка) – «Лілія» (с. Меджибож) – «Калиновий цвіт» (с. Комаровці) – «Подільська Родина» (с. Гайове) – «Родинне гніздо» (с. Гармаки) – «На коні» (с. Кузьминці) – «Світлана» (с. Смотрич) – «Катерина» (с. Цвіклівці) – «Веселка» (с. Сокіл) – «Калинка» (с. Сокіл) – «Лягуна» (с. Сокіл) – «Зелена миля» (с. Сокіл) – «Затишок» (с. Бернашівка) – «Подільська хата» (с. Буша) – «Чарівний куточок» (с. Буша) – Етно-еко хата «Білочі» (с. Шершенці) – «Відчинення» (с. Полянецьке) – «Островок» (с. Первомайськ). Маршрут має довжину 1231 км і потребує приблизно 1500 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Маршрут бере свій початок (старт) у с. Родниківка («Родниківка») і закінчується (фініш) у с. Первомайськ («Островок»).

Це найбільший із запропонованих нами маршрутів, він підійде для сімейного відпочинку, включає в себе 22 садиби та пролягає по території п'яти областей.

Маршрут № 8 «Черкаські садиби сільського (зеленого) туризму» складається з садиб: «Лісове озеро» (с. Крутьки) – «Холодноярський зорепад» (с. Залевки) – «Тарасові шляхи» (с. Моринці) – «Кобзарева колиска» (с. Моринці) – «Наталі» (с. Карашина) – «Тамарине міжгір'є» (с. Канев) та має довжину 320 км і потребує приблизно 390 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Маршрут бере свій початок (старт) у с. Крутьки («Лісове озеро») і закінчується (фініш) у с. Первомайськ («Островок»).

Маршрут № 9 «Чернігівські садиби сільського (зеленого) туризму» складається з таких садиб: «На краю світу» (с. Свердловка) – «Адоніс» (с. Тростянець) – «У Василя» (с. Тростянець) – «Зелена світлиця» (с. Хаенки) – «Зачарована Десна» (с. Хаенки) – «Біля Лісовицького озера» (м. Чернігів) – «Андріївські озера» (с. Андріївка) – «Лісова застава» (с. Кам'янка). Всього Чернігівський маршрут налічує 8 садиб сільського (зеленого) туризму. Цей маршрут має довжину 475 км і потребує приблизно 570 грн на транспортні витрати (заправка 1 автомобіля). Маршрут бере свій початок (старт) у с. Свердловка («На краю світу») і закінчується (фініш) у с. Кам'янка (Лісова застава).

Існуючи садиби сільського (зеленого) туризму України, які не увійшли у запропоновані нами маршрути через віддаленість від інших садиб, можна відвідувати в індивідуальному порядку.

Загальну карту запропонованих маршрутів сільського (зеленого) туризму наведено на *рис. 9*.

Виходячи з *рис. 9* можна зробити висновок, що основні маршрути було зосереджено нами у найбільш проблемних областях України, де за останні 20 років зникла найбільша кількість сіл.

ВИСНОВКИ

Сільський (зелений) туризм виступає важливим чинником збереження сіл і сільського населення, стабільного динамічного збільшення надходжень до бюджету, активізації розвитку багатьох галузей економіки (транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство тощо).

Аналіз кількості садиб по Україні показав, що найбільша кількість зареєстрованих садиб знаходиться у таких областях: Закарпатська (21), Київська (18), Вінницька (11), Полтавська (8), Чернігівська (8), Івано-Франківська (7), Хмельницька (7) і АР Крим (7); відсутні садиби у Волинській, Житомирській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській областях і адміністративних центрах Києві і Севастополі. Більше всього сільських населених пунктів зареєстровано в Львівській (1850), у Полтавській (1810), Харківській (1679), Житомирській (1613) і Чернігівській (1481) областях, а менше всього – у Чернівецькій (398), Закарпатській (579) і Херсонській (658) областях.

З метою поширення інформованості туристів про наявність точок сільського (зеленого) туризму розроблено та описано 9 рекламних туристичних маршрутів при допомозі програмного забезпечення ViziCom 3.5.11 України 2012.

Залучення сільських територій до сільського (зеленого) туризму дозволить зберегти етнографічну самобутність сільських територій та повернення загубленого національного значення цих сіл. Запропоновані нами маршрути надають поштовх для відродження й розвитку традиційної культури; можливість пізнати справжні українські традиції і, зрештою, завдячуючи тому, що етнокультура села репрезентує Україну світові й приваблює також іноземних туристів, що є важливим чинником для розвитку туризму в цілому. ■

Рис. 9. Загальна карта запропонованих маршрутів сільського (зеленого) туризму

ЛІТЕРАТУРА

1. **Биркович В. І.** Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети / В. І. Биркович // Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2008. – №1 (6). – С. 138 – 143.
2. **Васил'єв В. П.** Десять років розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Проблеми та перспективи / В. П. Васил'єв // Туризм теорія та практика. – 2005. – № 1. – С. 3 – 16.
3. **Горішевський П.** Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / П. Горішевський, Ю. Васил'єв. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. Т. 1 – 4. – С. 9 – 13.
4. **Гловацька В. В.** Послуги господарств населення із сільського зеленого туризму / В. В. Гловацька // Економіка АПК. – 2006 – № 10. – С. 148 – 155.
5. **Кузьменко Ю.** Туризм: екологічний, зелений или сільський? Подбор туров / Ю. Кузьменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruraltourism.com.ua/?a=proturizm>. – Заглавие с титул. екрана.
6. Населённые пункты Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.photoukraine.com/russian/articles?id=30>. – Заглавие с титул. екрана.
7. Кількість адміністративно-територіальних одиниць на 1 січня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/ator/ator2013_u.htm
8. Коментарии: Донецк. За годы независимости в Украине не стало 641 села. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://donetsk.comments.ua/news/2013/04/09/181127.html>. – Заглавие с титул. екрана.
9. Новости. С 1991 года в Украине исчезло 601 село – больше всего в Киевской, Полтавской и Житомирской областях. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2013/04/10/300093>. – Заглавие с титул. екрана.
10. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/ru/news/Novosti/Soobshcheniya>. – Заглавие с титул. екрана.
11. Концепция развития сельского туризма в Крыму [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en_63267concept_Green_Rural_Tourism_in_Crimea_2010. – Заглавие с титул. екрана.

Науковий керівник: Виноградова О. В. – д-р екон. наук, професор, академік АЕНУ, завідувач кафедри туризму Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

REFERENCES

- Byrkovych, V. I. "Silskyi zelenyi turizm – priorytet rozvytku turystychnoi haluzi Ukrainy. Stratehichni priorytety" [Green tourism – the priority development of the tourism industry in Ukraine. Strategic Priorities]. *Naukovo-analitychnyi shchokvartalnyy zbirnyk*, no. 1 (6) (2008): 138-143.
- Horishevskiy, P., Vasyliiev, Yu., and Zinko, Yu. *Silskyi zelenyi turizm: orhanizatsiia nadannia posluh hostynnosti* [Green tourism: organization providing hospitality services]. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2003.
- Hlovatska, V. V. "Posluhy hospodarstv naselennia iz silskoho zelenoho turizmu" [Services of households from rural tourism]. *Ekonomika APK*, no. 10 (2006): 148-155.

Kuzmenko, Yu. "Turizm: ekologicheskii, zelenyy ili selskiy? Podbor turov" [Tourism: eco, green, or rural? Selection rounds]. <http://www.ruraltourism.com.ua/?a=proturizm>

"Kilkist administrativno-terytorialnykh odynts na 1 sichnia 2013 roku" [Number of administrative units on 1 January 2013]. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/ds/ator/ator2013_u.htm

"Kommentarii: Donetsk. Za gody nezavisimosti v Ukraine ne stalo 641 sela" [Comments: Donetsk. During the years of independence, Ukraine has not become 641 villages]. <http://donetsk.comments.ua/news/2013/04/09/181127.html>

"Kontsepsiia razvitiia selskogo turizma v Krymu" [The concept of rural tourism in Crimea]. http://en_63267concept_Green_Rural_Tourism_in_Crimea_2010

"Naselennye punkty Ukrainy" [Settlements of Ukraine]. <http://www.photoukraine.com/russian/articles?id=30>

"Novosti. S 1991 goda v Ukraine ischezlo 601 selo – bolshe vsego v Kievskoy, Poltavskoy i Zhitomirskoy oblastiakh" [News. Since 1991, Ukraine has disappeared village of 601 – the most in Kiev, Poltava and Zhytomyr regions]. <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2013/04/10/300093>

Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://portal.rada.gov.ua/ru/news/Novosti/Soobshcheniya>

Vasyliiev, V. P. "Desiat rokov rozvytku silskoho zelenoho turizmu v Ukraini. Problemy ta perspektyvy" [Ten Years of Rural Green Tourism in Ukraine. Challenges and Opportunities]. *Turizm teoriia ta praktyka*, no. 1 (2005): 3-16.

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМПЛЕКСУ МАРКЕТИНГУ ЗАКЛАДІВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ

МИХАЙЛОВА М. В.

УДК 658.8.011.1:640.432

Михайлова М. В. Удосконалення комплексу маркетингу закладів ресторанного господарства з урахуванням специфіки ресторанних послуг

Розвинуто підходи до формування комплексу маркетингу закладів ресторанного господарства. Здійснено теоретичний огляд поглядів зарубіжних і вітчизняних вчених щодо структури комплексу маркетингу, що дозволило виявити всі можливі елементи, кількість яких становила більше 30 складових. На основі результатів експертних оцінок було встановлено важливість елементів комплексу маркетингу для закладів ресторанного господарства, що дозволило обґрунтувати його оптимальну структуру, яка складається з традиційних елементів, а також запропоновано додати специфічні, а саме: персонал, включаючи сервіс, та емоції. Унаслідок чого запропонована модель має модифіковану конфігурацію «5Р + Е». Наголошено на необхідності організації внутрішнього маркетингу з метою більш повного задоволення зовнішніх клієнтів закладу ресторанного господарства через задоволення потреб внутрішніх клієнтів – персоналу.

Ключові слова: комплекс маркетингу, ресторанне господарство, послуга ресторанного господарства, внутрішній маркетинг.

Рис.: 1. Табл.: 1. Бібл.: 11.

Михайлова Марія Володимирівна – асистент, кафедра маркетингу і комерційної діяльності, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клоцьківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: Marija3103@rambler.ru

УДК 658.8.011.1:640.432

Михайлова М. В. Усовершенствование комплекса маркетинга заведений ресторанного хозяйства с учетом специфики ресторанных услуг

В статье рассмотрены подходы к формированию комплекса маркетинга предприятий ресторанного хозяйства. Проведен теоретический анализ взглядов зарубежных и отечественных ученых относительно структуры комплекса маркетинга, что позволило определить все возможные элементы, количество которых составило более 30 составляющих. На основе результатов экспертных оценок была установлена важность элементов комплекса маркетинга для предприятий ресторанного хозяйства, что позволило обосновать его оптимальную структуру, которая состоит из традиционных элементов, а также предложено дополнить специфическими, а именно: персонал, включая сервис, и эмоции. Как результат предложена модель, которая имеет модифицированную конфигурацию «5Р + Е». Акцент сделан на необходимости организации внутреннего маркетинга с целью более полного удовлетворения внешних клиентов заведения ресторанного хозяйства путем удовлетворения потребностей внутренних клиентов – персонала.

Ключевые слова: комплекс маркетинга, ресторанное хозяйство, услуги ресторанного хозяйства, внутренний маркетинг.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 11.

Михайлова Мария Владимировна – ассистент, кафедра маркетинга и коммерческой деятельности, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клоковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: Marija3103@rambler.ru

UDC 658.8.011.1:640.432

Mikhailova M. V. Improvement of the Marketing Complex of Restaurants With Consideration of Specific Features of Restaurant Services

The article considers approaches to formation of the marketing complex of the catering industry companies. It conducts a theoretical analysis of views of foreign and domestic scientists with respect to the structure of the marketing complex, which allowed identification of all possible elements, the number of which is more than 30 components. On the basis of the results of expert assessments, the article establishes importance of the elements of the marketing complex for catering industry companies, which allowed justification of its optimal structure, which consists of traditional elements, and also offers to supplement them with specific ones, namely: personnel, including service, and emotions. In the result, it offers a model, which has a modified configuration "5P + E". It emphasises a necessity to organise internal marketing with the aim of a better satisfaction of external clients of a catering industry company through satisfaction of requirements of internal clients – personnel.

Key words: marketing complex, catering industry, catering industry service, internal marketing.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 11.

Mikhailova Mariya V. – Assistant, Department of marketing and business, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: Marija3103@rambler.ru

Сучасний стан ринку ресторанних послуг характеризується жорсткими умовами конкуренції серед закладів, тому головною задачею постає виживання в цих умовах та боротьба за споживачів. Саме тепер виникає гостра необхідність активізації маркетингової діяльності й використання його інструментів впливу на споживачів, які у сукупності утворюють комплекс маркетингу.

Враховуючи специфіку діяльності закладів ресторанного господарства, використання лише традиційних елементів у комплексі маркетингу (товар, ціна, збут, комунікації) не дозволить повною мірою реалізувати ринкові можливості закладу, що обумовлює необхідність

адаптації комплексу маркетингу з урахуванням особливостей ресторанних послуг.

Важливі теоретичні та практичні здобутки у сфері розвитку концепції маркетингу належать провідним зарубіжним і вітчизняним ученим, серед яких Джеймс Каллітон, Нейл Борден, Джеррі Маккарті, Б. Бумс і Дж. Бътнер, Боб Лотеборн, Л. В. Балабанова, Ф. Котлер, А. Ф. Павленко, Дж. Траут, В. Руделіус. А. В. Войчак, О. Ф. Оснач.

У процесі теоретичного огляду було розглянуто також роботи Лисеченко Н. А. та Пчелінцевої Ю. О., які запропонували свої підходи до формування комплексу маркетингу на підприємствах ресторанного господарства. Але в їх роботах враховані не всі особливості рес-

торанних послуг, тому актуальним залишається подальший розвиток теоретичних основ комплексу маркетингу на підприємствах ресторанного господарства.

Метою статті є дослідження підходів до формування комплексу маркетингу та розвитку теоретичних положень щодо вдосконалення структури комплексу маркетингу для закладів ресторанного господарства, враховуючи специфіку ресторанних послуг.

Заклади ресторанного господарства – це підприємства сфери послуг, тому під час запровадження маркетингової діяльності на цих підприємствах необхідно урахувати їх особливості.

Відповідно до стандарту ресторанне господарство – вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надання послуг відносно задоволення потреб споживачів у харчуванні з організуванням дозвілля або без нього [1]. Сутність послуги ресторанного господарства Кривошей В. В. пропонує розуміти як сукупність дій та/або результат діяльності підприємств і громадян підприємців, пов'язаних або не пов'язаних з продукцією ресторанного господарства, спрямованих на задоволення потреб населення в харчуванні та проведенні дозвілля, і які є об'єктом купівлі-продажу [2].

Виходячи з визначення ресторанного господарства та змісту послуги ресторанного господарства констатуємо, що послуга ресторанного господарства надається шляхом виробництва кулінарної продукції, реалізації її та готової продукції через організацію споживання у закладах ресторанного господарства поряд із забезпеченням дозвілля індивідуальних споживачів. Отже, послуги ресторанного господарства спрямовані на задоволення матеріальних і нематеріальних потреб споживачів (перш за все – у їжі, а також у спілкуванні, дозвіллі, розвагах, проведенні вільного часу).

Усім послугам властиві специфічні ознаки, які необхідно враховувати під час маркетингового планування: високий рівень невизначеності результату під час покупки; виробництво, надання та споживання послуги відбувається водночас, тобто невід'ємне; послугу не можливо зберігати; послугу не можливо відчути, вона нематеріальна й не має зазначеної форми, розміру, кольору та запаху.

Слід також урахувати особливості ресторанних послуг, що обумовлює необхідність виділення специфічних їх характеристик: ексклюзивність, різноманітність послуг, важкість стандартизації, гетерогенність, суб'єктивність, публічність надання послуги.

У сучасних умовах спостерігається суттєва розбіжність поглядів науковців на склад комплексу маркетингу. Дослідження публікацій вітчизняних і зарубіжних учених показало, що сучасна наука «Маркетинг» має багато моделей комплексу маркетингу: «4Р», «5Р», «6Р», «7Р», «8Р», «12Р», «4С», «4Е», SIVA. Окремі з наведених комплексів маркетингу «4Р», «5Р», «6Р», «7Р», «8Р», «12Р» сформовані з точки зору виробника, а, наприклад, «4С» – з точки зору споживача [3, 8 – 12].

Класичним і найбільш уживаним у практиці маркетингу та навчальному процесі є комплекс маркетингу

«4Р», до структури якого входять товар, ціна, збут і просування.

У комплексі маркетингу «5Р», «6Р», «7Р», «8Р» та ін. до традиційних «4Р» найчастіше відносять ще й *process* – процес предоставлення, *people* – люди, *physical evidence* – матеріальні аргументи, а також «*Package*», «*Presentation*», «*Prefer*» тощо. Але, на нашу думку, такі елементи, як «*Process*», «*Physical Evidence*», «*Package*», «*Presentation*», «*Prefer*» і «*Value*» є складовими частинами «*Product*». Іншими словами, у маркетингову товарну політику входять такі складові, як процес розробки, виготовлення товару, його цінність, властивості, упаковка, оформлення, його презентація та перевага над конкурентами.

Крім того, враховуючи, що елементи комплексу маркетингу мають впливати на споживчу поведінку, «*Profit*» взагалі не можна відносити до комплексу маркетингу. Хоча певною мірою «*Profit*» і «*Cost to the customer*» проявляються у «*Price*» – ціні, входячи до складу її структури. При цьому, розробляючи маркетингову цінову політику, підприємство орієнтується на отримання максимального прибутку.

На нашу думку, «*Public relations*» і «*Communication*» доцільно розглядати у межах «*Promotion*». «Зв'язки з громадськістю» – один з способів просування товару на ринку, тому це є піделементом складової комплексу маркетингу «*Promotion*», який сприяє інформаційному обміну з покупцем. «*Eternities*» – віданість, розвиток лояльності є також наслідком саме політики просування, тому виділення його окремим елементом не вирішує ніякого самостійного завдання. «*Customer needs and wants*» – це загальний принцип маркетингу визначати та задовольняти потреби покупця.

Вважаємо, що як елемент комплексу маркетингу не можна розглядати елемент «*People*» – люди. Ми дійшли до висновку, що комплекс маркетингу призначений для впливу на споживчу поведінку, тому якщо віднести «*People*» до комплексу маркетингу, то це означатиме, що споживачі самі впливатимуть на свою поведінку. Тому споживачів потрібно розглядати як об'єкт, на який спрямований комплекс маркетингу.

Таким чином, багато з елементів комплексу маркетингу, які пропонуються окремими авторами, можна вважати піделементами основних «4Р». Зокрема, «*Ethics*» та «*Esthetics*» – етика та естетика – це сукупність норм і правил, які є піделементами кожного елементу традиційного комплексу маркетингу. Добитися переваги також можна за будь-яким з елементів традиційного комплексу маркетингу, тому «*Prefer*» також недоцільно відокремлювати у самостійний елемент.

Слід погодитись з думкою Є. П. Голубкова, який зазначає, що розширення комплексу маркетингу перестає задовольняти визначенню цього поняття. Традиційна структура комплексу маркетингу прийнята провідними маркетологами світу. Додані елементи характеризують не комплекс маркетингу, а фактори, що впливають на маркетингову діяльність, які необхідно враховувати, у тому числі й при розробці комплексу маркетингу [10]. І в цьому з ним погоджується більшість науковців [4], які продовжують науковий пошук у напрямі вдоскона-

лення комплексу маркетингу, також наголошують на запобіганні необґрунтованого розширення складових комплексу маркетингу, оскільки саме «4Р» є найбільш зручною та оптимальною моделлю. Водночас пропонують працювати у напрямі змін сутності цих складових та їх пріоритетів залежно від потреб підприємства. Отже, комплекс маркетингу в більшості стандартних випадків має вдосконалюватися на основі принципу адаптації з уникненням концептуального його перегляду й не виправданого розширення за рахунок додавання значної кількості нових елементів.

Сучасна практика маркетингової діяльності у різних галузях економіки вже налічує різні підходи до формування адаптивного комплексу маркетингу. У галузі ресторанного господарства також існують різні підходи до формування комплексу маркетингу:

– Лисенко Н. А. відмічає, що комплекс маркетинг-мікс носить замкнутий характер, усі елементи взаємозв'язані. Загальна ефективність маркетингу реалізується в разі ефективності окремих елементів. Автор виділяє 6 елементів комплексу. Перші 4 елементи носять класичний характер і реалізуються в рамках традиційних стратегій. Однак передумовою їх формування є результати діяльності керівництва у сфері внутрішнього маркетингу. Специфіку ресторанних послуг відображають два інші елементи комплексу: персонал, процеси та технології також утворюють замкнутий цикл і являють собою інтерактивний маркетинг: контактний персонал за допомогою технологій і процесів виробляє і реалізує послуги споживачу [5];

– Пчелінцева Ю. О. наголошує на тому, що базовий комплекс маркетингу, розроблений для кожного авторського типу закладів ресторанного господарства, дає правильний орієнтир, напрямок практичної реалізації удосконалених (з урахуванням специфіки роботи конкретного підприємства) і більш докладно розписаних маркетингових стратегій, тобто дає можливість створити свій розширений комплекс маркетингу. Особливість запропонованого нею комплексу маркетингу полягає в наявності п'ятого елемента «персонал», який включає в себе всю роботу з обслуговуючим персоналом, його стимулювання і сам вид обслуговування; специфіці «розподілу продукції» у зв'язку з відсутністю необхідності побудови каналів розподілу товару (через єдність процесів виробництва, реалізації і споживання продукції закладів ресторанного господарства); наявності ексклюзивних способів просування, таких, як меню, консультації обслуговуючого персоналу [6].

У цілому аналіз існуючих підходів до обґрунтування комплексу маркетингу показав, що його адаптація до специфіки діяльності конкретного підприємства та особливостей галузі може здійснюватися у двох напрямках:

- ✦ розширення елементів комплексу маркетингу, їх перегрупування;
- ✦ перегляд внутрішнього змісту компоненти (товару – на послугу, ціна – на тариф тощо), коли кількість та структура елементів традиційного

комплексу маркетингу «4Р» залишається, але змінюється сутнісне розуміння кожного з них.

Слід відзначити, оскільки традиційний комплекс маркетингу не враховує специфічні та унікальні елементи послуги, формування комплексу маркетингу для підприємств сфери послуг виходить за межі стандартних випадків, тому його адаптація до умов функціонування підприємств сфери послуг має здійснюватися в обох зазначених напрямках: як у напрямі розширення елементів комплексу маркетингу, так й у напрямі уточнення їх змісту.

З метою визначення структури елементів комплексу маркетингу для закладів ресторанного господарства було проведено опитування експертів. У дослідженні взяли участь 15 осіб, добір яких здійснювався відповідно до рівня компетентності, яка визначалася досвідом роботи у сфері ресторанного господарства та напрямами наукової діяльності. Також були враховані й такі характеристики, як аналітичність і широта мислення, конструктивність мислення, почуття колективізму, ставлення до експертизи. Отже, експертами були запрошені працівники ланки управління закладів ресторанного господарства з досвідом роботи не менше 3-х років, а також науковці, які досліджували проблеми діяльності закладів ресторанного господарства й мають наукові публікації. На основі узагальнення всіх існуючих поглядів на структуру комплексу маркетингу вітчизняних і зарубіжних учених було складено таблицю з усіма відомими елементами комплексу маркетингу, що зустрічалися в науковій літературі під час дослідження.

Експертам було запропоновано анкету, відповідно до якої вони оцінювали важливість і можливість застосування наведених елементів комплексу маркетингу в закладах ресторанного господарства. Оцінювати запропоновано було за 5-бальною шкалою: 5 – «дуже важливий»; 4 – «важливий»; 3 – «нейтральний»; 2 – «неважливий»; 1 – «зовсім неважливий». Відповіді експертів були підсумовані та перевірені на узгодженість думок експертів. Отримані в процесі експертного опитування оцінки важливості елементів комплексу маркетингу для закладів ресторанного господарства були перевірені на надійність за допомогою визначення ступеня узгодженості думок експертів, шляхом розрахунку коефіцієнта конкордації. За розрахунками встановлено, що коефіцієнти конкордації знаходяться у межах $0,5 \leq K_{кон} \leq 1$, що свідчить про достатній рівень узгодженості експертів, що дає право спиратися на отримані результати (табл. 1).

За результатами проведеного дослідження підтверджено склад класичного комплексу маркетингу, у структуру якого входять чотири основні елементи: товар, ціна, місце та просування. Саме вони, за оцінками експертів, належать до групи найбільш важливих елементів. В адаптований до специфіки діяльності закладів ресторанного господарства комплекс маркетингу вважаємо за необхідне включити елементи, які оцінені експертами як «важливі»: персонал, сервіс. Вважаємо, що ці елементи є взаємозалежними та зв'язними, тому пропонуємо їх виділити в один елемент «персонал» і тим самим уникнути зайвого розширення складу комплексу маркетингу, враховуючи позицію провідних учених

у питаннях концептуального перегляду комплексу маркетингу. Враховуючи, що фахівцями до групи «важливі» віднесено емоції, пропонуємо включити цей елемент до адаптованого комплексу маркетингу. З урахуванням специфіки діяльності закладів ресторанного господарства та особливостей галузі комплекс маркетингу є уніфікованим з обох напрямів, як з точки зору складу елементів, так й з точки зору їх сутності. Таким чином, під час розробки маркетингового плану для закладів ресторанного господарства рекомендуємо дотримуватися моделі комплексу маркетингу «5P+E»: товар, ціна, місце, просування, персонал й сервіс та емоції.

Потреба у внутрішньому маркетингу в закладах ресторанного господарства знов ж таки обумовлена специфікою ресторанних послуг – наявністю безпосереднього контакту персоналу з клієнтами, унаслідок чого задоволеність клієнтів багато в чому залежатиме від роботи персоналу, підвищення ефективності якої можна добитися через налагодження взаємовідносин всередині закладу.

Розробляючи маркетинговий план у закладах ресторанного господарства, необхідно усвідомлювати, що задоволеність клієнтів буде тим вища, чим більш працівник буде ініціативним, привітним, здатним запропонувати

Таблиця 1

Групування елементів комплексу маркетингу за рівнем важливості

Кількість балів	Шкала оцінювання	Елемент комплексу маркетингу
66 – 70	«Дуже важливий»	Product Price Promotion Place
61 – 65	«Важливий»	Personnel Service Emotions
56 – 60	«Нейтральний»	People Process Package Purchase Communication Convenience Acceptability Affordability Availability Awareness Ethics Information Community
51 – 55	«Неважливий»	Physical evidence Physical Premises Profit Esthetics Site Security
Менш 50	«Зовсім неважливий»	PR, Publicity Customer needs and wants Value Personalisation

Характеризуючи специфічні елементи комплексу маркетингу закладів ресторанного господарства, слід зауважити, що саме людський фактор, як спосіб пропонування та надання ресторанних послуг, значною мірою впливає на задоволеність клієнтів. Від професіоналізму, компетентності та практичних навиків персоналу напряму залежить якість послуги. Тому у процесі планування маркетингової діяльності підприємства ресторанного господарства слід велику увагу приділити цій складовій і формувати ефективну кадрову політику у складі маркетингового плану. Усе більше на задоволеність споживачів під час відвідування закладів ресторанного господарства впливає організація сервісу, яка характеризується умовами та рівнем обслуговування, додатковими послугами.

На наш погляд, у межах елемента, крім додаткових послуг, слід також розглядати організаційні аспекти – умови та методи обслуговування, а також атмосферу закладу, яка формується через естетичність, сервіровку столів, посуд, що при цьому використовується, оформлення й подачу страв тощо. Тобто загальне враження, відчуття, від ситуації – це емоції, елемент, який у сучасних умовах є дуже актуальним і потребує додаткових пояснень.

Грунтовний аналіз інструментарію елементів комплексу маркетингу показав, що класичні елементи комплексу маркетингу спрямовані на клієнтів, але щоб досягти максимальної клієнтоорієнтованості, потрібний ефективний внутрішній механізм впливу на специфічні елементи комплексу маркетингу закладів ресторанного господарства – персонал і сервіс. Тому маркетингове планування в закладах ресторанного господарства має включати програму зовнішнього та внутрішнього маркетингу, реалізація яких має справляти синергетичний ефект досягнення високого рівня задоволеності клієнтів ресторанних послуг (рис. 1).

ти страви чи їх асортимент та схилити клієнта замовити, переконати в його цінності для закладу тощо. А для цього працівник сам має бути максимально зацікавленим у просуванні свого закладу, його продукції та послуг. Вирішенню цих складних завдань сприятимуть такі елементи внутрішнього маркетингу, як: мотивування та стимулювання персоналу, навчання та підвищення кваліфікації, введення стандартів обслуговування, удосконалення організаційної структури підприємства, організація відбору та формування кадрів, підвищення ефективності внутрішніх комунікацій та взаємозв'язків, запровадження корпоративної культури. Завдяки запровадженню внутрішнього маркетингу в закладах ресторанного господарства через задоволення потреб внутрішніх споживачів і підвищення ефективності їх праці будуть завоюватися та утримуватися зовнішні споживачі.

Вітчизняний вчений Сагайдак М. П пропонує під внутрішнім маркетингом розуміти комплексний підхід у формуванні, представленні та обміні інформацією між робітником та організацією, який дозволяє визначити і відстежити збіг інтересів компанії з потребами її співробітників, що сприяє досягненню її місії і цілей [7].

У сьогоденних умовах господарювання перед закладами ресторанного господарства виникає потреба застосування маркетингових засад, а саме: внутрішнього маркетингу. Внутрішній маркетинг спрямовано на задоволення потреб споживачів шляхом розробки комплексного підходу до управління персоналом. Цей інструмент маркетингу є найактуальнішим у наш час, тому залишається питання вивчення та дослідження внутрішнього маркетингу, що зумовлює необхідність більш глибокого опрацювання теоретико-методичних засад у подальших дослідженнях.

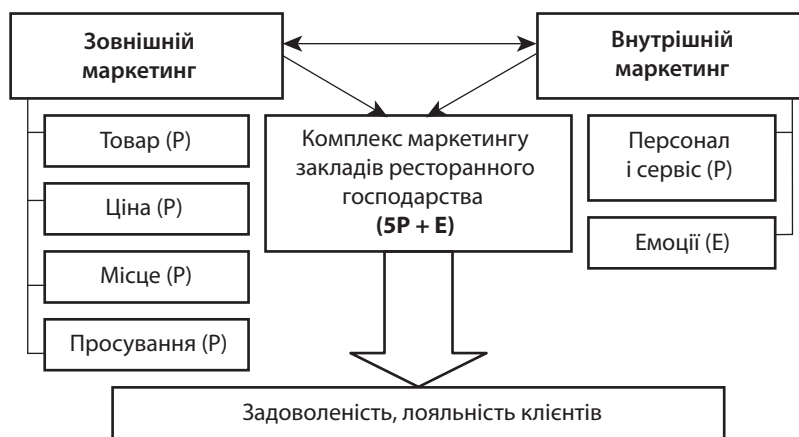

Рис. 1. Взаємозв'язок зовнішнього та внутрішнього маркетингу в комплексі маркетингу закладів ресторанного господарства

ВИСНОВКИ

Специфіка ресторанних послуг обумовила необхідність перегляду комплексу маркетингу в закладах ресторанного господарства. Вивчення досвіду сучасної світової практики показав, що існують чисельні модифікації комплексу маркетингу, при цьому у сукупності кількість елементів, які відносять до тієї чи іншої моделі, перевищує 30. З використанням методу експертних оцінок визначено найбільш важливі для закладів ресторанного господарства елементи комплексу маркетингу. За результатами дослідження визначено, що модель комплексу маркетингу для закладів ресторанного господарства має вигляд «5P+E», з урахуванням специфіки ресторанних послуг вона включає традиційні елементи: товарну, цінову, збутову, комунікаційну політики та специфічні: персонал та емоції. Причому традиційні елементи формують систему зовнішнього маркетингу, а специфічні – внутрішнього маркетингу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. ДСТУ 4281:2004. Заклади ресторанного господарства. Класифікація. – К. : Держспоживстандарт України, 2004.
2. <http://nbuv.gov.ua/portal/.../Krivocey.pdf>
3. Свободная энциклопедия маркетинга // Document HTML. – <http://www.marketopedia.ru>
4. Маркетинг. Менеджмент. Інновації: монографія / За ред. д. е. н., проф. С. М. Ілляшенка. – Суми : ТОВ «Торговий дім «Папірус», 2010. – 621 с.
5. <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/issue/2010/01/16/>
6. <http://www.osu.ru/doc/1026/author/1774/lang/0>
7. Сагайдак М. П. Використання міжнародного досвіду у формуванні системи внутрішнього маркетингу на вітчизняних підприємствах сфери послуг / М. П. Сагайдак // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 226 – 230.
8. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс. – 2-е изд. / Ф. Котлер / Пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. – С.-Пб. : Питер, 2005. – 456 с.
9. McCarthy, E. J. (1964). Basic Marketing, Richard D. Irwin, Homewood, IL.
10. Голубков Е. П. О некоторых аспектах концепции маркетинга и его терминологии / Е. П. Голубков // Маркетинг в России и за рубежом. – 1999. – № 6.

12. Lauterborn, B. (1990). New marketing litany: Four P's passe; C-words take over.

Науковий керівник: Жегус О. В. – кандидат економічних наук, доцент, кафедра маркетингу і комерційної діяльності, Харківський державний університет харчування та торгівлі

REFERENCES

- DSTU 4281: 2004. *Zaklady restorannoho hospodarstva. Klasyfikatsiia* [BS 4281: 2004. Establishments restaurants. Classification]. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2004.
- Golubkov, E. P. "O nekotorykh aspektakh kontseptsii marketinga i ego terminologii" [Some aspects of the marketing concept and its terminology]. *Marketing v Rossii i za rubezhom*, no. 6 (1999).
- Kotler, F. *Marketing menedzhment. Ekspress-kurs* [Marketing Management. Express course]. St. Petersburg: Piter, 2005. <http://nbuv.gov.ua/portal/.../Krivocey.pdf>
- Lauterborn, B. *New marketing litany: Four P's passe*, 1990.
- McCarthy, E. J., and Irwin, R. D. *Basic Marketing*, Homewood, 1964.
- Marketynh. Menedzhment. Innovatsii* [Marketing. Management. Innovation]. Sumy: Papirus, 2010.
- "Svobodnaia entsiklopediia marketinga" [Free Encyclopedia of marketing]. <http://www.marketopedia.ru>
- Sahaidak, M. P. "Vykorystannia mizhnarodnoho dosvidu u formuvanni systemy vnutrishnyoho marketynhu na vitchyznianskykh pidpriemstvakh sfery posluh" [The use of international experience in the formation of internal marketing in domestic service industries]. *Biznes Inform*, no. 3 (2013): 226-230. <http://www.osu.ru/doc/1026/author/1774/lang/0> <http://vestnik.uapa.ru/ru-ru/issue/2010/01/16/>

ОЦІНКА РИНКУ ПРАЦІ В УМОВАХ ПАНУВАННЯ ПАРАДИГМИ РІВНОВАГИ

ТЮРИНА Д. М.

УДК 330.342

Тюрина Д. М. Оцінка ринку праці в умовах панування парадигми рівноваги

Дана стаття присвячена вивченню актуальної проблеми щодо відтворення та розвитку людського капіталу, який є основним фактором економічного зростання. У статті досліджуються процеси формування ринку праці в умовах кризової економіки на прикладі Харківської області. Автором проаналізовано розвиток ринку праці Харківської області з урахуванням поглядів теорії рівноваги, обґрунтовано шляхи та напрями вирішення проблеми, пов'язаної з підвищенням ефективності використання людського капіталу регіону. Проведено статистичний аналіз використання трудового потенціалу Харківської області. За результатами зазначеного аналізу визначено основні фактори відтоку умів. Автором доведено ендогенну природу проблеми відтоку людського капіталу та обґрунтовано доцільність запровадження концепції випереджаючої освіти у формуванні кваліфікаційних кадрів.

Ключові слова: ринок праці, людський потенціал, рівновага, випереджаюча освіта, відтік умів.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Тюрина Дина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра обліку, аудиту та економічного аналізу, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: hiitsdina@mail.ru

УДК 330.342

UDC 330.342

Тюрина Д. Н. Оценка рынка труда в условиях господства парадигмы равновесия

Tyurina D. N. Assessment of the Labour Market Under Conditions of Domination of the Equilibrium Paradigm

Данная статья посвящена изучению актуальной проблемы воспроизводства и развития человеческого капитала, который является основным фактором экономического роста. В статье исследуются процессы формирования рынка труда в условиях кризисной экономики на примере Харьковской области. Автором проанализировано развитие рынка труда Харьковской области на основе представлений теории равновесия, обоснованы пути и направления решения проблемы, связанной с повышением эффективности использования человеческого капитала региона. Проведен статистический анализ использования трудового потенциала Харьковской области. По результатам анализа определены основные факторы оттока умов. Автором доказана эндогенная природа проблемы утечки человеческого капитала и обоснована целесообразность внедрения концепции опережающего образования в формировании квалификационных кадров.

The article is devoted to the study of the topical problem of reproduction and development of the human capital, which is the main factor of economic growth. The article studies processes of formation of the labour market under conditions of the crisis economy using example of the Kharkiv oblast. The author analyses development of the labour market of the Kharkiv oblast on the basis of conceptions of the equilibrium theory, grounds the ways and directions of solution of the problem connected with increase of effectiveness of use of the human capital of the region. It conducts a statistical analysis of the use of labour potential of the Kharkiv oblast. Using the analysis results it determines main factors of brain drainage. The author proves endogenous nature of the problem of outflow of human capital and grounds expediency of introduction of the concept of anticipatory education in formation of qualified personnel.

Ключевые слова: рынок труда, человеческий капитал, равновесие, упреждающее образование, отток умов.

Key words: labour market, human capital, equilibrium, predictive education, brain drainage.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Тюрина Дина Николаевна – кандидат педагогических наук, доцент, кафедра учета, аудита и экономического анализа, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: hiitsdina@mail.ru

Tyurina Dina N. – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Department of Accounting, Audit and Economic Analysis, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnovskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: hiitsdina@mail.ru

Сучасні тенденції якісних зрушень у структурі виробництва та суспільства свідчать про те, що людський капітал став домінуючим фактором економічного розвитку країн світу. Основоположну роль у процесі глибокого перерозподілу економічних суб'єктів за видами діяльності, галузями господарства, зміни технологічного способу виробництва, глибокої структурної перебудови, появи принципово нових ринків продуктів і послуг в умовах становлення нової економіки відіграє персонал. У зв'язку з цим виникає необхідність вирішення низки завдань щодо організації ринку праці, у тому числі усвідомлення необхідності розвитку та інвестування в людський капітал.

До наукової розробки теоретичних і прикладних проблем відтворення людського потенціалу значний внесок зробили такі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, А. Печчеї,

А. Сен, А. Туроу, В. Автономов, С. Валентей, О. Добринін, С. Дятлов, К. Колін, В. Марцинкевич, Л. Нестеров, Б. Юдін та інші. Дослідженням цієї важливої наукової проблематики в умовах соціальної та економічної трансформації суспільства займаються й такі провідні науковці України: В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, В. Л. Міненко, В. М. Янишівський, Е. М. Лібанова, Д. П. Богиня, П. П. Борщевський, М. П. Бутко, А. С. Лисецький, С. Мочерний, І. А. Петрова, С. І. Пирожков та інші.

Проте, незважаючи на надзвичайну увагу, приділену вивченню даного питання як науковцями, так й управлінцями різних рівнів, більшість з них оцінює її з позицій теорії ринкової рівноваги, що в умовах кризової економіки нового часу не відповідає стану та динаміці відповідного ринку, а отже потребує подальшого дослідження.

Мета статті – вивчення та аналіз розвитку ринку праці Харківської області з урахуванням поглядів теорії рівноваги і пошук шляхів вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням ефективності використання людського капіталу регіону.

Більшість популярних у наші дні економічних доктрин знаходиться в рамках так званої парадигми рівноваги, тобто досліджує рівноважні стани ринків (у тому числі ринку робочої сили), припускаючи, що такі стани існують, і з'ясовує умови досягнення рівноваги, причини відхилення від неї та шляхи її відновлення.

Вважаючи живу працю товаром, що характеризується стандартними кривими попиту та пропозиції, у більшості робіт досліджено схему ринкової рівноваги на ринку праці [1 – 7]. Однак, оцінюючи ринок праці України, у тому числі й Харківщини, простежується тенденція до збільшення обсягу безробітних, що обумовлене стійким надлишком пропозиції робочої сили в порівнянні з попитом на неї, а отже, свідчить про нерівноважний характер даного ринку.

Підтвердженням цього є статистичні дані щодо рівня зайнятості та безробіття в Харківській області на кінець 2011 р.– початок 2012 р. Так, чисельність економічно активного населення віком від 15 до 70 років у середньому за 2011 р. становила 1375,2 тис. осіб, з них

1279 тис. осіб, або 93%, були зайняті економічною діяльністю, решта – не мали роботи, але активно її шукали та були готові приступити до неї, тобто відповідно до методології Міжнародної Організації Праці (МОП) класифікувались як безробітні.

Водночас, за повідомленням підприємств, установ та організацій, кількість вільних робочих місць і вакантних посад на 1 січня 2012 р. становила 2,8 тис. Навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку державної служби зайнятості області, на 1 січня 2012 р. становило 11 осіб на одну вакансію [10, с. 352].

Ще одним підтвердженням наявності диспропорцій на ринку праці є характер відтворення робочої сили. Зокрема в Харківській області робоча сила в цілому відтворюється в загасаючому вигляді: кількісно скорочується та якісно погіршується. Так, середня тривалість зареєстрованого безробіття в Харківській області за рік збільшилась на один місяць і на кінець 2011 р. становила 5 місяців (табл. 1).

Станом на 1 січня 2012 р. чисельність безробітних, які перебували в умовах довготривалого безробіття, складала 7,3%. Наразі в області зареєстровано майже 43% безробітних чоловіків і 57% жінок у віці від 35 до 59 років, що, у свою чергу, свідчить і про втрату професійного досвіду, який фахівці набувають лише з роками (рис. 1).

Таблиця 1

Оцінка ринку праці Харківської області за тривалістю незайнятості безробітних [10, с. 361]

Показник	Рік				
	2000	2005	2009	2010	2011
Усього безробітних, тис. осіб	191,1	91,6	105,5	97,9	96,2
з них за тривалістю пошуку роботи, відсотків					
до 1 місяця	1,4	9,1	8,3	12,9	12,7
від 1 до 3 місяців	5,9	19,9	26,4	20,1	41,2
від 3 до 6 місяців	9,1	13,0	29,3	21,9	28,1
від 6 до 9 місяців	6,7	7,3	14,6	11,3	3,9
від 9 до 12 місяців	9,6	6,9	9,0	0,8	3,1
12 місяців і більше	67,3	43,8	12,4	33,0	11,0
Середня тривалість пошуку роботи, місяців	11	7	4	6	4

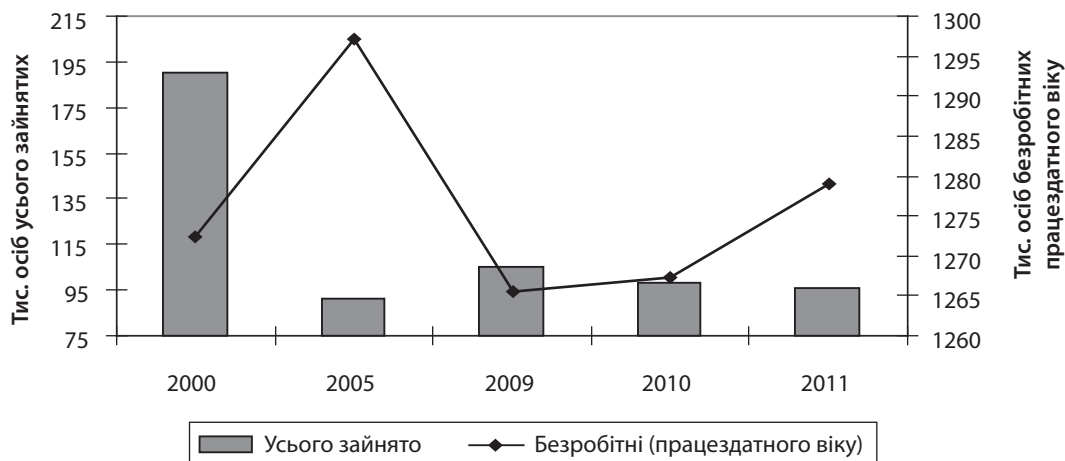

Рис. 1. Стан зайнятості населення Харківської області в 2000 – 2011 рр.

Однак навіть фактичні статистичні дані однозначно не можна приймати на віру, оскільки крім неоплачених відпусток у ряді галузей регулярно практикується неповна виплата зарплати чи багатомісячне припинення оплати праці, що свідчить про тіньовий характер кризи безробіття в області.

При цьому різко падає рівень життя більшості населення, а розшарування суспільства на невелику кількість багатих і величезну масу бідних досягає небезпечної межі (рис. 2). Так, у 2011 р. майже 68% населення області отримувало до 3000 грн, тоді як витрати на одну особу перевищували наявний дохід в 1,3 рази, тобто населення витрачало свої заощадження, як і в попередні роки.

першу чергу менш освічених працівників як менш продуктивних. Насправді критерієм прийняття рішень щодо кадрових змін зараз є не продуктивність праці, а сукупна ефективність виробничих процесів. У зв'язку з цим єдиною можливістю виживання для більшості підприємств став перехід до більш відсталих технологічних укладів господарювання а, отже, руйнування свого технологічного потенціалу, упередженого як у засобах виробництва, так і в робочій силі високої кваліфікації, що у першу чергу підпадає під скорочення штатів.

В усіх країнах, де настає економічна криза, має місце та сама закономірність: спочатку «валяться» наукомісткі виробництва, і без роботи залишаються най-

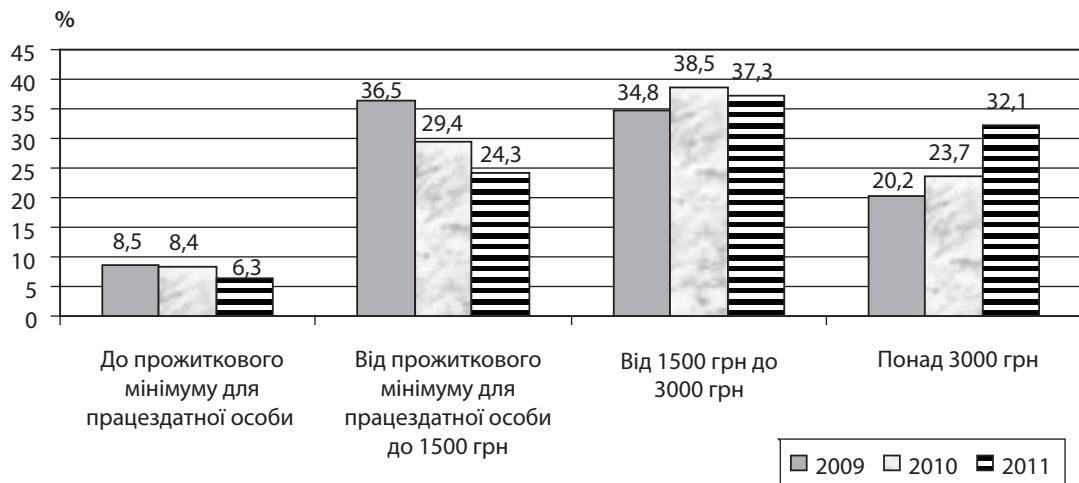

Рис. 2. Розподіл кількості працівників за рівнем номінальної заробітної плати у грудні 2009 – 2011 рр.

За результатами обстеження підприємств, установ, організацій серед 610,5 тис. працівників, яким оплачено 50% і більше робочого часу, встановленого на грудень 2011 р., 38,5 тис. осіб, або 6,3% мали нарахування у межах 1004 грн (мінімальна заробітна плата, що діяла у грудні 2011 р.). До того ж в останні роки уряд усе більш активно намагається перенести тягар оподаткування на фізичних осіб, розширює страхові та інші платежі з працюючих, здійснює інтенсивний перехід до повної оплати житла і комунальних послуг, а також зміцнює комерційні основи систем освіти, охорони здоров'я та пенсійного забезпечення. Подібна політика у сфері праці та зайнятості виступає однією з причин депопуляції сучасної України.

Таке надмірне відставання робочої сили за ціною в порівнянні з іншими товарами призводить, крім руйнівного впливу на виробництво, до важких соціальних наслідків. Особливо сильний удар наноситься трудомістким галузям, у продукті яких відносно висока частка живої праці, а також наукомісткому сектору, що швидко втрачає внутрішній попит. Останнє особливо небезпечно, оскільки якщо виробництво не потребує передової техніки, то воно не виявляє попит й на людей, здатних створювати її й працювати на ній. Тому в кризовій економіці особливо гостро постає загроза втрати кадрового потенціалу, попит на який з'явиться не раніше, ніж у реальному секторі почнеться підйом.

У деяких дослідженнях [1 – 3, 9] стверджується, що в кризовій економіці підприємства воліють звільняти в

більш кваліфіковані представники суспільно нормального ринку праці. У міру поглиблення кризи рівень бідності змищається у бік ще більшої бідності, і у сферу дії законів невірноваженого ринку потрапляють менш кваліфіковані працівники, частка яких у сукупному резервному обсязі праці поступово зростає.

Саме така незатребуваність кваліфікованих кадрів на внутрішньому ринку праці, а не надмірна відкритість економіки, є причиною відпливу умів, що охопила країну в цілому й Харківщину зокрема.

Однак еміграція вчених – лише невелика складова деінтелектуалізації нашої країни. Набагато більш небезпечними є інші, більш вагомні елементи цього процесу, наприклад, так звана *внутрішня еміграція*. Остання полягає в тому, що значна частина інженерів, учених і висококваліфікованих робітників змушена змінювати спеціальність із утратою кваліфікації, оскільки в умовах кризи й депресії переважає попит на некваліфіковану робочу силу.

При цьому обидва відзначених моменти, разом узяті, представляють лише видиму частину айсберга, що зветься відпливом умів. Ще більш масштабну, на наш погляд, його частину утворюють кадри, що витікають зі сфери виробництва наукових знань, не залишаючи робочих місць. Так, в Україні більше 40% наукових співробітників працює у бізнес-середовищі [8, с. 28], більшість з яких поєднує таку роботу з професійною діяльністю в межах наукових організацій та вищих навчальних за-

кладів освіти. Зрозуміло, наявність додаткового джерела заробітку саме по собі не свідчить про те, що вчений перестав займатися наукою, проте в нашій країні основна частина додаткового заробітку вчених приходить на сфери, не пов'язані з інформаційним виробництвом. Але це й не дивно, оскільки, порівнюючи середньомісячну заробітну плату штатного працівника області, яка у 2011 р. становила 2407 грн (а у фінансових установах 5039 грн) [10, с. 391] з окладом доцента вищого навчального закладу, який навіть станом на грудень 2011 р. склав 2112 грн, зрозумілою є й внутрішня міграція кадрів високої кваліфікації.

При цьому доречно відмітити, що фахівці, котрі пішли з науки в інші галузі економіки, за рідкісним винятком у неї вже не повернуться, що знову ж таки погіршує кадровий потенціал області, а отже, призводить до розбалансування ринку праці.

Відзначимо також, що розглянуті аспекти, пов'язані з «внутрішнім» впливом умів, у сукупності приносять незрівнянно менший збиток, ніж так звана упущена вигода, тобто втрати, що випливають з порушення нормального відтворення наукових кадрів, включаючи вищу освіту й усі форми післядипломного навчання. Відсутність матеріальних стимулів до отримання освіти викликає в молодих людей прагнення реалізувати свої можливості в інших сферах життя, що завдає невиправну втрату відтворенню інтелектуального потенціалу країни.

Таким чином, можна констатувати, що вплив умів являє собою не зовнішньоекономічну, а внутрішню структурну проблему. Динаміка відтворення сукупної робочої сили цілком відповідає загальним перекосам в економіці: передові галузі господарства розвиваються, а найбільш кваліфіковані кадри облишили власні наукові пошуки.

Шокова терапія, безсумнівно, негативно позначилася на розвитку українського ринку праці, сфери зайнятості й рівні життя населення. Аналіз макроекономічних показників у даній сфері висвітлив зміну основних тенденцій соціально-економічного розвитку, що в підсумку виразилося в різкому падінні рівня життя. До цього варто додати далеко не цілком відображене офіційною статистикою зростання безробіття. Зокрема багатьма підприємствами, у тому числі й державними, дотепер практикується збереження робочих місць з періодичним припиненням оплати праці, що створює додатковий тиск на ринок праці. Якщо ж урахувати, що середній термін безробіття на кінець 2011 р. склав 4 місяці, обсяг безробітних – 96,2 тис. осіб, а середня продуктивність однієї економічно активної особи – 4182 грн, то областю недоотримано практично 1609 млн грн валового регіонального продукту.

Ще одним і чи не найбільш руйнівним фактором дестабілізації ситуації на ринку праці Харківської області є деградація інтелектуального рівня трудових процесів і пов'язаний з нею обвал відтворення людського капіталу. Дуже відчутно це вдарило по вітчизняній економіці, інтелектуальний потенціал якої став об'єктом цілеспрямованого руйнування з боку наших основних конкурентів на світових ринках інтелектуальної праці.

І перш за все доцільно зупинитись на факторі продуктивності людського капіталу. Він полягає в тому, що інвестиції в початковий ступінь освіти більш ефективні, чим у наступні. Статистика розвинутих країн світу свідчить, що витрати на отримання середньої освіти приносять більш відчутний економічний ефект й окупуються швидше, ніж на отримання вищої освіти, а ті, у свою чергу, більш ефективні, ніж витрати на перепідготовку й підвищення кваліфікації, здійснювані за місцем роботи. Так, за деякими оцінками, норма віддачі від інвестицій у середню освіту складає в розвинутих країнах 11 %, у менш розвинутих – 15 – 18 %, а у вищу освіту відповідно 9 і 13 – 16 % [6, с. 92].

Незважаючи на існуючий світовий досвід, у Харківській області відбувається поступове скорочення загальноосвітніх навчальних закладів з 1007 в 1990/91 навчальному році до 888 – у 2011/12. Відповідно серед вищих навчальних закладів обсяг акредитованих за I – II рівнем за цей самий період скоротився з 49 до 33, а акредитованих за III – IV рівнем – навпаки збільшився з 22 до 37 [10, с. 458], що пояснюється появою значної кількості недержавних закладів освіти.

Схильність продуктивності людського капіталу до убунання спричиняє істотні наслідки для формування й впровадження в життя державної політики у сфері освіти й науки. Зокрема, даний феномен означає, що досягнення загальної грамотності приносить суспільству більш відчутний економічний ефект, ніж підготовка суперінтелектуалів при наявності неписьмєнної більшості населення.

Така постановка проблеми суперечить освітній політиці більшості країн (особливо західних), у тому числі новій українській доктрині освіти. Остання висуває як провідну мету не підготовку фахівців для народного господарства, як це було колись, а задоволення інтелектуальних потреб відособленої особистості. Однак було б нерозумно думати, начебто потреби приватних осіб у знаннях існують абстрактно й поза залежністю від необхідності кваліфікованих кадрів для суспільного виробництва. Воно є споживачем працівників з вищою освітою. Тому характер і рівень підготовки фахівців у вищих навчальних закладах в кінцевому рахунку визначаються потребами сучасного виробництва.

Саме деградація потреб виробничої сфери служить однією з вирішальних причин помітного зниження вимог до якості освіти. Сьогодні у розвинутих країнах коефіцієнт вибуття основного капіталу в найбільш сучасних галузях складає 7 – 9%. Як наслідок, знання багатьох фахівців застарівають приблизно за 7 – 10 років – за час життя одного покоління машин. Перехід до нового покоління техніки в тій чи іншій галузі вимагає радикальних змін у характері підготовки кваліфікованих кадрів для неї [5, с. 340].

В Україні середній термін служби устаткування в 3-4 рази більший. Це значить, що вітчизняна вища школа не відчуває, як в інших країнах, тиску з боку потреб господарської практики. Однак прорахунки в системі вищої освіти, які мало помітні в періоди економічної кризи й депресії, болісно позначаються пізніше, коли в основних виробничих галузях почнеться підйом.

Отже, завдання досягнення й підтримки світових стандартів якості у сфері підготовки кваліфікованих кадрів повинна вирішуватися не стільки зусиллями навчальних закладів, що не мають у цьому нагальної потреби, скільки державою. Державні органи керівництва вищою школою повинні приділяти більше уваги розробці обґрунтованих стандартів якості знань й запровадженню їх у життя при підготовці кваліфікованих фахівців у всіх сферах сучасного наукового знання.

Сьогодні розповсюдженість високих технологій висуває підвищені вимоги до кваліфікації працівників, необхідної для вступу в процес суспільного виробництва. Причому висока інтенсивність технологічних зрушень не дає можливості вірогідно спрогнозувати характер умінь і навичок, що знадобляться їм вже в найближчому майбутньому. У цьому полягає корінна причина зміни ролі освіти у виробничих процесах. У сучасній економіці росте потреба в отриманні освіти протягом усього життя – неможливо в запас навчитися усьому, що знадобиться людині в його трудовій діяльності.

У силу названих тенденцій зростає роль так званої безперервної освіти, одержуваної працівником без відриву від виробництва – системи перекваліфікації й підвищення кваліфікації. У найбільш розвинутих країнах світу її розвиток став відповіддю на потреби виробництва, у якому швидко зміна технологічних укладів змушує працівників здобувати все нові трудові навички, а менеджерів – постійно вдосконалювати управління виробничими процесами. Однак у Харківській області цьому аспекту освітньої діяльності приділяється занадто мало уваги, про що свідчить той факт, що в 2011 р. лише 200 осіб підвищило свою кваліфікацію в професійно-технічних навчальних закладах [10, с. 468], тоді як інформація про систему перепідготовки та підвищення кваліфікації в закладах освіти I – IV рівнів акредитації й взагалі відсутня.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на вищевикладене, уже сьогодні необхідно розробити концепцію випереджальної освіти, яка припускає б, що підготовка кваліфікованих кадрів повинна передбачати потреби господарської практики. Особливо це стосується технічних спеціальностей. Невід'ємною складовою частиною реалізації даної концепції повинно стати введення ефективної державної (із широким залученням приватного капіталу) системи підвищення кваліфікації.

При цьому необхідно відзначити, що економічна освіта також повинна бути випереджальною – її варто орієнтувати не на пасивне відображення потреб реального життя, а на вимоги, які ще тільки формуються характером і темпами сучасного економічного зростання й незабаром будуть пред'явлені до вищої школи практикою господарювання.

З урахуванням необхідності рішення цієї серйозної проблеми ректорати вузів повинні формувати матеріально-технічну базу й комплектувати кадровий склад викладачів і наукових співробітників. Координацію їхніх зусиль (при розумному регіональному підході)

й практичну реалізацію концепції випереджальної освіти, на нашу думку, необхідно покласти на керівництво державних органів влади. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Беккер Г. С. Человеческое поведение. Экономический поход. Избранные труды по экономической теории / Г. С. Беккер / Пер. с англ., сост. науч. ред-р послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин. – М.: ГУВШЭ, 2003. – 672 с.
2. Ефективність досліджень теоретико-методологічних та практичних проблем розвитку продуктивних сил України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, В. Л. Міненко, В. М. Янишівський. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – 238 с.
3. Єгоров І. Наука в Україні – стан та проблеми розвитку. Дискусійна стаття / І. Єгоров, А. Войтович. – К.: ЦДНТПІН ім. Доброва НАНУ, 2004. – 23 с.
4. Критский М. М. Человеческий капитал / М. М. Критский. – Л.: Издательство Ленгоста, 1991. – 119 с.
5. Лібанова Е. М. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 491 с.
6. Нижегородцев Р. М. Траектория региональной экономики: проблемы причинности и моделирования / Р. М. Нижегородцев // Проблемы теории и практики управления. – 2008. – № 1. – С. 90 – 95.
7. Опыт переходных экономик и экономическая теория / Под ред. В. В. Радаева, Р. П. Колосовой, В. М. Моисеенко, К. В. Папенова. – М.: ТЕИС, 1999. – 456 с.
8. Переверзєва А. В. Науковий потенціал як передумова розвитку людського капіталу // А. В. Переверзєва // Економіка та управління національним господарством. – 2012. – № 4. – С. 27 – 32.
9. Стюарт Томас А. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Стюарт Томас А. / Пер. с англ. В. Ноздриной. – М.: Поколение, 2007. – 368 с.
10. Харківська область у 2011 році (статистичний щорічник) / За редакцією О. Г. Мамонтової. – Х.: Видавництво «Золоті сторінки», 2012. – 581 с.

REFERENCES

- Bekker, G. S. *Chelovecheskoe povedenie. Ekonomicheskij pohod. Izbrannye trudy po ekonomicheskoy teorii* [Human behavior. Economic campaign. Selected papers on economic theory]. Moscow: GUVShE, 2003.
- Ehorov, I., and Voitovych, A. *Nauka v Ukraini – stan ta problemy rozvytku* [Science in Ukraine – Status and Problems of Development]. Kyiv: TsDNTPIN im. Dobrova NANU, 2004.
- Kritskiy, M. M. *Chelovecheskiy kapital* [Human capital]. Leningrad: Izdatelstvo Lengosta, 1991.
- Kharkivska oblast u 2011 rotsi (statystychnyi shchorichnyk) [Kharkiv region in 2011 (Statistical Yearbook)]. Kharkiv: Zoloti storinky, 2012.
- Libanova, E., and Palii, O. *Rynok pratsi ta sotsialnyi zakhyst* [Labour market and social protection]. Kyiv: Osnovy, 2004.
- Nizhegorodtsev, R. M. "Traektorii regionalnoy ekonomiki: problemy prichinnosti i modelirovaniia" [The trajectory of the regional economy: problems of causality and modeling]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 1 (2008): 90-95.
- Opyt perekhodnykh ekonomik i ekonomicheskaiia teoriia* [The experience of transition economies, and economic theory]. Moscow: TEIS, 1999.

Onikiienko, V. V., Yemelianenko, L. M., and Minenko, V. L. *Efektivnist doslidzhen teoretyko-metodolohichnykh ta praktychnykh problem rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy* [The effectiveness of the theoretical and research methodological and practical problems of development of productive forces in Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2010.

Pereverzieva, A. V. "Naukovyi potentsial iak peredumova rozvytku liudskoho kapitalu" [The scientific potential as a prerequisite for the development of human capital]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*, no. 4 (2012): 27-32.

Stiuart, T. A. *Intellektualnyy kapital. Novyy istochnik bogatstva organizatsiy* [Intellectual capital. A new source of wealth organizations]. Moscow: Pokolenie, 2007.

УДК 316.422(477)

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

ЧОРНОДІД І. С.

УДК 316.422(477)

Чорнодід І. С. Методологія аналізу соціальної конкурентоспроможності країни

У статті розглядається методологія аналізу соціальної конкурентоспроможності країни. Обґрунтовано актуальність та сутність поняття соціальної конкурентоспроможності країни. Охарактеризовано складові соціальної конкурентоспроможності. Розкрито соціальні критерії слаборозвинених і розвинених країн і обґрунтовано, що критерії та пріоритети є різними. Доведено, що соціальна складова конкурентоспроможності існує на макро-, мезо- і мікрорівнях, причому на кожному з них має інші кількісні та якісні характеристики. Охарактеризовано чинники соціальної конкурентоспроможності економіки на макро-, мезо- і мікрорівнях. Зроблено відповідні висновки щодо специфіки категорії «соціальна конкурентоспроможність країни», яка має ряд індикаторів, заснованих на функціонуванні формальних і неформальних суспільних інститутів (зрілість суспільних інститутів, ступінь розвитку людського і соціального капіталу, ступінь довіри, соціальна відповідальність бізнесу, економічна свобода та ін.). Доведено, що об'єктом соціальної конкурентоспроможності країни виступає суспільний соціальний ефект, який проявляється як досягнення високого рівня життя та зростання добробуту населення.

Ключові слова: конкурентоспроможність країни, соціальна конкурентоспроможність країни, суспільні інститути, людський капітал, соціальний капітал.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Чорнодід Ігор Степанович – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (бульв. Дружби народів, 28, Київ, 01103, Україна)

E-mail: Chornodid@ukr.net

УДК 316.422(477)

Чорнодід І. С. Методология анализа социальной конкурентоспособности страны

В статье рассматривается методология анализа социальной конкурентоспособности страны. Обоснована актуальность и сущность понятия социальной конкурентоспособности страны. Охарактеризованы составляющие социальной конкурентоспособности. Раскрыты социальные критерии слаборазвитых и развитых стран и обосновано, что критерии и приоритеты у них разные. Доказано, что социальная составляющая конкурентоспособности существует на макро-, мезо- и микроуровнях, причем на каждом из них имеет другие количественные и качественные характеристики. Охарактеризованы факторы социальной конкурентоспособности экономики на макро-, мезо- и микроуровнях. Сделаны соответствующие выводы о специфике категории «социальная конкурентоспособность страны», которая имеет ряд индикаторов, основанных на функционировании формальных и неформальных общественных институтов (зрелость общественных институтов, степень развития человеческого и социального капитала, степень доверия, социальная ответственность бизнеса, экономическая свобода и др.). Доказано, что объектом социальной конкурентоспособности страны выступает общественный социальный эффект, который проявляется как достижение высокого уровня жизни и рост благосостояния населения.

Ключевые слова: конкурентоспособность страны, социальная конкурентоспособность страны, общественные институты, человеческий капитал, социальный капитал.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Чорнодід Ігор Степанович – кандидат экономических наук, доцент, докторант, Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Украины (бульв. Дружбы народов, 28, Киев, 01103, Украина)

E-mail: Chornodid@ukr.net

UDC 316.422(477)

Chornodid I. S. Methodology of Analysis of Social Competitiveness of a Country

The article considers methodology of analysis of social competitiveness of a country. It grounds actuality and essence of the notion of social competitiveness of a country. It characterises components of social competitiveness. It describes social criteria of underdeveloped and developed countries and shows that they have different criteria and priorities. It proves that the social component of competitiveness exists at macro-, meso- and micro-levels, and it has different qualitative and quantitative characteristics at each of them. It characterises factors of social competitiveness of economy at macro-, meso- and micro-levels. It draws relevant conclusions on specific features of the "social competitiveness of a country" category, which has a number of indicators based on functioning of formal and informal public institutions (maturity of public institutions, degree of development of human and social capital, degree of confidence, social responsibility of business, economic freedom, etc.). It proves that the object of social competitiveness of a country is a public social effect, which manifests itself as achievement of a high level of life and growth of well-being of the population.

Key words: country competitiveness, social competitiveness of a country, public institutions, human capital, social capital.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Chornodid Igor S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, The Economic Research Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (bulv. Druzhby narodiv, 28, Kyiv, 01103, Ukraine)

E-mail: Chornodid@ukr.net

Onikiienko, V. V., Yemelianenko, L. M., and Minenko, V. L. *Efektivnist doslidzhen teoretyko-metodolohichnykh ta praktychnykh problem rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy* [The effectiveness of the theoretical and research methodological and practical problems of development of productive forces in Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 2010.

Pereverzieva, A. V. "Naukovyi potentsial iak peredumova rozvytku liudskoho kapitalu" [The scientific potential as a prerequisite for the development of human capital]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*, no. 4 (2012): 27-32.

Stiuart, T. A. *Intellektualnyy kapital. Novyy istochnik bogatstva organizatsiy* [Intellectual capital. A new source of wealth organizations]. Moscow: Pokolenie, 2007.

УДК 316.422(477)

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ

ЧОРНОДІД І. С.

УДК 316.422(477)

Чорнодід І. С. Методологія аналізу соціальної конкурентоспроможності країни

У статті розглядається методологія аналізу соціальної конкурентоспроможності країни. Обґрунтовано актуальність та сутність поняття соціальної конкурентоспроможності країни. Охарактеризовано складові соціальної конкурентоспроможності. Розкрито соціальні критерії слаборозвинених і розвинених країн і обґрунтовано, що критерії та пріоритети є різними. Доведено, що соціальна складова конкурентоспроможності існує на макро-, мезо- і мікрорівнях, причому на кожному з них має інші кількісні та якісні характеристики. Охарактеризовано чинники соціальної конкурентоспроможності економіки на макро-, мезо- і мікрорівнях. Зроблено відповідні висновки щодо специфіки категорії «соціальна конкурентоспроможність країни», яка має ряд індикаторів, заснованих на функціонуванні формальних і неформальних суспільних інститутів (зрілість суспільних інститутів, ступінь розвитку людського і соціального капіталу, ступінь довіри, соціальна відповідальність бізнесу, економічна свобода та ін.). Доведено, що об'єктом соціальної конкурентоспроможності країни виступає суспільний соціальний ефект, який проявляється як досягнення високого рівня життя та зростання добробуту населення.

Ключові слова: конкурентоспроможність країни, соціальна конкурентоспроможність країни, суспільні інститути, людський капітал, соціальний капітал.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Чорнодід Ігор Степанович – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (бульв. Дружби народів, 28, Київ, 01103, Україна)

E-mail: Chornodid@ukr.net

УДК 316.422(477)

Чорнодід І. С. Методология анализа социальной конкурентоспособности страны

В статье рассматривается методология анализа социальной конкурентоспособности страны. Обоснована актуальность и сущность понятия социальной конкурентоспособности страны. Охарактеризованы составляющие социальной конкурентоспособности. Раскрыты социальные критерии слаборазвитых и развитых стран и обосновано, что критерии и приоритеты у них разные. Доказано, что социальная составляющая конкурентоспособности существует на макро-, мезо- и микроуровнях, причем на каждом из них имеет другие количественные и качественные характеристики. Охарактеризованы факторы социальной конкурентоспособности экономики на макро-, мезо- и микроуровнях. Сделаны соответствующие выводы о специфике категории «социальная конкурентоспособность страны», которая имеет ряд индикаторов, основанных на функционировании формальных и неформальных общественных институтов (зрелость общественных институтов, степень развития человеческого и социального капитала, степень доверия, социальная ответственность бизнеса, экономическая свобода и др.). Доказано, что объектом социальной конкурентоспособности страны выступает общественный социальный эффект, который проявляется как достижение высокого уровня жизни и рост благосостояния населения.

Ключевые слова: конкурентоспособность страны, социальная конкурентоспособность страны, общественные институты, человеческий капитал, социальный капитал.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Чорнодід Ігор Степанович – кандидат экономических наук, доцент, докторант, Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономического развития и торговли Украины (бульв. Дружбы народов, 28, Киев, 01103, Украина)

E-mail: Chornodid@ukr.net

UDC 316.422(477)

Chornodid I. S. Methodology of Analysis of Social Competitiveness of a Country

The article considers methodology of analysis of social competitiveness of a country. It grounds actuality and essence of the notion of social competitiveness of a country. It characterises components of social competitiveness. It describes social criteria of underdeveloped and developed countries and shows that they have different criteria and priorities. It proves that the social component of competitiveness exists at macro-, meso- and micro-levels, and it has different qualitative and quantitative characteristics at each of them. It characterises factors of social competitiveness of economy at macro-, meso- and micro-levels. It draws relevant conclusions on specific features of the "social competitiveness of a country" category, which has a number of indicators based on functioning of formal and informal public institutions (maturity of public institutions, degree of development of human and social capital, degree of confidence, social responsibility of business, economic freedom, etc.). It proves that the object of social competitiveness of a country is a public social effect, which manifests itself as achievement of a high level of life and growth of well-being of the population.

Key words: country competitiveness, social competitiveness of a country, public institutions, human capital, social capital.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Chornodid Igor S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, The Economic Research Institute of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (bulv. Druzhby narodiv, 28, Kyiv, 01103, Ukraine)

E-mail: Chornodid@ukr.net

Сучасні економічні реалії переконливо свідчать, що темпи та загальний вектор напрямку соціально-економічного прогресу національної економіки значною мірою залежать від конкурентоспроможності країни. Питання соціальної конкурентоспроможності в економіці полягає в наданні економічним процесам соціального змісту, повернення економіки «обличчям до людини», а саме: як міра задоволення потреб і способів реалізації усіх членів суспільства та гарантування соціальної безпеки, стабільного й ефективного розвитку шляхом інтеграції зусиль влади, бізнесу і громадянсько-го суспільства.

Питання забезпечення соціальної конкурентоспроможності економіки України розглядаються в працях вітчизняних вчених: Л. Л. Антонюк, Я. Б. Базилюк, З. С. Варналії, А. С. Гальчинський, З. І. Галушка, В. М. Геєць, Я. А. Жаліло, Е. М. Лібанова, Б. Є. Кваснюк, І. Г. Мансуров, Г. Н. Філюк, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, Т. Гайдай, О. Грішнова, П. Єщенко, Ю. Зайцев, В. Ільїн, Б. Кваснюк, І. Мазур, І. Малий, В. Мандибура, Б. Пасхавер. та ін.

Категорія соціальної конкурентоспроможності – відносно нове поняття, яке сприймається як саме собою зрозуміле. Однак актуальність цього поняття стає все більш відчутною. Це вимагає не просто визначення його як економічної категорії, а й окреслення цілей та механізмів її досягнення кожною країною.

Теоретичні концепції та практичні підходи до аналізу феномена конкурентоспроможності країни свідчать про надзвичайно важливе значення його соціальної складової. Як підкреслює Ю. Полунєєв, «конкурентоспроможність країни» – це «...одна з найбільш впливових концепцій економіки розвитку та практичної політики, оскільки вона охоплює не лише економічні показники, а й оцінює соціальні наслідки свого впливу – політичний процес і управління суспільством, рівень освіти, наукову базу, верховенство закону, культуру, систему цінностей, інформаційну інфраструктуру тощо [6].

З нашого погляду, вона зумовлюється новими умовами міжнародної конкуренції, зокрема, процесами глобалізації та економічної інтеграції, зростанням обсягів переміщення капіталу і робочої сили, поглибленням соціокультурних зв'язків, зміною пріоритетів стратегій соціально-економічного розвитку різних країн, загостренням глобальних проблем. Це підтверджується зокрема, тим, що в рейтингу глобальної конкурентоспроможності провідні позиції займають ті держави, які досягли високих показників людського розвитку на основі, насамперед, крупномасштабних інвестицій у людський капітал та інтелектуальне «насичення» масових професій.

Спочатку зазначимо, що до переліку факторів не-економічного характеру, які впливають та визначають рівень конкурентоспроможності держав та їх національних економік, неодмінно включається фактор цивілізаційної належності держави. Цивілізаційні детермінанти залежно від характеру впливу на соціально-економічний розвиток держави та рівень її конкурентоспроможності виступають як сила, що сприяє прогресу й забезпечує формування конкурентних переваг і високого рівня конкурентоспроможності основних структурних елементів

цивілізації – держав, так і як сила, яка суттєво протидіє прогресу, призводить до формування конкурентних недоліків і знижує рівень конкурентоспроможності держави. Це дозволяє більш повно зрозуміти джерела, фактори та механізм формування й забезпечення конкурентних переваг на рівні держави; визначити основні напрямки та перспективи трансформаційних процесів [1].

Халда Н. О. пропонує її визначати як «...здатність соціальної сфери задовольняти потреби всіх верств населення та забезпечувати високу якість життя населення. Її рівень залежить від ефективності системи оцінки соціальних ризиків і побудови відповідної структури соціальної сфери, а також від рівня економічного розвитку, який є основою для асигнувань у соціальну сферу та її удосконалення» [8]. Автор зосереджує увагу на характеристиках соціальної сфери та рівні і якості життя населення, а механізм реалізації пов'язує з рівнем розвитку економіки.

Частково погоджуючись з необхідністю включення у це поняття наведених характеристик, зауважимо, що воно, насправді, має більш широке значення, оскільки має вибудовуватися на принципах порівняльності, системності, багаторівневості, взаємозалежності з іншими видами конкурентоспроможності, стійкості. Враховуючи вищенаведене, можна визначити, що соціальна конкурентоспроможність країни – це порівняльний стан розвитку соціальних процесів і явищ, який характеризує її місце у світовому співтоваристві, наявність порівняльних переваг за показниками рівня життя, соціальної безпеки, ступенем розв'язання глобальних проблем і потенційні можливості (економічні, технологічні, інституціональні, людські та інші) для забезпечення й підтримання високого конкурентного статусу у політичній, економічній та соціокультурній сферах.

Узагальнено складові соціальної конкурентоспроможності країни представлено на *рис. 1*.

Разом з тим, для груп країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку існують різні соціальні критерії конкурентоспроможності. Так, основними соціальними критеріями конкурентоспроможності слаборозвинених країн, з нашого погляду, можуть бути покладені пріоритети, визначені в Цілях розвитку тисячоліття (ЦРТ) [7]:

Глобальні ЦРТ для досягнення до 2015 року:

Ціль 1: Ліквідація крайньої злиденності та голоду.

Ціль 2: Забезпечення загальної початкової освіти.

Ціль 3: Заохочення гендерної рівності і розширення прав і можливостей жінок.

Ціль 4: Скорочення дитячої смертності.

Ціль 5: Поліпшення охорони материнства.

Ціль 6: Боротьба з ВІА/СНІДом, малярією і іншими захворюваннями.

Ціль 7: Забезпечення сталого екологічного розвитку.

Ціль 8: Формування глобального партнерства з метою розвитку.

Національні стратегії підвищення конкурентоспроможності та існуючі плани досягнення ЦРТ можуть взаємно підкріплювати один одного [2].

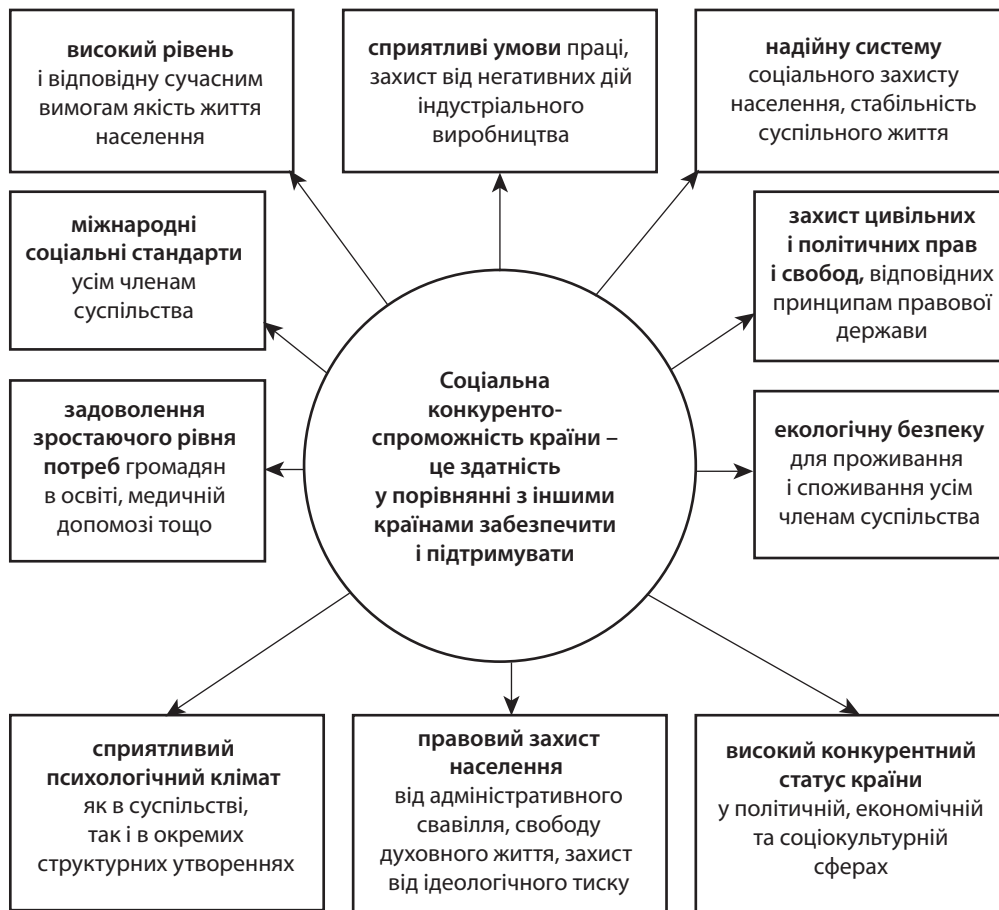

Рис. 1. Складові соціальної конкурентоспроможності країни

Джерело: складено автором самостійно.

Для розвинених країн критеріями соціальної конкурентоспроможності виступають більш високі соціально-економічні цілі. З початку 2000-х років у Євросоюзі діє Лісабонська стратегія (*Lisbon Strategy*) – нова стратегічна мета Європейського Союзу, спрямована на підвищення його глобальної конкурентоспроможності через економічне оновлення та поліпшення в соціальній сфері й охороні довкілля.

На Форумі в Гетеборзі (Швеція) у червні 2001 р. була прийнята перша Стратегія сталого розвитку Європи – EU SDS («Гетеборзька Стратегія»), метою якої стало створення можливості для наступних поколінь отримати кращу якість життя. Ця Стратегія орієнтувала країни – члени ЄС на новий підхід до управління у своїх країнах, який забезпечував би синергію ефективності спільного проведення економічної, соціальної та екологічної політики. «Гетеборзька Стратегія» стала третьою складовою (екологічним компонентом) раніше прийнятої «Лісабонської Стратегії» економічного і соціального оновлення Європи. Ці дві важливі стратегії взаємоповнюють одна одну.

У 2005 р. було вирішено збільшити інвестиції в освіту і науку, забезпечити підтримку МСП, підвищити рівень зайнятості та реалізувати спільну енергетичну політику країн – членів. З огляду на нові орієнтири також суттєво оновлена EU SDS – «Гетеборзька Стратегія»: було заявлено, що метою зведеної оновленої стратегії EU SDS стала ідентифікація, розробка і реалізація

заходів, які б створювали можливість для ЄС досягти постійного поліпшення якості життя, як для нинішньої, так і для майбутніх генерацій на основі єдиної та узгодженої стратегії.

Характерною рисою конкурентоспроможності, що притаманна країнам – ключовим інноваторам, є безперервне нарощування саме динамічних конкурентних переваг і механізмів захисту й підтримки високотехнологічних сегментів шостого технологічного укладу – основи економіки знань – і розвиток сучасної інфраструктури інноваційної сфери [5].

Головними критеріями соціальної конкурентоспроможності високорозвинених країн можна вважати їх успіхи за такими пріоритетами:

- ✦ економічне оновлення та поліпшення стану соціальної сфери й охорони довкілля;
- ✦ формування економіки, що базується на знаннях, здатної до постійного зростання, забезпечує більше кращих робочих місць та тісніше соціальне гуртування;
- ✦ перехід до наукоємної економіки і всього суспільства на базі використання найефективніших методів розвитку інформатики і НДІДКР;
- ✦ модернізація Європейської соціальної моделі шляхом інвестування в усі сфери життя для забезпечення високого рівня добробуту;
- ✦ стимулювання розвитку технологій захисту оточуючого середовища та екологічних інновацій.

Реалізація визначених цілей значною мірою залежить від ефективності використання різних видів ресурсів. З погляду соціальної конкурентоспроможності велике значення мають показники використання людських ресурсів. Їм надавалася значна увага наприкінці 1990-х рр. Саме тоді концепція конкурентоспроможності національної економіки, як спроможності підвищувати рівень життя в країні через підвищення продуктивності та зайнятості, знайшла своє відображення у програмах ЄС наприкінці ХХ століття (рис. 2).

та енергетичної складової у вартості ВВП, зумовлює домінування високотехнологічних галузей та сфери високоінтелектуальних послуг, поширення інформаційно-комунікаційних технологій, формування сектора творчої (креативної, культурної) індустрії, превалювання сфери (ІКТ), експортної переорієнтації на високотехнологічні товари та послуги, зростання частки інтелектуальної робочої сили у структурі зайнятості та ін.

Процес переходу від матеріальної до нематеріальної складової економічної системи висуває на перший

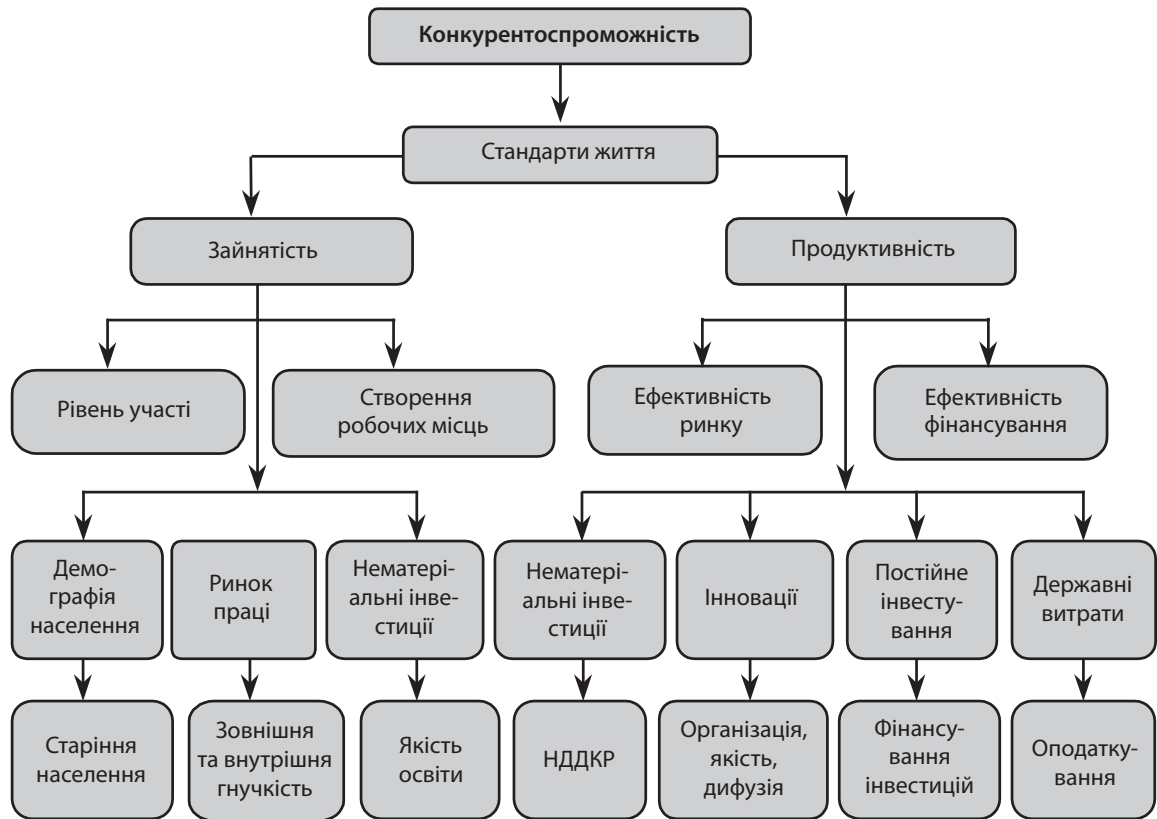

Рис. 2. Піраміда конкурентоспроможності

Джерело: European Commission (1995): Performance of the European Union Labour Market. – Brussels. – European Economy. – 1995. – No. 3.

Тоді ж, наприкінці ХХ ст. учені почали дискутувати щодо появи незвичайного феномену – «парадоксу продуктивності праці», викликаного труднощами вимірювання низки економічних процесів, властивих новій інформаційній економіці, оскільки зростають інвестиції в нові технології, а продуктивність праці сповільнюється (особливо у сфері послуг). Це пояснюється неспроможністю традиційної статистики достовірно проаналізувати структуру сучасної економіки, яка швидко змінюється. А зниження продуктивності праці ще не означає зниження її конкурентоспроможності. Отже, необхідно визнати, що конкурентоспроможність – поняття багатогранне і комплексне, включає в себе економічні, соціальні, соціобіологічні, психологічні та інші складові.

Визначальне значення у зростанні конкурентоспроможності багатьох країн має впровадження інновацій не лише у виробничу, а й в усі інші сфери суспільного життя. Надзвичайно велике значення має інтелектуалізація виробництва, яка сприяє зниженню сировинної

план необхідність урахування специфіки глобального інституційного порядку, його національної специфіки. Інститути можуть створювати перешкоди одним типам господарської діяльності і сприяти розвитку інших. Так, відомим прикладом є вплив соціальної структури (і, зокрема, норм спадкоємства) на економічну спеціалізацію різних країн Південно-Східної Азії [10]. У Південній Кореї багатство сконцентроване в руках еліти, який вдалося налагодити капіталомісткі виробництва (автомобіле- і суднобудування, сталь, побутова техніка та ін.). На відміну від Кореї та Японії, сімейна система в Китаї, Гонконзі, Тайвані заснована на патрілінійному принципі, коли спадок ділиться порівну між синами. У результаті сформувався значний прошарок малого бізнесу, що досягає успіху, наприклад, у ремісничому виробництві.

Соціальна складова конкурентоспроможності існує на макро-, мезо- і мікрорівнях, причому, на кожному з них має інші кількісні та якісні характеристики (табл. 1).

Чинники соціальної конкурентоспроможності економіки на макро-, мета- і мікрорівнях

Форми та сфери прояву							
Рівень прояву	Природно-кліматичні	Економічні	Політичні	Соціальні	Технологічні	Культурно-освітні	Інституціональні
Макрорівень	Кількість і якість природних ресурсів. Екологічна безпека. Залежність країни від постачальників ресурсів. Наявність заміників	Масштаби виробництва та задоволення потреб. Розвиток фінансових ринків. Умови розвитку підприємництва. Масштаби інвестицій	Пріоритети соціальної політики держави. Система соціального захисту. Соціальне законодавство. Лібералізація економічних відносин. Державний контроль	Соціальна безпека. Розвиток людського і соціального капіталу. Рівень і якість життя. Ступінь соціальної диференціації. Бідність. Соціальна інклюзивність	Науково-технічний рівень виробництва. Стимулювання НДДКР. Інноваційна складова економічного розвитку. Наукоємність виробництва	Освітній рівень населення. Розвиток культури, спорту. Конкурентоспроможність системи освіти. Доступність освіти і культурних благ	Система цінностей. Релігійні переконання. Стійкість національних традицій, звичаїв
Метарівень	Формальні та реальні права на використання ресурсів. Ринки природних ресурсів та їх інфраструктура. Демографічна ситуація. Забезпеченість робочою силою	Ефективність функціонування ринків землі, капіталу, робочої сили. Доступність і масштаби споживання. Конкурентні переваги території	Відношення влади до бізнесу. Пріоритети стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Політична стабільність. Розвиток громадянського суспільства	Зайнятість. Згуртованість суспільства. Довіра, співпраця, взаємна підтримка. Партнерство держави і бізнесу	Доступ до різних видів економічної інформації. Основи економіки знань. Технологічна інфраструктура	Соціальна інфраструктура. Доступ до культурних та освітніх благ. Якість життя. Самоідентифікація населення регіону	Державно-приватне партнерство. Якість інститутів влади. Інституційні обмеження бізнесу
Мікрорівень	Доступ до ресурсів. Якість використання ресурсів	Кількість і якість продукції. Конкурентоспроможність продукції. Конкурентні переваги підприємств	Умови праці; право на управління, на отримання доходу; соціальні гарантії	Соціальна відповідальність бізнесу. Ефективність менеджменту. Соціальний пакет. Репутація фірми	Технологічний рівень виробництва. Інтелектуалізація виробництва. Рівень інформатизації бізнесу	Освітній та професійний рівень працівників. Організаційна культура	Права власності. Право на соціальний захист. Норми праці та її оплати

Вона являє собою систему відносин, що стосуються реалізації соціальних потреб суспільства в цілому, населення регіонів, колективів підприємств, окремих громадян. Її кількісні та якісні характеристики складають основу для порівнянь на усіх рівнях. Чинники соціальної конкурентоспроможності на мікро- та мезорівнях складають умови для забезпечення її на макрорівні. Однак вони на можуть бути простою сумою показників соціального розвитку, оскільки існують складні прямі й зворотні зв'язки між різноманітними соціально-економічними явищами і процесами усіх рівнів. Це якраз і визначає складність визначення соціальної конкурентоспроможності національної економіки як економічної категорії. Система цих чинників забезпечує умови соціальної конкурентоспроможності країни, які дозволяють досягти високого рівня життя та зростання добробуту населення, збереження умов і ресурсів для наступних поколінь, привабливі умови для інвестицій та підвищення ефективності економічного розвитку.

До основних чинників належать природні ресурси, кліматичні умови, географічне положення тощо. Їх отримує країна по спадку або при незначних капіталовкладеннях. У сучасних умовах вони не мають особливого значення для конкурентної переваги країни або створювана ними перевага нестійка. Роль основних чинників у забезпеченні конкурентоспроможності країни, як зазначав М. Портер, знижується через скорочення потреби в них або через їх збільшену доступність (зокрема, у результаті діяльності або закупівель за кордоном).

Крім того, названі чинники мають важливе значення у виробничій сфері – у добувних галузях і в галузях, пов'язаних із сільським господарством.

В умовах інтенсивного розповсюдження глобалізаційних процесів переважна частка сукупного продукту в розвинених країнах створюється завдяки розвинутій сучасній інфраструктурі, наявності висококваліфікованої робочої сили, інформаційному сектору, а її соціальна складова формується переважно завдяки інституціональним чинникам, ефективності соціальної складової державної стратегії конкурентоспроможності.

Серед економічних чинників основним з погляду конкурентоспроможності виступає додана вартість, яка створюється приватним сектором. Відкрита конкуренція є потужним стимулом інновацій у діяльності підприємств. Стратегії конкурентоспроможності компаній країни, завоювання нових ринків, створення нових унікальних продуктів – це найбільш важливий чинник конкурентоспроможної економіки. А конкурентоспроможність країни, крім економічних досягнень, визначається ще рядом чинників, які взаємодіють між собою. Велике значення мають культура, якість освіти, розвиток науки, система цінностей у суспільстві, національна згуртованість, інфраструктура, спрямована на розвиток людського та інтелектуального капіталу.

Усі чинники взаємно зумовлюють один одного і разом складають середовище, функціонування якого орієнтоване на забезпечення конкурентоспроможного розвитку. Так, наприклад, для визначення стратегічних орієнтирів і напрямків розвитку регіону необхідно ана-

лізувати та враховувати складну систему взаємозалежностей, які складаються у природному, економічному, соціальному, інформаційному середовищі (рис. 3).

Як бачимо на рис. 3, соціальні чинники виступають як зв'язуючий елемент між природним, соціальним та інформаційним середовищем.

У поясненні феномену соціальної конкурентоспроможності країни, таким чином, виявляється соціосинергетичний ефект, суть якого «...виявляється у взаємоузгодженні соціальної та економічної, екологічної та економічної, а також екологічної та соціальної сфер, і на цьому ґрунтуються теорії соціально орієнтованого, екологічно орієнтованого та ергономічного суспільного господарства» [3].

Можна зробити висновки, що категорія соціальної конкурентоспроможності країни специфічна з ряду причин:

- ✦ країни не конкурують один з одним так, як це роблять компанії. Цілі забезпечення соціальної конкурентоспроможності – це високий міжнародний рейтинг за показниками добробуту, розвитку ринків, інфраструктури, системи освіти, охорони здоров'я, суспільних інститутів, які визначають комфортні умови життя в країні, ступінь соціальної безпеки, умови розвитку бізнесу, самореалізації особистості, привабливість для інвестицій, перспективи успішного розвитку в майбутньому.
- ✦ конкурентні соціальні переваги не спрямовані на отримання прибутків чи іншої прямої економічної вигоди, – вони виступають умовою ефективного економічного розвитку;
- ✦ соціальна конкурентоспроможність ґрунтується на економічних результатах і показниках, таких як: зростання доходів і добробуту населення, ефективність функціонування ринку праці, розгалуженість та якісні характеристики соціальної інфраструктури та ін.;
- ✦ соціальна конкурентоспроможність має ряд індикаторів, заснованих на функціонуванні формальних і неформальних суспільних інститутів (зрілість суспільних інститутів, ступінь розвитку людського і соціального капіталу, ступінь довіри, соціальна відповідальність бізнесу, економічна свобода та ін.);
- ✦ за сучасних умов інституційний механізм повинен забезпечувати досягнення соціальних пріоритетів економічного розвитку, оскільки саме до нього можна віднести найбільш ефективні інструменти реалізації довгострокових пріоритетів соціальної конкурентоспроможності держави;
- ✦ держава виступає одним із суб'єктів відповідальності за забезпечення високого соціального конкурентного статусу країни, гарантує відповідність соціальних норм життя міжнародним стандартам;
- ✦ об'єктом соціальної конкурентоспроможності країни виступає суспільний соціальний ефект, який проявляється як досягнення високого рівня

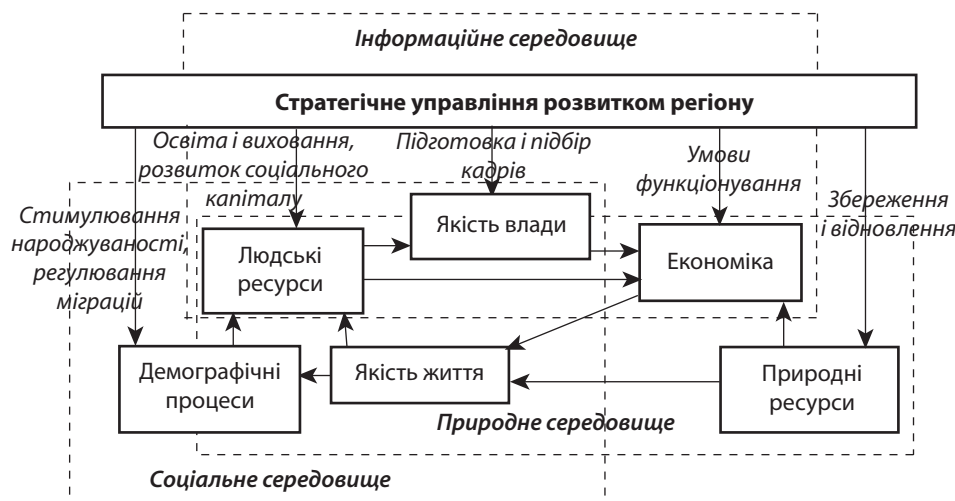

Рис. 3. Зміст стратегічного управління розвитком регіону, орієнтованого на підтримку його конкурентоспроможності

Джерело: складено за : Матвіїшин Є. Г. Конкурентоспроможність як мета стратегічного управління розвитком регіону / Є. Г. Матвіїшин. – Теорія та практика державного управління. Вип. 3 (30). – 2011. – С. 3 – 8.

життя та зростання добробуту населення, збереження умов та ресурсів для наступних поколінь, привабливі умови для інвестицій та підвищення ефективності економічного розвитку тощо. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Бочарова Ю. Г.** Цивілізаційна приналежність та рівень конкурентоспроможності держави / Ю. Г. Бочарова // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 4. – С. 243 – 248.
- Европейская Экономическая Комиссия. Комитет по экономическому сотрудничеству и интеграции. Сегмент тематического обсуждения: «Конкурентоспособность в современной экономике: вызовы для региона ЕЭК ООН»: Конкурентоспособность и инновационная деятельность. – Женева, 27-28 сентября 2006 года. – ЕСЕ/СЕСІ/2006/3. – 20 с. – С. 11.
- Крюкова І. О.** Суспільно-економічні аспекти синергетики / Ірина Крюкова // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 5-6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2010/5-6/201044zmist.html>
- Матвіїшин Є. Г.** Конкурентоспроможність як мета стратегічного управління розвитком регіону / Є. Г. Матвіїшин // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 3 (30). – С. 3 – 8.
- Пахомов С. Ю.** Міжнародна конкурентоспроможність в умовах формування глобальної інституційної системи / С. Ю. Пахомов : дис. ... д-ра екон. наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / С. Ю. Пахомов. – Київ, 2011. – С. 23.
- Полунєв Ю.** Механізм підвищення конкурентоспроможності економіки України в посткризовий період / Ю. Полунєв // Економічний аналіз. – 2011. – Випуск 9. Частина 3. – С. 243.
- Цілі Розвитку Тисячоліття: прогрес на півшляху до 2015 та нові виклики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukraine2015.org.ua
- Халда Н. О.** Забезпечення соціальної конкурентоспроможності регіону в умовах структурних змін світового господарства / Н. О. Халда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_5/22.pdf

9. European Commission (1995): Performance of the European Union Labour Market. – Brussels. – European Economy. – 1995. – No. 3.

10. **Hamilton G.** Varieties of Hierarchies and Markets / G. Hamilton, R. Feenstra // Industrial and Corporate Change. – 1995. – № 4.

REFERENCES

- Bocharova, Yu. H. "Tsyvilizatsiina prynalezhnist ta riven konkurentospromozhnosti derzhavy" [Civilization identity and competitiveness of the state]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 4 (2010): 243-248.
- Hamilton, G., and Feenstra, R. "Varieties of Hierarchies and Markets". *Industrial and Corporate Change*, no. 4 (1995).
- Kriukova, I. O. "Suspilno-ekonomichni aspekty synerhetyky" [Socio-economic aspects of synergy]. <http://soskin.info/ea/2010/5-6/201044zmist.html>
- Khalda, N. O. "Zabezpechennia sotsialnoi konkurentospromozhnosti rehionu v umovakh strukturnykh zmin svitovoho hospodarstva" [Providing social competitiveness in terms of structural changes in the world economy]. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_5/22.pdf
- "Konkurentosposobnost v sovremennoy ekonomike: vyzovy dlia regiona EEK OON" [Competitive in today's economy: challenges for the UNECE region], 2006.
- Matviishyn, Ye. H. "Konkurentospromozhnist iak meta stratehichnoho upravlinnia rozvytkom rehionu" [Competitiveness as a goal the development of strategic management in the region]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 3 (30) (2011): 3-8.
- Poluniev, Yu. "Mekhanizm pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ekonomiky Ukrainy v postkryzovyi period" [Mechanism of Competitiveness of Ukraine in the post-crisis period]. *Ekonomichniy analiz*, vol. 3, no. 9 (2011): 243-.
- "Performance of the European Union Labour Market". *European Economy*, no. 3 (1995).
- Pakhomov, S. Yu. "Mizhnarodna konkurentospromozhnist v umovakh formuvannia hlobalnoi instytutsiinoi systemy" [International competitiveness in the emerging global institutional system]. *Dys. ... d-ra ekon. nauk za spetsialnistiu 08. 00. 02*, 2011.
- "Tsili Rozvytku Tysyacholittia: prohres na pivshliakhu do 2015 ta novi vyklyky" [The Millennium Development Goals: Progress halfway to 2015 and new challenges]. www.ukraine2015.org.ua

ІНТЕРЕСИ І ВИГОДИ ПРИВАТНОГО СЕКТОРА В ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОМУ ПАРТНЕРСТВІ

БРАЙЛОВСЬКИЙ І. А.

УДК 330.111.62

Брайловський І. А. Інтереси і вигоди приватного сектора в державно-приватному партнерстві

Стаття присвячена аналізу інтересів, які спонукають приватного партнера до спільної з державою діяльності, і вигодам, які він отримує від реалізації проектів державно-приватного партнерства (ДПП). Попередньо виділено основні ознаки та сфери застосування ДПП. Наголошується, що важливою передумовою для мотивації приватного сектора на вступ у державно-приватне партнерство є дотримання чітких правових формальних правил в інституціональній системі. Визначено потенційні вигоди та основні переваги використання форми державно-приватного партнерства при реалізації масштабних проектів загальнодержавного значення. Зокрема, показано, що основною перевагою ДПП у порівнянні з іншими видами договірних відносин між органами влади та приватним сектором є оптимальний розподіл повноважень щодо контролю над спільною діяльністю з надання послуг населенню, у результаті якої буде досягнуто бажаного результату для обох сторін. Основною перевагою ДПП для приватного бізнесу автор вважає можливість розширення інвестицій у ті галузі соціально-економічного життя країни, які раніше вважалися сферою державних капіталовкладень.

Ключові слова: державно-приватне партнерство (ДПП), приватний партнер, держава, інтереси, вигоди.

Бібл.: 5.

Брайловський Ілля Аркадійович – кандидат економічних наук, директор ДП «Наукова спілка Донбасу» (вул. Горького, 158, к. 43, Донецьк, Україна)
E-mail: brailovskiy@people.dn.ua

УДК 330.111.62

Брайловский И. А. Интересы и преимущества частного сектора в государственно-частном партнерстве

Статья посвящена анализу интересов, побуждающих частного партнера к совместной с государством деятельности, и преимуществ, которые он получает от реализации проектов государственно-частного партнерства (ГЧП). Предварительно выделены основные признаки и области применения государственно-частного партнерства. Отмечается, что важной предпосылкой для мотивации частного сектора на вступление в отношения партнерства с государством является соблюдение четких правомочных формальных правил в институциональной системе. Определены потенциальные и основные преимущества использования формы государственно-частного партнерства при реализации масштабных проектов общегосударственного значения. В частности, показано, что основным преимуществом ГЧП в сравнении с другими видами договорных отношений между органами власти и частным сектором является оптимальное распределение полномочий относительно контроля над совместной деятельностью по предоставлению услуг населению, в результате которой будет достигнут желаемый результат для обеих сторон. Основным преимуществом ГЧП для частного бизнеса автор считает возможность расширения инвестиций в те отрасли социально-экономической жизни страны, которые раньше считались сферой государственных капиталовложений.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство (ГЧП), частный партнер, государство, интересы, преимущества.

Библ.: 5.

Брайловский Илья Аркадьевич – кандидат экономических наук, директор ДП «Научный союз Донбасса» (ул. Горького, 158, к. 43, Донецк, Украина)
E-mail: brailovskiy@people.dn.ua

UDC 330.111.62

Brailovskii I. A. Interests and Advantages of the Private Sector in the State-Private Partnership

The article is devoted to analysis of interests that stimulate a private partner to joint activity with the state and advantages they obtain from realisation of projects of the state-private partnership (SPP). It marks out main features and fields of application of the state-private partnership. It underlines that an important prerequisite for motivation of the private sector to enter into partnership relations with the state is observance of clear law competent formal rules in the institutional system. The article identifies potential and basic advantages of the use of the form of the state-private partnership when realising large-scale projects of the national significance. It shows, in particular, that the main advantage of SPP compared to other types of legal relations between the authorities and private sector is the optimal distributions of powers with respect to control over the joint activity on provision of services to the population, in the result of which a desired result will be achieved by both parties. The author believes that the main advantage of SPP for private business is a possibility to expand investments into those branches of the socio-economic life of the country, which earlier was the realm of the state investments.

Key words: state-private partnership (SPP), private partner, state, interests, advantages.

Bibl.: 5.

Brailovskii Ilya A. – Candidate of Sciences (Economics), Director of the «Scientific Union of Donbass» (vul. Horkoho, 158, of. 43, Donetsk, Ukraine)
E-mail: brailovskiy@people.dn.ua

Кожному виду економічної діяльності притаманні певні інтереси тих суб'єктів, які його здійснюють. Так само і в державно-приватному партнерстві (ДПП) існують певні інтереси сторін – державного і приватного партнерів. Актуальність даної статті обумовлена тим, що визначення інтересів партнера ДПП дозволяє чітко встановити його мотивацію, а відповідно, і будувати систему взаємовідносин з ним.

Аналіз питань взаємодії сторін державно-приватного партнерства і їх інтересів здійснювали у своїх публікаціях такі зарубіжні автори, як Е. Сава, Е. Кляйн,

Г. Тейсман, М. Геррард та А. Акінтоя, серед російських і вітчизняних дослідників слід відзначити роботи В. Г. Варнавського, С. Н. Сильвестрова, Е. А. Махортова, А. С. Семеновка та ін.

Мета статті – розкрити інтереси і вигоди приватного сектора в державно-приватному партнерстві.

Словосполучення «державно-приватне партнерство» стало активно використовуватися в економічному обігу порівняно недавно. Формально початок його застосування датується 1992 р., коли уряд Великобританії започаткував ініціативу використання приватної

консолідації як альтернативи інвестиціям у державний сектор. На перших етапах британські проекти, які називались «приватні фінансові ініціативи (ПФІ/PFI)», були сконцентровані в транспортному секторі. Зараз вони вже використовуються в інших галузях. Про значення співпраці держави і бізнесу в сучасних умовах свідчать дослідження європейських вчених, проведені в кінці першого десятиріччя з часу появи терміна «державно-приватне партнерство», які показують, що вже понад 30% послуг, які надаються місцевими адміністраціями ЄС, базуються на проектах ДПП.

У широкому значенні *державно-приватне партнерство* – це метод надання державних послуг, який поєднує приватний і державний сектор на довгостроковій контрактній основі, закріплюючи за кожною стороною певні зобов'язання [1, с. 15].

Можна виділити такі характерні риси ДПП:

- ✦ сторонами партнерських відносин є державний і приватний сектори економіки;
- ✦ усі умови співробітництва повинні бути зафіксовані в офіційних документах (договорах, контрактах та ін.);
- ✦ взаємовідносини сторін ДПП повинні носити рівноправний характер;
- ✦ сторони ДПП повинні мати єдність цілей і завдань, спрямованих на реалізацію державного інтересу;
- ✦ сторони ДПП повинні об'єднати свої внески;
- ✦ сторони ДПП повинні розподіляти між собою витрати й ризики, а також спільно брати участь у використанні отриманих результатів.

Основними сферами застосування ДПП є транспорт і транспортна інфраструктура (автомобільні шляхи і залізниці, порти, аеропорти); газове і енергетичне господарство; телекомунікації; будівництво; житлово-комунальне господарство (водочистщення, сміттєпереробка, електро- тепло- водопостачання, освітлення доріг і вулиць); інноваційна сфера. У ряді країн ДПП використовується в соціальних сферах: охорона здоров'я (будівництво, реконструкція і управління лікарнями й іншими об'єктами), культура (реставрація пам'яток, будівництво і реконструкція музейних комплексів).

Зараз найбільша питома вага інвестицій ДПП у країнах ЄС припадає на залізниці (46%) і автошляхи (35%); далі йдуть енергетика (7%) і аеропорти (6%); проекти, пов'язані з фінансуванням освіти і охорони здоров'я, займають по 3% кожний. У країнах, що розвиваються, ДПП зосереджене в енергетиці (41,2%), транспортному секторі (27%), телекомунікаціях (22%) і водопостачанні (9,8%) [3].

Існування чітких правових формальних правил в інституціональній системі – важлива передумова для мотивації приватного сектора на вступ у державно-приватне партнерство. Важливо відзначити, що в ДПП необхідно чітко дотримуватися балансу інтересів, тому що очевидним є протиріччя між обслуговуванням суспільних інтересів і одержанням прибутку. Тому тільки зрілість громадянського суспільства, розвиненість гро-

мадських інститутів, сильне правове поле і прозорість діяльності можуть розв'язати це протиріччя і знайти баланс між інтересами держави і приватного сектора.

Багато країн світу вже давно оцінили переваги механізму ДПП як інструмента економічного розвитку держави. Тому вони й створюють економічні та юридичні умови для взаємовигідного співробітництва. Для більш ефективного залучення інвестицій в економіку України, забезпечення ефективного використання майна, що знаходиться в державній власності, і підвищення якості товарів, робіт, послуг, які надаються споживачам, нарізла необхідність закладення нормативно-правових засад ДПП.

Держава в проектах ДПП повинна, *по-перше*, відігравати роль творця справедливих «правил гри» (законодавчу роль); *по-друге* – об'єктивного арбітра (контрольно-ревізійну роль), що стежить за дотриманням правил кожної зі сторін; *по-третє*, роль специфічного бізнес-партнера, який бажає одержати різні переваги від співробітництва з приватним бізнесом. Втім, зараз український приватний бізнес з причин, що залежать від держави, відіграє роль повністю залежного від нього пасивного учасника, тоді як справді міцне й довгострокове партнерство можливе лише за умови дотримання рівнозначної обопільної вигоди.

Розвиток партнерства держави й бізнесу обумовлюють такі обставини: держава не має достатньо коштів для модернізації, обслуговування і розширення інфраструктури, яка знаходиться в державній власності, багато держав в останні роки зменшили ступінь державного втручання в економіку; більш ефективним власником в економічній теорії завжди вважався приватний бізнес, а не держава.

Стимулювання світової економіки здійснюється за рахунок боротьби між державою і ринком, а саме: між групами осіб, які опираються у своїй боротьбі на ці два інститути. Таким чином, виділяють два найбільш значимі економічні суб'єкти – державу і приватний бізнес. Вони не тільки конкурують за економічний вплив, що в принципі стимулює розвиток економіки, але й покликані тісно співпрацювати для підвищення ефективності своєї діяльності. Саме такі тенденції до партнерства і визначають розвиток сучасної економіки.

Головною перевагою державно-приватного партнерства в даному контексті є гнучкість. Обумовлена економічною і соціальною доцільністю, роль держави може бути обмежена рівно настільки, наскільки це необхідно в кожній конкретній сфері, кожному конкретному регіоні, кожному конкретному проекті.

Таким чином, розвиток на практиці державно-приватного партнерства приведе до пом'якшення або навіть усунення одного з головних економічних протиріч: дозволить забезпечити економічне зростання при скороченні державних витрат, і при цьому державні функції будуть виконуватися на більш високому рівні без завдання шкоди національній безпеці й соціально-економічній стабільності. Крім того, утворюється безпрецедентний синергетичний ефект, який обумовить високі темпи якісного економічного зростання протягом довгострокового періоду.

Для ефективного розвитку механізму державно-приватного партнерства необхідно, щоб зусилля всіх учасників партнерства були спрямовані не тільки на вирішення питань, пов'язаних з економічною сферою відносин, але й з розв'язанням неминуче виникаючих соціальних проблем: підвищення добробуту всіх верств населення, обмеження шкідливого впливу інвестиційних проектів на людину і навколишнє середовище тощо. Партнерство як взаємодія всіх, хто брав участь у реалізації суспільних, життєво важливих інфраструктурних проектів суб'єктів, передбачає єдині або принаймні погоджені цілі, за якими, безумовно, приховуються власні приватні інтереси кожної зі сторін («своя сорочка ближче до тіла»). Прагнення приватного бізнесу до ефективної фінансово-господарської діяльності, що визначає його власний добробут, цілком природне, тому повинні існувати правила, що створюють для цього необхідні обґрунтовані умови. Такі правила, безумовно, уводять цілком певні обмеження на розробку стратегій і тактики поведінки, як держави, так і бізнесу.

Державно-приватне партнерство – це угода про взаємні вигоди. Вартісна ефективність ДПП, так само як і при споживанні у звичнім розумінні, є результатом проектування фінансової структури, укупі зі «спущеними зверху» системою управління і фінансуванням. Усе це є наслідком системи винагороди, заснованої на подальшій оплаті надаваних послуг і зниженні ризиків.

Основною метою виникнення державно-приватного партнерства є фінансування капіталомістких або малоприбуткових галузей економіки. Особливості державно-приватних партнерств у порівнянні з іншими механізмами фінансування полягають у тому, що партнери переслідують різні цілі, вирішують свої конкретні завдання, сторони мають різні мотивації. Держава зацікавлена у зростанні обсягів і поліпшенні якості надаваних послуг інфраструктурних і соціально орієнтованих галузей населенню і економічним агентам.

Приватний сектор прагне стабільно одержувати й збільшувати прибуток. Причому стратегічно мислячий бізнес вибудовує свої пріоритети в першу чергу не просто під розмір прибутків, а в інтересах стійкості одержання доходів від проектів. При цьому обидві сторони зацікавлені в успішному здійсненні проектів у цілому. Проекти ДПП найчастіше полегшують вихід на світові ринки капіталів, активізують залучення іноземних інвестицій у реальний сектор економіки. Особливе значення ДПП має для економіки регіонів, де на його основі відбувається розвиток місцевих ринків капіталу, товарів і послуг.

Кожна зі сторін партнерства робить свій внесок у спільний проект. Так, з боку бізнесу таким внеском є: фінансові ресурси, професійний досвід, ефективне управління, гнучкість і оперативність у прийнятті рішень, здатність до новаторства тощо. Участь підприємницького сектора в спільних проектах, як правило, супроводжується впровадженням більш ефективних методів роботи, удосконаленням техніки і технології, розвитком нових форм організації виробництва, створенням нових підприємств, у т. ч. з іноземним капіталом, налагодженням

ефективних коопераційних зв'язків з постачальниками і підрядниками. На ринку праці постійно підвищується попит на висококваліфіковані і добре оплачувані професії.

На боці держави в проектах ДПП – правочинність власника, можливість податкових й інших пільг, гарантій, а також одержання деяких обсягів фінансових ресурсів. Держава як головний суб'єкт і основний регулятор має право перерозподіляти в разі необхідності ресурси з чисто виробничих програм на соціальні цілі (освіта, охорона здоров'я, наука, культура), а це в багатьох випадках не тільки сприяє загальному поліпшенню соціально-економічного клімату, підвищує інвестиційний рейтинг країни, але й прямо позначається на партнерських проектах. Більш того, у ДПП держава одержує більш сприятливу можливість зайнятися виконанням своїх основних функцій – контролем, регулюванням, дотриманням суспільних інтересів. Так, у міру розвитку ДПП у сфері інфраструктури держава може змістити акценти своєї діяльності з конкретних проблем будівництва і експлуатації об'єктів на адміністративно-контрольні функції. І важливо у зв'язку з цим те, що неминучі підприємницькі ризики перерозподіляються у бік бізнесу. Суспільна ж значимість ДПП полягає в тому, що в остаточному підсумку виграє суспільство як глобальний споживач більш якісних послуг.

Потенційні вигоди використання форми державно-приватного партнерства можуть складатися з того, що даний формат взаємовідносин бізнесу і влади може забезпечити:

- ✦ більшу ефективність, а також економію часу при реалізації проектів і здійсненні робіт – за рахунок використання учасниками партнерства своїх найбільш сильних сторін;
- ✦ різноманітність у підходах до розробки і подальшого здійснення проектів – за рахунок використання різних методів і розширення числа можливих варіантів;
- ✦ більш високу якість економіко-управлінських рішень при реалізації спільних проектів, забезпечувану кваліфікацією представників бізнесу, і найбільш повне урахування суспільних потреб і соціальної значимості, яку забезпечують представники органів управління;
- ✦ інтеграцію суб'єктів бізнесу в громадське життя – за рахунок його безпосереднього залучення в реалізацію значущих-соціально-значимих проектів;
- ✦ підвищення якості надаваних товарів і послуг – за рахунок установа більш жорсткого державного контролю;
- ✦ зниження соціальної напруги і негативного ставлення до бізнесу з боку населення – за рахунок визнання його внеску у вирішення соціальних проблем.

Результативність державно-приватного партнерства розглядається з точки зору кожного з партнерів. Якщо для приватного сектора достатньо застосувати стандартні методи оцінки результативності, які придатні для будь-якої фірми, то для держави завдання стоїть

складніше. Завдання, які держава намагається вирішити за допомогою державно-приватного партнерства, не можуть бути оцінені тільки кількісним способом. В остаточному підсумку всі подібні проекти націлені на вирішення стратегічних державних завдань, на зниження гостроти соціальних протиріч. Дієвих механізмів оцінки результативності у прийнятті рішень подібного роду не існує. Однак можна з упевненістю припустити, що чітке планування таких проектів і максимальна оцінка ризиків для них значно підвищують шанс на досягнення поставлених цілей обома сторонами.

У рамках ДПП приватні партнери можуть зменшити витрати, пов'язані з експлуатацією та утриманням обладнання, за рахунок економії на масштабах виробництва, впровадження інновацій, більш гнучкої системи постачання або через скорочення накладних витрат. Таким чином, за допомогою ДПП здебільшого можна надавати послуги з більшою ефективністю витрат у порівнянні з традиційними підходами. Отриманий у результаті ефект економії може бути спрямований на фінансування інших необхідних послуг, важливою є також ефективність використання основних фондів. Представник приватного сектора умотивований ефективно використовувати обладнання та оснащення, більш ефективно використовувати комерційні можливості для того, щоб отримати доходи від вкладених інвестицій. Результатом може стати вищий рівень послуг і кращий доступ до отримання послуги.

У тому випадку, коли учасники ДПП переслідують винятково фінансові цілі, проект такого партнерства може виявитися невдалим. Соціально-економічна складова повинна бути покладена в основу створення партнерства державного і приватного секторів і, перш за все, тому, що проект, який фінансуватиметься переважно з доходів від його експлуатації, повинен розроблятися з метою забезпечення кращого обслуговування за кращою ціною, яка могла б задовольнити найбільш широке коло користувачів наданих послуг. Саме поняття партнерства державного і приватного секторів базується на тому, що органи державної влади несуть відповідальність за послуги, які надаються населенню, однак зовсім не обов'язково, щоб вони відповідали безпосередньо і за інвестиції.

Основною перевагою ДПП у порівнянні з іншими видами договірних відносин між органами влади та приватним сектором є оптимальний розподіл повноважень щодо контролю над спільною діяльністю з надання послуг населенню, у результаті якої буде досягнутий бажаний результат для обох сторін. Це досягається шляхом договірного узгодження ролей, ризиків і винагород та отримання стимулів для якісного надання послуг і, одночасно, використання гнучких підходів для досягнення бажаних результатів.

Як зазначається у [5], основною перевагою ДПП для приватного бізнесу є те, що він отримує можливість для інвестицій у ті галузі соціально-економічного життя країни, які раніше вважалися сферою державних капіталовкладень і, таким чином, розширюють свої інвестиційні можливості.

Незважаючи на те, що більшість проектів ДПП стосуються розбудови інфраструктури, цей механізм може бути дієвим та інноваційним засобом надання широкого спектру послуг. Прикладами таких проектів є надання послуг зі збору комунальних платежів від населення, вивезення твердих побутових відходів, утримання доріг тощо.

Основними причинами, які спонукають органи влади до формування ДПП, є переваги, пов'язані з підвищенням ефективності, зменшенням часу впровадження проектів, активним залученням інновацій і, зрештою, забезпеченням вищої продуктивності у сфері надання громадських послуг шляхом створення конкурентного середовища. Здатність забезпечити фінансування проекту таким чином, щоб уникнути бюджетної заборгованості, не повинна бути основним мотивом формування партнерств за участі приватного сектора. Бажано вважати пріоритетним завдання пошуку інноваційних шляхів надання послуг населенню, а не «творче» вирішення проблем управління фінансами та бухгалтерського обліку.

Питання, кому належить ініціатива в рамках ДПП, є дискусійним. Щоб відповісти на нього, необхідно змодельювати графіки попиту та пропозиції на ринку ДПП. Очевидно, що попит на інвестиції формує держава. Максимальною ціною попиту буде та, при якій сукупна ефективність від реалізації проектів в умовах ДПП перевищує виникаючі додаткові витрати. Починаючи з цієї точки, графік попиту має негативний ухил і характеризується високою ціною еластичністю. Це пояснюється тим, що на початковому етапі розвитку механізму держава орієнтується не стільки на зниження витрат, скільки на одержання відповідного досвіду. На цій стадії попит буде обмежений в основному даною потребою, що обумовлює різкий перехід еластичної ділянки попиту в абсолютно нееластичний. Графік пропозиції на ринку ДПП має позитивний ухил і відображає кон'юнктуру фінансового ринку. Стимулюючі заходи держави і поліпшення інвестиційного клімату, визначають у середньостроковому періоді зростання пропозиції, що на еластичному відрізку лінії попиту приведе до зниження ціни і зростання сукупного розміру капітальних вкладень, а на нееластичному – тільки до скорочення вартості інвестицій.

До складу формуючого пропозиції приватного сектора в міру розвитку ринку ДПП входить усе більше число суб'єктів, представлених спеціалізованими консультативними компаніями, фінансовими організаціями і будівельними фірмами, що пропонують відповідні послуги. На протипагу державі їх комерційний інтерес полягає в збільшенні обсягів інвестиційних проектів, супроводжуваному зростанням їх вартості. Досягти цього можливо, змінивши структуру попиту, на що й буде спрямована в рамках ДПП приватна ініціатива. У результаті спільних зусиль держави і бізнесу ринок ДПП одержує належний розвиток у довгостроковій перспективі, забезпечуючи високу ефективність для одних і стабільний дохід для інших.

Органи влади часом уникають ДПП, вважаючи, що приватний партнер скорочуватиме обсяг надання послуг, підвищуватиме плату за послуги для населен-

ня або вдаватиметься до обох цих дій одночасно. Щоб уникнути цієї загрози, органи влади мають ініціювати створення ДПП лише у випадку, якщо проведені ними дослідження вказують на те, що приватний партнер зможе надавати послуги з меншими витратами, ніж органи влади, або за таку ж ціну – запропонувавши вищий рівень надання послуг. Прибуток приватного партнера має утворюватися внаслідок підвищення продуктивності роботи або збільшення обсягу надання послуг, а не через підвищення ціни.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід відзначити, що зміст державно-приватного партнерства полягає в консолідації ресурсів державного і приватного сектора для задоволення суспільних інтересів на основі взаємної вигоди. Основною метою виникнення державно-приватного партнерства є фінансування капіталомістких або малоприбуткових галузей економіки.

Основною перевагою ДПП для приватного сектора є те, що він отримує можливість для інвестицій у ті галузі соціально-економічного життя країни, які раніше вважалися сферою державних капіталовкладень і, таким чином, розширює свої інвестиційні можливості. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вилисов М.** Государственно-частное партнерство: политико-правовой аспект / М. Вилисов // Власть. – 2006. – № 7. – С. 14 – 19.

2. **Bing L.** The allocation of risk in PPP/PFI construction projects in the UK / [Bing, L., Akintoye, A., Edwards, P., Hardcastle, C.] // International Journal of Project Management. – 2005. – № 23. – P. 25 – 35.

3. **Esty B. C.** Recent trends in Project Finance: A 5-year Perspective. / Esty B. C. – Project finance International. Special 10th Anniversary issue. – 2002. – P. 74 – 82.

4. **Ghere R.** Probing the Strategic Intricacies of Public-Private Partnership: The patent as a Comparative Reference / R. Ghere // Public Administration Review. – 2001. – № 4. – P. 441 – 451.

5. **Kanter R. M.** Collaborative Advantage: Successful Partnerships Manage the Relationship, Not Just the Deal / Kanter R. M. // Harvard Business Review. – 1994. – № 72. – P. 96 – 108.

REFERENCES

Bing, L., Akintoye, A., and Edwards, P. "The allocation of risk in PPP/PFI construction projects in the UK" *International Journal of Project Management*, no. 23 (2005): 25-35.

Esty, B. C. "Recent trends in Project Finance: A 5-year Perspective" In *Project finance International. Special 10th Anniversary issue*, 74-82. , 2002.

Ghere, R. "Probing the Strategic Intricacies of Public-Private Partnership: The patent as a Comparative Reference". *Public Administration Review*, no. 4 (2001): 441-451.

Kanter, R. M. "Collaborative Advantage: Successful Partnerships Manage the Relationship, Not Just the Deal". *Harvard Business Review*, no. 72 (1994): 96-108.

Vilison, M. "Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: politiko-pravovoy aspekt" [Public-private partnership: political and legal aspects]. *Vlast*, no. 7 (2006): 14-19.

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В ХАРКОВІ

ЧЕЧЕТОВА-ТЕРАШВІЛІ Т. М.

УДК 338.22

Чечетова-Терашвілі Т. М. Стратегічний аналіз розвитку малого підприємництва в Харкові

Статтю присвячено дослідженню діяльності малого бізнесу в м. Харкові. Проведено стратегічний аналіз стану малого підприємництва Харкова за допомогою методу SWOT-аналізу. Виявлено можливості та загрози зовнішнього середовища по відношенню до малого підприємництва м. Харкова та його сильні та слабкі сторони. Проведено стратегічний аналіз проблем, що сповільнюють його розвиток, і визначено шляхи їх подолання. Сформульовано стратегічні напрями формування та здійснення відповідної ефективної та гнучкої регіональної політики в межах розвитку малого підприємництва. Зроблено висновок, що потенціал позитивного впливу малого підприємництва на соціально-економічні процеси не може використовуватися в повному обсязі до того часу, поки не будуть виявлені та ліквідовані негативні фактори, а також обґрунтовано шляхи та механізми поступального розвитку діяльності малих підприємств як важливого сектора національної економіки.

Ключові слова: мале підприємництво, SWOT-аналіз, регіональна політика, стратегічні напрями.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 12.

Чечетова-Терашвілі Тетяна Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: docha@pisem.net

УДК 338.22

Чечетова-Терашвілі Т. М. Стратегический анализ развития малого предпринимательства в Харькове

Статья посвящена исследованию деятельности малого бизнеса в г. Харькове. Проведен стратегический анализ малого предпринимательства Харькова с помощью метода SWOT-анализа. Были обнаружены возможности и угрозы внешней среды по отношению к малому предпринимательству в г. Харькове и его сильные и слабые стороны. Был проведен стратегический анализ проблем, замедляющих его развитие, и определены пути их преодоления. Сформулированы стратегические направления формирования и осуществления соответствующей эффективной и гибкой региональной политики в рамках развития малого предпринимательства. Сделан вывод о том, что потенциал позитивного влияния малого предпринимательства на социально-экономические процессы не может использоваться в полном объеме до тех пор, пока не будут обнаружены и ликвидированы негативные факторы, а также обоснованы пути и механизмы поступального развития деятельности малых предприятий как важного сектора национальной экономики.

Ключевые слова: малое предпринимательство, SWOT-анализ, региональная политика, стратегические направления.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 12.

Чечетова-Терашвілі Тетяна Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра «Економічний аналіз», Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: docha@pisem.net

UDC 338.22

Chechetova-Terashvili T. M. Strategic Analysis of Small Entrepreneurship Development in Kharkiv

The article is devoted to the study of activity of small entrepreneurship in the city of Kharkiv. It conducts a strategic analysis of small entrepreneurship of Kharkiv with the help of the SWOT-analysis. The article reveals opportunities and threats of external environment with respect to small entrepreneurship in Kharkiv and its strengths and weaknesses. It conducts a strategic analysis of problems that slow down its development and identifies ways of their overcoming. It formulates strategic directions of formation and execution of the relevant effective and flexible regional policy within the framework of small entrepreneurship development. It makes a conclusion that the potential of positive influence of small entrepreneurship upon socio-economic processes cannot be used in full before negative factors are discovered and liquidated and the ways and mechanisms of progressive development of activity of small enterprises as an important sector of the national economy are justified.

Key words: small entrepreneurship, SWOT-analysis, regional policy, strategic direction.

Pic.: 1. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 12.

Chechetova-Terashvili Tatyana M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: docha@pisem.net

Формування конкурентоспроможної соціально-спрямованої економіки з розвиненим приватним сектором, його важливою складовою підприємництвом є стратегічним курсом економічної політики України. Хоча економічну тяжину у світовій економіці будь-якої розвинутої держави визначають великі підприємства, а наявність великого капіталу впливає на рівень науково-технічного потенціалу і виробничих потужностей, не менш важливою складовою розвинутої ринкової системи є малий бізнес, що становить найбільш гнучку, динамічну і масову форму організації підприємств. Таким чином, кризь призму необхідних радикальних ринкових перетворень та реалізації стратегії економічного зростання в Україні актуальним питанням сьогодення є становлення та розвиток малого підприємництва. Саме цей сектор економіки стимулює конкуренцію, сприяє

послабленню монополізму, впливає на структуру економіки та на якісну характеристику валового внутрішнього продукту, розширює сферу свободи ринкового вибору, характеризується раціональними формами управління, забезпечує більш швидку реалізацію інновацій. Малі підприємства роблять значний внесок у розв'язанні проблем трансформаційного, виробничо-економічного, фінансово-економічного і соціально-психологічного характеру у вигляді: формування середнього класу в суспільстві; задоволення індивідуалізованого попиту; допомоги великому бізнесу; значного платника податків (наповнення бюджетів всіх рівнів); залучення приватного капіталу і зовнішніх інвестицій; суттєвого зменшення безробіття; створення джерел доходів для населення; запобігання небажаним соціальним наслідкам ринкових трансформацій економіки.

Малий бізнес впливає на структуру ринку і розширення ринкових відносин насамперед у результаті зміни кількості суб'єктів ринку, підвищення кваліфікації, залучення все більш широких кіл населення до системи підприємництва, сприяє розвитку конкуренції в інноваційній сфері, робить значний внесок в удосконалення і диверсифікацію ринкової структури в економіці. Таким чином, розвиток малого бізнесу вкрай необхідний, тому потребує підтримки, як на державному, так і на місцевому рівні. У зв'язку з цим більш детальний аналіз потребують тенденції розвитку малих підприємств України та окремих регіонів, особливостей конкурентного середовища м. Харкова та його конкурентних переваг, усвідомлення проблем розвитку на стратегічну перспективу що має стати основою економічної політики держави.

Метою статті є стратегічний аналіз стану розвитку малого підприємництва на прикладі м. Харкова, виявлення позитивних і негативних тенденцій та змін, визначення та усвідомлення факторів, які спричиняють гальмування розвитку малого підприємництва в місті, пошук пріоритетних шляхів і напрямків розвитку малого підприємства на рівні міста.

Мале підприємництво відіграє одну з провідних ролей у розвитку приватного сектора та поступово стає важливим чинником економічного зростання, створення нових робочих місць, підвищення зайнятості населення, зміцнення економіки міста.

Мале підприємництво – суттєва складова і масова суб'єктивна база цивілізованого ринкового господарства, невід'ємний елемент адекватного йому конкурентного механізму. Воно надає ринковій економіці певну гнучкість, мобілізує великі фінансові та виробничі ресурси населення, акумулює в собі потужний антимонопольний потенціал, служить фактором розв'язання соціальних завдань.

Економічні реформи, що здійснюються в Україні, є умовою становлення та розвитку малого підприємництва як необхідної складової формування ринкових відносин у державі. Особливої актуальності ці питання набувають у зв'язку з розширенням економічної самостійності регіонів, тому що реалізація регіональних інтересів безпосередньо пов'язана з територіальним господарюванням і розвитком малих підприємств.

З'ясуванню сутності малого підприємництва світова економічна наука постійно приділяє увагу як одному із закономірних, постійно діючих чинників соціально-економічного прогресу країн. У системі категорій ринкової економіки дана економічна категорія розглядається на основі тісної взаємодії розвитку продуктивних

сил і виробничих відносин. Проте, це поняття постійно поповнюється елементами нового змісту, що зумовлює необхідність його системного вивчення.

У сучасних умовах сутність малого підприємництва правомірно визначити, як самостійне організаційно-господарське новаторство на основі використання різних можливостей випуску нових товарів або старих – новими методами, відкриття нових джерел сировини, ринків збуту тощо, з метою отримання прибутків та самореалізації власної мети.

Взагалі ж, мале підприємництво необхідно розглядати як системоутворюючу складову господарського комплексу в системі реалізації економічних законів.

Основні показники, за даними Головного управління статистики в Харківській області, що характеризують стан малого підприємництва в місті Харкові, наведені в *табл. 1*.

Проаналізувавши дані *табл. 1*, доходимо висновку, що кількість малих підприємств Харкова за період, що аналізується, перевищує середній показник країни у середньому на 76%. За аналізований період цей показник по Харкову мав тенденцію до зменшення на фоні постійного зменшення кількості населення міста, а також нестабільною загальнодержавною економічною ситуацією. Але значні заходи (відкриття Єдиного дозвільного центру, політики дерегуляції на місцевому рівні, спрощення процедури започаткування бізнесу, коригування Податкового кодексу щодо оподаткування малих підприємств) на державному та місцевому рівнях у 2011 р. зумовили забезпечення зростання даного показника.

Слід визначити, що не чисельність малих підприємств, а їх результативність справляє суттєвий вплив на стан економічної та соціальної сфери в країні та регіоні. Одним із важливих показників є кількість зайнятих працівників, і аналіз динаміки зміни цього показника дозволяє стратегічно відслідковувати рівень безробіття. Згідно з *табл. 1* можна стверджувати, що на протигагу стабільним загальноукраїнським показникам кількості зайнятих працівників у 2009 – 2011 рр. у м. Харкові вони скорочуються. У 2011 р. спостерігається різке скорочення зайнятих працівників на малих підприємствах України в порівнянні з 2009 р. майже на 3,7%. Аналогічна тенденція відбувається і на малих підприємствах міста – кількість зайнятих працівників у 2011 р. є меншою на 3,6% до значення 2009 р. За допомогою побудованої лінії тренда даний показник на майбутній період екстраполює раніше існуючі тенденції до зростання. Таким чином, місцева політика щодо надання можливості працевлаштування соціально незахищеним верствам населення дає свій позитивний ефект (*рис. 1*).

Таблиця 1

Основні показники діяльності малих підприємств у 2009 – 2011 р.

Показник	Кількість підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць			Кількість зайнятих працівників (штатні, позаштатні та неоплачувані працівники), тис. осіб			Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Україна	75	70	70	2152	2145,7	2070,8	455431,2	484393,5	523638,2
м. Харків	128	118	123	106,7	102,7	102,868	22165,9	23420,58	27000,00

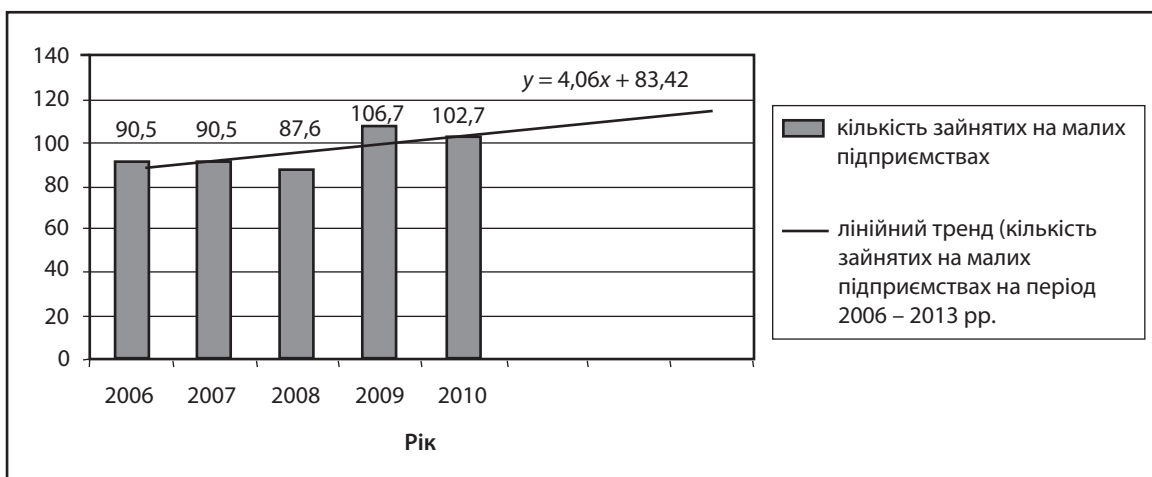

Рис. 1. Динаміка кількості зайнятих на малих підприємствах

У 2009 р. обсяг реалізованої продукції, робіт і послуг, наданих малим бізнесом (у діючих цінах) склав 22165,9 млн грн, у 2011 р. – 27 000,00 млн грн, що становить 20,0% загального обсягу реалізації в економіці м. Харкова. Тобто значну роль на ринку товарів, робіт і послуг відіграють представники малого сектора економіки.

У Харкові за кількістю переважають малі підприємства з колективною формою власності, на другому місці, але з великим відривом, знаходяться малі підприємства з приватною формою власності, далі – з комунальною, державною формою власності.

Аналіз структури обсягів реалізованої продукції малих підприємств за видами економічної діяльності свідчить, що найбільшу частку в загальних обсягах реалізації м. Харкова займає оптова та роздріб-

на торгівля (39%), промисловість (16%) і сектор операцій з нерухомістю, здавання у найм і надання послуг користувачам (15%). На сьогодні місцева галузева структура малого бізнесу свідчить про те, що малі підприємства у сфері створення та впровадження наукових і науково-технічних розробок практично не представлені, тобто динаміка розвитку таких підприємств незначна. Водночас у виробничій сфері, для організації бізнесу в якій потрібно значний фінансовий капітал, спеціалісти певної кваліфікації, спостерігається зростання чисельності малих підприємств.

Для малого бізнесу притаманні сильні та слабкі сторони внутрішнього та можливості й загрози зовнішнього середовища. Стратегічна матриця SWOT-аналізу малого підприємництва м. Харкова є інструментом аналізу цих стратегічних напрямів (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз малого підприємництва м. Харкова

Стратегічна матриця SWOT-аналізу малого підприємництва м. Харкова	
Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> – мале підприємництво адаптивне та оперативно реагує на зміни кон'юнктури ринку; – орієнтується на місцевий ринок та індивідуальне споживання; – активізує інноваційну діяльність; – забезпечує насичення ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту; – спрощена система управління, швидке прийняття рішення; – перерозподіл інвестицій з довгострокових проектів зі строком окупності 5 – 15 років у малий бізнес з більш швидкими темпами окупності; – досвід ведення бізнесу у кризовій ситуації; – створює робочі місця; – наявність кваліфікованої робочої сили; – наявна традиція проведення міжнародних заходів, фестивалів, турнірів, виставок та ярмарків при підтримці міської ради; – позитивна динаміка зростання малого бізнесу та наявність ініціативних підприємців; – досить ефективне міжсекторне співробітництво (бізнес – влада – громада) 	<ul style="list-style-type: none"> – недостатня обізнаність підприємців з чинним законодавством, основами бізнесу та оподаткування, відсутність управлінського досвіду; – некомпетентність підприємців у конкретних стратегічних зонах господарювання; – недостатність промоціонування власної діяльності суб'єктами малого підприємництва; – низький рівень використання наявних виробничих потужностей; – обмеженість або повна відсутність матеріально-фінансових ресурсів; – низька оплата праці, що сприяє міграційним процесам кваліфікованих кадрів; – повільне впровадження на підприємствах систем управління якістю; – низький рівень соціальної відповідальності малого підприємництва; – слабка ланка держзамовлень і коопераційних зв'язків з великими підприємствами

Зовнішні можливості	Зовнішні загрози
<ul style="list-style-type: none"> – наявність промислового комплексу; – потужний науково-освітній та дослідний потенціал; – сприятливі умови для розвитку малого бізнесу; – проведення міських заходів із залученням суб'єктів малого підприємництва до розвитку економіки та промоції своєї діяльності; – наявність активного потенціалу громадських організацій, які займаються допомогою та захистом підприємництва; – сприятливе географічне розташування міста для розвитку транскордонного співробітництва; – наявність у промисловому комплексі вільних виробничих площ; – відкриття технопарку «Слобожанський»; – організація технополісу «П'ятихатки»; – функціонування Єдиного дозвільного центру м. Харкова; – зниження соціальної напруги в місті; – вступ України до СОТ, ЄС та інших міжнародних організацій; – прийняття прогресивних змін до законодавства України у сферах підприємницької діяльності, землекористування та містобудування; – розробка та впровадження стратегії розвитку на національному, регіональному та місцевому рівнях; – поживлення залучення інвестицій; – можливі позитивні зміни в законодавстві, скорочення видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, скорочення кількості необхідних дозволів для започаткування бізнесу, оптимізація кількості контролюючих органів; – створені та функціонують координаційна рада з питань розвитку підприємництва, зовнішньоекономічної діяльності та залучення інвестицій, координаційна рада з питань промислової політики; – систематичне інформування населення з питань стану та розвитку підприємницької діяльності, дозвільної системи, регуляторної політики, тощо; – наявність розвинутої фінансово-банкової інфраструктури та небанківських фінансово-кредитних установ; – наявність значної кількості наукових, освітніх установ і можливість перекваліфікації працівників; – розгалужена інфраструктура підтримки підприємництва 	<ul style="list-style-type: none"> – складна система для отримання кредитів для розвитку бізнесу, нерозвиненість системи мікрокредитування небанківськими фінансовими установами; – високий ступень інфляційних ризиків кредитування; – нестабільність системи підтримки малого підприємництва та великий тиск податкового навантаження; – недостатній рівень конкурентоспроможності малих підприємств; – нестабільність і недосконалість регуляторного поля; – адміністративні перешкоди; – відсутність належного нормативно-правового забезпечення; – відсутність державної фінансово-кредитної підтримки; – конкуренція великих корпорацій; – низька купівельна спроможність населення; – нестабільність ринку енергоносіїв; – недосконалість діючого механізму організаційної та фінансової підтримки втілення привабливих інвестиційних та інноваційних проектів; – дефіцит інвестиційних ресурсів, відсутність мотивації до інвестиційної та інноваційної діяльності; – нерозвинена інфраструктура підтримки підприємництва (бізнес-інкубаторів; технопарків; лізингових компаній); – нерозвиненість конкурентного середовища та недобросвісна конкуренція; – нерозвиненість механізмів та інституцій венчурного фінансування

Таким чином, співвідношення сильних та слабких сторін з можливостями та загрозами для малого підприємництва дасть змогу відповісти на запитання (табл. 3):

1. Як скористатися можливостями, використовуючи сильні сторони малого підприємництва?
2. За рахунок яких сильних сторін можна нівелювати існуючі загрози?
3. Які слабкі сторони малого підприємництва можуть завадити використанню можливостей?
4. Яких загроз, посилені слабкими сторонами малого підприємництва, слід стеретися більш за все?

Отже, не дивлячись на підтримку розвитку підприємств малого бізнесу, підприємці працюють в середовищі підвищеного ризику та невизначеності.

Незважаючи на наявність слабких сторін, загроз зовнішнього середовища і виходячи з тенденції розвитку економіки міста, можна зробити висновок: малий бізнес в м. Харкові є пріоритетним сектором і потребує всебічної підтримки та розвитку. Тому перспективи

розвитку підприємництва безпосередньо залежать від нівелювання зовнішніх загроз, зменшення слабких сторін за рахунок використання та збільшення сильних та ефективного використання позитивних впливів за допомогою системи заходів державної підтримки малого підприємництва на муніципальному рівні.

ВИСНОВКИ

Проблема створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва постійно вимагає зміни методів і форм управління цим процесом, удосконалення й узгодження функцій управління ним на всіх рівнях.

Подальший розвиток малого підприємництва потребує формування і здійснення відповідної ефективної та гнучкої регіональної політики.

Створення сприятливого підприємницького клімату в м. Харкові повинно стати запорукою консолідації зусиль щодо удосконалення рівня відносин і співпраці підприємців з органами місцевого самоврядування, органами державної влади і бути спрямованим на формування прива-

	МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
СИЛЬНІ СТОРОНИ	<p>1. Як скористатися можливостями, використовуючи сильні сторони малого підприємництва?</p> <ul style="list-style-type: none"> – Забезпечити напрацювання пропозицій щодо позитивних змін в законодавстві, скорочення видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, скорочення кількості необхідних дозволів для започаткування бізнесу, оптимізації кількості контролюючих органів для розгляду на засіданнях координаційна рада з питань розвитку підприємництва, зовнішньоекономічної діяльності та залучення інвестицій для подальшого винесення відповідних пропозицій на урядовий рівень. – Залучати інвестиції в розвиток туристичного потенціалу, народних промислів, впровадження інновацій, покращення якості продукції, підвищення конкурентоспроможності. – Розвивати співпрацю між підприємствами, сприяти виробничим та коопераційним зв'язкам за допомогою координаційна ради з питань промислової політики, допомагати у доступу до нових ринків 	<p>1. За рахунок яких сильних сторін можна нівелювати існуючі загрози?</p> <ul style="list-style-type: none"> – Необхідно активізувати діяльність об'єктів інфраструктури підтримки підприємництва, відмовитися від реалізації чи виробництва малорентабельних товарів і послуг. – Спрямування інвестицій в інновації сприятиме підвищенню рівня конкурентоспроможності продукції в умовах підвищення рівня стандартів. – Систематичне інформування населення з питань стану та розвитку підприємницької діяльності, дозвільної системи, регуляторної політики, тощо дозволить швидше пристосовуватися до законодавчих змін, введення нових податків, підвищення кредитних ставок, нестабільності валюти. – Наявність освітніх установ та можливість перекваліфікації працівників може запобігти міграції висококваліфікованих кадрів
СЛАБКІ СТОРОНИ	<p>2. Які слабкі сторони малого підприємництва можуть завадити використанню можливостей?</p> <ul style="list-style-type: none"> – Рівень кваліфікації підприємців є невисоким, що значно ускладнює перспективи розвитку. Відсутність спеціальних знань у сфері бізнес-освіти, неефективний менеджмент знижують конкурентоспроможність бізнесу, погіршують якісні показники 	<p>2. Яких загроз, посиленних слабкими сторонами малого підприємництва слід остерігатися більш за все?</p> <ul style="list-style-type: none"> – Невпорядковане регуляторне середовище практично в усіх сферах господарської діяльності, наслідком чого є неузгодженість та нестабільність податкових відносин, значна кількість і частота внесення змін та доповнень до норматив-но-правових актів негативно позначається на діяльності суб'єктів підприємництва, а також знижує привабливість області для іноземних інвесторів

бливого інвестиційного середовища, вдосконалення маркетингової стратегії міста, інформаційно-консалтингової, навчально-тренінгової підтримки малого підприємництва та реалізації ефективної регуляторної політики на місцевому рівні, спрямованої на співпрацю з донорськими організаціями та участь у міжнародних проектах.

Закономірною основою пізнання сутності становлення та розвитку малого підприємництва в сучасних умовах є розроблення і удосконалення цілісного підходу до регіональної економічної політики на основі теоретичних, науково-обумовлених шляхів до пізнання явища, яке вивчається на категорійному рівні відносно вихідних категорій ринкової економіки. Регіональну політику сприяння розвитку малого підприємництва необхідно розглядати як один із найбільш пріоритетних напрямів діяльності місцевих органів влади щодо забезпечення динамічного соціально-економічного розвитку територій. Важливість урахування регіональних особливостей при виробленні політики підтримки підприємництва пов'язана з тим, що воно переважно зорієнтоване на місцеві ринки, а також допомагає задіяти підприємницький потенціал як вагомий ресурс регіонального розвитку. Існує необхідність продовження дослідження територіальних механізмів стимулювання розвитку малого підприємництва, виявлення чинників використання об'єктивно високого потенціалу цього виду господарювання у сприянні та вирішенні нагальних соціально-економічних проблем трансформаційної економіки України. Потенціал позитивного впливу

малого підприємництва на соціально-економічні процеси не може використовуватися в повному обсязі до того часу, поки не будуть виявлені та ліквідовані негативні фактори, а також обґрунтовані шляхи та механізми поступального розвитку діяльності малих підприємств як важливого сектора національної економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Сайт Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kharkov.ukrtel.net>
2. Сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.city.kharkov.ua>
4. Сайт Єдиного дозвільного центру м. Харкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dozvil.kh.ua>
5. Ковалевська А. В. Тенденції розвитку малих підприємств Харківської області / А. В. Ковалевська, О. В. Попелов // Бізнес Інформ. – 2012. – № 2. – С. 93 – 98.
6. Бейгул С. В. Розвиток малого підприємництва в регіонах України / С. В. Бейгул, Т. В. Романова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=479>
7. Варналій З. Мале підприємництво: Основи теорії і практики / З. Варналій. – 2-ге вид. – К. : Знання, КОО, 2003. – 285 с.

8. Галан Н. Державна підтримка малих та середніх підприємств в Європейському Союзі / Н. Галан // *Фінанси України*. – 2005. – № 5.

9. Гальчинський А. Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004 – 2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. Гальчинський, В. Заєць. – К. : ВЦ Держкомстату України, 2004. – 116 с.

10. Наумова Л. Ю. Розвиток малого і середнього підприємства як фактор фінансової стабілізації в державі / Л. Ю. Наумова // *Фінанси України*. – 2001. – № 11. – С. 24 – 29.

11. Комарницький І. М. Концепція формування управління розвитком підприємництва та напрямки активізації підприємницької діяльності в регіоні // *Регіональна економіка*. – 2000. – № 4. – С. 70 – 78.

12. Крайник О. П. Підприємництво як фактор регіонального економічного розвитку / О. П. Крайник // *Регіональна економіка*. – 2000. – № 4. – С. 62 – 70.

REFERENCES

Beihul, S. V., and Romanova, T. V. "Rozvytok maloho pidpriemnytstva v rehionakh Ukrainy" [Small business development in the regions of Ukraine]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=479>

Halan, N. "Derzhavna pidtrymka malykh ta serednikh pidpriemstv v Evropeiskomu Soiuzi" [State support for SMEs in the European Union]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2005).

Halchynskyi, A., and Zaiets, V. *Stratehiia ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy (2004 – 2015 roky) "Shliakhom levropeiskoi intehtratsii"* [Strategy for Economic and Social De-

velopment of Ukraine (2004 – 2015 years)". Towards European Integration"]. Kyiv: VTs Derzhkomstatu Ukrainy, 2004.

Kovalevska, A. V., and Pospelov, O. V. "Tendentsii rozvytku malykh pidpriemstv Kharkivskoi oblasti" [Trends in small businesses Kharkiv region]. *Biznes Inform*, no. 2 (2012): 93-98.

Komarnytskyi, I. M. "Kontseptsiiia formuvannia upravlinnia rozvytkom pidpriemnytstva ta napriamky aktyvizatsii pidpriemnytskoi diialnosti v rehioni" [Concept formation managing business development and revitalization of business areas in the region]. *Rehionalna ekonomika*, no. 4 (2000): 70-78.

Krainyk, O. P. "Pidpriemnytstvo iak faktor rehionalnoho ekonomichnoho rozvytku" [Entrepreneurship as a factor in regional economic development]. *Rehionalna ekonomika*, no. 4 (2000): 62-70.

Naumova, L. Yu. "Rozvytok maloho i serednyoho pidpriemnytstva iak faktor finansovoї stabilizatsii v derzhavi" [Small and medium-sized enterprises as a factor of financial stability in the country]. *Finansy Ukrainy*, no. 11 (2001): 24-29.

Ofitsiyni sait Kharkivskoi miskoi rady, miskoho holovy, vykonavchoho komitetu. <http://www.city.kharkov.ua>

Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Sait IEdynoho dozvilnoho tsentru m. Kharkova. <http://www.dozvil.kh.ua>

Sait Holovnoho upravlinnia statystyky u Kharkivskyi oblasti. <http://www.kharkov.ukrtel.net>

Varnalii, Z. *Male pidpriemnytstvo: Osnovy teorii i praktyky* [Small business: Basic theory and practice]. Kyiv: Znannia; KOO, 2003.

ПРИНЦИПИ ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

ВОЛІКОВ В. В.

УДК 005.336.4:005.585

Воліков В. В. Принципи оцінки інтелектуального потенціалу підприємства

Визначено роль інтелектуального потенціалу підприємства як рушійної сили інноваційної активності господарюючого суб'єкта. Підкреслено важливість систематичної оцінки інтелектуального потенціалу підприємства. Зазначено, що підходи до оцінки інтелектуального потенціалу підприємства мають спиратися на еволюцію уявлень відносно потенціалу підприємства та систему принципів. На основі існуючих підходів до оцінки інтелектуального потенціалу, що мають місце в науковій економічній літературі, з погляду їхньої узгодженості із змістом економічної категорії інтелектуального потенціалу підприємства сформовано три групи принципів із зазначенням основних в кожній групі. Розкрито логіку оцінки інтелектуального потенціалу із зазначенням причинно-наслідкових зв'язків між структурними елементами.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інтелектуальний потенціал, інноваційний розвиток, оцінка, принципи.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 17.

Воліков Володимир Володимирович – кандидат економічних наук, начальник науково-дослідного сектора, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: vvv@hneu.edu.ua

УДК 005.336.4:005.585

UDC 005.336.4:005.585

Воліков В. В. Принципы оценки интеллектуального потенциала предприятия

Volikov V. V. Principles of Assessment of Intellectual Potential of an Enterprise

Определена роль интеллектуального потенциала предприятия как движущей силы инновационной активности хозяйствующего субъекта. Подчеркнута важность систематической оценки интеллектуального потенциала предприятия. Отмечено, что подходы к оценке интеллектуального потенциала предприятия должны опираться на эволюцию представлений о потенциале предприятия и систему принципов. На основе существующих подходов к оценке интеллектуального потенциала, имеющих место в научной экономической литературе, с точки зрения их согласованности с содержанием экономической категории интеллектуального потенциала предприятия сформированы три группы принципов с указанием основных в каждой группе. Раскрыта логика оценки интеллектуального потенциала с указанием причинно-следственных связей между структурными элементами.

The article identifies the role of intellectual potential of an enterprise as a moving force of innovation activity of an economic subject. It underlines that approaches to assessment of intellectual potential of an enterprise should be based on evolution of conceptions on enterprise potential and system of principles. Using the existing approaches to assessment of intellectual potential, that exist if the scientific economic literature, from the point of view of their correspondence with the essence of economic category of intellectual potential of an enterprise, the article forms three groups of principles and lists the main ones in each group. The article reveals the logic of assessment of intellectual potential specifying the cause-effect relations between the structural elements.

Key words: intellectual capital, intellectual potential, innovation development, assessment, principles.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 17.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, интеллектуальный потенциал, инновационное развитие, оценка, принципы.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 17.

Воліков Володимир Володимирович – кандидат економічних наук, начальник, науково-дослідницького сектора, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: vvv@hneu.edu.ua

Volikov Volodymyr V. – Candidate of Sciences (Economics), Head of the Department of the Scientific Research Sector, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: vvv@hneu.edu.ua

У сучасних умовах розвитку економіки України успіх діяльності вітчизняних підприємств значною мірою залежить від ефективного використання власного інтелектуального потенціалу (ІП). Отриманий прибуток від впровадження нових знань і технологій забезпечує суб'єктам господарювання конкурентоспроможність на ринках. Отже, потреба вибору найкращого варіанта реалізації ІП є першочерговою.

Специфічність кожного окремого підприємства ускладнює визначення об'єктивної оцінки доходів від реалізації власного інтелектуального потенціалу. Це обумовлює те, що методика оцінки ІП не може бути універсальною і потребує врахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які найбільш суттєво впливають на діяльність підприємства, що оцінюється. За цих умов об'єктивно необхідним є аналіз підходів щодо оцінки ІП та формування принципів такої оцінки. При цьому, як ґрунтування варіанта функціонування тієї чи іншої системи оцінки ІП, так і забезпечення реалізації керівних

впливів у циклах регулювання рівня реалізації інтелектуального потенціалу потребують належної інформаційної підтримки. Особисто сьогодні, коли трансформація умов господарювання вимагає додаткового вивчення цілого комплексу питань щодо удосконалення систем оцінки ІП, у першу чергу, через визначення принципів такої оцінки, що й зумовлює необхідність подальшого проведення досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій довів, що фахівці у сфері інтелектуального потенціалу, інтелектуального капіталу, інтелектуальної власності та оцінки [1 – 13] наводять понад 50 принципів, що використовуються ними в процесі оцінювання, перелік і кількість яких залежить від мети та об'єкту оцінки. На підставі цього автори [8; 11] об'єднують принципи у групи та взаємопов'язані комплекси [11]. Проблематиці оцінки присвячені роботи таких вчених, як А. Доронін [1], В. Есипов [2], Ю. Іванов [3], А. Кендюхов [4], М. Кизим [5], І. Мойсенко [8], І. Отенко [9], В. Хаустова [11],

П. Цибульов [12], І. Чмутова [13] та інших науковців. Разом із тим питання принципів оцінки ІП підприємства потребують подальшої розробки. Саме тому *метою* статті є обґрунтування основних принципів оцінки інтелектуального потенціалу підприємства.

У своїх теоретичних і практичних дослідженнях щодо виміру фінансового стану та ефективного управління функціонуванням підприємств, зниження господарських ризиків в умовах невизначеності зовнішнього середовища М. Кизим та інші науковці [5] рекомендують використовувати чотири принципи, що надасть можливість забезпечити виконання відповідних вимог при побудові системи показників, які характеризують процес кругообігу капіталу на підприємстві. Ю. Іванов та інші автори [3] розглядають проблеми оцінювання конкурентних переваг підприємства з урахуванням їх окремих характеристик, на підставі виділених основних властивостей за критеріями ефективності й стійкості. Питанням оцінювання ефективності управління капіталом підприємства приділялась увага в роботі І. Чмутової та О. Пересунько [13], в якій запропоновано здійснювати оцінку на основі побудови інтегрального показника, що враховує три складові (фізич-

ний, фінансовий та інтелектуальний капітал) у двовекторному напрямку, а методика оцінки має ґрунтуватись на наведених основних трьох принципах. І. Мойсеєнко [8] у результатах своїх досліджень виділяє три основні групи принципів оцінки, що поділяються на підгрупи за відповідними ознаками. І. Отенко запропонувала методичний підхід до аналізу та оцінки потенціалу підприємства, що базується на «... діалектичній єдності статистичного й динамічного підходів» [9, с. 73]. Це надає можливість виявити зовнішні й внутрішні фактори впливу і розглянути зміни в процесі функціонування та розвитку підприємства. В. Хаустова та І. Курочкіна [11] пропонують чотири взаємопов'язані групи принципів оцінки вартості майна, бізнесу тощо, які рекомендується використовувати з урахуванням різного ступеню їх значущості (визначається для кожної окремої ситуації). Це надає можливість максимально враховувати вплив зовнішніх і внутрішніх факторів і забезпечує достовірність висновку. Для оцінки підприємства або бізнесу автори [2] пропонують використовувати максимальну кількість принципів, об'єднавши їх у три групи з урахуванням взаємозв'язку між ними та впливу факторів. Авторські підходи щодо визначення основних принципів оцінки та їх груп зведено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Авторські підходи щодо груп принципів або принципів оцінки

Джерела	Принципи оцінювання
[2, с. 46]	Групи принципів пов'язаних з: – уявленням власника про майно; – ринкового середовища; – експлуатацією майна
[5, с. 45]	Принципи: 1) <i>органічності</i> – сукупність показників, які характеризують процес кругообігу капіталу на підприємстві, тільки тоді буде системою, коли вона буде мати яку-небудь загальну організуючу основу, що пояснює логіку її побудови; 2) <i>неформальності</i> – система показників, які характеризують процес кругообігу капіталу на підприємстві, повинна мати максимальний ступінь динамічності і бути придатною для прийняття оптимальних управлінських рішень; 3) <i>наочності</i> – припускає наявність деякого оптимального набору істотних показників, що характеризують процес кругообігу капіталу на підприємстві, які взаємно доповнюють, а не дублюють один одного; 4) <i>дерефовидності структури</i> – передбачає наявність у системі пов'язаних логічно і формальними співвідношеннями часткових узагальнюючих та інтегральних, які характеризують процес кругообігу капіталу на підприємстві
[8, с. 176]	Основні групи принципів оцінки: – принципи власника (володіння); – принципи використання; – принципи ринкового середовища
[11, с. 35]	Принципи об'єднані у групи: – засновані на уявленні власника (користувача); – пов'язані з експлуатацією власності (об'єкта); – пов'язані з ринковим середовищем; – найкращого та найбільш ефективного використання
[13, с. 200]	– Проведення оцінки як у статичні на певний момент часу (стан), так і в динаміці за певний проміжок часу; – основа статистичної оцінки – інтегральний показник об'єкту оцінки та інтегральний показник досягнення запланованих результатів об'єктом оцінки на певний момент часу; – основа динамічної оцінки – траєкторія дискретних статистичних оцінок станів за певний проміжок часу
[14]	Оцінка майна проводиться з дотриманням наступних принципів: – корисності; – попиту і пропонування; – заміщення; – очікування; – граничної продуктивності; – внеску найбільш ефективного використання

Велика кількість принципів, що необхідно використовувати при оцінці ІП підприємства, ускладнює процес і тому обумовлює врахування основних з них, які знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності. На основі аналізу робіт [1 – 13, 16, 17] пропонується використовувати три основні групи принципів при оцінці інтелектуального потенціалу підприємства (табл. 2).

Таблиця 2

Основні принципи, що пропонуються для оцінки ІП

№ з/п	Групи принципів	Принципи
1	Інформативність власника щодо ІП підприємства	1.1. корисність
		1.2. заміщення
		1.3. очікування
2	Можливість використання (реалізації) ІП підприємства	2.1. остаточна продуктивність структурного та споживчого капіталів
		2.2. вартість вкладу
		2.3. продуктивність індивідууму
		2.4. пропорційність
		2.5. захист прав
		2.6. ефективного використання
3	Впливовість ринкового середовища	3.1. залежність
		3.2. відповідність
		3.3. коливання попиту та пропозиції
		3.4. конкуренції
		3.5. динаміки інтелектуального потенціалу

Оцінка ІП підприємства, на основі використання представлених трьох груп принципів (див. табл. 2), надає можливість враховувати динамічність об'єкта оцінки та зміни, що відбуваються у сучасній економіці, а їх реалізація (принципи оцінки ІП) сприятиме досягненню оптимальних результатів в інноваційній діяльності підприємств за умов обмеження ресурсів, глобалізації ринків та інформатизації суспільства.

Розглянемо більш детально сутність кожного із наведених (див. табл. 2) принципів.

До першої групи належать три основні принципи, що інформують власника ІП підприємства про його корисність, заміщення та очікування.

Принцип корисності інформує про можливість реалізації власного ІП (виробництво нових товарів і послуг, удосконалення існуючих технологій тощо) та його вартість, що є джерелом для розвитку інтелектуального капіталу підприємства. Корисність ІП підприємства обумовлюється впливом внутрішніх і зовнішніх факторів (техніко-технологічний рівень, інноваційна культура, організаційна структура, конкурентоспроможність, імідж, правова захищеність інтелектуальних активів тощо).

Принцип заміщення обумовлює залежність вартості об'єкта оцінки (ІП) від аналогічного на ринку, що і визна-

чає його ціну. Цей принцип надає можливість проводити ефективну кадрову політику на підприємстві, тому що головним у формуванні, використанні та розвитку інтелектуального потенціалу підприємства є людський капітал.

Принцип очікування – це можливість отримання відповідного розміру додаткового доходу (прибутку) від реалізації ІП підприємства (володіння, користування та розпорядження), що надає можливість підприємству його (ІП) використання у власній господарській діяльності та реалізації на відповідних ринках. Очікуваний ефект від використання власного ІП може вміщувати зростання доходу (прибутку), підвищення ефективності діяльності підприємства, отримання соціального ефекту, підвищення іміджу тощо.

Тобто, перша група принципів дозволяє підприємствам у складних умовах глобалізації бути обізнаними щодо здатності ефективно використовувати власний ІП й можливої реалізації перспективних інноваційних проектів, що надасть можливість завоювання нових ринків і підвищення конкурентоспроможності в цілому.

Друга група принципів (можливість використання ІП), пов'язана з реалізацією інтелектуального потенціалу підприємства та вміщує такі основні принципи [на основі 1 – 13]: остаточна продуктивність структурного та споживчого капіталів, вартість вкладу, продуктивність індивідууму, пропорційність, захист прав, ефективність його (ІП) використання.

Остаточна продуктивність структурного та споживчого капіталів – це потенційна можливість персоналу використовувати інформаційно-комунікаційні технології, бази даних, обладнання і т. ін. для формування, використання й розвитку інтелектуального потенціалу підприємства.

Вартість вкладу – це вартість зростання інтелектуального капіталу (ІК) підприємства у результаті використання власного інтелектуального потенціалу. У результаті реалізації ІП вартість зростання ІК може бути набагато вищою за витрати, що пов'язані з використанням інтелектуального потенціалу.

Продуктивність індивідууму пов'язана з людським капіталом, функціонуванням індивідууму та фазами його життєвого циклу.

Принцип *пропорційності* забезпечує баланс реалізованого й нереалізованого ІП з урахуванням цілей підприємства та наявних ресурсів.

Захист прав як важливий принцип забезпечує захист прав на інтелектуальну власність (інтелектуальні активи) як співробітників, так і власників підприємства (роботодавця).

Принцип ефективного використання – це визначальний принцип в оцінці ІП підприємства, що вміщує розумне та можливе використання з урахуванням альтернативних пропозицій.

Тобто, друга група принципів є підґрунтям для розробки комплексу заходів щодо підвищення ефективності використання й розвитку інтелектуального потенціалу підприємства в цілому та за людським, структурним і споживчим капіталом. Створення чітких засад роботи

персоналу сприятимуть прозору, ефективному, повноцінному використанню ІП працівників, що надасть змогу підвищити інвестиційну привабливість підприємства та забезпечити зростання його ринкової вартості.

Третя група (принципи ринкового середовища) вміщує такі основні принципи [на основі 1-13]: залежність, відповідність, попит і пропозиція, конкуренція, динаміка.

Принцип залежності – це залежність ІП підприємства від впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища (загальна освіта, професійний рівень і компетенція співробітників, соціально-економічний розвиток регіону, географічне розташування підприємства тощо).

Відповідність – це врахування можливостей і факторів виробництва підприємства з можливостями та потенціалом об'єкта оцінки (ІП підприємства), що забезпечує ефективне формування, використання й розвиток інтелектуального потенціалу.

Коливання *попиту та пропозиції* на об'єкт оцінки (ІП підприємства) визначається формуванням і ступенем розвитку вітчизняного ринку інтелектуальної власності, що потребує врахування таких основних факторів: просторово-часові характеристики об'єкта оцінки, існуючі аналоги та можливість їх використання, вартість аналогічних об'єктів оцінки.

Принцип конкуренції забезпечує використання найбільш привабливих об'єктів оцінки (ІП підприємства) для розвитку ІК з урахуванням обмеженості ресурсів. Цей принцип потребує врахування таких основних факторів: інтелектуальний потенціал конкурентів (роз-

виток, ступінь використання тощо); можливість підвищення інтелектуального потенціалу підприємства за рахунок використання ІП регіону, країни, світу; рівень інноваційності ІП підприємства відповідно до загально-го інтелектуального потенціалу.

Принципи динаміки інтелектуального потенціалу підприємства визначається мінливістю внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на зміну вартості та корисності об'єкту оцінки (ІП). У процесі діяльності підприємства ситуація на ринку змінюється (з'являються нові конкуренти, наявність ресурсів, політичні фактори, розвиток нових технологій, наявність інтелектуальної власності тощо), що обумовлює терміни оцінки його інтелектуального потенціалу. Тому вартість інтелектуального потенціалу підприємства визначається станом на дату оцінки і можуть бути передбачені строки дії відповідних документів (звітність, акт оцінки тощо).

Тобто, принципи третьої групи обґрунтовують необхідність врахування впливу швидкозмінного зовнішнього середовища на підприємство, що потребує формування переліку й оцінювання власних конкурентних переваг їх підтримка та розвиток на основі ефективного використання сучасних досягнень науки і техніки та власного інтелектуального потенціалу.

Розкриття мети розбудови теоретико-методологічних засад оцінки інтелектуального потенціалу, орієнтованої на випереджаюче відображення розвитку підприємства, пропонується реалізувати через розроблення принципів оцінки ІП, взаємозв'язок між якими представлено на *рис. 1*.

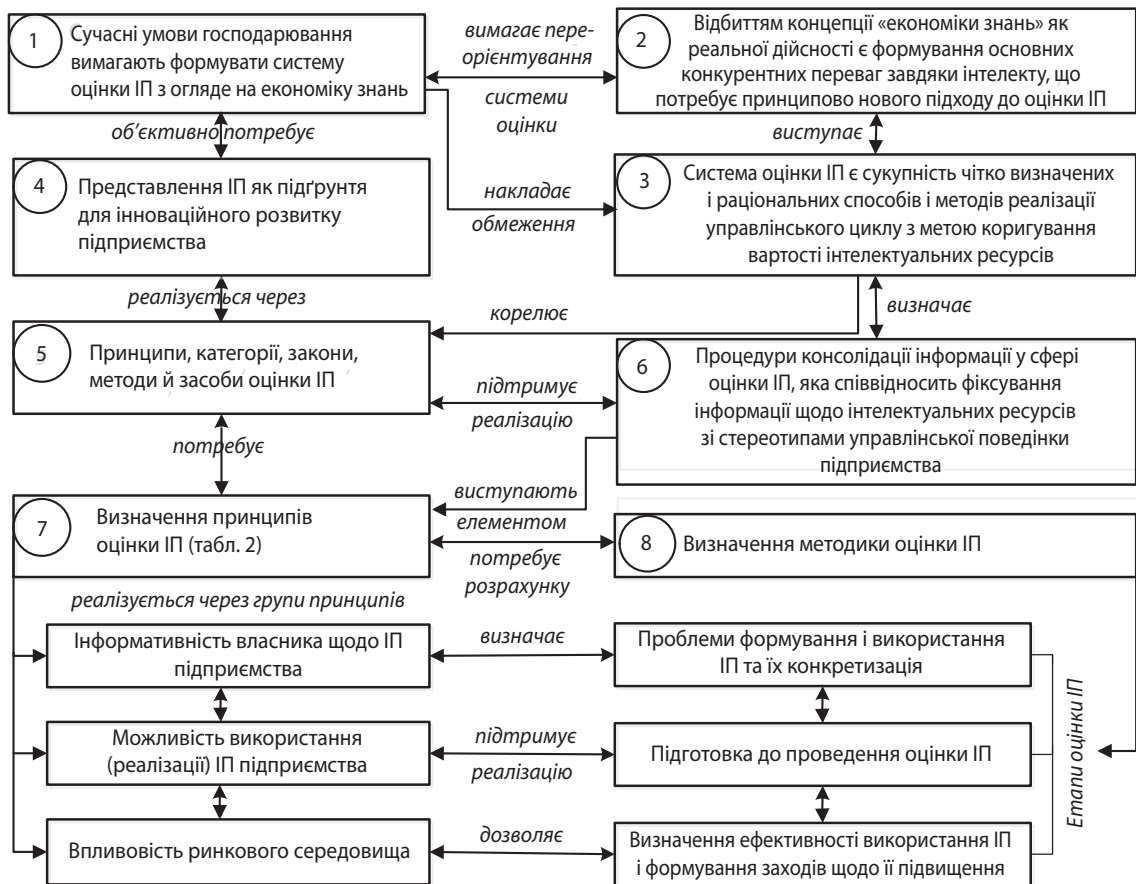

Рис. 1. Розкриття логіки оцінки інтелектуального потенціалу (на основі аналізу [15])

ВИСНОВКИ

Інтелектуальний потенціал підприємства є визначальним чинником при формуванні його ринкової вартості. Тому ефективне використання обґрунтованих принципів оцінки ІП підприємства забезпечить інноваційну спрямованість розвитку підприємства та надасть можливість формування нових конкурентних переваг на засадах ефективного нагромадження інтелектуального потенціалу та розвитку інтелектуальної активності персоналу.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання з метою розроблення концепції інтелектуалізації систем менеджменту підприємства, формування механізмів управління інтелектуальним капіталом підприємства через залучення належних інтелектуальних ресурсів, які власне, і формують інтелектуальний потенціал підприємств. Але, на жаль, проблема системності та повноти дослідження питань формування, а також розвитку інтелектуального потенціалу шляхом управління знаннями персоналу підприємства вирішена не достатньо і тому потребує більш детального дослідження. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Доронін А. В.** Поведінка персоналу виробничої організації. Оцінка, управління, розвиток : монографія / А. В. Доронін. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 320 с.
- Есипов В. Е.** Оценка бизнеса / В. Е. Есипов, Г. А. Мажовикова, В. В. Терехова; 2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 464 с.
- Іванов Ю. Б.** Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток : монографія / Ю. Б. Іванов, П. А. Орлов, О. Ю. Іванова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 352 с.
- Кендюхов А. В.** Теория и практика оценки интеллектуального капитала: зарубежный опыт // Менеджмент. – 2002. – № 6. – С. 160 – 164.
- Кизим М. О.** Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : монографія / М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко, Ю. С. Копчак. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 144 с.
- Кизим М. О.** Оцінка якості цільових програм державної підтримки розвитку малого бізнесу : монографія / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко, Н. І. Полтарак. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 328 с.
- Мельников О. Н.** Механизмы оценки интеллектуально-креативного потенциала организации / О. Н. Мельников, Е. Г. Абрамов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.creativeconomy.ru/library/prd86.php>
- Мойсеєнко І. П.** Управління інтелектуальним потенціалом : монографія / І. П. Мойсеєнко. – Львів : Аверс, 2007. – 304 с.
- Отенко І. П.** Аналіз та оцінка стратегічного потенціалу підприємства: наукове видання / І. П. Отенко, Л. М. Мальярець, Г. А. Іващенко. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2007. – 348 с.
- Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А. Н. Козырев, В. Л. Макаров. – М. : Интерреклама, 2003. – 352 с.
- Хаустова В. Є.** Оцінка вартості бізнесу суб'єктів господарювання (на прикладі металургійної галузі України) : монографія / В. Є. Хаустова, І. Г. Курочкіна. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 268 с.

12. Цибульов П. М. Управління інтелектуальною власністю : монографія / За ред. П. М. Цибульова. – К. : К. І. С., 2005. – 448 с.

13. Чмутова І. М. Капітал підприємства: аналіз, оцінка, інструменти управління та роль банківської системи у його фінансуванні : монографія / І. М. Чмутова, О. В. Пересунько. – Х. : ФОП Павленко О. Г.; ВД «ІНЖЕК», 2010. – 480 с.

14. Положення (Національний стандарт 1) оцінки майна «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» – Оцінка прав на об'єкти інтелектуальної власності. Тематична збірка / Укл. П. М. Цибульок, Г. Н. Сердюк, С. М. Болелій. – К. : Інститут інтелектуальної власності і права, 2005. – 314 с.

15. Концепція розвитку регіональної інноваційної системи Харківщини / Під науковою редакцією доктора економічних наук, професора В. С. Пономаренко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2011. – 142 с.

16. Коюда В. О. Система показників для оцінки інтелектуального потенціалу підприємства / В. О. Коюда, В. В. Воліков // Вісник економіки транспорту і промисловості : збірник науково-практичних статей. – 2011. – №33. – С. 186–190.

17. Коюда В. О. Використання інтелектуального потенціалу машинобудівних підприємств Харківщини / В. О. Коюда, В. В. Воліков // Бізнес Інформ. – 2012. – №2. – С. 102–105.

REFERENCES

- Chmutova, I. M., and Peresunko, O. V. *Kapital pidpriemstva: analiz, otsinka, instrumenty upravlinnia ta rol bankivskoi systemy u ioho finansuvanni* [Capital companies: analysis, evaluation, management tools and the role of the banking system in financing it]. Kharkiv: O. Pavlenko; INZhEK, 2010.
- Doronin, A. V. *Povedinka personalu vyrobnychoi orhanizatsii. Otsinka, upravlinnia, rozvytok* [The behavior of the production staff. Assessment, management and development]. Kharkiv: INZhEK, 2008.
- Esipov, V. E., Makhovikova, G. A., and Terekhova, V. V. *Otsenka biznesa* [Business Valuation]. St. Petersburg: Piter, 2006.
- Ivanov, Yu. B., Orlov, P. A., and Ivanova, O. Yu. *Konkurentni perevahy pidpriemstva: otsinka, formuvannia ta rozvytok* [Competitive advantage: assessment, formulation and development]. Kharkiv: INZhEK, 2008.
- Kyzym, M. O., Zabrodskiy, V. A., and inchenko, V. A. *Otsinka i diahnostyka finansovoi stiiikosti pidpriemstva* [Assessment and Diagnosis financial viability]. Kharkiv: INZhEK, 2003.
- Kyzym, M. O., Matiushenko, I. Yu., and Poltarak, N. I. *Otsinka iakosti tsylyovykh prohram derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho biznesu* [Quality assessment of targeted programs for state support of small business]. Kharkiv: INZhEK, 2009.
- Kozyrev, A. N., and Makarov, V. L. *Otsenka stoimosti nematerialnykh aktivov i intellektualnoy sobstvennosti* [Valuation of intangible assets and intellectual property]. Moscow: Interreklama, 2003.
- Khaustova, V. Ie., and Kurochkina, I. H. *Otsinka vartosti biznesu sub'iektiv hospodariuvannia (na prykladi metalurhiinoi haluzi Ukrainy)* [Valuation of business economic entities (for example, metallurgical Ukraine)]. Kharkiv: INZhEK, 2009.
- Kendiukhov, A. V. "Teoriia i praktika otsenki intellektualnogo kapitala: zarubezhnyy opyt" [Theory and Practice of intellectual capital: international experience]. *Menedzhment*, no. 6 (2002): 160-164.
- Kontseptsiiia rozvytku rehionalnoi innovatsiinoi systemy Kharkivshchyny* [The concept of regional innovation systems Kharkiv]. Kharkiv: INZhEK, 2011.

Koiuda, V. O., and Volikov, V. V. "Systema pokaznykiv dlia otsinky intelektualnogo potentsialu pidpriemstva" [The system of indicators to assess the predictive potential of the company]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 33 (2011): 186-190.

Koiuda, V. O., and Volikov, V. V. "Vykorystannia intelektualnogo potentsialu mashynobudivnykh pidpriemstv Kharkivshchyny" [The use of intellectual potential Kharkov machine-building enterprises]. *Biznes Inform*, no. 2 (2012): 102-105.

Melnikov, O. N., and Abramov, E. G. "Mekhanizmy otsenki intelektualno-kreativnogo potentsiala organizatsii" [Mechanisms for assessing intellectual and creative potential of the organization]. <http://www.creativeconomy.ru/library/prd86.php>

Moiseienko, I. P. *Upravlinnia intelektualnym potentsialom* [Managing intellectual potential]. Lviv: Avers, 2007.

Otenko, I. P., Maliarets, L. M., and Ivashchenko, H. A. *Analiz ta otsinka stratehichnogo potentsialu pidpriemstva* [Analysis and evaluation of the strategic potential of the company]. Kharkiv: KhNEU, 2007.

Polozhennia (Natsionalnyi standart 1) otsinky maina «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav» – Otsinka prav na ob`iekty intelektualnoi vlasnosti [Regulations (National Standard 1) Property Valuation "General Principles of valuation and property rights" – Score rights to objects of intellectual property]. Kyiv: Instytut intelektualnoi vlasnosti i prava, 2005.

Tsybulov, P. M. *Upravlinnia intelektualnoiu vlasnistiu* [Intellectual Property Management]. Kyiv: K. I. S., 2005.

УДК 005.932

ФІНАНСОВІ ПОТОКИ В ЛОГІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ГОЛОФАЄВА І. П.

УДК 005.932

Голофаєва І. П. Фінансові потоки в логістичній діяльності підприємства

Фінансовий потік можна вважати найважливішим фактором, який виконує ряд незамінних функцій по забезпеченню, координації та обліку руху ресурсів у логістичному процесі. При цьому фінансові параметри багато в чому дозволяють визначити економічну життєздатність підприємства, його стабільність на ринку, а також міцність зв'язку споживача й постачальника. Саме тому важливість управління фінансовим потоком у логістичній системі просто неможливо переоцінити. Оптимізація руху фінансових потоків у логістиці – це забезпечення руху матеріальних потоків фінансовими ресурсами в необхідних обсягах, у потрібний термін з використанням найбільш ефективних джерел фінансування. Це досягається двома основними шляхами: своєчасним надходженням на підприємство коштів в обсязі, необхідному для фінансування подальшої його діяльності; забезпеченням ефективних витрат коштів, що приносить прибуток.

Ключові слова: фінансовий потік, логістика, оптимізація, фінансова логістика, логістична система.

Бібл.: 8.

Голофаєва Ірина Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: irinaa_g@mail.ru

УДК 005.932

Голофаєва И. П. Финансовые потоки в логистической деятельности предприятия

Финансовый поток можно считать важнейшим фактором, который выполняет ряд незаменимых функций по обеспечению, координации и учету движения ресурсов в логистическом процессе. При этом финансовые параметры во многом позволяют определить экономическую жизнеспособность предприятия, его устойчивость на рынке, а также прочность связи потребителя и поставщика. Именно поэтому важность управления финансовым потоком в логистической системе просто невозможно переоценить. Оптимизация движения финансовых потоков в логистике – это обеспечение движения материальных потоков финансовыми ресурсами в необходимых объемах, в нужные сроки с использованием наиболее эффективных источников финансирования. Это достигается двумя основными путями: своевременным поступлением на предприятие средств в объеме, необходимом для финансирования дальнейшей его деятельности; обеспечением эффективного расходования средств, приносящего прибыль и согласованного с миссией предприятия.

Ключевые слова: финансовый поток, логистика, оптимизация, финансовая логистика, логистическая система.

Библ.: 8.

Голофаєва Ірина Петровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: irinaa_g@mail.ru

UDC 005.932

Golofaeva I. P. Financial Flows in the Logistic Activity of an Enterprise

Financial flow could be considered as the most important factor that performs a number of indispensable functions on provision, co-ordination and accounting of movement of resources in the logistical process. Moreover, financial parameters allow determination of economic viability of an enterprise, its stability in the market and also strength of the consumer and supplier interaction. That is why importance of managing financial flows in the logistic system cannot be overestimated. Optimisation of movement of financial flows in logistics is provision of movement of material flows with financial resources in required volumes and terms with the use of the most effective sources of financing. This could be achieved by two main ways: timely receipt of funds by an enterprise in the volume required for its further activity and ensuring effective spending of funds that brings profit and is co-ordinated with the enterprise mission.

Key words: financial flow, logistics, optimisation, financial logistics, logistic system.

Bibl.: 8.

Golofaeva Irina P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: irinaa_g@mail.ru

Koiuda, V. O., and Volikov, V. V. "Systema pokaznykiv dlia otsinky intelektualnogo potentsialu pidpriemstva" [The system of indicators to assess the predictive potential of the company]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 33 (2011): 186-190.

Koiuda, V. O., and Volikov, V. V. "Vykorystannia intelektualnogo potentsialu mashynobudivnykh pidpriemstv Kharkivshchyny" [The use of intellectual potential Kharkov machine-building enterprises]. *Biznes Inform*, no. 2 (2012): 102-105.

Melnikov, O. N., and Abramov, E. G. "Mekhanizmy otsenki intelektualno-kreativnogo potentsiala organizatsii" [Mechanisms for assessing intellectual and creative potential of the organization]. <http://www.creativeconomy.ru/library/prd86.php>

Moiseienko, I. P. *Upravlinnia intelektualnym potentsialom* [Managing intellectual potential]. Lviv: Avers, 2007.

Otenko, I. P., Maliarets, L. M., and Ivashchenko, H. A. *Analiz ta otsinka stratehichnogo potentsialu pidpriemstva* [Analysis and evaluation of the strategic potential of the company]. Kharkiv: KhNEU, 2007.

Polozhennia (Natsionalnyi standart 1) otsinky maina «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav» – Otsinka prav na ob`iekty intelektualnoi vlasnosti [Regulations (National Standard 1) Property Valuation "General Principles of valuation and property rights" – Score rights to objects of intellectual property]. Kyiv: Instytut intelektualnoi vlasnosti i prava, 2005.

Tsybulov, P. M. *Upravlinnia intelektualnoiu vlasnistiu* [Intellectual Property Management]. Kyiv: K. I. S., 2005.

УДК 005.932

ФІНАНСОВІ ПОТОКИ В ЛОГІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

ГОЛОФАСВА І. П.

УДК 005.932

Голофаєва І. П. Фінансові потоки в логістичній діяльності підприємства

Фінансовий потік можна вважати найважливішим фактором, який виконує ряд незамінних функцій по забезпеченню, координації та обліку руху ресурсів у логістичному процесі. При цьому фінансові параметри багато в чому дозволяють визначити економічну життєздатність підприємства, його стабільність на ринку, а також міцність зв'язку споживача й постачальника. Саме тому важливість управління фінансовим потоком у логістичній системі просто неможливо переоцінити. Оптимізація руху фінансових потоків у логістиці – це забезпечення руху матеріальних потоків фінансовими ресурсами в необхідних обсягах, у потрібний термін з використанням найбільш ефективних джерел фінансування. Це досягається двома основними шляхами: своєчасним надходженням на підприємство коштів в обсязі, необхідному для фінансування подальшої його діяльності; забезпеченням ефективних витрат коштів, що приносить прибуток.

Ключові слова: фінансовий потік, логістика, оптимізація, фінансова логістика, логістична система.

Бібл.: 8.

Голофаєва Ірина Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: irinaa_g@mail.ru

УДК 005.932

Голофаєва И. П. Финансовые потоки в логистической деятельности предприятия

Финансовый поток можно считать важнейшим фактором, который выполняет ряд незаменимых функций по обеспечению, координации и учету движения ресурсов в логистическом процессе. При этом финансовые параметры во многом позволяют определить экономическую жизнеспособность предприятия, его устойчивость на рынке, а также прочность связи потребителя и поставщика. Именно поэтому важность управления финансовым потоком в логистической системе просто невозможно переоценить. Оптимизация движения финансовых потоков в логистике – это обеспечение движения материальных потоков финансовыми ресурсами в необходимых объемах, в нужные сроки с использованием наиболее эффективных источников финансирования. Это достигается двумя основными путями: своевременным поступлением на предприятие средств в объеме, необходимом для финансирования дальнейшей его деятельности; обеспечением эффективного расходования средств, приносящего прибыль и согласованного с миссией предприятия.

Ключевые слова: финансовый поток, логистика, оптимизация, финансовая логистика, логистическая система.

Библ.: 8.

Голофаєва Ірина Петровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: irinaa_g@mail.ru

UDC 005.932

Golofaeva I. P. Financial Flows in the Logistic Activity of an Enterprise

Financial flow could be considered as the most important factor that performs a number of indispensable functions on provision, co-ordination and accounting of movement of resources in the logistical process. Moreover, financial parameters allow determination of economic viability of an enterprise, its stability in the market and also strength of the consumer and supplier interaction. That is why importance of managing financial flows in the logistic system cannot be overestimated. Optimisation of movement of financial flows in logistics is provision of movement of material flows with financial resources in required volumes and terms with the use of the most effective sources of financing. This could be achieved by two main ways: timely receipt of funds by an enterprise in the volume required for its further activity and ensuring effective spending of funds that brings profit and is co-ordinated with the enterprise mission.

Key words: financial flow, logistics, optimisation, financial logistics, logistic system.

Bibl.: 8.

Golofaeva Irina P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: irinaa_g@mail.ru

В умовах ринкової економіки збільшення ефективності просування товарних потоків досягається за рахунок оптимізації фінансового обслуговування, що визначає важливість вивчення фінансових потоків у логістиці.

Оптимізація руху матеріальних потоків у логістичних системах багато в чому досягається за рахунок поліпшення їх обслуговування фінансовими потоками. Тільки фінансові ресурси можна перетворити в будь-які інші види: придбати на них товари, послуги, інформацію, оплатити працю персоналу і т. д. У зв'язку із цим ефективний рух потоків грошових ресурсів – важлива умова функціонування підприємства.

Зміна величини, швидкості руху й інших параметрів фінансових потоків суттєво впливає на рух матеріальних потоків. Наприклад, підвищення швидкості фінансового потоку за рахунок прискореного проходження платежів може привести до прискорення реалізації продукції на підприємстві й зменшити необхідний рівень запасів.

Усе це свідчить про важливість вивчення й оптимізації руху фінансових потоків підприємств. Разом з тим можливо відзначити, що рух фінансових потоків стосовно до обслуговування ними потоків товарів і послуг є найменш вивченою областю логістики. У літературі по логістиці фінансова проблематика тільки згадується та не одержує достатнього висвітлення, однак усе більший інтерес до проблеми управління фінансовими потоками проявляють у фінансовому менеджменті.

На сучасному етапі дослідженням фінансових потоків у логістичній системі займаються вітчизняні та закордонні науковці, зокрема Г. М. Азаренкова, Ю. В. Леготина, А. Г. Бутрин, М. Ю. Ваховська, Ж. К. Коллі, В. В. Концева, С. С. Костенко, Т. В. Кузнецова, О. О. Лазичева, Л. Н. Молчанова, М. М. Хайкин, В. В. Майборода, О. А. Тимошенко та ін. Але фінансові потоки в логістичній системі – мало вивчена тема дослідження.

Найменш вивченою областю логістики в цей час є механізм фінансового обслуговування товарних потоків. У спеціальній літературі взагалі не розглядається частина питань, що стосуються його змісту. Існують точки зору, що значно різняться, щодо іншої частини питань. Уже при визначенні сутності фінансових потоків виникають певні відмінності.

Мета статті – дослідження особливостей фінансових потоків у логістичній діяльності підприємства та оптимізація фінансових потоків у логістичній діяльності.

В умовах ринкової економіки підвищення ефективності руху товарних потоків досягається головним чином за рахунок поліпшення їх фінансового обслуговування, що, у свою чергу, обумовлює необхідність виділення та вивчення логістичних фінансових потоків, що відповідають переміщенню товарно-матеріальних цінностей.

Існує кілька підходів до визначення фінансових потоків у логістиці. Під грошовим потоком мається на увазі будь-який рух у макро- або мікроекономічному середовищі. Під фінансовим потоком розуміється пересування тільки в логістичній системі. При будь-яких способах організації підприємницької діяльності завжди існували в тому або іншому вигляді фінансові потоки [1].

Для забезпечення ефективного руху товарних потоків створюються й використовуються фінансові логістичні потоки. Потреба обслуговування процесу переміщення в часі й просторі товарно-матеріальних і нематеріальних цінностей є специфікою фінансових потоків у логістиці.

Фінансові потоки в логістиці – це спрямований рух фінансових ресурсів, пов'язаний з матеріальними, інформаційними й іншими потоками як у рамках логістичної системи, так і поза неї.

Фінансовий потік у логістиці – це рух фінансових коштів, що циркулюють у логістичній системі, а також між логістичною системою й зовнішнім середовищем, необхідних для забезпечення ефективного руху товарного потоку [2].

Фінансовий потік підприємства складається з розподілених у часі надходжень і виплат коштів у процесі діяльності.

Виникають фінансові потоки при відшкодуванні логістичних витрат і залученні коштів із джерел фінансування, відшкодуванні за реалізовану продукцію й зроблені послуги учасникам логістичному ланцюга.

Фінансові потоки в тому або іншому вигляді існували завжди при будь-яких способах організації підприємницької діяльності. Однак, як показала практика, найбільша ефективність їх руху досягається при застосуванні логістичних принципів управління матеріальними й фінансовими ресурсами, що й обумовило появу нової економічної категорії – логістичного фінансового потоку. Отже, логістичні фінансові потоки створюються й використовуються для забезпечення ефективного руху товарних потоків. При цьому специфіка укладається в першу чергу саме в потребі обслуговування процесу переміщення в просторі й у часі відповідного потоку товарно-матеріальних або товарно-нематеріальних цінностей.

Логістичні фінансові потоки неоднорідні за своїм складом, напрямком руху, призначенням та іншими ознаками, що обумовлює необхідність їх класифікації. У кожному конкретному випадку слід установлювати свій, особливий склад класифікаційних ознак логістичних фінансових потоків. Для класифікації фінансових потоків у логістиці використовуються в основному такі ознаки, як відношення до логістичної системи, призначення, спосіб перенесення авансованої вартості, форма розрахунків, вид господарських зв'язків [3].

Стосовно конкретної логістичної системи розрізняють зовнішні й внутрішні фінансові потоки.

Зовнішній фінансовий потік протікає в зовнішньому середовищі, тобто за межами розглянутої логістичної системи, внутрішній існує всередині логістичної системи й видозмінюється за рахунок виконання з відповідним товарним потоком цілого ряду логістичних операцій. У свою чергу, зовнішні логістичні фінансові потоки за напрямом руху підрозділяються на:

- ✦ вхідний фінансовий потік (надходить у розглянуту логістичну систему із зовнішнього середовища);

- ✦ вихідний фінансовий потік (починає свій рух з розглянутої логістичної системи й продовжує існувати в зовнішньому середовищі).

За призначенням логістичні фінансові потоки можна розділити на такі групи:

- ✦ фінансові потоки, обумовлені процесом закупівлі товарів;
- ✦ інвестиційні фінансові потоки;
- ✦ фінансові потоки по відтворенню робочої сили;
- ✦ фінансові потоки, пов'язані з формуванням матеріальних витрат у процесі виробничої діяльності підприємств;
- ✦ фінансові потоки, що виникають у процесі продажу товарів.

За способом перенесення авансованої вартості на товари логістичні фінансові потоки підрозділяються на потоки фінансових ресурсів:

- ✦ супутні руху основних фондів підприємства (інвестиційні фінансові потоки й частково фінансові потоки, пов'язані з формуванням матеріальних витрат);
- ✦ обумовлені рухом оборотних коштів підприємства (фінансові потоки, що виникають у процесі закупівлі, дистрибуції й продажу товарів, а також при відтворенні робочої сили).

Залежно від застосовуваних форм розрахунків усі фінансові потоки в логістиці можна розділити на дві групи:

- ✦ грошові – що характеризують рух наявних фінансових коштів;
- ✦ інформаційно-фінансові – обумовлені рухом безготівкових фінансових коштів.

У свою чергу, грошові фінансові потоки діляться на потоки наявних фінансових ресурсів, а до інформаційно-фінансових потоків належать потоки безготівкових фінансових ресурсів по розрахунках платіжними дорученнями, платіжними вимогами, інкасовими дорученнями, документарними акредитивами й рахунковими чеками [4].

По видах господарських зв'язків різняться горизонтальні й вертикальні фінансові потоки. Перші відображають рух фінансових коштів між рівноправними суб'єктами підприємницької діяльності, другі – між дочірніми й материнськими комерційними організаціями.

Основною метою фінансового обслуговування товарних потоків у логістиці є забезпечення їх руху фінансовими ресурсами в необхідних обсягах, у потрібний термін, з використанням найбільш ефективних джерел фінансування. У найпростішому випадку кожному товарному потоку відповідає свій єдиний фінансовий потік.

Параметри фінансових потоків служать індикаторами благополуччя й стабільності підприємств, свідчать про ефективність логістичної діяльності, вони необхідні при плануванні й організації взаємин з контрагентами. Наприклад, при складанні бюджету на поточний рік прогнозують розмір майбутніх вступів і необхідних вкладень, розраховують показники прибутковості й рентабельності, які необхідні при складанні фінансової

звітності, обґрунтуванні залучення інвестицій і кредитів, вивчення договорів і угод.

Параметри фінансових потоків визначають на основі інформації про умови, строки й характер взаємин учасників логістичного процесу, даних про параметри ресурсів і рух матеріальних потоків. Основними параметрами потоків є обсяг, вартість, час і напрямок.

Обсяг потоку вказується в його документарному, електронному або іншому супроводі в грошових одиницях.

Вартість потоку визначають витратами на його організацію, а час характеризує його доступність.

Час і напрямок фінансового потоку визначають стосовно організуючого підприємства. Розрізняють вхідні потоки й вихідні. Наприклад, передоплата – вхідний потік, оплата поставок – вихідний потік.

Час і обсяг вступів і вкладень, вартість кредитних коштів розраховуються в усіх напрямках руху грошових коштів від підприємства в напрямку інших учасників логістичного процесу: до споживачів і постачальників, між складськими, торговими й митними терміналами, у логістичних вузлах стикування транспортних потоків.

Додаткові характеристики можуть бути визначені виходячи зі специфіки й потреб конкретного підприємства і його місця в логістичній системі.

Фінансові параметри багато в чому визначають економічну життєздатність підприємств, їх стабільність на ринку, міцність зв'язків з постачальниками й споживачами.

Основні вимоги до параметрів фінансових потоків у логістичній системі:

- ✦ достатність – наявність необхідного обсягу фінансових ресурсів для задоволення потреб або покриття існуючого дефіциту;
- ✦ оптимізація фінансових витрат на основі узгодження обсягу й руху всіх видів ресурсів;
- ✦ погодженість фінансових потоків з рухом усіх інших видів потоків у логістичній системі й в інших економічних системах;
- ✦ адаптивність параметрів і структури фінансових потоків до особливостей логістичної системи й видам контрагентів;
- ✦ відповідність часу приходу фінансових ресурсів моменту виникнення потреб у них, скорочення тимчасових розривів;
- ✦ надійність джерел залучення ресурсів;
- ✦ адаптація фінансових потоків до змін зовнішнього й внутрішнього середовища;
- ✦ відповідність фінансових потоків інформаційним [5].

Фінансова логістика підприємства гарантує реалізацію всіх завдань логістичної системи, а саме:

- ✦ вивчення тенденцій фінансового ринку;
- ✦ прогнозування можливих джерел фінансування;
- ✦ визначення потреб фінансових ресурсів;
- ✦ добір джерела фінансування;
- ✦ відстеження рівнів процентних ставок по банківських або міжбанківських кредитах;
- ✦ створення фінансових моделей використання майбутніх джерел фінансування;

- ✦ побудова алгоритму руху фінансових потоків із джерела фінансування;
- ✦ визначення послідовності руху коштів усередині проекту й усього бізнесу в цілому;
- ✦ створення операційної системи обробки фінансових потоків та інформації;
- ✦ координація оперативного координування матеріальних і фінансових потоків;
- ✦ формування фінансового потоку з урахуванням усіх витрат, включаючи формування вільних залишків на рахунках і регулювання їх з метою одержання наступного додаткового прибутку від операції на фінансовому ринку.

З основних принципів фінансової логістики можна виділити такі:

- ✦ *саморегулювання* – дозволяє досягти балансу між вступом фінансових ресурсів і їх рухом, а також виробництвом і наступною мінімізацією виробничих витрат;
- ✦ *гнучкість* – дає можливість внести зміни в графіки виділення коштів на придбання матеріалів, які потрібні для реалізації проекту готових виробів, а також відкоригувати умови замовлення з боку партнерів і споживачів;
- ✦ *мінімізація витрат на виробництво* – при цьому досягається максимізація коротких циклів реалізації різних проектів;
- ✦ *інтеграція фінансових процесів із процесами постачання, збуту й виробництва* – дозволяє створити єдиний орган реалізації проекту;
- ✦ *моделювання руху фінансового потоку* від джерела фінансування безпосередньо до виконавця проекту з оборотом вільних коштів і максимумом ефективності;
- ✦ *координація обсягів фінансування* з обсягами необхідних витрат;
- ✦ *використання комп'ютерних мереж і програм забезпечення*, що дозволяють управляти фінансами;
- ✦ *надійність джерела фінансування* – дозволяє забезпечити проект фінансовими ресурсами;
- ✦ *економічність* – досягається не тільки через витрати, але й через «тиск» на них;
- ✦ *прибутковість* – дозволяє вигідно розмістити кошти.

Управління матеріальними потоками – це ключовий аспект логістичної роботи. У цьому контексті важливе управління рухом сировини й матеріалів, а також напівфабрикатами й готовою продукцією. При цьому будь-який матеріальний потік, який виникає в момент закупівлі сировини або збуту готової продукції, зберігання або доставки товарів, обов'язково супроводжується фінансовим потоком (або вкладенням фінансів, або виплатою компенсації за реалізацію товару).

Метою оптимізації руху фінансових потоків у логістиці є забезпечення руху матеріальних потоків фінансовими ресурсами в необхідних обсягах, у потрібний термін з використанням найбільш ефективних джерел фінансування. Це досягається двома основними шляха-

ми: своєчасним надходженням на підприємство коштів в обсязі, необхідному для фінансування подальшої його діяльності; забезпеченням ефективних витрат коштів, що приносить прибуток.

Оптимізація фінансових потоків складається з управління стадіями логістичного фінансового циклу: закупівельною, виробничою, розподільчою діяльністю.

На стадії закупівлі гроші повинні бути оптимально вкладені в матеріали, товари, інформацію, робочу силу й інші ресурси виробництва.

На виробничій стадії вкладені гроші переходять у готову продукцію, при цьому необхідно забезпечити конкурентоспроможність вироблених товарів. Отримані витрати повинні створити споживчу вартість, що забезпечує їхнє покриття й одержання планованого прибутку.

На стадії реалізації товари в міру продажу переходять у грошову форму, починається надходження коштів, формується чистий грошовий потік. Однак слід пам'ятати, що цей процес визначає не тільки пряме надходження грошових потоків, але й положення підприємства на ринку, його імідж, надійність як ділового партнера, які також важливі для результатів діяльності.

Від швидкості обороту фінансових потоків залежать фінансове становище підприємства, його платоспроможність, потреба в додаткових джерелах фінансування та ін. Таким чином, оптимізація грошового потоку повинна бути спрямована на здійснення кругообігу фінансових коштів, їх безперерйне й оперативне перетікання із грошової форми у вихідну сировину, готову продукцію, товари й знову в грошову форму.

Крім прискорення фінансового циклу, оптимізація фінансових потоків припускає максимізацію припливу коштів і мінімізацію відтоку (шляхом зменшення обсягу або вповільнення швидкості відтоку).

У результаті оптимізації фінансових потоків досягається фінансова стабільність підприємства, тобто стабільна наявність фінансових ресурсів, достатніх для виконання фінансових зобов'язань, здатність фірми фінансувати свою діяльність, довгострокова фінансова рівновага. Фінансова стабільність досягається за рахунок стабільного збереження конкурентоспроможного рівня прибутку, що забезпечує розвиток підприємства, реалізацію цілей його діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що фінансова логістика повністю й вчасно забезпечує обсяги, строки й джерела фінансування, які будуть відповідати всім вимогам мінімальної ціни.

Враховуючи все це, фінансовий потік можна вважати найважливішим фактором, який виконує ряд незамінних функцій по забезпеченню, координації й обліку руху ресурсів у логістичному процесі. При цьому фінансові параметри багато в чому дозволяють визначити економічну життєздатність підприємства, його стабільність на ринку, а також міцність зв'язку споживача й постачальника. Саме тому важливість управління фінансовим потоком у логістичній системі просто неможливо переоцінити. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Леготина Ю. В.** Проблемы финансовой логистики / Ю. В. Леготина, А. Г. Бутрин // Логистика: современные тенденции развития. – 2008. – С. 140 – 143.
2. **Есенькин Б. С.** Логістика в книжковій справі : підручник / Б. С. Есенькин, М. Д. Крилова. – М. : Изд-У МГУП, 2002. – 335 с.
3. **Тимошенко О. А.** Базовые принципы логистики финансов / О. А. Тимошенко // Логистика: современные тенденции развития. – 2008. – С. 243 – 244.
4. **Молчанова Л. Н.** Затраты предприятия как категория финансовой логистики / Л. Н. Молчанова, М. М. Хайкин // Логистика: современные тенденции развития. – 2008. – С. 178 – 179.
5. **Концева В. В.** Фінансові потоки в логістичних системах / В. В. Концева, С. С. Костенко // Вісник Національного транспортного університету. – 2009. – № 19. – С. 56 – 58.
6. **Бауерсокс Донналд Дж.** Логистика: интегрированная цепь поставок / Донналд Дж. Бауерсокс. – 2-е изд. / [Пер. с англ. Н. Н. Барышниковой, Б. С. Пинскера]. — М. : ЗАО «Олимп-бизнес», 2008. – 640 с.
7. **Бланк І. А.** Фінансова стратегія підприємства / І. А. Бланк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 516 с.
8. Офіційний сайт Європейської логістичної асоціації (European Logistics Association – ELA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fgul.wi.tu-darmstadt.de/praxis_fgul/weiterbildung/verbaende.de.jsp

PREFERENCES

- Blank, I. A. *Finansova stratehiia pidpriemstva* [The financial strategy of the company]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2006.
- Donnald, Dzh. *BauersokslLogistika: integrovannaia tsep postavok* [Logistics: the integrated supply chain]. Moscow: Olimp-biznes, 2008.
- Esenkyn, B. S., and Krylova, M. D. *Lohistyka v knyzhkovii spravi* [Logistics in the book]. Moscow: Yzd. MHUP, 2002.
- Kontseva, V. V., and Kostenko, S. S. "Finansovi potoky v lohistychnykh systemakh" [Financial and Logistical Systems]. *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu*, no. 19 (2009): 56-58.
- Legotina, Yu. V., and Butrin, A. G. "Problemy finansovoy logistiki" [Financial problems of logistics]. *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiia* (2008): 140-143.
- Molchanova, L. N., and Khaykin, M. M. "Zatraty predpriatiia kak kategoriia finansovoy logistiki" [Expenses of the enterprise as a category of financial logistics]. *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiia* (2008): 178-179.
- Ofitsiinyi sait levropeiskoi lohistychnoi asotsiatsii. http://www.fgul.wi.tu-darmstadt.de/praxis_fgul/weiterbildung/verbaende.de.jsp.
- Timoshenko, O. A. "Bazovye printsipy logistiki finansov" [The basic principles of logistics finance]. *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiia* (2008): 243-244.

УДК 658.005.5

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ: ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ

ЛИТВИНОВА В. А.

УДК 658.005.5

Литвинова В. А. Повышение конкурентоспособности продукции: проблемы определения эффективности

В статье проведен критический анализ существующих подходов к оценке эффективности повышения конкурентоспособности продукции как экономического процесса, на основании которого выявлена недостаточная проработка данного направления развития теории конкурентоспособности продукции. Обоснована необходимость более детальной проработки вопросов, связанных с определением эффективности повышения конкурентоспособности продукции. Предложено для определения эффективности процесса повышения конкурентоспособности продукции использовать метод сравнительной эффективности, основанный на определении разработанного автором критериального показателя.

Ключевые слова: эффективность, конкурентоспособность продукции, оценка эффективности повышения конкурентоспособности продукции
Формула: 1. **Библ.:** 9.

Литвинова Виктория Александровна — кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики предприятия, Одесский национальный экономический университет (ул. Преображенская, 8, Одесса, 65082, Украина)
E-mail: litvinova_1977@ukr.net

УДК 658.005.5

Литвинова В. О. Підвищення конкурентоспроможності продукції: проблеми визначення ефективності

У статті проведено критичний аналіз існуючих підходів щодо оцінки ефективності підвищення конкурентоспроможності продукції як економічного процесу, на підставі якого виявлено недостатнє опрацювання даного напрямку розвитку теорії конкурентоспроможності продукції. Обґрунтовано необхідність більш детального опрацювання питань, пов'язаних з визначенням ефективності підвищення конкурентоспроможності продукції. Запропоновано для визначення ефективності процесу підвищення конкурентоспроможності продукції використовувати метод порівняльної ефективності, заснований на визначенні розробленого автором критериального показника.

Ключові слова: ефективність, конкурентоспроможність продукції, оцінка ефективності підвищення конкурентоспроможності продукції.
Формула: 1. **Бібл.:** 9.

Литвинова Вікторія Олександрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри економіки підприємства, Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна)
E-mail: litvinova_1977@ukr.net

UDC 658.005.5

Litvinova V. A. Increase of Product Competitiveness: Problems of Definition of Effectiveness

The article conducts a critical analysis of existing approaches to assessment of effectiveness of increase of product competitiveness as an economic process, on the basis of which an insufficient developmental work in this direction of development of the theory of product competitiveness is revealed. It justifies a necessity of a more thorough development of issues connected with definition of effectiveness of increase of product competitiveness. It offers to use the method of comparative effectiveness, based on definition of the criteria indicator developed by the author, for defining effectiveness of the process of increase of product competitiveness.

Key words: effectiveness, product competitiveness, assessment of effectiveness of increase of product competitiveness.

Formulae: 1. **Bibl.:** 9.

Litvinova Viktoriya A. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Business Economics, Odessa National Economic University (vul. Preobrazhenska, 8, Odessa, 65082, Ukraine)
E-mail: litvinova_1977@ukr.net

ЛІТЕРАТУРА

1. **Леготина Ю. В.** Проблемы финансовой логистики / Ю. В. Леготина, А. Г. Бутрин // Логистика: современные тенденции развития. – 2008. – С. 140 – 143.
2. **Есенькин Б. С.** Логістика в книжковій справі : підручник / Б. С. Есенькин, М. Д. Крилова. – М. : Изд-У МГУП, 2002. – 335 с.
3. **Тимошенко О. А.** Базовые принципы логистики финансов / О. А. Тимошенко // Логистика: современные тенденции развития. – 2008. – С. 243 – 244.
4. **Молчанова Л. Н.** Затраты предприятия как категория финансовой логистики / Л. Н. Молчанова, М. М. Хайкин // Логистика: современные тенденции развития. – 2008. – С. 178 – 179.
5. **Концева В. В.** Фінансові потоки в логістичних системах / В. В. Концева, С. С. Костенко // Вісник Національного транспортного університету. – 2009. – № 19. – С. 56 – 58.
6. **Бауерсокс Донналд Дж.** Логистика: интегрированная цепь поставок / Донналд Дж. Бауерсокс. – 2-е изд. / [Пер. с англ. Н. Н. Барышниковой, Б. С. Пинскера]. — М. : ЗАО «Олимп-бизнес», 2008. – 640 с.
7. **Бланк І. А.** Фінансова стратегія підприємства / І. А. Бланк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 516 с.
8. Офіційний сайт Європейської логістичної асоціації (European Logistics Association – ELA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fgul.wi.tu-darmstadt.de/praxis_fgul/weiterbildung/verbaende.de.jsp

PREFERENCES

- Blank, I. A. *Finansova stratehiia pidpriemstva* [The financial strategy of the company]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2006.
- Donnald, Dzh. *BauersokslLogistika: integrovannaia tsep postavok* [Logistics: the integrated supply chain]. Moscow: Olimp-biznes, 2008.
- Esenkyn, B. S., and Krylova, M. D. *Lohistyka v knyzhkovii spravi* [Logistics in the book]. Moscow: Yzd. MHUP, 2002.
- Kontseva, V. V., and Kostenko, S. S. "Finansovi potoky v lohistychnykh systemakh" [Financial and Logistical Systems]. *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu*, no. 19 (2009): 56-58.
- Legotina, Yu. V., and Butrin, A. G. "Problemy finansovoy logistiki" [Financial problems of logistics]. *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiia* (2008): 140-143.
- Molchanova, L. N., and Khaykin, M. M. "Zatraty predpriatiia kak kategoriia finansovoy logistiki" [Expenses of the enterprise as a category of financial logistics]. *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiia* (2008): 178-179.
- Oftsiyni sait levropeiskoi lohistychnoi asotsiatsii. http://www.fgul.wi.tu-darmstadt.de/praxis_fgul/weiterbildung/verbaende.de.jsp.
- Timoshenko, O. A. "Bazovye printsipy logistiki finansov" [The basic principles of logistics finance]. *Logistika: sovremennye tendentsii razvitiia* (2008): 243-244.

УДК 658.005.5

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДУКЦИИ: ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ

ЛИТВИНОВА В. А.

УДК 658.005.5

Литвинова В. А. Повышение конкурентоспособности продукции: проблемы определения эффективности

В статье проведен критический анализ существующих подходов к оценке эффективности повышения конкурентоспособности продукции как экономического процесса, на основании которого выявлена недостаточная проработка данного направления развития теории конкурентоспособности продукции. Обоснована необходимость более детальной проработки вопросов, связанных с определением эффективности повышения конкурентоспособности продукции. Предложено для определения эффективности процесса повышения конкурентоспособности продукции использовать метод сравнительной эффективности, основанный на определении разработанного автором критериального показателя.

Ключевые слова: эффективность, конкурентоспособность продукции, оценка эффективности повышения конкурентоспособности продукции
Формула: 1. **Библ.:** 9.

Литвинова Виктория Александровна — кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики предприятия, Одесский национальный экономический университет (ул. Преображенская, 8, Одесса, 65082, Украина)
E-mail: litvinova_1977@ukr.net

УДК 658.005.5

Литвинова В. О. Підвищення конкурентоспроможності продукції: проблеми визначення ефективності

У статті проведено критичний аналіз існуючих підходів щодо оцінки ефективності підвищення конкурентоспроможності продукції як економічного процесу, на підставі якого виявлено недостатнє опрацювання даного напрямку розвитку теорії конкурентоспроможності продукції. Обґрунтовано необхідність більш детального опрацювання питань, пов'язаних з визначенням ефективності підвищення конкурентоспроможності продукції. Запропоновано для визначення ефективності процесу підвищення конкурентоспроможності продукції використовувати метод порівняльної ефективності, заснований на визначенні розробленого автором критериального показника.

Ключові слова: ефективність, конкурентоспроможність продукції, оцінка ефективності підвищення конкурентоспроможності продукції.
Формула: 1. **Бібл.:** 9.

Литвинова Вікторія Олександрівна – кандидат економічних наук, викладач кафедри економіки підприємства, Одеський національний економічний університет (вул. Преображенська, 8, Одеса, 65082, Україна)
E-mail: litvinova_1977@ukr.net

UDC 658.005.5

Litvinova V. A. Increase of Product Competitiveness: Problems of Definition of Effectiveness

The article conducts a critical analysis of existing approaches to assessment of effectiveness of increase of product competitiveness as an economic process, on the basis of which an insufficient developmental work in this direction of development of the theory of product competitiveness is revealed. It justifies a necessity of a more thorough development of issues connected with definition of effectiveness of increase of product competitiveness. It offers to use the method of comparative effectiveness, based on definition of the criteria indicator developed by the author, for defining effectiveness of the process of increase of product competitiveness.

Key words: effectiveness, product competitiveness, assessment of effectiveness of increase of product competitiveness.
Formulae: 1. **Bibl.:** 9.

Litvinova Viktoriya A. – Candidate of Sciences (Economics), Lecturer of the Department of Business Economics, Odessa National Economic University (vul. Preobrazhenska, 8, Odessa, 65082, Ukraine)
E-mail: litvinova_1977@ukr.net

В настоящее время вопросам повышения конкурентоспособности продукции посвящено множество как чисто теоретических работ, так и работ, носящих практическую направленность. Однако за пределами внимания многочисленных исследователей категории остается один немаловажный, на наш взгляд, аспект, а именно: оценка эффективности повышения конкурентоспособности продукции. Определение эффективности повышения конкурентоспособности продукции не только решает вопрос о целесообразности разработанных направлений повышения, но и позволяет ставить вопрос о возможном наличии других, альтернативных и может быть более целесообразных, путей достижения поставленной цели.

Целью работы является анализ современных подходов к оценке эффективности повышения конкурентоспособности продукции и определение основных тенденций развития научной мысли.

Эффективность является одной из ключевых категорий как экономической науки, так и хозяйственной практики. Вопросы эффективности затрагивают все сферы деятельности и интересов человека. Существует эффективность производства, труда, финансовой и инвестиционной деятельности, эффективность воспитания, лечения, образования, управления (причем не обязательно экономического). В общем эффективностью обладает любой процесс, ориентированный на достижение какой-либо цели (не являющийся самоцелью).

Повышение конкурентоспособности продукции как процесс может и должен быть рассмотрен с позиции эффективности. Но прежде, чем сформулировать свою точку зрения на этот вопрос, рассмотрим, как решались проблемы эффективности повышения конкурентоспособности продукции в современной отечественной науке.

Проведенный анализ работ, посвященных проблемам конкурентоспособности продукции, позволил нам выделить несколько подходов к вышеобозначенной проблеме.

Первый подход собрал в себе группу авторов, которые полагают, что каким бы ни было повышение конкурентоспособности продукции, оно уже само по себе является положительным результатом и не требует никаких дополнительных обоснований. На первое место в этих работах выносятся методология оценки конкурентоспособности продукции – как источник определения резервов возможного ее повышения. Причем, последние носят общий рекомендательный характер.

Так, в работе Конинского Н. П. в основу определений конкурентоспособности продукции положена маркетинговая составляющая, на основании которой и определяется интегральный показатель конкурентоспособности [1, с. 7]. По результатам расчетов автором дается перечень рекомендаций по повышению конкурентоспособности продукции овощеводства, а именно: создание льготных условий налогообложения и кредитования; страхование деятельности; снижение производственных затрат; ужесточение и углубление требований стандартизации и сертификации; улучшение организации и мотивации труда и, наконец, обеспечение

своевременного воспроизводства основных фондов в виде машинно-тракторного парка [1, с. 11 – 12].

К этой же группе можно отнести работу Савчук-Полищук Т. О., в которой на основе анализа конкурентоспособности продукции вагоностроения автором даны следующие рекомендации: разработать комплексную программу повышения конкурентоспособности; расширить рынки сбыта за счет рынков Азии и Восточной Европы, в связи с чем рекомендуется получить поддержку государства в вопросах кредитования, налогообложения, получения дотаций и субсидий; страхование деятельности; углубление отраслевой кооперации и создание Комиссии по вопросам конкурентоспособности при Президенте Украины [2, с. 19].

На наш взгляд, данные работы носят скорее общерекомендательный характер в вопросе повышения конкурентоспособности продукции. Более того, приведенные рекомендации носят универсальный характер и могут быть применимы фактически к любой группе украинских предприятий, независимо от реального уровня их конкурентоспособности.

В следующую группу подходов мы отнесли работы, в которых присутствуют конкретные мероприятия, за счет которых возможно повышение конкурентоспособности продукции исследуемой отрасли.

К этой группе можно отнести работу Кулешовой Г. Н., в которой предлагается оценивать конкурентоспособность продукции на основании индексов прибыли и рентабельности, а именно: их квадратичной суммы, на основании которой проводится ранжирование предприятия по уровню конкурентоспособности продукции [3, с. 10]. Результатом работы является смешанный список рекомендаций и конкретных мероприятий по повышению конкурентоспособности продукции виноградно-винодельческого комплекса. А именно:

- ✦ усовершенствовать специализацию предприятий;
- ✦ усовершенствовать сортимент винограда и его структуру;
- ✦ пересмотреть систему ценообразования с учетом сахаристости и введения учета затрат по сортам винограда при помощи предложенного программного обеспечения;
- ✦ организовать специализированный маркетинговый центр для обеспечения выгодных условий реализации продукции и закупки ресурсов;
- ✦ государственная поддержка подотрасли [3, с. 16 – 17].

В предложенном списке присутствуют два конкретизированных мероприятия, по одному из которых (организация работы специализированного маркетингового центра) автор, в качестве обоснования целесообразности предложенного мероприятия, рассчитывает экономическую эффективность в виде определения объема дополнительной прибыли, приходящейся на 1 гривню маркетинговых (дополнительных) затрат [3, с. 13]. При этом остается невыясненным тот уровень конкурентоспособности, который может быть достигнут в результате реализации мероприятия.

В работе Бондаренко С. М. выделены направления повышения конкурентоспособности продукции легкой промышленности, в разрезе которых предложены конкретные мероприятия:

- ✦ совершенствование системы управления посредством внедрения рейтинговой оценки работы отдельных подразделений;
- ✦ совершенствование ассортиментной политики в разрезе оценки конкурентоспособности существующих моделей (на основании матрицы «конкурентоспособность-рентабельность») и своевременного ввода в производство новых моделей (на основании сетевого планирования);
- ✦ балансировка объемов производства посредством определения спроса на продукцию, части рынка и конкурентоспособности продукции и уровня конкуренции (зависимость представлена в виде логистической кривой).

Предложенные мероприятия не имеют обоснования ни с позиции затрат на их реализацию, ни с позиции достигнутого результата – возможного роста конкурентоспособности продукции. Более того, в работе мы не нашли обоснования какой либо зависимости между предложенными направлениями повышения и общим уровнем конкурентоспособности продукции [4, с. 14 – 17].

Следующие подходы мы отнесли к группе так называемой «опосредованной эффективности». Их объединяет то, что само понятие «конкурентоспособность продукции» рассматривается как некий показатель эффективности. Данный подход основывается на методике расчета конкурентоспособности, предложенной доктором экономических наук, профессором Московской государственной академии приборостроения и информатики Гребневым Е. Т.

Ярким представителем группы является работа Лисовской А. С., в которой предложен авторский метод определения комплексного показателя уровня конкурентоспособности продукции, построенный на отношении показателя уровня полезности продукции к показателю уровня ее стоимости. Причем полезность продукции является комплексным показателем, обобщающим в себе качество, уровень сервисного обслуживания и маркетингового продвижения [5, с. 10].

Исходя из специфики расчета показателя, рекомендации по повышению конкурентоспособности продукции затрагивают вопросы повышения уровня полезности продукции через улучшение ее качественных характеристик и регулирования затрат на их обеспечение.

Более сложный подход к определению конкурентоспособности продукции на основании методики Гребнева Е. Т. продемонстрирован в работе Тарасенко И. А. [6]. Здесь дробь «результат – затраты» представлена в виде соотношения соответствующих индексов, причем индекс «результатов» выражается через скорректированную на некое нормативное значение сумму качественной и маркетинговой составляющей.

В работе обосновано не только влияние качественной составляющей на конкурентоспособность кожевенного производства, но и проанализировано влияние

качества сырья на качество готового продукта. Именно в повышении качества сырья автор видит основной резерв повышения конкурентоспособности продукции.

В работе [7], наоборот, основным источником повышения конкурентоспособности автор видит снижение затрат. Причем отдельное внимание уделяется именно формированию и учету затрат – как будущему источнику формирования резервов повышения конкурентоспособности продукции [7, с. 13].

Таким образом, в данной группе подходов повышение конкурентоспособности продукции и повышение эффективности ее достижения решаются одним уравнением. С одной стороны, это является несомненным преимуществом и раскрывает конкурентоспособность продукции с позиции эффективности, с другой – проблематичным остается вопрос определения «результативной» части показателя (полезности, качества и т. д.), что оставляет открытым вопрос об объективности оценки самой конкурентоспособности.

В своем стремлении изучить существующие подходы к эффективности повышения конкурентоспособности продукции мы проанализировали ряд работ, посвященных проблемам повышения конкурентоспособности, которые получили признание в течение последних 10 лет. Только в одной из них поднимался вопрос определения эффективности повышения конкурентоспособности продукции как самостоятельного направления повышения эффективности.

В работе Бурук А. Ф. предложена методика определения конкурентоспособности продукции с учетом экологической составляющей, в ходе которой автор предлагает не только методику оценки конкурентоспособности продукции, но и обращает внимание на то, что уровень конкурентоспособности необходимо рассматривать в динамике.

Для этого предлагается рассчитать уровень конкурентоспособности продукции до и после ее экологизации и определить абсолютное и относительное изменение показателя (абсолютный и относительный прирост). Для оценки эффективности экологизации (экологизация в данном случае выступает как конкретное мероприятие по повышению конкурентоспособности) автор предлагает рассчитывать объем прибыли на единицу показателя конкурентоспособности до и после реализации мероприятия. Как мы понимаем, при данном варианте расчета мероприятие будет считаться эффективным в том случае, когда темпы роста прибыли будут опережать темпы роста конкурентоспособности [8, с. 10 – 12].

Слабым местом предложенной методики, на наш взгляд, является метод определения конкурентоспособности продукции, так как он предполагает изолированную оценку уровня (без какого-либо сопоставления с конкурентом или эталоном). И хотя обоснования автора логичны и убедительны, остается сомнение, можно ли определить конкурентоспособность продукции, опустив процесс сопоставления, ведь сама экономическая природа категории заключается именно в сравнении одного товара с другим.

Несмотря на это, несомненным преимуществом методики является определение эффективности повышения конкурентоспособности продукции. На наш взгляд, автор обратил внимание на важный и совершенно логичный вопрос: а будет ли такое повышение конкурентоспособности целесообразным? Кто может гарантировать, что затраты производителей на создание отраслевых ассоциаций и лоббирование интересов в Верховной Раде в конечном счете обеспечат соответствующий уровень конкурентоспособности продукции и адекватный прирост объема прибыли?

Такая постановка вопроса открывает перед учеными новые горизонты исследования понятия «конкурентоспособность продукции», но решение этого вопроса непременно будет связано с конкретизацией проблем повышения конкурентоспособности продукции, что в свою очередь повлечет усовершенствование методического и методологического аппарата ее оценки.

Авторский подход к определению эффективности повышения конкурентоспособности продукции был подробно изложен нами в работе [9, с. 74], в которой не только выявляется необходимость оценки сравнительной эффективности путей повышения конкурентоспособности продукции, но и обосновывается критериальный показатель, на основании которого можно принимать решения о целесообразности того или иного направления повышения конкурентоспособности. В общем виде предложенный показатель имеет вид:

$$Z_p = \frac{Z_{kc}^i}{\Delta \rho_i},$$

где Z_{kc}^i – капитальные затраты на реализацию i -го мероприятия;

$\Delta \rho_i$ – изменение показателя конкурентоспособности, выраженное в процентных пунктах, в результате реализации i -го мероприятия.

Данный показатель характеризует величину удельных капитальных затрат в расчете на 1 процентный пункт изменения показателя конкурентоспособности и получил название инвестиционной стоимости 1 процентного пункта повышения конкурентоспособности продукции. Достоинством данного критериального показателя является возможность использования любого метода интегральной оценки конкурентоспособности продукции, а также инвестиционная направленность показателя, что облегчает процесс принятия решения о направлении повышения конкурентоспособности продукции.

ВЫВОДЫ

Таким образом, анализ современных подходов к определению эффективности повышения конкурентоспособности продукции позволяет сделать следующие заключения:

- ✦ современные украинские исследователи вопросам оценки эффективности повышения конкурентоспособности продукции уделяют недостаточно мало внимания;
- ✦ определение эффективности повышения конкурентоспособности продукции дает возмож-

ность взглянуть на сам процесс повышения конкурентоспособности под принципиально новым углом и открывает новые направления в исследовании категории;

- ✦ оценка эффективности повышения конкурентоспособности продукции должна носить сравнительный характер, который может иметь как вертикальную (сопоставление нового уровня конкурентоспособности с базисным), так и горизонтальную (сопоставление с товарами конкурентами) направленность. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Канінський М. П. Підвищення конкурентоспроможності продукції овочівництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК / М. П. Канінський. – К., 2004, – 19 с.

2. Савчук-Поліщук Т. О. Конкурентоспроможність машинобудівної продукції на зовнішніх ринках : автореф. дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Т. О. Савчук-Поліщук. – Донецьк, 2004. – 24 с.

3. Кулешова Г. М. Підвищення конкурентоспроможності продукції виноградарсько-виноробного комплексу АПК : автореф. дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.07.02 / Г. М. Кулешова. – Миколаїв, 2006. – 23 с.

4. Бондаренко С. М. Рейтингове управління конкурентоспроможністю продукції промислових підприємств (на прикладі взуттєвого виробництва) : автореф. дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / С. М. Бондаренко. – 2002. – 23 с.

5. Лісовська Л. С. Оцінювання та регулювання конкурентоспроможності продукції : дис. ... канд. екон. наук за спец.: 08.02.03. / Л. С. Лісовська – Львів, 2002. – 157 с.

6. Тарасенко І. О. Організаційно-економічні основи підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств шкіряної промисловості : автореф. дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.06.01 – економіка підприємства й організація виробництва / І. О. Тарасенко. – К., 2001. – 24 с.

7. Ларка А. В. Конкурентоспроможність машинобудівної продукції в умовах нестабільної ринкової кон'юнктури : автореф. дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.07.01 – економіка промисловості / А. В. Ларка. – Харків, 2006. – 21 с.

8. Бурюк Г. П. Управління конкурентоспроможністю продукції промислової продукції з урахуванням екологічної складової : автореф. дис. ... канд. екон. наук за спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Г. П. Бурюк. – Донецьк, 2011. – 23 с.

9. Литвинова В. А. Механізм обґрунтування ефективних шляхів і формування оптимальної програми підвищення конкурентоспособности продукции / Ю. А. Егупов, В. А. Литвинова // Економіст. – 2012. – № 8. – С. 73 – 78.

REFERENCES

Bondarenko, S.M. "Reitynhove upravlinnia konkurentosproможnistiu produktii promyslovykh pidpriemstv (na prykladі vzuttievoho vyrobnytstva)" [Rated management competitiveness of industrial enterprises (for example, footwear manufacturing)]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.00.04, 2002.*

Buruk, H. P. "Upravlinnia konkurentospromozhnistiu produktsii promyslovoi produktzii z urakhuvanniam ekolohichnoi skladovoi" [Managing competitiveness of industrial products based on the environmental component]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.00.04*, 2011.

Ehupov, Yu. A., and Lytvynova, V. A. "Mekhanyzm obosnovaniya effektivnykh putei y formirovaniya optimalnoi prohrammy povysheniya konkurentospobnosti produktzii" [The mechanism study of effective ways and forming the optimal program to improve the competitiveness of products]. *Ekonomist*, no. 8 (2012): 73-78.

Kaninsky, M. P. "Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktzii ovochivnytstva" [Enhancing the competitiveness of vegetable]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.07.02 – ekonomika silskoho hospodarstva i APK*, 2004.

Kuleshova, H. M. "Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktzii vynoharadarsko-vynorobnoho kompleksu APK"

[Enhancing the competitiveness of viticulture, winemaking complex APC]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.07.02*, 2006.

Larka, A. V. "Konkurentospromozhnist mashynobudivnoi produktzii v umovakh nestabilnoi rynkovoi kon'iunktury" [The competitiveness of engineering products in an unstable market conditions]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.07.01*, 2006.

Lisovska, L. S. "Otsiniuvannia ta rehuliuivannia konkurentospromozhnosti produktzii" [Evaluation and regulation of competitive products]. *Dys. ... kand. ekon. nauk za spets.: 08.02.03*, 2002.

Savchuk-Polishchuk, T. O. "Konkurentospromozhnist mashynobudivnoi produktzii na zovnishnikh rynkakh" [The competitiveness of engineering products in foreign markets]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.05.01*, 2004.

Tarasenko, I. O. "Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktzii pidpriemstv shkirianoj promyslovosti" [Organizational and economic foundations of competitiveness of companies in the leather industry]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.06.01*, 2001.

УДК 65.016

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА»

КОТ О. В., ПАВЛЮК О. О.

УДК 65.016

Кот О. В., Павлюк О. О. Визначення сутності поняття «розвиток підприємства»

Розглянуто питання розвитку підприємства, яке на сьогодні є одним з найактуальніших для України. Для забезпечення безперервного процесу економічного розвитку кожне підприємство прагне до раціонального використання ресурсів, поліпшення якості продукції, задоволення соціальних потреб своїх працівників і населення регіону, на якому воно функціонує, і має основну мету – підвищення прибутковості виробництва. Досліджено наукові роботи вітчизняних і закордонних учених, де постає проблема соціальної підприємства. Наведено найважливіші напрямки, а також виведено основні варіанти розвитку підприємств у сучасних умовах. Розглянуто розвиток як процес, який зумовлюється факторами зовнішнього та внутрішнього середовища. Охарактеризовано та графічно наведено етапи життєвого циклу підприємства, від кожного з яких безпосередньо залежить розвиток підприємства. Проаналізовано можливості розвитку підприємства в умовах кризових ситуацій. Визначено сутність поняття «розвиток підприємства» та обґрунтовано важливість і актуальність детального вивчення цього питання з метою забезпечення певного рівня конкурентоспроможності підприємства.

Ключові слова: розвиток підприємства, стратегія розвитку, етапи розвитку, концепція організаційного розвитку, антикризове управління, модель Грейнера.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Кот Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: lenkot@mail.ru

Павлюк Олександра Олександрівна – аспірантка, кафедра міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: alexandrap12@inbox.ru

УДК 65.016

UDC 65.016

Кот Е. В., Павлюк А. А. Определение сути понятия «развитие предприятия»
Рассмотрен вопрос развития предприятия, который на сегодняшний день является одним из самых актуальных для Украины. Для обеспечения непрерывного процесса экономического развития каждое предприятие стремится к рациональному использованию ресурсов, улучшению качества продукции, удовлетворению социальных потребностей своих работников и населения региона, на котором оно функционирует, и имеет конечную цель – повышение прибыли производства. Исследованы научные работы отечественных и зарубежных ученых, в которых рассмотрена проблема развития предприятия. Приведены важнейшие направления, а также выведены основные варианты развития предприятия в современных условиях. Рассмотрено развитие как процесс, который обуславливается факторами внешней и внутренней среды. Охарактеризованы и графически представлены этапы жизненного цикла предприятия, от каждого из которых напрямую зависит развитие предприятия. Проанализированы возможности развития предприятия в условиях кризисных ситуаций. Определена сущность понятия «развитие предприятия» и доказана важность и актуальность детального изучения этого вопроса с целью обеспечения определенного уровня конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: развитие предприятия, стратегия развития, этапы развития, концепция организационного развития, антикризисное управление, модель Грейнера.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Кот Елена Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: lenkot@mail.ru

Павлюк Александра Александровна – аспирантка, кафедра международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: alexandrap12@inbox.ru

Kot O. V., Pavlyuk O. O. Definition of the Essence of the «Enterprise Development» Notion

The article considers the issue of development of an enterprise, which is one of the most urgent today for Ukraine. In order to ensure a continuous process of economic development, each enterprise strives for the rational use of resources, improvement of the quality of products, satisfaction of social requirements of their employees and population of the region where it functions and has a final goal – profit increase. The article studies scientific works of domestic and foreign scientists, in which they consider the problem of enterprise development. It provides main directions and derives main variants of enterprise development under modern conditions. It considers development as a process, which is influenced by factors of external and internal environment. It characterises and graphically presents stages of the enterprise life cycle, each of which makes its impact on enterprise development. It analyses possibilities of development of an enterprise under crisis. It defines the essence of the "enterprise development" notion and proves importance and urgency of a detailed study of this issue with the aim to ensure a certain level of enterprise competitiveness.

Key words: enterprise development, strategy of development, stages of development, concept of organisational development, anti-crisis management, Greiner model.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Kot Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: lenkot@mail.ru

Pavlyuk Olexandra O. – Postgraduate Student, Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: alexandrap12@inbox.ru

Buruk, H. P. "Upravlinnia konkurentospromozhnosti produktsii promyslovoi produktzii z urakhuvanniam ekolohichnoi skladovoi" [Managing competitiveness of industrial products based on the environmental component]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.00.04*, 2011.

Ehupov, Yu. A., and Lytvynova, V. A. "Mekhanyzm obosnovaniya effektivnykh putei y formirovaniya optimalnoi prohrammy povysheniya konkurentospobnosti produktzii" [The mechanism study of effective ways and forming the optimal program to improve the competitiveness of products]. *Ekonomist*, no. 8 (2012): 73-78.

Kaninsky, M. P. "Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktzii ovochivnytstva" [Enhancing the competitiveness of vegetable]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.07.02 – ekonomika silskoho hospodarstva i APK*, 2004.

Kuleshova, H. M. "Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktzii vynoharadarsko-vynorobnoho kompleksu APK"

[Enhancing the competitiveness of viticulture, winemaking complex APC]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.07.02*, 2006.

Larka, A. V. "Konkurentospromozhnist mashynobudivnoi produktzii v umovakh nestabilnoi rynkovoi kon'iunktury" [The competitiveness of engineering products in an unstable market conditions]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.07.01*, 2006.

Lisovska, L. S. "Otsiniuvannia ta rehuliuivannia konkurentospromozhnosti produktzii" [Evaluation and regulation of competitive products]. *Dys. ... kand. ekon. nauk za spets.: 08.02.03*, 2002.

Savchuk-Polishchuk, T. O. "Konkurentospromozhnist mashynobudivnoi produktzii na zovnishnikh rynkakh" [The competitiveness of engineering products in foreign markets]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.05.01*, 2004.

Tarasenko, I. O. "Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti produktzii pidpriemstv shkirianoj promyslovosti" [Organizational and economic foundations of competitiveness of companies in the leather industry]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.06.01*, 2001.

УДК 65.016

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА»

КОТ О. В., ПАВЛЮК О. О.

УДК 65.016

Кот О. В., Павлюк О. О. Визначення сутності поняття «розвиток підприємства»

Розглянуто питання розвитку підприємства, яке на сьогодні є одним з найактуальніших для України. Для забезпечення безперервного процесу економічного розвитку кожне підприємство прагне до раціонального використання ресурсів, поліпшення якості продукції, задоволення соціальних потреб своїх працівників і населення регіону, на якому воно функціонує, і має основну мету – підвищення прибутковості виробництва. Досліджено наукові роботи вітчизняних і закордонних учених, де постає проблема соціальної підприємства. Наведено найважливіші напрямки, а також виведено основні варіанти розвитку підприємств у сучасних умовах. Розглянуто розвиток як процес, який зумовлюється факторами зовнішнього та внутрішнього середовища. Охарактеризовано та графічно наведено етапи життєвого циклу підприємства, від кожного з яких безпосередньо залежить розвиток підприємства. Проаналізовано можливості розвитку підприємства в умовах кризових ситуацій. Визначено сутність поняття «розвиток підприємства» та обґрунтовано важливість і актуальність детального вивчення цього питання з метою забезпечення певного рівня конкурентоспроможності підприємства.

Ключові слова: розвиток підприємства, стратегія розвитку, етапи розвитку, концепція організаційного розвитку, антикризове управління, модель Грейнера.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Кот Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: lenkot@mail.ru

Павлюк Олександра Олександрівна – аспірантка, кафедра міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: alexandrap12@inbox.ru

УДК 65.016

UDC 65.016

Кот Е. В., Павлюк А. А. Определение сути понятия «развитие предприятия»
Рассмотрен вопрос развития предприятия, который на сегодняшний день является одним из самых актуальных для Украины. Для обеспечения непрерывного процесса экономического развития каждое предприятие стремится к рациональному использованию ресурсов, улучшению качества продукции, удовлетворению социальных потребностей своих работников и населения региона, на котором оно функционирует, и имеет конечную цель – повышение прибыли производства. Исследованы научные работы отечественных и зарубежных ученых, в которых рассмотрена проблема развития предприятия. Приведены важнейшие направления, а также выведены основные варианты развития предприятия в современных условиях. Рассмотрено развитие как процесс, который обуславливается факторами внешней и внутренней среды. Охарактеризованы и графически представлены этапы жизненного цикла предприятия, от каждого из которых напрямую зависит развитие предприятия. Проанализированы возможности развития предприятия в условиях кризисных ситуаций. Определена сущность понятия «развитие предприятия» и доказана важность и актуальность детального изучения этого вопроса с целью обеспечения определенного уровня конкурентоспособности предприятия.

Ключевые слова: развитие предприятия, стратегия развития, этапы развития, концепция организационного развития, антикризисное управление, модель Грейнера.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Кот Елена Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: lenkot@mail.ru

Павлюк Александра Александровна – аспирантка, кафедра международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: alexandrap12@inbox.ru

Kot O. V., Pavlyuk O. O. Definition of the Essence of the «Enterprise Development» Notion

The article considers the issue of development of an enterprise, which is one of the most urgent today for Ukraine. In order to ensure a continuous process of economic development, each enterprise strives for the rational use of resources, improvement of the quality of products, satisfaction of social requirements of their employees and population of the region where it functions and has a final goal – profit increase. The article studies scientific works of domestic and foreign scientists, in which they consider the problem of enterprise development. It provides main directions and derives main variants of enterprise development under modern conditions. It considers development as a process, which is influenced by factors of external and internal environment. It characterises and graphically presents stages of the enterprise life cycle, each of which makes its impact on enterprise development. It analyses possibilities of development of an enterprise under crisis. It defines the essence of the "enterprise development" notion and proves importance and urgency of a detailed study of this issue with the aim to ensure a certain level of enterprise competitiveness.

Key words: enterprise development, strategy of development, stages of development, concept of organisational development, anti-crisis management, Greiner model.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 10.

Kot Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: lenkot@mail.ru

Pavlyuk Olexandra O. – Postgraduate Student, Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: alexandrap12@inbox.ru

У сучасному розумінні економічний розвиток країни передбачає високе забезпечення ефективності господарювання підприємства, тобто є основною рушійною силою конкурентоспроможності на світовому ринку конкретної країни. Підприємство розвивається не автономно, а в безпосередньому зв'язку із зовнішнім середовищем. Україна в даний час знаходиться на етапі розвитку своїх потенційних можливостей, на етапі, коли необхідно зрозуміти сильні та слабкі сторони ресурсного запасу країни та використовувати ці знання, реалізуючі стратегію розвитку країни через підприємства. Підприємство, безперечно, являє собою один із головних елементів ринкового господарства та є провідним і важливим аспектом сучасної економіки. Від ефективності функціонування підприємства залежать економічний, науковий, технічний рівень розвитку країни, добробут усіх верств населення. Особливість галузі, в якій функціонує підприємство, позначається на особливостях його розвитку. Складність діяльності сучасного підприємства полягає в тому, що існує необхідність розуміння визначення сутності поняття «розвиток підприємства», тому обрана тема є актуальною в сучасних умовах світового ринку.

Розвиток підприємства означає якісні зміни й оновлення його господарської системи та організаційної структури, підвищення ефективності функціонування на основі вдосконалення техніки, технології та організації праці у всіх структурних підрозділах, підвищення якості продукції та послуг, що ним надаються [5]. Для забезпечення безперервного процесу економічного розвитку кожне підприємство повинне прагнути до раціонального використання ресурсів, поліпшення якості продукції, задоволення соціальних потреб своїх працівників і населення регіону, на який воно функціонує, і, нарешті, підвищення прибутковості виробництва.

Актуальність даного питання обумовлюється не тільки тим, що існує ряд проблем, труднощів і думок учених, які різняться, щодо перспектив розвитку підприємства, але й тим, що для сучасного підприємства постає проблема новітніх змін в економіці країни – особливості інтеграційних та інвестиційних процесів. Проблема розвитку підприємства досліджується в наукових роботах, як вітчизняних, так і закордонних вчених, а саме: Ансоффа І., Акоффа Р. Л., Афанасьєва Н. В., Афоніна І. В., Бондар Н. М., Гончарук В. А., Запасної Л. С., Василенко В. О., Кизима М. О., Нечепуренко М. Н., Пономаренко В. С. та інших.

На думку І. Ансоффа, розвиток – це питання не стільки того, що є, скільки того, що може бути зроблене з тим, що є [2]. Сьогодні світова економіка практично щоденно переживає серйозні зміни, та у сформованих умовах ринку України також відбуваються значні зміни. Зараз такий час, коли успішний розвиток підприємства безпосередньо залежить від розробленої стратегії та методів її впровадження.

Слід зазначити, що поняття «розвиток» і «зростання», хоча й взаємопов'язані, однак за своїм змістом часто можуть не співпадати. Як вважає Р. Л. Акофф, зростання і розвиток – не однакові поняття. Зростання може відбуватися з розвитком або при його відсутності [1]. У біль-

шості випадків зростання означає підвищення розмірів або числа об'єктів. До зростання підприємства відноситься як збільшення їхніх розмірів, так і розширення діяльності за такими показниками: 1) обсяг виробництва; 2) частка на ринку; 3) чисельність персоналу; 4) величина продажів; 5) чистий прибуток.

Підприємства як організовані системи можуть стимулювати своє зростання, здійснюючи цілеспрямований вибір, наприклад, розширення ринку збуту, залучення інвестицій і т. п. Обмеження зростання не обмежує розвиток [1]. Отже, розвиток підприємства можливий не тільки за одночасного його зростання, а й за незмінних масштабів його діяльності, тобто відсутність зростання не є перешкодою для розвитку підприємства.

Афанасьєв Н. В. визначає розвиток як процес, коли внаслідок поліпшення виробничих або бізнес-процесів чи керування ними досягнутий якісний або кількісний приріст корисного результату процесу в порівнянні з колишнім рівнем або з рівнем, досягнутим на інших підприємствах [3, с. 36].

Афонін І. В. зазначає, що розвиток полягає в ефективному перерозподілі ресурсів, передусім інвестиційного характеру, за напрямками, які забезпечують максимальну конкурентоспроможність протягом максимально тривалого періоду, вдосконалення товарів і послуг, вдосконалення структури та систем управління організацією.

У рамках концепції, запропонованої Нечепуренко М. Н., економічний розвиток підприємства визначається, як процес оновлення виробничих або бізнес-процесів, що забезпечує якісно новий рівень функціонування підприємства. Автор вважає інноваційну діяльність єдиним основним напрямом економічного розвитку організації [4, с. 23].

На рис. 1 наведено найважливіші напрямки розвитку підприємств у сучасних умовах [7].

Основною характерною рисою сучасних систем управління всередині підприємства є орієнтація на довгострокову перспективу, зосередження уваги на фундаментальних дослідженнях, диверсифікацію діяльності, активне впровадження інновацій, максимальне використання творчої активності персоналу підприємства [7].

Отже, основними варіантами розвитку підприємства є:

- ✦ внутрішнє зростання за рахунок використання власних ресурсів;
- ✦ злиття, поглинання інших господарюючих суб'єктів з метою збільшення ресурсів і виходу на нові ресурсні ринки та ринки збуту;
- ✦ перерозподіл внутрішніх ресурсів, зосередження їх на пріоритетних напрямках діяльності;
- ✦ припинення здійснення неефективних напрямків діяльності, не забезпечених ресурсами. Може відбуватись шляхом продажу пакету акцій та активів, внутрішньої ліквідації або переорієнтації;
- ✦ відокремлення, передача видів діяльності, не забезпечених ресурсами, іншим виконавцям на договірній основі через продаж або виділення активів.

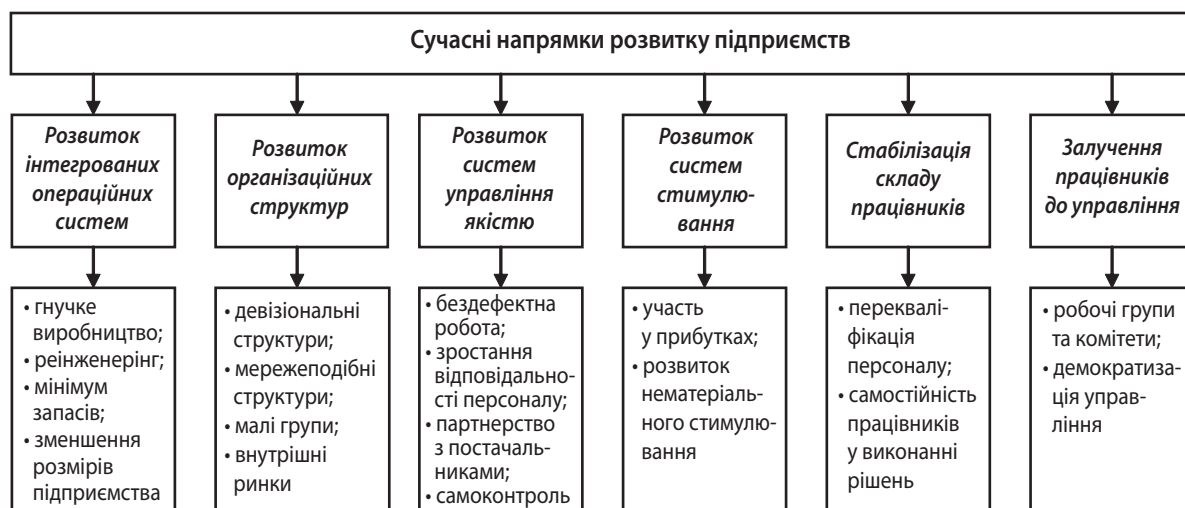

Рис. 1. Сучасні напрямки розвитку підприємств

Досліджуючи проблему розвитку підприємства, цікавим і закономірним є той факт, що багато підприємств з однаковими умовами на початковому етапі досягають різних цілей, отримують неоднакові результати. Одні підприємства є дуже успішними та приносять хороший прибуток, інші посередні та мають середні показники, а треті взагалі сходять з дистанції через власну неконкурентоздатність.

Факторів, що мають вплив на діяльність тієї чи іншої організації, можна налічити велику кількість, і всі вони певною мірою впливають на розвиток підприємства.

Розвиток, як процес, зумовлюється такими факторами:

- ✦ зовнішнього середовища (економічні, політичні, правові, соціальні, технологічні);
- ✦ безпосереднього оточення (стан ринкового середовища, стан конкурентного середовища на ринку);
- ✦ внутрішнього середовища (розподіл внутрішніх ресурсів, технологічна оснащеність підприємства, зміна стратегії, методів і принципів управління, тощо).

Взагалі, розвиток кожного підприємства має циклічний характер, проходить певні стадії життєвого циклу, тобто підприємства зароджуються, розвиваються, процвітають, слабшають і припиняють існування.

Один із варіантів розподілу життєвого циклу підприємства на відповідні тимчасові відрізки передбачає такі етапи [5].

1. Етап підприємництва. Організація знаходиться в стадії становлення, формується життєвий цикл продукції. Цілі є ще нечіткими, творчий процес проходить вільно, просування до наступного етапу вимагає стабільного забезпечення ресурсами.

2. Етап колективності. Розвиваються інноваційні процеси попереднього етапу, формується місія організації. Комунікації та структура в рамках організації залишаються по суті неформальними.

3. Етап формалізації і управління. Структура організації стабілізується, вводяться правила, визначаються процедури. Акцент робиться на ефективність

інновацій і стабільність. Розробка і прийняття рішень стають провідними компонентами організації. Зростає роль вищої керівної ланки організації, процес прийняття рішень стає більш зваженим, консервативним.

4. Етап розробки структури. Організація збільшує випуск своїх продуктів і розширює ринок надання послуг. Керівники виявляють нові можливості розвитку. Організаційна структура стає більш комплексною і відпрацьованою. Механізм прийняття рішень децентралізований.

5. Етап снаду. У результаті конкуренції на ринку в організації зменшується попит на свою продукцію чи послуги. Керівники шукають шляхи утримання ринків і використання нових можливостей. Збільшується потреба в працівниках, особливо тих, хто має найбільш цінні спеціальності. Кількість конфліктів нерідко збільшується. До керівництва приходять нові люди, які намагаються затримати занепад. Механізм розробки і прийняття рішень централізований.

Графічно основні етапи життєвого циклу підприємства представлені на рис. 2. На ньому показано по вихідній лінії створення, зростання і зрілість організації, а також її занепад, що позначений спадною кривою.

Для того, щоб детальніше зрозуміти динаміку становлення підприємства, слід розглянути приблизні етапи розвитку підприємства не тільки в глобальному сенсі, а й зосереджуючись на специфічних його напрямках, характеристику яких запропонував С. Іванов [8] (табл. 1).

Становлення будь-якого підприємства можна розглянути з кількох точок зору: з боку організаційного розвитку, наявності фінансових ресурсів і розвитку кадрової політики.

Концепція організаційного розвитку передбачає зміни у структурному та кадровому аспектах. У межах структурного підходу робиться спроба створення сприятливих умов для досягнення підприємством поставлених цілей за допомогою організаційного регулювання.

Сучасні умови діяльності багатьох підприємств характеризуються наявністю суттєвих змін у макросередовищі, які представлені тенденціями НТП, швидким застаріванням знань, виникненням нових сфер економіки, постійно змінюваним ринковим середовищем,

що обумовляє необхідність своєчасного проведення реорганізаційних змін на підприємстві. Таким чином, підприємство приносить максимальну корисність, налаштовуючись на потреби ринку. Тобто, можна зробити висновок, що якісний організаційний розвиток і є запорукою його успіху на ринку.

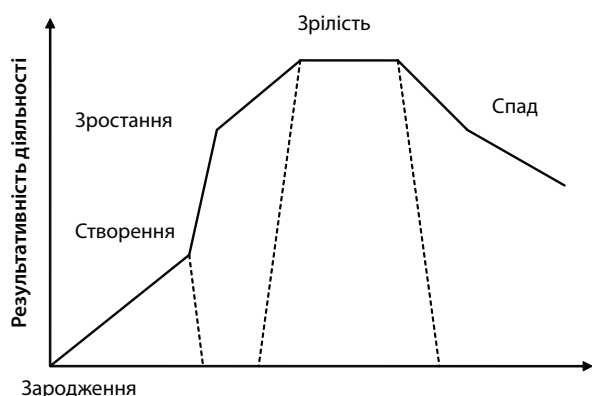

Рис. 2. Життєвий цикл підприємства (типова крива)

У межах кадрового підходу проводяться спеціальні заходи з підвищення кваліфікації працівників підприємства (розвитку персоналу) та стимулювання їхньої готовності до сприйняття змін.

Персонал підприємства є найбільш чутливим елементом організації, його поведінка відображає всі зміни, що відбуваються всередині фірми. Саме від роботи персоналу, без перебільшення, залежить продуктивність виробництва та результат, досягти якого має за мету підприємство.

Особистість керівника – це головний актив, що визначає розвиток підприємства і його життєві цикли.

Дуже часто поштовхом до змін на підприємстві є кризові ситуації. Необхідні зміни у стратегії, виробничих процесах, організаційній структурі можуть здійснюватись поступово, у вигляді низки кроків, або ж радикально, у вигляді великих стрибків. Відповідно до цього розрізняють «революційну» та «еволюційну» моделі розвитку на підприємстві [7].

- ✦ «Революційна» модель змін була запропонована американськими фахівцями у галузі менеджменту М. Хаммером та Дж. Чампі у 1991 році. Вона набула ще назву **концепції реінжинірингу бізнесу**. Вони розглядають реінжиніринг бізнесу як принципове переосмислення та радикальне перепроєктування підприємства і його найважливіших процесів з метою кардинального поліпшення найважливіших кількісно вимірюваних показників сучасної ефективності: вартості, якості, сервісу та оперативності.
- ✦ «Еволюційна» модель змін (або **концепція організаційного розвитку**) базується на концепції планування, ініціювання та здійснення процесів зміни соціальної системи, що передбачає залучення великої кількості учасників. Тобто, організаційний розвиток розглядається як довготерміновий, ретельний та всеохоплюючий процес зміни та розвитку підприємства та людей, які в ньому працюють.

Фінансова криза – найкращий час для розвитку підприємництва, захоплення або розширення частки ринку, звільненої його більш слабкими учасниками.

Публікації останніх років з питань розвитку й удосконалення роботи підприємств відбувають системний

Таблиця 1

Характеристика етапів розвитку підприємства

№ п/п	Етап	Характеристика
1	Організація	Відсутність будь-якої корпоративної культури і контролю над процесами, що відбуваються всередині підприємства, більшість починань з'являються стихійно і не несуть фінансовий підтекст. Усе, скоріше, тримається на ентузіазмі колективу, який має певну ідею та має намір втілити її в життя. Підприємство намагається визначити своє місце на ринку, зрозуміти цільову аудиторію і знайти ключових клієнтів
2	Активне зростання, або «Набирання обертів»	На підприємстві починає діяти активна кадрова політика, багато працівників не приживаються, але ті, хто витримує, стають основою сильної команди. Підприємство визначає пріоритети розвитку, своїх потенційних клієнтів і свій кінцевий продукт або послугу
3	Стабільність	Підприємство являє собою стійкий, досить потужний корабель, який впевнено пливе крізь простори ринку. Підприємство має гарну репутацію, для найманих робітників працювати на такому підприємстві є дуже престижним. Зростає число менеджерів та їх помічників, які виконують обов'язки, що не мають прямого відношення до діяльності жодного з підрозділів підприємства. Це веде до простою і затягування термінів. Наймане керівництво стає нормою. Реальних засновників тепер не бачить ніхто. Розвивається система безпеки підприємства
4	Бюрократія	Складний період для підприємства. Ринку вимагає постійного стеження за попитом і конкурентами, підприємство втрачає гнучкість. Кількість усляких регламентів величезна, усе підпорядковане суворому «паперовому» контролю. Поширене «перетягування» влади між топ-менеджерами – боротьба за владу стає основною діяльністю співробітників. Засновники підприємства, що звикли до постійного та стабільного отримання прибутку, не надто переймаються діяльністю підприємства на рівні менеджерів середньої ланки та не розуміють: якщо негайно не вжити певних мір, то підприємство підійде до тієї межі, коли настане початок кінця його успішного розвитку. Підприємство абсолютно беззахисне перед можливими кризами та атаками конкурентів, що взагалі ставить весь бізнес під загрозу

підхід до розробки стратегії економічного розвитку, ресурсної бази, стан і розвиток зовнішнього й внутрішнього середовища підприємства, орієнтованого на власні можливості, а також антикризові методики. З огляду на події у світовій економіці та економічну ситуацію в Україні впродовж останнього десятиріччя, дослідження можливостей та шляхів розвитку підприємства в умовах фінансової кризи є дійсно актуальними. Так, методики антикризового управління сформовані й проаналізовані в працях Г. Бірмана, Р. Брейлі, В. М. Іванова, В. В. Ковальова, В. М. Матвеевої, Р. В. Уотермена, Е. А. Уткіна, Дж. Фіннерті, С. Шмідта та інших.

Основними напрямками антикризового управління на рівні господарюючого суб'єкта вважаються постійний моніторинг фінансово-економічного стану підприємства, розробка нової управлінської, фінансової й маркетингової стратегій, скорочення постійних і змінних витрат, підвищення продуктивності праці, залучення коштів засновників, посилення мотивації персоналу. Уніфікованих методик підготовки до можливих глобальних кризових явищ, а також розвитку підприємства в цей період без істотних втрат не існує. Але є щось безцінне – досвід, придбаний у попередніх кризах [9].

У наш час у світі розроблено кілька десятків працюючих теорій. Одна з них – модель Грейнера, яка описує розвиток її через кризові моменти (рис. 3).

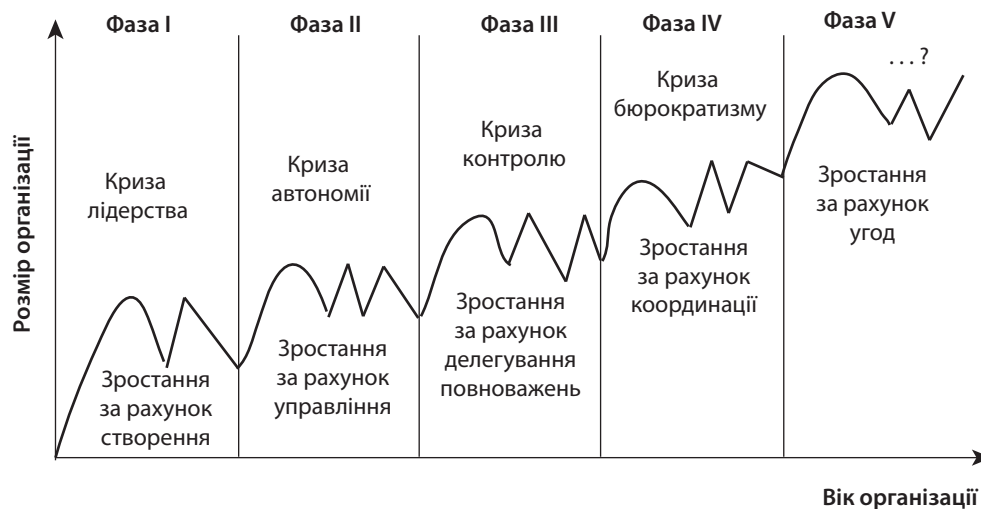

Рис. 3. Етапи розвитку підприємства за моделлю Грейнера

Ларрі Грейнер визначив п'ять етапів розвитку організацій, кожному з яких передують кризи організаційного розвитку. Тобто перехід від однієї стадії до іншої відбувається тільки після подолання чергової кризи.

Л. Грейнер одним з перших став розглядати підприємство як організм, майбутнє якого залежить не тільки від тих умов, в яких вона перебуває в даний момент, але і від тієї історії, яка існує у підприємства. Таким чином, Грейнер вважає, що життя підприємства складається в просуванні через стадії, де кожен еволюційний період створює свою власну революцію. Революція – бурхливий період у розвитку підприємства, що вимагає серйозного перегляду методів управління. Шлях

підприємства з однієї стадії свого розвитку до наступної лежить через подолання відповідної кризи даного перехідного періоду [10].

ВИСНОВКИ

Змінюване зовнішнє середовище вимагає від підприємця прояву таких якостей, як:

- ✦ гнучкість на ринку, де розгорнуло свою діяльність підприємство, визначеність у цілях та єдиний напрямок;
- ✦ виважена стратегія підприємства, націлена на результат.

Однією з умов позитивного результату, до якого прямує підприємець, – постійний розвиток підприємства. Аналізуючи дослідження та наукові роботи закордонних і вітчизняних учених, можна зробити висновок, що поняття «розвиток підприємства» є достатньо складним, яке взагалі можна розуміти як сукупність процесів, змін, за допомогою яких підприємство має змогу перейти з одного якісного стану до іншого, більш досконалого.

Якісне розуміння значення даного поняття має певні переваги підприємця перед іншими підприємствами, що неуклібно приводить до збільшення потенціалу підприємства в цілому та підвищує його спроможність протистояти різного роду негативним впливам зовнішнього середовища і, за допомогою певних дій, навпаки, захопити та розширити частки ринку. ■

Література

1. Акофф Р. Планування майбутнього корпорації / Пер. з англ. під ред. В. І. Данілова-Данільяна. – М. : Прогрес, 1985. – 328 с.
2. Ансофф І. Стратегічне управління / І. Ансофф : [пер. з англ.]. – М. : Економіка, 2005.
3. Афанасьєв Н. В. Управління розвитком підприємства : монографія / Н. В. Афанасьєв, В. Д. Рогожкін, В. І. Рудика. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 184 с.
4. Нечепуренко М. Н. Проблеми економічного розвитку підприємств / М. Н. Нечепуренко // Питання економічних наук. – 2006. – № 1 (17). – С. 23 – 25.
5. Осовська Г. В. Основи менеджменту : навчальний посібник / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К. : Кондор, 2006. – 664 с.

6. http://ru.osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/21582
7. <http://business-consultant.com.ua/publicaciiub101.html>
8. <http://www.finansy.asia/node/224>
9. http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=41130
10. <http://www.rusarticles.com/predprinimatelstvo-statya/modeli-razvitiya-organizacii-model-l-grejnera-4724538.html>

REFERENCES

- http://ru.osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/21582
<http://business-consultant.com.ua/publicaciiub101.html>
<http://www.finansy.asia/node/224>
Akoff, R. *Planuvannia maibutnyoho korporatsii* [Planning for the future of the corporation]. Moscow: Prohres, 1985.

- Ansoff, I. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Moscow: Ekonomika, 2005.
Afanasiev, N. V., Rohozhkin, V. D., and Rudyka, V. I. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva* [Management of the Company]. Kharkiv: INZhEK, 2003.
http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=41130
Nechepurenko, M. N. "Problemy ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv" [Problems of economic development ventures]. *Pytannia ekonomichnykh nauk*, no. 1 (17) (2006): 23-25.
Osovskaya, H. V., and Osovskiy, O. A. *Osnovy menedzhmentu* [Principles of Management]. Kyiv: Kondor, 2006.
<http://www.rusarticles.com/predprinimatelstvo-statya/modeli-razvitiya-organizacii-model-l-grejnera-4724538.html>

УДК 658.5(075.8)

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ПАРАМЕТРОВ СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ В ЗОНЕ УБЫТОЧНОСТИ

КАРАПЕЙЧИК И. Н.

УДК 658.5(075.8)

Карапейчик И. Н. Особенности влияния параметров состояния предприятия на его экономический потенциал в зоне убыточности

Представление потенциалов предприятия в виде потенциальных функций, выражающих зависимость величины потенциалов от параметров состояния предприятия и внешней среды его функционирования, требует разработки качественно новых методологии и методических подходов к измерению потенциалов. В статье рассмотрены методические аспекты построения и анализа потенциальных функций, а также результаты апробации предложенного подхода на примере изучения зависимости экономического потенциала модельного промышленного предприятия от состояния предприятия в условиях рентабельного функционирования и в зоне убыточности. Показано, что задача измерения экономического потенциала по сути эквивалентна задаче параметрического программирования определенной структуры, а эффективным инструментом анализа соответствующих потенциальных функций может выступать метод статистических испытаний математической модели предприятия оптимизационного типа, уровень потенциала и равновесное поведение которого являются функциями параметров состояния предприятия и внешней среды. Для конкретных числовых моделей предприятия с помощью предложенного метода выполнено частичное табулирование потенциальной функции, соответствующей экономическому потенциалу предприятия, функционирующего в благоприятных условиях и в условиях убыточности. С помощью методов корреляционного и регрессионного анализа на количественном уровне выявлен существенно различный характер влияния параметров состояния предприятия на величину экономического потенциала закономерности в зонах рентабельности и убыточности, а также определены критические факторы состояния предприятия, воздействие на которые может способствовать повышению потенциала предприятия.

Ключевые слова: предприятие, экономический потенциал, зона убыточности, математическая модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 6. **Формул.:** 6. **Библ.:** 23.

Карапейчик Игорь Николаевич – кандидат экономических наук, генеральный директор ПАО «Азовмаш» (пл. Машиностроителей, 1, Мариуполь, Донецкая обл., 87535, Украина)

E-mail: karaheychik@azovmash.com

УДК 658.5(075.8)

Карапейчик И. М. Особенности влияния параметров состояния предприятия на его экономический потенциал в зоне убыточности

Представление потенциалов предприятия в виде потенциальных функций, які виражають залежність величини потенциалів від параметрів стану підприємства і зовнішнього середовища його функціонування, потребує розробки якісно нових методологій та методичних підходів до вимірювання потенціалів. У статті розглянуто методичні аспекти побудови і аналізу потенціальних функцій, а також результати апробації запропонованого підходу на прикладі вивчення залежності економічного потенціалу модельного промислового підприємства від стану підприємства в умовах рентабельного функціонування і в зоні збитковості. Показано, що задача вимірювання економічного потенціалу по суті еквівалентна задачі параметричного програмування певної структури, а ефективним інструментом аналізу відповідних потенціальних функцій може виступати метод статистичних випробувань математичної моделі підприємства оптимізаційного типу, рівень потенціалу і рівноважна поведінка якого є функціями параметрів стану підприємства і зовнішнього середовища. Для конкретних числових моделей підприємства за допомогою запропонованого методу виконано часткове табулювання потенціальної функції, що відповідає економічному потенціалу підприємства, яке функціонує в сприятливих умовах і в умовах збитковості. За допомогою методів кореляційного і регресивного аналізу на кількісному рівні виявлено суттєво різний характер впливу параметрів стану підприємства на величину економічного потенціалу закономірності в зонах рентабельності та збитковості, а також критичні фактори стану підприємства, вплив на які може сприяти підвищенню потенціалу підприємства.

Ключові слова: підприємство, економічний потенціал, зона збитковості, математична модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 6. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 23.

Карапейчик Ігор Михайлович – кандидат економічних наук, генеральний директор ПАТ «Азовмаш» (пл. Машинобудівників, 1, Мариуполь, Донецька обл., 87535, Украина)

E-mail: karaheychik@azovmash.com

UDC 658.5(075.8)

Karapeychik I. N. Specific Features of Influence of Parameters of the State of an Enterprise upon its Economic Potential in the Zone of Unprofitability

Presentation of enterprise potentials in the form of potential functions that express dependence of the size of potentials on parameters of the state of an enterprise and external environment of its functioning requires development of a qualitatively new methodologies and methodical approaches to the measured potentials. The article considers methodical aspects of building and analysis of potential functions and also results of aproration of the proposed approach using the example of the study of dependence of economic potential of a model industrial enterprise on the state of the enterprise under conditions of profitable functioning in the zone of unprofitability. It shows that the task of measurement of economic potential is, actually, equal to the task of parametric programming of a certain structure, and an effective instrument of analysis of relevant potential functions could be a method of statistical tests of the mathematical model of an enterprise of the optimised type, the level of potential and balanced behaviour of which are functions of parameters of the state of the enterprise and external environment. Using the offered method the article conducts, for specific numeric models of the enterprise, a partial tabulation of the potential function that corresponds with the economic potential of the enterprise, which functions under favourable conditions and under conditions of unprofitability. The methods of correlation and regression analysis the article reveals at the quantitative level a significantly different character of influence of parameters of the state of the enterprise upon the value of economic potential of regularity in the zones of profitability and unprofitability and also identifies critical factors of the state of the enterprise, impact on which could facilitate increase of the enterprise potential.

Key words: enterprise, economic potential, zone of unprofitability, mathematical model.

Pic.: 2. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 23.

Karapeychik Igor N. – Candidate of Sciences (Economics), General Director of the PJSC «Azovmash» (pl. Mashynobudivnykyv, 1, Mariupol, 87535, Ukraine)

E-mail: karaheychik@azovmash.com

6. http://ru.osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/21582
7. <http://business-consultant.com.ua/publicaciiub101.html>
8. <http://www.finansy.asia/node/224>
9. http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=41130
10. <http://www.rusarticles.com/predprinimatelstvo-statya/modeli-razvitiya-organizacii-model-l-grejnera-4724538.html>

REFERENCES

- http://ru.osvita.ua/vnz/reports/econom_theory/21582
<http://business-consultant.com.ua/publicaciiub101.html>
<http://www.finansy.asia/node/224>
Akoff, R. *Planuvannia maibutnyoho korporatsii* [Planning for the future of the corporation]. Moscow: Prohres, 1985.

- Ansoff, I. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Moscow: Ekonomika, 2005.
Afanasiev, N. V., Rohozhkin, V. D., and Rudyka, V. I. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva* [Management of the Company]. Kharkiv: INZhEK, 2003.
http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=41130
Nechepurenko, M. N. "Problemy ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv" [Problems of economic development ventures]. *Pytannia ekonomichnykh nauk*, no. 1 (17) (2006): 23-25.
Osovska, H. V., and Osovskiy, O. A. *Osnovy menedzhmentu* [Principles of Management]. Kyiv: Kondor, 2006.
<http://www.rusarticles.com/predprinimatelstvo-statya/modeli-razvitiya-organizacii-model-l-grejnera-4724538.html>

УДК 658.5(075.8)

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ ПАРАМЕТРОВ СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ НА ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ В ЗОНЕ УБЫТОЧНОСТИ

КАРАПЕЙЧИК И. Н.

УДК 658.5(075.8)

Карапейчик И. Н. Особенности влияния параметров состояния предприятия на его экономический потенциал в зоне убыточности

Представление потенциалов предприятия в виде потенциальных функций, выражающих зависимость величины потенциалов от параметров состояния предприятия и внешней среды его функционирования, требует разработки качественно новых методологии и методических подходов к измерению потенциалов. В статье рассмотрены методические аспекты построения и анализа потенциальных функций, а также результаты апробации предложенного подхода на примере изучения зависимости экономического потенциала модельного промышленного предприятия от состояния предприятия в условиях рентабельного функционирования и в зоне убыточности. Показано, что задача измерения экономического потенциала по сути эквивалентна задаче параметрического программирования определенной структуры, а эффективным инструментом анализа соответствующих потенциальных функций может выступать метод статистических испытаний математической модели предприятия оптимизационного типа, уровень потенциала и равновесное поведение которого являются функциями параметров состояния предприятия и внешней среды. Для конкретных числовых моделей предприятия с помощью предложенного метода выполнено частичное табулирование потенциальной функции, соответствующей экономическому потенциалу предприятия, функционирующего в благоприятных условиях и в условиях убыточности. С помощью методов корреляционного и регрессионного анализа на количественном уровне выявлен существенно различный характер влияния параметров состояния предприятия на величину экономического потенциала закономерности в зонах рентабельности и убыточности, а также определены критические факторы состояния предприятия, воздействие на которые может способствовать повышению потенциала предприятия.

Ключевые слова: предприятие, экономический потенциал, зона убыточности, математическая модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 6. **Формул.:** 6. **Библ.:** 23.

Карапейчик Игорь Николаевич – кандидат экономических наук, генеральный директор ПАО «Азовмаш» (пл. Машиностроителей, 1, Мариуполь, Донецкая обл., 87535, Украина)

E-mail: karaheychik@azovmash.com

УДК 658.5(075.8)

Карапейчик И. М. Особенности влияния параметров состояния предприятия на его экономический потенциал в зоне убыточности

Представление потенциалов предприятия в виде потенциальных функций, які виражають залежність величини потенциалів від параметрів стану підприємства і зовнішнього середовища його функціонування, потребує розробки якісно нових методологій та методичних підходів до вимірювання потенціалів. У статті розглянуто методичні аспекти побудови і аналізу потенціальних функцій, а також результати апробації запропонованого підходу на прикладі вивчення залежності економічного потенціалу модельного промислового підприємства від стану підприємства в умовах рентабельного функціонування і в зоні збитковості. Показано, що задача вимірювання економічного потенціалу по суті еквівалентна задачі параметричного програмування певної структури, а ефективним інструментом аналізу відповідних потенціальних функцій може виступати метод статистичних випробувань математичної моделі підприємства оптимізаційного типу, рівень потенціалу і рівноважна поведінка якого є функціями параметрів стану підприємства і зовнішнього середовища. Для конкретних числових моделей підприємства за допомогою запропонованого методу виконано часткове табулювання потенціальної функції, що відповідає економічному потенціалу підприємства, яке функціонує в сприятливих умовах і в умовах збитковості. За допомогою методів кореляційного і регресивного аналізу на кількісному рівні виявлено суттєво різний характер впливу параметрів стану підприємства на величину економічного потенціалу закономірності в зонах рентабельності та збитковості, а також критичні фактори стану підприємства, вплив на які може сприяти підвищенню потенціалу підприємства.

Ключові слова: підприємство, економічний потенціал, зона збитковості, математична модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 6. **Формул.:** 6. **Библ.:** 23.

Карапейчик Ігор Михайлович – кандидат економічних наук, генеральний директор ПАТ «Азовмаш» (пл. Машинобудівників, 1, Мариуполь, Донецька обл., 87535, Украина)

E-mail: karaheychik@azovmash.com

UDC 658.5(075.8)

Karapeychik I. N. Specific Features of Influence of Parameters of the State of an Enterprise upon its Economic Potential in the Zone of Unprofitability

Presentation of enterprise potentials in the form of potential functions that express dependence of the size of potentials on parameters of the state of an enterprise and external environment of its functioning requires development of a qualitatively new methodologies and methodical approaches to the measured potentials. The article considers methodical aspects of building and analysis of potential functions and also results of aproration of the proposed approach using the example of the study of dependence of economic potential of a model industrial enterprise on the state of the enterprise under conditions of profitable functioning in the zone of unprofitability. It shows that the task of measurement of economic potential is, actually, equal to the task of parametric programming of a certain structure, and an effective instrument of analysis of relevant potential functions could be a method of statistical tests of the mathematical model of an enterprise of the optimised type, the level of potential and balanced behaviour of which are functions of parameters of the state of the enterprise and external environment. Using the offered method the article conducts, for specific numeric models of the enterprise, a partial tabulation of the potential function that corresponds with the economic potential of the enterprise, which functions under favourable conditions and under conditions of unprofitability. The methods of correlation and regression analysis the article reveals at the quantitative level a significantly different character of influence of parameters of the state of the enterprise upon the value of economic potential of regularity in the zones of profitability and unprofitability and also identifies critical factors of the state of the enterprise, impact on which could facilitate increase of the enterprise potential.

Key words: enterprise, economic potential, zone of unprofitability, mathematical model.

Pic.: 2. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 23.

Karapeychik Igor N. – Candidate of Sciences (Economics), General Director of the PJSC «Azovmash» (pl. Mashynobudivnykyv, 1, Mariupol, 87535, Ukraine)

E-mail: karaheychik@azovmash.com

В рамках концепции потенциала как способности экономического субъекта произвольного иерархического уровня к осуществлению имманентно присущих ему видов деятельности [12, 14, 19, 22, 23] неизбежно возникает необходимость оценивания уровня потенциалов с учетом всей совокупности факторов, влияющих на их величину, включая факторы внешней среды. Результатом осознания этой необходимости стало введение в экономическую теорию потенциалов понятия потенциальной функции, характеризующей, на примере промышленных предприятий, зависимость величины потенциала предприятия от эндогенных факторов (параметров состояния предприятия) и факторов внешнеэкономической среды его функционирования (экзогенные факторы – параметры внешней среды предприятия) [15, 16]. При этом теоретическим базисом потенциальных функций послужило определение потенциалов в экономике как способности соответствующих экономических субъектов к осуществлению определенных видов деятельности, отражающей максимально возможный совокупный результат такой деятельности [10, 11, 14].

Такие представления о потенциалах экономических субъектов предполагают кардинальное изменение подходов к измерению уровня потенциалов, задача которого в этом случае принимает вид задачи выявления и анализа свойств соответствующих функциональных зависимостей.

С учетом того, что потенциал экономических субъектов принадлежит к признакам, имеющим прогнозный характер, и что величина потенциала определяется будущим состоянием внешней среды, задача измерения потенциалов относится к разряду задач, которым объективно присущ фактор неопределенности. Данное обстоятельство указывает на стохастическую природу оценок уровня потенциала экономических субъектов и правомерность применения для исследования потенциальных функций методов экономико-математического моделирования, статистических методов многомерного анализа, а также методов принятия решений в условиях неопределенности [2, 4, 21]. Немногочисленные примеры применения таких подходов для решения схожих задач в смежных разделах экономической теории свидетельствуют о перспективности этого направления в теории измерений обобщенных потенциальных признаков предприятий [1, 3, 5, 6, 8].

В развитие экономико-математического подхода к оценке инновационного потенциала, изложенного автором настоящего исследования в монографии [12], в работе [15] показано, что адекватной моделью потенциалов предприятия может служить модель предприятия оптимизационного типа, целевая функция которой выражает совокупный результат определенного вида деятельности предприятия, а оптимальное значение P целевой функции выступает в качестве оценки уровня соответствующего потенциала. При этом соотношения, определяющие допустимое множество решений указанной оптимизационной задач (модели предприятия) отражают состояние предприятия (эндогенные параметры S) и учитывают параметры внешней среды (экзогенные факторы X). Таким образом, потенциальная

функция предприятия Ψ определяется как отображение (с помощью соответствующей модели предприятия оптимизационного типа) многомерного пространства эндогенных и экзогенных факторов $S \times X$ в одномерное пространство уровня потенциала P [16].

С математической точки зрения модель потенциальной функции Ψ представляет собой задачу параметрического программирования [7], у которой в качестве параметров выступают параметры внешней среды X . В параметрическом программировании рассматривают такие составляющие проблемы исследования этих задач: а) нахождение и выяснение свойств множеств разрешимости задачи параметрического программирования; б) нахождение областей устойчивости решений и выяснение их строения; в) выяснение зависимости оптимального значения целевой функции от вектора параметров. Как легко видеть, проблема в) по своему содержанию в точности отвечает проблеме измерения потенциалов в экономике, а проблемы а) и б) имеют к ней непосредственное отношение.

Учитывая сложность задач параметрического программирования и отсутствия общих методов их решения, исследование потенциальных функций, заданных в таком виде, возможно путем их табулирования, т. е. путем расчета значений потенциальной функции при всевозможных сочетаниях аргументов. Таким образом, в общем случае численный анализ потенциальных функций является единственно возможным инструментом их исследования, а непрерывный характер аргументов этих функций предполагает использование всевозможных методов зондирования «зоны неопределенности» их параметров (см., например, [2, 4, 21]). К числу таких методов относятся и методы статистических испытаний [18, 20], на применении которых основаны разработки автора настоящей работы.

Согласно определению потенциальной функции предприятия [16] аргументами функции, например функции ψ , являются параметры внешней среды X , а параметры предприятия S в рамках конкретной математической модели предприятия являются параметрами данной функции, порождающими некоторое семейство (класс) потенциальных функций $\psi(S, X)$, отличающихся друг от друга значениями параметров S . Несмотря на это обстоятельство, научный и прикладной интерес представляют исследования зависимости величины потенциала предприятий как от параметров внешней среды X , так и от параметров состояния предприятия S . Это обусловлено комплексным действием на величину потенциала всей совокупности факторов [17] и тем, что и внутренние и внешние факторы могут быть объектами усилий, направленных на повышение потенциала предприятия [9].

Основной задачей настоящего исследования является изучение особенностей влияния параметров состояния предприятия в зоне убыточности в сравнении с влиянием указанных параметров при условиях, обеспечивающих рентабельное функционирование предприятия.

Рассматриваемые в настоящей работе результаты исследования влияния эндогенных факторов на уровень экономического потенциала предприятия, функционирующего в неблагоприятных внешнеэкономических условиях, как и результаты других исследований, проведенных в рамках общего анализа влияния состояния предприятия и внешнеэкономической среды, получены с использованием одной и той же математической модели предприятия в статической постановке, числовые параметры которой задавались в соответствии с изучаемой ситуацией.

В исследуемой модели промышленного предприятия предусматривается возможность использования нескольких технологий, каждая из которых специализирована на производстве своего (одного) вида продукции и предполагает использование определенной части основных производственных фондов предприятия общего назначения, имеющихся у предприятия трудовых ресурсов, а также набора материальных ресурсов нескольких видов. Каждая из технологий (технологических способов производства) предполагает пропорциональное (комплектное) использование материальных ресурсов различных видов.

Состояние предприятия определяется параметрами указанных технологий, величиной имеющихся ОПФ и трудовых ресурсов, параметрами механизма амортизации основных фондов, уровнем накладных расходов.

Множество параметров внешней среды формируют цены на материальные и трудовые ресурсы, а также продукцию предприятия, рыночное предложение материальных ресурсов и рыночный спрос на выпускаемую предприятием продукцию, учтенные в модели ставки налогов, обязательных платежей и сборов.

Предприятие при выборе параметров хозяйственной деятельности стремится обеспечить максимально возможную чистую прибыль с учетом состояния внешнеэкономической среды, а также естественных ограничений на использование факторов производства и объемы выпуска продукции. При этом управляющими переменными являются объемы использования производственных факторов (основного капитала, материальных и трудовых ресурсов) каждого вида каждой из технологий предприятия.

Таким образом, модель предприятия задается в виде оптимизационной задачи определенной структуры, имеющей характер оптимального распределения ограниченных ресурсов между технологическими способами производства, т. е. задачи отыскания оптимальной производственной программы предприятия.

Для математического описания этой задачи введем следующие обозначения:

n – количество используемых предприятием технологий, I – множество индексов таких технологий; m – количество видов производимой предприятием продукции (в рассматриваемой модели $m = n$, один продукт выпускается только одной технологией, а одна технология используется только для производства одного вида продукции); P_e – экономический потенциал предприятия (максимально возможный чистый доход предприятия); P_n – чистый доход (прибыль) предприятия; U – вектор

управляющих переменных; S, X – векторы параметров состояния предприятия и внешней экономической среды соответственно; $U = (K, L, R)$, где $K = (K_1, K_2, \dots, K_m)$, K_i – величина ОПФ, используемых по технологии i ; $L = (L_1, L_2, \dots, L_n)$, L_i – трудовые ресурсы, используемые по технологии i ; R – вектор количества комплектов ресурсов, используемых предприятием для производства всего объема продукции, $R = (R_1, R_2, \dots, R_m)$, R_i – количество комплектов ресурсов, используемых для производства продукции вида i ; r_j – количество ресурса вида j , используемого предприятием при выпуске всего объема продукции, $j \in J, J$ – множество индексов видов ресурсов; r_{ij} – затраты ресурса вида j при производстве продукции вида i ; a_{ij} – норма расхода ресурса j при производстве продукции i ($a_{i1}/a_{i2}/\dots/a_{im}$ – соотношение ресурсов всех видов в единичном комплекте ресурсов для производства продукции i); K_0 – величина ОПФ предприятия; L_0 – трудовые ресурсы предприятия; r'_j – рыночное предложение ресурса вида j ; q_i – объем выпуска продукции вида i ; Q_i – рыночный спрос на продукцию вида i ; $A_p, \alpha_{Ki}, \alpha_{Li}, \alpha_{Ri}$ – параметры производственной функции, соответствующей технологии i ; Q – валовой доход предприятия; q – вектор выпуска, $q = (q_1, \dots, q_m)$; c_q – вектор цен на продукцию предприятия, $c_q = (c_{q1}, \dots, c_{qm})$, c_{qi} – цена на продукцию вида i ; C – валовые расходы предприятия: c_{rj} – цена материального ресурса вида j ; c_L – «цена» трудовых ресурсов; δ_L – ставка сборов и отчислений, пропорциональных фонду оплаты труда; c_0 – условно-постоянные расходы предприятия; P_g, P_n – валовая и чистая прибыли предприятия; δ_K – коэффициент амортизации; δ_p – ставка налога на прибыль предприятия.

С учетом введенных обозначений математическую модель предприятия можно записать с помощью следующих соотношений:

$$P_e = \max_U P_n(U, S, X); \quad (1)$$

$$P_g = Q - C - \delta_K \cdot K; P_n = \begin{cases} P_g, & P_g \leq 0 \\ (1 - \delta_p) \cdot P_g, & P_g > 0 \end{cases}; \quad (2)$$

$$Q = q \cdot c_q; q_i = A_i \cdot K_i^{\alpha_{Ki}} \cdot L_i^{\alpha_{Li}} \cdot R_i^{\alpha_{Ri}} \quad \forall i; \quad (3)$$

$$C = \sum_j c_{rj} \cdot r_j + \sum_i (1 + \delta_L) \cdot c_L \cdot L_i + c_0; \quad (4)$$

$$r_j = \sum_i r_{ij}; r_{ij} = a_{ij} \cdot R_i \quad \forall i, j, i \in I, j \in J; \quad (5)$$

$$\sum_i K_i \leq K_0, \sum_i L_i \leq L_0, r_j \leq r'_j \quad \forall j, j \in J; \\ q_i \leq Q_i \quad \forall i, i \in I; \quad (6)$$

$$K \geq 0, L \geq 0, R \geq 0.$$

В качестве базовой для всего комплекса исследований зависимости экономического потенциала предприятия от параметров состояния предприятия S и внешней среды X принята модель со значениями параметров, приведенными в табл. 1.

Значения параметров модели условны и подобраны таким образом, чтобы технико-экономические показатели производства продукции, а также конъюнктура рынков материальных ресурсов и продукции были различными для разных видов продукции и ресурсов,

а равновесные поведения модельного предприятия – содержательными с экономической точки зрения.

Таблица 1

Значения параметров состояния предприятия и внешней среды

Состояние предприятия, S		Состояние внешней среды, X	
Параметры	Значение	Параметры	Значение
n; m	2; 2	$c_{r1}; c_{r2}$	1; 2
$a_{11}; a_{12}$	1; 2	$c_{q1}; c_{q2}; c_L$	5; 3; 1
$a_{21}; a_{22}$	3; 1	$r'_1; r'_2$	100; 75
$A_1; A_2$	5; 4	Q_1	50
$\alpha_{K1}; \alpha_{L1}; \alpha_{R1}$	0,3; 0,2; 0,4	Q_2	40
$\alpha_{K2}; \alpha_{L2}; \alpha_{R2}$	0,3; 0,5; 0,2	δ_L	0,30
K; L; c_0	100; 50; 50	δ_p	0,15

Важной особенностью данного набора значений эндогенных и экзогенных параметров модели является то, что при таких значениях этих параметров, даже с учетом варьирования их величин в некотором относительно небольшом диапазоне (во всех исследованиях значения параметров варьировались в диапазонах $\pm 20\%$ от базовых, «центральных», значений), обеспечивается рентабельное функционирование модельного предприятия.

Для исследования закономерностей влияния эндогенных факторов на уровень экономического потенциала предприятия в зоне убыточности использована числовая модель с существенно более неблагоприятными значениями параметров внешней среды, которые приведены в табл. 2.

Таблица 2

Значения параметров внешней среды

Экзогенные параметры, X	Значения
$c_{r1}; c_{r2}$	3; 6
$c_{q1}; c_{q2}; c_L$	2,5; 1,5
$r'_1; r'_2$	100; 75
Q_1, Q_2	40; 32
δ_L, δ_p	0,30; 0,15

Для компьютерного анализа экономического потенциала модельного предприятия применен метод статистических испытаний [20], в соответствии с которым множество возможных значений параметров состояния предприятия задавалось в виде прямоугольного параллелепипеда с центром, координаты которого указаны в табл. 1 или табл. 2 (в зависимости от исследованного случая), а диапазон возможных значений каждого параметра s_i задавался в виде отрезка $[s'_i - \Delta s_i; s'_i + \Delta s_i]$, где $\Delta s_i = \gamma \cdot s'_i$, s'_i – центр диапазона возможных значений i -го параметра и $0 < \gamma < 1$ (во всех расчетах значение γ принималось равным 0,2). Для каждого такого случая формировались статистическая выборка потенциальной функции Ψ (множество пар вида $\langle P_e, S \rangle$) из $N, N = 200$, наблюдений

путем генерирования случайным образом N векторов эндогенных параметров S (при этом параметры внешней среды оставались неизменными фиксированы), решения оптимизационной задачи (1) – (6) для каждого случайного набора параметров и, таким образом, определения соответствующего этому набору величины экономического потенциала предприятия P_e – оптимального значения целевой функции (1) указанной задачи оптимизации.

Основные статистики статистических выборок для случая неблагоприятных внешних условий (условия A, параметры внешней среды X табл. 2) в сопоставлении со случаем условий, обеспечивающих рентабельное функционирование (условия B, параметры внешней среды X табл. 1), приведены в табл. 3.

Таблица 3

Описательные статистики выборки значений эндогенных параметров и экономического потенциала

Показатель	Экономический потенциал (P_e)			
	A	A*	B	B*
Среднее	-2,473	0,731	214,947	0,644
Минимум	-79,984	0,000	166,279	0,000
Максимум	26,021	1,000	241,862	1,000
Размах	106,005	1,000	75,584	1,000
Стандартное отклонение	16,213	0,153	13,978	0,185
Коэффициент асимметрии	-0,850		-0,723	
Коэффициент вариации	-6,555	0,209	0,065	0,287
Доля убыточных предприятий	0,505		0,000	

(*) – нормированные данные (в данном исследовании использовано линейное преобразование данных в единичный отрезок).

Необходимость рассмотрения описательных статистик для исходных и нормированных данных обусловлена особенностями коэффициента вариации как меры рассеяния и его применения к экономическим показателям.

Как видно из табл. 3, изменение значения коэффициента вариации v при переходе от условий B (значение v^* таблицы) к условиям A (значение v) имеет противоположный характер. Если в экономическом анализе опираться на значение v , то можно заключить, что в зоне убыточности вариабельность величины экономического потенциала P_e существенно возрастает по сравнению с уровнем вариабельности экономического потенциала в зоне рентабельности. Этот эффект обусловлен низким значением математического ожидания показателя максимально возможной прибыли предприятия в силу алгебраического сложения убытков и прибыли, характерных для зоны убыточности. В зоне рентабельности такой эффект отсутствует.

С экономической точки зрения такие представления о вариабельности прибыли (убытков) вполне содержательны: при низком уровне средней прибыли/убытков даже незначительные изменения доходности имеют

существенное значение для предприятия. При высоком уровне доходности аналогичные по уровню изменения прибыли имеют для предприятия существенно меньшую значимость.

При ориентации в экономическом анализе на значения коэффициента вариации v^* заключение о вариативности экономического потенциала будет противоположным. С математической точки зрения это вполне оправдано: подобное нормирование данных позволяет, применительно к данному случаю, привести все числа к одному знаку и устранить эффект масштаба, т. е. устранить влияние уровня абсолютных значений исследуемого показателя. Однако с экономических позиций элиминация указанных эффектов при анализе уровня доходности предприятия, т. е. прибыли, абсолютного показателя, играющего одну из ключевых ролей в экономическом анализе, не представляется бесспорной и обязательной.

Всё это позволяет утверждать, что каждая из версий коэффициента вариации несет свою смысловую нагрузку, и их учет может быть полезен в исследованиях потенциальных функций предприятий как функций его состояния и состояния внешней среды.

Характер распределения абсолютных значений потенциала предприятия P_e в диапазоне выявленных значений в обоих случаях (с учетом упорядочения по величине потенциала в порядке возрастания) иллюстрирует рис. 1, а гистограммы распределения (с упорядочением 7-ми кластеров в порядке убывания) – рис. 2.

Как следует из приведенных диаграмм, оба распределения величины экономического потенциала, несмотря на определенные различия, близки по своему характеру и соответствуют по форме хи-квадрат распределению. Последнее обстоятельство весьма примечательно, так как вследствие применения равномерного закона распределения значений параметров состояния предприятия в диапазонах их возможных значений в процедуре статистических испытаний модели предприятия (1) – (6) закон распределения величины потенциала P_e модельного предприятия предопределяется исключительно свойствами самого предприятия (свой-

ствами модели предприятия), включая закономерности его реакции на внешние условия функционирования.

Как видно из данных корреляционного анализа (табл. 4), ухудшение внешних экономических условий несколько видоизменило характер статистической связи уровня потенциала и параметров состояния предприятия.

Таблица 4

Коэффициенты парной корреляции величины потенциала P_e и значений эндогенных параметров предприятия

Параметр	Условия		Параметр	Условия	
	A	B		A	B
a_{11}	0,054	-0,010	α_{R1}	0,224	0,247
a_{12}	-0,002	0,014	α_{K2}	0,262	0,291
a_{21}	-0,181	-0,033	α_{L2}	0,294	0,283
a_{22}	-0,086	0,026	α_{R2}	0,147	0,086
A_1	0,497	0,452	K_0	0,083	0,107
A_2	0,181	0,260	L_0	-0,012	0,029
α_{K1}	0,591	0,539	c_0	-0,404	-0,441
α_{L1}	0,217	0,178			

Это изменение проявилось в следующем:

1) в усилении силы связи потенциала с параметрами, характеризующими эффективность совокупного использования ресурсов при производстве продукции первого вида (A_1), основного капитала (α_{K1}) и труда (α_{L1}), а также с параметрами, определяющими эффективность использования трудовых (α_{L2}) и материальных ресурсов (α_{R2}) при производстве продукции второго вида;

2) в ослаблении статистической силы связи потенциала с параметром эффективности использования материальных ресурсов по первой технологии (α_{R1}), а также параметрами эффективности использования комплекса ресурсов (A_2) и основного капитала (α_{K2}) при производстве продукции второго вида;

3) в усилении силы связи потенциала с параметрами, определяющими удельный вес материальных ресур-

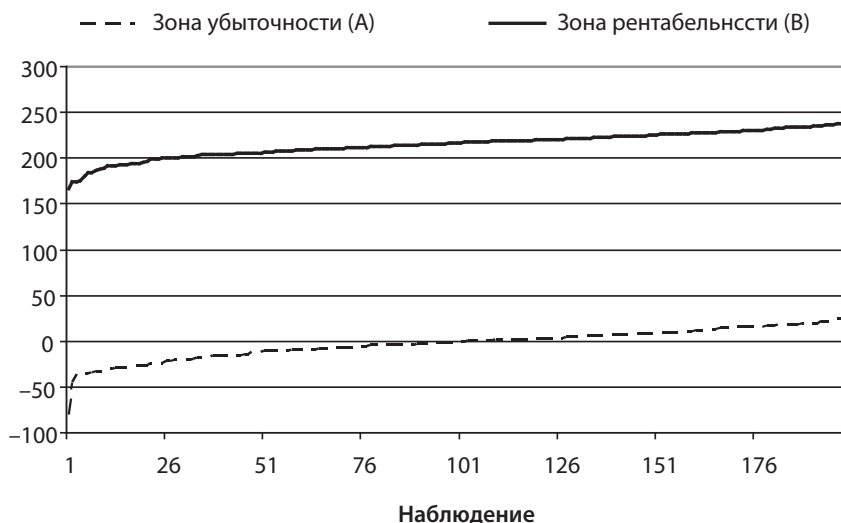

Рис. 1. Распределение уровней экономического потенциала предприятия в зонах рентабельности и убыточности

сов первого вида в структуре материальных затрат (a_{11} и a_{21}), а также удельный вес второго ресурса в комплекте ресурсов, используемых для производства продукции второго вида (a_{22});

4) в ослаблении силы связи с показателями, характеризующими наличие основного капитала (K_0), трудовых ресурсов (L_0) и уровень условно-постоянных расходов (c_0).

ющих рентабельное функционирование, к функционированию в условиях, соответствующих зоне убыточности.

Так, в частности, незначимыми оказались параметры, определяющие структуру комплекта материальных ресурсов, необходимых для производства продукции первого вида (a_{11} , a_{12}), коэффициент масштаба (A_2) производственной функции, описывающей вторую технологию, величина основного капитала (K_0).

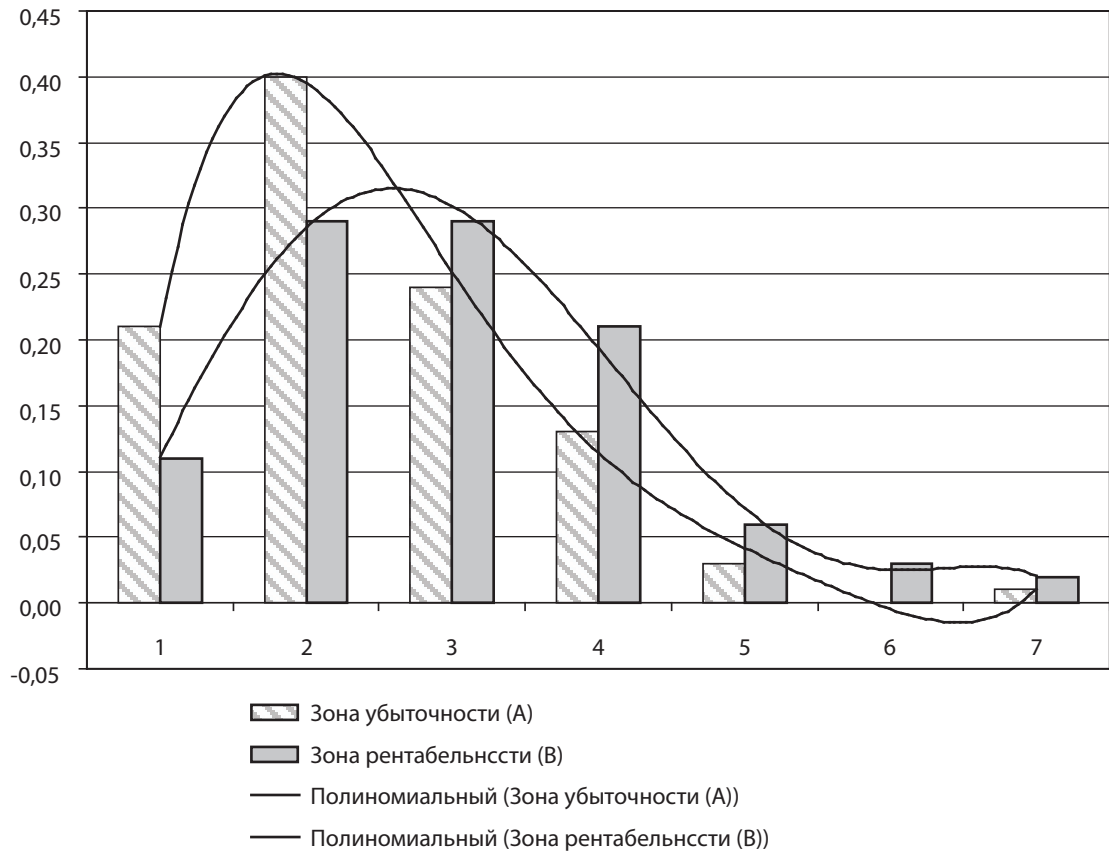

Рис. 2. Распределение частот величины экономического потенциала предприятия в зонах рентабельности и убыточности

Характер таких изменений взаимосвязи потенциала с эндогенными параметрами предприятия объясняется анализом равновесных состояний (оптимальных решений задачи (1) – (6)). Если в благоприятных условиях (условия В) основными лимитирующими факторами являются спрос на продукцию, наличие основных производственных фондов и трудовых ресурсов, то в неблагоприятных условиях (условия А) основными факторами, определяющими оптимальные решения, являются параметры эффективности.

Регрессионный анализ статистических выборок А и В, соответствующих исследованным ситуациям, выполнен с использованием пошаговой процедуры множественной линейной регрессии пакета статистических программ STATISTICA. Свойства и основные параметры регрессионных моделей потенциальных функций приведены в табл. 5 и табл. 6.

Результаты регрессионного анализа, представленные в этих таблицах, свидетельствуют о сужении круга значимых эндогенных параметров при переходе предприятия от функционирования в условиях, обеспечива-

ющих вклад в формирование потенциала по совокупности исследованных условий параметров, характеризующих совокупную эффективность использования факторов производства в первой технологии (параметр A_1), эффективность использования основного капитала (коэффициент эластичности выпуска по капиталу α_{K1}) в этой же технологии, количество первого ресурса в комплекте ресурсов, используемых при производстве продукции второго вида (a_{21}).

Снизился вклад таких факторов, как коэффициенты эластичности по труду и материальным ресурсам первой производственной функции (α_{L1} , α_{R1}), по капиталу и труду второй производственной функции (α_{K2} и α_{L2}), уровень накладных расходов (c_0).

Всё это в совокупности свидетельствует о существенном изменении характера взаимосвязи экономического потенциала и параметров его состояния при качественном изменении внешнеэкономических условиях, в данном случае, при переходе предприятия из зоны рентабельности к зоне убыточности.

Таблица 5

Статистические свойства регрессионных зависимостей экономического потенциала от эндогенных параметров

Statistic	Multiple R	Multiple R ²	Adjusted R ²	F	P	Std.Err. of Estimate
A	0,922	0,850	0,843	134,719	0,0	6,421
B	0,974	0,948	0,944	282,449	0,0	3,297

Таблица 6

Параметры регрессионных зависимостей экономического потенциала от эндогенных параметров

	Условия А b*	Условия В b*		Условия А b*	Условия В b*
a ₁₁	–	–0,041	α _{L1}	0,160	0,185
a ₁₂	–	–0,034	α _{R1}	0,201	0,263
a ₂₁	–0,185	–0,117	α _{K2}	0,211	0,254
A ₁	0,403	0,388	α _{L2}	0,133	0,329
A ₂	–	0,266	K ₀	–	0,111
α _{K1}	0,592	0,463	c ₀	–0,225	–0,391

ВЫВОДЫ

Несмотря на частный характер модели предприятия, выполненное исследование зависимости величины потенциала от параметров состояния предприятия в качественно различных внешнеэкономических условиях на примере этой модели позволяет прийти ряду важных выводов, имеющих общий характер.

Установлено, что характер влияния эндогенных для предприятия факторов существенно зависит от состояния внешней среды. Это указывает на неправомерность перенесения частных результатов, получаемых для некоторой локальной области условий, на случаи, предполагающие другие условия, и, тем более, их обобщения на произвольные условия. Вследствие этого исследование потенциальных функций предприятий необходимо проводить во всем диапазоне возможных внешних условий.

Характер влияния внешних факторов на экономический потенциал предприятия определяется состоянием предприятия, его производственно-экономической спецификой. Из этого следует, что одни и те же внешние условия могут оказывать существенно различное влияние на потенциал различных по своему устройству и состоянию предприятий, а также на потенциал одного и того же предприятия, находящегося в различных состояниях, например, в разные периоды времени. Это обстоятельство указывает на необходимость оценки потенциала предприятий в режиме мониторинга либо изучения не только потенциальных функций предприятия, а целых классов потенциальных функций, соответствующих семействам подобных в том или ином содержательном смысле предприятий.

Статистический анализ свойств потенциальных функций как функций эндогенных параметров позволяет выявить те свойства предприятия, изменение которых оказывает наиболее существенный вклад в изменение величины экономического потенциала предприятия. К таким свойствам относятся признаки предприятия,

варьирование значений которых в стандартизованных пределах приводит к наибольшей вариабельности величины экономического потенциала предприятия. Указанные свойства следует рассматривать как приоритетные объекты инвестиционно-инновационной деятельности, а изменение уровня этих свойств в направлении, обеспечивающем повышение потенциала предприятия, – как приоритетные цели такой деятельности.

С учетом сказанного выше можно заключить, что исследование свойств потенциальных функций предприятий, закономерностей влияния внутренних и внешних факторов на величину потенциалов выступает как инструмент целеполагания в рамках проблемы разработки стратегии развития предприятий.

Предложенный методический подход к анализу производственных функций, результаты его апробации на примере модельного предприятия указывают на возможные направления дальнейших исследований. Это совершенствование методов анализа потенциальных функций промышленных предприятий как в рамках статистического подхода, так и с использованием других методов. Это исследования влияния вида моделей предприятий, а в общем случае, – типологии предприятий на закономерности взаимосвязи его экономического потенциала и параметров состояния предприятия и внешней среды. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Алёхин А. Б. Жизнеспособность промышленных предприятий: формализация и оценка / А. Б. Алёхин // Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Економіка». – 2012. – Вип. 3. – С. 22 – 31.

2. Алёхин А. Б. Планирование территориально-производственных формирований в условиях неопределенности. Методологические аспекты // А. Б. Алёхин, Ю. В. Сухоруков. – К., 1990. (Препр. /АН УССР. Ин-т економіки, 90-18). – 40 с.

- 3. Алёхин А. Б.** Обобщенные признаки предприятий, регионов и национальных экономик: проблема измерения и новые подходы / А. Б. Алёхин // *Економіст*, 2011. – № 8. – С. 24 – 29.
- 4. Беляев Л. С.** Решение сложных оптимизационных задач в условиях неопределенности / Л. С. Беляев. – Новосибирск : Наука, 1978. – 128 с.
- 5. Брутман А. Б.** Измерение конкурентоспособности промышленных предприятий на основе оценки их производственного потенциала / А. Б. Брутман // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2010. – № 4, Т. 2, *Економічні науки*. – С. 136 – 141.
- 6. Ванина Н. Н.** Измерение жизнеспособности предприятия как задача принятия решений в условиях неопределенности (математические интерпретации) / Н. Н. Ванина, А. Б. Алёхин // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2012. – Т. 5, *Економічні науки*, № 1. – С. 11 – 18.
- 7. Гольштейн Е. Г.** Новые направления в линейном программировании / Е. Г. Гольштейн, Д. Б. Юдин. – М. : Советское радио, 1966. – 524 с.
- 8. Диленко В. А.** Математические модели формирования и анализа экономического потенциала / В. А. Диленко, О. В. Захарова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. – Донецк, 2009. – С. 202 – 208.
- 9. Карапейчик И. Н.** Логика использования потенциалов в задачах управления предприятием / И. Н. Карапейчик // *Бизнес Информ*. – 2012. – № 9. – С. 285 – 290.
- 10. Карапейчик И. Н.** О сущности и соотношении понятий экономического и производственного потенциалов / И. Н. Карапейчик // *Бизнес Информ*. – 2012. – № 3. – Часть 1. – С. 8 – 12.
- 11. Карапейчик И. Н.** О сущности и соотношении понятий экономического и производственного потенциалов / И. Н. Карапейчик // *Бизнес Информ*. – 2012. – № 4. – Часть 2. – С. 10 – 13.
- 12. Карапейчик И. Н.** Оценка инновационного потенциала машиностроительных предприятий : монография / И. Н. Карапейчик. – Мариуполь: Новый мир, 2011. – 184 с.
- 13. Карапейчик И. Н.** Понятие потенциала в экономике: задачи и направления исследований / И. Н. Карапейчик // *Актуальні проблеми економіки*. – 2012. – № 7 (133). – С. 16 – 25.
- 14. Карапейчик И. Н.** Понятие потенциала в экономике: общая концепция / И. Н. Карапейчик // *Ефективна економіка*. – 2011. – № 12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=820>
- 15. Карапейчик И. М.** Потенциалы та інші граничні характеристики підприємств як об'єкт економічних досліджень / И. М. Карапейчик // *Держава та регіон*. – 2013. – № 1 (70). – С. 114 – 118.
- 16. Карапейчик И. Н.** Потенциальные функции и задача систематизации потенциалов в экономике / И. Н. Карапейчик // *Інноваційні економіка*. – 2012. – № 4(30). – С. 9 – 15.
- 17. Карапейчик И. Н.** Факторный подход к оценке потенциалов: ограничения и возможности / И. Н. Карапейчик // *Уральский научный вестник*. – Казахстан. – 2013. – № 6 (54). – С. 42 – 57.
- 18.** Метод статистических испытаний (метод Монте-Карло) / Н. П. Бусленко, Д. И. Голенко, И. М. Соболев, В. Г. Срагович, Ю. А. Шрейдер. – М. : Физматгиз, 1962. – 332.
- 19. Марушков Р. В.** Оценка использования экономического потенциала предприятия (на примере предприятий отрасли печати) : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Марушков Роман Владимирович. – Москва, 2000. – 232 с.
- 20. Орлов А. И.** Эконометрика : учебник / А. И. Орлов. – М. : Издательство «Экзамен», 2002. – 576 с.
- 21.** Прогнозный анализ многоотраслевого комплекса в условиях неопределенности. – Таллин, 1980. – 182 с.
- 22.** Экономический потенциал : Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/153227/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9>
- 23.** Экономический потенциал развитого социализма / Мочалов Б. М. и др.; под. ред. Мочалова Б. М. – М. : Экономика, 1982. – 278 с.

REFERENCES

- Alekhyn, A. B. "Zhyznesposobnost promyshlennykh predpriyatiy: formalizatsiya y otsenka" [The viability of the industrial enterprises: formalization and evaluation]. *Visnyk MDU*, no. 3 (2012): 22-31.
- Alekhin, A. B., and Sukhorukov, Yu. V. *Planirovanie territorialno-proizvodstvennykh formirovaniy v usloviakh neopredelennosti. Metodologicheskie aspekty* [Planning for regional industrial units in the face of uncertainty. Methodological aspects]. Kyiv, 1990.
- Alekhyn, A. B. "Obobshchennye pryznaky predpriyatiy, rehyonov y natsyonalnykh ekonomyk: problema yzmereniya y novye podkhody" [Generalized signs of enterprises, regions and national economies: the problem of measuring and new approaches]. *Ekonomist*, no. 8 (2011): 24-29.
- Beliaev, L. S. *Reshenie slozhnykh optimizatsionnykh zadach v usloviakh neopredelennosti* [The solution of complex optimization problems under uncertainty]. Novosibirsk: Nauka, 1978.
- Brutman, A. B. "Yzmereniye konkurentosposobnosti promyshlennykh predpriyatiy na osnove otsenki ykh proyzvodstvennoho potentsyala" [Measuring the competitiveness of industrial enterprises on the basis of an assessment of their production potential]. *Visnyk KhNU*, vol. 2, no. 4 (2010): 136-141.
- Buslenko, N. P., Golenko, D. I., and Sobol, I. M. *Metod statisticheskikh ispytaniy (metod Monte-Karlo)* [Monte Carlo method (Monte Carlo)]. Moscow: Fizmatgiz, 1962.
- Dilenko, V. A., and Zakharova, O. V. "Matematicheskie modeli formirovaniia i analiza ekonomicheskogo potentsiala" [Mathematical models of formation and analysis of the economic potential]. *Problemy razvitiia vneshneekonomicheskikh svyazey i privlecheniia inostrannykh investitsiy: regionalnyy aspekt* (2009): 202-208.
- "Ekonomicheskiy potentsial: Bolshaia sovetskaia entsiklopediia" [The economic potential of the Great Soviet Encyclopedia]. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/153227/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9>
- Ekonomicheskiy potentsial razvitoogo sotsializma* [The economic potential of developed socialism]. Moscow: Ekonomika, 1982.
- Golshteyn, E. G., and Yudin, D. B. *Novye napravleniia v lineynom programmirovanii* [New directions in linear programming]. Moscow: Sovetskoe radio, 1966.
- Karapeychik, I. N. "O sushchnosti i sootnoshenii poniaty ekonomicheskogo i proyzvodstvennogo potentsialov" [On the essence and the relationship between the concepts of economic and industrial potentials]. *Biznes Inform*, vol. 2, no. 4 (2012): 10-13.
- Karapeychik, I. N. *Otsenka innovatsionnogo potentsiala mashinostroitelnykh predpriyatiy* [Evaluation of innovative potential of machine-building enterprises]. Mariupol: Novyy mir, 2011.
- Karapeychik, Y. N. "Poniatye potentsyala v ekonomyye: zadachy y napravleniia yssledovaniy" [The concept of capacity in the economy: challenges and research directions]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7 (133) (2012): 16-25.
- Karapeychik, Y. N. "Poniatye potentsyala v ekonomyye: obshchaia kontseptsyia" [The concept of capacity in the economy: the general concept]. <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=820>

Karapeichyk, I. M. "Potentsialy ta inshi hranychni kharakterystyky pidpriemstv iak ob'iekt ekonomichnykh doslidzhen" [Potential and other characteristics of the enterprise as a boundary object Economic Research]. *Derzhava ta rehion*, no. 1 (70) (2013): 114-118.

Karapeichyk, Y. N. "Potentsyalnye funktsyy y zadacha systematyzatsyy potentsyalov v ekonomyye" [Potential functions and potentials in the task of organizing the economy]. *Innovatsiini ekonomika*, no. 4 (30) (2012): 9-15.

Karapeichyk, I. N. "Faktornyy podkhod k otsenke potentsialov: ogranicheniia i vozmozhnosti" [The factorial approach to the assessment of potentials: constraints and opportunities]. *Ural'skiy nauchnyy vestnik*, no. 6 (54) (2013): 42-57.

Karapeichyk, I. N. "O sushchnosti i sootnoshenii poniatiy ekonomicheskogo i proizvodstvennogo potentsialov" [On the essence and the relationship between the concepts of economic and industrial potentials]. *Biznes Inform*, vol. 1, no. 3 (2012): 8-12.

Karapeichyk, I. N. "Logika ispolzovaniia potentsialov v zadachakh upravleniia predpriatiem" [The logic of the use of the potentials in control now]. *Biznes Inform*, no. 9 (2012): 285-290.

Marushkov, R. V. "Otsenka ispolzovaniia ekonomicheskogo potentsiala predpriatiia (na primere predpriatii otrasli pechati)" [Evaluation of the use of the economic potential of the enterprise (for example, of the industry press)]. *Dis. . . . kand. ekon. nauk*: 08.00.05, 2000.

Orlov, A. I. *Ekonometrika* [Econometrics]. Moscow: Ekzamen, 2002.

Prognoznyi analiz mnogootraslevogo kompleksa v usloviakh neopredelennosti [Predictive analysis of multi – complex in the face of uncertainty]. Tallin, 1980.

Vanyina, N. N., and Alekhyn, A. B. "Yzmereniye zhyznesposobnosti predpriatiya kak zadacha pryiniatiya resheniy v usloviakh neopredelennosti (matematicheskiye ynterpretatsyy)" [Measurement of the viability of the enterprise as a problem of decision making under uncertainty (mathematical interpretation)]. *Visnyk KhNU*, vol. 5, no. 1 (2012): 11-18.

УДК 330.101.8

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИФИКАЦИИ ПОНЯТИЯ И КОНЦЕПТА В ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ГИЛЬ С. Е., ГОРОБИНСКАЯ М. В.

УДК 330.101.8

Гиль С. Е., Горобинская М. В. Проблема идентификации понятия и концепта в оценочной деятельности

В статье проведено многоаспектное исследование смыслового содержания противоречивого соотношения «понятие – концепт» в оценочной деятельности. Предложено разработать и внедрить в современную систему международных стандартов оценочной деятельности словарь концептов – «концептуарий» – на смену традиционному понятийно-терминологическому глоссарию МСО-2011.

Ключевые слова: понятие, концепт, концептология, глоссарий, концептуарий оценочной деятельности.

Табл.: 1. **Библ.:** 11.

Горобинская Марианна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и оценки имущества предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Гиль Светлана Евгениевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и оценки имущества предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

УДК 330.101.8

Гиль С. Е., Горобинська М. В. Проблема ідентифікації поняття і концепту в оціночній діяльності

У статті проведено багатоаспектне дослідження питань смислового змісту суперечливого співвідношення «поняття – концепт» в оціночній діяльності. Запропоновано розробити та впровадити в сучасну систему міжнародних стандартів оціночної діяльності словник концептів – «концептуарій» – на зміну традиційному понятійно-термінологічному глосарію МСО-2011.

Ключові слова: поняття, концепт, концептологія, глосарій, концептуарій оціночної діяльності.

Табл.: 1. **Бібл.:** 11.

Горобинська Маріанна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Гіль Світлана Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

UDC 330.101.8

Gil S. Y., Gorobynska M. V. Problem of Identification of the Notion and Concept in Estimation Activity

The article conducts a multi-aspect study of the essence of the contradictory "notion – concept" combination in the estimation activity. It offers to develop and introduce the glossary of concepts – "conceptuary" – into the modern system of international standards of estimation activity replacing the traditional notion-terminological glossary ISO-2011.

Key words: notion, concept, conceptology, glossary, conceptuary of estimation activity.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 11.

Gorobynska Marianna Volodymyrivna – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Evaluation of Enterprise Property, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Gil' Svitlana Yevgenivna – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Evaluation of Enterprise Property, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Karapeichyk, I. M. "Potentsialy ta inshi hranychni kharakterystyky pidpriemstv iak ob'iekt ekonomichnykh doslidzhen" [Potential and other characteristics of the enterprise as a boundary object Economic Research]. *Derzhava ta rehion*, no. 1 (70) (2013): 114-118.

Karapeichyk, Y. N. "Potentsyalnye funktsyy y zadacha systematyzatsyy potentsyalov v ekonomyye" [Potential functions and potentials in the task of organizing the economy]. *Innovatsiini ekonomika*, no. 4 (30) (2012): 9-15.

Karapeichyk, I. N. "Faktornyy podkhod k otsenke potentsialov: ogranicheniia i vozmozhnosti" [The factorial approach to the assessment of potentials: constraints and opportunities]. *Ural'skiy nauchnyy vestnik*, no. 6 (54) (2013): 42-57.

Karapeichyk, I. N. "O sushchnosti i sootnoshenii poniatiy ekonomicheskogo i proizvodstvennogo potentsialov" [On the essence and the relationship between the concepts of economic and industrial potentials]. *Biznes Inform*, vol. 1, no. 3 (2012): 8-12.

Karapeichyk, I. N. "Logika ispolzovaniia potentsialov v zadachakh upravleniia predpriatiem" [The logic of the use of the potentials in control now]. *Biznes Inform*, no. 9 (2012): 285-290.

Marushkov, R. V. "Otsenka ispolzovaniia ekonomicheskogo potentsiala predpriatiia (na primere predpriatii otrasli pechati)" [Evaluation of the use of the economic potential of the enterprise (for example, of the industry press)]. *Dis. . . . kand. ekon. nauk: 08.00.05*, 2000.

Orlov, A. I. *Ekonometrika* [Econometrics]. Moscow: Ekzamen, 2002.

Prognoznyi analiz mnogootraslevogo kompleksa v usloviakh neopredelennosti [Predictive analysis of multi – complex in the face of uncertainty]. Tallin, 1980.

Vanyina, N. N., and Alekhyn, A. B. "Yzmereniye zhyznesposobnosti predpriatiya kak zadacha pryiniatiya resheniy v usloviakh neopredelennosti (matematicheskiye ynterpretatsyy)" [Measurement of the viability of the enterprise as a problem of decision making under uncertainty (mathematical interpretation)]. *Visnyk KhNU*, vol. 5, no. 1 (2012): 11-18.

УДК 330.101.8

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИФИКАЦИИ ПОНЯТИЯ И КОНЦЕПТА В ОЦЕНОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ГИЛЬ С. Е., ГОРОБИНСКАЯ М. В.

УДК 330.101.8

Гиль С. Е., Горобинская М. В. Проблема идентификации понятия и концепта в оценочной деятельности

В статье проведено многоаспектное исследование смыслового содержания противоречивого соотношения «понятие – концепт» в оценочной деятельности. Предложено разработать и внедрить в современную систему международных стандартов оценочной деятельности словарь концептов – «концептуарий» – на смену традиционному понятийно-терминологическому глоссарию МСО-2011.

Ключевые слова: понятие, концепт, концептология, глоссарий, концептуарий оценочной деятельности.

Табл.: 1. **Библ.:** 11.

Горобинская Марианна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и оценки имущества предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Гиль Светлана Евгениевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и оценки имущества предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

УДК 330.101.8

Гиль С. Е., Горобинська М. В. Проблема ідентифікації поняття і концепту в оціночній діяльності

У статті проведено багатоаспектне дослідження питань смислового змісту суперечливого співвідношення «поняття – концепт» в оціночній діяльності. Запропоновано розробити та впровадити в сучасну систему міжнародних стандартів оціночної діяльності словник концептів – «концептуарій» – на зміну традиційному понятійно-термінологічному глосарію МСО-2011.

Ключові слова: поняття, концепт, концептологія, глосарій, концептуарій оціночної діяльності.

Табл.: 1. **Бібл.:** 11.

Горобинська Маріанна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Гіль Світлана Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та оцінки майна підприємств, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

UDC 330.101.8

Gil S. Y., Gorobynska M. V. Problem of Identification of the Notion and Concept in Estimation Activity

The article conducts a multi-aspect study of the essence of the contradictory "notion – concept" combination in the estimation activity. It offers to develop and introduce the glossary of concepts – "conceptuary" – into the modern system of international standards of estimation activity replacing the traditional notion-terminological glossary ISO-2011.

Key words: notion, concept, conceptology, glossary, conceptuary of estimation activity.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 11.

Gorobynska Marianna Volodymyrivna – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Evaluation of Enterprise Property, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

Gil' Svitlana Yevgenivna – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Evaluation of Enterprise Property, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kafedraocenka@gmail.ru

В результате смены глобальных, локальных и микропарадигм возникают радикальные изменения и в экономической науке, и в сфере оценочной деятельности. Одним из неизбежных последствий этих изменений является необходимость приведения существующей системы категорий, терминов, понятий и концептов сферы оценки в соответствие с современным состоянием науки. Актуальность выбранной темы исследования обусловлена необходимостью критического осмысленного пересмотра, уточнения понятийной и концептуальной оценочной аксиоматики и проблемами идентификации «понятия» и «концепта». «Во всем мире уже произошел перенос центра внимания от вопросов точности проводимых измерений к проблемам концептуально-понятийного характера, объединяемых в формулировке пересмотр понятий» [1, с. 2]. Вышеуказанное изменение главного вектора проблематики в масштабах мировой оценочной деятельности свидетельствует о высокой научной значимости (ценности) и актуальности темы исследования.

В значительной части философских, гуманитарных словарей и глоссариев «концепт» и «понятие», как этимологическое, бинарное соотношение, представляет собой синонимическую пару, где концепт трактуется через понятие. Следовательно, словари вводят в заблуждение не только сообщество переводчиков, но и оценочное научное сообщество. Это вызывает необходимость преодоления данного научного заблуждения в оценочной деятельности посредством идентификации. В контексте более глубокого и адекватного понимания оценочных текстов требует своего разрешения и объяснения тот факт, что один из базовых терминов международных стандартов оценки – «concept» до настоящего времени переводится на русский язык как понятие, концепт, концепция. Эти слова требуют детального семантического разграничения смысловых выражений, четкого ясного словоупотребления. Одновременное использование концепта и понятия в оценочных текстах порождает противоречия, снижается степень адекватности смыслового понимания и качество прескриптивных описаний оценочных значимых текстов. Решение вышеуказанных проблем возможно в условиях использования новой когнитивно-лингвистической дисциплины концептологии.

Целью статьи является исследование процессов эволюции понятия и концепта, их идентификации и развитие идей концептологии в сфере оценочной деятельности.

В концептологии выделяют два основных направления в исследовании и трактовке концептов: *когнитивный* (Р. Джонсон, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ч. Филмор, В. И. Герасимов, Е. С. Кубрякова, З. Д. Попова, И. А. Стернин, Р. М. Фрумкина и др.) и *лингвокультурологический* (Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицкая, С. Г. Воркачов, В. И. Карасик, Н. А. Красавский, Г. Г. Слышкин, В. Н. Телия, С. С. Неретина). Постмодернистское понимание, осмысление процессов зарождения, формирования и развития концептуальных представлений и самого понятия концепт получило отражение в трудах Ж.

Делеза, Ж. Гваттари, Р. Барта, Ж.-Ф. Лиотара, М. Фуко, Ж. Дерида, Ж. Бодийяра.

Современная субъективная концептология, исследующая концепты и концепции, достигла высокого уровня актуальности в условиях, когда «единая общая теоретическая база знания о человеке и мире распадается на множество конкурирующих и полемизирующих концепций. И такое положение вещей воспринимается как желанное состояние» [2, с. 2]. Важными элементами современной стратегии научного развития концептологии выступают ныне востребованные идеи и положения средневекового интеллектуального феномена концептуализма, основоположником которого стал Пьер Абеляр (1079 – 1142). Это вновь переоткрытое направление философской мысли средневековья получило свое название от слова «концепт», исследованное в работе П. Абеляра «Диалектика».

Дефиниция концепта по П. Абеляру: «Концепт предельно субъективен, изменяя душу размышляющего индивида, он при формировании высказывания предполагает другого субъекта, слушателя или читателя: он актуализирует смыслы речи в ответах на его вопросы; память и воображение – неотъемлемые свойства концепта, направленного понимания здесь и теперь; с другой стороны он синтезирует в себе три способности души и как акт памяти ориентирован в прошлое, как акт воображения – в будущее, как акт суждения – в настоящее» [3].

Средневековая философская дефиниция понятия – *intellectus, intelekt, Idea* – интеллект, понятие, знание, понимание, познавательная способность, которая направлена на понимание сущего. *Notio (notion, conception, idea)* – понятие идея. П. Абеляр отличает образ и концепт вещи от понятия вещи, полагая, что концепт имеет дело с пониманием смысла, а понятие – со знанием [3].

Идея концепта ориентирована на субъективность любой вещи и ее интенцию, а идея понятия ориентирована на объективность вещи. Понятие как основная структурная единица логики объективного мира, выступает абстракцией высшего уровня, выражающего знание существенно общего. Понятие – это итог ступени или момента познания. «С позиции когнитивной лингвистики доказано, что использование термина «понятие» в традиционном понимании не отвечает требованиям современного этапа в науке о языке» [7].

Схоластическая философская традиция средневекового концептуализма с момента формирования представлений о концепте четко обозначила проблему лингвистической оппозиции понятие – концепт и их различия в процессе спора о природе универсалий (общих понятий) с номинализмом и реализмом. Значимость универсалий состоит в том, что они связывают в единый семантический узел проблемы соотношений: понятия и концепта, единичного и общего, абстрактного и конкретного, природы имени, бытия и мышления [8].

Теологическая философия схоластического средневековья V – XVII вв. сформировала *онтологию* – учение о бытии, *гносеологию* – учение о познании и *концептуализм* – господствующее направление философской мысли, определяющее характер и стиль мышления,

тесно связанное с идеей воплощения слова. В контексте универсалий, взаимоотношения сущностей, соответствующих значениям единичных и общих понятий, является центральной проблемой онтологии. П. Абеляр ввел в философию концепт в процессе обсуждения и «анализа проблемы универсалий, потребовавших расчленения языка и речи»... Речь была охарактеризована как сущность, обладающая субъективностью, смысло-разделительной функцией и смысловым единством. Единицей речевого общения становится высказывание. Высказанная речь, по Абеляру, воспринимается как «концепт» в душе слушателя.

Начиная с XIV века, концептуализм утрачивает господствующие философские позиции, а на смену ему приходит номинализм. С появлением науки начинают разрушаться границы между концептуализмом и номинализмом. В дальнейшем концепты и понятия отождествляются, и это видно во всех словарях и энциклопедиях.

Эволюция процессов нового возрождения, вос- требованности и реализации идей концептуализма в мировой гуманитарной науке началась с 1960-х гг., когда явно сложилось мощное направление исследований концептуального анализа и его главной смысловой единицы – концепта. В середине 1970-х гг. в США возникает междисциплинарное движение, получившее название *когнитивной науки*, включавшей все исследования в области искусственного интеллекта, когнитивной психологии, когнитивной лингвистики и, в том числе, концептологии. В 1990-е гг. значимость концептологии, концептуального анализа, концепта становится бесспорной, и концептология становится одним из решающих факторов роста гуманитарного знания. В 1991 г. значительный вклад в актуализацию и развитие идей концептологии и ее главного предмета исследований – концепта – внесли постмодернисты Ж. Делез и Ф. Гваттари в книге «Что такое философия?». Ответ на этот вопрос дается сразу во введении книги: «философия – искусство формировать, изобретать, изготавливать концепты... Творить все новые и новые концепты – таков предмет философии» [4, с. 11]. Работу Ж. Делеза и Ф. Гваттари рассматривают как постмодернистскую версию ницшеанства: «концепт – одно из опорных понятий постмодернистской мысли, определяющей вслед за Ницше философскую деятельность как творчество концептов» [5, с. 167].

«Ж. Делез и Ф. Гваттари в своей работе проводят принципиальное различие между научными понятиями и философскими концептами: наука связана с исследованием функций, представленных в пропозициях и ее понятия могут быть проанализированы с позиции экстенционального и интенционального контекстов, а философия имеет дело со смысловыми характеристиками и не может быть рассмотрена под теми углами зрения, которые прилагаются к научному знанию» [4, с. 70].

«Концепт – это событие, а событие – это не понятие. Приписываемая им противоречивость (манifestируемая в понятии) есть как раз результат их несовместимости, а не наоборот» [4, с. 159].

В концептологии вопросы идентификации понятия и концепта решаются в процессе их критического пересмотра, сравнения и уточнения их философских дефиниций. В данном исследовании проведено сравнение дефиниций концепта, концепции и понятия, как наиболее проблемных в международных стандартах оценочной деятельности. Современная философская дефиниция «концепт» (*conceptus*) – схватывание, зачатие, очищающее начало, концепт, высказывающая речь. Так называли Христа (*christus conceptus*), и это наименование выражало акт воплощения Слова. Акт «схватывания» смыслов вещи (проблемы) в единстве речевого высказывания, акт понимания. Концепт неразрывно связан с общением – в отличие от понятия (*notion*), связанного с языковыми структурами, выполняющего объективные функции становления мысли независимо от общения. Понятие однозначно ориентировано на значение вещи, концепт эквивалентен, поскольку ориентирован на диспут, целью которого является выявление смыслов вещи [3].

Следует отметить, что латинское слово «conceptus» занимало господствующую позицию в трудах европейских философов, начиная с античности и до Нового времени.

Философская дефиниция «концепции (*conceptio*) – термин философского дискурса, который выражает или акт схватывания, понимания и постижения смыслов в ходе речевого обсуждения и конфликта интерпретаций, или их результат, представленный в многообразии концептов (*conceptus*), не отлагающихся в однозначных и общезначимых формах понятий. Концепция связана с разработкой и развертыванием личного знания, которое в отличие от теории не получает завершенной дедуктивно-системной формы организации и элементами которого являются не идеальные объекты, аксиомы и понятия, а концепты. Каждый элемент концепции коррелирует не с объектом, а с целостностью личного опыта» [3].

Таким образом, в процессе идентификации концепт, как высказывающая речь, не тождественен понятию, а концепция не тождественна теории, поскольку не является объективным единством понятий.

Исследование процессов идентификации, а также синонимий, как важного семантического явления в философских и гуманитарных словарях, позволило установить системные противоречия между концептом и понятием (табл. 1).

Содержательный обзор современного состояния эпистемологии и концептуального статуса философии экономической науки осуществлен В. А. Канке в его работе «Философия экономической науки» [11], где значительная часть элементов (см. табл. 1) получила исчерпывающую интегральную и концептуальную оценку.

Решение проблемы идентификации понятия и концепта открывает возможности для составления экономических и оценочных словарей нового типа, словарей концептов – концептуариев, которые придут на смену традиционным глоссариям международных стандартов оценки (МСО). В России первый глоссарий для МСО был издан в 2000 г. Разработка полноценных концептуа-

риев в международных стандартах оценки возможна в условиях развития положений и идей экономической концептологии. Мировоззренческий контекст восприятия экономической и оценочной реальности в сознании профессионального оценщика закрепляется в виде системы концептов в сформированных концептуариях.

Таблица 1

Системные противоречия между концептом и понятием

Понятие, термин	Концепт
Понятийно-терминологическая система	Концептуальная система
Эпистемология (Гносеология)	Аксиология, антропология, концептология, антропоцентризм, когнитивизм
Понятийное мышление	Концептуальное мышление
Теория	Концепция
Истина	Ценность
Описание	Предписание
Объяснение	Понимание
Дескрипция	Прескрипция
Объективизм	Субъективизм
Глоссарий	Концептуарий
Фундаментализм	Антифундаментализм
Абсолютное	Относительное
Рациональное	Иррациональное
Однозначность трактовки смысла	Многозначность трактовки смысла

Концептуарии представляют собой лингвистическую совокупность оценочных концептов, которые будут закреплены в культуре и языке профессиональных оценщиков и будут обеспечивать межкультурную трансдисциплинарную коммуникацию в концептуальном пространстве оценочной деятельности. Если глоссарий представляет собой удобный способ выражать дефиниции понятийно-терминологической системы, то концептуарий будет удобным эффективным способом выражать семантические смысловые особенности концептов.

Понятийно-терминологическая система традиционного глоссария в процессе идентификации соотношения понятие – концепт, оказалась неадекватной для получения более репрезентативной научной картины современной оценочной деятельности. В декабре 2012 года был официально представлен украинский перевод новых международных стандартов оценки МСО-2011 (IVS) – *International Valuation Standards-2011* [10].

Понятийно-терминологическая система глоссария МСО-2011 позволяет судить только о дальнейшей эволюции традиционной эпистемологической теории и практики оценочной деятельности, которые вступают в противоречия с концептами и концепциями современной концептологии.

Новый концептуарий значительно расширит поле смыслового содержания, обеспечит семантическую целостность и единство текстовой стилистики в области МСО, а

общесистемный, междисциплинарный характер концептуария будет способствовать развитию лингвистических процессов гармонизации в оценочной деятельности.

ВЫВОДЫ

Таким образом, исследование проблемы идентификации понятия и концепта позволило установить, что их философско-лингвистическое противостояние и комплекс семантических противоречий носят системный характер. Понятие и концепт не являются синонимами или точными эквивалентами в текстах оценочной деятельности. Концепт не тождественен понятию, концепция не тождественна теории. Использование концептуария в оценочной деятельности позволит ускорить переходные процессы от понятийно-терминологического научного мышления к концептуальному, а разработка полноценных концептуариев открывает возможности межязыковой гармонизации, а так же адаптации идей и положений концептологии в оценочной деятельности. ■

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Микерин Г. И.** О концептуальной основе и о стандартах оценки стоимости имущества в условиях новой экономики / Г. И. Микерин, Е. И. Нейман. – Изд. РОО, 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mrsa.ru/seepubl.asp?ID=2988>
- 2. Лиотар Ж. Ф.** Состояние постмодерна / Ж. Ф. лиотар. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Изд. «АЛЕТЕЙЯ», 1998. – С. 22.
- 3. Латино-русский словарь философских терминов /** Сост. С. С. Неретина / Философская библиотека Средневековья [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://antology.rchgi.spb.ru/slovar/diction.html>
- 4. Делез Ж.** Что такое философия? / Ж. Делез, Ф. Гваттари. – СПб. : Изд. «АЛЕТЕЙЯ», 1998. – 288 с.
- 5. Игнатенко А. С.** Концепт в постмодерне / А. С. Игнатенко // Эпистемология и философия науки. Т. XXII, № 4. – М., 2009. – С. 167 – 170.
- 6. Неретина С. С.** Концепты политического сознания / С. С. Неретина, А. Н. Огурцов // Философский журнал. – 2008. – № 5, 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vox-journal.org/content/vox5prilojenie.pdf>
- 7. Вардзелашвили Ж.** Концепт как лингвистическая категория – «конструктивная сущность» / Ж. Вардзелашвили // Сб. науч. тр. – Тбилис. гос. ун-т. Филол. фак-т. – Тбилиси, 2004. – С. 39 – 45.
- 8. Новейший философский словарь /** Абушенко В. Л., Можейко М. А., Румянцева Т. Г. – Минск : Книжный дом, 2009.
- 9. Алефиренко Н. Ф.** Лингво-культурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – 2-е изд. – М., 2013. – 288 с.
- 10. Міжнародні Стандарти Оцінки (International Valuation Standards, IVS, 9-е видання, 2011 рік)**
- 11. Канке Н. Ф.** Философия экономической науки : учебное пособие / Н. Ф. Канке. – М. : Инфра-М. 2009. – 384 с.

REFERENCES

Abushenko, V. L., Mozheyko, M. A., and Rumiantseva, T. G. *Noveyshiy filosofskiy slovar* [Newest Philosophical Dictionary]. Minsk: Knizhnyy dom, 2009.

Alefirenko, N. F. *Lingvo-kulturologiia: tsennostno-smyslovoe prostranstvo iazyka* [Linguistic and cultural studies: the value-language semantic space]. Moscow, 2013.

Delez, Zh., and Gvattari, F. *Chto takoe filosofia?* [What is philosophy?]. St. Petersburg: ALETEYYa, 1998.

Ignatenko, A. S. "Kontsept v postmoderne" [Conceived in the postmodern era]. *Epistemologiya i filosofiya nauki*, no. 4 (2009): 167-170.

Kanke, N. F. *Filosofia ekonomicheskoy nauki* [The philosophy of economics]. Moscow: Infra-M, 2009.

Liotar, Zh. F. *Sostoianie postmoderna* [The postmodern condition]. M.; SPb.: Institut eksperimentalnoy sotsiologii; ALETEYYa, 1998.

"Latino-russkiy slovar filosofskikh terminov" [Latin-Russian dictionary of philosophical terms]. <http://antology.rchgi.spb.ru/slovar/diction.html>

Mikerin, G. I., and Neyman, E. I. "O kontseptualnoy osnove i o standartakh otsenki stoimosti imushchestva v usloviakh novoy ekonomiki" [On the conceptual framework and standards for assessing the value of property in the new economy]. <http://www.mrsa.ru/seepubl.asp?ID=2988>

"Mizhnarodni Standarty Otsinky" [International Valuation Standards], 2011.

Neretina, S. S., and Ogurtsov, A. N. "Kontsepty politicheskogo soznaniia" [Concepts of political consciousness]. <http://vox-journal.org/content/vox5prilojenie.pdf>

Vardzelashvili, Zh. "Kontsept kak lingvisticheskaia kategoriia – «konstruktivnaia sushchnost'" [Conceived as a linguistic category – "constructive nature"]. *Sbornik nauchnykh trudov Tbilisskogo gosudarstvennogo universiteta* (2004): 39-45.

УДК 657

КАЙДЗЕН-КОСТИНГ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

КАЧАЛАЙ В. В.

УДК 657

Качалай В. В. Кайдзен-костинг: досвід і перспективи впровадження на промислових підприємствах України

Акцентовано увагу на необхідності застосування ефективних методик калькулювання собівартості продукції для отримання українськими промисловими підприємствами конкурентних переваг на світовому ринку товарів і послуг. Розкрито сутність кайдзен-костингу як процесу безперервного і поступового вдосконалення, а також ідентифіковано фактори, які дестимулюють стрімке поширення цієї методики калькулювання на вітчизняних підприємствах. Висвітлено досвід його імплементації на українському заводі «Кока-Кола Беверіджиз Україна», зокрема виокремлено три ключові принципи, які лягли в основу його успішного впровадження. Запропоновано внести поправки до ст. 364 Методичних рекомендацій з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості. Проведено порівняльний аналіз і встановлено функціональний взаємозв'язок між кайдзен-костингом і такими методиками калькулювання промислової продукції, як стандарт-костинг, таргет-костинг і підходом «точно в строк». За результатами дослідження розроблено модель оптимальної системи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції на промислових підприємствах.

Ключові слова: методика кайдзен, кайдзен-костинг, підхід «точно в строк», стандарт-костинг, таргет-костинг.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Качалай Валерій Володимирович – аспірант, кафедра обліку та аудиту, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: valeriy_kachalay@ukr.net

УДК 657

Качалай В. В. Кайдзен-костинг: опыт и перспективы внедрения на промышленных предприятиях Украины

Акцентируется внимание на необходимости применения эффективных методик калькулирования себестоимости продукции для получения украинскими промышленными предприятиями конкурентных преимуществ на мировом рынке товаров и услуг. Раскрыта суть кайдзен-костинга как процесса непрерывного и постепенного совершенствования, а также идентифицированы факторы, которые дестимулируют стремительное распространение этой методики калькулирования на отечественных предприятиях. Представлен опыт его имплементации на украинском заводе «Кока-Кола Бевериджиз Украина», в частности, выделены три ключевые принципа, которые легли в основу его успешного внедрения. Предложено внести поправки в ст. 364 Методических рекомендаций по формированию себестоимости продукции (работ, услуг) в промышленности. Проведен сравнительный анализ и установлена функциональная взаимосвязь между кайдзен-костингом и такими методиками калькулирования промышленной продукции, как стандарт-костинг, таргет-костинг и подходом «точно в срок». Основываясь на результатах исследования, разработана модель оптимальной системы учета затрат и калькулирования себестоимости продукции на промышленных предприятиях.

Ключевые слова: методика кайдзен, кайдзен-костинг, подход «точно в срок», стандарт-костинг, таргет-костинг.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Качалай Валерий Владимирович – аспирант, кафедра учета и аудита, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: valeriy_kachalay@ukr.net

UDC 657

Kachalay V. V. Kaizen Costing: Experience and Prospects of Implementation at Industrial Enterprises of Ukraine

The article focuses on a necessity to apply effective methods of cost accounting of products for gaining competitive advantages by the Ukrainian industrial enterprises in the world market of goods and services. It describes the essence of the kaizen costing as a process of continuous and gradual improvement and also identifies factors, which de-stimulate rapid propagation of these methods of cost accounting at domestic enterprises. It provides experience of its implementation at the Ukrainian company Coca-Cola Beverages Ukraine, in particular, marks out three key principles, which formed the basis of its successful implementation. It offers to make amendments to Article 364 of Methodical Recommendations on Formation of Cost of Products (works, services) in Industry. It conducts a comparative analysis and establishes a functional interconnection between the kaizen costing and such methods of cost accounting of industrial products as standard costing, target costing and "just in time" approach. It develops a model of an optimal system of cost accounting of products of industrial enterprises on the basis of the results of the study.

Key words: kaizen methods, kaizen costing, "just in time" approach, standard costing, target costing.

Fig.: 2. **Bibl.:** 8.

Kachalay Valeriy V. – Postgraduate Student, Department of Accounting and Auditing, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: valeriy_kachalay@ukr.net

Alefirenko, N. F. *Lingvo-kulturologiia: tsennostno-smyslovoe prostranstvo iazyka* [Linguistic and cultural studies: the value-language semantic space]. Moscow, 2013.

Delez, Zh., and Gvattari, F. *Chto takoe filosofia?* [What is philosophy?]. St. Petersburg: ALETEYYa, 1998.

Ignatenko, A. S. "Kontsept v postmoderne" [Conceived in the postmodern era]. *Epistemologiya i filosofiya nauki*, no. 4 (2009): 167-170.

Kanke, N. F. *Filosofia ekonomicheskoy nauki* [The philosophy of economics]. Moscow: Infra-M, 2009.

Liotar, Zh. F. *Sostoianie postmoderna* [The postmodern condition]. M.; SPb.: Institut eksperimentalnoy sotsiologii; ALETEYYa, 1998.

"Latino-russkiy slovar filosofskikh terminov" [Latin-Russian dictionary of philosophical terms]. <http://antology.rchgi.spb.ru/slovar/diction.html>

Mikerin, G. I., and Neyman, E. I. "O kontseptualnoy osnove i o standartakh otsenki stoimosti imushchestva v usloviakh novoy ekonomiki" [On the conceptual framework and standards for assessing the value of property in the new economy]. <http://www.mrsa.ru/seepubl.asp?ID=2988>

"Mizhnarodni Standarty Otsinky" [International Valuation Standards], 2011.

Neretina, S. S., and Ogurtsov, A. N. "Kontsepty politicheskogo soznaniia" [Concepts of political consciousness]. <http://vox-journal.org/content/vox5prilojenie.pdf>

Vardzeshvili, Zh. "Kontsept kak lingvisticheskaia kategoriia – «konstruktivnaia sushchnost'" [Conceived as a linguistic category – "constructive nature"]. *Sbornik nauchnykh trudov Tbilisskogo gosudarstvennogo universiteta* (2004): 39-45.

УДК 657

КАЙДЗЕН-КОСТИНГ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

КАЧАЛАЙ В. В.

УДК 657

Качалай В. В. Кайдзен-костинг: досвід і перспективи впровадження на промислових підприємствах України

Акцентовано увагу на необхідності застосування ефективних методик калькулювання собівартості продукції для отримання українськими промисловими підприємствами конкурентних переваг на світовому ринку товарів і послуг. Розкрито сутність кайдзен-костингу як процесу безперервного і поступового вдосконалення, а також ідентифіковано фактори, які дестимулюють стрімке поширення цієї методики калькулювання на вітчизняних підприємствах. Висвітлено досвід його імплементації на українському заводі «Кока-Кола Беверіджиз Україна», зокрема виокремлено три ключові принципи, які лягли в основу його успішного впровадження. Запропоновано внести поправки до ст. 364 Методичних рекомендацій з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості. Проведено порівняльний аналіз і встановлено функціональний взаємозв'язок між кайдзен-костингом і такими методиками калькулювання промислової продукції, як стандарт-костинг, таргет-костинг і підходом «точно в строк». За результатами дослідження розроблено модель оптимальної системи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції на промислових підприємствах.

Ключові слова: методика кайдзен, кайдзен-костинг, підхід «точно в строк», стандарт-костинг, таргет-костинг.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Качалай Валерій Володимирович – аспірант, кафедра обліку та аудиту, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

E-mail: valeriy_kachalay@ukr.net

УДК 657

Качалай В. В. Кайдзен-костинг: опыт и перспективы внедрения на промышленных предприятиях Украины

Акцентируется внимание на необходимости применения эффективных методик калькулирования себестоимости продукции для получения украинскими промышленными предприятиями конкурентных преимуществ на мировом рынке товаров и услуг. Раскрыта суть кайдзен-костинга как процесса непрерывного и постепенного совершенствования, а также идентифицированы факторы, которые дестимулируют стремительное распространение этой методики калькулирования на отечественных предприятиях. Представлен опыт его имплементации на украинском заводе «Кока-Кола Бевериджиз Украина», в частности, выделены три ключевые принципа, которые легли в основу его успешного внедрения. Предложено внести поправки в ст. 364 Методических рекомендаций по формированию себестоимости продукции (работ, услуг) в промышленности. Проведен сравнительный анализ и установлена функциональная взаимосвязь между кайдзен-костингом и такими методиками калькулирования промышленной продукции, как стандарт-костинг, таргет-костинг и подходом «точно в срок». Основываясь на результатах исследования, разработана модель оптимальной системы учета затрат и калькулирования себестоимости продукции на промышленных предприятиях.

Ключевые слова: методика кайдзен, кайдзен-костинг, подход «точно в срок», стандарт-костинг, таргет-костинг.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Качалай Валерий Владимирович – аспирант, кафедра учета и аудита, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко (ул. Владимирская, 60, Киев, 01601, Украина)

E-mail: valeriy_kachalay@ukr.net

UDC 657

Kachalay V. V. Kaizen Costing: Experience and Prospects of Implementation at Industrial Enterprises of Ukraine

The article focuses on a necessity to apply effective methods of cost accounting of products for gaining competitive advantages by the Ukrainian industrial enterprises in the world market of goods and services. It describes the essence of the kaizen costing as a process of continuous and gradual improvement and also identifies factors, which de-stimulate rapid propagation of these methods of cost accounting at domestic enterprises. It provides experience of its implementation at the Ukrainian company Coca-Cola Beverages Ukraine, in particular, marks out three key principles, which formed the basis of its successful implementation. It offers to make amendments to Article 364 of Methodical Recommendations on Formation of Cost of Products (works, services) in Industry. It conducts a comparative analysis and establishes a functional interconnection between the kaizen costing and such methods of cost accounting of industrial products as standard costing, target costing and "just in time" approach. It develops a model of an optimal system of cost accounting of products of industrial enterprises on the basis of the results of the study.

Key words: kaizen methods, kaizen costing, "just in time" approach, standard costing, target costing.

Fig.: 2. **Bibl.:** 8.

Kachalay Valeriy V. – Postgraduate Student, Department of Accounting and Auditing, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: valeriy_kachalay@ukr.net

З посиленням конкуренції, враховуючи світові глобалізаційні процеси, варіація окремо взятої ціни на промислову продукцію в напрямку зростання обмежується великою кількістю альтернативних ринкових цін. Єдиною незалежною змінною, що впливає на величину прибутку, залишається сума понесених на його отримання витрат. Зважаючи на суттєві переваги виходу на глобальний ринок, українські промислові підприємства акцентують увагу на можливості створення ефективної системи обліку витрат. Одночасно актуалізуються питання, пов'язані з удосконаленням методики калькулювання собівартості продукції з метою максимізації прибутку шляхом мінімізації витрат.

Розроблена в кінці ХХ століття японським топ-менеджментом методика кайдзен, а зокрема й кайдзен-костинг як метод калькулювання, дозволила японським компаніям не лише максимізувати прибуток, але й зайняти домінуючі позиції у конкурентній боротьбі з американськими індустріальними гігантами. Будучи недостатньо дослідженими, дискусійними залишаються питання, які стосуються перспектив імплементації кайдзен-костингу на промислових підприємствах України задля оптимізації системи обліку витрат і калькулювання собівартості промислової продукції в цілому.

Зазначена проблематика знайшла своє відображення у працях відносно невеликої когорти українських вчених. Варто виокремити І. Г. Смирнова [4] та Н. С. Нічитайлову [3]. Наприклад, відомою є стаття І. Г. Смирнова, професора Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, «Досвід японської логістики та його застосування в Україні: від «КАНБАН» до «ГЕМБА КАЙДЗЕН». Проте, первинні знання про методику кайдзен викладені у двох книгах директора Інституту Кайдзен у Токіо Масаакі Імаї.

Мета статті – розкрити сутність кайдзен-костингу та дослідити перспективи його імплементації на українських промислових підприємствах; розробити модель оптимальної системи обліку витрат та калькулювання собівартості промислової продукції.

Сьогодні, в умовах жорсткої конкуренції, будь-яке зволікання з освоєнням найпередовіших технологій є причиною втрати позиції на ринку. Зволікання з впровадженням новітніх методик управління витратами може призвести до не менш негативних наслідків. До цих пір західні компанії не поспішали скористатися перевагами кайдзен-інструментарію. Більш того, більшість західних керівників взагалі не знала про існування методики кайдзен і можливості її застосування для підвищення своєї конкурентоспроможності.

«Кайдзен» перекладається як «поліпшення» (від «кай» – зміна і «дзен» – добре) і традиційно вживається для позначення процесу безперервного і поступового вдосконалення, що стає можливим завдяки активній участі всіх співробітників компанії в господарській діяльності підприємства. Таким чином, суть «кайдзен» дуже проста – вдосконалення. Центральна ідея «кайдзен» полягає в тому, що без вдосконалення в компанії не повинно проходити ні дня.

Як відзначає професор О. С. Віханській, компанії, які використовують цю систему, підвищують рентабельність і конкурентоспроможність свого бізнесу, об-

ходячись без значних капіталовкладень. Щоденні поліпшення не вимагають серйозних фінансових витрат. Для здійснення «кайдзен» необхідно, щоб ті, хто працює на підприємстві, використовували свій розум і концентрували увагу на виконуваних роботах. У тих компаніях, де застосовується «кайдзен», щоразу коли людина бачить можливість зробити свою роботу краще, вона повинна впроваджувати ці зміни і відповідним чином змінювати стандарти виконання окремих операцій [3].

Перед усіма підприємствами та організаціями в умовах ринкової економіки стоять схожі завдання: отримання максимального та довготермінового прибутку шляхом зменшення витрат, сталий розвиток, забезпечення переваги над конкурентами. Але якщо одні підприємства досягають значних успіхів у вирішенні цих завдань і стають лідерами ринку, то інші – змушені постійно боротися за виживання.

Варто відмітити, що українські компанії не поспішають із впровадженням систем управління витратами типу «кайдзен». Це можна пояснити багатьма причинами. Насамперед, це відсутність теоретичної та практичної бази, яскравих прикладів перетворень, економічна нестабільність. Важливим є також відмінності в ментальності – українські працівники з острахом та ворожістю ставляться до змін, тим більше кардинальних. Проте вже сьогодні можна назвати приклади успішного впровадження цієї методики в Україні.

У 2007 р. компанія «Кока-Кола Беверіджиз Україна» на чолі з генеральним директором Марчелом Мартіном розпочала впровадження кайдзен-костингу, або кайдзен-калькулювання (методики калькулювання собівартості продукції на основі «кайдзен»). Вперше поняття «кайдзен-костинг» було введено Ясукіроном Монденом в кінці 90-х років ХХ століття. У трактуванні Мондена кайдзен-костинг набуває форми інструмента, що сприяє зниженню собівартості продукції і тісно зв'язаний з системою управління витратами на підприємстві.

На початковому етапі компанія зіткнулася з реальними труднощами – нововведення не знаходили підтримки персоналу. Проте керівництво підійшло до вирішення поставленого завдання надзвичайно серйозно: запросили тренерів, проводились роз'яснювальні роботи на усіх рівнях. Сьогодні 90% співробітників українського заводу залучені в «кайдзен». Компанія займає лідируючі позиції в своєму сегменті на українському ринку.

Слід зазначити, що під час впровадження кайдзен-калькулювання компанія «Кока-Кола Беверіджиз Україна» керувалася трьома основними принципами, а саме:

- ✦ підтримання порядку;
- ✦ усунення муда (з япон. «втрата»);
- ✦ стандартизація.

Підтримання порядку – обов'язковий елемент організації будь-якого процесу. Завдяки зразковому порядку співробітники набувають та розвивають навички самодисципліни, без якої вони не здатні створити продукцію або надати споживачу послугу високої якості.

Беручи до уваги, що втрати (муда) розглядаються як складова витрат в цілому, їх усунення є найбільш рентабельним способом підвищення продуктивності праці,

а також зниження виробничих та інших видів витрат. Методика кайдзен підкреслює, що усунення втрат на робочому місці сприятиме мінімізації витрат в цілому на підприємстві [4].

У свою чергу, для дійсного елімінування витрат наполегливо рекомендується застосування кайдзен-костингу в поєднанні з японським підходом «точно в строк» (*just-in-time system – JIT*), який має мету: «...постійної гонитви за продуктивністю шляхом уникнення відходів» [6, с. 172]. Його не можна назвати методом калькулювання собівартості. Швидше за все це філософія ведення бізнесу, яку варто взяти на озброєння на додаток до вже існуючої повноцінної системи обліку витрат.

Уперше підхід JIT був впроваджений на заводі «Тойота» в Японії в 70-х роках ХХ століття. Його сутність надзвичайно влучно була сформульована західним науковцем професором Хансеном: «постачати сировину, яка необхідна, коли необхідно та в необхідній кількості» [6 с. 172]. Переваги такого способу організації управління запасами є очевидними: коефіцієнт оборотності зростає, нереалізовані доходи зменшуються, втрати скорочуються, має місце економія на зберіганні тощо [8].

Кайдзен-костинг, як спосіб ідентифікації втрат, тісно пов'язаний із системою планування прибутку та оснований на встановленні відхилень фактично досягнутого скорочення витрат від запланованого. Суть методу полягає в тому, що покращення здійснюються безперервно, маленькими кроками та без значних витрат на їх реалізацію. Цільові показники зниження затрат при безперервному вдосконаленні встановлюються та застосовуються щомісяця. Аналіз відхилень затрат включає порівняння їх цільових показників із фактичними. Варто зазначити, що при зменшенні останніх базою вважається фактична собівартість продукції за попередній період, а нормою цільового зменшення затрат – відношення запланованої суми зменшення до їх бази.

Таким чином, простежується процес безперервного вдосконалення, оскільки собівартість кожного наступного періоду буде нижчою за собівартість попереднього, тобто цей показник постійно покращуватиметься.

Доцільно наголосити, що в діючих на сьогодні Методичних рекомендаціях з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості від 9 липня 2007 р. (далі Методичні рекомендації), нічого не згадується про альтернативні методи костингу на промислових підприємствах, які могли б бути застосовані управлінською бухгалтерією [1]. Стаття 364 розділу 9 «Методи обліку витрат і калькулювання виробничої собівартості продукції» вищезазначеного нормативного документа вказує лише на те, що: «Нові підходи до калькулювання собівартості продукції, суттєві можливості для удосконалення обліку і аналізу витрат відкриває система «директ-костинг».

Зрозуміло, що на галузевому рівні створено далеко не вичерпний перелік передумов, які могли б простимулювати впровадження сучасних методик промислового костингу (калькулювання собівартості промислової продукції). У зв'язку з цим вважається за необхідне доповнити перший абзац статті 364 Методичних рекомендацій та викласти його у такій редакції (рис. 1).

Наступним кроком має бути коротке викладення у розділі 9 Методичних рекомендацій основних положень щодо застосування кайдзен-костингу в промисловості.

Третім із вищезазначених принципів кайдзен-калькулювання, який був використаний компанією «Кока-Кола Беверіджиз Україна», є стандартизація. Для виготовлення продукції, виконання робіт і надання послуг варто застосовувати певний стандарт [4].

Розглядаючи стандартизацію як один із принципів «поліпшення», варто наголосити, що метод кайдзен-костинг лише на перший погляд подібний зі стандарт-костингом. Мета калькулювання кайдзен полягає в досягненні заданого рівня скорочення затрат, який постійно коригується у напрямі його подальшого зменшення. У системі «кайдзен» аналіз відхилень – це зіставлення цільового скорочення витрат з фактичними сумами їх економії, тобто досліджуються «відхилення від відхилень». Такий варіант аналізу відхилень можна назвати складним.

У системі стандарт-костинг ведеться облік відхилень фактичних витрат від нормативних. Суми відхилень фіксуються на спеціальних рахунках. Наприкінці звітного періоду відхилення списуються на фінансові результати. Застосовується простий варіант аналізу відхилень. У кінці приймається рішення стосовно коригування встановлених норм і нормативів.

Проте, загальною для систем стандарт-костинг і кайдзен-костинг є ідея контролювати витрати і результати шляхом порівняння досягнутих (фактичних) результатів з визначеними цільовими установками. Оскільки, на відміну від таргет-костингу, кайдзен-костинг застосовується на тих самих стадіях життєвого циклу продукції, що і стандарт-костинг, перед менеджментом встане питання або про вибір однієї з даних систем, або про способи їх інтеграції.

Недивлячись на те, що логіка кайдзен-костингу виглядає прогресивнішою, ніж логіка стандарт-костингу, протиставляти дані системи не слід. Кожна з них покликана вирішувати певні конкретні завдання, і кожна має як свої переваги, так і недоліки. Вирішенням проблеми є інтеграція обліково-аналітичної системи стандарт-костинг і управлінської системи кайдзен-костинг, оскільки для цього є всі підстави.

Таким чином, імплементація кайдзен-калькулювання ні в якому разі не повинна замінити укорінену на

«Нові підходи до калькулювання собівартості продукції, суттєві можливості для удосконалення обліку та аналізу витрат відкривають система «директ-костинг» і методика «кайдзен-костинг»

Рис. 1. Можливий варіант редакції першого абзацу статті 364 Методичних рекомендацій

Розроблено автором на основі [1].

багатьох українських підприємствах систему стандарт-костинг. Саме їх взаємодія дасть позитивний результат, що заключається в мінімізації витрат і відповідній оптимізації прибутку.

Якщо стандарт-костинг і досліджуване кайдзен-калькулювання можуть застосовуватися як інтегрований варіант визначення собівартості, то згадуваний вище таргет-костинг (таргет-калькулювання, цільове калькулювання), з точки зору життєвого циклу продукту, є «попередником» кайдзен-костингу.

Таргет-костинг також зародився в Японії, понад 80% великих японських підприємств впровадили даний метод калькулювання собівартості. Він полягає в попередньому визначенні величини витрат на окремий продукт, яка є різницею між цільовою ціною та бажаним розміром прибутку на одиницю продукції [6, с. 393].

Ці два методи переслідують одну й ту саму мету – досягнення цільової собівартості: таргет-костинг – на етапі проектування нового продукту, кайдзен-костинг – на етапі виробництва. Іншими словами, кайдзен-калькулювання є свого роду продовженням таргет-калькулювання. Варто зазначити, що якраз така послідовність застосування методик, у поєднанні з вищерозглянутими стандарт-костингом і підходом «точно в строк» (JIT), є дуже важливою для досягнення компанією своїх цілей з мінімізації витрат (рис. 2).

Таким чином, варто узагальнити результати дослідження даної проблематики та зробити такі висновки:

1. Кайдзен-костинг – це сучасний метод калькулювання собівартості продукції, який оснований на япон-

ській філософії мислення. Його основною перевагою є можливість забезпечення постійного зменшення витрат, що приводить до покращення стану підприємства в цілому. Основний недолік – необхідність мотивації співробітників, а також корпоративної культури, яка сприяє безпосередньому залученню персоналу до виконання непростих задач, поставлених керівництвом задля оптимізації кожного робочого місця на підприємстві.

2. Позитивний досвід застосування методики кайдзен на заводі «Кока-Кола Беверіджиз Україна» засвідчив ефективність і дієвість японського підходу, а також можливість його повної адаптації в українських умовах господарювання. Окреслено реальні перспективи і акцентовано увагу на необхідності імплементації кайдзен-костингу на промислових підприємствах України.

3. З метою стимулювання імплементації кайдзен-костингу запропоновано включити його до переліку нових методів калькулювання, який наведено в статті 364 наразі чинних Методичних рекомендацій з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості.

4. Розроблено модель ефективної системи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції у промисловості, а також визначено оптимальне місце кайдзен-костингу з-поміж інших методик калькулювання у цій системі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості : Наказ міністерства промислової політики України від 9 липня 2007 року № 373.

2. П(С)БО 16 «Витрати». Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318 [зі змінами та доповненнями] // Міністерство фінансів України: [сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art>

3. Нічітайлова Н. С. Концепція кайзен як маловитратний інструмент впровадження системи екологічного менеджменту / Н. С. Нічітайлова // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 3(2). – С. 157 – 161.

4. Смирнов І. Г. Досвід японської логістики та його застосування в Україні: від «КАН-БАН» до «ГЕМБА КАЙЗЕН» / І. Г. Смирнов // Зовнішня торгівля, 2008. – № 1. – С. 11 – 17.

5. Имаи М. Ключ к успеху японских компаний / М. Имаи; пер. с англ. – 5-е изд. – М.: Альпина Паблишерз, 2011. – 274 с. – (Серия «Модели менеджмента ведущих корпораций»).

6. Hansen R., Mowen M. (2009) Cost Management: Accounting & Control. 6th Edition. Ohio: South-Western Cengage Learning

7. Kinney, Michael R., Prather-Kinsey, Jenice, and Raiborn, Cecily A. (2006). Cost Accounting: Foundations and Evolutions. 6th Edition. Ohio: Thomson South-Western,

8. Kwan H. Competing Globally with Cost Accounting (2011). University of Tennessee Thesis Projects. http://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1429

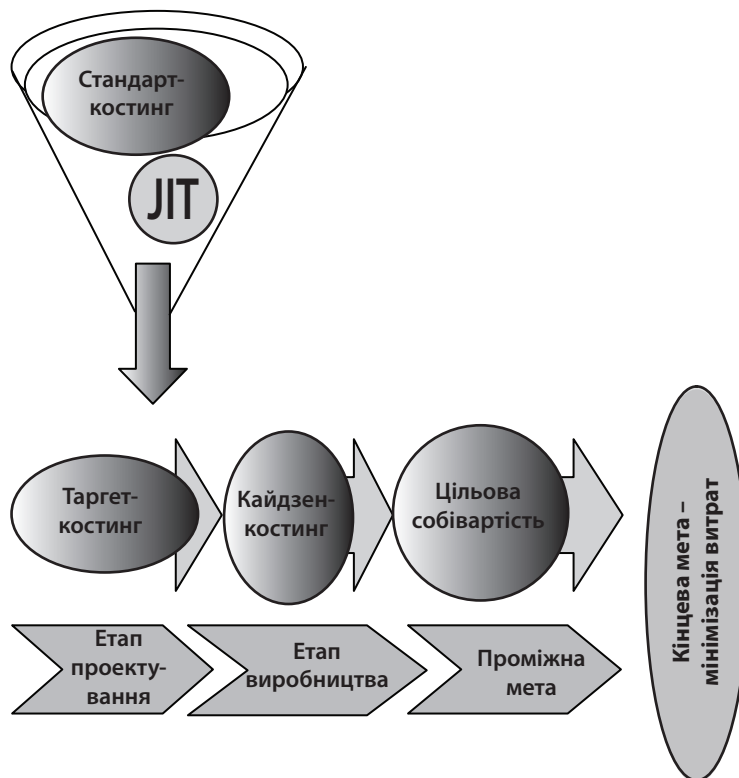

Рис. 2. Модель системи обліку витрат та калькулювання собівартості продукції

Розроблено автором.

Науковий керівник: Швець В. Г. – д-р екон. наук, професор кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

REFERENCES

- Hansen, R., and Mowen, M. *Cost Management: Accounting & Control*. Ohio: South-Western Cengage Learning, 2009.
- Imai, M. *Kliuch k uspekhu iaponskikh kompaniy* [The key to the success of Japanese companies]. Moscow: Alpina Publisher, 2011.
- Kinney, Michael R., Prather-Kinsey, J., and Raiborn, Cecily A. *Cost Accounting: Foundations and Evolutions*. Ohio: Thomson South-Western, 2006.

- Kwan, H. "Competing Globally with Cost Accounting" http://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1429 [Legal Act of Ukraine] (1999). <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art> [Legal Act of Ukraine] (2007).
- Nichitailova, N. S. "Kontseptsiiia kaizen iak malovytratnyi instrument vprovadzhennia systemy ekolohichnoho menezhmentu" [The concept of Kaizen as a low-cost instrument for environmental management systems]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 3 (2) (2009): 157-161.
- Smyrnov, I. H. "Dosvid iaponskoi lohistyky ta ioho zas-tosuvannia v Ukraini: vid «KANBAN» do «HEMBA KAIZEN»" [Experience Japanese logistics and its application in Ukraine: from "Kanban" to "Gemba KAYZEN"]. *Zovnishnia torhivlia*, no. 1 (2008): 11-17.

УДК 336.71

ВИКОРИСТАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ І SPACE-АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ БАНКУ

ЄРЕМЕЙЧУК Р. А., БЕЗРОДНА О. С.

УДК 336.71

Єремейчук Р. А., Безродна О. С. Використання збалансованої системи показників і SPACE-аналізу для визначення стратегії банку

У статті розглянуто сутність стратегічного аналізу, його місце та роль у процесі стратегічного управління банком, інструменти реалізації. Обґрунтовано доцільність застосування збалансованої системи показників (ЗСП) для оцінювання діяльності банківської установи. На основі запропонованого підходу до відбору показників, що входять до складу ЗСП (відбір за критеріями відсутності тісного лінійного зв'язку та відбору найбільш інформативних і значущих показників) проведено оцінку діяльності банку в межах її підсистем. Виявлено проблемні аспекти у функціонуванні та сформувано стратегічні цілі, які відображають пріоритетні напрямки його подальшого розвитку. Шляхом застосування матричного методу комплексного дослідження факторів зовнішнього та внутрішнього середовища SPACE-аналізу визначено стратегічну позицію банку. З урахуванням результатів оцінки його діяльності на основі ЗСП і конкурентної позиції обрано стратегію розвитку банку.

Ключові слова: стратегічний аналіз, оцінка діяльності, збалансована система показників (ЗСП), SPACE-аналіз, стратегія банку.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 21.

Єремейчук Раїса Арсентіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Безродна Олена Сергіївна – аспірантка, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Aurica17@yandex.ru

УДК 336.71

UDC 336.71

Єремейчук Р. А., Безродна О. С. Использование сбалансированной системы показателей и SPACE-анализа для определения стратегии банка

В статье рассмотрена сущность стратегического анализа, его место и роль в процессе стратегического управления банком, инструменты реализации. Обоснована целесообразность применения сбалансированной системы показателей (ССП) для оценки деятельности банковского учреждения. На основе предложенного подхода к отбору сбалансированных показателей (по критериям отсутствия тесной линейной связи между ними и отбора наиболее информативных и значимых из них) проведена оценка деятельности банка по каждой из подсистем. Выявлены проблемные аспекты в функционировании и сформулированы стратегические цели, которые отражают приоритетные направления его дальнейшего развития. С помощью применения матричного метода комплексного исследования факторов внешней и внутренней среды SPACE-анализа определена стратегическая позиция банка. С учетом результатов оценки его деятельности на основе СПП и конкурентной позиции предложена стратегия развития банка.

Ключевые слова: стратегический анализ, оценка деятельности, сбалансированная система показателей (ССП), SPACE-анализ, стратегия банка.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Библ.:** 21.

Єремейчук Раїса Арсентіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківського дела, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Безродна Елена Сергеевна – аспірантка, кафедра банківського дела, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Aurica17@yandex.ru

Yeremeychuk R. A., Bezrodna O. S. Use of the Balanced Scorecard and SPACE-Analysis for Determining the Bank Strategy

The article considers essence of the strategic analysis, its place and role in the process of strategic management of the bank and instruments of realisation. It justifies expediency of use of the balanced scorecard for assessment of activity of a banking institution. On the basis of the offered approach to selection of the balanced scorecard (by criteria of absence of a close linear connection between them and selection of the most informative and significant of them) the article carries out assessment of a bank activity by each of the sub-systems. It reveals problem aspects in functioning and formulates strategic goals, which reflect priority directions of its further development. The bank's strategic position is determined with the help of the use of the matrix method of complex study of factors of external and internal environment of the SPACE-analysis. The article offers the bank development strategy with consideration of results of assessment of its activity on the basis of the balanced scorecard and competitive position.

Key words: strategic analysis, assessment of activity, balanced scorecard, SPACE-analysis, bank strategy.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 21.

Yeremeychuk Raisa A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Bezrodna Olena S. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: Aurica17@yandex.ru

Науковий керівник: Швець В. Г. – д-р екон. наук, професор кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

REFERENCES

- Hansen, R., and Mowen, M. *Cost Management: Accounting & Control*. Ohio: South-Western Cengage Learning, 2009.
- Imai, M. *Kliuch k uspekhu iaponskikh kompaniy* [The key to the success of Japanese companies]. Moscow: Alpina Publisher, 2011.
- Kinney, Michael R., Prather-Kinsey, J., and Raiborn, Cecily A. *Cost Accounting: Foundations and Evolutions*. Ohio: Thomson South-Western, 2006.

- Kwan, H. "Competing Globally with Cost Accounting" http://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1429 [Legal Act of Ukraine] (1999). <http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art> [Legal Act of Ukraine] (2007).
- Nichitailova, N. S. "Kontseptsiiia kaizen iak malovytratnyi instrument vprovadzhennia systemy ekolohichnoho menezhmentu" [The concept of Kaizen as a low-cost instrument for environmental management systems]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 3 (2) (2009): 157-161.
- Smyrnov, I. H. "Dosvid iaponskoi lohistyky ta ioho zas-tosuvannia v Ukraini: vid «KANBAN» do «HEMBA KAIZEN»" [Experience Japanese logistics and its application in Ukraine: from "Kanban" to "Gemba KAYZEN"]. *Zovnishnia torhivlia*, no. 1 (2008): 11-17.

УДК 336.71

ВИКОРИСТАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ І SPACE-АНАЛІЗУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ БАНКУ

ЄРЕМЕЙЧУК Р. А., БЕЗРОДНА О. С.

УДК 336.71

Єремейчук Р. А., Безродна О. С. Використання збалансованої системи показників і SPACE-аналізу для визначення стратегії банку

У статті розглянуто сутність стратегічного аналізу, його місце та роль у процесі стратегічного управління банком, інструменти реалізації. Обґрунтовано доцільність застосування збалансованої системи показників (ЗСП) для оцінювання діяльності банківської установи. На основі запропонованого підходу до відбору показників, що входять до складу ЗСП (відбір за критеріями відсутності тісного лінійного зв'язку та відбору найбільш інформативних і значущих показників) проведено оцінку діяльності банку в межах її підсистем. Виявлено проблемні аспекти у функціонуванні та сформувано стратегічні цілі, які відображають пріоритетні напрямки його подальшого розвитку. Шляхом застосування матричного методу комплексного дослідження факторів зовнішнього та внутрішнього середовища SPACE-аналізу визначено стратегічну позицію банку. З урахуванням результатів оцінки його діяльності на основі ЗСП і конкурентної позиції обрано стратегію розвитку банку.

Ключові слова: стратегічний аналіз, оцінка діяльності, збалансована система показників (ЗСП), SPACE-аналіз, стратегія банку.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 21.

Єремейчук Раїса Арсентіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Безродна Олена Сергіївна – аспірантка, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Aurica17@yandex.ru

УДК 336.71

UDC 336.71

Єремейчук Р. А., Безродна О. С. Использование сбалансированной системы показателей и SPACE-анализа для определения стратегии банка

В статье рассмотрена сущность стратегического анализа, его место и роль в процессе стратегического управления банком, инструменты реализации. Обоснована целесообразность применения сбалансированной системы показателей (ЗСП) для оценки деятельности банковского учреждения. На основе предложенного подхода к отбору сбалансированных показателей (по критериям отсутствия тесной линейной связи между ними и отбора наиболее информативных и значимых из них) проведена оценка деятельности банка по каждой из подсистем. Выявлены проблемные аспекты в функционировании и сформулированы стратегические цели, которые отражают приоритетные направления его дальнейшего развития. С помощью применения матричного метода комплексного исследования факторов внешней и внутренней среды SPACE-анализа определена стратегическая позиция банка. С учетом результатов оценки его деятельности на основе ЗСП и конкурентной позиции предложена стратегия развития банка.

Ключевые слова: стратегический анализ, оценка деятельности, сбалансированная система показателей (ЗСП), SPACE-анализ, стратегия банка.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Библ.:** 21.

Єремейчук Раїса Арсентіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківського дела, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Безродна Елена Сергеевна – аспірантка, кафедра банківського дела, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Aurica17@yandex.ru

Yeremeychuk R. A., Bezrodna O. S. Use of the Balanced Scorecard and SPACE-Analysis for Determining the Bank Strategy

The article considers essence of the strategic analysis, its place and role in the process of strategic management of the bank and instruments of realisation. It justifies expediency of use of the balanced scorecard for assessment of activity of a banking institution. On the basis of the offered approach to selection of the balanced scorecard (by criteria of absence of a close linear connection between them and selection of the most informative and significant of them) the article carries out assessment of a bank activity by each of the sub-systems. It reveals problem aspects in functioning and formulates strategic goals, which reflect priority directions of its further development. The bank's strategic position is determined with the help of the use of the matrix method of complex study of factors of external and internal environment of the SPACE-analysis. The article offers the bank development strategy with consideration of results of assessment of its activity on the basis of the balanced scorecard and competitive position.

Key words: strategic analysis, assessment of activity, balanced scorecard, SPACE-analysis, bank strategy.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 21.

Yeremeychuk Raisa A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Bezrodna Olena S. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: Aurica17@yandex.ru

Згідно з Указом Президента України від 12.03.2013 р. «Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [1] з метою запровадження ефективного державного стратегічного планування та законодавчого забезпечення запровадження системи державного стратегічного планування в 2013 р. заплановано прийняття Закону України «Про державне стратегічне планування».

Актуалізація питання використання стратегічного планування на державному рівні визначає необхідність його застосування й на рівні окремих суб'єктів господарювання.

Висока невизначеність, існування достатньо великої кількості ризиків та посилення конкуренції в банківському секторі вплинули на перехід фінансових посередників від традиційних методів управління до більш дієвих.

Стратегічне управління є однією із сучасних ефективних концепцій управління, яка має низку суттєвих переваг у порівнянні з традиційним підходом, забезпечує ефективний розвиток і досягнення встановлених цілей у довгостроковій перспективі, що, у свою чергу, обумовлює функціонування більшості вітчизняних банківських установ на основі сформованих місії, бачення та розроблених стратегічних планів.

Проте, слід зазначити, що визначення стратегії банку є достатньо складним процесом, оскільки передбачає трудомістку процедуру проведення стратегічного аналізу його діяльності, оцінку зовнішніх і внутрішніх факторів і потребує залучення великої кількості аналітиків.

Теоретичним і практичним аспектам стратегічного управління та стратегічного планування зокрема присвячена велика кількість наукових напрацювань таких відомих зарубіжних дослідників, як І. Ансофф, Б. Карлоф, М. Мескон, Г. Мінцберг, М. Портер, А. Томпсон, А. Стрікленд та інші. Серед російських і вітчизняних фахівців, що працюють в даному напрямку, необхідно відмітити таких: Г. Блакита, О. Віханський, О. Кириченко, О. Ковтун, С. Козьменко, В. Немцов, І. Отенко, В. Пономаренко, О. Тридіа, О. Ястремська та інші.

Однак питання, пов'язані із обґрунтуванням ефективного інструментарію стратегічного аналізу, як одного з початкових етапів стратегічного управління, результати здійснення якого забезпечують менеджмент банку інформацією, необхідною для вибору стратегії його подальшого розвитку, залишаються недостатньо освітленими в науковій літературі.

Тому метою статті є визначення інструментарію комплексної оцінки зовнішнього та внутрішнього середовища банку для вибору його стратегії.

На думку фахівця у сфері стратегічного аналізу І. М. Парасій-Вергуненко [2, с. 112], основною відмінністю стратегічного аналізу від ретроспективного аналізу є не відокремлене дослідження господарських операцій, а комплексне – усієї діяльності банку як збалансованої системи дій у досягненні стратегічних цілей.

На етапі стратегічного аналізу вище керівництво відстежує фактори, які є найважливішими для майбутнього розвитку банку, у першу чергу – розвиток зовнішнього середовища. Якісне виконання стратегічного

аналізу (комплексна бізнес-діагностика діяльності організації) є головною передумовою розробки ефективної стратегії організації. Стратегічний аналіз неможливо уявити без детального аналізу конкурентного оточення організації, що передбачає здійснення маркетингових досліджень. Результатами аналізу є такі складові стратегічного управління: адекватні стратегічні цілі, чітке розуміння конкурентного оточення, реальна оцінка ресурсів і можливостей організації [3, с. 83].

У роботі [4] було проведено розподіл інструментів стратегічного управління за його етапами, серед яких привертає увагу новітня технологія, розроблена американськими дослідниками Д. Нортоном і Р. Капланом [5, 6], збалансована система показників (ЗСП). Однією з головних переваг даного інструменту є можливість визначення стратегії на основі результатів оцінки діяльності за її підсистемами (фінансової, клієнтської, внутрішньо-процесної та розвитку персоналу) та управління банком на основі обраного стратегічного курсу розвитку. У цілому ЗСП пронизує практично весь процес стратегічного управління від стратегічного аналізу до оцінки ефективності та корегування стратегії, тому є зручним управлінським засобом реалізації місії та цілей банку.

Одним із основних завдань при побудові ЗСП є обґрунтування складу її показників.

Оскільки оцінка діяльності банку на основі ЗСП потребує формування переліку показників у рамках кожного напрямку з урахуванням їх великої кількості, для вирішення цієї проблеми в роботі пропонується процедура їх відбору: на *першому етапі* формується набір показників для кожної з підсистем ЗСП (на основі систематизації та узагальнення наукової літератури); на *другому етапі* здійснюється відбір показників за критерієм відсутності тісного лінійного зв'язку (кореляційний аналіз) у межах кожної з підсистем ЗСП (з метою усунення дублювання інформації); на *третьому етапі* – відбір найбільш значущих та інформативних показників на основі факторного аналізу, а саме: методу головних компонент (скорочення простору ознак і відбір показників з найбільшими факторними навантаженнями). Більш детально зміст і практична реалізація даної процедури були розглянуті в праці [7].

У цілому було розраховано 81 показник, що характеризують діяльність банку в розрізі чотирьох проєкцій ЗСП на прикладі восьми банків другої групи (класифікація НБУ за розміром активів [8]) за 2007 – 2011 рр.

Сформований на основі визначеного підходу набір показників за підсистемами ЗСП представлено в *табл. 1*.

Шляхом визначеного підходу до відбору показників за підсистемами ЗСП було значно скорочено їх кількість та відібрано найбільш інформативні з них. У цілому загальну кількість показників, що пропонуються включити до складу ЗСП та використовувати для оцінювання діяльності банківської установи, скорочено з 81 до 33.

На основі сформованої системи показників (див. *табл. 1*) було здійснено оцінювання діяльності досліджуваних банків, проаналізовано тенденцію зміни кожного показника, відповідність/невідповідність нормативному або рекомендованому значенню, виявлено проблемні аспекти та відхилення в роботі банківських установ.

Набір показників для оцінювання діяльності банку

Фінансова підсистема	Коефіцієнт кредитної активності, коефіцієнти миттєвої та поточної ліквідності, коефіцієнт ліквідності за строковими зобов'язаннями, коефіцієнти активності залучення міжбанківських кредитів і строкових депозитів, коефіцієнт загальної інвестиційної активності, коефіцієнт фінансового важеля, коефіцієнт захищеності капіталу, мультиплікатор капіталу, рентабельність капіталу, чистий спред
Клієнтська підсистема	Коефіцієнт розвитку клієнтської бази, кількість клієнтів на 1 відділення, витрати на маркетинг і рекламу в загальних витратах банку, рівень прибутку банку в розрахунку на 1 клієнта, залучені ресурси банку в розрахунку на 1 клієнта, співвідношення кількості клієнтів та працівників банку, показник задоволеності клієнтів
Підсистема внутрішніх бізнес-процесів	Середній час створення нового продукту, частка нових продуктів у продуктовому ряді банку, частка операційних витрат у загальних витратах банку, середній час на задоволення запиту клієнта, частка стандартизованих і регламентованих бізнес-процесів
Підсистема персоналу	Частка працівників з вищою освітою в загальній кількості персоналу, обсяг активів на 1 працівника, частка витрат на оплату праці персоналу в загальних витратах банку, частка заохочувальних і компенсаційних виплат персоналу у витратах на персонал, частка працівників, що пройшли навчання за рік у загальній кількості персоналу, частка витрат на навчання персоналу в загальних витратах банку, рівень забезпечення кар'єри, показник окупності витрат на утримання персоналу, коефіцієнт стабільності персоналу

Аналіз показників діяльності досліджуваної вибірки банків в межах фінансової підсистеми ЗСП представлено в *табл. 2*.

Оцінювання діяльності банків за показниками фінансової підсистеми ЗСП дозволило виявити такі проблемні аспекти у функціонуванні банківських установ: надлишок ліквідності (коефіцієнти поточної, миттєвої та ліквідності за строковими зобов'язаннями перевищують рекомендовані значення); низький рівень ділової активності (про що свідчить зниження коефіцієнтів активності залучення строкових депозитів, загальної інвестиційної активності та фінансового важеля), рентабельності капіталу та чистого спреду; нездатність банків залучати додаткові ресурси (низькі значення показника мультиплікатора капіталу); надмірна концентрація

капіталу банку в нерухомості, обладнанні та інших нематеріальних активах (коефіцієнт захищеності капіталу перевищує 0,25).

Слід звернути увагу на те, що зниження ділової активності банку та надлишкова ліквідність у визначеній мірі пов'язані з реалізацією політики забезпечення високого рівня фінансової стійкості (для банків характерними є низькі значення показника фінансового важеля). Проте, слід зазначити, що доцільно було б розробити більш виважену політику управління ресурсною базою, яка б забезпечувала збалансованість (врівноваження) фінансової стійкості, ділової активності та ліквідності, що як наслідок мало б позитивний вплив на зростання прибутковості банку.

Таблиця 2

Аналіз показників в межах фінансової підсистеми ЗСП

		Банк 1	Банк 2	Банк 3	Банк 4	Банк 5	Банк 6	Банк 7	Банк 8
Фінансова підсистема									
1	Коефіцієнт кредитної активності								
2	Коефіцієнт миттєвої ліквідності								
3	Коефіцієнт поточної ліквідності								
4	Коефіцієнт ліквідності за строковими зобов'язаннями								
5	Коефіцієнт активності залучення міжбанківських кредитів								
6	Коефіцієнт активності залучення строкових депозитів								
7	Коефіцієнт загальної інвестиційної активності								
8	Коефіцієнт фінансового важеля								
9	Коефіцієнт захищеності капіталу								
10	Мультиплікатор капіталу								
11	Рентабельність капіталу								
12	Чистий спред								

Примітка: кольором позначено наявність відхилення фінансового показника від нормативного або рекомендованого, що свідчить про негативну тенденцію розвитку банку.

Таким чином, виявлення негативних тенденцій у функціонуванні досліджуваних фінансових інститутів дозволило чітко визначити аспекти їх діяльності, що потребують посиленої уваги з боку керівництва та є наявними сигналами про погіршення їх фінансового стану та фактори, що на нього вплинуть в майбутньому.

За результатами проведеного аналізу було сформульовано стратегічні цілі, на основі яких в межах логіки ЗСП здійснюється вибір та розробка стратегії.

Для розвитку фінансової підсистеми ЗСП банку було сформовано такі стратегічні цілі: забезпечення необхідного рівня фінансової стійкості, активізація інвестиційної діяльності, забезпечення ліквідності, підвищення ефективності використання капіталу і зростання прибутковості.

Аналогічним чином було проаналізовано показники діяльності банків, на основі яких було сформовано вибірку дослідження, у межах клієнтської, процесної та підсистеми розвитку персоналу та визначено такі стратегічні цілі: розширення клієнтської бази, залучення коштів клієнтів і підвищення ефективності взаємодії з клієнтами; зниження операційних витрат і розширення продуктового ряду банку; підвищення мотивації персоналу, забезпечення зростання і кваліфікації персоналу та підвищення ефективності використання персоналу.

Процес вибору та розробки стратегії, окрім оцінки представлених у ЗСП підсистем і сформованих за її результатами стратегічних цілей, необхідно здійснювати й з урахуванням конкурентної позиції банку (типу поведінки на ринку).

Серед інструментів стратегічного аналізу, що систематизовані в [4], для реалізації цієї мети було обрано SPACE-аналіз, який, окрім фінансових показників, що були проаналізовані під час оцінювання діяльності банку на основі ЗСП, враховує фактори його конкурентних переваг і зовнішнього середовища, в якому він функціонує.

Сутність методу SPACE-аналізу полягає в побудові матриці, в якій відображено фактори зовнішнього середовища (привабливість галузі – *IS* і стабільність оточуючого середовища – *ES*) та внутрішнього середовища (фінансовий стан організації – *FS* і конкурентні переваги – *CA*). Через побудову системи координат менеджери визначають положення організації на ринку, стратегічні альтернативи її розвитку та методи їх реалізації. Кожному квадранту матриці відповідає визначений тип поведінки організації на ринку: агресивний, консервативний, захисний та конкурентний [9, с. 64 – 65].

До переваг SPACE-аналізу належать [10]: зрозуміла логіка проведення аналізу; відносна швидкість здійснення оцінки; можливість визначення укрупнених стратегічних позицій та наочність представлення отриманих результатів і рекомендацій з вибору напрямків дій.

Дослідники [11, 12] його привабливість пояснюють також й тим, що дає можливість проаналізувати наявну стратегію організації навіть тоді, коли вона існує в неявному вигляді.

Серед недоліків даного методу в [10] виокремлюють: необґрунтованість критеріїв, що включаються до складу факторів матриці SPACE; представлення не-

повного переліку стратегічних позицій організації; використання бальних експертних оцінок для оцінювання деяких кількісних показників.

Незважаючи на наявність розглянутих недоліків SPACE-аналізу, його переваги є достатньо суттєвими, оскільки він дозволяє врахувати великий спектр факторів зовнішнього оточення банку та визначити його позицію на ринку, що разом із застосуванням ЗСП забезпечує комплексний підхід до стратегічного аналізу та визначення за його результатами стратегії банку.

У цілому метод SPACE-аналізу пропонується застосовувати як багатокритеріальний підхід, який дозволяє здійснювати ідентифікацію, пошук репрезентативної вибірки характеристик, їх об'єднання у групи, присвоєння їм конкретних оцінок (вагових коефіцієнтів) у межах присвоєної шкали [12].

На основі аналізу наукової літератури [9, 10, 12 – 17] було сформовано етапи проведення SPACE-аналізу, які представлено на *рис. 1*.

Фактори конкурентної позиції банку, які формують матрицю SPACE, представлено в *табл. 3*.

Вибір критеріїв та їх оцінка вимагають ґрунтовних знань як методології стратегічного аналізу, так і специфіки галузі та бізнесу підприємства. Тому для аналізу за методом SPACE потрібно залучати висококваліфікованих експертів [15].

Як експерти до дослідження з кожного банку залучалися керівники функціональних підрозділів аналізованих банків. Було сформовано 8 експертних груп, до складу яких увійшли висококваліфіковані фахівці, які мають значний стаж роботи в банківській сфері.

Для розв'язання поставлених цілей та визначення пріоритетних критеріїв матриці SPACE було застосовано метод аналізу ієрархій (метод MAI) [19], який було реалізовано за допомогою програмного продукту Expert Choice.

Слід зауважити, що при проведенні попарних порівнянь розглянутих критеріїв, за якими здійснюється визначення конкурентної позиції банку, оцінка ступеня відхилення від узгодженості не перевищує встановлену межу (10%), і експертам немає необхідності перевіряти свої судження. Це підтверджує об'єктивність та обґрунтованість одержаних результатів.

Встановлення експертами вагових коефіцієнтів (їх сума дорівнює 1) для кожного з критеріїв та їх оцінювання за 10-бальною шкалою дозволило провести загальну оцінку кожної з груп факторів матриці SPACE.

З метою перевірки узгодженості думок експертів за допомогою програмного продукту Statistica 6.0 було розраховано коефіцієнти конкордації Кендалла. Слід зазначити, що кожна із 8 сформованих експертних груп характеризується високою погодженістю думок фахівців (коефіцієнти конкордації для кожної них перевищують 0,7 та наближені до 1) та їх оцінку можна вважати об'єктивною.

Для визначення вектора конкурентної позиції банку (*табл. 4*) знайдено його координати за формулами [9, 10, 12, 13, 15]: $x = IS - CA$, $y = FS - ES$, де *IS* – фактори фінансового ринку; *CA* – фактори конкурентних переваг; *FS* – фактори фінансового потенціалу; *ES* – фактори стабільності обстановки.

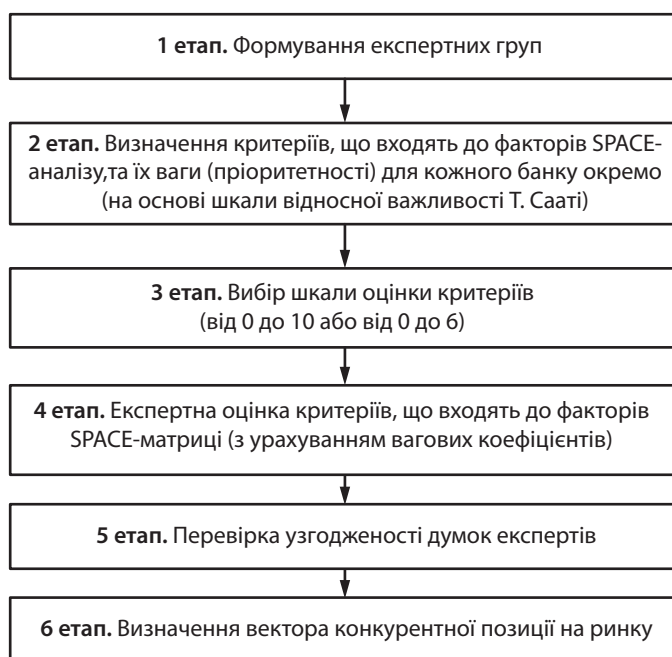

Рис. 1. Етапи проведення SPACE-аналізу банку

Таблиця 3

Фактори конкурентної позиції банку [18]

1. Фактори стабільності обстановки (ES)	2. Фактори фінансового ринку (ринкового потенціалу) (IS)
1.1. Мінливість попиту на банківські продукти та послуги, у тому числі і нові. 1.2. Поява нових сегментів ринку. 1.3. Банківське законодавство. 1.4. Зміни у зовнішньоекономічному оточенні. 1.5. Рівень промислового виробництва (ділової активності). 1.6. Рівень реальних доходів населення. 1.7. Темпи інфляції. 1.8. Рівень безробіття в країні. 1.9. Зміна соціальної напруги	2.1. Облікова ставка. 2.2. Норма обов'язкового резервування. 2.3. Зміни у попиті та пропозиції на банківський капітал. 2.4. Розмір міжбанківських кредитних ставок. 2.5. Обсяг рефінансування. 2.6. Зміни курсу валют. 2.7. Зміни інвестиційного клімату
3. Фактори конкурентних переваг (CA)	4. Фактори фінансового потенціалу (FS)
3.1. Частка ринку. 3.2. Якість банківських продуктів і послуг. 3.3. Цінова політика. 3.4. Імідж банку. 3.5. Рівень техніки та технології. 3.6. Здатність до інновацій	4.1. Рентабельність активів. 4.2. Рентабельність капіталу. 4.3. Платоспроможність. 4.4. Розмір регулятивного капіталу. 4.5. Грошовий потік. 4.6. Банківські ризики

Таблиця 4

Визначення координат вектора конкурентної позиції банку

Назва банку	ES	IS	CA	FS	Координати вектора стратегії		Стратегічна позиція
					X	Y	
					= IS - CA	= FS - ES	
Банк 1	7,382	4,0912	3,6038	5,0246	0,487	-2,3574	Конкурентна
Банк 2	6,4764	4,7292	4,6998	4,8042	0,0294	-1,6722	Конкурентна
Банк 3	6,3026	4,4772	3,4514	7,0684	1,0258	0,7658	Агресивна
Банк 4	6,38	4,4072	4,1268	6,7884	0,2804	0,4084	Агресивна
Банк 5	6,243	5,3722	5,176	6,3994	0,1962	0,1564	Агресивна
Банк 6	6,5162	4,578	4,7244	5,35	-0,1464	-1,1662	Захисна
Банк 7	6,501	4,374	3,5158	5,168	0,8582	-1,333	Конкурентна
Банк 8	7,3356	4,994	5,4122	4,3438	-0,4182	-2,9918	Захисна

За результатами проведеного SPACE-аналізу було з'ясовано, що для Банків 1, 2, 7 характерна конкурентна позиція, яка свідчить, що банк одержує конкурентну перевагу у відносно нестабільному оточуючому середовищі. Для даних банківських установ критичним фактором є фінансовий потенціал, що обумовлює необхідність пошуку додаткових фінансових ресурсів. Для Банків 3, 4, 5 характерний агресивний тип поведінки на ринку, що свідчить про великий фінансовий та ринковий потенціал. За рахунок відносно стабільного фінансового стану та достатнього обсягу фінансових ресурсів визначені банківські установи отримують значні конкурентні переваги та мають змогу нейтралізувати негативний вплив зовнішнього середовища. Порівняно з іншими банками, Банки 6 і 8 мають низький фінансовий та ринковий потенціал і реалізують конкурентну позицію захисного типу, що свідчить про низьку конкурентоспроможність його продуктів та послуг і недостатність фінансових засобів. У такому випадку з метою покращення конкурентної позиції керівництву банку доцільно звернути увагу на покращення якісних характеристик продуктового ряду та активізувати дослідження у сфері продуктових інновацій.

Визначені вектори конкурентної позиції досліджуваних банків у системі координат матриці SPACE зображено на *рис. 2*.

У результаті проведеного стратегічного аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища досліджуваних банків на основі оцінювання їх діяльності за підсистемами ЗСП і використання SPACE-аналізу було визначено їх стратегічні цілі та тип поведінки на ринку.

Слід зазначити, що з метою збереження (для Банків 3, 4, 5) або посилення (для Банків 1, 2, 6, 7, 8) своїх конкурентних позицій та реалізації сформованих стратегічних цілей, які передбачають підвищення прибутковості банку, активізацію інвестиційної діяльності, забезпечення його фінансової стійкості та ліквідності, розширення клієнтської бази та підвищення ефективності взаємодії з клієнтами, удосконалення внутрішніх бізнес-процесів та інноваційну спрямованість, підвищення ефективності використання персоналу, за доцільне вважається визначення та впровадження стратегії зростання, яка орієнтована на зростання всіх показників діяльності.

У цілому розглянутий комплексний підхід до оцінки зовнішнього та внутрішнього середовища банку на основі застосування ЗСП та SPACE-аналізу дозволяє сформувати цілісне бачення про діяльність банку, виявити існуючі загрози та можливості, визначити конкурентну позицію та стратегічні цілі, які є базою для визначення та розробки стратегії його подальшого розвитку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Указ Президента України № 128 від 12.03.2013 року «Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава"» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/128/2013>

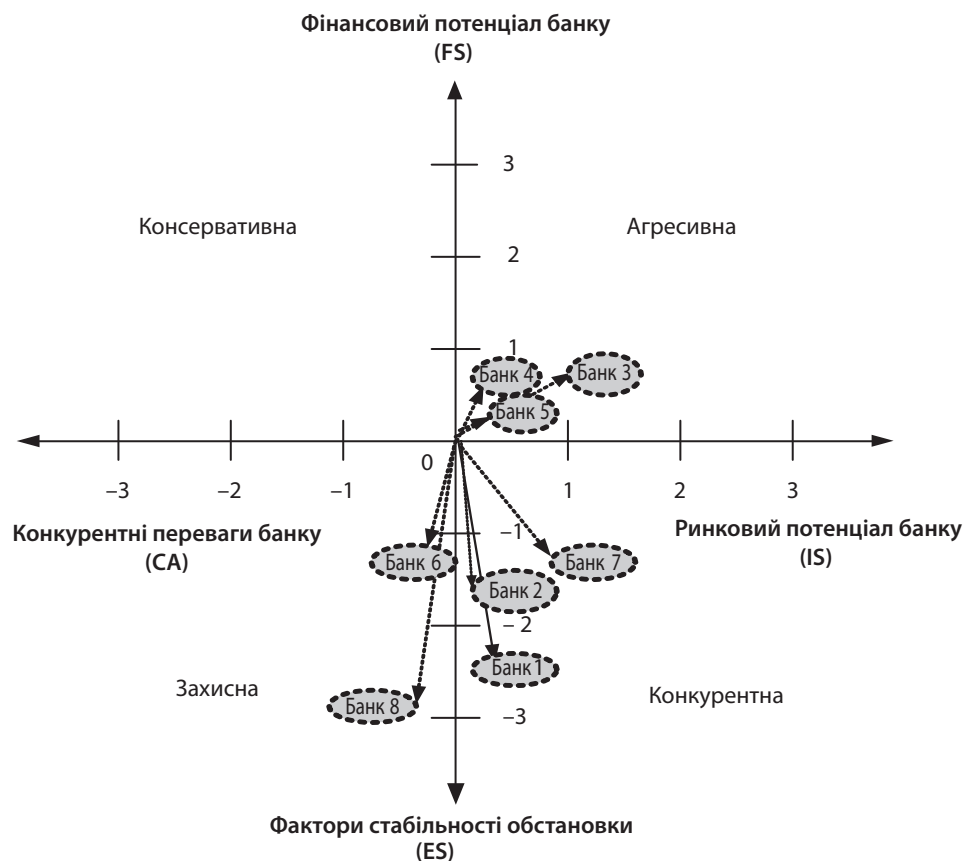

Рис. 2. Визначення векторів конкурентної позиції досліджуваних банків

- 2. Парасій-Вергуненко І. М.** Концептуальні засади стратегічного аналізу в банках / І. М. Парасій-Вергуненко // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 111 – 117.
- 3. Козьменко С. М.** Стратегічний менеджмент банку : навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 734 с.
- 4. Безродна О. С.** Розподіл інструментів та підходів до стратегічного управління банком за його етапами / О. С. Безродна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 4. – С. 113 – 131.
- 5. Каплан Роберт С.** Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие ССП / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 416 с.
- 6. Каплан Роберт С.** Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. – 2-е изд., испр. и доп. / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 320 с.
- 7. Чмутова І. М.** Обґрунтування складу збалансованої системи показників для оцінки діяльності банку / І. М. Чмутова, О. С. Безродна // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 137 – 143.
- 8.** Офіційний сайт НБУ: Банківський нагляд (дані фінансової звітності банків України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097/
- 9. Шемятихина Л. Ю.** Стратегический менеджмент : учебно-методический комплекс. – Екатеринбург : ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т», 2007. – 167 с.
- 10.** Маркетинг для маркетологів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://referent.mubint.ru/security/8/5385/1?try#h2131>
- 11. Бойко М.** Стратегічний аналіз розвитку геотуризму в Україні / М. Бойко, Ф. Шандор, Г. В. Кіш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20130214_econ/4_bojko.htm
- 12. Шершньова З. Є.** Стратегічне управління : підручник для вузів / З. Є. Шершньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : КНЕУ, 2004. – 699 с.
- 13. Борисова О. В.** Інноваційні стратегії підприємств туризму: сутність, методичні підходи щодо вибору стратегій з використанням SPACE-аналізу / О. В. Борисова // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1946>
- 14. Бородаченко К.** Вкус SPACEфический / К. Бородаченко // Бізнес. – 2009. – № 40 (871). – С. 39 – 41.
- 15. Гаркуша Н. М.** Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті : навч. посіб. / Н. М. Гаркуша, О. В. Цуканова, О. О. Горошанська. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2012. – 591 с.
- 16. Ачкасова І. А.** Конспект лекцій з курсу «Потенціал підприємства: формування та оцінювання» / І. А. Ачкасова, Т. А. Пушкар, В. Г. Федорова. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 89 с.
- 17. Творская И. В.** Выработка стратегии промышленного предприятия на основе использования SPACE-матрицы / И. В. Творская, К. С. Иоков // Управление в социальных и экономических системах : материалы XIX международной научно-практической конференции, г. Минск, 18 мая 2010; Минский ин-т управления. – Минск : Изд-во МИУ, 2010. – С. 66 – 68.
- 18. Чмутова І. М.** Моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища комерційного банку / І. М. Чмутова, В. Я. Вовк // Регіональні перспективи. – 2003. – № 7-8 (32-33). – С. 41 – 45.
- 19. Лямець В. І.** Системний аналіз. Вступний курс / В. І. Лямець, А. Д. Тевяшев. – 2-е вид., перероб. і доп. – : ХНУРЕ, 2004. – 448 с.
- 20. Омельченко О. І.** Інтегральна оцінка рівня життя населення регіонів України методом ентропії / О. І. Омельченко, В. Є. Хаустова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2 (116). – С. 137 – 146.
- 21. Колодізев О. М.** Формування багаторівневої системи показників фінансування інноваційної діяльності / О. М. Колодізев // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 8 (146). – С. 83 – 91.

REFERENCES

Achkasova, I. A., Pushkar, T. A., and Fedorova, V. H. *Konpekt lektzii z kursu «Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsiniuvannia»* [Synopsis of lectures on "The potential of enterprise: development and evaluation"]. Kharkiv: KhNAMH, 2010.

Bezrodna, O. S. "Rozpodil instrumentiv ta pidkhodiv do stratehichnoho upravlinnia bankom za ioho etapamy" [Distribution of tools and approaches to strategic management of the bank for its stages]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, no. 4 (2012): 113-131.

Boiko, M., Shandor, F. F., and Kish, H. V. "Stratehichniy analiz rozvytku heoturizmu v Ukraini" [Strategic analysis of heoturizmu in Ukraine]. http://www.confcontact.com/20130214_econ/4_bojko.htm

Borysova, O. V. "Innovatsiini stratehii pidpriemstv turizmu: sutnist, metodychni pidkhody shchodo vyboru stratehii z vykorystanniam SPACE-analizu" [Innovative strategies tourism enterprises: the nature and methodological approaches to the choice of strategies using SPACE-analysis]. <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1946>

Borodachenko, K. "Vkus SPACEficheskyi" [Taste SPACE-fichesky]. *Biznes*, no. 40 (871) (2009): 39-41.

Chmutova, I. M., and Bezrodna, O. S. "Obgruntuvannia skladu zbalansovanoi systemy pokaznykiv dlia otsinky diialnosti banku" [Justification of the balanced scorecard to measure the performance of the bank]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 38 (2012): 137-143.

Chmutova, I. M., and Vovk, V. Ya. "Monitorynh zovnishnyoho ta vnutrishnyoho seredovyscha komertsiihoho banku" [Monitoring the external and internal environment of commercial banks]. *Rehionalni perspektyvy*, no. 7-8 (32-33) (2003): 41-45.

Harkusha, N. M., Tsukanova, O. V., and Horoshanska, O. O. *Modeli i metody pryiniattia rishen v analizi ta audyti* [Models and methods of decision-making analysis and audit]. Kyiv: Znannia, 2012.

Kozmenko, S. M., I Shpyh, F., and Voloshko, I. V. *Stratehichniy menedzhment banku* [Strategic management of the bank]. Sumy: Universytetska knyha, 2003.

Kaplan, Robert S., and Norton, Deyvid P. *Organizatsiia, orientirovannaia na strategiiu. Kak v novoy biznes-srede preuspevaiut organizatsii, primeniiaushchie SSP* [Organization-oriented strategy. As a new business environment thrive organizations using MTP]. Moscow: Olimp-Biznes, 2004.

Kaplan, Robert S., and Norton, Deyvid P. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley. Ot strategii k deystviu* [The Balanced Scorecard. From strategy to action]. Moscow: Olimp-Biznes, 2003.

Kolodiziev, O. M. "Formuvannia bahatorivnevoi systemy pokaznykiv finansuvannia innovatsiinoi diialnosti" [Formation

of multi-level indicators of financing innovation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (146) (2013): 83-91.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/128/2013>

Liamets, V. I., and Teviashev, A. D. *Systemnyi analiz. Vstupnyi kurs* [System analysis. Introductory course]. Kharkiv: KhNURE, 2004.

"Marketynh dlia marketolohiv" [Marketing for market-ers]. <http://referent.mubint.ru/security/8/5385/1?try#h2131>

Ofitsiyni sait NBU: Bankivskiy nahliad (dani finansovoi zvitnosti bankiv Ukrainy). http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097/

Omelchenko, O. I., and Khaustova, V. IE. "Intehralna ot-sinka rivnia zhyttia naseleennia rehioniv Ukrainy metodom entropii" [Integrated assessment of living standards of Ukraine's

regions by entropy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 2 (116) (2011): 137-146.

Parasii-Verhunencko, I. M. "Kontseptualni zasady strate-hichnoho analizu v bankakh" [Conceptual foundations of strate-gic analysis in banks]. *Finansy Ukrainy*, no. 8 (2004): 111-117.

Shemiatikhina, L. Yu. *Strategicheskiiy menedzhment* [Stra-tegic management]. Ekaterinburg: GOU VPO UrGPU, 2007.

Shershnyova, Z. Ie. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Torskaia, I. V., and Iokov, K. S. "Vyrabotka strategii pro-myshlennogo predpriatia na osnove ispolzovaniia SPACE-matritsy" [The development strategy of industrial enterprises through the use of SPACE-matrix]. *Upravlenie v sotsialnykh i eko-nomicheskikh sistemakh*. Minsk: Izdatelstvo MIU, 2010. 66-68.

УДК 336.01

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

МЕЛЬНИЧЕНКО О. В.

УДК 336.01

Мельниченко О. В. Теоретичні засади електронних грошей

Стаття присвячена визначенню місця електронних грошей у теорії сучасних грошей, уточненню функцій та оцінці їхнього значення у грошовому обігу країни. Проаналізовано підходи до визначення функцій сучасних грошей, критично оцінено бачення науковців щодо функціонування електронних грошей, надано їх характеристику та наведено відмінні та спільні риси з готівковими та безготівковими формами грошей. Обґрунтовано ознаки електронних грошей та необхідність державної гарантії їхнього забезпечення як однієї з форм грошей. Актуальність цього дослідження полягає у тому, що сучасними науковцями приділяється недостатньо уваги теоретичним засадам електронних грошей. А ті з них, хто вивчають зазначену проблематику, не висвітлюють необхідних і важливих аспектів теорії електронних грошей.

Ключові слова: грошові кошти, форми грошей, електронні гроші, готівка, безготівкові кошти, функції грошей, грошовий обіг, забезпечення елек-тронних грошей.

Табл.: 1. **Бібл.:** 34.

Мельниченко Олександр Віталійович – кандидат економічних наук, доцент, Університет банківської справи Національного банку України (вул. Анд-ріївська, 1, Київ, 04070, Україна)

E-mail: amelnitschenko@yahoo.de

УДК 336.01

Мельниченко А. В. Теоретические основы электронных денег

Статья посвящена определению места электронных денег в теории современных денег, уточнению функций и оценке их значения в денеж-ном обращении страны. Проанализированы подходы к определению функций современных денег, критически оценено видение ученых от-носительно функционирования электронных денег, дана их характе-ристика и приведены отличные и общие черты с наличными и безна-личными формами денег. Обоснованы признаки электронных денег и необходимость государственной гарантии их обеспечения как одной из форм денег. Актуальность данного исследования заключается в том, что современными учеными уделяется недостаточно внимания теоретическим основам электронных денег. А те из них, кто изуча-ют указанную проблематику, не освещают необходимых и важных аспектов теории электронных денег.

Ключевые слова: денежные средства, формы денег, электронные деньги, наличные, безналичные средства, функции денег, денежное обращение, обеспечения электронных денег.

Табл.: 1. **Библ.:** 34.

Мельниченко Александр Витальевич – кандидат экономических наук, доцент, Университет банковского дела Национального банка Украи-ны (ул. Андреевская, 1, Киев, 04070, Украина)

E-mail: amelnitschenko@yahoo.de

UDC 336.01

Melnichenko O. V. Theoretical Foundations of Electronic Money

The article is devoted to identification of the place of electronic money in the theory of modern money, specification of functions and assessment of their value in the money circulation of a country. The article analyses approaches to identification of functions of modern money, critically assesses vision of scientists with respect to electronic money functioning, gives its characteristic and provides different and common features with cash and non-cash forms of money. It justifies features of electronic money and a necessity of the state security as of one of the forms of money. Urgency of this study lies in the fact that the modern scientists pay insufficient attention to the theoretical founda-tions of electronic money. And those of them who study this subject do not describe necessary and important aspects of the theory of electronic money.

Key words: money funds, forms of money, electronic money, cash, non-cash, money functions, money circulation, electronic money cover funds.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 34.

Melnichenko Olexander V.– Candidate of Sciences (Economics), Associ-ate Professor, University of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Andriyivska, 1, Kyiv, 04070, Ukraine)

E-mail: amelnitschenko@yahoo.de

of multi-level indicators of financing innovation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (146) (2013): 83-91.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/128/2013>

Liamets, V. I., and Teviashev, A. D. *Systemnyi analiz. Vstupnyi kurs* [System analysis. Introductory course]. Kharkiv: KhNURE, 2004.

"Marketynh dlia marketolohiv" [Marketing for market-ers]. <http://referent.mubint.ru/security/8/5385/1?try#h2131>

Ofitsiyni sait NBU: Bankivskiy nahliad (dani finansovoi zvitnosti bankiv Ukrainy). http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097/

Omelchenko, O. I., and Khaustova, V. IE. "Intehralna ot-sinka rivnia zhyttia naseleння rehioniv Ukrainy metodom entropii" [Integrated assessment of living standards of Ukraine's

regions by entropy]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 2 (116) (2011): 137-146.

Parasii-Verhunencko, I. M. "Kontseptualni zasady strate-hichnoho analizu v bankakh" [Conceptual foundations of strate-gic analysis in banks]. *Finansy Ukrainy*, no. 8 (2004): 111-117.

Shemiatikhina, L. Yu. *Strategicheskiiy menedzhment* [Stra-tegic management]. Ekaterinburg: GOU VPO UrGPU, 2007.

Shershnyova, Z. Ie. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Torskaia, I. V., and Iokov, K. S. "Vyrabotka strategii pro-myshlennogo predpriatia na osnove ispolzovaniia SPACE-matritsy" [The development strategy of industrial enterprises through the use of SPACE-matrix]. *Upravlenie v sotsialnykh i eko-nomicheskikh sistemakh*. Minsk: Izdatelstvo MIU, 2010. 66-68.

УДК 336.01

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

МЕЛЬНИЧЕНКО О. В.

УДК 336.01

Мельниченко О. В. Теоретичні засади електронних грошей

Стаття присвячена визначенню місця електронних грошей у теорії сучасних грошей, уточненню функцій та оцінці їхнього значення у грошовому обігу країни. Проаналізовано підходи до визначення функцій сучасних грошей, критично оцінено бачення науковців щодо функціонування електронних грошей, надано їх характеристику та наведено відмінні та спільні риси з готівковими та безготівковими формами грошей. Обґрунтовано ознаки електронних грошей та необхідність державної гарантії їхнього забезпечення як однієї з форм грошей. Актуальність цього дослідження полягає у тому, що сучасними науковцями приділяється недостатньо уваги теоретичним засадам електронних грошей. А ті з них, хто вивчають зазначену проблематику, не висвітлюють необхідних і важливих аспектів теорії електронних грошей.

Ключові слова: грошові кошти, форми грошей, електронні гроші, готівка, безготівкові кошти, функції грошей, грошовий обіг, забезпечення елек-тронних грошей.

Табл.: 1. **Бібл.:** 34.

Мельниченко Олександр Віталійович – кандидат економічних наук, доцент, Університет банківської справи Національного банку України (вул. Анд-ріївська, 1, Київ, 04070, Україна)

E-mail: amelnitschenko@yahoo.de

УДК 336.01

Мельниченко А. В. Теоретические основы электронных денег

Статья посвящена определению места электронных денег в теории современных денег, уточнению функций и оценке их значения в денеж-ном обращении страны. Проанализированы подходы к определению функций современных денег, критически оценено видение ученых от-носительно функционирования электронных денег, дана их характе-ристика и приведены отличные и общие черты с наличными и безна-личными формами денег. Обоснованы признаки электронных денег и необходимость государственной гарантии их обеспечения как одной из форм денег. Актуальность данного исследования заключается в том, что современными учеными уделяется недостаточно внимания теоретическим основам электронных денег. А те из них, кто изуча-ют указанную проблематику, не освещают необходимых и важных аспектов теории электронных денег.

Ключевые слова: денежные средства, формы денег, электронные деньги, наличные, безналичные средства, функции денег, денежное обращение, обеспечения электронных денег.

Табл.: 1. **Библ.:** 34.

Мельниченко Александр Витальевич – кандидат экономических наук, доцент, Университет банковского дела Национального банка Украи-ны (ул. Андреевская, 1, Киев, 04070, Украина)

E-mail: amelnitschenko@yahoo.de

UDC 336.01

Melnichenko O. V. Theoretical Foundations of Electronic Money

The article is devoted to identification of the place of electronic money in the theory of modern money, specification of functions and assessment of their value in the money circulation of a country. The article analyses approaches to identification of functions of modern money, critically assesses vision of scientists with respect to electronic money functioning, gives its characteristic and provides different and common features with cash and non-cash forms of money. It justifies features of electronic money and a necessity of the state security as of one of the forms of money. Urgency of this study lies in the fact that the modern scientists pay insufficient attention to the theoretical founda-tions of electronic money. And those of them who study this subject do not describe necessary and important aspects of the theory of electronic money.

Key words: money funds, forms of money, electronic money, cash, non-cash, money functions, money circulation, electronic money cover funds.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 34.

Melnichenko Olexander V.– Candidate of Sciences (Economics), Associ-ate Professor, University of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Andriyivska, 1, Kyiv, 04070, Ukraine)

E-mail: amelnitschenko@yahoo.de

Законодавчими актами України [5, 6, 7, 10, 14, 21] визначено, що грошовою одиницею України є гривня, а грошові кошти (гроші) існують у формі готівки (грошових знаків: банкнот і монет, що мають зазначену на них номінальну вартість) та у безготівковій формі (записів на рахунках у банках: кошти на рахунках у та депозити до запитання). Із появою електронних грошей перед науковцями постало питання про визначення теоретичних засад функціонування даного платіжного засобу, оскільки він має ознаки як готівки, так і безготівкових коштів і потребує теоретичного обґрунтування свого місця у теорії сучасних грошей.

У класичній науковій літературі присвячено досить багато уваги теорії грошей, серед авторів варто виділити Маркса К., Рикардо Д., Туган-Барановського М. І. Однак навіть сучасні вітчизняні науковці, зокрема, Мороз А. М., Рябініна Л. М., Савлук М. І., приділяють недостатньо уваги концептуальним засадам електронних грошей, їх ролі та місцю в теорії грошей. А окремі їх погляди на сутність цього платіжного засобу мають дискусійний характер. Важливий і великий вклад у розвиток теорії електронних грошей зробили російські вчені, зокрема Косой А. М., Кочергін Д. А., Красавіна Л. М., які ґрунтовно досліджують даний платіжний засіб, проте їх дослідження базуються на відмінних властивостях електронних грошей, що виникають внаслідок їхньої технічної особливості.

Мета даної статті полягає у визначенні місця електронних грошей в теорії сучасних грошей, уточненні їх функцій та оцінці їхнього значення у грошовому обігу країни.

МІСЦЕ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ В ТЕОРІЇ СУЧАСНИХ ГРОШЕЙ

Природа сучасних грошей є кредитною, оскільки, з одного боку, банкноти і монети, емітовані центральним банком, є його борговим зобов'язанням у вигляді гарантій забезпечити купівельну спроможність грошей та прийнятність на території всієї держави, з іншого – безготівкові кошти, залучені банками у депозити, є зобов'язаннями цих банків повернути вкладникам грошові кошти [28, с. 27]. Повноцінним і незаперечним, на нашу думку, є таке твердження і щодо електронних грошей як складової грошових коштів [13, 15, 21].

За словами Рябініної Л. М., готівка, випущена центральним банком країни, має примусову міру цінності, задану емітентом, яка потім визначається ринковими відносинами у суспільстві [27, с. 15; 28, с. 30; 29, с. 133; 30, с. 29 – 31], де сучасні гроші виражають ціни і цінові пропозиції між товарами через свою цінність – купівельну спроможність, яка зменшується внаслідок зростання цін в державі [26, с. 32, 33; 28, с. 28; 30, с. 32]. Проте вони не мають масштабу цін (законодавчо встановленої ваги металу в грошовій одиниці країни) і, відповідно, не мають власної вартості, у зв'язку з чим вони не можуть вимірювати вартість товарів. На думку автора [24, с. 11], кредитні гроші після уведення їх в обіг здобувають цінність, а не вартість. При цьому вартість грошей до моменту їх уведення в обіг дорівнює вартості паперу,

на якому виготовлено банкноту, чи металу, на якому викарбувано монету. За словами науковців Смовженко Т. С. і Скринник З. Е., вартість не містить ні грама речовини, хоч і втілюється у речах та без цього втілення не існує. Зазначеними авторами різні концепції вартості зводяться до двох напрямів: трудової теорії, яка визначає вартість витратами праці, і маржинальної, що пояснює її граничною корисністю благ [31, с. 50]. При цьому ціна грошей та їхня цінність (купівельна спроможність) мінливі, рухливі й непостійні [31, с. 35, 36].

Автор даної статті, у свою чергу, підтримує думку Рикардо Д., що невизначеність понять, пов'язаних з категорією вартості, створила надзвичайну кількість помилок і розбіжностей [23, с. 3], а подальша дискусія з цього питання знаходиться поза межами предмету нашого дослідження.

У класичній та сучасній, вітчизняній та зарубіжній науковій літературі йде мова про різні підходи до функцій грошей. Сучасні науковці у дослідженнях виділяють дві форми грошей: готівкову та безготівкову [24, с. 290], а електронні гроші, на їх думку, є безготівковою формою – депозитними грошима [12, с. 10; 25, с. 11, 12].

Сучасні кредитні гроші, вважає Рябініна Л. М., виконують функції засобу вираження товарних цін і цінових пропозицій, збереження і нагромадження цінності, засобу обігу та функцію засобу платежу. При цьому останні дві автор поділяє в залежності від форми грошей: лише гроші у готівковій формі виконують функцію засобу обігу, оскільки одна і та ж грошова одиниця може брати участь у кількох операціях купівлі-продажу та переходити від одного користувача (власника) до іншого [24, с. 289, 290]. Натомість гроші у безготівковій формі у вигляді запису на рахунку в банку не можуть брати участь у декількох послідовних операціях купівлі-продажу.

Ми вважаємо, що електронні гроші, переходячи з одного електронного гаманця до іншого, без участі в даному процесі рахунків у банку, беруть участь у декількох актах купівлі-продажу, поки один з користувачів (власників) не прийме рішення погасити електронні гроші – здійснити їх обмін на готівку чи безготівкові кошти.

Коли електронні гроші відносяться до безготівкових (депозитних) коштів, відбувається нехтування тим, що вони, як і готівкові, виконують, крім функції засобу платежу, функцію засобу обігу. Крім того, Директивою 2009/110/ЕС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційного нагляду за ними [4] безпосередньо визначено, що не є діяльністю з прийняття депозитів емісія електронних грошей і вони мають використовуватись не як засіб накопичення, а як засіб здійснення платежів. У зазначеному документі йдеться також про те, що електронні гроші є електронним замінником банкнот та монет. Підтримують це твердження й окремі науковці, які розглядають їх як електронний сурогат банкнот і монет [32, с. 2].

Сьогодні усі форми сучасних грошей не мають фактично власної вартості, а володіють лише цінністю. Таке твердження якнайповніше стосується електронних гро-

шей. Це пояснюється тим, що банкноти й монети не виготовляються із дорогоцінних металів, проте теоретично мають власну вартість у вигляді витрат на їх виготовлення, однак така вартість не співмірна з їх реальною цінністю – кількістю благ, яку можна за них придбати. Про вартість безготівкових грошей можна говорити в контексті їх обертання і купівлі-продажу на фінансовому ринку, але вона відображає їхню ринкову ціну як фінансового товару, а не природу їхньої вартості як «виробу». Купівельна ж спроможність електронних грошей є абсолютною як готівкових і безготівкових. І зростання товарних цін має на них такий самий вплив, як і на інші форми грошей.

У роботі колективу авторів за редакцією Смовженко Т. С. і Скринник З. Е. виділено функції грошей залежно від їх форми та ступінь виконання функцій засобу обігу та засобу платежу, міри вартості, засобу накопичення, соціальних відносин [31, с. 75]. Науковці також вказують, що гроші із появою безготівкової та електронної форми втратили традиційну предметно-чуттєву форму і стали віртуальною реальністю, а їх використання завершує процес їхньої еволюції [31, с. 30, 31].

Підтримуючи, однак, думку Кочергіна Д. А. [11], зазначимо, що електронні гроші, випущені різними емітентами, – не однорідні, що також відрізняє їх від готівки. Автор, крім іншого, ототожнює поняття електронних грошей з цифровими, роблячи таким чином акцент на технологічній складовій даного платіжного засобу, на чому й акцентує увагу [12, с. 1, 3]. У дослідженнях російських вчених є також окремі положення, які, на нашу думку, носять дискусійний характер: дослідники теорії грошей вважають місцем зберігання електронних грошей банківські рахунки, а також, що при емісії електронних грошей записи здійснюються на емісійному рахунку, який не має фінансового значення [34, с. 13]. Якщо взяти до уваги останнє твердження, то за такого підходу до емісії електронних грошей в країні відбувалось би штучне збільшення грошової маси, що, у свою чергу, провокувало б безпідставну інфляцію. Суть же електронних грошей зводиться до того, що вони не збільшують кількості грошей в єдиному (сукупному) грошовому обороті держави, а надають їм іншої форми.

У роботах сучасних науковців те йде також мова про те, що на заишки грошових коштів, які є забезпеченням електронних, є можливість нарахувувати відсотки [12, с. 8]. Таке твердження прямо суперечить основоположному документу Європейського Союзу щодо електронних грошей [4]. У ньому йдеться про заборону надання відсотків або іншого доходу, пов'язаного з тривалістю періоду часу, протягом якого власник електронних грошей має їх у своєму розпорядженні, тобто часу, протягом якого зберігаються кошти, що є забезпеченням електронних грошей, на рахунку в емітента.

Розглядаючи теорію грошей, досліджуючи підходи і бачення вітчизняних і зарубіжних науковців, Рябініна Л. М. [28, с. 27; 30, с. 15 – 18] стверджує, що сучасні гроші мають значні відмінності від товару, протиставляючи своє бачення марксистської теорії. Дискусійність поглядів автора, на нашу думку, полягає не в тому, чи є товаром гроші, чи ні, а в тому, що на фінансовому ринку гроші

як товар купуються та продаються за певною ціною. Тут йде мова, у першу чергу, про такі валюти, як долар, євро, а також дорогоцінні метали.

Сутність же грошей полягає не в їхній речовинній оболонці, не в тому, що вони виготовлені із золота чи срібла, а в їхній суспільній ролі загального еквівалента.

Беручи до уваги, що електронні гроші відносяться до зобов'язань емітента таких грошей (а не держави в особі, наприклад, центрального банку), не випускаються в обіг у вигляді банкнот і монет, а також те, що забезпечення електронних грошей зберігається у кредитних організаціях на рахунках, то електронні гроші мають ознаки безготівкових коштів і виконують такі ж функції, зокрема засобу платежу. Опосередковано про спільні з безготівковими грошима риси електронних свідчить тип носія, на якому вони зберігаються, – електронний.

Отже, електронні гроші мають ознаки як готівкових, так і безготівкових коштів. Порівняльну характеристику сучасних форм грошей наведено в *табл. 1*.

Незважаючи на кредитну природу сучасних форм грошей, а також те, що їхня цінність втрачається з часом у зв'язку з інфляційними процесами, готівкові кошти володіють найбільшою ліквідністю (відносно абсолютною ліквідністю), використання яких гарантується державою. Безготівкова форма грошей має відносну (при чому абсолютно) ліквідність у зв'язку з тим, що кошти (готівкові), залучені банками у вклади, стають вже зобов'язаннями банку повернути вкладнику їх за визначених умов. При цьому, важливе значення має те, що, по-перше, банки розміщують залучені кошти від свого імені, з певним ступенем ризику їх неповернення собі та в результаті вкладнику; по-друге, ймовірність отримання коштів вкладником від банку, якому він передав їх на зберігання (у вклад), залежить від платоспроможності та ліквідності цього банку. Електронні гроші є так само зобов'язанням банку-емітента повернути користувачу (власнику) електронних грошей традиційну їх форму (у вигляді готівки чи безготівкових коштів). Однак, на відміну від вкладів, емітовані електронні гроші повністю забезпечені наявними у банку коштами на спеціальних рахунках (кошти у розрахунках) [13, с. 42], які банки не мають права розміщувати на фінансовому ринку. Тому можна говорити про вищу ліквідність (хоч і відносну) електронних грошей у порівнянні з безготівковими.

Оплачуючи постачальникам готівкою кошти, покупці придбають товари зазвичай без їх ідентифікації з боку продавця. На відміну від операцій з готівкою, при придбанні товарів чи послуг за допомогою безготівкових розрахунків у процесі оплати покупець використовує кошти, що зберігаються на його рахунку в банку. Таким чином, відбувається фіксація операції в програмно-технічних комплексах і системах банку та інших учасників розрахунків про конкретне списання коштів з визначеного рахунку даного власника рахунку за відомі товари. Використання ж електронних грошей фіксує списання коштів з гаманця покупця та зарахування їх на баланс гаманця продавця (постачальника) без участі рахунку чи інших даних особи, котра здійснює оплату.

Порівняльна характеристика сучасних форм грошей

№ з/п	Характеристика	Форма грошей		
		Готівка	Безготівкова форма	Електронні гроші
1	Ліквідність	Відносно абсолютна	Абсолютно відносна	Відносна
2	Ідентифікація з держателем (власником)	Відсутня	Повна	Відсутня
3	Безпека збереження (використання)	Доступ обмежується фізично	Доступ обмежується фізично та програмно-технічними засобами	Доступ обмежується фізично, програмно-технічними засобами та організаційно-правовими заходами
4	Носій	Папір, метал	Записи на рахунках в банках	Цифрова пам'ять комп'ютера, у тому числі відділеного сервера, чи іншого електронного носія інформації
5	Обмеження у використанні	Обмеження щодо використання визначено законодавством	Без обмеження	Обмеження щодо використання визначено законодавством

При цьому під електронним гаманцем розуміється смарт-картка або платіжний додаток до платіжної картки, пам'ять комп'ютера користувача чи віддаленого сервера, кошти за операціями з якими обліковуються на консолідованому рахунку емітента. Використання електронного гаманця дає змогу його держателю в межах встановленого ліміту виконувати платіж за товари (послуги) без ідентифікації власника коштів, що на ньому зберігаються – ідентифікується гаманець, а не його власник [3, 17].

Збереження готівки від посягань зловмисників вважається сьогодні, як і раніше, досить ризиковим під час переміщення, зберігання у власника, при розрахунках тощо. Із зростанням популярності мережі Інтернет та обізнаності кіберзлочинців значному ризику піддаються і безготівкові кошти, особливо ті, до яких є доступ власника через платіжні картки чи системи дистанційного банківського обслуговування. Так, кількість шахрайських операцій з банківськими картками у 2012 р. збільшилася, у порівнянні з 2011 р., на 47%, а їх обсяг у грошовому вираженні зріс на 20% [9]. І якщо раніше незаконно заволодівали безготівковими коштами окремі особи, то сьогодні це протиправний груповий бізнес, який постійно розвивається та вдосконалює методи отримання грошей злочинним шляхом. Коли мова йде про безпеку електронних грошей, слід, на нашу думку, говорити про те, що, крім фізичного захисту, притаманного безпеці готівкових коштів, і фізичного й програмно-технічного, що характерний для безготівкових коштів, захист електронних грошей характеризується наявністю також організаційно-правового механізму. До останнього належать обмеження, що висуваються до організаторів і користувачів обігу електронних грошей у вигляді обмеження на здійснення операцій з електронними грошима: обмеження щодо суми поповнення електронних гаманців і сум, на які мають право здійснювати операції протягом певного періоду користувачі (власники електронних грошей). Такі заходи дозволять навіть у випадку шахрайських дій мінімізувати розмір збитку, завданого користувачеві, на відміну від використання розрахунків за допомогою безготівкових коштів, коли є

ризик втрати власником усіх коштів, що знаходяться на його банківському рахунку.

Обмеження щодо розрахунків із використанням різних форм грошей пов'язують у першу чергу сьогодні із заходами щодо запобігання отриманню доходів злочинним шляхом і фінансування тероризму.

Так, в Україні законодавством визначено, що Національний банк України має право встановлювати граничні суми розрахунків готівкою для фізичних та юридичних осіб, а також для фізичних осіб – підприємців [18, 33], у зв'язку з чим центральним банком було прийнято постанову про встановлення граничної суми готівкового розрахунку одного підприємства (підприємця) з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня [19], а у червні 2013 р. було прийнято рішення про уведення обмежень у сумі 150 000 гривень на готівкові розрахунки і фізичних осіб.

ГАРАНТУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ З БОКУ ДЕРЖАВИ

Окремою практичною проблемою функціонування сучасних електронних грошей в Україні є їх повернення власнику у вигляді готівкових чи безготівкових грошей за системою гарантування (страхування) з боку держави. Так, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб України гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом. А вкладом є кошти в готівковій або безготівковій формі, залучені банком від вкладника на умовах договору банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку або шляхом видачі іменного депозитного сертифіката, включаючи нараховані відсотки на такі кошти [22]. Звідси, при визнанні банку неплатоспроможним відповідно до чинного законодавства України власники електронних грошей (які все ж не є депозитами) не мають права на їх відшкодування, які, зважаючи на викладене вище, не є вкладками.

З іншого боку, виплати гарантованої суми відшкодування вкладникам коштів за вкладками здійснюються за рахунок коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), який формується із джерел, визначених чинним законодавством України, зокрема, за рахунок

зборів учасників ФГВФО – банків. При цьому зазначений збір формується відповідно до Положення про порядок розрахунку, нарахування і сплати зборів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [16], а для його розрахунку використовуються суми залишків за балансовими рахунками згідно з Інструкцією про порядок складання звіту про вклади фізичних осіб [8]. В останньому документі, зокрема, зазначено, що до суми коштів, котрі відносяться до чистих вкладів, належать кошти в розрахунках фізичних осіб, які є забезпеченням електронних грошей.

Зважаючи на викладене, спостерігається, на нашу думку, правова колізія, що полягає у неоднозначності, чи гарантується на сьогодні державою забезпечення електронних грошей в банках, чи ні. Тому зазначену неточність у законодавстві слід вирішувати у рамках правового поля й економічного підґрунтя. У свою чергу, ми вважаємо, що доцільно до відповідних законодавчих актів внести норму про однозначне гарантування забезпечення електронних грошей, оскільки вони є грошовими коштами, емітованими у національній валюті країни, де вони перебувають в обігу та мають відповідний статус загального еквівалента як готівкові, так і безготівкові форми грошей.

ВИСНОВКИ

У даній статті вперше було визначено місце електронних грошей в теорії сучасних грошей та окреслено основоположні ознаки електронних грошей, які мають властивості як готівкових, так і безготівкових форм грошей.

Автором доведено, що до *першої групи ознак*, зокрема, відносяться:

- ✦ безособистісний обіг, тобто використання електронних грошей не пов'язане з даними про їх користувача (власника);
- ✦ вони не мають зв'язку із рахунком користувача у банку і оплата ними товарів, робіт чи послуг не змінює баланс рахунку платника;
- ✦ можуть зберігатися локально – безпосередньо у власника та розпорядника ними (в електронному гаманці).

До *другої групи ознак* віднесено:

- ✦ забезпечення електронних грошей зберігається у вигляді записів на рахунках у банках – емітентах;
- ✦ відсутня безпосередня їх матеріальна форма – електронні гроші мають електронну (цифрову) форму;
- ✦ електронні гроші відносно ліквідні і залежать від платоспроможності та ліквідності банку – емітента.

Як і інші форми сучасних грошей, електронні гроші є за своєю природою кредитними – зобов'язаннями банку, який їх випустив, розрахуватись при погашенні із їх користувачем (власником) традиційними формами грошей. Вони виконують такі ж функції, що й інші форми, а питання щодо кількості, походження і змісту їхніх функцій носять також дискусійний характер і залежить від поглядів науковців чи бачень різних наукових шкіл. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Банкноти та монети України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65148&cat_id=36709
2. Ричаківська В. Установлення граничної суми готівкових розрахунків на рівні 150 000 гривень не створить перешкод для розрахунків пересічних громадян / Віра Ричаківська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245362
3. Глосарій банківської термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=124734&cat_id=124733
4. Директива 2009/110/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС і скасовує Директиву 2000/46/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a18
5. Інструкція з обліку коштів, розрахунків та інших активів бюджетних установ, затверджена наказом Державного казначейства України від 26.12.2005 р. № 242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0106-04>
6. Інструкція про переміщення готівки і банківських металів через митний кордон України, затверджена постановою Правління Національного банку України від 27.05.2008 р. № 148 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0520-08>
7. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 01.06.2011 р. № 174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0790-11>
8. Інструкція про порядок складання звіту про вклади фізичних осіб в учасниках Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – форма звітності № 1Ф, затверджена рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 09.07.2012 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fg.gov.ua/uploads/docs/norm2012/Zminy_rishennja_instrukcija_1F.doc
9. Кількість шахрайських операцій з банківськими картками в Україні в 2012 році виросла на 47% – НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2013/02/06/296113>
10. Конституція України. Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
11. Кочергин Д. А. Теоретический анализ эмиссии электронных денег / Д. А. Кочергин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kda2001.newmail.ru/images/PDF/31art.pdf>
12. Кочергин Д. А. Электронные деньги: анализ с позиций современных денежных теорий / Д. А. Кочергин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kda2001.newmail.ru/images/PDF/14art_p.1.pdf
13. Мельниченко О. Аудит електронних грошей в банках України / О. Мельниченко // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 41 – 45.
14. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
15. Положення про електронні гроші в Україні, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 04.11.2010 № 481 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08>
16. Положення про порядок розрахунку, нарахування і сплати зборів до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, за-

тверджене Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб 02.07.2012 № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fg.gov.ua/uploads/docs/norm2012/Zminy_porjadok%20_splyaty_zboriv_3.doc

17. Правила Національної системи масових електронних платежів, затверджені постановою Правління Національного банку України від 10.12.2004 № 620 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0025-05>

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків Закон України від 18.09.2012 № 5284-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5284-17>

19. Про встановлення граничної суми готівкового розрахунку від 09.02.2005 № 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0410-05>

20. Про Національний банк України. Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

21. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні. Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>

22. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб. Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>

23. Рикардо Д. Сочинения / Д. Рикардо. – М. : Госполитиздат, 1941. – Т. 1.

24. Рябініна Л. М. Безготівковий та платіжний обороти країни та їхня роль у розвитку її економіки / Л. М. Рябініна // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 3. – С. 288 – 294.

25. Рябініна Л. Дискусійні питання щодо форм сучасних грошей / Л. М. Рябініна // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 6. – С. 10 – 13.

26. Рябініна Л. До проблем розвитку теорії сучасних грошей / Л. М. Рябініна // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 7. – С. 32 – 35.

27. Рябініна Л. Роль золота і сучасних грошей в економічному розвитку країни / Л. М. Рябініна // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 6. – С. 12 – 18.

28. Рябініна Л. Проблеми розвитку теорії сучасних грошей / Л. М. Рябініна // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 1. – С. 26 – 31.

29. Рябініна Л. М. Соціальний аспект цінності сучасних грошей / Л. М. Рябініна // Електронне наукове видання – міжнародний науково-практичний журнал «Фінансовий простір». – 2011. – № 2. – С. 132 – 137.

30. Рябініна Л. М. Теорія сучасних грошей : монографія / Л. М. Рябініна. – К. : Університет банківської справи НБУ, 2011. – 238 с.

31. Смовженко Т. С. Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації : монографія / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2010. – 463 с.

32. Царьова Л. К. Норми законодавства ЄС про емісію електронних грошей та їх імплементація у законодавство України / Л. К. Царьова // Європейські студії і право. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/esp/2010_2/10clkizu.pdf

33. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

34. Юровицкий В. М. Теория денег в информационной экономике [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / В. М. Юровицкий ; Российский государственный социальный университет. – М., 2007. – 25 с.

REFERENCES

“Banknoty ta money Ukrainy” [Banknotes and coins Ukraine]. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65148&cat_id=36709

“Hlosarii bankivskoi terminolohii” [Glossary of banking terms]. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=124734&cat_id=124733

“Kilkist shakhraiskiykh operatsii z bankivskymy kartkamy v Ukraini v 2012 rotsi vyroslo na 47%” [Number of fraudulent transactions with bank cards in Ukraine in 2012 increased by 47%]. <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2013/02/06/296113>

Kochergin, D. A. “Teoreticheskiy analiz emissii elektronnykh deneg” [Theoretical analysis of the issue of electronic money]. <http://www.kda2001.newmail.ru/images/PDF/31art.pdf>

Kochergin, D. A. “Elektronnye dengi: analiz s pozitsiyi sovremennykh denezhnykh teorii” [Electronic money: an analysis from the standpoint of modern monetary theory]. http://www.kda2001.newmail.ru/images/PDF/14art_p.1.pdf

[Legal Act of Ukraine] (2008). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0520-08>

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0790-11>

[Legal Act of Ukraine] (2012). http://fg.gov.ua/uploads/docs/norm2012/Zminy_rishennja_instrukcija_1F.doc

[Legal Act of Ukraine] (1996). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

[Legal Act of Ukraine]. http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a18

[Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0106-04>

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>

[Legal Act of Ukraine] (2012). http://fg.gov.ua/uploads/docs/norm2012/Zminy_porjadok%20_splyaty_zboriv_3.doc

[Legal Act of Ukraine] (2004). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0025-05>

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5284-17>

[Legal Act of Ukraine] (2005). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0410-05>

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Melnychenko, O. “Audyt elektronnykh hroshei v bankakh Ukrainy” [Audit of electronic money in banks in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 3 (2013): 41-45.

“Polozhennia pro elektronni hroshei v Ukraini” [Regulations on electronic money in Ukraine]. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08>

Rikardo, D. *Sochineniia* [Works]. Moscow: Gospolitizdat, 1941.

Riabinina, L. M. “Bezhotivkovyi ta platizhnyi oboroty krainy ta ikhnia rol u rozvytku ii ekonomiky” [Cashless payment transactions and countries and their role in the development of its economy]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 3 (2010): 288-294.

Riabinina, L. M. “Dyskusiini pytannia shchodo form suchasnykh hroshei” [Discussion questions about modern forms of money]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 6 (2010): 10-13.

Riabinina, L. M. “Do problem rozvytku teorii suchasnykh hroshei” [The problems of the modern theory of money]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 7 (2008): 32-35.

Riabinina, L. M. "Rol zolota i suchasnykh hroshei v ekonomichnomu rozvytku krainy" [The role of gold and money in modern economic development]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 6 (2013): 12-18.

Riabinina, L. M. "Problemy rozvytku teorii suchasnykh hroshei" [Problems of the modern theory of money]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 1 (2008): 26-31.

Riabinina, L. M. "Sotsialnyi aspekt tsinnosti suchasnykh hroshei" [The social aspect of the value of modern money]. *Finansovyi prostir*, no. 2 (2011): 132-137.

Riabinina, L. M. *Teoriia suchasnykh hroshei* [Modern theory of money]. Kyiv: Universytet bankivskoi spravy NBU, 2011.

Rychakivska, V. "Ustanovlennia hranychnoi sumy hotivkovykh rozrakhunkiv na rivni 150 000 hryven ne stvoryt pereshkod dlia rozrakhunkiv peresichnykh hromadian" [Set the maximum

amount of cash payment of 150 000 will not create obstacles to the settlement of ordinary citizens]. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245362

Smovzhenko, T. S. *Filosofia hroshei v epokhu finansovoi tsyvilizatsii* [The philosophy of money in an era of financial civilization]. Kyiv: UBS NBU, 2010.

Tsaryova, L. K. "Normy zakonodavstva IES pro emisiu elektronnykh hroshei ta ikh implementatsiia u zakonodavstvo Ukrainy" [The rules of the EU to issue electronic money and their implementation in the legislation of Ukraine]. http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/esp/2010_2/10clkizu.pdf

Yurovitskiy, V. M. "Teoriia deneg v informatsionnoy ekonomike" [The theory of money in the information economy]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00. 01, 2007.*

УДК 336.717.36

ІНФОРМОВАНІСТЬ ВКЛАДНИКІВ НА РИНКУ ДЕПОЗИТНИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

ПАНАСЕНКО Г. О.

УДК 336.717.36

Панасенко Г. О. Інформованість вкладників на ринку депозитних продуктів України

Проаналізовано важливі та актуальні для України питання, що стосуються рівня інформованості вкладників і якості інформації, яка розміщується на ринку депозитних продуктів. Дано визначення інформаційної асиметрії, «ринку лимонів». Досліджено особливості складання рейтингів на основі відкритої, публічної інформації та на основі внутрішньої інформації, що має обмежений доступ. Проведено порівняння рейтингів надійності банківських депозитів, складених з використанням різних інформаційних джерел. Позначено основні блоки інформації про депозитні продукти та послуги, які здебільшого піддаються спотворенню. Виявлено особливості та джерела інформації, які вкладники використовують у процесі вибору банківської установи. На прикладі Промінвестбанку встановлено причини, які ініціюють «набіги на банки». Відзначено фактори, що обумовлюють виникнення проблеми «безбілетника» на ринку депозитів, та її можливі наслідки.

Ключові слова: банк, депозит, інформованість, асиметрія, вкладник, рейтинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Панасенко Ганна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Макіївський економіко-гуманітарний інститут (вул. Островського, 16, Донецька обл., м. Макіївка, 86157, Україна)

E-mail: panasenkoaa@mail.ru

УДК 336.717.36

Панасенко А. А. Информированность вкладчиков на рынке депозитных продуктов Украины

Проанализированы важные и актуальные для Украины вопросы, касающиеся уровня информированности вкладчиков и качества размещаемой на рынке депозитных продуктов информации. Дано определение информационной асимметрии, «рынка лимонов». Исследованы особенности составления рейтингов на основе открытой, публичной информации и на основе внутренней информации, имеющей ограниченный доступ. Проведено сравнение рейтингов надежности банковских депозитов, составленных с использованием различных информационных источников. Обозначены основные блоки информации о депозитных продуктах и услугах, которые чаще всего и в большей степени поддаются искажению. Выявлены особенности и источники информации, используемые вкладчиками в процессе выбора банковского учреждения. На примере Проминвестбанка установлены причины, иницирующие «набеги на банки». Отмечены факторы, обуславливающие возникновение проблемы «безбилетника» на рынке депозитов, и ее возможные последствия.

Ключевые слова: банк, депозит, информированность, асимметрия, вкладчик, рейтинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Панасенко Анна Александровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Макеевский экономико-гуманитарный институт (ул. Островского, 16, Донецкая обл., г. Макеевка, 86157, Украина)

E-mail: panasenkoaa@mail.ru

UDC 336.717.36

Panasenko H. O. Information Awareness of Depositors in the Deposit Products Market of Ukraine

The article analyses important and topical for Ukraine issues concerning the level of information awareness of depositors and quality of information distributed in the deposit products market. It defines information asymmetry, the lemon market. It studies specific features of making up ratings on the basis of open and public information and on the basis of internal information that is not publicly available. It conducts comparison of ratings of reliability of bank deposits made up with the use of different sources of information. It marks out main blocks of information about deposit products and services, which are subject to distortion more frequently and to a bigger extent. It reveals specific features and sources of information used by the depositors in the process of selection of a banking institution. Using example of Prominvestbank, the article establishes the reasons that initiate "bank runs". It marks out factors that cause appearance of the problem of a "free-rider" in the deposit market and its possible consequences.

Key words: bank, deposit, information awareness, asymmetry, depositor, rating.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 10.

Panasenko Hanna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Makeevka Economic-Humanitarian Institute (vul. Ostrovskogo, 16, Donetsk obl., m. Makiyivka, 86157, Ukraine)

E-mail: panasenkoaa@mail.ru

Riabinina, L. M. "Rol zolota i suchasnykh hroshei v ekonomichnomu rozvytku krainy" [The role of gold and money in modern economic development]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 6 (2013): 12-18.

Riabinina, L. M. "Problemy rozvytku teorii suchasnykh hroshei" [Problems of the modern theory of money]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 1 (2008): 26-31.

Riabinina, L. M. "Sotsialnyi aspekt tsinnosti suchasnykh hroshei" [The social aspect of the value of modern money]. *Finansovyi prostir*, no. 2 (2011): 132-137.

Riabinina, L. M. *Teoriia suchasnykh hroshei* [Modern theory of money]. Kyiv: Universytet bankivskoi spravy NBU, 2011.

Rychakivska, V. "Ustanovlennia hranychnoi sumy hotivkovykh rozrakhunkiv na rivni 150 000 hryven ne stvoryt pereshkod dlia rozrakhunkiv peresichnykh hromadian" [Set the maximum

amount of cash payment of 150 000 will not create obstacles to the settlement of ordinary citizens]. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245362

Smovzhenko, T. S. *Filosofia hroshei v epokhu finansovoi tsyvilizatsii* [The philosophy of money in an era of financial civilization]. Kyiv: UBS NBU, 2010.

Tsaryova, L. K. "Normy zakonodavstva IES pro emisiu elektronnykh hroshei ta ikh implementatsiia u zakonodavstvo Ukrainy" [The rules of the EU to issue electronic money and their implementation in the legislation of Ukraine]. http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/esp/2010_2/10clkizu.pdf

Yurovitskiy, V. M. "Teoriia deneg v informatsionnoy ekonomike" [The theory of money in the information economy]. *Avtores. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00. 01, 2007.*

УДК 336.717.36

ІНФОРМОВАНІСТЬ ВКЛАДНИКІВ НА РИНКУ ДЕПОЗИТНИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ

ПАНАСЕНКО Г. О.

УДК 336.717.36

Панасенко Г. О. Інформованість вкладників на ринку депозитних продуктів України

Проаналізовано важливі та актуальні для України питання, що стосуються рівня інформованості вкладників і якості інформації, яка розміщується на ринку депозитних продуктів. Дано визначення інформаційної асиметрії, «ринку лимонів». Досліджено особливості складання рейтингів на основі відкритої, публічної інформації та на основі внутрішньої інформації, що має обмежений доступ. Проведено порівняння рейтингів надійності банківських депозитів, складених з використанням різних інформаційних джерел. Позначено основні блоки інформації про депозитні продукти та послуги, які здебільшого піддаються спотворенню. Виявлено особливості та джерела інформації, які вкладники використовують у процесі вибору банківської установи. На прикладі Промінвестбанку встановлено причини, які ініціюють «набіги на банки». Відзначено фактори, що обумовлюють виникнення проблеми «безбілетника» на ринку депозитів, та її можливі наслідки.

Ключові слова: банк, депозит, інформованість, асиметрія, вкладник, рейтинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 10.

Панасенко Ганна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Макіївський економіко-гуманітарний інститут (вул. Островського, 16, Донецька обл., м. Макіївка, 86157, Україна)

E-mail: panasenkoaa@mail.ru

УДК 336.717.36

Панасенко А. А. Информированность вкладчиков на рынке депозитных продуктов Украины

Проанализированы важные и актуальные для Украины вопросы, касающиеся уровня информированности вкладчиков и качества размещаемой на рынке депозитных продуктов информации. Дано определение информационной асимметрии, «рынка лимонов». Исследованы особенности составления рейтингов на основе открытой, публичной информации и на основе внутренней информации, имеющей ограниченный доступ. Проведено сравнение рейтингов надежности банковских депозитов, составленных с использованием различных информационных источников. Обозначены основные блоки информации о депозитных продуктах и услугах, которые чаще всего и в большей степени поддаются искажению. Выявлены особенности и источники информации, используемые вкладчиками в процессе выбора банковского учреждения. На примере Проминвестбанка установлены причины, инициирующие «набеги на банки». Отмечены факторы, обуславливающие возникновение проблемы «безбилетника» на рынке депозитов, и ее возможные последствия.

Ключевые слова: банк, депозит, информированность, асимметрия, вкладчик, рейтинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 10.

Панасенко Анна Александровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, Макеевский экономико-гуманитарный институт (ул. Островского, 16, Донецкая обл., г. Макеевка, 86157, Украина)

E-mail: panasenkoaa@mail.ru

UDC 336.717.36

Panasenko H. O. Information Awareness of Depositors in the Deposit Products Market of Ukraine

The article analyses important and topical for Ukraine issues concerning the level of information awareness of depositors and quality of information distributed in the deposit products market. It defines information asymmetry, the lemon market. It studies specific features of making up ratings on the basis of open and public information and on the basis of internal information that is not publicly available. It conducts comparison of ratings of reliability of bank deposits made up with the use of different sources of information. It marks out main blocks of information about deposit products and services, which are subject to distortion more frequently and to a bigger extent. It reveals specific features and sources of information used by the depositors in the process of selection of a banking institution. Using example of Prominvestbank, the article establishes the reasons that initiate "bank runs". It marks out factors that cause appearance of the problem of a "free-rider" in the deposit market and its possible consequences.

Key words: bank, deposit, information awareness, asymmetry, depositor, rating.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 10.

Panasenko Hanna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Makeevka Economic-Humanitarian Institute (vul. Ostrovskogo, 16, Donetsk obl., m. Makiyivka, 86157, Ukraine)

E-mail: panasenkoaa@mail.ru

Кризові явища у світовій фінансовій системі, що припали на кінець першого десятиліття ХХІ століття, показали, наскільки серйозними і важливими є питання прозорості банків, доступності інформації про ризики їх діяльності. Слід зазначити, що ця проблематика є актуальною не тільки для банківських систем розвинених держав, де втрати вкладу наближаються до нуля, вона повною мірою зачіпає і країни, що розвиваються, в тому числі й для України. Інституційна та структурна слабкість несформованих до кінця фінансових систем країн з трансформаційною економікою, як правило, призводить до загострення названих проблем. Виходячи з цього дослідження, присвячене аналізу інформованості вкладників на ринку депозитних продуктів України, представляє інтерес не тільки для фахівців у даній галузі знань, але й для широкого кола осіб.

Питання інформованості вкладників розглядаються сучасними науковцями здебільшого в частині, що стосується складання рейтингів надійності депозитів, рейтингів надійності та стійкості банків, методологій складання рейтингів. Так, цими питаннями займаються Т. Гордіца, В. Вітлінський, О. Гай, П. Матвієнко, В. Батковський, О. Кот, Г. Хоружий, Р. Корнилюк, Є. Шпитко. Проблема прозорості банків присвячені труди О. Барановського, А. Епіфанова, Г. Крамаренко, О. Любунь, І. Сала, О. Шевцової та інших. Але дослідження, що стосуються аналізу якості інформації, якою користуються вкладники при виборі банку, її достовірності, повноти та транспарентності, майже не проводяться.

Виходячи з вищевикладеного, зазначимо *мету* статті, яка полягає у дослідженні асиметричної інформованості діючих і потенційних вкладників банків про стан депозитного ринку та його учасників в Україні.

Асиметрія інформації є типовою практично для всіх ринків банківських послуг, і вклади не є виключенням. При начебто достатніх інформаційних потоках достовірної аналітичної інформації про учасників ринку дуже мало. На думку відомого економіста, професора Каліфорнійського університету Барі Айхенгріна, асиметрія навколишнього інформаційного середовища ставить перед інвесторами (вкладниками) непросто завдання вибору напряму інвестування своїх коштів, тому що в умовах відсутності достовірної й точної інформації досить складно визначити, коли і як інформаційна асиметрія відіб'ється на їхньому становищі [1]. Базельський комітет з банківського нагляду в цьому плані рекомендує, щоб банки розкривали, передусім, інформацію про ризики і ризик-менеджмент [2].

Інформаційна асиметрія (англ. *asymmetric(al) information*, у перекладній літературі називається також недосконалою інформацією, неповною інформацією) – ситуація, коли тільки одна з двох груп власників ресурсів або покупців володіє необхідною для ведення справи інформацією [3]. На думку автора, сучасний ринок банківських депозитів в Україні є прикладом енциклопедичного «ринку лимонів» Джорджа Акерлофа [4]. «Ринок лимонів» – це обставини, за яких якість придбаного блага покупця у момент здійснення покупки не в змозі оцінити. У строгому сенсі це означає, що покупець не відає, що саме він купує, якість настане пізніше, у про-

цесі використання покупки. У такій ситуації виникають проблеми «несприятливого вибору» і «морального ризику», які призводять до фінансових втрат вкладника. Під час виконання банком функції «делегованого моніторингу» факт делегування породжує суперечності, які виражаються у проблемі «принципал-агент» і можуть вилитися у «витрати делегування» [5]. Принципалом у цьому випадку виступає сукупність вкладників, а агентом – банк, якому вони довірили управління своїми тимчасово вільними коштами. У принципала фактично немає стовідсоткової гарантії, що агент буде керувати його грошима доброчесно і переслідувати в першу чергу його інтереси, а не власні, внаслідок чого виникає «конфлікт інтересів». У результаті розміщення депозитів може або стати малоефективним, або припинитися взагалі. Інформаційна асиметрія і, зокрема, неправильна інтерпретація вкладниками сигналів, що отримуються з ринку (або ж відсутність таких сигналів) є причиною банківських панік. Для уникнення втрат банки повинні бути прозорими для вкладників і розкривати необхідну інформацію про себе, а вкладники, у свою чергу, мусять проводити ретельний відбір і моніторинг банківських установ та їх проєктів, у результаті чого на ринку залишаться тільки найбільш якісні дилери фінансових послуг.

Світова практика свідчить: безкоштовні рейтинги є менш об'єктивними і адекватними, ніж класичні платні рейтинги. Основних причин дві. Перша: безкоштовні рейтинги присвоюються на дистанційній основі. Це означає, що агентство не має доступу до звітності і повної інформації про банк. Як результат – неможливість аналізу всіх ризиків, спотворення результату. Друга: рейтингування – як і будь-який бізнес – має на меті отримання прибутку. «Безкоштовність» рейтингів може бути пов'язаною з тим, що агентство має якийсь джерело доходів, що надає спотворюючий ефект на процедури присвоєння рейтингів. Можливо, хтось з учасників ринку оплачує штучне підвищення своїх рейтингів. Рейтингова діяльність – досить складний бізнес, що вимагає інвестицій у розвиток і технології, суворого дотримання процедур і методик, наявності кваліфікованих кадрів і потужних PR-ресурсів. Безкоштовні та дистанційні рейтинги не дозволяють окупати цю діяльність, а значить, можуть стати джерелом некоректної інформації або навіть різних махінацій і зловживань. Крім того, ситуація з достовірністю та обґрунтованістю рейтингів погіршується професійним становищем самих рейтингових агентств.

Як приклад і в підтвердження сказаному в *табл. 1* представлений зведений рейтинг ТОП-25 банків, які контролюють 78% ринку депозитів фізичних осіб України, у рамках нового випуску дослідження «Аналітичний огляд банків – Депозити – 2013 Spring». Рейтинги банків розраховані на основі індивідуальних рейтингів позичальників в національній шкалі, присвоєних банкам уповноваженими:

- ★ національними рейтинговими агентствами (Експерт-рейтинг, Кредит-рейтинг, ІВІ-рейтинг);
- ★ міжнародними рейтинговими агентствами (Fitch, S&P, Moody's).

У *табл. 2* наведено рейтинг стійкості банків від порталу «Мінфін», який являє собою щоквартальну оцін-

ку діяльності банків на підставі інформації з офіційних і відкритих джерел. У рейтинг включені банки перших трьох груп за класифікацією НБУ, а також невеликі банки з портфелями роздрібних депозитів від 1 млрд. гривень. Банки отримують бал від 1 до 5 залежно від показників, що характеризують їх стресостійкість та лояльність вкладників: враховується якість активів, ліквідність, можливість зовнішньої підтримки, приріст вкладів, платіжна репутація і т.п.

Як свідчить порівняння табл. 1 і 2, представлена в них інформація відрізняється радикально. Навіть беручи до уваги той факт, що ці рейтинги склалися з використанням різних методологій, неможливо виправдати і дати логічне пояснення розриву по деяких банках у 5, 7 і навіть більше 20 пунктів. Наприклад, Креді Агріколь Банк – у табл. 1 він займає 22 позицію, а в табл. 2 – пер-

шу, або Райффайзен банк Аваль, який у табл. 1 знаходиться на 3 місці, а в табл. 2 – на 10.

Зрозуміло, що для вітчизняних вкладників, рівень фінансової грамотності яких знаходиться ще на досить низькому рівні, критичний аналіз подібних рейтингів є неможливим, внаслідок чого вони приймають необґрунтовані, інтуїтивні рішення, які базуються на некоректній інформації і, як наслідок, з високим ступенем ймовірності призводять до негативного результату. Тобто неpubлічність вітчизняних банківських установ, надання ними неповної і не завжди достовірної інформації, обтяжене при цьому її некоректним трактуванням рейтинговими агентствами та оцінювачами, посилює інформаційну асиметрію на ринку депозитних продуктів та послуг і практично зводить нанівець якісну обізнаність вкладників.

Таблиця 1

Зведені рейтинги ТОП-25 банків ринку роздрібних вкладів, станом на 01.06.2013 р. [6]

№	Банк	Зведений рейтинг	№	Банк	Зведений рейтинг
1	Приватбанк	7,0	14	VAB банк	6,5
2	Ощадбанк	7,0	15	ВТБ банк	9,0
3	Райффайзен банк Аваль	7,0	16	ОТП банк	7,0
4	Дельта банк	7,0	17	Укргазбанк	7,0
5	Укрексімбанк	8,0	18	Банк Форум	4,0
6	Укрсоцбанк	9,0	19	Кредитпромбанк	7,0
7	ПУМБ	7,0	20	Банк Кредит Дніпро	6,0
8	Сбербанк Росії	7,0	21	Південний	6,5
9	Укрсиббанк	9,0	22	Креді Агріколь банк	8,5
10	Альфа-банк	6,0	23	Надра	-
11	Фінанси та кредит	5,5	24	Імексбанк	6,0
12	Промінвестбанк	7,0	25	Хрещатик	7,0
13	Брокбізнесбанк	8,0			

Таблиця 2

Рейтинг стійкості банків за I квартал 2013 р. [7]

№	Банк	Загальний рейтинг	№	Банк	Загальний рейтинг
1	Креді Агріколь банк	4,38	14	VAB банк	3,78
2	Ощадбанк	4,29	15	ПУМБ	3,76
3	Дельта банк	4,27	16	Промінвестбанк	3,65
4	Сбербанк Росії	4,2	17	Терра банк	3,65
5	Приватбанк	4,2	18	УПБ	3,64
6	Укрсиббанк	4,13	19	ОТП банк	3,62
7	Укрсоцбанк	3,97	20	Прокредитбанк	3,62
8	Альфа-банк	3,97	21	Міський комерційний банк	3,61
9	Укрексімбанк	3,97	22	Укргазбанк	3,57
10	Райффайзен банк Аваль	3,93	23	Укрбізнесбанк	3,57
11	ВТБ банк	3,91	24	Південний	3,54
12	Південкомбанк	3,88	25	Банк Російський стандарт	3,52
13	Правекс банк	3,84			

Зазначимо інформацію, яка зазвичай піддається асиметрії на ринку депозитних послуг:

- ✦ можливість і порядок зміни відсоткової ставки за вкладом протягом терміну договору;
- ✦ умови пролонгації;
- ✦ розмір відсоткової ставки (декларується так звана «дохідність», або відсоткова ставка річна);
- ✦ комісії (за здійснення розрахунково-касового обслуговування), за зняття коштів (у відділеннях банку, у власних банкоматах банку, у банкоматах інших банків), за зарахування коштів (у відділеннях банку, у власних банкоматах банку, у банкоматах інших банків).

Як свідчать результати маркетингового дослідження, проведені у 2010 р. дослідницькою компанією InMind спільно з Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), джерелом фінансових новин для українця є традиційні ЗМІ – газети, журнали, телебачення (67%); 17% респондентів використовують Інтернет [8]. Вживаючи ці інформаційно-комунікаційні засоби, вкладник може за відносно короткий проміжок часу одержувати певну інформацію оперативного для невідкладного її використання. За способом отримання ця інформація є первісною. Вона, як правило, повністю не розкриває усіх особливостей депозитного ринку. Більш того, дуже часто з цих джерел лунає професійна економічна термінологія, яка є незрозумілою пересічним громадянам. Найчастіше в банках відмовляються коментувати гострі питання, посилаючись на відсутність уповноважених осіб чи їх зайнятість, а у неофіційних бесідах банкіри зізнаються, що не завжди до кінця чесні зі своїми клієнтами. Головне правило у зв'язках з громадськістю – це простота та зрозумілість висловлювання, якого, на жаль, дотримується лише невелика кількість публічних осіб. Нерідко можна зустріти і неправильне трактування економічної інформації у ЗМІ. Тому вкладник може звернутися до стратегічної інформації, яка вже пройшла первинну обробку й узагальнення і є середньостроковою або довгостроковою інформацією, що відрізняється глибиною і тривалим охопленням періодом. Однак така інформація не завжди є абсолютно безкоштовною, особливо якщо враховувати не тільки фінансові витрати. Найчастіше вкладникам доводиться витрачати час, сили і засоби на пошук та інтерпретацію інформації про свій банк, щоб оцінити рівень ризикованості вкладень. У такій ситуації вкладник може відмовитися від отримання інформації та приймати рішення незалежно від змін рівня ризику його вкладень. У цьому випадку заходи щодо підвищення прозорості, пов'язані з розширенням списку вимог щодо розкриття інформації, не принесуть плодів.

Так, ухвалення окремих фінансових рішень 19% респондентів здійснюють за допомогою попереднього досвіду найближчого оточення; однак цей показник зростає до 50%, коли фінансове рішення стосується конкретного вибору того чи іншого банку або фінансової установи для розміщення депозиту.

Неможливість адекватно оцінити наявну інформацію призводить до часткового перекидання відповідальності в момент ухвалення рішення на іншу осо-

бу, крім того, це означає істотні викривлення в процесі формування довіри, коли довіра до професіонала замінюється довірою до непрофесійного учасника відносин [9]. Поінформовані вкладники мають більш чітке уявлення про результати (більш точні дані про розподіл можливих результатів) проектів, в які банки інвестують отримані від них кошти, і приймають рішення про вилучення депозитів на основі цієї інформації. Непоінформовані вкладники змушені приймати аналогічне рішення тільки лише на основі інформаційних сигналів, які полягають у поведінці інформованих агентів. Вони вибирають стратегію своєї поведінки, виходячи з власних припущень про те, що саме відомо поінформованим вкладникам. У той самий час слід мати на увазі, що збір інформації про банки, оцінка їх фінансової стійкості та прогнозів на майбутнє – справа дорога і тому є «непідйомною» для індивідуального дрібного вкладника, який у цьому випадку задовольняється інформацією, що міститься в численних ЗМІ або в безоплатних рейтингах, помилково вважаючи її за достовірну.

У цьому контексті логічним і передбачуваним є те, що через недостатньо розвинені фінансові ринки українці мало цікавляться новинами з фінансового сектора. Трьома «грошовими» питаннями, які відслідковує більшість населення, є:

- ✦ динаміка індексу інфляції (20%);
- ✦ зміни у рівні пенсійного забезпечення (10%);
- ✦ зміни цін на ринку нерухомості (10%) (докладніше див. *рис. 1*).

Яскравим свідченням наявності інформаційної асиметрії на ринку депозитних ресурсів може служити недавня ситуація з Промінвестбанком. Інформаційна «атака» на банк, що мала місце в 2008 р., спричинила банківську паніку серед населення. Люди масово почали розривати договори з банками і достроково повертати свої вклади. З 1 жовтня 2008 р. до 1 березня 2009 р. фізичні особи «вивели» з банківської системи 26,7 млрд грн і 3,46 млрд дол. Атаку не було вчасно зупинено, і відповідальність не була понесеною, внаслідок чого станом на березень 2009 р. на банківських депозитах фізичних осіб залишилось 99,9 млрд грн і 12,2 млрд дол. Тобто, громадяни виводили кошти з банківської системи України зі «швидкістю» 5,4 млрд грн і 700 млн дол. на місяць [10]. Девальвація гривні, зростання інфляції, політична нестабільність підсилювали зневіру населення до банківської системи держави. У цих умовах вкладники не в змозі були відрізнити платоспроможні банки від неплатоспроможних і почали вимагати повернення депозитів у разі надходження будь-якої несприятливої інформації. У результаті утворився феномен «масової поведінки» (*herd behavior*), що обумовлює своєрідний «ефект зараження», це призвело не тільки до погіршення фінансового стану вкладників, які брали участь у «набігах на банки», а й дестабілізувало банківську систему в цілому. Вилучення коштів з Промінвестбанку – нехай і обумовлене ефективним набігом вкладників – призвело до банківської паніки, тобто клієнти інших банків почали закривати свої вклади, спостерігаючи одиничний набіг. Отже, можна стверджувати, що інформаційна асиметрія зіграла одну з ключових ролей у розвитку кризи.

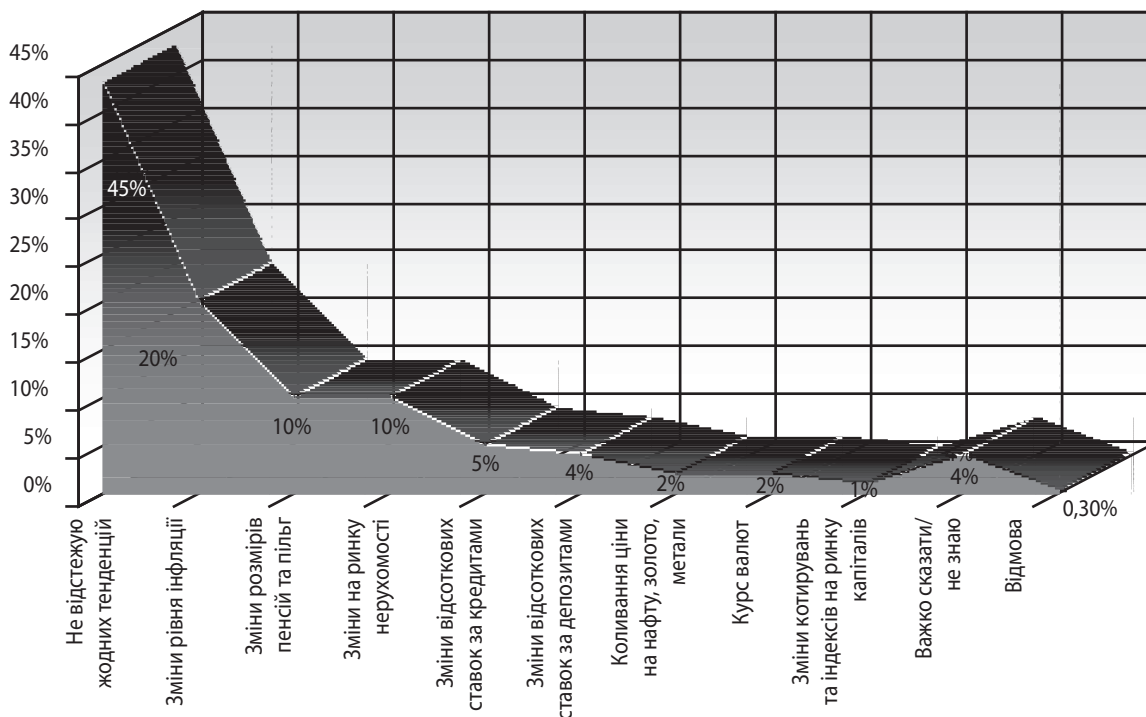

Рис. 1. Тенденції фінансових ринків, які відстежують домогосподарства [9]

Таким чином, вищевикладене дозволяє стверджувати, що поведінка середнього українського споживача банківських послуг є несамостійною, залежною, з опорою на традиційно вузький простір довіри, частіше нерациональною в умовах постійно відтворюваної ринкової інформаційної та операційної асиметрії. Особливо ця асиметрія посилюється у зв'язку з істотно викривленими уявленнями пересічного споживача про фінансові послуги не тільки через брак відповідної інформації, а й через надлишок рекламної інформації, що дезорієнтує під час вибору необхідної послуги та контрагента (важливо, що надлишок інформації під час надання фінансових послуг вважається таким само небажаним, як і її брак, і чітко регулюється в західній банківській практиці як один із компонентів інформаційної асиметрії). Якби вкладники в більшій мірі були обізнані про депозитні продукти і послуги, і наявна в них інформація мала б високий ступінь достовірності й точності, то вклади в банках за ступенем популярності й використання займали б перші позиції. Для 60% вкладників інформація про зміну фінансових показників, надана безпосередньо, за відсутності необхідності прикладати зусилля щодо її пошуку, представляється потрібною, вони враховували б її, приймаючи ті чи інші рішення в межах інвестиційної стратегії або під час її формування. Але в цьому випадку актуальною стає проблема «безбілетника» (*freerider problem*), коли кожний вкладник буде прагнути заощадити ресурси на моніторингу ситуації у фінансовій сфері й перекласти відповідальність за контроль на іншого, тому жоден з інвесторів не буде займатися моніторингом.

Проблема та інституційне забезпечення складання незалежного, самостійного рейтингу надійності вітчизняних банківських депозитів є перспективним і дуже важливим напрямом подальших досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Eichengreen B.** Capital flows and crises / B. Eichengreen. – Cambridge: MIT Press, Massachusetts, 2003. – 385 p.
2. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework. – Basel Committee on Banking Supervision. – Bank for International Settlements. – Basel. – June 2004. – 236 p.
3. Большой экономический словарь: экономика, финансы, бухгалтер, налоги, страхование, маркетинг, менеджмент, управление / Авт. и сост. А. Б. Борисов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Книжный мир, 2010. – 860 с.
4. **Акерлоф Дж.** Рынок «лимонов»: неопределенность качества и рыночный механизм / Джордж Акерлоф [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.v.dofa.ru/Dumnaja/4_PRIET/Akerlof.pdf
5. **Douglas W.** Diamond. Banks, short term debt and financial crises: theory, policy implications and applications Douglas W. Diamond, R. G. Rajan. – Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, 2000. – 39 p.
6. Рейтинги банків України – 2013-JUN-01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bankografo.com/ratings_interactive-table.html#more-2961
7. Рейтинг устойчивости банков за 1 квартал 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://minfin.com.ua/banks/rating/>
8. **Корнівська В. О.** Формування фінансової культури українського населення у контексті мінімізації ринкової асиметрії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2011_4/10_Korn.pdf
9. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки, 06.12.2010 року, Київ, Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/fnlit_survey_6dec2010_ua.pdf
10. Дослідження ринків фінансових послуг: за даними компанії GfK Ukraine, 12/04/ 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gfk.ua>

REFERENCES

Akerlof, Dzh. "Rynok «limonov»: neopredelennost kachestva i rynochnyy mekhanizm" [Market "lemons": quality uncertainty and the market mechanism]. http://www.v.dofa.ru/Dumnaja/4_PRIET/Akerlof.pdf

"Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework", 2004.

Borisov, A. B. *Bolshoy ekonomicheskij slovar: ekonomika, finansy, bukhchet, nalogi, strakhovanie, marketing, menedzhment, upravlenie* [Great Dictionary of Economics: economics, finance, accounting, taxes, insurance, marketing, management]. Moscow: Knizhnyy mir, 2010.

Diamond, D. W., and Rajan, R. G. *Banks, short term debt and financial crises: theory, policy implications and applications*. Cambridge; Mass.: National Bureau of Economic Research, 2000.

"Doslidzhennia rynkiv finansovykh posluh: za danymy kompanii GfK Ukraine" [Studies of Financial Services: according to the company GfK Ukraine]. <http://www.gfk.ua>

Eichengreen, V. *Capital flows and crises*. Cambridge; Massachusetts: MIT Press, 2003.

"Finansova hramotnist ta obiznanist v Ukraini: fakty ta vysnovky" [Financial literacy and awareness in Ukraine: findings and conclusions]. http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf

Kornivska, V. O. "Formuvannia finansovoi kultury ukrain-skoho naseleння u konteksti minimizatsii rynkovoi asymetrii" [Formation of the financial culture of the Ukrainian population in the context of minimizing market asymmetry]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2011_4/10_Korn.pdf

"Reyting ustoychivosti bankov za 1 kvartal 2013" [Rating the stability of banks for Q1 2013]. <http://minfin.com.ua/banks/rating/>

"Reitynhy bankiv Ukrainy" [Ratings of banks in Ukraine]. http://bankografo.com/ratings_interactive-table.html#more-2961.

УДК 336.761 (477)

МЕХАНІЗМ САМООРГАНІЗАЦІЇ СЕГМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ КРАЇНИ

СТРИЖИЧЕНКО К. А.

УДК 336.761 (477)

Стрижиченко К. А. Механізм самоорганізації сегментів фінансового ринку країни

Сучасний виток економічного розвитку дозволяє констатувати той факт, що революційні трансформації привели до створення нової форми економіки в рамках постіндустріального суспільства, яка отримала назву «еволюційної економіки», «нової економіки зростання». В умовах формування нової економіки змінюються підходи до побудови механізмів регулювання. У статті побудовано механізм самоорганізації сегментів фінансового ринку на підставі використання синергетичного підходу. Розроблено інструментальний базис даного механізму, який включає методику діагностики та методику дослідження стійкості. Побудовано синтетичний показник стійкості на базі поєднання показників стійкості за Лагранжем (Lagrange) і Пуассоном (Poisson).

Ключові слова: стійкість, механізм, методика, діагностика, нова економіка.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 8.

Стрижиченко Костянтин Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: strizh@bk.ru

УДК 336.761 (477)

Стрижиченко К. А. Механизм самоорганизации сегментов финансового рынка страны

Современный виток экономического развития позволяет констатировать тот факт, что революционные трансформации привели к созданию новой формы экономики в рамках постиндустриального общества, которая получила название «эволюционной экономики», «новой экономики роста». В условиях формирования новой экономики изменяются подходы к построению механизмов регулирования. В статье построен механизм самоорганизации сегментов финансового рынка на основании использования синергетического подхода. Разработан инструментальный базис данного механизма, который включает методику диагностики и методику исследования устойчивости. Построен синтетический показатель устойчивости на базе объединения показателей устойчивости по Лагранжу (Lagrange) и Пуассону (Poisson).

Ключевые слова: устойчивость, механизм, методика, диагностика, новая экономика.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул.:** 1. **Библ.:** 8.

Стрижиченко Константин Анатолієвич – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: strizh@bk.ru

UDC 336.761 (477)

Stryzhychenko K. A. Mechanism of Self-Organisation of Segments of the Financial Market of the Country

The modern turn of economic development allows stating the fact that revolution transformations resulted in establishment of a new form of economy within the framework of the post-industrial society, which was called "evolution economy", "new economy of growth". Approaches to construction of regulation mechanisms change under conditions of formation of the new economy. The article builds up a mechanism of self-organisation of segments of the financial market on the basis of the use of the synergetic approach. It develops an instrumental basis of this mechanism, which includes methods of diagnosis and methods of study of sustainability. It build up a synthetic sustainability performance on the basis of combining sustainability indicators by Lagrange and Poisson.

Key words: sustainability, mechanism, methods, diagnostics, new economy.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 8.

Stryzhychenko Kostyantyn A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: strizh@bk.ru

REFERENCES

Akerlof, Dzh. "Rynok «limonov»: neopredelennost kachestva i rynochnyy mekhanizm" [Market "lemons": quality uncertainty and the market mechanism]. http://www.v.dofa.ru/Dumnaja/4_PRIET/Akerlof.pdf

"Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework", 2004.

Borisov, A. B. *Bolshoy ekonomicheskii slovar: ekonomika, finansy, bukhchet, nalogi, strakhovanie, marketing, menedzhment, upravlenie* [Great Dictionary of Economics: economics, finance, accounting, taxes, insurance, marketing, management]. Moscow: Knizhnyy mir, 2010.

Diamond, D. W., and Rajan, R. G. *Banks, short term debt and financial crises: theory, policy implications and applications*. Cambridge; Mass.: National Bureau of Economic Research, 2000.

"Doslidzhennia rynkiv finansovykh posluh: za danymy kompanii GfK Ukraine" [Studies of Financial Services: according to the company GfK Ukraine]. <http://www.gfk.ua>

Eichengreen, V. *Capital flows and crises*. Cambridge; Massachusetts: MIT Press, 2003.

"Finansova hramotnist ta obiznanist v Ukraini: fakty ta vysnovky" [Financial literacy and awareness in Ukraine: findings and conclusions]. http://www.uaib.com.ua/files/articles/1369/84/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf

Kornivska, V. O. "Formuvannia finansovoi kultury ukrain-skoho naseleння u konteksti minimizatsii rynkovoi asymetrii" [Formation of the financial culture of the Ukrainian population in the context of minimizing market asymmetry]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ep/2011_4/10_Korn.pdf

"Reyting ustoychivosti bankov za 1 kvartal 2013" [Rating the stability of banks for Q1 2013]. <http://minfin.com.ua/banks/rating/>

"Reitynhy bankiv Ukrainy" [Ratings of banks in Ukraine]. http://bankografo.com/ratings_interactive-table.html#more-2961.

УДК 336.761 (477)

МЕХАНІЗМ САМООРГАНІЗАЦІЇ СЕГМЕНТІВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ КРАЇНИ

СТРИЖИЧЕНКО К. А.

УДК 336.761 (477)

Стрижиченко К. А. Механізм самоорганізації сегментів фінансового ринку країни

Сучасний виток економічного розвитку дозволяє констатувати той факт, що революційні трансформації привели до створення нової форми економіки в рамках постіндустріального суспільства, яка отримала назву «еволюційної економіки», «нової економіки зростання». В умовах формування нової економіки змінюються підходи до побудови механізмів регулювання. У статті побудовано механізм самоорганізації сегментів фінансового ринку на підставі використання синергетичного підходу. Розроблено інструментальний базис даного механізму, який включає методику діагностики та методику дослідження стійкості. Побудовано синтетичний показник стійкості на базі поєднання показників стійкості за Лагранжем (Lagrange) і Пуассоном (Poisson).

Ключові слова: стійкість, механізм, методика, діагностика, нова економіка.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 8.

Стрижиченко Костянтин Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: strizh@bk.ru

УДК 336.761 (477)

Стрижиченко К. А. Механизм самоорганизации сегментов финансового рынка страны

Современный виток экономического развития позволяет констатировать тот факт, что революционные трансформации привели к созданию новой формы экономики в рамках постиндустриального общества, которая получила название «эволюционной экономики», «новой экономики роста». В условиях формирования новой экономики изменяются подходы к построению механизмов регулирования. В статье построен механизм самоорганизации сегментов финансового рынка на основании использования синергетического подхода. Разработан инструментальный базис данного механизма, который включает методику диагностики и методику исследования устойчивости. Построен синтетический показатель устойчивости на базе объединения показателей устойчивости по Лагранжу (Lagrange) и Пуассону (Poisson).

Ключевые слова: устойчивость, механизм, методика, диагностика, новая экономика.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул.:** 1. **Библ.:** 8.

Стрижиченко Константин Анатолієвич – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: strizh@bk.ru

UDC 336.761 (477)

Stryzhychenko K. A. Mechanism of Self-Organisation of Segments of the Financial Market of the Country

The modern turn of economic development allows stating the fact that revolution transformations resulted in establishment of a new form of economy within the framework of the post-industrial society, which was called "evolution economy", "new economy of growth". Approaches to construction of regulation mechanisms change under conditions of formation of the new economy. The article builds up a mechanism of self-organisation of segments of the financial market on the basis of the use of the synergetic approach. It develops an instrumental basis of this mechanism, which includes methods of diagnosis and methods of study of sustainability. It build up a synthetic sustainability performance on the basis of combining sustainability indicators by Lagrange and Poisson.

Key words: sustainability, mechanism, methods, diagnostics, new economy.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 8.

Stryzhychenko Kostyantyn A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: strizh@bk.ru

Трансформація світової економіки приводить до виникнення необоротних змін функціонування всіх структурних елементів національних економік і, перш за все, сфери виробництва, фінансів і споживання. В умовах глобалізації, яка виступає характерною межею розвитку світової економіки ХХІ століття, фінансова сфера є найвідкритішою і високочутливою сферою і, відповідно, схильна до більш сильної дії чинників зовнішнього оточення. Тому процеси, що протікають у світовій економіці, перш за все, роблять вплив як на фінансовий ринок світу, так і на фінансові ринки окремих національних утворень. При цьому негативний вплив приводить до ефекту доміно, тобто збій у більш слабкій ланці національної фінансової системи може привести до істотних деструкцій або до колапсу всієї системи в цілому. Локалізація або зниження сили впливу негативних наслідків даного явища можливо тільки за рахунок ефективного глобального і державного управління фінансовими ринками.

В умовах формування нової економіки [1] виникає трансформація не тільки структурних елементів економіки, але і методів і механізмів управління ними. Еволюція фінансових ринків є особливо помітною останні два десятиріччя у зв'язку з появою великої кількості посередників, ринків країн, що розвиваються, і нових фінансових інструментів. У цих умовах структурні зміни більшою мірою пов'язані зі змінами ролі традиційних гравців на фінансовому ринку – таких як банки, і меншою – з інвестиційними фірмами і компаніями страховок.

У рамках трансформації світової економіки та фінансових ринків спостерігається трансформація підходів до побудови механізмів регулювання фінансового ринку [2]. Усе більше уваги приділяється властивостям самоорганізації та саморозвитку економічних систем [3, 4, 6, 8]. Вивчення та посилення даних властивостей можливо в рамках синергетичного підходу. Фінансовий ринок виступає дисипативною системою, яка містить ряд елементів – сегментів фінансового ринку, які взаємодіють між собою. Кожен із сегментів фінансового ринку має властивість до самоорганізації, яка проявляється в функціонуванні сегмента без впливу зовнішнього середовища.

Провідними вченими у сфері синергетичного підходу є І. Пригожин, Г. Хакен, Г. Малиневський, Н. Моїсєєв, С. Капіца та інші. Застосування синергетичного підходу до дослідження економічних систем присутнє в працях В. Забродського, М. Кизима, Р. Лепи, О. Раєвнєвої, В. Даніча, Ю. Лисенка, О. Черняка та ін.

Дослідження в галузі регулювання фінансового ринку довели, що недостатньо розробленими є механізми щодо самоорганізації сегментів фінансового ринку по таких складових, як фондовий ринок, кредитний ринок, страховий ринок і валютний ринок.

Метою даної роботи є побудова механізму самоорганізації окремого сегмента фінансового ринку. Для досягнення цієї мети пропонується вирішення таких завдань: розробка концептуальної схеми механізму; розробка методичного підґрунтя механізму, побудова показника загальної стійкості.

1. Розробка концептуальної схеми механізму.

Побудова механізму самоорганізації сегментів фінансового ринку здійснюється на підставі таких принципів (рис. 1).

Функціональною складовою механізмів регулювання фінансового ринку виступають однакові функції [2], які мають свої специфічні особливості для кожного з механізмів:

1) *діагностична функція*. Дана функція дозволяє за допомогою механізмів здійснити адекватну оцінку розвитку сегментів фінансового ринку (М1), побудувати діагностичні моделі розвитку (М1);

2) *прогностична функція*. Використання даної функції полягає в побудові прогнозів траєкторій розвитку сегментів фінансового ринку (М1), дослідження сценаріїв розвитку, побудованих на підставі оптимістичних і песимістичних прогнозів (М1);

3) *функція планування* дозволяє побудувати атрактори розвитку сегментів фінансового ринку, на підставі чого здійснюється побудова регуляторних впливів на сегменти ринку. Дана функція реалізується для механізму регулювання сегментів ринку (М1);

4) *регулятивна функція* полягає в розробці управлінських рішень які мають безпосередній вплив на ринок (рішення щодо розвитку окремих сегментів фінансового ринку (М1).

Концептуальну схему механізму наведено на рис. 2.

Основою специфікою даного механізму є розглядання кожного сегмента фінансового ринку як окремої системи, яка має свою тенденцію розвитку (або складову тенденцію), незалежну від динаміки на інших сегментах фінансового ринку.

Блок 1 – Блок діагностики розвитку сегментів фінансового ринку. Даний блок дозволяє реалізувати діагностичну функцію механізму регулювання фінансового ринку, яка полягає в оцінці та аналізі тенденцій розвит-

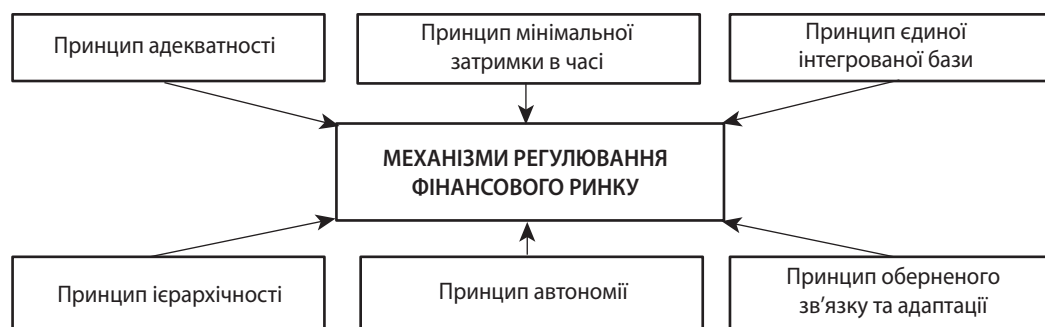

Рис. 1. Принципи побудови механізмів регулювання фінансових ринків

ку сегментів ринку. Завданнями даного блоку виступають: 1) аналіз показників розвитку сегментів фінансового ринку; 2) побудова діагностичних моделей розвитку сегментів фінансового ринку; 3) синхронний аналіз тенденцій розвитку та їх флуктуацій.

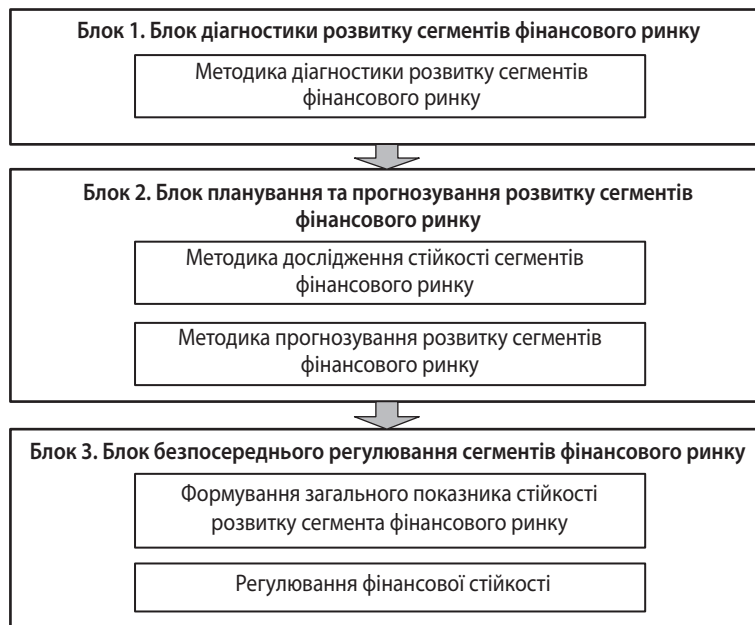

Рис. 2. Концептуальна схема механізму самоорганізації

Блок 2 – Блок планування та прогнозування сегментів фінансового ринку. Метою даного блоку є дослідження стійкості траєкторій розвитку сегментів фінансового ринку з метою подальшого їх прогнозування. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити ряд завдань:

- ✦ визначення стійкості окремих сегментів фінансового ринку та в цілому по ринку;
- ✦ побудова атракторів розвитку сегментів фінансового ринку;
- ✦ побудова прогнозних моделей сегментів фінансового ринку.

Оскільки фінансовий ринок країни є структурним елементом національної економіки, на якому здійснюється управління та перерозподіл капіталу, і можливий дисбаланс на цьому ринку може призвести до катастрофічних наслідків всієї економічної системи, тому важливим питанням є дослідження стійкості сегментів і всього фінансового ринку. В умовах самоорганізації та динамічних властивостей розвитку фінансового ринку важливим стає питання побудови атракторів розвитку сегментів фінансового ринку, що дозволяє визначити множини стійких траєкторій.

Блок 3 – Блок регулювання внутрішньої стійкості за допомогою внутрішніх процесів. Метою даного блоку є визначення можливості близькості до атрактора та формування регуляторного впливу на окремі сегменти фінансового ринку з метою приведення цих сегментів до стійкого стану.

У рамках даного блоку вирішуються такі завдання:

- ✦ формування загального показника стійкості розвитку сегмента фінансового ринку. Такий загальний показник повинен відбивати результа-

ти розрахунку показників стійкості по різних напрямках (по Лагранжу, по Пуассону, по Ляпунову). Оскільки стійкість є вербальною характеристикою, то доцільно побудувати кількісну шкалу для її вимірювання;

- ✦ регулювання фінансової стійкості. Вирішення цього завдання передбачає дослідження можливих варіантів зміни стійкості сегмента фінансового ринку при регулюванні внутрішньої складової сегмента (без зовнішнього впливу та впливу інших сегментів фінансового ринку).

2. Розробка методичного підґрунтя механізму самоорганізації

Для вирішення завдань першого блоку в дослідженні пропонується методика діагностики сегментів фінансового ринку країни (рис. 3).

Етап 1. Аналіз показників розвитку сегментів фінансового ринку.

Кожен із сегментів фінансового ринку має свою систему показників, в якій існує один основний показник ділової активності визначеного сегмента. Аналіз такого показника розвитку сегмента дозволяє вирішити ряд задач, які здебільшого є попередніми і дозволяють в подальшому провести більш глибоку

діагностику розвитку сегментів фінансового ринку. До таких задач відносяться:

- ✦ визначення основного напрямку розвитку сегмента фінансового ринку;
- ✦ виділення різних періодів розвитку залежно від часу та економічної кон'юнктури ринків;
- ✦ дослідження в рамках кожного з періодів часткових тенденцій розвитку та їх причин.

Інструментарієм даного етапу виступає графічний аналіз та аналіз темпів приросту визначених показників ділової активності сегментів фінансового ринку.

Етап 2. Побудова діагностичних моделей розвитку сегментів фінансового ринку.

Динаміка розвитку сегментів фінансового ринку в різні періоди часу обумовлена як загальними трендами на фінансового ринку та в національній економіці, так і можливими циклічними флуктуаціями, природа яких бере початок з циклічної природи фінансових ринків. Також фінансові ринки відносяться до ринків, на яких існує елемент стохастичності, обумовлений таким чинниками, як:

- ✦ наявність латентних процесів усередині ринку;
- ✦ стохастичний вплив зовнішнього середовища;
- ✦ біхевіористична природа індивідуумів, що формує великий вплив соціально-поведінкового характеру.

Вивчення стохастичності фінансового ринку формує необхідність використання сучасного економіко-математичного апарату щодо її визначення, ступеня впливу та природи формування стохастичності.

На даному етапі необхідно побудувати діагностичні моделі як за весь досліджуваний період, так і за визначені специфічні періоди, що в подальшому дозволяє

визначити всі складові динаміки розвитку ринку (трендову, циклічну та випадкову/стохастичну) і їх вплив на саму динаміку.

Етап 3. Синхронний аналіз тенденцій та флуктуацій розвитку сегментів фінансового ринку.

Оскільки сегменти фінансового ринку формують загальну систему фінансового ринку, то проведення синхронного аналізу дозволяє визначити, наскільки сегменти фінансового ринку інтегрують між собою по різних складових (загальному та локальному трендах, загальних і локальних флуктуаціях).

Інтеграція по загальному тренду свідчить про те, що складові, які інтегруються мають між собою тісний розвиток, до застосовувалися регуляторні дії в комплексі і регулювання одного сегменту може привести до необхідних змін по іншому сегменту. Інтеграція по локальних трендах дозволяє зробити висновок, що різні періоди економічної кон'юнктури був інтегрований розвиток сегментів, що дозволяло зберегти стійкість

загальної системи фінансового ринку. Якщо така інтеграція висвітлюється на фоні відсутності загальної інтеграції, це свідчить, система фінансового ринку в періоду різного впливу на неї або різних етапів розвитку становиться більш інтегрованою для самозбереження, в той час як при загальному розвитку кожен з елементів системи має визначений рівень автономності. Інтеграція по глобальним та локальним флуктуаціям говорить про те, що різні сегменти мають однакову циклічну природу або випадковий вплив оказують однаковий вплив на інтегровані сегменти ринку.

Для вирішення завдань другого блоку розроблено методику дослідження стійкості сегментів фінансового ринку (рис. 4).

Етап 1. Визначення стійкості сегментів фінансового ринку.

Класична теорія стійкості виділяє три категорії стійкості: стійкість по Лагранжу, стійкість по Пуассону, стійкість по Ляпунову [5].

Траекторія $x(t)$, яка виходить з початкового стану x_0 і для всіх періодів часу залишається в деякій замкнутій області фазового простору (яка характеризується константою R) називається стійкою по Лагранжу. Траекторія $x(t)$, яка виходить з початкового стану x_0 , є стійкою по Пуассону, якщо кожна її точка належить множинам ω -граничних (Ωx) і α -граничних (Ax) точок. Траекторія $x(t)$ є стійкою по Ляпунову, якщо існує ще одна траекторія $y(t)$, яка виходить з точки y_0 , близької до x_0 і близької до траекторії $x(t)$ у будь-який момент часу t .

Етап 2. Побудова аттракторів фінансового ринку.

Поняття стійкості траекторії розвитку знаходиться в постійній взаємодії з поняттям аттрактора. Якщо визначення стійкості – це діагностична задача дослідження траекторій планування, то побудова аттракторів – це перш за все задача планування.

Етап 3. Дослідження характеристик нелінійної динамічної системи.

Важливими характеристиками фазової траекторії є *кореляційний інтеграл* і розмірність *фазового простору*, що визначається за допомогою інтегралу.

3. Побудова показника загальної стійкості.

Показник загальної стійкості будується в блоці 3 механізму самоорганізації.

$$S = \{S_1, S_2\},$$

де S_1 та S_2 – відповідно значення стійкостей по Лагранжу і по Пуассону, які приймають значення

$$S_i = \begin{cases} 1, & \text{стійкий стан} \\ 0,75; & \text{стан стійкий, однак прогнозні значення} \\ & \text{виходять за область аттрактора} \\ 0,5; & \text{стан нестійкий, однак прогнозні значення} \\ & \text{виходять до області аттрактора} \\ 0, & \text{нестійкий стан} \end{cases}$$

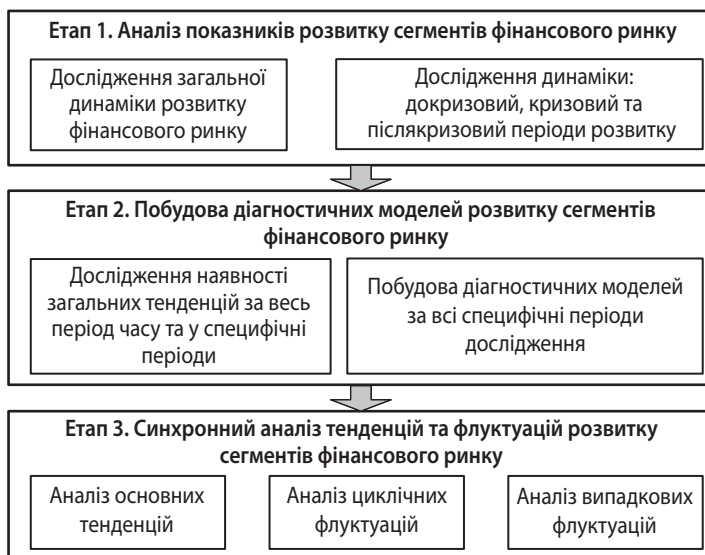

Рис. 3. Методика діагностики сегментів фінансового ринку

Рис. 4. Методика дослідження стійкості сегментів фінансового ринку

Комбінацій стійкостей ($S = S_1, S_2$) дозволяє виділити в роботі чотири стани стійкості сегмента фінансового ринку (табл. 1).

Таким чином, сформовано загальний показник стійкості сегмента фінансового ринку на основі композиції стійкості по Лагранжу та стійкості по Пуассону, що дозволяє визначити чотири основні стани стійкості розвитку окремого сегмента та проаналізувати зміну стану за допомогою регулятивних дій.

5. Кузнецов С. П. Динамический хаос : курс лекций / С. П. Кузнецов. – М. : Издательство Физико-математической литературы, 2001.

6. Раєвнева О. В. Аналіз фрактальної природи соціально-економічних процесів / О. В. Раєвнева, К. А. Стрижиченко // Математичні моделі та інформаційні технології в сучасній економіці. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 246 с.

7. Раєвнева Е. В. Исследование тенденций развития финансового рынка Украины в период мирового финансового кризиса // Е. В. Раєвнева, К. А. Стрижиченко // Ліберма-

Таблиця 1

Стани стійкості сегмента фінансового ринку

Стан стійкості	Значення стійкості	Опис стійкості сегменту фінансового ринку
Стійкий стан	1,75; 2	Стійкий стан сегмента характеризується поточними стійкими значеннями по Лагранжу та Пуассону. І хоча по одному з показників в майбутньому прогнозується погіршення стійкості при ефективних регуляторних діях, зміні середовища або синергетичному ефекті (так один вид стійкості підтягує інший), можливим є підтримка стійкого стану в прогнозному горизонті. Обов'язковою є стійкість по двох показниках у поточний період
Умовно стійкий	1,25; 1,5	При умовно стійкому стані в поточний момент часу по одному з показників сегмент є нестійким. У більшості випадків при умовній стійкості спостерігається стійкість по Пуассону, а не по Лагранжу, тому доцільно приділяти увагу регулюванню довгостроково розвитку, тобто досягненню стійкості основної тенденції. Обов'язковою є стійкість по одному з показників у поточний період
Умовно нестійкий	0,75; 1	При умовно нестійкому стані як мінімум по одній зі стійкостей буде спостерігатися нестійкість сегмента фінансового ринку, що призводить до загального дисбалансу стійкості сегмента ринку
Нестійкий	0; 0,5	Нестійкий стан характеризується нестійкістю в обох значеннях. Тому доцільним спочатку виведення траєкторії в область тяжіння атрактора, а потім приведення її до стійкого стану

ВИСНОВКИ

1. Розроблений механізм самоорганізації сегментів фінансового ринку побудований із застосуванням синергетичного підходу та дозволяє здійснювати регулювання сегментів фінансового ринку, враховуючи внутрішні тенденції розвитку окремих сегментів.

2. Побудовані методи дозволяють здійснити діагностику окремих сегментів із урахуванням синхронного підходу та дослідити стійкість розвитку сегментів по локальних показниках стійкості.

3. Сконструйовано синтетичний показник стійкості сегментів фінансового ринку, який дозволяє дослідити стан стійкості та розробити відповідні регуляторні дії. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Joe Kresse.** It's Time For A New Economic Paradigm. 2011.

2. **Смагін В. Л.** Формування та розвиток фінансового ринку в умовах трансформаційної економіки : монографія / В. Л. Смагін. – К. : КНЕУ, 2008. – 232 с.

3. **Николис Г.** Самоорганизация в неравновесных системах: От диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации / Г. Николис, И. Пригожин. – М. : Мир, 1979. – 512 с.

4. **Хакен Г.** Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М.: Мир, 1985.

нівські читання-2010. – Х. : ФОП Павленко О. Г. ; ВД «ІНЖЕК», 2010. – 472 с.

8. **Найман Э.** Расчет показателя Херста с целью выявления трендовости (персистентности) финансовых рынков / Э. Найман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.capital-times.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=11623&Itemid=88888963

REFERENCES

Kresse, J. "It's Time For A New Economic Paradigm", 2011.
Khaken, G. *Sinergetika. Ierarkhii neustoychivostey v samoorganizuiushchikhsia sistemakh i ustroystvakh* [Synergetics. Hierarchy of instabilities in self-organizing systems and devices]. Moscow: Mir, 1985.

Kuznetsov, S. P. *Dinamicheskiy khaos: kurs lektsiy* [Dynamical chaos: a course of lectures]. Moscow: Izdatelstvo Fiziko-matematicheskoy literatury, 2001.

Nikolis, G., and Prigozhin, I. *Samoorganizatsiia v neravnovesnykh sistemakh: Ot dissipativnykh struktur k uporiadochenosti cherez fluktuatsii* [Self-organization in nonequilibrium systems: From dissipative structures to order in terms of fluctuations]. Moscow: Mir, 1979.

Nayman, E. "Raschet pokazatel'ia Khersta s tseliu vyavleniia trendovosti (persistentnosti) finansovykh rynkov" [The calculation of the Hurst exponent to identify trendiness (persistence) of the financial markets]. http://www.capital-times.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=11623&Itemid=88888963.

Raievnieva, O. V. Stryzhychenko K. A. "Analiz fraktalnoi pryrody sotsialno-ekonomichnykh protsesiv." [Analysis of the fractal nature of socio-economic processes.]. In *Matematychni modeli ta informatsiini tekhnolohii v suchasni ekonomitsi*. Sumy: UABS NBU, 2007.

Raevneva, E. V. Stryzhychenko K. A. "Yssledovanye tendentsyi razvytyia finansovoho rynku Ukrainy v peryod my-

rovoho finansovoho kryzysa" [The research trends in the financial market of Ukraine during the global financial crisis]. In *Liberianivski chytannia-2010*. Kharkiv: Pavlenko; INZhEK, 2010.

Smahin, V. L. *Formuvannia ta rozvytok finansovoho rynku v umovakh transformatsiinoi ekonomiky* [Formation and development of the financial market in the transformation of the economy]. Kyiv: KNEU, 2008.

УДК 336.13.051

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ СУКУПНОГО ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

ПОРТНА О. В.

УДК 336.13.051

Портна О. В. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як важливої складової сукупного фінансового потенціалу України

Цілі статті полягають у визначенні ролі й значення людського потенціалу у складі сукупного фінансового потенціалу України; поглибленні теоретичного фундаменту фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни; виробленні практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності використання й зміцнення СФПК за допомогою фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, що визначить шляхи та можливості зміцнення зазначених потенціалів, враховуючи загальні тенденції та реальні можливості. У результаті дослідження визначено новий вектор теоретичних засад і домінуюча логіка фінансового забезпечення людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни. Обґрунтовано визначальне значення розвитку людського потенціалу задля зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни. Запропоновано визначення фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу у складі сукупного фінансового потенціалу України як певних джерел, обсягів та форм фінансування, що визначені у відповідності до можливих результатів якнайліпшої реалізації зазначених потенціалів, забезпечуючи зростання їх вартості, доходу від функціонування задля досягнення позитивних соціально-економічних ефектів й розвитку як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом у найближчій та довгостроковій перспективах. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є вдосконалення засад аналізу взаємовпливу фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу та сукупного фінансового потенціалу країни.

Ключові слова: сукупний фінансовий потенціал країни, людський потенціал, фінансове забезпечення.

Бібл.: 11.

Портна Оксана Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємств, Харківський інститут економіки ринкових відносин і менеджменту (вул. Маршала Батицького, 5, Харків, 61038, Україна)

E-mail: portna@biqmir.net

УДК 336.13.051

Portnaya O. V. Financial Provision of Development of Human Potential as an Important Component of the Aggregate Financial Potential of Ukraine
Цели статьи состоят в определении роли и значения человеческого потенциала в составе совокупного финансового потенциала Украины, углублении теоретического фундамента финансового обеспечения развития человеческого потенциала как составляющей совокупного финансового потенциала страны, разработке практических рекомендаций, направленных на повышение эффективности использования и усиления СФПС с помощью финансового обеспечения развития человеческого потенциала, что определит пути и возможности усиления указанных потенциалов, учитывая общие тенденции и реальные возможности. В результате исследования определен новый вектор теоретических основ и доминирующая логика финансового обеспечения человеческого потенциала как составляющей совокупного финансового потенциала страны. Обосновано определяющее значение развития человеческого потенциала для усиления совокупного финансового потенциала страны. Предложено определение финансового обеспечения развития человеческого потенциала в составе совокупного финансового потенциала страны как определенных источников, объемов и форм финансирования, которые взяты в соответствии с возможными результатами наиболее удачной реализации указанных потенциалов, обеспечивая увеличение их стоимости, дохода от функционирования для достижения положительных социально-экономических эффектов и развития как отдельных субъектов экономики, так и страны в целом в ближайшей и долгосрочной перспективах. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является усовершенствование основ анализа взаимовлияния финансового обеспечения развития человеческого потенциала и совокупного финансового потенциала страны.

Ключевые слова: совокупный финансовый потенциал страны, человеческий потенциал, финансовое обеспечение.

Библ.: 11.

Portnaya Oksana Valentinovna – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятий, Харьковский институт экономики рыночных отношений и менеджмента (ул. Маршала Батицкого, 5, Харьков, 61038, Украина)
E-mail: portna@biqmir.net

UDC 336.13.051

Portnaya O. V. Financial Provision of Development of Human Potential as an Important Component of the Aggregate Financial Potential of Ukraine

The goal of the article lies in identification of the role and significance of human potential within the aggregate financial potential of Ukraine, deepening of the theoretical foundation of financial provision of development of human potential as a component of the aggregate financial potential of the country (AFPC), development of practical recommendations directed at increase of effectiveness of use and strengthening of AFPC with the help of financial provision of development of human potential, which would determine the ways and possibilities of strengthening of the said potentials with consideration of general tendencies and real possibilities. In the result of the study the article identifies a new vector of theoretical grounds and dominating logic of financial provision of human potential as a component of the aggregate financial potential of the country. It grounds the determining significance of development of human potential for strengthening the aggregate financial potential of the country. It offers a definition of the financial provision of human potential within the aggregate financial potential of the country as certain sources, volumes and forms of financing, which are taken in accordance with possible results of the most successful realisation of the said potentials, ensuring increase of their cost, revenue from functioning for achievement of positive socio-economic effects and development both individual subjects of economy and the country in general in the short-term and long-term run. Prospects of further studies in this direction is improvement of the grounds of analysis of interference of financial provision of development of human potential and aggregate financial potential of the country.

Key words: aggregate financial potential of the country, human potential, financial provision.

Bibl.: 11.

Portnaya Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics of Enterprises, Kharkiv Institute of Economics of Market Relations and Management (vul. Marshala Batytskogo, 5, Kharkiv, 61038, Ukraine)
E-mail: portna@biqmir.net

Raievnieva, O. V. Stryzhychenko K. A. "Analiz fraktalnoi pryrody sotsialno-ekonomichnykh protsesiv." [Analysis of the fractal nature of socio-economic processes.]. In *Matematychni modeli ta informatsiini tekhnolohii v suchasni ekonomitsi*. Sumy: UABS NBU, 2007.

Raevneva, E. V. Stryzhychenko K. A. "Yssledovanye tendentsyi razvytyia finansovoho rynku Ukrainy v peryod my-

rovoho finansovoho kryzysa" [The research trends in the financial market of Ukraine during the global financial crisis]. In *Liberianivski chytannia-2010*. Kharkiv: Pavlenko; INZHEK, 2010.

Smahin, V. L. *Formuvannia ta rozvytok finansovoho rynku v umovakh transformatsiinoi ekonomiky* [Formation and development of the financial market in the transformation of the economy]. Kyiv: KNEU, 2008.

УДК 336.13.051

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ СУКУПНОГО ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

ПОРТНА О. В.

УДК 336.13.051

Портна О. В. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як важливої складової сукупного фінансового потенціалу України

Цілі статті полягають у визначенні ролі й значення людського потенціалу у складі сукупного фінансового потенціалу України; поглибленні теоретичного фундаменту фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни; виробленні практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності використання й зміцнення СФПК за допомогою фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, що визначить шляхи та можливості зміцнення зазначених потенціалів, враховуючи загальні тенденції та реальні можливості. У результаті дослідження визначено новий вектор теоретичних засад і домінуюча логіка фінансового забезпечення людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни. Обґрунтовано визначальне значення розвитку людського потенціалу задля зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни. Запропоновано визначення фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу у складі сукупного фінансового потенціалу України як певних джерел, обсягів та форм фінансування, що визначені у відповідності до можливих результатів якнайліпшої реалізації зазначених потенціалів, забезпечуючи зростання їх вартості, доходу від функціонування задля досягнення позитивних соціально-економічних ефектів й розвитку як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом у найближчій та довгостроковій перспективах. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є вдосконалення засад аналізу взаємовпливу фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу та сукупного фінансового потенціалу країни.

Ключові слова: сукупний фінансовий потенціал країни, людський потенціал, фінансове забезпечення.

Бібл.: 11.

Портна Оксана Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємств, Харківський інститут економіки ринкових відносин і менеджменту (вул. Маршала Батицького, 5, Харків, 61038, Україна)

E-mail: portna@biqmir.net

УДК 336.13.051

Портная О. В. Финансовое обеспечение развития человеческого потенциала как важной составляющей совокупного финансового потенциала Украины
Цели статьи состоят в определении роли и значения человеческого потенциала в составе совокупного финансового потенциала Украины, углублении теоретического фундамента финансового обеспечения развития человеческого потенциала как составляющей совокупного финансового потенциала страны, разработке практических рекомендаций, направленных на повышение эффективности использования и усиления СФПС с помощью финансового обеспечения развития человеческого потенциала, что определит пути и возможности усиления указанных потенциалов, учитывая общие тенденции и реальные возможности. В результате исследования определен новый вектор теоретических основ и доминирующая логика финансового обеспечения человеческого потенциала как составляющей совокупного финансового потенциала страны. Обосновано определяющее значение развития человеческого потенциала для усиления совокупного финансового потенциала страны. Предложено определение финансового обеспечения развития человеческого потенциала в составе совокупного финансового потенциала страны как определенных источников, объемов и форм финансирования, которые взяты в соответствии с возможными результатами наиболее удачной реализации указанных потенциалов, обеспечивая увеличение их стоимости, дохода от функционирования для достижения положительных социально-экономических эффектов и развития как отдельных субъектов экономики, так и страны в целом в ближайшей и долгосрочной перспективах. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является усовершенствование основ анализа взаимовлияния финансового обеспечения развития человеческого потенциала и совокупного финансового потенциала страны.

Ключевые слова: совокупный финансовый потенциал страны, человеческий потенциал, финансовое обеспечение.

Библ.: 11.

Портная Оксана Валентиновна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятий, Харьковский институт экономики рыночных отношений и менеджмента (ул. Маршала Батицкого, 5, Харьков, 61038, Украина)
E-mail: portna@biqmir.net

UDC 336.13.051

Portnaya O. V. Financial Provision of Development of Human Potential as an Important Component of the Aggregate Financial Potential of Ukraine

The goal of the article lies in identification of the role and significance of human potential within the aggregate financial potential of Ukraine, deepening of the theoretical foundation of financial provision of development of human potential as a component of the aggregate financial potential of the country (AFPC), development of practical recommendations directed at increase of effectiveness of use and strengthening of AFPC with the help of financial provision of development of human potential, which would determine the ways and possibilities of strengthening of the said potentials with consideration of general tendencies and real possibilities. In the result of the study the article identifies a new vector of theoretical grounds and dominating logic of financial provision of human potential as a component of the aggregate financial potential of the country. It grounds the determining significance of development of human potential for strengthening the aggregate financial potential of the country. It offers a definition of the financial provision of human potential within the aggregate financial potential of the country as certain sources, volumes and forms of financing, which are taken in accordance with possible results of the most successful realisation of the said potentials, ensuring increase of their cost, revenue from functioning for achievement of positive socio-economic effects and development both individual subjects of economy and the country in general in the short-term and long-term run. Prospects of further studies in this direction is improvement of the grounds of analysis of interference of financial provision of development of human potential and aggregate financial potential of the country.

Key words: aggregate financial potential of the country, human potential, financial provision.

Bibl.: 11.

Portnaya Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics of Enterprises, Kharkiv Institute of Economics of Market Relations and Management (vul. Marshala Batytskogo, 5, Kharkiv, 61038, Ukraine)
E-mail: portna@biqmir.net

Ефективний розвиток економіки спрямований та неможливий без вкладень у людський капітал, що є основою національного добробуту. Це підвищує соціально-економічну значущість людського потенціалу як елементу сукупного фінансового потенціалу країни. Необхідність зміцнення сукупного фінансового потенціалу України актуалізує розв'язання складних соціально-економічних завдань розвитку, обумовлює значущість належного теоретичного й практичного аналізу фінансових відносин, формування фінансового забезпечення людського потенціалу для послідовного впровадження системи ефективного розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів і грошових фондів, контролю за їх ефективним використанням з метою отримання найбільш позитивних з усіх можливих результатів реалізації зазначених потенціалів.

Серед проблем людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу України саме фінансова складова потребує негайного вирішення, тому що одним з найвагоміших чинників, що сприяє розвитку й ефективності функціонування та соціально-економічній результативності реалізації зазначених потенціалів, є фінансове забезпечення людського потенціалу, яке, використовуючи фінансово-економічні важелі підвищення усіх параметрів функціонування, повинно покращувати соціальний і фінансово-економічний ефекти та успішність розвитку як людського потенціалу, так і сукупного фінансового потенціалу країни, базуватися на соціальному принципі доступності фінансових ресурсів і ринковому принципі стимулювання ефективності їх використання.

Серед вітчизняних науковців, які вивчали теоретичні та практичні аспекти фінансового забезпечення як соціальної сфери взагалі, так і людського потенціалу зокрема, слід назвати В. Андрущенка, Л. Антошкіну, Й. Бескида, О. Василика, В. Глуценка, А. Гриценка, С. Єфімову, Т. Затонацька, Т. Камінську, Л. Лисяк, С. Льовочкіна, Я. Радиша, І. Радь, А. Ставицького, І. Чугунова, С. Юрія та багато інших. Але, незважаючи на те, що протягом останніх років значно зросла увага до проблеми фінансового забезпечення соціальної сфери і, як наслідок, з'явилася велика кількість науково-теоретичних розробок з даної проблематики, питання фінансування проєктів соціальної спрямованості не втрачають своєї актуальності.

Теорії людського потенціалу розглядали класики економічної думки В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс, Дж. Міль. Людину як особливий вид капіталу розглянуто у наукових розвідках Т. Шульца, Г. Беккера, Х. Боуєнома, Дж. Кендрика, Л. Туроу, М. Блауга.

Питання розвитку людського капіталу у вітчизняній науковій літературі висвітлювалися у працях таких науковців, як І. Бажан, О. Грішнова, А. Колот, Г. Лич, Е. Лібанова, В. Марцин, Л. Шарок, Л. Шаульська та ін.

Проблеми сукупного фінансового потенціалу України розглядали В. Опарін, С. Шумська та ін. З огляду на теоретичну і практичну цінність сучасних досліджень щодо фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу слід зазначити, що існує низка проблемних питань, які потребують додаткового розгляду, аналізу, узагальнення та вирішення. Усе це робить дослідження фінансового забезпечення розвитку людського потен-

ціалу як складової сукупного фінансового потенціалу України актуальним науковим завданням, яке потребує найскорішого вирішення.

Цілі статті полягають у визначенні ролі й значення людського потенціалу у складі сукупного фінансового потенціалу України; поглибленні теоретичного фундаменту фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни; виробленні практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності використання й зміцнення СФПК за допомогою фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, що визначить шляхи та можливості зміцнення зазначених потенціалів, враховуючи загальні тенденції та реальні можливості фінансування.

Сьогодні людський потенціал є об'єктом дослідження багатьох науковців. У першу чергу це пов'язано з великою кількістю часто обговорюваних науковою спільнотою невирішених проблем, що стримують темпи соціального розвитку на нано-, мікро-, мезо- та макрорівнях, негативно впливають на формування та функціонування сукупного фінансового потенціалу країни, гальмуючи його зміцнення: розвиток людського потенціалу недофінансовується, він скорочується кількісно, руйнується якісно, не використовується ефективно та раціонально, частина його залишається в резервному, прихованому стані, не працюючи на інтереси зміцнення сукупного фінансового потенціалу України. Однією з таких проблем є проблема формування ефективної системи взаємозв'язку та взаємовпливу фінансового забезпечення людського потенціалу та сукупного фінансового потенціалу України.

Розглядаючи становлення та розвиток теорії людського капіталу, В. Білан зауважує, що «досвід останніх десятиліть підтверджує те, що людський капітал стає головним джерелом нагромадження національного багатства. Професійні, фізичні та інтелектуальні здібності людей стають основою ефективного функціонування економіки будь-якої держави. За оприлюдненими розрахунками, у світі нагромаджено 365 млрд дол. людського капіталу (для порівняння: природного – 90 млрд дол. (16%); матеріального (виробничого) – 95 млрд дол. (17%)). Він сконцентрований переважно в розвинутих країнах: у країнах «сімки» і ЄС – 215 млрд дол. (59%), у країнах ОПЕК – 45 млрд дол. (12%), тоді як в країнах СНД лише 40 млрд дол. (11%); в інших країнах – 65 млрд дол. (18%)» [1, с. 309; 2, с.109].

Також В. Білан свідчить, що «на сьогоднішній час частка людського капіталу у високорозвинутих країнах складає дві третини національного багатства. У США відсоток людського капіталу в національному багатстві складає 76 відсотків, у Західній Європі – 74, у Росії – 50. В Україні цей показник поки що на рівні 20 відсотків» [1, с. 309; 3].

Наведене свідчить, що взаємозв'язок і взаємодія розвитку людського потенціалу та зміцнення сукупного фінансового потенціалу України залишаються дуже слабкими та неефективними. Розвиток людського потенціалу у складі сукупного фінансового потенціалу в сучасних умовах є некерованим, відбувається хаотично. Враховуючи велику кількість проблем, можна очікува-

ти, що економіка України відчуватиме надзвичайно гостру обмеженість людського потенціалу.

Продовжуючи наше дослідження, слід зазначити, що розвиток людського потенціалу як вагомої складової сукупного фінансового потенціалу України є також найважливішим елементом у забезпеченні стійкого зміцнення останнього. Адже людський потенціал (на відміну від інших потенціалів) забезпечує фізичну реалізацію і супроводження всіх процесів, які відбуваються у фінансово-економічному та суспільному житті, а також процесів формування та функціонування сукупного фінансового потенціалу країни. Від якісного і кількісного складу людського потенціалу, його формування й адекватної вартісної оцінки, функціонування (працездатності, бажання брати участь у забезпеченні власних і суспільних потреб) і використання (відтворення) [4, с. 9] залежить і якість та кількість сукупного фінансового потенціалу країни, його зміцнення, а також ефективність функціонування, а отже національний добробут, життєздатність й вектор розвитку суспільства й країни в цілому як результату реалізації зазначених потенціалів.

У підтвердження вищезазначеного наведемо думку Д. Полозенка, який, досліджуючи розвиток людського потенціалу, зазначав, що «економічні відносини, на відміну від господарської практики, формуються незалежно від свідомості людини, яка є їх носієм і активним учасником на всіх стадіях виробництва. Людина через систему управління регулюванням грошового обігу, фінансово-кредитного обслуговування, а також шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу та інтелектуального потенціалу впливає на стан економічних відносин, і на цій основі забезпечуються матеріальні й духовні потреби суспільства» [5, с. 15].

Саме тому в основі наших досліджень сукупного фінансового потенціалу країни покладено фінансове забезпечення людського потенціалу як об'єкта найпильнішої уваги. Формування та функціонування сукупного фінансового потенціалу країни має прямий позитивний або негативний вплив на людський фактор, і навпаки, людський потенціал – на всі інші сфери й потенціали.

Здійснюючи економіко-теоретичний аналіз безпеки людського розвитку, колектив авторів зазначає, що «концепція людського розвитку (розвитку людського потенціалу) набула особливого поширення в останнє десятиріччя ХХ ст. Ідеться про загальноцивілізаційний процес зростання людських можливостей – того, що люди можуть зробити і чого вони можуть досягти – за певного ступеня свободи життєвого вибору. Концепція зосереджує увагу на реалізації трьох ключових цілей (можливостей) для людини: прожити максимально довге і здорове життя; набути знання, необхідні для активної і бажаної діяльності; мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя у межах людських доходів і споживання. Лише на такій трикомпонентній базі виникають політичні і соціальні свободи, гарантії захисту людських прав. Людський розвиток є метою і критерієм розвитку суспільства» [6, с. 5].

Розвиток людського потенціалу завжди потребує ресурсних вкладень, адже його кількість та якість залежать

від забезпеченості матеріально-технічними, трудовими, фінансовими ресурсами та від їх ефективного використання. Це означає, що проблеми ресурсного забезпечення розвитку людського потенціалу завжди актуальні для держави, для всього суспільства та кожного громадянина.

Формування й розвиток людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни – це процес постійного його відтворення і поновлення кількісного та якісного складу, яке, у свою чергу, забезпечується ефективним функціонуванням сукупного фінансового потенціалу країни. У процесі функціонування та відтворення людського потенціалу кінцевим етапом є його використання, ефективність якого значною мірою є результатом формування, розподілу, функціонування сукупного фінансового потенціалу країни. Приєднуємось до думки І. Давидової, яка, досліджуючи реалізацію інтелектуального капіталу, зазначила, що «на відміну від матеріальних товарів, що підлягають зносу, мають тенденцію до знецінення в процесі їх використання, вартість використаного, реалізованого людського потенціалу зростає, але знецінюється при недовикористанні» [7, с. 180].

Тож, головним завданням функціонування людського потенціалу є забезпечення його ефективного використання та розвитку у складі сукупного фінансового потенціалу країни.

Але на формування та функціонування людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу впливає багато умов. Розкриваючи механізми взаємодії кадрових агентств і підприємств в контексті формування трудового потенціалу, Л. Степанова визначає такі загальні соціально-економічні умови [8, с. 265]:

- ✦ рівень життя населення;
- ✦ державна демографічна політика та заходи щодо соціального захисту;
- ✦ система ринкових відносин, наявність безробіття;
- ✦ приватизація, структурні зрушення в економіці, розвиток нових форм господарювання;
- ✦ загальна культура, традиції та господарські цінності народу.

До зазначеного додамо, що фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни є складною, надзвичайно вагомою за обсягом і впливом на модернізацію економіки України та зміцнення зазначених потенціалів проблемою, що вимагає використання як усіх можливих механізмів фінансового забезпечення, так і задіяння всіх елементів і складових.

У науковій літературі часто розглядаються дефініції фінансового забезпечення, аналізуються особливості організації фінансування галузей економіки, пропонуються різноманітні моделі фінансового забезпечення, поширення дії, зростання значення та впливу фінансів на соціально-економічний розвиток держави. У найбільш узагальненому та загальноприйнятому визначенні фінансове забезпечення трактується як один з методів фінансового механізму, що забезпечує покриття витрат за рахунок визначення джерел, обсягів і форм фінансування, для подальшого розвитку й досягнення визначених соціально-економічних цілей.

Так, розглядаючи теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення, автори підручника «Гроші. Фінанси. Кредит» Г. Кірейцев, М. Александрова, С. Маслова ширше підходять до визначення та зазначають, що «фінансове забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики. При цьому розрізняють забезпечувальну і регулятивну його дію. Забезпечувальна дія проявляється у встановленні джерел фінансування, тобто покриття повсякденних потреб, і характеризує пасивний вплив фінансового забезпечення. Регулятивна дія здійснює вплив через виділення достатніх коштів і через конкретну форму фінансового забезпечення характеризує активний вплив фінансового забезпечення» [9].

Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як елементу сукупного фінансового потенціалу країни повинно сприяти матеріальному, духовному і культурному розвитку людини, формуванню її прогресивного світогляду. У цьому контексті вкрай важливо розглядати сукупний фінансовий потенціал країни через призму його ролі у формуванні нової людини, а не вбачати у ньому вирішення лише споживачьких потреб. Зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни передбачає розширення обсягу його використання у соціальному секторі економіки на розвиток людського потенціалу, роль якого трансформується в значне джерело формування та зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни.

Досліджуючи людський капітал, його критерії оцінки й індикатори економіки знань, М. Осійчук визначив «людський капітал як сукупність показників, що охоплюють основні якісні критерії розвитку суспільства й кожного громадянина, в тому числі у сфері освіти, науки, охорони здоров'я» [10, с. 33]. Але, на нашу думку, розглядаючи фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу країни, слід обов'язково визначити й кількісні критерії, за допомогою застосування яких стає можливим порівняльний аналіз вкладень та результатів.

Виходячи з усього вищезазначеного, запропоуємо визначення фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу у складі сукупного фінансового потенціалу країни. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як складової сукупного фінансового потенціалу України – це певні джерела, обсяги та форми фінансування, що визначені у відповідності до можливих результатів якнайліпшої реалізації зазначених потенціалів, забезпечуючи зростання їх вартості, доходу від функціонування задля досягнення позитивних соціально-економічних ефектів й розвитку як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом у найближчій та довгостроковій перспективах.

Тобто, якщо людина є головною рушійною силою суспільства, сукупний фінансовий потенціал повинен забезпечувати зростання фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, використовуючи якомога більший спектр складових і різноманітних форм.

На нашу думку, запропоноване визначення є функціональним теоретичним підходом, застосування якого

підвищить ефективність функціонування як людського потенціалу, так і сукупного фінансового потенціалу країни, та стане основою для розробки засад аналізу взаємовпливу фінансового забезпечення на можливості реалізації зазначених потенціалів.

Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як елементу сукупного фінансового потенціалу України слід зорієнтувати на сучасні державні, суспільні та індивідуальні потреби, на функціонування зазначених потенціалів як системи у відповідності до вимог підвищення якості життя. Тому необхідно розглядати й аналізувати джерела і обсяги формування фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу, механізми його розміщення та використання, досліджувати зв'язок фінансового забезпечення з результатами розвитку та зміцнення зазначених потенціалів як на системному рівні, так і на суспільному, державному, виробничому, індивідуальному, а також активізувати фінансово-економічні стимули зміцнення, створені шляхом вибору та конкретизації цільових орієнтирів фінансування. Досліджуючи регіональні проблеми збереження та розвитку трудового потенціалу в умовах глобальної кризи, М. Семікіна вважає, що, враховуючи необхідність комплексних багаторівневих заходів і потребу в залученні різноманітних економічних, фінансових, соціальних, організаційних важелів, має бути розроблена стратегія збереження та розвитку трудового потенціалу [11, с. 9 – 10].

Ключове значення, на її погляд, мають такі заходи [11, с. 9 – 10]:

- ✦ кардинальне поліпшення стану охорони здоров'я, проведення всеохоплюючої діагностики та профілактичних заходів щодо збереження здоров'я та утвердження здорового способу життя, вдосконалення стимулювання праці медичних працівників;
- ✦ модернізація існуючих і створення нових привабливих робочих місць;
- ✦ соціально-економічна підтримка молодих сімей (пільгові кредити на житло, сприяння у працевлаштуванні, гарантії місця в дитячих садках);
- ✦ максимальне залучення працездатного населення до легальної трудової діяльності в економіці країни, ефективно та раціонально використання наявного трудового потенціалу на основі реструктуризації економіки;
- ✦ заохочення людей похилого віку до активної трудової діяльності, створення для цього сприятливих умов і режиму праці з гнучким графіком роботи;
- ✦ більш повне використання трудового потенціалу осіб з обмеженими фізичними можливостями за рахунок створення дистанційних робочих місць;
- ✦ забезпечення керованості освітньо-професійним розвитком населення з урахуванням потреб національного ринку праці та перспектив інноваційних зрушень в економіці;
- ✦ реформування системи профтехосвіти з урахуванням перспективних потреб економіки країни;

- ✦ формування замовлень на підготовку кадрів з гостродефіцитних спеціальностей, сприяння впровадженню госпрозрахункових відносин між підприємствами та навчальними закладами в питаннях підготовки фахівців;
- ✦ забезпечення гарантій першого робочого місця для випускників навчальних закладів.

Поділяючи цю думку, слід її доповнити та зазначити, що:

- ✦ ключове значення для вирішення зазначених проблем має фінансове забезпечення реалізації зазначених заходів, спрямування ресурсів, запасів, засобів усіх складових сукупного фінансового потенціалу України на розвиток людського потенціалу;
- ✦ перелік заходів фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу як вагомому елементу сукупного фінансового потенціалу країни потребує поширення, детального аналізу, визначення пріоритетності заходів з урахуванням співвідношення фінансового забезпечення до можливих найліпших результатів реалізації зазначених потенціалів;
- ✦ зазначений підхід треба реалізовувати у масштабах усієї країни та сукупного фінансового потенціалу.

Таким чином, результати дослідження засвідчили необхідність розробки та прийняття певних заходів оптимізації фінансового забезпечення збереження та розвитку людського потенціалу як вагомому елементу сукупного фінансового потенціалу України, враховуючи співвідношення вкладень та найефективніших результатів реалізації зазначених потенціалів. Спрямування фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу у певних напрямках дозволить вирішити низку проблем сукупного фінансового потенціалу України:

- ✦ суспільну за допомогою поліпшення та реального, а не декларованого, розвитку людського потенціалу, а отже зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни як основи національного добробуту;
- ✦ ресурсну за допомогою привернення додаткових матеріальних, фінансових та інших видів ресурсів, запасів, засобів всіх складових сукупного фінансового потенціалу. Саме належне ресурсне забезпечення розвитку людського потенціалу дозволяє створити фундамент для кількісного та якісного його формування та функціонування, а отже розвитку;
- ✦ управлінську за допомогою спільного впливу та спрямуванню зусиль на використання ефективніших фінансових методів управління для забезпечення вищих показників ефективності функціонування людського потенціалу як елементу сукупного фінансового потенціалу країни;
- ✦ наукову за допомогою появи нових напрямків розвитку в національному, міжнародному і глобальному масштабах в умовах глобалізації та інтернаціоналізації капіталу.

Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу та його ефективне використання у складі сукупного фінансового потенціалу стає стратегічною метою України для забезпечення стабільно високих темпів соціально-економічного зростання, піднесення добробуту громадян, усебічного розвитку суспільства та країни.

ВИСНОВКИ

Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу пов'язано з певними особливостями, зумовленими формуванням та функціонуванням сукупного фінансового потенціалу України. Сстійке соціально-економічне зростання і стабільність може гарантувати тільки міцний людський потенціал як складова сукупного фінансового потенціалу, а отже, і як засіб, мета й критерій розвитку країни. Без цього не буде зміцнення сукупного фінансового потенціалу України, неможливо сформувати добробут та досягти високих стандартів життя. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Білан В. І. Становлення та розвиток теорії людського капіталу / В. І. Білан // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – Вип. 16. – Ч. 1. – Кіровоград: КНТУ, 2009. – 314 с. – С. 303 – 310.
2. Нестеров Л. Национальное богатство и человеческий капитал / Л. Нестеров, Г. Аширова // Вопросы экономики. – 2003. – №2. – С. 106 – 110.
3. Ніколаєнко С. М. Освіта в інноваційному поступі суспільства / С. М. Ніколаєнко // Спецвипуск «Освіта України». – 2006. – № 60 – 61 (754). – 14 серпня.
4. Гетьман О. О. Дослідження впливу демографічної складової на соціально-економічний розвиток держави / О. О. Гетьман // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. Економічні науки. – 2013. – № 1 (29). – С. 9 – 16.
5. Полозенко Д. В. Видатки бюджету на розвиток людського капіталу / Д. В. Полозенко // Фінанси України. – 2006. – № 4. – С. 15 – 23.
6. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.
7. Давидова І. О. Реалізація інтелектуального капіталу: сутність, складові, роль системи зайнятості в цьому процесі / І. О. Давидова // Бізнес Інформ. – 2013. – № 2. – С. 177 – 180.
8. Степанова Л. В. Механізм взаємодії кадрових агентств і підприємств в контексті формування трудового потенціалу / Л. В. Степанова // Вісник Ужгородського національного університету. Економічна серія. – 2013. – № 1 (38). – С. 263 – 267.
9. Кірейцев Г. Г. Гроші. Фінанси. Кредит: навч.-метод. посіб. / Г. Г. Кірейцев, М. М. Александрова, С. О. Маслова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publib.if.ua/book/73>. – Назва з екрану.
10. Осійчук М. С. Людський капітал: критерії оцінки й індикатори економіки знань / М. С. Осійчук // Фінанси України. – 2008. – № 7. – С. 28 – 33.
11. Семикіна М. В. Регіональні проблеми збереження та розвитку трудового потенціалу в умовах глобальної кризи / М. В. Семикіна // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – Вип. 16. – Ч. 1. – Кіровоград: КНТУ, 2009. – 314 с. – С. 3 – 10.

REFERENCES

- Bilan, V. I. "Stanovlennia ta rozvytok teorii liudskoho kapitalu" [Formation and development of human capital theory]. *Naukovi pratsi KNTU*, vol. 1, no. 16 (2009): 303-310.

Davydova, I. O. "Realizatsiia intelektualnogo kapitalu: sutnist, skladovi, rol systemy zainiatosti v tsyomu protsesi" [Implementation of intellectual capital: the nature, composition, role of employment in the process]. *Biznes Inform*, no. 2 (2013): 177-180.

Hetman, O. O. "Doslidzhennia vplyvu demografichnoi skladovoi na sotsialno-ekonomichni rozvytok derzhavy" [The influence of demographic component of the socio-economic development of the country]. *Visnyk DDFA*, no. 1 (29) (2013): 9-16.

Kireitsev, H. H., Aleksandrova, M. M., and Maslova, S. O. "Hroshi. Finansy. Kredyt" [Money. Finance. Credit]. <http://pulib.if.ua/book/73>
Nesterov, L., and Ashirova, G. "Natsionalnoe bogatstvo i che-lovescheskiy kapital" [National wealth and human capital]. *Voprosy ekonomiki*, no. 2 (2003): 106-110.

Nikolaenko, S. M. "Osvita v innovatsiinomu postupi sus-plistva" [Education in the innovative progress of society]. *Osvita Ukrainy*, no. 60-61 (754) (2006).

Osiichuk, M. S. "Liudskiy kapital: kryterii otsinky i indykatory ekonomiky znan" [Human capital: evaluation criteria and indicators of knowledge economy]. *Finansy Ukrainy*, no. 7 (2008): 28-33.

Polozenko, D. V. "Vydatky biudzhetu na rozvytok liudskoho kapitalu" [Budget expenditures on human capital development]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2006): 15-23.

Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., and Kaminska, T. M. *Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyi analiz* [Safety of human development: economic-theoretical analysis]. Kharkiv: Pravo, 2010.

Stepanova, L. V. "Mekhanizm vzaiemodii kadrovyykh ahentstv i pidpriemstv v konteksti formuvannia trudovoho potentsialu" [The mechanism of interaction between recruitment agencies and companies in the context of labor potential]. *Visnyk UzhNU*, no. 1 (38) (2013): 263-267.

Semykina, M. V. "Rehionalni problemy zberezhenia ta rozvytku trudovoho potentsialu v umovakh hlobalnoi kryzy" [Regional problems of preservation and development of labor potential in the global crisis]. *Naukovi pratsi KNTU*, vol. 1, no. 16 (2009): 3-10.

УДК 330.4:336.225.025.2

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВЫХ РЕФОРМ В КОНТЕКСТЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОВЕДЕНИЯ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА В УКРАИНЕ

ЯСТРЕБОВА А. С.

УДК 330.4: 336.225.025.2

Ястребова А. С. Эффективность налоговых реформ в контексте особенностей поведения налогоплательщика в Украине

Статья посвящена анализу последствий налоговой реформы в Украине и причин ее неэффективности. Дана оценка основным особенностям налоговых преобразований в Украине в последние годы; показано, что налоговая система может считаться либеральной. Среди причин тенезации украинской экономики названо оппортунистическое поведение налогоплательщиков и других участников налоговых отношений. Предложен комплексный подход к моделированию поведения налогоплательщика. Сделан вывод о том, что моделирование налогового поведения и налоговых реакций экономических агентов в Украине, выявление вероятностей тех или иных налоговых стратегий при различных схемах поведения представителей налоговых органов, экспериментирование с различными типами налоговых, экономических и неэкономических рычагов влияния на рациональный выбор плательщика позволит выявить ряд условий, которые позволили бы сместить мотивации экономических агентов в сторону добросовестной уплаты налогов. А отказ от девиантного налогового поведения станет гарантом детенизации экономики Украины и повышения эффективности налоговой системы.

Ключевые слова: поведение налогоплательщика, тенезация, налоговые реформы, моделирование налогового поведения.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 19.

Ястребова Анна Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической кибернетики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: anna_yastrebova@gmail.ru

УДК 330.4:336.225.025.2

UDC 330.4:336.225.025.2

Ястребова Г. С. Эффективность податковых реформ у контексті особливостей поведінки платників податків в Україні

Yastrebova A. S. Efficiency of tax Reforms in the Context of Specific Behaviour of a Tax Payer in Ukraine

Статья посвящена анализу последствий податковой реформы в Украине и причин ее неэффективности. Дано оцінку основним особливостям податкових перетворень в Україні в останні роки; показано, що податкова система може вважатися ліберальною. Серед причин мінізації української економіки названо оппортуністичне поводження платників податків і інших учасників податкових відносин. Запропоновано комплексний підхід до моделювання поводження платника податків. Зроблено висновок, що моделювання податкового поводження і податкових реакцій економічних агентів в Україні, виявлення ймовірностей тих або інших податкових стратегій при різних схемах поводження представників податкових органів, експериментування з різними типами податкових, економічних і неекономічних важелів впливу на раціональний вибір платника дозволить виявити ряд умов, які дозволили б змістити мотивації економічних агентів у бік сумлінної сплати податків. А відмова від девіантного податкового поводження стане гарантом детінізації економіки України і підвищення ефективності податкової системи.

The article is devoted to analysis of the tax reform in Ukraine and reasons of its inefficiency. It assesses main specific features of tax transformations in Ukraine in recent years and shows that the tax system could be considered liberal. It names opportunistic behaviour of tax payers and other participants of tax relations among the reasons of the shadow economy in Ukraine. It offers a complex approach to modelling tax payer's behaviour. It makes a conclusion that modelling tax behaviour and tax reactions of economic agents in Ukraine, detection of probabilities of different tax strategies with different schemes of behaviour of representatives of tax bodies, experimenting with different types of tax, economic and non-economic levers of influence upon the rational choice of the payer would allow detection of a number of conditions, which would have allowed shifting motivations of economic agents towards conscientious payment of taxes. And retreat from the deviant tax behaviour would become a guarantor of unshadowing of the Ukrainian economy and increase of efficiency of the tax system.

Key words: tax payer behaviour, shadow economy, tax reforms, modelling tax behaviour.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 19.

Ключові слова: поведінка платника податків, мінізація, податкові реформи, моделювання податкової поведінки.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 19.

Ястребова Анна Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної кибернетики, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: anna_yastrebova@gmail.ru

Yastrebova Anna S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: anna_yastrebova@gmail.ru

Davydova, I. O. "Realizatsiia intelektualnogo kapitalu: sutnist, skladovi, rol systemy zainiatosti v tsyomu protsesi" [Implementation of intellectual capital: the nature, composition, role of employment in the process]. *Biznes Inform*, no. 2 (2013): 177-180.

Hetman, O. O. "Doslidzhennia vplyvu demografichnoi skladovoi na sotsialno-ekonomichni rozvytok derzhavy" [The influence of demographic component of the socio-economic development of the country]. *Visnyk DDFa*, no. 1 (29) (2013): 9-16.

Kireitsev, H. H., Aleksandrova, M. M., and Maslova, S. O. "Hroshi. Finansy. Kredyt" [Money. Finance. Credit]. <http://pulib.if.ua/book/73>
Nesterov, L., and Ashirova, G. "Natsionalnoe bogatstvo i che-lovescheskiy kapital" [National wealth and human capital]. *Voprosy ekonomiki*, no. 2 (2003): 106-110.

Nikolaenko, S. M. "Osvita v innovatsiinomu postupi sus-plistva" [Education in the innovative progress of society]. *Osvita Ukrainy*, no. 60-61 (754) (2006).

Osiichuk, M. S. "Liudskiy kapital: kryterii otsinky i indykatory ekonomiky znan" [Human capital: evaluation criteria and indicators of knowledge economy]. *Finansy Ukrainy*, no. 7 (2008): 28-33.

Polozenko, D. V. "Vydatky biudzhetu na rozvytok liudskoho kapitalu" [Budget expenditures on human capital development]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2006): 15-23.

Shevchenko, L. S., Hrytsenko, O. A., and Kaminska, T. M. *Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyi analiz* [Safety of human development: economic-theoretical analysis]. Kharkiv: Pravo, 2010.

Stepanova, L. V. "Mekhanizm vzaiemodii kadrovyykh ahentstv i pidpriemstv v konteksti formuvannia trudovoho potentsialu" [The mechanism of interaction between recruitment agencies and companies in the context of labor potential]. *Visnyk UzhNU*, no. 1 (38) (2013): 263-267.

Semykina, M. V. "Rehionalni problemy zberezhennta ta rozvytku trudovoho potentsialu v umovakh hlobalnoi kryzy" [Regional problems of preservation and development of labor potential in the global crisis]. *Naukovi pratsi KNTU*, vol. 1, no. 16 (2009): 3-10.

УДК 330.4:336.225.025.2

ЭФФЕКТИВНОСТЬ НАЛОГОВЫХ РЕФОРМ В КОНТЕКСТЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ПОВЕДЕНИЯ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА В УКРАИНЕ

ЯСТРЕБОВА А. С.

УДК 330.4: 336.225.025.2

Ястребова А. С. Эффективность налоговых реформ в контексте особенностей поведения налогоплательщика в Украине

Статья посвящена анализу последствий налоговой реформы в Украине и причин ее неэффективности. Дана оценка основным особенностям налоговых преобразований в Украине в последние годы; показано, что налоговая система может считаться либеральной. Среди причин тенезации украинской экономики названо оппортунистическое поведение налогоплательщиков и других участников налоговых отношений. Предложен комплексный подход к моделированию поведения налогоплательщика. Сделан вывод о том, что моделирование налогового поведения и налоговых реакций экономических агентов в Украине, выявление вероятностей тех или иных налоговых стратегий при различных схемах поведения представителей налоговых органов, экспериментирование с различными типами налоговых, экономических и неэкономических рычагов влияния на рациональный выбор плательщика позволит выявить ряд условий, которые позволили бы сместить мотивации экономических агентов в сторону добросовестной уплаты налогов. А отказ от девиантного налогового поведения станет гарантом детенизации экономики Украины и повышения эффективности налоговой системы.

Ключевые слова: поведение налогоплательщика, тенезация, налоговые реформы, моделирование налогового поведения.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 19.

Ястребова Анна Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической кибернетики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: anna_yastrebova@gmail.ru

УДК 330.4:336.225.025.2

UDC 330.4:336.225.025.2

Ястребова Г. С. Эффективность податковых реформ у контексті особливостей поведінки платників податків в Україні

Yastrebova A. S. Efficiency of tax Reforms in the Context of Specific Behaviour of a Tax Payer in Ukraine

Статья посвящена анализу последствий податковой реформы в Украине и причин ее неэффективности. Дано оцінку основним особливостям податкових перетворень в Україні в останні роки; показано, що податкова система може вважатися ліберальною. Серед причин мінізації української економіки названо оппортуністичне поводження платників податків і інших учасників податкових відносин. Запропоновано комплексний підхід до моделювання поводження платника податків. Зроблено висновок, що моделювання податкового поводження і податкових реакцій економічних агентів в Україні, виявлення ймовірностей тих або інших податкових стратегій при різних схемах поводження представників податкових органів, експериментування з різними типами податкових, економічних і неекономічних важелів впливу на раціональний вибір платника дозволить виявити ряд умов, які дозволили б змістити мотивації економічних агентів у бік сумлінної сплати податків. А відмова від девиантного податкового поводження стане гарантом детінізації економіки України і підвищення ефективності податкової системи.

The article is devoted to analysis of the tax reform in Ukraine and reasons of its inefficiency. It assesses main specific features of tax transformations in Ukraine in recent years and shows that the tax system could be considered liberal. It names opportunistic behaviour of tax payers and other participants of tax relations among the reasons of the shadow economy in Ukraine. It offers a complex approach to modelling tax payer's behaviour. It makes a conclusion that modelling tax behaviour and tax reactions of economic agents in Ukraine, detection of probabilities of different tax strategies with different schemes of behaviour of representatives of tax bodies, experimenting with different types of tax, economic and non-economic levers of influence upon the rational choice of the payer would allow detection of a number of conditions, which would have allowed shifting motivations of economic agents towards conscientious payment of taxes. And retreat from the deviant tax behaviour would become a guarantor of unshadowing of the Ukrainian economy and increase of efficiency of the tax system.

Key words: tax payer behaviour, shadow economy, tax reforms, modelling tax behaviour.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Библ.:** 19.

Ключові слова: поведінка платника податків, мінізація, податкові реформи, моделювання податкової поведінки.

Рис.: 1. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 19.

Ястребова Анна Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної кибернетики, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: anna_yastrebova@gmail.ru

Yastrebova Anna S.– Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: anna_yastrebova@gmail.ru

Возможность государства поддерживать свои функции во многом обусловлена состоянием доходной части его бюджета, значительную долю которого составляют налоговые поступления. Украинская налоговая система всегда отличалась крайней степенью динамизма, проходя все новые этапы преобразований и реформ. Последние налоговые трансформации, связанные с принятием ряда нормативных документов [5, 11], являются наиболее масштабными, а потому требуют особо пристального внимания в контексте оценки их последствий. В то же время нерешенными остаются проблемы теневого сектора в Украине, что в какой-то мере сводит на нет многие усилия политиков и экономистов в отношении формирования справедливой налоговой системы. Поэтому необходимо построение ряда моделей и привлечение математических методов, которые позволят установить взаимосвязь налоговых реформ и поведения налогоплательщиков, а также выявить условия, при которых произойдет сокращение теневого сектора на фоне преобразований в налоговой сфере.

Долгие годы становления украинского независимого государства наблюдалась недоимка по различным видам налогов, что требовало реакции со стороны налоговых органов. Одной из форм наполнения бюджета служили различные подходы к привлечению авансовых платежей, которые, однако, решали проблему только в краткосрочном периоде. При этом наблюдалась, с одной стороны, неэффективность налоговой системы на макроуровне, а с другой, – недовольство налогоплательщиков высоким уровнем налогообложения и сложностью уплаты налогов. В результате в Украине наблюдалась значительная доля теневого сектора, которая, по оценкам иностранных специалистов, составляла до 74% [1], а дефицит бюджета доходил до 11 млрд грн [6].

Курс на либерализацию налоговой политики был взят в 2010 г. путем принятия Налогового кодекса Украины [11], Закона Украины «О сборе и учете единого взноса на общеобязательное государственное социальное страхование» [5] и ряда документов, которые положили начало налоговой реформе. Было задекларировано постепенное снижение ставок налогов, сокращение их количества со 135 до 28, а также упрощение процедуры налогообложения путем введения электронной системы отчетности, что должно было явиться толчком к расширению налоговой базы. Росту налоговых поступлений в Украине сопутствовал также ряд факторов, например, проведение мероприятия «Евро-2012». Обозначить все причины, которые обусловили рост доходов бюджета налогового характера, сложно, однако факт остается фактом: в 2011 г. по сравнению с 2010 г. налоговые поступления в Сводный бюджет Украины показали рекордный прирост – 43% [6].

Положительно оценил налоговые реформы в Украине и мировой банк – по материалам рейтинга «Doing business 2013» [14] Украина вошла в десятку стран – наибольших реформаторов налоговой системы за последние 7 лет, заняв 6-ю позицию. По субиндексу «Уплата налогов» Украина улучшила свой рейтинг на 18 пунктов, оказавшись на 165-м месте (табл. 1).

Таблица 1

Место Украины в рейтинге Мирового банка по уплате налогов [10]

Страны/группы стран	Показатели уплаты налогов			
	Платежи (количество)	Время (количество часов на год)	Средневзвешенная ставка налогообложения, %	Место в рейтинге
Грузия	5	280	16,5	33
Россия	7	177	54,1	64
США	11	175	46,7	69
Германия	9	207	46,8	72
Польша	18	286	43,8	114
Беларусь	10	338	60,7	129
Украина	28	491	55,4	165
Киргизстан	51	210	68,9	168
Таджикистан	69	224	84,5	175
ОЭСР	12	176	42,7	–
Восточная Европа и Центральная Азия	28	260	40,5	–

Тем не менее, средневзвешенная ставка налогов в Украине оценивается мировым банком достаточно высоко по сравнению с другими государствами, что требует дополнительного анализа.

Одним из важнейших показателей эффективности налоговой системы являются налоговые ставки, которые существенно отличаются в разных странах (табл. 2).

Таблица 2

Общий уровень налогообложения экономики различных стран *

Страна	Налог с доходов физических лиц, %	Налог на прибыль корпораций (основная ставка), %	НДС (основная ставка), %
1	2	3	4
<i>Страны ЕС</i>			
Ирландия	20 – 41	12,5	21,0
Дания	38 – 59	25,0	25,0
Нидерланды	0 – 52	25,0	19,0
Франция	0 – 41	34,4	19,6
Италия	23 – 43	31,4	21,0
Германия	14 – 45	29,8	19,0
Бельгия	25 – 50	34,0	21,0
Греция	0 – 40	23,0	23,0
Швеция	0 – 40	26,3	25,0

1	2	3	4
Великобританія	0 – 50	27,0	20,0
Кипр	20 – 30	10,0	15,0
Латвія	26,0	15,0	22,0
Литва	15,0; 24,0	15,0	21,0
Венгрія	16,0	17,5	27,0
Польща	18 – 32,0	19,0	23,0
Словакія	19,0	19,0	20,0
Естонія	21,0	24,0	20,0
Чехія	15,0	19,0	20,0
Мальта	15 – 35,0	35,0	18,0
<i>Страны СНГ</i>			
Росія	13,0; 35,0	20,0	18,0
Білорусь	12,0	24,0	18,0
Узбекистан	45,0	30,0	15,0
Казахстан	9,0; 16,0; 22,0	20,0	20,0
<i>Другие страны</i>			
США	30 – 35,0	15,0-34,0	–
Японія	10 – 50,0	40,0	5,0
Австралія	17,0 – 47,0	30,0	10,0
Ізраїль	10,0 – 47,0	36,0	16,0
ЮАР	24,0 – 43,0	30,0	14,0

* Составлено по данным [17 – 19].

В табл. 3 представлены изменения налоговых ставок по основным видам налогов в Украине, согласно [11].

Таблица 3

Динамика налоговых ставок в Украине

Год	Вид налога		
	Налог с доходов физических лиц, %	Налог на прибыль предприятий, %	НДС, %
2010	основная 15;	25	20
2011	основная 5, повышенная 17	23	20
2012	основная 5, повышенная 17	21	20
2013	основная 5, повышенная 17	19	20
2014	основная 5, повышенная 17	16	17

Итак, уровень налоговых ставок в Украине не только не превышает соответствующие значения в Европе, но является одним из самых низких. Сравнения ставки налогов в Украине с другими развитыми странами, приходим к выводу о том, что прямое налогообложение юридических и физических лиц более чем либерально. Сравнительный анализ ставок по таким налогам, как

НДС и НДСФЛ среди стран СНГ показал среднюю позицию Украины, однако задекларированный перспективный уровень налогообложения прибыли предприятий в нашей стране ниже.

Итак, формально налоговую систему уже сейчас можно назвать либеральной, а через пару лет уровень налогообложения в Украине будет одним из самых низких в Европе. В этом контексте, согласно теории А. Лаффера, постулирующей расширение налоговой базы при снижении ставок налогов [15] в связи с выходом предприятий из тени и увеличения деловой активности за счет высвободившихся средств, в Украине можно ожидать существенного увеличения налоговых поступлений, что подтверждается их резким возрастанием в 2011 г. Так ли это?

Обратимся к статистике за 2012 г.: рост налоговых поступлений по сравнению с 2011 г. составил около 7% по данным [6], что по сравнению с цепным темпом прироста в 43% за предыдущий период составляет крайне мало; также наблюдается снижение темпов роста ВВП [4].

Неутешительны данные об объеме теневой экономики Украины. По предварительным оценкам, в I квартале 2012 г. два метода расчета теневой экономики из четырех, которые использует Министерство экономического развития и торговли, показали рост тенезации экономики Украины, один – неизменность ее уровня, и только монетарный метод показал детенизацию, максимальная оценка уровня теневой активности составила 44% [12]. Оценки объема теневых секторов в Украине, опубликованные Мировым банком, которыми также пользуется МВФ, выше соответствующих показателей Министерства экономического развития и торговли Украины в среднем на 20% [16].

Итак, реальные последствия налоговых реформ в Украине отличаются от ожидаемых согласно абстрактной модели А. Лаффера – налоговые поступления не увеличиваются в достаточном объеме, теневая экономика продолжает расти, налоговая система работает не достаточно эффективно.

Существует ряд причин, которые могут объяснить несовершенство налоговой политики при формальной ее адекватности, что подтверждает также рейтинг «Doing business 2013»: чтобы заплатить налоги в Украине, необходимо потратить 491 час в год [14], что говорит о сложности уплаты налогов и высоких сопутствующих издержках, так называемых транзакционных издержках налогообложения. Новый Кодекс содержит ряд коллизий и неоднозначностей в трактовках понятий, в то время как практика разъяснений Государственной налоговой администрации по таким вопросам упразднена. Процедура налогообложения в Украине была несколько облегчена введением возможности электронного предоставления данных и оплаты для средних и крупных предприятий, однако все еще остается одной из самых сложных и запутанных.

По нашему мнению, одной из важнейших причин неэффективности налоговой системы в Украине является факт девиантного поведения как со стороны плательщика, так и со стороны представителей налоговых

органов, т. е. попросту корупції. Проблема ухода підприємств в тінь обусловлена не високими податковими ставками, а бажанням упростити ведення бізнесу, адже Україна за содействием ведення бізнесу знаходиться на 137 місці в світі [14]. Таким чином, підприємства для зменшення трансакційних витрат прагнуть приховати весь свій дохід або його частину, а серед громадян декларувати деякі види своїх доходів попросту не прийнято. При цьому можливості отримання таких доходів фізичними особами забезпечуються двома аспектами: з однієї сторони, роботодавці прагнуть знизити свою податкову навантаження шляхом відмови від виплати нарахованих на зарплатну плату і передачі «зарплати в конвертах», з іншої, самі працівники і їх контрагенти демонструють лояльність до такого поведіння. Витрати приховування податків в Україні або рівні нулю, або порівнянні з сумою нарахованих податків і платежів в умовах розвинутої корупції і бюрократії, що пояснюється низькими окладами самих працівників податкових інспекцій і недобросовістю з їх сторони. Можливо стверджувати, що поширення лояльності громадян до відношення до сплати податків і корупції є детермінантами, визначаючими тип податкового поведіння платальщиків в Україні як девіантний.

В Україні, на відміну від розвинутих країн, не прийнято платити всі податки, це вважається не престижним, а добросовісне поведіння платальщика не вважається частиною делової репутації фірми. В цьому контексті подібне поведіння перестає бути девіантним і стає опортуністичним.

Отже, опортунізм в податкових відносинах призводить до того, що в Україні рівень тенізації високий, а передумовою для його зменшення недостатньо. Тому фокус актуальних досліджень з проблеми визначення оптимальних податкових ставок необхідно зсунути в напрямку вивчення поведінки платальщиків і їх взаємодій з представниками податкових органів.

Дослідження податкового поведінки і податкових реакцій суб'єктів господарювання в останні роки отримало таку популярність за кордоном і в країнах СНГ, що навіть послужило причиною для виникнення так званої «фінансової соціології» і стало основою для побудови цілої низки різних економіко-математических моделей, серед яких на-

йбільше поширені оптимізаційні моделі раціонального вибору платальщика (класическа модель представлена в [13], далішні розробки, наприклад, в [3]), ігрові моделі і моделі економіческої динаміки [7 – 9]. Однак в умовах української податкової практики потрібен підхід, який дасть можливість оцінити і проаналізувати різні стратегії поведінки платальщика, умови, які визначають вибір економічесеских агентів, ймовірності їх вибору, провести експеримент по виявленню важелів впливу на податкове поведіння з тим, щоб виявити напрямки економічесескої і пропагандистської політики в умовах сучасного українського законодавства.

Це стає можливим за рахунок залучення ряду математических методів і побудови моделей оцінки, аналізу і прогнозування податкового поведінки в умовах українських податкових реформ, серед яких:

- ✦ *моделі економічесескої динаміки* – для описання і дослідження податкового поведінки во часі і пошуку станів рівноваги економічесеских агентів в залежності від параметрів економічесескої політики;
- ✦ *методи оптимізації* – для пошуку оптимальних умов раціонального вибору платальщика;
- ✦ *методи теорії ігор* – для виявлення ймовірностей вибору оптимальної податкової стратегії;
- ✦ *імітаційне моделювання* – для експериментування з різними варіантами економічесескої політики і виявлення їх впливу на оптимальну податкову стратегію платальщика.

Концептуальна схема моделювання поведінки платальщика представлена на рис. 1.

Моделювання податкового поведінки і податкових реакцій економічесеских агентів в Україні, виявлення ймовірностей цих або інших податкових стратегій при різних схемах поведінки представників податкових органів, експериментування з різними типами податкових, економічесеских і неекономічесеских важелів впливу на раціональний вибір платальщика дозволить виявити ряд умов, які змістять би мотивації економічесеских агентів

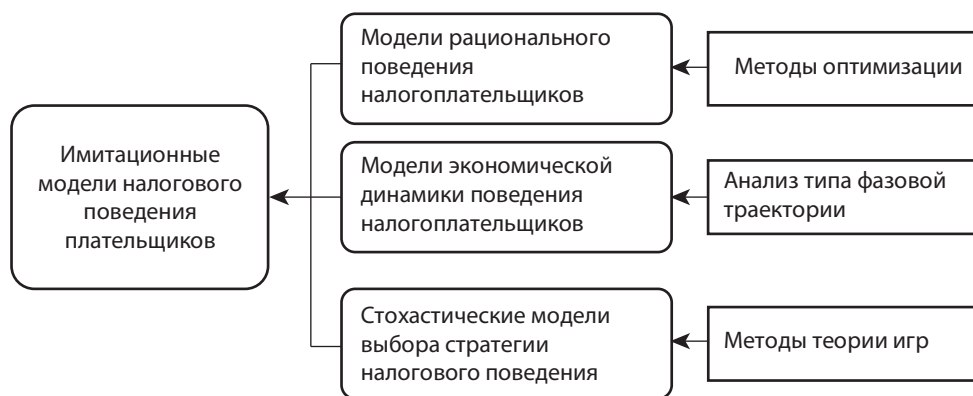

Рис. 1. Концептуальна схема моделювання поведінки платальщика

в сторону добросовестной уплаты налогов. А отказ от девиантного налогового поведения станет гарантом дентенезации экономики Украины и повышения эффективности налоговой системы. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Альтернативні сценарії української економіки у 1998 та 1999 роках / Гарвардський інститут міжнародного розвитку. – К.: Експрес, 1998. – 236 с.

2. Висновки щодо виконання Державного бюджету України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua>

3. Вишневикий В. П. Уход от уплаты налогов: теория и практика : монография / В. П. Вишневикий, А. С. Веткин / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2003. – 228 с.

4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>

5. Закон України 08.07.2010 № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнооб'язкове державне соціальне страхування» // Відомості Верховної Ради України, – 2011. – № 2-3, ст. 11.

6. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

7. Матвеевко В. Д. О роли теневого сектора в динамике переходной экономики / В. Д. Матвеевко, Е. Е. Вострокнутова // Экономические исследования. – 2002. – № 2. – С. 172 – 192.

8. Меркулова Т. В. Моделирование налогового поведения и экономического роста / Т. В. Меркулова, А. С. Литвинюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Економічна серія. – 2006. – № 719. – С. 262 – 267.

9. Мовшович С. М. Игровая модель выбора стратегии налоговой инспекции / С. М. Мовшович // Экономика и математические методы. – 2003. – Т. 39. – №2. – С. 188 – 200.

10. Мониторинг місця України у рейтингу «Ведення бізнесу 2013» (за даними публікації Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації «Doing Business 2013») // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua

11. Податковий кодекс України № 2756-VI від 2 грудня 2010 р. // Голос України. – 2010. – № 229-230. – С. 4 – 62.

12. Тенденції тіньової економіки в Україні у I кварталі 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>

13. Allingham M. G. Income Tax Evasion: A Theoretical analyze / M. G. Allingham, A. Sandmo // Journal of Public Economics. – 1972. – Vol. 1(3-4). – P. 323 – 338.

14. Doing Business – 2013 // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doing-business.org/data/exploreconomies/ukraine/#paying-taxes>

15. Laffer A. B. The Economics of the tax revolt: a reader / A. B. Laffer, J. P. Seymour // Vol. 1. – Harcourt Brace Jovanovich, 1979. – 138 p.

16. Schneider F. Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007 / F. Schneider, A. Buehn, E. C. Montenegro // The World Bank Development Research Group Poverty and Inequality Team & Europe and Central Asia Region Human Development Economics Unit. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.worldbank.org>

17. Taxation Trends in European Union. Main Results / European Commission / Eurostat: Statistical Books [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

18. The Federation of International Trade Association: International Taxanional [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fita.org>

19. VAT Rates Applied in the Member States of the European Communit / European Commission: Taxation and Customs Union. – 2006. – № 1829 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu>

REFERENCES

Alternatyvni stsenarii ukraïnskoi ekonomiky u 1998 ta 1999 rokakh [Alternative scenarios Ukrainian economy in 1998 and 1999]. Kyiv: Ekspres, 1998.

Allingham, M. G., and Sandmo, A. "Income Tax Evasion: A Theoretical analyze". *Journal of Public Economics*, vol. 1 (3-4) (1972): 323-338.

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://ukrstat.gov.ua>
"Doing Business – 2013" <http://www.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine/#paying-taxes>

"Informatsiia pro stan vykonannia Zvedenoho ta Derzhavnoho biudzhativ Ukrainy" [Information on the status and performance of the consolidated state budget of Ukraine]. <http://www.minfin.gov.ua>

[Legal Act of Ukraine] (2010).

Laffer, A. B., and Seymour, J. P. *The Economics of the tax revolt: a reader*, 1979.

Movshovich, S. M. "Igrovaia model vybora strategii nalogovoy inspektsii" [Game model selection strategy of tax inspection]. *Ekonomika i matematicheskie metody*, vol. 39, no. 2 (2003): 188-200.

"Monitorynh mistsia Ukrainy u reitynhu "Vedennia biznesu 2013"" [Monitoring of Ukraine's place in the "Doing Business 2013"]. www.me.gov.ua

Matveenko, V. D., and Vostroknutova, E. E. "O roli tenevogo sektora v dinamike perekhodnoy ekonomiki" [On the role of the informal sector in the dynamics of a transition economy]. *Ekonomicheskie issledovaniia*, no. 2 (2002): 172-192.

Merkulova, T. V., and Lytvyniuk, A. S. "Modelyrovanye nalohovoho povedeniya y ekonomicheskoho rosta" [Modeling the behavior of the tax and economic growth]. *Visnyk KhNU*, no. 719 (2006): 262-267.

Schneider, F., Buehn, A., and Montenegro, E. C. "Shadow Economies All over the World. New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007" <http://elibrary.worldbank.org>

"Tendentsii tinyovoi ekonomiky v Ukraini u I kvartali 2012 roku" [Trends in the shadow economy in Ukraine in I quarter of 2012]. <http://www.me.gov.ua>

"Taxation Trends in European Union. Main Results" <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

"The Federation of International Trade Association: International Taxanional" <http://fita.org>

Vishnevskiy, V. P., and Vetkin, A. S. *Ukhod ot uplaty nalogov: teoriia i praktika* [Tax evasion: Theory and Practice]. Donetsk: NAN Ukrainy; Institut ekonomiki promyshlennosti, 2003.

"Vysnovky shchodo vykonannia Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy" [Conclusions on the State Budget of Ukraine]. <http://www.ac-rada.gov.ua>

"VAT Rates Applied in the Member States of the European Communit" <http://ec.europa.eu>

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНИХ РЕСУРСІВ БАНКУ

ВОЛОХАТА В. Є.

УДК 336.717.18.001.11

Волохата В. Є. Фактори формування депозитних ресурсів банку

Мета статті полягає у критичному огляді та вдосконаленні підходів науковців щодо класифікації факторів формування депозитних ресурсів банку, визначення їх вагомості в системі управління ними. У статті проаналізовано підходи вітчизняних і зарубіжних вчених щодо класифікації факторів формування депозитних ресурсів банку. На основі їх критичного аналізу запропоновано класифікацію факторів формування депозитних ресурсів банку, яка відрізняється від існуючих узагальненим групуванням її факторів. Оскільки фактори формування депозитних ресурсів банку не є рівнозначними між собою та займають різне місце в системі управління залученими ресурсами, на основі використання методу аналізу ієрархії було визначено рівні їх вагомості, що дозволило не тільки їх проранжувати, а й перевірити локальні та глобальні пріоритети експертів на узгодженість між собою. На основі запропонованої класифікації та рівнів вагомості факторів формування депозитних ресурсів у процесі банківської діяльності можуть бути розроблені методичні підходи щодо планування, прогнозування, організації, регулювання, координації, обліку, аналізу, стимулювання та контролю депозитних ресурсів банку. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є проведення поглибленого аналізу сучасної системи управління депозитними ресурсами банку та розроблення методичних підходів щодо її вдосконалення.

Ключові слова: банк, депозитні ресурси, зовнішні фактори, внутрішні фактори, економічні фактори, фінансова стійкість банку, депозитна політика, аналіз ієрархії.

Табл.: 5. **Бібл.:** 19.

Волохата Вікторія Єльфрідівна – аспірантка, викладач, Університет банківської справи Національного банку України (вул. Андріївська, 1, Київ, 04070, Україна)

E-mail: viktoriov78@mail.ru

УДК 336.717.18.001.11

UDC 336.717.18.001.11

Волохатая В. Е. Факторы формирования депозитных ресурсов банка
Цель статьи заключается в критическом обзоре и усовершенствовании подходов ученых к классификации факторов формирования депозитных ресурсов банка, определение их значимости в системе управления ими. В статье проанализированы подходы отечественных и зарубежных ученых по классификации факторов формирования депозитных ресурсов банка. На основе их критического анализа предложена классификация факторов формирования депозитных ресурсов банка, которая отличается от существующих обобщенной группировкой ее факторов. Поскольку факторы формирования депозитных ресурсов банка не являются равнозначными между собой и занимают различное место в системе управления привлеченными ресурсами, на основе использования метода анализа иерархий были определены уровни их значимости, что позволило не только их проранжировать, но и проверить локальные и глобальные приоритеты экспертов на согласованность между собой. На основании предложенной классификации и уровней значимости факторов формирования депозитных ресурсов в процессе банковской деятельности могут быть разработаны методические подходы к планированию, прогнозированию, организации, регулированию, координации, учету, анализу, стимулированию и контролю депозитных ресурсов банка. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются проведение углубленного анализа современной системы управления депозитными ресурсами банка и разработка методических подходов по ее усовершенствованию.

Ключевые слова: банк, депозитные ресурсы, внешние факторы, внутренние факторы, экономические факторы, финансовая устойчивость банка, депозитная политика, анализ иерархий.

Табл.: 5. **Библ.:** 19.

Волохатая Виктория Ельфривна – аспірантка, преподаватель, Університет банківського дела Національного банку України (вул. Андреевская, 1, Киев, 04070, Україна)

E-mail: viktoriov78@mail.ru

Volokhataya V. Y. Factors of Formation of Deposit Resources of the Bank

The goal of the article is to make a critical review and improvement of approaches of scientists to classification of factors of formation of deposit resources of a bank, to identify their significance in the system of managing them. The article analyses approaches of domestic and foreign scientists on classification of factors of formation of deposit resources of a bank. Their critical analysis is used as a basis for offering a classification of factors of formation of deposit resources of a bank, which differs from the existing with a generalised grouping of its factors. Since factors of formation of deposit resources of a bank are not equal and take different places in the system of managing attracted resources, the article used the method of analysis of hierarchies to identify levels of their significance, which allowed both their ranking and also checking local and global priorities of experts for consistency between each other. The offered classification and levels of significance of factors of formation of deposit resources in the process of banking activity could be used as a basis for development of methodical approaches to planning, forecasting, organisation, regulation, co-ordination, accounting, analysis, stimulation and control over deposit resources of a bank. The prospects of further studies in this direction are a conduct of a deep analysis of the modern system of managing deposit resources of a bank and development of methodical approaches on its perfection.

Key words: bank, deposit resources, external factors, internal factors, economic factors, financial stability of a bank, deposit policy, analysis of hierarchies.

Tabl.: 5. **Bibl.:** 19.

Volokhataya Viktoriya Ye. – Postgraduate Student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Andriyivska, 1, Kyiv, 04070, Ukraine)

E-mail: viktoriov78@mail.ru

Для забезпечення стабільного і надійного функціонування банків в Україні важливу роль відіграє формування науково обґрунтованої банківської політики, основним елементом якої є депозитна політика. Це пов'язано з тим, що значна частина банківських ресурсів створюється саме в процесі проведення депозитних операцій.

Депозитна політика являє собою складне економічне явище. Її можна трактувати за трьома напрямками. Так, за суттю депозитна політика – це стратегія і тактика банку в частині організації депозитного процесу. За діяльністю – це комплекс заходів, що має на меті забезпечення ліквідності банку. За оформленням – це документ, детальний план, керівництво до дій щодо залучення банківських ресурсів.

Зміст депозитної політики проявляється в забезпеченні стабільності і стійкості банківської установи, її рентабельності, ліквідності і надійності, а також адекватності її діяльності потребам клієнтів.

Актуальність та практична значущість цього питання пояснюється тим, що, якість депозитної політики будь-якого банку залежить е першу чергу від вибору прийнятних методів управління факторами, що впливають на формування депозитних ресурсів.

Питанням, пов'язаним із дослідженням теоретичних основ формування депозитної політики банків, практики її реалізації та шляхів удосконалення, присвячені роботи Білик О. І. [1], Васильченко З. М. [2], Витвицького М. [3], Власенко О. О. [4], Вожжова А. П. [5], Гузова К. О. [6], Данилова Т. Н. [7], Дмитрієва О. А. [8], Дребот Н. П. [9], Зайцева О. [10], Кандеєва А. [11], Кожель Н. О. [12], Корнеєва В. [13], Мамонтова А. [14], Неизвестної О. В. [15], Рисіна В. В. [16], Стрілець Т. М. [17], Трегуба Д. В. [18].

Аналіз наукових досліджень цих авторів виявив неоднозначність підходів щодо класифікації факторів формування депозитних ресурсів банку.

Метою статті є критичний огляд та вдосконалення підходів щодо класифікації факторів формування депозитних ресурсів банку та управління ними.

Об'єкт дослідження – процес формування та управління депозитними ресурсами банку.

Предмет дослідження – методичні підходи щодо класифікації факторів формування депозитних ресурсів банків.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти з питань функціонування банків, спеціальна економічна і наукова література, матеріали засобів масової інформації.

У процесі огляду наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених було встановлено, що на формування депозитних ресурсів банку впливає багато різних факторів, які неоднакові за тривалістю дії; характерами прояву, особливостями впливу та виникнення; можливістю регулювання; ступенем корисності тощо. Найбільшого розповсюдження в системі фінансового менеджменту банку отримала класифікація факторів, які впливають на формування депозитних ресурсів за джерелами походження, тобто на внутрішні та зовнішні. Це пояснюється такими положеннями. *По-перше*, будь-який банк при розробленні депозитної політики враховує вплив факторів на формування депозитних ресурсів. *По-друге*, внутрішні фактори формування депозитних ресурсів банку залежать від банківської політики, і їхнім впливом банк може управляти. *По-третьє*, впливати на зовнішні фактори формування депозитних ресурсів банк не в змозі. Він може прогнозувати їхню поведінку та має адаптуватися до їхньої дії.

Для досягнення мети в роботі було поставлено такі завдання:

- ✦ визначити склад внутрішніх факторів формування депозитних ресурсів банку;
- ✦ з'ясувати склад зовнішніх факторів формування депозитних ресурсів банку.

Щодо вирішення першого завдання дослідження був проведений критичний огляд підходів науковців щодо складу факторів, які впливають на процес формування і управління депозитними ресурсами. Так, О. І. Білик [1] стверджує, що на формування депозитних ресурсів банку впливають такі внутрішні фактори, як фактичний розмір капіталу; імідж банку на ринку депозитних внесків і поточних рахунків; ефективність маркетингової, особливо конкурентної політики банку; кваліфікація персоналу, у тому числі культура обслуговування клієнтів; технології, що використовуються банком, та їх відповідність потребам наявних і потенційних клієнтів; широта номенклатури послуг, що надаються клієнтам у процесі обслуговування їх поточних, депозитних й інших рахунків; фінансові можливості щодо оплати залучених коштів, обумовлені ефективністю їх подальшого розміщення; цінова політика банку; маркетингова стратегія банку; стабільність клієнтської бази банку.

На думку Власенко О. О. [4], найвагомішими внутрішніми факторами, що впливають на формування депозитних ресурсів банку, є облікова ставка Національного банку України; норматив обов'язкового резервування; конкуренція банків; податкове законодавство; економічні нормативи діяльності банків; система гарантування вкладів; стан і тенденції розвитку фінансового ринку; збільшення доходів населення (табл. 1).

Неизвестна О. В. [15] вважає, що формування депозитних ресурсів банку, насамперед, визначається ефективністю депозитної політики; наявністю чітко визначеної стратегії його поведінки на ринку депозитних ресурсів; рівнем маркетингових досліджень цього сегмента ринку банківських послуг і рівнем кваліфікації менеджменту банку; досконалістю політики збуту депозитних послуг, комунікаційної політики їх просування на ринок, організаційної структури банківської установи тощо.

До внутрішніх факторів формування депозитних ресурсів банку Данилова Т. Н. [7] відносить недовіру населення до більшої частини банків країни та їх регіональних структур; недобросовісну рекламу банківських депозитів; неякісний банківський менеджмент; наявність шахрайства з боку банківського персоналу тощо.

Зайцев О. [10] підкреслює, що формування депозитних ресурсів банку залежить від стабільності депозитів; спектру банківських послуг; цінової політики; клієнтури банку; кваліфікації і досвіду персоналу банку; обсягу витрат банку на реалізацію депозитної політики.

Узагальнюючи вищевикладене, автор цієї роботи вважає за необхідне внутрішні фактори, що впливають на формування депозитних ресурсів банку, згрупувати у певні групи. Це дозволить визначити конкретні проблеми в депозитній діяльності банку; з'ясувати конкретні напрями підвищення її ефективності; виявити конкретні способи, методи, прийоми та інструменти забезпечення стабільності та розвитку клієнтської бази щодо залучення депозитних ресурсів тощо. Тобто це сприятиме вдосконаленню системи управління депозитними ресурсами банку в умовах мінливості та невизначеності ринкового середовища.

Склад і характеристика внутрішніх факторів формування депозитних ресурсів банку за [4]

№	Фактор	Характеристика
1	Облікова ставка Національного банку України	Є орієнтиром для встановлення відсоткової ставки за депозитами та кредитами
2	Норматив обов'язкового резервування	Впливає на обсяги залучених ресурсів за видами і за валютами у зв'язку з різною нормою резервування, а також на суму вільних кредитних ресурсів
3	Конкуренція банків	Змушує банки розробляти нові схеми, методи і підходи в роботі з клієнтами щодо залучення депозитів
4	Податкове законодавство	У 2015 р. планується введення 5% податок на нараховані відсотки за депозитами. У зв'язку з цим обсяг строкових депозитів може зменшитися
5	Економічні нормативи діяльності банків	Обсяг депозитів впливає на розрахунок ліквідності банку (миттєвої, коротко-строкової та загальної)
6	Система гарантування вкладів	Гарантує компенсацію депозиту, у визначеній сумі, за неплатоспроможності банку. Це підвищує довіру до банку з боку населення
7	Стан і тенденції розвитку фінансового ринку	Впливає як у частині залучених коштів, так і у частині розміщення коштів. Визначає кредитний потенціал банку і заодно розмір банківського прибутку
8	Збільшення доходів населення	Приводить до збільшення депозитних вкладень за умов відсутньої альтернативи інвестування коштів

Так, наприклад, до першої групи факторів формування депозитних ресурсів банку «Фінансова стійкість» було віднесено такі фактори, як: фактичний розмір капіталу; відповідність фактичних показників банківської діяльності економічним нормативам; якість банківського менеджменту.

Визначено, що до другої групи факторів формування депозитних ресурсів комерційного банку «Депозитна політика» належать такі фактори, як: номенклатура депозитних послуг; цінова політика та витрати щодо надання депозитних послуг; облікова ставка Національного банку України; норматив обов'язкового резервування депозитів; стабільність клієнтської бази щодо збереження грошових коштів; маркетингова політика та стратегія щодо

залучення депозитів; технології, які використовуються в банківській діяльності щодо надання депозитних послуг.

Достатньо очевидно, що доходи населення [4]; рівень його довіри до ринку депозитних послуг [7]; податок з нарахованих доходів за депозитами [4]; стан і тенденції розвитку банківського ринку [4] є зовнішніми факторами формування депозитних ресурсів комерційного банку, і їхнім впливом останній управляти не в змозі. Він лише може прогнозувати їхню поведінку та деякою мірою адаптуватися до їхньої дії в умовах мінливості та невизначеності ринкового середовища.

У табл. 2 представлено узагальнення підходів вчених щодо визначення складу внутрішніх факторів формування депозитних ресурсів банку.

Таблиця 2

Склад внутрішніх факторів формування депозитних ресурсів банку

№	Фактор	Джерело інформації
1	2	3
1	Кваліфікація персоналу банку	[1, 15, 10]
2	Фінансова стійкість банку	[1, 4, 7]
2.1	Фактичний розмір капіталу банку	[1]
2.2	Відповідність фактичних показників банківської діяльності економічним нормативами	[4]
2.3	Якість банківського менеджменту	[7]
3	Імідж банку на ринку депозитних послуг	[1]
4	Система гарантування вкладів клієнтів банку	[1, 4, 7, 10]
5	Депозитна політика банку	[15]
5.1	Номенклатура депозитних послуг банку	[1, 10]
5.2	Цінова політика банку щодо надання депозитних послуг	[1, 10]
5.3	Облікова ставка Національного банку України	[4]
5.4	Витрати банку щодо надання депозитних послуг	[10]
5.5	Норматив обов'язкового резервування депозитів	[4]
5.6	Маркетингова політика банку щодо залучення депозитів	[1, 4]
5.6.1	Маркетингова стратегія банку	[1, 15, 7]

1	2	3
5.6.2	Стабільність клієнтської бази банку щодо збереження грошових коштів	[1, 10]
5.7	Технології, які використовуються в банківській діяльності щодо надання депозитних послуг	[1]
6	Організаційна структура банку	[15]
7	Збутова політика депозитних послуг банку	[15]

Як видно з табл. 2, фактори формування депозитних ресурсів банку не є рівнозначними між собою, мають різне місце та відіграють різну роль у системі управління залученими ресурсами. Тому наступним завданням дослідження є визначення рівнів вагомості факторів формування депозитних ресурсів банку в системі управління залученими ресурсами. Для цього слід використати метод аналізу ієрархій [19]. Він є найбільш доречним серед сучасних методів експертних оцінок, оскільки дозволяє не тільки проранжувати фактори формування депозитних ресурсів банку, а й перевірити локальні та глобальні пріоритети експертів на узгодженість між собою.

Враховуючи те, що згідно з методом аналізу ієрархій для отримання достовірних результатів опитування кількість експертів не повинна перевищувати 7 ± 2 , автором цієї роботи для вирішення поставленого завдання дослідження було залучено дев'ять провідних фінансових менеджерів банків. Це дозволило одержати такі результати (табл. 3).

Як видно з табл. 3, за рівнем вагомості в системі управління залученими ресурсами фактори формування депозитних ресурсів банку можна проранжувати таким чином:

- ✦ I місце: фактор «фінансова стійкість банку», рівень його вагомості в системі банківського менеджменту (РВ) становить 0,40;
- ✦ II місце: фактор «імідж банку на ринку депозитних послуг, РВ = 0,25;
- ✦ III місце: фактор «депозитна політика банку», РВ = 0,14;

- ✦ IV місце: фактор «система гарантування вкладів клієнтів банку», РВ = 0,10;
- ✦ V місце: фактор «організаційна структура банку», РВ = 0,05;
- ✦ VI місце: фактор «кваліфікація персоналу банку», РВ = 0,03;
- ✦ VII місце: фактор «збутова політика депозитних послуг банку», РВ = 0,03.

Відношення узгодженості пріоритетів експертів відносно рівнів вагомості факторів формування депозитних ресурсів банку в системі управління залученими ресурсами знаходиться в рекомендованому інтервалі від 0 до 0,1. Це підтверджує об'єктивність та обґрунтованість одержаних результатів.

Не менший науково-практичний інтерес представляє і полеміка вчених щодо складу зовнішніх факторів формування депозитних ресурсів банку. Так, Васильченко З. М. [2] до зовнішніх факторів, що впливають на формування депозитних ресурсів банку, відносить рівень конкуренції в банківській сфері; поточну кон'юнктуру ринку; регулювання з боку НБУ; стан грошово-кредитної системи; рівень інфляції; нормативно-правову базу оподаткування, валютних операцій, антимонопольного законодавства; рівень доходів населення; рівень розвитку окремих галузей, регіонів.

Дмитрієва О. А. [8] стверджує, що формування депозитних ресурсів банку суттєво залежить від рівня доходів домашнього господарства, але в реальну дію зміни попиту все ж таки вступали так звані фактори його ощадної поведінки, основними з яких є схильність

Таблиця 3

Рівні вагомості факторів формування депозитних ресурсів банку в системі управління залученими ресурсами

№	Фактор	Φ_i	Φ_1	Φ_2	Φ_3	Φ_4	Φ_5	Φ_6	Φ_7	Вектор	Ранг
1	Кваліфікація персоналу банку	Φ_1	1	1/8	1/7	1/5	1/6	1/3	2	0,03	6
2	Фінансова стійкість банку	Φ_2	8	1	3	5	4	6	9	0,40	1
3	Імідж банку на ринку депозитних послуг	Φ_3	7	1/3	1	4	3	5	6	0,25	2
4	Система гарантування вкладів клієнтів банку	Φ_4	5	1/5	1/4	1	1/3	4	5	0,10	4
5	Депозитна політика банку	Φ_5	6	1/4	1/3	3	1	4	3	0,14	3
6	Організаційна структура банку	Φ_6	3	1/6	1/5	1/4	1/4	1	2	0,05	5
7	Збутова політика депозитних послуг банку	Φ_7	1/2	1/9	1/6	1/5	1/3	1/2	1	0,03	7
$\lambda_{\max} = 7,60$											
Індекс узгодженості = 0,10											
Відношення узгодженості = 0,08											

індивіда до ризику; знання основних фінансових інструментів; проінформованість про можливі вкладення; досвід фінансової поведінки у минулому; рівень довіри до різних фінансових інститутів та інструментів захисту їх з боку держави; оцінка поточної ситуації в країні й уявлення про її можливі зміни в майбутньому.

На думку Гузова К. О. [6], на формування депозитних ресурсів банку впливає загальний стан не тільки економіки країни, а й регіону, в якому банк здійснює свою діяльність. Це стосується зовнішніх ризиків, не пов'язаних з роботою банку або його клієнта. Очевидно, що в умовах кризової економіки банківська система не може бути сильною. Вона випробовує на собі всі тяготи інфляції, кризи неплатежів, бюджетного дефіциту, падіння ВВП тощо.

При цьому Гузов К. О. [6] зазначає, що кожен банк визначає власну депозитну політику, з огляду на економічну, політичну, соціальну ситуацію в регіоні. Якщо банк не має власної депозитної політики або має депозитну політику невисокої якості, або не зміг довести її основні положення до відома конкретних виконавців, ставлячи тим самим під сумнів можливість її реалізації, сукупний ризик його банківської діяльності значно підвищується.

Мамонтов А. [14] виділяє такі зовнішні фактори формування депозитних ресурсів банку, як: стан фінансового ринку; рівень інфляції; ризики; попит на банківські послуги; рівень банківської конкуренції; політика НБУ і Мінфіну України; регіональна специфіка; стан соціального середовища.

Стрілець Т. М. [17] серед зовнішніх факторів формування депозитних ресурсів банку виокремлює нестабільність економіки та політичної ситуації в країні; високу інфляцію та швидке знецінення грошей, у тому числі й на строкових депозитах; постійне зменшення рівня доходів абсолютної більшості населення; наявність фінансових інструментів з більшою привабливістю; високі ризики довгострокового вкладання коштів; постійні зміни щодо вітчизняного законодавства, у тому числі того, що регулює депозитний ринок країни.

Трегуб Д. В. [18] вважає, що формування депозитних ресурсів банку залежить від розвитку банківських технологій; рівня відсоткових ставок та універсалізації банку (табл. 4).

Автори робіт [3, 5, 9, 11 – 13, 16] відмічають, що на формування депозитних ресурсів банку впливають такі фактори, як: державна політика, спрямована на забезпечення політичної стабільності та сталого розвитку національної економіки, запобігання кризових ситуацій; рівень інфляції, процентні ставки на депозитні послуги, безробіття, економічний розвиток та інфраструктура ре-

гіонів; розвиток банківської системи; рівень довіри населення до банків і ступень його проінформованості про банківську діяльність; демографічна ситуація в країні.

Узагальнюючи вищевикладене, автор цієї роботи вважає за необхідне зовнішні фактори, що впливають на формування депозитних ресурсів банку, згрупувати в чотири групи: економічні, політичні, технологічні та соціально-культурні.

Так, наприклад, до економічних факторів формування депозитних ресурсів банку було віднесено такі фактори, як: стан і динаміка ВВП; рівень інфляції в державі; стан грошово-кредитної системи; бюджетний дефіцит; рівень зайнятості населення; грошові доходи домогосподарств; рівень економічного розвитку та інфраструктура окремих галузей, регіонів; процентні ставки конкурентів на депозитні послуги; кон'юнктура ринку депозитних послуг; рівень конкуренції в банківській діяльності; стан ринку банківських послуг; регулювання банківської діяльності Національного банку України.

Виявлено, що політичними факторами формування депозитних ресурсів банку є політична стабільність; податкове законодавство щодо надання депозитних послуг; валютне регулювання банківської діяльності; антимонопольне регулювання банківської діяльності.

З'ясовано, що до технологічних факторів формування депозитних ресурсів банку належать: рівень розвитку технології щодо надання депозитних послуг; конкурентоспроможність технології щодо надання депозитних послуг; технологічні розробки та тенденції щодо надання депозитних послуг.

Встановлено, що соціально-культурними факторами формування депозитних ресурсів банку є стан соціального середовища; соціальні настанови (довіра) населення щодо надання депозитних послуг; проінформованість населення про депозитну діяльність; демографічна ситуація в державі; схильність індивіда до ризику у сфері депозитної діяльності.

Достатньо очевидно, що універсалізація банку [18] та рівень його депозитної політики [6] – це внутрішні фактори формування депозитних ресурсів, які залежать від фінансової політики банку та є об'єктом його управління.

У табл. 5 представлено узагальнення підходів учених щодо визначення складу зовнішніх факторів формування депозитних ресурсів банку.

ВИСНОВКИ

У роботі вирішено важливе науково-практичне завдання щодо критичного огляду та вдосконалення підходів щодо класифікації факторів формування депозитних

Таблиця 4

Склад і характеристика зовнішніх факторів формування депозитних ресурсів банку за [18]

№	Фактор	Характеристика
1	Розвиток банківських технологій	Поява глобальних комунікацій, комп'ютеризація, розвиток дистанційного обслуговування ліквідує територіальну прив'язку клієнта банку
2	Рівень відсоткових ставок	Депозити мігрують з банку в банк за більш вигідними відсотковими ставками
3	Універсалізація банку	Орієнтація банку на надання широкого спектру банківських послуг

Склад зовнішніх факторів формування депозитних ресурсів банку

№	Група факторів	Фактор	Джерело інформації
1	Економічні	Стан та динаміка ВВП	[6]
		Рівень інфляції в державі	[2 – 3, 5 – 6, 9, 11 – 14, 16 – 17]
		Стан грошово-кредитної системи	[2]
		Бюджетний дефіцит	[6]
		Рівень зайнятості населення	[3, 5, 9, 11 – 13, 16]
		Грошові доходи домогосподарств	[2, 17]
		Рівень економічного розвитку та інфраструктура окремих галузей, регіонів	[2, 3, 5 – 6, 9, 11 – 14, 16]
		Процентні ставки конкурентів на депозитні послуги	[3, 5, 9, 11 – 13, 16, 18]
		Кон'юнктура ринку депозитних послуг	[2, 14]
		Рівень конкуренції в банківській діяльності	[2, 14]
		Стан ринку банківських послуг	[3, 5 – 6, 8 – 9, 11 – 14, 16 – 17]
2	Політичні	Регулювання банківської діяльності НБУ	[2, 3, 5, 9, 11 – 14, 16]
		Політична стабільність	[3, 5, 9, 11 – 13, 16]
		Податкове законодавство щодо надання депозитних послуг	[2, 17]
		Валютне регулювання банківської діяльності	[2, 17]
3	Технологічні	Антимонopolне регулювання банківської діяльності	[2, 17]
		Рівень розвитку технології щодо надання депозитних послуг	[18]
		Конкурентоспроможність технології щодо надання депозитних послуг	[18]
4	Соціально-культурні	Технологічні розробки та тенденції щодо надання депозитних послуг	[18]
		Стан соціального середовища	[14]
		Соціальні настанови (довіра) населення щодо надання депозитних послуг	[3, 5, 8 – 9, 11 – 13, 16]
		Проінформованість населення про депозитну діяльність	[3, 5, 8 – 9, 11 – 13, 16]
		Демографічна ситуація в державі	[3, 5, 9, 11 – 13, 16]
		Схильність індивіда до ризику в сфері депозитної діяльності	[8, 14, 17]

ресурсів банку. Запропонована класифікація потребує розробки спеціальної методики оцінки їхнього впливу на ефективність та стабільність банківської діяльності в умовах мінливості та невизначеності ринкового середовища, що є предметом подальшого дослідження. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Білик О. І.** Основні принципи формування заощаджень України / О. І. Білик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/863/3/2004_05.pdf
- Васильченко З. М.** Кошти населення у формуванні фінансових ресурсів банків / З. М. Васильченко // Фінанси України. – 2002. – № 4. – С. 94 – 104.
- Витвицкий М.** Структурированные депозиты / М. Витвицкий // Банковский менеджмент. – 2009. – № 3. – С. 43 – 47.
- Власенко О. О.** Розвиток українського ринку депозитів для фізичних осіб / О. О. Власенко // Фінанси України. – 2006. – № 3. – С. 74 – 79.
- Вожжов А. П.** Депозити до запитання у формуванні стабільної і керованої ресурсної бази банків / А. П. Вожжов // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 11. – С. 5 – 8.
- Гузов К. О.** Актуальні питання формування депозитної бази комерційного банку / К. О. Гузов // Банківські технології. – 2006. – № 7. – С. 16 – 28.
- Данилова Т. Н.** Применение финансовых моделей для исследования кредитно-депозитных стратегий деятельности коммерческого банка / Т. Н. Данилова, А. В. Решетов // Финансы и кредит. – 2008. – № 32. – С. 4 – 30.
- Дмитрієва О. А.** Оптимізація депозитної діяльності комерційного банку / О. А. Дмитрієва // Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 138 – 144.
- Дребот Н. П.** Стратегія банківської установи на ринку депозитних послуг / Н. П. Дребот, О. Р. Галько [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/re/2008_4/Re200804_17.pdf
- Зайцев О.** «Свежие инновации» для роста депозитов / О. Зайцев // Банковская практика за рубежом. – 2008. – № 12. – С. 76 – 80.
- Кандєєва А.** Депозитам потрібні «вітаміни росту»? / А. Кандєєва // Банківська практика за кордоном. – 2006. – № 5. – С. 34 – 38.

12. Кожель Н. О. Оцінка факторів впливу на процес формування та реалізації депозитної політики банку / Н. О. Кожель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dSPACE.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/4061/1/2005-22.pdf>

13. Корнеєв В. Банківський сервіс на ринках залучення і розміщення капіталу / В. Корнеєв // Банківська справа. – 2006. – № 1. – С. 82 – 93.

14. Мамонтов А. Лояльність клієнтів як ключ к увеличению депозитного портфеля / А. Мамонтов // Банковская практика за рубежом. – 2007. – № 11. – С. 30 – 34.

15. Неізнана О. В. Операції комерційних банків по залученню коштів: сучасні технології та світові тенденції розвитку / О. В. Неізнана // Фондовий ринок. – 2001. – № 31. – С. 2 – 6.

16. Рисін В. В. Роль депозитів населення у формуванні ресурсної бази банку / В. В. Рисін // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 229 – 237.

17. Стрілець Т. М. Ризики депозитної діяльності та зв'язок з іншими банківськими ризиками / Т. М. Стрілець, Н. В. Шаркаді // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 5. – С. 131 – 135.

18. Трегуб Д. В. Тенденції розвитку сучасного ринку депозитів / Д. В. Трегуб // Фінанси України (укр.). – 2002. – № 10. – С. 139 – 144.

19. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Л. Саати. – М.: Радио и связь, 1993. – 314 с.

REFERENCES

Bilyk, O. I. "Osnovni pryntsyipy formuvannia zaoshchadzen Ukrainy" [Basic principles of savings Ukraine]. http://dSPACE.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/863/3/2004_05.pdf
Danilova, T. N., and Reshetov, A. V. "Primenenie finansovykh modeley dlia issledovaniia kreditno-depozitnykh strategiy deiatelnosti kommercheskogo banka" [The use of financial models for the study of credit and deposit policies of the commercial bank]. *Finansy i kredit*, no. 32 (2008): 4-30.

Dmytriieva, O. A. "Optimizatsiia depozytnoi diialnosti komertsiiinoho banka" [Optimization of the commercial bank deposit]. *Finansy Ukrainy*, no. 5 (2004): 138-144.

Drebot, N. P., and Halko, O. R. "Stratehiia bankivskoi ustanovy na rynku depozytynykh posluh" [Strategy banking institution depository services on the market]. http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/re/2008_4/Re200804_17.pdf

Huzov, K. O. "Aktualni pytannia formuvannia depozytnoi bazy komertsiiinoho banka" [Current issues forming the deposit base of commercial banks]. *Bankivski tekhnologii*, no. 7 (2006): 16-28.

Kandieieva, A. "Depozytam potribni «vitaminy rostu»?" [Needed to deposits' growth vitamins?]. *Bankivska praktyka za kordonom*, no. 5 (2006): 34-38.

Kozhel, N. O. "Otsinka faktoriv vplyvu na protses formuvannia ta realizatsii depozytnoi polityky banka" [Evaluation of factors influencing the formation and implementation of bank deposit policy]. <http://dSPACE.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/4061/1/2005-22.pdf>

Kornieiev, V. "Bankivskiy servis na rynkakh zaluchennia i rozmishchennia kapitalu" [Banking Services in the markets and to attract capital allocation]. *Bankivska sprava*, no. 1 (2006): 82-93.

Mamontov, A. "Loialnost klientov kak kliuch k uvelicheniu depozitnogo portfelia" [Customer loyalty as a key to increasing the deposit portfolio]. *Bankovskaia praktika za rubezhom*, no. 11 (2007): 30-34.

Nieizviestna, O. V. "Operatsii komertsiiynykh bankiv po zaluchenniu koshtiv: suchasni tekhnologii ta svitovi tendentsii rozvytku" [Operation of commercial banks to attract funds: modern technologies and global trends]. *Fondovyi rynek*, no. 31 (2001): 2-6.

Rysin, V. V. "Rol depozytiv naselennia u formuvanni resursnoi bazy banka" [Role in the formation of deposits of the resource base of the bank]. *Rehionalna ekonomika*, no. 1 (2007): 229-237.

Strilets, T. M., and Sharkadi, N. V. "Ryzyky depozytnoi diialnosti ta zv'iazok z inshymy bankivskymy ryzykamy" [Risks deposit activities and communication with other banking risks]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 5 (2008): 131-135.

Saati, T. L. *Priniatie resheniy. Metod analiza ierarkhiy* [Decision-making. The method of analysis of hierarchies]. Moscow: Radio i sviaz, 1993.

Trehub, D. V. "Tendentsii rozvytku suchasnoho rynku depozytiv" [Trends in today's market deposits]. *Finansy Ukrainy*, no. 10 (2002): 139-144.

Vozhzhov, A. P. "Depozyty do zapytannia u formuvanni stabilnoi i kerovanoi resursnoi bazy bankiv" [Deposits in the formation of a stable and controlled banks' resources]. *Visnyk Natsionalnogo banka Ukrainy*, no. 11 (2002): 5-8.

Vasylchenko, Z. M. "Koshty naselennia u formuvanni finansovykh resursiv bankiv" [Due to the population in the formation of the financial resources of banks]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2002): 94-104.

Vlasenko, O. O. "Rozvytok ukrainskoho rynku depozytiv dlia fizychnykh osib" [The development of Ukrainian market deposits for individuals]. *Finansy Ukrainy*, no. 3 (2006): 74-79.

Vitvitskiy, M. "Strukturirovannye depozyty" [Structured deposits]. *Bankovskiy menedzhment*, no. 3 (2009): 43-47.

Zaytsev, O. "«Svezhie innovatsii» dlia rosta depozitov" ["Recent innovations" for the growth of deposits]. *Bankovskaia praktika za rubezhom*, no. 12 (2008): 76-80.

ВПЛИВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК В УКРАЇНІ

КАПРАЛОВ Р. О.

УДК 336.012

Капралов Р. О. Вплив макросередовища на функціонування ринку банківських платіжних карток в Україні

З метою оцінки дії факторів, які впливають на розвиток українського ринку банківських платіжних карток і визначають особливості формування його інфраструктури і взаємодії суб'єктів на ньому, проведено маркетингове дослідження ринку банківських платіжних карток з використанням факторного STEEP та SWOT-аналізу. У результаті проведеного STEEP-аналізу вивчення груп факторів показало, що вплив на ринок банківських платіжних карток в Україні мають соціальні, техніко-технологічні, економічні та політико-правові фактори. Саме вони формують його позитивне або негативне сприйняття. Екологічні фактори не мають впливу через нерозвинутість культури збереження природного середовища в країні. У сукупності всі визначені фактори формують рівень довіри населення до ринку банківських платіжних карток, а також готовність здійснювати розрахунки з використанням такого платіжного інструменту, як банківська платіжна картка. Для виявлення сильних і слабких сторін вітчизняного ринку платіжних карток був проведений SWOT-аналіз ринку, який дозволив зробити висновок, що слабких сторін на даному етапі розвитку більше, ніж сильних. Серед сильних сторін необхідно виділити два основні аспекти: переваги для суб'єктів ринку (розвиток діяльності українських банків, одноемітентних і багатоемітентних платіжних систем, компаній – акцептантів платіжних карток) і переваги для населення країни (основні позитивні аспекти ринку даного виду платіжних інструментів для існуючих і потенційних утримувачів банківських платіжних карток).

Ключові слова: ринок, банківська платіжна картка, ринок банківських платіжних карток, факторний аналіз, STEEP-аналіз, SWOT-аналіз

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул:** 2. **Бібл.:** 8.

Капралов Роман Олегович – аспірант, Університет банківської справи Національного банку України (вул. Андріївська, 1, Київ, 04070, Україна)

E-mail: r.kapralov@gmail.com

УДК 336.012

UDC 336.012

Капралов Р. О. Влияние макросреды на функционирование рынка банковских платёжных карт в Украине

С целью оценки действия факторов, влияющих на развитие украинского рынка банковских платёжных карт и определяющих особенности формирования его инфраструктуры и взаимодействия его субъектов, проведено маркетинговое исследование рынка банковских платёжных карт с применением факторного STEEP и SWOT-анализа. В результате проведеного STEEP-анализа изучение групп факторов показало, что влияние на рынок банковских платёжных карт в Украине имеют социальные, технико-технологические, экономические и политико-правовые факторы. Именно они формируют его положительное или отрицательное восприятие. Экологические факторы не оказывают влияния по причине неразвитости культуры сохранения природной среды в стране. В совокупности все указанные факторы формируют уровень доверия населения к рынку банковских платёжных карт, а также готовность проводить расчёты с использованием такого платёжного инструмента, как банковская платёжная карта. Для выявления сильных и слабых сторон отечественного рынка платёжных карт был проведён SWOT-анализ рынка, который позволил сделать вывод о том, что слабых сторон на данном этапе развития больше, чем сильных. Среди сильных сторон необходимо выделить два основных аспекта: преимущества для субъектов рынка (развитие деятельности украинских банков, одноэмитентных и многоэмитентных платёжных систем, компаний – акцептантов платёжных карт) и преимущества для населения страны (основные положительные аспекты рынка данного вида платёжных инструментов для существующих и потенциальных держателей банковских платёжных карт).

Ключевые слова: рынок, банковская платёжная карта, рынок банковских платёжных карт, факторный анализ, STEEP-анализ, SWOT-анализ.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул:** 2. **Библ.:** 8.

Капралов Роман Олегович – аспирант, Университет банковского дела Национального банка Украины (ул. Андреевская, 1, Киев, 04070, Украина)

E-mail: r.kapralov@gmail.com

Kapralov R. O. Impact of the Macro-Environment on Functioning of the Market of Bank Payment Cards in Ukraine

In order to assess action of factors that influence development of the Ukrainian market of bank payment cards and determine specific features of formation of its infrastructure and interaction of its subjects, the article conducts a marketing study of the market of bank payment cards with the use of factor STEEP and SWOT analyses. In the result of the conducted STEEP analysis, the study of groups of factors showed that the market of bank payment cards in Ukraine is influenced by social, technological, economic and political and legal factors. They form its positive and negative perception. Ecological factors do not exert influence due to poorly developed culture of protection of environment in the country. All the said factors form together the level of trust of the population to the market of bank payment cards and also the readiness to conduct settlements with the use of such a payment instrument as the bank payment card. In order to reveal strengths and weaknesses of the domestic market of bank payment cards, the article conducts SWOT analysis of the market, which allowed making a conclusion that there are more weaknesses than strengths at this stage of development. Two main aspects need to be marked out among strengths: advantages for the market subjects (development of activity of Ukrainian banks, single-emission and multi-emission payment systems, companies – acceptors of payment cards) and advantages for the population of the country (main positive aspects of the market of this type of payment instruments for existing and potential holders of banking payment cards).

Key words: market, bank payment card, market of bank payment cards, factor analysis, STEEP-analysis, SWOT-analysis.

Pic.: 1. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 8.

Kapralov Roman O. – Postgraduate Student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Andriyivska, 1, Kyiv, 04070, Ukraine)

E-mail: r.kapralov@gmail.com

Необхідність раціоналізації платіжної системи країни зумовлює процес поступового зменшення обсягів операцій з готівкою на користь безготівкових форм розрахунків. Одним із інструментів безготівкових розрахунків є платіжна картка. Проведен-

ня операцій за допомогою платіжних карток, зокрема, банківських, показує ступінь інтегрованості банківської системи і суспільства.

В Україні на фоні значних обсягів емісії платіжних карток банками та досить розвинутої мережі терміналь-

ної інфраструктури низькими залишаються темпи впровадження безготівкової оплати за товари та послуги, високим є рівень карткового шахрайства, що є наслідком використання банками застарілих технологій.

Окремі аспекти питань аналізу ринку банківських платіжних карток, вивчення факторів, які впливають на розвиток цього ринку та визначають особливості формування його інфраструктури і взаємодії суб'єктів ринку, відображені, зокрема, у роботах В. В. Платонової, Є. М. Терехова, А. М. Топоровської, В. І Харченка, В. М. Кравця.

Разом з тим, в існуючих роботах недостатньо уваги приділяється використанню сучасних маркетингових інструментів для ринкових досліджень, зокрема, методів факторного STEEP і SWOT-аналізу, що і визначило актуальність даного дослідження та його спрямованість.

Таким чином, метою статті є комплексна оцінка дії факторів, які впливають на розвиток українського ринку банківських платіжних карток і визначають особливості формування його інфраструктури і взаємодії суб'єктів на ньому з використанням факторного STEEP та SWOT-аналізу.

За своєю сутністю STEEP-аналіз є етапом досліджень, під час якого системно аналізуються фактори макросередовища, в якому знаходиться ринок банківських платіжних карток України. Макросередовище включає в себе загальні фактори, які опосередковано впливають на довгостроковий розвиток ринку.

За допомогою STEEP-аналізу вимірюється та надається якісна оцінка відносній значущості для ринку платіжних карток окремих факторів середовища. З причини того, що кількість можливих факторів макросередовища достатньо велика, при використанні STEEP-аналізу значимі фактори були поділені на п'ять груп:

- ✦ Соціальні (*Social*);
- ✦ Технологічні (*Technological*);
- ✦ Економічні (*Economical*);
- ✦ Екологічні (*Environmental*);
- ✦ Політичні (*Political*).

Усі п'ять груп факторів макросередовища взаємопов'язані, тому зміна одного з факторів може створити нові можливості розвитку для ринку платіжних карток, а може нести нові загрози. При поступовому поетапному розгляді однієї за іншою груп факторів методика аналізу допомагає сформулювати цілісну, системну картину макросередовища.

Розглянемо п'ять груп факторів STEEP-аналізу для повного аналізу середовища, в якому розвивається ринок банківських платіжних карток в Україні.

Соціальні фактори макросередовища відображають характеристики суспільного контексту, в якому ринок існує. До цієї групи входять демографічні і пов'язані зі стилем життя фактори, які впливають на потреби населення: розшарування населення за рівнем матеріального достатку, освітньо-культурні, психологічні. Швидкість змін в цій групі може бути невеликою, проте звичайно її вплив є глибоким.

За результатами дослідження ринку банківських послуг для фізичних осіб компанії Gfk в Україні у 2012 р.

кількість користувачів платіжними картками, починаючи з 2009 р., поступово збільшується [1].

Найактивніше розраховуються за допомогою платіжної картки такі категорії користувачів:

- ✦ молодь та люди середнього віку (20 – 49 років);
- ✦ жителі великих і середніх міст;
- ✦ громадяни, які працюють, та студенти;
- ✦ населення із середнім і вище добробутом.

Таким чином, можна констатувати, що молодша та більш забезпечена аудиторія з часом починає активніше використовувати платіжні картки та банківські послуги в цілому.

Необхідно відмітити, що в країні існують негативні демографічні тенденції, які впливають на рівень використання платіжних карток. Постійне скорочення чисельності населення України супроводжується практично невинним зростанням чисельності (і відповідно питомої ваги) осіб, яким більше 60 років. За віковою структурою користувачів платіжних карток саме ця категорія має найвищу питому вагу серед тих, хто не користується платіжними картками.

Водночас і значні масштаби зовнішньої трудової міграції протягом тривалого часу, залучення до неї все більшої чисельності молоді, призвели до суттєвих втрат населення працездатного віку. Середній вік трудового мігранта – 36 років. За попередні роки завдяки зовнішній трудовій міграції Україна втратила, за різними оцінками, від 3 до 6 млн осіб, 30% серед яких становлять кваліфіковані фахівці. Наслідками депопуляції та зовнішньої трудової міграції є формування в Україні стійкої тенденції до зменшення чисельності працездатного населення, яке є найактивнішим користувачем платіжних карток. Наслідком внутрішньої міграції є поступове зростання чисельності міського населення.

На забезпечення стабільного розвитку ринку платіжних карток впливає і підвищення рівня фінансової грамотності населення країни. За результатами першого всеукраїнського соціологічного дослідження Агентства США з міжнародного розвитку в Україні USAID «Фінансова грамотність та обізнаність в Україні» у вересні 2010 р. було встановлено, що більшість населення має низький рівень фінансової обізнаності. Ступінь поширення фінансових послуг в Україні залишається низьким. 39% населення країни не мають банківських рахунків. Більшість громадян користуються лише базовими фінансовими послугами, серед яких:

- ✦ оплата комунальних послуг через банк (72%);
- ✦ користування банківським рахунком і пластиковою картою (68%);
- ✦ проведення платежів через термінали платіжних систем (38%);
- ✦ споживчий кредит (30%) та інше [5].

При цьому українці не зацікавлені в отриманні більшого обсягу інформації про фінансові продукти. Це пояснюється низкою причин – браком коштів для здійснення інвестицій, слабкою довірою до фінансової системи взагалі або простим нерозумінням того, як користуватися фінансовими послугами.

Також потрібно враховувати менталітет населення країни, переважаючи в суспільстві життєві цінності та традиції, оскільки саме на цій основі базується стандарт поведінки. Населення України звикло розраховуватися за товари та послуги готівковими коштами, не довіряє платіжним карткам і не відкидає можливості втрати своїх коштів через користування таким платіжним інструментом. До того ж, на думку кожного громадянина щодо користування послугами банку впливає думка соціума, в якому він знаходиться.

Поява нових інформаційних можливостей здійснює суттєвий вплив на привабливість ринку платіжних карток. Розвиток інформаційних технологій дозволяє збільшити швидкість обробки документів, ведення операцій, збільшити кількість клієнтів банківської системи. Завдяки розвитку Інтернету взаємозв'язок між клієнтом і банком стає більш оперативним і сприяє розвитку банківського обслуговування.

Нові стандарти обладнання з розрахункового обслуговування банківських платіжних карток і розвиток інфраструктури ринку платіжних карток робить процес оплати більш швидким і зручним для покупців, підвищує привабливість використання карток як платіжного засобу та створює у банках клієнтоорієнтований сервіс. Таким чином, банківська комп'ютерна і телекомунікаційна технологія стає помітним фактором прискорення адаптації вітчизняного ринку платіжних карток до вимог міжнародного банківського співтовариства.

Ринок платіжних карток постійно перебуває в процесі розвитку, проте швидкість цього розвитку залежить від готовності банків інвестувати в інформаційні технології.

Економічні фактори відображають можливості та здатність наявних і потенційних клієнтів ринку платіжних карток підвищувати рівень своїх доходів та здійснювати оплату різноманітних товарів та послуг. Коливання рівня ділової активності впливає на купівельну спроможність населення через рівень цін та процентні ставки. У період економічного підйому при зниженні рівня інфляції рівень безробіття зменшується, а доходи населення зростають, що приводить до підвищення купівельної спроможності населення, купівлі більших обсягів товарів і послуг та більших вірогідностей розрахунків за допомогою платіжних карток. У період економічного спаду рівень безробіття зростає та купівельна спроможність населення знижується, що впливає на можливість розрахунків за допомогою платіжних карток.

У 2012 р. уряду України вдалось забезпечити зростання добробуту населення завдяки продовженню реалізації політики підвищення соціальних стандартів і збільшення заробітної плати, що стимулювало внутрішній попит і підтримало економічний розвиток. Зокрема, середньомісячна заробітна плата працівника у 2012 р. порівняно з 2011 р. зросла на 14,9 відсотка та досягла 3026 грн.

Така політика уряду вплинула на зростання доходів населення. Так, реальні доходи населення, за даними Державної служби статистики, визначені з урахуванням цінового фактора, у 2012 р. зросли на 9,7% у порівнянні з 2011 р. Номінальні доходи населення, які можуть бути використані на придбання товарів і оплату послуг, зро-

сли у 2012 р. на 10,3% (2011-му – на 14,5%). Витрати населення у 2012 р. у порівнянні з позаминулим зросли на 11,1%. Однак за рівнем купівельної спроможності громадян, за результатами дослідження міжнародної компанії GFK, яка проаналізувала можливі видатки у цьому році в 42 європейських країнах, Україна увійшла в дев'ятку найменш заможних держав Європейського континенту [3].

Аналітики компанії підрахували, що в середньому кожен громадянин з цих держав витратить у 2013 р. на оплату товарів і послуг 12,8 тисячі євро, у той час, як українці (менше 3,2 тисячі євро) і жителі ще восьми держав, серед яких Білорусь та член Євросоюзу Болгарія, менше 25% відсотків цієї суми.

За даними Державної служби статистики, рівень безробіття в Україні, визначений за методологією МОП, знизився з 7,9% (за 2011 р.) до 7,5% економічно активного населення (за 2012 р.) [7].

Протягом 2010 – 2012 рр. спостерігалось уповільнення темпів скорочення обсягів роздрібного товарообігу в Україні з подальшим зростанням даного показника відносно 2009 р. Позитивна динаміка була частково зумовлена відновленням ділової та споживчої активності; високими інфляційними очікуваннями населення; збільшенням питомої ваги витрат на товари та послуги у загальній структурі витрат домогосподарств (до 80%); низькою порівняльною базою 2008 – 2009 рр.

За підсумками 2012 р. зростання обсягів обороту роздрібної торгівлі в Україні становило 15,9% (у грошовому вимірі товарообіг збільшився до 804,3 млрд грн). Збільшення частки тіньового сектора економіки звужує можливості зростання ринку платіжних карток через неможливість активного розвитку зарплатних проектів на підприємствах, які знаходяться в «тіні».

Переважаючі оцінок щодо зростання рівня тіньової економіки за окремими методами вплинуло на зростання інтегрального показника рівня тіньової економіки на 0,4 в.п. (порівняно із I кварталом 2011 р.). Але для визначення номінального рівня використовується лише цілий показник, значення якого залишилися незмінним порівняно із оцінками I кварталу 2011 р. – 34% [6].

У розвинутих країнах значна увага приділяється впливу екологічних факторів на розвиток ринку платіжних карток. Підвищення рівня екологічної свідомості громадян і збереження навколишнього середовища за рахунок зниження екологічного навантаження є одними з основних в цьому напрямі.

Значний вплив на сталий розвиток ринку платіжних карток виявляють політико-правові фактори, які тісно переплітаються, оскільки під впливом політичних факторів, у першу чергу, політичної обстановки у країні, формується законодавча база та нормативно-правове забезпечення, яке регламентує діяльність на ринку банківських платіжних карток, а також відносини між емітентами та держателями карток.

Кожен з перерахованих вище факторів макросередовища має певну вагомість для ринку (x), яка визначається експертним опитуванням фахівців Національного банку України. Якісна оцінка експертів переводиться у кількісну за допомогою 10-бальної шкали, представленої в *табл. 1*.

Таблиця 1

Шкала переведення якісних оцінок експертів у кількісні

Якісна оцінка	Кількісна оцінка, балів
Нейтральний вплив	0
Вплив дуже слабкий	1,2
Слабкий вплив	3, 4, 5
Значний вплив	6, 7
Сильний вплив	8, 9, 10

Джерело: складено автором.

Отримавши кількісні оцінки факторів у балах, визначається вагомість кожного фактора. Також враховується направленість впливу (z), яка відображається знаком впливу: «+» – позитивний вплив, «-» – негативний вплив, «±» – нейтральний вплив. Тоді важливість впливу (s) кожного з факторів обчислюється за формулою:

$$s = x \cdot z, \quad (1)$$

де s – важливість впливу кожного фактора;
 x – вагомість фактора для ринку;
 z – направленість впливу фактора.

Рівні впливу окремих факторів і сумарний вплив груп факторів на ринок банківських платіжних карток України зведені в *табл. 2*.

Аналіз всіх визначених груп факторів показав, що вплив на ринок платіжних карток в Україні мають соціальні, техніко-технологічні, економічні та політико-правові фактори. Саме вони формують його позитивне або негативне сприйняття. Екологічні фактори не мають впливу через нерозвинутість культури збереження природного середовища в країні. У сукупності всі визначені фактори формують рівень довіри населення до ринку платіжних карток, а також готовність здійснювати розрахунки за допомогою такого інструменту, як банківська платіжна картка.

Значимість важливості кожного з факторів, який розглядався у STEEP-аналізі, відображається графічно на *рис. 1*.

Більша площина знаходиться вище осі OX , тобто вітчизняний ринок платіжних карток знаходиться в позитивному середовищі для свого подальшого розвитку та функціонування.

Розглядаючи вплив груп факторів кожного типу, в аналізі, у першу чергу, враховується вплив техніко-технологічних факторів. Це пов'язано з тим, що оцінка

Таблиця 2

Фактори впливу на ринок банківських платіжних карток України

Групи факторів	Фактори	Якісна оцінка	Бальна оцінка	Вагомість (x)	Знак впливу (z)	Важливість впливу (s)
1	2	3	4	5	6	7
Соціальні	1. Зменшення чисельності населення	Слабкий	1	0,025%	-	- 0,025
	2. Зростання чисельності міського населення	Слабкий	2	0,05%	+	+ 0,1
	3. Зменшення населення працездатного віку	Значний	5	0,125%	-	- 0,625
	4. Зростання частки забезпеченого суспільства	Значний	5	0,125%	+	+ 0,625
	5. Збільшення фінансово-грамотної частки суспільства	Найсильніший	10	0,25%	+	+ 2,5
	6. Зростання міграційних процесів	Сильний	7	0,175%	+	+ 1,225
	7. Психологічний	Найсильніший	10	0,25%	+	+ 2,5
Загальний вплив соціальних факторів						+ 6,3
Техніко-технологічні	8. Розвиток мережі Інтернет та збільшення чисельності користувачів неї	Значний	6	0,176%	+	+1,056
	9. Розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій	Значний	7	0,206%	+	+1,442
	10. Розвиток інфраструктури банкоматів	Слабкий	2	0,059%	+	+0,118
	11. Зростання кількості POS-терминалів у торговельних мережах	Найсильніший	9	0,265%	+	+ 2,385
	12. Збільшення кількості програмно-технічних комплексів самообслуговування та зон цілодобового обслуговування	Найсильніший	10	0,294%	+	+ 2,94
Загальний вплив техніко-технологічних факторів						+7,941

1	2	3	4	5	6	7
Економічні	13. Зниження рівня інфляції в країні	Не значний	1	0,017%	+	+ 0,017
	14. Зростання реальних доходів населення (доходи на споживання)	Значний	5	0,082%	+	+ 0,41
	15. Зростання заощаджень населення	Значний	4	0,067%	+	+ 0,268
	16. Зростання обсягів роздрібного товарообороту	Найсильніший	9	0,15	+	+ 1,35
	17. Зростання рівня безробіття	Значний	4	0,067%	-	- 0,268
	18. Зростання частки тіньового сектора економіки	Сильний	7	0,117%	-	- 0,819
	19. Частка збиткових підприємств	Не впливає	0	0	±	0
	20. Зниження рівня депозитної ставки	Значний	5	0,082%	-	0,41
	21. Зниження рівня кредитної ставки	Сильний	7	0,117%	+	+ 0,819
	22. Зниження темпів зростання банківської системи	Сильний	7	0,117%	-	- 0,819
	23. Зниження обсягів кредитування (споживчого кредитування)	Сильний	7	0,117%	-	- 0,819
	24. Інтеграція економіки країни у світовий простір	Значний	4	0,067%	+	+ 0,268
Загальний вплив економічних факторів						-0,003
Екологічні	25. Зниження екологічного навантаження на природоресурсний потенціал країни від використання паперових грошей і паперової документації	Практично не впливає	0	0%	+	0
	26. Вплив на навколишнє середовище через зростання он-лайн покупок	Практично не впливає	0	0%	+	0
	27. Підвищення рівня екологічної свідомості населення	Не впливає	0	0%	-	0
Загальний вплив екологічних факторів						0
Політико-правові	28. Наявність нормативно-правового забезпечення, яке регламентує діяльність на ринку банківських платіжних карток, відносини між емітентами та держателями карток	Сильний	7		0,	64%
	29. Наявність державних та приватних інститутів, які займаються збором, обробкою, зберіганням та розповсюдженням інформації стосовно кредитоспроможності та платоспроможності суб'єктів ринку	Слабий	2	0,18%	+	+ 0,36
	30. Наявність законодавчої бази, яка регламентує права та обов'язки таких установ	Слабий	2	0,18%	+	+ 0,36
Загальний вплив політико-правових факторів						5,2

Джерело: складено автором.

факторів, які здійснюють вплив на ринок платіжних карток України, проводилася двома методами. Перший – це опитування експертів – співробітників Національного банку. Другий – побудова кореляційно-регресійної моделі комплексної оцінки взаємозв'язку між факторами макросередовища ринку платіжних карток і загальними показниками розвитку ринку платіжних карток України. За результатами цих досліджень саме техніко-технологічні фактори показали найбільший вплив на

розвиток ринку платіжних карток України. Потім враховуються соціальні фактори, які характеризують ступінь розвитку суспільства і його готовності до використання більш інноваційних та технологічних способів розрахунків. Далі враховуються політичні та економічні фактори.

Для кожного типу факторів нами були визначені свої коефіцієнти впливу:

$$K_{техн} = 1,5; K_{соц} = 1,5; K_{пол} = 1,3; \\ K_{екон} = 1,0; K_{екол} = 1,0,$$

де $K_{техн}$ – коефіцієнт впливу техніко-технологічних факторів;

$K_{соц}$ – коефіцієнт впливу соціальних факторів;

$K_{пол}$ – коефіцієнт впливу політичних факторів;

$K_{екон}$ – коефіцієнт впливу економічних факторів;

$K_{екол}$ – коефіцієнт впливу екологічних факторів.

ринку. Таку оцінку ринку банківських платіжних карток проведемо за допомогою SWOT-аналізу. Результати проведеного SWOT-аналізу ринку банківських платіжних карток України подано в *табл. 4*.

Аналізуючи сильні та слабкі сторони українського ринку банківських платіжних карток у процесі його фор-

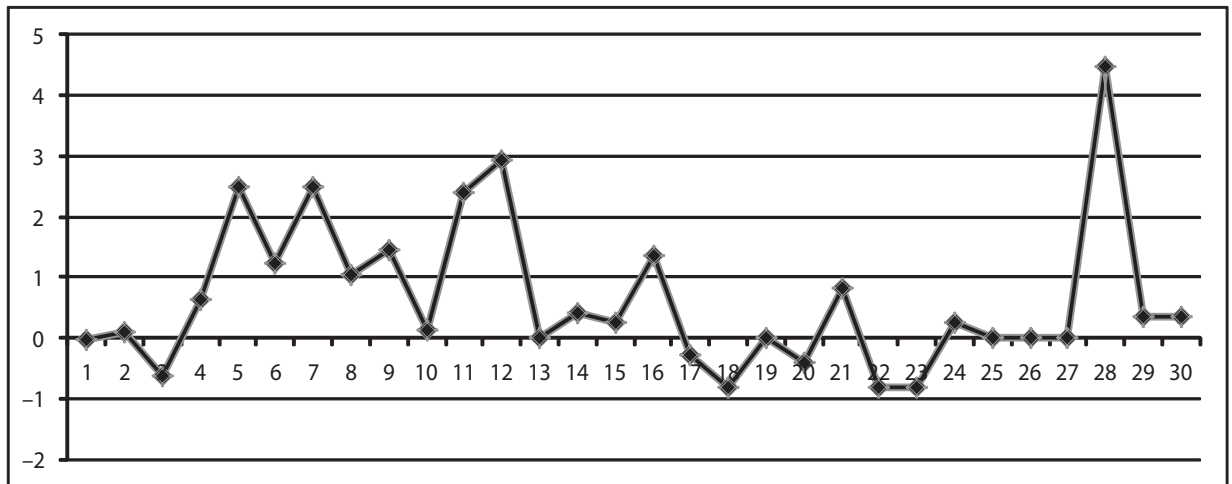

Рис. 1. Значимість факторів STEEP-аналізу для розвитку ринку платіжних карток України

Джерело: складено автором.

Тоді вплив груп факторів кожного типу визначиться таким чином:

$$S = s \cdot k, \quad (2)$$

де S – вплив групи факторів кожного типу;

s – важливість впливу групи факторів кожного типу;

k – коефіцієнт впливу, визначений для кожного типу факторів.

Вплив усіх факторів зведено в *табл. 3*.

Таблиця 3

Бальна оцінка впливу факторів STEEP-аналізу

Фактори	Важливість впливу (s)	Коефіцієнт впливу (k)	Вплив групи факторів кожного типу (S)
Техніко-технологічні	7,941	1,5	11,9
Соціальні	6,3	1,5	9,45
Політико-правові	5,2	1,3	6,76
Економічні	-0,003	1,0	-0,003
Екологічні	0	1,0	0
Разом			28,1

Джерело: складено автором.

За результатами STEEP-аналізу можна зробити такий висновок: на досліджуваний період часу макросередовище для ринку платіжних карток України було сприятливим і створило можливості для подальшого розвитку ринку. Однак STEEP-аналіз, оцінюючи основні типи факторів, що впливають на ринок платіжних карток, не здійснює оцінки сильних і слабких сторін цього

мування та розвитку, приходимо до висновку, що слабких сторін (недоліків) на даному етапі розвитку більше, ніж сильних. Серед сильних сторін необхідно виділити два основні аспекти за напрямом важливості (пріоритетності): переваги для суб'єктів ринку (розвиток діяльності українських банків, одноемітентних і багатоемітентних платіжних систем, компаній-акцептантів платіжних карток) і переваги для населення країни (основні позитивні аспекти ринку даного виду платіжних інструментів для існуючих і потенційних держателів банківських платіжних карток).

Серед сильних сторін і можливостей розвитку ринку необхідно відзначити такі показники, як велика кількість держателів карток і кількість українських банків, які стали членами тих чи інших карткових платіжних систем (протягом 2001 – 2011 рр. кількість банків-членів платіжних систем збільшилась більше, ніж удвічі) [4]. Сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій змінюють ставлення клієнта до банківських продуктів і послуг, важливими параметрами виступають швидкість, зручність та економія часу [2. с. 242]. Також необхідно зазначити переваги використання карток для населення: гроші не втрачаються, якщо губиться картка, гроші безпечніше перевозити, кредитні операції можуть здійснюватися шляхом видачі кредитної картки, погашення кредиту можна здійснювати самостійно, не чекаючи в черзі, платіжна картка дає можливість вигідно і зручно одержувати заробітну платню, пенсію, медичну страховку, субсидію та інші соціальні виплати, комунальні послуги та енергоносії можна оплачувати платіжною картою, одержати готівку за допомогою платіжної картки можна в пунктах банківського обслуговування чи банкоматах на всій території України, платіжну картку можна поповнити готівкою, а надалі розраховуватися безготівково та ін.

SWOT-аналіз ринку банківських платіжних карток України

S (сильні сторони, переваги)	W (слабкі сторони, недоліки)
<ul style="list-style-type: none"> – велика кількість держателів карток; – велика кількість банків – членів платіжних систем; – функціонування різних типів платіжних систем на ринку; – наявність нормативно-правового забезпечення функціонування ринку; – високі темпи зростання ринку протягом останніх років; – наявність на ринку карток з різними видами технологічної основи; – переваги використання карток для населення; – функція НБУ як регулятора ринку (функція оверсайту) 	<ul style="list-style-type: none"> – домінування операцій зі зняття готівки у структурі карткових операцій; – низькі темпи розповсюдження нових типів карток; – відсутність єдиного національного платіжного простору; – відсутність громадської ради, до якої б входили суб'єкти ринку; – залежність банків у встановленні тарифів та комісій від міжнародних платіжних систем; – структурні недоліки економіки (нестабільність споживання, висока частка тіньової економіки і готівкових платежів); – нерозвинена інфраструктура обслуговування платіжних карток; – небажання персоналу приймати платіжні картки у торговельних точках; – існуючі стереотипи купівельної поведінки (багаторічна звичка розраховуватись готівкою); – відсутність знань щодо технології розрахунків у переважній частині українського населення; – гостра нестача у більшості сільського населення інформації та знань щодо можливості і переваг використання платіжних карток
O (можливості розвитку)	T (загрози для функціонування)
<ul style="list-style-type: none"> – перехід від користування готівкою до електронних платежів і розрахунків; – розвиток банкоматного бізнесу як самостійного напрямку діяльності; – удосконалення законодавства (усунення абсолютної монополії міжнародних платіжних систем на українському ринку); – зниження тарифів, комісій (що приведе до збільшення кількості користувачів та кількості та обсягів операцій); – зростання кількості платіжних карток на українському ринку вдвічі; – підвищення фінансової грамотності населення; – насичення українського ринку банківських платіжних карток; – розвиток інфраструктури, переоснащення приймальної мережі (збільшення кількості магазинів, кас у магазинах, отримання знижки за розрахунок картою тощо); – суміщення національних і платіжних технологій на картках українських банків, а також неплатіжних додатків; – побудова інтерфейсів інформаційного обміну з поставальниками соціальних сервісів; – користування платіжними картками для купівлі та оплати товарів і послуг у мережі Інтернет 	<ul style="list-style-type: none"> – затяжна рецесія світової економічної та фінансової кризи; – відсутність можливостей для конкуренції та розвитку національних платіжних систем; – вичерпання ресурсів для екстенсивного зростання ринку протягом кількох наступних років; – існування дисбалансу на ринку; – необхідність значних капіталовкладень для впровадження систем карткових розрахунків; – низький рівень купівельної спроможності населення; – відсутність кредитних історій у фізичних осіб, що стримує впровадження кредитних схем розрахунків за платіжними картками; – пасивність українських банків щодо впровадження новітніх технологій обслуговування платіжних карток; – відсутність кваліфікованого персоналу для роботи з приймальною мережею

Джерело: складено автором.

Слабкою стороною ринку банківських платіжних карток є переважання операцій з отримання готівки: готівкові операції з платіжними картками склали 86,9% у 2009 р., 82,5% у 2010 р. та 75,5% у 2011 р. від загальної кількості операцій із застосуванням платіжних карток, емітованих українськими банками. Серед недоліків ринку поміж іншого слід зазначити низькі темпи розповсюдження нових типів карток (на різній технологічній основі): на ринку продовжують переважати платіжні картки з магнітною смугою, які склали 91,8% від загальної кількості карток на ринку. З іншого боку, такі структурні недоліки, як висока частка тіньової економіки, стають причиною незацікавленості економічних суб'єктів у без-

готівкових розрахунках платіжними картками та нерозвиненості інфраструктури обслуговування платіжних карток. Сьогодні близько 80 тис. торговельних підприємств надають можливість сплати за товари та послуги платіжними картками. Діючі правила міжнародних платіжних систем обмежують видачу ліцензій на торговельний еквайринг, що ускладнює появу нових банків, які б могли обслуговувати торговельно-сервісні мережі. Ще одним важливим аспектом, який свідчить про слабкість ринку, є поки що недорозвинена інфраструктура обслуговування платіжних карток: відносно недостатня кількість магазинів, які приймають до оплати платіжні картки, недостатня кількість кас, обладнаних терміналами,

які приймають до оплати платіжні картки, несправність терміналів у торговельних точках. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнєцова А. Я. Аналіз конкурентоспроможності банківських установ в умовах економіки знань / А. Я. Кузнєцова, Н. Є. Рак // Вісник УБС НБУ : зб. наук. праць. – 2011. – № 1 (10). – С. 237 – 243.
2. Климчук А. Фінансова грамотність населення України залишає бажати кращого / А. Климчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://business-territory.com/articles/f%D1%96nansova-gramotn%D1%96st-naselennya-ukra%D1%97ni-zalisha%D1%94-bazhati-krashchogo>
3. Яблоновский Д. Платежные карты: цели использования и социально-демографический портрет пользователя / Д. Яблоновский // Gfk в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gfk.ua/imperia/md/content/gfkukraine/presentations>
4. Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/Pl_syst/Charge_card.htm
5. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за грудень 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=222:-2012-&catid=17:2012-06-10-20-44-31&Itemid=24#_ftnref9
6. Оцінка обсягів тіньової економіки в Україні. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і економіки України / Міністерство економічного розвитку і економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=32844
7. Рівень безробіття: два показники – два поняття. Офіційний сайт Державної служби зайнятості / Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=230309&cat_id=173564&ctime=1333367142883

REFERENCES

- Kuznietsova, A. Ya., and Rak, N. Ie. "Analiz konkurentospromozhnosti bankivskykh ustanov v umovakh ekonomiky znan" [Analysis of the competitiveness of banks in a knowledge economy]. *Visnyk UBS NBU*, no. 1 (10) (2011): 237-243.
- Klymchuk, A. "Finansova hramotnist naselennia Ukrainy zalyshchaie bazhaty krashchoho" [Financial literacy Ukraine is poor]. <http://business-territory.com/articles/f%D1%96nansova-gramotn%D1%96st-naselennya-ukra%D1%97ni-zalisha%D1%94-bazhati-krashchogo>
- "Monitorynh sytuatsii u sotsialnii sferi v Ukraini za hruden 2012 r." [Monitoring the situation in the social sphere in Ukraine in December 2012]. http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=222:-2012-&catid=17:2012-06-10-20-44-31&Itemid=24#_ftnref9
- Otsinka obsiahiv tinyovoi ekonomiky v Ukraini. Ofitsiyni sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i ekonomiky Ukrainy. http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=32844
- Riven bezrobittia: dva pokaznyky – dva poniattia. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby zainiatosti. http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=230309&cat_id=173564&ctime=1333367142883

Yablonovskiy, D. "Platezhnye karty: tsely yspolzovaniya y sotsyalno-demohrafycheskiy portret polzovatelia" [Payment cards: purpose and socio-demographic profile of the user]. <http://www.gfk.ua/imperia/md/content/gfkukraine/presentations>

Zahalni pokaznyky rozvytku rynku platizhnykh kartok v Ukraini. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://bank.gov.ua/Pl_syst/Charge_card.htm

АНАЛІЗ РОСІЙСЬКИХ НАУКОВИХ ШКІЛ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

БАБИЧ В. П., ПОСОХОВ І. М.

УДК 338.2

Бабич В. П., Посохов І. М. Аналіз російських наукових шкіл ризик-менеджменту

Мета статті полягає в дослідженні становлення та наукових розробок російської школи ризик-менеджменту, виявленні російських наукових шкіл ризик-менеджменту, виділенні ще не вирішених проблем і напрямів наукових досліджень. Аналізуючи та узагальнюючи наукові праці представників російських наукових шкіл ризик-менеджменту, було досліджено становлення цих шкіл, систематизовано погляди науковців. Проведене дослідження продемонструвало, що російські наукові школи ризик-менеджменту перебувають на етапі становлення та активно розвиваються. Це підтверджує висока актуальність проблеми управління ризиками в сучасних умовах циклічного розвитку світової економіки, особливо після фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр., яка сприяла зростанню кількості наукових досліджень та публікацій з цієї проблеми, як відомих, так і молодих науковців. Разом з тим, у сучасних наукових публікаціях досліджено та розкрито лише окремі питання управління ризиками, недостатньо досліджено технології, методики та методологію управління ризиками, у той час як достатньо багато наукових досліджень присвячено проблемі оцінки окремих видів ризиків, дослідженню фінансових ризиків, питанням управління ризиками в банківській сфері. Проведене дослідження дозволило встановити, що на сьогодні в Росії розвиваються дві провідні наукові школи ризик-менеджменту: московська та Санкт-Петербурзька. Аналіз наукових досліджень російських шкіл з ризик-менеджменту буде продовжено в подальших наукових публікаціях.

Ключові слова: корпорація, ризик, ризики корпорації, управління ризиками.

Рис.: 1. **Бібл.:** 26.

Бабич Володимир Петрович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: volodya.babich.2013@mail.ru

Посохов Ігор Михайлович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації виробництва та управління персоналом, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: dglaz04@mail.ru

УДК 338.2

Бабич В. П., Посохов И. М. Анализ российских научных школ риск-менеджмента

Цель статьи заключается в исследовании становления и научных разработок российских школ риск-менеджмента, выявлении российских научных школ риск-менеджмента, выделении еще нерешенных проблем и направлений научных исследований. Анализируя и обобщая научные труды представителей российских научных школ риск-менеджмента, исследовано становление этих школ, систематизированы взгляды ученых. Проведенное исследование показало, что российские научные школы риск-менеджмента находятся на этапе становления и активно развиваются. Это подтверждает высокая актуальность проблемы управления рисками в современных условиях циклического развития мировой экономики, особенно после финансово-экономического кризиса 2008 – 2009 гг., что способствовало росту количества научных исследований и публикаций по этой проблеме, как известных, так и молодых ученых. Вместе с тем, в современных научных публикациях исследованы и раскрыты лишь отдельные вопросы управления рисками, недостаточно исследованы технологии, методики и методология управления рисками, в то время как достаточно много научных исследований посвящено проблеме оценки отдельных видов рисков, исследованию финансовых рисков, вопросам управления рисками в банковской сфере. Проведенное исследование позволило установить, что на сегодня в России развиваются две ведущие научные школы риск-менеджмента: московская и Санкт-Петербургская. Анализ научных исследований российских школ риск-менеджмента будет продолжен в последующих научных публикациях.

Ключевые слова: корпорация, риск, риски корпорации, управление рисками.

Рис.: 1. **Библ.:** 26.

Бабич Владимир Петрович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и менеджмента, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: volodya.babich.2013@mail.ru

Посохов Игорь Михайлович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры организации производства и управления персоналом, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: dglaz04@mail.ru

UDC 338.2

Babych V. P., Posokhov I. M. Analysis of Russian Scientific Schools of Risk Management

The goal of the article is to study establishment and scientific developments of Russian schools of risk management, revelation of Russian scientific schools of risk management and allocation of problems that are not solved and directions of scientific research. Analysing and generalising scientific works of representatives of Russian scientific schools of risk management, the article studies establishment of these schools and systemises opinions of the scientists. The conducted study showed that Russian scientific schools of risk management are at the stage of formation and actively develop. This is confirmed by high urgency of the problem of risk management under modern conditions of cyclic development of the world economy, especially after the financial and economic crisis of 2008 – 2009, which contributed to the growth of the number of scientific research and publications on this problem, both by famous and young scientists. At the same time, the modern scientific publications study and develop only individual issues of risk management and technologies, methods and methodology of risk management are studied insufficiently, while quite a number of scientific studies are devoted to the problem of assessment of individual types of risks, study of financial risks and issues of risk management in the banking sphere. The conducted study allowed establishment of the fact that two leading schools of risk management develop today in Russia: Moscow and Saint-Petersburg. Analysis of scientific studies of the Russian schools of risk management will be continued in the next scientific publications.

Key words: corporation, risk, corporation risks, risk management.

Pic.: 1. **Bibl.:** 26.

Babych Volodymyr P. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economics and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University (pl. Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: volodya.babich.2013@mail.ru

Posokhov Igor M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of the Organization of Production and Personnel Management, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: dglaz04@mail.ru

До кінця 1980 років у СРСР практично були відсутні наукові публікації з питань управління ризиками, наукові дослідження з проблем управління та оцінки ризиків стали виконуватись наприкінці 80 – початку 1990-х рр. та актуальні сьогодні в епоху економічної невизначеності та циклічного розвитку вітчизняної та світової економіки.

В останні роки збільшилась кількість наукових досліджень і публікацій відомих російських науковців з теорії ризику: В. Авдійський [1], О. Альгін [2], І. Балабанов [3], М. Бухтін [4], В. Гамза [5 – 8], П. Грабовий [11], В. Глущенко [9, 10], Ю. Катеринославський [6, 7], Р. Качалов [16], А. Недосекин [19 – 21], Л. Тепман [24], А. Шапкін [25].

Мета статті – провести дослідження наукових розробок російських наукових шкіл ризик-менеджменту, виявити російські наукові школи, виділити ще не досліджені проблеми та напрями наукових досліджень.

Наукові дослідження московської наукової школи суттєво вплинули на розвиток теорії ризику, її представники: О. Альгін [2], В. Авдійський [1], М. Бухтін, [4] В. Вяткин [5 – 8], В. Гамза [5 – 8], В. Глущенко [9 – 10], П. Грабовий [11], Ю. Катеринославський [6, 7], Р. Качалов [16], Л. Тепман [24], А. Шапкін [25].

Авдійський В. І. в монографії [1] висвітлює питання аналізу та прогнозування ризиків у системі економічної безпеки суб'єктів господарювання, досліджує наукові та практичні основи прогнозування та аналізу ризиків у діяльності суб'єктів господарювання. Видатний фахівець-практик Авдійський В. І. відомий розробкою та впровадженням першої системи управління ризиками на підприємстві «Норильський нікель».

Альгін О. П., автор одних з перших видань у 1989 р. [2], висвітлює питання приймання оперативних рішень, розкриває специфіку ризику в конкретних областях знань: праві, економіці, психології, медицині, використовує факти та результати соціологічних досліджень.

Бухтін М. А. вперше на ринку представив спеціальний посібник з ризик-менеджменту для кредитних організацій [4], що відображає весь спектр управління банківськими ризиками з урахуванням Базель II, МСФЗ, а також останніх змін російського законодавства. У першому томі розглядаються основні види ризиків (кредитний, операційний, ринковий, ризик ліквідності) з таких підходів: ідентифікація ризиків, кількісна та якісна оцінки, практика управління ризиками. У другому томі розглядаються основні вимоги регулятора до організації функціонування підрозділів ризик-менеджменту. Наведено методики ризик-менеджменту на основі аналізу розроблених підходів і прийнятої практики.

Вяткін В. Н., Гамза В. А. у [7] послідовно викладають основи управління ризиками фірми в умовах ринкової економіки, розглядаються всі основні компоненти ризик-менеджменту: від визначення основних термінів і філософії ризику через діагностику, аналіз і картографування ризиків до методики створення служби управління ризиками на фірмі. Дослідження виконано за підтримки північноамериканського товариства управління ризиком і страхуванням. Наведені вище публікації Вяткіна В. Н. зі співавторами стали використовуватись для підготовки

до сертифікації ризик-менеджерів. У розгорнутому посібнику із сучасного інтегративного ризик-менеджменту [6] наведено основну термінологію та класифікації ризиків, інструментарій моніторингу ризиків, запропоновано програмний підхід до організації служби управління ризиками на підприємстві, розглянуто поведінку людини в умовах ризику, зарубіжний досвід управління ризиками в різних організаціях. У публікації Вяткіна В. Н. та Гамзи В. А. [5] визначено проблеми зі створення в комерційних банках внутрішніх систем з інтегративного управління ризиками, що відповідають базельським вимогам.

Гамза В. А. в монографії [8] досліджує проблему управління ризиками в системі відносин «комерційний банк – корпоративні клієнти», яка в літературі комплексно ще не ставилася і не розглядалася. У даній монографії пропозиції щодо інтегративного методу управління ризиками в банку, що обслуговує корпоративних клієнтів, тобто у віртуальному фінансовому холдингу, висловлені вперше.

Глущенко В. В. у монографії [9] розробляє основні положення одного з напрямків кризології – загальної теорії кризи – науки про джерела і механізм розвитку криз в умовах сучасної глобалізації. Описані джерела, механізм, функції і ролі кризи, розробляються методи діагностики кризи, сформульовані науковий метод, об'єкт, предмет, функції та ролі кризології, сформульовані закони кризології, представлений один з можливих (після кризи) образів майбутнього на глобальному, національному рівнях і рівні корпорацій, запропонований критеріальний підхід до дослідження корпорації, сформульована ризикова теорія корпорації, сформульована парадигма інтелектуального управління ризиками організації.

Наукова новизна монографії Глущенко В. В. [9] роботи полягає в такому: переосмислено раніше відомі факти, процеси і тенденції, що характеризують соціально-економічну кризу; обґрунтовано, що криза є економічною категорією, описано характер взаємодії кризи з іншими економічними категоріями; сформульовано функції та роль кризи; сформульовано закони кризи; розроблені об'єкт, предмет, науковий метод, функції, ролі, закони кризології; розроблено методологічні аспекти діагностики кризи на основі фундаментального і технічного аналізу, багатоваріантного підходу; розроблено критеріальний підхід до дослідження сутності (природи) фірми (корпорації); розроблена «ризикова теорія корпорації»; розроблена парадигма інтелектуального управління ризиком. Область дослідження системно (тобто в їх єдності, взаємного зв'язку і вплив) охоплює такі аспекти сучасної економічної теорії: закономірності глобалізації світової валютної системи та економіки та їх вплив на функціонування соціально-економічної сфери. У монографії Глущенко В. В. [10] розкрито положення системного підходу в дослідженні ризику, запропоновано поняття «геополітичний ризик» та його структура, доведено, що ризику притаманні, крім відомих функцій, ще селективна та компенсаційна функції, розкрито зв'язок ризику з ефективністю проекту. Наукову новизну монографії Глущенко В. В. [10] зображено на рис. 1.

Наукова новизна монографії Глущенко В. В.
«Ризики інноваційної та інвестиційної діяльності в умовах глобалізації»

- уточнено відомі та наведено нові аргументи на користь того, що ризик є економічною категорією;
- описано характер взаємодії ризику з іншими економічними категоріями;
- аргументовано існування і запропоновано виділяти дві нові функції ризику: компенсуючу і селективну (соціально-економічну), визначено ролі ризику як економічної категорії;
- виконана нова структуризація ризику з урахуванням специфіки ризику інноваційної та інвестиційної діяльності в умовах сучасної глобалізації;
- введено поняття «геополітичний ризик», переосмислені раніше відомі факти, процеси і тенденції, що характеризують геополітичний ризик як економічну категорію, досліджено функції та структуру геополітичного ризику інноваційної та інвестиційної діяльності в умовах глобалізації;
- аргументовано необхідність введення в науку і практику ситуаційного дослідження ризику, визначено поняття ситуаційної характеристики ризику, пов'язаної з впливом на таку конкуренцію таємниці та конфіденційності: ефект раптовості, період раптовості;
- аргументована необхідність розгляду з позицій економічної теорії таємниці, конфіденційності, конфліктів, уточнено з позиції економічної теорії визначення конфлікту і характер його впливу на ризики глобальної конкуренції;
- досліджено й описано специфіку діалектичної взаємодії суб'єктів і об'єктів ризику в процесі інноваційної та інвестиційної діяльності, яка (взаємодія) полягає в тому, що суб'єкти управління ризиком інноваційної та інвестиційної діяльності одночасно виступають як об'єкти управління з боку цього ризику;
- визначено ієрархію суб'єктів і проведено аналіз специфіки управління ризиком інноваційної та інвестиційної діяльності за рівнями ієрархії (міжнародний, національний, корпоративний, суперетнос держави);
- аргументована необхідність і сформульовано новий системно-рольовий підхід до дослідження сутності та оцінки ефективності корпорацій як суб'єктів, що виконують ролі щодо підвищення економічної ефективності, зниження витрат (трансакційних витрат), ризиків, скороченню фінансового циклу або підвищенню ліквідності сукупної структури при включенні в неї нового елемента (виробництва);
- запропоновано демографічну теорію, що враховує вимірювання розподілу результатів економічної діяльності між сім'єю, підприємцями та державою і заснована на припущенні про експоненційний характер витрат на підвищення якості робочої сили, аналізі ризику відтворення робочої сили, а також прагненні батьків створити матеріальну основу для збереження соціального статусу дитини;
- досліджено вплив ризику на соціально-економічну структуру суспільства, розроблено гіпотезу «ризикової» природи середнього класу як соціального шару, не схильного ризикувати більше, ніж необхідно для забезпечення відтворення потомства, що зберігає соціальний статус батьків;
- аргументовано й обґрунтовано те, що індекс рентабельності інвестицій з урахуванням ризику прямопропорційний квадрату ймовірності вдалої реалізації інвестиційного проекту;
- досліджено та визначено закономірності взаємодії і зміни співвідношення багатства і капіталу, зміни напрямків їх руху в умовах глобального однополярного світу і породжуваних цим рухом геополітичних ризиків національної економіки;
- розроблено чотирирівневу модель оцінки ризику маркетингової стратегії при реалізації інноваційних та інвестиційних проектів в умовах глобальної конкуренції;
- страхування як метод управління ризиком структуроване на дві складові (фондове і нефондове страхування), узагальнено та виявлено специфіку методів нефондового страхування;
- сформульовано ряд нових понять, у т. ч. поняття «інструмент управління ризиком» (може мати різну природу: фізичну, правову, фінансову та ін.), використовуване суб'єктом для здійснення впливу на ризик як об'єкт управління, що має власну специфіку, яка є основою способу його практичного використання

Рис. 1. Наукова новизна монографії Глущенко В. В. «Ризики інноваційної та інвестиційної діяльності в умовах глобалізації»

Грабовий П. зі співавторами [11] досліджував ризики сучасного бізнесу, питання оцінки діяльності підприємств, методи оцінки ризиків, шкали ризиків, засоби зниження ризику, питання оцінки фінансових та інвестиційних ризиків.

У монографії Дімітріади Г. Г. [12] досліджено питання комплексного управління ризиками банків, запропоновано концепцію *Universal Risk Management*, яка враховує, що діяльність банків – управління ризиками, тобто, управління ризиком неотримання комерційними банками планованого прибутку за умови ведення бізнесу. Автор демонструє, як банківські операції та організаційна структура кредитної установи залежать від цілей управління ризиками, тобто це дослідження висвітлює тему комплексного управління ризиками кредитної організації. У період світової фінансової кризи 2008 – 2009 рр., що вплинула на економіку країн всього світу, щодо ролі управління ризиками як окремого індивіда, так і кожної організації, стали розуміти, що в сучасному фінансовому світі його основною стабільною рисою залишається ексцесивна

мінливість, а потоки клієнтів є виключно непостійними і залежать від великої кількості некерованих факторів. Це означає, що про системні ризики, як про можливі потенційні небезпеки для прибутковості бізнесу і навіть для його існування, необхідно думати постійно, як у періоди процвітання, так і в періоди кризи. Відповідно кількість наукових робіт, присвячених тематиці управління ризиками, помітно збільшилася останнім часом. Представлена робота є тільки початком вирішення проблеми, дає ідею, загальний напрямок і приклади застосування концепції, однак необхідно виконати ще величезну роботу надалі з розвитку цих ідей.

У монографії Жуковського В. І. [13] досліджено методи прийняття рішень в умовах ризику у багатокритеріальних завданнях з урахуванням факторів невизначеності, передбачено, що про невизначеність лише відомі межі змін, у той час як будь-які статистичні їх характеристики відсутні. Колектив авторів Івлів С. В., Єфремова Т. А., Лапшин В. А., Степанова О. А., Манаїв В. Н. у публікації [14] відображають сучасний стан підходів до кількісної

оцінки ринкового ризику і стрес-тестування, яке останнім часом стає основною технологією ризик-менеджменту. Розглядаються вимоги Базельського комітету з банківського нагляду (Базель II, Базель III), методи контролю і управління ринковим ризиком – від побудови системи лімітів до застосування лінійних деривативів для хеджування, а також моделі оцінки ризику в умовах низької ліквідності і за наявності пропусків у даних. У силу специфіки посібника в ньому в основному порушені аспекти, що стосуються ринкового ризику, посібник містить ряд алгоритмів і моделей, адаптованих і застосовуваних на практиці ризик-підрозділами банків, однак вони повинні розглядатися швидше як привід до роздумів, ніж як збірник готових рецептів.

Монографія Калашникова А. О. [15] присвячена питанням аналізу і синтезу механізмів управління інформаційними ризиками корпорацій з використанням організаційних заходів, здійснюваних керівництвом корпорації, зв'язаних з виділенням і розподілом ресурсів. Розглядаються імітаційні, оптимізаційні та теоретико-ігрові методи та моделі.

Качаловим Р. М. [16] розглянуто проблеми економічної безпеки в діяльності російських виробничих підприємств, які інтерпретуються в термінах теорії господарського ризику, виділено і систематизовано фактори господарського ризику, а також специфіковані найбільш ефективні методи управління господарським ризиком, представлено методичні рекомендації та можливі способи організації управління господарським ризиком на підприємстві.

У публікації Корольова В. Ю., Бенінга В. Є., Шоргіна С. Я. [17] систематично викладено теоретичні основи математичних методів, що використовуються при аналізі ризикових ситуацій, переважна увага приділяється методам аналізу страхових ризиків.

У монографії Куніциної Н. Н. [18] досліджено методичні питання теорії ризику та динаміки економіки в умовах невизначеності, практичні рекомендації з аналізу політичних, техніко-технологічних, соціальних, ризиків агропромислового комплексу, методи управління ризиками в умовах ринкової економіки.

У публікації Тепмана Л. Н. [24] розглянуто система управління ризиками, основні види ризиків, методи прогнозування та зниження ризиків.

Шапкин А. С. у монографії [25] виклав сутність ризику, фактори, що визначають ризик, навів класифікацію ризику, нові підходи зі зниження ступеню економічного ризику.

Колектив авторів під редакцією Лобанова А. А. представив першу в Росії енциклопедію фінансового ризик-менеджменту [26], в якій згідно з міжнародними стандартами висвітлено основні питання ризик-менеджменту. Розкрито організаційні аспекти управління ризиками, моделі еволюції процентних ставок і ризиків страхування вкладів у комерційних банках, сучасні методи управління та оцінки ризиків, основні положення Базелю II останньої редакції, виконано аналіз макроризиків.

Суттєвий внесок у формування та становлення російської наукової школи ризику здійснили представники Санкт-Петербурзької школи: Балабанов І. Т., Первозванський А. А., Недосекін А., Слободской А. А. У публікації [3] Балабанов І. Т. досліджує місце ризику в інвестуванні капіталу, зміст та організацію механізму управління ризиком, прийоми управління ступенем ризику. Первозванський А. А., представник наукової школи Санкт-Петербургу, у публікації [22] досліджує ринок цінних паперів у розвинених країнах Заходу та Росії, види цінних паперів і засоби розрахунку їх ефективності, аналізу та прогнозуванню ризику фінансових капіталовкладень.

Вагомий внесок в розвиток теорії оцінки ризику з використанням нечіткої логіки та нечітких множин здійснив російський економіст із Санкт-Петербургу А. Недосекін, який опублікував декілька монографій та велику кількість наукових публікацій, захистив докторську дисертацію з цієї наукової проблеми [19 – 21]. У монографії «Оцінка ризику бізнесу на основі нечітких даних» автор пропонує принципово новий підхід до оцінки ризику бізнесу, заснований на використанні нечітко-множинних описів. запропоновано найзагальніший шлях моделювання бізнес-систем – побудова семантичних мереж на зразках, зразки можуть бути організовані довільно складно і містити в своєму складі нечітко-множинні описи довільної природи. Здійснюючи обчислення з побудованими зразками, можна отримувати обґрунтовані оцінки ризику бізнесу. Оцінка ризику бізнесу з використанням нечітко-множинних описів – перспективний науковий напрям, і основні результати робіт у цьому напрямку ще попереду.

У монографії «Ризики бізнесу: ідентифікація, аналіз, управління» А. Недосекін викладає із загальносистемних позицій основи теорії управління ризиками підприємства, демонструє побудову карти ризиків компанії на простому розрахунковому прикладі, досліджує методи та алгоритми кількісного та якісного аналізу ризиків, наводить абстрактні приклади ідентифікації та аналізу ризиків, окремо описує ризики, що лежать в надрах корпоративної культури підприємства, пропонує концепцію оптимальної системи управління ризиками.

У дослідженні «Управління корпоративними ризиками і шансами» А. Недосекін і З. Абдулаева [21] висвітлюють проблеми управління корпоративними ризиками та шансами, виявлення і оцінки ризиків і шансів, а також отримання навичок стратегічного планування та моделювання, незвичайне і дуже перспективне для корпоративного аналізу поєднання цих навичок.

У дисертації на здобуття доктора економічних наук А. Недосекін досліджував методологічні основи моделювання фінансової діяльності з використанням нечітко-множинних описів. Наукова новизна дисертації стосовно ризику полягає в такому: запропоновано модель комплексного фінансового аналізу корпорації та матричного методу оцінки ризику банкрутства корпорації; розроблено модель інвестиційного процесу та групу методів оцінки ризику інвестиційного проекту, залежно від способу завдання критерію ефективності інвестиційного проекту; досліджено нечітко-множинні методи для оцінки силь-

них і слабких сторін бізнесу корпорації і для двовимірної оцінки бізнесу в координатах «конкурентоспроможність-перспективність» в ході стратегічного планування корпорації; запропоновано актуарну модель накопичувальної пенсійної системи та метод оптимізації потоків накопичувальної пенсійної системи за критерієм мінімуму ризику зриву планових завдань з формування пенсійних резервів.

Слободским А. Л. в [23] виконано аналіз концепції ризиків і факторів виникнення ризиків в організації, розглянуто ризики, що зв'язані з індивідуальними характеристиками людини, представлені програми з мінімізації та управління ризиками в персонал-технологіях.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження становлення та наукових розробок російської школи ризик-менеджменту продемонструвало, що ця наукова школа перебуває на етапі становлення та активно розвивається. Це підтверджує висока актуальність проблеми управління ризиками в сучасних умовах циклічного розвитку світової економіки, особливо після фінансово-економічної кризи 2008 – 2009 рр., яка сприяла зростанню кількості наукових досліджень та публікацій з цієї проблеми – як відомих, так і молодих науковців. Разом з тим, у сучасних наукових публікаціях досліджено та розкрито лише окремі питання управління ризиками, недостатньо досліджено технології, методики та методології управління ризиками, у той час як достатньо багато наукових досліджень присвячено проблемі оцінки окремих видів ризиків, дослідженню фінансових ризиків, питанням управління ризиками в банківській сфері.

Проведене дослідження становлення наукової школи та загальновідомих публікацій дозволило встановити, що на сьогодні в Росії розвиваються дві провідні наукові школи ризик-менеджменту: московська та санкт-петербурзька. Аналіз наукових досліджень російських шкіл з ризик-менеджменту буде продовжено в подальших публікаціях. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Авдийский В. И.** Прогнозирование и анализ рисков в деятельности хозяйствующих субъектов: научные и практические основы: монография / В. И. Авдийский, Ш. Р. Курмашов. – М.: ФА, 2003. – 392 с.
2. **Альгин А. П.** Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 188 с.
3. **Балабанов И. Т.** Риск-менеджмент / И. Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с.
4. **Бухтин М. А.** Риск-менеджмент в кредитной организации: методология, практика, регламентирование. Книга 1: Методика и практика работы подразделений риск-менеджмента. Методическое пособие / М. А. Бухтин. – М.: Издательский дом «Регламент», 2008. – 441 с.
5. **Вяткин В. Н.** Базельский процесс. Базель-2 – управление банковскими рисками / В. Н. Вяткин, В. А. Гамза. – М.: Экономика, 2007. – 192 с.
6. **Вяткин В. Н.** Управление рисками фирмы. Программы интегративного риск-менеджмента В. Н. Вяткин, В. А. Гамза, Ю. Ю. Екатеринославский, П. Н. Иванушко. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 400 с.

7. **Вяткин В. Н.** Управление риском в рыночной экономике / В. Н. Вяткин, В. А. Гамза, Ю. Ю. Екатеринославский, Дж. Дж. Хэмптон. – М.: Экономика, 2002. – 200 с.

8. **Гамза В. А.** Управление рисками в коммерческих банках: интегративный подход: монография / В. А. Гамза. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 217 с.

9. **Глушенко В. В.** Кризисология: общая теория кризиса, образ посткризисного будущего, критериальный подход к исследованию и рискованная теория фирмы, парадигма интеллектуального управления рисками: монография – М.: ИП Глущенко В. В., 2011. – 80 с.

10. **Глущенко В. В.** Риски инновационной и инвестиционной деятельности в условиях глобализации: монография. – Железнодорожный, Московская обл.: ООО НПЦ «Крылья», 2006. – 230 с.

11. **Грабовый П. Г.** Риски в современном бизнесе / П. Г. Грабовый, С. Н. Петрова, С. И. Полтавцев, К. Г. Романова, В. Б. Хрусталева, С. М. Яровенко. – М.: Аланс, 1994. – 200 с.

12. **Димитриади Г. Г.** Риски управления банком: монография. / Г. Г. Димитриади. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 240 с.

13. **Жуковский В. И.** Риск в многокритериальных и конфликтных системах при неопределенности: монография / В. И. Жуковский, Л. В. Жуковская / Под ред. В. С. Молостова. – Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 272 с.

14. **Ивлиев С. В.** Управление рыночным риском: методология, практика, рекомендации. Практическое пособие / С. В. Ивлиев, Т. А. Ефремова, В. А. Лапшин, О. А. Степанова, В. Н. Манаев. – М.: Издательский дом «Регламент-Медиа», 2013. – 232 с.

15. **Калашников А. О.** Организационные механизмы управления информационными рисками корпораций: монография / А. О. Калашников. – М.: ПМСОФТ, 2008. – 175 с.

16. **Качалов Р. М.** Управление хозяйственным риском / Р. М. Качалов. – М.: Наука, 2002. – 192 с.

17. **Королев А. Ю.** Математические основы теории риска: учебн. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. / А. Ю. Королев, В. Е. Бенинг, С. Я. Шоргин. – М.: ФИЗМАТЛИТ, 2011. – 620 с.

18. **Куницына Н. Н.** Экономическая динамика и риски: монография / Н. Н. Куницына. – М.: Редакция журнала «Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий», 2002. – 288 с.

19. **Недосекин А.** Оценка риска бизнеса на основе нечетких данных: монография / А. Недосекин. – СПб, 2004. – 100 с.

20. **Недосекин А. О.** Методологические основы моделирования финансовой деятельности с использованием нечетко-множественных описаний / А. О. Недосекин: диссертация на соискание уч. ст. доктора экономических наук. – СПб, СПбГУЭФ, 2004 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mirkin.ru/_docs/doctor005.pdf.

21. **Недосекин А. О.** Управление корпоративными рисками и шансами: учебный курс / А. О. Недосекин, З. И. Абдулаева. – СПб., 2010. – 125 с.

22. **Первозванский А. А.** Финансовый рынок: расчет и риск / А. А. Первозванский, Т. Н. Первозванская. – М.: Инфра-М, 1994. – 192 с.

23. **Слободской А. Л.** Риски в управлении персоналом: учеб. пособие / А.Л. Слободской / Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, д-ра экон. наук, проф. В. К. Потемкина. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – 155 с.

24. **Телман Л. Н.** Управление рисками в условиях финансового кризиса: учеб. пособ. для студентов вузов, обуча-

ющихся по направлениям экономики и управления / Л. Н. Тепман, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 295 с.

25. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление, портфель инвестиций: монография / А. С. Шапкин. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2003. – 544 с.

26. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / Под ред. канд. экон. наук А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 932 с.

REFERENCES

Avdyskiy, V. I., and Kurmashov, Sh. R. *Prognozirovanie i analiz riskov v deiatelnosti khoziaystvuiushchikh subektov: nauchnye i prakticheskie osnovy* [Forecasting and risk analysis of business entities: the scientific and practical basis]. Moscow: FA, 2003.

Algin, A. P. *Risk i ego rol v obshchestvennoy zhizni* [Risk and its role in public life]. Moscow: Mysl, 1989.

Balabanov, I. T. *Risk-menedzhment* [Risk management]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.

Bukhtin, M. A. *Risk-menedzhment v kreditnoy organizatsii: metodologiya, praktika, reglamentirovanie* [Risk management в кредитной организации: методология, практика, регламентирование]. Moscow: Reglament, 2008.

Dimitriadi, G. G. *Riski upravleniia bankom* [Risk management of the bank]. Moscow: LKI, 2010.

Entsiklopediia finansovogo risk-menedzhmenta [Encyclopedia of financial risk management]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2009.

Gamza, V. A. *Upravlenie riskami v kommercheskikh bankakh: integrativnyy podkhod* [Risk Management in Commercial Banks: an integrative approach]. Moscow: Ekonomika, 2006.

Glushenko, V. V. *Krizisologiya: obshchaia teoriia krizisa, obraz postkrizisnogo budushchego, kriterialnyy podkhod k issledovaniyu i riskovaia teoriia firmy, paradigma intellektualnogo upravleniia riskami* [Krizisologiya: the general theory of crisis, post-crisis image of the future, criteria approach to the study of the theory of the firm and brave, intelligent risk management paradigm]. Moscow: Glushchenko, 2011.

Glushchenko, V. V. *Riski innovatsionnoy i investitsionnoy deiatelnosti v usloviakh globalizatsii* [The risks of innovation and investment in the context of globalization]. Zheleznodorozhnyy: Krylia, 2006.

Grabovyy, P. G., Petrova, S. N., and Poltavtsev, S. I. *Riski v sovremennom biznese* [The risks in the business today]. Moscow: Alans, 1994.

Ivliev, S. V., Efremova, T. A., and Lapshin, V. A. *Upravlenie rynochnym riskom: metodologiya, praktika, rekomendatsii* [Market risk: methodology, practice recommendations]. Moscow: Reglament-Media, 2013.

Kalashnikov, A. O. *Organizatsionnye mekhanizmy upravleniia informatsionnymi riskami korporatsiy* [Institutional arrangements for information risk management corporations]. Moscow: PMSOFT, 2008.

Kachalov, R. M. *Upravlenie khoziaystvennym riskom* [Management of economic risk]. Moscow: Nauka, 2002.

Korolev, A. Yu., Bening, V. E., and Shorgin, S. Ya. *Matematicheskie osnovy teorii riska* [Mathematical foundations of the theory of risk]. Moscow: FIZMATLIT, 2011.

Kunitsyna, N. N. *Ekonomicheskaya dinamika i riski* [Economic dynamics and risks]. Moscow, 2002.

Nedosekin, A. *Otsenka riska biznesa na osnove nechetkikh dannyykh* [Assessment of business risk based on fuzzy data]. St. Petersburg, 2004.

Nedosekin, A. O. "Metodologicheskie osnovy modelirovaniia finansovoy deiatelnosti s ispolzovaniem nechetkomozhestvennykh opisaniy" [Methodological basis of financial modeling activities using fuzzy multiple descriptions]. http://www.mirkin.ru/_docs/doctor005.pdf

Nedosekin, A. O., and Abdulaeva, Z. I. *Upravlenie korporativnymi riskami i shansami* [Management of corporate risks and chances]. St. Petersburg, 2010.

Pervozvanskiy, A. A., and Pervozvanskaia, T. N. *Finansovyy rynek: raschet i risk* [The financial market: the calculation of risk]. Moscow: Infra-M, 1994.

Slobodskoy, A. L. *Riski v upravlenii personalom* [Risks in personnel management]. St. Petersburg: Izd-vo SPbGUEF, 2011.

Shapkin, A. S. *Ekonomicheskie i finansovye riski. Otsenka, upravlenie, portfel investitsiy* [Economic and financial risks. Assessment, management, investment portfolio]. Moscow: Dashkov i Ko, 2003.

Tepman, L. N., and Eriashvili, N. D. *Upravlenie riskami v usloviakh finansovogo krizisa* [Risk management in the financial crisis]. Moscow: YuNITI-DANA, 2011.

Viatkin, V. N., Gamza, V. A., and Ekaterinoslavskiy, Yu. Yu. *Upravlenie riskom v rynochnoy ekonomike* [Risk management in a market economy]. Moscow: Ekonomika, 2002.

Viatkin, V. N., and Gamza, V. A. *Bazelskiy protsess. Bazel-2 – upravlenie bankovskimi riskami* [The Basel process. Basel 2 – management of banking risks]. Moscow: Ekonomika, 2007.

Viatkin, V. N., Gamza, V. A., and Ekaterinoslavskiy, Yu. Yu. *Upravlenie riskami firmy. Programmy integrativnogo risk-menedzhmenta* [Risk management firm. Program of integrative risk management]. Moscow: Finansy i statistika, 2006.

Zhukovskiy, V. I., and Zhukovskaia, L. V. *Risk v mnogokriterialnykh i konfliktnykh sistemakh pri neopredelennosti* [The risk of conflict, and in multi – systems with uncertainty]. Moscow: LKI, 2010.

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СЕРВІСНОГО УПРАВЛІННЯ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ТА ОЗДОРОВЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

ВЕДМІДЬ Н. І.

УДК 005:614.215

Ведмідь Н. І. Інтегральна оцінка ефективності сервісного управління санаторно-курортних та оздоровчих підприємств

На сучасному етапі розвитку санаторно-курортних та оздоровчих підприємств спостерігається підвищений інтерес до проблем ефективності сервісної діяльності. Тому метою даної статті є наукове обґрунтування методологічних засад дослідження ефективності сервісного управління санаторно-курортних та оздоровчих підприємств. У статті обґрунтовано необхідність використання кваліметричних методів аналізу при розрахунку показників ефективності сервісного управління санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами. Запропоновано методику оцінки ефективності сервісного управління, що включає: побудову багаторівневої ієрархічної структури показників, які покладено в основу інтегральної оцінки ефективності сервісного управління санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами на основі принципів і методів кваліметричного аналізу, та узагальнено формулу її обчислення.

Ключові слова: ефективність сервісного управління, кваліметричний аналіз, санаторно-курортні та оздоровчі підприємства, інтегральна оцінка, дерево показників.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 10.

Ведмідь Надія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: nadijaw @ukr.net

УДК 005:614.215

UDC 005:614.215

Ведмедь Н. И. Интегральная оценка эффективности сервисного управления санаторно-курортных и оздоровительных предприятий
На современном этапе развития санаторно-курортных и оздоровительных предприятий наблюдается повышенный интерес к проблемам эффективности сервисной деятельности. Поэтому целью данной статьи является научное обоснование методологических основ исследования эффективности сервисного управления санаторно-курортных и оздоровительных предприятий. В статье обоснована необходимость использования кваліметрических методов анализа при расчете показателей эффективности сервисного управления санаторно-курортными и оздоровительными предприятиями. Предложена методика оценки эффективности сервисного управления, включающая: построение многоуровневой иерархической структуры показателей, которые положены в основу интегральной оценки эффективности сервисного управления санаторно-курортными и оздоровительными предприятиями на основе принципов и методов кваліметрического анализа, и обобщена формула ее расчета.

Ключевые слова: эффективность сервисного управления, кваліметрический анализ, санаторно-курортные и оздоровительные предприятия, интегральная оценка, дерево показателей.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Формул.:** 2. **Библ.:** 10.

Ведмедь Надежда Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра гостинично-ресторанного и туристического бизнеса, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: nadijaw @ukr.net

Vedmed N. I. Integral Assessment of Efficiency of Service Management of Sanatorium-and-Spa and Health-Improving Institutions

There is an increased interest to the problems of efficiency of the service activity at the modern stage of development of sanatorium-and-spa and health-improving institutions. That is why, the goal of the article is a scientific substantiation of the methodological foundations of the study of efficiency of the service management of sanatorium-and-spa and health-improving institutions. The article justifies a necessity of the use of the qualimetric methods of analysis when calculating indicators of efficiency of the service management of the sanatorium-and-spa and health-improving institutions. It offers methods of assessment of efficiency of the service management, including: building up of a multi-level hierarchical structure of indicators, which lie in the foundation of the integral estimate of efficiency of the service management of the sanatorium-and-spa and health-improving institutions on the basis of principles and methods of the qualimetric analysis and generalises the formula of its computation.

Key words: efficiency of service management, qualimetric analysis, sanatorium-and-spa and health-improving institutions, integral estimate, tree of indicators.

Fig.: 3. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 10.

Vedmed Nadiya I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Hotel, Restaurant and tourism business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)
E-mail: nadijaw @ukr.net

На сучасному етапі розвитку санаторно-курортних та оздоровчих підприємств спостерігається підвищений інтерес до проблем ефективності сервісної діяльності, оскільки сервіс є одним із основних ресурсів підвищення соціально-економічної ефективності даних підприємств та забезпечує їх стійку позицію на ринку послуг.

Серед усіх методів кількісної оцінки якісних показників найбільш популярними та використовуваними є на сучасному етапі методи кваліметричного аналізу. Термін «кваліметрія» утворений від латинського *qualitas* – якість (*quails* – певний за якістю) і грецького

metreo – вимірюю [1]. Одні з перших спроб зведення до одного показника кількісних та якісних оцінок різних параметрів було зроблено ще на початку минулого сторіччя П. Бріджменом і М. Арановичем. Найбільш активно кваліметрія почала розвиватись із середини 60-х років. Серед її основоположників слід відмітити, у першу чергу, Г. Азгальдова [2], Е. Райхмана [3], А. Гличева та В. Кочетова, О. Субетто [4, 5] та ін.

Кваліметричні методи аналізу використовуються в основному як додатковий інструментарій у процесі управління якістю товарів і послуг [6], водночас І. Лебедев, В. Кудрін та В. Лезерман запропонували комплексну

оцінку ефективності діяльності санаторно-курортних закладів з позицій системного підходу методологічною базою якого є кваліметричні принципи та методи [7].

Разом з тим у науковій літературі недостатньо висвітлено основні принципи та методи оцінки ефективності сервісної діяльності санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами.

Тому *метою* даної статті є розроблення методики побудови інтегральної оцінки ефективності сервісного управління санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами на основі принципів і методів кваліметричного аналізу.

Однією з проблем оцінки ефективності сервісного управління, крім питань визначення оптимальної групи показників ефективності, є проблема оцінки якісних характеристик (критеріїв), які для сервісної діяльності є визначальними. Крім того, оцінка ефективності сервісної діяльності (як ключової та основополагаючої складової діяльності санаторно-курортних та оздоровчих підприємств) у будь-якому випадку має містити і стандартну економічну складову (оцінку ефективності виробничо-господарської діяльності), яка оцінюється кількісно. Тобто виникає актуальне для нинішньої економіки питання поєднання в єдину узагальнюючу оцінку кількісних та якісних показників, що приводить до необхідності надання якісним показникам числового виразу.

Оскільки всі основні принципи та методи кваліметричного аналізу нині відомі фактично всім і активно застосовуються, наприклад, при оцінці ефективності діяльності підприємств, у т. ч. туристичних і санаторно-курортних та оздоровчих, наголосимо лише на деяких аспектах розрахунку інтегрального показника оцінки ефективності сервісного управління, на які більшість сучасних науковців-економістів мало звертають увагу:

1. При оцінці якості послуги одним із найбільш часто використовуваних критеріїв є частота повторних звернень. При цьому очевидно, що це є показником ефективності сервісного управління попереднього до досліджуваного часового періоду. Крім того, враховуючи особливості санаторно-курортної та оздоровчої послуги, цей часовий період зазвичай становить більше одного-двох років, тобто відповідь на дане запитання може бути отримана лише шляхом анкетування («Чи збираєтесь Ви скористатись нашими послугами повторно?»), яке також не є повністю коректним, оскільки, отримавши повний якісний курс лікування та оздоровлення споживач, просто може сподіватись на відсутність у подальшому необхідності у користуванні санаторно-курортними та оздоровчими послугами.

2. Аналогічна ситуація виникає і стосовно деяких інших запитань, які часто використовують менеджери та науковці при анкетуванні. Наприклад, запитання «З яких джерел Ви отримали інформацію про наше підприємство?» не може бути використано при аналізі якості сервісу навіть минулого періоду, оскільки через специфіку санаторно-курортної послуги споживач скористається порадами знайомих тільки у разі виникнення потреби саме у цьому виді лікування та оздоровлення.

3. Підвищення рівня задоволеності відпочиваючих (i , відповідно, ефективності сервісного управління) у поточному періоді ніяк не впливає на ефективність виробничо-господарської діяльності санаторно-курортного та оздоровчого підприємства у даному періоді. Більш того, якість наданих санаторно-курортних і оздоровчих послуг для підприємств із високим індексом сезонності певною мірою впливатиме тільки на економічні результати наступного сезону і лише за умов відсутності значної кількості стохастичних збурювань, у тому числі змін у перевагах та уподобаннях споживачів.

Таким чином, узагальнююча формальна оцінка ефективності сервісного управління завжди є суб'єктивною і може бути лише відносною метрикою ефективності у динаміці за достатньо великі проміжки часу (бажано – від п'яти років).

Незначні покращання результатів вимірювання може надати синтетична кваліметрія, основні методи якої наведено у працях О. Субетто [8, 9, 10], але вищевикладені питання вона не вирішує.

Пропонуємо декілька положень, які, на наше думку, слід враховувати при оцінці ефективності сервісного управління санаторно-курортних та оздоровчих підприємств:

1. Обов'язкова наявність як підсумкового, так і декількох проміжних етапів контролю. Для більшості якісних показників проміжний контроль варто проводити або раз на місяць (для узгодження періоду із щомісячною статистичною звітністю про фінансово-господарську діяльність підприємства і подальшого з'ясування наявності зв'язку між ними з урахуванням часового лага) або за визначений підприємством період, яким може бути або середній термін відпочинку, або, при значній сезонній хвилі, – довжина сезону. Відповідно, у першому випадку підсумковий контроль можна проводити раз на рік, у другому, бажано раз на п'ять років.

2. Для коригуючої характеристики оцінки рівня задоволеності відпочиваючих можна застосовувати класичний метод «таємного гостя», який певною мірою не є суб'єктивним, але для оцінки якості сервісу таке оцінювання має проводитись однією і тією ж особою по декількох близьких за основними характеристиками до санаторно-курортним та оздоровчим підприємствам.

3. Користуючись узагальненою кваліметричною оцінкою ефективності сервісного управління, є сенс уточнити стандартну формулу узагальнюючого показника таким чином:

$$E = (\sum_{i=1}^n \mathcal{A}_i)_t + (\sum_{s=1}^m K_s(t + l_s)), \quad (1)$$

де $(\sum_{i=1}^n \mathcal{A}_i)_t$ – група якісних показників, що відповідають часовому періоду t ;

$(\sum_{s=1}^m K_s(t + l_s))$ – група кількісних показників, в якій показник K_s відповідає часовому періоду $t + l_s$, де l_s – часовий лаг, визначений для даного показника.

Незважаючи на вищенаведені недоліки, кваліметричний аналіз є одним із найбільш вдалих для вирішення поставленого завдання. Оскільки загальні принципи

даної методики достатньо відомі, то на базі стандартних кваліметричних підходів пропонуємо конкретну методику оцінки ефективності сервісного управління (рис. 1).

На рис. 2 представлено дерево властивостей для оцінки ефективності сервісного управління.

На четвертому етапі пропонуємо таку загальну формулу розрахунку інтегральних показників будь-якого рівня ієрархії:

$$\begin{aligned}
 IP(n) = & \sum_{i=1}^m k_i(n+1) \cdot IP_i(n+1) + \\
 & + \sum_{i=m+1}^l k_i(n+1) \cdot P_i(n+1),
 \end{aligned}
 \quad (2)$$

де IP – інтегральний показник;

P – показник, що вже має числове значення;

$IP(n)$ – інтегральний показник n -го рівня ієрархії дерева властивостей;

$k_i(n)$ – коефіцієнт вагомості i -го показника n -го рівня ієрархії.

На останньому етапі за деревом властивостей визначимо вигляд формул розрахунку кожного із інтегральних показників, використовуючи числові значення коефіцієнтів вагомості, розраховані за оцінками експертної групи.

При визначенні числових значень вагових коефіцієнтів для показників кожного рівня ієрархії варто звернути увагу на сформульовані вище зауваження стосовно принципової неможливості визначення їх стандартного

значення для всіх санаторно-курортних та оздоровчих підприємств. Так, коефіцієнт вагомості якості обслуговування і якості послуги (наприклад, лікувальних ресурсів) може принципово відрізнитись для вузькопрофільного санаторію у Карпатах і пансіонату відпочинку в АРК.

До складу експертів бажано включати додатково «внутрішнього» експерта – відпочиваючого, нормуючи його узагальнену оцінку по всіх критеріях з вагою не менше 0,2.

Визначення числових значень було розраховано на прикладі трьох санаторіїв ЗАТ «Трускавецькурорт», які мають подібні характеристики (табл. 1).

На рис. 3 представлено загальну схему визначення оцінки ефективності сервісного управління. Розрахунок показників починається «знизу-догори», але запропонований алгоритм читання більш наочно дає уявлення побудови узагальнюючих показників при створенні дерева властивостей окремим підприємством.

Запропонований алгоритм і схема розрахунку оцінки ефективності сервісного управління розподіляються та уточнюються на рівні окремих санаторно-курортних та оздоровчих підприємств, типів підприємств і рекреаційних зон, але їх можна взяти за основу для власних розрахунків. На рис. 3 запропоновано схему визначення оцінки ефективності сервісного управління на прикладі санаторіїв ЗАТ «Трускавецькурорт».

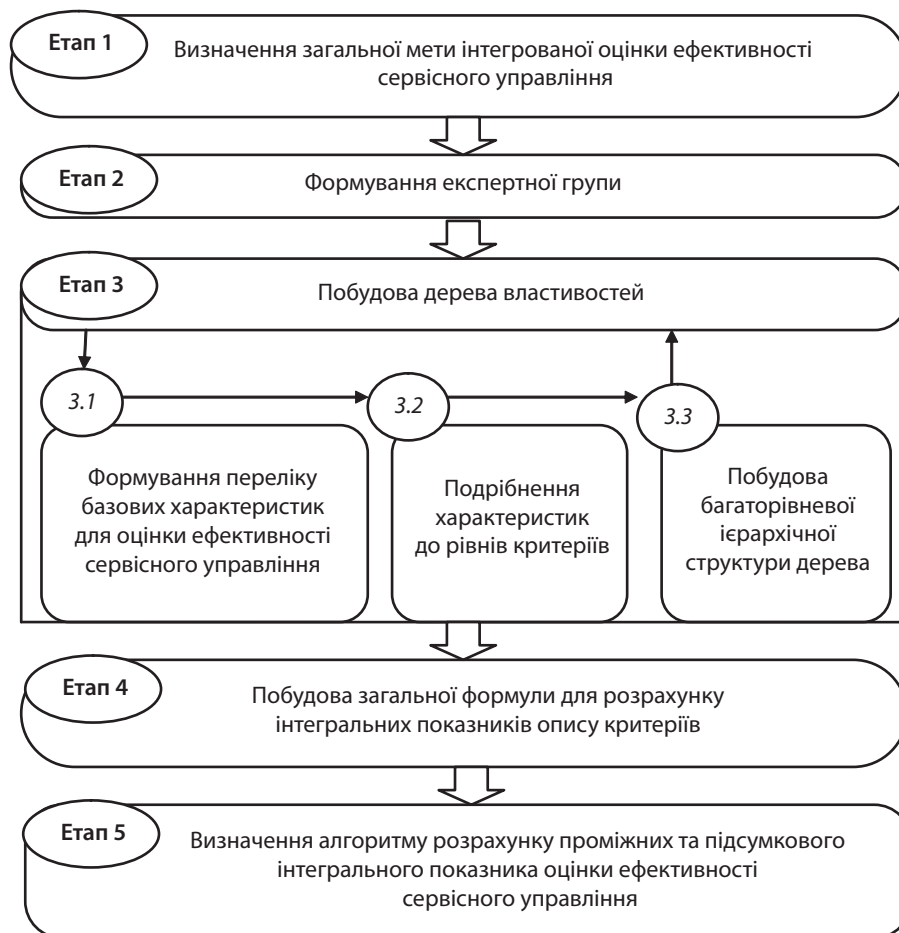

Рис. 1. Методика побудови інтегральної оцінки ефективності сервісного управління

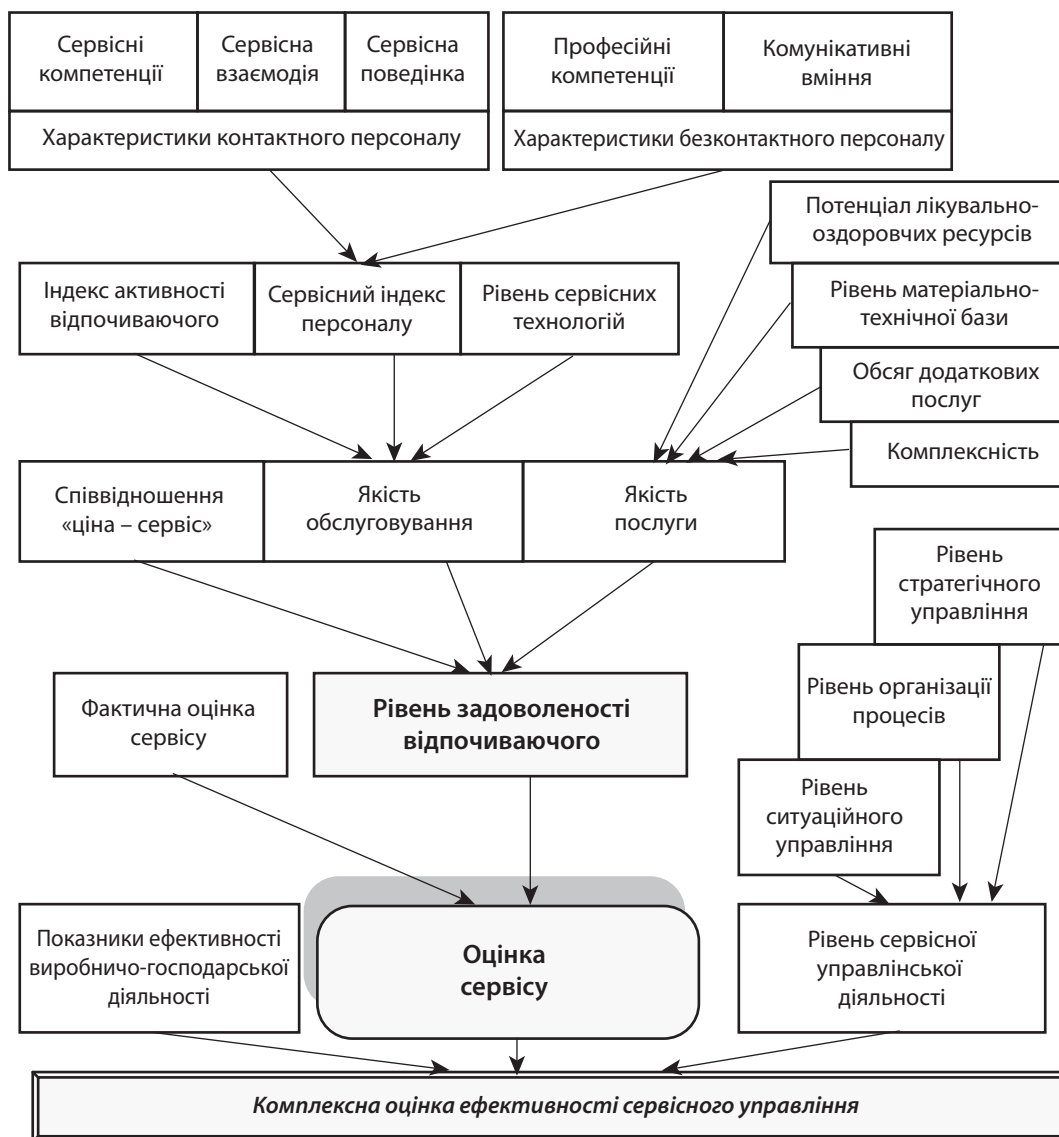

Рис. 2. Дерево показників оцінки ефективності сервісного управління

Таблиця 1

Позначення критеріальних показників дерева властивостей

Назва критерію	Позначення показника
1	2
Комплексна оцінка ефективності сервісного управління	ЕСУ
<i>Рівень ієрархії 1</i>	
1. 1. Показник ефективності виробничо-господарської діяльності	ВГД
1. 2. Оцінка сервісу	ОС
1. 3. Рівень управлінської діяльності	УД
<i>Рівень ієрархії 2</i>	
2. 1. Рівень задоволеності споживача	РЗС
2. 2. Формальна оцінка сервісу	ФОС
3. 1. Рівень стратегічного управління	СтрУ
3. 2. Рівень організації зовнішніх та внутрішніх процесів	ОП
3. 3. Рівень ситуаційного управління	СитУ
<i>Рівень ієрархії 3</i>	
1. 1. Співвідношення «ціна – сервіс»	ЦС

1	2
1.2. Якість обслуговування	ЯО
1.3. Якість послуги	ЯП
<i>Рівень ієрархії 4</i>	
2.1. Індекс активності відпочиваючого	АВ
2.2. Сервісний індекс персоналу	ІП
2.3. Рівень сервісних технологій та інновацій	ТІ
<i>Рівень ієрархії 5</i>	
3.1. Потенціал лікувально-оздоровчих ресурсів	ЛОР
3.2. Рівень матеріально-технічної бази	МТБ
3.3. Обсяг додаткових послуг	ДП
3.4. Комплексність послуги	КП
<i>Рівень ієрархії 6</i>	
2.1. Індекс контактного персоналу	КонтП
2.2. Індекс безконтактного персоналу	БКонтП
<i>Рівень ієрархії 6</i>	
1.1. Сервісна компетентність	СКомп
1.2. Сервісна взаємодія	Вз
1.3. Сервісна поведінка	Пов
2.1. Професійна компетентність	ПКомп
2.2. Комунікативні вміння	КВ

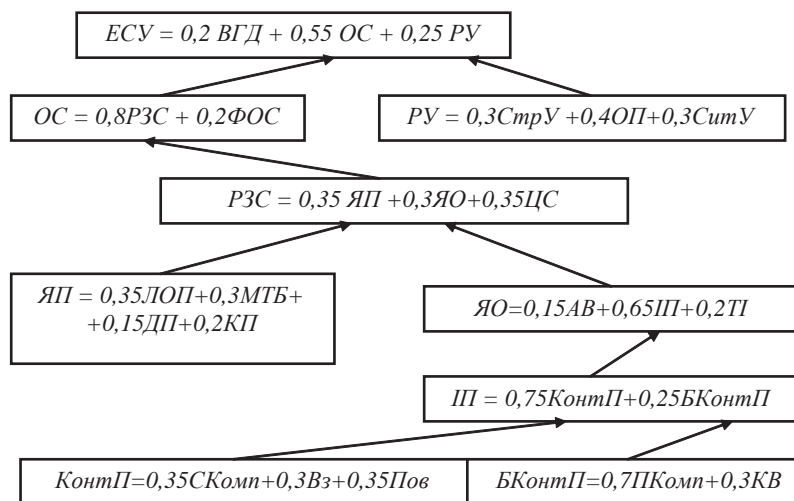

Рис. 3. Схема визначення оцінки ефективності сервісного управління (на прикладі санаторіїв ЗАТ «Трускавецькурорт»)

ВИСНОВКИ

На підставі вищевикладеного зазначимо, що за наявності значної кількості різних підходів до оцінки ефективності діяльності підприємств виникає необхідність системного економічного аналізу ефективності, який розглядає підприємство як цілісну самоорганізуючу систему економічної, соціальної, сервісної та екологічної сфер діяльності. У дослідженні запропоновано використання кваліметричних методів аналізу при розрахунку показників ефективності сервісного управління санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами. Запропонована методика побудови інтегральної оцінки ефективності сервісного управління спрямована не тіль-

ки на аналіз формальних отриманих результатів, а й передбачає урахування альтернативних варіантів розвитку санаторно-курортних та оздоровчих підприємств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Івченко Л. О. Оцінка якості діяльності туристичних підприємств на основі кваліметричного аналізу / Л. О. Івченко, В. Є. Шимкова, І. Б. Левіт // Вісник ДІТБ, 2008. – № 12. – С. 129 – 131.
2. Азгальдов Г. Г. Теория и практика оценки качества товаров (основы кваліметрии) / Г. Г. Азгальдов. – М.: Экономика, 1982. – 256 с.

3. **Азгальдов Г. Г.** О квалиметрии / Г. Г. Азгальдов, Э. П. Райхман. – М. : Издательство стандартов, 1973. – 172 с.
4. **Субетто А. И.** Квалиметрия : монография / А. И. Субетто. – Спб. : Изд-во «Астерион», 2002. – 288 с.
5. **Субетто А. И.** Квалиметрия человека и образования: генезис, становление, развитие, проблемы и перспективы / А. И. Субетто // Материалы XI симпозиума «Квалиметрия в образовании: методология, методика и практика». – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 97 с.
6. **Головач А. И.** Квалиметрический метод оценки гудвилла как инструмент маркетинга фирмы / А. И. Головач [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://science.crimea.edu/zapiski/djvu_econom/2010/econ_3_2010/050_golovach.pdf
7. Методические рекомендации «Комплексная оценка эффективности деятельности санаторно-курортного учреждения как самостоятельного хозяйствующего субъекта: методические подходы и организационные технологии» / И. В. Лебедева, В. С. Кудрин, В. Г. Лейзерман [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/med/11412>
8. **Субетто А. И.** Квалиметрия. Ч. 5. Эффективность как мера качества систем и процессов // А. И. Субетто. – Л. : ВИКИ им. А. Ф. Можайского, 1985. – 46 с.
9. **Субетто А. И.** Введение в квалиметрию высшей школы. Книга 2. Концепция квалиметрии. Система категорий и понятий / А. И. Субетто. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1991. – 122 с.
10. **Субетто А. И.** От квалиметрии человека – к квалиметрии образования (генезис) : монография / А. И. Субетто. – М. : Исследоват. центр проблем кач-ва под-ки спец-ов, 1993. – 242 с.

REFERENCES

- Azgal'dov, G. G. *Teoriia i praktika otsenki kachestva tovarov (osnovy kvalimetrii)* [Theory and practice of assessing the quality of the goods (basics of quality control)]. Moscow: Ekonomika, 1982.
- Azgal'dov, G. G., and Raykhman, E. P. *O kvalimetrii* [About qualimetry]. Moscow: Izdatel'stvo standartov, 1973.
- Golovach, A. I. "Kvalimetriceskiy metod otsenki Gudvilla kak instrument marketinga firmy" [Qualimetric Goodwill's method of evaluating of the company as a marketing tool]. http://science.crimea.edu/zapiski/djvu_econom/2010/econ_3_2010/050_golovach.pdf
- Ivchenko, L. O., Shymkova, V. Ie., and Levit, I. B. "Otsinka iakosti diialnosti turystychnykh pidpriemstv na osnovi kvalimetrychnoho analizu" [Evaluation of the quality of tourism enterprises based qualimetric analysis]. *Visnyk DITB*, no. 12 (2008): 129-131.
- Lebedeva, I. V., Kudrin, V. S., and Leyzerman, V. G. "Kompleksnaia otsenka effektivnosti deiatelnosti sanatorno-kurortnogo uchrezhdeniia kak samostoiatel'nogo khoziaystvuiushchego subekta: metodicheskie podkhody i organizatsionnye tekhnologii" [A comprehensive evaluation of the effectiveness of sanatorium-and-spa institutions as an independent entity: methodological approaches and organizational technology]. <http://www.lawmix.ru/med/11412>
- Subetto, A. I. *Kvalimetriia* [Qualimetry]. St. Petersburg: Asterion, 2002.
- Subetto, A. I. "Kvalimetriia cheloveka i obrazovaniia: genезis, stanovlenie, razvitie, problemy i perspektivy" [Qualimetry

Human education and qualimetry: Genesis, formation, development, problems and prospects]. *Kvalimetriia v obrazovanii: metodologija, metodika i praktika*. Moscow: Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2006: 97.

Subetto, A. I. *Kvalimetriia. Effektivnost kak mera kachestva sistem i protsessov* [Qualimetry. Efficiency as a measure of the quality of systems and processes]. Leningrad: VIKI im. A. F. Mozhayskogo, 1985.

Subetto, A. I. *Vvedenie v kvalimetriiu vysshey shkoly* [The introduction of quality control in higher education]. Moscow: Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 1991.

Subetto, A. I. *Ot kvalimetrii cheloveka – k kvalimetrii obrazovaniia (genезis)* [From qualimetry human – to qualimetry of education (genesis)]. Moscow: Issledovat. tsentr problem kach-va pod-ki spets-ov, 1993.

АНАЛІЗ СТАНУ ОПЕРАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

ЗАХАРОВ В. А., ІВАНОВА В. Й.

УДК 681.3.07

Захаров В. А., Іванова В. Й. Аналіз стану операційного менеджменту на промислових підприємствах

Проведено аналіз стану операційного менеджменту на промислових підприємствах Харківського регіону, визначено основні проблеми та запропоновано шляхи покращення якості операційного менеджменту на промислових підприємствах України. Виділено фактори конкурентного середовища операційної системи, які здійснюють найбільший вплив на операційний менеджмент промислового підприємства. Побудовано картку проблем і дерево цілей усунення проблем операційного менеджменту.

Ключові слова: операційний менеджмент, операційна система, операційні пріоритети, якість операційного менеджменту.

Рис.: 3. **Бібл.:** 11.

Захаров Володимир Андрійович – викладач, кафедра економіки, організації та планування діяльності підприємства, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: vzakharov1986@gmail.com

Іванова Валентина Йосипівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки, організації та планування діяльності підприємств, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 681.3.07

UDC 681.3.07

Захаров В. А., Іванова В. И. Анализ состояния операционного менеджмента на промышленных предприятиях

Проведен анализ операционного менеджмента на промышленных предприятиях Харьковского региона, определены основные проблемы и предложены пути улучшения качества операционного менеджмента на промышленных предприятиях Украины. Выделены факторы конкурентной среды операционной системы, наиболее влияющие на операционный менеджмент промышленного предприятия. Построена карта проблем и дерево целей устранения проблем операционного менеджмента.

Ключевые слова: операционный менеджмент, операционная система, операционные приоритеты, качество операционного менеджмента.

Рис.: 3. **Библ.:** 11.

Захаров Владимир Андреевич – преподаватель, кафедра экономики, организации и планирования деятельности предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: vzakharov1986@gmail.com

Іванова Валентина Йосифівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки, організації та планування діяльності підприємств, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Zakharov V. A., Ivanova V. I. Analysis of the State of Operation Management at Industrial Enterprises

The article analyses operation management at industrial enterprises of the Kharkiv region, identifies main problems and offers ways of improvement of the quality of operation management at industrial enterprises of Ukraine. It marks out the factors of the competitive environment of the operation system, which exert significant influence on operation management of an industrial enterprise. It builds a diagram of problems and a tree of goals of elimination of problems of operation management.

Key words: operation management, operation system, operation priorities, quality of operation management.

Рис.: 3. **Bibl.:** 11.

Zakharov Vladimir A. – Lecturer, Department of Economics, organization and business planning, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: vzakharov1986@gmail.com

Ivanova Valentina I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economy, Organization and Planning of Activity of the Enterprises, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

У вітчизняній літературі все більше число експертів приходять до висновку про те, що найбільш актуальним завданням господарської діяльності слід вважати виявлення проблем на промислових підприємствах, а саме: проблем, пов'язаних з операційним менеджментом, з їх подальшим успішним рішенням.

Операційний менеджмент як елемент системи управління значно впливає на ефективність діяльності, інтегруючи взаємодію підрозділів підприємства його взаємозв'язки з постачальниками і споживачами.

Аналізом проблем операційного менеджменту та вдосконаленням його ефективності займалися такі зарубіжні та відчизняні вчені: М. Мескон, Л. Геловей, Р. Б. Чейз, Р. Ф. Якобс, Дж. Лайкер, Дж. Риггс, О. М. Горелик, А. Н. Стерлигова, А. В. Фель, В. Й. Іванова, Н. О. Сухарев, А. С. Курочкін, Р. А. Фатхутдинов, О. М. Сумець та інші.

Метою даної статті є аналіз стану операційного менеджменту на промислових підприємствах Харків-

ського регіону, визначення основних проблем і шляхів покращення якості операційного менеджменту на промислових підприємствах України.

Для проведення аналізу стану операційного менеджменту на промислових підприємствах Харківської області (ПАТ «Завод ім.Фрунзе», ПАТ «Гідропривід», ПАТ «Електромаш», ПАТ «ХЕЛЗ «Укрелектромаш», ПрАТ «Лозівський ковальсько-механічний завод», ДП «ХАЗ», ПАТ «Світ Шахтаря», ПАТ «Турбоатом», ПуАО «ХАРП», ПАТ «ФЕД») використовувалися такі заходи: проведення опитування та анкетування, аналіз звітності та документації підприємства, аналіз літературних джерел, пов'язаних з діяльністю промислових підприємств.

Аналіз динаміки розвитку промислових підприємств Харківської області в період з 1991 по 2011 рр. показав, що їм властиві практично ті ж тенденції, що і всій промисловості України: 1991 – 1998 рр. – період значного падіння промислового виробництва, коли з 1991 по 1996 рр. воно скоротилося на 49%. Таким чином,

до 1997 р. промисловість області в цілому була депресивною галуззю, що знаходиться в стані стагнації. Спад виробництва супроводжувався низьким рівнем інвестицій, скороченням працівників, перевищенням виробництва товарів над грошовою масою. З 1997 р. у цілому спостерігається тенденція підйому промисловості з чергуванням прискорення темпів зростання і їх зниження. Прискорення темпів зростання обсягів промислового виробництва відповідає періоду 2001 – 2005 рр., коли Харківська область мала статус території пріоритетного розвитку та інвестування і прямі іноземні інвестиції в економіку області за чотири роки збільшились в 4,5 раза. Починаючи з 2005 р., спостерігається зростання обсягів промислового виробництва темпами, що знижуються: 103,1%; 102,6% з подальшим зниженням темпів промислового виробництва в 2008 – 2012 рр. спочатку на 5,2%, а потім на 21,9% [4, 5, 6].

Усі проблеми, з якими стикаються вітчизняні промислові підприємства, можна умовно поділити на дві групи: проблеми професійного управління та виробничо-економічні проблеми.

Проблеми професійного управління: труднощі організації роботи; неправильне розуміння сутності процесу управління; неповний аналіз ефективності систем управління; проблема взаємини з персоналом; неправильно обраний стиль управління.

Виробничо-економічні проблеми: проблеми макросередовища; виробничі проблеми; проблеми маркетингу, реклами та збуту; фінансово-економічні проблеми; непрофесіоналізм кадрів.

До числа основних проблем професійного управління відноситься труднощі організації роботи, яка може в себе включати: неконкретну постановку завдань і тривалий час їх вирішення; недостатній інструктаж і координацію; нечіткий розподіл обов'язків; проблему документообігу; рішення другорядних питань; відсутність стратегічних цілей і місії організації; проблеми, пов'язані з делегуванням відповідальності; схильність бачити причини труднощів ззовні, а не всередині організації; недооцінка ступеня серйозності перешкод; невідома менеджерів планувати альтернативи і забезпечувати фактичне виконання рішень; незнання методів аналізу ситуацій, управлінських технологій.

Неправильне розуміння сутності процесу управління призводить до зниження керованості підприємства. Керуюча ланка завантажена роботою, що фактично виключає її із системи управління. Вона мало встигає як в оперативній роботі, так і в стратегії підприємства. Заступники генерального директора в плані зайнятості більш вільні люди, мають час для вирішення проблем, але не мають необхідних повноважень. Відповідальність провідних менеджерів чітко не визначена. Неясність у розподілі й формулюваннях відповідальності, повноважень та правил взаємодії призводить до некерованості процесів, конфліктності та неузгодженості процесів управління.

Ще однією проблемою є неповний аналіз ефективності систем управління. Оскільки згідно з поширеною думкою 99% причин невідповідностей на промислових підприємствах розташовується в просторі між функціо-

нальними підрозділами, то проведення внутрішніх перевірок всередині цих підрозділів дозволяє відшукати і ліквідувати максимум 1% проблем.

Спроб змінити принципи побудови організаційної структури підприємств практично немає. Матриця відповідальності, побудована на принципах функціональних відділів, не виконує своєї ролі підвищення керованості підприємством, як і внутрішні аудити систем якості. У такій матриці зникають усі нюанси взаємини керівників різних підрозділів. Реальність систем управління така, що у кожного керівника є своя думка з приводу того, хто відповідає за досягнення тих чи інших результатів, хто саме і яким чином повинен аналізувати ефективність системи управління.

Наступною узагальненою проблемою є неправильна організація управління персоналом. Багато керівників не використовують індивідуальні особливості працівників, не враховують думки колективу, не вміють управляти конфліктами в цілях розвитку і зростання. На багатьох підприємствах існують такі проблеми, як прогули, запізнення.

Важливе значення для підприємства має його навколишнє конкурентне середовище. Україна за останнє десятиріччя пережила серйозну політико-економічну кризу, багато підприємств опинилися на межі банкрутства. Відсутність науково обґрунтованої стратегічної програми економічного, управлінського і соціального розвитку суспільства, вкрай низький рівень культури управління в усіх сферах суспільного життя: від вищих, державних ієрархічних рівнів і до управління підприємствами, складність організаційних структур управління, їх слабка адаптація до змін зовнішніх умов є одними з основних причин кризи. У цих умовах змушені працювати підприємства, постійно стикаючись з такими проблемами макросередовища, як: нестійкість курсу гривні; зовнішній і внутрішній борги держави; криміналізація промисловості та послуг; свавілля чиновників; правова незахищеність підприємств; невідповідність законодавчої бази та податкової системи; політична та економічна нестабільність в країні.

Іншою групою проблем організації є проблеми виробництва. Основні умови, які свідчать про наявність в організації таких проблем: зниження обсягів випуску продукції; низька якість продукції, що випускається; високий рівень браку; неповне використання виробничих потужностей; високий рівень травматизму; неорганізованість діяльності по роботі з постачальниками; низька якість сировини, що постачається; обмеженість ресурсів; не сертифіковані системи якості.

Відповідальність за брак несуть рядові співробітники, насамперед виробничі робітники. Розрив у доходах між заступником директора і кваліфікованим робітником робить проблематичним підвищення якості продукції, що випускається. На багатьох промислових підприємствах спостерігаються наслідки придбання у посередника великої партії неякісної продукції. Неякісний напівфабрикат використовується для виготовлення бракованої продукції, але відповідають за брак рядові робітники, а не керівництво, з вини якого були придбані неякісні матеріали і комплектуючі.

Ще однією групою проблем є відсутність систем маркетингу і збуту продукції. Основними проблемами цієї групи є: незнання реальної ситуації на ринку; нерівні умови конкуренції; відсутність зворотного зв'язку зі споживачами; мала частка ринку збуту; низький платоспроможний попит; відсутність оперативності отримання інформації про ринки збуту; невідповідність вимог у контрактах; затримки в постачанні продукції.

Багато підприємств продають свою продукцію численним посередникам, не уточнюючи в договорах з ними всіх необхідних характеристик продукції, а також умов, в яких буде працювати продукція. Незнання свого кінцевого споживача трансформується в Рекламацийні акти та зауваження від клієнтів. Значна частина рекламаций виникає через відсутність зворотного зв'язку з клієнтом, через те, що система управління не орієнтована на споживача.

Однією з основних груп проблем підприємства є фінансово-економічні проблеми, які можуть включати в себе: низький рівень прибутку; відсутність темпів зростання основних економічних показників; проблему автоматизації фінансового обліку; високу вартість кредитів; непрофесійно складені бізнес-плани; трудність укладення спільних проектів з інвестування у виробництво.

Людина, у якій відсутня можливість професійного та особистого розвитку в організації, навряд чи може бути відданою їй. Проблеми професіоналізму кадрів є актуальними для промислових підприємств: брак знань, досвіду і здібностей персоналу; відсутність свободи і самостійності кадрів; занижена оцінка реального потенціалу працівників; погані навички комунікації в організації; відсутність узгодженості дій персоналу; неповне володіння інформацією.

Інформація від керівництва та від робочого про одну й ту ж саму подію сильно відрізняється. Перепони на шляху інформаційних потоків дивно міцні. Службовці, робітники, керівники середньої ланки страждають від браку службової інформації.

Проведення анкетування та опитування на промислових підприємствах з виявлення стану операційного менеджменту дали такі результати.

При опитуванні щодо впливу факторів конкурентного середовища на промислове підприємство було виявлено, що найбільше впливають такі фактори:

- ✦ *науково-технічний прогрес* – відсутність сучасних вітчизняних розробок, направлених на ефективне управління виробництвом і підприємством;
- ✦ *постачальники* – поганий взаємозв'язок із постачальниками, несвоєчасні поставки, незадовільна якість ресурсів;
- ✦ *ринок* – погано вивчені потреби споживачів, наявність більш якісної продукції європейських конкурентів і дешевої продукції китайських виробників.

Також під час опитування та дослідження промислових підприємств були виявлені найбільш поширені проблеми на українських підприємствах, пов'язані з операційним менеджментом. Це неефективне управ-

ління операційною системою підприємства та застарілі методи управління, що, у свою чергу, породжує такі проблеми: неритмічна робота виробництва підприємства, несвоєчасне постачання, великі витрати на виробництво продукції, великі витрати на виробництво продукції.

Для усунення вищезазначених проблем операційного менеджменту на промисловому підприємстві перш за все необхідно запроваджувати прогресивні методи та системи управління операційною системою, які будуть адаптовані до українських реалій.

При дослідженні питань, які пов'язані з використанням сучасних методів, принципів, інструментів управління операційною системою, було отримані такі результати: лише на одиничних промислових підприємствах Харківського регіону намагалися запровадити сучасні підходи до управління операційною системою, наприклад на ХЕЛЗ «Укрелектромаш» намагалися запровадити елементи бережливого виробництва та деякі операційні пріоритети, але через відсутність методів запровадження сучасних концепцій в умовах України ці прагнення не дали результату.

Під час спостереження організації виробництва в цехах промислових підприємств були виявлені найбільш поширені проблеми, які характерні для всіх промислових підприємств, на яких проводилось дослідження, а саме:

1. Нагромадження на робочому місці готової продукції та деталей.
2. Втрати часу на зайві рухи та пошук інструментів та деталей.
3. Поганий взаємозв'язок між основними та допоміжними працівниками.
4. Зупинки конвеєру по технічних причинах.
5. Відсутність порядку на робочому місці.
6. Відсутність чіткої зони для готової продукції, деталей, комплектуючих та інструментів.
7. Низький рівень стандартизації процесу виробництва.
8. Наявність «вузьких місць».

Усі ці проблеми породжують великі втрати часу, що, у свою чергу, знижує швидкість виконання виробничої програми та збільшують собівартість продукції.

На основі аналізу проблем промислових підприємств була побудована предметна область проблем операційного менеджменту на промислових підприємствах (рис. 1).

Також на основі проведеного аналізу стану операційного менеджменту побудована карта проблеми. Карти проблем дає ситуаційний аналіз і показує «больові точки» в операційному менеджменті на промисловому підприємстві, де виникає найбільше проблем. Карта проблем операційного менеджменту підприємства представлена на рис. 2.

Після аналізу проблем, які виникають при низькій якості операційного менеджменту на промисловому підприємстві, було побудовано дерево цілей вирішення цих проблем, яке представлено на рис. 3.

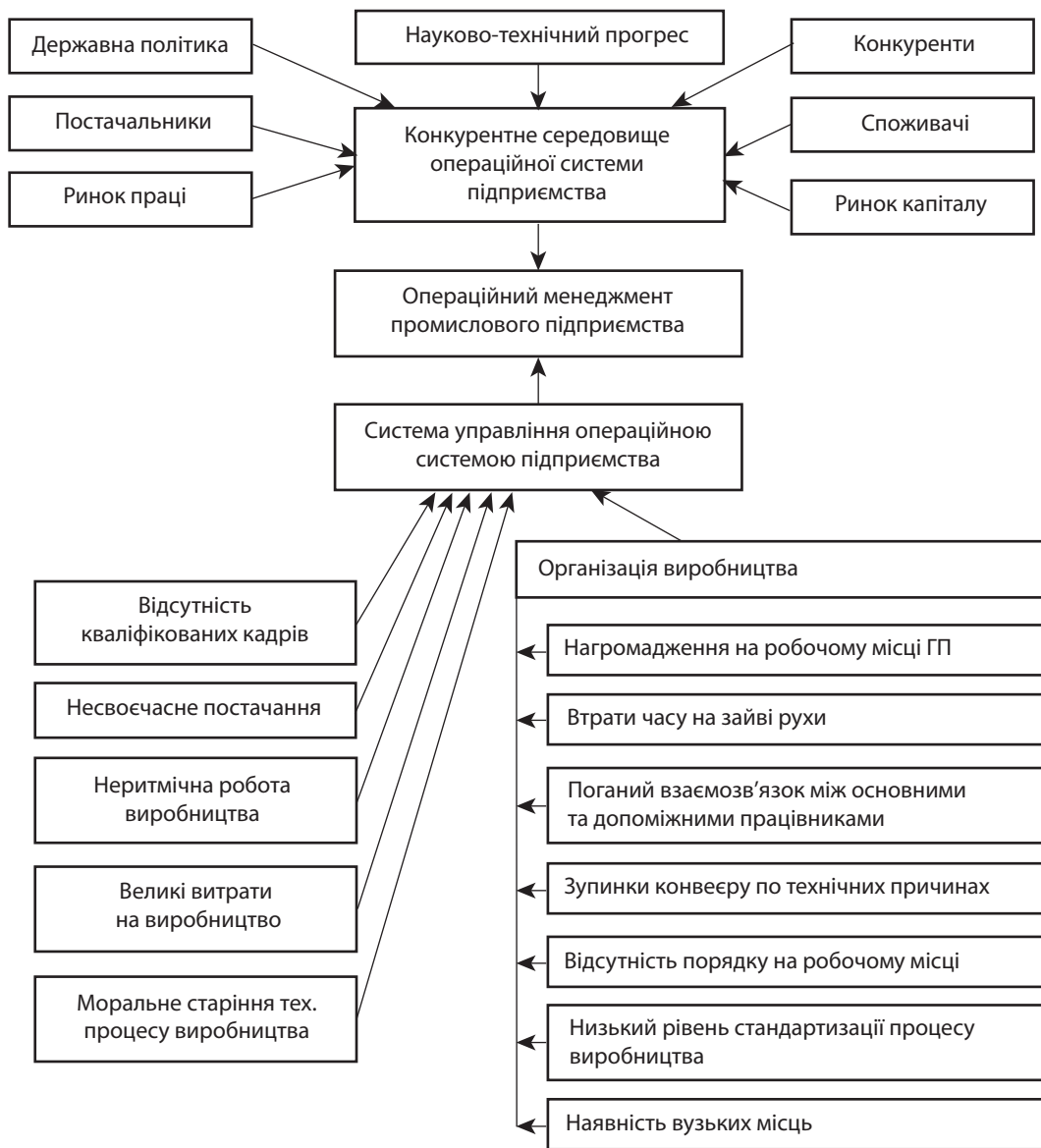

Рис. 1. Проблеми операційного менеджменту на промислових підприємствах

ВИСНОВКИ

Під час аналіз стану операційного менеджменту на промислових підприємствах Харківської області були виявлені основні проблеми, з якими стикаються промислові підприємства в конкурентному середовищі (постачальники, споживачі та конкуренти, науково-технічний прогрес) та всередині операційної системи підприємства (проблеми пов'язані з організацією та управлінням виробництва), на основі чого побудована карта проблем і проведено аналіз предметної області, а також визначено шляхи вирішення цих проблем. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Іванова В. Й.** Операційний менеджмент у системі управління організацією навчальної дисципліни «Операційний менеджмент»: навчальний посібник. Ч. 2 / В. Й. Іванова, О. М. Тімонін, К. В. Ларіна. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2011. – 160 с.
2. **Лайкер Дж.** Практика Дао Toyota: Руководство по внедрению принципов менеджмента Toyota / Джеффри

Лайкер. Давид Майер / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 588 с.

3. **Курочкин А. С.** Операционный менеджмент: учеб. пособие / А. С. Курочкин. – К.: МАУП, 2000. – 114 с.

4. Офіційний сайт агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smida.gov.ua/>

5. Офіційний сайт головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/>

6. **Салун М. М.** Розвиток українських промислових підприємств: тенденції та проблеми відтворення і модернізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/business-economics-and-production-management-311/7696-ukrainian-news-rozvitok-promyslova-pdprimstv-tendents-an-issue-vdtvorennia-s-modernizats>

7. **Оно Т.** Производственная система Тойоты. Уход от массового производства / Т. Оно. – М.: ИКСИ, 2005. – 272 с.

8. **Хоббс Д. П.** Внедрение бережливого производства / Д. П. Хоббс / Пер. с англ. П. В. Гомолко. – Минск: Грещов Паблিশен, 2007. – 352 с.

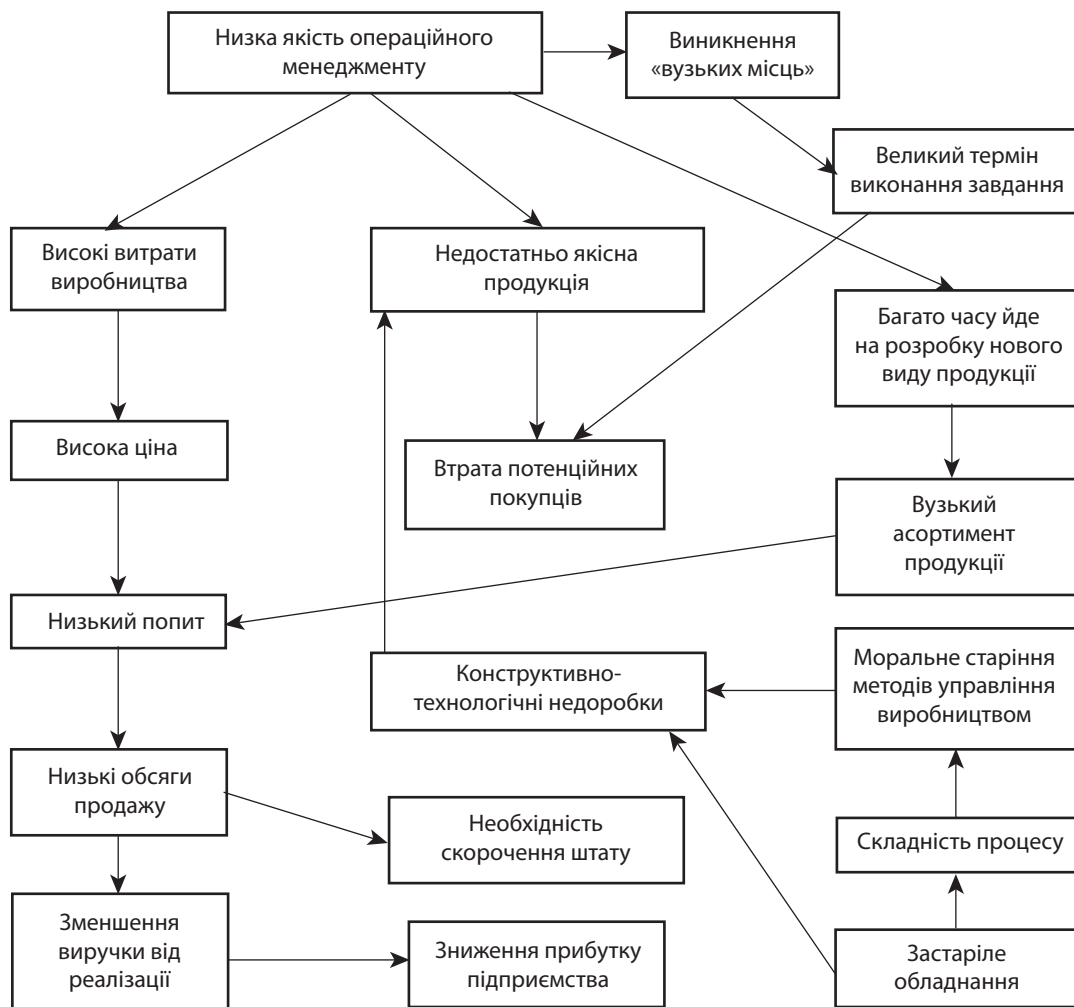

Рис. 2. Карта проблем операційного менеджменту на промисловому підприємстві

9. Чейз Ричард Б. Производственный и операционный менеджмент / Ричард Б. Чейз, Николас Дж. Эквилайн, Роберт Ф. Якобе / Пер. с англ. – 8-е изд. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2001. – 704 с.

10. Яременко О. Л. Операционный менеджмент : учебник / О. Л. Яременко, А. М. Сумец. – Харьков : ФОЛІО, 2002. – 213 с.

11. Hanna M. D. Integrated operations management. Adding value for customers / M. D. Hanna, W. R. Newman. – 1st edition. – New Jersey : Prentice Hall, 2001. – 753 p.

REFERENCES

Cheyz, R. B., Ekvilayn, N. Dzh., and Yakobe, R. F. *Proizvodstvennyy i operatsionnyy menedzhment* [Production and Operations Management]. Moscow: Viliams, 2001.

Hanna, M. D., and Newman, W. R. *Integrated operations management. Adding value for customers*. New Jersey: Prentice Hall, 2001.

Ivanova, V. I., Timonin, O. M., and Larina, K. V. *Operatsiyni menedzhment u systemi upravlinnia orhanizatsiiei navchalnoi dystsypliny «Operatsiyni menedzhment»* [Operations Management in the management organization of the course "Operations Management"]. Kharkiv: KhNEU, 2011.

Khobbs, D. P. *Vnedrenie berezhlivogo proizvodstva* [The introduction of lean manufacturing]. Minsk: Gretsov Publishen, 2007.

Kurochkin, A. S. *Operatsionnyy menedzhment* [Operations Management]. Kyiv: MAUP, 2000.

Layker, D., and Mayer, D. *Praktika Dao Toyota: Rukovodstvo po vnedrenniu printsipov menedzhmenta Toyota* [The practice of Tao Toyota: Guidelines for the implementation of the management principles Toyota]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2006.

Ono, T. *Proizvodstvennaia sistema Toyoty. Ukhodia ot massovogo proizvodstva* [The Toyota production system. Moving away from mass production]. Moscow: IKS, 2005.

Ofitsiyniy sait ahentstva z rozvytku infrastruktury fondovoho rynku Ukrainy. <http://www.smida.gov.ua/>

Ofitsiyniy sait holovnoho upravlinnia statystyky u Kharkivskii oblasti. <http://kh.ukrstat.gov.ua/>

Salun, M. M. "Rozvytok ukrainskykh promyslovykh pidpriemstv: tendentsii ta problemy vidtvorennia i modernizatsii" [Development of Ukrainian industry: trends and problems of reproduction and modernization]. <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-311/business-economics-and-production-management-311/7696-ukrainian-news-rozvitok-promyslova-pdprimstv-tendents-an-issue-vdtvorennia-s-modernizats> Yaremenko, O. L., and Sumets, A. M. *Operatsionnyy menedzhment* [Operations Management]. Kharkov: FOLIO, 2002.

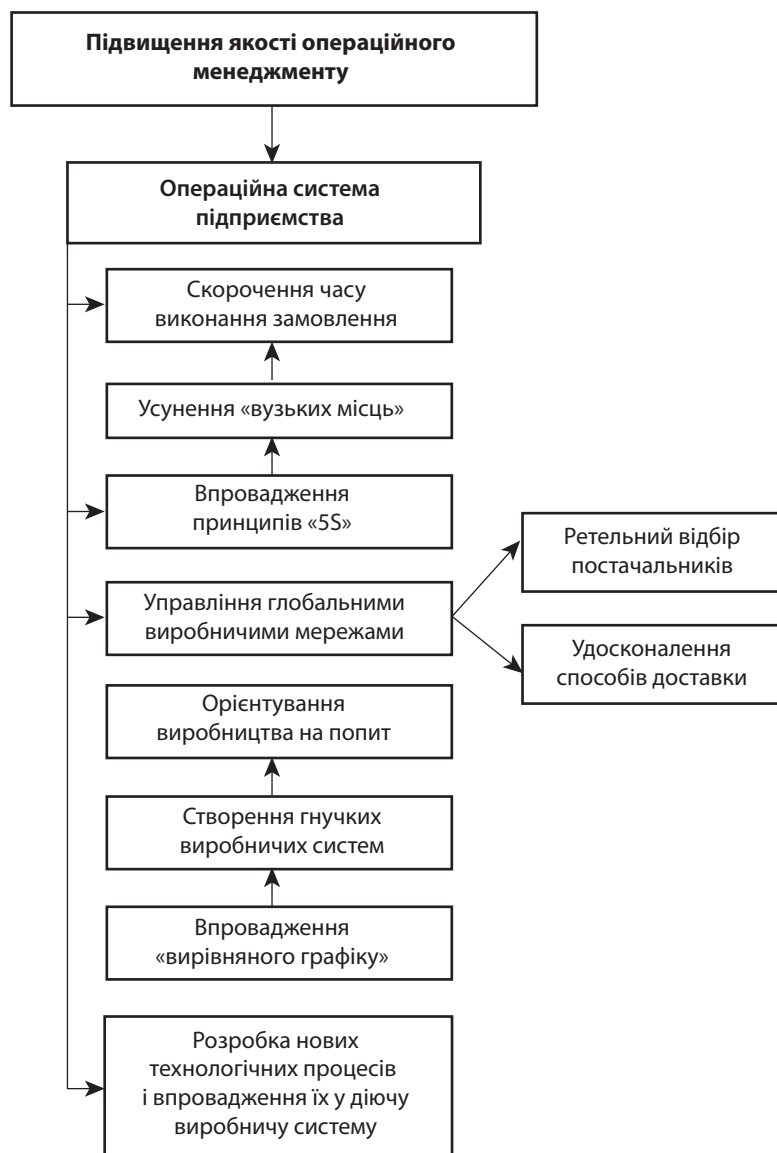

Рис. 3. Дерево цілей підвищення якості операційного менеджменту на підприємстві

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯМ РИЗИКІВ

КЛИМЕНКО С. М.

УДК 658.5 : 338.45 (477)

Клименко С. М. Формування стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків

У статті обґрунтовано положення про те, що для підвищення життєздатності системи й прискорення її розвитку необхідно допускати, а в певних межах навіть навмисно створювати джерела випадкових впливів. Акцентовано увагу на доцільності комплексного використання існуючих методологічних підходів до управління розвитком підприємства, що дозволить нівелювати вплив зовнішніх чинників і циклічність розвитку світового та національного господарства. Сформовано зв'язок управління розвитком з ризиками підприємства. Запропоновано кількісну оцінку стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків, яка дозволить аналізувати вплив як окремих складових зовнішнього і внутрішнього ризиків, так і їх сукупний вплив.

Ключові слова: управління, розвиток, методологічні підходи, кількісна оцінка стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків.

Формул: 5. **Бібл.:** 15.

Клименко Світлана Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра економіки підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: kneusvetlana@ukr.net

УДК 658.5 : 338.45 (477)

UDC 658.5 : 338.45 (477)

Клименко С. М. Формирование стратегии развития предприятия с учетом рисков

Klimenko S. M. Formation of the Strategy of Enterprise Development with Consideration of Risks

В статье обосновано положение о том, что для повышения жизнеспособности системы и ускорения ее развития необходимо допускать, а в определенных пределах даже преднамеренно создавать источники случайных событий. Акцентировано внимание на целесообразности комплексного использования существующих методологических подходов к управлению развитием предприятия, что позволяет нивелировать влияние внешних факторов и цикличности развития мирового и национального хозяйства. Сформирована связь управления развитием предприятия с рисками. Предложена количественная оценка стратегии развития предприятия с учетом рисков, которая позволит анализировать влияние внешних и внутренних рисков по отдельности и их совместное влияние.

The article justifies the argument that in order to increase viability of a system and accelerate its development it is necessary to allow and, within certain limits, deliberately create sources of random events. It focuses on expediency of the complex use of existing methodological approaches to management of development of an enterprise, which allows grading influence of external factors and cyclic nature of development of the world and national economy. It forms connection of management of enterprise development with risks. It offers a quantitative assessment of the strategy of enterprise development with consideration of risks, which allows analysing influence of external and internal risks separately and jointly.

Ключевые слова: управление, развитие, методологические подходы, количественная оценка стратегии развития предприятия с учетом риска.

Key words: management, development, methodological approaches, quantitative assessment of the strategy of enterprise development with consideration of risks.

Формул: 5. **Библ.:** 15.

Formulae: 5. **Bibl.:** 15.

Клименко Светлана Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра экономики предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

Klimenko Svetlana M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Business Economy, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: kneusvetlana@ukr.net

E-mail: kneusvetlana@ukr.net

Сучасні дослідження суспільних відносин доводять, що проблема ризику набирає щораз більшого загальноекономічного значення, оскільки ризик сприймається одним із образотворчих чинників сучасного і особливо майбутнього суспільства. Ряд авторів вбачає у цьому навіть зміну політико-економічних акцентів і започаткування процесу формування на базі сучасного «індустріального суспільства» його новітньої фази – «суспільства ризику». Головною проблемою управління розвитком підприємства буде не стільки зростаючі потреби на засоби для фінансування нових інвестицій, скільки необхідність резервування капіталу з метою забезпечення тих потреб, які будуть викликані ризиками.

Проблеми управління розвитком знайшли значне відображення в економіці, причому як на макрорівні – у формі економічного зростання в роботах Дж. М. Кейнса, Дж. Міда, У. Росту, так і на мікрорівні – у контексті організаційної екології М. Ханнана, Г. Керрола та Дж. Фрімена та еволюційної економіки Р. Нельсона та С. Уінтера [7]. Проблеми ризиків аналізуються в роботах В. П.

Буянова, І. Т. Балабанова [3], М. В. Грачової, Р. М. Качалова, Г. Б. Клейнера, В. В. Ковальова, М. Г. Лапуста [6], В. Т. Севрук, В. А. Тамбовцева, Е. А. Уткіна, Н. В. Хохлова, Н. Ю. Подольчака [8], Н. А. Янковського [11].

Розглядаючи економічні теорії, які стосуються розвитку економічної системи, можна дослідити, що жодна з них не дає відповіді на питання, яким чином повинно розвиватися промислове підприємство в умовах невизначеності та ризику, при виникненні необхідності докорінних змін його існування. З огляду на це, виключного значення набуває проведення комплексного дослідження в напрямку аналізу існуючої наукової бази методологічних підходів до управління розвитком підприємств, яке дозволяє визначити, що основні теоретичні передумови ефективного розвитку промислових підприємств полягають у розвитку внутрішнього потенціалу підприємства. Метою статті є узагальнення методологічних підходів і вдосконалення управління розвитком підприємств за рахунок розроблення кількісної оцінки стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків.

Непередбачувані умови функціонування суб'єктів господарювання характеризуються високим рівнем невизначеності й динамічності та зумовлюють необхідність пошуку нових, відповідних сучасним реаліям методичних підходів до забезпечення успішного довгострокового розвитку підприємства. В умовах невизначеності та швидкозмінності конкурентного середовища традиційні методи управління підприємством мало підходять. Оптимальним процесом, який направлений на виживання й стабільне функціонування підприємства в подібних умовах, є розвиток, що є важливою умовою ефективності життєдіяльності підприємства в конкурентній боротьбі.

Економічний розвиток найчастіше розглядається як багатовимірний процес, що охоплює глибоку переорієнтацію та модернізацію всієї економічної системи, передбачає здійснення радикальних змін в інституціональній, соціальній та адміністративній сферах. Різноманіття поглядів на причини розвитку можна представити у вигляді чотирьох груп.

Перша група дослідників пов'язує розвиток із реалізацією поставлених цілей. Ця точка зору виходить із поведінки соціальних, людських систем. І причиною такого розвитку є потреби і бажання людей. Друга група розглядає розвиток як наслідок процесу адаптації до середовища. Така поведінка властива більшою мірою біологічним (соціальним) системам. Дарвінізм був заснований на цій точці зору. Третя група вважає джерелом розвитку суперечності, які виникають в системах. Вирішення протиріч – є розвиток. Четверта група бачить розвиток у прагненні до досконалості, прогресу. На жаль, результати змін часто стають зрозумілі тільки після звершення події. Іноді замість прогресу виходить регрес. Розвиток може йти як по лінії прогресу, так і регресу та виражатися в еволюційній або революційній формах.

Концепція управління розвитком підприємства повинна бути побудована на основі використання загальних законів природного світу та формуванні законів розвитку суб'єкта господарювання [15, с. 67 – 69]: синергії, самозбереження, інформованості, єдності аналізу та синтезу та пропорційності.

Саме на них базуються різноманітні методологічні підходи, під якими розуміється єдиний, цілісний напрямок використання логіки, принципів і методів. Узагальнення наукових джерел дало підстави автору систематизувати існуючі методологічні підходи до управління розвитком підприємства [1 – 9, 11, 12]:

- ✦ *адаптивний* – цілеспрямована зміна параметрів, структури і властивостей соціально-економічної системи у відповідь на різні обурення зовнішнього і внутрішнього середовища;
- ✦ *еволюційний* – постійне відновлення виробництва об'єкта для задоволення потреб конкретного ринку з меншими сукупними витратами на одиницю корисного ефекту;
- ✦ *інноваційний* – розвиток на основі активізації інноваційної діяльності;
- ✦ *комплексний* – одночасна розробка технічних, екологічних, економічних, організаційних, психологічних та інших аспектів управління в їх взаємозв'язку;

- ✦ *маркетинговий* – орієнтація управляючої підсистеми на споживача;
- ✦ *нормативний* – встановлення нормативів управління за всіма підсистемами системи стратегічного менеджменту;
- ✦ *процесний* – серія послідовних, безперервних, взаємозалежних дій, спрямованих на досягнення цілей підприємства;
- ✦ *ресурсний* – життєздатність підприємства на ринку залежить від наявності у неї унікальних ресурсів і організаційних здібностей, які визначають конкурентні переваги даного підприємства;
- ✦ *синергетичний* – облік природних чинників розвитку систем;
- ✦ *системний* – дослідження об'єкта як системи;
- ✦ *ситуаційний* – реакція на різні по своїй природі впливи з боку зовнішнього середовища підприємства і зміни цілого ряду її організаційних характеристик;
- ✦ *функціональний* – розвиток розглядається як результуюча функція, які потрібно виконати для досягнення мети;
- ✦ *цільовий* – постійна орієнтація на кінцеві результати;
- ✦ *стратегічний* – забезпечення відповідності між вимогами ринку та діяльністю організації у довгостроковій перспективі;
- ✦ *кумулятивний* – заснований на уявленні про наукове пізнання як поступальний рух, процес поступового поповнення знань, що наближаються до ідеалу абсолютної істини.

Найбільш доцільним й ефективним для вирішення проблеми стратегічного управління розвитком промислового підприємства є застосування сучасних концепцій менеджменту, що використовують взаємодію процесного, системного, ситуаційного, цільового та синергетичного підходів. У контексті стратегічного підходу зв'язки між складовими системи можна структурувати таким чином, що виникає можливість їх розгляду не тільки в статичі, але і в динаміці розвитку, або як еволюційно-кумулятивний процес. Сутність кумулятивного підходу полягає в урахуванні біфуркаційного характеру розвитку промислового підприємства. В основі кумулятивного підходу до управління розвитком промислового підприємства лежить припущення, що достатньо мала зміна початкових умов функціонування підприємства, що знаходяться поблизу точки біфуркації, може привести до якісно різної поведінки всієї нелінійної системи. Така незвичайна властивість, обумовлена ефектом самоорганізації в дисипативних системах, відкриває нові можливості в рішенні задач управління розвитком промислових підприємств як нелінійними динамічними економічними об'єктами.

Розвиток підприємства може бути проведено в двох різних формах: революція (стрибок, фазовий перехід, катастрофа, яка передбачає докорінну зміну підприємства) та еволюція (форма розвитку, яка передбачає поступальну, повільну, плавну якісну зміну на основі адаптації підприємства до умов середовища, що змінюється).

Революційна форма розвитку безпосередньо пов'язана з таким поняттям, як «криза». Основна функція кризи – руйнування тих елементів, які найменш стійкі та життєздатні, найбільшою мірою порушують єдність підприємства. Криза – це момент зміни програми еволюції, що готує нові цикли розвитку системи. Криза може спонукати розвиток підприємства, розкриваючи приховані сили, які сприяють оновленням і відкривають можливості для зміни економічної парадигми розвитку.

Подолання кризи дає новий поштовх розвитку підприємства, сприяє переходу на принципово новий рівень організації та управління за короткий час, тобто в разі вдалого подолання кризи значно підвищується ефективність діяльності підприємства, повільний еволюційний розвиток замінюється різким революційним стрибком. Коли процес біфуркації підприємства реалізується стихійно, його результат передбачений лише статистично і у кожному конкретному випадку виявляється значною мірою випадковим, оскільки біфуркація знімає системні обмеження на безпосередні взаємодії елементів, що відносяться до різних структурних рівнів.

У результаті зняття таких обмежень різко збільшується рівень випадковості (ризик) у процесах детермінації взаємодії складових потенціалу підприємства, що визначає зниження рівня достовірності економічних прогнозів і, відповідно, зниження керованості підприємства в цілому. На сучасному рівні розвитку промислового підприємства неконтрольована біфуркація може призвести до глибокої кризи та банкрутства підприємства.

Саме з цієї причини актуалізується проблема управління розвитком підприємства в період біфуркації. Таким чином, для підвищення життєздатності системи й прискорення її розвитку необхідно допускати, а в певних границях навіть навмисно створювати джерела випадкових впливів. Однак характер і межі їхньої дії повинні мати функціональну спрямованість, необхідно допускати такі випадки, які розширюють потенціал прогресивного розвитку, а не сприяють руйнуванню організаційних структур.

Випадкові дестабілізуючі фактори навколишнього середовища не є параметрами, якими можна нехтувати, тому їх можна лише прогнозувати та розробляти заходи щодо запобігання їх негативного впливу. Недотримання цих вимог та вхід рівня самозбереження у негативний діапазон примушує підприємство докладати зусиль на одержання стабільності та нарощування потенціалу.

У процесі управління розвитком підприємства вирішуються два комплексні завдання: усунення диспропорцій при відхиленнях від запланованої поведінки підприємства та створення протиріч як джерела його подальшого розвитку. Узагальнюючи результати аналізу економічних теорій розвитку економічних систем і методичних підходів до управління підприємством, було визначено низку невирішених проблем [5, с. 101]:

- ✦ на практиці управління економічними системами категорія «розвиток» часто замінюється поняттям «зростання», що призводить до використання неадекватних методів управління суб'єктами господарювання;

- ✦ більшість економічних теорій розглядає розвиток економічної системи відокремлено від етапів життєвого циклу та вважає неможливим розвиток під час кризи;
- ✦ у зв'язку з поглибленням кризи промислових підприємств використання методів адаптивного управління не дає позитивних результатів, бо адаптація до кризових умов заважає розвитку підприємства;
- ✦ вітчизняні підприємства недостатньо використовують методи управління розвитком, що перешкоджає їх довгостроковому функціонуванню.

Довгостроковий та поступальний розвиток компанії будь-якого масштабу і галузі вимагає визначення трьох основних складових – стратегії розвитку; способів і технологій провадження конкретних ініціатив розвитку, і, нарешті, необхідних для цього корпоративних ресурсів. Для ефективного та якісного розвитку вони повинні бути присутніми одночасно, бути збалансованими і релевантними один одному, і мати належну якість.

Механізм дії закону розвитку лежить в основі проходження кожним промисловим підприємством всіх етапів життєвого циклу. На кожній стадії свого розвитку воно намагається набрати максимальний потенціал, що дорівнює сумі всіх ресурсів, причому потенціал кожного попереднього етапу впливає на наступний етап. Цей процес має такий вигляд:

$$R_j = \sum_{j=1}^m (R_{ij} \times K_{j-1}) \rightarrow \max, \quad (1)$$

де R_j – потенціал підприємства на j -му етапі його життєвого циклу;

R_{ij} – сума i -х ресурсів підприємства на j -му етапі життєвого циклу;

K_{j-1} – коефіцієнт впливу попереднього етапу на наступний.

Промислове підприємство безперервно розвивається (змінюється й адаптується), а будь-яка динаміка не припускає рівноваги. Тому недоречно твердження, ніби процес розвитку підприємства повинен бути спрямований на досягнення стану рівноваги. Доцільно факт досягнення рівноваги вважати моментом підготовки до стрибка, перехід на новий рівень самоорганізації, що і є метою розвитку підприємства.

Еволюція підприємства неможлива за відсутності подразників на нього, а також потенціалу, що дозволяє адекватно реагувати на ці подразники. Таке твердження дозволяє зробити висновок, що еволюційний процес припускає етапність розвитку підприємства. Спочатку відбувається розвиток його властивостей, завдяки кумулятивному накопиченню потенціалу. Потенціал, у свою чергу, визначає інерцію підприємства у всіх його подальших варіантах розвитку. Одна з основних функцій потенціалу підприємства – гальмування інверсії. На даній стадії розвитку підприємство організовує структуру, внутрішні зв'язки між підсистемами, зв'язки із зовнішнім середовищем. Далі відбувається накопичення потенціалу підприємства, розробляються механізми взаємодії із зовнішнім середовищем. На цьому етапі

можуть відбуватися зміни в структурі потенціалу підприємства, розриватися або виникати зв'язки всередині системи. Результатом етапу є накопичення потенціалу підприємства.

Стратегія розвитку підприємства – це довгостроковий якісно визначений напрям розвитку підприємства, що стосується сфери, засобів і форми його діяльності, системи взаємостосунків усередині підприємства, а також його позиції в навколишньому середовищі, що приводить підприємство до визначених цілей. Таке розуміння стратегії виключає детермінізм у поведінці підприємства, оскільки стратегія, визначаючи напрям у бік кінцевого стану, залишає свободу вибору з урахуванням ситуації, що змінюється.

Стратегії розвитку властиві ризики, на які варто звернути увагу при її формуванні. До чинників негативного впливу відносять: неадекватність зовнішнім умовам розвитку ринків; втрату контролю над ризиками; зниження показників ефективності діяльності; можливість втрат через погіршення якості активів у результаті швидкого зростання; надлишкове інвестування, його низька ефективність; неадекватність структури виробничої системи потенційним масштабам діяльності; зниження керованості.

Кількісна оцінка стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків базується на таких принципах:

- ✦ урахування значимості кожного компонента зовнішнього середовища у формуванні конкурентної переваги;
- ✦ урахування структури стратегічного потенціалу за його елементами і ступенем відповідності принципів оптимальності за Парето;
- ✦ оціночні показники повинні дозволяти аналізувати вплив як окремих складових зовнішнього і внутрішнього ризиків, так і їх сукупний вплив.

Узагальнена оцінка повинна дати середній показник, причому у зв'язку з використанням відносних величин і експертних оцінок як можлива форма середньої повинна використовуватися геометрична середня, тому що інші типи середніх можуть призвести до помилкових результатів і висновків.

Сукупний вплив на стратегію розвитку підприємства компонентів зовнішнього середовища:

$$H = \sqrt[4]{\prod_{z=1}^4 Q_z^{\alpha_z}}, \quad (2)$$

де Q_z – співвідношення сприятливого та несприятливого значення факторів z -го компонента зовнішнього середовища;

α_z – коефіцієнт вагомості z -го компонента.

Сукупна оцінка стратегічного потенціалу підприємства може бути визначена за аналогією:

$$F = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n P_i^{\beta_i}}, \quad (3)$$

де β_i – коефіцієнт вагомості i -ї складової стратегічного потенціалу;

$P_i = \sqrt[m]{\prod_{j=1}^m P_{ij}}$ – i -та складова стратегічного потенціалу з точки зору ресурсного забезпечення.

Оцінка забезпеченості j -м ресурсом i -ї складової стратегічного потенціалу підприємства:

$$P_{ij} = Y_{ij} k_{ij}, \quad (4)$$

де Y_{ij} – рівень відповідності j -го ресурсу вимогам i -ї складової стратегічного потенціалу;

k_{ij} – коефіцієнт значимості j -го ресурсу для i -ї

складової стратегічного потенціалу $\left(\sum_{j=1}^m k_{ij} = 1 \right)$.

У результаті, якщо вважати сукупний вплив компонентів зовнішнього середовища і рівень корисності стратегічного потенціалу паритетними, то кількісна оцінка оптимальної стратегії розвитку може бути знайдена за формулою: $S_o = \sqrt{HF}$. У протилежному випадку, коли вплив зовнішнього та внутрішнього середовища нееквівалентний, потрібно ввести коефіцієнти пропорційності k_h і k_f . Тоді оцінка оптимальної стратегії буде мати такий вигляд:

$$S_o = \sqrt{H k_h F k_f}. \quad (5)$$

Кількісну оцінку оптимальної стратегії розвитку підприємства використовують для виявлення найбільш значної розбіжності між наявними і необхідними рівнями параметрів для аналізу причин і вибору найбільш оптимальних шляхів стратегічного розвитку підприємства. Це дає можливість вести цілеспрямований пошук найбільш доцільних варіантів створення або підтримки високого рівня конкурентного потенціалу підприємства, а також дозволяє більш обґрунтовано управляти розвитком підприємства.

Підбиваючи підсумки вищезазначеному, підкреслимо, що кожне підприємство має розробляти свої методичні засади для аналізу ефективної реалізації процесу розвитку, які б відбивали його особливості, розширюючи чи звужуючи в разі потреби відповідні групи факторів. Головна мета при цьому – визначення «критичних точок-ризиків» у функціонуванні та управлінні підприємством, які стануть основою для встановлення пріоритетів у розвитку компанії.

ВИСНОВКИ

Для підвищення життєздатності системи й прискорення її розвитку необхідно допускати, а в певних межах навіть навмисно створювати джерела випадкових впливів. У ситуації невизначеності та ризику підприємство повинно мобілізувати всі зусилля для її подолання та забезпечення якнайшвидшого свого розвитку. Запропонована кількісна оцінка стратегії розвитку підприємства з урахуванням ризиків повинна включати оціночні показники, які дозволяють аналізувати вплив як окремих складових зовнішнього і внутрішнього ризиків, так і їх сукупний вплив. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аніскін Ю. П.** Управління корпоративними змінами по критерію стійкості: монографія / Ю. П. Аніскін. – М. : Омега-Л, 2009. – 404 с.
2. **Афанасьєв М. В.** Управління розвитком підприємства / М. В. Афанасьєв. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 184 с.

3. Балабанов И. Т. Риск-менеджмент. / И. Т. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 224 с.
4. Гриньов А. В. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств у глобальному середовищі / А. В. Гриньов. – Х. : ХНАДУ, 2008. – 148 с.
5. Касьянова Н. В. Формування стратегії розвитку підприємства: методичні аспекти : монографія / Н. В. Касьянова. – Донецьк : ДонУЕП, 2009. – 182 с.
6. Лапуста М. Г. Риски в предпринимательской деятельности. / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 224 с.
7. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер / Пер. с англ. М. Я. Каждана. – М. : Дело, 2002. – 536 с.
8. Погорелов Ю. С. Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства : монографія / Ю. С. Погорелов. – Харків : АдвА, 2010. – 436 с.
9. Подольчак Н. Ю. Управління та зниження рівня ризиків енергозабезпечення підприємств : монографія / Н. Ю. Подольчак. – Львів : Миські інформаційні системи, 2011. – 258 с.
10. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи / В. С. Пономаренко. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 328 с.
11. Янковський Н. А. Інноваційні і класичні теорії катастроф і економічні кризи / Н. А. Янковський. – Донецьк : ДонНУ. – 2009. – 331 с.
12. Гриньов А. В. Управління інноваційним розвитком промислових підприємств у глобальному середовищі / А. В. Гриньов. – Х. : ХНАДУ, 2008. – 148 с.
13. Меркулов М. М. Науково-технологічний розвиток і управління інноваціями : монографія / М. М. Меркулов. – Одеса : Фенікс, 2008. – 344 с.
14. Холод Б. И. Основы конкурентных преимуществ инновационного развития : монография / Б. И. Холод, В. А. Ткаченко. – Д. : ДУЭП, «Монолит», 2008. – 475 с.
15. Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку : монографія / Н. П. Гончарова, О. С. Федонін, Г. О. Швиданенко та ін.; заг. ред. О. С. Федоніна. – К. : КНЕУ, 2006. – 288 с.

REFERENCES

- Aniskin, Yu. P. *Upravlinnia korporatyvnymu zminamy po kryteriiu stiikosti* [Management of corporate change on the criterion of sustainability]. Moscow: Omeha-L, 2009.
- Afanasiev, M. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva* [Management of the Company]. Kharkiv: INZhEK, 2003.
- Balabanov, I. T. *Risk-menedzhment* [Risk management]. Moscow: Finansy i statistika, 1996.
- Hrynyov, A. V. *Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom promyslovykh pidpriemstv u hlobalnomu seredovyschi* [Management of innovation development industry in a global environment]. Kharkiv: KhNADU, 2008.
- Hrynyov, A. V. *Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom promyslovykh pidpriemstv u hlobalnomu seredovyschi* [Management of innovation development industry in a global environment]. Kharkiv: KhNADU, 2008.
- Honcharova, N. P., Fedonin, O. S., and Shvydanenko, H. O. *Upravlinnia pidpriemstvamy: suchasni tendentsii rozvytku* [Corporate Governance: current trends]. Kyiv: KNEU, 2006.
- Kasianova, N. V. *Formuvannia stratehii rozvytku pidpriemstva: metodychni aspekty* [Formation of the company's development strategy: methodological aspects]. Donetsk: DonUEP, 2009.

Kholod, B. I., and Tkachenko, V. A. *Osnovy konkurentnykh preimushchestv innovatsionnogo razvitiia* [Fundamentals of competitive advantage for innovative development]. Dnepropetrovsk: DUEP; Monolit, 2008.

Lapusta, M. G., and Sharshukova, L. G. *Riski v predprinimatelskoy deiatelnosti* [Risks in business]. Moscow: INFRA-M, 2009.

Merkulov, M. M. *Naukovo-tekhnolohichni rozvytok i upravlinnia innovatsiiny* [Scientific and technological development and innovation management]. Odesa: Feniks, 2008.

Nelson, R., and Uinter, S. *Evolutsionnaia teoriia ekonomicheskikh izmeneniy* [An Evolutionary Theory of Economic Change]. Moscow: Delo, 2002.

Ponomarenko, V. S. *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh kryzy* [Development strategy in a crisis]. Kharkiv: INZhEK, 2003.

Pohorielov, Yu. S. *Pryroda, rushiini syly ta sposoby rozvytku pidpriemstva* [Nature, drivers and methods development]. Kharkiv: AdvA, 2010.

Podolchak, N. Yu. *Upravlinnia ta znyzhennia rivnia ryzykiv enerhohabezpechennia pidpriemstv* [Managing and reducing the risks of energy companies]. Lviv: Miski informatsiini systemy, 2011.

Yankovckyi, N. A. *Innovatsiini i klasychni teorii katastrof i ekonomichni kryzy* [Innovative and classic theory of catastrophes and economic crises]. Donetsk: DonNU, 2009.

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ

КУРІНА Н. С., ДАРЧЕНКО Н. Д.

УДК 658.310.8

Куріна Н. С., Дарченко Н. Д. Інноваційна модель концепції професійної адаптації персоналу

Розглянуто сутність і види адаптації як важливого елементу сучасної теорії менеджменту персоналу. Проаналізовано проблеми практичної адаптації персоналу на вітчизняних і російських підприємствах. Доведено актуальність та запропоновано концепцію професійної адаптації – адаптаційного менеджменту. Висвітлено основні моменти моделі-концепції професійної адаптації молодих фахівців, можливості та перспективи її впровадження, ризики та слабкі сторони. Показано інноваційність нової концептуальної моделі адаптації персоналу та її застосування: системність, поетапність, унікальність, мінімальні строки та витрати, довгострокова вигода. Модель передбачає багатопланову роботу з персоналом у сферах наукової діяльності, організаційно-господарського забезпечення трудових процесів, розвитку професійної компетентності з використанням передових педагогічних технологій і психологічних методів для створення сприятливого психологічного клімату в колективі, успішної адаптації та розвитку методичної грамотності представників підприємства, задіяних у системі професійної адаптації. Обґрунтовано соціально-психологічну та економіко-фінансову ефективність впровадження запропонованої системи професійної адаптації молодих фахівців.

Ключові слова: адаптація персоналу, адаптаційний менеджмент, концепція, професійна адаптація молодого фахівця, система професійної адаптації (САП).

Рис.: 2. **Бібл.:** 9.

Куріна Наталія Сергіївна – магістрант, кафедра економіки підприємства, Донбаська державна машинобудівна академія (вул. Шкадінова, 72, Донецька обл., м. Краматорськ, 84313, Україна)

E-mail: natalo4ka_tata@mail.ru

Дарченко Наталія Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра економіки підприємства, Донбаська державна машинобудівна академія (вул. Шкадінова, 72, Донецька обл., м. Краматорськ, 84313, Україна)

E-mail: darnd@ukr.net

УДК 658.310.8

Курина Н. С., Дарченко Н. Д. Инновационная модель концепции профессиональной адаптации персонала

Рассмотрена сущность и виды адаптации как важного элемента современной теории менеджмента персонала. Проанализированы проблемы практической адаптации персонала на отечественных и российских предприятиях. Доказана актуальность и предложена концепция профессиональной адаптации – адаптационного менеджмента. Освещены основные моменты модели-концепции профессиональной адаптации молодых специалистов, возможности и перспективы ее внедрения, риски и слабые стороны. Показана инновационность новой концептуальной модели адаптации персонала и ее применения: системность, поэтапность, уникальность, минимальные сроки и затраты, долгосрочная выгода. Модель предполагает многоплановую работу с персоналом в сферах научной деятельности, организационно-хозяйственного обеспечения трудовых процессов, развития профессиональной компетентности с использованием передовых педагогических технологий и психологических методов для создания благоприятного психологического климата в коллективе, успешной адаптации и развития методической грамотности представителей предприятия, задействованных в системе профессиональной адаптации. Обоснована социально-психологическая и экономико-финансовая эффективность внедрения предложенной системы профессиональной адаптации молодых специалистов.

Ключевые слова: адаптация персонала, адаптационный менеджмент, концепция, профессиональная адаптация молодого специалиста, система профессиональной адаптации (САП).

Рис.: 2. **Библ.:** 9.

Курина Наталья Сергеевна – магістрант, кафедра економіки підприємства, Донбаська державна машинобудівна академія (вул. Шкадінова, 72, Донецька обл., г. Краматорськ, 84313, Україна)

E-mail: natalo4ka_tata@mail.ru

Дарченко Наталія Дмитрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра економіки підприємства, Донбаська державна машинобудівна академія (вул. Шкадінова, 72, Донецька обл., г. Краматорськ, 84313, Україна)

E-mail: darnd@ukr.net

UDC 658.310.8

Kurina Nataliya S., Darchenko N. D. Innovation Model of the Concept of Professional Adaptation of Personnel

The article considers the essence and types of adaptation as an important element of the modern theory of personnel management. It analyses problems of practical adaptation of personnel at domestic and Russian enterprises. It proves urgency and offers a concept of professional adaptation – adaptation management. It describes main moments of the model-concept of professional adaptation of young specialists, possibilities and prospects of its introduction, risks and weaknesses. It shows innovation nature of the new conceptual model of personnel adaptation and its application: consistency, phasing, uniqueness, minimal terms and expenditures and long-term profit. The model envisages a multidimensional work with personnel in the spheres of scientific activity, organisation and economic provision of labour processes, development of professional competence with the use of the advanced educational technologies and psychological methods for establishment of a favourable psychological climate in the collective, successful adaptation and development of methodical literacy of enterprise representatives engaged in the system of professional adaptation. The article justifies socio-psychological and economic and financial effectiveness of implementation of the offered system of professional adaptation of young specialists.

Key words: adaptation of personnel, adaptation management, concept, professional adaptation of a young specialist, system of professional adaptation.

Pic.: 2. **Bibl.:** 9.

Kurina Nataliya S. – Graduate Student, Department of Business Economics, Donbass State Academy of Machine Building (vul. Shkadinova, 72, Donetskaya obl., Kramatorsk, 84313, Ukraine)

E-mail: natalo4ka_tata@mail.ru

Darchenko Nataliya D. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Business Economics, Donbass State Academy of Machine Building (vul. Shkadinova, 72, Donetskaya obl., Kramatorsk, 84313, Ukraine)

E-mail: darnd@ukr.net

У даний час персонал розглядається як основне багатство будь-якої організації, найважливіший потенціал господарської системи. Від його якості та повноти реалізації значною мірою залежить успіх у досягненні поставлених перед організацією цілей. Придбанню та закріпленню інтересу співробітника компанії до роботи, налагодженню ділових та особистих контактів з колективом сприяє система адаптації персоналу.

Адаптація – пристосування організму, індивідуума, колективу до мінливих умов середовища або до своїх внутрішніх змін, що призводить до підвищення ефективності їх існування та функціонування [1, 2]. Сучасна теорія менеджменту персоналу розглядає кілька видів адаптації персоналу [3].

Соціально-психологічна адаптація – це взаємодія особистості і соціального середовища, яка призводить до оптимального співвідношення цілей і цінностей особистості та групи. Вона передбачає активну позицію особистості, усвідомлення свого соціального статусу і пов'язаної з ним ролі поведінки як форми реалізації індивідуальних можливостей особистості в процесі вирішення нею загальногрупових завдань. Основними моментами соціально-психологічної адаптації є: набуття і закріплення інтересу до роботи, накопичення трудового досвіду, налагодження ділових та особистих контактів з колегами, залучення до громадської діяльності, підвищення зацікавленості не тільки в особистих досягненнях, а й в досягненнях організації. Нові співробітники повинні зрозуміти свою роль у службовій ієрархії, засвоїти цінності компанії і необхідні навички поведінки.

Під *психологічною адаптацією* персоналу розуміється пристосування працівника до умов праці, режимів праці і відпочинку на робочому місці. Багато в чому даний вид адаптації залежить від стану здоров'я працівника, захисних реакцій організму і діючих факторів (температура, освітленість, загазованість, вібрація, шум тощо).

Соціально-організаційна адаптація – пристосування до середовища, що включає адміністративно-правові, соціально-економічні, управлінські рекреаційно-творчі аспекти.

Зазвичай адаптаційним заходам в компанії приділяється незаслужено мало уваги. Проте саме від успішності цього процесу залежить, чи приживеться новий, ретельно відібраний співробітник в компанії і чи зможе він швидко приступити до виконання професійних обов'язків.

Практичний досвід українських і російських корпорацій, підприємств свідчить, що оптимально спланована, організована, контрольована адаптація персоналу дає ефективні результати діяльності працівників, економію часових та фінансових витрат, забезпечує згуртованість колективу.

Проблемам адаптації персоналу приділяється значна увага в наукових працях і публікаціях таких вчених, як О. П. Білінська, В. Задіора [2], А. М. Колот, О. Крушельницька, Є. Ф. Коханов [4], О. Малініна, О. М. Макаров, А. В. Соколовський, Т. О. Шведова та ін. [5 – 9].

Цього року командою молодих фахівців і студентів-випускників ВНЗ Росії й України розроблено «Концепцію професійної адаптації фахівців як чинника підвищення конкурентоспроможності персоналу

галузі». Авторами даної розробки стали Ю. В. Бобкова, А. Д. Альошкін, Є. Ю. Каргіна, Н. С. Куріна, В. А. Новікова та ін. [10]. Слід зазначити, що хоча спочатку дана концепція була розроблена для атомної галузі, але в результаті одержано унікальну і водночас універсальну концепцію із системним підходом, основні положення якої висвітлено в цій роботі.

Мета статті: висвітлення базових положень концепції професійної адаптації персоналу на основі аналізу проблеми професійної адаптації молодих фахівців інженерно-конструкторської діяльності українських і російським промислових підприємств.

У сучасних умовах діяльності підприємств актуальними проблемами адаптації молодих фахівців є:

- ✦ відсутність формалізованих критично важливих знань (немає чіткої систематизації знань для застосування на практиці);
- ✦ відсутність програми «студент – випускник – працівник підприємства», яка б гарантувала подальше працевлаштування молодого фахівця;
- ✦ підготовка у ВНЗ з профільних напрямів не достатня для виконання професійних обов'язків молодого фахівця;
- ✦ тривалість адаптації персоналу становить 3 – 5 років, що є дуже великим терміном за умови зміни поколінь;
- ✦ різкий перехід від підготовки (переважно теоретичної) до виконання конкретних функціональних обов'язків;
- ✦ слабка мотивація обміну досвідом досвідчених співробітників з молодими фахівцями.

Зазначені проблеми були виявлені на російських підприємствах. Враховуючи специфіку ситуації, ці проблеми є актуальними і на вітчизняних підприємствах. З урахуванням специфіки ситуації в Україні необхідно додати до означеного переліку такі проблеми:

- ✦ низька мотивація молодих фахівців до нових знань, необхідних для здійснення своєї професійної діяльності;
- ✦ відсутність налагодженого взаємозв'язку навчання студентів і майбутніх випускників, підприємств з ВНЗ;
- ✦ на багатьох вітчизняних підприємствах застосовується авторитарний стиль управління, що пригнічує ініціативу молодих фахівців і призводить до гальмування процесу адаптації.

У результаті вивчення і дослідження стану кадрових справ у промислово-енергетичної галузі та виявлених проблем російських і українських підприємств колективом авторів розроблено інноваційну концепцію професійної адаптації молодих фахівців інженерно-конструкторської діяльності, названу «Адаптаційний менеджмент». При цьому термін «адаптаційний менеджмент» тлумачиться як комплекс заходів щодо прискореної адаптації молодих фахівців (або персоналу підприємства) шляхом використання сучасних методів, методик і підходів, з використанням специфічних інструментів для адаптації.

Адаптаційний менеджмент – це не просто комплекс заходів, а низка «міні-концепцій», які взаємозв'язані між собою і дають синергетичний ефект від проведених заходів щодо адаптації персоналу.

Суть концепції професійної адаптації полягає в розбитті процесу адаптації на етапи, які молоді фахівці проходять поступово, і відповідні методи, інструменти для прискорення їх «звикання» до своєї професійної діяльності.

Етапи містять в собі комплекс заходів з адаптації, кожен з яких сам по собі не робить значного внеску в її прискорення, і тільки разом вони дають синергетичний ефект.

У даній концепції поєднані результати аналізу та досвід вітчизняних і зарубіжних методів, методик і підходів, серед яких, у першу чергу, слід зазначити «сходи» компетенцій, педагогічні технології та методики навчання, застосування наставництва зі зворотним зв'язком і взаємонавчанням, психологічні підходи та інструменти, що сприяють формуванню «атмосфери успіху», управління процесом професійної адаптації молодих фахівців.

Використовуючи зазначені вище «міні-концепції» та інші концепції, можна вирішити поставлені проблеми не тільки стосовно адаптації, а й щодо збереження кадрового потенціалу, зниження плинності кадрів, підвищення конкурентоспроможності персоналу на ринку праці, що сприятиме економії часових та фінансових витрат.

Важливою перевагою концепції є також безболісне омолодження кадрів, без втрати якості та досвіду молодих фахівців. Унікальність концептуальної методології підвищує престиж галузі, на підприємствах якої впроваджується даний підхід, це дає певні переваги галузі як роботодавцю. У результаті випускники ВНЗ і молоді фахівці мотивовані, а відтак – зацікавлені в наданому в перспективі робочому місці.

Дана концепція мінімізує ризики «промахів» при підготовці молодих фахівців, сприяє зростанню їх професійної впевненості, відсутності страху за можливі неусвідомлені помилки, оскільки в процесі передбачуваної роботи наставників з молодими фахівцями відбувається усвідомлення помилок і накопичення теоретико-практичного досвіду.

Молодий фахівець на базі отриманого досвіду переходить на заключний етап становлення його як професіонала – усвідомлює свою позицію на підприємстві, стає впевненим, життєздатним і стабільним працівником. Таким чином, на базі потужного апарату адаптації відбувається прискорення професійного дозрівання і зростання молодого фахівця.

Важливою перевагою розробленої концепції є системний підхід, що дозволяє застосовувати її в усіх сферах діяльності: від промисловості до освіти і культури. Модель запропонованого адаптаційного менеджменту можливо відкоригувати для кожного підприємства з урахуванням специфіки його діяльності. Ресурси адаптаційного менеджменту досить об'ємні, що сприяє зростанню об'єктивності у роботі кадрових служб, процесам навчання та оцінювання молодих фахівців.

На думку розробників, очікувані складності при впровадженні такої концепції полягають у такому:

- ✦ постійний контроль, велика аналітична робота з боку служби управління персоналом;
- ✦ необхідність залучення додаткових трудових ресурсів у службу управління персоналом;
- ✦ часткове відволікання від виробничого процесу наставників і керівників;
- ✦ ризик втрати кваліфікованого фахівця після значних витрат на його навчання та професійну підготовку (цей ризик зведено до мінімуму за рахунок організації сприятливого психологічного клімату в колективі).

Водночас адаптаційний менеджмент дає нові можливості та переваги, а саме:

- ✦ застосування інноваційних технологій для процесу навчання;
- ✦ можливість відстежувати відносні зміни рівня професійних знань молодих фахівців;
- ✦ можливість своєчасної корекції процесу адаптації;
- ✦ урахування не тільки фізичних, а й психологічних аспектів адаптації, а також особливостей індивідуальності особистості (молодого фахівця);
- ✦ застосування найбільш перспективних напрямків впливу на учнів і наставників;
- ✦ постійний контакт з молодим фахівцем і оцінювання його роботи;
- ✦ можливість адаптувати на будь-якому підприємстві, установі, організації незалежно від сфери діяльності і форми власності [10].

Створення запропонованої системи потребує відповідного ресурсного забезпечення.

1. Інформаційно-аналітичні ресурси:

- ✦ розміщення інформації на внутрішньому порталі підприємства;
- ✦ розповсюдження інформаційних матеріалів про систему професійної адаптації (СПА) серед працівників підприємства;
- ✦ налагодження зворотного зв'язку з працівниками з питань впровадження СПА, анкетування;
- ✦ організація «круглих столів» для обміну досвідом успішної професійної адаптації серед молодих фахівців.

2. Методолого-методичні ресурси:

- ✦ використання принципів андрагогіки, педагогічних технологій і психологічних методів для скорочення періоду адаптації молодих фахівців;
- ✦ методичні посібники та методична література для учасників процесу адаптації;
- ✦ формування методичної грамотності представників підприємства, задіяних у СПА.

3. Фінансово-економічні ресурси:

- ✦ фінансові витрати на впровадження СПА;
- ✦ використання економічних моделей для розрахунку одержуваної непрямой вигоди від впровадження СПА.

4. Організаційно-господарські ресурси:

- ✦ обладнані належним чином робочі місця;
- ✦ навчальні площі;
- ✦ умови для проведення групової роботи.

5. Кадрові ресурси:

- ✦ забезпеченість наставниками, які передаватимуть досвід;
- ✦ наявність тренерів, які забезпечують правильне проведення роботи.

На багатьох українських підприємствах використовується стихійний процес адаптації, тобто самостійне заповнення відсутніх знань, відсутність системи професійної підтримки, тому спостерігається низька ефективність адаптації, яка, як правило, триває від 3 до 5 років. Пропонована «Система професійної адаптації молодих фахівців» – адаптаційний менеджмент – деактивує стихійний процес «дозрівання», що дає прискорення адаптації з 3 років до 1-2 років (переважно до 1 року).

Результатом впровадження адаптаційного менеджменту є формування на підприємстві комплексної системи супроводу професійного становлення молодого фахівця. У межах такої системи пропонується зокрема протягом адаптаційного періоду оплачувати професійну «недосвідченість» молодого фахівця у вигляді адаптаційного авансу. Професійна ефективність випускника ВНЗ сягає 100% тільки наприкінці адаптаційного періоду, а вкладання підприємством коштів у цілеспрямовану професійну адаптацію молодого фахівця в перший же рік

роботи дозволить скоротити термін окупності витрат на формування професійно зрілого фахівця. Результатом є одержання економічного ефекту від зниження витрат на підготовку професійно зрілого фахівця в 2 рази і скорочення тривалості адаптації в 3 рази (рис. 1).

Крім економічних переваг, впровадження адаптаційного менеджменту дозволить підприємствам підвищити ефективність використання трудового потенціалу персоналу, який вже працює на підприємстві, сприяти налагодженню зв'язків з ВНЗ, підвищенню конкурентоспроможності як окремих працівників, так і підприємства в цілому, що приведе до позитивного соціально-психологічного ефекту (рис. 2).

Таким чином, очікуваними результатами впровадження концепції професійної адаптації (адаптаційного менеджменту) є:

- ✦ швидкий вихід молодого фахівця на професійний рівень роботи (скорочення термінів адаптації);
- ✦ зростання ефективності діяльності персоналу за рахунок емоційної замотивованості до роботи як молодих фахівців, так і всього колективу;
- ✦ зниження плинності кадрів;
- ✦ підвищення якості (зниження відсотка браку) роботи молодих фахівців завдяки тісній співпраці з наставником на перших етапах.

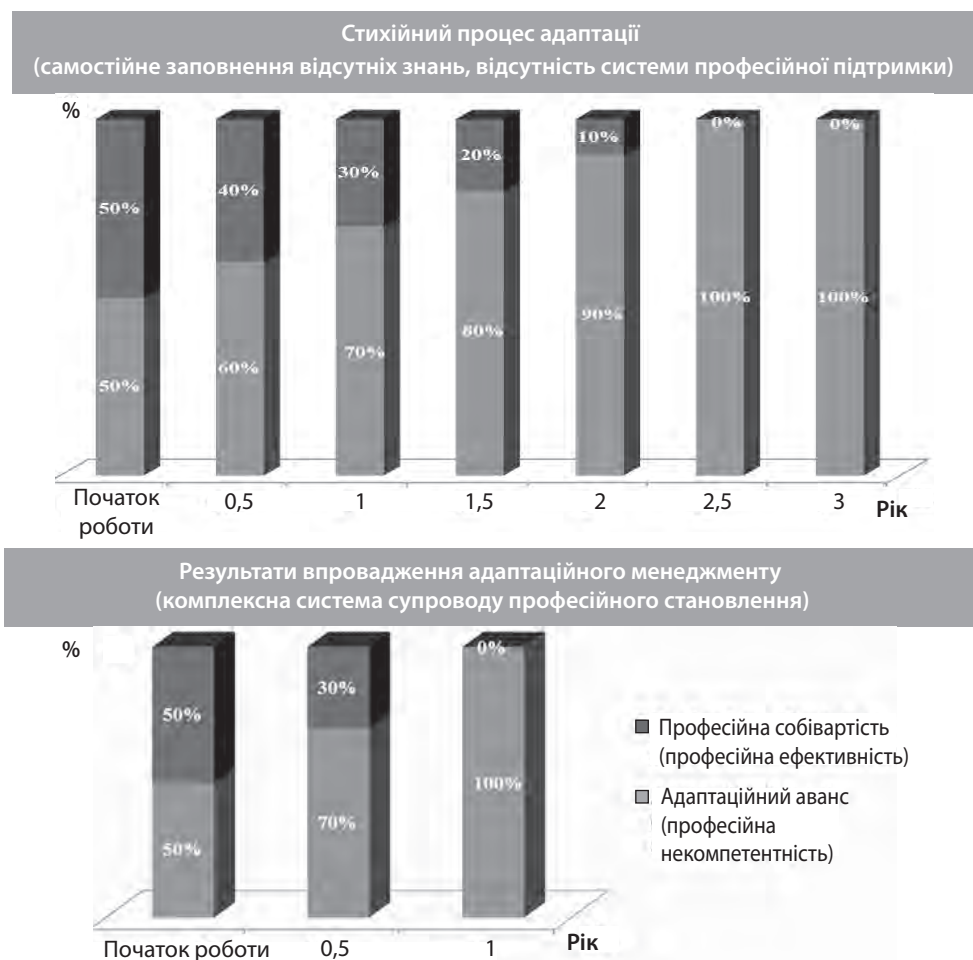

Рис. 1. Економічна ефективність адаптаційного менеджменту

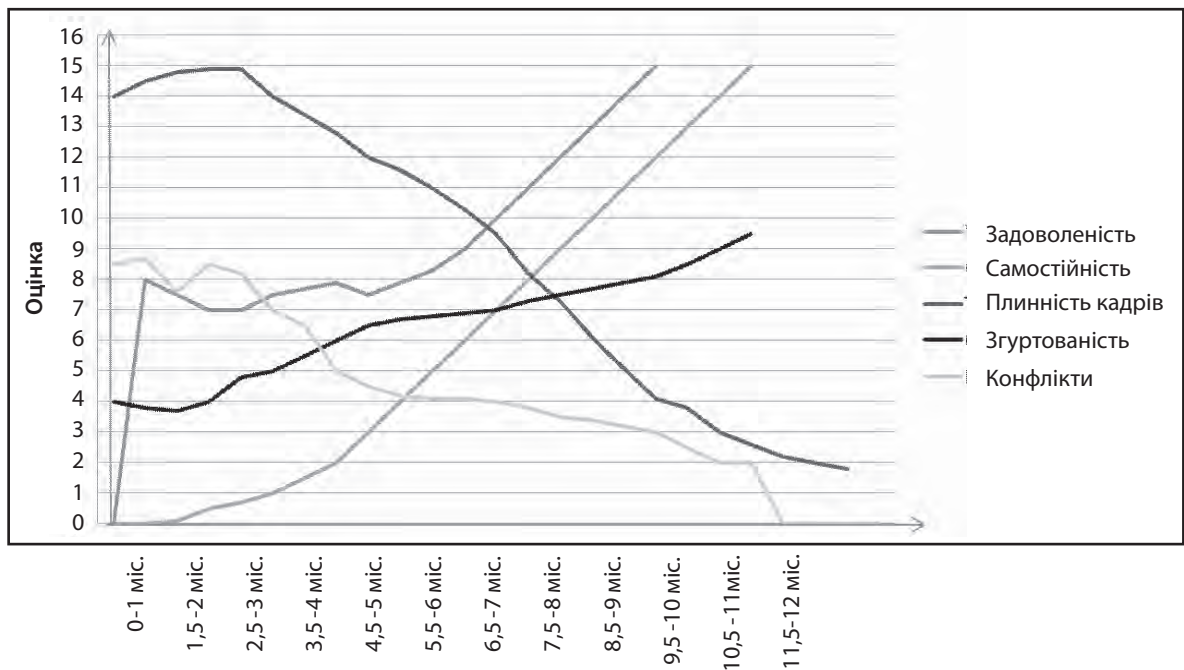

Рис. 2. Очікувані соціально-психологічні результати впровадження адаптаційного менеджменту.

У результаті багатопланової роботи з персоналом (як з молодими фахівцями, так і з досвідченими наставниками; з колективом в цілому) забезпечується:

- ✦ у сфері наукової діяльності: формування середовища для підготовки науково-технічних кадрів із створенням системи стимулів до дослідницької діяльності та захисту дисертацій;
- ✦ у сфері організаційно-господарського забезпечення трудової діяльності: добре обладнані робочі місця, навчальні площі, умови для проведення групової роботи;
- ✦ у сфері навчання та підготовки персоналу: розвиток професійної компетентності з використанням передових педагогічних технологій і психологічних методів для створення сприятливого психологічного клімату в колективі, успішної адаптації та розвитку методичної грамотності представників підприємства, задіяних у СПА [10].

ВИСНОВКИ

Соціальна політика компанії повинна бути спрямована на те, щоб співробітники відчували свою причетність до її діяльності і виявляли бажання «зростати» разом з нею. Тому проблема професійної адаптації та її часові аспекти розглядаються як процес становлення динамічної рівноваги в системі «молодий фахівець – професійне середовище».

Адаптованість молодого фахівця визначається динамічною рівновагою в системі «людина-середовище». Ступінь адаптованості відображається рівнем ефективності діяльності працівника, який характеризується високою продуктивністю і якістю виконаної роботи, оптимальними енергетичними витратами, успішною взаємодією з колегами, можливістю своєчасно усувати перешкоди в різних організаційно-виробничих ситуаці-

ях, самостійно працювати і приймати рішення в оптимальних часових межах.

Як результат концепція професійної адаптації молодих фахівців сприяє швидкому формуванню цілеспрямованих, відповідальних, орієнтованих на спільний результат фахівців, внаслідок чого підприємство отримує як внутрішні (соціально-психологічний ефект), так зовнішні (економіко-фінансовий ефект) вигоди. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаптация персонала [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://psychologiya.com.ua/adaptacziya-personala.html>
2. **Задіора В.** Новый взгляд на адаптацию персонала / В. Задіора [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165254408>
3. **Базарова Т. Ю.** Управление персоналом. Адаптация персонала / Т. Ю. Базарова [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251855>
4. **Коханов Е. Ф.** К вам пришел «новичок» / Е. Ф. Коханов [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165252214>
5. **Макаров А. М.** Программа развития предприятия – эффективный инструмент адаптации персонала к рынку / А. М. Макаров, А. В. Соколовский, А. В. Каплан [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251116>
6. **Стоянова А.** Система адаптации и развития персонала в компании «Эрнст энд Янг» / А. Стоянова [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165250939>
7. **Шведова Т. О.** Организация системы адаптации новых сотрудников / Т. О. Шведова [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165253738>

8. Адаптация молодых специалистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251608>

9. Команда ОАО «НИКИЭТ» им. Н. А. Доллежаля / Ю. В. Бобкова, Н. С. Курина, А. Д. Алешкин, Е. Ю. Каргина, В. А. Новикова и др. – Проект: «Система профессиональной адаптации молодых специалистов инженерно-конструкторской деятельности» – Турнир молодых профессионалов Росатома «ТеМП-2013» – Корпоративная академия Росатома.

REFERENCES

"Adaptatsiia personala" [Adapting staff]. <http://psychologiya.com.ua/adaptacziya-personala.html>

"Adaptatsiia molodykh spetsialistov" [Adaptation of young professionals]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251608>

Bazarova, T. Yu. "Upravlenie personalom. Adaptatsiia personala" [Personnel management. Adapting staff]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251855>

Bobkova, Yu. V., Kurina, N. S., and Aleshkin, A. D. "Komanda ОАО "НИКИЭТ" им. Н. А. Доллежаля" [The team of "NIKIET"

them. N. Dollezhal]. *Proekt: "Sistema professionalnoy adaptatsii molodykh spetsialistov inzhenerno-konstruktorskoj deiatelnosti"*, 2013.

Kokhanov, E. F. "K vam prishel "novichok"" [Has come to you "newbie"]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165252214>

Makarov, A. M., Sokolovskiy, A. V., and Kaplan, A. V. "Programma razvitiia predpriatia – effektivnyy instrument adaptatsii personala k rynku" [Enterprise Development Programme – an effective tool to adapt to the market staff]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251116>

Shvedova, T. O. "Organizatsiia sistemy adaptatsii novykh sotrudnikov" [The organization of the adaptation of new employees]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165253738>

Stoianova, A. "Sistema adaptatsii i razvitiia personala v kompanii "Ernst end Yang"" [The system adaptation and development of personnel in the company "Ernst & Young"]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165250939>

Zadiora, V. "Novyy vzgliad na adaptatsiiu personala" [A new look at the adaptation of the personnel]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165254408>

УДК 005.93

ПРО СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

СОВЕРШЕННА І. О.

УДК 005.93

Совершенна І. О. Про сучасні особливості технологізації управління підприємством

У статті розглянуто основні положення технології управлінської праці керівників, особливості технологізації процесів управління підприємством. Визначено основне призначення і мету технологізації управління. Зроблено акцент на операціях і процедурах технології управління підприємством, наведено їх класифікацію за низкою критеріїв. Проаналізовано різні підходи до формування управлінської технології. Визначено переваги технологізації управління підприємством і чинники, необхідні для ефективного реалізації управлінських технологій.

Ключові слова: менеджмент підприємства, технологія управління, технологізація управління, операції, процедури управління, управлінські технології.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Совершенна Ірина Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: iras2007@ukr.net

УДК 005.93

UDC 005.93

Совершенная И. А. О современных особенностях технологизации управления предприятием

В статье рассмотрены основные положения технологии управленческого труда руководителей, особенности технологизации процессов управления предприятием. Определены основное назначение и цель технологизации управления. Сделан акцент на операциях и процедурах технологии управления предприятием, проведена их классификация по ряду критериев. Проанализированы различные подходы к формированию управленческой технологии. Определены преимущества технологизации управления предприятием и факторы, необходимые для эффективной реализации управленческих технологий.

Ключевые слова: менеджмент предприятия, технология управления, технологизация управления, операции, процедуры управления, управленческие технологии.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Совершенная Ирина Алексеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: iras2007@ukr.net

Sovershennaya I. A. On Modern Specific Features of Technoligisation of Enterprise Management

The article considers main provisions of the technology of managerial labour and specific features of technoligisation of the enterprise management processes. It identifies the main purpose and goal of technoligisation of management. It underlines operations and procedures of the enterprise management technology and provides their classification by a number of criteria. It analyses different approaches to formation of the managerial technology. It identifies advantages of technoligisation of enterprise management and factors that are required for effective realisation of managerial technologies.

Key words: enterprise management, management technology, technoligisation of management, operations, management procedures, managerial technologies.

Pic.: 1. **Bibl.:** 8.

Sovershennaya Irina A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: iras2007@ukr.net

8. Адаптация молодых специалистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251608>

9. Команда ОАО «НИКИЭТ» им. Н. А. Доллежаля / Ю. В. Бобкова, Н. С. Курина, А. Д. Алешкин, Е. Ю. Каргина, В. А. Новикова и др. – Проект: «Система профессиональной адаптации молодых специалистов инженерно-конструкторской деятельности» – Турнир молодых профессионалов Росатома «ТеМП-2013» – Корпоративная академия Росатома.

REFERENCES

"Adaptatsiia personala" [Adapting staff]. <http://psychologiya.com.ua/adaptacziya-personala.html>

"Adaptatsiia molodykh spetsialistov" [Adaptation of young professionals]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251608>

Bazarova, T. Yu. "Upravlenie personalom. Adaptatsiia personala" [Personnel management. Adapting staff]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251855>

Bobkova, Yu. V., Kurina, N. S., and Aleshkin, A. D. "Komanda OAO "NIKIET" im. N. A. Dollezhaliia" [The team of "NIKIET"

them. N. Dollezhal]. *Proekt: "Sistema professionalnoy adaptatsii molodykh spetsialistov inzhenerno-konstruktorskoj deiatelnosti"*, 2013.

Kokhanov, E. F. "K vam prishel "novichok"" [Has come to you "newbie"]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165252214>

Makarov, A. M., Sokolovskiy, A. V., and Kaplan, A. V. "Programma razvitiia predpriatiia – effektivnyy instrument adaptatsii personala k rynku" [Enterprise Development Programme – an effective tool to adapt to the market staff]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165251116>

Shvedova, T. O. "Organizatsiia sistemy adaptatsii novykh sotrudnikov" [The organization of the adaptation of new employees]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165253738>

Stoianova, A. "Sistema adaptatsii i razvitiia personala v kompanii "Ernst end Yang"" [The system adaptation and development of personnel in the company "Ernst & Young"]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165250939>

Zadiora, V. "Novyy vzgliad na adaptatsiiu personala" [A new look at the adaptation of the personnel]. <http://www.hr100.ru/wmc/info/article/article02/?id=1165254408>

УДК 005.93

ПРО СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

СОВЕРШЕННА І. О.

УДК 005.93

Совершенна І. О. Про сучасні особливості технологізації управління підприємством

У статті розглянуто основні положення технології управлінської праці керівників, особливості технологізації процесів управління підприємством. Визначено основне призначення і мету технологізації управління. Зроблено акцент на операціях і процедурах технології управління підприємством, наведено їх класифікацію за низкою критеріїв. Проаналізовано різні підходи до формування управлінської технології. Визначено переваги технологізації управління підприємством і чинники, необхідні для ефективної реалізації управлінських технологій.

Ключові слова: менеджмент підприємства, технологія управління, технологізація управління, операції, процедури управління, управлінські технології.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Совершенна Ірина Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: iras2007@ukr.net

УДК 005.93

UDC 005.93

Совершенная И. А. О современных особенностях технологизации управления предприятием

В статье рассмотрены основные положения технологии управленческого труда руководителей, особенности технологизации процессов управления предприятием. Определены основное назначение и цель технологизации управления. Сделан акцент на операциях и процедурах технологии управления предприятием, проведена их классификация по ряду критериев. Проанализированы различные подходы к формированию управленческой технологии. Определены преимущества технологизации управления предприятием и факторы, необходимые для эффективной реализации управленческих технологий.

Ключевые слова: менеджмент предприятия, технология управления, технологизация управления, операции, процедуры управления, управленческие технологии.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Совершенная Ирина Алексеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: iras2007@ukr.net

Sovershennaya I. A. On Modern Specific Features of Technologisation of Enterprise Management

The article considers main provisions of the technology of managerial labour and specific features of technologisation of the enterprise management processes. It identifies the main purpose and goal of technologisation of management. It underlines operations and procedures of the enterprise management technology and provides their classification by a number of criteria. It analyses different approaches to formation of the managerial technology. It identifies advantages of technologisation of enterprise management and factors that are required for effective realisation of managerial technologies.

Key words: enterprise management, management technology, technologisation of management, operations, management procedures, managerial technologies.

Pic.: 1. **Bibl.:** 8.

Sovershennaya Irina A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: iras2007@ukr.net

Поступове входження господарського механізму економіки України в цивілізоване русло, зростаюча конкуренція з боку закордонних виробників вимагають перегляду традиційних підходів до управління, більшою мірою заснованих на здоровому глузді й накопиченому практичному досвіді. Єдиним джерелом прибутку підприємства стає задоволення потреб споживачів і підпорядкування цій меті усіх функцій управління підприємством, пов'язаних із виробництвом або закупівлею, зберіганням і реалізацією товарів.

Діяльність у сфері виробництва, реалізації товарів і послуг будується на специфічних знаннях, уміннях і навичках, успішна реалізація яких вимагає координації праці окремих працівників. Ключова роль у вирішенні цього завдання належить менеджменту організації, який зазнає в останні роки істотні зміни, зумовлені революційними перетвореннями в галузі нових управлінських та інформаційних технологій. Небажання визнати цей факт практично не залишає підприємству шансів на успіх. Професійний менеджмент дозволяє оптимальним чином об'єднати різноаспектну діяльність організації в єдине ціле і направити її на досягнення спільних цілей. Ефективний менеджмент забезпечує отримання прибутку – головної рушійної сили бізнесу. «У якому напрямку розвивати свою справу?», «Як це робити?» – ось два ключові питання, відповіді на які слід шукати в теорії менеджменту. Менеджмент в Україні являє собою ще молоду галузь знань, яка багато в чому тільки формується.

У сучасних умовах функціонування підприємства необхідно інтенсифікувати і упорядковувати управлінські процеси [1, 2]. Це підтверджується тим, що в системах менеджменту функціонує і здійснюється безліч різноманітних організаційних зв'язків та інформаційних перетворень. Тому розробка методів з їх упорядкування в процесах управління становить одну з важливих теоретичних проблем і практичних завдань технології управління [1 – 4].

Технологією називається будь-який засіб перетворення вихідних матеріалів для отримання бажаних результатів. Оскільки предметом і відповідно вихідним матеріалом управлінської праці виступає інформація, то технологію менеджменту, наприклад, можна визначити як комплекс методів з обробки управлінської інформації з метою вироблення, прийняття та реалізації управлінських рішень [1, 4].

Ряд авторів [1, 4, 5] пишуть, що технологія управління відображає зміст управління, характеризується процесами руху та обробки інформації та визначається складом і порядком виконання управлінських робіт, у ході яких ця інформація перетворюється і впливає на керований об'єкт. Звідси випливає *основне призначення технології управління* – побудова раціональної схеми взаємодії структурних підрозділів та окремих виконавців у процесі управління.

Мета статті – обґрунтувати технологію менеджменту, розглянути особливості технологізації всіх процесів управління підприємством.

Дослідження менеджменту і його основних характеристик свідчить про те, що основними елементами технології управління є управлінські етапи, операції та

процедури. Під операцією розуміють будь-яку дію, що приводить до зміни тієї чи іншої характеристики системи. Сукупність різноманітних управлінських операцій, виконуваних за певною схемою або в певній послідовності, являють собою процедуру.

Виходячи зі сказаного, *технологію управління* визначають також як систему операцій і процедур, виконуваних керівниками, фахівцями та технічними виконавцями в певній послідовності з використанням необхідних для цього методів і технічних засобів.

Технології менеджменту представлені у вигляді концепцій, теорій, принципів, способів, форм і методик управління. Технології менеджменту забезпечують процес перетворення об'єкта управління з вихідного стану в новий цільовий конкурентний стан або якість, або забезпечують його гарантоване ефективне функціонування.

Сьогодні технології менеджменту підприємства підтримуються потужним інформаційно-технологічним пластом у вигляді відповідних програмних систем. На слуху системи бюджетування та фінансового аналізу, менеджменту якості, управління за принципами бережливого виробництва (*Lean Manufacturing*), системи збалансованих показників (*Balanced Scorecard*), контролінгу, управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM), бізнес-моделювання, управління проектами, управління на основі ключових показників ефективності (KPI) і т. ін.

Будь-який бізнес – це, перш за все технологія, вірніше, комплекс технологій. Починаючи від технології виробництва, логістики і продажів до ведення внутрішньої документації. Усе це відповідні технології, у всякому разі, так має бути. Але, на жаль, це не повсюдна практика, багато компаній працюють шляхом натхнення, інтуїції та із застосуванням інших, погано визначених параметрів їхніх керівників. Інший раз це нагадує роботу з «чорним ящиком»: над ним відбуваються якісь маніпуляції, але результат завжди різний, і тоді управлінець підбирає такий набір, за допомогою якого виходить наблизений до бажаного результат, використовує при цьому всім відому «методику». І з кожною новою ситуацією все повторюється.

Таким чином, часто управління компанією відбувається за рахунок збільшення робочого часу і напруження всіх сил керівництва та персоналу. І щоразу після вирішення проблеми настає почуття задоволення від виконаного завдання, а через місяць-два воно повторюється, і знову всі сили і засоби кинуті на її рішення. Знайома ситуація?

Щоб не повторювати ні своїх, ні чужих помилок і потрібна *технологізація*, або опис усіх процесів, що відбуваються в компанії.

Розглянемо, що дає компанії технологізація її процесів. *Технологізація* – це процес щодо оптимізації будь-якої діяльності. Відповідно до цього всі процеси, які в компанії вже відпрацьовані, технологізовані, і тією чи іншою мірою вже є оптимальними. Для них вже зібрана і відпрацьована оптимальна сукупність дій, що приводить до необхідного результату. Найчастіше більш менш прописані технології притаманні відділам виробництва, фінансів, логістики. У

силу специфіки діяльності цих підрозділів вони вимушені оптимізувати свої процеси для досягнення стійкого результату з мінімальними втратами.

Розробка будь-якої технології менеджменту передбачає визначення кількості, послідовності та характеру операцій, які становлять процес управління, розробку або підбір для кожної операції відповідних способів, прийомів і технічних засобів, виявлення умов процесу переведення об'єкта системи з вихідного стану в бажаний.

Чітке функціонування органу управління вимагає розчленування процесу управління на операції, а ефективна організація управління – належного комбінювання операцій. Кожну операцію необхідно пов'язати з попередніми операціями даного циклу процесу управління. Виконання операції має бути ув'язано з виконанням інших операцій. Технологія менеджменту тісно пов'язана з процесом алгоритмізації операцій в рамках тих чи інших функцій керуючої системи. У ролі алгоритму (процедури) процесу управління виступає припис, що визначає зміст і послідовність дій в будь-якому інформаційному або організаційному процесі. Його алгоритм являє собою правила послідовного здійснення певних, пов'язаних один з одним операцій, на які цей процес може бути розкладений і які повинні бути реалізовані для досягнення бажаної мети.

Процедуру управління можна визначити як систему послідовно реалізованих розпоряджень про виконання в певному порядку операцій, що приводять до вирішення управлінських завдань.

Класифікація операцій і процедур здійснюється за низкою критеріїв:

✦ *за змістом:*

1) інформаційні або інформаційно-технічні пов'язані з обробкою інформації та її носіїв. Тут виділяють також документаційні, первинно-лічильні, облікові та обчислювальні операції та процедури;

2) логіко-розумові, або аналітико-конструктивні, пов'язані з підготовкою та прийняттям управлінських рішень;

3) організаційні складаються зі службово-комунікаційних, розпорядчих і координаційних операцій і процедур;

✦ *за характером поєднання у часі:*

1) послідовні, тобто кожна операція або процедура починається тільки після закінчення попередньої;

2) паралельні, що передбачають одночасне виконання операцій і процедур;

3) паралельно-послідовні передбачають часткове суміщення суміжних операцій і процедур у часі й просторі.

Схематично технологія може бути представлена у вигляді інформаційної та організаційної взаємодії трьох основних циклів або процесів, у рамках яких виконуються різні операції і процедури (рис. 1).

1. *Інформаційний процес:* пошук, збір, передача, обробка та зберігання різних видів інформації. Тут зайняті переважно творчі виконавці та фахівці.

2. *Логіко-розумовий, або процес вироблення і прийняття управлінських рішень:* дослідження, обробка,

розрахунки, прогнози, вироблення рішень. Тут зайняті, в основному, фахівці та керівні працівники організації.

3. *Організаційний процес,* або організаційний вплив на об'єкт управління для реалізації управлінських рішень: підбір і розстановка кадрів, доведення завдань до виконавців, оперативне планування, організація праці, координація, контроль за виконанням і т.ін.

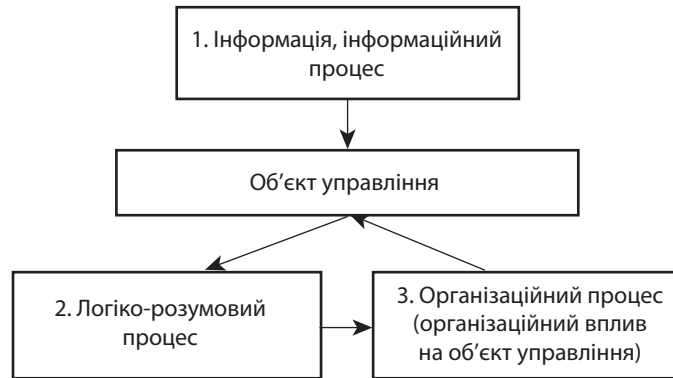

Рис. 1. Технологічна схема процесу управління будь-яким об'єктом

Таким чином, суттєвими моментами в управлінській технології є дослідження і опис раціональних шляхів реалізації процесів управління за допомогою відповідних операцій і процедур. Тим не менш, описати алгоритми функціонування систем управління і визначити всю сукупність методів виконання та впорядкування інформаційних перетворень та організаційних взаємодій, складових процесу управління, досить складно і сформулювати однозначно не вдається.

У даний час існує декілька підходів до формування управлінської технології. Оскільки технологія управління визначається складом управлінських робіт, то, відповідно, її побудова може здійснюватися залежно від того, який підхід до розуміння управління взятий за основу, або яким стилем управління характеризується діяльність керівних працівників підприємства.

Найбільш розробленим і простим є традиційний, класичний функціональний підхід, в основі якого лежить розуміння управління як процесу з виконання певних функцій. Тут технологію управління можна визначити як регламентацію раціональних процедур і способів роботи з інформацією в процесі реалізації функцій управління.

Суть функціонального підходу полягає в тому, що на кожному ієрархічному рівні систем управління виділяються відносно відособлені ділянки управлінських робіт або функцій, для кожної з яких будується певний набір процедур.

Надалі виділяються підфункції і відповідні їм блоки процедур, деталізуються до рівня операції, визначаються види документів, необхідні технічні засоби та ін.

Такий підхід до технологізації процесів управління застосовується з урахуванням спеціальних функцій управління.

Проте в даний час в умовах мінливого динамічного зовнішнього середовища є більш важливим ситуа-

ційний підхід, суть якого полягає в обґрунтуванні алгоритму вибору процедури на основі обліку ознак тієї чи іншої ситуації або проблеми. При ситуаційному підході технологію управління визначають як послідовність дій по вибору доцільних процедур і здійснення інформаційних перетворень і організаційних впливів. Схема управлінської технології включає: діагноз проблеми та визначення шляхів її вирішення; виявлення факторів, що впливають на рішення; вироблення й оцінку альтернатив; розробку тактики реалізації намічених шляхів вирішення проблеми або складових частин.

І, нарешті, підхід до управління з точки зору прийняття рішень дозволяє розглядати технологію управління як певну послідовність дій, використовуваних при постановці цілей підприємства і розробці механізмів їх досягнення. При цьому виділяють три етапи: вироблення цілей і стратегії розвитку органу управління; формування технології прийняття та реалізації управлінських рішень; контроль і облік основних процесів управління (двох етапів: попереднього і основного) з метою досягнення бажаного результату підприємством. Слід підкреслити, що керівникам необхідно пам'ятати про те, що особливе місце в технології управління займають технічні засоби та різна оргтехніка, які дозволяють знизити трудомісткість управлінських робіт, терміни їх виконання, а також підвищити якість прийнятих рішень.

Розвиток засобів автоматизації сприяє поглибленню інформаційного характеру управлінської праці, а невід'ємною частиною технології управління сьогодні стають комп'ютеризовані системні технології.

У підсумку варто сказати про переваги, які дає технологізація збуту продукції і торговельної компанії в цілому:

1. Підвищення ефективності всіх бізнес-процесів, за рахунок оптимізації всіх етапів.
2. Раціональність – можливість зниження втрат і економії коштів, часу та інших матеріальних ресурсів.
3. Підвищення стабільності та конкурентоспроможності компанії.
4. Відсутність залежності від особистих особливостей окремих співробітників (безособовість), запобігання можливим форс-мажорним обставинам.
5. Тиражування – можливість передачі, ефективність навіть при повній зміні персоналу.

Тільки завдяки цим п'яти перевагам технології просто необхідні при управлінні підприємством.

Але для того, щоб виробити якісні управлінські технології для конкретного підприємства, необхідно дотримуватися певних принципів і правил їх формування. Вони повинні містити в собі шість чинників, необхідних для їх ефективного функціонування:

- ✦ цілі – для чого здійснюється дія;
- ✦ умови діяльності-ресурси, компетенції і т. ін.;
- ✦ опис дій або робіт;
- ✦ правила їх виконання;
- ✦ зв'язки між співробітниками компанії і клієнтами;
- ✦ опис результату (продукту), який повинен бути отриманий за підсумками діяльності.

У кожному з цих параметрів закладено десятки відсотків ефективності, і це вже повинно змусити заду-

матися про розробку своїх технологій, оскільки сьогодні це одна з умов успіху і виживання компаній на ринку.

Як підприємства це будуть робити – самостійно або запрошувати зовнішніх консультантів, це вже не настільки важливо. У будь-якому випадку, чим швидше підприємство це зробить, тим більше шансів у нього на ефективне функціонування на ринку.

ВИСНОВКИ

Дані результатів дослідження свідчать про те, що в менеджменті вітчизняних підприємств важливо застосовувати певну технологію управлінської праці, розчленовувати процес на складові частини, чітко визначати такі процедури й операції, які дозволять вирішувати управлінські завдання і в цілому підвищать ефективність діяльності підприємств.

У подальшому передбачається використовувати дані дослідження теоретичного аспекту технології менеджменту з метою розробки технологічної схеми вдосконалення процесів управління підприємств сфери послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрушків Б. М. Основи менеджменту: методологічні положення та прикладні механізми / Б. М. Андрушків, О. Є. Кузьмін. – Т.: Лілея, 2007. – 292 с.
2. Армстронг М. Основи менеджмента. Как стать лучшим руководителем / М. Армстронг. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 482 с.
3. Друкер П. Практика менеджмента / П. Друкер / Пер. с англ. – М.: ИД «Вильямс», 2009. – 398 с.
4. Друкер П. Управление, нацеленное на результаты / П. Друкер / Пер. с англ. – М.: Экономика, 2004. – 385 с.
5. Мескон М. Х. Основи менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури / Пер. с англ. под ред. Л. И. Евенко. – М.: Дело, 1998. – 800 с.
6. Семь нот менеджмента. Настольная книга руководителя / Под ред. В. Красновой, А. Привалова // Эксперт. – М., 2001. – 656 с.
7. Шелдрейк Д. Теория менеджмента: от тейлоризма до японизации / Д. Шелдрейк. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.
8. Интернет-портал для управлінців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua>

REFERENCES

- Andrushkiv, B. M., and Kuzmin, O. Ie. *Osnovy menedzhmentu: metodologichni polozhennia ta prykladni mekhanizmy* [Fundamentals of management: methodological principles and practical arrangements]. Ternopil: Lileia, 2007.
- Armstrong, M. *Osnovy menedzhmenta. Kak stat luchshim rukovoditelem* [Principles of Management. How to become a better leader]. Rostov-na-Donu: Feniks, 2008.
- Druker, P. *Praktika menedzhmenta* [The practice of management]. Moscow: Viliams, 2009.
- Druker, P. *Upravlenie, natselennoe na rezultaty* [Managing for results]. Moscow: Ekonomika, 2004.
- "Internet-portal dlia upravlintsiv" [Internet portal for managers]. <http://www.management.com.ua>
- Meskon, M., Albert, M., and Khedouri, F. *Osnovy menedzhmenta* [Principles of Management]. Moscow: Delo, 1998.
- Sheldreyk, D. *Teoriia menedzhmenta: ot teylorizma do iaponizatsii* [Management theory: from Taylorism to japanization]. St. Petersburg: Piter, 2001.
- Sem not menedzhmenta. Nastolnaia kniga rukovoditelia* [Seven notes management. Handbook of the head]. Moscow: Ekspert, 2001.

КОНКУРЕНТНА РОЗВІДКА ТА КОНСОЛІДАЦІЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ІНТЕГРОВАНІХ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР

ЧЕРКАШИНА М. В., НАУМЕНКО М. О.

УДК 005.332.4:005.922.1

Черкашина М. В., Науменко М. О. Конкурентна розвідка та консолідація маркетингової інформації в системі менеджменту інтегрованих корпоративних структур

На сучасному етапі розвитку світової ринкової економіки провідною тенденцією, що визначає її розвиток, є глобалізація. Процеси глобалізації найважливіших сфер життя і діяльності людства не можуть не відбиватися на механізмах формування суб'єктів господарювання. Такі умови функціонування підприємств спричиняють необхідність концентрації та інтеграції промислового та банківського капіталів, тобто появу організаційних форм об'єднання суб'єктів господарювання – інтегрованих корпоративних структур (ІКС), що є основою для сталого розвитку та функціонування промисловості України. У системі управління ІКС визначальне місце посідає фінансовий менеджмент, який базується на консолідованій інформації та процесі її створення – конкурентній розвідці. У статті визначені роль та місце конкурентної розвідки у процесі створення консолідованої маркетингової інформації в системі менеджменту інтегрованих корпоративних структур.

Ключові слова: конкурентна розвідка, консолідована інформація, маркетингова інформація, інтегровані структури бізнесу

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 8.

Черкашина Майя Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та військового господарства, Академія внутрішніх військ МВС України (пл. Повстання, 3, Харків, 61001, Україна)

Науменко Марія Олексіївна – кандидат економічних наук, професор, кафедра менеджменту та військового господарства, Академія внутрішніх військ МВС України (пл. Повстання, 3, Харків, 61001, Україна)

УДК 005.332.4:005.922.1

UDC 005.332.4:005.922.1

Черкашина М. В., Науменко М. А. Конкурентная разведка и консолидация маркетинговой информации в системе менеджмента интегрированных корпоративных структур

На современном этапе развития мировой экономики ведущей тенденцией, определяющей ее развитие, является глобализация. Процессы глобализации важнейших сфер жизни и деятельности человечества не могут не отражаться на механизмах формирования субъектов хозяйствования. Такие условия функционирования предприятий вызывают необходимость концентрации и интеграции промышленного и банковского капиталов, то есть появление организационных форм объединения субъектов хозяйствования – интегрированных корпоративных структур (ИКС), что является основой для устойчивого развития и функционирования промышленности Украины. В системе управления ИКС определяющее место занимает финансовый менеджмент, основанный на консолидированной информации и процессе ее создания – конкурентной разведке. В статье определены роль и место конкурентной разведки в процессе создания консолидированной маркетинговой информации в системе менеджмента интегрированных корпоративных структур.

Ключевые слова: конкурентная разведка, консолидированная информация, маркетинговая информация, интегрированные структуры бизнеса. **Рис.:** 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 8.

Черкашина Майя Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой менеджмента и военного хозяйства, Академия внутренних войск МВД Украины (пл. Восстания, 3, Харьков, 61001, Украина)

Науменко Мария Алексеевна – кандидат экономических наук, профессор, кафедра менеджмента и военного хозяйства, Академия внутренних войск МВД Украины (пл. Восстания, 3, Харьков, 61001, Украина)

Cherkashina M. V., Naumenko M. A. Competitive Intelligence and Consolidation of Marketing Information in the System of Management of Integrated Corporate Structures

The leading tendency of the modern stage of development of the world economy, which determines its development, is globalisation. Processes of globalisation of the most important spheres of life and activity of the humanity have impact on the mechanisms of formation of economic subjects. Such conditions of enterprise functioning cause a necessity of concentration and integration of industrial and bank capital, in other words, appearance of organisational forms of unification of economic subjects – the integrated corporate structures, which is the basis for sustainable development and functioning of Ukrainian industry. Financial management, based on consolidated information and process of its creation – competitive intelligence, takes the leading place in the system of management of integrated corporate structures. The article identifies the role and place of competitive intelligence in the process of creation of consolidated marketing information in the system of management of integrated corporate structures.

Key words: competitive intelligence, consolidated information, marketing information, integrated business structures.

Pic.: 2. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 8.

Cherkashina Maya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Management and the War Economy, Academy of Interior Ministry of Ukraine (61001, Ukraine)

Naumenko Mariya A. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Department of Management and the War Economy, Academy of Interior Ministry of Ukraine (61001, Ukraine)

На сучасному етапі розвитку світової ринкової економіки провідною тенденцією, що визначає її розвиток, є глобалізація. Процеси глобалізації найважливіших сфер життя і діяльності людства не можуть не відбиватися на механізмах формування суб'єктів господарювання. Такі умови функціонування підприємств спричиняють необхідність концентрації та інтеграції промислового та банківського капіталів, тобто появу організаційних форм об'єднання суб'єктів господарювання – створення інтегрованих корпоратив-

них структур (ІКС), що є основою для сталого розвитку та функціонування промисловості України. У системі управління ІКС визначальне місце посідає фінансовий менеджмент, який базується на консолідованій інформації та процесі її створення – конкурентній розвідці.

Окремі аспекти організації та управління інтегрованими корпоративними структурами розглядаються в працях Федулової А. І., Чорної О. Ю., Пилипенка А. А., Кизима М. О., Горбатова В. М., Ялдіна І. В. та інших науковців, але питання фінансового менеджменту ІКС, зо-

крема збирання та створення консолідованої інформації та її ефективного використання в процесах підтримки прийняття рішень, залишаються відкритими.

Серед західних вчених, які приділили увагу дослідженню теоретичних і практичних питань конкурентної розвідки, слід відзначити Б. Джілада, М. Інгліша, Стівена Х. Міллера, В. Плетта, Джона Е. Прескотта та ін. Помітний внесок у розробку проблем конкурентної розвідки внесли й російські вчені і фахівці-практики: Ю. П. Воронов, Я. В. Бузанова, О. Деревницький, А. І. Доронін, І. Ю. Нежданов, М. В. Прилуков, В. Светозаров, В. І. Ярочкин, Є. А. Юшук, В. А. Берсенев, П. Кохно та ін. Проте в наявних дослідженнях конкуренції, конкурентної поведінки компаній і конкурентної розвідки в маркетинговому середовищі вимагають свого уточнення та розвитку питання економічної природи результату конкурентної розвідки в системі економічних понять.

Метою даної статті є визначення ролі та місця конкурентної розвідки у процесі створення консолідованої маркетингової інформації в системі менеджменту інтегрованих корпоративних структур.

В умовах негативного прояву наслідків світової фінансово-економічної кризи національним товаровиробникам досить складно досягти успіху в конкурентній боротьбі, використовуючи лише традиційні ресурси та підходи. «Актуальною тенденцією нині є переорієнтування на ефективне використання нематеріальних ресурсів та знань підприємств. Саме знання є підґрунтям появи нової функції менеджменту, у завдання якої входить акумулювання інтелектуального капіталу, виявлення й поширення наявної інформації та досвіду, створення засад для розповсюдження й передачі інформації про наявні у різних суб'єктів ринку компетенції. Отже, лише об'єднання закладених у компетенції різних підприємств систем діяльності може забезпечити синергію потенціалів, а отже, й покращити конкурентне становище національної економічної системи» [1].

Процеси глобалізації найважливіших сфер життя і діяльності людства не можуть не відбиватися на механізмах формування суб'єктів господарювання. Характерним у цьому випадку став розвиток інтегрованих корпоративних структур (ІКС). Складові поняття «інтегровані корпоративні структури» наведено на рис. 1, а в табл. 1 – їх основні переваги та недоліки.

Інтеграція (лат. *integratio* – відновлення, поповнення, від *integer* – цілий) – процес і результат взаємодії елементів (із заданими властивостями), що супроводжується

Рис. 1. Складові поняття «інтегровані корпоративні структури»

відновленням, встановленням, ускладненням і зміцненням істотних зв'язків між ними на основі достатньої підстави, у результаті чого формується інтегрований об'єкт (система) з якісно новими властивостями, у структурі якого зберігаються індивідуальні властивості вихідних елементів [3].

Таблиця 1

Переваги та недоліки інтегрованих корпоративних структур [2]

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> – посилення позицій вітчизняних виробників на світовому ринку; – концентрація капіталу підвищує передбачуваність економічних процесів; – підвищення інноваційної активності підприємств; – скорочення числа об'єктів управління спрощує бюджетне та фінансове регулювання ринкової економіки; – економічне зміцнення корпорації знижує навантаження на державу в плані підтримки соціально орієнтованих виробництв; – можливість отримання великих кредитів у зв'язку із підвищенням інвестиційної привабливості ІКС; – зниження сумарної потреби в оборотних засобах; – великі можливості в плані диверсифікації діяльності і, як наслідок, зниження фінансових ризиків 	<ul style="list-style-type: none"> – можливість бюрократизації та зловживання контрольно-управлінськими функціями; – зниження гнучкості управління та реакції на зміни зовнішнього середовища; – можливі конфлікти при розподілі ресурсів між підрозділами ІКС; – можливість штучного підтримання нерентабельних господарюючих одиниць за рахунок рентабельних

Водночас, *економічна інтеграція* – взаємодія і взаємне пристосування національних господарств різних країн, що веде до їх поступового економічного злиття. На міждержавному рівні інтеграція відбувається шляхом формування регіональних економічних об'єднань держав й узгодження їх внутрішньої та зовнішньої економічної політики. Взаємодія і взаємне пристосування національних господарств проявляється, насамперед, у поступовому створенні спільного ринку – в лібералізації умов товарообміну і переміщення виробничих ресурсів.

В умовах сучасного ринку ІКС змушені конкурувати між собою, розширяти власні можливості щодо реалізації своїх товарів або послуг, вести боротьбу за власного споживача. За таких умов збирання та аналіз інформації про стан того чи іншого суб'єкта господарювання, їх структуру або ринок, на якому ці суб'єкти господарювання діють, або зовнішнє середовище їх діяльності стають конче необхідними. Наявні конкурентні переваги компаній стають все менш стійкими в міру прискорення темпів нововведень і глобалізації економіки. При цьому важливо підкреслити, що значимо не тільки те, якими конкурентними перевагами володіє компанія, але і те, як вона ці відмінні переваги формує,

зберігає і реалізує в конкурентній боротьбі на відповідному ринку товарів і послуг з метою досягнення своїх стратегічних інтересів. Саме тому сьогодні спостерігається пильна увага підприємців до маркетингових інструментів ефективного управління бізнесом, у т. ч. до конкурентної розвідки, яка дозволяє забезпечити компанію конкурентними перевагами.

Спираючись на роботи дослідників у цій сфері, ми пропонуємо виділити кілька напрямків збирання необхідної інформації, а саме: збирання інформації про стан ринку, про стан справ у фірмах-конкурентах; оцінка ризиків і кон'юнктури ринку; вивчення нових технологій, продукції; пошук і вивчення фірм, пропонованих до покупки; оцінка лояльності персоналу компанії-конкурента.

З методів збору інформації можна виділити пошук та аналіз інформації, що отримана з так званих відкритих джерел (засобів масової інформації, мережі Інтернет, відкритих спеціалізованих баз даних, офіційна інформація зі звітів). Однак інформації, що можна одержати з таких джерел, може бути замало для об'єктивної оцінки існуючої ситуації.

Одним з найпопулярніших методів збору економічної інформації є конкурентна, або економічна, розвідка – постійний процес збору, нагромадження, структурування, аналізу даних про внутрішнє й зовнішнє середовище компанії та надання вищому менеджменту компанії відповідної інформації (табл. 2). *Конкурентна розвідка* – це процес консолідації інформації, тобто процес створення цілісного інформаційного ресурсу для прийняття рішень. Сьогодні в умовах швидкозмінного ринку зможуть вижити тільки ті суб'єкти господарювання, що здібні прогнозувати майбутнє. Тому конкурентна розвідка має передбачати «зміни в обстановці і приймати своєчасні оптимальні рішення щодо управління ризиками, впровадження змін у компанії, а також відповідні заходи, спрямовані на задоволення майбутніх запитів споживачів і збільшення вартості компанії» [4].

Поняття «конкурентна розвідка» у вітчизняній науці розглядається здебільшого у навчальній літературі. У зарубіжних джерелах можна виділити зокрема таких авторів (табл. 3).

Таблиця 2

Основні переваги використання конкурентної розвідки

Конкурентна розвідка	<ul style="list-style-type: none"> – отримання додаткового прибутку; – передбачення загроз і знаходження запобіжних шляхів їх уникнення; – підвищення стійкості та уникнення фінансових загроз; – збільшення рентабельності виробництва; – підвищення конкурентоспроможності; – формування конкурентних переваг; – підвищення іміджу за рахунок збільшення ефективності рекламної діяльності
----------------------	--

Результати конкурентної розвідки потрібні для стратегічного планування, інвестицій, розробки нових технологій і будь-якої іншої діяльності, де необхідно

приймати рішення (рис. 2). Інформація дає можливість оцінити тенденції розвитку ринку, а також вчасно скоригувати власні плани, якщо потрібно, навіть завдати попереджуючого удару у вигляді більш якісного продукту або кращих умов. Така інформація обов'язково має бути консолідованою, тобто містити одержані з декількох джерел і системно інтегровані різні типи інформаційні ресурси, які в сукупності наділені ознаками повноти, цілісності, несуперечності та складають адекватну інформаційну модель проблемної області з метою її аналізу опрацювання та ефективного використання в процесах підтримки прийняття рішень [3].

Поняття «консолідована інформація» охоплює одержані з декількох джерел і системно інтегровані різні типи інформаційні ресурси, які в сукупності наділені ознаками повноти, цілісності, несуперечності та складають адекватну інформаційну модель проблемної області з метою її аналізу, опрацювання та ефективного використання в процесах підтримки прийняття рішень. Процес консолідації інформації – це процес перетворення даних на інформацію і знання про бізнес, метою якого є супровід і підтримка прийняття неформальних рішень. Тобто інформаційне забезпечення бізнесу, причому в найширшому сенсі, засноване на принципі об'єднання таких складових як інформація, бізнес-процеси, апаратні засоби, програмні засоби, люди [4].

Сьогодні конкурентна розвідка є дуже розповсюдженою, а відділи, що займаються обробкою зібраної інформації, існують на більшості загальновідомих провідних світових корпорацій. Їхня практика переконливо свідчить про те, що в маркетинговому середовищі конкурентна розвідка має бути вибудована не як «обслуговуюча», а як «активна» система [6]. Вона повинна бути настільки активною, наскільки це тільки можливо. Тільки в цьому випадку конкурентна розвідка буде здатна забезпечити компанії стійке економічне зростання, збільшення прибутків, збереження і зміцнення конкурентного імунітету. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Науменко М. О.** Удосконалення консолідації об'єктів корпоративних структур / М. О. Науменко // Научно-технический сборник. – 2010. – № 94. – С. 287 – 292.
2. **Ігнат'єва І. А.** Корпоративне управління : [Текст] / І. А. Ігнат'єва, О. І. Гарафонова ; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – К. : КНУТД, 2010. – 312 с.
3. Короткий термінологічний словник з інноваційних педагогічних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.br.com.ua/31839>
4. Википедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>
5. **Ющук Е. Л.** Конкурентная разведка: маркетинг рисков и возможностей / Е. Л. Ющук. – М.: Вершина, 2006. – 240 с.
6. **Магомедова Д. М.** Формирование и функционирование конкурентной разведки в маркетинговой среде / Д. М. Магомедова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dis.podelise.ru/text/index-45535.html?page=11>

Підходи до поняття «конкурентна розвідка»*

Автор	Зміст поняття «конкурентна розвідка»
Е. Л. Юшук Конкурентная разведка: маркетинг рисков и возможностей. – М. : Вершина, 2006. – 240 с. – С. 18 [5]	Систематичний, безперервний процес з етичного і законного збору інформації про основні складові бізнесу, такі як покупці, конкуренти, противники, персонал, технології і все навколишнє бізнес-середовище
А. И. Доронин Бизнес-разведка. – М. : Ось-89, 2006. – 496 с. – С. 43	Організаційна структура, що займається питаннями збору, перевірки (верифікації), обробки, аналізу та синтезу даних з різних аспектів господарської діяльності підприємства з подальшим використанням отриманої інформації для вирішення конкретних завдань його господарської діяльності
К. Боган, М. Инглиш. Бизнес-разведка. Внедрение передовых технологий / Пер. с англ. / Кристофер Боган, Майкл Инглиш: под общей ред. Б. Л. Резниченко. – М. : Вершина, 2006. – 368 с. – С. 14	Систематичний процес пошуку ідеальної практики (яка використовується в різних видах діяльності), найкращих практичних прийомів, прогресивних ідей і високоефективних операційних процедур, які дозволяють домогтися високих результатів
Б. Джиллад. Конкурентная разведка. Как распознавать внешние риски и управлять ситуацией. – СПб. : Питер, 2010. – 320 с. – С. 9	Особливе дослідження ринку, підпорядковане завданням формулювання та впровадження проактивної стратегії, де фрагменти подій в маркетинговому середовищі зводяться воедино, що дозволяє ідентифікувати стратегічні ризики і шанси
Н. И. Борисов. Конкурентная разведка как инструмент конкурентной борьбы: цели, задачи, методы, приемы // Управление персоналом. – 2005. – № 1. – С. 32 – 35	Маркетинговий інструмент вивчення конкурентного середовища, який являє собою цілеспрямований збір інформації про конкурентів для прийняття управлінських рішень щодо подальшої стратегії і тактики ведення бізнесу
В. Л. Берсенёв, Е. Л. Юшук. Феномен конкурентной разведки: основы теоретического анализа : Препринт. – Екатеринбург : Институт экономики УрО РАН, 2009. – 52 с. – С. 16	Особливий вид підприємницької діяльності, спрямованої на інформаційне забезпечення управління господарюючим суб'єктом з метою підвищення його конкурентоспроможності

* Узагальнено за [6].

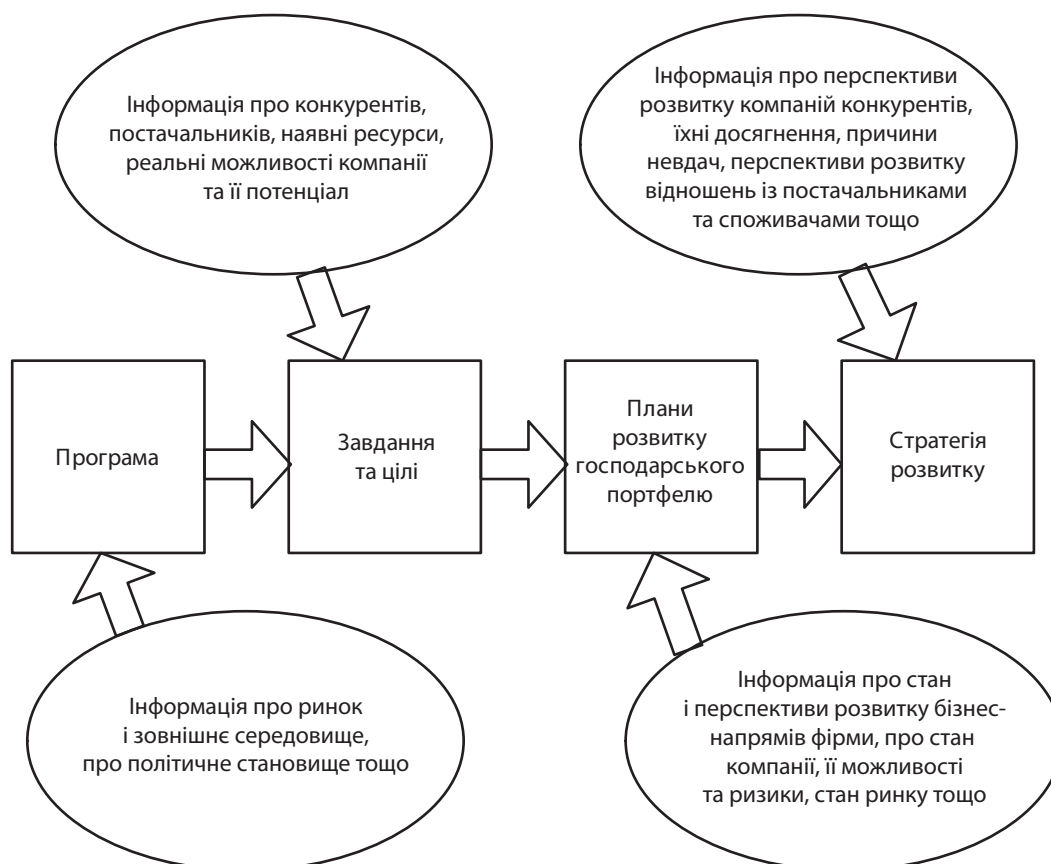

Рис. 2. Місце конкурентної розвідки в системі стратегічного планування (на основі [6])

7. **Науменко М. О.** Організація стратегічного управління інтегрованими корпоративними структурами засобами збалансованої системи показників / М. О. Науменко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 8. – С. 201 – 204.

8. **Черкашина М. В.** Организация управления конкурентным поведением интегрированной корпоративной структуры / М. В. Черкашина, М. А. Науменко // Бизнес Информ. – 2011. – № 5. – Т. 1. – С. 23 – 26.

REFERENCES

Cherkashina, M. V., and Naumenko, M. A. "Organizatsiia upravleniia konkurentnym povedeniem integrirovannoy korporativnoy struktury" [Management organization competitive behavior of the integrated corporate structure]. *Biznes Inform*, vol. 1, no. 5 (2011): 23-26.

Ihnatieva, I. A., and Harafonova, O. I. *Korporativne upravlinnia* [Corporate Governance]. Kyiv: KNUUD, 2010.

"Korotkyi terminolohichnyi slovnyk z innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii" [A short glossary of terms with innovative educational technology]. <http://books.br.com.ua/31839>

Magomedova, D. M. "Formirovanie i funktsionirovanie konkurentnoy razvedki v marketingovoy srede" [The formation and functioning of competitive intelligence in the marketing environment]. <http://dis.podelise.ru/text/index-45535.html?page=11>

Naumenko, M. O. "Organizatsiia stratehichnoho upravlinnia integrirovanykh korporativnykh strukturamy zasobami zbalansovanoi systemy pokaznykiv" [Organization of strategic management the integrated corporate structures by means of balanced scorecard]. *Biznes Inform*, no. 8 (2012): 201-204.

Naumenko, M. O. "Udoskonalennia konsolidatsii obliku korporativnykh struktur" [Improvements account consolidate corporate structures]. *Nauchno-tekhnicheskyy sbornik*, no. 94 (2010): 287-292.

Wikipediia. <http://uk.wikipedia.org>

Yushchuk, E. L. *Konkurentnaia razvedka: marketing riskov i vozmozhnostey* [Competitive Intelligence: Marketing of risks and opportunities]. Moscow: Vershina, 2006.

УДК 330.16 + 658.52:38.24

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СТРАТЕГІЧНОГО АЛЬЯНСУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЙ ВЗАЄМОДІЇ

ШУЛЬЖЕНКО Л. Є.

УДК 330.16 + 658.52:38.24

Шульженко Л. Є. Економічна безпека стратегічного альянсу в контексті теорій взаємодії

Розкрито зміст досліджуваної проблематики економічної безпеки стратегічного альянсу. Доведено доцільність її вивчення в контексті теорій взаємодії (теорія мікрорівня Дж. Хоманса, теорія макрорівня П. Блау, теорія взаємодії результатів Д. Тібо і Г. Келлі), оскільки взаємодія є ключовим поняттям у розумінні її природи стратегічного альянсу, і його економічної безпеки, а інтереси учасників стратегічного альянсу, їхнє переплетіння та збалансованість створюють фундамент взаємодії учасників альянсу як єдиного цілого. З використанням положень цих теорій надано пояснення виникнення змін інтересів учасників стратегічного альянсу. З використанням захисного і гармонізаційного підходів визначено поняття «економічна безпека стратегічного альянсу». Показано, що забезпечення економічної безпеки стратегічного альянсу зводиться до запобігання або пом'якшення протиріч інтересів учасників стратегічного альянсу, збалансованості їхніх інтересів, передбачення таких протиріч, що виникають внаслідок різноманітних загроз інтересам учасників альянсу. Проаналізовано загрози інтересам учасників альянсу, що виникають при їхній взаємодії в межах спільної діяльності.

Ключові слова: економічна безпека, стратегічний альянс, взаємодія, інтерес, протиріччя, збалансованість.

Бібл.: 11.

Шульженко Лілія Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (кв. Молодіжний, 20а, Луганськ, 91034, Україна)

E-mail: ynewman@yandex.ru

УДК 330.16 + 658.52:38.24

Шульженко Л. Е. Экономическая безопасность стратегического альянса в контексте теорий взаимодействия

Раскрыто содержание исследуемой проблематики экономической безопасности стратегического альянса. Доказана целесообразность ее изучения в контексте теорий взаимодействия (теория микроуровня Дж. Хоманса, теория макроуровня П. Блау, теория взаимодействия исходов Д. Тибо и Г. Келли), поскольку взаимодействие является ключевым понятием в понимании и природе стратегического альянса и его экономической безопасности, а интересы участников стратегического альянса, их переплетение и сбалансированность образуют фундамент взаимодействия участников альянса как единого целого. С использованием положений этих теорий даны пояснения возникновения изменений интересов участников стратегического альянса. С использованием защитного и гармонизационного подходов определено понятие «экономическая безопасность стратегического альянса». Показано, что обеспечение экономической безопасности стратегического альянса сводится к предотвращению или смягчению противоречий интересов участников стратегического альянса, сбалансированности их интересов, предвидению противоречий, возникающих в результате разнообразных угроз интересам участников альянса. Проанализированы угрозы интересам участников альянса, возникающие при их взаимодействии в рамках совместной деятельности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, стратегический альянс, взаимодействие, интерес, противоречие, сбалансированность.

Библ.: 11.

Шульженко Лилия Евгеньевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудита, Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля (кв. Молодежный, 20а, Луганск, 91034, Украина)

E-mail: ynewman@yandex.ru

UDC 330.16 + 658.52:38.24

Shulzhenko L. E. Economic Security of Strategic Alliance in the Context of Interaction Theories

The article reveals the essence of the studied problems of economic security of a strategic alliance. It proves expediency of its study in the context of interaction theories (micro-level theory of G. C. Homans, macro-level theory of P. M. Blau, interdependence theory of J. Thibaut and H. Kelly), since interaction is a key notion in understanding the nature of strategic alliance and its economic security and the interests of participants of the strategic alliance, their interweaving and balance form the foundation of interaction of the participants of the alliance as a single whole. Using the theses of these theories the article gives clarifications of appearance of changes of interests of participants of the strategic alliance. It uses protective and harmonisation approaches to define the "economic security of strategic alliance" notion. It shows that ensuring economic security of the strategic alliance is reduced to avoiding or softening contradictions of interests of participants of the strategic alliance, balancing their interests and foreseeing contradictions that appear in the result of various threats to the interests of alliance participants. The article analyses threats to the interests of alliance participants that appear in the course of their interaction within the framework of joint activity.

Key words: economic security, strategic alliance, interaction, interest, contradiction, balance.

Bibl.: 11.

Shulzhenko Liliya E. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, East-Ukrainian National University named after V. Dahl (kv. Molodizhnyy, 20a, 91034, Ukraine)

E-mail: ynewman@yandex.ru

7. **Науменко М. О.** Організація стратегічного управління інтегрованими корпоративними структурами засобами збалансованої системи показників / М. О. Науменко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 8. – С. 201 – 204.

8. **Черкашина М. В.** Организация управления конкурентным поведением интегрированной корпоративной структуры / М. В. Черкашина, М. А. Науменко // Бизнес Информ. – 2011. – № 5. – Т. 1. – С. 23 – 26.

REFERENCES

Cherkashina, M. V., and Naumenko, M. A. "Organizatsiia upravleniia konkurentnym povedeniem integrirovannoy korporativnoy struktury" [Management organization competitive behavior of the integrated corporate structure]. *Biznes Inform*, vol. 1, no. 5 (2011): 23-26.

Ihnatieva, I. A., and Harafonova, O. I. *Korporativne upravlinnia* [Corporate Governance]. Kyiv: KNUUD, 2010.

"Korotkyi terminolohichnyi slovnyk z innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii" [A short glossary of terms with innovative educational technology]. <http://books.br.com.ua/31839>

Magomedova, D. M. "Formirovanie i funktsionirovanie konkurentnoy razvedki v marketingovoy srede" [The formation and functioning of competitive intelligence in the marketing environment]. <http://dis.podelise.ru/text/index-45535.html?page=11>

Naumenko, M. O. "Organizatsiia stratehichnoho upravlinnia integrirovanykh korporativnykh strukturamy zasobami zbalansovanoi systemy pokaznykiv" [Organization of strategic management the integrated corporate structures by means of balanced scorecard]. *Biznes Inform*, no. 8 (2012): 201-204.

Naumenko, M. O. "Udoskonalennia konsolidatsii obliku korporativnykh struktur" [Improvements account consolidate corporate structures]. *Nauchno-tekhnicheskyy sbornik*, no. 94 (2010): 287-292.

Wikipediia. <http://uk.wikipedia.org>

Yushchuk, E. L. *Konkurentnaia razvedka: marketing riskov i vozmozhnostey* [Competitive Intelligence: Marketing of risks and opportunities]. Moscow: Vershina, 2006.

УДК 330.16 + 658.52:38.24

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СТРАТЕГІЧНОГО АЛЬЯНСУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЙ ВЗАЄМОДІЇ

ШУЛЬЖЕНКО Л. Є.

УДК 330.16 + 658.52:38.24

Шульженко Л. Є. Економічна безпека стратегічного альянсу в контексті теорій взаємодії

Розкрито зміст досліджуваної проблематики економічної безпеки стратегічного альянсу. Доведено доцільність її вивчення в контексті теорій взаємодії (теорія мікрорівня Дж. Хоманса, теорія макрорівня П. Блау, теорія взаємодії результатів Д. Тібо і Г. Келлі), оскільки взаємодія є ключовим поняттям у розумінні її природи стратегічного альянсу, і його економічної безпеки, а інтереси учасників стратегічного альянсу, їхнє переплетіння та збалансованість створюють фундамент взаємодії учасників альянсу як єдиного цілого. З використанням положень цих теорій надано пояснення виникнення змін інтересів учасників стратегічного альянсу. З використанням захисного і гармонізаційного підходів визначено поняття «економічна безпека стратегічного альянсу». Показано, що забезпечення економічної безпеки стратегічного альянсу зводиться до запобігання або пом'якшення протиріч інтересів учасників стратегічного альянсу, збалансованості їхніх інтересів, передбачення таких протиріч, що виникають внаслідок різноманітних загроз інтересам учасників альянсу. Проаналізовано загрози інтересам учасників альянсу, що виникають при їхній взаємодії в межах спільної діяльності.

Ключові слова: економічна безпека, стратегічний альянс, взаємодія, інтерес, протиріччя, збалансованість.

Бібл.: 11.

Шульженко Лілія Євгенівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (кв. Молодіжний, 20а, Луганськ, 91034, Україна)

E-mail: ynewman@yandex.ru

УДК 330.16 + 658.52:38.24

Шульженко Л. Е. Экономическая безопасность стратегического альянса в контексте теорий взаимодействия

Раскрыто содержание исследуемой проблематики экономической безопасности стратегического альянса. Доказана целесообразность ее изучения в контексте теорий взаимодействия (теория микроуровня Дж. Хоманса, теория макроуровня П. Блау, теория взаимодействия исходов Д. Тибо и Г. Келли), поскольку взаимодействие является ключевым понятием в понимании и природе стратегического альянса и его экономической безопасности, а интересы участников стратегического альянса, их переплетение и сбалансированность образуют фундамент взаимодействия участников альянса как единого целого. С использованием положений этих теорий даны пояснения возникновения изменений интересов участников стратегического альянса. С использованием защитного и гармонизационного подходов определено понятие «экономическая безопасность стратегического альянса». Показано, что обеспечение экономической безопасности стратегического альянса сводится к предотвращению или смягчению противоречий интересов участников стратегического альянса, сбалансированности их интересов, предвидению противоречий, возникающих в результате разнообразных угроз интересам участников альянса. Проанализированы угрозы интересам участников альянса, возникающие при их взаимодействии в рамках совместной деятельности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, стратегический альянс, взаимодействие, интерес, противоречие, сбалансированность.

Библ.: 11.

Шульженко Лилия Евгеньевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудита, Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля (кв. Молодежный, 20а, Луганск, 91034, Украина)

E-mail: ynewman@yandex.ru

UDC 330.16 + 658.52:38.24

Shulzhenko L. E. Economic Security of Strategic Alliance in the Context of Interaction Theories

The article reveals the essence of the studied problems of economic security of a strategic alliance. It proves expediency of its study in the context of interaction theories (micro-level theory of G. C. Homans, macro-level theory of P. M. Blau, interdependence theory of J. Thibaut and H. Kelly), since interaction is a key notion in understanding the nature of strategic alliance and its economic security and the interests of participants of the strategic alliance, their interweaving and balance form the foundation of interaction of the participants of the alliance as a single whole. Using the theses of these theories the article gives clarifications of appearance of changes of interests of participants of the strategic alliance. It uses protective and harmonisation approaches to define the "economic security of strategic alliance" notion. It shows that ensuring economic security of the strategic alliance is reduced to avoiding or softening contradictions of interests of participants of the strategic alliance, balancing their interests and foreseeing contradictions that appear in the result of various threats to the interests of alliance participants. The article analyses threats to the interests of alliance participants that appear in the course of their interaction within the framework of joint activity.

Key words: economic security, strategic alliance, interaction, interest, contradiction, balance.

Bibl.: 11.

Shulzhenko Liliya E. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, East-Ukrainian National University named after V. Dahl (kv. Molodizhnyy, 20a, 91034, Ukraine)

E-mail: ynewman@yandex.ru

Безпека є потребою будь-якої системи бути захищеною в її функціонуванні, внаслідок чого її визнано універсальною комплексною міждисциплінарною категорією. Безпека як універсальна комплексна міждисциплінарна категорія становить фундамент новітньої наукової системи – *безпекознавства*, або (за Я. О. Серіковим і Л. Ф. Коженевськи [7]) *сек'юритології*. Актуальність питань безпеки та її міждисциплінарний характер, обсяг наявних напрацювань зумовили визнання безпекознавства теоретичною, епістемологічною галуззю знань.

Одним із видів безпеки є безпека економічна – *екосетейт*: сукупність знань про економічну безпеку [3, с. 3] за вертикаллю «державна – регіон (галузь) – суб'єкт господарської діяльності». Поняття «економічна безпека» розглядається відносно соціально-економічної системи, тобто системи, в якій існує сукупність економічних стосунків у процесі руху продукту від його виробництва до споживача. Тоді економічна безпека як системне явище є потребою соціально-економічної системи бути захищеною в процесі руху продукту від його виробництва до споживача. Поняття «захищеність» слід визначити в такий спосіб: захищеність – це здатність системи виконувати основні функції та вирішувати завдання у стандартних і нестандартних ситуаціях завдяки її спроможності попереджувати, долати або гранично зменшувати негативні наслідки змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі функціонування системи.

У числі напрямів екосетейта – *екосесент* (*economic security of enterprise*) – економічна безпека суб'єкта підприємницької діяльності [3, с. 3]. Спочатку автори поняття «екосесент» (Г. Андрощук і П. Крайнев, 2000 р.) тлумачили його як економічний стан підприємства, стійкість (у межах критичних обмежень) проти зовнішніх і внутрішніх змін фінансово-господарського оточення, що не належать до форс-мажорних обставин. Але з накопиченням і певним упорядкуванням знань про економічну безпеку первинне тлумачення поняття «екосесент» дещо змінилося. Сьогодні – це сукупність ідей, поглядів та уявлень, формування підходів (розроблення моделей, методів і алгоритмів аналізу даних для отримання знань та навчання) до забезпечення економічної безпеки СГД, загальні та специфічні закономірності організації і функціонування його системи економічної безпеки на підставі її пізнання, загальні положення, спрямовані на підвищення ефективності функціонування даної системи [5].

Активне поповнення знань екосесента актуалізує ідентифікацію нових об'єктів економічної безпеки. У світі інтеграційних тенденцій, наслідком яких є створення у різноманітних формах об'єднань суб'єктів господарської діяльності (інтегрованих структур або систем), відкривається нове предметне поле екосесента – економічна безпека інтегрованих структур (або систем). Таке предметне поле є значним, тому що форми інтеграції діяльності суб'єктів господарської діяльності різноманітні. Але дослідження економічної безпеки інтегрованих структур лише розпочато (наприклад, [10]). Різновидом інтегрованих структур є стратегічний альянс. Для таких форм інтеграції проблема забезпечення економічної безпеки у наш час є актуальною.

У поясненні природи економічної безпеки стратегічного альянсу необхідно, крім усталених положень та постулатів безпекознавства, використати досягнення низки наукових дисциплін: менеджменту (організація спільної діяльності та взаємодії учасників стратегічного альянсу та управління ним, комунікації), економіки (обґрунтування економічної доцільності спільної діяльності та взаємодії учасників стратегічного альянсу, визначення внеску учасників до спільної діяльності та розподіл винагороди між учасниками, економічні закони розвитку, у тому числі пропорційного і планомірного розвитку), соціальної психології (психічне відображення людиною різних аспектів організаційних стосунків), соціології (взаємодія великих структур). Таке завдання є надзвичайно масштабним і викласти його вирішення в одній статті неможливо. Тому *метою* статті є пояснення природи економічної безпеки стратегічного альянсу у контексті взаємодії його учасників.

Звикористанням захисного і гармонізаційного підходів економічна безпека стратегічного альянсу розглядається як стан збалансованості системи інтересів його учасників, що визначає їхню здатність брати участь відповідно до домовленостей у виконанні його загальних функцій, вирішенні загальних завдань в стандартних і нестандартних ситуаціях завдяки попередженню, подоланню або граничному зменшенню впливу наслідків змін принципового характеру їхніх інтересів [9]. Тому забезпечення економічної безпеки стратегічного альянсу зводиться до запобігання або пом'якшення протиріч інтересів учасників стратегічного альянсу, передбачення таких протиріч і форм їхнього вияву, встановлення ознак такого вияву та розроблення системи заходів щодо подолання наслідків реального конфлікту інтересів учасників альянсу у випадку його настання (реальний конфлікт має певні ознаки вияву). Таким чином, поняття економічної безпеки стратегічного альянсу виходить зі взаємодії його учасників. А тому саме взаємодію слід вважати ключовим поняттям у розумінні і природи стратегічного альянсу, і його економічної безпеки.

Поняття «взаємодія» є узагальненим поняттям, центральним у низці соціологічних теорій. У соціології взаємодія розглядається як процес безпосереднього або опосередкованого впливу або дії суб'єктів один на одного, як процес організації їхньої спільної діяльності. Для пояснення природи економічної безпеки стратегічного альянсу використано положення теорії обміну (на мікрорівні – теорія Дж. Хоманса [11], макрорівні – теорія П. Блау [4]), теорії взаємодії результатів¹ Д. Тібо і Г. Келлі, які назвали її точкою зору, або *frame of reference*, та теорії кооперативної системи Ч. Барнарда [8]. З використанням положень цих теорій спробуємо пояснити, чому виникають зміни інтересів учасників стратегічного альянсу, адже саме така зміна є мегаджерелом загроз або глобальною загрозою економічній безпеці стратегічного альянсу.

¹ Російською теорія має назву «теория взаимодействия исходов». В українській мові найпридатнішим перекладом терміна «исход» бачиться термін «результат».

Учасники стратегічного альянсу добровільно вступають у взаємодію один з одним у межах альянсу, виходячи з очікувань задовольнити свої інтереси. Якщо звернутися до положень теорії обміну, то до взаємодії учасники стратегічного альянсу вступають, сподіваючись обміняти можливі витрати на можливі винагороди, тобто задовольнити власні інтереси. Саме інтереси учасників стратегічного альянсу, їхнє переплетіння та збалансованість створюють невидимий, але міцний фундамент взаємодії учасників альянсу як єдиного цілого, як великої складної системи, зумовляють її особливості та характеристики, так само, як економічну безпеку стратегічного альянсу.

Спектр інтересів, які учасники стратегічного альянсу сподіваються задовольнити (або винагородити у термінах теорії обміну) у спільній діяльності, дуже широкий – від виживання в умовах край напруженої економічної ситуації до участі в розробленні інноваційних продуктів, що скоюють революційний переворот на ринку. До винагород у цьому випадку належать освоєння локальних ринків або ринків окремих країн (для великих учасників, які до того ж є провідними у певному виді діяльності), участь у розробленні інноваційних продуктів, отримання доступу до технологій, фінансування, досвіду ведення бізнесу (для невеликих учасників, які невідомі у певному виді діяльності), прищорення комерційного живиння інновацій тощо. Розраховувати на ці винагороди учасники стратегічного альянсу можуть лише за умови, що вони понесуть певні витрати, якими у цьому випадку можна вважати як традиційні (час, ресурси), так і специфічні (інформація, досвід, знання) витрати.

Стратегічні альянси, за суттю, є угодами про співпрацю, в якій бізнес-можливості учасників доповнюють один одного, прагматичним союзом з різноспрямованими інтересами його учасників. За одним вектором кожен з учасників намагається переслідувати власні інтереси, одночасно за іншим вектором кожен з учасників вимушений хоча б частково орієнтувати свою діяльність на загальні цілі союзу і враховувати інтереси інших учасників. Тому вже у природі стратегічного альянсу присутні протиріччя інтересів його учасників: протиріччя інтересів кожного учасника з інтересами альянсу в цілому і з інтересами інших учасників. Саме протиріччя інтересів учасників стратегічного альянсу, які завжди мають місце (інша справа, чи виявляться вони і з якою інтенсивністю), є загрозою збалансованості таких інтересів, тому що вияв їхніх протиріч порушує цю збалансованість. Протягом деякого часу протиріччя інтересів учасників стратегічного альянсу можуть не виявлятися або їхні вияви можуть бути слабкими. І тоді в альянсі вдається зберігати збалансованість інтересів його учасників. Але після певного часу існування альянсу або настання певної події протиріччя інтересів його учасників можуть виявитися, загостритися, що зумовлює появу конфлікту інтересів і, таким чином, створює загрозу економічній безпеці альянсу.

Звичайно, ідеальною при створенні стратегічного альянсу є істинність декларованих інтересів його учасників. Але це ідеальний випадок. Декларовані інтереси мо-

жуть збігатися з реальними, але доволі часто у зарубіжній практиці створення стратегічних альянсів (вітчизняна практика поки ще не настільки поширена, щоб зробити певні висновки) зустрічається ситуація, коли реальні інтереси учасників альянсу є прихованими і не збігаються з декларованими, тобто спостерігається прихований конфлікт інтересів. Такий прихований конфлікт інтересів закладає підґрунтя порушення їхньої збалансованості і є прихованою загрозою економічній безпеці альянсу.

Отже, приховані протиріччя інтересів учасників стратегічного альянсу є загрозою економічній безпеці альянсу. Тобто природа економічної безпеки стратегічного альянсу виходить з його основної місії як соціально-економічної організації, яка створюється для досягнення конкретних цілей, із взаємодії її учасників, в якій кожен з них намагається задовольнити власні інтереси шляхом задоволення загальних інтересів. Причому, поступитися власними інтересами задля задоволення загальних мало хто з учасників альянсу готовий.

Звичайно ж, не можна не помітити, що пояснення взаємодії учасників стратегічного альянсу як мегаджерела загроз або глобальної загрози економічній безпеці стратегічного альянсу за допомогою положень теорії взаємодії на індивідуальному рівні Дж. Хоманса [11] певною мірою властиві номіналізм і редукціонізм. Так, дійсно, номіналізм виявляється в тому, що стратегічний альянс сприймається не як загальне ціле, а лише як інтереси його учасників та їхніх дій щодо їхнього задоволення, тобто стратегічний альянс сприймається крізь призму сукупності дій його учасників, а тому основну увагу в проблематиці економічної безпеки скеровано не на стратегічний альянс в цілому, а на реалізацію інтересів його учасників, їхні статуси та очікування. Але певною мірою номіналізм у поясненні природи економічної безпеки стратегічного альянсу виправданий «м'якістю» зв'язків між елементами цієї системи, значною свободою їхніх дій, зокрема і у галузі спільної діяльності. Редукціонізм виявляється в тому, що природа економічної безпеки стратегічного альянсу у межах теорії взаємодії на індивідуальному рівні Дж. Хоманса пояснюється за допомогою закономірностей, які властиві простішому явищу – взаємодії учасників альянсу, а їхня взаємодія розглядається крізь призму стимулів переважно економічного характеру, властивостей й уподобань керівників і власників учасників альянсу. Виправдовує номіналізм і редукціонізм у поясненні природи економічної безпеки стратегічного альянсу крізь призму взаємодії його учасників за допомогою положень теорії взаємодії Дж. Хоманса лише те, що таке пояснення є першим кроком, а рух по вибраній траєкторії слід продовжити поясненнями за допомогою положень теорії взаємодії на макрорівні П. Блау, теорії конфліктів Р. Дарендорфа і Л. Козера та теорії взаємодії результатів Д. Тібо і Г. Келлі.

Чому ж взаємодія, заради якої учасники вступають до стратегічного альянсу, одночасно виступає загрозою його економічній безпеці? Для відповіді на поставлене запитання доцільно звернутися до положень теорії діадичної взаємодії Д. Тібо та Г. Келлі [1, с. 43 – 50], а також

характеристик взаємодії учасників альянсу, зокрема, таких як організаційна дієвість та комплементарність.

Положення теорії діадичної взаємодії дозволяють певною мірою пояснити, чому відносини та взаємодія учасників стратегічного альянсу є джерелом загроз його економічній безпеці. Учасники альянсу збираються взяти участь у ньому, якщо отримувати винагороди (доступ до знань, ринків, технологій, фінансування тощо) будуть адекватними витратам і втратам, на які вони згодні. Як тільки отримувати винагороди, за оцінками учасників альянсу (не позбавлених суб'єктивності), вважатимуться ними неадекватними витратам, а з втратами вони не погодяться, то учасники альянсу або почнуть боротьбу за відтворення адекватності (знову ж таки за їхніми уявленнями), або припинять участь в альянсі. При цьому способи боротьби за відтворення адекватності отримуваних винагород понесеним витратам і втратам можуть бути різноманітними – від цілком законних і етичних до своєї протилежності – як мінімум, неетичних. Таким чином, можна дійти висновку, що загрози економічній безпеці стратегічного альянсу становлять, по-перше, суб'єктивний характер очікувань учасників стратегічного альянсу, тобто формулювання їхніх інтересів, оцінок міри їхнього задоволення, а по-друге, вибір способів боротьби за відтворення адекватності отримуваних винагород понесеним витратам і втратам. Характер першої із загроз пояснюється тим, що інтереси учасників стратегічного альянсу представляють їхні власники, керівники, провідні фахівці. Саме вони є носіями інтересів учасників стратегічного альянсу, формулюють, оголошують їх та скеровують діяльність в альянсі на задоволення інтересів. Причому, і формулювання інтересів, і їхнє відстоювання та задоволення носять відбиток їхнього особистого сприйняття, тобто не позбавлені суб'єктивності. Проблематику інтересів учасників стратегічного альянсу не можна розглядати, ігноруючи елементи зусиль, випадковості, помилок, мотивів і намірів і зрештою конфлікт інтересів (людина – посадовець), які завжди властиві людській діяльності. Тобто йдеться про особливості людської діяльності, яка зумовлена економічною поведінкою.

Ф. Найт розглядав економічну поведінку на трьох рівнях, серед яких для з'ясування інтересів учасників стратегічного альянсу, виходячи з того, що носіями таких інтересів є люди з певними посадовими повноваженнями, доцільно зосередитися на концепції другого рівня. На цьому рівні Ф. Найт тлумачив економічну поведінку людини в термінах мотивації. Таке тлумачення концентрується на різниці між мотивом та дією, а також на факті помилки [6, с. 129]. За Ф. Найтом, тема мотиву або наміру виникає при будь-якому релевантному обговоренні людської діяльності, а поведінка людини пояснюється частково природною причинністю, частково – наміром або бажанням, а частково – прагненням реалізувати «цінності», яке не має цілей, які б можна було описати [6, с. 126].

Управлінська діяльність є різновидом людської діяльності. Тому поведінка людини, що обіймає певну посаду, до компетенції якої належить ухвалення рішень

(зокрема про участь у стратегічному альянсі), також пояснюється причинами, поданими Ф. Найтом. Якщо виходити з позиції Ф. Найта, то інтереси учасників стратегічного альянсу, носіями яких є їхні власники, керівники, провідні фахівці, значною мірою зумовлені їхніми бажаннями (або мотивами), їхнім баченням ситуації та перспективами її розвитку. Причому тут переважною мірою не йдеться про банальні мотиви або бажання власного збагачення (хоча і такі бажання не можна виключати). Зрештою, коли люди достатньою мірою забезпечені, то матеріальні бажання втрачають лідируючу роль, а на перший план виступають бажання та мотиви іншого характеру. Але, за Ф. Найтом, об'єктивно описати мотив або бажання людини не можна без їхніх оцінок. Тому інтереси учасників стратегічного альянсу певною мірою залежать від спроможності адекватного оцінювання своїх мотивів або бажань власниками, керівниками, провідними фахівцями. Причому, йдеться не просто про оцінювання мотивів або бажань, а й про такі часткові оцінювання ризикованості участі у стратегічному альянсі, очікуваних результатів участі, задоволення інтересів, готовності поступитися окремими інтересами. Саме у зумовленості інтересів учасників стратегічного альянсу, як мінімум, баченням ситуації та перспективами її розвитку носіями цих інтересів і вбачається загроза і таким інтересам, і їхній збалансованості, тобто економічній безпеці стратегічного альянсу. Ця загроза міститься у залежності формулювання інтересів учасників стратегічного альянсу та визначення їхнього задоволення від спроможності адекватного оцінювання інтересів власниками або керівниками учасників стратегічного альянсу, у залежності рішень щодо взаємодії від особистих стосунків не лише керівників учасників альянсу, але й міжособистісних зв'язків і внутрішніх інфраструктур учасників альянсу, які сприяють досягненню загальних цілей і задоволенню загальних інтересів.

Повний експансії положень теорії діадичної взаємодії для пояснення природи економічної безпеки стратегічного альянсу перешкоджає багатосторонність взаємодії його учасників та їхня взаємодія з іншими учасниками зовнішнього середовища поза межами альянсу. Д. Тібо та Г. Келлі розглядали діадичну взаємодію (*diada* – єдність, що утворюється двома роздільними частинами). Стратегічний альянс з двох учасників є, радше, частковим випадком. У такому альянсі виявити загрози його економічній безпеці простіше. У стратегічному альянсі з більшою кількістю учасників в аналізі збалансованості інтересів учасників слід аналізувати попарну (діадичну) взаємодію учасників альянсу з подальшим зведенням результатів аналізу. При цьому більша кількість учасників стратегічного альянсу, тим складніше звести результати аналізу попарної (діадичної) взаємодії його учасників.

В аналізі збалансованості інтересів учасників стратегічного альянсу доцільним є використання матриці результатів (*outcome array* [2]). У її клітинах розміщуються усі можливі винагороди, які є формою представлення задоволення інтересів учасників альянсу, та їхні витрати у діадичній взаємодії. З використанням ма-

тричі результатів можна виявити витрати і винагороди кожного учасника стратегічного альянсу при взаємодії з кожним з інших учасників. Матриця результатів є динамічною, оскільки цінності витрат і винагород взаємодії варіюють з часом завдяки впливу багатьох чинників.

Матриця результатів є корисною в аналізі з таких причин. По-перше, вона дозволяє формалізувати власні інтереси кожного з учасників альянсу, отримати уявлення про очікувані витрати та зіставити їх. При порівнянні результатів взаємодії не виключена ситуація, при якій винагороди аналізованого учасника порівняно з витратами при взаємодії з одним з учасників зменшуються або взагалі зводяться нанівець при взаємодії з іншим або іншими учасниками альянсу. Результати аналізу такого зіставлення можуть бути використані у коригуванні власних інтересів та очікувань учасників стратегічного альянсу та у формуванні політики взаємодії. Не виключено, що результатом аналізу такого зіставлення може стати відмова від участі в альянсі.

По-друге, матриця результатів дозволяє отримати попередні результати щодо можливості збалансованості інтересів учасників альянсу. За оцінками такої можливості можна зробити попередні судження щодо економічної безпеки стратегічного альянсу, тривалості його існування та ефективності. Так, якщо один або кілька учасників альянсу намагаються взяти участь у ньому за фінансовими мотивами, а інтересами інших є поєднання своїх можливостей з можливостями інших учасників з метою створення нової цінності, то використання матриці результатів вже на початковому етапі створення альянсу допоможе виявити суттєву різницю інтересів учасників і засумніватися у можливості їхньої збалансованості.

Використання матриці результатів має велике значення саме на етапі створення стратегічного альянсу або на перших кроках його діяльності. Адже, маючи намір взяти участь у стратегічному альянсі, його потенційні учасники можуть допустити помилки у формулюванні власних інтересів (суб'єктивний чинник), стикаються з великою невизначеністю відносно результатів, на які вони розраховують. Посадові особи або власники підприємств, потенційних учасників стратегічного альянсу, при ухваленні рішення щодо участі в ньому можуть використовувати недостовірну або неповну інформацію (при цьому не знаючи про це), мати недостатньо знань, щоб сформулювати образ очікуваного, помилкові уявлення про власні можливості, виходити з власних оцінок очікуваних вигод, витрат, що необхідно понести, і, головне, намірів, інтересів та очікувань потенційних партнерів. Використання матриці результатів на етапі створення стратегічного альянсу допоможе не лише визначити, чи дійсно має сенс брати у ньому участь, скоригувати очікування при ухваленні рішення щодо участі в альянсі або відмовитися від такої участі, а на перших кроках спільної діяльності, коли учасники намагаються реально оцінити потенційно можливі у таких відносинах результати, продовжувати відносини або вийти з альянсу, але й отримати попереднє уявлення про економічну безпеку альянсу. Для учасників стратегічного альянсу, а отже, й його економічної безпеки важливо також передбачати,

чи залишаться виявлені позитивні результати стабільними з часом. Тому матрицю результатів має сенс використовувати час від часу, особливо у той момент, коли у взаємодії учасників альянсу відбуваються зміни, що мають серйозні довготривалі наслідки, які можуть суттєво порушити збалансованість інтересів учасників альянсу.

Використання матриці результатів в аналізі парної взаємодії учасників стратегічного альянсу надає можливість проаналізувати процеси впливу учасників один на одного та контролю один одного, а також виявити, чи є можливість влади одного учасника над іншим. За Д. Тібо та Г. Келлі, можливість влади одного учасника над іншим полягає в здатності контролювати результати іншого, тобто його винагороди-витрати [2]. Якщо у парному аналізі взаємодії учасників стратегічного альянсу виявиться, що один з учасників здатний впливати на результати взаємодії, що досягаються кількома іншими, то такий учасник вважається таким, що має владу в альянсі, тобто «владним» учасником. Причому стосовно стратегічного альянсу достатньо складно виявити, якщо виходити лише з кількості учасників альянсу, на результати взаємодії з якими учасниками впливає один з них. Завдяки мережевому характеру взаємодії кількісні критерії не надають уявлення про істинний масштаб влади одного з учасників стратегічного альянсу.

Наявність «владного» учасника у стратегічному альянсі суттєво впливає на його економічну безпеку, оскільки говорити у такому випадку про збалансованість інтересів учасників альянсу не приходиться. Швидше за все, йдеться про домінування інтересів «владного» учасника альянсу. За аналогією з типами контролю за Д. Тібо та Г. Келлі, «владний» учасник у стратегічному альянсі стосовно інших учасників може або вирішальною мірою (фатальний вплив за терміном Д. Тібо та Г. Келлі), або певною мірою (поведінковий вплив за терміном Д. Тібо та Г. Келлі) впливати на винагороди та витрати, тобто інтереси іншого учасника альянсу. Фатальний і поведінковий впливи «владного» учасника у стратегічному альянсі стосовно інших учасників може виявлятися у безпосередній взаємодії у межах альянсу, а може виявлятися опосередковано шляхом впливу афілійованих з «владним» учасником суб'єктів зовнішнього середовища на того чи іншого учасника альянсу стосовно його діяльності, що здійснюється поза межами альянсу. І прямий, і опосередкований вплив «владного» учасника у стратегічному альянсі створює суттєву загрозу його економічній безпеці, оскільки порушує не лише збалансованість інтересів альянсу, але й самі інтереси його інших учасників.

Наявність «владного» учасника у стратегічному альянсі має кілька наслідків: порушення організаційної рівноваги, виникнення конфліктів у взаємодії. Ці наслідки можуть вплинути на економічну безпеку альянсу. Якщо ці наслідки прогнозуються на етапі створення стратегічного альянсу, то його потенційні учасники можуть ще відмовитися від участі у ньому. Якщо ж наявність «владного» учасника у стратегічному альянсі виявиться під час його діяльності, то це загрожує його економічній безпеці через порушення цілісності, може

привести до порушення прав учасників альянсу та незадоволення їхніх інтересів і, як наслідок, до виходу учасника з альянсу.

ВИСНОВКИ

Отже, положення теорій взаємодії є корисними у поясненні мегазагрози, або глобального джерела загроз, економічній безпеці стратегічного альянсу взаємодії учасників стратегічного альянсу, дозволяють описати її особливості (наприклад, виявлення «владного» учасника), мають не лише теоретичне, а й практичне значення щодо обґрунтування сукупності заходів із захисту не лише інтересів учасників альянсу, але й їхньої збалансованості. Але таке пояснення має і певні обмеження, що виникають через його частковий характер, який зумовлений зосередженням уваги на взаємодії учасників стратегічного альянсу, внаслідок чого положення теорій взаємодії можна лише обмежено використати в поясненні глобального джерела загроз економічній безпеці стратегічного альянсу взаємодії його учасників. Але висновки щодо застосування положень теорій взаємодії в поясненні природи економічної безпеки стратегічного альянсу дозволяють встановити нові вектори її дослідження. Зокрема, йдеться про характеристики взаємодії учасників стратегічного альянсу (організаційна дієвість та компліментарність), міра вираженості яких впливає на його економічну безпеку. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Андреева Г. М.** Зарубежная социальная психология XX столетия. Теоретические подходы / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – 286 с.
- 2. Андреева Г. М.** Теории диадического взаимодействия. Социальная психология. Электронная хрестоматия / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/11.php
- 3. Андрощук Г. А.** Экономическая безопасность предприятия: защита коммерческой тайны : [монография] / Г. А. Андрощук, П. П. Крайнев. — К. : ИД «Ин Юре», 2000. – 400 с.
- 4. Блау П.** Различные точки зрения на социальную структуру и их общий знаменатель / П. Блау // Американская социологическая мысль ; под ред. В. И. Добренькова. – М. : Мир, 1994. – С. 8 – 29.
- 5. Козаченко Г. В.** Эксплейнарний базис екосесента: принципний підхід до змісту / Г. В. Козаченко, О. М. Кузьменко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 25. Ч. I. – Луганськ: СЧУ ім. В. Даля, 2013. – С. 209 – 217.
- 6. Найт Ф.** Экономика и человеческая деятельность / Фрэнк Найт // В кн. : Философия экономики. Антология ; под ред. Д. Хаусмана / Пер. с англ. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2012. – С. 124 – 133.
- 7. Серіков Я. О.** Безпека життєдіяльності – секьюритологія : [підруч. для студ. вищих навч. закл.] / Я. О. Серіков, Л. Ф. Коженевські; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 381 с.
- 8. Барнард Ч.** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://hrm.ru/db/hrm/Barnard_Chester_Irving/glossary.html
- 9. Шульженко Л. Є.** Економічна безпека стратегічних альянсів: дослідження з позицій системного підходу / Л. Є. Шульженко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 25. Ч. I. – Луганськ : СЧУ ім. В. Даля, 2013. – С. 201 – 208.
- 10. Экономическая безопасность предприятий интегрированной промышленной структуры : [монография] / Под общ. ред. А. В. Козаченко. – Луганськ : Ноулидж, 2011. – 226 с.**
- 11. Homans G. C.** The sociological relevance of behaviorism / G. C. Homans // Behavioral sociology / Ed. R. Burgess, D. Bushell. – N.Y., 1969. – 346 p.

REFERENCES

- Andreeva, G. M., Bogomolova, N. N., and Petrovskaia, L. A. *Zarubezhnaia sotsialnaia psikhologiya KhKh stoletia. Teoreticheskie podkhody* [Foreign social psychology of the twentieth century. Theoretical approaches]. Moscow: Aspekt-Press, 2002.
- Andreeva, G. M., Bogomolova, N. N., and Petrovskaia, L. A. "Teorii diadicheskogo vzaimodeystviia. Sotsialnaia psikhologiya. Elektronnaia khrestomatia" [Theory of dyadic interactions. Social psychology. E-reader]. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/11.php
- Androshchuk, G. A., and Kraynev, P. P. *Ekonomicheskaiia bezopasnost predpriatiia: zashchita kommercheskoy tayny* [The economic security of the enterprise: the protection of trade secrets]. Kyiv: In Yure, 2000.
- Blau, P. "Razlichnye tochki zreniia na sotsialnuiu strukturu i ikh obshchii znamenatel" [Different views on the social structure and their common denominator]. In *Amerikanskaia sotsiologicheskaiia mysl*, 8-29. Moscow: Mir, 1994.
- "Barnard Ch." [Charles Barnard]. http://hrm.ru/db/hrm/Barnard_Chester_Irving/glossary.html
- Ekonomicheskaiia bezopasnost predpriatiy integrirovannoy promyshlennoy struktury* [Economic security companies integrated industrial structure]. Lugansk: Noulidzh, 2011.
- Homans, G. C. *The sociological relevance of behaviorism*. N. Y., 1969.
- Kozachenko, H. V., and Kuzmenko, O. M. "Ekspleinarnyi bazys ekosesenta: pryntsyповyi pidkhid do zmistu" [Ekspleinarnyy basis ekosesenta: a principled approach to content]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo*, vol. I, no. 25 (2013): 209-217.
- Nayt, F. "Ekonomika i chelovecheskaia deiatelnost" [Economy and human activity]. In *Filosofia ekonomiki. Antologiya*, 124-133. Moscow: Izdatelstvo Instituta Gaydara, 2012.
- Shulzhenko, L. Ye. "Ekonomichna bezpeka stratehichnykh aliansiv: doslidzhennia z pozytsii systemnoho pidkhotu" [The economic security of strategic alliances: a study of the system approach]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo*, vol. I, no. 25 (2013): 201-208.
- Sierikov, Ya. O., and Kozhenevski, L. F. *Bezpeka zhyttiediialnosti – sekiurytolohiia* [Safety – sekiurytolohiya]. Kharkiv: KhNAMH, 2010.

ПРОЕКТУВАННЯ ПІДСИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИМИ АКТИВАМИ ПІДПРИЄМСТВА

МЕЛЬНИК О. В.

УДК 338.24.01: 658.011

Мельник О. В. Проектування підсистеми стратегічно орієнтованого управління нематеріальними активами підприємства

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні основних етапів проектування підсистеми стратегічно орієнтованого управління нематеріальними активами (НМА) на підприємстві. Було використано методи абстрактно логічний, систематизації та узагальнення. На основі досліджень наукових здобутків різних учених-економістів доведено необхідність впровадження управління НМА як стратегічно значущими ресурсами; запропоновано структуру елементів організаційно-економічного механізму реалізації стратегічно орієнтованого управління НМА на промислових підприємствах України. Узагальнено практику управління нематеріальними активами, визначено передумови їх створення та управління. Запропоновано концепцію проектування підсистеми стратегічно орієнтованого управління НМА, яка включає цільові настанови, методи формування та оцінку ефективності використання НМА, а також інструменти реалізації стратегії управління НМА різного типу. Практична значущість полягає в появі нових можливостей досягнення конкурентних переваг у довгостроковій перспективі та створенні стабільної конкурентної позиції на ринку.

Ключові слова: нематеріальні активи, стратегічно орієнтоване управління нематеріальними активами, технологія управління, інтелектуальна рента.

Табл.: 2. **Бібл.:** 18.

Мельник Оксана Володимирівна – старший викладач, кафедра стратегії підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: kina44@rambler.ru

УДК 338.24.01: 658.011

Мельник О. В. Проектирование подсистемы стратегически ориентированного управления нематериальными активами предприятия
Целью статьи является определение и обоснование основных этапов проектирования подсистемы стратегически ориентированного управления нематериальными активами (НМА) на предприятии. Были использованы методы абстрактно-логический, систематизации и обобщения. На основе исследований научных достижений различных ученых-экономистов доказана необходимость внедрения управления НМА как стратегически значимыми ресурсами; предложена структура элементов организационно-экономического механизма реализации стратегически ориентированного управления НМА на промышленных предприятиях Украины. Обобщена практика управления нематериальными активами, определены предпосылки их создания и управления. Предложена концепция проектирования подсистемы стратегически ориентированного управления НМА, которая включает целевые установки, методы формирования и оценку эффективности использования НМА, а также инструменты реализации стратегии управления НМА различного типа. Практическая значимость заключается в появлении новых возможностей достижения конкурентных преимуществ в долгосрочной перспективе и создании стабильной конкурентной позиции на рынке.

Ключевые слова: нематериальные активы, стратегически ориентированное управление нематериальными активами, технология управления, интеллектуальная рента.

Табл.: 2. **Библ.:** 18.

Мельник Оксана Владимировна – старший преподаватель, кафедра стратегии предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: kina44@rambler.ru

UDC 338.24.01: 658.011

Melnyk O. V. Designing a Sub-System of Strategically Oriented Management of Intangible Assets of an Enterprise

The goal of the article is determination and justification of main stages of designing a sub-system of strategically oriented management of intangible assets (IA) at an enterprise. The article used abstract and logical, systematisation and generalisation methods. Using the studies of scientific achievements of different economists it proves a necessity of introduction of management of IA as strategically important resources; it offers a structure of elements of the organisation and economic mechanism of realisation of strategically oriented management of IA at industrial enterprises of Ukraine. It generalises the practice of management of intangible assets and identifies prerequisites of their creation and management. It offers a concept of designing a sub-system of strategically oriented management of IA, which includes purpose directives, methods of formation and assessment of effectiveness of the use of IA and also instruments of realisation of the strategy of management of IA of various types. Practical significance is in appearance of new possibilities of achievement of competitive advantages in the long-term run and creation of a stable competitive position in the market.

Key words: intangible assets, strategically oriented management of intangible assets, management technology, intellectual rent.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 18.

Melnyk Oksana V. – Senior Lecturer, Department of Enterprise Strategies, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: kina44@rambler.ru

Забезпечення ефективного функціонування підприємств у новій (знаннєвій) економіці потребує пошуку нових підходів до використання наявних ресурсів. Рушійними силами нової економіки визнаються:

- ✦ швидкі, складні та безперервні зміни, що пронизують усі сфери життя, внаслідок чого базові параметри виробництва (капітал, менеджмент, ринки, інформація, технології і т. ін.) можуть бути організовані поза межами національних кордонів;
- ✦ знання є основним стратегічним ресурсом, що забезпечує підприємствам стійки конкурентні переваги у довгостроковій перспективі;
- ✦ споживачі та виробники все більше зміщують свою увагу від матеріального виробництва в бік інформаційної діяльності;
- ✦ глобалізація науково-технічних розробок, де виробництво все більшою мірою залежить від досягнень науки і техніки;
- ✦ інформаційні технології, що здійснюють так звану «тиху революцію».

Головною відмінною рисою нової економіки є використання нематеріальних активів (НМА) та швидкий розвиток «нематеріальної складової» (переважно інформаційно-комунікаційної) середовища господарської діяльності. Таким чином, відбувається зміна парадигми економічного розвитку, що знаходить прояв через звуження сфер значущості матеріальних ресурсів та розширення просторових границь росту бізнес-діяльності [11, с. 37]. У таких умовах важливим наразі є питання досягнення та утримання успіху підприємствами в довготривалій перспективі на ринках, що швидко змінюються.

Ресурсна теорія певною мірою пояснює результативність діяльності підприємств залежно від володіння унікальними ресурсами. Однак виникає певна тавтологія, що полягає в такому: підприємство є ефективним, коли воно володіє певними унікальними ресурсами, таким чином, якщо воно формує у себе ці ресурси, то воно є унікальним [12, 17]. Подолання даного протиріччя в ресурсному напрямі теорії стратегічного управління можливе за рахунок побудови ефективного організаційно-економічного механізму управління такими унікальними ресурсами, переважна частка яких являє собою НМА, про що свідчить їх зростаюча вага в активах успішних компаній світу [9].

Витоки ресурсної теорії беруть початок у роботах Е. Пенроуз, Дж. Барні, Б. Вернерфельта, Р. Гранта [12, 14, 15, 18]. Формування методології діагностики активів підприємства досліджено в працях О. Бутнік-Сіверського, І. Репіної, О. Мендрула, В. Верби. Роль знань як основоположного фактора нематеріальних активів висвітлено в працях зарубіжних вчених К. Вііга, Д. Белла, П. Друкера, С. Унтера, І. Нонака, Х. Такеучі, Д. Тіса, О. Тоффлера, Б. Мільнера, Г. Клейнера, В. Іноземцева. Щодо вивчення нематеріальних активів вітчизняних підприємств, варто відзначити наукові здобутки таких дослідників, як Д. Богиня, М. Дороніна, О. Гребешкова, Н. Іванченко, А. Колот, Н. Лук'янченко, Л. Михайлова, Л. Мельничук, О. Федонін, О. Олексюк, Н. Ревуцька, Н. Шевчук та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері управління нематеріальними активами, деякі аспекти

цієї проблеми залишаються дискусійними. Зокрема, при формуванні та в процесі функціонування інноваційної (знаннєвої) економіки виділяються нововведення на різних стадіях виробничого процесу, що супроводжуються змінами організаційно-структурних моделей виробництва, розвитком людського фактора, зміною управлінських впливів. У такому випадку результативність використання нематеріальних (знаннєвих) активів можна визначити через ідентифікацію потоків взаємозв'язків між ресурсами та через вклад кожного виду ресурсів у формування цінності кінцевого продукту та досягнення стратегічних цілей компанії. Таким чином, система управління підприємством повинна ініціювати і об'єднувати методи, процеси, етапи та шляхи перетворення нематеріальних ресурсів у продуктивні сили підприємства, а також визначати їх результативність.

Враховуючи багатогранність та дискусійність визначеної проблематики, пропонуємо зосередити увагу на дослідженні організаційно-економічного механізму управління НМА, етапах та інструментах його розробки й впровадження, визначенні результативності відповідних управлінських заходів.

Майбутнє будь-якої компанії залежить від її здатності отримувати, зберігати, розповсюджувати та використовувати знання, що є основою НМА. У такому випадку важливо створити дієву систему управління ресурсами такого роду [11, с. 384].

Вирішення завдання створення та використання НМА підприємства повинно бути підпорядковане формуванню нового напрямку та функцій стратегічного управління в рамках розробки дієвої підсистеми стратегічно орієнтованого управління НМА. Таким чином, підприємство має створити певний організаційно-економічний механізм, який сприяв ефективному управлінню НМА.

Під стратегічно орієнтованим управлінням НМА пропонується розуміти комплекс заходів з ідентифікації та оцінки НМА, виявлення джерел їх формування та створення умов для їх розвитку і корисного використання з урахуванням стану та динаміки зовнішнього середовища, спрямованих на зростання капіталізації підприємства та набуття стійких конкурентних переваг у довгостроковій перспективі. У такому контексті підсистема стратегічно орієнтованого управління НМА виявляється через сукупність технологій, процесів, процедур і механізмів, що дозволять отримувати нові цінності від використання НМА залежно від стратегічних цілей компанії. Розглянемо більш детально кожен складову підсистеми стратегічно орієнтованого управління НМА в системі стратегічного управління підприємством.

Можна стверджувати що технологія управління нематеріальними активами являє собою сукупність систематичних процесів підтримки стійкого режиму функціонування системи управління НМА, процедур і методологічних підходів через прийняття і реалізацію господарських рішень з використанням найбільш раціональних методик і прийомів з ідентифікації, оцінки та визначення стратегічного профілю НМА. Таким чином, ціль технології управління НМА – це систематизація та раціоналізація управлінського процесу, що передбачає

чітку формалізацію операцій управління НМА, що є потрібними для досягнення стратегічних цілей [9, с. 417].

Концепція проектування підсистеми стратегічно орієнтованого управління НМА базується на використанні типології підприємств, що представлена в *табл. 1*.

Таблиця 1

Типологія підприємств на основі використання НМА*

Типологія підприємств	Конкурентна позиція	Особливості управління
Підприємства з високим рівнем НМА	Домінуюча	Продаж чи оренда частини невикористаних активів. Формування ринку НМА
Підприємства із середнім рівнем НМА	Стабільна	Розвиток активів певного типу. Купівля НМА у вигляді патентів, ліцензій тощо
Підприємства з низьким рівнем НМА	Слабка	Низький рівень інноваційної активності та розвитку НМА

* Розроблено автором на основі [5, 11].

У такому контексті важливим є визначення поточного стану підприємства та його ресурсного потенціалу, поточних і перспективних потреб у ресурсах, а також нарощення потенціалу НМА з метою забезпечення стратегічної стійкості та досягнення цілей.

Аналізуючи теоретичні підходи до трактування суті НМА та формування методів управління ними, що висвітлюються в роботах Свейбі, Саллівана, Стюарта, Лева, Нонаки, Текеучі та ін., а також узагальнюючи прикладні розробки з управління нематеріальними активами (Сен Ожа, Каплана, Нортон, Едвінссона, Брукінг, Бонтіса, Гейтса, Азгальдова), можемо стверджувати про можливість формалізації процесу управління НМА у вигляді певного алгоритму.

Розвиваючи концепцію стратегічно орієнтованого управління НМА промислових підприємств, відповідно система являє собою комплекс взаємопов'язаних елементів, склад і характеристика яких наведено в *табл. 2*.

Імплементация стратегічно орієнтованого управління НМА в систему стратегічного управління промисловими підприємствами, насамперед, сприятиме формуванню нового підходу в управлінні підприємством, а саме:

Таблиця 2

Проектування елементів організаційно-економічного механізму реалізації стратегічно орієнтованого управління нематеріальними активами (СУНМА) промислових підприємств *

Технологія забезпечення СУНМА	Сутність і зміст технологій СУНМА	Чинники та фактори, що впливають на забезпечення ефективності реалізації СУНМА	Стратегії	Модель (процес) СУНМА
1	2	3	4	5
Цільові функції реалізації механізму стратегічно орієнтованого управління НМА	Цільові функції: управління активами, економіка активів (через цілепокладання, діагностування, капіталізацію)	На макрорівні: розвиток інституціонального середовища формування нематеріальних активів. До інституцій та інститутів відносимо: формальні (законодавчі та нормативні документи Президента та Уряду, установи з реєстрації прав інтелектуальної власності, установи юстиції, міжнародні угоди та конвенції); неформальні (ментальність, традиції, організаційне знання, корпоративна культура, управлінські рішення, соціальні чинники); базисні (праця, власність, управління, влада (володіння)); похідні (ринок, конкуренція, ціна, підприємництво та ін.).	Стратегічний набір виявлення, прирощення, формування та використання НМА: 1) стратегія управління НМА техніко-технологічного типу; 2) стратегія управління НМА маркетингового типу; 3) стратегія управління НМА когнітивного типу; 4) методичні, методологічні, інформаційні та інфраструктурні процеси (зрушення) для активізації управління НМА	1) Визначення цілей стратегічного управління НМА (інтереси ключових стейкхолдерів підприємства); 2) управління (уточнення) стратегічних орієнтирів підприємства; 3) стратегічний профіль НМА підприємства (на основі відповідності КФУ галузі, розробка програми стратегічно орієнтованого управління НМА відповідно до вимог визначених загальнокорпоративної стратегії та бізнес-стратегій підприємства);

1	2	3	4	5
		На мезорівні: взаємоузгодженість інтересів стейкхолдерів. На мікрорівні: інформація, інфраструктура, етика бізнесу, лідерство, бізнес-процеси		4) виявлення стратегічно значущих НМА (формалізація прикладного інструментарію для обґрунтування набору стратегій формування НМА та оцінювання/прогнозування їх портфелю); 5) структурно-організаційне забезпечення стратегічно орієнтованого управління НМА (економічна оцінка та інвентаризація наявних НМА); 6) стратегія формування НМА різних типів; 7) програми та проекти використання НМА (перетворення явних в неявні); 8) капіталізація стратегічно значущих НМА
Методи ефективності формування НМА промислових підприємств	Наукова обґрунтованість; цільова орієнтація; системність та безперервність прогнозів; гнучкість; цілісність; оптимізація; проектоорієнтованість	Ресурси, що під дією механізму СУНМА перетворюються в активи		
Методи оцінки наявності та ефективності використання НМА	Дохідний витратний та комбінований методи визначення вартості НМА, карта стратегічних груп конкурентів, методи оцінки стратегічного портфелю ресурсів у межах загальнокорпоративної та бізнес-стратегії підприємства. Матриця «НМА – конкурентна позиція», інтелектуальна рента, методи виграшу в собівартості, методи переваг у прибутку	Механізми ідентифікації, формалізація та нагромадження НМА, що реалізуються через використання методів: а) методи емпіричного рівня пізнання (визначення, вимірювання, побудови дерева ресурсів з використанням VRIO характеристик; б) системний підхід дослідження закономірностей «з'єднання» елементів НМА; в) методи формалізації для опису НМА підприємства; г) аксіоматичні методи, що дозволили вивчити та деталізувати властивості НМА; д) методи математичного моделювання, за допомогою яких визначається економічний результат використання (застосування) НМА		
Інструменти стратегічно орієнтованого управління НМА авторської концепції	Моделі виявлення, ідентифікації та розвитку НМА, що спрямовані на досягнення стратегічної мети діяльності підприємства	Прикладний інструментарій формування підсистем стратегічно орієнтованого управління НМА промислових підприємств (формалізації набору стратегій, визначення їх результативності)		

* Доповнено та розвинено на основі [1 – 4].

- ✦ появи нових технологій, процесів і методів, які мають інтегруватися в існуючі;
- ✦ змінам в організаційній структурі та організаційній культурі підприємства;
- ✦ створенні бар'єрів для входу в галузь конкурентів [8, 11].

Однак важливим у цьому випадку є визначення результативності впровадження підсистеми в систему стратегічного управління підприємством. Результативність будь-якої системи – це її властивість досягати поставленої мети в заданих умовах і з певною якістю. Показники ефективності характеризують ступінь пристосованості системи до виконання поставлених перед нею завдань і є узагальнюючими показниками оптимальності функціонування [6, 7].

Визначення результативності підсистеми стратегічно орієнтованого управління НМА супроводжується певними труднощами. На це є дві причини: перша – неспроможність ринку реально оцінити капіталізацію НМА; друга – слабка розробка методичного інструментарію оцінки результативності використання НМА.

На наше переконання, у загальному сенсі результативність СУНМА може визначатися як ринком (збільшення ринкової вартості фірми), так й підприємством (насамперед ступенем досягнення поставлених цілей управління). Однак є і специфічні показники визначення результативності функціонування підсистеми стратегічно орієнтованого управління НМА, наприклад, визначення рівня інтелектуальної ренти (вигоди від використання НМА).

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження вважаємо за необхідне зробити певні висновки.

По-перше, стратегічно орієнтоване управління НМА слід розглядати двоюко: 1) як комплекс заходів з ідентифікації та оцінки НМА, виявлення джерел їх формування та створення умов для їх розвитку і корисного використання з урахуванням стану та динаміки зовнішнього середовища, спрямованих на зростання капіталізації підприємства та набуття стійких конкурентних переваг у довгостроковій перспективі; 2) як певну технологію розробки стратегії формування НМА на підприємстві та поступове перенесення вартості сформованого НМА на готовий продукт через нарахування амортизації, відсотків, роялті, інтелектуальної ренти та інших показників, що формують дохід підприємства, його конкурентну позицію, а також досягнення стратегічних цілей розвитку.

По-друге, запропонована типологія підприємств за станом розвитку НМА дозволяє визначити межі та перспективи капіталовкладення в стратегічно значущі ресурси (науково-технічні розробки, корпоративну культуру, маркетинг, репутацію, інформаційні системи, людський капітал тощо) для перетворення їх у НМА.

По-третє, оцінку ефективності підсистеми стратегічно орієнтованого управління НМА можливо здійснювати на основі формальних і неформальних індикаторів, які можуть визначатися як ринком (зростаюча вартість підприємства, вартість його акцій), так і самим підприємством (інтелектуальна рента). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауліна Т. В. Державна політика формування інтелектуального капіталу в контексті модернізації національного господарства : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / Т. В. Бауліна ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. – К., 2011. – 40 с.

2. Верба В. А. Систематизація активів підприємства: стратегічний аспект / В. А. Верба // Економіка: проблеми теорії і практики. – Випуск 220. – Том II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – С. 493 – 502.

3. Гребешкова О. М. Ділова репутація як стратегічний актив компанії / О. М. Гребешкова, О. В. Шиманська // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – Вип. 1-2. – 2007. – С. 493 – 502.

4. Гребешкова О. М. Капіталізація знань як стратегічного активу підприємства: методологічний аспект / О. М. Гребешкова, Н. В. Шевчук // Вчені записки: зб. наук. пр. / відп. ред. А. Ф. Павленко. – К.: КНЕУ, 2012. – № 14. Ч. 1. – С. 106 – 114.

5. Мірошник Р. О. Методика позиціонування машинобудівних підприємств у матриці «нематеріальні активи – інноваційна активність» / Р. О. Мірошник, О. З. Сорочак // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2010. – № 3 (11). – С. 101 – 116.

6. Олексюк О. І. Результативність діяльності підприємства : автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.00.04 / О. І. Олексюк ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2009. – 33 с.

7. Олійник А. В. Інформаційні системи і технології у фінансових установах : навчальний посібник / А. В. Олійник, В. М. Шацька. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – 436 с.

8. Пителіс Х. Н. Транснаціональна корпорація / Х. Н. Пителіс // Российский журнал менеджмента [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cfin.ru/management/finance/transnational_firm.shtml

9. Стратегія підприємства: адаптація організацій до впливу світових суспільно-економічних процесів : монографія / [Наливайко А. П., Решетняк Т. І., Євдокимова Н. М., та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. П. Наливайка]. – К. : КНЕУ, 2013. – 454 с.

10. Портер М. Конкуренція / Пер.с англ. / М. Портер. – М. : Издательский Дом «Вильямс», 2003. – 496 с.

11. Управление знаниями в инновационной экономике : учебник / Под ред. Б. З. Мильнера. – М. : Издательство «Экономика», 2009. – 599 с.

12. Barney J. B. Firm resources and sustainable competitive advantage / J. B. Barney // Journal of Management. – 1991. – № 17. – P. 99 – 120.

13. Edvinsson L. Some perspectives on intangibles and intellectual capital 2000 // Journal of Intellectual Capital. Vol. 1, No. 1, 2000, pp.12 – 16.

14. Grant R. M. The knowledge-based view of the firm: implications for management practice, Long Range Planning, Vol. 30, 1997.

15. Penrose E. T. 1959/1995. The Theory of the Growth of the Firm / E. T. Penrose. 3rd ed. Oxford University Press, Oxford.

16. Michael Porter. What Is Strategy? / M. Porter // Harvard Business Review, 1996, November/December, p. 61 – 78.

17. Teece D. J. Firm organization, industrial structure and technological innovation / D. J. Teece // Journal of Economic Behavior and Organization. – 2001. – 224 p.

18. Wernerfelt B. A resource - based view of the firm: Ten years after/ B. Wernerfelt // *Strategic Management Journal*. – 1984. – № 16 (3). – P. 171 – 174.

REFERENCES

Baulina, T. V. "Derzhavna polityka formuvannya intelektualnoho kapitalu v konteksti modernizatsii natsionalnoho hospodarstva" [Public policy formation of intellectual capital in the context of the modernization of the national economy]. *Avtoref. dys. . . d-ra ekon. nauk: 08.00. 03*, 2011.

Barney, J. B. "Firm resources and sustainable competitive advantage". *Journal of Management*, no. 17 (1991): 99-120.

Edvinsson, L. "Some perspectives on intangibles and intellectual capital 2000". *Journal of Intellectual Capital*, vol. 1, no. 1 (2000): 12-16.

Grant, R. M. "The knowledge-based view of the firm: implications for management practice". *Long Range Planning*, vol. 30 (1997).

Hrebeshkova, O. M., and Shymanska, O. V. "Dilova reputatsiia iak stratehichniy aktyv kompanii" [Business reputation as a strategic asset]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy (ekonomika, sotsiologhiia, pravo)*, no. 1-2 (2007): 493-502.

Hrebeshkova, O. M., and Shevchuk, N. V. "Kapitalizatsiia znan iak stratehichnoho aktyvu pidpriemstva: metodolohichniy aspekt" [Capitalization of knowledge as a strategic asset of the enterprise: a methodological aspect]. *Vcheni zapysky*, vol. 1, no. 14 (2012): 106-114.

Miroshnyk, R. O., and Sorochak, O. Z. "Metodyka pozytsiivuvannya mashynobudivnykh pidpriemstv u matrytsi «nematerialni aktyvy – innovatsiina aktyvnist»" [Method of positioning machine-building enterprises in the matrix "intangibles – innovation activity"]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi: problemy teorii ta praktyky*, no. 3 (11) (2010): 101-116.

Nalyvaiko, A. P., Reshetniak, T. I., and Yevdokymova, N. M. *Stratehiia pidpriemstva: adaptatsiia orhanizatsii do vplyvu svi-tovykh suspilno-ekonomichnykh protsesiv* [Business Strategy: Adapting organizations to leverage global socio-economic processes]. Kyiv: KNEU, 2013.

Oliinyk, A. V., and Shatska, V. M. *Informatsiini systemy i tekhnolohii u finansovykh ustanovakh* [Information systems and technology in financial institutions]. Lviv: Novyi Svit-2000, 2006.

Oleksiuik, O. I. "Rezultatyvnist diialnosti pidpriemstva" [The performance of the enterprise]. *Avtoref. dys. . . d-ra ekon. nauk: 08. 00. 04*, 2009.

Pitelis, Kh. N. "Transnatsionalnaia korporatsiia" [Transnational Corporation]. http://www.cfin.ru/management/finance/transnatsional_firm.shtml

Porter, M. *Konkurentsiia* [Competition]. Moscow: Viliams, 2003.

Penrose, E. T. 1959/1995. *The Theory of the Growth of the Firm*. Oxford: Oxford University Press.

Porter, M. "What Is Strategy?". *Harvard Business Review* (1996): 61-78.

Teece, D. J. "Firm organization, industrial structure and technological innovation". *Journal of Economic Behavior and Organization* (2001): 224.

Upravlenie znaniiami v innovatsionnoy ekonomike [Knowledge management in the innovation economy]. Moscow: Ekonomika, 2009.

Verba, V. A. "Systematyzatsiia aktyviv pidpriemstva: stratehichniy aspekt" [Systematics of assets: the strategic aspect]. *Ekonomika: problemy teorii i praktyky*, vol. II, no. 220 (2006): 493-502.

Wernerfelt, B. "A resource – based view of the firm: Ten years after". *Strategic Management Journal*, no. 16 (3) (1984): 171-174.

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВОЮ КОМПЕТЕНЦІЄЮ ПІДПРИЄМСТВ

РВАЧОВА І. М.

УДК 005.7:005.94

Рвачова І. М. Концептуальний підхід до управління маркетинговою компетенцією підприємств

Розглядається актуальна проблема пошуку й обґрунтування концептуальних положень щодо управління маркетинговою компетенцією підприємств. Метою статті є обґрунтування концептуального підходу до управління маркетинговою компетенцією підприємства, розробка його ключових компонентів, що визначають спрямованість управлінського впливу та архітектуру управлінського процесу. Автор запропонував концептуальну схему управління маркетинговою компетенцією підприємства, що складається з таких компонентів: об'єкт, предмет, цілі, основні принципи, методи, етапи управління маркетинговою компетенцією підприємств, стратегії, критерії оцінки результативності управління, категоріальний апарат. Обґрунтовано, що управління маркетинговою компетенцією повинно базуватися на таких принципах: клієнтоорієнтованості, конкурентного диференціювання, інформованості, діалогу, адаптивності. Аргументовано, що управління маркетинговою компетенцією підприємств доцільно здійснювати за такими етапами: підготовчий, планування, організаційний, мотивації, контрольний етап.

Ключові слова: клієнтоорієнтованість, конкурентна диференціація, маркетингова компетенція, управління маркетинговою компетенцією.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Рвачова Ірина Михайлівна – аспірант, кафедра маркетингового менеджменту, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: irren88@yandex.ua

УДК 005.7:005.94

UDC 005.7:005.94

Рвачева И. М. Концептуальный подход к управлению маркетинговой компетенцией предприятий

Рассматривается актуальная проблема поиска и обоснования концептуальных положений управления маркетинговой компетенцией предприятий. Целью статьи является обоснование подхода к управлению маркетинговой компетенцией предприятия, разработка его ключевых компонентов, определяющих направленность управленческого влияния и архитектуру управленческого процесса. Автор предложил концептуальную схему управления маркетинговой компетенцией предприятия, которая состоит из следующих компонентов: объект, предмет, цели, основные принципы, методы, этапы управления маркетинговой компетенцией предприятий, стратегии, критерии оценки результативности управления, категориальный аппарат. В статье обосновано, что управление маркетинговой компетенцией должно базироваться на таких принципах: клиентоориентированности, конкурентного дифференцирования, информированности, диалога, адаптивности. Аргументировано, что управление маркетинговой компетенцией предприятий целесообразно осуществлять по следующим этапам: подготовительный, планирования, организационный, мотивации, контрольный этап.

Ключевые слова: клиентоориентированность, конкурентная дифференциация, маркетинговая компетенция, управление маркетинговой компетенцией.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Рвачева Ирина Михайловна – аспирантка, кафедра маркетингового менеджмента, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: irren88@yandex.ua

Rvacheva I. M. Conceptual Approach to Managing the Marketing Competence of Enterprises

The article considers a topical problem of search and justification of conceptual provisions of managing marketing competence of enterprises. The goal of the article is justification of an approach to managing marketing competence of an enterprise and development of its key components that determine direction of managerial influence and architectonics of the managerial process. The author offers a conceptual scheme of managing marketing competence of an enterprise, which consists of the following components: object, item, goals, main principles, methods, stages of managing marketing competence of enterprises, strategies, criteria of assessment of effectiveness of management, and categorical mechanism. The article justifies that managing marketing competence should be based on the following principles: orientation at clients, competitive differentiation, information awareness, dialogue, adaptability. It argues that it is expedient to execute the management of marketing competence of enterprises through the following stages: preparatory, planning, organisational, motivational and control.

Key words: orientation at clients, competitive differentiation, marketing competence, managing marketing competence.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 8.

Rvacheva Irina M. – Postgraduate Student, Department of Marketing Management, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchorsa, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: irren88@yandex.ua

Сучасні трансформаційні умови розвитку вітчизняної економіки супроводжуються посиленням конкурентної боротьби за споживача у зв'язку з постійним підвищенням вимог споживачів до окремих видів товарів та послуг. Тому на перший план виходять такі якості підприємства, як максимальне використання існуючих знань, вмінь, навичок персоналу у напрямку забезпечення максимального задоволення потреб споживачів і підвищення ступеня їх лояльності до підприємства. Сучасним підприємствам необхідно не тільки формувати свої маркетингові компетенції, але й вміти управляти ними.

Проблеми формування маркетингових компетенцій підприємства розглянуто закордонними вченими, серед яких Д. Аакер [1], В. С. Єфремов [2], А. О'Дріскол [3], К. Прахалад і Г. Хемел [4], Ю. М. Соловійова [5], Ф. Уэбстер [6], С. Віддет, С. Холліфорд [7], Х. Хершген [8] та інші. Однак більша частина цих робіт присвячена формуванню ключових компетенцій підприємства, при цьому концептуальні питання формування інтегрованої маркетингової компетенції підприємства та управління нею залишилися поза зоною досліджень більшості вчених. Необхідність управління маркетинговою компетенцією

підприємств обумовлена такими факторами: підвищенням споживчої освіченості в сучасному суспільстві, що є результатом розширення інформаційного простору; виникненням нових підприємств-конкурентів, які реалізують та пропонують майже ідентичні товари та послуги; розвитком і появою нових комунікаційних технологій, що сприяє більш ефективному зворотному зв'язку зі споживачами; зростанням ролі соціально-етичних норм маркетингової поведінки підприємств. Тому у вітчизняних підприємств за сучасних умов актуалізується проблема пошуку і обґрунтування концептуальних положень щодо управління маркетинговою компетенцією на основі комплексного, компетенційного підходів.

Метою статті є обґрунтування концептуального підходу до управління маркетинговою компетенцією підприємства, розробка його ключових компонентів, що визначають спрямованість управлінського впливу та архітектуру управлінського процесу.

Розвивати та формувати теоретичні та практичні аспекти управління маркетинговими компетенціями підприємства потрібно на підґрунті компетенційного підходу. В економічній літературі появу компетенційного підходу зв'язують з початком 70 – 80-х років ХХ століття. У цей час було зроблено спробу виправити недоліки діагностичного підходу до оцінки управлінського персоналу, класичного тестування персоналу, зокрема персоналу вищої ланки управлінців, де були відсутні кореляційні зв'язки між результатами та ефективністю їх професійної діяльності. Компетентнісний підхід можна розглядати як продовження ресурсного, ресурсно-цільового, програмно-цільового підходів. Головною метою ресурсного підходу є визначення засобів, джерел, які є в наявності і можуть бути реалізовані для досягнення певної мети або вирішення певної задачі. Принциповою новизною ресурсно-цільового підходу є визначення умов, за яких підприємство має конкурентні переваги у стані економічної рівноваги для досягнення певної мети. Програмно-цільовий підхід полягає в чіткому визначенні цілей, розробці програм для оптимального досягнення поставлених цілей підприємства, виділенні необхідних ресурсів для здійснення цих програм, належне керівництво та контроль. На відміну від традиційних підходів компетенційний підхід дозволяє формувати та розвивати ключові та предметні компетенції персоналу. Він спрямований на виявлення потенціалу і здібностей співробітників, грамотну побудову системи навчання і розвитку кадрів підприємства, за рахунок чого максимально підвищується ефективність діяльності персоналу. Додатковими перевагами компетенційного підходу є впровадження системи безперервного навчання персоналу, нематеріального мотивування співробітників.

Головною метою компетенційного підходу до управління маркетинговою компетенцією підприємства, на наш погляд, є виявлення, покращення та формування додаткових переваг у розрізі всіх складових маркетингової компетенції: професійних, соціальних, методичних, конкурентних компетенцій підприємства. Іншими словами, цей підхід повинен створювати умови для максимальної реалізації маркетингових стратегій підприєм-

ства. Задачами компетенційного підходу є: виявлення, організація, формування компетенцій, розробка механізму їх реалізації для максимального задоволення потреб споживачів на цільовому ринку підприємства.

Саме на синтезі ресурсного, програмно-цільового, компетенційного підходів та теорії управління персоналом повинна базуватися концептуальна схема управління маркетинговою компетенцією підприємств.

Управління маркетинговою компетенцією підприємств повинно бути інтегровано в систему управління підприємством, ґрунтуватись на збалансованому управлінні маркетинговим потенціалом, маркетинговою поведінкою, конкурентоспроможністю та лояльністю споживачів.

Розроблена концептуальна схема управління маркетинговою компетенцією підприємства складається з таких компонентів: об'єкт, предмет, цілі, основні принципи, методи, етапи управління маркетинговою компетенцією підприємств, стратегії, критерії оцінки результативності управління, категоріальний апарат (рис. 1).

Розглянемо її більш детально. Об'єктом запропонованої концепції виступають процеси управління маркетинговою компетенцією підприємств торгівлі. Відповідно до об'єкта дослідження визначено предмет – методи та механізми формування, використання та вдосконалення маркетингової компетенції підприємств.

Управління маркетинговою компетенцією підприємства спрямовано на досягнення основної мети – підвищення прибутковості підприємства на основі забезпечення найвищої клієнтоорієнтованості на цільовому ринку, підвищення ступеня лояльності споживачів і досягнення стійкої конкурентоспроможності.

Наступним блоком запропонованої концептуальної схеми виступають принципи, під якими розуміють загальні та вихідні положення теорії управління маркетинговою компетенцією, правила маркетингової діяльності. Управління маркетинговою компетенцією підприємств повинно базуватись на таких принципах:

1. *Принцип клієнтоорієнтованості* потребує максимальної відповідності маркетингової діяльності підприємства очікуванням споживачів. Реалізація цього принципу здійснюється на основі таких дій:

- ✦ формування бази споживачів на основі результатів комплексної сегментації цільового ринку;
- ✦ розробка маркетингової пропозиції підприємства відповідно до вимог визначених цільових сегментів;
- ✦ організацію доступної і найбільш зручної для споживачів системи продажу товарів;
- ✦ організація комунікацій зі споживачами на основі використання новітніх маркетингових технологій (використання інтернет-сервісу, прямої поштової розсилки, мобільного маркетингу тощо);
- ✦ створення регламентів і кодексів роботи персоналу зі споживачами, кодексу прав споживачів і системи контролю щодо його дотримання, дотримання принципу тотальності якісного обслуговування споживачів.

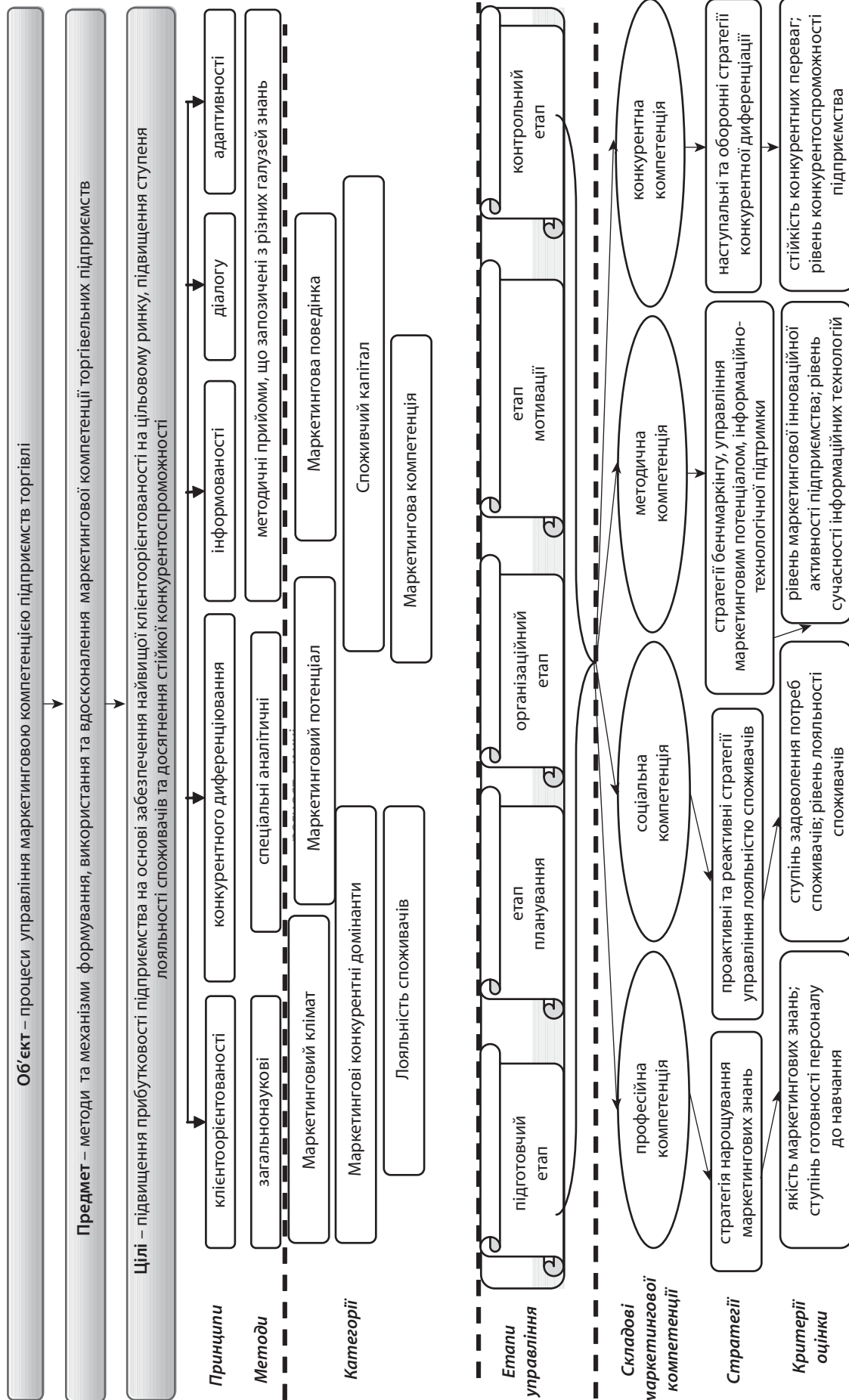

Рис. 1. Концептуальна схема управління маркетинговою компетенцією підприємства

Для підтримки вже досягнутого рівня задоволеності споживачів і формування потенціалу маркетингового успіху підприємства в цьому напрямі також потрібна організація регулярного підвищення кваліфікації співробітників, моніторингу задоволеності споживачів та рівня їх лояльності.

2. *Принцип конкурентного диференціювання* вимагає брати до уваги унікальні потреби споживачів і пропонувати їм товари, що виділяються із загальної кількості аналогічних конкуруючих товарів. Цей принцип потребує використання інтегрованого набору дій, для того щоб виробити або доставити товари або послуги, які споживачі сприйматимуть, як відмінні від інших за тими параметрами, які для них є найбільш важливими. Це сприяє створенню унікальної торговельної пропозиції (*Unique Selling Proposition – USP*), яка визначає конкурентну перевагу, що відрізняє підприємство від конкурентів в очах споживача, і дає можливість на основі цих переваг максимально реалізувати свої маркетингові стратегії.

3. *Принцип інформованості* полягає в тому, що сучасні підприємства працюють на фоні стрімкого розвитку інформаційних технологій, тому для успішної діяльності їм необхідно своєчасно формувати банк інформації, накопичувати та раціонально її використовувати.

4. *Принцип діалогу (ефективного взаємозв'язку)* пояснюється тим, що постійне ініціювання діалогу зі споживачами сприяє формуванню знань про їх потреби, мотиви, психоемоційні фактори впливу на здійснення покупок, дає можливість пропонувати саме ту маркетингову пропозицію, яка б максимально відповідала вимогам існуючого на ринку попиту.

5. *Принцип адаптивності* пояснюється тим, що умови навколишнього середовища носять мінливий характер, тому маркетингова поведінка підприємств повинна постійно реагувати на них і забезпечувати формування гнучких маркетингових стратегій, спрямованих на своєчасну реалізацію нових ринкових можливостей.

Методологічним підґрунтям концепції управління маркетинговою компетенцією повинні стати сукупність прийомів наукового дослідження, загальнонаукові та спеціальні аналітичні методи, використання яких дозволить вирішити комплекс поставлених завдань і системно дослідити процеси формування маркетингової компетенції та управління нею. Для отримання обґрунтованих наукових результатів доцільно використовувати методи: структурно-логічного та семантичного аналізу (для обґрунтування категоріального апарату), системного і комплексного аналізу (при дослідженні процесів формування і використання маркетингової компетенції підприємств); логічного аналізу і соціологічного опитування споживачів (при діагностиці поведінки споживачів, при моніторингу рівня їх задоволеності та лояльності), експертної та рейтингової оцінки (у процесі виявлення та оцінки пріоритетних факторів впливу на лояльність споживачів); матричного аналізу (при визначенні конкурентних позицій підприємств); порівняльного та економічного аналізу (при

оцінці конкурентоспроможності підприємства та його споживчого капіталу).

До основних категорій, на яких базується теорія управління маркетинговою компетенцією підприємств, слід віднести такі:

- ✦ *маркетинговий клімат* – являє собою зовнішні умови функціонування підприємства, під впливом яких здійснюється його маркетингова діяльність;
- ✦ *маркетинговий потенціал* – узагальнена характеристика наявності на підприємстві таких маркетингових ресурсів і ринкових можливостей, які давали б змогу найкращим чином реалізувати обрані маркетингові стратегії підприємства;
- ✦ *маркетингова поведінка підприємства* – певний комплекс дій, за допомогою яких підприємство реалізує свої маркетингові цілі;
- ✦ *маркетингова компетенція підприємства* – певні знання, здібності, уміння і навички, які формуються на підприємстві в процесі здійснення маркетингової діяльності;
- ✦ *лояльність споживачів* – стійке відношення споживачів до підприємства, що характеризується високим ступенем прихильності і виявляється в закономірній сталості здійснюваних покупок;
- ✦ *маркетингові конкурентні домінанти* – сукупний ряд вирашаних факторів, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності підприємства;
- ✦ *споживчий капітал* – система надійних довгострокових маркетингових відносин підприємства зі споживачами.

Управління маркетинговою компетенцією підприємств доцільно здійснювати за такими етапами: підготовчий етап, етап планування, організаційний етап, етап мотивації, контрольний етап (табл. 1). Завдання кожного з етапів управління маркетинговими компетенціями встановлено відповідно до складових маркетингової компетенції підприємства.

Передостаннім блоком концептуальної схеми управління маркетинговою компетенцією підприємства є стратегії управління. До системи стратегій управління маркетинговою компетенцією підприємства відносяться:

- ✦ *стратегії нарощування маркетингових знань підприємства*, що націлені на збагачення сталості процесів генерації і відновлення професійних знань маркетингового персоналу підприємств;
- ✦ *проактивні та реактивні стратегії управління лояльністю споживачів*. Проактивні стратегії носять характер стратегічної цілеспрямованості, засновані на попереджувальних управлінських діях. Реактивні стратегії мають оперативний характер і спрямовані на коригування маркетингової стратегії і тактики;
- ✦ *стратегії бенчмаркінгу*, що спрямовані на вдосконалення маркетингової компетенції (в основному, в її методичному аспекті) на основі використання найкращих маркетингових практик;

- ✦ *стратегії управління маркетинговим потенціалом, які націлені на раціональне та своєчасне використання тих маркетингових можливостей, ресурсів, інструментарію, якими володіє підприємство, щоб забезпечити маркетингове конкурентне домінування;*
- ✦ *стратегії інформаційно-технологічної підтримки, які спрямовані на підвищення надійності й*

удосконалення інформаційних систем для забезпечення найвищої клієнтоорієнтованості підприємства та конкурентної адаптивності;

- ✦ *наступальні та оборонні стратегії конкурентної диференціації, що передбачають вигідне дистанціювання від конкурентів шляхом пропонування споживачам унікальної маркетингової пропозиції.*

Таблиця 1

Характеристика етапів управління маркетинговими компетенціями підприємства

Етап управління	Управлінські завдання щодо розвитку складових маркетингової компетенції підприємства			
	Професійна компетенція	Методична компетенція	Соціальна компетенція	Конкурентна компетенція
Підготовчий етап	– аналіз існуючої бази маркетингових знань; – дослідження маркетингової поведінки підприємства	– аналіз маркетингового інструментарію підприємства та його основних конкурентів	– дослідження маркетингового клімату підприємства; – ідентифікація цільових сегментів	– аналіз конкурентного рейтингу підприємства; – діагностика поведінки конкурентів; – аналіз конкурентної позиції підприємства
Етап планування	– створення регламентів і кодексів роботи маркетингового персоналу; – розробка стратегії нарощування маркетингових знань підприємства; – розробка програм підвищення кваліфікації маркетингового персоналу	– розробка критеріїв оцінки маркетингової інноваційної активності підприємства; – розробка моделі оцінки маркетингового потенціалу підприємства; – розробка стратегії управління маркетинговим потенціалом; – розробка стратегії бенчмаркінгу; – формування бенчмаркінгового альянсу	– формування стратегічного споживчого капіталу; – розробка стандартів обслуговування; – розробка проактивних і реактивних стратегій управління лояльністю споживачів; – розробка програм інтегрованого комунікативного впливу на цільовий ринок	– розробка системи цілей підвищення конкурентоспроможності підприємства; – розробка моделі визначення сили ринкового натиску конкурентного диференціювання підприємства; – розробка наступальних та оборонних стратегій конкурентної диференціації
Організаційний етап	– створення системи оцінки маркетингових знань; – формування атмосфери маркетингового інноваційного удосконалення	– створення інформаційної системи підтримки процесу формування інтегрованої маркетингової компетенції; – організація процесів бенчмаркінгу	– організація зворотного зв'язку; – створення інтегрованої бази даних про споживачів; – організація якісного торгового обслуговування	– створення системи конкурентного моніторингу; – створення механізму стратегічного ініціювання маркетингових конкурентних домінант
Етап мотивації	– конкретизація професійних навичок, які необхідно мотивувати та розробка системи відповідних стимулів	– розробка системи стимулів за інноваційну активність і за впровадження нових маркетингових технологій	– розробка системи стимулів щодо підвищення клієнтоорієнтованості підприємства	– формування системи мотиваційної підтримки процесів збереження і захисту маркетингових конкурентних домінант
Контрольний етап	– оцінка якості маркетингових знань, ступеня готовності персоналу до навчання; – вимірювання рівня маркетингової професійної компетенції підприємства	– оцінка рівня маркетингової інноваційної активності підприємства та рівня сучасності інформаційних технологій; – вимірювання рівня маркетингової методичної компетенції підприємства	– оцінка ступеня задоволеності споживачів та рівня їх лояльності; – вимірювання рівня маркетингової соціальної компетенції підприємства	– оцінка стійкості конкурентних переваг і рівня конкурентоспроможності підприємства; – вимірювання рівня маркетингової конкурентної компетенції підприємства

До блоку основних критеріїв оцінки результативності процесів управління маркетинговою компетенцією підприємства потрібно віднести такі:

- ✦ *якість маркетингових знань і ступінь готовності персоналу до навчання* – показники, що характеризують професійну маркетингову компетенцію підприємств. Спроможність персоналу підприємства до навчання відображає сукупне прагнення кожного працівника підприємства до оволодіння новими знаннями для того, щоб удосконалювати на їх основі вже наявні вміння та навички. Без прагнення до навчання персонал підприємства не зможе відповідати мінливим умовам маркетингового середовища та не буде мати перспективи для успішного подальшого перспективного зростання;
- ✦ *ступінь задоволеності споживачів і лояльності споживачів* – розкривають результативність маркетингової політики взаємодії підприємства із цільовим ринком, характеризують силу споживчого капіталу підприємства;
- ✦ *рівень маркетингової інноваційної активності підприємства та рівень сучасності інформаційних технологій* – розкривають здатність підприємства генерувати ідеї щодо використання нових маркетингових технологій;
- ✦ *стійкість конкурентних переваг, рівень конкурентоспроможності* – вказують на спроможність підприємства правильно визначити саме ту сукупність унікальних вигравних факторів, які б мали у довгостроковій перспективі домінуючі переваги над конкурентами та максимально задовольняли потреби споживачів.

ВИСНОВКИ

Запропонований концептуальний підхід до управління маркетинговою компетенцією підприємств дозволяє комплексно і системно розглянути процеси формування, використання і розвитку маркетингової компетенції в професійному, соціальному, методичному, конкурентному аспектах. Використання на практиці запропонованого авторського підходу дозволить виявити та сформулювати маркетингову компетенцію підприємства з метою забезпечення його найвищої конкурентоспроможності та клієнтоорієнтованості на цільовому ринку.

Перспективою подальших досліджень є розробка схеми реалізації концептуального підходу, його організаційного та інформаційного забезпечення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аакер Девід А.** Стратегическое рыночное управление // Дэвид А. Аакер / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. – С.-Пб. : Питер, 2002. – 544 с. – (Серия «Теория и практика менеджмента»).
2. **Ефремов В. С.** Ключевая компетенция организации как объект стратегического анализа / В. С. Ефремов, В. А. Ханыков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 2. – С. 35 – 38.

3. **O'Driscoll A.** Developing marketing competence and managing in networks: a strategic approach / A. O'Driscoll, D. Carson, A. Gilmore // Journal of strategic marketing. – 2000. – p. 183 – 196 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://arrow.dit.ie/buschgraart/5/>

4. **Prahalad C.K.** The core competence of the corporation / C. K. Prahalad, G. Hamel // Harvard Business Review. – 1990. – May-June [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www1.ximb.ac.in/users/fac/Amar...CoreCompetence.pdf

5. **Соловьева Ю. Н.** Методология разработки механизма управления маркетинговой компетентностью фирмы / Ю. Н. Соловьева // Проблемы современной экономики. – 2006. – № 1/2 (17/18). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=951>

6. **Webster Jr. F. E.** The decline and dispersion of Marketing Competence / F. E. Webster Jr., A. J. Malter, S. Ganesan // MIT Sloan management review. – Summer 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sloanreview.mit.edu/article/the-decline-and-dispersion-of-marketing-competence/>

7. **Уиддет С.** Руководство по компетенциям / С. Уиддет, С. Холлифорд / Пер. с англ. – HIPPO, 2003. – 228 с.

8. **Хершген Х.** Маркетинг: основы профессионального успеха : учебник для вузов / Х. Хершген / Пер. с нем. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 334 с.

REFERENCES

Aaker, D. A. *Strategicheskoe rynochnoe upravlenie* [Strategic market management]. St. Petersburg: Piter, 2002.

Efremov, V. S., and Khanykov, V. A. "Kliuchevaia kompetentsiia organizatsii kak obekt strategicheskogo analiza" [The key competence of the organization as an object of policy analysis]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, no. 2 (2002): 35-38.

Khershgen, Kh. *Marketing: osnovy professionalnogo uspekha* [Marketing: the basics of professional success]. Moscow: INFRA M, 2000.

O'Driscoll, A., Carson, D., and Gilmore, A. "Developing marketing competence and managing in networks: a strategic approach". <http://arrow.dit.ie/buschgraart/5/>

Prahalad, C. K., and Hamel, G. "The core competence of the corporation". www1.ximb.ac.in/users/fac/Amar...CoreCompetence.pdf

Soloveva, Yu. N. "Metodologiya razrabotki mekhanizma upravleniia marketingovoy kompetentnosti firmy" [The methodology for developing the control mechanism of the marketing expertise of the firm]. <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=951>

Uiddet, S., and Kholiford, S. *Rukovodstvo po kompetentsiam* [Leadership competency]. : HIPPO, 2003.

Webster Jr., F. E., Malter, A. J., and Ganesan, S. "The decline and dispersion of Marketing Competence". <http://sloanreview.mit.edu/article/the-decline-and-dispersion-of-marketing-competence/>

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

СТРУПИНСЬКА Н. В.

УДК 339.138:658.451

Струпинська Н. В. Методичний підхід до забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства

Мета статті полягає у розробленні та обґрунтуванні етапів методичного підходу до забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства, підґрунтям якого є попереднє оцінювання її ефективності (розрахунок інтегральних показників) та якісне розмежування ефективності за рівнями. У статті запропоновано етапи методичного підходу до формування програми забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства, яка містить дві ітерації. Перша ітерація програми полягає у скороченні заходів у відповідності до узгодження стратегічних цілей маркетингової діяльності, що відповідають загальній спрямованості стратегії маркетингової діяльності. Друга ітерація програми полягає у скороченні заходів у відповідності до урахування обмеженості виділених ресурсів підприємством. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є обґрунтування запропонованих заходів шляхом коригування значень відносних відхилень за частковими показниками ефективності маркетингової діяльності та наявним бюджетом для реалізації заходів на коефіцієнти значущості заходів, яким відповідають коефіцієнти значущості часткових показників, з метою подальшого ранжування заходів за пріоритетністю. Таке обґрунтування може стати додатковим підґрунтям для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності.

Ключові слова: ефективність маркетингової діяльності, заходи щодо забезпечення ефективності, складові ефективності маркетингової діяльності, промислове підприємство, програма забезпечення ефективності маркетингової діяльності.

Рис.: 1. Табл.: 4. Формул.: 3. Бібл.: 15.

Струпинська Наталія Василівна – аспірант, кафедра економіки, організації та планування діяльності підприємства, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

УДК 339.138:658.451

UDC 339.138:658.451

Струпинская Н. В. Методический подход к обеспечению эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия

Цель статьи заключается в разработке и обосновании этапов методического подхода к обеспечению эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия, основой которого является предварительное оценивание ее эффективности (расчет интегральных показателей) и качественное разграничение эффективности по уровням. В статье предложены этапы методического подхода к формированию программы обеспечения эффективности маркетинговой деятельности промышленного предприятия, содержащей две итерации. Первая итерация программы заключается в сокращении мероприятий в соответствии с согласованием стратегических целей маркетинговой деятельности, соответствующих общей направленности стратегии маркетинговой деятельности. Вторая итерация программы заключается в сокращении мероприятий в соответствии с учетом ограниченности выделенных ресурсов предприятием. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является обоснование предложенных мероприятий путем корректировки значений относительных отклонений частных показателей эффективности маркетинговой деятельности и имеющегося бюджета для реализации мероприятий на коэффициенты значимости мероприятий, которым соответствуют коэффициенты значимости частных показателей, с целью дальнейшего ранжирования мероприятий по приоритетности. Такое обоснование может стать дополнительным основанием для принятия управленческих решений по обеспечению эффективности маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: эффективность маркетинговой деятельности, мероприятия по обеспечению эффективности, составляющие эффективности маркетинговой деятельности, промышленное предприятие, программа обеспечения эффективности маркетинговой деятельности.

Рис.: 1. Табл.: 4. Формул.: 3. Библ.: 15.

Струпинская Наталья Васильевна – аспирантка, кафедра экономики, организации и планирования деятельности предприятия, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

Strupynska N. V. Methodical Approach to Ensuring Effectiveness of Marketing Activity of an Industrial Enterprise

The goal of the article is development and justification of stages of methodical approach to ensuring effectiveness of marketing activity of an industrial enterprise, the basis of which is preliminary assessment of its effectiveness (calculation of integral indicators) and qualitative delimitation of effectiveness by levels. The article offers stages of methodical approach to formation of the programme of ensuring effectiveness of marketing activity of an industrial enterprise, which contains two iterations. The first iteration of the programme lies in reduction of measures in accordance with the co-ordination of strategic goals of the marketing activity, which correspond with the general trend of the strategy of marketing activity. The second iteration of the programme lies in reduction of measures in accordance with consideration of limitation of resources allocated by an enterprise. The prospect of further study in this direction is justification of the offered measures by means of adjustment of the values of relative deviations of partial indicators of effectiveness of the marketing activity and available budget for realisation of measures by factors of significance of measures, which correspond with factors of significance of partial indicators with the purpose of further ranking of measures by priorities. Such a justification could become an additional basis for making managerial decisions on ensuring effectiveness of marketing activity.

Key words: effectiveness of marketing activity, measures on ensuring effectiveness, components of effectiveness of marketing activity, industrial enterprise, programme of ensuring effectiveness of marketing activity.

Pic.: 1. Tabl.: 4. Formulae: 3. Bibl.: 15.

Strupynska Nataliia V. – Postgraduate Student, Department of Economics, organization and business planning, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: natalystrupinskaya@yahoo.com

З метою забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства, перш за все, необхідним є проведення оцінювання її ефективності (розрахунок інтегральних показників за складовими та напрямками) та інтерпретація отриманих результатів за допомогою якісного їх розмежування. Якісне розмежування рівнів ефективності маркетингової діяльності за інтегральними показниками щодо чітких і нечітких умов приналежності може бути підґрунтям вибору заходів для підвищення її ефективності за рахунок виявлення резервів, які існують на підприємствах і які доцільно розглядати як стратегічні прогалини. Отже, розроблення стратегічних і тактичних заходів з підвищення та забезпечення ефективності маркетингової діяльності підприємства з урахуванням їх значущості та наявних стратегічних прогалин доцільно ґрунтувати на результатах попереднього кількісного та якісного оцінювання її ефективності.

Питання оцінювання та підвищення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства активно вивчається та досліджується як вітчизняними, так і закордонними науковцями [1 – 14]. Існуючі наукові пропозиції доцільно розподілити на декілька напрямів. У відповідності з першим напрямом, у працях вчених [2, 3, 10] заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності обмежуються пропозиціями по вдосконаленню виробничої і збутової діяльності з урахуванням оптимального використання можливостей ринку, підвищення достовірності використовуваних прогнозів, ідентифікації сегмента ринку для певної продукції тощо. Другий напрям [5, 6, 11] стосується заходів за такими напрямками, як покупці, маркетингова інтеграція, адекватність інформації та маркетингових інформаційних систем тощо. Третій напрям [8, 14] полягає у формуванні заходів щодо зростання обсягів продажів, пошуку відповідних альтернатив його зростання і, як результат, збільшення прибутку.

Відмічаючи значущість виділених напрямів, за якими розподілено пропозиції сучасних науковців, слід наголосити на відсутності у певній мірі цілісності та системності досліджень з окресленої тематики. Крім того, ряд питань щодо формування заходів з підвищення ефективності у відповідності з досягнутими показниками її оцінки на промислових підприємствах в умовах сучасної економіки залишаються недостатньо вивченими, саме цим й обумовлено вибір теми статті.

Мета статті полягає у розробленні та обґрунтуванні етапів методичного підходу до забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства, підґрунтям якого є попереднє оцінювання її ефективності (розрахунок інтегральних показників) та якісне розмежування ефективності за рівнями.

Попереднє дослідження основних особливостей, задач і функцій маркетингової діяльності промислового підприємства, визначення цілей, а також розуміння змісту оцінювання її ефективності щодо промислового підприємства дозволили сформувати систему часткових показників, за якими доцільно здійснювати оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства. Запропоновані показники було об'єднано за чотирима складовими: функції та комплекс маркетин-

гу, маркетинг взаємовідносин, внутрішній маркетинг, соціально-відповідальний маркетинг. Крім того, кожна складова містить певні напрями оцінювання, у межах яких групуються показники. Так, складова «функції та комплекс маркетингу» містить чотири напрями: за товаром, ціною, розподілом і збутом та просуванням. Складова «маркетинг взаємовідносин» оцінюється за такими напрямками, як: покупці, партнери, привілейовані постачальники. Складова «внутрішній маркетинг» оцінюється за напрямом персоналу; «соціально-відповідальний маркетинг» – за напрямом суспільство.

Оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства полягає у формуванні системи часткових показників за означеними напрямками; розрахунку інтегральних показників за кожною складовою з урахуванням інтегральних показників за напрямками та відповідних їм коефіцієнтів значущості; а також розрахунку загального інтегрального показника ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за чотирима складовими з урахуванням їх коефіцієнтів значущості.

З метою якісного оцінювання ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства було використано основні положення теорії нечітких множин та за рахунок побудови функцій приналежності кількісних значень інтегральних показників складових ефективності маркетингової діяльності до її якісних рівнів було визначено межі інтервалів щодо чітких (табл. 1) і нечітких умов приналежності.

Таким чином, систему заходів сформовано за кожною складовою маркетингової діяльності та відповідними напрямками, враховуючи при цьому розроблену систему часткових показників оцінювання її ефективності, на основі узагальнення літературних джерел. Так, для низького рівня ефективності маркетингової діяльності за кожним показником щодо напрямку та складової запропоновано враховувати всі існуючі у літературних джерелах та практичній діяльності підприємств заходи. Це зумовлюється необхідністю суттєвого впливу на здійснення маркетингової діяльності для забезпечення її ефективності. Для середнього рівня ефективності запропоновані заходи є меншими за кількістю, що зумовлюється їх відбором у відповідності з існуючими найбільш розповсюдженими пропозиціями. Для високого рівня ефективності запропоновані заходи відрізняються врахуванням можливих змін кожного конкретного часткового показника у відповідності з існуючими цілями маркетингової стратегії. Така логічна послідовність зменшення кількості заходів у відповідності з підвищенням рівня ефективності маркетингової діяльності зумовлюється об'єктивною необхідністю впливу на чинники, що її визначають.

Ґрунтуючись на попередньому дослідженні літературних джерел [2, 3, 5, 11, 15] і спираючись на часткові показники оцінювання ефективності маркетингової діяльності за складовою «функції та комплекс маркетингу», пропонується узагальнена система заходів за означеною складовою та відповідними їй напрямками, які наведено в табл. 1.

Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «функції та комплекс маркетингу»

Напря́м	Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «функції та комплекс маркетингу»		
	Кількісні значення меж якісних рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності		
	низький [0; 0,273]	середній (0,273;0,575]	високий (0,575;1]
1	2	3	4
За товаром	Підвищення частки ринку за об'ємом продажів за рахунок		
	зниження цін, збільшення обсягу коштів на рекламу, оновлення асортименту продукції	збільшення обсягу коштів на рекламу, оновлення асортименту продукції	оновлення асортименту продукції
	Збільшення відносної частки ринку за рахунок		
	збільшення об'ємів реалізації, зміни структури товарного портфелю, перерозподілу коштів на окремі види продукції	зміни структури товарного портфелю, перерозподілу коштів на окремі види продукції	зміни структури товарного портфелю
	Зростання індексу розвитку бренда та товарної категорії за рахунок		
	збільшення об'ємів продажів у сегменті та на ринку в цілому, визначення сильних і слабких сторін продукції та сегментів ринку, активного використання інструментів інтегрованих комунікацій	визначення сильних і слабких сторін продукції та сегментів ринку, активного використання інструментів інтегрованих комунікацій	активного використання інструментів інтегрованих комунікацій
	Підвищення ступеню проникнення на ринок за рахунок		
	залучення існуючих категорій покупців, розширення генеральної сукупності категорії покупців, залучення абсолютно нових категорій покупців на ринок	розширення генеральної сукупності категорії покупців, залучення абсолютно нових категорій покупців на ринок	залучення абсолютно нових категорій покупців на ринок
	Збільшення коефіцієнта ієрархії впливу за рахунок		
	підвищення якості продукції, відповідності якості та ціни продукції, рейтингу продукції серед покупців	підвищення якості продукції, рейтингу продукції серед покупців	підвищення рейтингу продукції серед покупців
За ціною	Забезпечення постійного відстеження порівняльної ціни шляхом дослідження		
	цін-орієнтирів на ринку, цінової політики основних конкурентів за кожним сегментом, співвідношення попиту та пропозиції на ринку	цінової політики основних конкурентів за кожним сегментом, співвідношення попиту та пропозиції на ринку	цінової політики основних конкурентів за кожним сегментом
За ціною	Забезпечення постійного відстеження рівня ціни покупця		Підвищення цінності продукції для покупця
	проведення опитувань наявних та потенційних покупців, підвищення цінності продукції для покупця	підвищення цінності продукції для покупця	
	Забезпечення постійного відстеження чутливості ринку до зміни цін		Проведення тестування на пробних ринках
	проведення опитувань наявних і потенційних покупців, тестування на пробних ринках	тестування на пробних ринках	
	Забезпечення постійного відстеження рівня ціни покупця		Відстеження цінової політики основних конкурентів
цінової політики основних конкурентів, співвідношення попиту та пропозиції на ринку	цінової політики основних конкурентів		
За розподілом і збутом	Збільшення об'ємів продажів за рахунок стимулювання збуту шляхом		
	проведення стимулюючих заходів серед персоналу, покупців, партнерів, постачальників	проведення стимулюючих заходів серед покупців, партнерів, постачальників	проведення стимулюючих заходів серед покупців
	Підвищення рівня задоволеності збутовою діяльністю за рахунок		
	збільшення інвестицій у стимулювання збуту, формування мережі збуту, підвищення лояльності покупців	формування мережі збуту, підвищення лояльності покупців	підвищення лояльності покупців

1	2	3	4
За просуванням	Збільшення інвестицій у рекламу за рахунок		
	підвищення ефективності чистого охоплення, частоти та частки рекламного впливу	підвищення ефективності чистого охоплення, частки рекламного впливу	підвищення ефективності чистого охоплення
	Збільшення інвестицій у розробку та просування сайту за рахунок		
	підвищення активності відвідуваності сайту, збільшення коефіцієнтів «кліків», переглядів сторінок сайту	підвищення активності відвідуваності сайту, збільшення коефіцієнтів «кліків»	підвищення активності відвідуваності сайту
	Збільшення віддачі від інвестицій у маркетингову діяльність за рахунок		
	обґрунтованого збільшення інвестицій у маркетингову діяльність, підвищення ефективності маркетингових заходів, введення жорсткого контролю за інвестиціями в маркетингову діяльність	підвищення ефективності маркетингових заходів, введення жорсткого контролю за інвестиціями в маркетингову діяльність	введення жорсткого контролю за інвестиціями в маркетингову діяльність
	Підвищення ступеню поінформованості за рахунок		
забезпечення поінформованості покупців щодо бренду підприємства чи продукції, ефективної рекламної кампанії, позитивного іміджу підприємства	забезпечення ефективної рекламної кампанії, позитивного іміджу підприємства	забезпечення позитивного іміджу підприємства	

Узагальнена система заходів за складовою «маркетинг взаємовідносин» та відповідними їй напрямками розроблено на основі аналізу літературних джерел [7, 10, 12, 13] та наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «маркетинг взаємовідносин»

Напрямок	Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «маркетинг взаємовідносин»		
	Кількісні значення меж якісних рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності		
	низький [0; 0,318]	середній (0,318; 0,654]	високий (0,654; 1]
1	2	3	4
За покупцем	Збільшення коефіцієнта утримання покупців за рахунок		
	збільшення інвестицій для утримання покупців, створення єдиної інформаційної бази покупців, розробки програм лояльності покупців	удосконалення інформаційної бази покупців, розробки програм лояльності покупців	розробки програм лояльності покупців
	Збільшення коефіцієнта прибутковості роботи з покупцями за рахунок		
	ефективного планування маркетингової діяльності, розробки відповідних програм, чіткого розподілу посадових обов'язків серед працівників відділу маркетингу	ефективного планування маркетингової діяльності, розробки відповідних програм	ефективного планування маркетингової діяльності
За партнерами	Збільшення інвестицій для утримання покупців за рахунок		
	перерозподілу грошових коштів у структурі витрат на маркетингову діяльність, розробки пропозицій щодо впровадження нових програм по роботі з покупцями, підвищення окупності інвестицій для утримання покупців	розробки пропозицій щодо впровадження нових програм по роботі з покупцями, підвищення окупності інвестицій для утримання покупців	підвищення окупності інвестицій для утримання покупців
За партнерами	Збільшення інвестицій у досягнення високої репутації та налагодження довгострокових ділових домовленостей із партнерами за рахунок		
	перерозподілу грошових коштів у структурі витрат на маркетингову діяльність, розробки пропозицій щодо впровадження нових програм по роботі з партнерами, підвищення окупності інвестицій для налагодження відносин з партнерами	розробки пропозицій щодо впровадження нових програм по роботі з партнерами, підвищення окупності інвестицій для налагодження відносин з партнерами	підвищення окупності інвестицій для налагодження відносин з партнерами

1	2	3	4
	Підвищення ступеню чіткості виконання домовленостей за рахунок		
	впровадження нових програм по роботі з партнерами, підвищення зацікавленості партнерів до роботи з підприємством, налагодження взаємовигідних відносин	впровадження нових програм по роботі з партнерами, підвищення зацікавленості партнерів до роботи з підприємством	підвищення зацікавленості партнерів до роботи з підприємством
За привілейованими постачальниками	Збільшення інвестицій у досягнення високої репутації та налагодження довгострокових контрактів із постачальниками за рахунок		
	перерозподілу грошових коштів у структурі витрат на маркетингову діяльність, розробки пропозицій щодо впровадження нових програм по роботі з постачальниками, підвищення окупності інвестицій для налагодження відносин з постачальниками	розробки пропозицій щодо впровадження нових програм по роботі з постачальниками, підвищення окупності інвестицій для налагодження відносин з постачальниками	підвищення окупності інвестицій для підтримання відносин з постачальниками
	Підвищення рівня чіткості та своєчасності виконання контрактів за рахунок		
	впровадження нових програм по роботі з постачальниками, підвищення зацікавленості постачальників до роботи з підприємством, налагодження взаємовигідних відносин з постачальниками	впровадження нових програм по роботі з постачальниками, підвищення їх зацікавленості співпраці з підприємством	підвищення зацікавленості постачальників до співпраці з підприємством
	Підвищення рівня якості постачання за рахунок		
	своєчасного виконання контрактів з обох сторін, створення зацікавленості та вигідності забезпечення якісних поставок, стимулювання постачальників до взаємовигідної співпраці	створення вигідності забезпечення якісних поставок, стимулювання постачальників до взаємовигідної співпраці	стимулювання постачальників до взаємовигідної співпраці

Систематизація та узагальнення літературних джерел [1, 4, 6, 9, 13, 14] дозволили сформувати систему заходів за такими складовими, як «внутрішній маркетинг» та «соціально-відповідальний маркетинг» (табл. 3, 4).

Таблиця 3

Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «внутрішній маркетинг»

Напрямок	Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «маркетинг взаємовідносин»		
	Кількісні значення меж якісних рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності		
	низький [0; 0,328]	середній (0,328; 0,712]	високий (0,712; 1]
1	2	3	4
За персоналом	Збільшення інвестицій у навчання персоналу за рахунок		
	перерозподілу грошових коштів у структурі витрат на маркетингову діяльність, розробки пропозицій щодо впровадження нових програм навчання персоналу, підвищення окупності інвестицій у навчання персоналу шляхом підвищення їх кваліфікації	розробки пропозицій щодо впровадження нових програм навчання персоналу, підвищення окупності інвестицій у навчання персоналу шляхом підвищення їх кваліфікації	підвищення окупності інвестицій у навчання персоналу шляхом підвищення їх кваліфікації
	Збільшення інвестицій у стимулювання персоналу за рахунок		
	перерозподілу грошових коштів у структурі витрат на маркетингову діяльність, впровадження систем матеріального та нематеріального стимулювання, оптимального розподілу робочого навантаження	впровадження систем матеріального та нематеріального стимулювання, оптимального розподілу робочого навантаження	впровадження удосконалених систем матеріального та нематеріального стимулювання
Підвищення результативності роботи персоналу з маркетингу за рахунок			
	впровадження систем матеріального та нематеріального стимулювання, збільшення частки інвестицій у навчання та підвищення кваліфікації персоналу, впровадження програм лояльності персоналу з маркетингу	збільшення частки інвестицій у навчання та підвищення кваліфікації персоналу, впровадження програм лояльності персоналу з маркетингу	впровадження програм лояльності персоналу з маркетингу

1	2	3	4
Підвищення рівня умотивованості персоналу з маркетингу за рахунок			
	впровадження ефективної системи оплати праці, системи чіткого розподілу функціональних обов'язків, соціальної програми для персоналу з маркетингу	впровадження системи чіткого розподілу функціональних обов'язків, соціальної програми для персоналу з маркетингу	впровадження соціальної програми для персоналу з маркетингу

Таблиця 4

Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «соціально відповідальний маркетинг»

Напрямок	Заходи щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовою «маркетинг взаємовідносин»		
	Кількісні значення меж якісних рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності		
	низький [0; 0,195]	середній (0,195;0,485]	високий (0,485;1]
За суспільством	Збільшення інвестицій у формування позитивного іміджу як надійного партнера, технологічного та інноваційного лідера галузі за рахунок		
	перерозподілу грошових коштів у структурі витрат на маркетингову діяльність, розробки програм щодо створення іміджу підприємства, ведення діяльності з позицій соціальної відповідальності	розробки програм щодо створення іміджу підприємства, ведення діяльності з позицій соціальної відповідальності	ведення діяльності з позицій соціальної відповідальності
	Підвищення ступеню обізнаності суспільства про бренд підприємства за рахунок		
	забезпечення обізнаності покупців щодо бренду підприємства чи продукції, ефективної рекламної кампанії, формування позитивного іміджу підприємства	ефективної рекламної кампанії, формування позитивного іміджу підприємства	удосконалення рекламної кампанії підприємства

Таким чином, сформована система заходів щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності (див. табл. 1 – 4) відповідає системі часткових показників оцінювання ефективності маркетингової діяльності підприємств, що дозволяє зробити висновок про її цілісність та несуперечливість. Кожен запропонований захід має певне самостійне значення, разом з тим у сукупності вони є взаємодоповнюючими, взаємозалежними та взаємообумовленими, розкривають та підкреслюють багатоаспектність маркетингової діяльності. Використання запропонованих заходів дозволить удосконалити та здійснити подальший розвиток методичного підходу щодо забезпечення оцінювання ефективності маркетингової діяльності, що надає запропонованій системі заходів характеру дієвого практичного інструменту, уможливує формування обґрунтованого плану маркетингової діяльності, який є основою для розробки програми забезпечення ефективності маркетингової діяльності підприємства.

Ґрунтуючись на пропозиціях з розроблення заходів забезпечення ефективності маркетингової діяльності та враховуючи дослідження літературних джерел щодо заходів із її підвищення [2, 5, 7, 9, 10, 11, 14, 15] з базуванням на холистичній концепції, автором розроблено методичний підхід до формування програми забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства, основні етапи якого наведено на *рис. 1*.

Так, на *першому етапі* необхідним є формування вихідної системи заходів щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства за складовими та відповідними їм напрямками згідно з кількісними значеннями меж якісних рівнів ефективності маркетингової діяльності щодо чітких умов приналежності (див. табл. 1 – 4). Системи заходів можна формувати за допомогою аналізу літературних джерел і праць науковців, аналізу здобутків практиків-маркетологів чи вивчення (переїмання) досвіду у провідних підприємств-конкурентів або підприємств, що займають лідируючі позиції на ринку в певній галузі.

На *другому етапі* доцільно визначити відхилення фактичних значень показників ефективності маркетингової діяльності від запланованих, очікуваних чи бажаних, провести аналіз відхилень показників. Розрахунок відхилень фактичних показників від бажаних надає можливість вибору заходів із найвищим пріоритетом реалізації. Так, показники, за якими значення відхилень є найбільшим, вказують на вищу пріоритетність заходів, яким відповідають конкретні показники. Таким чином, обираючи показники, яким відповідають найбільші значення відхилень, формується конкретна система заходів для підвищення чи забезпечення ефективності маркетингової діяльності для певного підприємства з урахуванням особливостей його функціонування.

Так, абсолютне відхилення показника може бути розраховано за формулою (1):

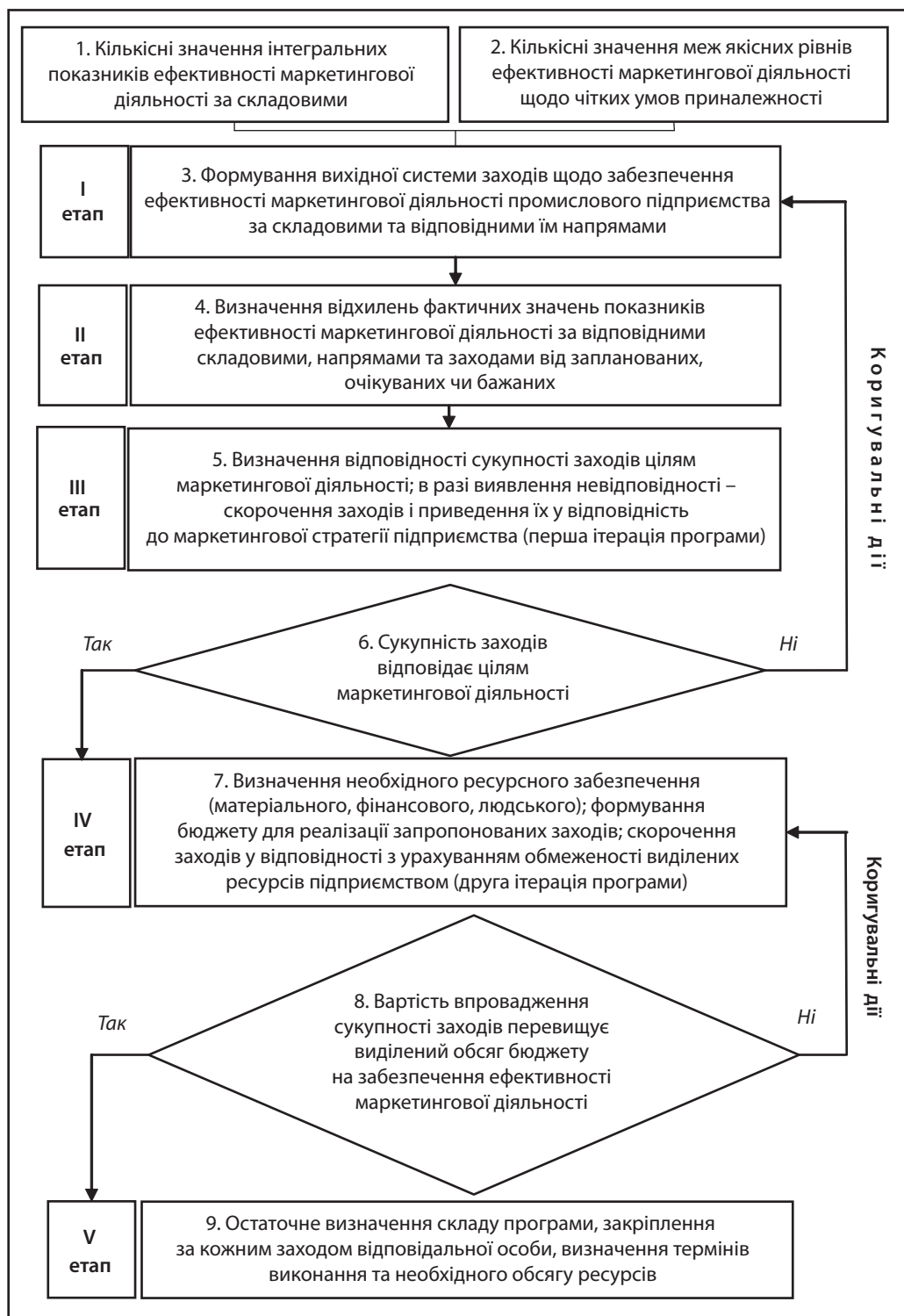

Рис. 1. Етапи методичного підходу до розроблення програми забезпечення ефективності маркетингової діяльності промислового підприємства

де $\Delta I_{абс} = I_{ф} - I_{пл}$, (1)
 $\Delta I_{абс}$ – абсолютне відхилення показника;
 $I_{ф}$ – фактичне значення показника;
 $I_{пл}$ – планове або бажане, очікуване значення показника.

Крім того, може бути розраховано відносне відхилення показника, яке виражається у частках, частинах або відсотках (формула (2):

де $\Delta I_{відн} = I_{ф} / I_{пл}$, (2)
 $\Delta I_{відн}$ – відносне відхилення показника.

У порівнянні із абсолютним відхиленням застосування відносних відхилень значно підвищує інформативність аналізу діяльності підприємства, у даному дослідженні – ефективності маркетингової діяльності підприємства, і надає більш точну інформацію для подальшої оцінки відхилення показника. Отже,

- якщо $\Delta I_{відн} \rightarrow \max$, то відповідний захід є пріоритетним й включається до програми;
- якщо $\Delta I_{відн} \rightarrow \min$, то відповідний захід є менш пріоритетним і не включається до програми.

На *третьому етапі* необхідно визначити відповідність сукупності заходів цілям маркетингової діяльності, які враховано у розробленій маркетинговій стратегії. Перша ітерація програми полягає у скороченні заходів відповідно до узгоджень стратегічних цілей маркетингової діяльності, що відповідають загальній спрямованості стратегії маркетингової діяльності. Таким чином, на третьому етапі сформовано у результаті визначення найвищого пріоритету заходів на основі значень відхилень фактичних показників від бажаних і відповідно до цілей маркетингової діяльності підприємства перший варіант (ітерація) програми заходів маркетингової діяльності.

Визначення необхідного ресурсного забезпечення (матеріального, фінансового, людського) здійснюється на *четвертому етапі*. Важливим моментом є формування бюджету для реалізації запропонованих заходів та відповідь на питання: чи має підприємство достатню кількість ресурсів – матеріальних, фінансових, людських – для реалізації розроблених заходів. Якщо сума фінансових ресурсів є більшою чи дорівнює розрахованому бюджету запланованих заходів, то програма реалізується. За умови недостатності фінансових ресурсів, тобто сума фінансових ресурсів є меншою за розрахований бюджет запланованих заходів, програму заходів доцільно скоригувати, виходячи з величини відхилень наявних фінансових ресурсів від необхідних.

Розрахунок величини відхилень наявних фінансових ресурсів від необхідних доцільно здійснювати за такими умовами:

– якщо сума всіх необхідних коштів за всіма i -ми заходами ($\sum K_{Zi\text{ необх}}$) дорівнює або є меншою за обсяг виділеного бюджету ($\sum K_{Zi\text{ виділ}}$), то відповідний i -ий захід (Z_i) включається до програми;

– якщо сума всіх необхідних коштів за всіма i -ми заходами ($\sum K_{Zi\text{ необх}}$) перевищує обсяг виділеного бюджету ($\sum K_{Zi\text{ виділ}}$), то відповідний i -ий захід (Z_i) не включається до програми.

Наведені умови також представлено як систему (3):

$$\begin{cases} \sum K_{Zi\text{ необх}} \leq \sum K_{Zi\text{ виділ}} \rightarrow \\ \rightarrow Z_i \text{ включається до програми;} \\ \sum K_{Zi\text{ необх}} \geq \sum K_{Zi\text{ виділ}} \rightarrow \\ \rightarrow Z_i \text{ не включається до програми;} \end{cases} \quad (3)$$

Отже, друга ітерація програми заходів полягає у скороченні заходів у відповідності з урахуванням обмеженості виділених ресурсів підприємством.

На *п'ятому етапі* необхідно визначити остаточний склад програми заходів, враховуючи проведені дві ітерації – відповідність цілям маркетингової діяльності та відповідність ресурсному забезпеченню. Крім того, на цьому етапі доцільно визначити відповідальних осіб за кожним заходом і терміни їх виконання, конкретизувати необхідні та наявні обсяги ресурсів.

ВИСНОВКИ

Упровадження запропонованого методичного підходу до забезпечення ефективності маркетингової діяльності промисловими підприємствами дозволить приймати обґрунтовані управлінські рішення щодо вибору відповідних заходів з урахуванням відповідності цілям маркетингової діяльності підприємства та наявному бюджету, тобто проведення, як мінімум двох ітерацій програми з метою її скорочення та вибору найбільш пріоритетних заходів, що повинні бути реалізовані першочергово. Крім того, додатковим обґрунтуванням заходів може стати ранжування запропонованих заходів шляхом коригування значень відносних відхилень за частковими показниками ефективності маркетингової діяльності та наявним бюджетом для реалізації заходів на коефіцієнти значущості заходів, яким відповідають розраховані коефіцієнти значущості часткових показників. Таке обґрунтування може стати додатковим підґрунтям для прийняття управлінських рішень щодо забезпечення ефективності маркетингової діяльності. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бень Т. К.** Определению экономической эффективности инвестиций / Т. Бень // Экономика Украины. – 2007. – № 4. – С. 12 – 19.
2. **Божкова В. В.** Удосконалення підходів до оцінювання економічної ефективності маркетингових заходів / В. В. Божкова // Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу: монографія; за заг. ред. С. М. Ілляшенка. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – Розд. 11. – С. 413 – 421.
3. **Бурцева Т. А.** Методологические основы оценки экономического эффекта от внедрения МИС / Т. А. Бурцева // Маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 22 – 30.
4. **Бурцева Т. А.** Оценка эффективности информационного обеспечения маркетинговых решений / Т. А. Бурцева, Н. В. Никонова, Н. А. Миронова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – № 1. – С. 54 – 64.
5. **Зозульов О.** Маркетинг як основа інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств / О. Зозульов, М. Базь, Т. Царьова // Маркетинг в Україні. – 2007. – № 4. – С. 33 – 41.
6. **Капітан І. Б.** Використання інформаційних технологій у маркетинговому управлінні інноваційною діяльністю підприємств / І. Б. Капітан // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 10. – С. 95 – 102.
7. **Корж М.** Влияние психологических аспектов управления изменениями на эффективность управления маркетингом на предприятиях промышленной сферы / М. Корж // Экономист. – 2008. – № 9. – С. 66 – 69.
8. **Кузьмін О. Є.** Оцінювання економічної ефективності досягнення стратегій машинобудівних підприємств / О. Є. Кузьмін, Н. Я. Петришин // Фінанси України. – 2008. – № 9. – С. 103 – 110.
9. **Минцберг Г.** Структура в кулаке: создание эффективной организации / Г. Минцберг / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. – С-Пб.: Питер, 2004. – 512 с.
10. **Могилевская О. Ю.** Современная концепция маркетингового управления предприятиями машиностроения / О. Ю. Могилевская // Экономика та держава. – 2009. – № 10. – С. 27 – 29.

11. Молочников Н. Р. Многокритериальный подход к оценке эффективности маркетинга / Н. Р. Молочников // Маркетинг. – 2003. – № 5. – С. 29 – 40.

12. Перерва П. Г. Маркетинговое исследование конъюнктуры рынка машиностроительной продукции / П. Г. Перерва, В. Н. Тимофеев, О. И. Маслак, Т. А. Кобелева // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний університет»: Зб. наук. праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2009. – № 34. – С. 21 – 27.

13. Примак Т. О. Оцінка ефективності маркетингових комунікативних кампаній / Т. О. Примак // Маркетинг в Україні. – 2003. – № 5. – С. 36 – 39.

14. Степанова Є. В. Розвиток маркетингу на підприємствах машинобудівного комплексу України / Є. В. Степанова // Вісник соціально-економічних досліджень : Зб. наук. праць. – Одеса : Одеський державний економічний університет, 2007. – Вип. 27. – С. 327 – 333.

15. Цимбал О. І. Специфіка методології підходів до обрахування економічної ефективності просування / О. І. Цимбал // Економіка і управління. – 2005. – № 1. – С. 53 – 59.

REFERENCES

Ben, T. "K opredeleniiu ekonomicheskoy effektivnosti investitsiy" [To estimate the economic efficiency of investment]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 4 (2007): 12-19.

Bozhkova, V. V. "Udoskonalennia pidkhodiv do otsiniuvannia ekonomichnoi efektyvnosti marketynhovykh zakhodiv" [Improving approaches to evaluating the economic efficiency of marketing activities]. In *Marketynh innovatsii i innovatsii v marketynhu*, 413-421. Sumy: Universytetska knyha, 2008.

Burtseva, T. A. "Metodologicheskie osnovy otsenki ekonomicheskogo efekta ot vnedreniia MIS" [Methodological framework for the assessment of economic benefit from the introduction of MIS]. *Marketing*, no. 3 (2005): 22-30.

Burtseva, T. A., Nikonova, N. V., and Mironova, N. A. "Otsenka effektivnosti informatsionnogo obespecheniia marketingovykh resheniy" [Evaluating the effectiveness of information management marketing solutions]. *Marketing v Rossii i za rubezhom*, no. 1 (2006): 54-64.

Kapitan, I. B. "Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u marketynhovomu upravlinni innovatsiinoiu diialnistiu pidpriemstv" [Use of Information Technology in marketing management innovation of enterprises]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 10 (2007): 95-102.

Korzh, M. "Vliianie psikhologicheskikh aspektov upravleniia izmeneniami na effektivnost upravleniia marketingom na predpriatiakh promyshlennoy sfery" [The influence of psychological aspects of change management on the effectiveness of marketing management at the enterprises of the industrial sector]. *Ekonomist*, no. 9 (2008): 66-69.

Kuzmin, O. Ie., and Petryshyn, N. Ya. "Otsiniuvannia ekonomichnoi efektyvnosti dosiahnennia stratehii mashynobudivnykh pidpriemstv" [Evaluation of cost-effectiveness of strategies to achieve engineering companies]. *Finansy Ukrainy*, no. 9 (2008): 103-110.

Mintsberg, G. *Struktura v kulake: sozdanie effektivnoy organizatsii* [The structure in the fist: the creation of an effective organization]. St. Petersburg: Piter, 2004.

Mohylevskaia, O. Yu. "Sovremennaia kontseptsyia marketynhovooho upravleniia predpriatiayamy mashynostroeniya" [The modern concept of marketing management of enterpris-

es of mechanical engineering]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 10 (2009): 27-29.

Molochnikov, N. R. "Mnogokriterialnyy podkhod k otsenke effektivnosti marketinga" [Multi-criteria approach for evaluating the effectiveness of marketing]. *Marketing*, no. 5 (2003): 29-40.

Pererva, P. H., Tymofeev, V. N., and Maslak, O. Y. "Marketynhove yssledovanye koniunktury rynka mashynostroytelnoi produktsyy" [Marketing market research engineering products]. *Visnyk NTU "KhPI"*, no. 34 (2009): 21-27.

Prymak, T. O. "Otsinka efektyvnosti marketynhovykh komunikativnykh kampanii" [Evaluating the effectiveness of marketing communication campaigns]. *Marketynh v Ukraini*, no. 5 (2003): 36-39.

Stepanova, Ye. V. "Rozvytok marketynhu na pidpriemstvakh mashynobudivnooho kompleksu Ukrainy" [Development of marketing at machine-building enterprises of Ukraine]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 27 (2007): 327-333.

Tsymbal, O. I. "Spetsyfika metodolohii pidkhodiv do obrakhuvannia ekonomichnoi efektyvnosti prosuvannia" [The specificity of the methodology approaches to the calculation of economic efficiency promotion]. *Ekonomika i upravlinnia*, no. 1 (2005): 53-59.

Zozulyov, O., Baz, M., and Tsaryova, T. "Marketynh iak osnova innovatsiinoi diialnosti vitchyznianykh promyslovykh pidpriemstv" [Marketing as a basis for innovation of domestic enterprises]. *Marketynh v Ukraini*, no. 4 (2007): 33-41.